

ახალი მასალები
საქართველოს
შესახებ ირანის
არქივებსა და
ბიბლიოთეკებში

გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

G. TSERETELI INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

ახალი მასალები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში

NEW MATERIALS ABOUT GEORGIA IN THE
ARCHIVES AND LIBRARIES OF IRAN

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ILIA STATE UNIVERSITY

2022

**ახალი მასალები საქართველოს შესახებ
ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში**

**NEW MATERIALS ABOUT GEORGIA IN THE
ARCHIVES AND LIBRARIES OF IRAN**

ნაშრომი გამოიცა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (ფუნდამენტური კვლევებისთვის სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტების კონკურსი #FR-18-7653). წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი აზრი ეკუთვნის ავტორებს და შესაძლოა არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს.

This book is published by the financial support of Shota Rustaveli national science foundation (Fundamental Research Grants #FR-18-7653). All ideas expressed herewith are those of authors and may not represent the opinion of the Foundation itself.

რედაქტორები: ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი და გიორგი სანიკიძე
Edited by Nikoloz Nakhutsrishvili and George Sanikidze

© ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ. წერეთლის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი
G. Tsereteli Institute of Oriental Studies of the Ilia State University

აკად. გ. წერეთლის 3, 0162 თბილისი, საქართველო
3, Acad. G. Tsereteli Str., 0162 Tbilisi, Georgia

ტელ./ფაქსი. Phone/Fax: (+995 32) 233 114
E-mail: orientge@hotmail.com; giorgi.sanikidze@iliauni.edu.ge
<http://www.iliauni.edu.ge>; <https://orientalinstitute.iliauni.edu.ge/>

ISBN 978-9941-18-409-3

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0162, საქართველო

ILIA STATE UNIVERSITY PRESS
3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0162, Georgia

შინაარსი

შესავალი	7
----------------	---

ს ტ ა ტ ი ე ბ ი – A r t i c l e s

<i>Grigol Beradze, Ali (David) Moslehi Moslehabadi</i> On the Issue of “the Now Disputed” Time and Authorship of a Famous Persian Poem on Tbilisi.....	9
გრიგოლ ბერაძე, თამაზ აბაშიძე	20
XVII საუკუნის პირველი მესამედის რამდენიმე სპარსული ისტორიული დოკუმენტის შესახებ <i>Grigol Beradze, Tamaz Abashidze</i> On Some Persian Historical Documents of the First Third of the Seventeenth Century	
გრიგოლ ბერაძე, მარინა ალექსიძე, თამარ მოსიაშვილი.....	50
ქართველები სეფიანთა ირანში: უნდილაძეების საგვარეულოს წარმომადგენლებთან დაკავშირებული XVII საუკუნის რამდენიმე სპარსული და არაბული წარწერის შესახებ <i>Grigol Beradze, Marina Alexidze, Tamar Mosiashvili</i> Georgians in Safavid Iran: about Some Persian and Arabic Inscriptions of the Seventeenth Century related to the Representatives of the Undiladze Family	
თამარ ლეკვეიშვილი.....	102
ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის ცნობები აღმ. საქართველოსა და ირანის ურთიერთობების შესახებ (მე-17 ს-ის დასაწყისი) <i>Tamar Lekveishvili</i> Information in the Fazli Beg Khuzani’s Work about Georgia during the Rule of Shah Abbas I	
امین قزلباشان محمدعلی خان گرجی در مسیر کودتا	115
ამინ ყეზელბაშანი მოჰამადალი-ხან გორჯი გადატრიალების გზაზე <i>Amin Ghezelbashan</i> Mohammadali-Khan Gorji on the Way to the Coup	
ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, გიორგი სანიკიძე.....	137
ქართული მასალა გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივში <i>Nikoloz Nakhutsrishvili, George Sanikidze</i> The Georgian Theme in the Photographic Archive of the Golestan Palace	

ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი..... 187
ძმები კიკნაველიძეები სპარსეთში
Nikoloz Nakhutsrishvili
The Brothers Kiknavelidze in Persia

გიორგი სანიკიძე, თამარ ლეკვეიშვილი..... 224
„ხოშთარიას კონცესია“ – ბრძოლა ჩრდილოირანული ნავთობისთვის
George Sanikidze, Tamar Lekveishvili
“The Khoshtaria Concession” – the Struggle for the North Iranian Oil

امين قزلباشان
گرچيان خوزستان در دوره معاصر..... 246
ხუზისტანის ქართველები თანამედროვე პერიოდში
Amin Ghezelbashan (Translator: Mohsen Soleimanifar)
Khuzestan Georgians in the contemporary period

პირველადი წყაროების თარგმანები – Translations of the Primary Sources

დოკუმენტები საქართველოს შესახებ გოლესთანის
სასახლის არქივიდან..... 269
(სპარსულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო
თამაზ აბაშიძემ. არაბული დოკუმენტები თარგმნა თამარ
მოსიაშვილმა)
Documents about Georgia from the Archive of the Golestan Palace
(Translation, commentaries and introduction by Tamaz Abashidze. Translation
of Arabic documents by Tamar Mosiahvili)

ცნობები საქართველოს შესახებ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის
თხზულებაში „აფზალ ათ-თავარიხ“..... 478
(თარგმნა და კომენტარები დაურთო თამარ ლეკვეიშვილმა)
Information about Georgia in the Work of Fazli Beg Khuzani
“Afzat at-tawarikh” (translated with commentaries by Tamar Lekveishvili)

ბრიტანელი ოფიციალური პირების წერილები 485
აკაკი ხოშთარიას არქივიდან (თარგმნა გიორგი სანიკიძემ)
Letters of British Officials from the Archive of Akaki Khoshtaria
(translated by George Sanikidze)

ს ტ ა ტ ი ე ბ ი ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ა დ ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ე ბ ი ს
შ ე ს ა ხ ე ბ ი რ ა ნ უ ლ ს ა მ ე ც ნ ი ე რ ო უ უ რ ნ ა ლ ე ბ შ ი –
Materials About Georgia and Georgians in the
Academic Journals of Iran

(თარგმნა და გამოსაცემად მოამზადა ნიკოლოზ ნახუცრიშვილმა)
(Translated and prepared for publication by Nikoloz Nakhutsrishvili)

გუდარზ რაშტიანი 488

ირანოფილი უფლისწული. საქართველოს ვითარებისა და ირან-რუსეთის
ომებში ალექსანდრე ბატონიშვილის როლის ანალიზი

Goodarz Rashtiani

The Iranophil Prince. The Analysis of the role of Prince Alexandre in
the situation in Georgia and in the Iran-Russian Wars

საღეჰ ფარგარი, ჰაბიბოლა ხორამი-შურჯაი და მოჰამად-ჰასან რაზნაჰანი 515

ირანში მცხოვრები ქართველების მიერ სარწმუნოების შეცვლის მიზეზები
მაზანდარანის ქართველების მაგალითზე

Sahel Pargari, Habibollah Khorami-Shurqai and Mohammad-Hassan Raznahani

The Reasons of the Changing of the Faith by Georgians on the Example of Mazandarani
Georgians

ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი ნ ა რ კ ვ ე ე ბ ი –
Bibliographical Essays

გრიგოლ ბერაძე, ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი 539

საქართველოს, ქართველების და ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ
ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში უკანასკნელ პერიოდში (2000-2021 წწ.)

გამოქვეყნებული სპარსულენოვანი წიგნების ანოტირებული ბიბლიოგრაფია
Grigol Beradze, Nikoloz Nakhutsrishvili

The Annotated Bibliography of the Books published in the Islamic Republic of Iran
in Persian Language about Georgia, Georgians and Iranian-Georgian Relations
during the Recent times (2000-2021)

ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი 567

ხუზისტანის ქართველობა – ისტორია და დღევანდელობა (ამინ გეზელბაშანის
ახალი გამოკვლევების მიმოხილვა)

Nikoloz Nakhutsrishvili

Georgians in Khuzestan – History and Current Reality (Review of Recent Investigations
by Amin Ghezlbashan)

შესავალი

წინამდებარე კრებულში ასახულია 2019-2022 წლებში შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“ (FR-18-7653) ფარგლებში განხორციელებული სამეცნიერო კვლევის შედეგები.

ზემოაღნიშნული პროექტის მიზანს წარმოადგენდა ირანის არქივებსა და წიგნთსაცავებში (ირანის ეროვნული არქივი და ბიბლიოთეკა, ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი, გოლესთანის სასახლე-მუზეუმის არქივი, თეირანის, ისფაჰანის და გილანის უნივერსიტეტების ბიბლიოთეკები, ყუმის აიათოლა მარაშის ბიბლიოთეკა და სხვ.) საქართველოს შესახებ არსებული მასალების მოძიება. კვლევის ამოცანას შეადგენდა მოძიებული სხვადასხვა ტიპის პირველწყაროების წყაროების კლასიფიცირება, კატალოგიზაცია, ქართულ ენაზე თარგმნა, შესწავლა და გამოქვეყნება.

პროექტის ერთ-ერთი ამოცანა ასევე იყო უკანასკნელ ხანებში ირანში გამოცემული იმ სამეცნიერო ლიტერატურის მოძიება, რომლებშიც შესულია ირანის სხვადასხვა არქივების მასალები, და მათში დაცული საქართველოსა თუ ირანულ-ქართულ ურთიერთობების ამსახველი დოკუმენტების თარგმნა და შესწავლა. პროექტის სპეციფიკიდან გამომდინარე, მოპოვებული მასალები მოიცავს ნარატიულ დოკუმენტებს, დიპლომატიური თუ სოციალური ხასიათის პირველწყაროებს, ასევე პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული ურთიერთობების ამსახველი დოკუმენტებს.

კვლევის პროცესში გამოყენებული იყო დასავლურ ისტორიულ მეცნიერებაში აპრობირებულ კვლევის მეთოდები – უპირველეს ყოვლისა, პირველადი წყაროების კრიტიკულ შესწავლა – მათი ვალიდურობის და სანდოობის განსაზღვრა, მათი კავშირი საკვლევ თემატიკასთან, წყაროების კომპარატიული კვლევა, შედარება სამეცნიერო მიმოქცევაში დღეს არსებულ პირველწყაროებთან, ასევე კონკრეტულ საკითხებთან დაკავშირებულ სამეცნიერო გამოკვლევებთან. კვლევის მეთოდოლოგია დაეფუძნა შემდეგ კრიტერიუმებს: წყაროს შექმნის დრო; წყაროს შექმნის ადგილი; წყაროს ტიპი; ავტორი; შექმნის განმაპირობებელი ფაქტორები; შექმნის მიზანი და ა.შ.

სამწლიანი პროექტის განხორციელების პირველ წელს, ირანში მივლინების დროს მოხდა ირანის ზემოხსენებულ არქივებსა და ბიბლიოთეკებში არსებული მასალების მოძიება და ასლების გადაღება. ამ სამუშაოს განხორციელებაში დაგვეხმარნენ პროექტის კონსულტანტი დოქტ. გუდარზ რაშთიანი, ასევე ადგილზე დაქირავებული დამხმარე სპეციალისტი და სხვა ირანელი კოლეგები. მივლინებიდან დაბრუნების შემდეგ მოპოვებული მასალები კლასიფიცირდა დასახული გეგმის მიხედვით და დაიწყო მათი

თარგმნა და შესწავლა. კოვიდ-პანდემიის გამო, ირანში შემდგომი მივლინებები ვეღარ განხორციელდა. თუმცა, ეს არ გამხდარა პროექტის განხორციელების ხელისშემშლელი ფაქტორი, ვინაიდან პროექტის კოსულტანტმა და სხვა ირანელი კოლეგებმა დამატებით მოიძიეს და მოგვაწოდეს ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში არსებული პროექტის დასრულებისათვის საჭირო მასალები.

პროექტის მონაწილეებს სასიამოვნო მოვალეობად მიაჩნიათ გამოუხატონ მადლიერება საქართველოს საელჩოს ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში, საქართველოში ირანის ისლამური რესპუბლიკის საელჩოს კულტურის განყოფილებას, ირანის ეროვნულ ბიბლიოთეკასა და არქივს, ირანის კულტურული მემკვიდრეობის კვლევით ცენტრს, თეირანის, გილანისა და ისპაჰანის უნივერსიტეტებს, დიდ ისლამურ ენციკლოპედიას, გოლესთანის სასახლე-მუზეუმს, ასევე ყველა იმ უცხოელ თუ ქართველ კოლეგას, ვინც დამხმარება გაგვიწია პროექტის წარმატებით განხორციელებაში.

პროექტის გეგმა-გრაფიკის შესაბამისად, ჩატარდა ორი მრგვალი მაგიდა და შემაჯამებელი კონფერენცია, რომლებზეც პროექტის მონაწილეებმა და მიწვეულმა უცხოელმა და ქართველმა მეცნიერებმა წარმოადგინეს ჩატარებული სამუშაოს შედეგები. პროექტის ფარგლებში პროექტის მონაწილეებმა წაიკითხეს მოხსენებები ადგილობრივ და საერთაშორისო კონფერენციებზე, გამოაქვეყნეს არაერთი სტატია საქართველოსა და უცხოეთში.

პროექტის შედეგების ამსახველ წინამდებარე კრებულში შესულია პროექტის მონაწილეებისა და რამდენიმე ირანელი მკვლევრის სამეცნიერო სტატიები, მოპოვებული მასალების თარგმანები სათანადო კომენტარებით, ბოლო ოცწლეულში ირანში გამოცემული საქართველოსთან დაკავშირებული პუბლიკაციების ბიბლიოგრაფია.

ამ სახით გამოცემული კრებული ხელმისაწვდომი იქნება საქართველოს ისტორიის ამა თუ იმ ეპოქით და ირან-საქართველოს ურთიერთობების სხვადასხვა ასპექტებით დაინტერესებული როგორც ქართველი, ისე უცხოელი მეცნიერებისთვისაც. მათ შესაძლებლობა მიეცემათ, წარმოდგენილი ახალი მასალებით გაამდიდრონ საკუთარი კვლევები და გააგრძელონ კრებულში განხილული მრავალფეროვანი თემატიკის შემდგომი შესწავლა.

Grigol Beradze, Ali (David) Moslehi Moslehabadi

ON THE ISSUE OF “THE NOW DISPUTED” TIME AND AUTHORSHIP OF A FAMOUS PERSIAN POEM ON TBILISI

Abstract:

Until 2019, it was believed that a piece of Persian poetry on the city of Tbilisi, published by Georgian Academician Magali Todua in 1975, belonged to someone by the name of Šāfi Xalxālī and that it had been compiled in the first half of the nineteenth century. To everyone’s surprise, however, two other manuscripts have recently been found that attribute the poem to two different authors: one is “Mīrzā ‘Abd ‘al-Ġaffār-i Tabrīzī” and the other is “Mīrzā Ġa’far, the vizier of the city [of Tbilisi]”. The piece attributed to the former had been kept in a private collection in the Iranian capital Tehran and the latter at the Library of the Custodianship of Šāh ‘Abd ‘al-‘Aẓīm-i Ḥasanī’s Shrine in Rey, south of Tehran. Apart from the almost identical verses, there are clear differences in the wording and style of many of them which can be used as indicators to determine the issue of their originality. In this paper, such (con)textual indicators are used in combination with other factors for the sole purpose of a comparative study of the now three versions of seemingly the same piece of poetry. In the meantime, attempts are made to determine who the most likely author of the poem is and that during which era it might have been compiled.

Keywords: *Tbilisi, Qajar, Qajarid, Safavi, Safavid, Persian poetry, manuscript, codicology*

In winter 2019, a manuscript was brought to one of the authors’ attention by the owner of a private collection, in which several pages were allocated to a piece of poem describing the city of Tbilisi.

After a preliminary review in collaboration with University of Tehran Professor Mohammad “Mansur” Tabatabai, who has had extensive cooperation with the National Library and Archive of Iran (NLAI), and after receiving the permission to photograph the manuscript, conclusion was made that the manuscript belonged to the second half the nineteenth century and most probably during the reign of Naser al-Din Shah Qajar, although its attribution to a date as early as his father Muhammad Shah’s could not be ruled out either.

Figure 1. The manuscript found in a private collection in Tehran in winter 2019 in which the piece of poetry on the city of Tbilisi was found among many other, mostly famous, poems.

The poem was attributed in the margin of the first page of the manuscript to a Mirzā ‘Abd ul-Ġaffār-i Tabrīzi, about whom more research needs to be done. However, he might be the same person as **Mullā ‘Abd ul-Ġaffār-i Tabrīzi**, who was a contemporary of Nasereddin Shah’s (r. 1848-1896 AD) and was for years the shah’s calligrapher.

Figure 2. A note in the margin of the manuscript reading “Introducing Tiflis in the words of Mirzā ‘Abd ul-Ġaffār-i Tabrīzi.”

The poem was read and corrected in the following months and the translation work (into English) began by one of the authors in order for it to be published after its completion. However, it was decided that it should have been presented to scholars at the 2020 conference in Tbilisi, which was dedicated to the 60th anniversary of the foundation of the Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies (Ilia State University).

Figure 3. A screen capture of the presentation in 2020 on the newly-found manuscript at a conference in Tbilisi, Georgia.

And it came out to be the right decision!

After the presentation, it was revealed that the poem was in fact almost identical to another poem worked on and published years earlier by renowned Georgian Iranologist Acad. Magali Todua (1927-2016) in 1975, but with different attributions¹. Todua's version (hereafter referred to as manuscript S) was attributed to a Sāfi Xalxālī², unlike the newly found version (hereafter referred to as manuscript A) in which Mīrẓā 'Abd 'al-Gaffār-i Tabrīzī was the purported poet.

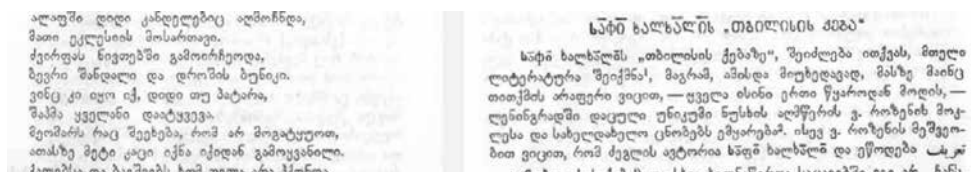

Figure 4. A partial picture of Todua's translation work on the version attributed to a Sāfi Xalxālī.

It was also revealed (by the now co-author of this paper) that a third version had also been found included in a manuscript (hereafter referred to as manuscript J) which had been kept at the Library of The Custodianship of Šāh 'Abd 'al-'Aẓīm-i Ḥasanī's Shrine in Rey, south of the Iranian capital Tehran. This manuscript, unlike the previous two which were poetry anthologies, was a version of the famous historiographical work by

1 (Todua, 1975)

2 For more about this personality, see *ibid.* pp. 195-197.

Eskandar Beg Munshi, titled *Tarikh-e Alam-Aray-e Abbasi*, which recorded the history of the Iranian Safavid dynasty from its founding under Shah Ismail I but was mainly dedicated to the events under Shah Abbas I.

The J manuscript refers to the author of the poem as “Mīrzā Ġa’far, the vizier of the (above-) mentioned city,” further complicating the issue of the authorship of the piece.

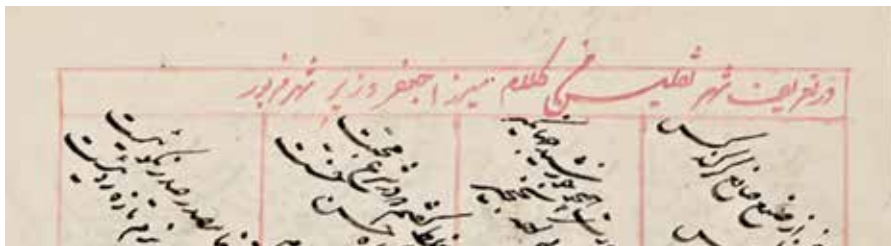

Figure 5. The third version found in another manuscript attributes its authorship to “Mīrzā Ġa’far,” the vizier of the city of Tiflis.

In sum, there are now three versions of almost the same poem included in three different manuscripts as follows (with a new codicological reassignment):

1. MS. S, containing 177 verses, included in a poetry anthology compiled in 1826-1831 and preserved in the collection of the Institute of Oriental Manuscripts (the Russian Academy of Sciences) in St. Petersburg (MS. A 454, folios 99a-113a; see Baron Victor Rosen, 1886, p. 280, No. 97³; Oleg F. Akimushkin, 1993, p. 148, No. 24/3)⁴. Titled: ***Ta’rif-e baladiye-e Teflīs***.
2. MS. A, containing 205 verses, included in a poetry anthology compiled in the second half of the 19th century (or as early as Muhammad Shah Qajar’s reign) and preserved in a private collection and photographed in 2019 in Tehran. No Title.
3. MS. J, containing 196 verses, included by addition to the introductory portion of a Persian manuscript titled *Tarikh-e Alam-Aray-e Abbasi*, compiled in years leading to 1844 (completion date), and preserved at the Library of the Custodianship of Šāh ‘Abd ‘al-‘Azīm-i Ḥasanī’s Shrine in Rey (MS. 241; see ‘Abd ‘al-Faḥl Ḥāfeẓiyyān Bābolī, *Fihrist-i Nusḫahā-i Ḥaṭṭī-i Kitābxāna-i Āstāna-i Ḥaḍrat-i ‘Abd ‘al-‘Azīm-i Ḥasanī*, vol. I, 1382 (2003), p. 286, No. 440)⁵. Titled: ***Dar ta’rif-e shahr-e Teflīs***.

3 (Rosen, 1886)

4 (Акимушкин, 1993)

5 (1382, بابلی. Special thanks to Prof. Goodarz Rashtiani for the help in finding and sending the copy of this manuscript.)

The Comparative Study of the Manuscripts

In summer 2021, the comparative study of the three MSS. A, S, and J began. The study required the reading of MS. J and comparing it with the other two manuscripts⁶ before the application of necessary corrections, which were finally completed in the autumn of the same year.

A. On the Issue of the Originality of the Manuscripts

The comparative study of the existing manuscripts shows discrepancies in various aspects of the texts at hand. Without a thorough study of these discrepancies, the issue of the originality, i.e. deciding whether any of the manuscripts could be ascertained to be the original version from which others have been copied, cannot be resolved.

For this purpose, such discrepancies were divided into four categories:

1. Chronological: the timeline of their authorship and/or completion date.
2. Codicological: reviewing the attributes to make sure they match the respective dates.
3. Quantitative: the number of verses.
4. Qualitative: the stylistics of the verses.

A.1. The Chronology Aspect

The chronological order of the manuscripts puts MS. S (compilation date: 1826-1831) ahead of MS. J (completion date: 1844). However, MS. A lacks any dating and the compilation time span, based on the content and the type of paper and ink, covers almost the whole 19th century. The only clue can be the authorship which cannot be ascertained unless we assume: first, the purported authorship attribution is certain; and second, the purported author is the same person who was known as the shah's famous calligrapher. In that case, the manuscripts should be chronologically ordered as S > J > A. Otherwise, MS. A could have appeared anywhere before MS. S, between MSS. S and J, or after MS. J.

A.2. The Codicological Aspect

The codicological features of the manuscripts fit those of the ones compiled during the whole nineteenth century and the early twentieth century. Therefore, the codicological features, in this case, cannot be of any help.

A.3. The Quantitative Aspect

The quantity here refers to the number of verses included in each version of the

6 At the time of writing this paper, MS. A has been read, corrected, translated into English and sent for publication in Iran and Turkey.

poem. In many cases, the more the quantity, the more the probability of the originality. In many other cases, especially after taking into consideration the other aspects of the manuscripts under study, e.g. stylistics and chronology, the relation may be reversed.

In the case of these three verses, it is now certain that MS. S comes before MS. J, while the former contains 177 verses against the latter with 196. This “can” mean that verses have been added to the previous version, “only if” it is assumed that MS. J was copied from MS. S, and not a third (or fourth) version.

Due to the uncertainty surrounding the chronological order of MS. A, no judgement can be passed about its originality merely on the merit of the number of its verses, which stands at 205 (against the other two MSS.).

One significant point that needs to be mentioned here, however, is that there are verses in each of the manuscripts which cannot be found in at least one of the other two. This very important fact could lead us to believe that there might be a fourth, still-unseen manuscript (hereafter referred to as MS. X).

A.4. The Qualitative Aspect

The qualitative assessment of the verses - when compared against each other one by one - would mostly comprise the stylistic study of them. And here is exactly where MS. A appears head and shoulders above the rest.

For example, and given the fact that the poem is about the city of Tbilisi and written by someone who has actually visited (and probably lived for a while in) the city, the following verse can be mentioned:

7 یکی می گویدت چمی باطونو مودی داووزینوت شن مجیردبُو

“One tells you ‘My master! Come [and let’s] sleep! I will need you’”

This very verse has been modified in MS. J as a result of the copier’s inability to read and understand the original verse. The MS. J version reads as follows:

یکی می گویدت بگذار بگذار یکی می گویدت پرهیز پرهیز

“One tells you ‘Allow! Allow!’ [while the other] one tells you ‘Avoid! Avoid!’”

Apart from the fact that the MS. J verse is out of tune compared to the rest of the verses (the verses are in the form of mathnawi or rhyming couplets), it does not make proper sense in between the previous and the following verses. Interestingly, MS. S does not include any of the above versions of seemingly the same verse.

It is highly unlikely that the MS. A verse has been added to either of the two other

7 In the manuscript: یکی میگویدت جیمی بادونو / مودی دانوزینت شمئی جرمو

versions given the relative sophistication of putting the Georgian words together for someone unfamiliar with or unexposed to the language. On the other hand, the very illegibility of some of the words in the MS. A verse may point to the fact that the copier had not been able to reproduce the original verse while copying from the original manuscript. Unless we wish to blame the author's inability to reproduce what he had heard for the unrecognisability of some of the words.

The copier of MS. J, on the other hand, has "probably" not been able to read or even try to read the original and has replaced the problematic words with his own.

Needless to say, the copier of MS. J may have copied the text from either MS. A OR a hypothetical, fourth manuscript (MS. X).

B. On the Issue of Authorship

As there are already three versions of the poem with different authorship claims on paper, the issue of authorship might not be resolved with certainty. However, attributing the authorship of MS. J needs due attention because of the fact that it mentions Mīrā Ġā'far, the vizier of the mentioned city (i.e. Tbilisi), as the author.

It is important to point out of that the cities in Qajar era didn't use to have especially-appointed viziers or ministers and it was mostly during the Safavid period that special viziers were appointed to a number of cities, including Tbilisi.

This can weigh in favour of giving the authorship credit to Mīrā Ġā'far, for now. And this, by itself, requires us to hypothesise the existence of MS. X from which all the three currently existing versions have been copied.

Nevertheless, until more evidence is surfaced in future, nothing can be certain about the authorship. The only thing that can for now be deduced from what is at hand is the existence of a fourth, still unfound MS. X.

تغلیس نامه

بخش یکم - در وصف زیبارویی گرجیان

دلت گر سنگ باشد می گدازد کز آن آئینه معشوق سازد

[Even] if your heart is made of stone, it will melt
To make a mirror out of itself of the beloved one

تُرا از دستِ تو می گیرد و بس به جایِ تو می نشاند آن دگرکس

It will just take you out of your hands
And will put the other in your place

چه خوش فرمود خان سالارِ خونسار تَبَرِ غم دل نمکدانِ نگون سار

How well put it the chancellor of Khonsār:
“Do not carry sadness, O’ Heart, [like] an upended salt cellar!”

پَیْمَرِ عشق و دین عشق و خدا عشق ز تحت الارض تا فوق السّما [ء] عشق

The prophet [is] love, the religion love, God love
From under the Earth to the top of the sky, [there’s] love

نهد چون عشق پا بر منبرِ کفر رَوْد ایمان به قربانِ سرِ کفر

As love steps unto the lectern of denying the religion
Faith gets sacrificed on top of this rejection
اگر مرد است اگر زن، درد باید چو درد آید به میدانِ مرد باید

No matter for whom, man or woman, pain becomes a necessity
As the pain comes on, [facing] it requires a man in the arena

نه کفر است این زبانِ اصطلاحی ست می دیگر در این جام و صُراحی ست

This is an idiomatic language, not the rejection of a religion
This cup, and this chalice, holds a different type of wine

سخن از صُنعِ صانع* گوید ار کس جمالِ شاهدان* شاهد بُود بس

If anyone speaks of the Creator’s creations
The beauty of the[se] eyefuls is enough as evidence

خصوصاً شاهدانِ شهرِ تفلیس* که باشد مشتری‌شان مهرِ برجیس (مهر و برحیس)

The eyefuls of the city of Tiflis, in particular
Whose patrons are the Sun and Jupiter

نگویم حور یا فرزندِ آدم همه روح و روانِ اما مجسم

I do not say houri or Adam’s offspring
They are all spirits though incarnate

همه چشم و چراغِ آفرینش همه نورالعیونِ اهلِ بینش

All the eyes and the luminaries of creation
All *lūmen oculōrum* for the visionaries

همه صافِ می حُسن و صِباحَت* همه بوی گُلِ ناز و نِزاکَت

All pure like the wine of beauty and glamour
All like the scent of a delicate flower and [all] fineness

همه خورشیدسیما و قَمَزُرو همه زُهره جَبین و عَنبرین مو

All with faces like the Sun and the Moon
All with profiles like Venus and with dark hairs

همه غنچه دهان و گُل تبَسَم همه لیلی و ش و شیرین نَکَم

All with budlike mouths and flowery smiles
All similar to Leyli and speaking [sweet] like Shirin

به خوی* آفتابِ برجِ صورت به خال و خط تَدرو باغِ جَنَت

In fineness, like the Sun of the zodiac constellation
In pattern, like the pheasant of the garden of paradise

به قد سرو بهارستانِ ایجاد بلند آوازه در حُسن خداداد

In height, like the cypress in the garden of Genesis
Renowned for their God-given fineness

به صورت هم چو خورشید جهان گیر جمال آبادِ خوبی* کرده تسخیر

On face, like the world-conquering Sun
Having conquered the beauty land of fineness

سپاهِ زلف شان چون خالِ هندو گرفته بندرِ صورت ز هر سو

The army of their hair, like beauty spots
Has covered the harbour of their faces on both sides

ندارند در میانِ یک موی بی کار به هر تارِ هزاران دل گرفتار

They have no strand of hair left idle in the middle
By each strand, thousands of hearts [held] captive

ز کاکل گو* سرِ سردارِ ناز است قدِ بالبلندی سرفراز است

As for [their] forelocks, like the head of a swaggering general
In height, like a proud body standing tall

چنان در دلبری سر رشته دارند که هرسو صد چو من سرگشته دارند

They are so adept at stealing the hearts
That they keep dozens like me enchanted everywhere

به ابرو طاق* در آفاق خویی* هلال شهر محبوب القلویی

Their eyebrows are like an arc on the horizons of fineness
Like the crescent of the moon, beloved of the hearts

ز چشم و دیده هریک شهره شهر ندیده هم چو دیده دیده دهر

Each of them has eyes well-known throughout the city
The eyes of time have not seen any eyes like these

چو چشمی زه زن ایمان مردم ربایند از نگاهی جان مردم

Like an eye that takes faith away from people
They rob them of their souls with [just] a look

مُکحل از سوادِ سُرمه ناز ز مژگانِ سیئه پُرنواک انداز

With their eyes lined with fine kohl
[And] black eyelashes [as if they are] shooting multiple arrows

چو مژگان تا نبیند دیده غیر ز هرسو بسته راه مردم از غیر

Like the eyelashes [used] to prevent peeking by a stranger's eyes
They have blocked, in every corner, the public routes to strangers

غلط گفتم که در شرع محبت نکرده درز کوه حُسنِ خست***

I was wrong when I said "in the religion of affection,
Miserliness has not penetrated the mountain of beauty"

به سانِ مهز دایم از در و بام ز نقدِ حُسن می پاشند انعام

Like the Sun, from the gates and the roofs
They disperse tips from the cash of their beauty

به لب چون غنچه، پنهان در تکم دهان چون گل همه خنده ولی گم

They have lips like buds, looking tacit when speaking
They have mouths all smiling like a flower but discreetly

در افشانند چون از لعل رنگین نماید عقد دندان هم چو پروین ///

As they utter the pearly words from their ruby-coloured lips
The string of their teeth is unveiled like the Pleiades

References

- Rosen, L. B. (1886). *Les manuscrits Persans de l'Institut des langues orientales*. Saint Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences.
- Акимущин, О. Ф. (1993). *Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения РАН. Вып. 10: Поэтические сборники, альбомы*. Москва: Наука.
- თოდუა, მ. (1975). ქართულ-სპარსული ეტიუდები (ტომი II). თბილისი: მეცნიერება.
- Todua, M. (1975). *Kartul-sparsuli etiudebi*, vol.2. Tbilisi: Metsniereba
- حافظیان بابلی، ا. (۱۳۸۲). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). جلد اول: مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم (ع) - ۲۱. قم: مؤسسه علمی-فرهنگی دارالحدیث.

XVII საუკუნის პირველი მესამედის რამდენიმე სპარსული ისტორიული დოკუმენტის შესახებ

წინამდებარე პუბლიკაციაში წარმოვადგენთ და განვიხილავთ სეფიანთა ეპოქის ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე და ადმინისტრაციულ სარბიელზე დაწინაურებული და აღზევებული ქართული წარმომავლობის სამეფო ლოლამების (ლოლამან-ე ხასსე-იე შარიფე) ცხოვრება-მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ XVII საუკუნის პირველი მესამედის აქამდე ნაკლებად ცნობილ რამდენიმე სპარსულ ისტორიულ დოკუმენტს.

უნდა აღინიშნოს, რომ განსახილველი სპარსული დოკუმენტების დედნებს, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ მოუღწევია, შემორჩენილია მხოლოდ მათი ასლები. ეს ასლები ნიმუშების სახით ჩართულია სეფიანთა პერიოდის დოკუმენტებისა და წერილების ორ ხელნაწერ კრებულში, რომელთაგან ერთი კრებულის ნუსხა ინახება ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლეს ბიბლიოთეკაში,¹ ხოლო მეორე ხელნაწერი კრებული დაცულია ავსტრიის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში ქ. ვენაში.² ამ დოკუმენტების (ასლების) ტექსტები უკანასკნელ ხანებამდე არ იყო გამოქვეყნებული და არ იყო ხელმისაწვდომი მეცნიერთა ფართო წრეებისთვის. პირველად ეს ისტორიული დოკუმენტები ბეჭდური სახით გამოქვეყნებულ იქნა მხოლოდ ამ ბოლო ათწლეულებში ირანელი მეცნიერების პროფ. ირაჯ აფშარის (Prof. Iraj Afshar, 1925-2011)³ და პროფ. მოჰსენ ბაჰრამნეჰადის (Prof. Mohsen Bahramnezhad)⁴ მიერ დასავლეთ ევროპაში დაცული ზემოდასახელებული ხელნაწერების ფოტოპირების საფუძველზე.

მეჩვიდმეტე საუკუნის სპარსული ისტორიული დოკუმენტების ეს ფრიად საყურადღებო პუბლიკაციები ჩვენ მოვიძიეთ და დავამუშავეთ შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო სამეცნიერო-კვლევითი პროექტის FR-18-7653 („დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“) ფარგლებში 2019 წლის აპრილ-მაისში ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში სამეცნიერო მივლინების დროს.

ზემოდასახელებულ დოკუმენტთა კრებულებში XVII საუკუნის მრავალი სპარსული ისტორიული საბუთის და წერილების ასლებია თავმოყ-

რილი: სახელდობრ, ოქსფორდში დაცული კრებული შეიცავს შაჰ 'აბას I-ის (1587-1629), შაჰ სეფი I-ის (1629-1642) და შაჰ 'აბას II-ის (1642-1666) მმართველობის დროინდელი 41 ისტორიული დოკუმენტის (ფირმანების, ჰოკუმების, რაყამების) ასლებს, ხოლო ვენაში დაცულ კრებულში, რომელიც ე.წ. ინშა'-ს ტიპის კომპენდიუმი⁵ და შედგენილია წლების მანძილზე შაჰ 'აბას I-ისა და შაჰ სეფი I-ის დიდგვირების კანცელარიაში მოღვაწე მოჰამად-ჰოსეინ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრემის (გარდ. 1631/32 წ. შემდეგ ახლო ხანებში) მიერ, წარმოდგენილია 52 წერილის (საუწყებო-სამოხელეო და პირადი მიმოწერის ნიმუშების) და 5 სამეფო ბრძანებულების ასლები.

XVII საუკუნის იმ სპარსული ისტორიული დოკუმენტებიდან, რომლებიც ასლების სახით შესულია ზემოხსენებულ ორ ხელნაწერ კრებულში, ამჟამად ჩვენთვის კონკრეტულად საინტერესოა მხოლოდ რამდენიმე დოკუმენტი, რომელთა შინაარსი შეეხება იმდროინდელ ირანში მოღვაწე ქართული წარმომავლობის მაღალჩინოსანი სამეფო ლოლამების ცხოვრებისა და საქმიანობის სხვადასხვა კონკრეტულ ასპექტებს. ქვემოთ წარმოდგენილია და განხილულია სწორედ ეს დოკუმენტები.

I. შაჰ 'აბას I-ის (1587-1629) სამი ბრძანებულება (ჰოქმ), რომლებიც ჰიჯრის 1033 წლის ჯუმადა I-ით (=1624 წლის 20 თებერვალი – 20 მარტი) და ჰიჯრის 1036 წლის შავვალთით (=1627 წლის 15 ივნისი – 13 ივლისი) თარიღდება. ამ დოკუმენტების ასლები წარმოდგენილია ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლეს ბიბლიოთეკაში დაცულ ხელნაწერ კრებულში (Bodleian Library, Oxford, MSS Polyglot Or. C.3), რომლის ტექსტი, როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ბეჭდური სახით პირველად გამოსცა პროფ. ირაჯ აფშარმა თეირანში.⁶ დოკუმენტების შინაარსი ეხება ირანში ინგლისელთა (სახელდობრ, ინგლისური ოსტინდოეთის კომპანიის წარმომადგენელთა) სავაჭრო-კომერციული საქმიანობის კონკრეტულ ასპექტებს და გვიჩვენებს მათი საქმიანობის კონტროლისა და წარმოქმნილი პრობლემების დროულად მოგვარების საქმეში ძლიერი და დიდად გავლენიანი ქართული წარმომავლობის სამეფო ლოლამის, სახელგანთქმული ალავერდი ხან უნდილაძის (გარდ. 1613 წ.) უფროსი ვაჟისა და მემკვიდრის, ფარსის, (და იმავდროულად ასევე ლარის, ქუჰგილუიეს და ბაჰრეინის)⁷ ბეგლარბეგის და გამოჩენილი მხედართმთავრის იმამყული ხან უნდილაძის (გარდ. 1632 წ.) ექსკლუზიურ როლსა და უფლებამოსილებას.⁸

დოკუმენტი 1. შაჰ 'აბას I-ის ბრძანებულება იმამყული ხან უნდილაძის სახელზე,⁹ დათარიღებული მთვარის ჰიჯრის 1033 წლის ჯუმადა I-ის თვით (=1624 წლის 20 თებერვალი – 20 მარტი). სპარსული ტექსტი და ქართული თარგმანი:

حکم جهان مطاع شد آنکه درین وقت چون ایالت و شوکت پناه، حشمت و جلالت دستگاه عالیجاه/ امیر الامرائی نظاما الایاله و الاقبال امام قلی خان بیگلربیگی فارس و لار و کوه گیلویه به موقف عرض/ رسانید که جماعت انگلیس آنچه لازمه خدمت و جان سپاری است به عمل آورده در هیچ باب/ به تقصیر از خود راضی نمی‌شوند بنابراین ایشان را به شفقت شاهانه و توجه پادشاهانه سرافراز ساخته مقرر فرمودیم/ که من بعد آنچه راهداری اموال ایشان شود به شرط آنکه مال احدی را داخل مال خود ننمایند/ به انعام ایشان مقرر بوده باشد.

مستحفظان و ضابطان شوارع ممالک محروسه من بعد یک دینار به علت راهداری/ از اموال جماعت مذکوره باز یافت ننموده به انعام ایشان مقرر دانند.

و مقرر فرمودیم که من بعد ابریشمی/ که به جماعت مذکوره می‌فروشند از گیلان حمل نموده به دار السلطنه اصفهان آورند و آنچه کرایه و کمبود آن بوده باشد از سرکار/ خاصه شریفه حسب نموده از قرار وقری پنجاه تومان به ایشان مبیع نمایند.

و درین ابواب قدغن دانسته در عهده دانند.

تحریر/ فی شهر جمادی الاولی سنه ۱۰۳۳

„გამოვიდა ბრძანებულება, რომელსაც ემორჩილება ქვეყნიერება, რომ როგორც მმართველობისა და სიდიადის საფარველმა, დიდებულებისა და ბრწყინვალეების ძალამ, მაღალადგილოვანმა ამირთა ამირამ, მმართველობისა და სვებედნიერების მომწესრიგებელმა, ფარსის, ლარის და ქუჰ-გილუიეს ბეგლარბეგმა იმამყული ხანმა ამჟამად მოგვახსენა, ინგლისის (ინგლისელთა) ჯამა'ათის¹⁰ [წარმომადგენლებმა] შეასრულეს, რაც კეთილმსახურებისა და თავდადებისთვის არის აუცილებელი, მაგრამ ისინი მაინც კმაყოფილი არ არიან. ამიტომ, [ჩვენი] ხელმწიფური წყალობითა და ყურადღებით მათი გაბედნიერებისთვის დავადგინეთ, რომ ამიერიდან რაც კი მათ ქონება-საქონელზე საგზაო საბაჟო გასახადი (რაჰდარი)¹¹ იქნება [დაანგარიშებული], იმ პირობით, რომ თავის საერთო ქონებაში ცალკეული [პირის] ქონებას არ მიუთითებენ, მათთვის ნაჩუქრად გამოცხადდება.

ამიერიდან ამ ღვთივდაცული ქვეყნის¹² გზათა გუშაგებმა და შემმოწმებლებმა საგზაო ბაჟის სახით ზემოხსენებულ ჯამა'ათს აღარ გადაახდევინონ არც ერთი დინარი და მიიჩნიონ ეს [ჩვენგან] მათთვის ნაჩუქარ-ნაწყალობევად.

და [ასევე] დავადგინეთ, რომ ამიერიდან აბრეშუმი,¹³ რომელსაც ზემოხსენებულ ჯამა'ათს მიჰყიდიან, გილანიდან¹⁴ უნდა წამოიღონ და ჩამოიტანონ სატახტო ქალაქ ისფაჰანში, სადაც რაც კი ქირავნობის საზღაური და [რაიმე] დანაკლისი იქნება, ჩვენი უავგუსტოესი სამეფო ქონების მმართველ უწყებაში დაიანგარიშონ და მათ (ინგლისელ ვაჭრებს) ყოველი 1 ვაყრი ¹⁵ [აბრეშუმი] 50 თუმნად მიჰყიდონ.

ამის შესახებ ბრძანება იცოდნენ და [მისი შესრულება] სავალდებულოდ მიიჩნიონ.

დაიწერა 1033 წლის ჯუმადა I-ის თვეში“

დოკუმენტი 2. შაჰ 'აბას I-ის ბრძანებულება იმამყული ხან უნდილადის სახელზე,¹⁶ დათარიღებული მთვარის ჰიჯრის 1036 წლის შავვალის თვით (=1627 წლის 15 ივნისი – 13 ივლისი). ქართული თარგმანი:

„გამოვიდა ბრძანებულება, რომელსაც ემორჩილება ქვეყნიერება, რომ მმართველობისა და სიდიადის საფარველმა, დიდებულებისა და ბრწყინვალეების ძალამ, მაღალადგილოვანმა ამირთა ამირამ, მმართველობისა და სვებედნიერების მომწესრიგებელმა, ფარსის, ლარის, ბაჰრეინის, ქუჰ-გილუის და ჯარუნის (=ჰორმუზის) ბეგლარბეგმა იმამყული ხანმა კურდღლის წლის დამდეგიდან (=ჰიჯრის 1036 წ.) ყოველწლიურად ინგლისის ჯამა'ათს წინალობებისა და ხელის შეშლის გარეშე ზღვით გამგზავრებისას ცხრა ცხენის გაყვანის ნება დართოს. ევროპელთა და მუსლიმთა ჯგუფებმა ხელშეწყობის ვალდებულების შეუსრულებლობით ისინი (ინგლისელი ვაჭრები) არ უნდა შეაწუხონ და ამ საკითხებში იგი (იმამყული ხანი) ვალდებულია, რომ მათ (ინგლისელებს) დახმარება გაუწიოს.

ამის შესახებ ბრძანება იცოდნენ და [მისი შესრულება] სავალდებულოდ მიიჩნიონ.

დაიწერა 1036 წლის შავვალის თვეში.“

დოკუმენტი 3. შაჰ 'აბას I-ის ბრძანებულება იმამყული ხან უნდილადის სახელზე,¹⁷ დათარიღებული მთვარის ჰიჯრის 1036 წლის შავვალის თვით (=1627 წლის 15 ივნისი – 13 ივლისი). ქართული თარგმანი:

„გამოვიდა ბრძანებულება, რომელსაც ემორჩილება ქვეყნიერება, რომ მმართველობისა და სიდიადის საფარველმა, დიდებულებისა და ბრწყინვალეების ძალამ, მაღალადგილოვანმა ამირთა ამირამ, მმართველობისა და სვებედნიერების მომწესრიგებელმა, ფარსის, ლარის, ბაჰრეინის, ქუჰ-გილუის და ჯარუნის (=ჰორმუზის) ბეგლარბეგმა იმამყული ხანმა უნდა უწყოდეს [შემდეგი]: როგორც ინგლისელმა კაპიტანმა ბარტმა¹⁸ შეგვატყობინა, საბაჟო გადასახადებთან¹⁹ დაკავშირებით მას მოქმედი [პირობების] შესაბამისად არ ექცევია. აუცილებელია, რომ ამ გადასახადებთან მიმართებაში ზემოხსენებულ კაპიტან ბარტს მოექცნენ იმგვარადვე, როგორც აქამდე კაპიტან ჯ.ი.ნ.ი.-ს²⁰ მიმართ [ხელშეკრულებით] იყო დადგენილი, რათა ის არ შეაფერხონ და ისე იმოქმედონ, რომ ხსენებული ხელშეკრულების [პირობებს] არც რაიმე დაემატოს და არც რაიმე მოაკლდეს.

ამის შესახებ ბრძანება იცოდნენ და [მისი შესრულება] სავალდებულოდ მიიჩნიონ.

დაიწერა 1036 წლის შავვალის თვეში.“

II. თავად ზემოხსენებული იმამყული ხან უნდილადის (გარდ. 1632 წ.) მიერ გაცემული სამი განკარგულება (რაცამი ან ფარვანე) რომლებიც ჰიჯრის 1039 წლის საფარის და რაბი' I-ის თვეებით თარიღდება (=1629 წლის სექტემბერ-ნოემბერი), ანუ არონოლოგიურად განეკუთვნება შაჰ 'აბას I-ის

გარდაცვალების შემდეგ სეფიანთა სამეფო ტახტზე ასული შაჰ სეფი I-ის (1629-1642) ზეობის პირველ წელს. თავისი შინაარსით ეს დოკუმენტებიც უცხოელ (კერძოდ კი ინგლისელ) ვაჭართა საქმიანობასთან დაკავშირებულ კონკრეტულ საკითხებს ეხება. ამ ისტორიული საბუთების ასლები ასევე წარმოდგენილია ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლეს ბიბლიოთეკაში დაცულ ხელნაწერ კრებულში (Bodleian Library, Oxford, MSS Polyglot Or. C.3), რომლის ტექსტი, როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ბეჭდური სახით პირველად გამოსცა პროფ. ირაჯ აფშარმა.

დოკუმენტი 4. იმამყული ხანის განკარგულება,²¹ დათარიღებული მთვარის ჰიჯრის 1039 წლის საფარის თვით (=1629 წლის 20 სექტემბერი – 18 ოქტომბერი). სპარსული ტექსტი და ქართული თარგმანი:

مقرر است که چون حسب الحکم جهان مطاع آفتاب شعاع، لازال/ نافذ الى الاقطاع و الارباع مقرر شده که از ابتدای نیلان نیل همه ساله به دستور ایام شاه جنت مکان علین / آشیان انار الله برهانه جماعت انگلیس نه رأس اسب به سفر دریا برند و جماعت فرنگی و مسلمان/ تکلیف مساعدہ به ایشان ننمودہ متعرض نگردند.

بنابراین می‌باید که حاکم بندر عباسی و متصدی/ عشور بنکسار و مستحفظان شوارع مانع بردن اسبان مذکور نشده گذارند که نه رأس اسب را/ برند و نگذارند که احدی از جانب فرنگی و مسلمان تکلیف مساعدہ به ایشان نمایند.

و در هر باب به حکم اشرف عمل نموده قدغن دانند.

تحریرا فی شهر صفر ختم بالخیر/ و الظفر سنه ۱۰۳۹

„დადგენილია, რომ როგორც განსაზღვრულია ქვეყნიერება რომ ემო-რჩილება იმ ბრძანებით მზის სხივოსანი [შაჰისა],²² – მარად აღწევდეს (ძალაუფლება მისი) სამყაროს ყველა მხარესა და კუთხეს! –, სამოთხეში დამკვიდრებულიი [და] ზეშთაცის ბინადარი შაჰისა²³ – ალაჰიმც მოჰფენს შუქს მის მტკიცებულებას! – ზეობის დროს მოქმედი განკარგულების შესა-ბამისად, ინგლისის ჯამა‘ათს გველის წლის დასაწყისიდან (=ჰიჯრის 1038 წ.) მოყოლებული ყოველწლიურად შეუძლია ცხრა ცხენის გაყვანა ზღვით, ხოლო ფრანკთა (ფარანგი)²⁴ და მუსლიმთა ჯგუფებმა მათგან ხელშეწყო-ბის საზღაური არ უნდა მოითხოვონ და [ისინი] არ უნდა შეაწუხონ. აქედან გამომდინარე, აუცილებელია, რომ ბანდარ ‘აბასის მმართველი, საბაჟო საწყობის გამგე და გადასახადების ამკრებები არ შეეწინააღმდეგონ ზე-მოსხენებული ცხენების წაყვანას და (ინგლისელებს) ცხრა ცხენის გაყვანის ნება მისცენ. [ამასთანავე] მათ არ უნდა დაუშვან, რომ ვინმემ ფრანკთა და მუსლიმთაგან მათ ხელშეწყობის საზღაურის მოთხოვნა დაუწყოს.

ამ ყველაფრის შესახებ უკეთილშობილესი ბრძანება იცოდნენ და მის შესაბამისად იმოქმედონ.

დაიწერა 1039 წლის საფარის თვეში“

დოკუმენტი 5. იმამყული ხანის განკარგულება,²⁵ დათარიღებული მთვა-რის ჰიჯრის 1039 წლის რაბი‘ I-ის თვით (=1629 წლის 19 ოქტომბერი – 17 ნოემბერი). ქართული თარგმანი:

„დადგენილია, რომ ყოველთვის, როცა ინგლისის ჯამა'ათის სავაჭრო საქონლით დატვირთული ქარავანი (ბარხანე) შემოვა, ყოველი პუნქტის რაჰდარებმა²⁶ და ციხე-სიმაგრეების მცველებმა საგზაო ბაჟისა (რაჰდარი) და სხვა მოსაკრებელი თანხების მოთხოვნით ზემოხსენებული [ინგლისელი ვაჭრები] არ შეაწუხონ, თავი მათ მიმართ დახმარების, ხელშეწყობის, თანადგომისა და მეთვალყურეობის [ვალდებულებისგან] განთავისუფლებულად არ წარმოიდგინონ და ისე მოიქცნენ, რომ მათი კმაყოფილება გამოიწვიონ, რათა ისინი მადლობელი და მადლიერი იყვნენ. და ყველგან, სადაც კი მათი სავაჭრო საქონელი შევა, [ეს საქონელი] დაიცვან და ისე იმოქმედონ, რომ მათ ქონებას არაფერი დააკლდეს.

ამის შესახებ ბრძანება იცოდნენ და [მისი შესრულება] სავალდებულოდ მიიჩნიონ.

დაიწერა 1039 წლის რაბი' I-ის თვეში.

დადგენილი არის, რომ გზათა მცველებმა იმოქმედონ იმ განაწესის შესაბამისად, რომლითაც წლების განმავლობაში მათ მიმართ მოქმედებდნენ და ეს [განაწესი] არ დაარღვიონ.“

დოკუმენტი 6. იმამყული ხანის განკარგულება,²⁷ დათარიღებული მთვარის ჰიჯრის 1039 წლის რაბი' I-ის თვით (=1629 წლის 19 ოქტომბერი – 17 ნოემბერი). ქართული თარგმანი:

„დადგენილის თანახმად, საბაჟო საწყობის გამგემ და გადასახადების ამკრებმა უნდა უწყოდნენ, რომ როცა მმართველობის და გამგებლობის საფარველის, დიდებულებისა და აღმატებულ ღირსებათა ძალის, ქრისტიანი ამირებიდან გამორჩეულის, მმართველობასა და დიდებულებაში სიმამაცით მოსილი ინგლისელი კაპიტან ბარტის²⁸ რწმუნებული იქ მივა, გადასახადთა განაწილებისას ზემოხსენებულის მიმართ რაიმე გადამეტება და ძალადობა არ დაუშვან. დადგენილი წესისამებრ, როცა სოვდაგრებს ქსოვილები და [სხვა] საქონელი ბანდარ 'აბასში ჩააქვთ, მთელი ეს საქონელი მათ საბაჟო საწყობში უნდა მიიტანონ და სხვა ადგილას არ უნდა წაიღონ და ზემოხსენებული მმართველობის საფარველის (კაპიტან ბარტის) რწმუნებულის თანდასწრებით უნდა მოხდეს გადასახადთა აღება. ყოველთვის, როცა საბაჟო საწყობში [საქონელი] დაილუქება, ეს დალუქვა ზემოხსენებულ რწმუნებულთან ერთად უნდა განხორციელდეს და ასევე მისი თანდასწრებითვე უნდა მოხდეს ლუქის ახსნა. ზემოხსენებულს ჩინებულად უნდა მოექცნენ და ისე იმოქმედონ, რომ იგი კმაყოფილი და მადლიერი იყოს. და თუკი რომელიმე სოვდაგარი თავის საქონელს გადასახადებისგან განარიდებს, გადამალავს და არ გამოაჩენს, ის ადრე დადგენილი წესის შესაბამისად უნდა დასაჯონ და დააკავონ, რათა ეს სხვებისთვის სამაგალითო გახდეს.

ამის შესახებ ბრძანება იცოდნენ და [მისი შესრულება] სავალდებულოდ მიიჩნიონ.

დაიწერა 1039 წლის რაბი' I-ის თვეში.“

III. შაჰ სეფი I-ის (1629-1642) ბრძანებულება, გაგზავნილი სეფიყული ხანის სახელზე (საბუთის ასლს თარიღი არ აქვს).

შაჰის ამ ბრძანებულების ადრესატია ფრიად ავტორიტეტული სამეფო ლოლამი, ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე აღზევებული მირი-მანიძეების საგვარეულოს თვალსაჩინო წარმომადგენელი სეფიყული ხანი (მირიმანიძე),²⁹ რომელიც იმ პერიოდში იყო ჰამადანის ბეგლარბეგი (1621 წლიდან)³⁰ და ბაღდადის (და მთლიანად „არაბეთის („არაბული) ერაცის“ („ერაყ-ე არაბ) ბეგლარბეგი (1623 წლიდან). ის იმავდროულად (იმავე 1623 წლიდან) ასრულებდა ქალაქ ნაჯაფის ყურჩიების მეთაურის (ყურჩი-ბაში) ფუნქციასაც და მას ასევე მინდობილი ჰქონდა „ჰარამ ალ-ქაზიმინის“ ანუ ბაღდადის ჩრდილო-დასავლეთ შემოგარენში დაკრძალული შიიტთა ორი იმამის [მეშვიდე იმამის მუსა იბნ ჯა'ფარ ალ-ქაზიმის (გარდ. 799 წ.) და მეცხრე იმამის მუჰამად იბნ 'ალი ალ-თაყი ალ-ჯავადის (გარდ. 835 წ.)] აკლდამებისა და მეჩეთის მუთავალიობა (დაცვა, მოვლა-პატრონობა, ზედამხედველობა და მეურვეობა).³¹ ეს სეფიყული ხანი ასევე ატარებდა ლაკაბს (ტიტული-ეპითეტი, საპატიო მეტსახელი) „შირ-'ალი“ ('ალის ლომი), რომელიც მას უბოძა თვით შაჰ 'აბას I-მა 1623 წელს ოსმალებთან ბრძოლისას ბაღდადის აღების ოპერაციაში სპარსელთა ჯარის წარმატებული სარდლობისა და გამოჩენილი პირადი მამაცობისათვის. ის დიდი ავტორიტეტით, პატივისცემით და ნდობით სარგებლობდა როგორც შაჰ 'აბას I-ის, ისე შაჰ სეფი I-ის მხრიდან (1629 წელს ის აქტიურად უჭერდა მხარს შაჰ სეფი I-ს ირანის ტახტზე ასვლაში). სეფიყული ხანი გარდაიცვალა მთვარის ჰიჯრის 1040 წლის ჯუმადა II-ის თვეში (ანუ 1631 წლის იანვარში), რის შემდეგაც შაჰ სეფი I-მა ბაღდადის მმართველობა ჩააბარა და ხანის ტიტული უბოძა განსვენებული ხანის ახლო ნათესავს ბექთაშ ბეგს (გარდ. 1639 წ.),³² რომელიც მანამდე სამეფო ლოლამების ასმეთაური (იუზბაში) იყო.

ჩვენთვის საინტერესო სამეფო ბრძანებულების თანახმად, შაჰ სეფი I ავალდებულებს სეფიყული ხანს, რომ მან თავისი ქალიშვილი დაუყოვნებლივ წარგზავნოს შაჰის სასახლეში, რათა ის ცოლად შერთონ ჰაიდარ ბეგს, ცნობილი ყიზილბაში სეფაჰსალარის, ვაქილისა და დივანის იმიქაყა-სი-ბაშის ზეინალ ხან შამლუს (გარდ. 1630 წ.)³³ ვაჟიშვილს. ბრძანებულების შინაარსი მეტყველებს შაჰის გადაწყვეტილებაზე, რომ ერთმანეთის მიმართ მტრულად განწყობილი და დაპირისპირებული ეს ორი მაღალჩინოსანი (ანუ სეფიყული ხანი და ზეინალ ხან შამლუ) აუცილებლად უნდა შეურიგდნენ ერთმანეთს და დამოყვრდნენ შვილთა დაქორწინების გზით. მართალია, ამ ქორწინებას ზემოხსენებულ პირთა და მათ კლანებს შორის არსებული მტრული დაპირისპირება³⁴ არ შეუწელებია, მაგრამ ეშმაკი და ცბიერი შაჰის ამგვარი გადაწყვეტილება და შესაბამისი ბრძანებულება, რომელიც ზომავზე მეტად გაძლიერებულ-გაყოყორებული ზეინალ ხან შამლუსა და მისი კლანის კონტროლს, მოთოკვასა და დათრგუნვას ისახავდა

მიზნად (სულ მცირე ხნის შემდეგ შაჰმა ამ მიზანს სისხლიანი რეპრესიებით მიაღწია), იმდროინდელი ირანის პოლიტიკური და სოციალური ისტორიის ერთი საკმაოდ საინტერესო ეპიზოდია. განსახილველი სპარსული დოკუმენტის ასლში კონკრეტული თარიღი არ არის მითითებული, მაგრამ იმდროინდელი მოვლენებისა და ფაქტების ქრონოლოგიას თუ გავითვალისწინებთ, შაჰის ბრძანებულება გაცემული უნდა იყოს 1629-1630 წლების მიჯნაზე, ჰიჯრის 1039 წლის ზულ-ჰიჯას თვის 6 რიცხვში (=1630 წლის 17 ივლისი) იმავე შაჰ სეფი I-ის ბრძანებით ზეინალ ხან შამლუს სიკვდილით დასჯამდე³⁵ რამდენიმე თვით ადრე.

სეფიულის ხანის სახელზე გაგზავნილი ამ სამეფო ბრძანებულების სპარსული ტექსტის ასლი ჩართულია შაჰ 'აბას I-ისა და შაჰ სეფი I-ის დიდგვზირების კანცელარიაში წერილებისა და სხვადასხვა საბუთების შემდგენლად მოღვაწე მოჰამად-ჰოსეინ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრემის (გარდ. 1631/32 წლის შემდეგ) მიერ შედგენილ კრებულში, რომელიც ინახება ავსტრიის ეროვნული ბიბლიოთეკის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ფონდში ქალაქ ვენაში და რომლის სრული ტექსტი (მათ შორის ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო სამეფო ბრძანებულება, N.F. 50, fol. 97a-b), როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ბეჭდური სახით პირველად გამოსცა ირანელმა მეცნიერმა პროფ. მოჰსენ ბაჰრამნეჟადმა 1390/2011 წელს თეირანში³⁶, რომელმაც ამასთანავე ორი სტატია მიუძღვნა ჩვენთვის საყურადღებო დოკუმენტს.³⁷

დოკუმენტი 7. შაჰ სეფი I-ის ბრძანებულება სეფიულის ხან მირიმან-ძის სახელზე.³⁸ სპარსული ტექსტი (ფაქსიმილე და ბეჭდური ტექსტი) და ქართული თარგმანი:

آن که چون مکنون خاطر غیبی سرایر نواب همایون ما یتلاف قلوب و التیام صدور
کافه انام است، سیما غلامان و فدویان این درگاه که در مقام یکجهتی و یکساننشینی
ثابت قدم بوده وجهه همت ایشان در امتثال اوامر و نواهی شاهنشاهی یگانگی و یکتادلی
باشد. لهذا شمه از مراحم بی دروغ شاهنشاهی شامل حال ایالت و شوکت پناه، نصفت و
معدلت دستگاه، عالیجاه کمالاً للایاله والشوکه والاقبال صفی قلی خان قورچی باشی حضرت
امیرالمؤمنین و امام المتقین اسدالله الغالب صلوات الله علیه و متولی مشهدين و بیگلربیگی
عراق عرب و قلمرو علی شکر³⁹ فرموده، مقرر فرمودیم که صبیّه جلیله خود را به درگاه
گیتی پناه به حرم همایون فرستد که موافق قانون شریعت مقدسه در قید ازدواج خلف الخوانین
العظام حیدریگ ولد ایالت و شوکت و اقبال پناه، حشمت و عظمت و اجلال دستگاه، عالیجاه
مجاهدلاً للایاله والعظمه والاقبال، زینل خان شاملو ایشیک آقاسی باشی سپهسالار درآوریم تا
روابط ظاهری میانه این دو سلسله با تطابق معنوی صورت توافق پذیرفته، حقیقت یگانگی و
اتحاد و یکدلی و وداد بر عالمیان روشن و هویدا گشته، توهّم مغایرت ارتفاع پذیرد. تحریراً
فیه شهیر فلان⁴⁰

„[გამოვიდა მაღალი ბრძანებულება] მასზე, რომ: ამ სამეფო კარის
ლოლამები და თავდადებული მსახურები (ფადავიან) თავიანთ ერთსულო-
ვნებაში მუდამ ურყევი და ხელმწიფის ბრძანებებისადმი მორჩილი უნდა
იყვნენ, რითაც განაპირობებულია ჩვენი ეს უშუალოდ მცირედი წყალობა,
რომელიც შეეხება მმართველობისა და სიდიადის საფარველს, მართლმსა-
ჯულებისა და სამართლიანობის ძალას, მმართველობასა, სიდიადესა და
სვებედნიერებაში სრულყოფილ მაღალადგილოვან სეფიყული ხანს, რომე-
ლიც არის მართლმორწმუნეთა მბრძანებლისა და ღვთისმოსავთა იმამის,
ძლევამოსილი ალაჰის ლომის³⁹ – ალაჰის ლოცვა-კურთხევა იყოს მასზე!
– ყურჩიების მეთაური (ყურჩი-ბაში),⁴⁰ ორი წმინდა აკლდამის (მაშჰადან)
მუთავალი⁴¹ და არაბული ერაყისა და ჰამადანის (ყალამროვ-ე 'ალიშაქარ)
ბეგლარბეგი, რომლის მიმართ ჩვენ დავადგინეთ შემდეგი: მან თავისი დი-
დებული ქალიშვილი უნდა გამოგზავნოს ქვეყნიერების მფარველის სამეფო
კარზე ჩვენი უავგუსტოესობის ჰარემში, რათა ის წმინდა შარი'ათის კანო-
ნის შესაბამისად ცოლად შეერთოთ დიადი ხანების შთამომავალ ჰეიდარ
ბეგს, მმართველობის, სიდიადის და სვებედნიერების საფარველის, დიდე-
ბულების, სიდიადისა და პატივის ძალის, მმართველობასა, სიდიადესა და
სვებედნიერებაში თავდადებული მაღალადგილოვანი იშიქაყასი-ბაშისა და
სეფაჰსალარის ზეინალ ხან შამლუს ვაჟიშვილს, რომ ამით ამ ორ საგვარეუ-
ლოს შორის არსებული ხილული ურთიერთობა თანხმობაში მოვიდეს მათს
არსობრივ ერთიანობასა და ერთსულოვნებასთან და [მათი] ერთიანობის,
კავშირის, ერთსულოვნების და მეგობრობის ნამდვილობა ყველა ადამია-

ნისთვის საკვებით ცხადი და ნათელი გახდეს და უთანხმოების მიმართ უარყოფითმა დამოკიდებულებამ იმძლავროს. დაიწერა თვეში⁴²...”

* * *

ამ პუბლიკაციაში ჩვენ წარმოვადგინეთ მეჩვიდმეტე საუკუნის მხოლოდ რამდენიმე ახლად მოძიებული სპარსული ისტორიული დოკუმენტი, რომელთა შინაარსი შეეხება სეფიანთა ირანში მოღვაწე ქართველების (სახელდობრ, ქართული წარმომავლობის სამეფო ღოლამების) ცხოვრება-საქმიანობის სხვადასხვა დეტალებს. ვიმედოვნებთ, რომ შემდგომი კვლევა-ძიების პროცესში მიკვლეული იქნება და გამომზეურდება აღნიშნული თემატიკის თვალსაზრისით საყურადღებო კიდევ არაერთი სხვა აქამდე უცნობი სპარსული ისტორიული დოკუმენტი.

შენიშვნები

1. Beeston, 1954, 81, No. 2621. ამ კრებულში (Bodleian Library, Oxford, MSS Polyglot Or. C.3) თავმოყრილი მთვარის ჰიჯრის 1033-1069 წლებით (=1624-1659 წწ.) დათარიღებული, სპარსული დოკუმენტების (ფირმანების, ჰოქმების, რაყამების) ასლები, რომელთა შინაარსი შეეხება ინგლისური (1707 წლიდან ბრიტანული) ოსტინდოეთის კომპანიის საქმიანობას ირანში. დოკუმენტები შეგროვებულია აგენტ Nicholas Buckeridge-ის მიერ, რომელიც 1645-1660 წლებში იყო ხსენებული კომპანიის ოფიციალური წარმომადგენელი ირანში. იმავე თემატიკის სპარსული დოკუმენტების კიდევ ერთი კრებული დაცულია ბრიტანეთის ბიბლიოთეკაში ლონდონში (British Library, Harleian MSS 109). ორივე ეს კრებული მოკლედ არის მიმოხილული ინგლისელი მეცნიერის Ronald W. Ferrier-ის (1929-2003) ერთ-ერთ სტატიაში, რომელსაც დართული აქვს რამდენიმე საბუთის ფოტო; იხ.: Ferrier, 1986, 57-64.
2. კრებულის ხელნაწერი (N.F. 50), რომელიც შედგენილია მოჰამად-ჰოსეინ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრემის მიერ და დამოუკიდებელ ნაწილად ერთვის შაჰ სეფი I-ის (1629-1642) ზეობის პირველი წლების შესახებ იმავე ავტორის მცირე მოცულობის ისტორიული თხზულების ხელნაწერს, პირველად მოხსენიებულია Gustav Flügel-ის (1802-1870) კატალოგში; იხ.: Flügel, 1865, 261. № 281/2; Storey, 1936, 313, No. 390.
3. Afshar, 1380/2001, 3-53. ბოდლეს ბიბლიოთეკაში დაცული ამ კრებულის ხელნაწერში დოკუმენტების და წერილების ნიმუშები ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით არაა წარმოდგენილი, ხოლო პროფ. ირაჯ აფშარის გამოცემაში ეს მასალა ქრონოლოგიური პრინციპით არის დალაგებული.
4. Tafreshi, Monsha'at-e Tafreshi, 1390/2011. მოჰამად-ჰოსეინ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრემის მიერ შედგენილი კრებულის („მონშა'ათ-ე

- თაფრეში“) შესახებ იხილეთ, აგრეთვე: Bahramnezhad, 1387/ 2008, 93-124.
5. სეფიანთა ეპოქის ე.წ. ინშა'-ს (იგივე მონშა'ათ-ის) ტიპის ამგვარი კრებულების და ზოგადად ამ ჟანრის კომპენდიუმების ტრადიციის შესახებ ირანში იხ.: Mitchell, 1997, 173-209 (იქვე საკითხის ვრცელი ბიბლიოგრაფია).
 6. Afshar, 1380/2001. 3-53.
 7. უნდილაძეების ფეოდალური საგვარეულოს და ამ საგვარეულოს წარმომადგენელთა (ალავერდი ხანი, იმამყული ხანი, დაუდ ხანი, სეფიყული ხანი) სეფიანთა ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ და კულტურულ სარბიელზე მოღვაწეობის შესახებ არსებობს ფრიად ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურა ქართულ, სპარსულ, ევროპულ და იაპონურ ენებზე (ზ. ავალიშვილი, ვ. გაბაშვილი, გ. ჟორდანიას, ბ. გიორგაძე, დ. კაციტაძე, მ. სვანიძე, კ. კუცია, ი. ტაბალუა, მ. თოდუა, ჯ. გიუნაშვილი, მ. ფათემი, თ. ნატროშვილი, ნ. გელაშვილი, ი. რურუა, ბ. ჯავახია, ე. ხინთიბიძე, ჯ. ვათეიშვილი, ე. მამისთვალიშვილი, ა. სონლუ-ლაშვილი, თ. აბულაძე, მ. სუხიაშვილი, ზ. მჭედლიშვილი, გ. სანიკიძე, მ. ალექსიძე, გ. ბერაძე, რ. სეივორი, რ. მათე, მ. პისტოზო, ჯ. როტა, ჰ. მაედა, კ. მიტჩელი, ს. ბაბაიე, ქ. ბაბაიანი, მ. მორატო-არაგონესი, 'ა. ეყბალი, ნ. ფალსაფი, ფ. ნოვზადი, ლ. ჰონარფარი, ჯ. ყაემ-მაყამი, ჰ. ნირმური, ა. ეყთედარი, ე. ეშრაყი, ს. მულიანი, ჰ. აჰმადი, ჯ. სავაყები, მ. შაიესთეფარი, ჰ. მირ ჯა'ფარი, მ. სამი'ი, ა. ველაიათი, რ. იაჰია'ი, ა. რაფი'ი, ა. ჰეჰმათნია, ჯ. თოუზანდე ჯანი, მ. მირ ქიაი, მ. მოჰაჯერი, 'ა. ლაფური, ა. ყეზელბაშანი, ლ. რეზაზადე, მ. რაჰიმი და სხვ.). ამჯერად მხოლოდ უკანასკნელი ორი ათწლეულის მანძილზე (2000 წლიდან) გამოქვეყნებულ ზოგიერთ პუბლიკაციებზე მითითებით შემოვიფარგლებით: გაბაშვილი, 2016, 186-199 (< გაბაშვილი, 1972, 64-84); Gabashvili, 2007, 35-58; კაციტაძე, 2001, 407, 413, 418-419, 460; კაციტაძე, 2001a, 39-41, 105-107; კაციტაძე, 2005, 119-127, 131-132, 371-372; კაციტაძე, 2012, 335; ჟორდანია, 2011, 12-15 (< ჟორდანია, 1984); Vateishvili, 2003, 28-29, 33, 110-120, 172; გელაშვილი, 2009, 228-238; გელაშვილი, 2017, 19-20; Giunashvili, 2012, 139-156 (< Giunashvili, 1997, 51-63); Mikaberidze, 2007, 113-114, 519; 100 ქართველი უცხოეთში, 2010, 19, 107, 167; მჭედლიშვილი, 2010, 71-85; ხინთიბიძე, 2012, 5-31; ხინთიბიძე, 2016, 133-153, 202, 283-284; მამისთვალიშვილი, 2011, 313-323; მამისთვალიშვილი, 2012, 22-45; სუხიაშვილი, 2000, 92-99; სუხიაშვილი, 2003, 93-95; სუხიაშვილი, 2005, 187-204; სუხიაშვილი, 2005a, 49-63; სუხიაშვილი, 2006; სანიკიძე, 2016, 48, 50, 53-54; ალექსიძე, 2015, 160-177, სურ. 1-10; Beradze, 2018, 59-60; ბერაძე, აბაშიძე, 2019, 147-150; ბერაძე, ალექსიძე, მოსიაშვილი, 2021; Mitchell, 2000, 104-115; Matthee, 2001, 493-496; Matthee, 2015, 20-22; მაედა, 2001, 45-46; Maeda, 2003, 262-266; Maeda, 2006, 244-245, 252; მაედა, 2008, 35-41; Maeda, 2009;

- Maeda, 2009a, 49-66; Maeda, 1396/2017, 81-91; Babaie et al., 2004; Morató-Aragónés, 2016, 136-164; Muliyani, 1379/2000, 244-278; Sami'i, 1380/2001, 82-83; Sami'i, 1380/2001a, 153-155; Eshraghi, 1380/2001, 159-160; Ahmaqdi, 1380/2001, 212-222; Mir Ja'fari, 1382/2003, 131-156; Savagheb, 1382/2003, 107-150; Savagheb, 1389/2010, 1-34; Velayati, 1388/2009, 883-884; Touzande Jani, 1390/2011; Hasannia, 1390/2011, 81-93; Rafi'i and Bamati, 1391/2012, 47-73; Mehmannaavaz et al., 2014a, 298-300; Zandiyeh, 1393/2014, 46-52; Ghafuri, 1393/2014, 281-283, 286, 289-291, 295-308; Mir Kiyayi, 1394/2015; Mohajer, 2015, 31-35; Hekmatnia and Ahmadi, 1396/2017; Moslemi et al., 1398/2019, 120-124; Ghezelbashan, 1399/2020, 167-172.
8. ამ სფეროში იმამყული ხანის განსაკუთრებული როლისა და მნიშვნელობის შესახებ ხაზგასმით არის აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში. ასე, მაგალითად, მსჯელობს რა შაჰ 'აბას I-ის სავაჭრო-ეკონომიკურ პოლიტიკაში აბრეშუმით ვაჭრობის განსაკუთრებულ მნიშვნელობასა და უცხოელ ვაჭართა (კერძოდ, ინგლისური ოსტინდოეთის კომპანიის წარმომადგენელ ვაჭართა) საქმიანობაზე იმდროინდელ ირანში, პროფ. Linda K. Steinmann-ი შენიშნავს: "They were free to negotiate with the provincial governor of the territory they passed through, who was, in this case, Emāmqolī Khān. The English factors' letters and reports contain many references to the role played by Emāmqolī Khān in the silk trade. He served in two important capacities: first, as Khān of Fars and Jarūn (Hormuz) and, second, as an important go-between for the English merchants with the shah. He issued his own written orders, called parvānas, which provided for the courteous treatment of the merchants while within his borders" (იხ.: Steinmann, 1987, 73).
 9. Afshar, 1380/2001, 9, doc. 1 (47).
 10. დოკუმენტის ტექსტშია „ჯამა'ათ-ე ენგლის (Jamā'āt-e Englis)“, რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს „ინგლისის (ინგლისელთა) საზოგადოება, ჯგუფები“. ამ ტერმინ-განმარტებას ვხვდებით აქ წარმოდგენილ სხვა სპარსულ დოკუმენტებშიც (იხ. აქვე, დოკ. 2, დოკ. 4, დოკ. 5). იგულისხმება ირანში ჩასული ინგლისელი ვაჭრები, უმთავრესად და უპირველესად კი ინგლისური ოსტინდოეთის კომპანიის „წარმომადგენელი ვაჭრები [ამ შემთხვევაში ტერმინი „ჯამა'ათ (jamā'āt)“ „კომპანიას (company)“ უნდა აღნიშნავდეს], რომლებსაც შაჰ 'აბას I-მა, განსაკუთრებით 1622 წლის მოვლენების შემდეგ (მხედველობაში გვაქვს სპარსეთის ყურეში პორტუგალიელებთან ბრძოლასა და ჰორმუზისა და ყემშის ალების სამხედრო ოპერაციებში ირანის დასახმარებლად ინგლისური ოსტინდოეთის კომპანიის ხომალდების მონაწილეობა), საგანგებო შეღავათები და პრივილეგიები უბოძა.
 11. საგზაო საბაჟო გადასახადს „რაჰდარი“ (rāhdārī) ეწოდებოდა, ხოლო

- ამ გადასახადის ამკრებ გზათა გუშაგებს „რაჰდარები (*rāhdārān*). ეს „რაჰდარები“ როგორც თვით შაჰის, ისე ადგილობრივი ხანების მხრიდან საგანგებო უფლებამოსილებით იყვნენ აღჭურვილი და მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ სახელმწიფოს გზების, ხიდების, გადასასვლელების და საზღვრების კონტროლისა და მათი სარგებლობისთვის დაწესებული სახელმწიფო გადასახადების შეგროვების საქმეში. აღსანიშნავია, რომ, როგორც ეს აქ წარმოდგენილი ამ კონკრეტული საბუთიდანაც ჩანს, შაჰ აბას I-ის მიერ ინგლისელი ვაჭრებისთვის მინიჭებული ერთ-ერთი შეღავათი სწორედ საგზაო საბაჟო გადასახადებისგან (რაჰდარი) მათ განთავისუფლებას გულისხმობდა. იხ.: *Tadhkirat al-Mulūk*, 1943, 76, 180; Emerson and Floor, 1987, 318-327; Good, 2019, 187, 188.
12. სეფიანთა ეპოქის სპარსულ წერილობით წყაროებში ირანი ხშირად „ღვთივდაცულ ქვეყნად“ („მამალექ-ე მაჰრუსე“) იწოდება და იხსენიება (ამაზე იხილეთ, მაგალითად.: Savory, 1986, 351-352; Matthee, 2010, 242). ყაჯართა დინასტიის მმართველობის პერიოდში კი ეს იყო ირანის ოფიციალური სახელწოდება („მამალექ-ე მაჰრუსე-იე ირან“).
 13. იგულისხმება ნედლი აბრეშუმი, რომელსაც იმდროინდელი ირანის საგარეო ვაჭრობაში უპირველესი ადგილი ეკავა და ირანში ჩასული ინგლისელი ვაჭრებიც უმთავრესად სწორედ ამ ირანული ნედლი აბრეშუმის დიდი ოდენობით შეძენით იყვნენ დაინტერესებული.
 14. გილანის პროვინცია მეაბრეშუმეობის მთავარი ცენტრი იყო ირანში და იქაური საუკეთესო ხარისხის ნედლი აბრეშუმი უცხოელ ვაჭრებში დიდი მოთხოვნით სარგებლობდა.
 15. წონის ერთეული (1 ვაყრი უდრიდა დაახლოებით 120 კილოგრამს).
 16. Afshar, 1380/2001, 10, doc. 3 (50).
 17. Afshar, 1380/2001, 10-11, doc. 4 (61).
 18. იგულისხმება ინგლისური ოსტინდოეთის კომპანიის აგენტი კაპიტანი უილიამ ბარტი (William Burt), რომელიც 1627 წლის იანვრიდან ოთხი წლის განმავლობაში იყო ამ კომპანიის ოფიციალური წარმომადგენელი ირანში (ის გარდაიცვალა 1631 წლის დასაწყისში). უშუალოდ აგენტ უილიამ ბარტის შემდეგ ერთი წელიწადი ირანში ზემოხსენებული კომპანიის წარმომადგენელი იყო აგენტი ედვარდ ჰეინესი (Edward Heynes), ხოლო შემდეგ 1637 წლამდე აგენტი უილიამ გიბსონი (William Gibson); იხ.: Foster, 1909, 164-165, 168, 182, 188, 286, 325, 327ff.; Foster, 1910, 2, 39, 57, 139; Ferrier, 1986, 57-58, 62-63; Matthee, 1999, 133-134; Blow, 2009, 143 144, 147; Ben Razzari, 2016, 158, 161-163, 274, 278, 286, 349, 406, 409, 412, 445. სხვათა შორის, აგენტი უილიამ ბარტი არაერთგზისაა მოხსენიებული თომას ჰერბერტის (1606-1682) ცნობილი მოგზაურობის წიგნის იმ ნაწილში, რომელიც 1627-1628 წლებში ინგლისის ელჩიონის შემადგენლობაში ირანში მისი ვიზიტის აღწერას ეხება (იხ.: Herbert, 1928, 42, 50, 121, 149, 306).

19. ტექსტშია „უშურ“ (*‘ushūr*, სიტყვასიტყვით: „მეთადები“). პორტში საბაუო გადასახადის შინაარსით ამ ტერმინის ხმარების შესახებ („თაზქირათ ალ-მულუქის“ მიხედვით) იხ. პროფ. ვ. მინორსკის შენიშვნა: *Tadhkirat al-Mulūk*. 1943, 109, note 2.
20. კაპიტანის სახელი აქ დამახინჯებული უნდა იყოს და მისი იდენტიფიცირება არ ხერხდება. კონტექსტის მოხედვით, უნდა იგულისხმებოდეს ირანში კაპიტან ბარტის რომელიმე წინამორბედი ინგლისური ოსტინდოეთის კომპანიიდან.
21. Afshar, 1390/2001, 15, doc. 12 (42); cf. Ferrier, 1986, 61, Fig. 5.
22. იგულისხმება შაჰ სეფი I (1629-1642).
23. იგულისხმება შაჰ ‘აბას I (1587-1629).
24. ამ შემთხვევაში „ფრანკებში“ (ფარანგი) იგულისხმება სხვა (არა ინგლისელი) ევროპელები (მაგალითად, ჰოლანდიელები, ესპანელები, პორტუგალები, ფრანგები, იტალიელები და სხვ.).
25. Afshar, 1380/2001, 15-16, doc. 13 (43).43).
26. იხ. აქვე შენ. 11.
27. Afshar, 1380/2001, 16, doc. 14 (39).
28. იგულისხმება იმ წლებში ინგლისური ოსტინდოეთის კომპანიის ოფიციალური წამომადგენელი ირანში აგენტი უილიამ ბარტი (მის შესახებ იხილეთ ზემოთ, შენ. 18).
29. სეფიყული ხანი (მაჰმადიანობის მიღებამდე ის მირმანად იწოდებოდა; გარდ. 1631 წ.) ეკუთვნოდა მირიმანიძეების ფეოდალურ საგვარეულოს, რომლებიც იყვნენ სომხეთის მელიქები (ქვემო ქართლში). ამ საგვარეულოს ეთნიკური წარმომავლობის, ქვემო ქართლში მათი სამელიქოს და ირანის სამხედრო-ადმინისტრაციულ სარბიელზე მათი წარმომადგენლების მოღვაწეობის შესახებ, იხილეთ, მაგალითად: Maeda, 2003, 243-278; მაედა, 2008, 42-48; Maeda, 1396/2017, 57-68; Maeda, 2011, 104, 117, 119, 124, 127; Maeda, 2012, 476, 481; ბოშიშვილი, 2011, 176-183; ბოშიშვილი. 2012, 36, 48-51; ბოშიშვილი, 2012a, 67 – კვაშილავა, 2013-2014, 319-322; კვაშილავა, 2019, 189-199; Röhrborn, 1966, 34-35; Muliyani, 1379/2000, 279; Floor, 2001, 148, note 206; Floor, 2008, 158, 198; Newman, 2006, 202; Kazemi, 1389/2010, 104-106; Ghezelbashan, 1399/2020, 157-160; Polczynski, 2014, 70, 84; <<https://en.wikipedia.org/wiki/Mirimanidze>>; <https://en.wikipedia.org/wiki/Safiqoli_Khan>. ცხადია, „შირ ‘ალიდ“ წოდებული ეს სეფიყული ხანი (მირიმანიძე) არ უნდა აგვერიოს იმამყული ხან უნდილაძის ვაჟთან სეფიყული ხან უნდილაძესთან; შდრ. კაციტაძე, 2005, 127.
30. ცნობილია, რომ მანამდე ის იყო ლოლამების იუზბაში ანუ ასმეთაური (1619 წ.), რომელიც შემდეგ ისფაჰანში ახალი ჯულფას დარულად დანიშნეს.
31. ბაღდადთან მდებარე „ჰარამ ალ-ქაზიმიანის“ შესახებ იხ.: Litvak. 2013,

- 207-210. ის ფაქტი, რომ ში'იტთა ამ წმინდა აკლდამების მუთავალის (მმართველ-ზედამხედველის) ფუნქციის შესრულება შაჰ 'აბას I-მა მიანდო სეფიყული ხანს (და ამ ფუნქციას ის შაჰ სეფი I-ის დროსაც ასრულებდა), ანუ ყოფილ ქრისტიანს და შემდგომში გამაჰმადიანებულ სამეფო ლოლამს (მანამდე და მერეც ამ ფუნქციას მხოლოდ ფრიად ავტორიტეტული მუსლიმი სეიდები ასრულებდნენ), უნიკალური და გამონაკლისი შემთხვევაა სეფიანთა ში'იტური სახელმწიფოს ისტორიაში, რომელიც თვალნათლივ მეტყველებს კავკასიური (მათ შორის ქართული) წარმომავლობის სამეფო ლოლამების განსაკუთრებულ ავტორიტეტსა და აქტიურობაზე იმდროინდელი ირანის როგორც სამხედრო-პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ სარბიელზე, ისე რელიგიური ცხოვრების სფეროშიც.
32. Mohammad-Ma'sum b. Khwajagi Esfahani, Kholasat al-Siyar, 1368/1989, 123-124; Eskandar Beg Torkeman Monshi va Mohammad Yusef Movarrehk. *Zeyl-e Tarikh-e 'Alam-ara-ye 'Abbasi*, 1317/1938, 126, 292; Valeh Qazvini Esfahani, *Iran dar zaman-e Shah Safi va Shah 'Abbas-e Dovvom* (1038-1071 h.q.), 1380/2001, 156; Vahid Qazvini, *Tarikh-e Jahan-Ara-ye 'Abbasi*. 1383/2004, 237; Tafreshi, *Tarikh-e Shah Safi*, 1388/2009, 70; Rota. 2009, 102-103, 149, 376-377; Tafreshi, *Monsha'at-e Tafreshi*, 1390/2011, 125-127; Röhrborn, 1966, 34-35; Matthee, 2001, 491; Bahrāmnezhad, , 1391/2012, 31-34.
33. ზეინალ ხან შამლუ იყო შამლუს ძლიერი და გავლენიანი ყიზილბაშური ტომის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი, გამოცდილი დიპლომატი, სამხედრო სარდალი და სახელმწიფო მაღალჩინოსანი. ზეინალ ხან შამლუ შედიოდა შაჰ 'აბას I-ის მიერ 1600-იანი წლების დამდეგს რუსეთსა და ევროპაში დიპლომატიური მისიით წარგზავნილი ელჩების ჯგუფში. ის ასევე ჰიჯრის 1029-1032 წლებში (=1619/20 – 1622/23 წწ.) დიპლომატიური მისიით იყო გაგზავნილი დიდ მოღოლთა კარზე ინდოეთში. შემდგომში შაჰ 'აბას I-მა მას მიანდო ჯარის სარდლის (სეფაჰსალარ) და სამეფო დივანის მთავარი ცერემონმაისტერის (იშიქა-ყასი-ბაში) თანამდებობები. ამ თანამდებობებსა და ტიტულებს ის ინარჩუნებდა შაჰ სეფი I-ის ზეობის დასაწყისშიც, როცა ის იმავდროულად დაინიშნა ასევე ახალგაზრდა შაჰის მეურვედ (ვაქილ). მაგრამ ახალი სეფიანი მზრდნებლის კეთილგანწყობა ზეინალ ხან შამლუს მიმართ დიდხანს არ გაგრძელებულა. ჰამადანის მისადგომებთან ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლისას გამოჩენილი გულარხეინობის, დაუდევრობისა და უხეში შეცდომის გამო შაჰ სეფი I-ის ბრძანებით ის სიკვდილით დასაჯეს 1630 წლის 17 ივლისს. ამ საკითხთან დაკავშირებით მკვლევარები იმასაც აღნიშნავენ, რომ შაჰ სეფი I-ს იმ დროისთვის უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა გაძლიერებული და თავგასული ზეინალ ხან შამლუსა და მისი კლანის განადგურება, რის საბაბადაც მან გამოიყენა

- ზემოხსენებული ინციდენტი (იხ ქვემოთ, შენ. 35). აქვე საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ჩვენამდე მოღწეულია ზეინალ ხან შამლუს ორი რეალისტური ევროპული პორტრეტი, შესრულებული 1604 წელს რომის საღვთო იმპერიის იმპერატორ როდოლფ II-სთან (1576-1612) შესახვედრად ქალაქ პრაღაში მისი ყოფნის დროს. ერთი პორტრეტი მხატვარ Aegidius Sadelsr-ის (გარდ. 1629 წ.) მიერ შესრულებული გრავიურაა, ხოლო მეორე პორტრეტი დახატულია საღვთავეებით ეტრატზე Essaias Le Gillon-ის (გარდ. 1605 წლის შემდეგ) მიერ. ამ პორტრეტების დედნები და ასლები მსოფლიოს რამდენიმე მუზეუმსა და კერძო კოლექციებშია დაცული; იხ.: Falsafi, IV, 1341/1962, 101-102; Deluga, 2008, 494-496, Fig. 192; Matthee, 2013, 26-27, Pls. 3, 4; Barazesh, 1392/2013, 128; Potts, 2022, 3-4, 64, 69, Fig. 3; Potts, 2022a; https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3759649&partId=1&searchText=Sinan+Khan+Shamlu+&page=1
34. ზეინალ ხან შამლუსა და მისი ყიზილბაშური კლანის მტრული დაპირისპირების შესახებ სეფიყული ხანთან და ირანში მოღვაწე სხვა ქართველებთან იხილეთ: Mehmannavaz et al., 1393/2014, 186-189; Mehmannavaz and Siyahpur, 1395/2016, 401-405.
 35. ზეინალ ხან შამლუს ცხოვრება-მოღვაწეობის ბოლო პერიოდის და მთვარის ჰიჯრის 1039 წლის 6 ზულ-ჰიჯას (=1030 წლის 17 ივლისი) მისი სიკვდილით დასჯის შესახებ იხ.: Mohammad-Ma'sum b. Khwajagi Esfahani, 1368/1989, 93-94; Eskandar Beg Torkeman Monshi va Mohammad Yusef Movarreh. 1317/1938, 51-52, 266, 291; Astarabadi, 1366/1987, 239; Monajjem Yazdi, 1397/2018, 269-270; Molla Kamal Monajjem, 1397/2018, 116; Valeh Qazvini Esfahani, 1380/2001, 64-65; *Do ketab-e nafis*, 1334/1955, 83; Vahid Qazvini, 1383/2004, 231; Mohammad Mohsen Mostowfi. 1375/1996, 107-108; Shamlu, I, 1371/1992, 211-212; Rota, 2009, 91-94, 354-355; Tafreshi, Tarikh-e Shah Safi, 1388/2009, 43, 232-233; Tafreshi, *Monsha'at-e Tafreshi*, 1390/2011, 120-12 2. ზეინალ ხან შამლუს შესახებ იხ. აგრეთვე: Savory, 1995, 607-608; Babayan, 1993, 102, 313; Floor, 2001, 13, 21; Babaie et al., 2004, 34-35, 38, 140, 154; Newman, 2006, 74, 200-201; Matthee, 2012, 36-37; Mahdavi, 1355/1976, 100-101; Nava'i and Ghaffari Fard, 1381/2002, 224-225; Savagheb, 1391/2012, 29-30; Bahramnezhad, 1391/2012, 34-38; Mehmannavaz et al., 1393/2014, 185-191; Mehmannavaz and Siyahpur, 1395/2016, 401-405; შდრ. მჭედლიშვილი, 2010, 92.
 36. Tafreshi, *Monsha'at-e Tafreshi*, 1390/2011. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმავე ვენის ზემოხსენებული ხელნაწერის (Flügel, I, 1865, 260-261. No. 281; Storey, 1936, 313, No. 390) პირველი ნაწილი (ანუ მოჰამად-ჰოსეინ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრეშის მცირე მოცულობის ისტორიული თხზულება, რომელსაც დამოუკიდებელ მეორე ნაწილად ერთვის მი-

- სივე წერილებისა და დოკუმენტების ჩვენთვის საინტერესო კრებული), გამოსცა იმავე პროფ. მოჰსენ ბაჰრამნეჰადმა 2009 წელს თეირანში; იხ.: Tafreshi, *Tarikh-e Shah Safi*, 1388/2009 (მოჰამად-ჰოსეინ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრემის მცირე ზომის თხზულება წარმოდგენილია ამ გამოცემის მეორე ნაწილში, ხოლო პირველი ნაწილი ეთმობა მისივე ძმის აბულ მაფახერ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრემის უფრო ვრცელ ისტორიულ თხზულებას შაჰ სეფი I-ის მმართველობის დროინდელი ამბების შესახებ; საქართველოსა და ქართველების შესახებ ამ თხზულებაში დაცულ ცნობებზე იხ.: გელაშვილი, არჩვაძე, 2016). მოჰამად-ჰოსეინ იბნ ფაზლალაჰ ალ-ჰოსეინი ალ-თაფრემის მცირე ზომის თხზულების ვენაში დაცულ ხელნაწერთან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე: Rota, 1998, 161ff.
37. Bahramnezhad, 1391/2012, 22-42; Bahramnezhad, 1391/2012a, 1-14. შაჰ სეფი I-ის ამავე სამეფო ბრძანებულებას სეფიყული ხანის სახელზე შეეხო აგრეთვე იტალიელი მეცნიერი პროფ. ჯორჯო როტა (Prof. Giorgio Rota) თავის საინტერესო მოხსენებაში „კავკასიელი ლოლამები და 'სეფიანი' ქალბატონები, დაახლ. 1600-1722 (Caucasian Gholams and 'Safavid' Ladies, ca. 1600-1722)“, რომელიც მან წაიკითხა 2019 წლის 13 დეკემბერს ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში გამართულ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე „აღმოსავლეთი და დასავლეთი: ლინგვისტური, კულტურული და ისტორიული ურთიერთობები“ (*International Conference East and West: Linguistic, Cultural, Historical Interactions*); იხ.: Rota, 2019a, 98. უფრო ადრე იმავე თემას მიეძღვნა ჯ. როტას მოხსენება 2019 წლის 1-2 მაისს თეირანის უნივერსიტეტში ჩატარებულ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე (იხ.: Rota, 2019, 68).
38. Tafreshi, *Monsha'at-e Tafreshi*, 1390/2011, 89 (No. 54), 120-123, 125-127; იხ. აგრეთვე: Bahramnezhad, 1391/2012, 22-42; Bahramnezhad, 1391/2012a, 1-14.
39. იგულისხმება 'ალი იბნ აბი ტალიბი (გარდ. 661 წ.; დაკრძალულია ნაჯაფში) – მოციქულ მუჰამადის ბიძაშვილი და სიძე, მეოთხე მუსლიმი ხალიფა (656-661 წწ.) და ში'იტების უპირველესი და განსაკუთრებით სათაყვანებელი იმამი, რომელიც ტექსტში მოხსენიებულია როგორც „მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი“, „ღვთისმოსავთა იმამი“ და „ძლევა მოსილი ალაჰის ლომი (ასადულლაჰ ალ-ლალიბ)“. ეპითეტი „ალაჰის ლომი“ იმამ 'ალის მრავალთაგან ერთ-ერთი ფრიად გავრცელებული საპატიო სახელი-ეპითეტია (გადმოცემის მიხედვით, „ალაჰის ლომი“ მას თვით მოციქულმა მუჰამადმა უწოდა).
40. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, სეფიყული ხანი შეთავსებით დანიშნული იყო ნაჯაფის ყურჩიების მეთაურად, ანუ იმ ქალაქში მოქმედი

ყურჩიების თავგაცად, სადაც დაკრძალულია იმამი 'ალი.

41. ზემოთ უკვე აღნიშნული იყო, რომ სეფიყული ხანს მინდობილი ჰქონდა ბაღდადში მდებარე, ში'იტებისთვის წმინდა ორი აკლდამის (ში'იტთა მეშვიდე და მეცხრე იმამების აკლდამების) მუთავალის (ანუ მმართველ – ზედამხედველის) ფუნქცია.
42. ხელნაწერ კრებულში ეს დოკუმენტი ნიმუშის სახითაა ჩართული და ბოლოში არაა მითითებული ზუსტი თარიღი (ანუ წელი, თვე და რიცხვი), აღნიშნულია მხოლოდ ზოგადად, რომ „დაიწერა ამა და ამ თვეს“ (*“tahrīran fī shahr-i fulān”*).

ON SOME PERSIAN HISTORICAL DOCUMENTS OF THE FIRST THIRD OF THE SEVENTEENTH CENTURY

The paper presents and discusses some Persian historical documents related to the life and activities of the shah's royal *gholāms* (*gholāmān-e khāṣṣe-ye sharīfe*) of Georgian origin, who played an active role in the military-political and administrative arena of Iran during the Safavid period. Reference is, in particular, to the following documents of the seventeenth century, published in Iran in recent years:

I. Three royal decrees (*hokm*) of Shah 'Abbas I (r. 1587-1629), dated Jumada I of 1033 AH (=20 February-20 March, 1624 AD) and Shawwal of 1036 AH (=15 June-13 July, 1627 AD). The content of these documents concerns some aspects of the trade activities of the English in the south of Iran and testifies to the exclusive role of the powerful Georgian *gholām*, the governor-general (*beglarbegī*) of Fars, Lar, Kuhgiluyeh and Bahrain Imamquli Khan (Undiladze; d. 1632) in the control of foreign merchants and timely resolution of the problems.

II. Three edicts (*raqam*) of the above-mentioned Imamquli Khan, dated Safar of 1039 AH (=20 September-18 October 1629 AD) and Rabi' I of 1039 AH (=19 October-17 November, 1629 AD), and relating also to the activities of foreign (English) merchants.

III. The royal decree of Shah Safi I (r. 1629-1642) addressed to the authoritative royal *gholām* Safiquli Khan (Mirimanidze; d. 1631 AD)—the governor-general (*beglarbegī*) of Arabian Iraq (*'Erāq-e 'Arabī*) and Hamadan, and commander of *qūrchīs* (*qūrchī-bāshī*) of Najaf, who also bore the *laqab* "Shīr-'Alī", given to him by Shah 'Abbas I. According to this decree, the Safavid ruler obliges Safiquli Khan to send his daughter immediately to the royal palace in order to marry her to Haydar Beg, a son of the renowned Qizilbash military commander-in-chief (*sepahsālār*), regent (*vakīl*) and chief master of ceremony (*ishīkāqāsī-bāshī*) Zaynal Khan Shamlu (d. 1630 AD). The content of the document indicates the shah's decision that the above two opposing dignitaries (i.e., Safiquli Khan and Zaynal Khan Shamlu) must make peace with each other and become relatives by the marriage of their children. Although the extant copy of this document does not indicate a specific date, the royal decree must be issued at the turn of 1629-1630 AD, a few months before the execution of Zaynal Khan Shamlu on 6 Zu'l-Hijja of 1039 AH (=17 July, 1630 AD).

The originals of the above Persian documents, unfortunately, have not been preserved. Only copies of them have survived, which are included in collections of documents and letters of the Safavid period, kept in the Bodleian Library of the University of Oxford (Bodleian Library, Oxford, MSS Polyglot Or. C.3; < documents referred to in

paragraphs I and II) and in the Austrian National Library in Vienna (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, N.F. 50, fol. 97a-b; < document referred to in the paragraph III). The texts of these historical documents (copies) were published in recent years by the Iranian scholars Prof. Iraj Afshar (1925-2011) and Prof. Mohsen Bahramnezhad [see: Iraj Afshar, *Daftar-e Tarikh. Majmu'e-ye Asnad va Manabe'-e Tarikhi*, Vol. I, Tehran: Entesharat-e Bonyad-e Mouqafat-e Doctor Mahmud Afshar, 1380/2001, 3-53; Mohammad-Hosayn ben Fazlallah Hosayni Tafreshi, *Monsha'at-e Tafreshi (Majmu'eyi az nameha-ye ekhvani va divani az douran-e Safaviye)*, Pazhuhesh, tashih va ta'liqat-e Dr. Mohsen Bahramnezhad, Tehran: Entesharat-e Ketabkhane, Muze va Markaz-e Asnad-e Majles-e Shoura-ye Eslami, 1390/2011]. We got acquainted with their publications during our visit to Islamic Republic of Iran in April-May 2019. in the framework of the research project FR-18-7653 ("Documents about Georgia in the Archives and Libraries of Iran"), funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia.

ბიბლიოგრაფია – Bibliography

1. აბულაძე, თამარ. „ალავერდი-ხან უნდილაძე“. *ქართველი ისტორიული მოღვაწენი*, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (<http://qim.ge/alaverdixan%20undiladze1.html>).
2. აბულაძე, თამარ. „დაუდ-ხან უნდილაძე“. *ქართველი ისტორიული მოღვაწენი*, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (<http://www.qim.ge/daud%20xan%20undiladze.html>).
3. აბულაძე, თამარ. „იმამყული-ხან უნდილაძე“. *ქართველი ისტორიული მოღვაწენი*, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (<http://www.qim.ge/imamyuli%20xan%20undiladze.html>).
4. ალექსიძე, მარინა. „ყადრი შირაზი იმამყული ხან უნდილაძის ტრიუმფისა და დაცემის შესახებ“. *საისტორიო კრებული 5* (თბილისი: გამომც. „მხედარი“, 2015): 160-177, სურ. 1-10.
5. ბერაძე, გრიგოლ, აბაშიძე, თამაზ. „მეჩვიდმეტე საუკუნის რამდენიმე სპარსული ისტორიული დოკუმენტის შესახებ“. *საერთაშორისო კონფერენცია „აღმოსავლეთი და დასავლეთი: ლინგვისტური, კულტურული, ისტორიული ურთიერთობები“*, მიძღვნილი აკადემიკოს თამაზ გამყრელიძის 90-ე წლისთავისადმი, პროგრამა და თეზისები, გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი (ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი), თბილისი, 2019, 147-150.
6. ბერაძე, გრიგოლ, აბაშიძე, თამაზ. „XVII საუკუნის რამდენიმე სპარსული ისტორიული დოკუმენტის შესახებ“. *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, ტ. XIII, თბილისი, 2021, 85-109.
7. ბერაძე, გრიგოლ; ალექსიძე, მარინა; მოსიაშვილი, თამარ. „ქართველები სეფიანთა ირანში: უნდილაძეების საგვარეულოს წარმომა-

- დგენლებთან დაკავშირებული XVII საუკუნის რამდენიმე სპარსული და არაბული წარწერის შესახებ“ 2021 (სტატია იბეჭდება გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სამეცნიერო კრებულში).
8. ბოშიშვილი, ალექსანდრე. „გორულის წარწერაში მოხსენიებულ პირთა ვინაობის საკითხისათვის“. *ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*, ტ. I, თბილისი, 2011, 176-183.
 9. ბოშიშვილი, ალექსანდრე. *ქვემო ქართლის მცირე სათავადოები (მელიქიშვილები, სოღალაშვილები, დოღენჯიშვილები)*, სადოქტორო დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, 2012.
 10. ბოშიშვილი, ალექსანდრე. „სამელიქო ქვემო ქართლში. შაჰ აბასის მიერ ქვემო ქართლის მიწების მიტაცების მცდელობა“. *საისტორიო კრებული 2* (თბილისი: გამომც. „მხედარი“, 2012a): 67-95.
 11. გაბაშვილი, ვალერიან. „უნდილაანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში (ქართული წყაროების ნიხედვით)“. *მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები*, ტ. II, თბილისი, 1972, 64-84.
 12. გაბაშვილი, ვალერიან. „უნდილაანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში (ქართული წყაროების ნიხედვით)“. *წიგნში: ვ. გაბაშვილი, ახლო აღმოსავლეთის, კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტ. I, თბილისი, 2016, 186-199.
 13. გელაშვილი, ნანა. „უნდილაძეთა საგვარეულო ირანის კულტურულ ასპარეზზე“. *სამეცნიერო პარადიგმები*. სამეცნიერო. კრებული მიძღვნილი პროფ. ნათელა ვაჩნაძისადმი, თბილისი: გამომც. „მერიდიანი“, 2009, 228-238.
 14. გელაშვილი, ნანა. „უნდილაძეთა საგვარეულოს მოღვაწეობის აღსასრული სეფიანთა ირანში სპარსულ წერილობით წყაროთა შუქზე“. *საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული კვლევები*, პროგრამა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 2017, 19-20.
 15. გელაშვილი, ნანა; არჩვაძე, მალხაზ. „XVII საუკუნის სპარსული ისტორიო წყარო ირან-საქართველოს ურთიერთობების შესახებ“. *აღმოსავლეთმცოდნეობა 5* (თბილისი: თბილისის ვუნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016): 370-377.
 16. კაციტაძე, დავით. *ირანის ისტორია, III-XVIII საუკუნეები*. თბილისი, 2001 (repr. 2009).
 17. კაციტაძე, დავით. *ვალერიან გაბაშვილი. ბიობიბლიოგრაფია*. თბილისი, 2001a.
 18. კაციტაძე, დავით. „ქართველები XVII საუკუნის ირანში“. *აღმოსავლეთმცოდნეობა 5* (თბილისი: თბილისის ვუნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016): 370-377.

- ვლეთი და კავკასია 3 (თბილისი, 2005): 118-139, 371-372.
19. კაციტაძე, დავით. „დაუდ-ხანი“ საქართველო. ენციკლოპედია. ტ. 2. თბილისი, 2012, 335.
 20. კვაშილავა, კახა. „XVII საუკუნის II ნახევრის ყანდაარის ბეგლარ-ბეგების იდენტიფიკაციის საკითხისათვის“. სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია XI (თბილისი, 2013-2014): 209-325.
 21. კვაშილავა, კახა. ეტიუდები აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიიდან, თბილისი: გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2019.
 22. მაედა, ჰიროტაკე. „ახალი ინფორმაცია ალავერდი ხანის შესახებ აფდალ ალ-თავარიხის მესამე ტომში“. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, პროფესორ ვალერიან გაბაშვილის დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი, 2001, 45-46.
 23. მაედა, ჰიროტაკე. ქართველები სეფიანთა ირანში. ღულამთა ოთხი ოჯახის ეთნოგრაფიული წარმომავლობა, თბილისი: გამომც. არტანუჯი, 2008 (მეორე გამოცემა გამოვიდა 2011 წ.).
 24. მამისტვალიშვილი, ელდარ. „თეიმურაზ I-ისა და უნდილაძეების ანტიირანული აჯანყება“, წიგნში: ე. მამისტვალიშვილი, საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია, ტ. II, თბილისი: გამომც. „უნივერსალი“, 2011, 313-323.
 25. მამისტვალიშვილი, ელდარ. „თეიმურაზ I-ისა და უნდილაძეების ანტიირანული აჯანყება“. გორის სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომების კრებული, № 3, თბილისი, 2012, 22-45.
 26. მჭედლიშვილი, ზურაბ. ირან-საქართველოს ურთიერთობათა ისტორიიდან, თბილისი, 2010.
 27. ჟორდანი, გივი. „თეიმურაზ მეფე და ძმანი უნდილაძენი“. ისტორიული მემკვიდრეობა 3 (16) (თბილისი, 2011): 12-15 [სტატიის ვრცელი ვარიანტი გამოქვეყნდა 1984 წელს. იხ.: მნათობი 5 (თბილისი, 1984): 137-147; მნათობი 6 (თბილისი, 1984): 154-168].
 28. სანიკიძე, გიორგი. „შაჰ აბას I: ჩემი სამყარო 13 (თბილისი: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი / რონდელის ფონდი, 2016): 46-55.
 29. სუხიაშვილი, მაია. „XVII საუკუნის ირან-საქართველოს კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან (უნდილაძეთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელთა პოეტური ნიმუშები)“. ქართულ-ირანული ურთიერთობანი, I საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ქუთაისი, 2000, 92-99.
 30. სუხიაშვილი, მაია. „ირან-საქართველოს კულტურულ ურთიერთო-

- ბათა ისტორიიდან (უნდილაძეთა ლიტერატურული მოღვაწეობა)“; *პერსპექტივა – XXI № 5* (თბილისი, 2003): 93-95.
31. სუხიაშვილი, მაია. „ირან-საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან (დაუდ-ხან უნდილაძე)“; *პერსპექტივა – XXI № 7* (თბილისი, 2005): 197-204.
32. სუხიაშვილი, მაია. „იმამ ყული-ხან უნდილაძე (ლიტერატურული წყაროების მიხედვით)“; *ქართულ-ირანული ურთიერთობანი, საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, II*, ქუთაისი, 2005a, 49-63.
33. სუხიაშვილი, მაია. *სპარსული თეზქერეები როგორც წყარო ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVII ს.)*. საკანდიდატო დისერტაცია, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი. თბილისი, 2006.
34. ხინთიბიძე, ელგუჯა. „ალავერდი ხანი უნდილაძის სიტყვა შაჰ-აბას პირველის სამეფო კარზე (Speech of Alaverdi-Khan Undiladze at the Court of Shah Abbas I)“; *ქართველოლოგი // The Kartvelologist, Journal of Georgian Studies* 18 (3) (თბილისი, 2012):. 5-31.
35. ხინთიბიძე, ელგუჯა. *ვეფხისტყაოსანი შექსპირის და მისი თანამედროვეების ინგლისურ დრამატურგიაში*. თბილისი, 2016.
36. 100 ქართველი უცხოეთში // 100 გეორგიანთა გარეშე // 100 Georgians Abroad. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, ქართული ენციკლოპედია, თბილისი, 2010.
37. Afshar, Iraj. *Daftar-e Tarikh. Majmu'e-ye Asnad va Manabe'-e Tarikhi*, Vol. I. Tehran: Entesharat-e Bonyad-e Mouqufat-e Doctor Mahmud Afshar, 1380/2001.
38. Ahmadi, Hosayn. “Naqsh-e Gorjiha dar douran-e Shah ‘Abbas-e Avval-e Safavi”. *Ta'sirat-e Motaqabel-e Tarikhi va Farhangi-ye Iran va Gorjestan (Majmu'e-ye Maqalat)*. Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, Tehran: Markaz-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Omuyr-e Khareje, 1380/2001, 211-222.
39. Astarabadi, Seyyid Hasan b. Morteza Hosayni, *Az Shaykh Safi ta Shah Safi az Tarikh-e Soltani*. Edited by Ehsan Eshraghi. Tehran: Entesharat-e ‘Elmi, 1366/1987.
40. Babaie, Sussan; Babayan, Kathryn; Baghdiantz-McCabe, Ina; and Farhad. Massumeh. *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*. London & New York; I.B. Tauris, 2004.
41. Babayan, Kathryn. *The Waning of the Qizilbash: The Spiritual and the Temporal in Seventeenth Century Iran*, PhD diss., Princeton University, 1993.
42. Bahrāmnezhad, Mohsen. “Monsha’at-e Mir Mohammad-Hosayn Tafreshi”;

- Ayine-ye Miras* VI/4 (43) (Tehran, 1387/2008): 93-124.
43. Bahramnezhad, Mohsen. "Tahlili bar yek farman az douran-e hokumat-e Shah Safi (1038-1052 q.). Takapuha-ye bithamar dar hal-e ekhtelaf-e Torkan-e Qezelbash va Gorjiyan va peyamadha-ye tarikhi-ye an". *Tahqiqat-e Tarikhi* 22/4 (Tehran, 1391/2012): 22-42.
44. Bahramnezhad, Mohsen. "Bazkhani va barrasi-ye yek sanad-e tarikhi". *Motale'at-e Tarikh-e Iran-e Eslami* I/1 (Tehran, 1391/2012a): 1-14.
45. Barazesh, Amirhosayn. *Ravabet-e siyasi va diplomatik-e Iran va jahan dar 'ahd-e Safaviye*. Tehran: Mo'assese-ye Entesharat-e Amir Kabir, 1392/2013.
46. Beeston, A.F.L. *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*, Part III (Additional Persian Manuscripts). Oxford: Clarendon Press, 1954.
47. Ben Razzari, Daniel. "*The Gulfe of Persia devout all*": *English Merchants in Safavid Persia, 1616-1650*. PhD Dissertation, University of California, Riverside, 2016.
48. Beradze, Grigol. "Victory Inscribed: Portuguese Cannons with Emamqoli Khan's Commemorative Inscriptions". *The Eighth Biennial Convention of the Association for the Study of Persianate Societies* (March 15-18, 2018, Tbilisi, Georgia). Abstracts, edited by Mehdi Faraj. New York and Tbilisi, 2018, 59-60.
49. Blow, David. *Shah Abbas: The Ruthless King Who Became an Iranian Legend*. London & New York: I. B. Tauris, 2009.
50. Deluga, Waldemar. "The Oriental Portraits of Aegidius Sadeler", *Print Quarterly* XXV/4 (London, 2008): 494-496.
51. *Do ketab-e nafis az madarek-e avvaliye-ye tarikh-e Safaviyan: Kholasat al-Tawarikh – Tarikh-e Molla Kamal*. Edited by Ebrahim Dehgan. Arak: Chap-e Farvardin, 1334/1955.
52. Emerson, John; Floor, Willem. "Rahdars and theit tolls in Safavid and Afsharid Iran". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 30/3 (Leiden: Brill, 1987): 318-327.
53. Eshraqhi, Ehsan. "Gorjiha dar nezaam-e Safavi". *Ta'sirat-e Motaqabel-e Tarikhi va Farhangi-ye Iran va Gorjestan (Majmu'e-ye Maqalat)*. Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, Tehran: Markaz-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Omuyr-e Khareje, 1380/2001, 153-161.
54. Eskandar Beg Torkeman Monshi va Mohammad Yusef Movarrehk. *Zeyl-e Tarikh-e Alam-ara-ye Abbasi*. Edited by Soheyli Khvansari. Tehran: Chapkhane-ye Eslamiye, 1317/1938
55. Falsafi, Nasrollah. *Zendegani-ye Shah 'Abbas-e Avval*, Vol. IV. Tehran: Entesharat-e Keyhan, 1341/1962.
56. Ferrier, Ronald Whitaker. "The Terms and Conditions under which English

- Trade Was Transacted with Safavid Persia". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London 49/1 (1986): 48-66.
57. Floor, Willem. *Safavid Government Institutions*, Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2001.
58. Floor, Willem. «Commentary». In Mirza Naqi.Nasiri *Titles & Emoluments in Safavid Iran. A Third Manual of Safavid Administration*. Translated and Annotated by Willem Floor. Washington, DC.: Mage Publishers, 2008, 123-305.
59. Flügel, Gustav. *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Bd. I, Wien, 1865.
60. Forutan, Majid. *Hamadan dar 'asr-e Safaviye*. Hamadan: Nashr-e Aksaya, 1396/2017.
61. Foster, William. *The English Factories in India, 1624-1629*, Oxford: Clarendon Press, 1909.
62. Foster, William. *The English Factories in India, 1630-1633*, Oxford: Clarendon Press, 1910.
63. Gabashvili, Valerian. "The Undiladze Feudal House in Sixteenth to Seventeenth-Century Iran According to the Georgian Sources". *Iranian Studies* 40/1 (2007): 35-58.
64. Ghafari, 'Ali. *Sardaran-e bozorg-e tarikh-e Iran (az Kurosh-e Hakhamaneshi ta Nader Shah-e Afshar)*. Tehran: Entesharat-e Dorsa, 1393/2014.
65. Ghezelbashan, Amin. *Dudmanha-ye faramush shode*, Vol. I (*Iran-e 'asr-e Safavi*), Tehran: Entesharat-e Miras-e Farhikhtegan, 1399/2020.
66. Giunashvili, Jemshid. "Nokati chand dar bare-ye 'elal-e be-qatl rasidan-e Emamqoli Khan". In J. Giunashvili, *Karname-ye panjah sale: Gozide-ye neveshteha dar zamine-ye Iranshenasi va ravabet-e tarikhi-farhangi-ye Gorjestan va Iran*, Tbilisi: "Universali" Publishers, 2012, 139-156 (cf. J. Giunashvili, *Georgian-Iranian Studies (Collected Articles)*, Tbilisi University Press, Tbilisi & Tehran, 1997, 51-63).
67. Good, Perter. "The East India Company's *Farmān*, 1622-1747". *Iranian Studies* 52/1-2 (2019): 181=197.
68. Hasannia, Mohammad. "Negahi dobare be ravand-e ekhraj-e Portoghaliha az jazireha-ye Qeshm va Hormuz dar 'asr-e Shah 'Abbas-e Avval-e Safavi". *Pazhuheshname-ye Farhangi-ye Hormuzgan* I/1 (Bandar Abbas, 1390/2011): 81-93.
69. Hekmatnia, Amir Hosayn; Ahmadi, Mohammad-Reza. "Eqdamat-e Allahverdi Khan va Emamqoli Khan dar Fars", *Chaharomin Konferans-e Beyn al-Melali-ye Me'mari va Shahrsazi-ye Paydar*, 1396/2017, 14 pp.
70. Herbert, Thomas. *Travels in Persia, 1627-1629*. Abridged and Edited by Sir William Foster. London: George Routledge & Sons, Ltd, 1928.

71. Kazemi, Maryam. "Najaf dar 'asr-e Shah 'Abbas-e Avval-e Safavi", *Name-ye Tarikh-pazhuhan* VI/ 21 (Tehran, 1389/2010): 100-115.
72. Maeda, Hirotake. "On the Ethno-Social Background of Four ghulam Families from Georgia in Safavid Iran", *Studia Iranica* 32/2 (2003): 243-278.
73. Maeda, Hirotake. "The Forced Migration and Reorganisation of the Regional Order in the Caucasus by Safavid Iran: Preconditions and Developments described by Fazli Khuzani.", *Reconstruction and Interaction of Slavic Eurasia and its Neighbouring Worlds*. Edited by Ieda Osamu & Tomohiko Uyama. Sapporo: Slavic Research Centre, Hokkaido University, 2006 (*Slavic Eurasian Studies*, No. 10), 237-271.
74. Maeda, Hirotake. *A History of "Slave Elites" in the Islamic World: Safavid Iran and the People of Caucasia in the 17th Century*. Tokyo, 2009 (in Japanese).
75. Maeda, Hirotake. "The Household of Allahverdi Khan: An Example of Patronage Network in Safavid Iran". In *La Géorgie entre Perse et Europe*. Edited by Florence Hellot-Bellier & Irène Natchkebia, Paris, 2009a, 49-66.
76. Maeda, Hirotake. "Slave Elites Who Returned Home: Georgian Vālī-king Rostom and the Safavid Household Empire". *The Memoirs of the Toyo Bunko* 69 (Tokyo, 2011): 97-127.
77. Maeda, Hirotake. "Exploitation of the Frontier: The Caucasus Policy of Shah 'Abbas I". In *Iran and the World in the Safavid Age*. Edited by Willem Floor and Edmund Herzig. London & New York: I.B. Tauris, 2012, 471-489.
78. Maeda, Hirotake. *Chahar dudman-e Gorji dar 'asr-e Safavi*. Tehran: Entesharat-e Temsal, 1396/2017.
79. Mahdavi, 'Abd al-Reza Houshang. *Tarikh-e ravabet-e khareji-ye Iran*. Tehran: Entesharat-e Amir Kabir, Ketabha-ye Simorgh, 1355/1976.
80. Matthee, Rudolph P. *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600-1730*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1999.
81. Matthee, Rudi. "Georgia, vii. Georgians in the Safawid Administration". In *Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, Vol. X. New York: Bibliotheca Persica Press, 2001, 493-496.
82. Matthee, Rudi. "Safavid Dynasty". In *Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, New York, 2008 (<https://iranicaonline.org/articles/safavids>).
83. Matthee, Rudi. "Was Safavid Iran an Empire?". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 53 (Leiden: Brill, 2010): 233-265.
84. Matthee, Rudi. *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*, London & New York: I.B. Tauris, 2012.
85. Matthee, Rudi. "Iran's Relations with Europe in the Safavid Period: Diplomats, Missionaries, Merchants and Travel". In *The Fascination of Persia: The Persian-European Dialogue in Seventeenth-Century Art and Contemporary Art of Tehran*. Edited by Alex Langer, Museum Rietberg, Zürich, 2013, 6-39.

86. Matthee, Rudolph (Rudi). 'Allāh Virdi Khān'. In *Encyclopaedia of Islam*, THREE. Edited by Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas. Leiden & Boston: Brill, 2015, 20-22.
87. Mehmannaavaz, Mahmoud; Forughi Aberi, Asghar; and Kajbaf, 'Ali Akbar. "Barrasi-ye tahlili-ye reqabat-e Gorjiyan ba e'telaḥ-e Torkan va Tajikan dar doure-ye Shah Safi (1038-1052 q.)". *Pazhuheshha-ye Tarikhi-ye Iran va Eslam* 14 (Tehran, 1393/2014): 177-198.
88. Mehmannaavaz, Mahmoud; Forughi Aberi, Asghar; and Kajbaf, 'Ali Akbar. "Role of Military Elite in Managing Iran's Rebellions of Safavid Shah Safi's Time (1629-1642)". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* IV/7 (20014a): 293-301.
89. Mehmannaavaz, Mahmoud; Siyahpur, Keshvad. "Naqsh-e khanedan-e Bagratiyan-e Gorjestan dar tasbit-e qodrat-e Shah Safi (1038-1052 q.)", *Motale'at-e Eurasya-ye Markazi (Central Eurasian Studies)* 9/2 (Tehran, 1395/2016): 395-410.
90. Mikaberidze, Alexander. *Historical Dictionary of Georgia*. Lanham, Toronto, and Plymouth: The Scarecrow Press, Inc., 2007.
91. Mir Jafari, Hosayn. 'Zendegani-ye do sardar-e nami-ye Safaviyan'. *Joghrafiya va barnamerizi, (Daneshkade-ye 'Olum-e Ensani va Ejtema'i, Daneshgah-e Tabriz)* 12 (Tabriz, 1382/2003): 131-156.
92. Mir Kiyayi, Mehdi. *Ab va Atesh (Emam Qoli Khan)*. Tehran: Amir Kabir, 1394/2015.
93. Mitchell, Colin Paul. "Safavid Imperial *tarassul* and the Persian *inshā'* Tradition". *Staudia Iranica*, 26 (1997): 173-209.
94. Mitchell, Colin Paul. "Shāh 'Abbās, the English East India Company and the Cannoneers of Fārs". *Itinerario (European Journal of Overseas History)* 24/2 (2000): 104-115.
95. Mohajer, Mohammad Bagher. "Governors of Fars in Shah Abbas Safavi Era". *Researcher*, 7/5 (2015): 31-35 (http://www.sciencepub.net/researcher/research/070515/006_28525research/070515_31_35.pdf).
96. Mohammad-Ma'sum b. Khwajagi Esfahani. *Kholasat al-Siyar, Tarikh-e ruzgar-e Shah Safi-ye Safavi*. Edited by Iraj Afshar, Tehran: Entesharat-e 'Elmi, 1368/1989.
97. Mohammad Mohsen Mostowfi. *Zobdat al-Tawarikh*. Edited by Behruz Goodarzi. Tehran: Bonyad-e Mouqafat-e Doctor Mahmud Afshar Yazdi, 1375/1996.
98. Molla Kamal Monajjem [Yazdi]. *Tarikh-e mokhtasar (Zobdat al-Tawarikh)*. Edited by Ref'at Khwaja-Yar, Tehran: Entesharat-e Tamaddon-e 'Elmi, 1397/2018.
99. Monajjem Yazdi, Kamal b. Jalal, *Zobdat al-Tawarikh*. Edited by Gholamreza Mahdavi Ravanji, introduction by Sholeh A. Quinn, Qum: Pazhuheshgah-e Houzeh va Daneshgah, 1397/2018.

100. Morató-Aragonés, Marc. "Entre Persia y Georgia. El clan de los Undiladze". *Historia Digital* XVI/27 (2016): 136-164 (<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5296243.pdf>)
101. Moslemi, 'Alireza; Yousef Jamali, Mohammad Karim; and 'Arabi Hashemi, Shokuh al-Sadat. "Barrasi va tahlil-e jaygah-e gholaman dar sakhtar-e nezami va entezami-ye doure-ye Safaviye". *Motale'at-e Tarikh-e Entezami* VI/22 (Tehran, 1398/2019): 109-136.
102. Mousavi, Seyyed Valiallah; Yousef Jamali, Mohammad Karim; and Kamranifar, Ahmad. "Barrasi-ye 'elal va zamineha-ye shureshha-ye Gorjestan dar doure-ye Shah Safi-ye Avval va payamad-e anha dar monasebat-e Iran va 'Osmani". *Pazhuheshname-ye Tarikh* X/38 (Tehran, 1394/2015): 105-127.
103. Muliyani, Sa'id. *Jaygah-e Gorjiha dar tarikh va farhang va tamaddon-e Iran*, Isfahan : Entresharat-ew Yakta,, 1379/2000.
104. Nava'i, 'Abd al-Hosayn; Ghaffari Fard, 'Abbasqoli. *Tarikh-e tahavvolat-e siyasi, ejtema'i, eqtesadi va farhangi-ye Iran dar douran-e Safaviye*. Tehran: Sazman-e Motale'at va Tadvin-e Kotob-e 'Olum-e Ensani-ye Daneshgahha (SAMT), 1381/2002.
105. Newman, Andrew J. *Safavid ran: Reburth of a Persian Empire*. London & New York: I. B. Tauris, 2006.
106. Polczynski, Michael. "The Relacyja of Sefer Muratowicz: 1601-1602 Private Royal Envoy of Sigismund III Vasa to Shah 'Abbas I". *Turkish Historical Review* 5/1 (2014): 59-93.
107. Potts, Daniel Thomas. "Persian Portraits and Portraits of Persians: Western Portraits of Persian Subjects", 2022, 91 pp. [now in press; the authors are most grateful to Prof. Daniel T. Potts (New York University, USA) for kindly sending them a draft of his unpublished new study].
108. Potts, Daniel Thomas. *Persia Portrayed: Envoys to the West, 1600-1842*. Washington, DC: Mega Publishers, 2022a (forthcoming).
109. Rafi'i, Amirteymur; Bamati, Mahbubeh. "Farmanrava'i-ye Emamqoli Khan dar Fars va naqsh-e vey dar ekhraj-e Portoghaliha". *Pazhuheshname-ye Tarikh* VII/27 (Tehran, 1391/2012): 47-73.
110. Röhrborn, Klaus-Michael. *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. und 17. Jahrhundert*. Berlin: Walter De Gruyter & Co., 1966.
111. Rota, Giorgio. "Three Little-Known Persian Sources of the Seventeenth Century", *Iranian Studies* 31/2 (1998): 159-176.
112. Rota, Giorgio. *La Vita e i Tempi di Rostam Khan (Edizione e traduzione italiano del MS. British Library Add. 7,655)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009.
113. Rota, Giorgio. "Caucasian Marriages: Some Remarks on the Marriages between Safavid *Gholams* and 'Safavid' Ladies". *Intellectual and Cultural Rela-*

- tions between Iran and Central Asia & Caucasus. International Conference (May 1-2, 2019), Book of Abstracts. Tehran, 2019, 68.
114. Rota, Giorgio. "Caucasian Gholams and 'Safavid' Ladies, ca. 1600-1722". *East and West: Linguistic, Cultural, Historical Interactions*. International Conference (December 12-15, 2019). Program and Abstracts. Tbilisi, 2019a, 98.
115. Sami'i, Majid. "Allahverdi Khan". In *Da'erat al-Ma'aref-e Bozorg-e Eslami*, edited by Mohammad Kazem Musavi Bojnurdi, Vol. X, Tehran, 1380/2001, 82-83.
116. Sami'i, Majid. "Emamqoli Khan". In *Da'erat al-Ma'aref-e Bozorg-e Eslami*, edited by Mohammad Kazem Musavi Bojnurdi, Vol. X, Tehran, 1380/2001a, 153-155.
117. Savagheb, Jahanbakhsh. "Barrasi-ye zamineha va 'elal-e sheklgiri-ye shuresh-e Daud Khan dar Qarabagh va payamadha-ye an (1042 h.q.)". *Majalle-ye 'elmi - pazhuheshi (Daneshkade-ye Adabiyat va 'Olum-e Ensani-ye Daneshgah-e Esfahan)* 34-35 (Isfahan, 1382/2003): 107-150.
118. Savagheb, Jahanbakhsh. "Barrasi-ye 'elal va payamadha-ye qatl-e Emamqoli Khan, hakem-e Fars, dar 'asr-e Shah Safi (1042 h.q.)". *Pazhuheshha-ye tarikh (Daneshkade-ye Adabiyat va 'Olum-e Ensani-ye Daneshgah-e Esfahan)* N.S. II/ 3 (7) (Isfahan, 1389/2010): 1-34. .
119. Savagheb, Jahanbakhsh. "Sazman-e sepah va saheb-mansaban-e nezami-ye 'asr-e Shah Safi (1038-1052 q.)". *Tarikh-e Eslam va Iran (Daneshgah-e al-Zahra)* 22/14 (101) (1391/2012): 1-52.
120. Savory, Roger M. "The Safavid Administrative System". In *The Cambridge History of Iran*, Vol. 6: *The Timurid and Safavid Periods*. Edited by Peter Jackson and the late Laurence Lockhart, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 351-372.
121. Savory, Roger M. "The Office of Sipahsālār (Commander-in-Chief) in the Safavid State". *Proceedings of the Second European Conference of Iranian Studies*, edited by Bert G. Fragner, Christa Fragner, Gherardo Gnoli, Roxane Haag-Higuchi, Mauro Maggi, and Paola Orsatti, Rome, 1995, 597 – 615.
122. Shamlu, Valiqoli b. Daudqoli. *Qesas val-Khaqani*. 2 vols. Edited by Seyyed Hasan Sadat Naseri. Vol. I, Tehran: Sazman-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Farhang va Ershad-e Eslami, 1371/1992.
123. Steinmann, Linda K. "Shah 'Abbas and the Royal Silk Trade 1599-1629". *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* I/1 (1987): 68-74.
124. Storey, Charles A. *Persian Literature. A Bio-Bibliographical Survey*, Section II, Fasc. 2. London: Luzac & Co., 1936.
125. *Tadhkirat al-Mulūk. A Manual of Safavid Administration (ca. 1137/1725)*. Persian Text in Facsimile (B. M. Or. 9496). Translated and explained by V. Minorsky. London, 1943.
126. Tafreshi, Abu 'l-Mafakher b. Fazlallah al-Hosayni Savaneh-Negar. *Tarikh-e*

- Shah Safi (Tarikh-e tahavollat-e Iran dar salha-ye 1038-1052 q.), be enzemam-e Mabadi-ye Tarikh-e Zaman-e Navvab-e Rezvan-Makan (Shah Safi) ta'lif-e Mohammad-Hosayn al-Hosayni al-Tafreshi*, Edited by Mohsen Bahramnezhad. Tehran; Miras-e Maktub, 1388/2009.
127. Tafreshi, Mohammad-Hosayn b. Fazlallah Hosayni. *Monsha'at-e Tafreshi (Majmu'eyi az nameha-ye ekhvani va divani az douran-e Safaviye)*, Edited by Mohsen Bahramnezhad. Tehran: Entesharat-e Ketabkhane, Muze va Markaz-e Asnad-e Majles-e Shoura-ye Eslami, 1390/2011.
 128. Touzande Jani, Ja'far. *Allahverdi Khan gholami ke soltan shod*. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va Parvaresh, 1390/2011.
 129. Vahid Qazvini, Mirza Mohammad Taher. *Tarikh-e Jahan-Ara-ye 'Abbasi*. Edited by Seyyid Sa'id Mir Mohammad Sadeq. Tehran: Pazhuheshgah-e 'Olum-e Ensani va Motale'at-e Farhangi, 1383/2004.
 130. Valeh Qazvini Esfahani, Mohammad Yusef. *Iran dar zaman-e Shah Safi va Shah 'Abbas-e Dovvom (1038-1071 h.q.), Khold-e Barin*, Section VIII, Parts 6-7. Edited by Mohammad-Reza Nasiri. Tehran: Anjoman-e Asar va Mafakher-e Farhangi, 1380/2001
 131. Vateishvili, Juansher. *Gruziya i evropejskie strany*. Vol. I, Book 2, Moscow, 2003.
 132. Velayati, 'Ali Akbar. "Allahverdi Khan". In *Taqvim-e Tarikh, Farhang va Tamaddon-e Eslam va Iran*, edited by 'Ali Akbar Velayati, Mohammad-Reza Mokhber Dezfuli, Mohammad-Reza Shams-e Ardakani, and Farid Qasemlu. Vol. I. Tehran, 1388/2009 (repr. 1392/2013), 883-884.
 133. Zandiyeh, Hasan. "Moqaddame-ye mosahheh". In Shirazi (Siyaqi Nezam), Ne-zam al-Din 'Ali. *Fotuhāt-e Homayun*. Edited by Hasan Zandiyeh, Qum: Pazhuheshgah-e Howzeh va Daneshgah, 1393/2014, 9-61.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Mirimanidze>

https://en.wikipedia.org/wiki/Safiqoli_Khan

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3759649&partId=1&searchText=Sinal+Khan+Sham-lu+&page=1

<https://www.bonhams.com/auctions/25435/lot/40/?category=list>

გრიგოლ ბერაძე, მარინა ალექსიძე, თამარ მოსიაშვილი

**ქართველები სეფიანთა ირანში: უნდილაძეების
საგვარეულოს წარმომადგენლებთან დაკავშირებული
XVII საუკუნის რამდენიმე სპარსული და არაბული
წარწერის შესახებ ***

წინამდებარე სტატია შეეხება რამდენიმე სპარსულ და არაბულ წარწერას, რომლებიც დაკავშირებულია სეფიანთა ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ ასპარეზზე აღზევებული უნდილაძეების საგვარეულოს ორი ყველაზე ცნობილი და გავლენიანი წარმომადგენლის – ალავერდი ხანის (გარდ. 1613 წ.) და მისი უფროსი ვაჟისა და მემკვიდრის იმამყული ხანის (გარდ. 1632 წ.) სახელებთან. სახელდობრ, ნაშრომში განხილული იქნება XVII საუკუნის პირველი მეოთხედის (ანუ ზემოხსენებულ უნდილაძეთა თანადროული) შემდეგი ეპიგრაფიკული მასალა:

- 1) ალავერდი ხანის გუმბათიანი აკლდამის არაბული და სპარსული წარწერები ქ. მეშჰედიდან;
- 2) ქ. შირაზის ძველი საკრებულო მეჩეთის (მასჯედ-ე ჯამე‘-ე ‘ათიყ-ე შირაზ) ჩრდილოეთი შესასვლელის პორტალზე განთავსებული არაბული წარწერა;
- 3) ქ. გოლფაიგანის ერთ-ერთ რელიგიურ ნაგებობაზე (ემამზადე-იე ჰეფდაჰ-თან) არსებული არაბული და სპარსული წარწერები;
- 4) სპარსული წარწერები 1622 წელს ირანელთა მიერ იმამყული ხანის სარდლობით ჰორმუზის ალებისას სამხედრო ნადავლის სახით ხელში ჩაგდებულ პორტუგალიურ ზარბაზნებზე.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე უცნობი ეს წარწერები წარმოადგენს საკმაოდ საინტერესო დამატებით მასალას უნდილაძეების საგვარეულოს ისტორიის სხვადასხვა ასპექტებისა და საკითხების (მათ შორის საამშენებლო სფეროში ამ საგვარეულოს წარმომადგენელთა აქტიური მოღვაწეობის¹ საკითხის) კვლევისათვის.

I. ალავერდი ხან უნდილაძესთან დაკავშირებული წარწერები

მიუხედავად იმისა, რომ ალავერდი ხან უნდილაძე როგორც სახელგანთქმული მხედართმთავარი და ფარსის (და რამდენიმე სხვა პროვინციის)

ბეგლარბეგი ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი, გავლენიანი და მრავალმხრივ აქტიური ფიგურა იყო შაჰ აბას I-ის (1587-1629) ეპოქის ირანში, მის სახელთან დაკავშირებული ეპიგრაფიკული მასალა საკმაოდ მწირია. ჩვენამდე მოღწეულია (ყოველ შემთხვევაში, დღეისათვის გამოვლენილია) მისი სახელის შემცველი მხოლოდ ერთი ისტორიული წარწერა, რომელიც ამშვენებს მისსავე აკლდამას ქალაქ მეშჰედში.² როგორც ცნობილია, ალავერდი ხანის ეს აკლდამა მეშჰედში მდებარეობს მერვე შიიტი იმამის რეზას (იმამ ალი იბნ მუსა ალ-რიზა, გარდ. 818 წ.) ოქროსგუმბათიანი წმინდა აკლდამა-მავზოლეუმის უშუალო სიახლოვეს (მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით).

ალავერდი ხანის აკლდამა, რომლის მშენებლობა დაიწყო მთვარის ჰიჯრის 1012 წელს (=1603/4 წ.) და დასრულდა 9 წელიწადში, რვაწახნაგა ფორმის ნაგებობაა თავზე სპილენძის გუმბათით (სურ. 1 და 1a). ნაგებობის სიმაღლე იატაკიდან გუმბათამდე 16,19 მეტრია, ხოლო მისი საერთო ფართობი შეადგენს 171 კვ. მეტრს აკლდამის შიდა სივრცეც რვაწახნაგაა, რომლის თითოეულ წახნაგში წარმოდგენილია მუკარნასებიანი დიდი შეისრულთალოვანი ნიშები მათ ზემოთ (მეორე იარუსზე) იმავე ფორმის პატარა ნიშებით (სურ. 2 და 4). აკლდამის მთელი იატაკი (და ასევე საკმაოდ მაღალი პლინთუსები) მარმარილოს ქვებითაა გაწყობილი, ხოლო შიდა კედლები, კამარები და გუმბათოვანი ჭერი მთლიანად მოპირკეთებულია მოზაიკურად აწყობილი პატარა ფერადი მოჭიქული ფილებით, რომლებშიც ჩაქსოვილია დიდი მხატვრული ოსტატობით შესრულებული წარწერები, არაბესკები, ისლიმები, გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტები, სხვადასხვა ფრინველის და ცხოველის გამოსახულებები. ალავერდი ხანის აკლდამა, რომელიც „ალავერდი ხანის გუმბათის (გონბად-ე ალლაჰვერდი ხან)“ სახელითაა ცნობილი, იმამ რეზას მავზოლეუმის ირგვლივ საუკუნეთა განმავლობაში წარმოქმნილი და განვითარებული მეტად ვრცელი და ფრიად შთამბეჭდავი ისტორიულ-არქიტექტურული კომპლექსის ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ ნაწილად ითვლება.

ალავერდი ხანის აკლდამა შემკულია ნატიფი კალიგრაფიით შესრულებული სხვადასხვა სახის მრავალრიცხოვანი წარწერებით, რომელთა აბსოლუტური უმრავლესობა არაბულენოვანია.³ ამ ძეგლის ისლამურ ეპიგრაფიკულ რეპერტუარში ვხვდებით ყურანის 62-ე („შეკრება“) და 112-ე („სიწირფელე“) სურებს, ცალკეულ აიებს მთელი რიგი სხვა სურებიდან, სხვადასხვა ჰადისებს და შიიტურ გადმოცემებს (რივაია), შიიტი იმამებისადმი მიძღვნილ ტექსტებს (თითოეული იმამის სახელისა და ტიტულების, მათი სრული გენეალოგიური ჯაჭვის, დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღების მითითებით) და სხვ. ამ არაბული წარწერებიდან ჩვენ დღეს შევხვებით მხოლოდ ერთს, რომელშიც იხსენიება თავად ალავერდი ხანი და მითითებულია წარწერის თარიღი. სხვა წმინდა რელიგიური შინაარსის ისლამურ წარწერებზე აქ არ შევჩერდებით.

ჩვენთვის საინტერესო არაბული წარწერა განთავსებულია ალავერდი ხანის აკლდამის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე შეისრულთალოვანი ნიშის კედლის სამ წახნაგზე (ეს კარებიანი ნიშა ხსენებულ აკლდამას მის მომიჯნავე დარ ალ-ზიაფასთან აკავშირებს) და სულსის კალიგრაფიული ხელით ერთნაირად შესრულებული ორი ნაწილისგან შედგება; პირველ ნაწილში ციტირებულია ერთ-ერთი შიიტური გადმოცემა, რომლის ტექსტი (მათნ) შეიცავს მოციქულ მუჰამადის წინასწარმეტყველურ გამონათქვამს ხორასანში (ამ ირანულ პროვინციაში მდებარეობს ქ. მეშჰედი) იმამ რეზას დაკრძალვის შესახებ: „წინასწარმეტყველმა – ალაჰის ლოცვა-კურთხევა იყოს მასზე და მის ოჯახზე! – თქვა: ჩემი ნაწილი დაიკრძალება ხორასნის მიწაზე. სამოთხეს მიიღებს ყველა ის მორწმუნე, ვინც მას მიეახლება-მონახულებს და მისი სხეული დაცული იქნება ცეცხლისგან“; წარწერის მეორე ნაწილი კი წარმოადგენს საამშენებლო ხასიათის ტექსტს, რომელიც გვაწვდის კონკრეტულ ინფორმაციას მოცემული აკლდამის აგების დროისა და მისი ამშენებელი პიროვნების (ანუ ალავერდი ხანის) ვინაობის შესახებ. იქვე, იმავე წარწერის ბოლოს, მითითებულია ამ წარწერის შემსრულებელი ოსტატის სახელი და ციფრებით გამოხატული თარიღი ‘1022’, ანუ მთვარის ჰიჯრის 1022 წელი (=1613 წლის 21 თებერვალი – 1614 წლის 10 თებერვალი), რაც მშენებლობის საბოლოოდ დასრულების თარიღს შეესაბამება. ცნობილია, რომ ალავერდი ხანიც სწორედ აღნიშნულ წელს გარდაიცვალა (მისი გარდაცვალების კონკრეტული თარიღია მთვარის ჰიჯრის 1022 წლის 14 რაბი’ II /1613 წლის 3 ივნისი) და მისი ანდერძის შესაბამისად დაიკრძალა მის მიერვე და მისსავე სახელზე საგანგებოდ აგებულ ამ გუმბათიან აკლდამაში. წარწერა ასე იკითხება:

في أيام تولت السلطان الأعظم و الخاقان الأفخم محيى الدين سيد العرب والعجم أبو المظفر شاه عباس الحسيني الموسوي الصفوي بهادرخان خلد الله ملكه والباتي لهذا البناء الرفيع المنيع وأقل عبيده الأمراء الزمان الله وردي خان وفقه الله يحب ويرضى عمل أمير بن حاج محمود نظرانى ١٠٢٢

„უდიდესი სულთნისა და დიადი ხაყანის, რელიგიის მაცოცხლებლის, არაბთა (არაბეთის) და არაარაბთა (სპარსთა; სპარსეთის)) ბატონის აბუ 'ლ-მუზაფარ შაჰ 'აბას ალ-ჰუსაინი ალ-მუსავი ალ-საფავი ბაჰადურ ხანის – მარადიული გახადოს ალაჰმა მისი მეფობა! – მმართველობის დროს (აღმართული) ამ დიდებული ნაგებობის ამშენებელია მისი (ალაჰის) უმდაბლესი მონა, დროის ამირთა ამირი (ამირ ალ-უმარა ალ-ზამან) ალაჰვერდი ხანი – ალაჰიმც შეეწიოს მას იმით, რაც უყვარს და აკმაყოფილებს! შეასრულა ამირ იბნ ჰაჯ მაჰმუდ ნაზარანიმ 1022 [წელს].“⁴⁴

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ალავერდი ხან უნდილაძის აკლდამის ეპიგრაფიკულ პროგრამასა და რეპერტუარში, მრავალრიცხოვანი არაბული წარწერების გარდა, ვხვდებით აგრეთვე ორ სპარსულენოვან პოე-

ტურ წარწერას. ორივე ეს წარწერა კალიგრაფიულად ნასთა'ლიყით არის შესრულებული და განთავსებულია აკლდამის შიდა სივრცეში არსებული შეისრულთალოვანი ნიშების კედლებზე.

აკლდამის აღმოსავლეთი ნიშის მოჭიქულ ფილებზე იკითხება პოეტური ტექსტი, რომელიც წარმოადგენს ქრონოგრამის შემცველ ოთხბაიტიან სპარსულ ლექსს. ამ ლექსის პირველი ორი ბაიტი განთავსებულია ნიშის მარჯვენა მხარეს, ხოლო მომდენო ორი ბაიტი კი ნიშის მარცხენა მხარეს. ტექსტი ასე იკითხება:⁵

خوش بنائی است این بنا که زند // فرش او تکیه بر فراز فلک

تا کند رفعتش نظر بنهاد // از مه و مهر و نه فلک عینک

چو بود در جوار روضه شاه // خردم گفت کامده بی شک

سال تاریخ آن خجسته مقام // کعبه خلق و سجده گاه ملک

„კარგი შენობაა ეს შენობა, რომლის // ხალიჩისებრი მორთულობა ცის კაბადონს ეყრდნობა.

მისი სიდიადისთვის რომ მზერა შეეცლო, // მზის, მთვარის და ცხრა ცის საჭვრეტი სათვალე გაიკეთა.“⁶

რადგან შაჰის⁷ აკლდამის სიახლოვეს არის, // ჩემი გონების კარნახით უეჭველად გაცხადდა

ამ კურთხეული ადგილის (აგების) თარიღი: // ხალხის ქა'აბა და ანგელოზის სამლოცველო“.

ამ ოთხბაიტიანი ლექსის უკანასკნელ მისრა'-ში წარმოდგენილია ქრონოგრამის შემცველი ფრაზა ('ქა'ბე-იე ხალყ ვა საჯდეგაჰ-ე მალაქ'), რომლის ყველა ასონიშნის რიცხვითი მნიშვნელობების საერთო ჯამი (აბჯადის სისტემის მიხედვით) არის '1021', რაც გულისხმობს მთვარის ჰიჯრის 1021 წელს (= 1612 წლის 4 მარტი – 1613 წლის 20 თებერვალი). მაშასადამე ეს ლექსი-ქრონოგრამა დაწერილია აკლდამის მშენებლობის საბოლოოდ დასრულებამდე ცოტა ხნით ადრე, იმ დროს, როცა ალავერდი ხანი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. შეგახსენებთ, რომ ალავერდი ხანი გარდაიცვალა მთვარის ჰიჯრის 1022 წლის რაბი' II თვის 14 რიცხვში (= 1613 წლის 3 ივნისი).

მოჭიქულ ფერად ფილებზე ნასთა'ლიყით გამოყვანილი მეორე პოეტური წარწერა განთავსებულია ალავერდი ხანის აკლდამის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარე ნიშაში (ეს კარებიანი ნიშა ჩვენთვის საინტერესო აკლდამას ჰათემ ხანის გუმბათიან აკლდამასთან აკავშირებს) და წარმოადგენს შემდეგ სპარსულ რობა'ის:⁸

جبرئیل ز عرش آید و حوران ز نعیم
از بهر طواف شه فردوس حریم
عمدا پر خود بر دم مقراض زند
شاید که بدینوسیله گردند مقیم

„ზეციური სფეროებიდან ჯაბრა'ილი მოვა და სამოთხიდან ჰურიები, // რათა გარშემოვლით თავყანი სცენ სამოთხის ბალისებრ წმინდა ადგილას (დამკვიდრებულ) შაჰს.“⁹

განგებ თავიანთ ფრთებს მაკრატლის პირზე ისერავენ, // რომ იქნებ ამგვარად (აქ) დაემკვიდრონ“.

ციტირებული რობა'ის ტექსტს ბოლოში ერთვის შემდეგი არაბული მი-
ნაწერი, რომელიც გვაუწყებს ამ ლექსის ავტორისა და წარწერის შემსრუ-
ლებლის ვინაობას (მისი სახელი ყოფილა „ჰასან ალ-ხადიმი“):¹⁰

قائمه و راقمه حسن الخادم

„მისი (ანუ რობა'ის) მთქმელი და (წარწერის) დამწერი ჰასან ალ-ხა-
დიმი“.

ჩვენთვის საინტერესო ამ რობა'ისთან დაკავშირებით ირანელი მკვლე-
ვარები ყურადღებას მიაპყრობენ წერილობით წყაროებში შემონახულ
ერთ გადმოცემას, რომელიც შაჰ 'აბას I-ის ქალაქ მეშჰედში ერთ-ერთ ად-
რინდელ ვიზიტს ეხება. ამ გადმოცემის თანახმად, მეშჰედში ერთ სალამოს
იმამ რეზას აკლდამაში მისვლისას შაჰს სანთლებისთვის განკუთვნილი სპე-
ციალური მაკრატელი (გოლგირ-ე შაბ')¹¹ აუღია და ამ მაკრატლით იქ ანთე-
ბული სანთლების ფითილების შეკრეჭვა და ნამწვავისგან გამოსუფთავება
დაუწყო, რაზეც მის ამაღაში მყოფ შეიხ ალ-ისლამს, გამოჩენილ მუსლიმ
სწავლულსა და პოეტს შეიხ ბაჰა'ის (ბაჰა ალ-დინ მუჰამად ალ-'ამილი, 1547-
1621; დაკრძალულია მეშჰედში) იქვე ექსპრომტად წარმოუთქვამს რობა'ი,
რომელშიც ის მიმართავს წმინდა აკლდამის ხადემს (ანუ მსახურს; იგუ-
ლისხმება იმჟამად ამ აკლდამის მსახურის როლში მყოფი შაჰი):

„მიწყიმსუფევნი არიან ზეციური ანგელოზები,
სამოთხისებრი აკლდამის¹² სანთლის ფარვანები,
მაკრატელი ფრთხილად შეახე, მსახურო (ხადემ)!
მეშინია, [ალაჰის] ნდობამოსილ ჯაბრა'ილს ფრთა არ დაუზიანო.“¹³

გამოთქმულია ვარაუდი (სეიდ ებრაჰიმ მუსავი ფანაჰი), რომ სწორედ
შეიხ ბაჰა'ის ამ ექსპრომტით ინსპირირებული და მის ერთგვარ „საპასუხო“
(ჯავაბ) გადაძახილად უნდა იყოს მოგვიანებით დაწერილი ალავერდი ხა-
ნის აკლდამაში წარწერის სახით დაფიქსირებული ზემოხსენებული სპარ-
სული რობა'ი.¹⁴

II. იმამყული ხან უნდილაძესთან დაკავშირებული წარწერები

ჩვენი სტატიის შემდეგი მონაკვეთი ეთმობა ალავერდი ხან უნდილაძის უფროსი ვაჟისა და მემკვიდრის, ფარსის (და ასევე ლარის, ქუზ-გილუიეს და ბაჰრეინის) ძლიერი ბეგლარბეგისა და სახელმწიფო მხედართმთავრის იმამყული ხანის მოღვაწეობის სხვადასხვა მომენტებთან დაკავშირებულ დღემდე მოღწეულ ეპიგრაფიკულ მასალას.

ერთ-ერთი საყურადღებო ეპიგრაფიკული ტექსტი, რომელიც იმამყული ხანის სახელს უკავშირდება და მის საამშენებლო საქმიანობას ეხება, გახლავთ სულსის კალიგრაფიული ხელით ნატიფად შესრულებული ვრცელი არაბული წარწერა შირაზიდან, ანუ ფარსის ქართველი ბეგლარბეგის მთავარი სარეზიდენციო ქალაქიდან. წარწერა განთავსებულია ქ. შირაზის უძველესი საკრებულო მეჩეთის (მასჯედ-ე ჯამე'-ე 'ათიყ-ე შირაზ) ვრცელი არქიტექტურული კომპლექსის¹⁵ ჩრდილოეთი შესასვლელის (მას „დარბ-ე დავაზდაჰ ემამ“-ს ანუ „თორმეტი იმამის შესასვლელს“ უწოდებენ) ე.წ. ივანის ტიპის შეისრულთალოვანი მუკარნასიანი პორტალის შიდა სივრცეში, უშუალოდ შესასვლელი თალოვანი კარების ზემოთ, ჰორიზონტალურად (და სიგრძივ გაბმულად) კედლის ყველა წახნაგზე (სურ. 5 და 6).

წარწერის ტექსტიდან ირკვევა, რომ შაჰ 'აბას I-ის ზეობის დროს შირაზის ამ უძველესი ისტორიული მეჩეთის ერთ-ერთი რესტავრაცია, განახლება და ახალი წარწერებითა და დეკორატიული ელემენტებით შემკობა განხორციელებულა იმამყული ხანის ძალისხმევითა და უშუალო ჩართულობით. საკუთრივ ეს წარწერა შესრულებულია კალიგრაფ ლიას ალ-დინ 'ალი ალ-ჯაუჰარის მიერ მთავარის ჰიჯრის 1031 წელს (= 1621 წლის 15 ნოემბერი – 1622 წლის 4 ნოემბერი). აქვე შევნიშნავთ, რომ ამავე ძეგლის რამდენიმე სხვა იმდროინდელი წარწერა მთავარის ჰიჯრის 1027-1034 წლებით (=1617-1624 წწ.) თარიღდება, რაც ზემოხსენებული სარემონტო-სარესტავრაციო სამუშაოების ქრონოლოგიას გვიჩვენებს. ჰიჯრის 1031 წლის ჩვენთვის საინტერესო წარწერა ასე იკითხება:¹⁶

الحمد لله الذي أسس أساس الدين المبين بشريعة محمد سيد الأولين والآخرين والصلوة والسلام على من هو مخاطب بأمين الملك والملة واله المعصومين وأما بعد وفق بتجديد هذا البيت العتيق في زمن خلافة خليفة الله في الأرضين قهرمان الماء والطين السلطان بن السلطان أبو المظفر شاه عباس الصفوي الحسيني الحسيني بهادرخان خلده الله تعالى ملكه وسلطانه وإفاض بره و إحسانه على العالمين الوالي من قبله الخان العادل أمير الأمراء في الزمان ناشر المعدلة والبر والاحسان إمام قليخان الوائق بعناية رحمة .. وبه المبين محمد رضا المشير المخاطب بأمين الملك كتبه غياث الدين على الجواهري في سنة ١٠٣١ هجري

„ქება-დიდება ალაჰს, რომელმაც დაადგინა ნათელი რელიგიის¹⁷ საფუძველი პირველთა და უკანასკნელთა მეუფე მუჰამადის შარი'ათით

– ლოცვა-კურთხევა და მშვიდობა იყოს მასზე, ვინც სამეფოსა და ხალხის (თემის) ნდობამოსილად იწოდება,¹⁸ და მის ყოვლადუცოდველთა ოჯახზე!

და შემდეგ: ამ ძველი (დიდებული)¹⁹ სახლის განახლება განხორციელდა ორ ქვეყანაში ალაჰის ნაცვალის, წყლისა და თიხის (მიწის) მპყრობელის, სულთან იბნ სულთან აბუ 'ლ-მუზაფარ შაჰ 'აბას ალ-საფავი ალ-ჰასანი ალ-ჰუსაინი ბაჰადურ ხანის მმართველობის დროს – მარადიული გახადოს ყოვლადმაღალმა ალაჰმა მისი მეფობა და სულთნობა და ზეგარდმოვიდეს მისი სამართლიანობა და კეთილმოწყალება ორსავე სამყაროზე ! – მისი (შაჰის) რწმუნებული მმართველის, სამართლიანი ხანის, დროის ამირთა ამირას (ამირ ალ-უმარა ფი 'ლ-ზამან), კანონიერების სამართლიანობის და სიკეთის გამავრცელებლის, (ალაჰის) უსაზღვრო კეთილმოწყალებაში დარწმუნებული იმამყული ხანის მიერ ... და ...²⁰ ამინ ალ-მულქის ზედწოდების მქონე მრჩეველი მუჰამად რიზა.²¹ დაწერა ეს ღიას ალ-დინ 'ალი ალ-ჯავჰარიმ ჰიჯრის 1031 წელს.“

იმავე იმამყული ხან უნდილაძის საამშენებლო მოღვაწეობას უკავშირდება ასევე თარიღიანი წარწერები ქალაქ გოლფაიეგანიდან. მხედველობაში გვაქვს ამ ქალაქის განაპირას მდებარე შიიტი რელიგიური მემორიალური ნაგებობა – გუმბათიანი რვაწახნაგა ფორმის აკლდამა-სამლოცველო „ემამზადე-იე (ან ემამზადეგან-ე) ჰეფდაჰ-თან“, რომელშიც, გადმოცემის თანახმად, თავმოყრილია სხვადასხვა შიიტი იმამების შვილთა (სულ 17 პირის) საფლავები (სურ. 7). ამ იმამზადეს სხვადასხვა ნაწილში დაფიქსირებულია ჩვენთვის საყურადღებო ორი წარწერა, რომელთაგან ერთი თარიღდება მთვარის ჰიჯრის 1032 წლით (= 1622 წლის 5 ნოემბერი – 1623 წლის 24 ოქტომბერი), ხოლო მეორე – მთვარის ჰიჯრის 1033 წლით (= 1623 წლის 25 ოქტომბერი – 1624 წლის 13 ოქტომბერი). ორივე წარწერა სააღმშენებლო ხასიათისაა და გვამცნობს, რომ ეს ნაგებობა აშენებულია შაჰ 'აბას I-ის ზეობის ხანაში იმამყული ხანის პირადი ძალისხმევითა და ხელმძღვანელობით. აქვე აუცილებელია იმის აღნიშვნაც, რომ გეოგრაფიულად გოლფაიეგანი მართალია იმამყული ხანის მეტად ვრცელი საბეგლარბეგოს საზღვრებში არ შედიოდა (ის ისფაჰანის პროვინციის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობდა), მაგრამ ამ ქალაქის და მიმდებარე ტერიტორიის მართვა-პატრონობაც (ისევე როგორც, მაგალითად, დასავლეთ ირანში, ჰამადანის ახლოს მდებარე თუისერქანის მართვა) შაჰ 'აბასს სწორედ იმამყული ხანისთვის ჰქონდა ჩაბარებული. აქვე იმასაც შევნიშნავთ, რომ გოლფაიეგანის ხსენებული აკლდამის წარწერებიდან რამდენიმე წარწერა შესრულებულია შირაზელი ოსტატის ღიას ალ-დინ 'ალი ალ-ჯავჰარის მიერ, ანუ იმ ოსტატის მიერ, რომლის ნახელავიც არის ჩვენს მიერ ზემოთ უკვე განხილული არაბული წარწერა ქალაქ შირაზიდან (იგულისხმება შირაზის ძველი საკრებულო მეჩეთის ჩრდილო შესასვლელ პორტალზე არსებული წარწერა).

გოლფაიეგანის წარწერებიდან ქრონოლოგიურად ოდნავ უფრო ადრეული პირველი 8 წარწერა სპარსულენოვანია (არაბული ელემენტებით). წარწერა მთვარის ჰიჯრის 1032 წლით თარიღდება, შესრულებულია სულსის კალიგრაფიული ხელით (ტექსტი თეთრ ფერში მუქ ლაჟვარდისფერ ფონზე). ტექსტი მოკლეა და ორ ნაწილად არის განთავსებული ოთხკუთხა ფორმის კარტუშებში ამ ძეგლის შეისრულთაღოვანი შესასვლელი პორტალის მარჯვენა და მარცხენა მხარეს. წარწერა სრულდება ციფრებით გამოხატული თარიღით ('1032-ში') და ის ასე იკითხება:²²

غلام با اخلاص پادشاه // دين پناه امام قلى خان فى ١٠٣٢

„რელიგიის მფარველი ფადიშაჰის გულერთგული ღოღამი იმამყული ხანი 1032 (წ.):“

მეორე წარწერა გოლფაიეგანიდან არაბულია და მისი ტექსტი შედარებით ვრცელია, წარწერა შესრულებულია სულსის კალიგრაფიული ხელით (ყვითელი ფერის ტექსტი მუქ ლაჟვარდისფერ ფონზე) და განთავსებულია გოლფაიეგანის ზემოხსენებული ძეგლის ჩრილოეთ მხარეს, შიდა ეზოსკენ გამავალი შეისრულთაღოვანი გასასვლელის ზემოთ. წარწერა, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, მთვარის ჰიჯრის 1033 წლით თარიღდება და ის ასე იკითხება:²³

الحمد لله الذي منه التأييد وإليه الانتهاء والصلوة والسلام على خاتم الأنبياء الأصفياء محمد المصطفى وآله سيما المرتضى على.... المعصومين وبعد فقد امر بعمارة هذا الروضة المنورة في الايام خلافة خليفة الله في الأرضين قهرمان الماء الطين أبو المظفر شاه عباس الحسيني الصفوى بهادرخان خلده الله تعالى ملكه وسلطانه وأفاض على العالمين بره وإحسانه الخان العادل امير الامراء في الزمان ناشر المعدلة والبر والإحسان اما مقلي خان أيده الله تعالى ضلاله العلي إلى انقراض الزمان في ١٠٣٣

„ქება-დიდება ალაჰს, ვისგანაც მოდის შეწევნაც და დასასრულიც, და ღოცვა-კურთხევა და მშვიდობა იყოს წმინდა წინასწარმეტყველთა ბეჭედზე“²⁴ – მუჰამად ალ-მუსტაფაზე და მის ოჯახზე, ალ-მურთაზა ‘ალიზე’²⁵ და ... (ოჯახის სხვა) ყოვლადუცოდველებზე!

და შემდეგ: ორ სამყაროში ალაჰის ნაცვალის, წყლისა და მიწის (თიხის) მპყრობელის აბუ ‘ლ-მუზაფარ შაჰ ‘აბას ალ-ჰუსაინი ალ-საფავი ბაჰადურ ხანის მმართველობის დროს – მარადიული გახადოს ყოვლადმაღალმა ალაჰმა მისი მეფობა და სულთნობა და ზეგარდმოვიდეს მისი სამართლიანობა და კეთილმოწყალებობა ორსავე სამყაროზე! – ნათელმოსილი²⁶ ბაღის (აკლდამის)²⁷ აშენება ბრძანა 1033 წელს სამართლიანმა ხანმა, დროის ამირთა ამირამ (ამირ ალ-უმარა ფი-ლ-ზამან), კანონიერების, სამართლიან-

ნობის და სიკეთის გამავრცელებელმა იმამყული ხანმა – ყოვლადმაღალი ალაჰიმც შეეწიოს მას [და დაიფაროს] მისი (ალაჰის) გზიდან აცდენისგან დრო-ჟამის დასასრულამდე!“

შირაზისა და გოლფაიეგანის ეპიგრაფიკული მასალის გაცნობის შემდეგ მკითხველის ყურადღება გვინდა მივაპყროთ იმამყული ხანის სახელთან დაკავშირებულ ქრონოლოგიურად ყველაზე ადრეულ და ისტორიული თვალსაზრისით ფრიად მნიშვნელოვან სპარსულ წარწერებს, რომლებიც თარიღდება მთვარის ჰიჯრის 1031 წლით (=1621 წლის 16 ნოემბერი – 1622 წლის 4 ნოემბერი). ამ წარწერებით მორთულია 1622 წელს ირანელთა მიერ იმამყული ხან უნდილაძის სარდლობით სპარსეთის ყურეში პორტუგალიელების წინააღმდეგ ჩატარებული წარმატებული სამხედრო ოპერაციის დროს კუნძულ ჰორმუზის ალების (სურ. 8) შედეგად სამხედრო ნადავლის სახით ხელში ჩაგდებული სხვადასხვა ზომისა და კალიბრის არაერთი პორტუგალიური ბრინჯაოს ზარბაზნის ლულის ზედაპირი. აღნიშნული წარწერების შესახებ გრიგოლ ბერაძემ საკმაოდ ვრცელი მოხსენება წარმოადგინა 2018 წელს თბილისში და 2019 წელს ისფაჰანში ჩატარებულ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციებზე²⁸ და აქ თემის ყველა დეტალზე ვრცლად აღარ შევჩერდებით. შემოვიფარგლებით მხოლოდ ზოგადი ინფორმაციით ამ ეპიგრაფიკული მასალის შესახებ.

გავეცნოთ ზემოხსენებული წარწერების დღეისათვის ჩვენთვის ცნობილ რამდენიმე ნიმუშს მსოფლიოს სამი ქვეყნის (ტანზანია, ომანი და პორტუგალია) სამუზეუმო კოლექციებში განთავსებული, შესაბამისი პორტუგალიური ზარბაზნების მიხედვით, რომლებიც იქ სხვადასხვა დროს პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ირანიდან არის მოხვედრილი. რაც შეეხება საკუთრივ ირანს, ამ ტიპის წარწერებიანი ბრინჯაოს ზარბაზნები, ცხადია, ირანშიც არის შემორჩენილი, მაგრამ, სამწუხაროდ, მათი ამჟამინდელი ზუსტი ადგილმდებარეობის დადგენა ჯერჯერობით ვერ ხერხდება და მათ შესახებ რაიმე კონკრეტული ინფორმაცია და წარწერების ამსახველი ფოტომასალა არ იძებნება. ვიმედოვნებთ, რომ ახლო მომავალში ირანშიც მოხერხდება ამგვარი ნიმუშების მიკვლევა და შესწავლა.

სპარსული წარწერებით დადამლული ორი პორტუგალიური ზარბაზანი გამოფენილია კუნძულ ზანზიბარზე (ტანზანია), ქალაქ ზანზიბარის ისტორიულ ნაწილში (ე. წ. „ქვის ქალაქში“) მდებარე „საკვირველებათა სახლის“ (ბეით ალ-‘აჯა‘იბ) სახელით ცნობილი ეროვნული სასახლე-მუზეუმის (ყოფილი სულთნის სასახლე, აგებულია 1883 წ.) შესასვლელთან (სურ. 9). ამ ორი ზარბაზნის ზოგადი მონაცემები შემდეგია: 1. სიგრძე 3,7 მ, კალიბრი 200 მმ; 2. სიგრძე 3,12 მ, კალიბრი 180 მმ. იქვე, შესასვლელის ერთ-ერთ ბოძზე, დამაგრებულია საინფორმაციო დაფა ინგლისურენოვანი ტექსტით ამ სპარსულწარწერიანი პორტუგალიური ზარბაზნების შესახებ (იხ.: სურ. 9 და 9ა). გარდა ამისა, 4,15 მ სიგრძის კიდვ ერთი (ანუ მესამე) სპარსულწარ-

წერიანი პორტუგალიური ბრინჯაოს ზარბაზანი განთავსებულია იმავე სასახლე-მუზეუმის მიმდებარე ბაღის ტერიტორიაზე (სურ. 10).²⁹ წარწერების ტექსტი, კალიგრაფია და გარეგნული ფორმა აქ დაცულ ზარბაზნებზე ერთმანეთის მსგავსია. სპარსული წარწერა **სამივე** შემთხვევაში განლაგებულია 8 სტრიქონზე და ჩასმულია ორმაგი ხაზით გამოყვანილ ფიგურულ კარტუში (მართკუთხა კარტუში, რომლის მარჯვენა და მარცხენა ფერდებზე სახელურის მსგავსი ნახევარკალებია „მიდგმული“, ხოლო ზედა და ქვედა ფერდების შუაში გუმბათისებრი ფიგურებია კენწეროში სამყურას ფორმის დაბოლოებით). სამივე შემთხვევაში (ისევე, როგორც ქვემოთ წარმოდგენილ ყველა სხვა მსგავს წარწერაში), ჩვენს მიერ ადრე უკვე განხილული წარწერებისგან განსხვავებით, მუსლიმური თარიღი (მთვარის ჰიჯრის 1031 წ.) გადმოცემულია არა ციფრებით, არამედ შესაბამისი არაბული სიტყვებით (რიცხვითი სახელებით). ნასთა'ლიყის კალიგრაფიული ხელით საკმაოდ გაკრულად შესრულებული ამ სპარსული წარწერის ტექსტი (სურ. 11) ასე იკითხება:³⁰

يا الله
 در زمان سلطنت روزافزون پادشاه زمين
 و زمان شاه عباس صفوى موافق سنه احدى
 و ثلاثين و الف هجرى ابن الله ويردى خان
 غلام باخلاص شاه دين پناه امام قلى خان بيگلر بيگى
 فارس و لار و كوه گيلويه و بحرین قلعه هرموز را
 مفتوح ساخته اين توب را بدست آورد
 يا محمد يا على

„ო, ალაჰ! მიწისა და დრო-ჟამის მბრძანებელი შაჰ აბას საფავის დღენიდან მზარდი (სვებედნიერი) მმართველობის დროს, რაც შეესაბამება ჰიჯრის ათას ოცდათერთმეტ წელს, რელიგიის მფარველი შაჰის გულერთგული ლოლამის ალაჰვერდი ხანის ძემ, ფარსის, ლარის, ქუჰ-გილუიეს და ბაჰრეინის ბეგლარბეგმა იმამყული ხანმა დაიპყრო რა ჰორმუზის ციხე-სიმაგრე, ხელთ იგდო ეს ზარბაზანი. ო, მუჰამად! ო, ალი!“

იგივე ტიპის წარწერის მქონე ერთი სხვა პორტუგალიური ზარბაზანი ამჟამად გამოფენილია ქალაქ ნიზაში (ომანი), ადგილობრივი ისტორიული ციხე-სიმაგრის (ნიზას ფორტის) ერთ-ერთი შესასვლელის წინ (სურ. 13).³¹ აღსანიშნავია, რომ ამ წარწერის ტექსტი განლაგებულია 7 სტრიქონზე და ის არ არის რაიმე კარტუში მოქცეული, ანუ უკარტუშოა (სურ. 14). წარწერა ასე იკითხება:³²

در زمان سلطنت روزافزون پادشاه
زمین و زمان شاه عباس صفوی موافق
سنه احدی و ثلاثین و الف هجری ابن
الله ویردی خان غلام باخلاص شاه دین
پناه امام قلی خان بیگلربیگی فارس و لار و کوه گیلویه
و بحرین قلعه هرموز را مفتوح ساخته این
توپ را بدست در آورد

„მიწისა და დრო-ჟამის მბრძანებელი შაჰ ‘აბას საფავის დღენიადაგ მზარდი (სვებდნიერი) მმართველობის დროს, რაც შეესაბამება ჰიჯრის ათას ოცდათერთმეტ წელს, რელიგიის მფარველი შაჰის გულერთგული ღოღამის ალაჰვერდი ხანის ძემ, ფარსის, ლარის, ქუჰ-გილუიეს და ბაჰრე-ინის ბეგლარბეგმა იმამყული ხანმა დაიპყრო რა ჰორმუზის ციხე-სიმაგრე, ხელთ იგდო ეს ზარბაზანი.“

როგორც ვხედავთ, ამ წარწერის ტექსტი არსებითად წინა წარწერის იდენტურია იმ მცირეოდენი განსხვავებით, რომ აქ ტექსტის თავში და ბოლოში არაა ალაჰის, მუჰამადის და ‘ალის მისამართით აღვლენილი ის სასოებითი შეძახილები, რომლებიც იკითხება ზანზიბარში დაცულ ზარბაზნებზე. სხვათა შორის, ამგვარ ფრაზა-შეძახილებს ვერ ვხვდებით ვერც იმ ორ სხვა წარწერაში, რომლებსაც ქვემოთ გავეცნობით.

იმამყული ხანის სახელით შესრულებული სპარსული წარწერის მქონე პორტუგალიური ზარბაზნების კიდევ ორი ნიმუში დაცულია მათ მშობლიურ პორტუგალიაში, ქალაქ ლისაბონის სამხედრო მუზეუმის საარტილერიო იარაღის საქვეყნოდ ცნობილ კოლექციაში.³³ ეს ბრინჯაოს ზარბაზნები XIX საუკუნეში პორტუგალიაში ზანზიბარიდან ჩამოუტანიათ და 1903 წლიდან ლისაბონის ზემოხსენებულ მუზეუმში ინახება. 1916 წლის 4 ნოემბერს მუზეუმში სტუმრად მყოფი ვილაც ფრანგი ორიენტალისტისთვის (სახელი უცნობია) უთხოვიათ ამ ზარბაზნებზე არსებული „არაბული“ წარწერების ამოკითხვა და თარგმნა. სტუმარს თხოვნა შეუსრულებია და თავისი თარგმანი მუზეუმისთვის ჩაუბარებია. შემდეგ ფრანგის ეს ნამუშევარი პორტუგალიურ ენაზე თარგმნეს და სწორედ ეს პორტუგალიური თარგმანი იქნა გამოქვეყნებული ლისაბონის სამხედრო მუზეუმის 1930 წელს გამოცემულ ოფიციალურ ილუსტრირებულ კატალოგში.³⁴ აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ხსენებულ კატალოგში წარმოდგენილი თარგმანი სავსეა უხეში შეცდომებით, რაც საგრძნობლად ამახინჯებს ჩვენთვის საინტერესო სპარსული წარწერების შინაარსს. სა-

მწუხაროდ, 1930 წლის კატალოგში გამოქვეყნებული არაზუსტი და დამახინჯებული თარგმანი დაედო საფუძვლად ზემოხსენებული ორი პორტუგალიური ზარბაზნის ყველა შემდეგდროინდელ აღწერილობასა და პუბლიკაციას.³⁵

ლისაბონის მუზეუმის ერთ-ერთ პორტუგალიურ ბრინჯაოს ზარბაზანზე (ახალი საინვენტარო № MML 01503, ძველი საინვენტარო № R-16; სიგრძე 3,82 მ, კალიბრი 190 მმ) დატანილი სპარსული წარწერის ტექსტი განლაგებულია 7 სტრიქონზე და ჩასმულია ორმაგი ხაზით გამოყვანილ ფიგურულ კარტუში (ნუშის ფორმის დაკბილულგვერდებიანი კარტუში, რომლის ზედა და ქვედა წაწვეტებული ბოლოები სამყურას სახის ორნამენტით მთავრდება). გთავაზობთ ამ წარწერის სპარსულ ტექსტს (სურ. 15)³⁶ და მის ქართულ თარგმანს:

در زمان
سلطنت روزافزون پادشاه زمین
و زمان شاه عباس صفوی موافق سنه احدی و ثلاثین
و الف هجری ابن الله و یردی خان غلام باخلاص شاه دین پناه
امام قلی خان بیگلربیگی فارس و لار و کوه گیلویه
و بحرین قلعه هرموز را مفتوح ساخته این
توپ را بدست آورد

„მიწისა და დრო-ჟამის მბრძანებელი შაჰ ‘აბას საფავის დღენიადაგ მზარდი (სვებედნიერი) მმართველობის დროს, რაც შეესაბამება ჰიჯრის ათას ოცდათერთმეტ წელს, რელიგიის მფარველი შაჰის გულერთგული ლოლამის ალაჰვერდი ხანის ძემ, ფარსის, ლარის, ქუჰ-გილუიეს და ბაჰრეინის ბეგლარბეგმა იმამყული ხანმა დაიპყრო რა ჰორმუზის ციხე-სიმაგრე, ხელთ იგდო ეს ზარბაზანი.“

იმავე სამუზეუმო კოლექციის მეორე ბრინჯაოს ზარბაზანი (ახალი საინვენტარო № MML 01222, ძველი საინვენტარო № R-17; სიგრძე 4,75 მ, კალიბრი 15 მმ; იხ. სურ. 16) შემკულია ანალოგიური შინაარსის სპარსული წარწერით, რომლის ტექსტი განლაგებულია 10 სტრიქონზე. ეს წარწერაც, წინა ნიმუშის მსგავსად, ჩასმულია ორმაგი ხაზით გამოყვანილ ნუშის ფორმის დაკბილულგვერდებიან ფიგურულ კარტუში. გთავაზობთ ამ წარწერის სპარსულ ტექსტს (სურ. 17)³⁷ და მის ქართულ თარგმანს:

در زمان
سلطنت روزافزون
پادشاه زمین و زمان شاه عباس
صفوی موافق سنه احدی و ثلاثین
و الف هجری ابن الله ویردی خان
غلام باخلاص شاه دین پناه امام قلی خان
بیگلربیگی فارس و لار و کوه گیلویه و
بحرین قلعه هرموز را مفتوح
ساخته این توپ را
بدست در آورد

„მიწისა და დრო-ჟამის მბრძანებელი შაჰ ‘აბას საფავის დღენიადაგ მზარდი (სვებედნიერი) მმართველობის დროს, რაც შეესაბამება ჰიჯრისათას ოცდათერთმეტ წელს, რელიგიის მფარველი შაჰის გულერთგული ლოლამის ალაჰვერდი ხანის ძემ, ფარსის, ლარის, ქუჰ-გილუიეს და ბაჰრეინის ბეგლარბეგმა იმამყული ხანმა დაიპყრო რა ჰორმუზის ციხე-სიმაგრე, ხელთ იგდო ეს ზარბაზანი.“

როგორც ვხედავთ, სხვადასხვა ზომისა და კალიბრის პორტუგალიურ ბრინჯაოს ზარბაზნებზე (მათი ლულების ზედაპირზე) საგანგებოდ დატანილი ოთხივე სპარსული წარწერა გვაუწყებს, რომ ეს ქვემეხები მთვარის ჰიჯრის 1031 წელს ჰორმუზის აღებისას ხელში ჩაუგდია ფარსის, ლარის, ქუჰ-გილუიეს და ბაჰრეინის ბეგლარბეგს იმამყული ხანს. წარწერების ტექსტი თითქმის იდენტურია, განსხვავება არის მხოლოდ მცირე ტექსტუალურ დეტალებსა და გრაფიკულ იერში (გარკვეული სხვაობა კალიგრაფიაში, ტექსტის სხვადასხვა ოდენობის სტრიქონებად დაყოფა, სხვადასხვა ფორმის კარტუშები ან საერთოდ კარტუშის უქონლობა). ცხადი ხდება, რომ სამხედრო ნადავლად მოპოვებულ პორტუგალიურ ზარბაზნებზე განსათავსებლად იმამყული ხანის ხელქვეით ირანელ ოსტატებს ერთი და იგივე შინაარსის მქონე სამახსოვრო წარწერის ოდნავ განსხვავებული რამდენიმე ვარიანტი მოუმზადებიათ და გამოუყენებიათ. მაგრამ ყველა ასეთი ვარიანტის ძირითადი ტექსტი ერთნაირი იყო და ეს ტექსტი უეჭველად თავად იმამყული ხანის განკარგულებით უნდა ყოფილიყო შედგენილი და შემდეგ მის მიერვე შემოწმებული და ვიზირებული. როგორც ჩანს, საქმე გვაქვს იმამყული ხანის საგანგებო და სასწრაფოდ შესასრულებელ ოპერატიულ დავალებასთან, რომელიც მის სამხედრო ოსტატებს დაუყოვნებლივ უნდა

მოეყვანათ სისრულეში. ნიშანდობლივია, რომ ამ ოსტატების მიერ გაკრული ხელით ნაჩქარევად შესრულებული ეს წარწერები კალიგრაფიული თვალსაზრისით შორსაა სინატიფისგან (მათგან კალიგრაფიის მხრივ შედარებით უკეთესად გამოიყურება ლისაბონში დაცულ ნიმუშებზე არსებული წარწერები), რაც უთუოდ იმით უნდა აიხსნას, რომ იმ დაძაბულ საომარ ვითარებაში მაღალი რანგის ირანელი კალიგრაფების მოწვევისა და საქმეში ჩართვისთვის არც დრო იყო და არც პირობები. აღნიშნული წარწერები (ანუ წარწერის ტექსტის ყველა ვარიანტი), რომლებსაც მკვლევარები „იმამყული ხანის ტრიუმფალურ სამახსოვრო წარწერებს“ უწოდებენ,³⁸ საკმაოდ საინტერესო ჩანს ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით: წარწერის ტექსტი პორტუგალიელებთან ომში გამარჯვებული ქართული წარმომავლობის ირანელი მხედართმთავრის იმამყული ხან უნდილაძის პირდაპირი, დაუფარავი და ხმამაღალი განაცხადია სპარსეთის ყურის სამხედრო ეპოპეაში მისი სრულიად გამორჩეული პირადი როლის შესახებ. აღსანიშნავია ისიც, რომ თავის ამ ტრიუმფალურ წარწერაში იმამყული ხანი არ ივიწყებს და ხაზგასმით ახსენებს მამამისის, სახელგანთქმული ალავერდი ხანის სახელს. მაგრამ სეფიანთა ეპოქის ირანული სამხედრო ეპიგრაფიკის ზემოწარმოდგენილ ნიმუშებზე მსჯელობისას და მათი შეფასებისას განსაკუთრებით უნდა გაესვას ხაზი ამ მასალის ისტორიულ ღირებულებას: ეს წარწერები წარმოადგენს 1622 წელს ირანელთა მიერ იმამყული ხანის სარდლობით (და ინგლისური ოსტ-ინდოეთის კომპანიის ფლოტის დახმარებით) კუნძულ ჰორმუზის აღების (და ზოგადად სპარსეთის ყურეში პორტუგალიელებზე მოპოვებული სამხედრო-სტრატეგიული გამარჯვების) ამსახველ თანადროულ და ქრონოლოგიურად ერთ-ერთ ყველაზე უადრეს წერილობით ისტორიულ დოკუმენტს.³⁹

* * *

ზემოთ ჩვენ წარმოვადგინეთ და განვიხილეთ XVII საუკუნის პირველი მეოთხედის რამდენიმე სპარსული და არაბული წარწერა, რომლებიც დაკავშირებულია ირანში აღზევებული უნდილაძეების ფეოდალური სახლის ცნობილი წარმომადგენლების, ალავერდი ხან უნდილაძის და იმამყული ხან უნდილაძის სახელებთან.

შაჰ სეფი I-ის (1629-1642) ბრძანებით ქ. ყაზვინში იმამყული ხანის სიკვდილით დასჯამ და მისი ოჯახის განადგურებამ, რასაც სხვადასხვა წყაროები 1632 ან 1633 წლით ათარიღებენ,⁴⁰ წერტილი დაუსვა უნდილაძეთა ძლიერი და გავლენიანი საგვარეულოს მრავალწლიან მოღვაწეობას ირანში.⁴¹ მაგრამ მიუხედავად ესოდენ ტრაგიკული აღსასრულისა, ისტორიამ და ირანელთა ისტორიულმა მეხსიერებამ არ დაივიწყა და დღემდე პატივისცემით შემოინახა მათი სახელები, სათანადოდ შეაფასა მათი მრავალმხრივი მოღვაწეობა და მნიშვნელოვანი ღვაწლი ირანის წინაშე. შემთხვევითი რო-

დია და თავისთავად ფრიად სიმბოლურია ის ფაქტი, რომ 1990-იანი წლების დამდეგს სპარსეთის ყურეში მდებარე კუნძულ ყეშმზე საზეიმოდ გაიხსნა იმამყული ხანის სახელობის მოედანი, რომლის ცენტრში აღიმართა მაღალ კვარცხლბეკზე ამყად მდგომი, წელზე ხმალშემორტყმული იმამყული ხანის უზარმაზარი ძეგლი (სურ. 18 და 19), რომლის შემქმნელია გასული საუკუნის გამოჩენილი ირანელი მოქანდაკე, „აღმოსავლეთის მიქელანჯელოდ“ წოდებული აბოლჰასან ხან სადიყი (1894-1995),⁴² ვის შემოქმედებასაც უკავშირდება საქვეყნოდ ცნობილ მრავალ ირანელ მოღვაწეთა მონუმენტები, მათ შორის ფირდოუსის შესანიშნავი ძეგლი, რომელიც 1968 წლიდან დგას ცნობილი ვილა ბორგეზეს ბაღში ქალაქ რომში. ასევე მრავლისმეტყველი და სიმბოლურია, რომ 2014 წლიდან ქალაქ ისფაჰანს ამშვენებს ალავერდი ხან უნდილაძის ბიუსტი (სურ. 21); ამ საკმაოდ შთამბეჭდავი სკულპტურული პორტრეტის ავტორია ირანელი მოქანდაკე ჰოსეინ ალი „ასგარი, დ. 1976 წ.), რომელიც დგას ნაყშ-ე ჯაჰანის საქვეყნოდ ცნობილი მოედნის მომიჯნავე ბაღში, სადაც გამოფენილია სეფიანთა პერიოდის გამოჩენილ მოღვაწეთა ბიუსტები (ეს ხეივანიანი ბაღი, რომელსაც „ბუსთან-ე მაშაჰირსაც“ უწოდებენ, ნაყშ-ე ჯაჰანის მოედანს აკავშირებს ოსთანდარის ქუჩასთან და ჩეჰელ-სოთუნის სასახლესთან),⁴³ ჩვენთვის საინტერესო ბიუსტის მართკუთხა თეთრი პოსტამენტის წინა წახნაგზე დამაგრებულია ლითონის თხელი ფირფიტა განმარტებითი ხასიათის ორენოვანი (სპარსული და ინგლისური) წარწერით (სურ. 22-24)⁴⁴ რომელშიც ხაზგასმით არის აღნიშნული ალავერდი ხანის ქართული წარმომავლობა. აქვე განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ზემოხსენებული ბიუსტის ზუსტი ასლი, ოღონდ წარწერიანი ლითონის ფირფიტის გარეშე, დგას ოთხი საუკუნის წინ ალავერდი ხანის მიერვე აგებული დიდებული ხიდის („ალავერდი ხანის ხიდი“, იგივე „სიო-სე-ფოლის“)⁴⁵ ახლოს, სამხრეთ სანაპიროდან ამ ხიდზე ასასვლელი განიერი პანდუსის მიმდებარე ხეივანში.

შენიშვნები

* ავტორები მაღლობას უხდიან პროფ. ნაუფომი აბეს (იაპონია), პროფ. ხოსე კუტილას ფერერს (ესპანეთი), პროფ. მეი ფარჰატს (ლიბანი) და დოქტ. მაკა ნათაძეს (საქართველოს საელჩო ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში) რამდენიმე იშვიათი და ძნელად ხელმისაწვდომი პუბლიკაციის მოპოვებაში გაწეული თავაზიანი დახმარებისთვის.

¹ სეფიანთა ირანის პოლიტიკურ და სამხედრო ასპარეზზე აღზევებული უნდილაძეების (ალავერდი ხანის, იმამყული ხანის, დაუდ ხანის) აქტიური და ნაყოფიერი საამშენებლო მოღვაწეობის შესახებ არაერთხელ დაწერილა სპეციალურ ლიტერატურაში. მათი პირადი ინიციატივით, ძალისხმევით, უშუალო ხელმძღვანელობით და ფინანსური უზრუნველყოფით მრავალი მნიშვნელოვანი პროექტი განხორციელდა: აიგო ახალი (რიგ შემთხვევებში

კი გარემონტდა-განახლდა უკვე არსებული) სამეფო და სახანო სასახლეები, მეჩეთები, მედრესეები, იმამზადეები, დახურული და ღია ბაზრები, ხიდები, ქარვასლები, ფუნდუკები, ქსენონები (დარ ალ-შიფა), ბიბლიოთეკები, აბანოები, სხვადასხვა სახის სამრეწველო (მათ შორის სამხედრო იარაღის დამამზადებელი) საწარმოები და სამეურნეო ნაგებობები, გაშენდა და კეთილმოეწყო მოედნები, ბალები და ხეივნები, გაყვანილ იქნა ახალი გზები და გადასასვლელები, აშენდა ციხე-სიმაგრეები და სხვადასხვა საფორტიფიკაციო ნაგებობები, საგრძნობლად განვითარდა საპორტო და საბაჟო ინფრასტრუქტურა (განსაკუთრებით სპარსეთის ყურის რეგიონში), აიგო წყალსაცავები, კაშხლები, დამბები, გაყვანილ იქნა არხები, ჩატარდა მასშტაბური წყალმომარაგებითი და საირიგაციო სამუშაოები და სხვ. ამ საკითხზე იხ. მაგალითად: Avalishvili, 1937, 36-37; ავალიშვილი, 1938, 95-96; გაბაშვილი, 1972, 65, 75; Gabashvili, 2007, 39-40, 49-50; გიორგაძე, 1970, 88-89, 94; Gvakharia and Katsitadze, 1978, 8-9; გვილავა, 1980, 103-106, 129; ფათეში, 1982, 65-68; Beradze and Smirnova, 1988, 58; გელაშვილი, 1996, 3; გელაშვილი, 1997, 70-76; გელაშვილი, 2009, 230-236; კაციტაძე, 2005, 119, 123-124, 127; სანიკიძე, 2016, 53-54; სონდულაშვილი, 2005, 91 – 92, 94-95 Mikaberidze, 2007, 114, 519; კოშორიძე, 2012, 112-113; სალაღია, 2013, 46; SPA, III, 1967, 1209-1210, 1235-1237, Figs. 424, 428, Pl. 493; Honarfar, 1348/1969, 16-18; Honarfar, 1350/1971, 4-9; Honarfar, 1350/1971, 483-484, 487-488; Honarfar, 1376/1998, 43, 45-47; Rafi'i Mehrabadi, 1352/1973, 317-327; Afsar, 1353/1974, 124-129, 133-150, 158-159, 256; Bahari, 1353/1974-75, 60-62; Bastani Parizi, 1362/1983, 100. 144; Nava'i, 1364/1985, 294-295; Nava'i and Ghaffari Fard, 1381/2002, 340-341; Hillenbrand, 1986, 778, 795; Savory, 1996, 291-292; Savory, 1998, 394; Alemi, 1997, 73, 86, Fig. 7; Alemi, 2008, 529-532, 541, 548-551, 553; Alemi, 1385/2006, 77, Fig. 7; Muliyani, 1379/2000, 247-250, 256-257, 268-270; Sami'i, 1380/2001, 83; Sami'i, 1380/2001a, 155; Ja'fariyan, 1378/1999, 223-224; Ahmadi, 1380/2001, 216-217; Mir Ja'fari, 1382/2003, 131-156; Babaie, 2004, 83, 88, 90, 92-94, 174-175; Babaie and Haug, 2007, 35-36, Pl. I (5); Shahbazi, 2004; Newman, 2006, 65, 195-196; Neyestani, 2006, 125-132; Soltani, 1387/2008, 24-31; Brignoli, 2009, 728-729, 731-735, 747-753; Nezhad Akbari Mehreban, 1388/2009, 288-290; Pur Naderi, 1389/2010, 53-55; Losensky, 2011, 207-209; Maeda, 2012, 483; Rafi'i and Bamati, 1391/2012, 52-53; Anisi, 2014, 181-202 (cf. Khoubnazar and Kleiss, 1975) Zandiyeh, 1393/2014, 49; Melville, 2016, 166-169, 171; Hekmatnia and Ahmadi, 1396/2017, Parsadust, 1397/2018, 85, 519-521, 544-547, 806; Moslemi et sl., 1398/2019, 120-124, და სხვ.

² აქ ჩვენ ვგულისხმობთ მხოლოდ ისეთ წარწერას, რომელიც უშუალოდ ალავერდი ხანთან არის დაკავშირებული. ისე კი, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ, ალავერდი ხანის სახელი არაერთგზის არის მოხსენიებული მისი მემკვიდრის იმამყული ხანის 1622 წლის იმ წარწერებში, რომლებიც განხილული გვექნება წინამდებარე სტატიის ბოლო მონაკვეთში.

³ ქალაქ მეშჰედში მდებარე ალავერდი ხან უნდილაძის გუმბათიანი აკლდამის, მისი არქიტექტურის, დეკორატიული გაფორმების და ეპიგრაფიკის შესახებ იხ.: Mo'taman, 1340/1961, 39-43; Mo'taman, 1348/1969, 150-156; Kaviyaniyan, 1354/1975, 149-155; Saadat, 1976, 37-38; Hillenbrand, 1986, 790-791, 833; 'Utaredi, I, 1371/1992, 192-196; Banaha-yeAramgahi, 1378/1999, 344, 348' Farhat, 2002, 189, 191-199; Farhat, 2014, 212-213; Babaie, 2004, 93-94, 175; Canby, 2009, 27, 108-109; Shayestehfar, 1389/2010, 78-89; Shayestehfar, 2013, 126-134, 141-142; La'l Shateri, 1396/2017, 71-72; Khan Hosaynabadi and Eshraghi, 1397/2018, 1-35; Sadat Shahrami and Sheikhi, 1399/2020, 5-19; Moghaddam and Mirfattah, 1392/2013; "Ravaq-e Gonbad-e Allahverdi Khan", *Daneshname-ye Mashhad*, 1393/2014 (<http://mashhadenc.ir/>- (رواق-گنبد-الله وردیخان). იხ. აგრეთვე: Movlavi, 1353/1974, 259, 422, 447-448, 507; Seyyedi, 1378/1999, 176; Yahya'i, 1387/2008, 221-225.

⁴ Mo'taman, 1348/1969, 156; Kaviyaniyan, 1354/1975, 152-153; Farhat, 2002, 193; Canby, 2009, 109; Shayestehfar, 1389/2010, 85; Saghaee and Behruzpur, 1396/2017, 203, 215; cf. Mo'taman, 1340/1961a, 35-37. ამ არაბულ წარწერაში, სხვა საინტერესო დეტალებთან ერთად, ყურადღებას იქცევს შაჰ 'აბას I-ის ხსენებისას მოხმობილი ტიტული-ეპითეტი „სეიდ ალ-'არაბ ვა 'ლ-'აჯამ“, ანუ „არაბთა (არაბეთის) და სპარსთა (სპარსეთის) ბატონი“. მოცემულ კონტექსტში შაჰის მიმართ ტერმინ „სეიდ“-ის ხმარებას ორმაგი შინაარსობრივი დატვირთვა უნდა ჰქონდეს: ერთის მხრივ, მისი მნიშვნელობაა „ბატონი, მეუფე“, ხოლო იმავდროულად ის მიანიშნებს შაჰ 'აბასის „სეიდურ წარმომავლობაზე“ [შეგახსენებთ, რომ სეფიანი შაჰები თავის თავს სეიდებად მიიჩნევდნენ და ჯერ კიდევ XIV-XV სს. მთელ რიგ წერილობით წყაროებში დაფიქსირებულ და შემდეგ უკვე შაჰ ისმა'ილ I-ის (1501-1524) დროს სეფიანთა საქვეყნოდ განცხადებულ „ოფიციალურ“ ალიდურ გენეალოგიაზე დაყრდნობით ირწმუნებოდნენ, რომ მათი დინასტია წარმომავლობით დაკავშირებული იყო შიიტ იმამებთან (კონკრეტულად მეშვიდე იმამ მუსა ალ-ქაზიმთან, გარდ. 799 წ.) და ამ ხაზით კი უშუალოდ თვით მოციქულ მუჰამადთან; ამ საკითხის კვლევის ისტორიის და ახლადმიკვლეული მონაცემების შესახებ იხ.: Morimoto, 2008, 823-836; Morimoto, 2010, 447-469; Yousefi *et al.*, 1394/2015, 191-207; Rahmati, 1395/2016, 389-424]. აქვე ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ შაჰ 'აბას I-ის სახელთან დაკავშირებულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში და ასევე მომდევნო სეფიან გვირგვინოსნებთან დაკავშირებულ წარწერებში, შაჰის მიმართ მსგავსი ტიტულის დასახელებისას ძირითადად გამოყენებულია ხოლმე ტერმინი „მაულა“ („ბატონი“, „მეუფე“, „მფარველი“) – – „მაულა ალ-'არაბ ვა 'ლ-'აჯამ“, ან „მაულა მულუქ ალ-'არაბ ვა 'ლ-'აჯამ“ (იხ., მაგ.: Honarfar, 1348/1969a, 4-6; Honarfar, 1350/1971, 457, 477, 479, 555, 610, 614, 621, 651; Sa'idi, 1343/1964, 66; Mo'taman, 1348/1969, 102; Rafi'i Mehrabadi, 1352/1973, 805).

⁵ Mo'taman, 1340/1961, 43; Mo'taman, 1347/1968, 163; Mo'taman, 1348/1969,

152; Kaviyaniyan, 1354/1975, 151; ‘Utaredi, 1371/1992, 193; Shayestehfar, 1389/2010, 82; La’l Shateri, 1396/2017, 72; Sadat Shahrami and Sheikhi, 1399/2020, 13.

⁶ ლექსის მეორე ბაითის ეს თარგმანი მიახლოებითი და სავარაუდოა. შეიძლება თარგმანის სხვა ვარიანტების მოხმობაც, მაგრამ ჩვენთვის ამჯერად ამას რაიმე არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს.

⁷ ამ კონკრეტულ კონტექსტში ტერმინი „შაჰი“ გულისხმობს არა ირანის გვირგვინოსან შაჰს, არამედ ქ. მეშჰედში დაკრძალულ შიიტების მერვე იმამს ალ-რეზას (‘ალი იბნ მუსა ალ-რიზა) როგორც სულიერ შაჰს, სულიერ ხელმწიფეს, რომლის აკლდამის (ირანში შიიტთა ყველაზე წმინდა და სათაყვანებელი ადგილის) უშუალო სიახლოვეს არის სწორედ განლაგებული მეშჰედში ალავერდი ხანის გუმბათიანი განსასვენებელი.

⁸ Mo’taman, 1340/1961, 43; Mo’taman, 1348/1969, 153; Kaviyaniyan, 1354/1975, 151; ‘Utaredi, 1371/1992, 194; Shayestehfar, 1389/2010, 84; La’l Shateri, 1396/2017, 72; Sadat Shahrami and Sheikhi, 1399/2020, 8.

⁹ იხ. ზემოთ, შენ. 7.

¹⁰ ‘Utaredi, 1371/1992, 194; Shayestehfar, 1389/2010, 84; Sadat Shahrami and Sheikhi, 1399/2020, 8. არაბ. „ხადიმ“ (*khādim*; > სპარს. *khādem*, „ხადემ“) ნიშნავს „მსახური“, შესაბამისად „ჰასან ალ-ხადიმ“ არის „მსახური ჰასანი“. წერილობით წყაროებში ამ ტერმინით (არაბ. ‘ხადიმ; სპარს. ‘ხადემ; სპარს. მრ. ‘ხადემან) მოიხსენიებიან მეშჰედში იმამ რეზას გრანდიოზული აკლდამის და მის ირგვლივ განთავსებული სხვა აკლდამების მსახურები, მომვლელ-მეთვალყურეები, რომლებსაც თავისი თავკაცები (‘ხადემ-ბაში) ჰყავდათ და რომელთა საქმიანობას ამ შიიტური სიწმინდის მთავარი მეურვე და მმართველ-ზედამხედველი (მუთავალი) ხელმძღვანელობდა და აკონტროლებდა (იხ., მაგალითად: Rafi’ Ansārī, 2018, სპარს. ტექსტი, 8-10; Mo’taman, 1348/1969, 327, 474).

¹¹ მეშჰედის ასთან-ე ყოდსის მუზეუმის კოლექციაში დაცული გოლგირ-ე შაშ-ის (ანუ სანთლებისთვის განკუთვნილი სპეციალური მაკრატლის) რამდენიმე ეგზემპლარის ფოტო გამოქვეყნებულია ‘ალი მო’თამანის მონოგრაფიაში (Mo’taman, 1348/1969, მესამე ფოტოილუსტრაცია 250-ე და 251-ე გვერდებს შორის).

¹² ტექსტშია; „როუზე-იე ხოლდ-ე ბარინ“ (სიტყვასიტყვით „სამოთხის ბაღი“). სიტყვა „ბაღი“-ს (არაბ. „ალ-რავზა“; > სპარს. „როუზე“) ერთ-ერთი გადატანითი მნიშვნელობაა „აკლდამა“, „საფლავი“. ისლამურ ტრადიციაში მუსლიმთათვის სათაყვანებელი წმინდანის საფლავი-აკლდამა (შიიტებისთვის ყველა შიიტი იმამის აკლდამა, ასევე მათი შვილებისა და ოჯახის სხვა წევრების აკლდამები და/ან მათ სახელზე აგებული მემორიალური რელიგიური ნაგებობები, ე. წ. „იმამზადეები“) აღიქმება როგორც ბაღი, წალკოტი, რომელსაც თავს ევლებიან ზეციური ანგელოზები.

¹³ Shamlu, I, 1371/1992, 183-184, სადაც ეს ეპიზოდი დათარიღებულია

მთვარის ჰიჯრის 1009 წლით (=1600/1601 წ.);; E'temad al-Saltane, II, 1367/1988, 897; Qumi, 1388/2009, 776; Sykes, 1910, 272, 275; Sykes, II, 1915, 266; Falsafi, III, 1371/1992, 864, no. 3; Mirza Mohammad Ma'sum, 1351/1972, 44, 88; Mo'taman, 1348/1969, 251; Nikuhemmat, 1344/1965, 65; Paknia, 1384/2005, 148; Musavi Panah, 1391/2012, 18. Izadi, 1291/2012, 140. შეიხ ბაჰა'ის სპარსული ლექსების „დივან“-ში ამ რობა'ის რამდენადმე განსხვავებული შემდეგი ვარიანტია წარმოდგენილი: „ყოველ დილა-სალამოს ზეციური ანგელოზები // სამოთხისებრ წმინდა აკლდამაში მოდიან. // მაკრატელი ფრთხილად შეახე, მსახურო (ხადემ)! // მეშინია, [ალაჰის] ნდობამოსილ ჯაბრა'ილს ფრთა არ დაუზიანო“; იხ *Divan-e kamel-e Sheykh Baha'i*, 1361/1982, 72; Fo'adiyan and Siyavashi, 1392/2013, 308; შდრ. Awhadi, II, 1389/2010, 895.

¹⁴ Musavi Panah, 1391/2012, 18.

¹⁵ შირაზის ამ უძველესი მეჩეთის როგორც საკმაოდ ვრცელი და მრავალკომპონენტიანი რელიგიურ-არქიტექტურული კოპლექსის ისტორიის, მისი არქიტექტურის განვითარების სხვადასხვა ეტაპების და ამ ძეგლზე არსებული წარწერების შესახებ იხ.: Wilber, 1972; Behruzi, 1340/1961; Behruzi, 1349/1970; Behruzi, 1354/1975, 186-199; Ne'mati et al., 1396/2017; Mostafavi, 1343/1964, 65-67; გვილაგა, 1980, 128-130.

¹⁶ კონკრეტულად ამ წარწერის შესახებ იხ.: Wilber, 1972, 27; Behruzi, 1340/1961, 48-49; Behruzi, 1354/1975, 190-191; Ne'mati et al., 1396/2017, 109; “Katibe-ye sar-e dar-e shomali-ye (Darb-e Davazdah Emam) Masjed-e Jame'-e 'Atiq (shahr-e Shiraz, 1031 q.)”, *Bastanshensi*, July 2019; Mostafavi, 1343/1964, 65.

¹⁷ ტექსტშია „ალ-დინ ალ-მუზინ“. არაბ. „ალ-მუზინ“ („ნათელი“, „აშკარა“, „ცხადი“) მუსლიმურ ტექსტებში ხშირად იხმარება თვით ალაჰის, ასევე ყურანის და ისლამის (როგორც რელიგიის) მიმართ.

¹⁸ ტექსტშია „მახატიბ ბი-ამინ ალ-მულქ ვა 'ლ-მილლათ“ [„სამეფოსა. და ხალხის (თემის) სანდოდ (ნდობამოსილად) წოდებული“]. ტერმინი „ამინ“ („სანდო“, „ნდობამოსილი“) მოციქულ მუჰამადის მრავალთაგან ერთ-ერთი სახელი-ეპითეტია.

¹⁹ ტექსტშია „'ათიკ“ („'ათიყ“), რაც ნიშნავს „ძველი“, „ანტიკვარული“, და იმავდროულად – „დიდებული“, „მშვენიერი“, „იშვიათი“. შდრ. Wilber, 1972, 27.

²⁰ წარწერის ეს მცირე მონაკვეთი დაზიანებულია და იკითხება მხოლოდ (به المبین). „ალ-მუზინის“ შესახებ იხ. ზემოთ, შენ. 16.

²¹ წარწერაში მოხსენიებული ეს პირი (ანუ მრჩეველი მუჰამად რიზა ამინ ალ-მულქი) უთუოდ შირაზის ამ მეჩეთის სარემონტო სამუშაოებში ჩართული ერთ-ერთი იმდროინდელი ჩინოვნიკი იყო, როგორც ჩანს, მისი როლიც საკმაოდ მნიშვნელოვანი იყო, სხვაგვარად წარწერის შემსრულებელი ოსტატი მის სახელს თვით შაჰ 'აბასის და იმამყული ხანის გვერდით ვერ დაასახელებდა.

²² Mashayekhi, 1389/2010; “Shahr-e man Golpayegan”; “Emamzade-ye Hefdah-tan”, *Rasekhoon* 2, 1395/2016; “Emamzadegan-e Hefdah-tan (‘a), Golpayegan”; <http://isfahan.irib.ir/-/امامزاده-هفده-تن>.

²³ Rafi‘i Mehrabadi, 1352/1973, 899; Mashayekhi, 1389/2010; “Shahr-e man Golpayegan” “Emamzade-ye Hefdah-tan”, *Rasekhoon* 2, 1395/2016; “Emamzadegan-e Hefdah-tan (‘a), Golpayegan”; cf. ; Mashkuti, 1345/1966, 47; *Banaha-ye Aramgahi*, 1378/1999, 314. აქვე შევნიშნავთ, რომ გოლფაიეგანის ამ იმამზადეს გუმბათის შიდა ნაწილებში იკითხება ა ნასთა‘ლიყით შესრულებული 12-ბაითიანი სპარსული სახოტბო ლექსი, რომელიც შაჰ ‘აბას I-ს ეძღვნება და რომლის მეხუთე ბაითში ნახსენებია იმამყული ხანი (იხ.: Mashayekhi, 1389/2010).

²⁴ „წინასწარმეტყველთა ბეჭედი“ („ხათამ ალ-ნაბიინ“, „ხათამ ალ-ანბია“) მოციქულ მუჰამადის მრავალთაგან ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული ეპითეტია, რომელიც პირველად გვხვდება ყურანში, *სურა XXXIII*, აია 40; იხ.; *ყურანი*, 2006, 279, 625 (შენ. 52; “Names and titles of Muhammad” (https://en.wikipedia.org/wiki/Names_and_titles_of_Muhammad)).

²⁵ „ალ-მურთაზა“ („რჩეული“, ანუ „ალაჰის რჩეული“, „ალაჰის მერ მოწონებულ“) მოციქულ მუჰამადის ბიძაშვილისა და სიძის, მეოთხე ხალიფას და შიიტების პირველი იმამის ‘ალი იბნ აბი ტალიბის (გარდ. 661 წ.) მრავალთაგან ერთ-ერთი სახელი-ეპითეტია. სხვათა შორის, იმამი ‘ალი სწორედ ამ ეპითეტით (*მურთუზალი*) არის მოხსენიებული მეფე თეიმურაზ I-ის პოემაში „წამება ქეთევან დედოფლისა“; იხ.: თეიმურაზ პირველი, 1934, 129 (სტრ. 30), 309; Avalishvili, 1937, 31; ავალიშვილი, 1938, 80; გაბაშვილი, 1972, 74; Gabashvili, 2007, 48; კაციტაძე, 2005, 122.

²⁶ ტექსტშია „ალ-მუნავვარა“ – „მბრწყინავი“, „გასხივოსნებული“, „ნათელმოსილი“.

²⁷ როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ისლამურ ტრადიციაში სიტყვა „ბალი“-ს („ალ-რავზა“) ერთ-ერთი გადატანითი მნიშვნელობაა „აკლდამა“, „საფლავი“ (იხ. აქვე, შენ. 11).

²⁸ Beradze, 2018, 59-60; Beradze, 2019.

²⁹ ზოგიერთი ავტორი ვარაუდობს, რომ ეს სპარსულწარწერიანი პორტუგალიური ზარბაზნები ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის პირველ ათწლეულებში ირანიდან (კერძოდ შორმუზიდან) ნადავლად წაიღეს და ომანში ჩაიტანეს საიფ ბინ სულთანის (1692-1711) ან მისი მემკვიდრის ზეოზის დროს, როდესაც ომანელებმა რამდენჯერმე წარმატებით ილაშქრეს სპარსეთის ყურის ირანულ სამფლობელოებზე და ზოგიერთი მიიტაცეს კიდევ, მოგვიანებით კი, როდესაც 1837 წელს მუსკატისა და ომანის სულთანმა სეიდ სა‘იდ ბინ სულთან ალ-ბუსაიდიმ (1807-1856) თავის ოფიციალურ რეზიდენციად

ზანზიბარი გამოაცხადა, ომანიდან იქ ჩაიტანა ირანიდან წამოღებული ჩვენთვის საინტერესო წარწერების მქონე პორტუგალიური ზარბაზნები [იხ.: Pearce, 1920, 201-203 (იქვე ავტორი გვთავაზობს პორტუგალიურ ბრინჯაოს ზარბაზნებზე არსებული სპარსული წარწერის მისეულ ინგლისურ თარგმანს, თუმცა მისი ეს თარგმანი არაზუსტია და სავსეა უხეში შეცდომებით); Finke, 2002, 64]. არსებობს ასევე ვარაუდი, რომ ეს ზარბაზნები ომანის სულთან სეიდ სა'იდს აჩუქა ირანის ყაჯარმა ხელმწიფემ ფათჰ-ალი შაჰმა (1797-1834), რომელმაც მას 1827 წელს თავისი დისშვილი მიათხოვა (იხ.: 'Arabahmadi, 1379/2000, 179-180; 'Arabahmadi, 1382/2003, 164-165; 'Arabahmadi, 1398/2019, 352-354). ირკვევა, რომ ზანზიბარში ჩვენთვის საინტერესო სპარსული წარწერების მქონე პორტუგალიური ზარბაზნების რაოდენობა თავის დროზე სამზე მეტი იყო. ყოველ შემთხვევაში, დანამდვილებით ვიცით, რომ ორი ასეთი ზარბაზანი XIX საუკუნეში ზანზიბარიდან პორტუგალიაში გადაუტანიათ, სადაც 1903 წლიდან ისინი ლისაბონის სამხედრო მუზეუმში ინახება (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ), საინტერესოა აღინიშნოს ისიც, რომ ზანზიბარში დაცულ ერთ-ერთ სპარსულწარწერიან ზარბაზანზე, ჰიჯრის 1031 წლით (=1622 წ.) დათარიღებული სპარსული წარწერის გვერდით ვხედავთ ორნახევარი საუკუნის შემდეგ არაბთა მიერ კალიგრაფიულად საკმაოდ ლამაზად შესრულებულ და სქელ ფიგურულ კარტუში მოქცეულ მოკლე არაბულ რელიეფურ წარწერას ნახით, რომლის ქვედა ნაწილში ჩასმულია ციფრებით ამოხატული მუსლიმური თარიღი – მთვარის ჰიჯრის 1290 წელი, რაც ჩვენი წელთაღრიცხვით შეესაბამება პერიოდს 1873 წლის 1 მარტი – 1874 წლის 17 თებერვალი [იხ.: სურ. 12; “Portuguese cannon. Stone Town, Zanzibar (1)”; “Omani inscription on Portuguese cannon. Stone Town, Zanzibar”]. საკუთრივ ზემოხსენებული მოკლე არაბული წარწერა (თუ ეპიგრაფიკული დამლა) შეიცავს ზანზიბარის სულთანთა დინასტიის ერთ-ერთი წარმომადგენლის სეიდ ხალიფა ბინ სა'იდის (1852-1890 წწ.) სახელს, რომელიც 1873/74 წ. (ანუ ამ პორტუგალიურ ზარბაზანზე არაბული დამლის დასმის დროს) ჯერ კიდევ უფლისწული იყო, და მხოლოდ მოგვიანებით, 1888-1890 წლებში, ის ხანმოკლე დროით ზანზიბარის ტახტზე იჯდა.

³⁰ ამ წარწერის ტექსტი (და შესაბამისი ფოტოები) იხ.: 'Arabahmadi, 1379/2000, 180; 'Arabahmadi, 1382/200 3, 165; 'Arabahmadi, 1398/2019, 353; Parsa, 2012; Rezvanfar, 1398/2019; Rezvanfdar, 1398/2019a; შდრ. Castro, 2021, 197-198, Figs 3-5, სადაც ეს პორტუგალიელი მკვლევარი იმეორებს ჩვენთვის საინტერესო სპარსული წარწერის ჯერ კიდევ 1920 წელს გამოქვეყნებულ ფ. პირსისეულ ინგლისურ თარგმანს (წყაროს მითითების გარეშე), რომელიც, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა (იხ. შენ. 29), სავსეა უხეში შეცდომებით.

³¹ ნიზვას ისტორიული ფორტის ამ შესასვლელთან გამოფენილია ორი ზარბაზანი, რომელთაგან ერთი (თუჯის) შვედურია და XVIII საუკუნით თარიღდება, ხოლო მეორე (ბრინჯაოსი) ჩამოსხმულია XVI საუკუნის შუა ხანებში პორტუგალიაში (იხ. “Nizva Fort”, https://en.wikipedia.org/wiki/Nizwa_Fort) და მოგვიანებით, მთვარის ჰიჯრის 1031 წელს (=1622 წ.), მასზე დატანილია ჩვენთვის ამჯერად საინტერესო სპარსული სამახსოვრო წარწერა. ამ პუნქტში ადრე არაერთი ასეთი პორტუგალიური ზარბაზანი იყო (და შესაძლოა ახლაც არის). პირველ მოკლე ცნობას ნიზვაში ამგვარი ზარბაზნების არსებობის შესახებ ვხვდებით James R. Wellsted-ის (1805-1842) მოგზაურობის წიგნში (იხ. Wellsted, 1838, 121). როგორც Percy Z. Cox-ი (1864-1937) აღნიშნავს, ნიზვაში ყოფნისას მას ადგილობრივმა ხელმძღვანელობამ უთხრა, რომ ეს პორტუგალიური ზარბაზნები აქ ჰორმუზიდან იყო ნადავლად ჩამოტანილი (იხ.; Cox, 1925, 215). აქვე ისიც უნდა გავიხსენოთ, რომ ზანზიბარში დაცული სპარსულწარწერიანი პორტუგალიური ზარბაზნები, რომლებსაც ჩვენ ზემოთ უკვე შევეხეთ, თავის დროზე სწორედ ომანიდან არის გადატანილი ზანზიბარში (იხ. ზემოთ, შენ. 29).

³² გ. ბერაძის შენიშვნა: მადლობას მოვახსენებ ჩემს იაპონელ კოლეგას პროფ. ნაუფომი აბეს (Prof. Naufomi Abe, University of Tokyo), რომელმაც ნიზვაში (ომანი) ვიზიტის დროს ფოტოაპარატით გადაიღო სპარსულწარწერიანი პორტუგალიური ზარბაზანი და თავაზიანად გადმომიგზავნა ეს ფოტოები. სწორედ ამ ფოტომასალის საფუძველზე აქ პირველად ვაქვეყნებთ ხსენებული წარწერის ტექსტს.

³³ ამ მუზეუმს, რომელიც ოფიციალურად 1851 წელს გაიხსნა, თავიდან „არტილერიის მუზეუმი“ (Museu da Artilharia) ერქვა, ხოლო 1925 წლიდან მას „ლისაბონის სამხედრო მუზეუმი“ (Museu Militar de Lisboa) ეწოდება.

³⁴ *Catálogo Museu Militar*, 1930, 211-212. ცნობილი ბრიტანელი მეცნიერი პროფ. ჩარლზ ბოქსერი (Prof. Charles Ralph Boxer, 1904-2000) თავის ერთ-ერთ ნაშრომში გაკვრით ეხება ჩვენთვის საინტერესო წარწერების მქონე პორტუგალიურ ზარბაზნებს ლისაბონის სამხედრო მუზეუმიდან და წერს: “Some of the Portuguese guns captured at Ormuz were provided with a triumphal commemorative inscription by the Persian commander-in-chief and governor-general of Fars, the Imām Qulī Khān. They were later captured by the Arabs of Oman in the course of their wars with the Persians and taken to Zanzibar, whence two of them found their way to Portugal in the nineteenth century and are now preserved in the Military Museum at Lisbon “; იხ.: Boxer, 1965. 158 (= Boxer, 1985, Art. VII, 158).

³⁵ იხ., მაგალითად: *Guida de Artilharia*, 1979, 46-47; *Tapeçarias*, 1995, 185,

No. 33 ; Peterson, Part 1, 2014, 387, 393; Peterson, Part 7, 2014, 754-755; Marzia, 2014, Attachment IV, xcvi, cxlii.

³⁶ *Catálogo Museu Militar*, 1930, 211; *Guida de Artilharia*, 1979, 46; Peterson, Part 1, 2014, 393-394; Peterson, Part 7, 2014, 754-755; Marzia, 2014, Attachment IV, xcvi-c, Inv. No. MML 01503.

³⁷ *Catálogo Museu Militar*, 1930, 211-212; *Guida de Artilharia*, 1979, 46-47; Tapeçarias, 1995, 185, No. 33; Peterson, Part 1, 2014, 387-388; Marzia, 2014, Attachment IV, cxlii-cxli, Inv. No. MML 01222.

³⁸ Boxer, 1965. 158 (= Boxer, 1985, Art. VII, 158); Beradze, 2018, 59.

³⁹ Beradze, 2018, 59.

⁴⁰ ამ ტრაგიკული ამბის თარიღის დადგენა ცალკე გამოკვლევის თემაა და ამ საკითხზე აქ არ შევჩერდებით.

⁴¹ სპეციალურ ლიტერატურაში ამის შესახებ იხ.: Avalishvili, 1937, 40-42; ავალიშვილი, 1938, 106-109; გაბაშვილი, 1972, 80-82; Gabashvili, 2007, 55-57; ნატროშვილი, 1974, 117-119, 145-146 (= ნატროშვილი, 1991, 319-321, 347-348); Natroshvili, 1978, 97-99, 118-119; ნატროშვილი, 1983, 165-173; გელაშვილი, 1976, 62-71; გელაშვილი, 1977, 103-111; გელაშვილი, 2017, 19-20; გელაშვილი, არჩვადე, 2016, 372-374, 376; Gvakharia and Katsitadze, 1978, 9; Beradze and Smirnova, 1988, 59-60; კაციტაძე, 2005, 126-127; კაციტაძე, 2009, 460; ჯავახია, 1989, 82-108; Giunashvili, 1997, 51-63; Giunashvili, 2012, 139-156; ფალსაფი, 2003, 39-40, 81-82; 100 *ქართველი უცხოეთში*, 2010, 167; მჭედლიშვილი, 2010, 72-85; მამისთვალისშვილი, 2011, 320-321; მამისთვალისშვილი, 2012, 40; *ქართველები უცხოეთში*, I, 2012, 178; ალექსიძე, 2015, 160-177; ნაცვალაძე, 2017, 9; ნონეშვილი, 2017, 64; Sanikidze, 2021, 385-386; Savory, 1980, 229-231; Roemer, 1986, 282; Maeda, 2011, 102, 123-124, 126; Falsafi, II, 1371/1992, 795-801; Nava'i, 1364/1985, 294-295; Nava'i, 1377/1998, 291-295; Nava'i and Ghaffari Fard, 1381/2002, 225-226 Muliyani, 1379/2000, 264-268; Ja'fariyan, 1378/1999, 292; Eshraghi, 1380/2001, 160; Ahmadi, 1380/2001, 222; Sami'i, 1380/2001a, 153-155; Savagheb, 1382/2003, 107-150; Savagheb, 1389/2010, 1-34 ;Sefatgol, 1388/2009, 72; Nezhad Akbari Mehreban, 1388/2009. 260; SAafakish, 1390/2011, 106-107; Parsadust, 1397/2018, 63, 86, 362, 804-806, 850-851, 862-863.

⁴² Shams-e Ardakani, 1390/2011, 856-863; ბერაძე, 2017, 65. იმამყული ხანის ამ ძეგლს, მის კონკრეტულ ისტორიულ-მემორიალურ და მხატვრულ ღირებულებასთან ერთად, მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-იდეოლოგიური დატვირთვაც აქვს – ის სიმბოლურად განასახიერებს ირანის სამხედრო წარმატებას უცხოელი დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ძეგლის ეს ზოგადი სიმბოლურობა, უპირველეს ყოვლისა, დაკავშირებულია კონკრე-

ტულად სპარსეთის ყურის რეგიონთან – იგულისხმება 1622 წელს იმამყული ხანის სარდლობით ჰორმუზისა და ყეშმის განთავისუფლება პორტუგალიელებისაგან და მათი განდევნა სპარსეთის ყურიდან (ბერაძე, 2017, 65). აქვე დამატებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ დღევანდელ ირანში ისტორიულ პირთა სასუვენირო სკულპტურულ გამოსახულებებს შორის საკმაოდ პოპულარულია ირანის ეროვნულ გმირად აღიარებული იმამყული ხანის მინიატურული სამაგიდო (ან თაროზე ჩამოსადები) ბიუსტი (იხ. სურ. 20), რომლის საყრდენის წინა მხარეზე იკითხება შემდეგი სახის სპარსული განმარტებითი წარწერა: „იმამ ყული ხანი – სპარსეთის ყურეში პორტუგალიელების 117-წლიანი ბატონობის დამასრულებელი (ემამ ყოლი ხან – ფაიან-დაჰანდ-იე თასალლოთ-ე 117-სალე-იე ფორთოღალიჰა დარ ხალიჯ-ე ფარს)“.

⁴³ ამჟამად ისფაჰანში არის ამავე ტიპის კიდევ ერთი „ძეგლების ხეივანი“ (გაიხსნა 2020 წ.), რომელიც მდებარეობს ცნობილი ჩაჰარბაღის გამზირის სამხრეთ ნაწილში (ჩაჰარბაღ-ე ბალა) და რომელშიც გამოფენილია თანამედროვე ეპოქის გამოჩენილი ისფაჰანელი მოღვაწეების ქანდაკებები.

⁴⁴ განმარტებითი ხასიათის სპარსული და ინგლისური წარწერების მქონე ეს ფირფიტა კარგად ჩანს ბიუსტის იმ ფოტოზე, რომელიც ერთვის ვიკიპედიის სტატიას ალავერდი ხან უნდილადის შესახებ (იხ.: https://en.wikipedia.org/wiki/Allahverdi_Khan; <https://ka.wikipedia.org/wiki/ალავერდი-ხანი>; <https://fa.wikipedia.org/wiki/الله‌وردیخان>). გთავაზობთ აღნიშნულ ფირფიტაზე დატანილი სპარსული წარწერის (სურ. 22 და 23) ქართულ თარგმანს: „აღლაჰვერდი ხანი ქართული წარმოშობის კეთილშობილი ოჯახიდან იყო. ის შაჰ თაჰმასბის მეფობის დროს საქართველოში დაატყვევეს და ირანში წაიყვანეს. მან საბოლოოდ შეძლო ეპოვნა გზა სეფიანთა სამეფო კარისკენ. მან სწრაფად განვლო წინსვლის ეტაპები სამეფო კარზე და გახდა ერთ-ერთი უძლიერესი ადამიანი სეფიანთა ირანში. აღლაჰვერდი ხანმა მრავალი სამხედრო, კულტურული და საამშენებლო ღონისძიება განახორციელა სეფიანთა სახელმწიფოს საკეთილდღეოდ. მისი ბრძანებითა და ფინანსური მხარდაჭერით აშენდა ულამაზესი ხიდი „სი-ო-სე-ფოლი“. მის სამხედრო ძალას ეყრდნობოდა შაჰ აბასი თავის მრავალრიცხოვან ბრძოლებში ოსმალეთის სახელმწიფოს წინააღმდეგ. იგი (მთვარის ჰიჯრის) 1022 წელს გარდაიცვალა და მისივე ანდერძის შესაბამისად იმამ რეზას წმინდა აკლდამის ახლოს დაკრძალეს.“ ასეთივე შინაარსისაა ფირფიტის ინგლისური წარწერაც. აღსანიშნავია, რომ ჩვენთვის საინტერესო ამ ფირფიტაზე, ინგლისური ტექსტის ბოლოს დატანილია ქალაქ ისფაჰანის მუნიციპალური უწყების „საზმან-ე ზიბასაზი-ე შაჰრდარი-ე ესფაჰან“ ოფიციალური ლოგო (სურ. 22 და 24).

⁴⁵ ფაზლი ბეგ ხუზანი ისფაჰანის „აფზალ ალ-თავარიხის“ ახლადმიკვლეულ მესამე ტომში დაცულია იშვიათი და სხვა წყაროებიდან უცნობი კონკრეტული ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ სატახტო ქალაქ ისფაჰანში ალავერდი ხანის ინიციატივითა და მისი უშუალო ხელმძღვანელობით აგებული ამ ცნობილი ხიდის არქიტექტურულ-საინჟინრო პროექტის ავტორი ყოფილა იმ დროს ალავერდი ხანის სამსახურში მყოფი მირ ჯამალ ალ-დინ მუჰამად ჯაბერი, რომელიც ისფაჰანში ცნობილ და ავტორიტეტულ ჯაბერი ანსარის საგვარეულოს ეკუთვნოდა; იხ.: Fazli Beg Khuzani Isfahani, II, 2015, 466; Melville, 2003, 71; Melville, 2016, 168; Babaie, 2004, 93, 174; https://en.wikipedia.org/wiki/Allahverdi_Khan.

GEORGIANS IN SAFAVID IRAN: ABOUT SOME PERSIAN AND ARABIC INSCRIPTIONS OF THE SEVENTEENTH CENTURY RELATED TO THE REPRESENTATIVES OF THE UNDILADZE FAMILY

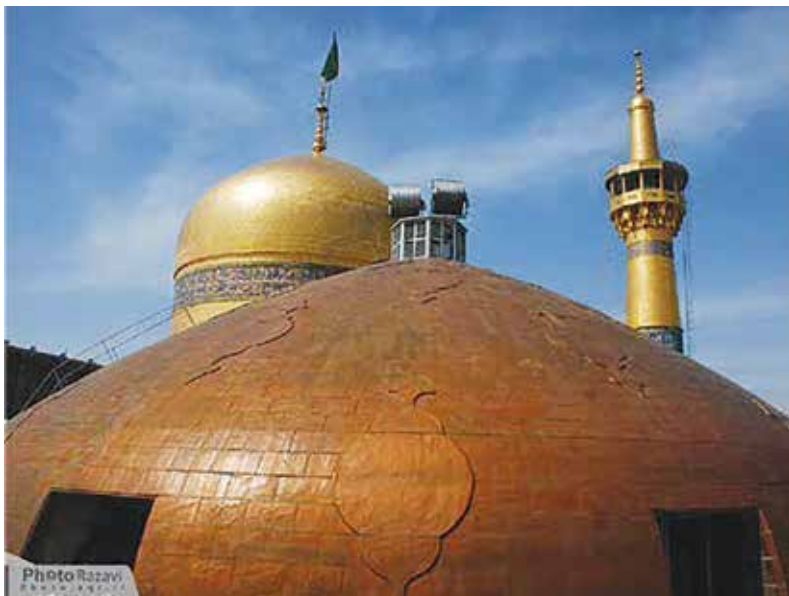
The paper discusses a number of Persian and Arabic inscriptions related to Allah-verdi Khan (d. 1613) and his eldest son and successor Imamquli Khan (d. 1632), the most famous and influential representatives of the Undiladze family of Georgian *gholams*, who occupied key positions and played an important role in the military-political and administrative arena of Safavid Iran during the reign of Shah 'Abbas I (r. 1587-1629). Reference is, in particular, to the following epigraphic materials from the first quarter of the seventeenth century:

- 1) Arabic and Persian inscriptions (dated 1021 and 1022 AH) from the domed mausoleum of Allahverdi Khan in Mashhad;
- 2) Arabic inscription (dated 1031 AH) on the north exterior entrance portal of the Jame'-e 'Atiq Mosque of Shiraz;
- 3) Persian and Arabic inscriptions (dated 1032 and 1033 AH) from the Imamzadegan-e Hefdah-Tan in Golpayegan;
- 4) Persian inscriptions on Portuguese cannons taken as spoils of war by the Iranians under the command of Imamquli Khan during the capture of Hormuz in 1622.

These inscriptions provide quite valuable additional material for the study of various aspects of the history of the Undiladze family.

The authors are most grateful to Prof. Naufomi Abe (University of Tokyo, Japan), Prof. Jose Francisco Cutillas Ferrer (University of Alicante, Spain), Prof. May Farhat (Holy Spirit University of Kaslik, Lebanon), and Dr. Maka Natadze (Embassy of Georgia in the Islamic Republic of Iran), for their generous help with some of the references.

ილუსტრაციები

სურ. 1-1a. ალავერდი ხანის აკლდამა სპილენძის გუმბათით (ფოტოზე ჩვენგან მარცხნივ) იმამ რეზას ოქროსგუმბათიანი აკლდამის გვერდით. ქ. მეშჰელი (ირანი)

სურ. 2-4. ალავერდი ხანის აკლდამის ინტერიერი (ფრაგმენტები)

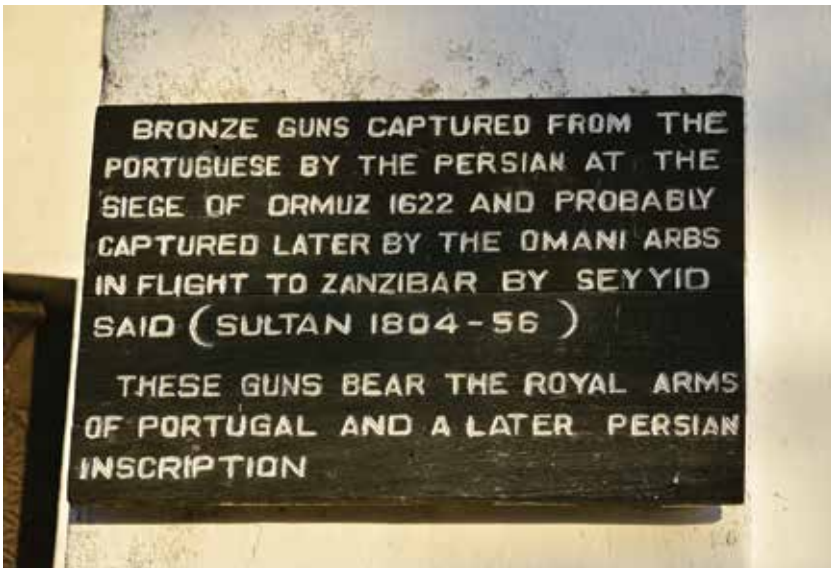
სურ. 5-6. არაბული წარწერა (ფრაგმენტები)
შირაზის ძველი საკრებულო მეჩეთის ჩრდ.
შესასვლელში, ქ. შირაზი (ირანი).

სურ. 7. იმამზადე-იე შეფდაჰ-თან, ქ. გოლფაიეგანი (ირანი).

სურ. 8. იმამყული ხანის და მისი ჯარის მიერ ჰორმუზის აღება. სპარსული მინიატურა XVII საუკუნის შირაზელი ავტორის ყადრის მიერ შექმნილი მასნავის „ჯარუნ-ნამე“ ილუსტრირებული ხელნაწერიდან, რომელიც დაცულია ბრიტანეთის ბიბლიოთეკაში ქ. ლონდონში (British Library, Add 7801, f. 44v): http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_7801_f044v; ალექსიძე, 2015, 171, სურ. 4.

სურ. 9-9a. სპარსულწარწერიანი ორი პორტუგალიური ბრინჯაოს ბარბაზანი ზანზიბარის ეროვნული სასახლე-მუზეუმის შესასვლელთან და იქვე ბოძზე განთავსებული საინფორმაციო დაფა. ზანზიბარი (ტანზანია)

სურ. 10. კიდეც ერთი სპარსულწარწერიანი პორტუგალიური ბრინჯაოს ზარბაზანი ზანზიბარის ეროვნული სასახლე-მუზეუმის ტერიტორიაზე. ზანზიბარი (ტანზანია).

სურ. 11. სპარსული წარწერა პორტუგალიურ ზარბაზანზე, ზანზიბარი (ტანზანია).

სურ. 12. პორტუგალიურ ბრინჯაოს ზარბაზანზე ერთმანეთის გვერდი-გვერდ განთავსებული სპარსული (1031/1622 წლის) და გვიანდელი არაბული (1290/1873-74 წლის) წარწერები. ზანზიბარი (ტანზანია).

სურ. 13. ნიზას ფორტის შესასვლელი, ქ. ნიზა (ომანი).

სურ. 14. სპარსული წარწერა პორტუგალიურ ბრინჯაოს ზარბაზანზე, ნიზვას ფორტი (ომანი).

სურ. 15. სპარსული წარწერა ლისაბონის სამხედრო მუზეუმში დაცულ პორტუგალიურ ბრინჯაოს ზარბაზანზე (საინვ. № MML 01503, ძველი საინვ. № R-16), ქ. ლისაბონი (პორტუგალია).

სურ. 16. ლისაბონის სამხედრო მუზეუმში დაცული ერთ-ერთი სპარსულწარწერიანი პორტუგალიური ბრინჯაოს ზარბაზანი (საინვ. № MML 01222, ძველი საინვ. № R-17), ქ. ლისაბონი (პორტუგალია).

სურ. 17. სპარსული წარწერა ლისაბონის სამხედრო მუზეუმში დაცულ პორტუგალიურ ბრინჯაოს ზარბაზანზე (საინვ. № MML 01222, ძველი საინვ. № R-17), ქ. ლისაბონი (პორტუგალია).

სურ. 18-19. იმამყული ხანის
ძეგლი მისივე სახელობის მოედანზე
კუნძულ ყემშზე (ირანი).

სურ. 20. იმამყული ხანის მინიატურული (სამაგიდო) ბიუსტი წარწერით, ირანი.

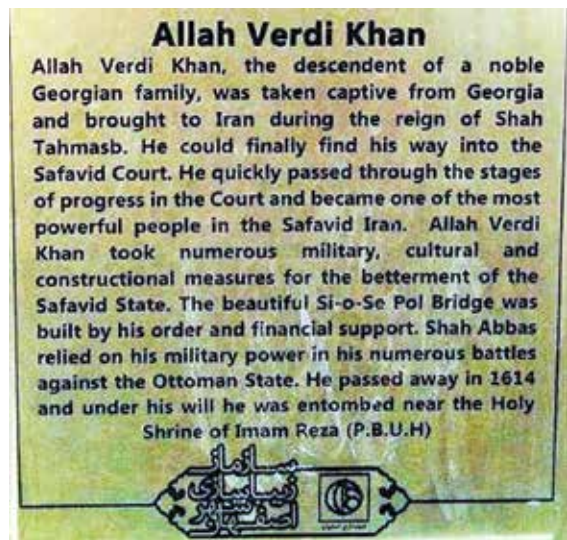

სურ. 21. ალავერდი ხანის ბიუსტი ქ. ისფაჰანში (ირანი).

სურ. 22-24 ალავერდი ხანის ბიუსტზე (იხ. სურ. 20) დამაგრებული ფირფიტა განმარტებითი ხასიათის ორენოვანი (სპარსული და ინგლისური) წარწერით, ქ. ისფაჰანი (ირანი).

ბიბლიოგრაფია

1. ავალიშვილი, ზურაბ. *თეიმურაზ-1 და მისი პოემა წამება ქეთევან დედოფლისა*. დამატება: სამი ისტორიული საბუთი. პარიზი: „კავკასია“-ს გამოცემა, 1938.
2. ალექსიძე, მარინა. „ყადრი შირაზი იმამყული ხან უნდილადის ტრიუმფისა და დაცემის შესახებ“ *საისტორიო კრებული 5* (თბილისი: გამომც. „მხედარი“, 2015): 160-177, სურ. 1-10.
3. ბერაძე, გრიგოლ. „აღმოსავლეთის მიქელანჯელო (იმამყული ხან უნდილადის ძეგლის შემქმნელი ირანელი მოქანდაკის შესახებ)“ *თანამედროვე ახლო აღმოსავლეთი 10* (თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, 2017): 65 (<https://niliauni.edu.ge/uploads/other/43/43489.pdf>).
4. გაბაშვილი, ვალერიან. „უნდილანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში (ქართული წყაროების ნიხედვით)“ *მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები*, ტ. II, თბილისი: გამომც. „მეცნიერება“, 1972, 64-84.
5. გაბაშვილი, ვალერიან. „უნდილანთ ფეოდალური სახლი XVI-XVII სს. ირანში (ქართული წყაროების მიხედვით)“ *წიგნში: ვ. გაბაშვილი, ახლო აღმოსავლეთის, კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტ. I, თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, 2016, 186-199.
6. გელაშვილი, ნანა. „ისქანდერ მუნში უნდილაძეთა უკანასკნელი დღეების შესახებ ირანში“ *საბჭოთა სამართალი 2* (თბილისი, 1976): 62-71.
7. გელაშვილი, ნანა. „დაუდ-ხანისა და თეიმურაზ I-ის აჯანყება ისქანდერ მუნშის თხოვნების „გაგრძელების“ მიხედვით“ *მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია) 2* (თბილისი, 1977): 103-111.
8. გელაშვილი, ნანა. „ალავერდი-ხანის ხიდი ისპაჰანში“ *საქართველოს რესპუბლიკა*, 202 (2314; 8 ოქტომბერი) (თბილისი, 1996): 3.
9. გელაშვილი, ნანა. „უნდილაძეთა საგვარეულოს საამშენებლო მოღვაწეობის ისტორიიდან“ *კულტურის ისტორიის საკითხები*, ტ. III, თბილისი, 1997, 70-76.
10. გელაშვილი, ნანა. „უნდილაძეთა საგვარეულო ირანის კულტურულ ასპარეზზე“ *საისტორიო პარადიგმები*. სამეცნიერო კრებული, მიძღვნილი პროფ. ნათელა ვაჩნაძისადმი. თბილისი: გამომც. „მერიდიანი“, 2009, 228-238, 768.
11. გელაშვილი, ნანა. „უნდილაძეთა საგვარეულოს მოღვაწეობის აღსასრული სეფიანთა ირანში სპარსულ წერილობით წყაროთა შუქზე“

- საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული კვლევები . პროგრამა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 2017, 19-20.
12. გელაშვილი, ნანა; არჩვაძე, მალხაზ. „XVII საუკუნის სპარსული საისტორიო წყარო ირან-საქართველოს ურთიერთობების შესახებ“ ალმოსავლეთმცოდნეობა 5 (თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016): 370-377.
13. გვილავა, ოთარ. ისფაჰანი, შირაზი, ქაშანი, თბილისი: გამომც. „ხელოვნება“, 1980.
14. გიორგაძე, ბეჟან. „XVII საუკუნის დასაწყისის პორტუგალიელი ელჩის დონ ანტონიო დე გოვეას რელაციონი საქართველოზე“. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, წიგნი I, თბილისი: გამომც. „მეცნიერება“, 1970, 81-96.
15. თეიმურაზ პირველი. თხზულებათა სრული კრებული. ტექსტი, გამოკვლევა, ლექსიკონი ალ. ბარამიძის და გ. ჯაკობიას რედაქციით, ტფილისი: „ფედერაცია“, 1934.
16. კაციტაძე, დავით. „იმამყული-ხანი“. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 5. თბილისი, 1980, 111.
17. კაციტაძე, დავით. „ალავერდი-ხანი“. საქართველო. ენციკლოპედია. ტ. 1, თბილისი, 1997, 88.
18. კაციტაძე, დავით. „ქართველები XVII საუკუნის ირანში“. ალმოსავლეთი და კავკასია 3 (თბილისი, 2005): 118-139, 371-372.
19. კაციტაძე, დავით. ირანის ისტორია, III-XVIII საუკუნეები. თბილისი: გამომც. „პროსი-XXI“, 2009 (მეორე გამოც.).
20. კაციტაძე, დავით. „დაუდ-ხანი“. საქართველო. ენციკლოპედია. ტ. 2. თბილისი, 2012, 335.
21. კოშორიძე, ირინა. ისლამური ხელოვნება: არქიტექტურა, სახვითი ხელოვნება, დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნება (VII-XIX საუკუნეები). საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, თბილისი: გამომც. „უნივერსალი“, 2012.
22. მაედა, ჰიროტაკე. ქართველები სეფიანთა ირანში. ღულამთა ოთხი ოჯახის ეთნოსოციალური წარმომავლობა, თბილისი: გამომც. არტანუჯი, 2008 (მეორე გამოცემა გამოვიდა 2011 წ.).
23. მამისთვალიშვილი, ელდარ. „თეიმურაზ I-ისა და უნდილაძეების ანტიირანული აჯანყება“. წიგნი: ე. მამისთვალიშვილი, საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია, ტ. II, თბილისი: გამომც. „უნივერსალი“, 2011, 313-323.
24. მამისთვალიშვილი, ელდარ. „თეიმურაზ I-ისა და უნდილაძეების ანტიირანული აჯანყება“. გორის სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომების კრებული, № 3, თბი-

- ლისი, 2012, 22-45.
25. მჭედლიშვილი, ზურაბ. *ირან-საქართველოს ურთიერთობათა ისტორიიდან*, თბილისი, 2010.
 26. ნატროშვილი, თამაზ. *მაშრიყით მალრიბამდე*, თბილისი: გამომც. გა-ნათლება, 1974.
 27. ნატროშვილი, თამაზ. *მაშრიყით მალრიბამდე*, თბილისი: გამომც. „ნაკადული“, 1991 (ხელახალი შევსებული გამოცემა).
 28. ნატროშვილი, თამაზ. „თეიმურაზ პირველის აჯანყება და იმამყული-ხან უნდილაძე“ ახლოაღმოსავლური კრებული, თბილისი: გამომც. „მეცნიერება“, 1983, 165-173.
 29. ნაცვალაძე, მამუკა. „როგორ ამოწყვიტეს ირანელებმა დედაწულია-ნად უნდილაძეები“ *რეზონანსი* 226 (8934; 2 ოქტომბერი) (თბილისი, 2017): 9.
 30. ნონეშვილი ალექსანდრე. *ქართული კულტურა უცხოეთში. 100 მოღვაწე და ძეგლი*. თბილისი: გამომც. „აურეუსი“, 2017.
 31. სალაღაია, ეკა. „რომელმა ქართველმა ააგო ირანში ორასოთახიანი ქარვასლა და რის გამო დასრულდა მისი კარიერა ცუდად“ *თბილისე-ლები* 15 (661; 26 აგვისტო) (თბილისი, 2013): 46 (ჟურნალისტის საუ-ბარი პროფ. მიხეილ სვანიძესთან).
 32. სანიკიძე, გიორგი. „შაჰ აბას I“ *ჩემი სამყარო* 13 (თბილისი: საქართვე-ლოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი /რონდელის ფონდი, 2016): 46-55.
 33. სონღულაშვილი, ავთანდილ. *ირანში ქართველთა ნაკვალევზე*, თბი-ლისი, 2005.
 34. ფათემი, მორთეზა მეჰდი. *სპარსული მასალები XVI-XVII საუკუნე-ების ქართველ მოღვაწეთა შესახებ*, თბილისი: გამომც. „საბჭოთა სა-ქართველო“, 1982.
 35. ფალსაფი, ნასროლა, *შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება*. შერჩევითი თა-რგმანი (ფრაგმენტები საქართველოსა და ქართველების შესახებ), სპარსულიდან თარგმნა ლილი ჟორჟოლიანმა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ჯემალ სტეფანაძემ. თბილისი: თბილისის უნი-ვერსიტეტის გამომცემლობა, 2003.
 36. *ქართველები უცხოეთში // Georgians Abroad*, წიგნი I, თბილისი, 2012.
 37. ყურანი. არაბულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტე-ბანი დაურთო გიორგი ლობჯანიძემ, თბილისი: კავკასიური სახლი, 2006.
 38. ჯავახია, ბეჟან. „დასავლეთევროპული წყაროები შირაზის ბეგლა-რ-ბეგის იმამყული-ხან უნდილაძის დაღუპვის მიზეზების შესახებ“ *თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტე-ტის შრომები*, ტ. 283, თბილისი, 1989, 92-108.

39. 100 ქართველი უცხოეთში // 100 грузин за рубежом // 100 Georgians Abroad. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, ქართული ენციკლოპედია, თბილისი, 2010.
40. Afsar, Karamatallah. *Tarikh-e baft-e qadimi-ye Shiraz*. Tehran: Entesharat-e Anjoman-e Athar-e Melli, 1353/1974.
41. Ahmadi, Hosayn. "Naqsh-e Gorjiha dar douran-e Shah 'Abbas-e Avval-e Safavi". *Ta'sirat-e Motaqabel-e Tarikhi va Farhangi-ye Iran va Gorjestan (Majmu'e-ye Maqalat)*. Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, Tehran: Markaz-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Omuyr-e Khareje, 1380/2001, 211-222.
42. Alemi, Mahvash. "The Royal Gardens of the Safavid Period: Types and Models." In *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*. Edited by Attilio Petruccioli, Leiden & New York: E.J. Brill, 1997, 72-96.
43. Alemi, Mahvash. "Shiraz: The City of Gardens and Poets". In *The City in the Islamic World*, Vol. 2. Edited by Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli and André Raymond, Leiden & Boston: Brill, 2008, 525-554.
44. 'Alemi, Mahvash. "Baghha-ye doure-ye Safaviye: guneha va olguha". *Golestan-e Honar* 5 (Tehran, 1385/2006): 72-91.
45. Anisi, Alireza. "The Madrasa-yi Khān at Shiraz;an Expression of Shī'ite Architecture". *Iran (The British Institute of Persian Studies)* LII London, 2014): 181-202.
46. 'Arabahmadi, Amir Bahram. "Pishine-ye farhang-e Iraniyan dar Sharq-e Afrika". *Name-ye Farhang*, 35, (Tehran, 1379/2000): 166-183.
47. 'Arabahmadi, Amir Bahram. "Pishine-ye farhang-e Iraniyan dar Sharq-e Afrika". *Motale'at-e Afrika* 7 (Tehran, 1382/2003): 137-174.
48. 'Arabahmadi, Amir Bahram. *Jame'e va farhang-e Zangbar*, Tehran: Entesharat-e Alhoda, 1398/2019.
49. Avalishvili, Zurab. "T'eimuraz I and His Poem 'The Martyrdom of Queen K'et'evan' ". *Georgica* 4-5 (Hertford, 1937): 17-42.
50. Awhadi, Taqi al-Din Mohammad Awhadi Hosayni Daqqaqi Baliyani Esfahani. *'Arafat al-'Asheqin wa 'Arasat al-'Arefin*. Vol. II, Edited by Zabihollah Sahebkhari and Ameneh Fakhr-Ahmadi. Supervised by Mohammad Ghahreman. Tehran: Miras-e Maktub & Ketabkaneh, Muzeh va Markaz-e Asnad-e Majles-e Shoura-ye Eslami, 1389/2010.
51. Babaie, Sussan. "Launching from Isfahan: Slaves and the construction of the Empire". In Sussan Babaie, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz-McCabe, and Massumeh Farhad. *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*. London and New York; I.B. Tauris, 2004, 80-112, 171-180.
52. Babaie, Sussan; Haug, Robert. "Isfahan, x. Monuments (5) Bridges". In

- Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, Vol. XIV, Fasc. 1, 2007, 35-38.
53. Bahari, F. "Athar-e nashenakhte-ye Iran: Pol-e Khan". *Honar va Mardom* 146-147 (Tehran, 1353/1974-75): 60-62.
54. *Banaha-ye Aramgahi = Da'erat al-Ma'aref-e Banaha-ye Tarikhi-ye Iran dar Doure-ye Eslami. Banaha-ye Aramgahi*. Tehran: Pazhuheshgah-e Farhang va Honar-e Eslami, 1378/1999.
55. Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim. *Siyasat va Eqtesad dar 'asr-e Safavi*. Tehran: Entesharat-e Safi 'Alishah, 1362/1983 (3rd ed.).
56. Behruzi, 'Alinaqi. *Jame'-e 'Atiq-e Shiraz ya qadimitarin masjed-e Fars*, Shiraz: Chap-e Musavi, 1340/1961 (Nashriye-ye shomare-ye 14, Kanun-e Danesh-e Pars).
57. Behruzi, 'Alinaqi. *Tarikhche-ye sakhteman va sharh-e athar-e tarikhi va honari-ye Masjed-e Jame'-e 'Atiq-e Shiraz*. Shiraz: Edare-ye Koll-e Farhang va Honar-e Ostan-e Fars, 1349/1970.
58. Behruzi, 'Alinaqi. *Banaha-ye tarikhi va athar-e honari-ye jolge-ye Shiraz*, Shiraz: Entesharat-e Edare-ye Koll-e Farhang va Honar-e Ostan-e Fars, 1354/1975 (2nd ed.).
59. Beradze, Grigol. "Victory Inscribed: Portuguese Cannons with Emamqoli Khan's Commemorative Inscriptions". *The Eighth Biennial Convention of the Association for the Study of Persianate Societies (March 15-18, 2018, Tbilisi, Georgia)*, Abstracts, edited by Mahdi Faraj, New York and Tbilisi, 2018,. 59-60.
60. Beradze, Grigol. "On Some Rare Examles of Safavid Military Epigraphy: The captured Portuguese Cannons with Persian Commemorative Inscriptions". Paper presented at the *International Conference on Safavid Studies: Cultural Relations of Iran and Europe in the Safavid Era* (University of Isfahan, 28-29 April, 2019).
61. Beradze, G. G.; Smirnova, L. P. *Materialy po istorii irano-gruzinskikh vzaimootnoshenij v nachale XVII veka*, Tbilisi: "Metsniereba", 1988.
62. Boxer, Charles Ralph. "Anglo-Portuguese Rivalry in the Persian Gulf, 1615-1635," In *Chapters in Anglo-Portuguese Relations*. Edited by Edgar Prestage, Watford: Voss and Michael, Ltd., 1935, 46-129.
63. Boxer, Charles Ralph. "Asian Potentates and European Artillery in the 16th-18th Centuries; A Footnote to Gibson-hill". *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 38/2 (208) (1965): 156-172. \
64. Boxer, Charles Ralph. *Portuguese Conquest and Commerce in Southern Asia, 1500-1750*. London: Variorum Reprints, 1985.
65. Brignoli, Jean-Dominique. *Les palais royaux safavides (1501-1722): architecture et pouvoir*, PhD diss., University of Provence, Marseille, 2009

- (full text of this dissertation and its illustrations are available at <https://independent.academia.edu/JeanDominiqueBrignoli>).
66. Canby, Sheila R. *Shah 'Abbas: The Remaking of Iran*, The British Museum Press, London, 2009.
 67. Castro, Maria João “Under the Breeze of the Portuguese Indian Ocean. Tourism and Heritage in Zanzibar.” *JANUS.NET, e-journal of International Relations* 12/2 (Lisbon, 2021): 189-208.
 68. *Catálogo Museu Militar (Antigo Museu da Artilharia)*, 10A edicao, Lisbon: Tip. de “O Sport de Lisboa”, 1930.
 69. Cox, Percy. “Some Excursions in Oman”. *The Geographical Journal* LXVI/3 (London, 1925): 193-221.
 70. *Divan-e kamel-e Sheykh Baha’i, shamel-e ash’ar va athar-e Farsi*. Edited by Sa’id Nafisi. Tehran: Nashr-e Chekameh, 1361/1982.
 71. Eshraghi, Ehsan. “Gorjiha dar Nezam-e Safavi”. *Ta’sirat-e Motaqabel-e Tarikhi va Farhangi-ye Iran va Gorjestan (Majmu’e-ye Maqalat)*. Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, Tehran: Markaz-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Omuyr-e Khareje, 1380/2001, 153-161.
 72. E’temad al-Saltane, Mohammad Hasan Khan. *Tarikh-e Montazam-e Naseri*. 3 vols. Edited by Mohammad Esama’il Rezvani. Vol. II, Tehran: Entesharat-e Donya-ye Ketab, 1367/1988.
 73. Falsafi, Nasrallah. *Zendegani-ye Shah 'Abbas-e Avval*. 5 vols (in 3 books). Tehran: Entesharat-e ‘Elmi, 1371/1992 (5th edition).
 74. Farhat, May. *Islamic Piety and Dynastic Legitimacy: The Case of the Shrine of ‘Alī b. al-Mūsā al-Ridā in Mashhad (10th-17th Century)*, PhD diss., Harvard University, Cambridge, Mass. 2002.
 75. Farhat, May. “Shi’i Piety and Dynastic Legitimacy: Mashhad under the Early Safavid Shahs”. *Iranian Studies*, 47/2 (2014): 201-216.
 76. Finke, Jens. *The Rough Guide to Zanzibar*, London: Rough Guides, 2002.
 77. Fo’adiyan, Mohammad Hasan; Siyavashi, Sabereh. “Baztab-e tashayo’ dar sorudeha-ye Parsi va Tazi-ye Shaykh Bahai”. *Sabkshenasi-ye Nazm va Nasr-e Farsi (Bahar-e Adab)* VI/1 (19) (Tehran, 1392/2013): 299-318.
 78. Gabashvili, Valerian. “The Undiladze Feudal House in Sixteenth to Seventeenth-Century Iran According to the Georgian Sources”. *Iranian Studies* 40/1 (2007): 35-58.
 79. Giunashvili, Jemshid. “Nokati chand dar bare-ye ‘elal-e be-qatl rasidan-e Emamqoli Khan”. In Jemshid Giunashvili, *Georgian-Iranian Studies (Collected Articles)*, Tbilisi University Press, Tbilisi & Tehran, 1997, 51-63.
 80. Giunashvili, Jemshid. “Nokati chand dar bare-ye ‘elal-e be-qatl rasidan-e Emamqoli Khan”. In Jemshid Giunashvili, *Karname-ye panjah sale: Gozide-ye neveshteha dar zamine-ye Iranshenasi va ravabet-e tarikhi-farhangi-ye Gorjestan va Iran*, Tbilisi: “Universali” Publishers,, 2012, 139-156.

81. *Guide de Artilharia Historica do Museu Militar de Lisboa*, Lisbon, 1979.
82. Gvakharia, Aleksandr A.; Katsitadze, David V. *Gruzino-iranskie kul'turno-istoricheskie svyazi.*, Tbilisi: Tbilisi University Press, 1978.
83. Hekmatnia, Amir Hosayn; Ahmadi, Mohammad-Reza. "Eqdamat-e Allahverdi Khan va Emamqoli Khan dar Fars". *Chaharomin Konferans-e Beyn al-Melali-ye Me'mari va Shahrsazi-ye Paydar*, 1396/2017, 14 pp.
84. Hillenbrand, Robert. "Safavid Architecture". In *The Cambridge History of Iran*, Vol. 6: *The Timurid and Safavid Periods*. Edited by Peter Jackson and the late Laurence Lockhart, Cambridge, 1986, 759-842.
85. Honarfar, Lotfallah. "Do pol-e tarikhi-ye mashhur-e Esfahan az doure-ye Safaviye". *Honar va Mardom* 81 (Tehran, 1348/1969): 14-19.
86. Honarfar, Lotfallah. "Alqab va 'anavin-e shahan-e Iran dar katibeha-ye tarikhi-ye Esfahan", *Honar va Mardom* 82 (Tehran, 1348/1969a): 2-9.
87. Honarfar, Lotfallah. "Tarikh-e bana-ye pol-e Allahverdi Khan". *Honar va mardom* 109 (Tehran, 1350/1971): 4-9.
88. Honarfar, Lotfallah. *Ganjine-ye athar-e tarikhi-ye Esfahan*, Tehran: Chapkhane-ye Ziba, 1350/1971 (2nd ed.; first published in 1344/1965 in Isfahan: Chapkhane-ye Emami).
89. Honarfar, Lotfallah, "Zayanderud dar gozargah-e tarikh". *Farhang-e Esfahan* 5-6 (Isfahan, 1376/1998): 36-49 (first published in *Honar va mardom*, No. 187, Tehran, 1357/1978, 2-17).
90. Izadi, Hosayn. "Shahan-e Safavi va ziyarat". *Shi'e-shenasi* 10/39 (Qum, 1391/2012): 131-152.
91. Ja'fariyan, Rasul. *Safaviye az Zohur ta Zoval (salha-ye 905 ta 1135 hejri)*. Tehran: Mo'assese-ye Farhang-e Danesh va Andishe-ye Mo'aser, 1378/1999.
92. Kaviyaniyan, Haji Mohammad Ehtesham. *Shams al-Shumud bi-Anis al-Nufus*, Mashhad, 1354/1975.
93. Khan Hosaynabadi, 'Atiyeh; Eshraghi, Mahdi. "Mafahim-e namadin-e noqush-e heyvani-ye kashikari-ye Gonbad-e Allahverdi Khan az doure-ye Safavi dar Haram-e Motahar-e Razavi". *Motale'at-e Honar-e Eslami* XIV/31 (Tehran, 1397/2018): 1-35.
94. Khoubnazar, H.; Kleiss, W. "Die Madrasa-yi Hān in Schiras". *Archäologische Mitteilungen aus Iran*. N.F. 8 (Berlin: Dietrich Reiner Verlag, 1975): 255-270.
95. Khuzani Isfahani, Fazli Beg. *A Chronicle of the Reign of Shah 'Abbas*. Edited by Kioumars Ghereghlou, with an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville, 2 vols., London: Gibb Memorial Trust, 2015.
96. La'l Shateri, Mostafa. "Gonbad-e Allahverdi Khan: Yadgari azasr-e Safavi dar harim-e Soltan-e Khorasan". *Za'er* XXIV/253 (Mashhad, 1396/2017): 71-72.
97. Losensky, Paul. "Coordinates in space and time: Architectural chronograms in Safavid Iran". In *New Perspective on Safavid Iran: Empire and Society*.

- Edited by Colin P. Mitchell, London & New York, 2011, 197-218.
98. Maeda, Hitotake. "On the Ethno-Social Background of Four ghulam Families from Georgia in Safavid Iran", *Studia Iranica* 32/2 (2003): 243-278.
99. Maeda, Hirotake. "Slave Elites Who Returned Home: Georgian *Vālī*-king Rostom and the Safavid Household Empire". *The Memoirs of the Toyo Bunko* 69 (Tokyo, 2011): 97-127.
100. Maeda, Hirotake. "Exploitation of the Frontier: The Caucasus Policy of Shah 'Abbas I". In *Iran and the World in the Safavid Age*. Edited by Willem Floor and Edmund Herzig. London & New York: I.B. Tauris, 2012, 471-489. 4
101. Marzia, Estela Marisa de Matos. *Inventário da Artilharia Histórica dos Séculos XIV a XVI do Museu Militar de Lisboa*. Text of dissertation with 6 Attachments University of Évora, 2014 (full text and attachments are available at <http://rdpc.uevora.pt/handle/10174/11735>).
102. Mashayekhi, Mohammad-'Ali. "Hame chiz dar bare-ye Golpayegan (bakhsh-e dovvom): Boq'e-ye Hefdah-tan dar Golpayegan". *Vaneshan-e Diyar-e Pakan*. 4 Shahrivar 1389/August 26, 2010 (available at <http://vaneshan.blogfa.com/post/17>).
103. Mashkuti, Nosratallah. *Fehrest-e banaha-ye tarikhi va amaken-e bastani-ye Iran*. Sazman-e Melli-ye Hefazat-e Asar-e Bastani-ye Iran, Tehran: Chapkhane-ye Vezarat-e Farhang va Honar, 1345/1966.
104. Matthee, Rudi. "Safavid Dynasty". In *Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, 2008 (available at <https://iranicaonline.org/articles/safavids>).
105. Melville, Charles. "New Light on the Reign of Shah 'Abbas: Volume III of the *Afzal al-Tavārikh*". In *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, edited by Andrew J. Newman. Leiden & Boston: Brill, 2003, 63-96.
106. Melville, Charles. "New Light on Shah 'Abbas and the Construction of Isfahan". *Muqarnas* 33 (Leiden & Boston: Brill, 2016); 155-176.
107. Mikaberidze, Alexander. *Historical Dictionary of Georgia*. Lanham, Toronto, and Plymouth: The Scarecrow Press, Inc., 2007.
108. Mir Ja'fari, Hosayn. "Zendegani-ye do sardar-e nami-ye Safaviyan". *Joghrafiya va barnamerizi (Daneshkade-ye 'Olum-e Ensani va Ejtema'i, Daneshgah-e Tabriz)* 12 (Tabriz, 1382/2003): 131-156.
109. Mirza Mohammad Ma'sum. *Tarikh-e Salatin-e Safaviye*. Edited by Seyyed Amir Hasan 'Abedi. Tehran: Entesaharat-e Bonyad-e Farhang-e Iran, 1351/1972.
110. Moghaddam, Bahare; Mirfattah, Seyyed 'Ali Asghar. "Barrasi-ye noqush-e Gonbad-e Allahverdi Khan dar Haram-e Emam Reza ('a)". *Avvalin Hamayesh-e Melli-ye Bastanshenasi-ye Iran*, Tehran, 1392/2013, 11 pp.
111. Morimoto, Kazuo. "The Notebook of a Sayyid/Sharif Genealogist: MS. British

- Library Or. 1406". In *Scritti in onore di Biancamaria Scarcia Amoretti*. A cura di Daniela Bredi, Leonardo Capezzone, Wasim Dahmash, Lucia Rostagno. Vol. III, Rome, 2008, 823-836.
112. Morimoto, Kazuo. "The Earliest 'Alid Genealogy for the Safavids: New Evidence for the Pre-dynastic Claim to Sayyid Status". *Iranian Studies* 43/4 (2010): 447-469.
113. Moslemi, 'Alireza; Yousef Jamali, Mohammad Karim; and A'rab Hashemi, Shokuh al-Sadat. "Barrasi va tahlil-e jaygah-e gholaman dar sakhtar-e nezami va entezami-ye dowlat-e Safaviye". *Motale'at-e Tarikh-e Entezami* VI/22 (Tehran, 1398/2019): 109-136.
114. Mostafavi, Seyyed Mohammad-Taqi. *Eqlim-e Pars. Athar-e tarikhi va amaken-e bastani-ye Fars*, Tehran: Entesharat-e Anjoman-e Athar-e Melli, 1343/1964
115. Mo'taman, 'Ali. "Abniye-ye Astan-e Qods (5)". *Name-ye Astan-e Qods*, 5 (Mashhad, 1340/1961): 39-43.
116. Mo'taman, 'Ali. "Abniye-ye Astan-e Qods (6)". *Name-ye Astan-e Qods* 6 (Mashhad, 1340/1961a): 33-40.
117. Mo'taman, 'Ali. "Mabda'-e ta'rikh va made-ye tarikh". *Name-ye Astan-e Qods* IX/3 (Mashhad, 1347/1968): 155-165.
118. Mo'taman, 'Ali. *Rahnema ya Tarikh-e Astan-e Qods-e Razavi*, Mashhad & Tehran: Astan-e Qods, Chapkhane-ye Bank-e Melli-ye Iran, 1348/1969.
119. Movlavi, 'Abd al-Hamid. *Asar-e bastani-ye Khorasan*, Vol. II, Tehran, 1353/1974.
120. Muliyani, Sa'id. *Jaygah-e Gorjiha dar tarikh va farhang va tamaddon-e Iran*, Isfahan: Entresharat-e Yakta, 1379/2000.
121. Musavi Panah, Seyyed Ebrahim. *Haram dar vazheha*, Mashhad: Astan-e Qods-e Razavi, 1391/2012.
122. Natroshvili, Tamaz. *Ot Mashrika do Maghriba*. Moscow: „Nauka“ Publishers, 1978.
123. Nava'i, 'Abd al-Hosayn. *Iran va Jahan az Moghul ta Qajariyeh*. Tehran: Mo'as-sese-ye Nashr-e Homa, 1364/1985.
124. Nava'i, 'Abd al-Hosayn. *Ravabet-e Siyasi va Eqtesadi-ye Iran dar doure-ye Safaviye*. Tehran: Sazman-e Motale'at va Tadvin-e Kotob-e 'Olum-e Ensani-ye Daneshgahha (SAMT), 1377/1998.
125. Nava'i, 'Abd al-Hosayn; Ghaffari Fard, 'Abbasqoli. *Tarikh-e tahavvolat-e siyasi, ejtema'i, eqtesadi va farhangi-ye Iran dar douran-e Safaviye*. Tehran: Sazman-e Motale'at va Tadvin-e Kotob-e 'Olum-e Ensani-ye Daneshgahha (SAMT), 1381/2002.
126. Ne'mati, Mohammad; Qazipur, Sa'id; Emami, Ahad. *Masjed-e Jame'-e 'Atiq-e Shiraz*, Tehran: Entesharat-e Arna, 1396/2017.

127. Newman, Andrew J. *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, London & New York: I.B. Tauris, 2006.
128. Neyestani, Javad. "A New Look to the Date and Architecture of Allah Verdi Khan Bridge". *International Journal of Humanities* 13/3 (Tehran, 2006): 125-132.
129. Nezhad Akbari Mehreban, Maryam. *Shah 'Abbas-e Kabir: Zendegi va nabardha-ye qahraman-e bozorg-e melli*. Tehran: Sherkat-e Motale'at va Nashr-e Ketab-e Parse, 1388/2009.
130. Nikuhemmat, A. "Piyade raftan-e Shah 'Abbas-e Kabir be-Mashhad". *Vahid* II/9 (Tehran, 1344/1965): 60-65.
131. Paknia, 'Abd al-Karim. *Vizhegiha-ye Emam Reza ('alayhi al-salam) – Khasa'es al-Razaviye*. Qum: Entesharat-e Nasim-e Kowsar, 1384/2005.
132. Parsa, 'Ali. "Out of Africa", 2012 (<http://www.aliparsa.com/africa/africa.html/>).
133. Parsadust, Manuchehr. *Shah 'Abbas-e Avval – padeshahi ba darshayi ke bayad faragereft*. Vol. 3. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshare, 1397/2018.
134. Pearce, Francis Barrow. *Zanzibar: The Island and Metropolis of Eastern Africa*, London: T. Fisher Unwin, 1920.
135. Peterson, Maqndel L. *Encyclopaedia of Markings & Decoration on Artillery*. Edited by Robert R. A. Sténuit, Part 1, 2014, and Part 7, 2014. [All parts of this posthumous multivolume publication of Mendel L. Peterson's (1918-2003) famous *Encyclopaedia* are available at <https://www.teddytucker.com/artillery-encyclopaedia>).
136. Pur Naderi, Hoseyn. "Allahverdi Khan, Pol". In *Da'erat al-Ma'aref-e Bozorg-e Eslami*, edited by Mohammad Kazem Musavi Bojnurdi, Vol. VIII, Tehran, 1389/2010, 53-55.
137. Qumi, Shaykh 'Abbas. *Mokhtasar-e jaded-e Mafatih al-Janan*. Persian translation by Hosayn Ansariyan. Qum: Nashr-e Dar al-'E'fan, 1388/2q009.
138. Rafi' Ansari, Mirza Mohammad. *Dastur al-Moluk. A Complete Edition of the Safavid Manual of Administration*. Edited by Nobuaki Kondo, Tokyo, 2018.
139. Rafi'i, Amirteymur; Bamati, Mahbubeh. "Farmanrava'i-ye Emamqoli Khan dar Fars va naqsh-e vey dar ekhraj-e Portoghaliha". *Pazhuheshname-ye Tarikh* VII/27 (Tehran, 1391/2012): 47-73.
140. Rafi'i Mehrabadi, Abu 'l-Qasem. *Athar-e melli-ye Esfahan*, Tehran: Entesharat-e Anjoman-e Athar-e Melli, 1352/1973.
141. Rahmati, Mohammad Kazem. "Ja'far ben 'Ali (halqei hazf shode az tarikh-e Safaviyan)". In *Farzand-e Herat: Arjname-ye Najib Mayel Heravi*. Bekushesh-e 'Ali Oujebi. Tehran: Khane-ye Ketab, 1395/2016, 389-424.
142. Rezvanfar, Morteza. "Vojud-e se tup-e jangi marbut be-jang-e tarikhi-ye Khalij-e Fars dar muze-ye Zangbar", 1398/2019 (<https://mcth.ir/news/ID/42561>; <https://www.eskannews.com/news/19228/>).

143. [Rezvanfar Morteza]. "Se tup-e jangi ba katibe-ye Farsi dar Muze-ye Zang-bar", *Akhbar-e 'Elmii*, 10 Ordibehesht 1398/April 30, 2019a (<https://akhbarelmii.ir/101121/>).
144. [Rezvanfar,Morteza]. "Sanad-e ekhraj-e Portoghaliha az Khalij-e Fars dar khatar-e nabudi" (<https://www.iribnews.ir/fa/news/3431232/>).
145. Roemer, Hans Robert. "The Safavid Period". In *The Cambridge History of Iran*, Vol. 6: *The Timurid and Safavid Periods*, Edited by Peter Jackson and the late Laurence Lockhart, Cambridge, 1986, 189-350.
146. Saadat, Bijan. *The Holy Shrine of Imam Reza (Mashhad)*, The Asia Institute, Pahlavi University, Shiraz, 1976.
147. Sadat Shahrami, Fatemeh; Sheikhi, 'Alireza. "Motale'e va ta'amol-e katibeha va morghan-e naqsh-baste dar ravaq-e Allahverdi Khan dar majmu'e-ye Haram-e Emam Reza ('a)". *Negare* 55 (Tehran, 1399/2020): 5-19.
148. Safakish, Hamidreza. *Safaviyan dar Gozargah-e Tarikh*. TehranL Entesharat-e Sokhan, 1390/2011.
149. Saghaee, Sara; Behruzpur, Hosayn. "Naqsh-e katibenegari-ye banaha dar tarvij-e andisheha-ye mazhabi va mashru'iyat-e hakeman-e Safavi (Motale'e-ye mouredi-ye banaha-ye Esfahan, Ardabil va Mashhad)". *Shi'e-shenasi* XV 2 (58) (Qum, 1396/2017): 185-228.
150. Sa'idi, Seyyed Gholamreza. "Abniye-ye Astan-e Qods: Gonbad-e Motahhar". *Name-ye Astan-e Qods* 18 (Mashhad, 1343/1964): 65-70.
151. Sami'i, Majid. "Allahverdi Khan". In *Da'erat al-Ma'aref-e Bozorg-e Eslami*, edited by Mohammad Kazem Musavi Bojnurdi, Vol. X, Tehran, 1380/2001, 82-83.
152. Sami'i, Majid. "Emamqoli Khan". In *Da'erat al-Ma'aref-e Bozorg-e Eslami*, edited by Mohammad Kazem Musavi Bojnurdi, Vol. X, Tehran, 1380/2001a, 153-155.
153. Sanikidze, George. "The Evolution of Safavid Politics towards Eastern Georgia". In *Safavid Persia in the Age of Empires*. Edited by Charles Melville, London: I.B. Tauris, 2021, 275-404.
154. Savagheb, Jahanbakhsh. "Barrasi-ye zamineha va 'elal-e sheklgiri-ye shuresh-e Daud Khan dar Qarabagh va payamadha-ye an (1042 h.q.)". *Majalle-ye 'elmi – pazhuheshi (Daneshkade-ye Adabiyat va 'Olum-e Ensani-ye Daneshgah-e Esfahan)* 34-35 (Isfahan, 1382/2003): 107-150.
155. Savagheb, Jahanbakhsh. "Barrasi-ye 'elal va payamadha-ye qatl-e Emamqoli Khan, hakem-e Fars, dar 'asr-e Shah Safi (1042 h.q.)". *Pazhuheshha-ye tarikhi (Daneshkade-ye Adabiyat va 'Olum-e Ensani-ye Daneshgah-e Esfahan)* N.S. II/3 (7) (Isfahan, 1389/2010):.1-34. .
156. Savory, Roger M. *Iran under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge-London-New York, 1980.

157. Savory, Roger M. "Allāhverdi Khan (1)". In *Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, Vol. I, Fasc. 8, New York, 1985, 291-292.
158. Savory, Roger M. "Emāmqolī Khan". In *Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, Vol. VIII, Fasc. 4, New York, 1998, 394
159. Sefatgol, Mansour. *Faraz va forud-e Safaviyan*. Tehran: Entesharat-e Kanun-e Andishe-ye Javan, 1388/2009.
160. Seyyedi, Mahdi. *Tarikh-e shahr-e Mashhad*, Tehran: Entesharat-e Jami, 1378/1999
161. Shahbazi, 'Alireza Shapour. "SHIRAZ, i. History to 1940". *Encyclopaedia Iranica*, 2004 (available at <http://www.iranicaonline.org/articles/shiraz-i-history-to-1940>).
162. Shamlu, Valiqoli b. Daudqoli. *Qesas al-Khaqani*. 2 vols. Edited by Seyyed Hasan Sadat Naseri. Vol. I, Tehran: Sazman-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Farhang va Ershad-e Eslami, 1371/1992.
163. Shams-e Ardakani, 'Ali. "Barpayi-ye tandis-e Emamqoli Khan dar Qeshm". *Bokhara* XIV/81 (Tehran, 1390/2011): 856-862.
164. Shayestehfar, Mahnaz. "Barrasi-ye mazmuni-ye katibeha-ye Gonbad-e Allaverdi Khan dar Haram-e Motahhar-e Emam Reza ('a)". *Ketab-e Mah: Honar* 140 (Tehran, 1389/2010): 78-89.
165. Shayestehfar, Mahnaz. "Barrasi-ye mohtava'i-ye katibeha-ye ravaqha-ye sakhte shode dar Haram-e Razavi dar 'asr-e Timuri va Safavi". *Farhang-e Razavi* I/3 (Mashhad, 1392/2013): 115-146.
166. Soltani, Mahdi. "Gholaman-e bani: Gozareshi az fasl-e chaharom-e ketab-e Gholaman-e Shah: Nakhbegan-e jadid-e Iran dar doure-ye Safaviyan". *Golestan-e Honar* IV/13 (Tehran, 1387/2008): 24-31.
167. SPA = *A Survey of Persian Art*. Edited by Arthur Upham Pope and Phyllis Ackerman, Vol. III, Oxford University Press, London and New York, 1967 (first published 1938)
168. Sykes, Percy M. *The Glory of the Shia World*. London: Macmillan and Co., Ltd, 1910.
169. Sykes, Percy M. *A History of Persia*. 2 vols. Vol. II. London: Macmillan and Co., Ltd, 1915.
170. *Tapeçarias de D. João de Castro. Catálogo de exposição, comissariada José Manuel Garcia, Maria Antónia Gentil Quina, Rafael Moreira, Rui Carita e Teresa Pacheco Pereira*, Museu Nacional de Arte Antiga, Lisbon, 1995.
171. 'Utaredi, 'Azizallah. *Tarikh-e Astan-e Qods-e Razavi*, Vol. I, Tehran: Entesharat-e 'Utared, 1371/1992.
172. Wellsted, James Raymond. *Travels in Arabia*, Vol. I, London: John Murray, 1838.
173. Wilber, Donald N. *The Masjid-i 'Atiq of Shiraz*, Shiraz, 1972 (The Asia

- Institute of Pahlavi University, Monograph No. 2, edited by Richard N. Frye).
174. Yahya'i, Rajab-'Ali. "Gorji – Allahverdi Khan (– 1022 q.)". In *Mashahir-e madfun dar Haram-e Razavi*. Edited by Gholamreza Jalali, Vol. 3, Mashhad, 1387/2008, 221-225.
175. Yousefi, Hosayn; Neyestani, Javad; Mousavi, Kohpar, Seyyed Mahdi; Nouberi, 'SAlireza H. "Tahlili bar siyadat-e Safaviyan dar doure-ye pish-Safavi (bar asas-e sanadi nouyafte-ye bastanshenasi dar majmu'e-ye khaneqahi va aramgahi-ye Shaykh Safi al-Din Ardabili". *Paxhuheshha-ye Bastanshenasi-ye Iran* 5/8 (Tehran, 1394/2015): 191-207.
176. Zandiyeh, Hasan. "Moqaddame-ye mosahheh". In Shirazi (Siyaqi Nezam), Nezam al-Din 'Ali. *Fotuhāt-e Homayun*. Edited by Hasan Zandiyeh, Qum: Pazhuheshgah-e bHowzeh va Daneshgah, 1393/2014, 9-61.

დამატებით სხვა ონლაინ მასალები (ინტერნეტიდან):

177. „ალავერდი-ხანი“ (<https://ka.wikipedia.org/wiki/ალავერდი-ხანი>).
178. „იმამყული-ხანი“ (<https://ka.wikipedia.org/wiki/იმამყული-ხანი>).
179. "Allahverdi Khan" (https://fa.wikipedia.org/wiki/وردی_خان).
180. "Allahverdi Khan" (https://en.wikipedia.org/wiki/Allahverdi_Khan).
181. "Athar-e tarikhi-ye Golpayegan", Bargozi-deha (<https://www.bargozi-deha.com/share/2dbksmdl-آثار-تاریخی-گلیپایگان>).
182. "Daud Khan Undiladze" (https://en.wikipedia.org/wiki/Daud_Khan_Undiladze).
183. "Emamqoli Khan" (https://fa.wikipedia.org/wiki/امام_خان).
184. "Emamzade-ye Hefdah-tan". 15 Aban 1392/Novemer 6, 2013 (<https://seeiran.ir/نامزاده-هفده-تن>).
185. "Emamzade-ye Hefdah-tan", Rasekhoon, 2, 1395/2016 (<http://forum.rasekhoon.net/thread/1146184/page1/>).
186. "Emamzadegan-e Hefdah-tan ('a), Golpayegan" (<https://farsi.al-shia.org/-السلام-گلیپا-امامزادگان-هفده-تن-عليهم>).
187. "Imam-Quli Khan" (http://en.wikipedia.org/wiki/Imam-Quli_Khan).
188. "Katibe-ye sar-e dar-e shomali-ye (Darb-e Davazdah Emam) Masjed-e Jame'-e 'Atiq (shahr-e Shiraz, 1031 q.)", *Bastanshensi*, July 2019 (<https://archaeology.ut.ac.ir/inscriptions/-کتابت-سر-در-شمالی-درب-دوازده-امام-مسجد>).
189. "Katibeha-ye ravaq-e Allahverdi Khan" (<https://moffline.tebyan.net/post/1306>).
190. "Moruri bar zendegi va eqdamat-e bani va sazande-ye Si-o-Se-Pol-e Esfahan, sardar-e Gorji-ye sepah-e Safaviye Allahverdi Khan", Punezar, 1392/2013 (<http://pounezar.ir/9344/>).
191. "Names and titles of Muhammad" (https://en.wikipedia.org/wiki/Names_and_titles_of_Muhammad).
192. "Nizva Fort" (https://en.wikipedia.org/wiki/Nizwa_Fort).

193. “Omani inscription on Portuguese cannon.Stone Town, Zanzibar” ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Omani_inscription_on_Portuguese_cannon,_Stone_Town,_Zanzibar_\(29078093746\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Omani_inscription_on_Portuguese_cannon,_Stone_Town,_Zanzibar_(29078093746).jpg)).
194. “Persian inscription on Portuguese cannon, Stone Town, Zanzibar” (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Persian_inscription_on_Portuguese_cannon,_Stone_Town,_Zanzibar_%2828492056093%29.jpg).
195. “Persian inscription on Portuguese cannon, Stone Town, Zanzibar (2)” (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portuguese_cannon,_Stone_Town,_Zanzibar_%282%29_%2828823662710%29.jpg).
196. “Portuguese cannon. Stone Town, Zanzibar (1)” ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portuguese_cannon,_Stone_Town,_Zanzibar_\(1\)_%2829005417632.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portuguese_cannon,_Stone_Town,_Zanzibar_(1)_%2829005417632.jpg)).
197. “Ravaq-e Allahverdi Khan” (<http://imamrezatv.ir/page/special.aspx?id=372&spart=null>).
198. “Ravaq-e Gonbad-e Allahverdi Khan”, *Daneshname-ye Mashhad*, 1393/2014 (<http://mashhadenc.ir/رواق-گنبد-الله-وردیخان/>).
199. “Shahr-e man Golpayegan” (<http://mojtaba65j66.persiangig.com/>).
200. ‘The taking of Hormuz by Imamquli Khan and his army’ (Persian miniature from the illustrated manuscript of Qadri’s *mathnavi poem Jārūn-Nāmeḥ* (British Library, Add MS 7801, folio 44v: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_7801_f044v).

ცნობები ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის თხზულებიდან ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ შაჰ-აბას I-ის მმართველობის დროს

ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის XVII საუკუნის ირანული წყარო შაჰ აბას I-ის (1587-1629) მმართველობის პერიოდს მოიცავს და წარმოადგენს ფაზლის დაკარგულად მიჩნეული ქრონიკის, „აფზალ ალ-თავარიხის“ (მშვენიერი ისტორია) მესამე ნაწილს.¹ თხზულების აკადემიური ტექსტი 2015 წელს გამოიცა.²

წარმოშობით ისფაჰანელი ფაზლი ბეგ ხუზანი ირანული ბიუროკრატიის მაღალ წრეს მიეკუთვნებოდა. მის ნათესავებს ძირითადად მაღალი თანამდებობები ეკავათ. ფაზლის კარიერაც თავიდანვე კავკასიასთან და, კერძოდ, საქართველოსთანაც იყო დაკავშირებული. 1608 წელს შაჰ აბასმა ბარდავის მმართველად დანიშნა ფეიქარ ბეგი,³ რომლის ვეზირი გახდა ფაზლის უფრო ძმა, მუჰამად ბეგი. ფაზლი ხუზანიმ თექვსმეტი წლის ასაკში ფეიქარ ბეგის ადმინისტრაციაში დაიწყო მუშაობა, შემდეგ კი თავად გახდა ფეიქარ ბეგის ვეზირი. ეს თანამდებობა მას ათი წლის განმავლობაში ეკავა (1616-1625). ფაზლის საკმაოდ დეტალურად აქვს აღწერილი შაჰ აბასის მმართველობის პერიოდი და, განსხვავებით ისქანდერ ბეგ მუნშისგან, ნაკლებად პანეგირიკულია შაჰ აბასთან მიმართებით.⁴

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზემოთ დასახელებული ქრონიკების ავტორი ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანი ყიზილბაშების ბატონობის პერიოდში (1616-1625) კახეთის მმართველის, ფეიქარ ხანის ვეზირი გახლდათ. სწორედ ამიტომ, როგორც სეფიანთა ირანისა და საქართველოს იმდროინდელი მოვლენების დიდი ნაწილის თვითმხილველი, ქართველების შესახებ მრავალი ცნობის ავტორადაც გვევლინება.

- 1 ტექსტი XX საუკუნის ბოლოს მიკვლეულ იქნა კემბრიჯში, ქრაის ქოლეჯის ბიბლიოთეკაში, ინგლისელი ირანისტის, ჩარლზ მელვილის მიერ.
- 2 A chronicle of the reign of Shah 'Abbas, Fazli Beg Khuzani Isfahani, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. Gibb Memorial Trust, 2015.
- 3 იგივე ფეიქარ ხანი, კახეთის მმართველი (1616-1625).
- 4 Melville, C. A lost source for the reign of Shah Abbas: The Afzal al-tavarikh of Fazli Khuzani Isfahani. Iranian Studies, volume 31, number 2, 1998, 264.

„აფხალ ალ თავარიხი“ არის მნიშვნელოვანი წყარო არა მხოლოდ სეფიანთა ირანის პერიოდისა (1501-1722), არამედ საქართველოსა და, ზოგადად, კავკასიის ისტორიის შესასწავლად.

ზემოთდასახელებული თხზულება სრულიად ახლებურად გვიხატავს XVI-XVII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის გარკვეულ პერიპეტიებს.

თხზულებაში წარმოდგენილია საქართველოს ისტორიისთვის დღემდე უცნობი არაერთი ფაქტი. იგი მოიცავს ისეთ პასაჟებს, რომლებიც ინფორმაციულად ავსებს და განსხვავებული კუთხით გვაჩვენებს საქართველოს ისტორიისთვის უკვე ნაცნობ მოვლენებსაც.

ჩვენ უკვე გვქონდა შესაძლებლობა, სამეცნიერო წრისთვის გაგვეცნო ამ წყაროში არსებული რამდენიმე ეპიზოდის შესახებ⁵

ვაგრძელებთ მუშაობას ამ წყაროს ქართული თარგმანისა და მისი სამეცნიერო შესწავლის კუთხით. ამჯერად წარმოგიდგენთ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანისეულ ვერსიას, რომელიც ასახავს, თუ როგორ მოკლა კონსტანტინე მირზამ მამამისი, კახეთის მეფე ალექსანდრე II (1574-1605) და, ასევე, ცნობას თავად კონსტანტინეს მოკვლის შესახებ.

ის, რომ კონსტანტინე მირზამ საკუთარი მამა და ძმა მოკლა, საქართველოს ისტორიისთვის ცნობილი ფაქტია, თუმცა ეს სრულიად სხვაგვარადაა აღწერილი ფაზლი ხუზანი ესფაჰანისთან. ამ კონკრეტულ თავში ავტორი გადმოგვცემს კონსტანტინე მირზას, მამამისის, კახეთის მეფე ალექსანდრე

5 თამარ ლეკვეიშვილი, გრიგოლ ბერაძე, მარინა ალექსიძე, თამარ მოსიაშვილი, მაედა ჰიროტაკე. „ცნობები საქართველოს შესახებ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის თხზულებაში“, საერთაშორისო კონფერენცია, „აღმოსავლეთი და დასავლეთი: ლინგვისტური, კულტურული, ისტორიული ურთიერთობები, მიძღვნილი აკად. თ. გამყრელიძის 90-ე წლისთავისადმი. მრგვალი მაგიდა, პროექტის – „დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“ განხორციელების წინასწარი შედეგები. (ორგანიზებული შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ მზარდა-ჭერილი პროექტის # FR 18-7653 ფარგლებში). 12-15 დეკემბერი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ.წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, პროგრამა და თეზისები, თბილისი, 2019, 151;

ლეკვეიშვილი, თ. „ორი ცნობა საქართველოს შესახებ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის თხზულებაში“, საერთაშორისო კონფერენცია, „აზღო აღმოსავლეთი და კავკასია: კულტურა, ისტორია, პოლიტიკა“, „დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“ – რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (#FR 18 – 7653) შემაჯამებელი მრგვალი მაგიდა, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ.წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, 16-18 დეკემბერი, 2021 წ.; T. Lekveishvili, „Searching an Unattainable Equilibrium: Fazli beg Khuzani Isfahani about Iranian-Georgian Relations during the Reign of Shah Abbas I“, The Second International Conference, „Anatolia-the Caucasus-Iran“, dedicated to the 25 th anniversary of „Iran and Caucasus“, 21-23 June 2022, Institute of Oriental Studies (Russian-Armenian University, Yerevan) in cooperation with the Institute of Empirical Linguistics (Goethe University of Frankfurt am Main); თ. ლეკვეიშვილი, ჰ. მაედა, „ქაიხოსრო სააკაძის, გიორგი სააკაძის ძმის, ცხოვრებაზე“ საერთაშორისო კავკასიოლოგიური კონგრესი, თბილისი, 2022 წლის 3-5 ოქტომბერი; თ. ლეკვეიშვილი, „ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანი-საქართველო-ირანის ურთიერთობები შაჰ-აბას I-ის მმართველობის პერიოდში, საერთაშორისო კავკასიოლოგიური კონგრესი, თბილისი, 2022 წლის 3-5 ოქტომბერი.

II-ისა (1574-1601, 1602-1605) და მისი ძმის, გიორგის შეხვედრის ამბავსა და მათ შორის გამართულ დიალოგს. წამოწეულია ამ კონფლიქტის ის მიზეზები, რომლებიც დღემდე უცნობია საქართველოს ისტორიისთვის; ვერ ვხვდებით ამგვარ ცნობას ვერც ისქანდერ მუნშის წყაროში, მაშინ, როდესაც ამ პერიოდის ყველაზე ვრცელი ირანული ქრონიკა ირან-საქართველოს ურთიერთობების შესახებ სწორედ რომ ისქანდერ ბეგ მუნშის ეკუთვნის და რომ არა ისქანდერ ბეგ მუნშის „აღემ არა-იე აბასის“ („ქვეყნის დამამშვენებელი აბასის ისტორია“) ქართული თარგმანი,⁶ უცნობი იქნებოდა ძალიან ბევრი ისტორიული მოვლენა არა მხოლოდ XVI ს-ის მეორე ნახევრისა და XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ირან-საქართველოს ურთიერთობებიდან, არამედ ამ პერიოდის საქართველოს ისტორიის მთელი რიგი საკითხების შესახებ. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ფაზლის შაჰ აბასის ქრონიკა თავისი მოცულობითაც მნიშვნელოვანია („აფხალ ალ თავარიხში“ საქართველოს 50 თავი ეძღვნება) და ცნობებიც საქართველოს შესახებ გაცილებით მეტია, ვიდრე ისქანდერ ბეგ მუნშის „აღემ არა-იე აბასიში“.

ფაზლი ხუზანი ასევე ვრცლად მოგვითხრობს თავად კონსტანტინე მიროზას მკვლელობის ამბავსაც, რომელშიც ნათლად ჩანს ქეთევან დედოფლის⁷ როლი საქართველოს ისტორიისთვის ესოდენ მნიშვნელოვან მოვლენაში (იგულისხმება ქართველთა შეთქმულება კონსტანტინეს წინააღმდეგ).

XVI საუკუნის დამდეგიდან გაჩაღებული ირან-ოსმალეთის ომის მთავარ ასპარეზს ამიერკავკასია წარმოადგენდა. ალექსანდრე II ჭკვიანი პოლიტიკოსი იყო და ცდილობდა, მშვიდობიანი ურთიერთობა დაემყარებინა ირანსა და ოსმალეთთან. იგი იყო ირანის ვასალი; ასევე, ოსმალეთის ვასალი 1578 წლიდან, ხოლო 1589 წელს მან რუსეთის მეფისაგან მიიღო მფარველობის ოფიციალური დადასტურება, იგივე „წყალობის სიგელი“.⁸

ბუნებრივია, შაჰს აბას I-ს ხელს არ აძლევდა რუსეთისა და კახეთის დაახლოება, მაგრამ, რადგანაც ოსმალეთთან ბრძოლაში რუსეთის მხარდაჭერის იმედი ჰქონდა, მისდამი მტრობას არ ამჟღავნებდა; მიუხედავად ამისა, ფარულად კახეთზე გადამწყვეტ თავდასხმას ამზადებდა და ალექსანდრე II-ის კარზე ინტრიგასაც აღვივებდა. „შაჰ-აბასი, გასაგებია, კახეთის საკითხში ერანის უფლებების შელახვაზე „მეგობართან“ სიტყვის ჩამოგდებას ეხლა მოერიდებოდა. და მოსკოვიც არ იყო უკმაყოფილო შაჰის ასეთი პოზიციით (თუმცა რუსეთ-კახეთის აქტის იურიდიულად ცნობას ერანის შაჰის

6 „ისქანდერ ბეგ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ“, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლადიმერ ფუთურიძემ. მეცნიერება, თბილისი, 1969.

7 იგივე ქეთევან წამებული (გ.1624 წ.), კახეთის მეფის, დავით I-ის მეუღლე.

8 გუჩუა, ვ. კახეთის სამეფოს ურთიერთობა რუსეთთან. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, ტომის რედაქტორი, მ. დუმბაძე. თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1973, 145.

მხრით მოსკოვი ამის შემდეგაც დაჟინებით ცდილობდა, მაგრამ ასეთ ცნობას ასეთივე დაჟინებით გაურბოდა შაჰ-აბასი ...).“⁹

საქართველოს ისტორიიდან ცნობილია (ამასვე წერს ისქანდერ მუნში), რომ ალექსანდრე II-ს, რომელსაც შაჰისათვის ერთგული სამსახურისა და მორჩილების პირობა ჰქონდა მიცემული, თავისი ვაჟი კონსტანტინე ბავშვობიდან შაჰის კარზე ჰყავდა გაშვებული.¹⁰ კონსტანტინე შაჰ აბასის ერთგული მსახური იყო. შაჰ აბასი მას შირვანის ბეგლარბეგობას დაჰპირდა. როგორც მუნშისთან ვკითხულობთ, შირვანზე გასალაშქრად კონსტანტინეს მამამისის, ალექსანდრეს დახმარება სჭირდებოდა და ამ მიზნით იგი საქართველოში, მამასთან წამოვიდა; ალექსანდრე კი დახმარებაზე ფეხს ითრევდა. არ უნდოდა დახმარება ასევე არც კონსტანტინეს ძმას, გიორგის. მუნში წერს, მას არ სურდა, რომ კონსტანტინეს მის მეზობლად ჰქონოდა ძალაუფლება.¹¹ განსხვავებით ქართველი მემკვიდრეებისგან, მუნშისთან არაა ნახსენები, თითქოს კონსტანტინე კახეთში კახეთის ტახტის ხელში ჩასაგდებად ჩამოვიდა.

ქართულ წყაროებში ამ ეპიზოდთან დაკავშირებით ვკითხულობთ:

ბერი ეგნატაშვილი: შაჰ აბასმა კონსტანტინე გამოაგზავნა საქართველოში. გამოატანა ხალათი ალექსანდრესთვის (მამამისისთვის) და უთხრა: „დავით ხომ მომკუდარა და სხუა აღარავინ დარჩომილა მამის შენის მეტი, წადი და მოკალ მამა-შენი და ძმა-შენი, და კახეთიც შენ დაიჭირე.“... „დღესა ერთსა აწვა თვსსა კარავსა მამაცა და ძმაცა თვსი და უთხრა ესრეთ, ვითარმედ: „ყაენის საქმე მაქუს“, და დაითხოვნა კაცნი და წარვიდენ კარვად თვსად, და დარჩა მას თანა რუსთველი და ძმა მისი. და რაჟამს ესრეთ დააკელა, მაშინ დაპირებული ჰყვანდა ყიზილბაშის ჯარი და შემოცვივდენ კარავშია და უღალატა და დაკოცეს“¹²

ვახუშტი ბატონიშვილი: „მომკუდარ არს დავით ძმა შენი და არს მამა შენი მოხუცებული და ძმა შენი გიორგი, აწ ვინაითგან ხარ შენ რჯულისა ჩემისა მტკიცედ და მეფობისა ჩემისა სარწმუნო, მოგცნე სრულიად სპანი შირვანისანი შემწედ, ხალათი და ნიჭი მამისათვის, წარვედ და მოჰკალ ორნივე და შენ დაიპყარ კახეთი და ჰყავ მაჰმადიან“¹³ „ხოლო დღესა ერთსა ეტყოდა კონსტანტინე მამასა: „მაქუს სიტყუა თავისწინაობასა შინა ბრძა-

9 ბერძენიშვილი, ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები IV. თბილისი: მეცნიერება, 1967, 23.

10 ფუთურიძე, ვ. ისქანდერ მუნშის..., 36; კაკაბაძე, ს. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ამონაბეჭდი „საისტორიო მოამბიდან“, წ II. ტფილისი: 1926, 18; ყაუხჩიშვილი, ს. ქართლის ცხოვრება, ტომი II. თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1959, 382.

11 ფუთურიძე, ვ. ისქანდერ მუნშის..., 47-48.

12 ყაუხჩიშვილი, ს. ქართლის ცხოვრება..., 382-383.

13 ბატონიშვილი, ვახუშტი. ქართლის ცხოვრება, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტომი IV. თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1973, 582.

ნებული ყენისა“: ალექსანდრემ დამსწრეებს გასვლა უბრძანა, ამ დროს „გამოვიდნენ პაემნით მობირებულნი სპანი და მოურთნეს მახვილნი და მოკლეს მეფე ალექსანდრე და ძე მისი გიორგი...“¹⁴

ფარსადან გორგიჯანიძესთან ვკითხულობთ, რომ ყენი ალექსანდრეზე ნაწყენი იყო იმის გამო, რომ იმან განჯის ბეგლარბეგი შეიპყრო და ხელბორკილებით ხონთქარს გაუგზავნა. კონსტანტინეს უთხრა: „მე მამის შენისა დიდი ჯავრი მაქვსო. რა შირვანი დაიჭირო, მამა შენი მოკალო და კახეთიც შენთვის მამიციაო“... „გაუწყრა ღმერთი კონსტანტილეს, სწვალა მამა-შვილობა, მამაც მოკლა და ძმაცა“¹⁵ მამისა და ძმის მოსაკლავად უშვებს შაჰი კონსტანტინეს არაქელ დავრიჟეცის თხზულების მიხედვითაც¹⁶.

მუნში ამგვარად აღწერს ამ ამბავს: ერთ დღეს კონსტანტინე-მირზა ამირებთან ერთად თავისი ბანაკიდან გამოვიდა ცხენით და მამისის სადგომში მივიდა. მან ძმაც იხმო, შირვანზე გალაშქრების შესახებ დაუწყო ლაპარაკი და მკვახე [სიტყვებით მიმართა მათ]. თუმცა ამგვარად ელაპარაკებოდა (ე.ი. ასეთი კატეგორიული ლაპარაკი ჰქონდა), მაგრამ ალექსანდრე – ხანმა რამდენიმე მიზეზი დაასახელა და ის (კონსტანტინე) ქართველებში დატოვა, თვითონ კი თავის ოთახში წავიდა. გიორგი-მირზაც მამის მსგავსად მოიქცა და თავისი სადგომისკენ გაემართა. კონსტანტინე-ხანმა მათი ასეთი ქცევა და უყურადღებობა ველარ აიტანა, ძმას დაედევნა და როცა დაეწია, დაუწყო ქართულად ლანძღვა. ის გაჩერდა და ძმას ამ სიტყვებზე პასუხი გასცა. კონსტანტინე მასთან ახლო მივიდა, „სისხლისმღვრელი მახვილი იმიშვლა შურისძიების ქარქაშიდან“, დაჰკრა მას და თვალის დახამხამებაში გაათავა. იქიდან გამობრუნდა და მამის ოთახში (ხალვათხანაში) წავიდა. ამირებიდან შაჰმირ-ხანი და ალი-ხან მოვაფეყი მასთან ერთად შევიდნენ ხალვათხანაში. ბექთაშ-სულთან მოვსილუ თორქემანი ყიზილბაშების ერთი ჯგუფით გარეთ იდგა. მან (კონსტანტინემ) მამას ქართულად დაუწყო ლაპარაკი. მამა უგუნურად მის ლანძღვას მოჰყვა. ამ დროს შეიტყო მან გიორგი-მირზას [მოკვლის] ამბავი, ყვირილი ასტეხა და ქართველ აზნაურებს უბრძანა, დაეხოცათ ყიზილბაში ამირები. ალი-ხან მოვაფეყი ხმლით ეცა მას, შაჰმირ-ხანმა კი ბოლო მოუღო.“¹⁷

როგორც ვხედავთ, მუნშისგან განსხვავებით, ქართულ წყაროებში შაჰი პირდაპირ მამის მოსაკლავად უშვებს კონსტანტინეს, ხოლო მუნშისთან – მამის დასაყოლიებლად. მუნშისთან ცხადად ჩანს, რომ შაჰს ალექსანდრე შირვანზე გასალაშქრებლად სჭირდება.

14 იქვე, 582.

15 კაკაბაძე, ს. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, 18.

16 კუცია, კ. არაქელ დავრიჟეცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი: მეცნიერება, 1974, 14.

17 ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ..., 48.

მუნშის მსგავსად, თუმცა უფრო მოკლედ აქვს აღწერილი ეს ეპიზოდი ჯალალ ად-დინ მოჰამად იაზდის¹⁸ და ანალოგიურად აღწერს ამავე ეპიზოდს აჰმად ჰუსაინ ხალიფა თავის თხზულებაში, რომლის ხელნაწერის აკადემიური ტექსტი ახლახან გამოიცა. წყაროს მიხედვით „საზიზლარმა კონსტანტინემ უხეშად მიმართა მამას და ლანძღავდა მას“, შემდეგ კი სცენა ვითარდება ზუსტად ისე, როგორც მუნშისთან.¹⁹

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კიდევ უფრო განსხვავებულად და ვრცლად აღწერს ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანი ამ ამბავს: „კონსტანტინე ხან ქართველი მამამის ალექსანდრე ხანთან და სულთნებთან ერთად გურჯისტანის ველაიათში წავიდა. შეთანხმება იყო ასეთი, რომ ნოურუზის შემდეგ შეკრება ლაშქარს და სულთნებთან ერთად შირვანისკენ წავიდოდა. კონსტანტინე მირზამ პატივისცემით შეუთვალა თავის დიდებულ მამას, აქ იმიტომ არ მოვსულვარ, რომ ქვეყანა ვმართო, გამომდინარე თქვენი მსახურებიდან მისი უდიდებულესობისადმი [და პირობისგან], თუკი ქართველების რაზმს მოგვცემთ, შაჰის ხალხიც საქართველოს გასათავისუფლებლად აღდგება, რათა ჩვენ შევძლოთ, ოსმანთა ტომს სული ამოვხადოთ. ალექსანდრე ხანი დროს განზრახ აჭიანურებდა. ერთი თვის შემდეგ, კონსტანტინემ სულთნებს უხმო და თავისი მამისა და ძმის უმადურობის შესახებ უამბო.“²⁰ თუმცა კონსტანტინე ხანისთვის ცნობილი ხდება, რომ : „[როგორც ჩანს] წინასწარ შეტყვიათ რა ამბავი მისი უდიდებულესობისა და ჯალალისგან, გამარჯვების კვალის მატარებელი ლაშქარი შეაყოვნეს“ და ფაზლის მიხედვით, სწორედ ამის შემდეგ იღებს იგი ძმისა და მამის მოკვლის გადაწყვეტილებას. „და [კონსტანტინემ] საკუთარი მამისა და ძმის მოკვლა გადაწყვიტა“, წერს ფაზლი.²¹

დილით კონსტანტინემ ალექსანდრე ხანი, შაჰმირ ხანი,²² ალი ხან სოლთანი და მამამისის მაჯლესის სხვა წევრები შეკრიბა, რათა დალაპარაკებოდა მათ. მიუხედავად იმისა, რომ კონსტანტინე უზრდელად ელაპარაკებოდა მამამისს, ეს უკანასკნელი მშვიდად დაჰპირდა მას: „ალაჰის შეწევნით ლაშქარს მოვუხმობ და გამოგიგზავნიო“, თუმცა კონსტანტინე მირზა მაინც ძალიან აღელვებული იყო და უხეშად ელაპარაკებოდა მამამისს. გორგინ მირზა [უფლისწული გიორგი], შეეწინააღმდეგა ძმას და ქართულად უთხრა: „ნეტავ სულ არ დაბადებულიყავიო“, რის მერეც კონსტანტინემ იგი

18 Mula Jalal ad-din Mohammad Manjem Yazdi. *Tarikh-e Abbasi*. Be kushesh-e Seyyfullah Vahidniya, Chap-e Sobh emruz, 1366, 276.

19 A Versified History of Shah Abbas the Great [Futühāt-i Gītīsītān] [Conquests of the Conqueror of the World] 12 th/18 th century, Attributed to Sayyid Ahmad Husayani Khālifāh. Edited with an introduction by: Nozhat Ahmadi (Sarraf), Mohsen Mohammad Fesharaki, Uppsala Universitet: 2021, 369.

20 A chronicle of the reign of Shah 'Abbas ..., 387.

21 იქვე, 387.

22 კონსტანტინე ხანის ხელქვეითი ამირა, რომელიც წარმოშობით შაქის ველაიათის ძველ ვალიებს ეკუთვნოდა.

ხმლით აკუწა. ამის შემდეგ, მივიდა მამასთან და შაჰმირ ხანსა და ალი ხან სოლთანს, რომლებიც ალექსანდრე ხანის მახლობლად ისხდნენ, თბილად ესაუბრებოდნენ მას [ალექსანდრეს] და საბრძოლო საკითხებს განიხილავდნენ, უთხრა: „რას დამდგარხართ, მოკალით ეს ბებერი ურჯულო და მისი ორგულობის სასჯელი აჩვენეთ! მე მოვუღე ბოლო გორგინ ხანს!“ და მაშინათვე შაჰმირ ხანმა გადაუგდო რა ხმალი ალი ხან სოლთანს, ამ უკანასკნელმა ბოლო მოუღო ალექსანდრეს.²³

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ფაზლის თხზულებაში დაწვრილებითაა აღწერილი მიზეზები, დიალოგი, მთელი რიგი წინაპირობები, რაც წინ უძღოდა კონსტანტინეს მიერ მამისა და ძმის მოკვლას. ასევე, ამ ეპიზოდის დეტალური აღწერაა, რაც ნამდვილად აკლია არა თუ ქართულ და სხვა ირანულ წყაროებს, არამედ თვით ისქანდერ მუნშისაც კი.

კონსტანტინე მამისა და ძმის განძს დაეპატრონა და საქართველოს სრულუფლებიანი მბრძანებელი გახდა.²⁴ მაღევე კახელები აჯანყდნენ, ხოლო კონსტანტინე ტახტის შენარჩუნებას შეეცადა. ქართული წყაროების მიხედვით, კონსტანტინემ თავისი ძმის ცოლს, ქეთევანს, დაქორწინება შესთავაზა: „რამეთუ ჯერ არს სჯულსა მაჰმადისა შერთვა რძლისა და აწ მე დავიპყარ კახეთი ნებითა ყენისათა, შემირთევ და იყავ კუალადცა დედოფალი და, უკეთუ არა ინებო, მე ძალით ვყო ესე“²⁵ „შეგირთავ ცოლად და შენცა მორჩილ მექმენ, რამეთუ ესრეთ არს წესი და ჩვეულება სჯულად მაჰმადისა“²⁶ ამასვე წერს ფარსადან გორგიჯანიძე.²⁷

ისქანდერ მუნშის მიხედვით, კონსტანტინე ხანმა ქეთევან დედოფალთან კაცი გაგზავნა და შეუთვალა, რომ გარდა რამდენიმე კაცისა, რომელთაც ჩემი მოკვლა მოინდომეს, სხვას არავის ვავენებო. წყალობასა და სიკეთეს დაჰპირდა ეს უკანასკნელი ასევე სამეფო ოჯახის წევრებსაც.²⁸ დედოფალიც „კეთილად მოეპყრა და თავაზიანად შეხვდა“ კონსტანტინეს მიერ გამოგზავნილ კაცს, თუმცა შაჰისგან თავისი არზის პასუხს ელოდა და, როგორც კი შეიტყო, რომ შაჰი კონსტანტინეზე გაბრაზებულია და „მისი ცდა იმ ქვეყანაში გაბატონებისა შაჰის მიერ მოწონებული არ ყოფილა“, შემოიკრიბა მომხრეები და „კონსტანტინესთან ბრძოლა და ჭიდილი იწყეს.“²⁹ მუნშის აღწერილი აქვს, თუ როგორ მოკლეს კონსტანტინე, როდესაც თავისი ღოლამის, ღარჩილა სულთნის დასახმარებლად „მოუთმენლად სიმამაცის ცხენი გააჭენა.“ კონსტანტინე რამდენიმე ქართველს უცვნია, ის არ გაქცე-

23 A chronicle of the reign of Shah 'Abbas ..., 388.

24 ფუთურიძე, ვ. ისქანდერ მუნშის ცნობები..., 49.

25 ბატონიშვილი, ვახუშტი. ქართლის ცხოვრება..., 583.

26 ყაუხჩიშვილი, ს. ქართლის ცხოვრება..., 383.

27 კაკაბაძე, ს. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია..., 19.

28 ფუთურიძე, ვ. ისქანდერ მუნშის ცნობები..., 57.

29 იქვე, 57.

ულა და ასე მოუკლავთ. მუნში ასევე აღნიშნავს, რომ ქეთევან დედოფალი „სახელმწიფო საქმეების მთავარი გამგებელი იყო“. ³⁰

კონსტანტინეს წინააღმდეგ ქართველთა შეთქმულების შესახებ, კერძოდ, კონსტანტინე მირზას მოკვლის ამბავს უფრო ვრცლად და განსხვავებულად მოგვითხრობს ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანი და, ასევე, ხაზს უსვამს ქეთევან დედოფლის როლს საქართველოს ისტორიისთვის ამ ესოდენ მნიშვნელოვან მოვლენაში. დედოფალს ავტორი შემდეგი ეპითეტებით ამკობს: „მისი უდიდებულესობის ფრთის ქვეშ მყოფი საქართველოს მნიშვნელოვანი მმართველი, ქეთევან დედოფალი“; „იმ დროის ყველაზე ბრძენი ქალი, ქეთევან დედოფალი. ³¹ აფხალ ალ თავარიხის მიხედვით, ქეთევანის შვილები ელენე და თეიმურაზი შაჰის კარზე იმყოფებოდნენ. თავად დედოფალს მორჩილებისა და სიმშვიდის გარდა სხვა გზა აღარ დარჩენოდა და ქმრის ძმას (კონსტანტინეს) დამორჩილდა. თუმცა, შეკრიბა ის ქართველები, რომლებისთვისაც მუსლიმი მეფე მიუღებელი იყო და „და რომლებიც დავითის ტახტზე მორასა გვირგვინით შემკულს დასვამდნენ ქალს იმ შემთხვევაში, თუკი არ ეყოლებოდათ მამაკაცი მეფე“... დედოფალი მიხვდა, რომ [შესაძლოა] ხანს [კონსტანტინეს] ამეფებდნენ, მის წინაშე დაიჩოქა, როგორც ამას ეტიკეტი მოითხოვდა და [მას] პატივი და მორჩილება აღუთქვა“. ³²

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თუკი ისქანდერ ბეგ მუნშისთან ნახსენებია ქართველების (და ცხადია, ქეთევან დედოფლის) მიერ შაჰ აბასთან გაგზავნილი წერილი („რომელშიც ისინი მრავალ ცუდ საქციელს უჩიოდნენ კონსტანტინე-ხანს“), ³³ ფაზლი ბეგ ხუზანისთან, სავარაუდოდ, იმავე წერილის ვრცელ შინაარსსაც ვკითხულობთ: „[კონსტანტინეს] მმართველობის შემდეგ, საქართველოსა და შირვანის ველაიათებში, გარემოება შეიცვალა. დიდგვაროვნები, რომლებიც მას გვერდში ედგნენ, ნაცვლად სიკეთის გამომჟღავნებისა, მოიძულა. თვლის რა თავის თავს ამ ველაიათის ბატონ-პატრონად, ხშირად შეურაცხყოფასაც აყენებს მათ! თავისი ძლიერი და მკაცრი ხელი დაატყო რა იმ ველაიათს, მოსახლეობისგან უამრავ საჩუქარს იღებს დაახლოებით ათას თუმანს, ათ ხარვარ ³⁴ აბრეშუმს, ოცი ხარვარის რაოდენობის მოსავალს ³⁵. ამგვარი ვითარების გამო, შემახას ციხის აღების შემდეგ, უკვე ამბოხის სუნი დადგა. ის ველარ იქნება იმ ადამიანებს შორის, რომლებიც

30 იქვე, 57.

31 Fazli Beg Khuzani Isfahani, A chronicle..., 387-390.

32 იქვე, 388.

33 ფუთურიძე, ვ. ისქანდერ მუნშის..., 55.

34 წონის საზომი ერთეული, რომელიც 300კგ-ის ტოლია.

35 ავტორს უწერია غر [ლორუშ], (იხ. Khuzani, 401) ჩვენი აზრით, ეს უნდა იყოს კონკრეტულად ძვ. თურქ. Gürüş [გურუშ] (იხ. Древнетюркский словарь. Академия наук СССР. Институт языкознания. Издательство “Наука”, Ленинград, 1969, 195).

მისმა უდიდებულესობამ შეიყვარა, ახლობლად მიიჩნია და სიკეთე აჩვენა.”³⁶ ფაზლი წერს, რომ კონსტანტინეს მიერ ქართველი დიდებულებისადმი გამოხატულმა უნდობლობამ გააბრაზა ეს უკანასკნელი და ქეთევან დედოფალი. ისინი არ ენდობოდნენ რა კონსტანტინეს, „და დედოფალმა, რომელსაც ეშინოდა, ლუარსაბ ხანის და დავითის მოდგმის დინასტია არ დამარცხებულიყო, თავისთან იხმო ალექსანდრე ხანის ემიკალასი ბაში³⁷ ქაიხოსრო ბეგი, გვარამის ძე, რომელიც სრულიად საქართველოს კათოლიკოსი იყო, ალავერდის მღვდლები, აზნაურები, მოურავები და მხარის ქედბოდები.³⁸ მათ ერთმანეთთან მოითათბირეს [თქვეს], რომ, თანახმად დავით წინასწარმეტყველისა, რომლის წინასწარმეტყველებასაც მიაწერენ თავიანთი [ზაგრატიონთა] სამეფო შტოს წარმოშობას, არ შეიძლება, კახეთის მეფე მუსლიმი იყოს, თანახმად უფლისა, რომელსაც ისინი ღმერთს უწოდებენ, მამისა და უფროსი ძმის მკვლეელი არ ეგების, გამეფდესო!”³⁹ ამის შემდეგ ქეთევან დედოფალმა და მასთან დაახლოებულმა პირებმა ერთხმად გადაწყვიტეს კონსტანტინე მირზას მოკვლა.

ფაზლის თხზულების მიხედვით, კონსტანტინე ხანისთვის შეთქმულების შესახებ შეუტყობინებიათ. უთქვამთ, გემდურთან იმის გამო, რომ ფულს ართმევდი მათ და ავიწროებდიო და მისთვის გარკვეული ხარჯის გაღება ურჩევიათ. ხანიც დათანხმებულია, თუმცა მისი მოკვლა უკვე გადაწყვეტილი იყო და, როგორც ეს ქართველებს სჩვევიათ, ყიჟინით შეცვენილან ხანის კარავში. ფირი ბეგ ჩაქერლუმ,⁴⁰ რომელიც მის უდიდებულესობას ხანის ამბის გასაგებად გამოეგზავნა, შეიტყო რა ეს ამბავი, მივიდა ხანის კარავში და ალი ხანის⁴¹ კარავში გადაიყვანა იგი [კონსტანტინე]. ალი ხანი რუმელი (თურქი) იყო და მის უდიდებულესობასთან ერევანში მსახურობდა. როდესაც ყიზილბაშებმა ქართველები დაინახეს, იფიქრეს, თურქების მხარეს გადავიდნენო, ქარნას დააძახეს და ხანი ცხენზე შესვეს. ქართველებმა რომ ქარნას ხმა გაიგონეს, მიხვდნენ, რომ ხანი ცოცხალია და დაიქსაქსნენ. დედოფალი და თავადები საქართველოს გზას გაუდგნენ. ხანმა მათ მთელი ღამე სდია უკან, მაგრამ ვერ დაეწია... დილით ხანი ქართველებს დაეწია. ქართველებმა უთხრეს, ჩვენი დევნა კარგს არაფერს მოგიტანს, სანამ კიდევ ერთი კაცი მაინცაა ცოცხალი ჩვენგან, უკან არ დავიხევთო! სულთნებიც, მიხვდნენ რა, რომ ვერ შეებრძოლებოდნენ, გაბრუნდნენ, – წერს ფაზლი.⁴² აფხალ ალ თავარიხის მიხედვით, შაჰი კონსტანტინეს აღარ მიეშველა, რა-

36 Fazli Beg Khuzani Isfahani, A chronicle..., 391.

37 თურქ. ობერ ცერემონმაისტერი.

38 სპარს. მამასახლისი, უზნის უფროსი, გვარის ან ტომის მეთაური.

39 Fazli Beg Khuzani Isfahani, A chronicle..., 391.

40 მოლაზემი ყარაბირი-ასეა ნახსენები ეს პიროვნება ისქანდერ მუნშისთან.

41 ალი ხან მოვაფეყი.

42 Fazli Beg Khuzani Isfahani, A chronicle..., 402.

დგან აღარ ენდობოდა მას. როდესაც კონსტანტინე შაჰმა თავისთან იხმო, იგი მას არ ეახლა მას. ფაზლი წერს, რომ კონსტანტინეს შერცხვა თავისი საქციელის გამო.

ქართული წყაროების მიხედვით, შაჰ-აბასი თეიმურაზს კონსტანტინეს სიკვდილის შემდეგ უშვებს კახეთში⁴³. ამგვარად გვიამბობს არაქელ დავრიუცი⁴⁴. ისქანდერ მუნში წერს, რომ შაჰმა შეარჩია ბედნიერი საათი, თავისთან იხმო სახელმწიფოს დიდებულები და მოაწყო მეფური ზეიმი, სადაც თეიმურაზს ხანობა უბოძა⁴⁵.

შაჰ-აბასის მიერ თეიმურაზის საქართველოში გამოშვების ეპიზოდს განსხვავებულად აღწერს ფაზლი: “დედოფალმა და ქართველმა დიდებულებმა გლოვის შემდეგ მისი უდიდებულესობის სახელზე არზა დაწერეს, აზნაურ ფარამარზ ბეგს გაატანეს და თეიმურაზ ხანის ჩამოყვანას სთხოვდნენ [შაჰს].... კონსტანტინე ხანი, რომელმაც ქართველების დახოცვა და ამ მხარის დაპყრობა გადაწყვიტა, იორს გადმოვიდა და საქართველოში შემოვიდა. ქართველებს ემინოდათ მისი, თანაც არც მისი უდიდებულესობისგან მოსულიყო პასუხი. ამასობაში ფარამარზ ბეგი მისი უდიდებულესობისგან დაბრუნდა. [შაჰმა] თეიმურაზ ხანს ხანობა და ოლქის მმართველობა უბოძა. ქართველებმა კონსტანტინესთან შებრძოლება გადაწყვიტეს. როდესაც პატივმოყვარე ხანმა ძმისშვილის მოსვლის ამბავი შეიტყო, გაბრაზდა და გრემის ველზე საბრძოლველად დაბანაკდა. ყარჩილა ბეგს⁴⁶, რომელსაც იგი ძალიან ენდობოდა, ავანგარდი ჩააბარა და გარკვეული რაოდენობის ყიზილბაშებიც მიაშველა. იმის გამო, რომ [კონსტანტინე] მისი უდიდებულესობის ნებართვის გარეშე მოვიდა, შაჰმირ ხანი, ალი ხან სოლთანი და დანარჩენი სულთნები გაბრაზდნენ და განუდგნენ მას. ყარჩილა ხანსა და მის ჩარხჩიებს⁴⁷ ნაძირალა ქართველებიც შეუერთდნენ, რომელთაგანაც ქვეითი ჯარი შეიქმნა...”⁴⁸

ყურადსაღებია, რომ ფაზლის ქრონიკის მიხედვით, ქეთევან დედოფალი არათუ თავად მიუძღოდა ქვეით ჯარს, არამედ კონსტანტინეს მოკვლის ბრძანებაც მანვე გასცა. ფაზლი წერს, რომ კონსტანტინე არ ნებდებოდა ქართველებს და აგინებდა კიდეც დედოფალს. ბოლოს ერთ-ერთმა ცხენზე ამხედრებულმა გმირმა აზნაურმა ხანი შებოჭა და, რადგანაც ამ უკანასკნელს არავინ მიეშველა, ყიზილბაშთა ლაშქარიც გატყდა. ძალზედ მნიშვნელოვანია, რომ, ფაზლის მიხედვით, ხანის მოკვლის შემდეგ ქეთევან

43 კაკაბაძე, ს. დასახ. ნაშრ., 19; ბატონიშვილი, ვახუშტი. დასახ. ნაშრ., 583; ყაუხჩიშვილი, ს. დასახ. ნაშრ., 383.

44 კუცია, კ. დასახ. ნაშრ., 16.

45 ფუთურიძე, ვ. დასახ. ნაშრ., 61.

46 კონსტანტინეს ლოლამი, იგივე ყარჩილა სულთანი.

47 ცხენოსანი მეომარები (თურქ.) , ავანგარდი.

48 Fazli, A chronicle..., 403.

დედოფალმა მუსლიმებსა და ქართველებს ერთმანეთის ხოცვა აუკრძალა.⁴⁹ „ვისაც ნახავდნენ ქართველები, გააშიშვლებდნენ და ასე ტოვებდნენ. ხოლო თავად [დედოფალი] თეიმურაზთან ერთად კონსტანტინეს [ცხედრისთვის] წავიდა. იქ მყოფმა რამდენიმე მუსლიმმა და ხოჯა ზია – ედ-დინმა, რომელიც იმ დროს მისი მრჩეველი იყო, ხანის ცხედარი კუბოში ჩადო და არდებილის გზას გაუყენა.“⁵⁰

ის, რომ აღმოსავლური წყაროების ავტორთა სტილი ტროპული მეტყველებით გამოირჩევა, ყველასთვის ცნობილია. გამონაკლისი არც ფაზლის წყაროა. მხატვრული აზროვნებისთვის დამახასიათებელი ლიტერატურულ ხერხებს არა მხოლოდ ტექსტის აქსესუარის ფუნქცია აკისრიათ, არამედ მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ წყაროთმცოდნეობითი საკითხების კვლევის თვალსაზრისითაც. ამა თუ იმ პასაჟის დეტალიზაცია თუ ბელეტრიზირება ტექსტს აზუსტებს და მათ სანდოობასაც კი ჰმატებს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამისი ნათელი მაგალითია ფაზლის თხზულებაში დაწვრილებით აღწერილი კონსტანტინეს მიერ მამისა და ძმის მოკვდინების არა მხოლოდ წინაპირობები თუ მიზეზები, არამედ მათ შორის გამართული დიალოგებიც. საზგასასმელია, რომ ასეთი დეტალიზაცია უცხოა არა მარტო ჩვენთვის ცნობილი ქართული თუ ირანული და სხვა უცხოური წყაროებისთვის, არამედ ისქანდერ მუნშის ინფორმატიულად დატვირთული ტექსტისთვისაც კი.

ფაზლის ქრონიკაში ასევე ვხედავთ ისტორიკოსის მიერ პიროვნების როლის წინა პლანზე წამოწევის მცდელობას. ავტორი ხშირად ახასიათებს ისტორიულ პირებს, რაც ხელს უწყობს ამა თუ იმ საკითხის ზედმიწევნით დაზუსტებას.

ჩვენ მიერ განხილულ კონკრეტულ თავში ნათლად ჩანს ქართული სამეფო ოჯახის ქალი წარმომადგენლის (ამ შემთხვევაში ქეთევან დედოფლის)⁵¹ როლი პოლიტიკაში როგორც საქართველოს, ასევე სეფიანთა კარზე.

არსებული ინფორმაცია ავსებს ჩვენს ცოდნას იმ პერიოდის კახეთის მმართველობის სტრუქტურისა და სოციალური ურთიერთობების შესახებ.

ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის ქრონიკაში არსებული საქართველოსადმი მიძღვნილი თავები საკმაოდ მდიდარია ახალი და, შეიძლება ითქვას, უნიკალური ცნობებით, რომლებიც შაჰ-აბასის მმართველობის პერიოდის ირან-საქართველოს ურთიერთობების ამ უაღრესად მნიშვნელოვან და საინტერესო ხანას ჩვენთვის აქამდე უცნობი ცნობებით ავსებს.

49 ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ.: ალექსიძე, მ. და მაედა, ჰ. Some new information on the lives of Queen Ketevan, ისტორიანი, სამეცნიერო კრებული, მიძღვნილი როინ მეტრეველის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბილისი, 2019, 278-286.

50 Fazli, A chronicle..., 404.

51 ქართული სამეფო ოჯახების ქალი წარმომადგენლები ფაზლის ქრონიკის სხვა თავებშიც გვხვდებიან, რასაც უახლოეს მომავალში გავაცნობთ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ფუთურიძე, ვ. ისქანდერ ბეგ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი: მეცნიერება, 1969.
- ბერძენიშვილი, ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები IV. თბილისი: მეცნიერება, 1967.
- კაკაბაძე, ს. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ტფილისი: ამონაბეჭდი საისტორიო მოამბიდან, წ II, 1926.
- ყაუხჩიშვილი, ს. ქართლის ცხოვრება, ტომი II. თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1959.
- ბატონიშვილი, ვ. ქართლის ცხოვრება, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტომი IV. თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1973.
- გუჩუა, ვ. კახეთის სამეფოს ურთიერთობა რუსეთთან. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, ტომის რედაქტორი, მ. დუმბაძე. თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1973.
- კუცია, კ. არაქელ დავრიჟეცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი: მეცნიერება, 1974.
- Fazli Beg Khuzani Isfahani. *A chronicle of the reign of Shah 'Abbas*, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. Gibb Memorial Trust, 2015.
- Melville, C. A lost source for the reign of Shah Abbas: The Afzal al-tavarikh of Fazli Khuzani Isfahani. *Iranian Studies*, volume 31, number 2, 1998, 264.
- Mula Jalal ad-din Mohammad Manjem Yazdi, *Tarikh-e Abbasi*. Be kushesh-e Seyifullah Vahidniya, Chap-e Sobh emruz, 1366.
- Sayyid Ahmad Husayani Khalifah, *A Versified History of Shah Abbas the Great [Futūhāt-ī Gītīsītān] [Conquests of the Conqueror of the World] 12 th/18 th century*, Edited with an introduction by: Nozhat Ahmadi (Sarraf), Mohsen Mohammad Fesharaki, Uppsala Universitet, 2021.
- Древнетюрксий словарь. Академия наук ссср.Институт языкознания, Издательство "Наука",Ленинград, 1969.

INFORMATION IN THE FAZLI BEG KHUZANI'S WORK ABOUT GEORGIA DURING THE RULE OF SHAH ABBAS I

In 1993, at the Christ's College Library, British Iranologist, professor Charles Melville found a new source of 17th century Persian Historian – that is Fazli Beg Khuzani "Isfahani's Afzal al Tavarikh" (A Beautiful History) about the reign of Shah 'Abbas which turned out to be the third part of Fazli's chronicle and which was considered to be lost. The Academic text of the work was published in 2015 (Fazli Beg Khuzani Isfahani. *A chronicle of the reign of Shah Abbas*, Edited by Kioumars Ghereghlou. With an introduction by Kioumars Ghereghlou and Charles Melville. Gibb Memorial Trust, 2015).

Afzal-al Tavarikh is an important source for studying not only the period of Safavid Iran (1501-1722) but also studying the history of Georgia and Caucasus, in general. The author of this Chronicle belonged to the high-ranking circles of Iranian Bureaucracy, his relatives held also high positions in the Safavid administration. This chronicle is especially noteworthy and important for the history of Georgia because the career of Fazli Beg Khuzani (who was originally from Isfahan) was linked to Caucasus, and especially to Georgia. 16 years old Fazli Khuzani started working at the administration of Paikar Beg (Paikar Khan). He became his vizier just when Paikar Beg was the ruler of Kakheti (Eastern Georgia) in 1616-1625. Fazli Beg Khuzani is an eyewitness to the most events of that period. Thus, he left us numerous hitherto unknown facts about Georgia. The above-mentioned chronicle depicts certain vicissitudes of the history of XVII century Georgia in a completely new way.

In this article two passages from the chronicle of Fazli Khuzani about the Iranian-Georgian political relations, interactions between royal families and comparative analysis of "Afzal al Tavarikh", Georgian and Iranian primary sources of the 17th century are discussed.

محمدعلی خان گرجی در مسیر کودتا

چکیده:

در اوایل سال‌های سلسله صفویه، روند اتفاقات تاریخی به گونه‌ای پیش رفت که بغیر از نادر، سایرین نیز ممکن بود بتوانند بر مسند امپراتوری ایران قرار بگیرند. در این مقاله با نگاه به برخی اتفاقات آن دوران که برای شخصیتی به نام محمدعلی خان گرجی به عنوان یکی از آن شخصیت‌ها فرصت انجام یک کودتا را فراهم می‌توانست بکند، موضوع بررسی گردیده است. این نوشتار با بررسی روابط وی با نیروهای داخلی محلی و قدرت‌های خارجی، و همچنین حوادث غیر مترقبه‌ی اتفاق افتاده به عنوان فرصت‌هایی طلایی در آن مقطع، ابتدا به طرح چند سؤال پرداخته و سپس از طریق دنبال کردن اتفاقات تاریخی، با پاسخ به سؤالات مذکور به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری رسیده است.

کلمات کلیدی: محمدعلی خان، صفویان، روسیه، عثمانی

مقدمه:

وقتی سرزمینی از طریق بلوا، انقلاب، شورش، کودتا و هر گونه روش غیر متعارف ساختارش را تغییر دهد بطوری که منجر به سرنوشتی نظام حاکم گردد، برای جایگزینی قدرت، حداقل دو روش ممکن است وجود داشته باشد.

یکی اینکه پس از کنترل اوضاع و فرو نشستن هیجانات، از طریق قانون و برگزاری انتخابات، فرآیند انتقال قدرت به درستی انجام شود، و دیگر اینکه در فضای غالب شورش‌های خیابانی، هیجان‌ها، بلواها و اتفاقات کف خیابان که مردم بصورتی احساسی با عجله و احتمالاً خشونت، افرادی را برگزینند که خواه نظام‌الملک در خصوص تبعات وضعیت دوم نوشته است که در آن صورت افراد شریف بخواهند افتاد و فرومایگان به قدرت خواهند رسید، هرکه قدرت یافت هرچه خواهد کرد، مصلحان ضعیف و بدحال می‌شوند، مفسدان قدرت خواهند گرفت، افراد کوچک به امیری می‌رسند و فرومایگان سروری خواهند کرد، اصیلان و فاضلان محروم می‌مانند و هر فرومایه‌ای خود را شاه و وزیر خواهد خواند، لشکریان دراز دست می‌شوند، قدرت تشخیص از میان مردم می‌رود و همه کارهای مملکت از قاعده و ترتیب خواهد افتاد.² حتی در اسناد موجود از پیشینیان نیز آمده است که در چنان شرایطی مردم به چیزهایی طمع می‌کنند که حق آنها نیست، آداب را ضایع کرده، سنت‌ها و رأی‌ها را رها می‌کنند... آشکارا تغلب نموده، بر یکدیگر حمله می‌نمایند... آدمی صورتان دیو صفت و دد سیرت می‌شوند... حجاب ادب خواهد افتاد و قومی پدید می‌آیند که نه هنری دارند، نه میراثی، و نه غم گوهر نیک و خاندان و رگ و ریشه دارند و نه حرفه و صنعتی می‌دانند. آنها فارغ از همه‌ی اندیشه‌ها و خالی از هر شغلی، مستعد برای سخن‌چینی و شرارت می‌شوند.³

با این وصف اگر از روش اول یعنی پس از فرونشستن هیجانات و بلوای اتفاق افتاده از طریق انتخابات تصمیم به جایگزینی نظام حاکم گرفته شود، در اینکه نظام مطلوب جدید جمهوری باشد یا پادشاهی، احتمالاً تفاوتی نخواهد کرد زیرا به هر حال تصمیم‌گیری در فضائی آرام و مطلوب، صحیح‌تر و دقیق‌تر خواهد بود.

1 - پژوهشگر مستقل تاریخ خاندان گرجی‌تبار بارانتاشویلی در ایران

2 - سیرالملوک (سیاست‌نامه)، ابو علی حسن طوسی (خواجه نظام‌الملک)، به اهتمام هیوبرت دارک، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ دوم، 1347، صص 189-190

3 - نامه تئسز به گشتاسب، تصحیح مجتبی مینوی، تعلیقات مجتبی مینوی و محمداسماعیل رضوانی، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، چاپ دوم، 1354، صص 57-58

در این نوشتار کارنامه شخصی به نام محمدعلی خان⁶ گرجی و دودمانش به عنوان یکی از کاندیدهایی که در آن مقطع می‌توانست برای پادشاهی ایران پیشنهاد شود بررسی خواهد شد که خاندانش بطور مشخص از زمان شاه صفی تا آخر عصر صفوی و حتی در زمان گذار از صفویه به افشاریه بصورتی پُر تعداد در بالاترین مناصب حکومتی ایران صاحب منصب بودند.⁷ اگرچه آنها هرگز علم قیام بر علیه صفویان برنداشتند، اما در زمان سقوط صفویه در شرایطی قرار گرفتند که فرصت انجام یک کودتا برای به قدرت رسیدن را در اختیار داشتند. مقاله حاضر با گاه شمارش اتفاقاتی که به نظر می‌رسد قطعات پازل یک کودتا را می‌توانستند تشکیل دهند به بحث خواهد پرداخت و در همین خصوص به سه پرسش زیر پاسخ خواهد داد:

- 1- آیا محمدعلی خان مذکور، خود به لحاظ پیشینه حکومتی، دانش و تجربه کافی در امر حکمرانی داشت که بعدها بتواند در مسند پادشاهی ایران قرار بگیرد یا خیر؟
 - 2- آیا دودمان وی پیشینه کافی در امر حاکم پروری و اندیشه‌های حکمرانی داشته‌اند؟
 - 3- آیا در صورت شکست تفکر انتخابات در شرایط آرام، اساساً فرصتی وجود داشت که محمدعلی خان لافل بتواند از طریق کودتا به قدرت برسد؟
- اینها سوالاتی است که در سطور آتی به کنکاش گذاشته خواهد شد تا در حد بضاعت پاسخی درخور بدست آید.

گفتار اول: جایگاه اجتماعی و طبقاتی محمدعلی خان و دودمانش

- 1- آیا محمدعلی خان، خود به لحاظ پیشینه حکومتی، دانش و تجربه کافی در امر حکمرانی داشت که بعدها بتواند در مسند پادشاهی ایران قرار گیرد؟
- محمدعلی خان فرزند اصیلان خان، فرزند واخوشتی خان از خاندان گرجی تبار باراتاشویلی است⁸ که یکی از شخصیت‌های مهم کمتر شناخته شده اما پر نقش تاریخ ایران در اواخر عصر صفوی محسوب می‌گردد. وی از سال ۱۱۲۱ (ه.ق) [۱۷۰۹ میلادی] تا پایان عصر صفوی و پس از آن همواره در اتفاقات آن دوران به عنوان صاحب منصب حضور داشت و از نزدیکان شاه طهماسب دوم و منصوبین نادر (شاه آینده) محسوب می‌گردید.

6 - برای مطالعه سلسله انساب محمدعلی خان و بستگانش در تمام متن مقاله حاضر نگاه کنید به از بیروتیسی تا پندبال، امین قزلباشان، تهران، ارمان تاریخ، چاپ اول، ۱۳۹۷، ص ۲۶۲

7 - در خصوص کیفیت و کمیت مناصب حکومتی باراتاشویلی‌ها در ایران نگاه کنید به: همان، صص ۲۶۷-۲۷۳

8 - چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، هیروتاکیه ماندانا، ترجمه و تحشیه مصطفی نامداری منفرد، تهران، نشر تمثال، چاپ اول، ۱۳۹۶، ص ۱۱۷

او در 1121 (ه.ق.) [1709 میلادی] نایب‌الحکومه شوشتر⁹ در 1131 (ه.ق.) [1719 میلادی] مستوفی خاصه،¹⁰ در 1134 (ه.ق.) [1722 میلادی] توپچی‌باشی،¹¹ مستوفی خاصه،¹² حاکم استرآباد،¹³ در 1135 (ه.ق.) [1723 میلادی] ناظر بیوتات خاصه شریفه¹⁴ و نایب‌السلطنه شاه طهماسب دوم،¹⁵ در 1137 (ه.ق.) [1725 میلادی] قوللر آقاسی،¹⁶ و در 1138 (ه.ق.) [1726 میلادی] سردار عراق،¹⁷ بود. این مناصب همگی فقط مربوط به دوره‌ای است که وی می‌توانست کودتا کند یعنی حداکثر تا سال 1139 (ه.ق.) [1726 میلادی] که نادر در ایران شناخته شد، و چنانچه بخواهیم کل پیشینه وی را بدانیم باید دانست که او پس از تاریخ مذکور نیز مناصب مهمی داشت از قبیل حاکم کهگیلویه در 1141 (ه.ق.) [1728 میلادی]،¹⁸ حاکم فارس در 1143 (ه.ق.) [1730 میلادی]،¹⁹ شاهبندر (حاکم) بندر عباس در 1144 (ه.ق.) [1731 میلادی]،²⁰ و سپس سفیر ایران در هندوستان.²¹

9. تذکره شوشتر، سیدعبدالله بن سیدنورالدین بن سیدنعمت‌الله جزایری شوشتری، مقدمه تصحیح و تعلیقات دکتر مهدی کنخدای طراح، اهواز، ترآوا، چاپ اول، 1388، ص 142

10. اشرف افغان در تختگاه اصفهان (روایت شاهدان هلندی)، دکتر ویلم فلور، مترجم دکتر ابوالقاسم سری، تهران، نشر توس، چاپ اول، 1367، ص 5. توضیح: مستوفی خاصه وظایفی مشابه با مستوفی‌الممالک که معادل وزیر دارائی محسوب می‌گردید (سازمان اداری حکومت صفوی، تحقیقات حواشی و تعلیقات استاد مینورسکی بر تذکره‌الملوک، ترجمه مسعود رجینیا، با حواشی و فهراس و مقدمه و امعان نظر محمد دبیر سیاقی، تهران، انجمن کتاب (کتاب فروشی زوار)، 1334، ص 98) داشت اما با رتبه‌ای پایین‌تر که زیر نظر وزیر اعظم خدمت می‌کرد. وی اگرچه از نظر مقام و مرتبه پایین‌تر از مستوفی‌الممالک بود اما به دلیل وسعت و بسیاری درآمد، دارای نفوذ و قدرت بیشتری بود. (همان، ص 100) احتمالاً مستوفی خاصه مخارج لشکری و نظامی را ممیزی و نظارت می‌کرده است. (همان، ص 101)

11. دیوان و قشون در عصر صفوی، ویلم فلور، مترجم کاظم فیروزمند، تهران، انتشارات آگاه، چاپ اول، 1388، ص 258 پاورقی شماره 19؛ نادرشاه و بازماندگانش (همراه با نامه‌های سلطنتی و اسناد سیاسی و اداری)، توضیحات و حواشی عبدالحسین نوانی، تهران، زرین، چاپ اول، 1368، ص 114. توضیح: توپ‌خانه تحت نظر توپچی باشی اداره می‌شد که مسئول انواع ادوات و لوازم مربوط به توپ نیز بود. در اواخر دوره صفوی توپچی باشی یک عالیجاه بود. توپچی باشی در سال 1660 میلادی سالیانه دو هزار تومان حقوق می‌گرفت. او همچنین مسئول امور توپ‌ریزان (سازندگان توپ)، دروگران و تفنگ چیان بود. (دیوان و قشون در عصر صفوی، ص 257) نیروی توپ‌خانه در زمان شاه عباس اول دوازده هزار سرباز داشت. (همان، ص 259) توپچی باشی در 1680 میلادی حدود چهار هزار نفر نیروی تحت فرمان داشت که معادل نیروهای گارد و تفنگداران در فرانسه بودند. آنها تحت فرمان چهار افسر خدمت می‌کردند و در تمام مراسم در کنار شاه حضور داشتند. (همان، ص 260)

12. اشرف افغان بر تختگاه اصفهان، ص 5

13. نادرشاه و بازماندگانش، ص 114

14. همان، صص 113-114. توضیح: ناظر بیوتات، سرپرست کارگاه‌ها و ناظر کل دستگاه سلطنتی. وزیر اول شاه و ناظر کل امور مالی و خرج دستگاه سلطنتی و عایدات شاه و اموال او بود، وی در اموری مداخله داشت که مستقیماً با منافع شاه در ارتباط بود. (سازمان اداری حکومت صفوی، ص 90)

15. نادرشاه و بازماندگانش، صص 75 - 76؛ زبده‌التواریخ، محمدمحسن مستوفی، به کوشش بهروز گودرزی، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی (چاپ شده در چاپخانه موسسه چاپ انتشارات دانشگاه تهران)، چاپ اول، 1375، ص 141. توضیح: برخی منابع وی را وزیر اعظم شاه سلیمان صفوی نوشته‌اند (صحف ابراهیم، علی ابراهیم خان خلیل بنارسی، تصحیح میرهاشم محدث، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1385، ص 226) که به نظر صحیح نمی‌باشد. ممکن است منظور همان وزیر اعظمی شاه طهماسب دوم باشد.

16. زبده‌التواریخ، ص 147 توضیح: به فرمانده لشکر غلامان قوللر آقاسی می‌گفتند (ایران عصر صفوی، راجر سیوری، مترجم کامبیز عزیزی، تهران، نشر مرکز، چاپ نوزدهم، 1389، ص 89) که سومین رکن دولت امپراتوری ایران بود. (سفرنامه سانسون، سانسون، به اهتمام و ترجمه دکتر تقی تفضلی، تهران، ابن سینا، 1346، ص 48)

17. زبده‌التواریخ، ص 150

18. تذکره شوشتر، ص 159؛ گرجیان در ایران عصر صفوی (به زبان گرجی)، هیروتاکه ماندائ، تفلیس، انتشارات آرتانوجی، 2008م، ص 67. توضیح: محمدعلی امام اهوازی مطالب صفحه 159 تذکره شوشتر را در اتفاقات سال 1141 (ه. ق.) ذکر کرده است (تاریخ خوزستان، محمدعلی امام اهوازی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1379، ص 388)

19. تذکره شوشتر، ص 161؛ تاریخ خوزستان، ص 391

20. حکومت نادرشاه (به روایت منابع هلندی)، دکتر ویلم فلور، مترجم دکتر ابوالقاسم سری، تهران، توس، چاپ اول، 1368، ص 140

21. تذکره شوشتر، ص 161؛ تاریخ جهانگشای نادری، محمد مهدی استرآبادی، تصحیح دکتر میثرا مهرآبادی، تهران، ندای کتاب، چاپ دوم، 1390، ص 211؛ صبح گلشن، سید علی حسن خان بهادر، نسخه خطی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره 43952، ص 515

طول سنوات خدمتی، تعدّد مناصب و کیفیت آنها همگی حکایت از جایگاه ویژه محمدعلی خان در تاریخ ایران آن دوران دارد که البته در این مقاله صرفاً به همان مناصبی که تا پیش از 1139 (ه.ق) 1726 میلادی در اختیار داشت اکتفا خواهیم کرد و به نظر می‌رسد او با تجربه در امر حکومت بر شوشتر و استرآباد تا آن زمان، همچنین داشتن مناصب توپچی‌باشی (مسئول ادوات و لوازم توپخانه)، قوللر آقاسی (فرمانده لشکر غلامان، و سومین رکن دولت امپراتوری ایران)، مستوفی خاصه (مقامی پایین‌تر از مستوفی الممالک که معادل وزیر دارائی محسوب می‌گردید)، ناظر بیوتات خاصه شریفه (سرپرست کارگاه‌ها و ناظر کل دستگاه سلطنتی)، نایب السلطنه شاه طهماسب دوم و برخی مناصب دیگر، از اندوخته‌های تجربی خوبی در امر حکمرانی و فرماندهی به‌رهمند بوده است. در واقع او تمام سطوح سازمانی را به ترتیب از پایین به بالا طی کرده بود و یک‌شبه به قدرت نرسید. او از نایب‌الحکومه‌ای شوشتر شروع کرد تا به نایب‌السلطنه‌ای ایران منصوب شد که در مجموع پیشینه حکومتی وی را برای کاندید شدن در آن مقطع تاریخی را قابل قبول می‌نمایاند. اما وضعیت خانوادگی او چگونه بود؟

2- آیا دودمان محمدعلی خان پیشینه کافی در امر حاکم پروری و اندیشه‌های حکمرانی داشته‌اند؟
نیاکان محمدعلی خان که در کودکی بر اساس رسم «نوا»²² از گرجستان به دربار ایران فرستاده شده بودند و در طبقه «غلامان خاصه شریفه»²³ پرورش یافتند، از یکی از خوشنام‌ترین دودمان‌های حکومتی عصر صفوی برخاسته بودند. خاندان آنها نه تنها یکی از چند خاندان بزرگ تاوادی²⁴ گرجستان بود که در عصر

22 - رسم نوا رسمی مرسوم بین پادشاهان و بزرگزدگان بود. هر ساله والی گرجستان هفت طفل از اعیان آنجا را به دربار می‌فرستاد، و گاه می‌شد که شاه دستور میداد تا اولاد فلان امیر را روانه دربار کنند (تذکره ریاض‌الشعراء، علیقلی بن محمدعلی والّه داغستانی، مقمّه تصحیح و تحقیق: محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر، 1384، ص 2355). برخی از خوانین گرجستان، این رسم را نشانه مفاخرت و ارجحندی خود می‌دانستند (خلدیرین (ایران در روزگار صفویان)، محمد یوسف والّه اصفهانی، به کوشش میرهاشم محدث، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، 1372، ص 636) به عبارت دیگر گاهی آنها را با این روش به دربار فرا می‌خواندند زیرا قسمتی از اهداف این‌گونه فراخوان‌ها همانا تربیت طبقه‌ای از نخبگان بود به نام غلامان خاصه شریفه که در ساختار حکومتی صفویه جایگاه ویژه‌ای داشتند و قرار بود در آینده مناصب مهم لشکری، کشوری و سیاسی امپراتوری صفویه را در دست بگیرند (نیوان و قشون در عصر صفوی، ص 225)

23 - پدر بزرگ محمدعلی خان یعنی واخوشتی خان از غلامان خاصه شریفه بود. (تذکره شوشتر، ص 123) شاردن می‌نویسد: اگرچه غلام شاه به معنی برده و بنده شاه است، اما نه تنها همچون بندگان دیگر، مفهوم آن آزاد نبودن نیست، بلکه بندگان شاه آن گروه از نیک بختان بودند که از زمان کودکی برای خدمت به شاه تربیت می‌شدند و پس از اینکه نیکو بار می‌آمدند، در دربار به انجام دادن برخی وظایف خطیر گماشته می‌شدند. (سفرنامه شاردن، ژان شاردن، مترجم اقبال بغماتی، تهران، توس، چاپ اول، 1372، ص 421) به همین جهت بسیاری از اعیان و اشراف، پسران خود را از پنج سالگی به خدمت کردن در دربار می‌فرستادند تا پس از بزرگ شدن از منافع مادی و مقاماتی که بر حسب لیاقت و کاردانی و خدمات صادقانه نصیبشان می‌گردد برخوردار گردند. (همان، صص 421-422) در حقیقت غلامان در ایران که معادل نجیب‌زادگان شاعل در دربار فرانسه بودند. (همان، ص 421) در دولت ایران، عمده مناصب مهم لشکری، کشوری و سیاسی را در اختیار داشتند و معادل مارکیزها در فرانسه محسوب می‌شدند. (نیوان و قشون در عصر صفوی، صص 225-226) توضیح درباره مارکیزها: ارسال نجیب‌زاده‌ای بود که سوگند وفاداری به یک نجیب‌زاده دیگر ملقب به لرد ادا می‌کرد. لردها نیز گاهی لقبی اشرافی موسوم به دوک دریافت می‌کردند و آن زمانی بود که وی لرد یک دوک نشین می‌شد که منطقه وسیعی از قلمرو پادشاهی بود و شاه آن را به عنوان فیت (اجرت بصورت زمین) به یک ارسال قدرتمند می‌داد. مارکی (مارکیز) نیز لقبی اشرافی بود تقریباً معادل دوک. (عصر فتودالیسم، تیموتی لوی بیل، مترجم مهدی حقیقت خواه، تهران، انتشارات ققنوس، چاپ پنجم، 1397، صص 136 و 137)

24 - در گرجستان بین سده‌های دهم تا سیزدهم میلادی طبقه‌ای از خانواده‌های اشراف موسوم به «ازنوری»ها وجود داشت که در واقع طی تحولاتی، هسته اولیه تشکیل طبقه‌ای اشرافی به نام «تاوادی»ها گردیدند. در این بین، ازنوری‌هایی که نتوانستند خود را با شرایط جدید تطبیق دهند از بین رفتند و به جای آنها خاندان‌های «ازنوری» جدیدی بوجود آمد که در بسیاری از موارد املاک خاندان‌های به زیر اقتدار تصرفت و گاهی تا آنجا پیش رفتند که حتی نام آنها را بر خود گذاشتند که به طبقه تاوادی‌ها موسوم شدند. آنها که از طبقه نجیبی تحت فرمان مستقیم پادشاهان و اسقف‌ها بودند، حتی گاهی رهبران خود را خود برمی‌گزیدند که به ناچار تأیید پادشاه را نیز به همراه داشت. تاوادی‌ها سرانجام تمام مقامات کلیدی دربار مرکزی را در دست گرفتند و همه اختیارات نظام درباری را نیز قبضه کردند. (چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، صص 29-31) برخی از این خاندان‌ها چنان قدرت داشتند که توانستند بصورتی نیمه مستقل در مناطقی از گرجستان دولت‌های مخصوص به خود را بوجود آورند مانند خاندان بار اتاشولی (همان، ص 32) که قدرتمندترین تاوادی‌ها در بین سده‌های پانزدهم تا هجدهم میلادی به شمار می‌آمدند (همان، صص 45-46) و آن خاندان محمدعلی خان بود. (همان، ص 117) در واقع گرجی‌ها آماری بزرگ و بهادر را «آزنور» می‌نامیدند (مطلع سعیدین و مجمع بحرین، کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی، به اهتمام دکتر عبدالحسین نوایی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول، 1383، جلد اول دفتر دوم،

صفوی موفق به ایجاد دولت‌های نیمه مستقل در پادشاهی کارتلی گردید، بلکه از میانه سده پانزدهم تا هجدهم میلادی (قرن نهم تا سیزدهم ه. ق.) نیز قدرتمندترین تاوادی‌ها در منطقه کارتلی بود.²⁵ در حقیقت سران این خاندان در ایران که از طفولیت در زمان شاه عباس اول در دربار صفویان تربیت شده بودند،²⁶ در آینده به مناصب مهم حکومتی منصوب گردیدند.²⁷ بر اساس آمار موجود، رجال این دودمان تنها از سال 1039 تا 1306 (ه. ق.) [1629 تا 1889 میلادی]، بیش از دو و نیم قرن با 28 دولتمرد، حدود 90 مرتبه در عرصه‌های تاریخ ایران صاحب منصب شدند.²⁸

آنها فقط در بازه زمانی 1039 تا 1139 (ه. ق.) [1629 تا 1726 میلادی] (یعنی پیدایش جدی نادر و در واقع آخرین سال مورد نظر جهت احتمال تحقق کودتا از منظر مقاله حاضر) که تنها یک قرن از پیشینه چند صد ساله آنها را شامل می‌گردد،²⁹ لاینقطع ده‌ها منصب حکومتی، نظامی، درباری و دولتی³⁰ داشتند که تعداد 20 دولتمرد از آن دودمان، بالغ بر 62 انتصاب حکومتی را در کارنامه خویش ثبت کرده بودند (شامل 8 منصب دولتی و درباری، 12 منصب نظامی و 42 انتصاب فرمانروایی).³¹

در اینجا بدون در نظر گرفتن مناصبی که این دودمان پس از پیدایش نادر در سال 1139 (ه. ق.) [1726 میلادی] در تاریخ ایران کسب کردند، صرفاً به پیشینه آنها در پیش از تاریخ مذکور نگاهی خواهیم داشت تا کیفیت و کمیت مشق حکمرانی کردن آن سلسله را مرور کرده باشیم:

محمدعلی خان، خود مناصب نایب‌الحکومه‌ای شوشتر، توپچی باشی، قوللر آقاسی و نایب‌السلطنه‌ای شاه طهماسب دوم را در اختیار داشت، برادرش عبدالله خان حاکم شوشتر، و برادر دیگرش محمدرضا خان نیز حاکم شوشتر بودند، پدرش اسلمس بیگ (اصلان خان) مناصب حکومت قندهار، کهکلیویه، استرآباد، نایب‌الحکومه شوشتر، دیوان بیگی و قوللر آقاسی را در اختیار داشت، پدربزرگش واخوشتی خان، حاکم شوشتر، و عموهایش به ترتیب فتح‌علی خان حاکم شوشتر و قوللر آقاسی و کلبعلی خان نیز حاکم شوشتر بودند. حتی پسر عموهای وی نیز یعنی مهرعلی خان مناصب حکومت شوشتر، نایب‌الحکومه دزفول،

ص 815) که از طبقه اعیان و اشراف صاحب نسب و آزادان و اصیل‌زادگان گرجی محسوب می‌شدند، (زندگانی شاه عباس اول، نصرالله فلسفی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، جلد دوم، 1347، ص 212) آنها هسته اولیه پیدایش طبقه «تاوادی»‌ها را تشکیل دادند. توضیح: شاید نمونه‌ای از این دگرگونی را بتوان در اتفاقات ارمنستان نیز پیدا کرد بطوری که می‌بینیم اعراب در ارمنستان با اختلاف انداختن بین امیر نشین‌های ارمنی، آنها را به جان یکدیگر می‌انداختند تا مهم‌ترین دودمان‌های ارمنه (مامیکونیان، کامساراکان و رشتونی) را نابود کنند. درست در همین دوره بود (دوره تسلط اعراب بر ارمنستان) که خاندان‌های باگراتیونی و آردزرونی از این فرصت استفاده کردند و مثلاً باگراتیونی‌ها موفق شدند با دریافت قسمتی از بازمانده امیر نشین‌های منحل شده (امیر نشین مامیکونیان در منطقه فرات و ارس و همچنین امیر نشین کامساراکان در منطقه قارص) مستملکات خود را توسعه دهند و بصورت یک منطقه متصل و یکپارچه درآوردند. (تاریخ ارمنستان، هرازد پاسدر ماجیان، مترجم محمد قاضی، تهران، نشر تاریخ ایران، چاپ اول، 1366، ص 177)

²⁵ چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، صص 45-46

²⁶ - واله داغستانی در این خصوص می‌نویسد محمدعلی خان ولد اصلان خان است که اجدادش از آمرزادگان گرجستان بوده‌اند. وی اشاره می‌کند زمانی که رسم بود هر ساله والی گرجستان هفت طفل از اعیان آنها را به رسم پیشکش به دربار صفویان بفرستد که در آینده به مناصب مهمی چون قوللر آقاسی‌گری، دیوان بیگی‌گری، توپچی باشی‌گری و بیگلربیگی‌گری عمده سرحدات منصوب شوند، اجداد محمدعلی خان نیز از این طبقه بوده‌اند (تذکره ریاض‌الشعراء، ص 2355)

²⁷ - چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، ص 40

²⁸ - از بیروتیسی تا بندبال، صص 267-273

²⁹ - برای مطالعه پنج قرن پیشینه این خاندان در عرصه‌های قدرت، مطالعه کتاب از بیروتیسی تا بندبال توصیه می‌گردد.

³⁰ - در این نوشتار مناصب نظامی شامل: قوللر آقاسی، توپچی باشی، بوزباشی، ششیر قورچی (مسئول قسمت گرزهای شش پَر در اسلحه خانه)، داروغه، میرآخورباشی، سرداری، فرماندهی نظامی، و مناصب دولتی و درباری شامل: سفیر، همراه سفیر، دیوان بیگی، میرشکارباشی، اردو بیگی، ناظر بیوتات خاصه شریفه، بسالو وصیت، نایب ایشیک آقاسی، و مناصب حکمرانی نیز شامل: نایب‌السلطنه، بیگلربیگی، نایب بیگلربیگی، حاکم، جانشین حاکم، فرمانفرما، نایب‌الحکومه و همچنین نایب‌الایاله در نظر گرفته شده‌اند.

³¹ - از بیروتیسی تا بندبال، صص 267-273. توضیح: نه تنها در 20 نفر مذکور منصب فرمانروایی را تجربه کرده‌اند، بلکه تعدادی از آنها علاوه بر آن، مناصب نظامی، دولتی و حتی درباری را نیز در کارنامه خویش داشتند. (نگاه کنید به همان، صص 267-273)

یساولی صحبت و حاجی محمد خان نیز نایب‌الحکومه‌ای شوشتر و سپس حکومت شوشتر را در دست داشتند. نوه عمویش به نام بیجن خان نیز حاکم شوشتر و کهکیلویه و ابوالفتح خان نواده عمویش حاکم شوشتر و دزفول بود. در نسل پیشین نیز عموهای پدرش به ترتیب، اوتار خان حاکم قندهار، اردستان، درون و خبوشان، خوار و دماوند و سمنان و فیروزکوه، و گرجاسب بیگ حاکم قندهار، کرمان، آذربایجان و قوللراقاسی بودند. پسر عموهای پدرش نیز یعنی صفی قلی بیگ حاکم درون و خبوشان، عیسی خان حاکم خوزستان و طهماسب بیگ نایب‌الحکومه کرمان و آذربایجان بودند. حتی دورمیش خان نوه عموی پدر محمدعلی خان نیز حاکم قندهار و گرشک بود و پسر وی نیز حاکم گرشک گردید.³²

علاوه بر اینها، اولاد پسر عموی پدر بزرگ محمدعلی خان (یعنی اولاد قاپلان پسر عموی واخوشتی خان) نیز در گرجستان نه تنها در منطقه کارتلی جنوبی بر سه ناحیه آگتی، کوئشیا و مشاوری فرمان می‌راندند و فرماندهی سپاه سومخیت سابرانی انو موسوم به لشکر پیش قراول را در دربار پادشاه کارتلی در اختیار داشتند،³³ بلکه صاحب منصبان بزرگی بودند بطوری که گئورگی خزانه‌دار کل کارتلی، اصلان رهبر طایفه، پاپونا حاکم موراوی نواحی سومخیت سابرانی انو، تاماز [طهماسب] فرمانده نیروهای سومخیت سابرانی انو، اوربلی (واختانگ) دیوان بیگی و خواهر آنها بانو رودام نیز همسر واختانگ پنجم (شاهنواز) یکی از شاهان گرجستان بود.³⁴

اینکه بطور لایق‌قطع، 3 نفر از این دودمان در زمان شاه صفی با 10 انتصاب، 5 نفر در زمان شاه عباس دوم با 14 انتصاب، 4 نفر در زمان شاه سلیمان با 6 انتصاب، 15 نفر در زمان شاه سلطان حسین با 31 انتصاب، و 14 نفر از زمان شاه طهماسب دوم تا عصر قاجار با 33 انتصاب³⁵ همچنان در بالاترین مناصب، دولتمردان کشوری و سپهسالاران لشگری امپراتوری ایران بوده‌اند، کارنامه‌ای قابل قبول از آن دودمان در عرصه حکمرانی است.

علاوه بر این، صرف نظر از بُعد زمانی حضور چند صد ساله آنها در عرصه‌های تاریخی، با نگاهی به وسعت جغرافیای حکومتی‌شان طی سالهای 1039 تا 1139 (ه.ق) [1629 تا 1726 میلادی] (تصویر شماره 1)، و همچنین وسعت جغرافیای حکومتی آنها تا عصر قاجار (تصویر شماره 2)، در می‌یابیم که آنها از شمال تا جنوب، از شرق تا غرب و حتی در مرکز ایران همواره در این سرزمین فرمانروا بوده‌اند.

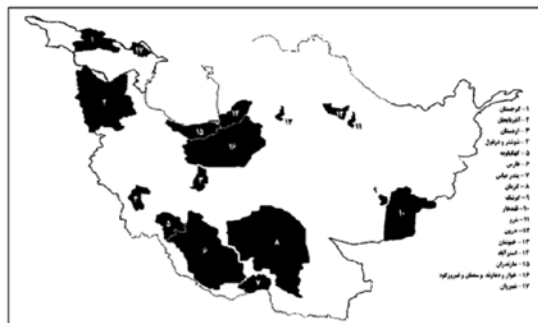
تصویر شماره (1): نقشه تقریبی مناطق تحت فرمانروایی خاندان باراثاویلی در بازه صد ساله سال‌های 1039 تا 1139 (ه.ق) [1629 تا 1726 میلادی]

32 - از بیزتویسی تا بندیل، ص 262

33 - چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، ص 45

34 - از بیزتویسی تا بندیل، ص 262

35 - گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان (مجموعه مقالاتی درباره تاریخ گرجی‌های خوزستان، تاریخ محلی دزفول، صفویان، و موضوعات وابسته)، امین قزلباشیان، تهران، نشر میراث فرهیختگان، چاپ اول، جلد اول، 1399، صص 302-309

تصویر شماره (2): نقشه تقریبی کل مناطق تحت حکومت خاندان باراتاشویلی طی پانصد سال تاریخ دودمانی

بنابر این وقتی به این دودمان بنگریم خواهیم دید که نه تنها خاندانی سراسر حکمران، بلکه در عرصه حکمرانی، شاید بیش از آنچه که نیاز بود پیشینه داشتند، در حقیقت در همین بازه یکصد ساله، این دودمان و دولتمردانش به دفعات مشق حکمرانی کرده بودند.

حال سوال این است که آنها با این همه پیشینه حکمرانی، آیا افرادی شایسته هم بوده‌اند، یا فقط حکمرانی طولانی مدت و با تعداد افراد زیاد داشته و مژگنی حاکم ظالم و بی کفایت بوده‌اند؟ شاید نالایق و ثروت اندوز بوده‌اند؟ این موارد در سطور بعدی بررسی خواهند شد تا علاوه بر مرور کمیت حکمرانی، کیفیت حکومت آنها نیز مطالعه، و برداشتی درست‌تر از دانسته‌های تاریخی آنها داشته باشیم.

3- کیفیت حکمرانی خاندان محمدعلی خان در منابع تاریخی

ولی قلی بیگ شاملو در توصیف اوتارخان (عموی پدر محمدعلی خان) می‌نویسد: غریب نوازیش مخصوص صغار و کبار و جمهور متوطنین و مترددین آن دیار بود³⁶ ... [و] در نظر اهل همت، حاتم طائی عصر خود بود.³⁷ همچنین درباره کیفیت حکومت واخوشتی خان (پدربزرگ محمدعلی خان) نوشته‌اند که: در زمان واخوشتی خان مردم شوشتر بسیار خوشبخت بودند و روزگار به فراغت می‌گذرانیدند و همه کس به فکر تحصیل و معرفت کمال بود.³⁸

سید میر سید علی نیز درباره فتح‌علی خان (عموی محمدعلی خان) می‌نویسد: «بیشتر وظائف، علما، ارباب کمال، صاحبان علم، افاضل و خوشنویسان همه در ایام مرحوم فتح علی خان به هم رسیدند»،³⁹ و صاحب تذکره شوشتر نیز درباره وی آورده است که، «فتح علی خان مردی صاحب عزم بود و انشای آثار عظیمه نمود»،⁴⁰ تذکره شوشتر عیسی خان بن ذوالفقار خان (عیسی خان پسر عموی پدر محمدعلی خان) را مردی ضابطه که به آبادانی سرزمین و رفاه رعیت رغبت بسیار داشت معرفی می‌کند.⁴¹

36. قصص الخاقانی، ولی قلی بن داود قلی شاملو، تصحیح و پاورقی دکتر سید حسن سادات ناصری، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ ارشاد اسلامی، چاپ اول، جلد اول، 1371، ص 12

37. همان، صص 13-14

38. تذکره شوشتر، صص 123 و 124

39. مقالاتی درباره تاریخ جغرافیایی دزفول، سیدمحمدعلی امام اهوازی به اهتمام و مقدمه محمدحسین حکمتفر، دزفول، دارالمؤمنین، چاپ اول،

1382، صص 151-152

40. تذکره شوشتر، ص 137

41. همان، ص 141

همچنین سید علی حسن خان بهادر، در صبح گلشن، محمدعلی خان را از امراء والاشراف گرجستان می‌داند و می‌نویسد که او عالی نژاد، والا نهاد، خوش‌خیال و سخندان بود.⁴² والہ داغستانی نیز در وصف او اشاره می‌کند که محمدعلی خان تمام عمر را با عزت و آبرو زندگی کرد،⁴³ تنزلش به ترقی همه امرا رجحان داشت⁴⁴ و به بیشتر صفات حمیده آراسته و پیراسته بود از جمله صفاتی چون همت، کوچک دلی، تواضع، حسن خلق، ادب، حیا، مروت، رحم و صافلی. در بین همتایان خود ممتاز و انگشت نما بود. در برابر دشمنان خود کمال شفیقت را داشت و به همین دلایل مورد حسد دیگران قرار می‌گرفت.⁴⁵ درباره او نوشته‌اند که در زمان حکومت بر فارس، سپاه و رعیت از حسن سلوکش راضی و شاکر بودند. بیشتر طبقات مردم نواله خوار خوان احسانش بودند و نوشته‌اند که در تمام عمر مرتکب قتل نگردید مگر به ضرورت دو سه مرتبه که علاج را منحصر در این دانست.⁴⁶ حتی محمدعلی خان چنان شخصیت ارزشمند و کاردانی در امر سیاست داشت که زمانی که سفیر ایران در هندوستان بود از سوی پادشاه هند ترغیب شد در آن کشور بماند و ملازمت و نوکری دودمان تیموری را بپذیرد، اما از آنجا که طبع وی با این پیشنهادات سازگار نبود، نتوانست به این دلت تن دهد، لذا هندوستان را ترک، و به ایران بازگشت اما در میانه راه در شهر تنه از دنیا رفت و پیکرش به ایران منتقل گردید.⁴⁷

محمدطاهر نصرآبادی در توصیف ذوالفقارخان (همان اوتار خان عموی پدر محمدعلی خان) و پسرش صفی‌قلی خان می‌نویسد: «سلسله ایشان به مردانگی و همت مشهورند».⁴⁸ سید میر سیدعلی نیز درباره کل خاندان واخوشتی خان می‌نویسد: «اولاد واخشتو خان همه عدل گستر، نیکو سیر، خیر خواه و رعیت پرور بودند».⁴⁹ «این طایفه علیّه، خود اصحاب کمال بودند».⁵⁰ [و] «با وجود کمال، ایشان به قیابح افعال اشتغال نمی‌داشتند».⁵¹ [پس] «چون رعیت خوبی ایشان را دیدند، به ناچار در خوبی و تحصیل کمال سعی می‌ورزیدند».⁵²

در تذکره شوشتر نیز پیرامون کل خاندان واخوشتی خان چنین آمده است: ابوالفتح خان [نواده عموی محمدعلی خان]⁵³ که خاوند دولت و نیک بختی او را بسیار نماید، همواره پرنده خوش یمنی و نیک بختی اجدادش، همچون ستاره‌های همیشه پیدا، بر سر مردمان این سرزمین نور افشان بوده، به طوری که درخت احوال این مرز و بوم، به پشت گرمی خورشید توجه، هواداری، لطف بی‌نهایت، دست پروردگی، تربیت و رسیدگی کردن این خاندان بلند مرتبه، به درجات عالی رسیده، و حاصل نیک بختی این خاندان بلند نظر نیز، همانا سعادت همه بزرگان این سرزمین است.⁵⁴

42. صبح گلشن، ص 515

43. تذکره ریاض‌الشعراء، ص 2357

44. همان

45. همان

46. همان، ص 2357 و 2358

47. همان، ص 2357؛ تذکره شوشتر، ص 166

48. تذکره نصرآبادی (تذکره الشعراء)، محمدطاهر نصرآبادی، مقدمه تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر، چاپ اول، جلد اول، 1378، ص 40

49. مقالاتی درباره تاریخ جغرافیایی دزفول، ص 151

50. همان، ص 152

51. همان

52. همان

53. در این خصوص نگاه کنید به: از بیروتیسی تا بندبال، ص 262

54. توضیح: اصل متن مذکور در تذکره شوشتر با کلمات و عبارات فارسی و عربی مرسوم در گویش قدیم نوشته شده لذا تفسیر آن شاید برای برخی خوانندگان مشکل باشد، به همین جهت متن فوق، کلمه به کلمه باز نویسی، و با چیدمان منظم‌تر، و حذف یا اضافه کردن عباراتی جهت تلطیف نمودن و خوانش راحت‌تر، از متن اصلی استخراج و برداشت گردیده است. اکنون با رویکرد حفظ امانت داری، اصل متن نیز به این شرح ذکر می‌گردد: «ابوالفتح خانا ضاعف الله اجلاله و ادام اقباله که همواره همای میمنت انتمای سعادتش این آغ جد به مثابه فرقدان ابدی الظهور بر مفارق سکنه این دیار پرتو انداز و نهال احوال اهالی این الکا به پشت گرمی خورشید عنایت و هواداری لطف بی‌نهایت و دست پروردگی تربیت و رعایت

حتی منابع تاریخی در کیفیت حکمرانی این خاندان بصورت اغراق آمیزی قلم‌فرسایی نموده‌اند، بگونه‌ای که در نسخه خطی قیام مشعشعیان درباره حکومت مهرعلی خان (پسر عموی محمدعلی خان) عبارت «پادشاهی» کردن بکار رفته و آمده است: «در شهر ذیقعه‌الحرام، ایالت الکاء شوشتر و دزفول به مهرعلی خان ولد کلب‌علی خان حاکم سابق شوشتر مفوض شده، سنه 1129، و مدت پنج سال پادشاهی کرد»،⁵⁵ علاوه بر آن در نوشته‌های خانوادگی خانواده هلاکوئی (از اعقاب مهرعلی خان مذکور) درباره پدر وی چنین نوشته شده است: «مهرعلی خان، پسر پادشاهی که در رودبند خاک است (دزفول)».⁵⁶ به عبارت دیگر کیفیت حکمرانی کلبعلی خان و پسرش مهرعلی خان را در تاریخ محلی بصورت مبالغه آمیزی از جنس پادشاهی توصیف کرده‌اند.

اینها همگی توصیفاتی کیفی از خاندان محمدعلی خان در منابع تاریخی است که در حقیقت نه تنها آن خاندان را به لحاظ کمی باید دودمانی حاکم پیشه و حکمران زاده دانست، بلکه به لحاظ کیفی نیز در مقام حاکمان درست کار و داننده‌ای باید بازشناخت که تاریخ بر درستی‌شان صحه می‌گذارد.

به هر صورت این دودمان نیز از دودمان‌هایی بودند که نشانه‌های بسیاری از شایستگی در امر فرمانروایی و حکمرانی داشتند اگرچه خاندان‌های دیگری نیز در این سطح و یا حتی برتر را می‌توان در آن دوره تاریخی برای امر پادشاهی پیدا کرد⁵⁷ که از حوصله نوشتار حاضر و دانش نگارنده خارج است (حداقل محمدعلی خان و دودمانش از نادر و پیشینیانش در این عرصه بسیار برتر بودند).

اکنون باید دید که آیا در صورت شکست تفکر انتخابات در شرایط آرام، اساساً فرصتی وجود داشت که محمدعلی خان لااقل بتواند از طریق کودتا به قدرت برسد یا خیر؟

گفتار دوم: شرایط انجام کودتا در آخرین سال‌های صفویه

واختانگ ششم (از بستگان سببی محمدعلی خان⁵⁸) اگرچه ظاهراً با شاه ایران روابطی دوستانه داشت، اما در سیاست خارجی به روسیه و پترکبیر متمایل بود. به همین جهت در ماجرای محاصره اصفهان توسط افغانه که مصادف بود با حمله لزگی‌ها به شروان و گرجستان در سال 1719 میلادی [1131 ه.ق]، وقتی واختانگ ششم برای حمله به لزگی‌ها سپاهی آماده کرده بود، اطرافیان شاه سلطان حسین چنین وانمود کردند که اگر واختانگ لزگی‌ها را تارو مار کند، موقعیت خوبی خواهد داشت تا با کمک روسیه به ایران بتازد زیرا پیشتر در سال 1718 میلادی [1130 ه.ق] پترکبیر برای یورش به ایران از واختانگ و عده مساعدت گرفته بود. لذا آنها از شاه خواستند که با لزگی‌ها کنار بیایند و واختانگ را به تقلیس بازگرداند. این در حقیقت فریبی بود که شاه سلطان حسین از اطرافیانش خورد. در همین زمان واختانگ ششم که موقعیت انتقام از لزگیان را داشت با ناراحتی فرستاده شاه را به حضور پذیرفت و به او بیان نمود که به شاه عرض کنید امر ایشان مطاع است، اما از این پس هرگز شمشیر خود را برای دفاع از شاه صفوی بیرون نخواهد کشید. این رویداد سرانجام به ضرر شاه صفوی تمام شد زیرا درواقع او مهم‌ترین نیروی جنگنده، یعنی

این سلسله علیه والا درترقی و اهتزاز است و فی‌الحقیقه مقیاس سعادت قاطبه اعیان این ولا از اقباس مشعله فروزان دولت این دودمان مناعت توامان افروختگی گرفته و وقوع پذیرفته» (تذکره شوشتر، ص 157)

⁵⁵ قیام مشعشعیان، نویسنده ناشناس، نسخه خطی، کتابخانه ملی تهران، شماره 5-08464، برگ 130 پ

⁵⁶ - نسب نامه، مقدمه تصحیح حائیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان، تهران، ارمان تاریخ، چاپ اول، 1395

ص 277

⁵⁷ - در ادوار مختلف استفاده از افراد شایسته که پیشینه‌ای در امور داشته باشند اصلی پذیرفته و مرسوم بوده بطوری که حتی در زمان کریم خان زند نیز درباره انتصابات این پادشاه نوشته‌اند: «از هر بلدی از بلاد ایران حاکمی مقتدر با امانت و دیانت پخته‌ی هوشمند برقرار نمود با دستورالعملی شافی و کافی و داروغه‌ای با اقتدار زیرک خردمند، و عمله جاتی همه شاهزاده، والی‌زاده، بیگلربیگی‌زاده، حاکم‌زاده، خان‌زاده و بیگلر زاده به جهت خود تعیین نموده و ...» (تذکره الملوک (قرن سیزدهم هجری)، میرزا محمد هاشم آصف شیر به رستم‌الحکماء (رضایلی خان هدایت)، تصحیح جلیل نوذری، تهران، میراث مکتوب، چاپ اول، 1399، ص 91) یعنی برای انتخاب افراد دستگاه دولتی خود افرادی از دودمان‌هایی که شاه، والی، بیگلربیگی، حاکم، خان و یا بیگ بودند انتخاب می‌کرد.

⁵⁸ - برای مطالعه درباره روابط خویشاوندی سببی واختانگ ششم با محمدعلی خان نگاه کنید به: از بیرتوبیسی تا بن‌دیل، ص 262

گرجیان را در مقابله با افغان‌ها از دست داد. بدین ترتیب واخترانگ ششم از کمک به شاه سلطان حسین سر باز زد و چون دخالت شاه را در ماجرای لزگی‌ها فراموش نکرده بود، خود را از صحنه بیرون کشید.⁵⁹

1- یک فرصت تاریخی برای انتخاب پادشاه ایران در شرایط آرام و بدون هیجان‌های خیابانی
در 1722 میلادی [1134 تا 1135 ه.ق] که اصفهان در محاصره افغانه قرار داشت،⁶⁰ پطربکیر با سی هزار نیروی جنگی به فرماندهی شیپوف و ماتپوشکین به سواحل جنوبی دریای مازندران حمله کرد و ولایات گیلان، مازندران، استرآباد و باکو را به تصرف درآورد. به همین دلیل عثمانی‌ها نیز که دشمن دیرینه روس‌ها و ایرانیان بودند برای بهره بردن از شرایط پیش آمده در منطقه و به تلافی تصرف ناحیه شمالی ایران توسط روس‌ها، به ایروان، تفلیس، گنجه و قریباغ حمله کردند و آنها را به تصرف خود درآوردند.⁶¹ این در حالی بود که شاه سلطان حسین در جنگال افغانه اسیر و شاه طهماسب دوم به عنوان پادشاهی آواره در ولایات مختلف ایران در تکاپوی نجات سلطنت خاندانش بود و گاهی کارهایی می‌کرد که به ضرر خودش تمام می‌شد.⁶² در چنین فضائی واقعیتی وجود داشت و آن هم این بود که اگرچه عثمانی و روسیه دو رقیب سرسخت در منطقه بودند و دشمن دیرینه یکدیگر محسوب می‌شدند، اما در آن دوره ترک‌ها از جنگ با روس‌ها بیشتر از جنگ با ایران می‌ترسیدند⁶³ و روس‌ها نیز می‌دانستند که بدون جنگ با عثمانی نمی‌توانند از منطقه دربند فراتر بروند و وارد خاک ایران شوند.⁶⁴ لذا تمایلی هم به جنگ با عثمانی نداشتند.⁶⁵ ضمن اینکه پطربکیر نمی‌خواست مخاصمه با عثمانی را تجدید کند زیرا مصمم بود که نقشه گسترش به ماورای خزر را که آرزوی آن را داشت به مرحله اجرا بگذارد و تغییرات عظیم و ناگهانی ایران [فروپاشی صفویه] نیز این فرصت را به او داده بود.⁶⁶ علاوه بر آن، ترک‌ها معتقد بودند که محمود افغان با مثنی راهزن، پادشاهی را که دودمانش بیش از دو قرن بر ایران سلطنت داشتند را سرنگون کرده و وجودش را خطرناک می‌دانستند، بطوری که نگران

59 - دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در قفقاز-آذربایجان، ارمنستان، گرجستان و جمهوری خود مختار داغستان-)، به سرپرستی حسن انوشه، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، جلد پنجم، 1382، ص 594 و 595

60 - نادر شاه، صص 20-21

61 - تاریخ قریباغ، میرزا جمال جواتشیر قریباغی، مقدمه تصحیح و تحشیه حسین احمدی، تهران، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، 1382، ص 16

62 - در بین سال‌های 1134 تا 1137 (ه.ق) [1722 تا 1725 میلادی] شاه طهماسب دوم با تصمیمات اشتباهش خطرات زیادی را بر علیه خود بوجود می‌آورد، مثلاً در آن دوران که در میان ارامنه برای پیوستن به روسیه جنبشی وجود داشت و سران آن نهضت در مقابل سلطه صفویان ایستادگی می‌کردند، شاه طهماسب دوم با اشتباه در تصمیم‌گیری و رفتاری نابخردانه از طریق اخاذی‌های بیش از حد از مردم جنگاور ارامنه ناحیه کوهستانی قیانات که در نتیجه علم قیام بر علیه او بلند کردند، وضعیت را از چیزی که بود بدتر کرد. با مثلاً با برکناری واخترانگ ششم از منصب حکمرانی گرجستان و انتصاب دشمن دیرینه‌اش یعنی کنستانتین (محمدقلی خان) به جای وی، (انقراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران، لارنس لکهارت، مترجم مصطفی قلی عماد، تهران، انتشارات مروارید، چاپ دوم، 1364، ص 292) رسماً واخترانگ را با خود به کدورت انداخت. این در حالی بود که بیشتر واخترانگ نیرونی دوازده‌هزار نفری را برای دفاع از سلطنت شاه سلطان حسین به ایران گسیل کرده بود. اگرچه افغانه راه عبور آنان را تحت کنترل داشتند که شاید پیشروی بیش از آن نیز ممکن نمی‌شد (برافقاندن صفویان برآمدن محمود افغان (روایت شاهدان هلندی)، ویلم فلور، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، نشر توس، چاپ اول، 1365، ص 156 و 168 و 174) و در نهایت هم نیروهایش را به گرجستان فراخواند تا با پطربکیر برای حمله به ایران همکاری کند، (اما به هر حال با این کارش وضعیت را باز هم بدتر می‌کرد). محققین در این باره معتقداند که اگر این نیروها به سوی اصفهان می‌رفتند و به همکاری با علیردان خان و نیروهای لر تیارش می‌پیوستند، افغانه به احتمال زیاد مجبور به ترک محاصره اصفهان می‌شدند. (انقراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران، ص 184). شاه طهماسب دوم همواره با اشتباهاتش شرایط را به ضرر خود رقم می‌زد، بطوری که دور نمای حوادث در آغاز سال 1723 میلادی (1135 ه.ق) برای شاه طهماسب دوم پلس‌آور بود زیرا در آن زمان اصفهان در تصرف افغان‌ها بود، پطربکیر دربند و قسمتی از گیلان را در تصرف داشت و در حال حمله به باکو بود و عثمانی‌ها نیز در تدارک حمله به ایران بودند. (همان، ص 291)

63 - همان، ص 248

64 - همان، ص 218

65 - همان، ص 252

66 - همان

برای این کار، هم خود و هم دودمانش به اندازه کافی پیشینه قابل توجه برای حکمرانی نزد روس‌ها و عثمانی‌ها داشتند. مگر این همان کاری نبود که پیشتر شاه عباس اول با عثمانی کرده بود؟ یعنی ابتدا اراضی ایران را به عثمانی واگذار کرد و سپس در زمان مناسب با جنگ همه را پس گرفت.⁷⁴ علاوه بر آن چنین تفاهمی این امکان را می‌داد تا محمدعلی خان با کمک روس‌ها و عثمانی‌ها، افغانه را به راحتی از ایران بیرون کند و تخت سلطنت ایران را از چنگ آنها به در آورد زیرا روس‌ها و عثمانی‌ها افغانه را برای حکومت بر ایران قبول نداشتند.⁷⁵

اگرچه به هر حال با نپذیرفتن قرارداد مذکور از سوی شاه طهماسب دوم و آغاز مجدد درگیری‌ها و درگذشت پطرکبیر در اوایل سال 1725 میلادی [1137 ه.ق] که به هر تقدیر منجر به چشم پوشی روس‌ها از متصرفات پیشین، و حتی پیدایش نادر طی چند سال آتی و شکست عثمانیان از او و بازپس‌گیری همه متصرفاتشان، معادلات منطقه به هم زده شد،⁷⁶ اما به هر حال دورنمای اتفاقات آن سال‌ها شرایط ایران را مپهای یک کودتا نشان می‌دهد که به هر دلیلی محقق نگردید. اکنون بررسی خواهیم کرد تا بدانیم در صورتی که محمدعلی خان، خود قصد انجام کودتا داشت چه امکاناتی در اختیارش بود و چه فرصت‌هایی پیش‌رویش وجود داشت.

2- امکانات و فرصت‌های محمدعلی خان در انجام کودتا

الف) عموزدگان محمدعلی خان در آن دوران ده‌ها سال بود که بر مناطق مهمی نزدیک به اصفهان حکمرانی می‌کردند بطوری که از زمان آغاز حکومت واخوشتی خان در 1042 (ه.ق) [1632 میلادی] بر شوشتر تا 1137 (ه.ق) [1725 میلادی] که ابوالفتح خان و مهرعلی خان (نوادگان وی)⁷⁷ به ترتیب حاکم شوشتر و نایب‌الحکومه دزفول بودند، نودوپنج سال از حکمرانی لاینقطع این خاندان بر خوزستان می‌گذشت.⁷⁸ در حقیقت آنها بر مناطق شوشتر، دزفول و کهکیلویه در نزدیکی اصفهان حکومت می‌کردند.⁷⁹ این در حالی بود که این عموزدگان در 1724 میلادی [1136 ه.ق] به عنوان فرمانروایان شوشتر و

74 - شاه عباس اول به دنبال از دست رفتن بسیاری از اراضی ایران، تصمیم گرفت با هر بهای سنگینی با عثمانی صلح کند. (شاه عباس اول-پادشاهی با درس‌هایی که باید گرفت، دکتر منوچهر پارسا دوست، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، جلد اول، 1388، ص 438) او در سال 998 (ه.ق) [1590 میلادی] قرارداد استانبول را با عثمانی امضاء کرد که طی آن مناطق تبریز، گنجه، ارمنستان، تفلیس، شروان، داغستان، قسمت‌هایی از لرستان، کردستان، شبرور و نهند به عثمانی واگذار گردید. (همان، ص 441) این در حالی بود که شاه عباس از همان زمان که عهدنامه را امضاء کرد، مصمم به حمله به عثمانی و بازپس گرفتن اراضی منکوره بود. (همان، ص 444) در حقیقت شاه عباس درگیر نبردهای مداوم با حاکمان شورشی ولایت‌ها و سرکوب کردن آنها بود که مصلحت را در صلح با عثمانی دید و تن به چنین قراردادی داد. (همان، ص 533) او از سال 1012 (ه.ق) [1603 میلادی] نبرد با عثمانی را برای پس گرفتن ولایات از دست رفته آغاز کرد. (همان، ص 535) و تا سال 1020 (ه.ق) [1611 میلادی] آنها را از عثمانی پس گرفت. (همان، ص 533)

75 - در قرار داد 1724 میلادی فی‌مابین روسیه و عثمانی چنین آمده است، ماده پنجم: چنانچه طهماسب، بر اثر وساطت تزار، داوطلبانه شهرهای مذکور در ماده سوم را به ترکیه واگذار کند، ترکیه او را شاه ایران خواهد شناخت و نسبت به وی در مقام هرگونه کمک برخوآمد. تزار به موجب قرارداد خود با طهماسب نسبت به او کمک مؤثر خواهد کرد و تعهدات خود را درباره وی به موقع عمل خواهد گذاشت تا او به عنوان وارث قانونی بتواند امپراتوری ایران و اصفهان را از جنگ‌ال محمود غاصب رهائی بخشد. چنانچه محمود، در این صورت به ترکیه حمله کند روسیه علیه وی وارد عمل خواهد شد و کمک خواهد کرد تا او از ایران رانده شود. ترکیه و روسیه به موجب این قرارداد برای نشانیدن طهماسب به تخت ایران مشترک اقدام خواهند کرد. ماده ششم: چنانچه طهماسب از واگذارندن شهرهای مورد نظر ترکیه شانه خالی نماید، آن مملکت و روسیه اول دست به تصرف قسمت‌های متعلق به خود خواهند زد و چون در مملکت صلح و آرامش پدید آورند، فرمانروائی آن را در اختیار فرد ایرانی‌الاصلی که کاملاً مستقل خواهد بود خواهند گذاشت. این شخص را دو دولت مزبور به تخت خواهند نشاند و به هیچ نمایندگی از طرف محمود توجه نکرده هیچ‌گونه قراری با او به وجود نخواهند آورد. (تفراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران، ص 270) در حقیقت چه شاه طهماسب دوم قرارداد فی‌مابین آنها را می‌پذیرفت و چه نمی‌پذیرفت، در هر دو صورت روس‌ها و عثمانی‌ها محمود افغان را از ایران بیرون می‌کردند و او را برای تخت پادشاهی ایران قبول نداشتند.

76 - همان، ص 272

77 - نگاه کنید به: از ببرتویسی تا بنبدال، ص 262

78 - نگاه کنید به: همان، صص 267-271

79 - بین سال‌های 1135 تا 1137 (ه.ق) [1723 تا 1725 میلادی]، ابوالفتح خان حاکم شوشتر و پدرش بیجن خان حاکم کهکیلویه، و عمو زاده آنها یعنی مهرعلی خان نایب‌الحکومه دزفول بودند. (تذکره شوشتر، صص 144-145)

كهكيلويه با نيرويي معادل بيست هزار نفر، شامل مردان تازی، شوشتری، دوراق و همچنين سپاهيانی از ساير نقاط که در اختيار داشتند قرار بود به نبرد عليه افغانه بروند.⁸⁰

(ب) عموزادگان محمدعلي خان در خوزستان، از قبل با برخي از اعراب شرور و متمرده که احتمالاً در منطقه نيروي های جنگي محلي (چريک) داشتند در ارتباط بودند.⁸¹

بنابر اين چنانچه محمدعلي خان با اين عموزادگانش به توافق مي رسيد که در قبل دريافت امتيازاتي در آينده، نيروهايشان را در اختيار اين کودتا قرار دهند، ارتش قابل توجهي را در مرکز ايران در اختيار مي گرفت، علاوه بر اينکه خود نيز به عنوان فرمانده گارد سلطنتي نيروهاي جنگي قابل توجهي در اختيار داشت.

(ج) در 1722 ميلادي [1134 تا 1135 هـ.ق] که اصفهان در محاصره افغانه قرار داشت، وختانگ ششم که اشاره شد از بستگان سبيي محمدعلي خان بود،⁸² تعداد دوازده هزار جنگجوی گرجي برای ياری شاه سلطان حسين به ايران گسيل داشت.⁸³ که در ميان راه برای همکاري با پتر کبير در حمله به ايران به گرجستان فراخوانده شدند.⁸⁴ در همين سال گرجي ها و ارمني ها نيز با پترکبير عليه عثمانی ها متحد شدند، و پنجاه و دو هزار سرباز گرجي و ارمني را در سپاهي مشترک جمع کردند که وختانگ ششم فرماندهي نيروهاي گرجي آن سپاه را در اختيار داشت.⁸⁵ و همانطور که پيشتر اشاره گرديد پترکبير نيز سي هزار نيروي جنگي به ايران فرستاد و ولايات گيلان، مازندران، استرآباد و باکو را تصرف کرد و عثمانی ها نيز، ابروان، تغليس، گنجه و قريباغ را به تصرف درآوردند.⁸⁶

در حقيقت محمدعلي خان مي توانست با دادن وعده امتيازاتي در آينده به وختانگ ششم به عنوان يکي از بستگان سبيي اش، نيروهاي جنگي قابل توجهي نيز در مرزهاي شمالي ايران داشته باشد. ضمن اينکه وختانگ ششم و خاندانش نيز روابط نزديکي با عثمانی ها و روس ها بخصوص شخص پترکبير امپراتور روسيه به عنوان دشمنان ديرينه ايران داشتند.⁸⁷ که برگ برنده اي بود در دستان محمدعلي خان، اگرچه

80 - برافتان صوفيان بر آمدن محمود افغان، صص 283-284

81 - تصور نگارنده در اين خصوص اين است که چون بيچن خان پدر ابوالفتح خان نواده واخوشي خان بارათاويلي چند سال قبل به دليل ارتباط با اعراب شرور و متمرده از حکومت شوشتر عزل شده بوده (قيام مشعشعيان، نويسنده ناشناس، نسخه خطي، کتابخانه ملي تهران، شماره 5-08464، برگ 130 ب). لذا ممکن است در آن زمان هنوز هم ارتباطاتي با اين گروه از اعراب ناراضي داشته است.

82 - برای مطالعه درباره روابط خویشاوندی سبيی وختانگ ششم با محمدعلي خان نگاه کنيد به: از بيرتويسي تا بنديال، ص 262

83 - برافتان صوفيان برآمدن محمود افغان، ص 156 و 168 و 174

84 - انقراض سلسله صفويه و ايام استيلاي افغانه در ايران، ص 184

85 - ملوک خمس (قريباغ و پنج مليک ارمني آن از فروپاشي صفويه تا جنگ های ايران و روس)، رافي (هاکوپ مليک هاکوپيان)، مترجم آرا درامتيانيان، تهران، نشر شيرازه کتاب ما، چاپ اول، 1395، صص 18-19

86 - تاريخ قريباغ، ص 16

87 - انقراض سلسله صفويه و ايام استيلاي افغانه در ايران، ص 292. توضيح: واخوشي خان بارათاويلي (پدربزرگ محمدعلي خان) پسر عموني داشت به نام قايلان که پدر بانو رودام همسر شاهنواز بود. بانو رودام نيز مادر گئورگي/گريگين - شاهنواز دوم بود. (چهار نودمان گرجي در عصر صفوي، ص 117) گئورگي/شاهنواز دوم) نيز برادرزاده اي داشت به نام وختانگ ششم (حسينقلي خان) که پادشاه کارتيل و والي گرجستان بود. او نيز پسري داشت به نام بکر که والي گرجستان گرديد. (انقراض سلسله صفويه و ايام استيلاي افغانه در ايران، شجرنامه الحاقی بين صفحات 536 و 537) در حقيقت اين خانواده نوادگان دخري قايلان پسر عموي واخوشي خان محسوب مي شدند که پادشاهان گرجستان بودند. اين نودمان در گرجستان با دو دشمن ديرينه ايران يعني روسيه و عثمانی روابطي داشتند که قابل تأمل است. به عنوان نمونه نه تنها بکر پسر وختانگ ششم، بلکه يز (عليقلي خان) برادر وي نيز از سوي ترک های عثمانی به ترتيب با نام های ابراهيم پاشا و مصطفي پاشا والي گرجستان در کارتلي شده بودند. حتي الکساندر برادرزاده ديگر گئورگي مذکور تمام عمر با پترکبير امپراتور روسيه دوستي داشت و در روسيه به مقامات عالي نائل گرديده بود. (همان) اين روابط به گونه اي بود که حتي وختانگ ششم پيشتر در 1717 ميلادي [1129 هـ.ق] آمادگي خود را جهت همکاري با روسيه در حمله به ايران ابلاغ کرده بود. (همان، ص 553) وختانگ بجز همکاري در سال های 1726 تا 1728 ميلادي [1138 تا 1140 هـ.ق] با قواي روسي در گيلان، بقيه سال های عمرش را تا زمان درگذشتش در سال 1737 ميلادي [1150 هـ.ق] در روسيه اقامت داشت. او چنان اعتبای نزد پترکبير داشت که در اوت 1724 ميلادي [1136 هـ.ق]، به دعوت پتر کبير، به همراه 1400 نفر از بستگانش و بسياري از پيشوايان مذهبي و ساير بزرگان، و همچنين داني خود

می‌دانیم در 16 یا 17 فوریه 1723 میلادی [1135 ه.ق] پطرکبیر به واختانگ نوشت تا زمانی که بر همه سواحل خزر بخصوص باکو دست نیافته است از کمک رساندن به وی عاجز است.⁸⁸

د) محمدعلی خان در آن دوران به دستور شاه طهماسب دوم مبلغ چهل هزار روبل را نزد قبایل ترکمن شمال شرقی استرآباد بُرد تا با تقسیم آن ثروت در بین آنها حمایتشان را به دست آورد.⁸⁹ او می‌توانست با دادن این چهل هزار روبل به قبایل ترکمان بجای جلب حمایتشان برای شاه طهماسب، حمایت آنها را به نفع خود به دست آورد.

3- فرصت‌های پیش‌بینی نشده‌ای که به کمک محمدعلی خان آمد

الف) شاه طهماسب دوم با برکناری واختانگ ششم (خویشاوند سببی محمدعلی خان) از حکمرانی گرجستان، شخصیتی که در روابط با روس‌ها فرد قابل توجهی بود را با خود به کدورت انداخت.⁹⁰

ب) شاه طهماسب دوم از طریق اخاذی‌های بیش از حد از مردم جنگاور ارامنه ناحیه کوهستانی قیانات آنها را بر علیه خود شورانید⁹¹ و این در حالی بود که در میان ارامنه برای پیوستن به روسیه جنبشی وجود داشت که سران آن نهضت در مقابل سلطه صفویان ایستادگی می‌کردند، و این موجب شد تا علم قیام بر علیه او بلند کنند.⁹²

ج) در 1723 میلادی [1135 ه.ق] بکر پسر واختانگ ششم نیز از سوی عثمانی‌ها به حکومت گرجستان منصوب گردید.⁹³

د) علیمردان خان نیز که نیروی جنگی قدرتمندی داشت، نظرش این بود که شاه سلطان حسین بر کنار شود و یکی از پسران او جانشین وی گردد. حتی می‌خواست بجای والی عربستان که اعمال خیانت گونهای می‌کرد بر مسند والی‌گری بنشیند که شاه سلطان حسین در هر دو مورد با وی مخالفت کرد و علیمردان خان را به نوعی در زمره مخالفان خود قرار داد، اگرچه بعداً یکی از پسرانش (شاه طهماسب دوم) را فرستاد.⁹⁴

ه) ملک محمود حکمران تون و طیس با ده هزار سپاهی راهی اصفهان شد اما نه بختیاری‌ها که با هشت هزار نیرو برای نجات اصفهان آمده بودند و نه لُرهای علیمردان خان هیچ یک با یکدیگر متحد نبودند، لذا تمام تلاش‌ها بی‌نتیجه ماند.⁹⁵ در این بین احمد آغا تنها سردار ایران نیز که در آن ایام برای خود شهرت و

سولخان سبا اوربیلیانی که معلم واختانگ بود به روسیه رفت. (همان، صص 295-296؛ همچنین برای عزیمت کردن واختانگ در سال 1724 میلادی [1136 ه.ق] به روسیه نگاه کنید به: ملوک خمه، ص 21)

88 - انقراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران، ص 293

89 - همان، ص 348

90 - همان، ص 292

91 - همان

92 - همان. توضیح: ارامنه پیش از آن نیز در برابر چنین رفتارهای غیر اخلاقی که از سلاطین سر زده بود واکنش‌های ویرانگری نشان داده بودند که می‌توانست پیش از اتخاذ هرگونه تصمیمی، عبرتی تاریخی باشد برای شاه طهماسب دوم (اگر از تاریخ اقوام تحت فرمانش آگاهی کافی داشت). به عنوان نمونه در زمان سلجوقیان، ملک‌شاه سلجوقی به جهت کاهش هزینه‌های سپاهیان دست به اخراج هفت هزار رزمنده ارمنی زد که با مخالفت خواجه نظام‌الملک مواجه گردید. او به شاه گفت، به تعداد هر نفر اخراجی، یک نفر به دشمنان این سرزمین اضافه خواهد شد که در صورت پیوستن به تجاوز کاری، باید اندوخته چندین خزانه را در آرام کردن اوضاع هزینه کرد. خواجه نظام‌الملک عواقب این کار را چنین ابراز داشت: در بین این گروه کسانی وجود ندارند که نویسنده، بازرگان و یا خیاط باشند، آنها حرفه دیگری جز سپاهگیری نمی‌دانند و زمانی که اخراج شوند هیچ ضمانتی نخواهد بود که یکی را از خود برنگزینند و او را سلطان ننمایند. عواقب این کار به اندازه‌ای است که برای فرو نشاندن چنین آشوبی باید چند برابر بیشتر از مواجبی که اکنون به آنها می‌دهیم هزینه کنیم. ملک‌شاه سلجوقی به سخن وزیر توجه نکرد و سربازان ارمنی اخراج شده به خراسان رفتند و تکش بن ارسلان را به شورش بر ضد سلطان برانگیختند. (سلجوقیان، دکتر ملیحه ستارزاده، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ نهم، 1396، صص 82-83)

93 - انقراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران، شجرنامه الحاقی بین صفحات 536 و 537

94 - همان، صص 184-185

95 - همان، ص 187

اعتباری کسب کرده بود از دنیا رفت(او یک بار به افغانه حمله کرد اما به دلیل همکاری نکردن عبدالله خان والی عربستان، شکست خورد).⁹⁶ جان فوران استادیار جامعه شناسی دانشگاه کالیفرنیا در سانتا باربارا طی یک جمع‌بندی از مطالب پیشگفت می‌نویسد: [اگرچه] از وختانگ حاکم گرجستان، علیمردان خان حاکم لرستان، بختیاری‌ها، شاهسون‌ها و سایر نقاط کشور تقاضای کمک شد، [اما] وختانگ به سوگندی که خورده بود پایبند ماند[بیشتر اشاره شد که وختانگ ششم گفته بود هرگز شمشیر خود را برای دفاع از شاه صفوی بیرون نخواهد کشید] و حاضر نشد به کمک شاه ایران بشتاید و حتی پسر خود را از رفتن به اصفهان بازگرداند. علیمردان خان والی لرستان نیز چون با درخواستش مبنی بر انتصاب او به عنوان فرماندهی کل قوا مخالفت شد، به لرستان بازگشت. شاهسون‌های آذربایجان نیز کاری از پیش نبردند، نیروهای تازه نفس کمکی تماماً مغلوب افغان‌ها شدند و نیروهای ملک محمود حاکم تون را محمود افغان با پول خرید.⁹⁷ اینها همگی فرصت‌هایی بودند که به کمک محمدعلی خان آمدند تا بتواند راحت‌تر دست به کودتا بزند و شانس خود را برای پادشاهی ایران بیازماید، حال چه موفق می‌شد و چه نمی‌شد، یعنی باید دست به مذاکره با روس‌ها و عثمانی‌ها میزد و همانطور که پیشتر اشاره شد باید در قبال به سلطنت نشان دادن او از سوی روس‌ها و عثمانی‌ها، تمام شرایط قرارداد دوبنک را می‌پذیرفت و به قدرت می‌رسید تا زمانی که بتواند در شرایطی مناسب روس‌ها و عثمانی‌ها را از ایران بیرون کند درست همانند رفتار شاه عباس اول با عثمانی، اما او چنین نکرد. اکنون باید علت صرف نظر کردن محمدعلی خان از چنین فرصتی را دانست.

4- چرا محمدعلی خان کودتا نکرد؟

در خصوص اینکه چرا محمدعلی خان در چنین شرایطی کودتا نکرد نیاز به پژوهش‌های بیشتری خواهد بود، اما در حد بضاعت نوشتار حاضر، دو سناریو را می‌توان برای چنین سؤالی در نظر داشت. **سناریو اول:** در سال 1124 (ه.ق.) [1712 میلادی] ایران سپاهی برای نبرد به قندهار فرستاد که قرار بود عبدالله خان حاکم شوشتر (برادر محمدعلی خان) در آن لشکر کشی شرکت کند، اما او تعلل کرد و به آن جنگ نرفت. این موضوع موجب گردید که نایب کهگیلویه وی را دستگیر، و به قلعه گلاب فرستاد.⁹⁸ همچنین در 1126 (ه.ق.) [1714 میلادی]، طی گزارش سید عبدالله خان والی عربستان، بیجن خان (نوه عموی محمدعلی خان) که به سبب ارتباط با اعراب شرور و متمدن رفتارهای خیانت گونه‌ای می‌کرد، از حکومت شوشتر معزول، و بار دیگر عبدالله خان (برادر محمدعلی خان) به حکومت خوزستان منصوب شد.⁹⁹ و بیجن خان نیز مجدداً در 1135 (ه.ق.) [1723 میلادی] به حکومت رسید و دو سال حاکم کهگیلویه بود.¹⁰⁰

مطالعات تاکنون نشان می‌دهند که بجز این دو مورد که در نهایت عبدالله خان و بیجن خان نیز هر دو به عرصه‌های قدرت بازگردانده شدند، خاندان محمدعلی خان هرگز علم تَمَرُد و قیام بر علیه صفویان بلند

96 - همان، صص 189-190

97 - مقاومت شکننده (تاریخ تحولات اجتماعی ایران)، جان فوران، مترجم احمد ندین، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ چهاردهم، 1392، صص 124-125. توضیح: درباره اینکه نیروهای ملک محمود سیستانی توسط محمود افغان خریده شدند و بازگشتند نگاه کنید به: عالم‌ارای نادری، محمدکاظم مروی، به تصحیح و مقدمه و حواشی و فهرست‌های اعلام و لغات و اصلاحات دکتر محمدامین ریاحی، مقدمه‌های میگل‌و ماکلای خاورشناس روس، ترجمه دکتر عنایت‌الله رضا، بی‌جا، کتابفروشی رُوار، چاپ اول، جلد اول، 1364، صص 37-38

98 تذکره شوشتر، ص 142. توضیح: در این ماجرا شخصی موسوم به «معصوم آقا بن بهبود آقا» ی غلام نیز که نایب، ناظر و وکیل بود دستگیر گردید. (همان) معصوم آقای مذکور احتمالاً فرزند بهبود آقا یکی از غلامان واخوشتی خان است که صاحب تذکره شوشتر نوشته است هر یک در حد ذات خود امیری عظیم‌الشان بودند. (همان، ص 131)

99 همان، ص 143؛ قیام مشعشعیان، برگ 130 پ.

100 - تذکره شوشتر، ص 144

نکردند و همواره به آن پادشاهی خدمت کردند بطوری که حتی می‌بینیم اوتار خان عموی پدر محمدعلی خان در این باره گفته است:

«بعد از آنکه هفتاد سال خدمت پادشاهان صفویه کرده باشم، و استخوان وجودم پرورده نعمت‌های گوناگون نواب کامیاب همایون باشد، امان خواه گشته، این ریش سفید را به دست هندیان تیره روزگار دهم؟ که بعد از آنکه از راه التفات درآیند، مانند علیمردان خان مرا سوار [بر] قیل رسوائی نموده، به خواری تمام به ولایت هند بدنمای برند؟»¹⁰¹

در واقع این خاندان نه تنها چنین وفای به عهدی با سلسله صفویه داشتند و هرگز بر علیه آنان شورش نکردند، بلکه حتی در زمان سقوط صفویه و پس از آن با نادر (شاه آینده) و عوامل او در خوزستان علم مخالفت بلند کردند و سال‌ها درگیر بودند. به عنوان نمونه می‌بینیم که ابوالفتح خان (نواده عموی محمدعلی خان) بر سر توطئه‌ای که با همکاری محمد خان بلوچ بر علیه نادر در خوزستان انجام داد به دست وی کشته شد.¹⁰² حتی مهرعلی خان (پسر عموی محمدعلی خان) نیز که در زمان صفویه حاکم شوشتر بود، پس از سقوط صفویان با عباس‌قلی خان (از عوامل افشاریان در شوشتر)¹⁰³ سال‌های طولانی جنگید و درگیر بود.¹⁰⁴

بنابر این به نظر می‌رسد که خاندان محمدعلی خان اساساً دودمانی خیانت‌کار نبودند و خیانت به صفویان را در باورهای خود نداشته‌اند که می‌تواند یکی از دلایل کودتا نکردن محمدعلی خان بر علیه صفویان فرض شود.

سناریو دوم: اگرچه واله داغستانی می‌نویسد که بعضی ناانصافان محمدعلی خان را ترسو می‌دانستند، اما اشاره می‌کند که خودش وی را بارها در میدان جنگ دیده که الحق نمونه رستم و اسفندیار بود. او محمدعلی خان را در فنون جنگی بطور اغراق آمیزی از همه برتر و در زور و قدرت برتر از رستم و سام وصف کرده است. واله اضافه می‌کند که محمدعلی خان در سنین بالای شصت سالگی از چنان قدرت جسمانی بهره‌مند بود که حتی دو پهلوان کشتی گیر نمی‌توانستند پاهای او را از زمین بلند کنند.¹⁰⁵

با همه این اوصاف واله به نکته ارزشمندی درباره شخصیت محمدعلی خان اشاره می‌کند که از منظر نوشتار حاضر دور نمانده است و آن این است که می‌نویسد، محمدعلی خان به عنوان یک فرمانده سپاه، در سطح کلان چندان مهارت نداشت. حتی رعیش در دل سپاه چندان نبود. او آنجا که باید به سرعت وارد عمل می‌شد، گاهی آنقدر تعلل می‌کرد که همه فرصت‌ها از دست می‌رفت. واله می‌گوید: «فقیر در این خصوص مکرر به ایشان معارضه می‌نمود، آخر می‌فرمودند که تو هنوز جوانی و مکرر حرف فقیر به وقوع می‌آمد و مع هذا فایده نمی‌کرد و همه سپاه از این صفت ایشان تنگدل بودند».¹⁰⁶

با این توصیف شاید بتوان تصور کرد یکی از دلایلی که می‌تواند موجب عدم استفاده محمدعلی خان از چنین فضائی برای کودتا باشد، همانا روحیه دیر تصمیم‌گیری او در شرایط حساس بوده که موجب از دست رفتن همه فرصت‌ها می‌گردید.

نتیجه گیری:

اگرچه همه افشار، مشاغل و افراد جامعه محترم و ارزشمند هستند، اما دودمان محمدعلی خان، آهنگرزاده، بنّاززاده، کشاورز زاده، باغبان زاده، ماهیگیر، نجار و یا حتی تاجرزاده، زرگزاده، صنعت‌گر، استاد دانشگاه

101. قصص‌الخاقانی، ولی قلی بن داودقلی شاملو، نسخه خطی، کتابخانه ملی فرانسه، شماره 227، ص 222. (اشاره می‌گردد که تصویر این صفحه از این نسخه خطی، توسط جناب آقای دکتر هیروتاکه ماتدا در اختیار نگارنده قرار گرفت)

102 - تذکره شوشتر، صص 161 - 163

103 - همان، ص 161 و 164

104 - نگاه کنید به: همان، ص 182 و صص 219-220

105. تذکره ریاض‌الشعراء، ص 2358

106. همان

و یا هنرمند نبوده‌اند که از عرصه دیگری با پیشینه‌ای کاملاً متفاوت با به عرصه حکمرانی بگذارند و با آزمون و خطا بخواهند برای مردم تبعات متعدد ایجاد کنند، و ده‌ها سال احتمالاً به خطا بروند تا کار یاد بگیرند و نسلی را منهدم و به زوال بکشند که باز هم معلوم نیست بتوانند پس از آن همه آزمون و خطا جامعه‌ای توسعه یافته بسازند همانگونه که نادرشاه پسر یک پوستان دوز، در امر پادشاهی نتوانست موفق باشد،¹⁰⁷ البته اگر بتوانند موفق شوند جای بسی خوشحالی است، اما اگر نتوانند هیچ معلوم نیست که با سرنواشت یک کشور چه خواهند کرد، اگرچه استثناء همیشه هست.

اما دودمان محمدعلی خان با پانصد سال پیشینه تاریخی، در عرصه‌های حکمرانی با داشتن حداقل 28 نفر رجال سیاسی، نظامی و درباری و بیش از 90 انتصاب حکومتی (تنها طی حدود دو و نیم قرن) که بیشتر از نیمی از آنها در عرصه فرمانروایی بر مناطق مختلف امپراتوری ایران بوده است،¹⁰⁸ ذاتاً دودمانی فرمانروا و حاکم پیشه بودند و شغلی بغیر از این در کارنامه آنها دیده نمی‌شود.

اینکه این دودمان در زمان شاه صفی، شاه عباس دوم، شاه سلیمان، شاه سلطان حسین، شاه طهماسب دوم و حتی نادرشاه افشار همچنان لاینقطع در مناصب کشوری و لشگری در بالاترین مناصب امپراتوری ایران بسر بردند، بدون تردید نشان از کفایت آن دودمان است. آنها نیامده بودند که صرفاً حاکم باشند، بلکه انسان‌هایی کارداران، آبادگر و نیک اندیش بودند که در هر منصبی قرار گرفتند آبادانی ایجاد کرده و رفاه برای مردم آوردند، لذا از مجموعه مطالب پیشین چنین تصور می‌شود که نه تنها محمدعلی خان تقریباً یکی از افراد مناسب برای به قدرت رسیدن در آن زمان بود، بلکه از دودمانی شایسته برخاسته بود که اگر به سلطنت می‌رسیدند و محمدعلی خان نیز فوت می‌کرد، آنقدر دولتمرد و شخصیت‌های شایسته و آبدیده داشتند که می‌توانستند سالیان متمادی قدرت را در دست داشته باشند.

شاید به نظر برسد زمانی که شیرازه امپراتوری ایران از هم پاشید، بهتر بود محمدعلی خان و عموز ادگانش، به گرجستان باز می‌گشتند و نیازی به این کودتا نبود، اما نکته‌ای که باید به آن توجه کرد این است که عموز ادگان آنها در گرجستان یعنی پسران قاپلان (پسر عمومی واخوشتی خان) در زمان شاه سلیمان صفوی

¹⁰⁷ - اگرچه نادرشاه خود را از نژاد بزرگان می‌دانست، اما سالخورده‌گان خراسانی و مردمی که وی را از روزگار جوانی می‌شناختند منکر این مطلب بودند و به هلندیان توضیح دادند که او در خانواده‌ای تنگست به دنیا آمد به طوری که راویان هلندی نیز این قول را صحیح‌تر می‌دانستند. (حکومت نادرشاه، ص 13) خانواده نادر چنان تنگست بودند که پدرش امام‌قلی را یک پوستان دوز نوشته‌اند. (نادرشاه و بازماندگانش، ص 121) شرح اینکه نادر چگونه به نادرشاه تبدیل شد از حوصله نوشتار حاضر خارج است، اما گذشته از همه فرازاها و فرودها در شکل‌گیری شخصیت او، به درستی باید نادر را فرماندهی توانا و موفق دانست. تسخیر تاریخی اصفهان و شکست افغانه مهاجم، (جهانگشای نادری، میرزا مهدی خان استرآبادی، به اهتمام سید عبدالله انوار، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، 1377، ص 106) پیروزی در نبرد با عثمانی، (همان، ص 21) فتح هندوستان (نادرشاه و بازماندگانش، ص 149) و سایر وقایع مربوط به او، بیانگر استعداد کم نظیر نادر در حوزه فرماندهی جنگی است. اما ابوالقاسم سری طی یادداشت مترجم در کتاب حکومت نادرشاه (نوشته ویلم فلور) درباره نادر به نکاتی اشاره می‌کند که می‌گوید برداشتی از مطالب کتاب مذکور است. چکیده آن مطالب چنین است: یکی از شخصیت‌های شگرف تاریخ مشرق زمین با حتی جهان نادرشاه است. ... او به راستی در راه استقلال ایران با دست‌های توانای خود پایه‌های حکومت‌های سلطنتی شرق را به لرزه درآورد. ... این مرد حیرت انگیز در دفاع از سرزمین خود، مروهون عزم راسخ خود بود. ... نادرشاه را ناپلئون شرق لقب داده‌اند در حالی که باید ناپلئون را نادر غرب می‌نامیدند زیرا او پیش از ناپلئون افتخار آفرینی کرده بود. ... کشتارهای گروهی مردم ایران از عملکرد نادر کارنامه‌ای ننکین ارائه می‌کند. ... اگرچه او خود را فرزند شمشیر نامید، اما این فرزند شمشیر، چشمان رضاقلی میرزا فرزند دلیند خود را ناپلئو کرد. ... و سرانجام، مرگ، هم نادر و هم مردم را از دست خوی بد او نجات داد. ... و روسپیدی نصیب این پادشاه نشد. (حکومت نادرشاه، صص 10-5) همچنین ویلم فلور می‌نویسد که، سپاهیان نادر در مشهد دست به بد رفتاری زده و به بسیاری از زنان و دختران تجاوز کردند و نادر در این‌باره اقدامی نکرد و هر جا که می‌رفت، مردم را می‌گرفت و همه چیزهایی را که به دست می‌آورد به خراسان می‌فرستاد. (همان، ص 21) و نیز شرح جنایات وی در شوشتر بسیار وحشتناک است بطوری که سید عبدالله جزایری شوشتری درباره فرمان نادر به غارت شهر شوشتر می‌نویسد: در ساعت، طوفان بلایی بر پا شد که طوفان نوح به گرد آن نرسید و خروش این مصیبت اوازه فتنه چنگیز را بر طاق نسیم نهاد. ... (تذکره شوشتر، ص 163) سید علی بن عبدالله مشعشی نیز در باره این کار نادر در شوشتر نوشته است: مجموع ولایت از اسباب و اموال بالکلیه خالی و مردمان آن برهنه در کوچه و بازار در کمال قلق و اضطراب سراسیمه و پریشان بودند و بسیاری از خانه‌ها به مطنه مال کل بند و پل منهدم گردیدند و این واقعه هایلده در روز چهارشنبه ششم شهر شعبان‌المعظم سال یکهزار و صد و چهل و شش بود. (الرحله‌السیکيه، سیدعلی بن عبدالله مشعشی، ترجمه و اضافات نورالدین محمد بن نعمت‌الله جزایری، مقدمه تصحیح و تعلیقات عارف نصر، تهران، میراث مکتوب، چاپ اول، 1396، ص 198)

¹⁰⁸ - برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: از بیر تویسی تا بنبدال.

با سیاست، تمام املاک موروثی و اخوشتی خان و برادرانش را در گرجستان با موافقت شاه بالا کشیده بودند و به این ترتیب آنها هیچ حقی در املاک اجدادی خود در گرجستان نداشتند،¹⁰⁹ لذا عدم بازگشت به گرجستان در آن زمان و به ناچار تثبیت قدرتشان در ایران که بیش از یک قرن بود در آن سرزمین صاحب قدرت سیاسی، نظامی، درباری و حتی فئودالی شده بودند توجیه داشت¹¹⁰ و انجام چنین کودتایی را نیز توجیه می‌کرد.

در آخر اینکه اگرچه بدون تردید افراد مناسب دیگری نیز در آن زمان برای این امر وجود داشتند، اما محمدعلی خان از این بابت احتمالاً دست بالاتر را داشت که شاید اگر کمی همت می‌کرد صفویان را به زیر می‌کشید و خود را به تخت سلطنت می‌نشانند، مگر این همان کاری نبود که بعدها نادر کرد؟ درحالی که محمدعلی خان این فرصت‌ها را پنج سال پیش از پیدایش نادر در تاریخ ایران داشت.

فهرست منابع:

- 1) الرحله المکیه، سیدعلی بن عبدالله مشعشعی، ترجمه و اضافات نورالدین محمد بن نعمت‌الله جزایری، مقدمه تصحیح و تعلیقات عارف نصر، تهران، میراث مکتوب، چاپ اول، 1396
- 2) از بیرتوییسی تا بندبال، امین قزلباشان، تهران، ارمان تاریخ، چاپ اول، 1397
- 3) اشرف افغان در تختگاه اصفهان (روایت شاهدان هلندی)، دکتر ویلم فلور، مترجم دکتر ابوالقاسم سری، تهران، نشر توس، چاپ اول، 1367
- 4) انقراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران، لارنس لکه‌هارت، مترجم مصطفی قلی عماد، تهران، انتشارات مروارید، چاپ دوم، 1364
- 5) ایران عصر صفوی، راجر سیوری، مترجم کامبیز عزیزی، تهران، نشر مرکز، چاپ نوزدهم، 1389
- 6) برافتادن صفویان برآمدن محمود افغان (روایت شاهدان هلندی)، ویلم فلور، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، نشر توس، چاپ اول، 1365
- 7) تاریخ ارمنستان، هراند پاسدر ماجیان، مترجم محمد قاضی، تهران، نشر تاریخ ایران، چاپ اول، 1366
- 8) تاریخ جهانگشای نادری، محمدمهدی استرآبادی، تصحیح دکتر میترا مهرآبادی، تهران، دنیای کتاب، چاپ دوم، 1390
- 9) تاریخ خوزستان، محمدعلی امام اهوای، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1379
- 10) تاریخ قره‌باغ، میرزا جمال جوانشیر قره‌باغی، مقدمه تصحیح و تحشیه حسین احمدی، تهران، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، 1382
- 11) تبارهای دولت استبدادی، پری اندرسون، مترجم حسن مرتضوی، تهران، نشر ثالث، چاپ اول، 1390
- 12) تذکره ریاض‌الشعراء، علیقلی بن محمدعلی واله داغستانی، مقدمه تصحیح و تحقیق: محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر، 1384
- 13) تذکره شوشتر، سیدعبدالله بن سیدنورالدین بن سیدنعمت‌الله جزایری شوشتری، مقدمه تصحیح و تعلیقات دکتر مهدی کدخدای طراحي، اهواز، تراوا، چاپ اول، 1388

109 - همان، صص 66-63

110 - برای مطالعه جایگاه سیاسی، نظامی و درباری این خاندان نگاه کنید به: همان، صص 267-273 و همچنین دانستن جایگاه فئودالی آنها به عنوان زمین‌دارانی بزرگ در خوزستان بنگرید به: نسب نامه، مقدمه تصحیح حاشیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان، تهران، ارمان تاریخ، چاپ اول، 1395، صص 365-371

- 14) (تذکره نصرآبادی) (تذکره الشعرا)، محمدطاهر نصرآبادی، مقدمه تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر، چاپ اول، جلد اول، 1378
- 15) تذکره الملوک (قرن سیزدهم هجری)، میرزا محمدحاشم آصف شهیر به رستم الحکماء (رضاعلی خان هدایت)، تصحیح جلیل نوذری، تهران، میراث مکتوب، چاپ اول، 1399
- 16) جهانگشای نادری، میرزا مهدی خان استرآبادی، به اهتمام سید عبدالله انوار، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، 1377
- 17) چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، هیروتاکه ماندائ، ترجمه و تحشیه مصطفی نامداری منفرد، تهران، نشر تمثال، چاپ اول، 1396
- 18) حکومت نادرشاه (به روایت منابع هلندی)، دکتر ویلم فلور، مترجم دکتر ابوالقاسم سری، تهران، توس، چاپ اول، 1368
- 19) خلدبرین (ایران در روزگار صفویان)، محمد یوسف واله اصفهانی، به کوشش میرهاشم محدث، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، 1372
- 20) دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در قفقاز - آذربایجان، ارمنستان، گرجستان و جمهوری خودمختار داغستان -)، به سرپرستی حسن انوشه، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، جلد پنجم، 1382
- 21) دیوان و قشون در عصر صفوی، ویلم فلور، مترجم کاظم فیروزمند، تهران، انتشارات آگاه، چاپ اول، 1388
- 22) زبده التواریخ، محمدحسن مستوفی، به کوشش بهروز گودرزی، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی (چاپ شده در چاپخانه موسسه چاپ انتشارات دانشگاه تهران)، چاپ اول، 1375
- 23) زندگانی شاه عباس اول، نصرالله فلسفی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، جلد دوم، 1347
- 24) سازمان اداری حکومت صفوی، تحقیقات حواشی و تعلیقات استاد مینورسکی بر تذکره الملوک، ترجمه مسعود رجبنیا، با حواشی و فهرس و مقدمه و امعان نظر محمد دبیر سیاقی، تهران، انجمن کتاب (کتاب فروشی زوار)، 1334
- 25) سفرنامه سانسون، سانسون، به اهتمام و ترجمه دکتر تقی نفضلی، تهران، ابن سینا، 1346
- 26) سفرنامه شاردن، ژان شاردن، مترجم اقبال یغمائی، تهران، توس، چاپ اول، جلد اول، 1372
- 27) سلجوقیان، دکتر ملیحه ستارزاده، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ نهم، 1396
- 28) سیر الملوک (سیاست‌نامه)، ابوعلی حسن طوسی (خواجه نظام‌الملک)، به اهتمام هیوبرت دارک، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ دوم، 1347
- 29) شاه عباس اول - پادشاهی با درس‌هایی که باید گرفت -، دکتر منوچهر پارسادوست، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، جلد اول، 1388
- 30) صبح گلشن، سید علی حسن خان بهادر، نسخه خطی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره 43952

- (31) صحیف ابراهیم، علی ابراهیم خان خلیل بنارسی، تصحیح میرهاشم محدث، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1385
- (32) عالم‌آرای نادری، محمدکاظم مروی، به تصحیح و مقدمه و حواشی و فهرست‌های اعلام و لغات و اصلاحات دکتر محمدامین ریاحی، مقدمه‌های میکلوخو ماکلای خاورشناس روس، ترجمه دکتر عنایت‌الله رضا، بی‌جا، کتابفروشی زُوار، چاپ اول، جلد اول، 1364
- (33) عصر فنودالیسم، تیموتی لوی بیل، مترجم مهدی حقیقت خواه، تهران، انتشارات ققنوس، چاپ پنجم، 1397
- (34) قصص‌الخاقانی، ولی قلی بن داودقلی شاملو، تصحیح و پاورقی دکتر سید حسن سادات ناصری، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ ارشاد اسلامی، چاپ اول، جلد اول، 1371
- (35) قصص‌الخاقانی، ولی قلی بن داودقلی شاملو، نسخه خطی، کتابخانه ملی فرانسه، شماره 227
- (36) قیام مشعشعیان، نویسنده ناشناس، نسخه خطی، کتابخانه ملی تهران، شماره 5-08464
- (37) گرجیان در ایران عصر صفوی (به زبان گرجی)، هیروتاکه ماندا، تفلیس، انتشارات آرتانوجی، 2008م
- (38) گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان (مجموعه مقالاتی درباره تاریخ گرجی‌های خوزستان، تاریخ محلی دزفول، صفویان، و موضوعات وابسته)، امین قزلباشان، تهران، نشر میراث فریختگان، چاپ اول، 1399
- (39) مطلع سعیدین و مجمع بحرین، کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی، به اهتمام دکتر عبدالحسین نوائی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول، 1383، جلد اول دفتر دوم
- (40) مقالاتی درباره تاریخ جغرافیایی دزفول، سیدمحمدعلی امام اهوازی به اهتمام و مقدمه محمدحسین حکمت‌فر، دزفول، دارالمومنین، چاپ اول، 1382
- (41) مقاومت شکننده (تاریخ تحولات اجتماعی ایران)، جان فوران، مترجم احمد تدین، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ چهاردهم، 1392
- (42) ملوک‌خمسه (قرباغ و پنج ملیک ارمنی آن از فروپاشی صفویه تا جنگ‌های ایران و روس)، رافی (هاکوپ ملیک هاکوپیان)، مترجم آرا دراستپانیان، تهران، نشر شیرازه کتاب‌ما، چاپ اول، 1395
- (43) نادر شاه، لکهارت، ترجمه و اقتباس مشفق همدانی، تهران، چاپخانه شرق، 1331
- (44) نادرشاه و بازماندگانش (همراه با نامه‌های سلطنتی و اسناد سیاسی و اداری)، توضیحات و حواشی عبدالحسین نوائی، تهران، زرین، چاپ اول، 1368
- (45) نامه‌نشر به گشت‌سب، تصحیح مجتبی مینوی، تعلیقات مجتبی مینوی و محمداسماعیل رضوانی، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، چاپ دوم، 1354
- (46) نسب‌نامه، مقدمه تصحیح حاشیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان، تهران، ارمان تاریخ، چاپ اول، 1395

ამინ ყეზელბაშანი
(დამოუკიდებელი მკვლევარი, თეირანი, ირანი)

მოჰამადალი-ხან გორჯი გადატრიალების გზაზე

სეფიანთა იმპერიის დაცემის შემდგომ პირველ წლებში განვითარდა მოვლენათა ისეთი სერია, რომელმაც შესაძლებელი გახადა მოჰამადალი-ხან გორჯის მიერ გადატრიალების მოწყობა. წინამდებარე მოხსენებაში გაანალიზებულია ხსენებული მოვლენები და, აგრეთვე, თვისობრივად და რაოდენობრივად შესწავლილია ამ პიროვნებისა და მისი საგვარეულოს ისტორიული, სოციალური და პოლიტიკური ადგილი სეფიანთა ეპოქის ირანის ისტორიაში. ასევე განხილულია მოჰამადალი-ხან გორჯისათვის შექმნილი შესაძლებლობები ირანის სახელისუფლებო სტრუქტურაში მისი და მისი შტოს გავლენების გათვალისწინებით. დასაშვებია ის ვარაუდიც, რომ ამ გადატრიალების განხორციელებისას მოჰამადალი-ხან გორჯი ისარგებლებდა იმ პერიოდის მსოფლიოს დიდი ძალების მხარდაჭერით. ეს იქნებოდა გადატრიალება, რომელიც სეფიანებიდან აფშარებისაკენ გარდამავალ პერიოდში ამ ქართული წარმოშობის სახელმწიფო მოღვაწეს აიყვანდა ირანის სამეფო ტახტზე.

Amin Ghezelbashan
(Independent Researcher, Tehran, Iran)

MOHAMMADALI-KHAN GORJI ON THE WAY TO THE COUP

In the first years after the fall of the Safavid Empire, there were series of events forming favourable grounds for Mohammadali-Khan Gorji to organize a coup. The given paper analyzes the above-mentioned events and presents a qualitative and quantitative study of the historical, social and political role of this famous person and his clan in the history of the Safavid Epoch's Iran.

The paper also analyzes the opportunities of Mohammadali-Khan Gorji within the State structures of Iran, taking into account the influence of his personality and his clan. It can be assumed that in the case of the implementation of the above-mentioned coup, Mohammad-Ali Khan Gorji could get the support of the world's superpowers of that time. This would be the coup that would lead this public figure of Georgian origin to the Iranian throne in the transitional period from the Safavids to the Afshars.

ქართული თემატიკა გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივში

თეირანში მდებარე გოლესთანის სასახლე ყაჯართა ეპოქის ერთ-ერთი გამორჩეული კულტურულ-ისტორიული ძეგლია. დღეს ის მუზეუმისა და კვლევითი ცენტრის სახით ფუნქციონირებს. გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტს ამ კომპლექსთან საქმიანი თანამშრომლობის კარგი გამოცდილება გააჩნია.

გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივი შეიცავს ყაჯართა ეპოქის უმდიდრეს ფოტომასალას (50 ათასზე მეტ ფოტოს), რომელშიც მოიძიება საქართველოსთან დაკავშირებული ფოტოებიც.

აქამდე ჩატარებული კვლევების შედეგად გამოვლენილია შემდეგი ფოტომასალა ქართული თემატიკით:

1. ალბომი N 374 – იტალიელი ფოტოგრაფის ლუიჯი მონტაბონეს ფოტოალბომი, რომელიც მან თავად მიუძღვნა ნასერ ედ-დინ შაჰს. 51 ფოტოდან 4 ფოტოზე თბილისის ხედებია წარმოდგენილი. გადაღების თარიღი – 1862 წელი.
2. ალბომი N 421 – ზემოხსენებული ფოტოგრაფის ალბომი 24 ფოტოთი. თარიღი – 1862 წელი.
3. ალბომი N 482 – მეცხრამეტე საუკუნის 60-80-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში მოღვაწე ფრანგი ფოტოგრაფის ჟან ქსავიე რაულის (ივან პეტროვიჩ რაულის) ფოტოალბომი, მიძღვნილი ნასერ ედ-დინ შაჰისადმი. ალბომი შეიცავს 150 ფოტოს, საიდანაც 28 ფოტოზე საქართველოს სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენლები არიან აღბეჭდილი.
4. ალბომი N 506 – თბილისში დაბადებული გამოჩენილი რუსი ფოტოგრაფის დიმიტრი ერმაკოვის ფოტოალბომი თბილისის ხედებით (სულ 28 ფოტო). თარიღი უცნობია.
5. ალბომი N 533 – ფოტოგრაფი უცნობია (ვარაუდით – დიმიტრი ერმაკოვი). თემატიკა: სანკტ-პეტერბურგისა და თბილისის სამხედრო ქარხნები, საამქროების საერთო ხედი და დანადგარები. რუსეთის

იმპერიის თავდაცვის სამინისტრომ კატალოგის სახით გაუგზავნა ნასერ ედ-დინ შაჰს. თარიღი – 1868.

6. ალბომი 834 – ფოტოგრაფი: დიმიტრი ერმაკოვი. თემატიკა: თბილისისა და მისი მიდამოების ხედები (სულ 10 ფოტო).

იმის გათვალისწინებით, რომ გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივი ჯერ კიდევ არაა სრულად აღწერილი და დამუშავებული, სავარაუდოა, რომ იქ კიდევ აღმოჩნდეს საქართველოსთან დაკავშირებული აქამდე უცნობი ფოტომასალა.

მხოლოდ ლ.მონტაბონეს ალბომი (N 374) მოხვდა მოჰამად ჰასან სემსარისა და ფათემე სარაიანის მიერ შედგენილ „გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივის ყაჯართა ეპოქის შერჩეული ფოტოების კატალოგში“. დანარჩენი ოთხი ალბომი კი ამ კატალოგის მიღმა დარჩა, რადგანაც, ავტორთა თქმით, პირველ ეტაპზე მათ ამ არქივის 1040 ალბომიდან, ჯამში 42500 ფოტოდან ამოარჩიეს 78 ალბომი 4724 ფოტოთი, მეორე ეტაპზე კი, ანალიზისა და კლასიფიცირებისათვის დატოვეს 56 ალბომი (2100 ფოტო)¹.

ქვემოთ უფრო ვრცლად დავახასიათებთ ხსენებულ ალბომებს:

ლუიჯი მონტაბონეს ალბომები:

ა. პიემონტეზეს მიერ შედგენილი მოგზაურობის ცხრილის მიხედვით, რომელიც ეყრდნობა მისიის წევრების ფილიპე დი ფილიპისა და გრიმალდის მემუარებს, 1862 წელს იტალიურმა დიპლომატიურმა მისიამ მოგზაურობა დაიწყო 1862 წლის 21 აპრილს, როდესაც მისია გემით დაიძრა გენუაიდან. მათი მარშრუტი იყო გენუა – კონსტანტინოპოლი – ტრაპიზონი – ფოთი – მარანი – თბილისი – ერევანი – ჯულფა – მარანდი – თავრიზი – მიანე – ზანჯანი – სოლთანიე – ყაზვინი – თაჯრიში – თეირანი.

1 Golestan Palace Photo Archive. Catalogue of Qajar Selected Photographs. (Compiled by Mohammad Hassan Semsar&Fateme Saraian), Publisher: Ministry of Culture and Islamic Guidance. Tehran 1382 (2003). ჰასან სემსარის წინასიტყვაობით. გვ.9.

Locality	Date of Arrival	Date of Departure	Notes
Constantinople	May 1	May 6	The journey by land began the same day.
Trebizond	» 10		
Poti	» 12		
Marani	» 13		
Tiflis (Tbilisi)	» 17	June 3	Visit to Eǧmiazin on the 10th.
Erevan	June 8	» 12	
Julfa	» 15		
Marand	» 17		Crossing of the Araxes and start of the journey in Persia.
Tabriz	» 20	July 2	
Miyānè	July 7		On June 22 the mission is received by the <i>vali'ahd</i> . August 20: the Mission is received by the Shah at Niyāvarān. The diplomats remain in the capital to conclude the treaty with Persia ⁽⁴⁸⁾ . September 24: signing of the Italo-Persian treaty of trade and friendship. September 29: signing of the four additional articles of the treaty whereby Persia agrees to the export of silkworms.
Zanjān	» 11	» 14	
Soltāniyè	» 14		
Qazvin	» 23	» 29	
Tajriš/Teheran	August 3		
Teheran		August 28	

ამ ცხრილის თანახმად, მისია გემით ფოთში ჩავიდა 1862 წლის 12 მაისს, 13 მაისს კი უკვე ხმელეთით გააგრძელა გზა. 17 მაისს იტალიელები თბილისში შევიდნენ, სადაც გაუთვალისწინებლად დიდ ხანს, 3 ივნისამდე მოუწიათ დარჩენა, რის მიზეზიც იყო ბარგის სიმრავლე. ჯუღაფადან თეირანამდე ჩასვლას კი მისიას თვენახევარზე მეტი დასჭირდა. იტალიელების შეფასებით, მისიის თანმხლები სპარსელები ყველა მიზეზით ანელებდნენ მოგზაურების ტემპს, რადგან იმ დროს მაზანდარანის გრილ მთებში მყოფ შაჰს სულაც არ ეჩქარებოდა თეირანის აუტანელ სიცხეში სტუმრების მისაღებად დედაქალაქში დაბრუნება².

„გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივის კატალოგში“ დანამდვილებით იძებნება 4 თბილისის ფოტო N374 ალბომიდან. მეორე, უფრო მცირე, 24-ფოტოიანი N421 ალბომის შიგთავსის შესახებ ინფორმაციას არც ა.მ. პიემონტეზე და არც ირანელი მკვლევრები არ იძლევიან. ა.პიემონტეზე მხოლოდ უთითებს, რომ გოლესთანის სასახლეში დაცულ ორივე ალბომს აქვს

2 Angelo M. Piemontese, The Photograph Album of the Italian Diplomatic Mission to Persia (Summer 1862): PART I. ჟურნალში: East and West, September-December 1972, Vol. 22, No. 3/4 (September-December 1972), pp. 257-258.

მელნით მინაწერი, შესრულებული ნასერ ედ-დინ შაჰის მიერ³. კიდევ ერთი ალბომია იტალიაში, მარჩიანოს ბიბლიოთეკაში (60 ფოტო). ამ ალბომის მიხედვითაც, თბილისის ხედებით სულ 4 ფოტოა⁴. თუმცა საყურადღებოა, რომ თეირანში დაბადებულმა და გაზრდილმა და შემდგომ იტალიაში მოღვაწე არქიტექტორმა და ხელოვანმა, სომეხმა ჰერმან ვაჰრამიანმა (1940-2009) თეირანის ფოტომუზეუმის მაშინდელ დირექტორს ქ-ნ მოჟგან თარიყის 2007 წელს მიაწოდა მონტაბონეს ფოტოების კოლექციის ასლები – სულ 71 ფოტო, რომელთა შორის იმ 4 ცნობილი ფოტოს გარდა, კიდევ სხვა 4 ფოტოა, კერძოდ, თბილისის ძველი თეატრის შენობისა და თბილისში მცხოვრები სამი ქალბატონისა. ქ-ნ მ.თარიყიმ ეს 71-ვე ფოტო შეიტანა თეირანში 2012 წელს გამოცემულ ალბომში⁵. ჯერჯერობით ჩვენთვის გაუგებარი რჩება, სად მოიძია ჰ.ვაჰრამიანმა და მიაკუთვნა ლ.მონტაბონეს დამატებით 11 ფოტო.

პიემონტეზეს, სემსარის და ვაჰრამიან/თარიყის მიხედვით ფოტოების სათაურების ცხრილი ამგვარად გამოიყურება:

N	პიემონტეზე, მარჩიანოს ბიბლიოთეკა	სემსარი, გოლესთანის ფოტოარქივი, ალბომი N374	თარიყი, ვაჰრამიანის კოლექცია
1.	Tiflis: Palace of Military Governor of Caucasus; Palazzo del governatore generale del Caucase in Tiflis	کاخ حکومتی تفلیس	Palace of military commandor of Caucasus, Tbilisi قصر حاکم نظامی قفقاز، تفلیس
2.	Tiflis: Erevan Square; Piazza di Erivan in Tiflis	میدان ایروان تفلیس	Yerevan square, Tbilisi میدان ایروان. تفلیس

3 იქვე, გვ.269

4 იქვე, გვ.267-268, 272.

5 Iran during Qajar Dynasty from the Perspective of Montabone, the Italian Photographer (Collected by: Mojgan Tarighi, Shahyar Adle, Mohammad Sattari. Publisher: Mirdashti Farhangsara, Tehran, 2012.

3.	Tiflis: Armenian Pāšā-Vank Cathedral; Catherale armena in Tiflis	کلیسای آرامنه تفلیس	Armenian Pasha Cathedral, Vank, Tbilisi کلیسای جامع ارمنی پاشا، ونک، تفلیس
4.	Tiflis: Panoramic view; Veduta generale di Tiflis	نمای عمومی تفلیس	A view of Tbilisi چشم اندازی از تفلیس
5.	-----	-----	Grand Bazaar (Italian theater in Tbilisi) بازار بزرگ (تئاتر ایتالیایی در تفلیس)
6.	-----	-----	A Georgian woman's dress البسه یک بانوی گرجی
7.	-----	-----	Princess Klobje, grand daughter of prince Orbeliani Klobje ნოე شاهزاده არბელიანის شاهزاده خانم
8.	-----	-----	Princess Klobje, Tbilisi Klobje, Tbilisi شاهزاده خانم Klobje, تفلیს

მიუხედავად იმისა, რომ თეირანში 2012 წელს გამოცემული ალბომი მთლიანად ეყრდნობა ჰ.ვაჰრაძიანის მიერ მიწოდებულ მასალას, ალბომის შემადგენლად სპარსულ ტექსტში მხოლოდ მოჟგან თარიყი სახელდება, ინგლისურ ტექსტში კი – მოჟგან თარიყი, შაჰრიარ ადლი და მოჰამად სა-თარი. შესავალი სტატიები ეკუთვნით ამ სამ პიროვნებას და კიდევ იტალიელ ირანისტს კარლო ჩერეტის. მ.თარიყი თავის მოკლე წერილში ოდენ მადლობით მოიხსენიებს ჰ.ვაჰრაძიანს⁶.

მ. სათარი, ძირითადად ა.პიემონტეზეს სტატიაზე დაყრდნობით, ყვება ლ.მონტაბონეს ალბომების ისტორიას და საერთოდ არ ახსენებს ჰ. ვაჰრაძიანს. მ. სათარი რატომღაც ამახვილებს ყურადღებას იმ ფაქტზე, რომ ცნობილ ირანელ ხელოვნებათმცოდნეს იაჰია ზოქას არასწორად აქვს მითითებული გოლესთანის სასახლის პატარა ალბომის ნომერი. ამ დროს კი თავად

6 მონტაბონეს ალბომი, მ.თარიყის შესავალი წერილი, გვ. 9 (184), 183(10),

მ.სათარი ა.პიემონტეზეს სტატიიდან აღებულ თითქმის ყველა ციფრობრივ მონაცემებს დამახინჯებულად გადმოსცემს⁷.

ამ ალბომში ფოტოები დახარისხებულია გეოგრაფიული პრინციპით და ვხვდებით შემდეგ ქვეთავებს: თეირანი, თავრიზი, ზანჯანი, ყაზვინი, ქურთისტანი, თბილისი. გაოცებას იწვევს ის ფაქტი, რომ უკანასკნელ ქვეთავში საქართველოსთან დაკავშირებული 8 ფოტოს გარდა მოქცეულია ერევნისა და ერმიადინის 4 ფოტო.

ლ. მონტაბონეს ალბომს განიხილავენ თავის ნაშრომში ა.ჩაიჩი-ამირხიზი და ფ.აფზალზადე. მცირე ისტორიული ექსკურსის გარდა, ნაშრომში შეტანილია მის მიერ სპარსეთში გადაღებული რამდენიმე ფოტო.⁸

გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივში საქართველოსთან დაკავშირებული ალბომების აღწერა, რომლებიც მიეკუთვნება ან მიაკუთვნებენ დ. ერმაკოვს:

ალბომი N 506

ფოტოგრაფი: დიმიტრი ერმაკოვი

თემატიკა: თბილისის ხედები

28 ფოტო

სათაურები მოყვანილია ა. ჩაიჩისა და ფ.აფზალზადეს წიგნის „დიმიტრი ერმაკოვი: კულტურული მემკვიდრეობისა და არქეოლოგიის ფოტოგრაფი“ მიხედვით⁹.

1. სეფიანთა აბანოების შესასვლელი
2. მეფისნაცვლის სასახლე სამხრეთიდან
3. თბილისის მუზეუმი
4. ამიერკავკასიის მთავარმმართველის ვორონცოვის ძეგლი
5. ქალაქის მთავარი პროსპექტი
6. ბოტანიკური ბაღი. ბანანის ხე ყვავილობისას?
7. პროსპექტი დვორცოვია თბილისში
8. მთავარი პროსპექტი (ახლა უწოდებენ რუსთაველის პროსპექტს), რომელიც მიდის ერევნის მოედნისაკენ
9. ბოტანიკური ბაღის საერთო ხედი
10. ციტადელის ნანგრევებისა და გოგირდის აბანოების საერთო ხედი
11. მოზაფარ ედ-დინ შაჰი ერევნის მოედანზე (სავარაუდოდ 1900 წელი)
12. ნარიყალა და ბოტანიკური ბაღის კოშკი

7 მონტაბონეს ალბომი, მ.სათარის შესავალი წერილი, გვ.175-179 (14-18).

8 Ahmad Chaychi Amirkhiz, Parvin Afzalzadeh, Dmitri Ermakov – Cultural Heritage and Archaeology Photographer. Nashr-e Samira, Tehran, 1392 (2014), გვ.58-69.

9 იქვე, გვ. 217-218

13. თბილისში მეფისნაცვლის სასახლის სამხრეთი ნაწილი
14. ქალაქ თბილისის ხედი მტკვრის მარცხენა სანაპიროდან
15. თბილისის ხედი ბოტანიკური ბაღის შესასვლელის მხრიდან
16. სასახლე თბილისში.
17. რუსეთის მეფისნაცვლის რეზიდენცია
18. ოპერის თეატრი
19. წმინდა დავითის ეკლესია
20. გრიბოედოვის საფლავი
21. ახალი სამხედრო ეკლესია (სობორო?) და ეკლესიის სამხრეთი ნაწილი
22. შაჰ აბასის მეჩეთი
23. ბოტანიკური ბაღის შესასვლელი
24. სიონის ეკლესია
25. მტკვრის ხედი
26. ბოტანიკური ბაღი
27. ეთიოპიური ბანანი, რომელიც 350 წლისაა
28. თბილისის საკათედრო ტაძარი (ახლა დანგრეულია)

ალბომი N 533

ფოტოგრაფი: უცნობი.

თარიღი: 1868 წელი.

თემატიკა: სანკტ-პეტერბურგისა და თბილისის სამხედრო საამქროები. მათი საერთო ხედი, დანადგარები. კატალოგის სახით.

ა. ჩაიჩის ცნობით, კატალოგი მომზადდა რუსეთის სამხედრო სამინისტროსა და მწარმოებელი ფირმის მიერ და გაეგზავნა ნასერ ედ-დინ შაჰ ყაჯარს.

8 ფოტოა (NN 25-32), რომელიც თბილისს უკავშირდება.

ა. ჩაიჩი და ფ. აფზალზადე გამოთქვამენ ვარაუდს, რომ თბილისის საამქროების ფოტოები შეიძლება ეკუთვნოდეს დ. ერმაკოვს¹⁰.

ალბომი N 834

ფოტოგრაფი: დიმიტრი ერმაკოვი

თემატიკა: თბილისისა და მისი მიდამოების ხედები.

10 ფოტო (NN 1, 4, 6, 7, 9, 16, 17, 20, 21, 22).

სათაურები მოყვანილია ა. ჩაიჩისა და ფ. აფზალზადეს წიგნის „დიმიტრი

10 ჩაიჩი, აფზალზადე, გვ. 218, თუმცა პროფ. გიორგი გერსამიამ პირად საუბარში გამო-რიცხა ამ ვარაუდის შესაძლებლობა.

ერმაკოვი: კულტურული მემკვიდრეობისა და არქეოლოგიის ფოტოგრაფი“ მიხედვით¹¹.

1. სამშვილდის სასახლის ნანგრევები
2. თბილისის პანორამა
3. სოფელი საბუნყალა კახეთში (თელავთან)
4. ხიდი მდინარე დებედაზე სოფელ ჯალალოღლისთან
5. ყოვლადწმინდის ეკლესიის ნანგრევები თელავთან, რომელსაც ჩამოუდის მდინარე ალაზანი
6. თბილისის ხედი (1)
7. თბილისის ხედი (2)
8. სოფელი ახალციხის მაზრაში, თბილისის რაიონი (?).
9. ქალაქი თელავი კახეთში
10. სამლოცველოს ნანგრევები სოფელ ჯალალოღლისთან.

ჟან ქსავიე რაულის ფოტოალბომი

N482

ფოტოგრაფი: ჟან ქსავიე (ივან პეტროვიჩ) რაული – Jean Xavier (Ivan Petrovich) Raoult

ალბომში ფოტოების საერთო რაოდენობა: 150

საქართველოსთან დაკავშირებული ფოტოები: 28

ალბომის ყდაზე არის შემდეგი წარწერა:

HOMMAGE RESPECTUEUX
S.M.I
LE SCHAHINSCHAH
DE
PERSE
NASSR ED-DIN SCHAH
PAR J.X. RAOULT MEMBER DE PLUSIURS SOCIETES SAVNTES CHEVALIER DE
PLUSIEURS ORDERS ETC.
COLLECTION DE
TYPES DES PEUPLES RUSSES, ROUMAIN ET BULGARES.
VUES DU SINAI, DES BALKANS DE LA CRIMEE ET D` ODESSA
PAR J.X. RAOULT

¹¹ ჩაიჩი, აფზალზადე, იქვე.

ფოტოების აღწერილობა:

არცერთი ფოტო არაა შესრულებული დახურულ სივრცეში და მათი მთავარი თავისებურებაა ის, რომ ყველა ეროვნების და ტომის წარმომადგენელი თავის ბუნებრივ გარემოშია გადაღებული.

ყოველი ფოტო არის დაკრული 30,5x45 სმ ზომის მუყაოზე. ფოტოები ჩასმულია შავ ჩარჩოში (23,7x33სმ), თავად ფოტოების ზომებია 18x28 ან 19x24 სმ.

ყველა ფოტოს ქვემოთ ახლავს ფოტოატელიეს ლოგო და ძირში მიწერილი აქვს დასახელება რუსულად და ფრანგულად (შემდგომ ხელით დამატებული აქვს მიახლოებული თარგმანი სპარსულად. პასპარტუს ძირში ახლავს ერთნაირი წარწერა ფრანგულ ენაზე:

PHIE..PAR J.X.RAOULT ,CHEVALIER DES PLUSIEURUS ORDERS ,MEMBER COLLABORATEUR DE L UNIVERSITE IMPERIALE D ODESSA , MENTION HONORABLE DE S.M. L EMPEREUR DE TOUTES RUSSIES , MEDAILLE A L EXPOSITION UNIVERSELLE DE PARIS 1878 ,MEMBER DE LA SOCIETE DE PHOTOGRAPHIE DE PARIS (ODESSA).

ალბომი კიდევ შეიცავს ყირიმისა და ყაზანის თათრების, რუსეთის (ვოლგისპირეთის), უკრაინის, ბულგარეთის, რუმინეთის, ბესარაბიის მაცხოვრებელთა ფოტოებს; ყირიმის, ოდესის, ბალკანეთის (ძირითადად, ბულგარეთის) ხელებს; სინაის მთის ხელებს.

ეროვნული ბიბლიოთეკის ციფრულ ბიბლიოთეკა „ივერიელში“ ალბომის სათაურში დაშვებულია უზუსტობა: რუსეთის რუმინელი და ბულგარელი, სინაის, ბალკანეთის, ყირიმისა და ოდესის ხალხთა ტიპების და ხედები.

ამ ალბომის თაობაზე პირველი ინფორმაცია თეირანში საქართველოს საელჩოს მრჩეველს, ნიკოლოზ ნახუცრიშვილს 2008 წელს მიაწოდა ირანელმა მკვლევარმა აჰმად ჩაიჩი-ამირხიზმა. გოლესთანის სასახლის მაშინდელ დირექტორთან ქალბატონ ფარვინ საყათოლესლამთან რამდენიმე შეხვედრის შემდეგ ქართულ მხარეს დაერთო ფოტოარქივში შესვლისა და ალბომის დათვალიერების უფლება. საქართველოსთან დაკავშირებული 28 ფოტოს დაფიქსირების შემდეგ 2009 წლის 27 აპრილს საქართველოს საელჩომ ოფიციალურად მიმართა გოლესთანის სასახლის ხელმძღვანელობას ამ ფოტოების ასლების გადმოცემის თაობაზე. ამ მოლაპარაკებების პარალელურად, ინფორმაცია ხსენებული ალბომისა და მისი ქართული თემატიკის შესახებ მიეწოდა ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ.წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის დირექტორს, პროფ. გიორგი სანიკიძეს, რომელმაც საერთაშორისო სპონსორის, ფონდ „ღია საზოგადოება – საქართველოს“ დახმარებით მოიპოვა ამ პროექტის განხორციელებისათვის საჭირო დაფინანსება. რამდენიმე თვის განმავლობაში გარკვეული ბიუროკრატიული ბარიერების დაძლევის შემდეგ, ირანის კულტურული მემკვიდრეობის,

ხალხური რეწვისა და ტურიზმის ორგანიზაციის ხელმძღვანელმა და იმავდროულად ირანის ვიცე-პრეზიდენტმა ჰამიდ ბაყაიმ დაადო საბოლოო დადებითი რეზოლუცია საელჩოს წერილს, შემდეგ გოლესთანის სასახლეში დამზადდა უმაღლესი რეზოლუციის ციფრული ასლები, რომლებიც ოფიციალურად გადაეცა პროფ. გ. სანიკიძეს. მხარეთა შეთანხმებით, დაგეგმილი იყო თეირანსა და თბილისში ამ ფოტოების გამოფენის მოწყობა. საქართველოს ეროვნულ დღესთან დაკავშირებით, საქართველოს საელჩოს მხარდაჭერით თეირანში ერთკვირიანი გამოფენა სახელწოდებით „გოლესთანის სასახლის ქართველები“ 2010 წლის 7 ივნისს გაიხსნა თავად გოლესთანის სასახლეში და დიდი წარმატება ხვდა წილად. იმავე წლის 10 ივლისიდან კი გამოფენას თბილისში უმასპინძლა გალერეა „ვერნისაჟმა“. 2010 წლის 4 ნოემბერიდან უკვე ეს ფოტოები ერთი თვით გამოიფინა ილიაუნის წიგნის მაღაზია „ლიგამუსში“. 2011 წელს ამ ფოტოების საფუძველზე ილიაუნის გამომცემლობამ მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე დაბეჭდა 2011 წლის კედლის კალენდარი.

სპარსული წარწერები რაულის ფოტოებზე:

ჩვენ მიერ შერჩეულ ჟ. რაულის ფოტოების სათაურები ერთი ტიპისაა: მარცხნივ ქვედა კიდეში ბეჭდური რუსულია, მარჯვნივ კი – ბეჭდური ფრანგული. მათ შორის, ცოტა მაღლა, ხელით არის მიწერილი სათაურის სპარსული თარგმანი.

საყოველთაოდ ცნობილია ნასერ ედ-დინ შაჰის ინტერესი ფოტოგრაფიის მიმართ. იგი თავადაც იღებდა ფოტოებს, განსაკუთრებით, საკუთარი სასახლისა და ჰარემის მდგმურებისას, და თავად უკეთებდა წარწერებს, თუმცა მ. ჰ. სემსარის აზრით, არქივში დაცულ ფოტოებზე გაკეთებული ყველა წარწერა შაჰს არ ეკუთვნის. „ალბომებში შესული ფოტოების მინაწერების შესახებ უნდა ითქვას, რომ ეს მინაწერები ძალიან გამოსადეგი და ინფორმაციულია, გინდ ეკუთვნოდეს ალბომების შემდგენელებს და გინდ ნასერ ედ-დინ შაჰის დაწერილი იყოს. მაგრამ ამ მინაწერების გამოყენებისას ყოველთვის უნდა იქნას გამოჩენილი სათანადო სიზუსტე და ყურადღება, რადგანაც რიგ შემთხვევებში, განსაკუთრებით კი, ნასერ ედ-დინ შაჰის მინაწერებში არის აშკარა შეცდომები (ლაღზეშჰა). ნასერ ედ-დინ შაჰის მინაწერები ფოტოებზე ორი თვალსაზრისით იპყრობს ყურადღებას. პირველი, ესაა უამრავი ორთოგრაფიული შეცდომა, და მეორე – ფოტოზე გამოსახულ პირთა იდენტიფიკაციისას დაშვებული შეცდომები, და შემდეგ მათი შესწორება იმგვარად, რომ იგი ზოგჯერ გადახზავს მცდარ სახელს და ზედ აწერს სწორს, ზოგჯერ კი ახალს საერთოდ არაფერს აწერს. მაგალითისათვის, N 233 ალბომში...[ჰარემის] ზოგიერთი ცოლის სახელი ჯერ მიწერილია და მერე გადაშლილია. როგორც ჩანს, შაჰმა ან სწორად არ იცოდა {ზოგიერთი} ცოლის სახელი ან შესაძლოა, სიმთვრალეში დაუ-

შვა შეცდომა. ორივე შემთხვევაში ამ ორ საქმეში შაჰის თავაშეებულობის გათვალისწინებით, ამ შეცდომებს გაგებით უნდა მოვეკიდოთ¹². ამ შენიშვნების მიხედვით, შეიძლება ითქვას, რომ რაულის ფოტოებზე არსებული სპარსული წარწერები ერთი ხელით და სუფთად, გადახაზვების გარეშე არის შესრულებული. როგორც ცნობილია, შაჰმა მეტ-ნაკლებად იცოდა ფრანგული ენა და მას თავად შეეძლო სათაურების თარგმნა. თუმცა, დასაზუსტებელია, ნამდვილად არის თუ არა ეს შაჰის ხელი. არაარსებითი მცირედი უზუსტობანი თარგმანში კი ალაგ-ალაგ შეიმჩნევა, რაც ჩანს ქვემოთ წარმოდგენილ ცხრილში:

N	რუსული	ფრანგული	სპარსული	სპარსული მინაწერის თარგმანი
1	Кавказъ. Гурійцы. Дружина	Caucase . Gouriens (milice)	سرباز قفقاری	კავკასიელი ჯარისკაცი
2	Кавказъ. Гуриѡцъ	Caucase. Gourien	قوری از قفقاز	ყური (გურული) კავკასიიდან
3	Кавказъ. Музыкантъ	Caucase. Musicien	موزیکنتچی از اهل قفقار	კავკასიელი დამკვრელი
4	Кавказъ. Гурійцы	Caucase. Gouriens	قوری از قفقاز	ყური (გურული) კავკასიიდან
5	Кавказъ. Еврей	Caucase. Juif	یهودی از اهل قفقار	ებრაელი კავკასიიდან
6	Кавказъ. Имеретинъ	Caucase. Imérethien	امیریتی از قفقاز	იმერელი კავკასიიდან
7	Кавказъ. Имеретинъ	Caucase. Imérethien	امیریتی از قفقاز	იმერელი კავკასიიდან
8	Кавказъ. Имеретины	Caucase. Imére-thiens	امیریتی از قفقاز	იმერელი კავკასიიდან
9	Кавказъ. Грузинка	Caucase. Géorgienne	گرجی از قفقاز	გორჯი (ქართველი) კავკასიიდან
10	Кавказъ. Имеретины	Caucase. Imére-thiens	امیریتی از قفقاز	იმერელი კავკასიიდან
11	Кавказъ. Хефсуръ	Khefsour	قفقاری	კავკასიელი

12 „გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივის კატალოგი“, მ.სემსარის წინასიტყვაობა, გვ.11, 17-18.

12	Кавказъ. Грузинъ	Caucase. Géorgien	گرگی از قفقاز	გორჯი (ქართველი) კავკასიიდან
13	Кавказъ. Гурійцы	Caucase. Gouriens	از اهل قفقاز	კავკასიიდან
14	Кавказъ. Грузинъ	Caucase. Géorgien	گرگی از قفقاز	გორჯი (ქართველი) კავკასიიდან
15	Кавказъ. Евреи	Caucase. Juifs	یهودی از قفقاز	ებრაელი კავკასიიდან
16	Кавказъ. (Мингрелец)	Caucase. Mengrélien	مانقرلی از قفقاز	მეგრელი (მანყერელი) კავკასიიდან
17	Кавказъ. (Мингрелец)	Caucase. Mengrélien	قفقاری	კავკასიელი
18	Кавказъ. Имеретинъ	Caucase. Imérethien	امریتی از قفقاز	იმერელი კავკასიიდან
19	Кавказъ. Евреи	Caucase. Juif	یهودی از قفقاز	ებრაელი კავკასიიდან
20	Кавказъ. Сванеты	Caucase. Svanêtes	از قفقاز	კავკასიიდან
21	Кавказъ. Гурійцы	Caucase. Gouriens	قوری از قفقاز	ყური (გურული) კავკასიიდან
22	Кавказъ. Имеретинъ	Caucase. Imérethien	امریتی از قفقاز	იმერელი კავკასიიდან
23	Кавказъ. Имеретины	Caucase. Imére-thiens	امریتی از قفقاز	იმერელი კავკასიიდან
24	Кавказъ. Грузины	Caucase. Géorgiens	گرگی از اهل قفقاز	გორჯი (ქართველი) კავკასიიდან
25	Кавказъ. Имеретины (Дружина Кавалерія)	Caucase. Imére-thiens (malice cavalerie)	از سواره های قفقاز	კავკასიელი კავალერისტებიდან
26	Кавказъ. Грузины	Caucase. Géorgiens	جرگی از قفقاز	ჯორჯი (ქართველი) კავკასიიდან
27	Кавказъ. Гурійцы (Дружина)	Caucase . Gouriens (milice)	سالدات از اهل قفقاز	საღლათები კავკასიიდან
28	Кавказъ. Евреи	Caucase. Juifs	یهودی از اهل قفقاز	ებრაელი კავკასიიდან

ამ ფოტოალბომთან დაკავშირებით ჩნდება რამდენიმე აუცილებლად პასუხგასაცემი კითხვა:

1. როდის იმყოფებოდა რაული საქართველოში და როდის გადაიღო მან ეს ეთნოგრაფიული ფოტოები?
2. სად და როდის დააკომპლექტა მან ნასერ ედ-დინ შაჰისათვის გადასაცემად ეს ალბომი?
3. რა გზით აღმოჩნდა ეს ალბომი გოლესთანის სასახლის ფოტოარქივში?

ამ კითხვებზე პასუხის გასაცემად უნდა გავანალიზოთ ხელთ არსებული მწირი მონაცემები ჟ.რაულის ბიოგრაფიისა და საქმიანობის შესახებ:

მეცხრამეტე საუკუნის ფოტოგრაფიის ენციკლოპედიის მიხედვით ფრანგი ჟან (ივან პეტროვიჩი) რაულის დაბადებისა და გარდაცვალების წლები უცნობია. ოდესაში მოღვაწეობს 1860-80-იან წლებში. 1877-1878 წწ რუსეთ-თურქეთის ომის დროს იღებს ფოტოებს ბალკანეთის ფრონტზე, რუმინეთსა და ბულგარეთში. 1879-1882 წლებში მოგზაურობს ჩრდილოეთ კავკასიაში, საქართველოსა და სომხეთში, ასევე ათონის მთაზე და პალესტინაში პროფ. ნ.პ.კონდაკოვთან ერთად და აფიქსირებს იქაურ ქრისტიანულ სიძველეებს. 1884 წელს, ერთ-ერთი ექსპედიციის შემდეგ კონსტანტინოპოლში ყოფნისას, იღებს საფრანგეთში დაბრუნების გადაწყვეტილებას. 90-იან წლებში საქმიანობს თავის ფოტოსტუდიაში საფრანგეთის სამხრეთში. მიღებული აქვს 1875 წლის პარიზის გეოგრაფიული გამოფენისა და 1878 წლის პარიზის მსოფლიო გამოფენის მედლები მოლდოვას, ბესარაბიისა და ოდესის ხალხთა ტიპების ფოტოებისათვის¹³. სტატიის ავტორი აღექსეი ლოგინოვი ამ მოკლე ინფორმაციაში უშვებს რამდენიმე ფაქტობრივ შეცდომას. ჟ.რაული ნ.კონდაკოვთან ერთად ათონის მთაზე არ ყოფილა. მათ ერთად იმოგზაურეს სინაის მთასა (1881 წ.)¹⁴ და კონსტანტინოპოლში (1884 წ.)¹⁵. ნ.კონდაკოვის საქართველოში პირველი ყოფნა დასტურდება 1873 წელს, სადაც მას არ ახლდა ფოტოგრაფი. 1876 წელს გამოსულ მის ნაშრომს „საქართველოს ძველი არქიტექტურა“ არ ახლავს არანაირი ფოტოილუსტრაცია, ის მხოლოდ ხელით შესრულებულ კალკებს შეიცავს¹⁶. შემდგომ კი

13 Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography (ed. John Hannavy), Routledge, 2007. pp.1183-1184.

14 Кондаков Н.П.-1882, Путешествие на Синай в 1881 году. Из путевых впечатлений. Древности Синайского монастыря, Одесса 1882, გვ.; Vues et antiquites du Sinai par M. le professeur Kondakoff et photographe J.X. Raoult, [Odessa 1881]; Атлас фотографических снимков с видов и древностей Синайского монастыря, исполненных Ж. Раулем, Одесса 1883;

15 Кондаков Н.П.-1886, Византийские церкви и памятники Константинополя, Одесса 1886, Предисловие, стр.1.

16 Кондаков Н.П.-1876, Древняя архитектура Грузии. Исследование, Москва 1876, 60 с., ил. (Древности. Труды ИМАО, т. VI, вып. 3).

1889 წელს, როდესაც ჟ.რაული უკვე წასულია რუსეთიდან, თანმხლებ პირებს შორის იგი ასახელებს მხოლოდ დავით ბაქრაძეს, რომელიც მას ეხმარებოდა ეკლესიების ქართული წარწერების წაკითხვაში¹⁷. ნ.კონდაკოვის გვარი არ ფიგურირებს 1881 წლის სექტემბერში თბილისში გამართულ მეხუთე არქეოლოგიურ ყრილობის მონაწილეთა სიაშიც, რომ გვევარაუდა ყრილობის დაწყებამდე მისი და რაულის ჩამოსვლა საქართველოში სინაის მთაზე დამღწეული 51-დღიანი მოგზაურობიდან 1-2 თვის შემდეგ¹⁸. რაული არ ჩანს 1884 წელს ოდესაში გამართულ მეექვსე არქეოლოგიურ ყრილობაზეც. სავარაუდოდ, იგი უკვე გადაბარებულია საფრანგეთში.

ვ.ლოგინოვის მიერ დაწერილ ჟ.რაულის ბიოგრაფიაში იძებნება კიდევ ერთი ფაქტობრივი შეცდომა: „ოდესის ხალხთა ტიპების“ ნაცვლად უნდა იყოს „ოდესის ხედეები“, რაც გარკვევით იკითხება რაულის ალბომის ფრანგულ-წარწერიან ყდაზე. ჟ.რაულის ბიოგრაფიის ა.ლოგინოვისეული ვერსია, მათ შორის, ნ.კონდაკოვისა და ჟ. რაულის ერთობლივი მოგზაურობები საქართველოსა და სომხეთში 1879-1882 წლებში პირდაპირ აქვს გადატანილი საკუთარ ნაშრომში ა.ჩაიჩის¹⁹. ჟ.რაულის მოკლე ბიოგრაფიული ინფორმაცია შესულია 2003 წელს გამოსულ ალბომში „ფოტოგრაფიის შედეგებში კერძო კოლექციებიდან. რუსული ფოტოგრაფია 1849-1918“²⁰. ამ ფოტოგრაფიის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ დეტალების მოძიება შეიძლება ნ.კონდაკოვის არქივში დაცულ მიმოწერაში იმ პერიოდის რუსული კულტურის მესვეურებთან და მოღვაწეებთან (ვ. სტასოვი, ს.ბიჩკოვი, ი.პომიალოვსკი), რაც რომლებიცრაც რამდენიმე სტატიაში ასახა რუსმა მკვლევარმა ს.ვიალოვამ.²¹

17 Кондаков Н.П.-1890, Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, составленная по Высочайшему повелению, Грузинские надписи прочитаны и истолкованы Дмитрием Бакрадзе, Санкт-Петербург, 1890.

18 Труды V-го Археологического съезда в Тифлисе. 1881. Москва, 1887.

19 ჩაიჩი-2014, გვ. 109-110.

20 Шедевры фотографии из частных собраний [Текст] : Русская фотография 1849 – 1918 Альбом / сост.: П. Хорошилов, А. Логинов ; вступ. ст. В. Левашов ; науч. ред. А. Логинов. — М. : Пунктум, 2003. გვ.173.

21 С.О.Вялова, Синайский альбом Н.П. Кондакова. Россия и Христианский Восток. вып.1. Москва, Издательство «Индрик», 1997, стр.207-225; С.О. Вялова, ФОТОГРАФИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ XIX ВЕКА: Н. П. КОНДАКОВ И ЕГО АЛЬБОМ ВИДОВ И ДРЕВНОСТЕЙ СИНАЙСКИХ». კრებული: Фотография. Изображение. Документ. Научный сборник. Вып. 1 (1), 2010, стр.15-21; С.О.Вялова, Из переписки Н.П.Кондакова с А.Ф.Бычковым и В.В. Стасовым. — Вспомогательные исторические дисциплины, т.ХХVII, СПб, 2000, стр.211-218.

პასუხი პირველ კითხვაზე:

- თავიდანვე უნდა გამოირიცხოს ნ.კონდაკოვის საქართველოში პირველი ვიზიტისას (1873 წ.) მასთან ჟ.რაულის დამგზავრება.
- ალბომში საქართველოსთან დაკავშირებულ რამდენიმე ფოტოზე ვხედავთ გურულ და იმერელ მეომრებს (სახალხო რაზმების წევრებს), რომელთაგან ზოგიერთის მკერდს ამშვენებენ რუსული სამხედრო მედლები. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათ ეს ჯილდოები დაიმსახურეს რუსეთ-თურქეთის ომში (1877-78წწ). ეს დადგმული ფოტოები კი გადაღებულია მშვიდობიან გარემოში ანუ ეს ფოტოები 1879 ან 1880 წლით თუ დათარიღდება. 1877-78 წელს ჟ.რაული თავად იღებდა ფოტოებს ბალკანეთის ფრონტზე და ამ ფოტოების ნაწილიც შესულია განსახილველ ალბომში. იმავე პერიოდში, საქართველოს ფრონტზე ომის ფოტოებს დიმიტრი ერმაკოვი იღებდა. რაულის საქართველოში ყოფნის თარიღი არ უნდა სცილდებოდეს 1880 წელს, რადგან 1881 წლის გაზაფხულზე ფრანგი ფოტოგრაფი უკვე ნ.კონდაკოს ახლავს სინაის მთის ექსპედიციაში. რაულმა სინაის მთის ხედებიც შეიტანა თავის ალბომში. ალბომში შესული შავიზღვისპირეთის დასავლეთი და ჩრდილოეთი სანაპიროსა და სამხრეთ ვოლგისპირეთში მცხოვრები ხალხების ტიპების ფოტოები კი ჟ.რაულს ადრეულ 1870-იან წლებში უნდა ჰქონდეს გადაღებული, რადგან მან 1875 წლის პარიზის გეოგრაფიული გამოფენისა და 1878 წლის პარიზის მსოფლიო გამოფენის მედლები სწორედ ამ ფოტოებისათვის მიიღო, რასაც შემდგომ დაემატა ქართული თემატიკაც.

პასუხი მეორე კითხვაზე:

- ალბომმა საბოლოო სახე მიიღო ოდესაში, სინაის მთაზე ექსპედიციის დასრულების ანუ 1881 წლის ზაფხულის შემდეგ და ვერ გადასცდებოდა 1884 წელს, როდესაც რაულმა საბოლოოდ დატოვა რუსეთი და დაბრუნდა საფრანგეთში.
- ა.ჩაიჩი სწორად შენიშნავს: „ალბომის შექმნის ზუსტი თარიღი გაურკვეველია, მაგრამ ის დამზადდა 1880-იანი წლების დასაწყისში, რადგან ალბომში ვხედავთ სინაის აღმოჩენების ამსახველ ფოტოებსაც²².

22 ჩაიჩი, გვ, 114.

პასუხი მესამე კითხვაზე:

- როგორც წერს ვ.სტასოვი, ჟ.რაულმა დაამზადა რამდენიმე ალბომი, რომლებიც გამიზნული იყო სასაჩუქრედ იმ დროის უმაღლეს ხელისუფალთათვის²³. ერთი ადრესატი, როგორც ვიცით, სპარსეთის შაჰი იყო. ცნობილია მეორე ალბომის ადრესატიც – დანიის მეფე კრისტიან მეცხრე. სხვა ალბომების ადრესატები უცნობია. ნ.კონდაკოვის არქივში არსებული ვ.სტასოვისათვის გაგზავნილი წერილიდან ირკვევა, რომ კრისტიან მეცხრესათვის გადასაცემი ალბომი ოდესაში დანიის კონსულის სიმონ გუროვიჩის მეშვეობით 1883 წლის 19 სექტემბრისათვის უკვე პეტერბურგში დანიის საელჩოშია. ვ. კონდაკოვი წერს ვ.სტასოვს, რომ, რადგან ამ ეტაპზე რაულს არ აქვს თავისუფალი ეგზემპლარი, საჭიროა ამ სასაჩუქრე ეგზემპლარის საელჩოდან აღება და მისი გადაცემა საჯარო ბიბლიოთეკისათვის, რასაც ცდილობს რაული იმავე კონსულის ბ-ნ გუროვიჩის დახმარებით, ოღონდ ალბომს უნდა მოსცილდეს სატიტულო მიძღვნილი ფურცელი²⁴. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს პროცედურა წარმატებით შესრულდა, რადგან რუსეთში არსებული ერთადერთი ამგვარი ალბომი სწორედაც რომ დანიის მეფისადმი მიძღვნილი სატიტულო გვერდით იწყება და ერთი-ერთზე იმეორებს ნასერ ედ-დინ შაჰის ალბომის ყდის ფრანგულ ტექსტს (მხოლოდ ადრესატის სახელია შეცვლილი)²⁵. შეიძლება გვევარაუდა, რომ ჟ.რაულმა პირადად გადასცა სპარსეთის შაჰს ეს ალბომი პარიზში მისი მესამე ვიზიტის დროს 1889 წელს, მაგრამ ნასერ ედ-დინ შაჰის მესამე ევროპული მოგზაურობის მემუარებში რაულის ხსენება საერთოდ არაა. ამ დროს უნდა აღვნიშნოთ ის მომენტი, რომ სპარსეთის მონარქი დეტალურად აღწერს თავის ყველა შეხვედრას და ახსენებს თითქმის ყველა პიროვნებას, მათ შორის, ცნობილი ფრანგი ფოტოგრაფის ნადარის ვაჟს, რომელმაც მას მამის მაგიერ გადაუღო ფოტო, რადგან შაჰისათვის პირველი ევროპული მოგზაურობიდან უკვე ნაცნობი ნადარი-მამა²⁶ იძულებული იყო შინ დარჩენილიყო მეუღლის მძიმე ავადმყოფობის მიზეზით²⁷. რაულის ალბომი არაა მოხსენიებული

23 В.В. Стасов, Фотографические и Фототипические коллекции Императорской Публичной Библиотеки, СПб., 1885, стр.38-40

24 Вялова – 1997, Синайский Альбом, стр. 218.

25 Стасов – 1885, Фотографические..., стр. 39.

26 რუზნამეიე ხათერათე ნასერ ედ-დინ შაჰ დარ საფარე ავეალე ფარანგესთან. ბე ქუშეშე ფათემე ყაზიჰა. ენთეშარათე საზმანე ასნადე მელიე ირან, 1377. გვ.224-225

27 რუზნამეიე ხათერათე ნასერ ედ-დინ შაჰ დარ საფარე ავეალე ფარანგესთან (ქეთაბე დოვვომ), ბე ქუშეშე მოჰამმად ესმაილ რეზვანი, ფათემე ყაზიჰა. ენთეშარათე საზმანე ასნადე მელიე ირან, 1371. გვ. 223-224.

ნასერ ედ-დინ შაჰის მიერ მესამე ევროპული ვოიაჟისას საჩუქრად მიღებული თუ შეძენილი ნივთებისა და ალბომების სიებში²⁸. დიდი ალბათობით, დანიის მეფისათვის შექმნილი ალბომის მსგავსად, ჟ.რაულმა ნასერ ედ-დინ შაჰისათვის გამიზნული ალბომი გადასცა ოდესაში სპარსეთის ოფიციალურ წარმომადგენელს (კონსულს ან საპატიო კონსულს). საეჭვოა, რომ თეირანში გასაგზავნი ალბომი ოდესიდან ჯერ პეტერბურგში სპარსეთის საელჩოში გადაეგზავნათ.

- ა. ჩაიჩის ვარაუდით კი „უცნობია, როდის და სად მიართვეს ეს ალბომი ყაჯარ შაჰს. სავარაუდოდ, ალბომი დამზადდა რუსეთის სამეფო კარის შეკვეთით და გადაეცა შაჰს მისი [რუსეთში? – ნ.ნ., გ.ს.] მოგზაურობის დროს“²⁹. ძნელია, დაეთანხმო ამ მოსაზრებას, რადგან, ჯერ ერთი, მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციანი წლების დასაწყისში საიდან უნდა სცოდნოდა რუსეთის სამეფო კარს ნასერ ედ-დინ შაჰის მესამე ევროპული ვოიაჟის თარიღი და მარშრუტი. გარდა ამისა ნ.კონდაკოვის წერილებიდან ჩანს, რომ ჟ.რაული ამ ტიპის ალბომებიდან ფინანსურ სარგებელს ელოდება. ასევე ჩანს, რომ დანიის მეფისათვის განსაზღვრული ალბომის გადაცემის პროცედურაში ჩართულია ოდესაში დანიის საკონსულო და პეტერბურგში დანიის საელჩო, და არა რუსეთის სამეფო კარი³⁰.

ბიბლიოგრაფია:

1. Ahmad Chaychi Amirkhiz, Parvin Afzalzadeh, Dmitri Ermakov – Cultural Heritage and Archaeology Photographer. Nashr-e Samira, Tehran, 1392 (2014),
2. Angelo M. Piemontese, The Photograph Album of the Italian Diplomatic Mission to Persia (Summer 1862): PART I. ჟურნალში: East and West , September-December 1972, Vol. 22, No. 3/4.
3. Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography (ed. John Hannavy), Routledge, 2007.
4. Golestan Palace Photo Archive. Catalogue of Qajar Selected Photographs. (Compiled by Mohammad Hassan Semsar&Fateme Saraian), Publisher: Ministry of Culture and Islamic Guidance. Tehran, 1382 (2003).
5. Iran during Qajar Dynasty from the Perspective of Montabone, the Italian Photographer (Collected by: Moïgan Tarighi, Shahyar Adle, Mohammad Sattari. Publisher: Mirdashti Farhangsara, Tehran, 2012.

28 შაჰი ამ საქმეში ძალიან პედანტი იყო და ყველაფერს დეტალურად აფიქსირებდა.

29 ჩაიჩი, გვ. 111-113

30 Вялова – 1997, стр. 218; Стасов, стр. 39.

6. Vues et antiquites du Sinai par M. le professeur Kondakoff et photographe J.X. Raoult, [Odessa 1881]
7. Атлас фотографических снимков с видов и древностей Синайского монастыря, исполненных Ж. Раулем, Одесса 1883
8. С.О. Вялова, Синайский альбом Н.П. Кондакова. Россия и Христианский Восток. вып.1. Москва, Издательство «Индрик», 1997
9. С.О. Вялова, ФОТОГРАФИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ XIX ВЕКА: Н. П. КОНДАКОВ И ЕГО АЛЬБОМ ВИДОВ И ДРЕВНОСТЕЙ СИНАЙСКИХ». კრებულში: Фотография. Изображение. Документ. Научный сборник. Вып. 1 (1), 2010, стр.15-21
10. С.О. Вялова, Из переписки Н.П.Кондакова с А.Ф.Бычковым и В.В. Стасовым. – Вспомогательные исторические дисциплины, т. XXVII, СПб, 2000
11. Кондаков Н.П.-1876, Древняя архитектура Грузии. Исследование, Москва 1876, 60 с., ил. (Древности. Труды ИМАО, т. VI, вып. 3).
12. Кондаков Н.П.-1882, Путешествие на Синай в 1881 году. Из путевых впечатлений. Древности Синайского монастыря, Одесса 1882.
13. Кондаков Н.П.-1886, Византийские церкви и памятники Константинополя, Одесса 1886.
14. Кондаков Н.П.-1890, Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, составленная по Высочайшему повелению, Грузинские надписи прочитаны и истолкованы Дмитрием Бакрадзе, Санкт-Петербург, 1890.
15. В.В. Стасов, Фотографические и Фототипические коллекции Императорской Публичной Библиотеки, СПб, 1885.
16. Труды V-го Археологического съезда в Тифлисе. 1881. Москва, 1887.
17. Шедевры фотографии из частных собраний [Текст]: Русская фотография 1849 – 1918: Альбом / сост.: П. Хорошилов, А. Логинов ; вступ. ст. В. Левашов; науч. ред. А. Логинов. — М. : Пунктум, 2003
18. რუზნამეიე ხათერათე ნასერ ედ-დინ შაჰ დარ საფარე ავვალე ფარანგესთან. ბე ქუშეშე ფათემე ყაზიჰა. ენთეშარათე საზმანე ასნადე მელლიე ირან, 1377
19. რუზნამეიე ხათერათე ნასერ ედ-დინ შაჰ დარ საფარე ავვალე ფარანგესთან (ქეთაბე დოვვომ), ბე ქუშეშე მოჰამმად ესმაილ რეზვანი, ფათემე ყაზიჰა. ენთეშარათე საზმანე ასნადე მელლიე ირან, 1371.

THE GEORGIAN THEME IN THE PHOTOGRAPHIC ARCHIVE OF THE GOLESTAN PALACE

The Golestan Palace in Tehran is one of the outstanding cultural-historical monuments of the Qajar epoch. Currently it functions as a museum and a research centre. G. Tsereteli Institute of Oriental Studies has a longstanding experience of cooperation with this complex.

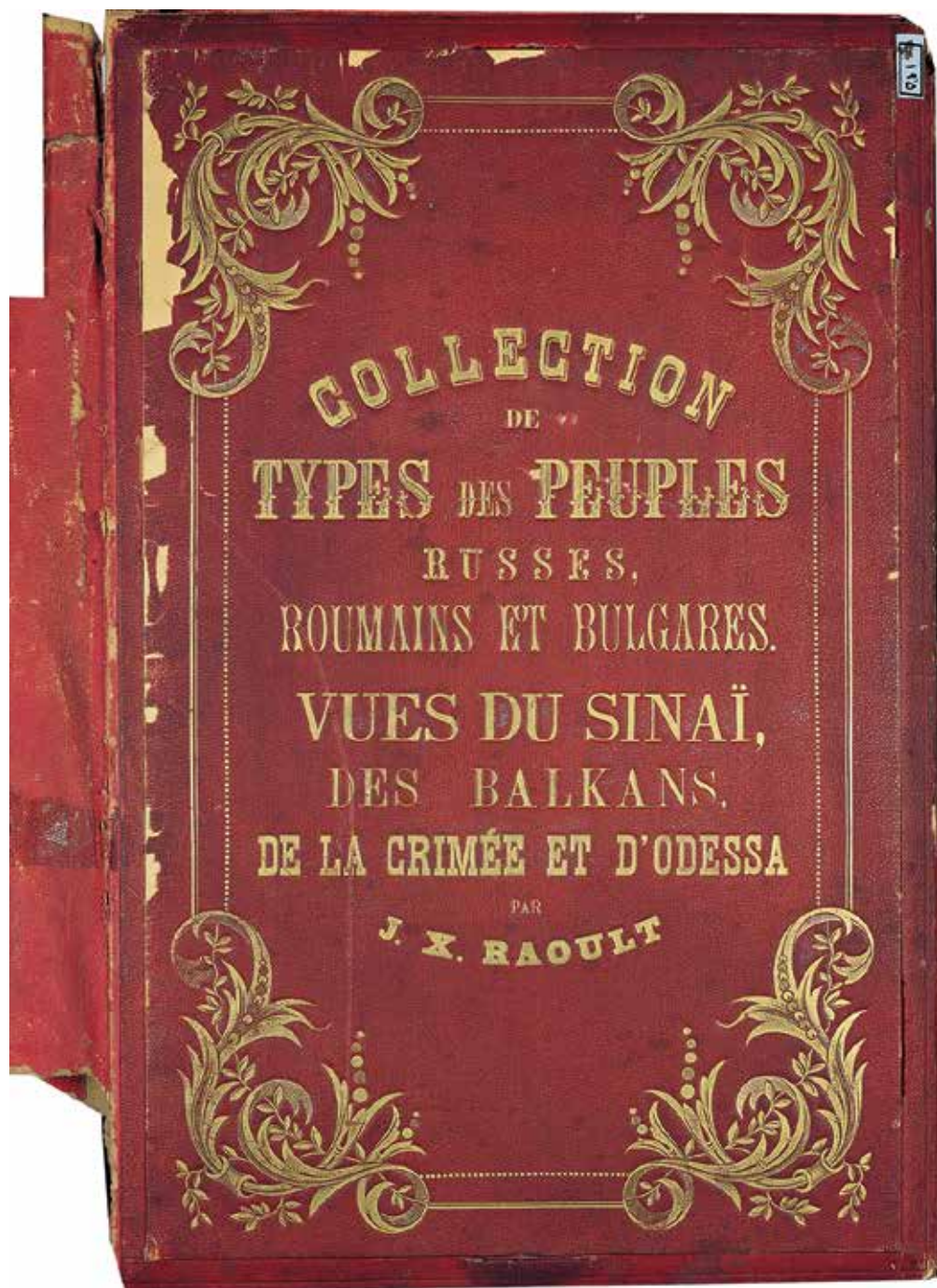
The photographic archive of the Golestan Palace contains rich material of the Qajar epoch (over 50 thousand photographs), including the photographs concerning Georgia.

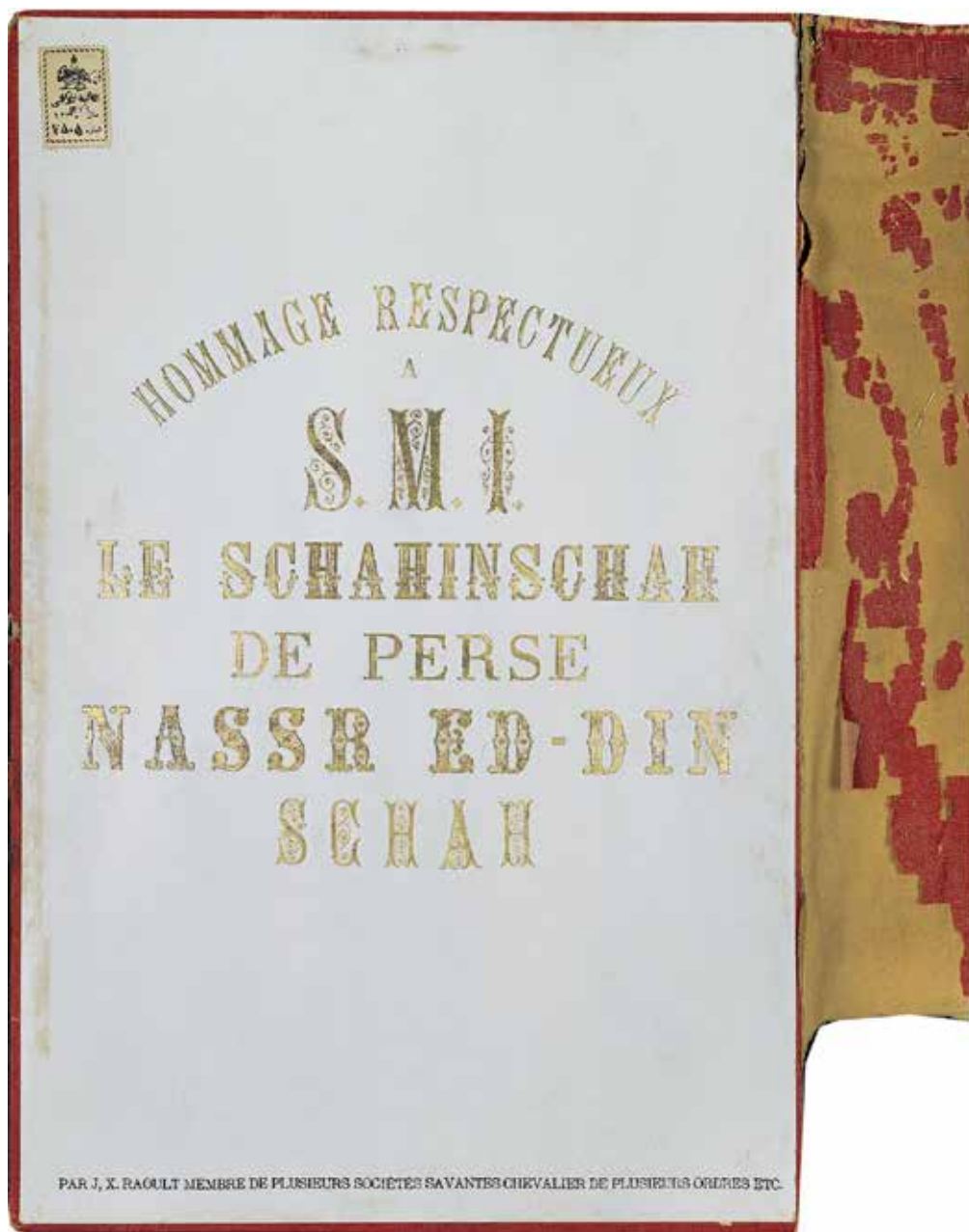
Research has yielded the following photographic material related to the theme of Georgia:

1. Album N 374 – Belonging to an Italian photographer Luigi Montabone and presented by himself to Naser al-din Shah. The Album (51 photos in all) contains 4 photos of sights of Tbilisi. Date – 1862.
2. Album N 421 – Belonging to the above-mentioned photographer and containing 24 photos in all. Date – 1862.
3. Album N 482 – a photographic album of Jean Xavier Raoult (Ivan Petrovich Raoult), a French photographer working in the Russian Empire in the 60s-80s of the 19th century. This album was dedicated to Naser al-Din Shah. The album embraces 150 photographs, out of which 28 photographs represent people from diverse regions of Georgia. The dates are unknown.
4. Album N 506 – a photographic album of Dimitri Ermakov – a famous Russian photographer born in Tbilisi. The album (28 photos in all) represents the sights of Tbilisi. The dates are unknown.
5. Album N 533 – The photographer is unknown. The themes are: military factories of Saint Petersburg and Tbilisi, general view of the plants and equipment. The Ministry of Defence of the Russian Empire sent these photographs as a catalogue to Naser al-Din Shah.
6. Album 834 – Photographs by Dimitri Ermakov. Theme: the sights of Tbilisi and its adjacent territories (11 photographs in all).

Taking into account the fact that the archive of Golestan Palace is not fully studied and registered yet, it is quite probable to find other yet unknown photographic material related to Georgia.

ფოტოგრაფია

مذہب کی ایک ہر قسم

Prof. J. X. Rosat, *Quebec* ha ocupat el primer lloc a la Universitat de les Illes del Mar del Nord, l'any 2000. Ha estat el primer a guanyar el Premi de la Universitat de les Illes del Mar del Nord, l'any 2000.

Кавказъ.
Музыкантъ

Caucase
Mazicien

არქივ

F. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

Кавказ.
Император

ИМПЕРАТОРСКАЯ
ОДЕССА

Caucase.
Emerithien

²⁷⁹ voir J. X. Baudry, *Quelques problèmes de la géométrie algébrique* (Paris, 1974), 111. Sur les A_n , voir aussi J. X. Baudry, *Sur les courbes de degré 3 dans \mathbb{P}^3* , *Journal of Algebra* 10 (1968), 1–14.

P. uncinata,
P. uncinata

Удвасно.
Успешно!

მ. ა. ბაქაძე

1891 par J. X. Bache. Dessiné le plus exact, selon l'ancien costume de l'Église orthodoxe de l'Église, d'après les données de S. P. l'Empereur de Russie les livres, l'histoire à l'Église orthodoxe de l'Église, l'histoire de la Société de l'Église de l'Église. (Russe)

Kabard.
Ipyunka

PROPRIÉTÉ CHIMIQUE
ODessa

Caucase.
Georgienne

ایرانیان

1860 par J. X. Baud, Cavalier de plusieurs ordres, Professeur adjoint de l'Université impériale d'Odessa, Pensionnaire de S. M. l'Empereur de toutes les Russies, Rédacteur du Journal Impérial de la guerre, Membre de la Société de Photographie de Paris (France)

Kabkass.
И.в.в.в.в.в.в.

PHOTOGRAPHIE IMPÉRIALE
ODESSA

Caucase.
Emirlikiens

مستور

1er jet J.K. Fork, Directeur de publications, Premier collaborateur de l'Almanach Impérial d'Odessa. Premier inventeur de S.M. l'Empereur de toutes les Russies, Président d'Exposition Universelle de Paris 1875, Membre de la Société de Photographie de Paris (Odessa).

Кавказ.
Херсон

PHOTOGRAPHIC GALLERY
ODESSA

Caucase.
Kherson

არსა

1871 par J.X. Basset, Directeur de plusieurs ateliers, Directeur collaborateur de l'Université Impériale d'Odessa, Moscou, Imprimerie de S.M. l'Empereur de toutes les Russies, Imprimerie à l'Université Impériale de Saint-Petersbourg, de la Société de Photographie de Saint-Petersbourg.

Кавказ.
Император

PHOTOGRAPHY
ODESSA

Caucase.
Émerillon

არს.

1895 par J. X. Roubil, Consul de France, ancien, Membre correspondant de l'Université impériale d'Odessa, Membre honoraire de S. M. l'Empereur de toutes les Russies, Membre à l'Association Universelle de Paris 1889, Membre de la Société de Photographie de Paris; (Mont)

*Набравъ
Съанемъ*

PHOTOGRAPHIC
ODESSA

*Caucase
Soudites*

¹⁹⁹⁶ par J. X. Benda. Une fois le premier effet l'impact relatif de la température de l'eau sur la mortalité des larves de *Macropodus chinensis* a été évalué, les auteurs ont pu conclure que la mortalité des larves de *Macropodus chinensis* est plus élevée à 25 °C qu'à 20 °C.

کریمی از این مختار

Caucase.
Géorgiens

Кавказъ.
Грузины

ძმები კიკნაველიძეები სპარსეთში

ძმები ყარამან, შალვა, ნიკოლოზ და მანველ კიკნაველიძეები ამჟამინდელი იმერეთის მხარის ბაღდათის მუნიციპალიტეტის საკრაულას თემის სოფელ კიკნაველეთიდან (დღეს იწოდება, როგორც საკრაულა) 1905-1907 წლების რევოლუციის დროს ცარიზმის მოწინააღმდეგეთა რიგებში იდგნენ. რევოლუციის მარცხის შემდეგ მათ, შუა აზიის (თურქესტანის) გზით სპარსეთში გადახვეწა მოუხდათ. მაზანდარანის პროვინციაში ძმები ხე-ტყის ბიზნესით დაკავდნენ.

ძმები კიკნაველიძეების, განსაკუთრებით, უფროსი ყარამანის სამრეწველო და საქველმოქმედო საქმიანობა საკმაოდ ფართოდ არის გაშუქებული იმდროინდელ და მომდევნო წლების ქართულ პრესასა და წიგნებში. ისინი ზრუნავდნენ მშობლიური სოფლის კეთილდღეობისათვის, აუშენეს და მოუწყეს სკოლა, გაიყვანეს გზა და ა.შ.¹ ყარამან კიკნაველიძის საქმიანობის შესახებ პირველი ცნობა ქართულ პრესაში ჩნდება 1899 წლის 31 ოქტომბრის გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ მის მიერ პარიზის ხე-ტყის გამოფენაზე ხის მასალის ნიმუშების გაგზავნასთან დაკავშირებით:

„პარიზის გამოფენის ბიურომ მიიღო ყ.კიკნაველიძისაგან მიიღო ექსპონატები ხე-ტყის მასალისა. ყოველ ხის ექსპონატი წარმოადგენს ნაჭერს ათი გოჯი სიგძე და ორ სისქეს. გასუფთავებულია და ზედ აწერია ქართულ და რუსულ ენაზე რა ხისაა. ამ ექსპონატებს თან ახლავს მოკლე აწერილობა: ვისი ტყეა, სად არის (რომელი სოფელი უეზდია) რამდენი დესეტიანაა, და რა ხეები იზდება, ამ ტყეებში. ვისაც სურს ხე-ტყის ექსპონატების წარმოდგენა ხსენებულ ბიუროში, ამ სახით გამოავაზნოს საჩქაროთ, რადგან ათ ნოემბრამდე მიიღება, მერე აღარ: შემდეგი ადრესით: სასახლის ქუჩა სათავადაზნაურო სახლში, ზემო სართულში N116“²

ეს ცნობა ფასეულია იმით, რომ აჩვენებს ყ.კიკნაველიძის პროფესიონალიზმს ამ დარგში და გასაგებს ხდის წლების შემდეგ ყარამანისა და მისი უმცროსი ძმების ჩართვას ამ ბიზნესში უკვე სპარსეთში.

1 ანდრო კიკნაველიძე, თოხის მუშიდან აკადემიკოსობამდე, თბილისი, 2003. გვ.95-104; ბუხუტი ორჯონიკიძე, კიკნაველეთი ანუ მიწის ყივილის სადღეგრძელო, თბილისი, 2012, გვ.121-129.

2 ცნობის ფურცელი, 1899, 31 ოქტომბერი, N 952. აქ და შემდგომაც ძველი გაზეთების სტილი და პუნქტუაცია დაცულია. ამ ინფორმაციის მოწოდებისას ბ.ორჯონიკიძე აქაც და სხვა შემთხვევებშიც არასწორად უთითებს გაზეთების ნომრებსა და თარიღს.

შემდეგი ცნობა ეხება ყარამან კიკნაველიძის (ინფორმაციაში ყარამან კიკნაძის მიერ) მიერ ორიგინალური და მოსახერხებელი პირსაბანის გამოგონებას, „რომელიც ძალიან მარტივი კონსტრუქციისაა, სუმბუქია და პატარა ადგილსაც იჭერს. პირსაბანის ნაწილებია: ა) ტასტის ჩასადგმელი კრკალი, რომელიც კედელზე მაგრდება ერთი ლურსმით... ბ) წყლის ჩასასხმელი ცილინდრი, რომელიც ღერძზეა გაკეთებული და საჭიროებისამებრ ტრიალებს... გ) „პედალი“ ანუ ფეხის დასადგამი წყლის გადმოსასხმელად... წყლის გადმოსასხმელად საჭიროა ფეხი დაადგან ფეხის დასადგმელს, ამით ჯაჭვი გადმოატრიალებს ცილინდრს და წყალი გადმოვა. თუ ფეხს აუშვებენ, წყლის სიმძიმე ცილინდრს ისევ გადააბრუნებს.

მთელ ამ პირსაბანს სამი ლურსმანი უნდა. შეიძლება ფიცარზეც გაკეთდეს. ეღირება ძალიან იაფად (2-3 მ. უტასტოდ).

ბ. კიკნაძეს პრივილეგია აუღია და მოკლე ხანში ამხანაგობის შედგენას აპირებს პატარა ქარხნის მოსაწყობად.³

შემდეგი ორი ცნობა ყ. კიკნაველიძის მიერ საკუთარ სოფელში იმ დროისათვის თანამედროვე („სამინისტრო“) სკოლის გახსნას ეხება. გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ 1903 წლის 19 ოქტომბერს წერს:

სოფ. კიკნაველეთი (იმერეთი). ...თითქმის რვა წელიწადია ჩვენს სოფელში არსებობს სამრევლო სკოლა. სკოლაში ორიოდ მოსწავლეაა. ამის მიზეზი ისიც არის, რომ პირველ ამ თვიდან აქ დაარსდა სამინისტრო სკოლა, სადაც ბავშვებს უფასოდ ასწავლიან. ამ სკოლისათვის შენობა თავის ხარჯით დაიქირავა და მოაწყო აქაურმა მცხოვრებმა ყ.ს. კიკნაველიძემ. ახალ სკოლაში ამ ჟამად ორმოცამდე ბავშვი სწავლობს. (ავტორი: დესპინეიშვილი)⁴.

კიკნაველეთში რვა წლის მანძილზე წარუმატებლად მოქმედი და მშობლებისათვის ხარჯიანი სამრევლო სკოლის საპირწონედ „სამინისტრო“ სკოლის დაარსებაში ყარამან კიკნაველიძის ღვაწლზე უფრო ვრცლად წერს გაზეთი „ივერია“ იმავე წლის 25 ოქტომბრის ნომერში:

პირველ ამ თვიდან ს. კიკნაველეთში დაარსდა სამინისტრო სასწავლებელი. დამაარსებელი ამ სკოლისა არის ამავე სოფლის მცხოვრები ბ. ნი ყ. ს. კიკნაველიძე. ბ. ნი ყ. ს. კიკნაველიძე სამი წელიწადია სცდილობდა ამ საქმის განხორციელებას, მაგრამ, რადგან სხვა არავინ ჰყავდა შემწე და სოფელიც შეშინებული იყო პირველი სკოლის მაგალითით, ყველა უარს ამბობდა სამინისტრო სკოლის დაარსებაზედ, სხვა წყაროს ეძებდა, რომ საქმე სისრულეში მოეყვანა. ბოლოს თვითონ ყ. კიკნაველიძემ იღო თავს ხარჯი და გადასწყვიტა სკოლის დაარსება. მისცა თხოვნა სამოსწავლო მთავრობას და აღუთქვა: ვსწირავ ადგილს, ღირებულს ათას მანეთად, ავაგებ ისეთ

3 ცნობის ფურცელი, 1902 წ. 19 აგვისტო, N 1900.

4 ცნობის ფურცელი, 1903, 19 ოქტომბერი, N 2297.

შენობას, რომ ორკლასიანი სკოლისთვის გამოდგეს და სკოლის მოწყობასაც მე ვკისრულობო; ამას გარდა განათება, შეშა და მოსამსახურე ჩემი იყოსო. მხოლოდ მასწავლებელს დაენიშნოს ხაზინიდან ჯამაგირიო. სამოსწავლო მთავრობამ შეიწყნარა ყ.ს.კიკნაველიძის თხოვნა და დაუნიშნა ერთ მასწავლებელს ჯამაგირად 360 მანეთი და შემდეგისათვისაც აღუთქვა ერთის მასწავლებლის ჯამაგირი...

...ბ-ნ ყ.ს.კიკნაველიძემ სოფლის საშუალო ადგილას იქირავა თავის ხარჯით შენობა, თავის ხარჯითვე მოაწყო და შეიძინა ყოველივე სკოლისთვის საჭირო ავეჯეულობა და ხალხს გამოუცხადა: მასწავლებელი დაგვენიშნა, რომელსაც ჯამაგირი ხაზინიდან მიეცემაო, სკოლაც მზად გვაქვს, თქვენ არაფერი არ გადახდებათ, სხვას ყურს ნუ უგდებთ და ბავშვები შემოიყვანეთ სკოლაშიო...

...ხალხმა დიდი მადლობა გადაუხადა ყ.ს.კიკნაველიძეს და ორმოცამდე ბავშვმა მოიყარა თავი სკოლაში. ეს საქმე ყ.ს.კიკნაველიძეს უჯდება არა ნაკლებ ოთხი ათას მანეთისა ერთხანად და ყოველ წელს 120 მან. ეს პირველი მაგალითია, რომ სოფელს ამისთანა შემწე კაცი აღმოსჩენოდეს. ბ-ნი ყ.ს.კიკნაველიძე იმასაც კი სცდილობს, რომ ღარიბის შვილებს და ობლებს, რომელთაც სასწავლო ნივთების ყიდვა არ შეუძლიათ, შემწეობა აღმოუჩინოს და რამდენსამე კიდეცა დაეხმარა. ეხლა ის უკვე შეუდგა სკოლის შენობისათვის მასალის დამზადებას და ამ ორს თვეში სკოლის შენობაც მზად გვექნება. ბ-ნი ყ.ს.კიკნაველიძე ერთი ღარიბი აზნაურიშვილია და არც დიდი განათლება აქვს მიღებული, ხოლო იმას კარგად აქვს შეგნებული სწავლის საჭიროება ხალხისათვის და ამიტომ იდო თავს ამისთანა მძიმე ტვირთი. (ავტორი: კაკო).⁵

ამიტომაც არ უნდა ყოფილიყო გასაკვირი, რომ ყარამან კიკნაველიძემ თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებისთვის 1000 მანეთი გაიღო, რაც თანმხლები წერილით პირადად გადასცა ივანე ჯავახიშვილს.⁶

1916 წლის 13 აგვისტოს გაზეთი „რუსსკოე სლოვო“ მაზანდარანელი ქართველებით დასახლებულ სოფელ გორჯიმაჰალესთან ქართველი თავადის მანველ კიკნაველიძის მკვლელობის ამბავს იუწყებოდა.⁷ მკვლელობის მიზეზად გაზეთი ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ ძმების მკაცრ მოპყრობას ასახელებდა. ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“ გვამცნობს, რომ მკვლელობიდან ერთი წლის თავზე ძმებმა მანველის ცხედარი საქართვე-

5 ივერია, 1903 წ. 25 ოქტომბერი, N227.

6 სურათები ივანე ჯავახიშვილის საოჯახო ალბომიდან. თსუ-ს გამომცემლობა, 2015. გვ.172,244. აქ დაბეჭდილია 1917 წლის 8 ოქტომბერს ივ.ჯავახიშვილისათვის ყ.კიკნაველიძის მიერ გადაცემული წერილის ფოტო. იხ. აგრეთვე: კიკნაველიძე, გვ.97; ორჯონიკიძე, გვ.123-124.

7 რამდენიმე წლის წინ ამ ცნობაზე ჩვენი ყურადღება გაამახვილა თსუ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მკვლევარმა ქ-ნმა ლია ბაკურაძემ, რისთვისაც მას დიდ მადლობას მოვასხენებთ.

ლოში გადმოასვენეს და მშობლიურ სოფელში დაკრძალეს⁸. იგივე ჟურნალი 1918 წლის 13 თებერვალს უკვე სოფელ კიკნაველიეთში ძმები კიკნაველიძეებისა და მათი ოჯახის წევრების ამოხოცვის ამბავს იუწყება⁹. გაზეთი „საქართველო“ კი წერს, რომ 1918 წლის 24 მარტს „ქვაშვითის წმიდა გიორგის ეკლესიაში გადახდილი იქნება ორმოცი დღის წირვა და პანაშვიდი ყარამან და ოლიკო კიკნაველიძეების სულის მოსახსენებლად“¹⁰.

ამ სტატიაში ვცდილობთ, სპარსულენოვანი საარქივო, სამეცნიერო და სალიტერატურო მონაცემებით შევავსოთ ჩვენი ცოდნა ირანში ძმები კიკნაველიძეების ყოფნისა და საქმიანობის შესახებ, მაგრამ მანამდე წარმოვადგენთ ამ საკითხთან დაკავშირებულ ქართულ მასალას.

ქართული მონაცემები ირანში კიკნაველიძეების ყოფნისა და საქმიანობის შესახებ:

ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“ 1917 წლის 24 ენკენისთვის (სექტემბრის) N37-ში აქვეყნებს სპარსეთში მანუილ სიმონის-ძე კიკნაველიძის ტრაგიკული დაღუპვის წლისთავისადმი მიძღვნილ ინფორმაციას:

მანუილ სიმონის ძე კიკნაველიძე

სპარსეთს გადასული სამრეწველოდ, იდეური მუშაკი. ვერაგულად მოკლულ იქმნა სპარსეთში, მაზანდარანის რაიონში, სოფელ გურჯიმალაში¹¹ 1916 წ. მკათათვის 9. გადმოსვენებულ იქმნა სამშობლო სოფელ კიკნაველიეთში (ქუთ. მაზ) წლის თავზე 1917 წ. მკათათვის 9 და იმავე თვის 23 დაიკრძალა.¹²

იქვე დართულია ლექსი, სადაც პოეტურად აღწერილია მისი მოღვაწეობა საქართველოსა და სპარსეთში. ლექსის ავტორი იწერება ფსევდონიმით ი. წ – ი.

ადრე მზე-დაბნელებული

გაგონილი ამბავი

(მანუილ სიმონის ძე კიკნაველიძის ხსოვნას)

ძღვნად სპარსეთში გადახვეწილ ქართველებს

ტანით ლერწამის მოცილე,

სახით მზეს ედარებოდა,

8 ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, 1917, ენკენისთვის 24, N37, გვ. 9-10.

9 ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, 1918, 13 თებერვალი, N4, გვ.16.

10 გაზეთი „საქართველო“, 1918, 23 მარტი, N 64.

11 გურჯიმალა – ეთნიკური ქართველებით დასახლებული სოფელი გორჯიმაჰალე მაზანდარანის პროვინციის ბეჰშაჰრის რაიონში.

12 ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, 1917, ენკენისთვის 24, N37, გვ.9.

თვალ-წამწამით და ღიმილით
ვარსკვლავებს ექიშებოდა,
გულით კლდე, რწმენით ფოლადი
შიშის ღმერთს ეჯიბრებოდა –
ქალი მის ერთხელ მჭვრეტელი
გულაფრენილი ბნდებოდა.

მისი სახელი – მანუილ,
ამოსულიყო სვეტადა,
ორგულთა თავზარდამცემი,
ერთგულთა იყო ბედადა,
ჩაგრულებისა მალამო,
მჩაგვრელებისა ელდადა,
ძმობის და ერთობისათვის
მოძღვრებდა სოფელ-ველადა!..

შავი დრო იყო მისი დრო:
მეფობდა სისხლის მწოველი, –
მეფე ნიკოლოზ მეორე,
ყოველ კეთილის მშთობელი:
სიბნელის ხელის შემწყობი,
სინათლის დამაქრობელი, –
ვინ მოსთვლის მისის ბრძანებით
რამდენს მიერგო დღე ბნელი!..

დევნა დაუწყეს მანუილს,
არ ზოგდნენ დასახვრეტადა,
ვაჟკაცმა თავი შეიღო
მტარვალთა გასაწყვეტადა;
სთქვა, თუ რაღად ვარ მე კაცი,
რად დავალ სოფელ-ქვეყნადა,
თუ ბოროტების მეუფეს
თავს მივცემ ალალ ბედადა“.

ადგა და სპარსეთს გაიჭრა
ბედისა საძებნელადა, –
რას არგებს, კაცსა ერთს ადგილს
შინ იჯდეს დედაბერადა.
რას გვარგებს ქედის მოდრეკა,
სხვა რომ თავს გვადგეს მტერადა?-
უჯობს არ იყოს ვაჟკაცი,
ვიდრე სხვის სახლის მწვეტადა!

მიმოვლო სპარსთა მიწანი,
სთქვა: მადანია აქაო.
იხილა ქართველ სპარსელნი,
ეს ძველი დროის ლაქაო.
საიდან საით მოგზიდეს,
თავს გადაგზდიათ ჯაფაო. –
ძმანო, აწ ვიცნოთ ურთერთი,
ეს არის ჩვენი სარფაო!

სთქვა და შეუდგა საქმესა:
მოძღვრებდა ქართველობასა,
თვის ტომთა ასამაღლებლად
შეუდგა მრეწველობასა.
ხმალი და თოფი მუდამო
არ მოგვცემს კეთილ წყობასა,
თუ შრომა-სასწორ-გუთანი
არ გვიწევს წინამძღვრობასა!

მანუილ გურჯის სახელი
გაითქვა შორით-შორადა;
სპარსეთის რაინდ ხანები
რაცხდენ თვის თანასწორადა.
ჩაგრულ-დევენილნი მამადა,
მუდამ გულდამწველ ტოლადა, –
ბედს ანანებდა მანუილ
მტერსა – გამოსულს ბრძოლადა!

ძილი გაუფრთხათ უცხო ტომთ,
სპარსთა ქონებით მცხოვრებთა,
სთქვეს, თუ არ მოკვდა მანუილ,
მზეს დაუბნელებს ჩვენს დღეთა.
მოიმხრეს ავაზაკები,
მავალნი მუდამ კლდე-ღრეთა,
მუხანათობით მოკლეს და
გმირი მოსწყვიტეს მშობელთა!

ველარ იხილა ვაჟკაცმა
მტარვალთ მეფობის დამხობა,
ველარ იხილა თვის ქვეყნის
თავისუფლება, ლაღობა,
გულგანგმირულმა ესლა სთქვა:

ეგებ წამილთ შინაო,
მალისოთ ჩემი სამშობლო,
მამა-პაპათა ბინაო.

ძაძით შეიმეკო, ვისაც-კი
სმენოდა გურჯის სახელი,
მხოლოდ წლისთავზე შეიქმნა
მშობელი მისი მნახველი,
სამშობლო მიწამ მიიღო
ნაადრევადა მზე-ბნელი,
ყვავილობს მისი ნათესი,
არ ქრება მისი სანთელი!..¹³

ეს ლექსი კომპაქტურად გვიჩვენებს ცარისტული რუსეთიდან სპარსეთში მ.კიკნაველიძის (და მისი ძმების) გადასვლის მიზეზებს. ასევე კარგად ჩანს, რომ სპარსეთში იგი დასაქმებულია მრეწველობაში („სთქვა: მადანია აქაო...“). თავისი საქმიანობის არეალში მას უწევს ურთიერთობა სეფიანთა ეპოქაში მაზანდარანში, მათ შორის გორჯიმაჰალეში დასახლებულ ქართველებთან, რომელთაც ის ელაპარაკება, ემეგობრება და მხარში უდგას.

ლექსის ავტორის თქმით, მანუილს კლავენ ადგილობრივი ავაზაკები შურიანი უცხოტომელების დაკვეთით. ერთი წლის შემდეგ კი ძმები მას გადასვენებენ საქართველოში და დაკრძალავენ მშობლიურ კიკნაველეთში (საკრაულაში).

კიდევ ერთი საყურადღებო ცნობაა დაფიქსირებული ზაქარია ჭიჭინაძის არქივში, საიდანაც ჩანს, რომ ყარამან კიკნაველიძე იცნობდა იმ დროის გამოჩენილ მრეწველსა და ქველმოქმედს აკაკი ხოშტარიას, რომლის საქმიანობის ერთ-ერთი მთავარი ასპარეზი სპარსეთი იყო. ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ ხელოვნების მუშაკისა და გამომცემლის ალექსანდრე არაბიძისადმი 1918 წლის 8 ოქტომბერს გაგზავნილია წერილი, სადაც მოხსენიებულია უკვე გარდაცვლილი ყარამან კიკნაველიძე, როგორც აკაკი ხოშტარიასთან მისი შუამავალი:

„...თქვენთან ერთი დავალება მაქვს, იმედია, რომ ამ დავალებას უყურადღებოთ არ დასტოვებთ. საქმე აი რაში გახლავსთ: განსვენებულის ყარამან კიკნაველიძის სიტყვით, მის გარდაცვალებამდე, მისავე რჩევით მე მიემართე სპარსეთში პატივცემულს და ქართველობაში კარგათ ცნობილს, ქველ მოქმედს აკაკი ხოშტარიას და დავავალე, რომ მათის დახმარებით მე გამომეცა ერთი ქართული წიგნი, სახელდობრ „ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრება“, სადაც მოთავსებული იქმნებოდა დღემდე არსად დაბეჭდილი წერილები.

13 ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, 1917, N37, გვ.9-10.

უკანასკნელ მე გაუგზავნე წერილი და თან ვაახელ ჩემ მიერ გამოცემული წიგნების, უმეტესათ საქართველოს ისტორიული წიგნების თითო ცალი და ასევე დავალებანი აღნიშნული წიგნის გამოსაცემათ. ყარამან კიკნაველიძე რამდენიმე ხნის შემდეგ სპარსეთიდან დაბრუნდა თფილისში და მე გადმოცა შემდეგი ცნობა:

აკაკი ხოშტარია პეტერბურგში წასულა და წერილი და წიგნები მის მეუღლეს დაუტოვე. როცა ჩამოვა აკაკი სახლში, მაშინ გადასცემენ მასა და მე იმედი მაქვს, იგი უარს არ გეტყვისო.

მის შემდეგ ყარამან კიკნაველიძე გარდაიცვალა და ამის გარდაცვალებით მე მომესპო ღონის ძიება აკაკისთან მიმართვის, ამისთვის მოგმართავ ჩემო ძვირფასო ალექსანდრე და იმედი მაქვს, რომ თქვენ ამ საქმეში სათანადო სამსახურს გამიწევთ და აკაკი ხოშტარიასთან დამეხმარებით, რომ აკაკი ხოშტარიამ ეგება რამით დამეხმაროს, რათა მის დახმარებით გამოვსცე ერთი რომელიმე ისტორიული წიგნი...“¹⁴

აღსანიშნავია, რომ ამ პუბლიკაციაში ყარამან კიკნაველიძის თაობაზე წერია, რომ „პიროვნება დაუდგენელია“.¹⁵

ამ წერილიდან არ ჩანს, სად გადასცა ყარამან კიკნაველიძემ ზაქარია ჭიჭინაძის წიგნები მინაღორა ხოშტარიას. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს მოხდა ირანის გილანის პროვინციაში მდებარე კასპიისპირეთის საპორტო ქალაქ ანზალიში, სადაც აკაკი ხოშტარიას აშენებული ჰქონდა დიდებული სასახლე, რომლის სილამაზის შესახებ ლეგენდები დადიოდა. ქ.რამთში (გილანი) რუსეთის კონსული ნეკრასოვი იმოწმებს ადგილობრივების მიერ ამის თაობაზე ენამოსწრებულ და გალექსილ ნათქვამს სპარსულად: ხოშტარ აზ ხოშტარია ქასი ნადარად დარ ანზალი მანზელი – არავის აქვს ხოშტარიაზე უკეთესი სახლი ანზალიში.¹⁶ ეს სასახლე გადაღებული აქვს დიმიტრი ერმაკოვს.¹⁷

კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ინფორმაციას ვიღებთ ქართული ენის დიალექტების კორპუსში დაცული იმერელი ერისტო შველიძისგან ჩაწერილი ტექსტიდან, სადაც ის იხსენებს ირანის „გურჯისტანში“ ყოფნის ამბებს. აქაც მოხსენიებულია „ზეგნელი კიკნაველიძის“ გვარი:

[ერისტო შველიძე, 75. გურჯისტანი] მე მაშინ ვიყავი გურჯისტანში, იქ

14 ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა ეპისტოლარული მემკვიდრეობა. ტომი II. ზაქარია ჭიჭინაძე, თვედორე ჟორდანი. (ტომის რედაქტორები პროფ. ქეთევან გიგაშვილი და პროფ. გიორგი გოცირიძე). გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2021. გვ.60-61.

15 იქვე, გვ.435.

16 Mehrdad Oskouei, The province of Gilan as depicted in historic post cards; A project conceived by Mehrdad Oskouie; Director of Research-Masoumeh Almasi Mashak; Ilia Publications; 2014, გვ.55,142.

17 Mehrdad Oskouei, Hadi M. Movahed. Guilan during the Qajar era in Dimitri Ermakov Collection. Nashr-e Farhang-e Ilia, 2020, გვ.123/142.

არი, ირანში. მზემ დააღამა იმ დროს, ეხვერწებოდენ ღმერთს, – დაგვიფარეო – და დიდი ამბავი ქონდათ. საცა რო სპარსელეფს ჩვენ ხალხი მოუყვანიათ, იმა ახლა უძახიან გურჯისტანს. ძიელ მიწოული თ'ვარ ხარ, ვერ გეიგეფ. ქართულს კი ლაპარაკობენ, მარა კარქათ ვერ გეიგებდი. ღორის ხორცი ჭამეს ჩენთან იმ ქართველმა: კაცო, ჩვენ ქართველის ჯიში გვაქო.

გურჯისტანში ყავარი ვხადეთ. ორ თვეს. ვიყავი შარუთში და ასტრბადში, ბერდენგეზში¹⁸. ჩამოვდიოდი იქიდან...

ირანში იყო ზეგნელი¹⁹ კიკნაველიძე. იმან აქ მობოჭა ხალხი და წეყვანა იქა. [700] შეიდასი კვამლი ყმა ყავდა იქა. შაჰი რო ჩამოაგდეს, მაშინ ისიც ჩამოაგდო შაჰ-აბასმა. სპარსეთის ნეფე გეიქცა და ჩოუტოვა ეს ნიკოლოზ ხენწიფეს. სამი კონსოლი იყო იქა რუსის. ის კონსოლები ხელს ჩამოართმევდენ, კითხევდენ, როგორ ხარო.

იქ ვაკეთებდით ჩვენე ხე-ტყეს. მუხისა ყავარ ვხთიდით. მერე გაგვიყვანეს სახერხზე, გვახერხიებდენ ხელის ხერხით.²⁰

ეს ტექსტი კორპუსში შეტანილია ქეთევან ძოწენიძის 1973 წელს გამოცული ნაშრომიდან „ზემოიმერული კილოკავი“²¹ ტექსტის სათაურში „გურჯისტანი“ გაიგივებულია ფერეიდანთან, თუმცა რეალურად აქ საუბარია მაზანდარანის ქართულ დასახლებებზე.

ამ ტექსტიდან კარგად არ ჩანს, რომელია ეს „ზეგნელი კიკნაველიძე“, მაგრამ გამოკვეთილია, რომ ის ხე-ტყის დამზადებითაა დაკავებული. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სპარსული მონაცემების მიხედვით, მაზანდარანში ძირითადად შალვა და მანუილ კიკნაველიძეები იყვნენ, უფროსი ძმა ყარამანი კი, როგორც ხოშტარიასთან დაახლოებული პირი (თუ კომპანიონი არა?), საერთო ხელმძღვანელობას უწევდა ძმების საქმიანობას ირანის კასპიისპირეთსა და მის მიმდებარე სამხრეთ პროვინციებში. მას მოვლილი ჰქონდა ქართველებით დასახლებული სოფლები და სტატიებსაც აქვეყნებდა იმდროინდელ ქართულ პრესაში. როგორც ჩანს, საქართველოსა და ირანს შორის იგი ძმებზე უფრო ხშირადაც დაიარებოდა. დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს პიროვნება ყარამან კიკნაველიძეა, ყველაზე გავლენიანი ძმათა შორის. იმ დროს აკაკი ხოშტარიას სპარსეთის ხელი-

18 შარუთი – ქ.შაჰრუდი სემნანის პროვინციაში, მაზანდარანის სამხრეთით; ასტრბადი – დღევანდელი ქ.გორგანი, იმ დროს შედიოდა მაზანდარანის პროვინციაში, ამჟამად გოლესთანის პროვინციის ცენტრი; ბერდენგეზი – ირანის კასპიისპირეთის ყველაზე აღმოსავლეთით მდებარე საპორტო ქალაქი ბანდარ-გაზი.

19 ზეგნელი – სოფ.ზეგანის მცხოვრები. იმერეთის მხარის ბაღდათის მუნიციპალიტეტში ამჟამად შედის ზეგანის თემი სოფლებით ზემო და ქვედა ზეგანი და სოფელი წიფა. ზეგანის თემი მდინარე საკრაულას ხეობაში სოფელ საკრაულას (ყოფილი კიკნაველეთის) ზედა მეზობელია.

20 (www.corpora.co/#/corpus #3091).

21 ქეთევან ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1973. გვ.394-395.

სუფლებისაგან მიღებული ჰქონდა სრულიად კასპიისპირეთში (გილანი, მაზანდარანი, გორგანი, სემნანი) ხე-ტყის მოჭრისა და ექსპორტის ლიცენზია, რაც დეტალურად არის ასახული ირანელი მკვლევარის ჰოსეინ აჰმადის სტატიაში „ქართველი ხომთარიას ქმედებები ჩრდილოეთი ირანის ტყეებში (1913-1926)“²²,

ერასტი შველიძეს კი ამუშავებენ მაზანდარანში. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ყარამან კიკნაველიძე და მისი ძმები ამ ლიცენზიის ფარგლებში საქმიანობენ. მათ ამ რეგიონში აქვთ დიდი ავტორიტეტი და გავლენა. „ზეგნელ კიკნაველიძეს“ თვით რუსეთის სამი კონსულიც კი მოწიწებით ართმევს ხელს.²³ ფაქტია, რომ იმ პერიოდში სპარსეთის ჩრდილოეთი (აზერბაიჯანი, კასპიისპირეთი და ხორასანი) რუსეთის იმპერიის საოკუპაციო ჯარებს ჰქონდათ დაკავებული, რუსეთის კონსულები თავს ადგილობრივ ხელისუფლებზე უფრო მაღლა აყენებდნენ, ხოლო რუსეთის ქვეშევდრომ ბიზნესმენებს (მათ შორის, აკაკი ხომთარიას და, როგორც ჩანს, ძმებ კიკნაველიძეებს) რუსული სამხედრო ძალისა და დიპლომატიური მისიების მხარდაჭერით მოპოვებული ჰქონდათ ფართო პრივილეგიები ამ რეგიონში სავაჭრო-ეკონომიკური საქმიანობის წარმოებისათვის, რაზედაც მეტყველებენ ჰოსეინ აჰმადის ზემოხსენებული ნაშრომი და უკანასკნელ პერიოდში ირანში გამოქვეყნებული სხვა სტატიები, როგორიცაა:

- მორთება ნურაი, ელენა ანდრეევა – რუსი ემიგრანტები და მათი დამკვიდრება ირანში მეოცე საუკუნის დასაწყისში.²⁴
- მორთება ნურაი, მინა საადათ. რუსების საკუთრების შესახებ სამ ქალაქში რაშთში, თავრიზსა და ასტრაბადში (1900-1921/1318-1340).²⁵
- აბდულრაჰიმ ხეირანდიშ, აზამ რაჰიმი-ჯაბერი. რაშთში რუსეთის საკონსულოს მიზნები და ქმედებები ყაჯართა ეპოქის მეორე ნახევარში²⁶

22 Hossein Ahmadi, Eqdamat-e Khoshtaria-ye Gorjestani dar jangal-haye shomal-e Iran (1913-1926) Faslname-ye Tarikh-e Ravabet-e Khareje, sale davazdahom, shomare-ye 47, tabestan-e 1390 (2011). pp.31-53

23 სავარაუდოდ, მეფის რუსეთის კონსულები ირანის კასპიისპირეთში – რაშთსა და ასტრაბადში და ხორასანის პროვინციის ცენტრში – მაშჰადში.

24 Morteza Nouraei, Elena Andreeva, Mohajeran-e rus va eskan-e anha dar Iran dar avayele qarn-e bistom Pejhuhash-haye tarikh (elmi-pejhuhashi)-e daneshkade-ye adabiyat va olum-e ensani – Daneshgah-e Esfahan. Doure-ye jadid, shomare-ye 4, zemestan-e 1388 (2010). pp.21-36.

25 Morteza Nouraei, Mina Sa'adat, Tabiin-e malekiat-e rus-ha dar se shahr-e Rasht, Tabriz va Astrabad (1900-1921 miladi/1318-1340 qamari). Faslname-ye Ganjine-ye asnad, shomare-ye 78, tabestane 1389 (2010), pp.12-30.

26 Abdur Rasul Kheirandish, A'zam Rahimi Jaber. Ahdaf va karkard-haye konsulgari-e Rusie dar Rasht dar nime-ye dovvom-e 'asr-e Qajar. Pejhuhashname-ye tarikh-haye mahalli-e Iran. Sal-e chaharom, bahar va tabestan-e 1395(2016), shomareye dovvom (peyapey-e 8). pp. 59-70.

- მოჰამად ჰასანია, დოკუმენტები ხოშტარიას ნავთობის კონცესიის შესახებ ჩრდილოეთ ირანის ნავთობთან მიმართებაში²⁷ და ა.შ.

ქართული ლიტერატურის მუზეუმში დაცულ ამბაკო ჭელიძის ფონდში არის სახუმარო ლექსთა კრებული, მიძღვნილი თურქესტანის მხარეში მცხოვრები ქართველებისადმი. როგორც ცნობილია, რუსეთის პირველი რევოლუციის შემდეგ დაწყებული რეპრესიების მიზეზით, ამბაკო ჭელიძე, რომელსაც ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ბოლშევიკებთან, 1910 წლიდან გადადის აშხაბადში, სადაც ოქტომბრის რევოლუციამდე საქმიანობს, როგორც კომპანია „მელაანის“ წარმომადგენელი. ამ კრებულიდან ჩანს, რომ იგი კარგად იცნობს თურქესტანის მხარეში (აშხაბადი, სამარყანდი, ბუხარა, ხივა, მერვი, კოკანდი) მცხოვრებ ქართველებს. ამ რეგულის მეთერთმეტე ლექსი ეძღვნება ოთხ ძმას. სხვადასხვა მინიშნებებისა და მონაცემების გათვალისწინებით, სავარაუდოა, რომ ამ ოთხ ძმაში ყარამან, ნიკოლოზ, შალვა და მანველ კიკნაველიძეები იგულისხმებიან.

ოთხ ძმას

*ჯერ ახალგაზრდა ხალხია – მეომრათ გამოსულები,
თვალტანადობით საქები, ვით კალმით დახატულები,
მათი შეხედვით კოპწია ქალებს უსკდებათ გულები,
ერთმა ერიშით აიღო ბლომად კულბიცკის ფულები,
მეორემ – ახლო ხანია, მოუწყო მოფარდულები,
მისკენაც მალე წამოვლენ ვერცხლისა ნაკადულები,
ორნიც ყოველ თვე მოდიან ომიდან დაქანცულები.
ვაი თუ ჩვენი ქვეყნისთვის შეიქნენ დაკარგულები?!²⁸*

ამ სახუმარო ლექსში ეჭვს არ იწვევს ოთხი ძმის თვალ-ტანადობა, რაც კარგად ჩანს მათგან შემორჩენილ ფოტოსურათებზე. პირველი ძმა ყარამანი უნდა იყოს, მეორე – ნიკოლოზი, „ომიდან დაქანცული ძმები“ კი შალვა და მანველი უნდა იყვნენ, რომლებიც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ სპარსულ წყაროებში, გარდა ხე-ტყის ჭრისა, ირანის კასპიისპირეთში შესული რუსული ჯარის ლოჯისტიკით არიან დასაქმებული. სამწუხაროდ, გამართლდა ლექსის ბოლო სტრიქონში ამბაკო ჭელიძის მიერ გამოთქმული შიში და ოთხივე ძმა უდროოდ გამოეთხოვა წუთისოფელს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამბაკო ჭელიძის ნაცნობობა კიკნაველიძეებთან თურქესტანის მხარეში დაიწყო 1910-იანების დასაწყისში, 1916-17 წლებში კი მას ნაკლები კონტაქტი ჰქონდა ძმებთან, რადგან, ამ ლექსის მიხედვით ამბაკო ჭელიძემ

27 Mohammad Hassannia, Asnadi az emtiaz-e naft-e Khoshtaria dar rasta-ye naft-e shomal-e Iran Peyam-e Baharestan, doure-ye 2, sal-e 2, shomare-ye 7. Bahar-e 1389 (2010). pp.369-404.

28 გ.ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის ისტორიის მუზეუმში დაცული ამბაკო ჭელიძის ფონდი 25804-2. მესტვირული „ხაჭაპურები“ საკუროთხათ თურქესტანის მხარეში მცხოვრებ ქართველებს. 1917. ასხაბადი.

არ იცის მანუელ კიკნაველიძის დაღუპვის ამბავი.

თუ შევაჯერებთ ამ ლექსსა და ზემოთ მოყვანილ დიალექტურ ტექსტში დაცულ ინფორმაციას, დროისა და ადგილის თვალსაზრისით ეჭვს არ უნდა იწვევდეს თურქესტანის მხარესა და მიმდებარე ირანულ პროვინციებში დასაქმებული ოთხი ძმის კიკნაველიძეობა. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ხე-ტყის ბიზნესში უფროსი ძმა ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს იყო ჩართული და პარიზის სპეციალიზირებული გამოფენისათვის 1899 წელს გაგზავნილი ჰქონდა საკუთარი დამუშავების ხის მასალის ნიმუშები, რასაც იუწყება იმდროინდელი გაზეთი „ცნობის ფურცელი“²⁹, რუსეთის პირველი რევოლუციის შემდეგ სპარსეთში გადასულ ძმებს არ უნდა გასჭირვებოდათ ამ ბიზნესის იქ გამართვაც.

ჩნდება კითხვა, როდიდან დაიწყეს ძმებმა ირანის კასპიისპირეთის ხე-ტყის დამზადება? ჯერ მოქმედებდნენ დამოუკიდებლად თუ თავიდანვე აკაკი ხოშტარიას ბიზნესის ქვედა რგოლში იყვნენ ჩართულები? ბ.ორჯონიკიძე წერს, რომ კიკნაველიძეებმა „მუშაობა დაიწყეს რუსეთ-სპარსეთის ხე-ტყის მრეწველობის ამხანაგობაში, იჯარით აიღეს ტყის დიდი მასივები და ნავთობგადამამუშავებელი და თევზის სარეწებისათვის ამზადებდნენ ხის მასალას“³⁰.

იმის გათვალისწინებით, რომ სარწმუნო წყაროების მიხედვით ეს ამხანაგობა აკაკი ხოშტარიამ 1913 წელს დააარსა, რასაც მერე მოჰყვა სპარსეთის ხელისუფლებისაგან 1916 წელს მიღებული კონცესია ირანის ჩრდილოეთ პროვინციებში ნავთობის, გაზისა და მადნეულის მოსაპოვებლად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ სწორედ 1913 წლიდან ჩაერთვნენ კიკნაველიძეები აკ.ხოშტარიას პროექტში, მანამდე კი, არაა გამორიცხული, რომ დამოუკიდებლად ეწეოდნენ მცირე ბიზნესს. ამაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ 1913 წლისათვის ყარამან კიკნაველიძეს უკვე შემოვლილი აქვს ირანის კასპიისპირეთისა და სამხრეთით მიმდებარე მხარეების საკმაოდ დიდი ნაწილი და შეგროვებული აქვს ინფორმაცია გასულ საუკუნეებში (სეფიანთა დინასტიიდან ყაჯართა ეპოქამდე) იქ გადასახლებული ქართველების შესახებ. ეს მასალა მას გადაუცია ზაქარია ჭიჭინაძისათვის, რომელიც 1913 წელს დაუპატიმრებიათ და ამ დროს მის სხვა საბუთებთან ერთად ყ.კიკნაველიძის ჩანაწერებიც ოხრანკას წაუღია. ამ ფაქტს ზ.ჭიჭინაძე აცხადებს 1922 წლის 11 ნოემბრის გაზეთ „ტრიბუნაში“ (N341) გამოქვეყნებულ წერილში „სპარსელ ქართველთა შესახებ“, სადაც ვკითხულობთ: „ამ ცნობების გარდა მე მქონდა სხვა ცნობებიც, რომელიც შეეხებოდა სპარსეთში მცხოვრებთ ქართველი სოფლების ცნობებს. ეს ცნობები მე დავსწერე ყარამან

29 გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, 1899 წ. 31 ოქტომბერი, N 952. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ინფორმაციის თარიღად ბ.ორჯონიკიძე 1909 წელს ასახელებს (ორჯონიკიძე, გვ.123), როდესაც, ა.კიკნაველიძის მიხედვით, 1907 წელს ძმები უკვე გადახვეწილი არიან სპარსეთში.

30 ორჯონიკიძე, გვ.122.

კიკნაძის ცნობებით (იგულისხმება ყარამან კიკნაველიძე – ნ.ნ.), რომელიც კარგა ხანს სცხოვრობდა სპარსეთში და მას თითქმის მთელი სპარსეთი ქონდა დავლილი და მას სხვა ბევრს ალაგას ენახა ქართული სოფლები. ეს წერილი მე 1913 წელს დამეკარგა დაპატიმრების გამო. ამ ცნობებით არის დიდი ძალი სოფლები ქართველებისა, მათში მცხოვრებთა რიცხვი მილიონები არის და არა ასი ათასი.³¹

როგორც ჩანს, ყარამან კიკნაველიძეს შერჩენია საკუთარი ხელით შეგროვებული ცნობები კასპიისპირეთის ქართული დასახლებების შესახებ, რაც მის გარდაცვალებამდე ნახევარი წლით ადრე გამოაქვეყნა გაზეთმა „სახალხო საქმემ“ ორ ნომერში (1917 წლის 17 და 18 აგვისტო, NN 27 და 28)³².

საყურადღებოა, რომ ზემოხსენებულ წერილებში არსებული ინფორმაცია სპარსეთის ქართველობის შესახებ, ოღონდ ძალიან შემოკლებული, უფრო ადრე დაიბეჭდა გაზეთ „საქართველოში“ (N98, 1917 წლის 7 მაისი) სათაურით „სპარსეთის ქართველობა“ და მ.საირხელის ფსევდონიმით.³³ თვალშისაცემია ყ. კიკნაველიძისა და მ.საირხელის წერილების ზოგიერთი მონაკვეთების თითქმის სრული მსგავსება. მ.საირხელის ფსევდონიმით მოღვაწე პიროვნების იდენტიფიცირება ვერ მოხერხდა. გამოირიცხა ისიც, რომ თავად ყ.კიკნაველიძემ ისარგებლა ამ ფსევდონიმით, რადგან „მ.საირხელი“ პროფესიონალი ჟურნალისტი ჩანს, რომელიც 1917-1918 წლებში შიდა თუ საგარეო პოლიტიკური ცხოვრებისა და ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ წერილებს აქვეყნებს სხვადასხვა გაზეთებში („ჩვენი ქვეყანა“, „საქართველო“), ხოლო ფსევდონიმი ოდენ „საირხელი“ უკვე გვხვდება 1927 წლის გაზეთ „კომუნისტის“ ორ ნომერში (N 101, N181), როდესაც ყ.კიკნაველიძე უკვე 10 წლის წინ მოკლულია. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ან ყ.კიკნაველიძემ თავად მისცა ამ ჟურნალისტს თავისი მასალები, ან კი გაზეთ „საქართველოს“ რედაქციას ან თავად მ.საირხელს ხელთ ჩაუვარდათ ყ.კიკნაველიძის ის მასალები, რომლებიც 1913 წელს დაპატიმრებისას დაეკარგა ზაქარია ჭიჭინაძეს.

ძმები კიკნაველიძეების შესახებ ხელთ არსებული ქართული მასალების ანალიზის შემდეგ, შევეხებით კვლევისას მოპოვებულ სპარსულენოვან

31 ლია ბაკურაძე, მარინა ბერიძე, ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, ელენე ნაპირელი, მაია ბარიხაშვილი, ფერეიდნული ქრონიკები, „მერიდიანი“, 2020, გვ.224-225; მარინა კუტალაძე, „ფერეიდანი და ფერეიდნელი ქართველები“ (დისერტაცია), თბილისი, 1990წ. გვ.80.

32 ამ სტატიების ტექსტი შეტანილია შემდეგ ნაშრომებში: მარინა ბერიძე, ლია ბაკურაძე, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი, „მერიდიანი“, თბილისი, 2020, გვ.45-47. „ფერეიდნული ქრონიკები“; გვ.206-210; იგივე ტექსტი იქ მოხსენიებული დასახლებების იდენტიფიკაციითა და კრიტიკული ანალიზით იხ. ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, ქართულენადაკარგული დასახლებები ირანში (მასალები და გამოკვლევა), „მერიდიანი“, თბილისი, 2020, გვ.53-65.

33 ამ წერილზე ჩვენი ყურადღება მიაქცია მკვლევარმა მიხეილ ჩხიკვაძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვასხენებთ.

მონაცემებს, რაც საშუალებას იძლევა უფრო სრულად და მრავალმხრივად წარმოვაჩინოთ მათი კოლექტიური თუ ინდივიდუალური პორტრეტი.

როგორც ზევით აღინიშნა, გაზეთი „რუსსკოე სლოვო“-ს 1916 წლის 31 ივლისის (13 აგვისტოს) ნომერში დაბეჭდილი იყო შემდეგი ინფორმაცია:

В Персии.

БАКУ, 30, VIII. Из Бендергязя (в Персии) телеграфируют:

Подороже из селенья Гурджимахаль – Ашреф³⁴ сельчанами убит грузинский князь Манвел Кикнавелидзе, выехавший с братьями встречать экспедицию, производившую в провинциях Персии изыскания месторождений нефти. Убийство совершено из мести за суровое обращение князей с сельчанами. Князя Кикнавелидзе и их сельчане — грузины-мусульмане, выходцы из Грузии во времена шаха Аббаса, заставившего их принять магометанство.³⁵

ეს ინფორმაცია რამდენიმე თვალსაზრისით არის საყურადღებო:

1. მანუელ (მანველ) კიკნაველიძე ძმებთან ერთად არის მაზანდარანის სოფელ გორჯიმაჰალეში, ოღონდ არ ჩანს, ოთხივე ძმაა იქ თუ არა.
2. აკაკი ხოშტარიას მიერ სპარსეთის კასპიისპირეთში ნავთობის მოპოვების ლიცენზიის მიღების შემდეგ, ძმები ჩართული არიან ნავთობის საბადოების საძიებო სამუშაოებში.
3. ძმები კიკნაველიძეები მკაცრად ეპყრობიან ადგილობრივ ქართველებს;
4. წერილის ავტორი შეცდომით კიკნაველიძეებსაც, ადგილობრივი ქართველების მსგავსად, მიიჩნევს ქართველ მუსლიმებად, რომელთა წინაპრებიც შაჰ-აბასმა გადაასახლა იქ და ძალით გაამაჰმადიანა.

ამ ცნობის წყალობით შესაძლებელი გახდა მაზანდარანის ქართულ სოფელ გორჯიმაჰალეში შემონახულ ზეპირ გადმოცემებში და შემდგომ მაზანდარანელი ქართველი მკვლევრებისა და მწერლების მიერ გამოქვეყნებულ ისტორიებში³⁶ ნახსენები მოკლული რუსი ოფიცრის – მანუელის იდენტიფიცირება ქართველ მანუელ კიკნაველიძესთან.

34 გორჯიმაჰალე – აშრაფი (დღევანდელი ქ.ბეჰშაჰრი).

35 <http://starosti.ru/article.php?id=51074>

36 Ojākeh, Aliakbar. *Tārixč-e ye rustā-ye Gorji-mahalle va dāstān-e Mohammad-e Jabbeh*. Sāri: Našr-e Mehr-e Sājjadeh. 1382 (2003);

Ojākeh, Aliakbar. Farhang-e gorji-hā (guyesh-e ahāli-e Gorji-mahalle-ye Behšahr. Sāri: Entešārāt-e Ide-e ayyām. 1390 (2011);

Heydari-Gorji, Abdolali. Tārix-e Gorji-hāye Irān. Tehrān: Negāh-e Bideh. 1389 (2010);

Kāzemi-Gorji, Aliakbar. Azgilhā-ye vahši (Mohammad-e Jabbe – mobārez-e xastegināpazir). Qom: Mo’asess-e Bustān-e ketāb. 1392. (2013)

ქართული სამეცნიერო საზოგადოებისათვის მაზანდარანის სოფელ გორჯიმაჰალეს ისტორია და იქაური მამაცი ახალგაზრდის მოჰამად ჯაბეს მიერ მტარვალის რუსი ოფიცრის მანუელის მკვლელობის ამბავი ცნობილი გახდა მას მერე, რაც ალიაქბარ ოჯაქემ გამოსცა ბროშურა, სადაც შეიტანა აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯის მიერ ამ ისტორიის გალექსილი ვერსია.³⁷ ამ ნაშრომზე დაყრდნობით 2008 წელს ქართველმა მეცნიერებმა გამოაქვეყნეს წერილები, სადაც მოკლული მანუელის რუსობაში ეჭვი არც შეუტანიათ.³⁸ იგივე თვალსაზრისია გატარებული მაზანდარანელი ქართველების შესახებ 2017 წელს გამოსულ კოლექტიურ ნაშრომში.³⁹

აბდოლალი ჰეიდარი გორჯის მიერ 2010 წელს გამოცემულ „ირანის ქართველების ისტორიაში“ მოჰამად ჯაბეს ცხოვრებისა და ბრძოლის ამბები აღწერილია როგორც პროზაულად, ასევე ლექსადაც.⁴⁰ რამდენიმე წლის შემდეგ კი, კიდევ ერთი მაზანდარანელი ქართველი, ყუმში მცხოვრები ალიაქბარ ქაზემი-გორჯი აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯის ნაშრომის საფუძველზე წერს რომანს „ველური ასკილი – მოჰამად ჯაბე, დაუღალავი მებრძოლი“⁴¹. ყველგან მოჰამად ჯაბეს მიერ მოკლული ოფიცერი მანუელი რუსად არის მოხსენიებული. გვარი „კიკნაველიძე“ და მანუელის ქართველობა არსად ჩანს.

2019 წლიდან დაწყებული პროექტის (FR 18/7653) მსვლელობისას, პროექტის უცხოელი კონსულტანტის, თეირანის უნივერსიტეტის პროფესორის გუდარზ რაშთიანის დახმარებით ხელი მიგვიწვდა ირანის ისლამური რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცულ დოკუმენტებზე, რომლებიც ეხება რუსეთის ქვეშევრდომის, ქართველი თავადის (ქნიაზ-ე გორჯი) მკვლელობის საქმეს, სულ რამდენიმეგანაა ნახსენები მოკლულის გვარი „ქიქნაველიძე“ ან „გიგნაველიძე“. მანუელი იწოდება „მოკლულ კნიაზად“. იქვე ფიგურირებს ერთი ძმა, რომელიც მოხსენიებულია, როგორც „კნიაზის ძმა“ (ბარადარ-ე ქნიაზ).

აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯის ნაშრომში მოჰამად ჯაბესადმი მიძღვნილ თავში არის ქვეთავი სათაურით „მოჰამად ჯაბეს მიერ რუსი მეთა-

37 Ojakeh-1382, ამ ნაშრომმა სოციალურ ქსელებში მაზანდარანელი ქართველების კრიტიკა დაიმსახურა, რადგან ეს შეფასდა, როგორც სამეცნიერო (ლიტერატურული) ქურდობა.

38 პაატა ჯაფარიძე, ზვიად ცხვედიანი. ქართველების დასახლება მაზანდარანში (გორჯი მაჰალე). ჟურნალში: პერსპექტივა-XXI, N8. გვ.70-73; ნახუცრიშვილი, ნიკოლოზ. ახალი ინფორმაცია ირანელი ქართველების შესახებ (ქართველები მაზანდარანში). ჟურნალში: „ქართველოლოგია“, 2008, №5, გვ.100-103

39 პაატა ჯაფარიძე, გრიგოლ ბერაძე, გიორგი გოცირიძე, თამარ დემეტრაშვილი, დავით შავიანიძე, ზვიად ცხვედიანი. მაზანდარანის ქართული წარმოშობის მოსახლეობის მეტყველება, ყოფა-ცხოვრება და კულტურა. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. ქუთაისი, 2017. გვ.25-27.

40 Heidari-gorji... გვ. 208-256.

41 Kāzemi-Gorji, Aliakbar. Azgilhā-ye vahši (Mohammad-e Jabbe – mobārez-e xastegināpazir). Qom: Mo’asese-ye Bustān-e ketāb. 1392. (2013).

ურის მანუელის მოკვლა⁴², სადაც ნახსენებია სამი ძმა – მანუელ, შალვარ⁴² და რითქა⁴³ – მაზანდარანში რუსული ჯარების მაღალი რანგის მეთაურები. მანუელის მკვლელობის ასეა აღწერილი:

მანუელი, შალვარი და რითქა სამი ძმა იყვნენ, რომელთაც მაზანდარანში გაგზავნილ რუსის ჯარში მაღალი თანამდებობები ეკავათ.

მანუელი მაზანდარანში რუსების ერთ-ერთი სარდალი იყო, რომლის სამეთაურო ცენტრი ქალაქ გორგანში იყო დისლოცირებული და მის დაქვემდებარებაში არსებული არეალი ქალაქ სარიმდე გრძელდებოდა.

იმ შენაერთს, რომელიც ბეჰშაჰრის გარეუბანში, გორჯიმაჰალეს რაიონში იდგა, მთის ფერდობზე მდებარე ათეშგასთან, გორჯიმაჰალესა და ასიაბსარს შორის ჰქონდა გაშლილი ბანაკი.

ამ რუსული შენაერთის სარდლობა მანუელს ჰქონდა დაკისრებული. იგი ხელყოფდა ამ რაიონის ტყეებს. მოჭრილი ხე-ტყე მისი მითითებითა და ხელმძღვანელობით რუსეთში იგზავნებოდა, ხოლო იმ მხარის ცხოველთა სამყარო, განსაკუთრებით კი გარეული ღორი, განადგურების პირას იყო მიყვანილი. მანუელი ტახის ხორცის ნაწილს თავის დაქვემდებარებაში მყოფ ძალებს ახმარდა, დანარჩენს კი რუსეთში გზავნიდა.

რუსები მხოლოდ ძელქვას ჭრიდნენ, რადგან მაღალი ხარისხისა იყო და იმ დროის მრეწველობაში გამოიყენებოდა „ოროსის“⁴⁴ დასამზადებლად. ეს წარმოება ირანში ძალიან განვითარებული იყო. ყველა თექიეს⁴⁵, იმამზადეს⁴⁶, გვაროვანთა და დიდებულთა სახლების კარ-ფანჯარა ოროსით იყო გაკეთებული, რადგან ძალიან ლამაზი ორნამენტები ჰქონდა. ახლა, თუკი სადმე შემორჩა ასეთი კარ-ფანჯარა, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლად ითვლება და დაცულია.

მანუელის თავხედობა და ცინიზმი იქამდე მივიდა, რომ ერთ შუახნის ქართველ ქალს აიძულა თავისი ბანაკის სამზარეულოში მუშაობა.

ეს ამბავი მივიდა მოჰამად ჯაბეს ყურამდე. ამ უღირსი ქმედების გამო მან მკაცრი მუქარა შეუთვალა მანუელს: „სასწრაფოდ გაათავისუფლე დატყვევებული ქალი“.

მანუელმა არანაირი ყურადღება არ მიაქცია მოჰამად ჯაბეს შენათვალსა და მუქარას. პირიქით, თვალთვალი და დევნა დაუწყეს მას, რადგან მიხვდნენ, რომ იგი ერთ უბრალო რიგითი ადამიანი კი არა, არამედ მამაცი

42 ირანელებისათვის უცხო საკუთარმა სახელმა „შალვა“-მ სპარსულ „შალვარ“-თან (ქართ. შარვალი) მიმსგავსებით მიიღო ასეთი სახე.

43 რითქა-ს იდენტიფიკაციას ქვემოთ ვეცდებით.

44 ოროსი – ირანში, განსაკუთრებით კასპიისპირეთში გავრცელებული ასაწევ-ჩარჩო-ანი ფანჯრის სახეობა.

45 თექიე – რელიგიურ-საკულტო შენობა შიიტურ ირანში.

46 იმამზადე – შიიტი იმამების შთამომავალთა აკლდამა

და ვაჟკაცი პიროვნება იყო და მას შეეძლო აესრულებინა რუსებისთვის შეთვლილი მუქარა.

რუსები მუდმივად სდევნიდნენ ქართველ ვაჟკაცს, მაგრამ უშიშარი ქართველი გმირი შუახნის ქართველი ქალბატონის განთავისუფლებისათვის ღიად და საფუძვლიანად ჩაერთო საქმეში.

მოჰამადი და მისი მეგობრები რამდენიმე დღე ჩასაფრებული იყვნენ. ერთ საღამოსაც ბადრავმა ეს შუახნის ქალი სოფელ გორჯიმაჰალეში მიიყვანა საკუთარი დედ-მამის მოსანახულებლად.

რადგანაც გოლესთან (ასე ერქვა ამ ქალბატონს) სახლი კონტროლდებოდა, მოჰამადი სწრაფად და გამიზნულად მიიჭრა მის სახლთან, ჯერ ქალი გაათავისუფლა, შემდეგ კი ჯარისკაცები დახოცა. ორი რუსი ჯარისკაცის სიკვდილი ეცნობა რუსების სარდალს.

რუსებმა ყოველი მხრიდან შეავიწროვეს ქართველი ვაჟკაცი იმ იმედით, რომ მას აიძულებდნენ დანებებას ან ბრძოლისაგან ხელის აღებას.

ერთხელაც რუსი სამხედროები ქოლეთისა და როსთამქოლას ტყეებში მოჭრილი ხის მასალით დატვირთული რამდენიმე ურმით მიემართებოდნენ საკუთარი ბანაკისაკენ სეიედ ქარიმის მოკირწყლული გზით. ქართველი მეზრდოლი გადაეღობა მათ, ჩამოაცლევინა ტვირთი, რომელიც შემდგომ მოსახლეობას გაუნაწილა.

ამ ამბავმა გააბრაზა რუსი მეთაური და მან სოფელ გორჯიმაჰალეს გადაწვის ბრძანება გასცა.

გორჯიმაჰალეს გადაწვამ და მოსახლეობის გაუბედურებამ ძალიან შეაწუხა და ალაშფოთა ქართველი ვაჟკაცი. თავისი მეგობრების დახმარებით მან გადაწყვიტა მტარვალ რუსი სარდლის მოკვლა.

მეზრდოლებმა ამგვარი გეგმა შეიმუშავეს: ისინი ჩაუსაფრდებოდნენ მანუელს იმ დროს, როდესაც ის ზედამხედველობას უწევდა ხე-ტყის გადამწვას რუსეთში და ერთბაშად მოათავებდნენ საქმეს (ანუ მოკლავდნენ მანუელს – ნ.ნ.).

ისინი სეიედ ქარიმის გზაზე, ბორუხილის⁴⁷ თექიეს მიმდებარედ, აბუთალების სახლში გამაგრდნენ.

ქართველი ვაჟკაცი თავის თანამოაზრეებთან ერთად ზედა სართულზე ისვენებდა, როდესაც ყარაულებმა მას აცნობეს მანუელის გამოჩენის შესახებ.

მოჰამად ჯაბე დასვენების დროს მათრახს ჭერში კიდებდა და ფეხებს მათრახის ყულფში ჰყოფდა, რათა ყოველდღიური სიარულის გამო დაღლილი ფეხები მოესვენებინა და გაეიოლებინა სისხლის მიმოქცევა.

როგორც ჩანს, რუსმა მეთაურმაც შეიტყო, რომ ქართველი მეზრდოლები თექიეს მიმდებარედ იყვნენ ჩასაფრებულები.

47 ბორუხილი – გორჯიმაჰალეს ერთი უბანი.

მანუელი და მისი ძმა შალვარი როსთამქოლას მიმართულებით მოძრაობდნენ, როდესაც რუსმა სარდალმა აბუთალების სახლს სროლა აუტეხა.

მოჰამადი სასწრაფოდ წამოხტა, ხელთ აიღო ბრენდელის (ე.წ. „ბერდანკა“-ნ.ნ.) თოფი და მისთვის ჩვეული ოსტატობით საპასუხო ცეცხლი გაუხსნა რუსებს.

ქართველმა გმირმა პირველივე გასროლით ჩამოაგდო (ცხენიდან – ნ.ნ.) რუსების მეთაური მანუელი.

დაჭრილმა მანუელმა მოახერხა სოფლის საერთო აბანომდე მისვლა, კვლავ შეჯდა ცხენზე და მივიდა ათეშგას სიახლოვეს მდებარე ბანაკთან. იქ კიდევ ერთხელ ჩამოვარდა ცხენიდან და სული განუტევა.

მანუელის სიკვდილი მისმა ძმამ, შალვარმა აცნობა მთავარ სამეთაურო პუნქტს. გამოცხადდა განგაში. ზარბაზანი დააყენეს გორაკზე და დაიწყეს გორჯიმაჰალეს დაბომბვა. ქალებმა და ბავშვებმა მთას შეაფარეს თავი. რამდენიმე სოფელელი დაიჭრა. მოჰამადი და მისი მეგობრები ბალა ქილეს ნაკადულის უკან გამაგრდნენ და იქიდან პასუხობდნენ რუსების ცეცხლს.

მოჰამადის მეგობრებს ზარბაზნის შიში ჰქონდათ. რადგან მოჰამადს გავლილი ჰქონდა სამხედრო სამსახური და იცნობდა მძიმე შეიარაღებას, იგი ამშვიდებდა და აგულიანებდა თავის თანამებრძოლებს და ეუბნებოდა: ეს ზარბაზანი რამდენიმე გასროლის შემდეგ ცხელდება და მისი ნასროლი შორს ველარ წვდება.

ქართველმა მებრძოლებმა არაფერი დაუთმეს რუსებს. გამწარებული რუსები სოფელში შეიჭრნენ, ყველაფერი გადაწვეს, დახოცეს ხალხი და დაიტაცეს ქონება.

სოფლის უზუცესი მირსადოლა აჰმადიანი ყურანით ხელში წინ გადაუდგა რუსებს.

როგორც ირკვევა, მანუელის მერე დანიშნული მეთაური მაჰმადიანი იყო და ყურანის ხილვაზე შეწყვიტა სოფლის ძარცვა და გადაწვა.

სხვა სოფელმა, კერძოდ ყასემმა, რომელიც ენას უკიდებდა, მაგრამ ცოტა რუსული იცოდა, რუსებს უთხრა: ქართველი მოჰამადი აქ არაა. პირობას გაძლევთ, რომ მას დავიჭერთ და თქვენ ჩაგაბარებთ.

მოჰამად-თასქი-მაჰალეში⁴⁸ რუსების ცეცხლი სრულიად შეწყდა.

რუსი მეთაურის, მანუელის ცხედრი ბანდარ-გაზში წაიღეს და შემდგომ გემით რუსეთში გადაასვენეს. მანუელის მოკვლის შემდეგ თანდათან შემცირდა რუსების ზეწოლა ადგილობრივებზე, ასევე დასრულდა ტყეების უმოწყალო გაპარტახება.

მოჰამად ჯაბესა და მისი თანამებრძოლების გარჯის წყალობით გორჯიმაჰალესა და მისი მიდამოების მაცხოვრებლებმა მშვიდად და უსაფრთხოდ იგრძნეს თავი.⁴⁹

48 გორჯიმაჰალეს ერთ-ერთი უბანი

49 ჰეიდარი-გორჯი, გვ.218-221.

აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯის ამ მონათხრობში ვერ ვხედავთ მანუელის უფროს ძმებს, ყარამანსა და ნიკოლოზს.

ალიაქბარ ქაზემი-გორჯის რომანში⁵⁰, რომელიც ეყრდნობა აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯის მიერ აღწერილ მოჰამად ჯაბეს თავგადასავალს, „რუსი ოფიცერი მანუელი“ ჩნდება პირველი მსოფლიო ომის დაწყების თხრობისას, როდესაც რუსეთის სამხედრო გემები მიაღებებიან ირანის კასპიისპირეთის კუნძულ აშურადეს და იქ გადასხამენ სამხედრო შენაერთებს. სპარსეთს ამ ომში ნეიტრალიტეტი უჭირავს, რუსები წინააღმდეგობის გარეშე მიიწვევენ წინ და იკავებენ მიანქალეს ფალანგანის ციხეს:

„მანუელი – რუსების პოლკის მეთაური... მედიდურად და ამაყად ციხის ბანიდან ათვალიერებს მიდამოებს. იგი შორს ხედავს ზღვას და იმ თბომა-ვლებს, რომლებმაც ისინი კუნძულზე მოიყვანეს. ცოტა ხანში ჭარბი ტენიანობისაგან მეთაურს შუბლზე ოფლი ასხამს და ბანიდან ქვედა სართულზე ჩადის. შემდეგ თავის პოლკს უბრძანებს ადგილიდან დაძვრას. ისინი გაივლიან ლელქაშებს, ადგილობრივების ხორბლისა და ბრინჯის ნათესებს და მიაღებებიან სოფელ ყარათეფს. მათ დანახვაზე შეშინებული ხალხი სახლებში შეიყუჩება, შიგნიდან გამოიკეტება და ელოდება, თუ რა მოჰყვება ამ თავდასხმას. თუმცა რუსი ჯარისკაცები იქ არ ჩერდებიან და პირდაპირ აგრძელებენ მსვლელობას სამხრეთის მიმართულებით, ვიდრე არ მიაღწევენ ქუჰესთანის ათეშგამდე, სადაც იწყებენ სამხედრო ბანაკის მოწყობას. ადგილობრივი ხელისუფლების პირით ისინი მოსახლეობას ატყობინებენ, რომ ირანის მთავრობის მიერ გამოცხადებული მიუმხრობლობის გამო, რუსებს არაფერი ესაქმებათ ხალხთან, მაგრამ სინამდვილე ისაა, რომ საკუთარ ხელისუფალთაგან განსხვავებით, ხალხს ეზიზღება რუსები!“⁵¹

გორჯიმაჰალელი ახალგაზრდა მოჰამად ჯაბე და მისი თანამოაზრეები, რომლებიც რუსების შემოსვლამდე, წინააღმდეგობას უწევდნენ ადგილობრივ ხელისუფლებას და იცავდნენ თანასოფლელებს მათი ჩაგვრისაგან, ახლა რუსი დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში ებმებიან და მხარში უდგანან უბრალო მოსახლეობას. ასე გადის ორი წელი.⁵²

რომანის ოცდამეშვიდე თავი მთლიანად ეხება მანუელის მკვლელობას. მანუელის ბრძანებით ლეიტენანტ „რითქას“ (ريثکس), რომელიც ამავდროულად მანუელის ძმაა, სოფლიდან ბანაკში იძულებით მოჰყავს შუახნის ქალი, სახელად „გოლესთან“, რომელსაც ავალებენ მზარეულობას. სარწმუნოებრივი მოსაზრებებით გოლესთანი უარზეა, რუსებს საჭმელი დაუმზადოს გარეული ღორის ხორცისაგან. „უზომო ლოთობისაგან თვალებდასიებული“

50 უნდა ღინიშნოს, რომ ალიაქბარ ქაზემი-გორჯის რომანი „ველური ზღმარტლი. მოჰამად ჯაბე – დაუღალავი გმირი“ მოკლებულია რაიმე მხატვრულ ღირებულებას, რაც კარგად ჩანს ქართულ თარგმანშიც. თხრობა პრიმიტიული და მონოტონურია.

51 Kazemi-gorji, pp.135-136

52 იქვე, გვ.140, 159-160

მანუელსაც უწევს გოლესთანთან სიტყვიერი ჭიდილი. იგი მეტყველებს დამტვრეული სპარსულით, არ თუ ვერ ხმარობს ზმნის პირის ნიშნებს. გოლესთან საპასუხოდ ეუბნება, რომ მოჰამად ჯაბე გაიგებს მისი ტყვეობის ამბავს და შურს იძიებს რუსებზე, რის გაგონებაც მანუელს სიცილადაც არ ჰყოფნის. საბოლოოდ, მრავალი მუქარის შემდეგ გოლესთან ერთი პირობით თანხმდება ღორის ხორცთან შეხებას – კვირაში ერთხელ მას უნდა მიეცეს სოფელში მიტოვებული მშობლების მონახულების უფლება. მანუელი და რითქა მსჯელობენ, ამგვარი თანხმობა რაიმე საფრთხეს ხომ არ შეიცავს. რითქა შიშობს, რომ გოლესთანის სახლში მისვლით გაცხადდება მისი უკანონო პატიმრობის ამბავი და ამის გამო სოფლის ახალგაზრდობა რუსებს პრობლემებს შეუქმნის. მანუელი კი ამაზე მედიდურად პასუხობს, რომ ისინი მას ვერაფერს დააკლებენ, რადგან თვით სპარსეთის მთავრობაც კი ვერ უბედავს მას აღმაცრად შემოხედვას. პირობის თანახმად, გოლესთან რამდენიმე დღის განმავლობაში მორჩილად ამზადებს ღორის ხორცის კერძებს, რის შემდეგაც ორი ჯარისკაცის ბარდაგით ეძლევა ერთდღიანი შვებულება მშობლების მოსანახულებლად. მოჰამად ჯაბე და მისი თანამებრძოლები კლავენ რუს ჯარისკაცებს და ათავისუფლებენ გოლესთანს.⁵³

„მანუელი ამ ამბის გაგონებაზე გიჟდება: არა! ეს შეუძლებელია! ცოტა ხნის შემდეგ რითქა ორი ჯარისკაცის გვამს მიიტანს ბანაკში და განუცხადებს: რაა შეუძლებელი? აგერ მათი გვამები.

– აი, ნახავ, მე მათ ყველას დავხვრეტ!

იგი ამ მუქარის შემდეგ ალკოჰოლის ერთ ბოთლს ცლის, იწმენდს ტურჩებს და აღელვებული უმატებს:

– აქვე, აქვე, ამ ბანაკში ყველას დავხვრეტ!

ამის შემდგომ, მანუელის ბრძანებით რუსი ჯარისკაცები ერთი კვირის მანძილზე შედიან სოფლის სახლებში სარდალ ჯაბესა და მისი თანამებრძოლების საპოვნელად, მაგრამ იქ მათ მცირეოდენ კვალსაც ვერ პოულობენ.“

რამდენიმე დღის მერე მოჰამად ჯაბე შემდეგ თავდასხმას რუსების ხეტყით დატვირთულ ქარავანზე ახორციელებს. რუსები გარბიან, ხოლო მოჰამად ჯაბე წართმეულ შემას მოსახლეობას ურიგებს:

მანუელი ისედაც ხომ გიჟი იყო, მაგრამ ამის გაგონებაზე კიდევ უფრო გიჟდება:

– რითქა. გადასაწვი სოფელელთა სახლები! ისე ჰქენი, რომ აღარსად ედგომებოდეთ!

რითქა ემორჩილება უფროსის ბრძანებას, თავისი ამალით შეიჭრება გორჯიმაჰალეში და, ქეთხუდას სახლის გარდა, ყველა სახლს ცეცხლს უკიდებს. ცეცხლწაკიდებულ სოფელს ლაჩინის მთიდან დასცქერის მოჰამად ჯაბე და იღებს გადაწყვეტილებას, ნებისმიერ ფასად მოკლას მანუელი. ერთხელაც მანუელს გამცემი ქეთხუდა შეატყობინებს, თუ სად არიან შე-

53 იქვე, გვ. 218-223.

კრებილი მოჰამად ჯაბე და მისი თანამოაზრები. მანუელი თავის ძმასთან და ჯარისკაცებთან ერთად ალყას შემოარტყამს იმ სახლს და წინასწარი გაფრთხილების გარეშე გაუხსნის ცეცხლს. ალყაშემორტყმული სახლის სარკმლიდან მოჰამად ჯაბე ამოიცნობს მანუელს და ზუსტი გასროლით მას აყენებს მძიმე ჭრილობას. ამის დანახვაზე რუსები ფრთხებიან და გარბიან. დაჭრილი მანუელი დიდი წვალეებით კვლავ შეჯდება ცხენზე და მიაღწევს ბანაკამდე, მაგრამ სისხლისაგან დაცლილი უსულოდ ვარდება ცხენიდან.

იმავე დღის საღამოს რითქა თავისი ძმის სიკვდილს აცნობებს მთავარსარდლობას ასტრახადში. რუსები მყისვე ნიშნავენ ახალ მეთაურს, ვინმე რასულოვს, ზარბაზნებს განალაგებენ გორაკებზე და გორჯიმაჰალეს მძიმე ჭურვებით ბომბავენ. შემდეგ ქვეითები შეიჭრებიან სოფელში და აწიოკებენ მოსახლეობას. რომანის მიხედვით, მეტი მსხვერპლისაგან სოფელს გადაარჩენს რასულოვის მაჰმადიანობა. ერთი ადგილობრივი ყურანიო ხელში მიდის მასთან და ავედრებს, ხელი აიღოს უდანაშაულო ხალხის დარბევისაგან. რასულოვის ბრძანებით, რუსები თავს ანებებენ სოფელს და მთებში მისდევნენ მოჰამად ჯაბეს რაზმს. ბრძოლები უკვე მთის ხეობებში გრძელდება, ვიდრე არ დაიდება ვერსალის საზავო ხელშეკრულება, დასრულდება პირველი მსოფლიო ომი და რუსებიც დატოვებენ ირანის ტერიტორიას.⁵⁴

როგორც რომანის ამ პასაჟებიდან ჩანს, ალიაქბარ ქაზემი-გორჯის მხოლოდ ორი ძმა ჰყავს გამოყვანილი – მანუელი და რითქა. არ არიან მოხსენიებული შალვა (შალვარ), ნიკოლოზი და ყარამანი.

ორივე მაზანდარანელი მწერალი ხაზგასმით აღნიშნავს მანუელისა და რითქას ძმობას, რისი გაზიარებაც პრობლემატური ჩანს, რადგან ქართული მონაცემების მიხედვით სავსებით ნათლად ჩანს ოთხი ძმა კიკნაველიძის (ყარამანი, ნიკოლოზი, შალვა, მანუელი) არსებობა. გასარკვევია „რითქა“-ს ვინაობა. დიდი ალბათობით ეს უნდა იყოს რუსეთის არმიის მაღალი რანგის ოფიცერი ალექსანდრ იოსების-ძე რედკო Редько Александр Иосифович (1881-1931წწ). იგი იყო რუსეთ-იაპონიის ომის მონაწილე (1904-1905წწ). 1909 წელს რუსულ ჯართან ერთად ილაშქრა სპარსეთში. შემდეგ მეთაურობდა თურქესტანის მეოთხე მსროლელთა ბრიგადას, რომელიც სპარსეთის ხორასანსა და მიმდებარე ოლქებს აკონტროლებდა.⁵⁵ აქედან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს ა.რედკოსა და ძმები კიკნაველიძეების ნაცნობობა და სამხედრო თანამშრომლობა. მართალია, ალიაქბარ ქაზემი-გორჯიმ 1917 წლიდან გენერალ-ლეიტენანტი რედკო თავის რომანში ლეიტენანტად წარმოაჩინა, მაგრამ „უბოძა“ კიკნაველიძეების ძმობა. რაც შეეხება რედკოს გარდასახვას „რითქა“-ში, ეს პროცესი რუსულიდან სპარსულში სავსებით შესძლებლად მიგვაჩნია:

54 ქაზემი-გორჯი, გვ.223-227

55 <http://baza.vgd.ru/1/26954/>; http://www.rusgeneral.ru/general_r1.html

რედკო > რეძკო > რიძქა > რითქა – რამეთუ თანხმონები „ძ“ და „კ“ სპარსულში არაა.

ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცული მასალაც გვიჩვენებს, რომ მანუელ კიკნაველიძე (ქნიაზ-ე გორჯი) და მისი ძმა (სავარაუდოდ, შალვა) უხეშად ერევიან ადგილობრივ საქმეებში, ხოლო მანუელის მკვლელობის შემდეგ ძმები რუსული სამხედროების მეშვეობით ატერორებენ გორჯიმაჰალეს მოსახლეობას.

ქვემოთ მოტანილი დოკუმენტიდან ჩანს, რომ ძმები კიკნაველიძეები ხელს უშლიან ადგილობრივ ხელისუფლებას გორჯიმაჰალედან ჯარისკაცების გაწვევაში:

დოკუმენტი GH1333-K45-P57-3

მაზანდარანის შეიარაღებული ძალების სარდლის წერილი
ირანის ომის (სამხედრო) სამინისტროს

ომის სამინისტროს ღერბიანი ბლანკი
N563

თარიღი: უთარიღო

(სავარაუდოდ 1914-1915, რადგან მთვარის ჰიჯრის 1333 წლის საქმეებში დევს ეს დოკუმენტი – ნ.ნ.)

[მაზანდარანის პროვინციის] აშრაფის (დღევანდელი ბეჰშაჰრი – ნ.ნ.) რაიონის სოფელი გორჯი-მაჰალე იძლევა ჯარისკაცების გარკვეულ რაოდენობას. იქაური მაცხოვრებლების უმეტესობა ექვემდებარება გაწვევას. იქ ახლა იჯარით დასაქმებული და მობინადრე ქრისტიანი თავადის (იგულისხმება შალვა კიკნაველიძე – ნ.ნ.) თავნებობითა და მხარდაჭერით ირენენ უპატივცემულობას [სამხედრო სამსახურის მიმართ – ნ.ნ.].

თავადი ისე გათავხედდა, რომ ადგილობრივ და ახლომდებარე სოფლების გლეხობას არაფერს უტოვებს.

ბოლო დროს [თავადი – ნ.ნ.] შეეხო ადგილობრივი მაცხოვრებლების სინდის-ნამუსსაც.

ერთი-ორჯერ დავაპირეთ დამნაშავე [დებერტირი] ჯარისკაცების დასჯა, მაგრამ თავადი, რომელიც რუსეთის ქვეშევრდომია, წინ აღუდგა ჯარისკაცების წაყვანას.

ახლა თავადი რუსეთშია წასული და იქ დარჩენილია მისი უმცროსი ძმა [მანუელ კიკნაველიძე, რომელსაც 1916 წელს კლავს გორჯი-მაჰალეში ადგილობრივი მაზანდარანელი ქართველი მოჰამად ჯაბე – ნ.ნ.] და განსაკუთრებულ ინტრიგებს აწყობს. ქართველობის მხრიდან განსაკუთრებით გაიზარდა ბოროტმოქმედება, რის გამოც ადგილობრივი უღემები, მოხელეები და უბრალო გლეხები ერთობლივად მიცვივდნენ ტელეგრაფში და გააგზავნეს ტელეგრაფმა მათ მიმართ განხორციელებული ჩაგვრის შესახებ.

არსებული შესაძლებლობით მოვახერხეთ მათი ამბოხის დაწყნარება და ისინი გავფანტეთ. ამ ვითარების შესახებ ვაცნობეთ მაზანდარანში საგარეო საქმეთა სამინისტროს აგენტს (წარმომადგენელს).

ახლა გიგზავნით აშრაფის მმართველის, ადგილობრივების ტელეგრამისა და აგენტის პასუხის ასლებს.

გთხოვთ, მიიღოთ ზომები ადგილობრივი მაცხოვრებლების დასამშვიდებლად და დამნაშავე ჯარისკაცების დასასჯელად, რათა ამაზე უფრო მეტად არ გაიზარდოს დამნაშავეობა, რათა მესვეურებს (ხელისუფლებას – ნ.ნ.) არ შეექმნათ დამატებითი პრობლემები.

თუკი მოხერხდება წინააღმდეგობის დაძლევა [იგულისხმება წინააღმდეგობა ქართველი თავადის მხრიდან – ნ.ნ.], მაშინ გაიოლდება [დებურტირი] ჯარისკაცების დასჯა და ადგილობრივი მაცხოვრებლების დაშოშმინება.

მანველ კიკნაველიძის მკვლელობის შემდეგ ირანის ცენტრალურ და ადგილობრივ უწყებებსა და რუსეთის დიპლომატიურ წარმომადგენლობებს შორის იწყება მიმოწერა, რომლის მიზანიცაა ჭეშმარიტების დადგენა, მკვლელობაში დამნაშავეების დაკავება-დასჯა და რუსი სამხედროების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ წარმოებული სადამსჯელო ოპერაციის შეწყვეტა:

GH1334-K46-P59-36

საგარეო საქმეთა სამინისტრო
რუსეთის საქმეთა სამმართველო
თარიღი 1334 წლის 3 შავვალი
[შეესაბამება 1916 წლის 4 აგვისტოს]
ტელეგრამა
ასტრახადი

უმაღლესი ხელისუფლების წარმომადგენლობას [საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენლობას? – ნ.ნ.]

რა გახდა გორჯი-მაჰალეში თავადის ძმის მკვლელობის მიზეზი? მკვლელის მოძიებისა და დაჭერისათვის, ასევე არეულობის დასაშოშმინებლად გაატარეთ ყველა საჭირო ღონისძიება... ადგილობრივ ხელისუფლებას მიეცა სასწრაფო და მკაცრი ინსტრუქციები, რათა ენერგიულად იმოქმედონ მკვლელის დასაკავებლად.

[ხელმოწერა]

დოკუმენტი GH1334-K46-P59-3

საგარეო საქმეთა სამინისტროს ლერბიანი ბლანკი
საგარეო საქმეთა სამინისტროს მაზანდარანის წარმომადგენლობა

თარიღი: მთვარის ჰიჯრის 1334 წლის ლომის ზოდიაქოს 16

[შეესაბამება 1916 წლის 7 აგვისტოს.]

წარმომადგენლობისადმი მაზანდარანის გუბერნატორის ოფისის წერილის ასლი

საგარეო საქმეთა სამინისტროს მაზანდარანის პატივცემულ წარმომადგენლობას

რამდენიმე ხნის წინ გორჯი-მაჰალეში თავადის ძმის მკვლელობასთან დაკავშირებით ასტრაბადში მისი უდიდებულესობა იმპერატორის ხელისუფლების საკონსულოსგან მიღებული იქნა წერილი თავადის ძმის მკვლელობაში მონაწილე რამდენიმე ადამიანის დაკავების მოთხოვნით. გუბერნატორის ოფისმა მიიღო შესაბამისი ზომები, დააპატიმრა ორი პიროვნება, დანარჩენებმა კი მოახერხეს გაქცევა.

შავვალის თვის მეოთხე დღის [1916 წლის 4 აგვისტო – ნ.ნ.] რაპორტის თანახმად რამდენიმე კაზაკი თვითონ თავადის თანხლებით თავს დაესხა გორჯი-მაჰალეს, გაუხსნეს ცეცხლი, რის შედეგადაც რამდენიმე ადამიანი დაიღუპა. ასევე მათ დააპატიმრეს რამდენიმე ადგილობრივი მაცხოვრებელი. აფორიკებული მოსახლეობამ გაქცევით უშველა თავს.

მაშინვე შევუდექით მოლაპარაკებას და პატივცემულ საკონსულოს ვთხოვეთ კაზაკების უკან გაბრუნება.

გუბერნატორის ოფისი გაატარებს საჭირო ღონისძიებებს დარჩენილ დამნაშავეთა დასაჭერად და დაპირისპირებულ მხარეთა მოსარიგებლად, რათა დაკმაყოფილებულ იქნეს პატივცემული საკონსულოს მოთხოვნა.

ველოდებით სასწრაფოდ გასატარებელი ღონისძიებების შედეგებს.

ასლი შეესაბამება დედანს

N1320. წარმომადგენლობის ბეჭედი.

შემდეგი დოკუმენტიდან ჩანს, რომ მოკლული თავადის ძმა, სავარაუდოდ, შალვა, 100 კაზაკის მეშვეობით თავს ესხმის სოფელს და ხოცავს უდანაშაულო მოსახლეობას:

დოკუმენტი GH1334-K46-P59-34

მინისტრთა კაბინეტის ლერბიანი ბლანკი

N2419

თარიღი: 1334 წელი, ლომის ზოდიაქოს 18

(შეესაბამება 1916 წლის 9 აგვისტოს)

[თავადი მანველ კიკნაველიძე უკვე მოკლულია გორჯი-მაჰალელი მაზანდარანელი ქართველის მოჰამად ჯაბბეს მიერ – ნ.ნ.]

პატივცემულ საგარეო საქმეთა სამინისტროს

პატივცემულ სამინისტროს ცნობისათვის ვუგზავნით მაზანდარანის

ვიცე-გუბერნატორის ტელეგრამას იმის თაობაზე, თუ რას მოიმოქმედებს გორჯი-მაჰალეში თავადი [იგულისხმება შალვა კიკნაველიძე, მოკლული მანველ კიკნაველიძის ძმა – ნ.ნ.] 100 კაზაკის დახმარებით საკუთარი ძმის მკვლელის საპოვნელად.

მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივი ხელისუფლება სერიოზულად მუშაობს, რომ მოიძიოს და შეიპყროს მკვლელი, სრულიად მიუღებელია თავადის პირდაპირი ქმედებები, რომელსაც მოჰყვა უდანაშაულო ხალხის სიკვდილი.

ადგილობრივი ხელისუფლების შესაბამის თანამდებობის პირებთან გამართეთ მოლაპარაკება და აუხსენით [თავადს – ნ.ნ.], რომ ნულარ დაე-სხმება თავს უდანაშაულო მოსახლეობას, რადგანაც ხელისუფლების მხრიდან ტარდება მკვლელის მოძიებისა და დაპატიმრების სერიოზული ღონისძიებები.

გატარებული ღონისძიებების შესახებ გვაცნობეთ.

წერილის კიდევ არის ძნელად წასაკითხი რეზოლუცია (სავარაუდოდ, საგარეო საქმეთა მინისტრის ან მისი მოადგილის – ნ.ნ.)

რუსეთის საქმეთა სამმართველოს:

გეგალებათ საკითხი სერიოზულად გამოიძიოთ და მოითხოვოთ ამ თვითნებური და ზღვარს გადასული ქმედებების შეწყვეტა.

GH1334-K46-P59-30

თარიღი: მთვარის ჰიჯრის 1334 წლის ?? ზიყადე

[შეესაბამება 1916 წლის აგვისტო/სექტემბერს]

საიდუმლო ტელეგრამა

[საგარეო საქმეთა სამინისტროს] ასტრახადის წარმომადგენლობას

მას შემდეგ, რაც მაზანდარანის პატივცემული ხელისუფლებისა და ადგილობრივი მესვეურების მხრიდან იდგმება საჭირო ნაბიჯები გორჯი-მაჰალეში თავადის ძმის მკვლელობის ჩამდენი პირის დასაკავებლად, რაღა საჭიროებას წარმოადგენს გორჯი-მაჰალეში რუსი კაზაკების ყოფნა და ყველა იმ პრობლემების შექმნა [ადგილობრივი მოსახლეობისათვის – ნ.ნ.], რაც გამოიხატება ხალხის მკვლელობაში, სახლების გადაწვაში და ა.შ.

სასწრაფოდ გამართეთ მოლაპარაკება კონსულთან და მოითხოვეთ კაზაკების უკან გაწვევა, აშრაფის პატივცემული მმართველის განთავისუფლება, რათა ამ გზით ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებმა უკეთესად იმოქმედონ [საჭირო შედეგის – ნ.ნ.] მისაღწევად.

ამ დოკუმენტში საუბარია მკვლელობის გამოძიების მსვლელობაზე:

GH1334-K46-P59-31

რუსეთის საქმეთა სამმართველო

თარიღი: 1335/4/14

[შეესაბამება 1917 წლის 7 თებერვალს]

რუსეთის საელჩოს

ასტრაბადში [დღევანდელი ქ.გორგანი – ნ.ნ.] საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენლობიდან მიღებული ტელეგრამის თანახმად გაცნობებთ, რომ ბაშ-აჰმადი, რომელიც არის გორჯი-მაჰალეში მცხოვრები ერთი ახალგაზრდა, უკვე დიდი ხანია, რაც თავადის ძმის [ანუ მანველ კიკნაველიძის – ნ.ნ.] მკვლელობის ჭეშმარიტების გამოძიების მიზნით დაპატიმრებულია ასტრაბადში [დაკავებულია რუსული მხარის მიერ – ნ.ნ.]. ასტრაბადში საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენელმა მოილაპარაკა რუსეთის პატივცემულ კონსულთან და მხარეები შეთანხმდნენ იმის თაობაზე, რომ იგი [დაკავებული – ნ.ნ.] გადაყვანილი იქნას მაზანდარანში, რათა მოხდეს მისი დაკითხვა მკვლელობის ადგილზე. ოღონდ ხსენებული კონსული ამისათვის ითხოვს პატივცემული საელჩოს ბრძანებასა და ნებართვას.

საგარეო საქმეთა სამინისტრო პატივცემული საელჩოსადმი გაგზავნილი ადრე N3238/2638 თანახმად, უკვე მოითხოვდა მკვლელობის საქმის გამოძიების მიზნით ეჭვმიტანილთა მკვლელობის ადგილზე დაკითხვას.

გთხოვთ, მისცეთ განკარგულება რუსეთის პატივცემული ხელისუფლების კონსულს ასტრაბადში, რათა ეს საქმე მეტად აღარ გადაიდოს.

[ხელმოწერა]

მანუელ კიკნაველიძის მკვლელობის საქმესთან დაკავშირებით ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცული სხვა დოკუმენტების შინაარსიც დაახლოებით ზემოთმოყვანილი დოკუმენტების მსგავსია.

მაზანდარანელი ქართველების – აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯის, ალი-აქბარ ოჯაქეს და ალიაქბარ ქაზემი-გორჯის ვერსიები მანუელ კიკნაველიძის მკვლელობისა და შემდგომ განვითარებული მოვლენების შესახებ შეესაბამება ზემოთწარმოდგენილი დოკუმენტების შინაარსს.

საყურადღებოა, რომ დღესაც მაზანდარანელები ტელეგრამაში აგრძელებენ მსჯელობას 1916 წელს მომხდარი ამბის შესახებ. არხი “აჰურა” (<https://telegram.me/Ahurn60>) რ.მორადის ადმინისტრირებით აქვეყნებს რამდენიმე პოსტსა და დოკუმენტს მოჰმად ჯაბეს გმირობისა და „რუსი ოფიცრის“ მკვლელობის შესახებ.⁵⁶ რუსი ოფიცერს ჰქვია „ქნიაზ“. ტექსტებში ფიგურირებენ ასევე მისი ორი ძმა სახელების გარეშე. რუსი კაზაკები „ქნიაზ“-ის მკვლელობის შემდეგ თავს ესხმიან გორჯი-მაჰალეს, კლავენ 7 ადგილობრივ

56 <https://t.me/s/Ahurn60?q=%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF+%D8%AC%D8%A8%D9%87> 2020 წლის 28 სექტემბერი.

მოსახლეს, ბევრს აყენებენ ჭრილობებს, გადაწვავენ 100-ზე სახლს, აპატი-მრებენ რამდენიმე ქართველს და აგზავნიან ასტრაბადში (გორგანში). იქვე აღნიშნულია, რომ ამ მოვლენების შესახებ არსებობს საგარეო საქმეთა სა-მინისტროს საარქივო მასალა (34 ფურცელზე მეტი), საიდანაც 12 ფურცელი ხელთ აქვს ცნობილ მაზანდარანელ ქართველ მუსიკოსს მოჰამადრეზა ეს-ჰაყი გორჯის.

სამწუხაროდ, ხელი არ მიგვიწვდება რუსულ დოკუმენტებზე, კერძოდ, რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივზე, სადაც უნდა ინახებო-დეს მიმოწერა სამინისტროს, თეირანში რუსეთის საელჩოსა და კასპიის-პირეთში (ასტრაბადი, სარი, რაშთი) რუსეთის საკონსულოებს შორის, რაც შეავსებდა იმ სურათს, რაც შეიქმნა ქართული და სპარსული მონაცემების შესწავლის შედეგად. სავარაუდოდ, რაიმე მასალა უნდა არსებობდეს თურ-ქმენეთის არქივებშიც, რადგან ძმებს თურქესტანში, კერძოდ, აშხაბადში ჰქონდათ მოკიდებული ფეხი და იქიდან ჩადიოდნენ ირანში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სულ ახლახანს მკვლევარმა და კოლექციო-ნერმა ლევან თაქთაქიშვილმა იმედაშვილების საოჯახო არქივში მიაკვლია დაახლოებით 20-გვერდიან ანონიმურ ქართულ ტექსტს, რომელშიც აღწე-რილი ყოფილა მშობლიურ სოფელში კიკნაველიძეების ოჯახის ამოხოცვის ამბავი.

რუსეთის იმპერიაში (საქართველო, თურქესტანი) და სპარსეთში ძმები კიკნაველიძეების საქმიანობის სრული შესწავლა და სხვადასხვა ენებზე არ-სებული დოკუმენტური მასალის ერთიანი გამოცემა მკაფიოდ წარმოაჩენს ამ პიროვნებათა წინააღმდეგობრივ პორტრეტებს.

ბიბლიოგრაფია

- ლია ბაკურაძე, მარინა ბერიძე, ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, ელენე ნაპი-რელი, მაია ბარიხაშვილი, ფერეიდნული ქრონიკები, „მერიდიანი“, 2020
- მარინა ბერიძე, ლია ბაკურაძე, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი, „მერიდიანი“, თბილისი, 2020
- ანდრო კიკნაველიძე, თოხის მუშიდან აკადემიკოსობამდე, თბილისი, 2003
- მარინა კუტალაძე, „ფერეიდანი და ფერეიდნული ქართველები“ (დისერტა-ცია), თბილისი, 1990
- ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, ქართულენადაკარგული დასახლებები ირანში (მასალები და გამოკვლევა), „მერიდიანი, თბილისი, 2020
- ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, ახალი ინფორმაცია ირანელი ქართველების შე-სახებ (ქართველები მაზანდარანში). ჟურნალში: „ქართველოლოგია“, 2008, №5, გვ.100-103
- ბუხუტი ორჯონიკიძე, კიკნაველეთი ანუ მიწის ყივილის სადღეგრძელო, თბილისი, 2012

- სურათები ივანე ჯავახიშვილის საოჯახო ალბომიდან. თსუ-ს გამომცემლობა, 2015.
- ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა ეპისტოლარული მემკვიდრეობა. ტომი II. ზაქარია ჭიჭინაძე, თევდორე ჟორდანიძე. (ტომის რედაქტორები პროფ. ქეთევან გიგაშვილი და პროფ. გიორგი გოცირიძე). გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2021.
- ქეთევან ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1973
- პაატა ჯაფარიძე, ზვიად ცხვედიანი. ქართველების დასახლება მაზანდარანში (გორჯი მაჰალე). ჟურნალში: პერსპექტივა-XXI, N8. გვ.70-73;
- პაატა ჯაფარიძე, გრიგოლ ბერაძე, გიორგი გოცირიძე, თამარ დემეტრაშვილი, დავით შავიანიძე, ზვიად ცხვედიანი. მაზანდარანის ქართული წარმოშობის მოსახლეობის მეტყველება, ყოფა-ცხოვრება და კულტურა. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. ქუთაისი, 2017
- Hossein Ahmadi, Eqdamat-e Khoshtaria-ye Gorjestani dar jangal-haye shomal-e Iran (1913-1926), Faslname-ye Tarikh-e Ravabet-e Khareje, sale davazdahom, shomare-ye 47, tabestan-e 1390 (2011). pp.31-53
- Mohammad Hassannia, Asnadi az emtiaz-e naft-e Khoshtaria dar rasta-ye naft-e shomal-e Iran, Peyam-e Baharestan, doure-ye 2, sal-e 2, shomare-ye 7. Bahar-e 1389 (2010). pp.369-404.
- Heydari-Gorji, Abdolali. Tārix-e Gorji-hāye Irān. Tehrān: Negāh-e Bideh.1389 (2010)
- Kāzemi-Gorji, Aliakbar. Azgilhā-ye vahši (Mohammad-e Jabbe – mobārez-e xastegināpazir). Qom: Mo'asess-e Bustān-e ketāb. 1392. (2013)
- Abdulrasul Kheirandish, A'zam Rahimi Jaberī. Ahdaf va karkard-haye konsulgari-e Rusie dar Rasht dar nime-ye dovvom-e 'asr-e Qajar. Pejhuhesname-ye tarikh-haye mahalli-e Iran. Sal-e chaharom, bahar va tabestan-e 1395(2016), shomare-ye dovvom (peyapey-e 8). pp. 59-70.
- Morteza Nouraei, Elena Andreeva, Mohajeran-e rus va eskan-e anha dar Iran dar avaye le qarn-e bistom, Pejhuhesname-ye tarikhī (elmi-pejhuheshi)-e daneshkade-ye adabiyat va olum-e ensani – Daneshgah-e Esfahan. Doure-ye jadid, shomare-ye 4, zemestan-e 1388 (2010). pp.21-36.
- Morteza Nouraei, Mina Sa'adat, Tabiin-e malekiat-e rus-ha dar se shahr-e Rasht, Tabriz va Astrabad (1900-1921 miladi/1318-1340 qamari). Faslname-ye Ganjine-ye asnad, shomare-ye 78, tabestane 1389 (2010), pp.12-30.
- Ojākeh, Aliakbar. Tārix-ē-ye rustā-ye Gorji-mahalle va dāstān-e Mohammad-e Jabbeh. Sāri: Našr-e Mehr-e Sājjadeh. 1382 (2003);
- Ojākeh, Aliakbar. Farhang-e gorjihā (guyesh-e ahāli-e Gorji-mahalle-ye Behšahr. Sāri: Enteshārāt-e Ide-e ayyām. 1390 (2011);

Mehrdad Oskouei, The province of Gilan as depicted in historic post cards; A project conceived by Mehrdad Oskouei; Director of Research-Masoumeh Almasi Mashak; Ilia Publications; 2014

Mehrdad Oskouei, Hadi M. Movahed. Guilan during the Qajar era in Dimitri Erma-kov Collection. Nashr-e Farhang-e Ilia, 2020

ჟურნლი „თეატრი და ცხოვრება“, 1917, ენკენისთვის 24, N37

ჟურნლი „თეატრი და ცხოვრება“, 1918, 13 თებერვალი, N4

ივერია, 1903 წ. 25 ოქტომბერი, N227

გაზეთი "საქართველო", 1917, 7 მაისი, N98

გაზეთი «საქართველო», 1918, 23 მარტი, N 64

ცნობის ფურცელი, 1899, 31 ოქტომბერი, N 952

ცნობის ფურცელი, 1902, 19 აგვისტო, N 1900

ცნობის ფურცელი, 1903, 19 ოქტომბერი, N 2297

„რუსსკოე სლოვო“, 1916 წლის 13 აგვისტოს გაზეთი <http://starosti.ru/article.php?id=51074>

გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის ისტორიის მუზეუმიში დაცული ამბაკო ჭელიძის ფონდი 25804-2. მესტირული „ხაჭაპურები“ საკუროთხათ თურქესტანის მხარეში მცხოვრებ ქართველებს. 1917. ასხაბადი.

<https://www.corpora.co>

[https://baza.vgd.ru/1/26954/;](https://baza.vgd.ru/1/26954/)

http://www.rusgeneral.ru/general_r1.html

<https://t.me/s/Ahurn60?q=%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF+%D8%AC%D8%A8%D9%87>

THE BROTHERS KIKNAVELIDZE IN PERSIA

The brothers Kiknavelidze – Qaraman Shalva, Nikoloz and Manvel, from the village Kiknaveleti of the present Kharagauli region were among the adversaries of tsarism during the 1905-1907 Revolution. After the Revolution suffered defeat, they were forced to flee to Persia. They started lumbering business in Mazandaran province.

On the 13th of August, 1916 the newspaper “*Russkoe slovo*” reported that Georgian noble, Manvel Kiknavelidze was killed by the villagers from Gorji-Mahalleh, settled by Mazandaranian Georgians. As a reason for the murder the paper states ill-treatment of local population by brothers Kiknavelidze. On the Anniversary of the murder the brother reburied Manvel’s body in their native village in Georgia.

On the 13th of February, 1918 the magazine “*Teatri da Tskhovreba*” published the information that in the village Kiknaveleti Qaraman Kiknavelidze together with his wife, brothers, sisters and mother had been slaughtered.

The trade and charity activities of the brothers Kiknavelidze, especially the elder one Qaraman, received wide-spread media coverage: it highlighted that Qaraman Kiknavelidze donated 1000 rubles for foundation of Tbilisi State University. In two issues of the newspaper “*Sakhalkho Sakme*” (17th and 18th of August, 1917) there are published two articles by Qaraman Kiknavelidze “*Georgians in Persia*”, where there is given an interesting information on Georgian settlements located in Caspian Sea coastal provinces of Iran.

Conrtoversary, in Persian sources the brother Kiknavelidze, namely Manvel and Shalva, are introduced in the negative context. In the studies written by Georgians from Gorji-Mahalleh about their native village and local folklore appears “tyrant and arrogant Russian officer Manvel”.

Mohammad Jabbe – an youth from Gorji-Mahalle is the main character of the novel “*The wild medlars*” (author Ali Akbar Kazemi-Gorji) is depicted as a fighter against local rulers and Russian troops, and as a defender of covillagers. Namely he kills “Russian officer”.

In Iranian archives has been found significant documents about the events developed after this murder, were Manvel and his brother are named “*Kniaz*” or “*musie kniaz*”.

The two different – Georgian and Persian – interpretations of the one murder make it possible to reveal various aspects of everyday life of Mazandaranian Georgians in the first two decades of the 20th century.

ფოტოები

მანუელ კიკნაველიძე

ნიკოლოზ კიკნაველიძე

ყარამან კიკნაველიძე

შალვა კიკნაველიძე

ძმები კიკნაველიძეები ერთად

„ხოშტარიას კონცესია“ – ბრძოლა ჩრდილოირანული ნავთობისთვის

აკაკი ხოშტარია 20-ე საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართველ ბიზნესმენებს შორის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ფიგურაა (შესაძლოა, ყველაზე გამორჩეულიც). წინამდებარე სტატიაში განხილულია ირანში აკაკი ხოშტარიას მოღვაწეობის ზოგიერთი ასპექტი. მან სწორედ აქ დააგროვა ქონების ძირითადი ნაწილი. მთავარი ყურადღება კი გამახვილებულია იმ მეტად საყურადღებო ისტორიაზე, რომელიც ეხება ხოშტარიას სანავთობო კონცესიას ჩრდილოეთ ირანში და რომელიც მნიშვნელოვანი კრიზისის საფუძველი გახდა როგორც საკუთრივ ირანის საშინაო პოლიტიკაში, ისე დიდი ბრიტანეთისა და და საბჭოთა რუსეთის ურთიერთობებში. ამ საკითხის გასაშუქებლად დამუშავებულია ირანში დაცული აკაკი ხოშტარიას არქივის მასალებიც, რომელთაგან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს დიდი ბრიტანეთის ხელისუფლების წარმომადგენელთა წერილები აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით.¹

სანამ უშუალოდ ა. ხოშტარიას სანავთობო კონცესიის ისტორიის განხილვაზე გადავიდოდეთ, რამდენიმე ანგარიშგასაწევ საკითხს უნდა გაესვას ხაზი. აკაკი ხოშტარია, მთელი თავის ცხოვრების მანძილზე იყო სამშობლოს გულმხურვალე პატრიოტი, რომელმაც დიდი ფინანსური დახმარება გაუწია საქართველოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკას. ამასთანავე, ის, უპირველეს ყოვლისა, იყო ბიზნესმენი, რომელიც არ თაკილობდა საკუთარი ინტერესების განსახორციელებლად სხვადასხვა, ურთიერთდაპირისპირებულ ძალებთან თანამშრომლობასაც. მაგალითისთვის, მას მჭიდრო ურთიერთობები ჰქონდა როგორც მეფის, ისე საბჭოთა რუსეთთან (თუმცა, ხაზი უნდა გაესვას, რომ ამ კავშირებს ხშირად ქართველი ხალხის სასარგებლოდ იყენებდა), ირანში ყაჯართა ხელისუფლების წარმომადგენლებთან და მის შემცვლელ ახალ, ფაჰლავის დინასტიასთანაც; ბრიტანელებთან, რომლებიც ცდილობდნენ (თუმცა, საბოლოოდ ჯამში, უშედეგოდ), ხოშტა-

¹ წარმოდგენილი სტატიის ავტორები, კოლეგებთან ერთად, ამჟამად მუშაობენ წიგნზე, რომელიც მიეძღვნება ირანში აკაკი ხოშტარიას მოღვაწეობის სხვადასხვა ასპექტების სრულფასოვნად შესწავლას სწორედ ამ უცნობ საარქივო მასალებზე დაყრდნობით.

რიას კონცესიისგან ჩამოეშორებინათ რუსები. აკაკი ხოშტარიას ამ სხვადასხვა, ხშირ შემთხვევაში ურთიერთდაპირისპირებულ ძალებს შორის ლავირება უხდებოდა, რაც დიდ გამბედაობასა და გამჭრიახობას მოითხოვდა და რასაც, საბოლოო ჯამში, წარმატებით ახორციელებდა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ხოშტარიასთვის მინიჭებული სანავთობო კონცესია გამოდგა ნავთობთან დაკავშირებული პირველი მნიშვნელოვანი საერთაშორისო კრიზისის განმაპირობებელი ფაქტორი. თუმცა, აქვე წინასწარ უნდა აღინიშნოს, რომ ჩრდილოეთ ირანში დიდი სანავთობო საბადოების აღმოჩენის მოლოდინი, სამხრეთ ირანისგან განსხვავებით, ფუჭი გამოდგა, მაგრამ ეს იმ პერიოდში და შემდგომაც (მეორე მსოფლიო ომის დასრულების დროისთვის, როდესაც საბჭოთა კავშირი წარუმატებლად შეეცადა ჩრდ. ირანში კონცესიების ისევ მოპოვებას), ამ მიმართულებით დაპირისპირება არ შეწყვეტილა.

ნავთობის ისტორია ირანში პრაქტიკულად იწყება 1901 წლის დიდი ბრიტანეთის ქვეშევრდომისთვის, დ'არსისთვის მინიჭებული კონცესიიდან, რომელიც გახდა ანგლო-სპარსული (1935 წლიდან ანგლო-ირანული) სანავთობო კომპანიის დაფუძნების საფუძველი და რომლის საქმიანობაც შემოიფარგლებოდა ირანის სამხრეთ-დასავლეთით. შემდგომში ირანის სამხრეთში აბადანის ნავთობგადამამუშავებელი საწარმო გახდა ბრიტანეთის სამეფო ფლოტის მთავარი მიმწოდებელი. ანგლო-სპარსული სანავთობო კომპანია ამ საწარმოს წილის 51%-ს ფლობდა.

ამასთანავე, დ'არსის 1901 წლის კონცესიაში არ შედიოდა ხუთი ჩრდილო პროვინცია: აზერბაიჯანი, გილანი, მაზანდარანი, ასთარაბადი და ხორასანი. ქვეყნის ეს ჩრდილოეთი რეგიონები კი იმედისმომცემად ითვლებოდა, სამხრეთ კავკასიის ნავთობით მდიდარი კასპიისპირეთის სიახლოვიდან გამომდინარე.

ირანის ჩრდილოეთის ნავთობსაბადოების საკითხი აქტუალური გახდა 1907 წლის აგვისტოს შემდეგ, როდესაც დაიდო ხელშეკრულება დიდ ბრიტანეთსა და რუსეთს შორის სპარსეთის გავლენის ზონებად გაყოფის შესახებ. ამ შეთანხმებით, რუსეთის ინტერესების ზონას შეადგენდა ქვეყნის ჩრდილოეთი (აზერბაიჯანის, ასთარაბადის, გილანის, მაზანდარანის, ხორასანის პროვინციები), ხოლო ბრიტანეთის – ქვეყნის სამხრეთი. სწორედ ამ კონცესიის საფუძველზე მისცა მოგვიანებით ირანის მთავრობამ აკაკი ხოშტარიას, როგორც რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომს, ირანის ჩრდილოეთის ხუთ პროვინციაში ნავთობის მოძიება-მოპოვების უფლება.

სასარგებლო წიაღისეულის ძიება ირანის ჩრდილოეთში მე-19 საუკუნის მიწურულიდან იწყება. 1880 წელს შაჰმა ფირმანით ვინმე ჰაჯი ალი აქბარ ამინს უფლება მისცა დაეწყო მინერალების მოძიება ქავირ-ე ხურიანში, ქალაქ სემნანის სამხრეთით მდებარე უდაბნო მხარეში. ამინი მცირე რაოდენობით მოიპოვებდა და აწარმოებდა გოგირდს, სპილენძსა და ქვანახშირს.

ხურიანი ასევე იწვევდა დაინტერესებას ნავთობის თვალსაზრისით, მაგრამ მისი მოპოვება ხდებოდა უმნიშვნელო რაოდენობით, მხოლოდ ზედაპირზე არსებულის.²

ჰაჯი აქბარ ამინი 1890-იანი წლების მიწურულს გარდაიცვალა და მისთვის ბოძებულ ფირმანში დაფიქსირებული უფლებები მის მემკვიდრეებს გადაეცათ. მათ კი შესაძლებლობა შეუქმნეს ხოშტარიას გამოეყენებინა კონცესია საკუთარი მიზნებისთვის. ხოშტარია ესტუმრა სემნანს და მემკვიდრეთა უმეტესობას გარკვეული თანხა გადაუხადა, შეთანხმება კი დამოწმდა ადგილობრივი მოლას თანდასწრებით. ბრიტანული წყაროს მიხედვით, „სავარაუდოა, რომ ხოშტარიამ ისარგებლა მემკვიდრეების განათლების დაბალი დონით და შეძლო მათგან თანხმობის მიღება მეტად მცირე ნაღდი ფულის გადახდის საფასურად. თუმცა, მან ვერ მოიპოვა დოკუმენტის ორიგინალი, რომელსაც მთავარი მემკვიდრე ფლობდა.“³

აკაკი ხოშტარიამ აქტიური მოქმედებები დაიწყო ჩრდილოეთ ირანში ნავთობის მოპოვებისთვის უკვე ირანის ხელისუფლებისგან უფლების მოსაპოვებლად. ანგარიშგასაწევია, რომ ის სარგებლობდა რუსულ მხარის მხარდაჭერითაც. ხოშტარიას მიერ კონცესიის მიღებას ასევე ხელი შეუწყო რუსეთის მიერ ჩრდ. ირანის ოკუპაციამ პირველი მსოფლიო ომის დროს. სწორედ რუსეთის მთავრობის ზეწოლის გამო, 1916 წლის 9 მარტს, სპარსეთის ხელისუფლებისგან ხოშტარიამ მიიღო გილანის, მაზანდარანისა და ასთარაბადის პროვინციებში ნავთობის მოძიებისა და მოპოვების კონცესია 70 წლით.⁴ თუმცა, ისიც აღსანიშნავია, რომ აკაკი ხოშტარია მეფის რუსეთის (ისე, როგორც შემდეგომ ბოლშევიკური ხელისუფლების) დიდი ნდობით არ სარგებლობდა. ქართველი ისტორიკოსი ოთარ ჯანელიძე წერს, რომ „რუსეთის იმპერიის პოლიტიკისა და ჟანდარმერიის მასალებში აკაკი ხოშტარია „მეწარმე-რევოლუციონერად“ მოიხენიება. ამასთან, ხან სოციალისტ-ფედერალისტადაა მონათლული, ხანაც ესერად.“⁵

ირანის მთავრობის მიერ 1916 წელს გაცემული კონცესია ნაწილობრივ ეფუძნებოდა ჰაჯი აქბარ ამინისთვის 1896 წელს გაცემულ კონცესიას და ცნობილია „ხოშტარიას კონცესიის“ სახელით.

მთავარი კითხვა, ალბათ, ის არის, თუ რატომ დაინტერესდა აკაკი ხოშტარია ჩრდილოეთ ირანის ნავთობით, რომლის მოპოვება-გადამუშავების პერსპექტივები საკმაოდ ბუნდოვანი იყო. ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად

2 Michael Quentin Morton, The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. GEO ExPro, Vol. 17, No. 5, 2020. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran> (წვდომა: 15.08.2022).

3 Morton, The Khoshtaria Concessions.

4 Hoseyn Ahmadi, Eghdāmāt-e khustāria-i gorjestāni dar jangalihaie shomāl. *Falsnāme ye tārikh-e ravābet-e khāreji*. vol. 12, No: 47, 1390/2011, 46. 31-53.

5 ოთარ ჯანელიძე, ზუბალაშვილები, დავით სარაჯიშვილი, აკაკი ხოშტარია, მიტროფანე ლალიძე და სხვანი..., თბილისი, 2020, 270.

საჭიროა იმ დროს კასპიისპირეთის რეგიონში ნავთობთან დაკავშირებული სიტუაციის გათვალისწინება. ბაქო უპირობოდ ითვლებოდა მთავარ სანავთობო ცენტრად. იქ მოღვაწე ნავთობმრეწველები მძაფრ ურთიერთქმედებაში იყვნენ ჩართულნი და ნავთობის მიწოდების ახალი წყაროს გაჩენა, ეჭვგარეშეა, მათ ინტერესებში არ შედიოდა. პირიქით, ისინი დაინტერესებულიც კი იყვნენ ახალი ბაზრის მოპოვებით ჩრდილოეთ ირანში. ბაქოელი ნავთობმეწარმეებიდან არავინ აპირებდა თანხების დაბანდებას უცხოეთის ნავთობსარეწების მოპოვებისთვის – პირველ რიგში იმის გამო, რომ აფშერონის ნავთობი საკმარისზე მეტი იყო. სპარსეთი ინტერესს იწვევდა მხოლოდ პროდუქციის გასაღების თვალსაზრისით, რამდენადაც ბაქოდან სპარსეთში ნავთის ექსპორტი უაღრესად იაფი ჯდებოდა.⁶ ეს დამოკიდებულება საბჭოთა პერიოდშიც გამოჩნდა (იხ. ქვემოთ). ამ პირობებში ხოშტარიას გადაწყვეტილება შეექმნა სანავთობო კომპანია, თითქოსდა, ბიზნესის ლოგიკას არ ექვემდებარებოდა. მაგრამ რეალურად, ხოშტარიას მიერ გადადგმული ეს ნაბიჯი შორსმიმავალ გეგმას ეფუძნებოდა. ირანში ნავთობის მოპოვება არასოდეს გამხდარა აკაკი ხოშტარიასთვის შემოსავლის მთავარი წყარო. ნავთობთან დაკავშირებით შემოსავლის წყარო იყო არა მისი მოპოვება, არამედ დაინტერესებულ ძალებს შორის ურთიერთქმედების გამოყენება და ამ დაპირისპირებიდან, მეტად გამჭრიახი გზით (შეიძლება ითქვას, მას დანის პირზე უხდებოდა სიარული) სერიოზული ფინანსური სარგებლის მიღება. ცნობილი მკვლევარი მაიკლ მორტონი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ირანის ჩრდილოეთის ნავთობის ისტორიის ცენტრალური ფიგურა აკაკი ხოშტარიაა, რომლის როლი საკვანძოა რეგიონის ნავთობის კონცესიებთან დაკავშირებით. ამ კონცესიებისათვის ქიშპი კი წააგავს რუსეთისა და დიდი ბრიტანეთის დაპირისპირებას მე-19 საუკუნეში ირანში დომინირებისთვის, რომელთაც შემდგომ ახალი მოთამაშე – აშშ შეუერთდა.

ძირითად ფინანსურ მონაგარს ის იღებდა არა ნავთობის მოპოვებით, არამედ ხე-ტყის, საპნის წარმოების, გზების გაყვანის, თევზით ვაჭრობის და ა.შ. საშუალებით (ხაზი უნდა გაესვას, რომ აკაკი ხოშტარია სწორედ ირანში იქცა მილიონერად. მოპოვებული ფულით კი ის შთამბეჭდავ ფილანთროპიულ საქმიანობას ეწეოდა – უპირველესად ეხმარებოდა საქართველოს. ზემოთნახსენები მორტონი ხოშტარიას მოღვაწეობას მრავალმხრივს უწოდებს.⁷ მაგრამ რამდენადაც წარმოდგენილი სტატიის მიზანი სწორედ სანავთობო კონცესიებთან დაკავშირებული საკითხების კვლევაა, აკაკი ხოშტარიას საქმიანობის სხვა სფეროებს ნაკლებად შევეხებით. აქვე აღსანიშნავია, რომ ირანში წამოწყებულ მრავალმხრივ ბიზნეს-საქმიანობაში ხოშტარია იყენებდა ბაქოში დაფუძნებულ საკუთარ კომპანიას – „რუპენტოს“ (Русско-персидское нефтяное товарищество).

6 Керосиновые войны-2.
<https://www.kommersant.ru/doc/425038>. 03.11.2003 (წვდომა 10.06.2022).

7 Morton, The Khoshtaria Concessions.

დიდი ბრიტანეთის კონტრდაზვერვის თანამშრომელი, პოლკოვნიკი მერაბ კვიტაშვილი თავის მემუარებში აკაკი ხოშტარიას მიერ ბაქოში შექმნილი კომპანიის შესახებ (აღსანიშნავია, რომ ამ კომპანიის უკლებლივ ყველა დამფუძნებელი ქართველი იყო), წერს: „ეს იყო ყველაზე დიდი და ძლიერი ფირმა, რომლის მსგავსიც კი ქართველებს ოდესმე შეუქმნიათ და მისი პრეზიდენტი იყო აკაკი ხოშტარია.“⁸ ზურაბ ავალიშვილი აკაკი ხოშტარიას ამერიკული სტილის ბიზნესმენს უწოდებდა.⁹ მორტონი ციტირებს ბრიტანული დაზვერვის თანამშრომელს რეჯინალდ ტიგ-ჯონსს, რომელიც 1922 წელს თბილისს ესტუმრა და ხოშტარიას სახლში გაჩერდა. ის აღნიშნავს, რომ სახლი მორთული იყო ლონდონელი ტაქსოდერმისტის მიერ დამზადებული ლეოპარდისა და სპილოს ტყავებით. მორტონი შემდეგ დასძენს, რომ ირანში ხოშტარიას არაერთი ბიზნესი და ინოვაციური წამოწყება უკავშირდებოდა: მან გაიყვანა პირველი რკინიგზა ქვეყანაში, ჰქონდა მონოპოლია საპნის წარმოებასა და თევზჭერაზე სამხ. კასპიისპირეთში, ჩართული იყო ხე-ტყით ვაჭრობაში, მისი დაფინანსებით დაფუძნდა ქართული ფლოტი. ის იყო დიდი ფილანთროპი. მაგრამ პირველ რიგში სწორედ სანავთობო კონცესიებით გახდა მთელ მსოფლიოში ცნობილი.¹⁰ მორტონი ასევე აღნიშნავს, რომ ხოშტარია იცნობდა ჩერჩილსა და ფრანკლინ დელანო რუზველტს.¹¹ მას ახლო ურთიერთობები ჰქონდა ირანის შაჰებთან და რუსებთან (როგორც მეფის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან, ისე ბოლშევიკებთან).

ხოშტარია ნავთობით დაინტერესდა ჯერ კიდევ საქართველოში მოღვაწეობის დროს. ფოთში ნავთობით დატვირთული მის მიერ დაქირავებული გემი, რომელიც რუსეთში მიემართებოდა, ქარიშხლის გამო, თურქეთში აღმოჩნდა. აქ ნავთობის გაყიდვით მან დიდი მოგება ნახა. მიღებულმა მოგებამ შესაძლებლობა მისცა აკაკი ხოშტარიას ინვესტირება განხორციელებინა სანავთობო სექტორში და წამყვანი ნავთობმწარმოების რიგებში აღმოჩენილიყო. ამგვარად, ის რეალურად შემთხვევით ჩაერთო სანავთობო ბიზნესში. მაგრამ კიდევ ერთხელ უნდა გაესვას ხაზი, რომ ნავთობის მოპოვება არ გამხდარა მისი შემოსავლების მთავარი წყარო.

ქართველი მკვლევარი ემილ ავდალიანი წერს, რომ „რუპენტომ მაზანდარანში, გეოლოგიური სამუშაოების განხორციელების შემდეგ, უკვე ჭაბურღილები გააკეთა და ნავთობის მოპოვებასაც შეუდგა. ამ ამხანაგობის მუშაობის შედეგიც იყო, რომ ნავთობის მოპოვება სპარსეთში 1911

8 მერაბ კვიტაშვილი, თეირანის კონფერენცია : „ფიქრები საქართველოს მომავალზე“ თბილისი, 1991, 22.

9 ციტ. ჯემშიდ გიუნაშვილი, აკაკი ხოშტარია რეზა-შაჰის ინაუგურაციაზე. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ #85 (6451), 07.05.2010, 3.

10 Morton, The Khoshtaria Concessions

11 Morton, The Khoshtaria Concessions: ეს ცნობა მეტად სადავოა. ვიზიარებთ ქართველი მკვლევრის ოთარ ჯანელიძის მოსაზრებას, რომ რუზველტთან და ჩერჩილთან შეხვედრის შესაძლებლობა ხოშტარიას არ ჰქონია.

წელთან შედარებით 1916 წლისათვის 30 ტონიდან 369 ტონამდე გაზრდილა.¹² ამგვარი დასკვნა გარკვეულ ეჭვებს იწვევს. პირველ რიგში, არ არსებობს ზუსტი ინფორმაცია, თუ რა რაოდენობის ნავთობს მოიპოვებდა ხოშტარიას კომპანია სემნანის რეგიონში. უპირობოდ შეიძლება ითქვას, რომ სათანადო ინფრასტრუქტურის არარსებობის პირობებში, როდესაც რეალურად მხოლოდ ზედაპირთან არსებული ნავთობის ამოღება იყო შესაძლებელი, რაოდენობა მეტად მცირე იქნებოდა. ნავთობის მოპოვების გაზრდა კი ინგლისელთა დაინტერესებას უკავშირდება, რომლებმაც გაზარდეს ნავთობის ამოღება ირანის სამხრეთში I მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას.

I მსოფლიო ომის შემდეგ შექმნილმა კრიზისმა ხოშტარიას მოუსპო მუშაობის გაგრძელების საშუალება. ამ ვითარებაში, 1918 წელს ხოშტარიამ მოლაპარაკებები წამოიწყო ინგლისელ ბიზნესმენებთან ლიჩთან და ფოირბერსთან მათი კაპიტალის მოსაზიდად ახალი კომპანიის, „ორიონის“ შექმნის მიზნით, რომელსაც უნდა განეხორციელებინა ჩრდილოეთ ირანის ნავთობსაბადოების მოძიება და დამუშავება. ამ მოლაპარაკებების შესახებ ბევრი ურთიერთსაწინააღმდეგო ინფორმაცია არსებობს. ერთი ინფორმაციით, ბრიტანული მხარის პროტესტის გამო, თეირანში მხარეებს შორის შეთანხმება ვერ შედგა.¹³ სხვა ცნობით, 1919 წელს, როდესაც სპარსეთი ოკუპირებული იყო ბრიტანეთის ჯარების მიერ, ხოშტარიამ დაიწყო მოლაპარაკება საკუთარი კონცესიის „ანგლო-სპარსული სანავთობო კომპანიისთვის“ (ასსკ) მიყიდვის თაობაზე. იმავე წელს ხოშტარიამ საიდუმლოდ მიყიდა თავისი აქციები ასსკ-ს, რომელშიც ამ უკანასკნელმა 200 000 გირვანქა სტერლინგი ნაღდი ფული გადაიხადა, ხოლო 750 ათასი – საკუთარი საწარმოს აქციების სახით. სხვა ინფორმაციით, ასსკ-მ, ჩრდილოეთ ირანში ფეხის მოკიდების მიზნით, კონცესიაში 200,000 გირვანქა სტერლინგი (დღეს დაახლ. £4.3 მლნ) გადაუხადა. ინგლისელებმა მაშინვე შექმნეს „ჩრდილოირანული სანავთობო კომპანია (North Persian Oils Limited), 3 მლნ გირვანქა სტერლინგის ავტორიზებული კაპიტალით.¹⁴ კიდევ ერთი ცნობით, ასსკ-მ კონცესიის 55% შეიძინა 335,000 გირვანქა სტერლინგად¹⁵ (სხვა წყაროებში განსხვავებული თანხა სახელდება¹⁶). მთავარია, რომ

- 12 ემილ ავდალიანი. ქართული მეწარმოების ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა). თბილისი: მერიდიანი, 2018, 67.
- 13 В.Н. Косторниченко, Северный Иран: Советский Союз и западные нефтяные корпорации. Ежегодный выпуск центра региональных исследований Волгоградского государственного Университета, №1, 85. <http://www.transbound.narod.ru/annual1/kostorn.html> (წვდომა: 14.07.2022).
- 14 Североиранская нефть: из истории дипломатических баталий. <https://interaffairs.ru/paged/show/lukoil/sixteen> (წვდომა 24.05.2022). Косторниченко, Северный Иран, 85.
- 15 М. Брукс. Нефть и внешняя политика. Москва, 1949, 90.
- 16 ლ. ფიშერის თანახმად, ხოშტარიამ მიიღო 100 ათასი გირვანქა სტერლინგი, დამატე-

ხოშტარია ამ ახალი სანავთობო კომპანიის მეწილე გახდა.¹⁷

1920 წლიდან გამოჩნდა, რომ ხოშტარიასთან შეთანხმება არ იყო მომგებიანი ანგლო-სპარსული კომპანიისთვის. თავის მხრივ, ამავე წლიდან თანდათანობით გამყარდა რუსეთის პოზიციები სამხრეთ კავკასიაში. ახალმა ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამაც მოინდომა სანავთობო კონცესიის ხელში ჩაგდება და სათანადო ზეწოლაც განახორციელა ირანის მთავრობაზე. თუმცა, ბრიტანელები სულაც არ აპირებდნენ ჩრდილოეთ ირანში პოზიციების დათმობას აქ ნავთობის მოძიება-მოპოვების სამომავლო პერსპექტივებიდან გამომდინარე.

ზემოთქმულის დასტურია აკაკი ხოშტარიას არქივში დაცული მიმოწერა პრემიერ დეივიდ ლოიდ ჯორჯსა და ერლ ჯორჯ კერზონს¹⁸ შორის 1920 წლის აგვისტოში, მას შემდეგ, რაც ბოლშევიკების ზეწოლით ირანის მთავრობამ კონცესია გაუქმებულად გამოაცხადა. კერზონი აღნიშნავს, რომ „ხოშტარიას კონცესიები ჩართულია რუსეთის კონცესიების ჩამონათვალში, რომელიც სპარსეთის მთავრობამ უარყო სხვა ხელშეკრულებებთან და შეთანხმებებთან ერთად, 1918 წლის ივლისში, და მოპოვებულია იძულებით და მოსყიდვის მეთოდებით მეჯლისის არარსებობის პირობებში, ამ ქმედებებმა კი უკვე მიიღო თანხმობა და მხარდაჭერა რუსეთში ცარისტული რეჟიმის მემკვიდრეებისგან და სხვადასხვა გარემოებებში იყო სპარსეთის მთავრობის მიერ განხორციელებული მოლაპარაკებების საკვანძო საკითხი.“¹⁹

ქართველ მკვლევარს ბეჟა კობახიძეს თავის სტატიაში ქართველი დიპლომატის დავით ღამბაშიძის შესახებ, შეტანილი აქვს მეტად საყურადღებო წერილი, რომლის ავტორიცაა ბათუმის ბრიტანელი სამხედრო გუბერნატორი, ადრესატი კი ბრიტანეთის თავდაცვის სამინისტრო. წერილი თარიღდება 1919 წლის 9 ოქტომბრით. სამხედრო გუბერნატორის სიტყვებით, „ხოშტარიას ემინია, რომ თუ რუსები თავიანთ გავლენას აღადგენენ სპარსეთში, ისინი კონფისკაციას გაუკეთებენ მის ქონებას.“ ის თხოვს თა-

ბით 225 ათასი კი შემდგომ უნდა მიეღო. იხ. Louis Fisher, Oil imperialism. the International Struggle for Petroleum. Routledge, 1978, 213. ჯ. ლენჩოვსკის მიხედვით, თანხამ შეადგინა 200 ათასი გირვანქა სტერლინგი. იხ. George Lenczowski, Oil And State In The Middle East. Cornell University Press, 1970, 81.

17 B. Shwadran The Middle East, Oil and the great Powers. New York: John Wiley & Sons, 1955, 83.

18 ერლ ჯორჯ კერზონი, იმ დროს ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ფაქტობრივად წარმართავდა ბრიტანეთის საგარეო პოლიტიკას ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში. მისი უშუალო ხელმძღვანელობით მომზადდა 1919 წლის ბრიტანეთ-სპარსეთის ხელშეკრულება (სხვათა შორის, მეტად არათანაბარი პირობებით). ამასთანავე, კერზონი იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის მხურვალე მხარდამჭერი. დღეს ბევრი მიიჩნევს, რომ სწორედ კერზონის ძალისხმევით აღიარა ბრიტანეთმა საქართველოს დამოუკიდებლობა.

19 აკაკი ხოშტარიას ირანული არქივი. დოკ. 11,12. წერილების სრული თარგმანი იხ. წინამდებარე კრებულის შესაბამის ნაწილში.

ვდაცვის სამინისტროს: „თუ შეგიძლიათ მაცნობოთ, დევს თუ არა აქ ბრიტანეთის ინტერესები, რათა დავიცვათ ხოშტარია კონცესიების გაყიდვისაგან და თუ შესაძლებლობა იქნება ბრიტანულ კორპორაციებს შესთავაზოთ ამ ქონების 5 მილიონზე იაფად შესყიდვა.“²⁰

ინგლისელები ასევე მიიჩნევდნენ, რომ რუსეთს იურიდიული თვალსაზრისით არ შეეძლო ზეწოლის განხორციელება საქართველოს მოქალაქეზე – აკაკი ხოშტარიაზე – შესაბამისად, „ხოშტარიას“ კონცესიის ანულირება, მეფის რუსეთთან ამ კონცესიის კავშირის საფუძველზე, ირანის ხელისუფლების მხრიდან უკანონობას წარმოადგენდა.

მაგრამ მდგომარეობა მალე შეიცვალა ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსირების შედეგად. დასავლურ ისტორიოგრაფიაში ისიც ხაზგასმულია, რომ დამოუკიდებელი საქართველო იმედოვნებდა სარგებლის მიღებას ხოშტარიას სანავთობო კონცესიიდან. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობამ 1921 წელს ბრიტანელებისთვის შეუძლებელი გახადა ამ არგუმენტის გამოყენება, რომელიც უკვე ძალადაკარგული იყო.

ჯერ კიდევ ამ მოვლენებამდე, 1920 წლის 19 ივლისს, სპარსეთის მთავრობამ ოფიციალურად გააუქმა ხოშტარიას კონცესია. კონცესიის ბედი კი საბოლოოდ გადაწყდა საბჭოთა და სპარსეთის მთავრობების მიერ 1921 წლის 26 თებერვალს სპარსეთსა და რუსეთს შორის მეგობრობის შესახებ ხელშეკრულების გაფორმებით. ამ ხელშეკრულების მე-12 თავის მიხედვით „ძალადაკარგულად ცხადდებოდა კონცესიები, რომელიც იძულებით მოახვია ირანს მეფის მთავრობამ თავისთვის და თავისი ქვეშევრდომებისთვის. შემდეგ თავში კი აღნიშნული იყო, რომ „სპარსეთის მთავრობა იღებს ვალდებულებას, რომ სპარსეთისთვის დაბრუნებული კონცესიები არ გადასცეს არცერთ მესამე სახელმწიფოს ან მის მოქალაქეებს.“²¹

საინტერესოა, რომ ამავე ხანებში ჩრდილოეთ ირანის ნავთობის მიმართ დაინტერესება გამოავლინეს ამერიკელებმაც. 1920 წლის აგვისტოში „სტანდარტ ოილმა“ წამოიწყო მოლაპარაკებები თეირანთან. აქ ანგარიშგასაწევია სპარსეთის მთავრობის სურვილი, რომ კონცესია გაეცა იმ „ნეიტრალური“ ქვეყნის კომპანიებისთვის, რომელიც არ მონაწილეობდა სპარსეთის „ზეგავლენის ზონებად“ დაყოფაში. ამერიკული კორპორაციები ზუსტად პასუხობდნენ ამ მოთხოვნებს. სპარსეთის მთავრობის ყოფილი ამერიკელი ფინანსური მრჩეველის, მორგან შუსტერის შუამავლობით, „ნიუ ჯერსის სტანდარტ ოილმა“ მიიღო კონცესია. მეჯლისმა შეთანხმების თავდაპირველი ტექსტის რატიფიცირება მოახდინა 1921 წლის 22 ნოემბერს.

20 ბექა კობახიძე, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დიპლომატიის უცნობი მხარეები – დავით ღამბაშიძე. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 1 (12), თბილისი, 2013, 149

21 Косторниченко, Северный Иран.

კონცესია გაიცემოდა 50 წლით და მოპოვებული ნავთობის 50% სპარსეთს უნდა გადასცემოდა. მეხუთე პუნქტი უკრძალავდა კონცესიონერს ხელშეკრულების შესასრულებლად რომელიმე მესამე მხარის ჩართვას. ეს ავტომატურად გამოიწვევდა ხელშეკრულების გაუქმებას. თუმცა, „სტანდარტ ოილთან“ საბოლოო ხელშეკრულების ხელმოწერა გადაიდო კონცესიის ტექნიკური დეტალების დაზუსტებამდე.²²

მაგრამ მალე პრობლემები წამოიჭრა საკუთრივ ამერიკელებს შორის. „სტანდარტ ოილის“ მეტოქე სინკლერის კომპანიამ (Sinclair Consolidated Oil Corporation) გამოაცხადა, რომ სახელმწიფო დეპარტამენტს არ ჰქონდა უფლება ერთ-ერთი კომპანიისთვის მიენიჭებინა უპირატესობა. ამან გამოიწვია „სტანდარტისათვის“ ვაშინგტონის მხარდაჭერის ნეიტრალიზება, მაშინ როცა ლონდონი ცდილობდა საკუთარი პროტეჟეს, ანგლო-სპარსული კომპანიის ინტერესების გატარებას, რომელიც, თავის მხრივ, მოსურნე იყო რომ ხოშტარიას კონცესია გამოეყენებინა ირანის ჩრდილოეთ პროვინციებში მეტოქეთა ბლოკირებისთვის. ამგვარად, კონცესიამ ასევე უკიდურესად ნეგატიური შეფასება მიიღო დიდი ბრიტანეთის მთავრობის მხრიდან, რამაც გარკვეული დაძაბულობა შექმნა ინგლისელებსა და ამერიკელებს შორის.

ამერიკელებისთვის კონცესიის მინიჭების პერსპექტივამ უკიდურესად გააღვივანა რუსებიც. თეირანში საბჭოთა წარმომადგენელმა ფ. ა. რონშტეინმა წერილობით მიმართა სპარსეთის მთავრობას და აღნიშნა, რომ ეს წარმომადგენდა 1921 წლის ხელშეკრულების დარღვევას. წერილში ხაზგასმული იყო, რომ „სპარსეთის მთავრობის მხრიდან ეს იყო მცდარი ნაბიჯი, რადგანაც მან ვერ გაიგო რუსეთ-სპარსეთის ხელშეკრულების მეცამეტე მუხლის მნიშვნელობა, რომელიც კრძალავს ჩვენი ძველი კონცესიების გადაცემას მესამე ქვეყნის მოქალაქეებისთვის ჩვენი თანხმობის გარეშე.“²³

საბოლოო ჯამში, მაინც მოხერხდა ამერიკული კომპანიების კონსორციუმის შექმნა. თუმცა მას შემდეგ, რაც საბჭოთა მთავრობამ აკრძალა ნავთობის ექსპორტი საკუთარი ტერიტორიის გავლით, „სინკლერისთვის“ ჩიხური სიტუაცია შეიქმნა და 1925 წელს ის გამოვიდა კონცესიიდან. „სტანდარტმა“ იგივე გააკეთა ორი წლის შემდეგ.

ჩრდილოეთ პროვინციების ნავთობის საკითხი ხანგრძლივი დროის მანძილზე კვლავაც ბუნდოვანი რჩებოდა. 1937 წელს დელავერში ბაზირებულმა ამერიკულმა კომპანიამ მიიღო 50-წლიანი კონცესია ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ ირანში ნავთობის მოძიება-მოპოვებაზე, თუმცა ორი წლის შემდეგ უარი თქვა ამ კონცესიაზე, პოლიტიკური და ლოგისტიკური პრობლემებიდან გამომდინარე.²⁴

22 Севериранская нефть: из истории дипломатических баталий.

23 Севериранская нефть: из истории дипломатических баталий.

24 Morton, The Khoshtaria Concessions.

დავუბრუნდებით ისევ ხოშტარიას კონცესიის საკითხს. ბრიტანელებს გარკვეულწილად ეჭვს უჩენდა ხოშტარიას კავშირები საბჭოთა რუსეთის ლიდერებთან და რუსეთის ბანკთან. გაურკვეველი იყო, ხოშტარია მოქმედებდა საკუთარი ინტერესებით, თუ როგორც რუსების აგენტი, მაგრამ მისი ნამდვილი გეგმები მალე გამჟღავნდა.²⁵ ხოშტარიას მოღვაწეობა სულაც არ შეუწყვეტია. მალე ხოშტარია აარსებს ირანის ჩრდილოეთში ახალ სანავთობო კომპანიას, რომლის მეწილეები ირანელებიც იყვნენ და, რაც მთავარია, საბჭოთა კავშირი, რომელიც საკუთარ მოქალაქეებს არ აძლევდა დამოუკიდებლად წილების ფლობის უფლებას უცხოეთში (იხ. ქვემოთ). ამჯერად ის უკვე მართლაც საბჭოთა ინტერესების „გამტარებელი“ გახდა. თუმცა, საბჭოთა კავშირთან ხოშტარიას ურთიერთობა სულაც არ ყოფილა უღრუბლო. აქაც ხაზი უნდა გაესვას, რომ ხოშტარია საბჭოთა ხელისუფლებასთან კავშირს საკუთარი ბიზნეს-ინტერესების განსახორციელებლად იყენებდა.

ხოშტარიას კონცესიით საბჭოთა რუსეთის დაინტერესება ბუნებრივი იყო. ჩრდ. ირანში გააგზავნეს საბჭოთა გეოლოგი დ. გოლუბიატნიკოვი რეგიონის გეოლოგიური კუთხით შესასწავლად.²⁶ ამის შემდეგ საბჭოთა მთავრობამ გადაწყვიტა საბჭოთა-სპარსული სანავთობო კომპანიის შექმნა, მთავარი მიზანი ბრიტანელებისთვის ჩრდილოეთ ირანზე წვდომის საშუალების მოსპობა იყო.

საბჭოთა კავშირი კატეგორიული წინააღმდეგი იყო ირანის ჩრდილოეთ რეგიონებში სხვა ქვეყნების ჩართულობის გაზრდისა. საბჭოთა კავშირი არაფერს იშურებდა კონცესიის მოსაპოვებლად. ხდებოდა პირდაპირი მოსყიდვა. მაგალითად, სპარსეთის ახალმა შაჰმა მიიღო საძინებელი ლუი მე-14-ის სტილში და იტალიური მარმარილოს ქანდაკებები.²⁷ ბოლოს, 1924 წელს, ირანის მეფისმა გადაწყვიტა ნავთობის მოპოვებასთან დაკავშირებით არსებული უამრავი მოთხოვნის რეგულირება. 23 მოთხოვნიდან მხოლოდ ერთის რეგისტრირება მოხდა – სემნანთან მდებარე ქავირ-ე ხურიანის კონცესიისა (ხოშტარიას ყოფილი კონცესიისა).

1924 წლის 7 სექტემბერს სპარსეთში საბჭოთა კავშირის სრულუფლებიანმა წარმომადგენელმა, აკაკი ხოშტარიას შუამავლობით, დადო ხელშეკრულება ფირმანების მფლობელებთან სემნანსა და დამლანში ნავთობის მოპოვების თაობაზე 70 წლით (ეს ორი რაიონი ყველაზე პერსპექტიულად ითვლებოდა). როგორც ჩანს, შეთახმების მისაღწევად ხოშტარიას მოუწია საზოგადოებრივ სამუშაოთა მინისტრის მოსყიდვა. ამ შეთანხმების

25 Morton, The Khoshtaria Concessions.

26 Mamuka Jolbordi, Nino Liparteliani, Activities of Akaki Khoshtaria in Persia. *History, Archaeology, Ethnology*. Gori State Teaching University, No: IV, 2020, 207.

27 Уроки истории: как казаки нефть ариев добывали. 24.02.2012. <https://comments.ua/money/324269-uroki-istorii-kazaki-neft.html> (წვდომა: 14.06.2022).

თანახმად, ხოშტარიას წილს შეადგენდა 80%, ხოლო ფირმანების მფლობელებს სუფთა მოგების 20% ერგებოდათ. გარდა ამისა, ისინი ერთჯერადად იღებდნენ 25 ათას თუმანს. ამ ხელშეკრულების დადებამდე 4 დღით ადრე, საბჭოთა წარმომადგენლებმა ხოშტარიასთან ხელი მოაწერეს საიდუმლო შეთანხმებას, რომ ის მიღებული წილის ნახევარს გადასცემდა „რუსპერს-ბანკს“, რომელსაც გადამწყვეტი როლი მიენიჭებოდა კონცესიის მართვაში.

საბჭოთა მხარემ ფირმანები 64.5 მლნ თუმნად გამოისყიდა და სწორედ ასე შეიქმნა კომპანია „ქავირ-ე ხურიან ლიმიტედ“ სემნანისა და დამლანის მიდამოებში ნავთობის მოძიება-მოპოვებისთვის. ამ კომპანიის საწესდებო კაპიტალი 4.5 მლნ თუმანს შეადგენდა. 250,000 თუმანი საკუთრივ ხოშტარიამ და რუსეთ-სპარსეთის ბანკმა (Русперсбанк) დაამატეს. წილები შემდეგნაირად იყო გადანაწილებული: 64% – საბჭოთა რუსეთი, 20% – აკაკი ხოშტარია, 16% – ირანული მხარე (მომავალი შაჰი რეზა ხან ფაჰლავი, სამეფო კარის მინისტრი თეიმურთაში, საზოგადოებრივ სამუშაოთა მინისტრი დავარი და სხვები). გამოუშვეს 100 ათასი აქცია, თითოეული 50 თუმანის ღირებულების, რომლებიც კომპანიის არსებობის პირველ ორ წელიწადში გაიყიდა. მმართველობის საბჭოში შევიდნენ საბჭოთა კავშირის ორი წარმომადგენელი, ხოშტარია და მისი თანაშემწე, და ირანელი მეწარმე. საბჭოთა მხრიდან მმართველობაში ინიშნებოდნენ გამოცდილი მენავთობეები. შემდეგ კომპანიის პასუხიმგებელ დირექტორად დაინიშნა ფ. პ. ჩამროვი.²⁸

ხოშტარია განსაკუთრებით აქტიურობდა ამ კომპანიაში და სწორედ მან დაარწმუნა რუსეთის ბანკი, რომ გამხდარიყო კაპიტალის მთავარი ინვესტორი. ხოშტარიამ კი ფრანგებსა და იტალიელებს შესთავაზე ჰოლდინგის შექმნა. ამ უკანასკნელებმა გეოლოგებიც გააგზავნეს საკონცესიო რეგიონის შესასწავლად, მაგრამ მათი რაპორტი უარყოფითი გამოდგა. თუმცა, სხვა შეხედულება ჰქონდა ცნობილ საბჭოთა გეოლოგს დ. გოლუბიატნიკოვს.

თავდაპირველად ქავირ-ე ხურიანი ფინანსდებოდა „აზნავთობით“, საბჭოთა ნავთობსინდიკატის უმსხვილესი ტრესტით, რომელმაც 1928 წლის მაისამდე დაახლ. 600 ათასი რუბლი დახარჯა აუცილებელი ინფრასტრუქტურის შესაქმნელად (ორი ქაბურღილი, სატუმბი სადგურები, საცხოვრებელი ნაგებობები). ბურღვის მინიმალური ტემპებიც კი უაღრესად ძვირადღირებული გამოდგა (თვეში 10 ათას თუმნამდე). გარდა ამისა, ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში გაცემული შაჰის ფირმანი არ იძლეოდა თანამედროვე ნავთობმოპოვებელი ინფრასტრუქტურის შექმნის საშუალებას. თითქოსდა პარადოქსულია, მაგრამ საბჭოთა მხარეც დიდად არ ცდილობდა მუშაობის პროცესის გააქტიურებას. ამის მთავარი მიზეზი იყო, რომ არ წარმოქმნიყო კავკასიის ნავთობის კონკურენტი შედა ბაზარზე. მაგრამ ნავთობსა-

28 Севериранская нефть: из истории дипломатических батальей.

რეწების კონტროლზე მოსკოვს არასდროს უთქვამს უარი. მოგვიანებით, მეორე მსოფლიო ომის მიწურულს და პირველ ომისშემდეგომ წლებში ეს საკითხი სერიოზულ პრობლემად იქცა.

საბჭოთა მხარემ ნავთობის მოძიება-მოპოვების საქმის გასაგრძელებლად გადაწყვიტა უცხოური კაპიტალის მოზიდვა. დაიწყო მოლაპარაკებები პარიზში საფრანგეთის ფინანსურ წრეებთან და სპარსეთის მთავრობასთან თეირანში აქციების გადანაწილების შესახებ. თავდაპირველად ირანული მხარე, მინისტრ თეიმურთაშის სახით, ამ იდეას სიფრთხილით შეხვდა. ირანის მთავრობასა და ფრანგულ კომპანიებს შორის შუამავლობა იკისრა ცნობილმა სანავთობო კომერსანტმა გალუსტ გიულბეკიანმა, რომელსაც ამასთანავე ირანული პასპორტი ჰქონდა. თუმცა, მისი შუამავლობა უარყო როგორც თეირანმა, ისე მოსკოვმა. საბჭოთა მთავრობას სურდა, რომ საკონტროლო პაკეტი მის ხელში ყოფილიყო. ეს კი არანაირად არ გამოდიოდა, ვინაიდან აღარ რჩებოდა ფრანგი ფინანსისტებისათვის გადასაცემი აქციები. ერთადერთი გამოსავალი იყო ხოშტარიას იძულება დაეთმო საკუთარი აქციები. ის კი იაფად არაფერს თმობდა და მიანიშნებდა კიდევ, რომ საბჭოთა მთავრობის უარის შემთხვევაში, ის მომზადებული იყო აქციების ინგლისელებისა და ფრანგებისთვის მისაყიდად. ვითარებას ისიც ართულებდა, რომ 1928 წლამდე ხოშტარია თეირანში საბჭოთა ბანკის აქციონერი იყო. საბჭოელები ცდილობდნენ ხოშტარიას გამოდევნას ბანკიდან, მაგრამ ხოშტარიასა და საბჭოთა დამფუძნებლებს შორის ურთიერთობები იმდენად ჩახლართული იყო, რომ მასში არავის ძალუძდა გარკვევა. ფაქტობრივად, მის წინააღმდეგ კამპანია უნდა ეწარმოებინა სავაჭრო წარმომადგენელს ბუდუ მდივანს. თუმცა მდივანი ამას არ გააკეთებდა, ვინაიდან წარსულში დიდად იყო დავალებული ხოშტარიასგან და საკუთარ მოვალეობად მიიჩნევდა სიკეთე სიკეთითვე გადაეხადა. ის ყოველმხრივ იცავდა და ეხმარებოდა მეგობარს. 1927 წლის ბოლოსთვის, საბჭოთა ბანკის დაანგარიშებით, ხოშტარიას საბჭოთა მთავრობისგან მიღებული ჰქონდა დაახლოებით 2.5 მლნ რუბლი და არაფერი ჰქონდა სამაგიეროდ გაღებული.

გიორგი აგაბეკოვი, საბჭოთა მზერავი და ჩეკისტი, რომელიც 1930 წელს დასავლეთში გაიქცა და რომელიც ჩეკისტებმა 1937 წელს მოკლეს, საკმაოდ დეტალურად აღწერს ხოშტარიას კონცესიასთან დაკავშირებულ პერიპეტეიებს: „მე შევთავაზე ხოშტარიას საბჭოთა აგენტად ქცევა და სასარგებლო საქმიანობის გაწევის შემთხვევაში, დახმარების პირობა მის ზოგიერთ ფინანსურ ოპერაციაში. ხოშტარიას ბუდუ მდივანის ბინაში შეეხვდი და ორი საათი ვისაუბრეთ. მის სანაქებოდ უნდა ითქვას, რომ მან უარი განაცხადა ჩეკა-სთვის მუშაობაზე, მიზეზად კი ის მოიყვანა, რომ „ის მეტად მსხვილი ფიგურაა“ სპარსეთის საზოგადოებასა და საქმიან სამყაროში. საბჭოთა მთავრობამ, გამომდინარე იმ დანაკარგიდან, რაც ხოშტარიას ჰქონდა მიყენებული და მომავალში იმავს განმეორების შიშით, გადაწყვიტა

მისი საბჭოთა კავშირში შემოტყუება. ისარგებლებდა რა იმ მიზეზით, რომ ხოშტარია საბჭოთა მოქალაქე იყო, მოსკოვი, რა თქმა უნდა, უკან აღარ გაუშვებდა და გაუსწორდებოდა მას. „მოხუცებულს“ შესთავაზეს მოსკოვში გამგზავრება მის მიერვე წამოჭრილი საკითხების მოსაგვარებლად, მაგრამ მან რაღაც არასწორი იგრძნო (შესაძლოა, მდივანმაც გააფრთხილა) და არ ჩქარობდა წამოსვლას. მას შემდეგ კი, რაც მდივანი გამოიწვიეს, ხოშტარიამ საერთოდ უარი განაცხადა საბჭოთა კავშირში ჩასვლაზე, მოიმიზეზა ავადმყოფობა და პარიზში გაემგზავრა, ისე რომ თავი მთავარი საბჭოთა ტერიტორიაზე გავლას.²⁹ აგაბეკოვი შემდეგ წერს: „1921 წელს ხოშტარიამ მოახერხა დაახლოებოდა საბჭოთა წარმომადგენელს ირანში პიატაკოვს. მას ასევე მჭიდრო ურთიერთობები ჰქონდა სხვა საბჭოთა მოღვაწეებთანაც და 1924 წლიდან ფაქტობრივად შეუცვლელი ფიგურა გახდა თეირანში საბჭოთა საელჩოსთვის და იქცა უპირველეს მრჩეველად ფინანსურ და სავაჭრო საკითხებში. ის გახდა სპარსეთში საბჭოთა ბანკის მეწილე, ხოლო შემდეგ მის ფაქტობრივ მფლობელადაც იქცა. მან ამგვარად უზარმაზარი ფული იშოვა. ამის შემდეგ საბჭოთა მთავრობას შესთავაზა შეესყიდა მისგან სემნანის ნავთობზე მისი უფლებები. საბჭოთა მთავრობამ შეისყიდა ის, მაგრამ როდესაც დაზვერვით სამუშაოებს შეუდგა, აღმოჩნდა, რომ ხოშტარიას უფლებები ნავთობსადაბდოებზე მეტად საეჭვო იყო. ხოშტარიას შუამავლობით საბჭოთა მთავრობა ცდილობდა, რომ პოზიციები გაემყარებინა ირანის ამ რეგიონში და არ დაეშვა აქ ანგლო-სპარსული სანავთობო კომპანია. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ხოშტარიას მოთხოვნილი თანხა, ასევე მისი შუამავლობით სპარსელ მაღალჩინოსან გადაუხადეს, მოსკოვს უკვე აღარ შეეძლო ნავთობის მოძიებისა და ექსპლუატაციის სამუშაოების გაგრძელება სახსრების უქონლობის გამო.“³⁰

მოგვიანებით, კომპანიის მცირე მომგებიანობიდან გამომდინარე, საბჭოთა მხარემ წილები ხელახლა გადაანაწილა და მეწილეთა შორის აკაკი ხოშტარია უკვე აღარ ფიგურირებდა.

1935-1932 წლებში ორი ქაბურღილი გაითხარა, თუმცა უშედეგოდ და მეორე მსოფლიო ომამდე კონცესიას მოგება არ მოუტანია, მათ შორის დაფინანსების ნაკლებობის გამოც. სიტუაცია კიდევ უფრო ბუნდოვანი გახდა სამეფო კარის მინისტრის, აბდოლჰოსეინ ხან თეიმურთაშის ხელისუფლებიდან ჩამოშორების შემდეგ 1930 წელს რეზა შაჰის მიერ და ორი წლის შემდეგ, 59 წლის ასაკში, აკაკი ხოშტარიას მოულოდნელი და ტრაგიკული სიკვდილით პარიზში.

ბუნებრივია, აკაკი ხოშტარია მოღვაწეობა ირანში არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ნავთობის მოძიება-მოპოვებით. მას ინტერესების ფართო

29 Георгий Агабеков. Секретный террор. <http://www.famhist.ru/famhist/agabekov/00056e31.htm#0000e80d.htm> (წვდომა: 14.08.2022)

30 Агабеков, Секретный террор.

სპექტრი ჰქონდა. ბაქოში მას შექმნილი ჰქონდა თურქულ-სპარსული „ხოშტარიას ბანკი“, რომელიც საკმაოდ აქტიური იყო მსოფლიო ფინანსურ ბაზარზე.³¹ 1913 წელს ხოშტარიამ ჩრდილოეთ ირანის მიწათმფლობელებთან მიაღწია შეთანხმების დიდ დ ტერიტორიების 99 წლით სარგებლობაში გადაცემის შესახებ. მის მიერ დაარსებული კომპანია „პერსლესი“, კომპანია, რომლის კაპიტალი რამდენიმე მილიონ ოქროს რუბლს შეადგენდა, ხე-ტყის მასალის წარმოებას ეწეოდა. ხოშტარიას ეკუთვნოდა სხვადასხვა ტიპის საამქროები, ქარხნები. მისი ფინანსებითა და ინიციატივით მოხდა ირანში პირველი სარკინიგზო ხაზის, „თალრუდის“ გაყვანა ხის მასალის გადასაზიდად. უკვე საბჭოთა პერიოდში, მან დააარსა თეირანის რუსულ-სპარსული ბანკი (1923 წელი). ქართველი მკვლევარი ე. ავდალიანი სამართლიანად აღნიშნავს: „აკაკი ხოშტარიას ცხოვრების ეს მონაკვეთი კარგად მიანიშნებს პოლიტიკური ლავირების ნიჭზე, რომლის წყალობითაც, მიუხედავად პოლიტიკური სისტემების შეცვლისა, ის ყველა მმართველთან კარგი ურთიერთობის ჩამოყალიბებას ახერხებდა.“³²

ხოშტარიამ, საბჭოთა ხელისუფლების მოთხოვნით, ასევე დააარსა კომპანია „საბჭოთა კავშირი და ხოშტარია“. კომპანია ფქვილს იძენდა ირანში, რომელიც იგზავნებოდა საბჭოთა კავშირში (საქართველოშიც, ბუნებრივია), სადაც პურის დიდი ნაკლებობა იყო. ფართოდაა გაზიარებული მოსაზრება, რომ კომუნისტურმა ხელისუფლებამ ფქვილის საფასური არ გადაუხადა ხოშტარიას და სწორედ ამ მიზეზით იქნა მიღებული მისი დაპატიმრების გადაწყვეტილება. აკაკი ხოშტარიამ გაქცევა მოასწრო, რადგან ბაქოში მიიღო ბუდუ მდივნის საიდუმლო დეპეშა: წადი, თორემ დაგიჭერენო.³³ ჩვენი შეხედულებით, უფრო სარწმუნოა, რომ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ხოშტარიას დაპატიმრების განზრახვა, უპირველესად, სანავთობო კომპანიის ამუშავებისთვის მისთვის გადაცემული უზარმაზარი თანხების დაბრუნების სურვილით იყო განპირობებული.

ქავირ-ე ხურიანის კონცესიაზე დავა შემდგომშიც გაგრძელდა. მეორე მსოფლიო ომის დროს სემნანი საგარნიზონო ქალაქად იქცა საბჭოთა ზონაში. საბჭოელები ჩრდ. ირანს, მეფის რუსეთიდან მემკვიდრეობით მიღებულ გავლენის ზონად მიიჩნევდნენ, მათ შორის სანავთობო კონცესიების მიღების თვალსაზრისითაც. ეს ჯდებოდა მთლიანად ჩრდილოეთ ირანის კონტროლის ფართო სტარტეგიის ფარგლებში. 1944 წლის სექტემბერში საბჭოთა მინისტრი სერგო ქავთარაძე ეწვია თეირანს ამ საკითხზე ღათმო-

31 აკაკი ხოშტარია – „ამერიკული ყაიდის“ ბიზნესმენი და „ნამდვილი ქართველი მილიონერი“. <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-millioneri/> 30.04.2018 (წვდომა 15.07.2022).

32 ემილ ავდალიანი, საბჭოთა კავშირი და ხოშტარია. <https://forbes.ge/sabtchotha-kavshirida-khoshta/24.10.2017> (წვდომა 29.03.2022).

33 იხ. მაგ., ქეთი მოდებაძე, აკაკი ხოშტარიას „ირანის უგვირგვინო შაჰს“ უწოდებდნენ <http://old.tbiliselebi.ge/index.php?newsid=268456367>. 12.07.2019. (წვდომა 23.04.2022).

ბების მისაღებად. თუმცა მეჯლისმა უარი თქვა კონცესიების განხილვაზე იმ კანონის მოშველიებით, რომლის თანახმადაც კონცესიების გაცემა იკრძალებოდა ქვეყანაში უცხო ჯარების ყოფნის პერიოდში. აზერბაიჯანის კრიზისის³⁴ დასრულების შემდეგ კი საკითხი საერთოდ მოხსნა. თუმცა, ირანის ამგვარმა მტკიცე პოზიციამ გზა გაუხსნა 1951 წელს დ'არსის კონცესიის გაუქმებასა და ანგლო-ირანული სანავთობო კომპანიის ნაციონალიზაციას პრემიერ მოსადეყის მეცადინეობით.

დასკვნის სახით შეიძლება კიდევ ერთხელ გაესვას ხაზი, რომ „ხოშტარიას კონცესია“ მართლაც გახდა პირველი საერთაშორისო სანავთობო კრიზისის განმაპირობებელი. მიუხედავად იმისა, რომ ირანის ჩრდილოეთში ნავთობის მოპოვებას არც მაშინ და არც შემდეგ არ მიუღია მასშტაბური ხასიათი, ხოშტარიამ, სხვადასხვა ძალებთან გამჭრიახი ურთიერთობების, მათ შორის წინააღმდეგობების გონივრულად გამოყენების წყალობით, მაინც შეძლო მნიშვნელოვანი მოგების მიღება ამ კონცესიიდან.

34 1944-1946 წლებში საბჭოთა კავშირი შეეცადა ირანის აზერბაიჯანში პოზიციების გამყარებას აქ მარიონეტული პროსაბჭოთა ხელისუფლების შექმნით. ირანის ამგვარი ავტონომიზაციის (არსებობდა რეგიონის საბჭოთა კავშირთან მიერთების მოსაზრებაც) მცდელობა, საბოლოო ჯამში, წარუმატებელი გამოდგა.

“THE KHOSHTARIA CONCESSION” – THE STRUGGLE FOR THE NORTH IRANIAN OIL

In the paper are discussed activities of the Georgian businessman, philanthropist and millionaire Akaki Khoshtaria. Main attention is given to his business activities in the northern Iran, especially to the study of different aspects of functioning of the oil company ‘Rupento’ founded by Khoshtaria.

Akaki Khoshtaria engaged in commerce and entrepreneurship by chance. One occasion inspired him to launch this business: One day he and his friend decided to transport oil to Odessa by trade ship, but the windstorm in Tuapse redirected the ship to Turkey, where they sold oil for the price of gold. This case made Akaki Khoshtaria think of starting his own business. He left for Baku from Turkey and bought oil extraction machineries. He also bought shares for trade operations in Batumi and directed all his efforts to oil industry business.

At the threshold of the World War First Akaki Khoshtaria established a major industrial company in Baku that used to carry out trade operations in South Caucasus and Iran. In his memoirs, the British counter-intelligence colonel of the Georgian origin Merab Kvitashvili writes: “in Baku my father contacted a major group of Georgians, who had engaged in oil production sector. This group was led by Akaki Khoshtaria, the only genuine millionaire in Georgia of that period who had bought oil concessions and established a firm called as RUPENTO – Russian-Persian Oil Partnership (Русско-персидское нефтяное товарищество). This was the major and the financially strongest company that Georgians had established ever.

Besides RUPENTO oil partnership, Akaki Khoshtaria founded a commercial organization in Baku – “The Turkish-Persian Bank” of Khoshtaria that used to carry out financial operations with the world’s leading countries. Moreover, in 1913 Akaki Khoshtaria concluded a 99-year agreement with landowners in northern Iran, established “Persles” company with capital of several millions of golden Ruble. He built its own workshops, electricity-driven factories and special railroad “Talrud” for transporting timbers. This was the first railroad in Iran. He was the first, who conveyed Ford vehicle to Tehran with ornaments of golden wings. He granted this vehicle to Ahmad Shah. So, it must be stressed that oil industry wasn’t the main source of financial revenues for Khoshtaria.

Entrepreneurial and commercial business made Akaki an influential person at the royal court of Iran. Vladimir Nemgins, the reporter for the Ruli daily newspaper of Russian Democrats issued in Berlin, published a letter in 1924, where he mentions Akaki as “a crownless Shah of Iran” and actual owner of Georgia and Significant Part of Iran” prior to the World War First.

In 1916, Khoshtaria received concessions on exploitation of underground resources implying an extraction of minerals, oils and other resources in northern Iran. He also concluded agreement with Briton P. P. Lich, who was to found a company with the main capital of 2 million GBP.

The tensions concerning activities of ‘Rupento’ deserves special attention and from our point of view represents the first Iranian oil crisis long before the 1953 coup d’état. In this crisis were involved Iran, Great Britain, Soviet Russia and Georgians, headed by Akaki Khoshtaria, owners of the ‘Rupento’ company and concession of drilling in the northern Iran. Letters of the Earl Curzon preserved in the archival documents of Akaki Khoshtaria from the National archive of the Islamic republic of Iran demonstrate disagreements between Iranian government and English oil company concerning Khostraia’s concession.

The emergence of the issue of North Persian oil fields should be attributed to August 1907, at the time of the conclusion of the English-Russian treaty in which the two largest world empires delimited their “spheres of influence” in Persia. According the agreement, the Russian zone of interests included the north of the country (provinces of Azerbaijan, Astarabad, Gilan, Mazenderan, Khorasan), the English – the south and the southeast, bordering Balochistan and Afghanistan.

In accordance with this implicit agreement, on March 9, 1916, the Persian authorities granted a Russian citizen, a native Georgian Akaki Khoshtaria, a concession for oil drilling in five northern provinces, and the following year he founded the Russian-Persian Oil Partnership (RUPENTO), which conducted a number of geological exploration studies in Mazandaran and Gilan.

However, financial difficulties that arose during the First World War did not allow the Georgian entrepreneur to continue working. In March 1918 Akaki Khostaria entered into negotiations with the English businessmen Lich and Feuerbres, trying to attract their capital to create a new Partnership “Orion” for the exploration and exploitation of North Persian oilfields. However, due to the protest of the British mission in Tehran, the deal did not take place. In 1919, when Persia was occupied by British troops, Koshtaria began negotiations on the sale of part of its concession rights with the leadership of the Anglo-Persian company, which already in 1901 owned deposits of South Persia. Finally, in the spring of 1920, Akaki Khostaria, worried about the consolidation of the Soviet authority in the Caucasus, decided to sell the concession.

On May 8, 1920, the Anglo-Persian oil company, which is developing oil fields in the south of Persia, acquires from it the rights (55% of the participation) in drilling

wells in the northern province of country and creates a branch there named the North Persian oil company. On May 20 the North Persian Oils limited was formed with an authorized share capital of 3,000,000 sterlings, 25 per cent of which were allotted to the 'Rupento' company' and a block to Khoshtaria. Agreement with Khoshtaria proved to be disadvantageous for the Anglo-Persian company. It was appealed by the Persian government, which announced in a note dated July 19, 1920 the cancellation of the Khoshtaria concession. The fate of this concession was finally decided by the Soviet leadership, signing on February 26, 1921 with the Persian authorities an agreement on establishing relations with Persia. Article XII of this treaty recognized "invalid ... the concessions forced the Government of Persia by the former tsarist government for themselves and their subjects." The next article said that "the Government of Persia, for its part, promises not to transfer the returned Persia ... concessions ... to any third state or its citizens ...".

Thus, the concession A.M. Koshtaria was recognized as invalid, and, therefore, the rights to it acquired by the Anglo-Persian company were considered invalid. The management of the British company and the British Foreign Office protested, saying that A. M. Khoshtaria was the citizen of independent Georgia, which seceded from Russian empire, and the Soviet-Iranian treaty does not apply to it. In fact, Rupento wasn't state owned company and respectively, from the judicial point of view, Soviet Russia has no rights concerning the company. In the Western historiography is even stressed that the independent Georgia even intended to take advantage from the oil concession of Khoshtaria. The annexation by the Soviet Russia of the Georgian republic in 1921 made it difficult for the English representatives to use this argument in the dispute between the parties.

After the Soviet Russian annexed Georgia, Akaki migrated to Turkey initially, then to Paris. In 1923, he returned to Iran. In the same year, he obtained concessions for oil extraction in Semnan and established Qavir-e khurian company. The main part of this company was owned by Khoshtaria, another part was owned by other private bodies, including Iranian officials and the Soviet Government. The latter did not allow its citizens to participate in concessions of Iran without its own engagement. Oil research works started in Semnan, however Akaki's stake moved to ownership of Government of Iran after Akaki Khoshtaria died in 1932.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ავდალიანი, ემილ. საბჭოთა კავშირი და ხოშთარია. <https://forbes.ge/sabtchotha-kavshiri-da-khoshta/>. 24.10.2017 (წვდომა 29.03.2022).
2. ავდალიანი, ემილ. ქართული მეწარმეობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა). თბილისი: მერიდიანი, 2018.
3. აკაკი ხოშთარია – „ამერიკული ყაიდის“ ბიზნესმენი და „ნამდვილი ქართველი მილიონერი“. <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/> 30.04.2018 (წვდომა 15.07.2022).
4. აკაკი ხოშთარიას ირანული არქივი. დოკ. 11,12.
5. გიუნაშვილი, ჯემშიდ. აკაკი ხოშთარია რეზა-შაჰის ინაუგურაციაზე. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. #85 (6451), 07.05.2010.
6. კვიტაშვილი, მერაბ. თეირანის კონფერენცია: „ფიქრები საქართველოს მომავალზე“. თბილისი, 1991.
7. კობახიძე, ბექა. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დიპლომატიის უცნობი მხარეები – დავით ღამბაშიძე. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 1 (12), თბილისი, 2013, 134-153.
8. ჯანელიძე, ოთარ. ზუბალაშვილები, დავით სარაჯიშვილი, აკაკი ხოშთარია, მიტროფანე ლალიძე და სხვანი... თბილისი, 2020.
9. მოდებაძე, ქეთი. აკაკი ხოშთარიას „ირანის უგვირგვინო შაჰს“ უწოდებდნენ <http://old.tbilisebi.ge/index.php?newsid=268456367>. 12.07.2019. (წვდომა 23.04.2022).
10. Lenczowski, George. *Oil And State In The Middle East*. Cornell University Press, 1970.
11. Jolbordi, Mamuka and Liparteliani, Nino. Activities of Akaki Khoshtaria in Persia. *History, Archaeology, Ethnology*. Gori State Teaching University, No: IV, 2020, 201-211.
12. Fisher, Louis. *Oil imperialism. the International Struggle for Petroleum*. Routledge, 1978.
13. Morton, Michael Quentin. The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. *GEO ExPro*, Vol. 17, No. 5, 2020. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran> (წვდომა: 15.08.2022).
14. Ahmadi, Hoseyn. Eghdāmāt-e khustāria-i gorjestāni dar jangalhayе shomāl. *Faslnameye tārikh-e ravābet-e khāreji*. vol. 12, No: 47, 1390/2011, 31-53.
15. Североиранская нефть: из истории дипломатических баталий. <https://interaffairs.ru/paged/show/lukoil/sixteen> (წვდომა 24.05.2022).

16. Брукс, М. *Нефть и внешняя политика*. Москва, 1949.
17. Керосиновые войны-2. <https://www.kommersant.ru/doc/425038>. 03.11.2003 (წვდომა 10.06.2022).
18. Косторниченко, В.Н. Северный Иран: Советский Союз и западные нефтяные корпорации»~. *Ежегодный выпуск центра региональных исследований Волгоградского государственного Университета*, №1. <http://www.transbound.narod.ru/annual1/kostorn.html> (წვდომა: 14.07.2022).
19. Уроки истории: как казаки нефть ариев добывали. 24.02.2012. <https://comments.ua/money/324269-uroki-istorii-kazaki-neft.html> (წვდომა: 14.06.2022).
20. Агабеков, Георгий. Секретный терпор. <http://www.famhist.ru/famhist/agabekov/00056e31.htm#0000e80d.htm> (წვდომა: 14.08.2022)

აკაკი სომეხი

РУБЛЕНТО
1
ТЫСЯЧА

Нефтепромышленное и Торговое Товарищество на вѣрѣ
ПОДЪ ФИРМОЮ:
„Русско-Персидское Нефтяное Товарищество Хоштарія, Джаколи,
Мамулайшеви, Досовліани, Дадіани, Кешташвили и К-и“
сокращ.: „РУБЛЕНТО“.

учрежденное по договору съ надписки на немъ, засвидѣтельствованному у Бакинскаго Нотаріуса Ляховича
27 Апрѣля, 7 и 15 Мая 1916 г. и 2 Августа 1917 г. за №№ 4386, 4959, 5228 и 8763 со складочнымъ капиталомъ

ВЪ ДВѢНАДЦАТЬ МИЛЛІОНОВЪ РУБЛЕЙ.

ПАЕВАЯ № 10532 КВИТАНЦІЯ

сдана Петру Чланигу Мамедову

въ полученіи отъ него 20 одной тысячи рублей

Закладъ или передача пая допускается не иначе какъ съ разрѣшенія Правленія Т-ва.

Председатель Правленія А. Мамедовъ

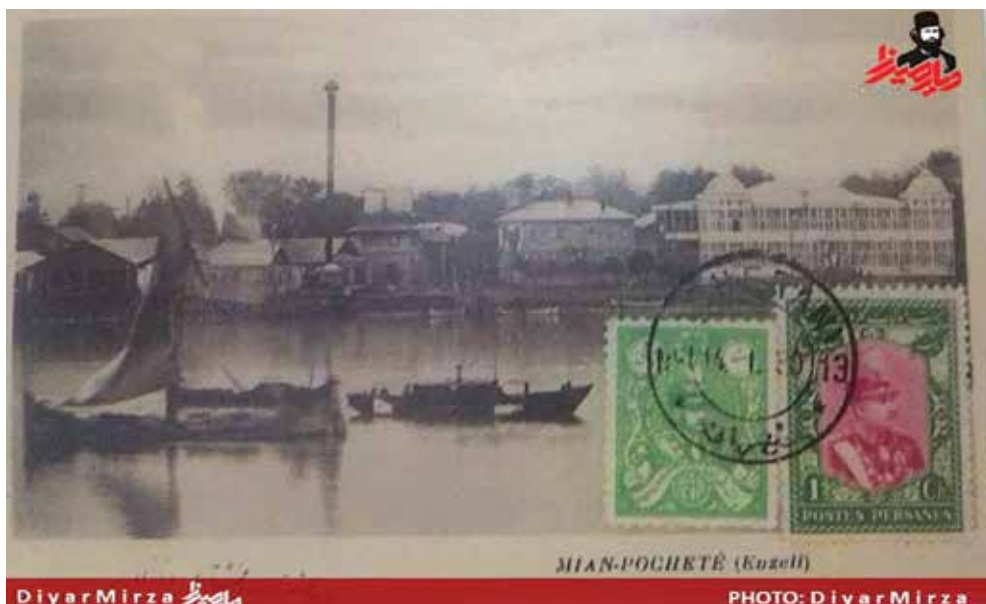
Члены Правленія

Познаной

Знакъ

РУБЛЕНТО
1
ТЫСЯЧА

244

ირანის კასპიისპირა პორტი ანზალის ფოტო, რომელზეც
ჩანს ა. ხოშტარის სახლი (დიდი თეთრი შენობა)

گرجیان خوزستان در دوره معاصر

نویسنده: امین قزلباشان^۱

چکیده: گرجیان خوزستان با قدمتی نزدیک به چهار قرن از کمتر شناخته شده‌ترین گرجیان ایران هستند که بیشتر در مناصب حکومتی و طبقه فئودالی ایران عصر صفوی تا قاجار حضور داشته‌اند. آنها در دوره معاصر با نام‌های خانوادگی متعددی از یکدیگر تفکیک شدند و در حال حاضر علاوه بر سکونت عده‌ی قابل توجهی از آنها در استان خوزستان ایران، بسیاری نیز به شهرهای دیگر ایران و حتی کشورهای دیگر دنیا مهاجرت کرده‌اند. در حال حاضر سه خانواده بزرگ از آنها در خوزستان شناخته شده‌اند که مطالعات دو خانواده از آنها انجام گردیده است.

کلمات کلیدی: خوزستان، گرجیان، آینه‌زادگان، باراتاشویلی، میرشکار

مقدمه

استان خوزستان ایران که در جنوب غربی این کشور قرار دارد تنها یکی از پرجمعیت‌ترین استان‌ها، بلکه بزرگترین مرکز استخراج نفت و گاز و یکی از پرآب‌ترین استان‌های ایران و به پشتوانه آن یکی از مراکز مهم کشاورزی به شمار می‌رود. این استان از نظر تنوع قومیتی نیز از مناطق قابل توجه ایران است که گرجی‌ها نیز در آن پیشینه‌ای به بلندی چند قرن دارند.^۲

بررسی اینکه ورود گرجیان به ایران از چه زمانی و به چه صورتی محقق گردیده در رسالت مقاله حاضر نیست زیرا پیش از این از سوی محققین بارها به آن پرداخته شده است، اما ورود آنها به خوزستان که مرتبط با موضوع نوشتار حاضر است را می‌توان در این چند مورد خلاصه کرد:

اول فرضیه‌ی احتمالی حمله کریم خان زند به منطقه آخوره^۳ که تصور می‌گردد در آن حمله، عده‌ای از گرجیان آن منطقه به استان‌های همجوار پناهنده شده باشند از جمله استان خوزستان، زیرا حضور خانواده‌هایی گرجی‌تبار در مناطق شرقی خوزستان، احتمال قریب به یقین بودن این نظریه را تقویت می‌کند.^۴ دومین فرضیه‌ی احتمالی نیز کشته شدن امام‌قلی خان اوندیلادزه، حاکم فارس است، زیرا تصور بر این است که گرجیان

^۱ - پژوهشگر مستقل تاریخ خاندان گرجی‌تبار باراتاشویلی در ایران

^۲ - برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان (مجموعه مقالاتی درباره تاریخ گرجی‌های خوزستان، تاریخ محلی دزفول، صفویان و موضوعات وابسته)، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، ۱۳۹۹؛ همچنین نگاه کنید به: خاندان باراتاشویلی در ایران، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، ۱۳۹۹

^۳ - تاریخ جلفای اصفهان، هاروتون دروهانیان، مترجم لئون میناسیان و محمدعلی موسوی فریدنی، اصفهان، نشر زنده رود با مشارکت انتشارات نقش خورشید، چاپ اول، ۱۳۷۹، ص ۲۱۲

^۴ - در اطراف شهر مسجد سلیمان، نام خانوادگی گرجیان و همچنین در شهر دزفول نام خانوادگی آورده که بسیار شبیه به نام آخوره است مشاهده می‌گردد. البته این فقط یک نظریه است و همچنان نیاز به پژوهش خواهد داشت.

فارسبه واسطه همتباری با امام‌قلی خان، پس از کشته شدن او و به حکومت رسیدن واخوشتی خان از دودمان گرجی تبار باراتاشویلی در خوزستان طی همان سال،^۵ انگیزه مهاجرت به خوزستان را داشته‌اند.

اما سه علت عمده‌ی تشکیل جمعیت گرجی‌ها در خوزستان که مستندات تاریخی آنها موجود است عبارتند از:

- 1- به حکومت رسیدن واخوشتی خان باراتاشویلی در شوشتر به سال 1632.⁶
- 2- دیگری ورود نوادگان شخصی به نام پرویز آقای گرجی درفولی⁷ فرزند آیین به شهر دزفول.⁸
- 3- مهاجرت برادرزاده پرویز آقای مذکور و پسرش، به ترتیب به نام‌های حاج ابوالقاسم خان و حاج اسد لوری گرجی که مهندسان پُل‌ساز و ساختمان‌ساز مهاجر از شیراز به دزفول (یکی از شهرهای استان خوزستان) بودند.⁹ در حقیقت باید تشکیل بیشترین جمعیت گرجیان خوزستان را حاصل زاد و ولد این خانواده‌ها در طول چند قرن دانست.

اشاره می‌گردد که خانواده‌ی موسوم به میرشکار نیز در دزفول و شوشتر به احتمال قریب به یقین از نوادگان شخصی به نام گرگین بیگ میرشکار گرجی هستند که همچنان تاریخ دودمانی آنها نیازمند پژوهش است. قابل ذکر است که این خانواده قبل از ورود باراتاشویلی‌ها به خوزستان در آن منطقه حضور داشته‌اند.¹⁰

گفتار اول: جایگاه اجتماعی مشهورترین خاندان‌های گرجی‌تبار خوزستان تا پایان عصر قاجار

گرجیان خوزستان از اقوامی هستند که خواسته یا ناخواسته راه درازی را در تاریخ پیموده و حوادث پُر فراز و فرودی را تجربه کرده‌اند. مطالعات نشان می‌دهد که آنها نه تنها از گذشته‌های دور همانند بیشتر گرجیان ایران

⁵ - واخوشتی خان گرجی حاکم شوشتر از خاندان باراتاشویلی بود. (چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، هیروناکه ماندا، ترجمه و تحشیه دکتر مصطفی نامداری منفرد، تهران، نشر تمثال، چاپ اول، 1396، ص 117) توضیح: اگرچه محمدمعصوم در خلاصه‌السیر تاریخ به حکومت رسیدن واخوشتی خان را در اتفاقات سال 1041 (ه‍.ق) و تاریخ کشته شدن امام‌قلی خان را هم در شب شنبه غره [اول] جمادی‌الآخر سال 1041 (ه‍.ق) نوشته است (خلاصه‌السیر، محمدمعصوم بن خواجگی اصفهانی، تهران، انتشارات علمی، چاپ اول، 1368، ص 142 و 147) که مطابق است با سال 1631 میلادی، اما صاحب تذکره شوشتر تاریخ به حکومت رسیدن واخوشتی خان را در ربیع‌الاول سال 1042 (ه‍.ق) می‌داند. (تذکره شوشتر، سیدعبدالله بن سیدنورالدین بن سید نعمت‌الله جزایری شوشتری، مقدمه تصحیح و تعلیقات دکتر مهدی کدخدای طراح، اهواز، تراوا، چاپ اول، 1388، ص 123) که برابر است با 1632 میلادی.

⁶ - همان، ص 123؛ چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، ص 117

⁷ - تذکره شوشتر، 182. توضیح: در اسناد خانوادگی و شجره نامه‌های برخی خاندان‌های بزرگ‌زاده و اصیل دزفولی، نام‌های خانوادگی متعددی ذیل اولاد پرویز آقای گرجی درفولی، به نام حاج طالب و حاج آقا حسینی (همان، ص 182 و 219) ذکر گردیده. در این خصوص نگاه کنید به: نسب‌نامه، مقدمه تصحیح حاشیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان، تهران، ارمنان تاریخ، چاپ اول، 1395، ص 105

⁸ - مقالاتی درباره تاریخ جغرافیایی دزفول، محمدعلی امام اهوازی، به اهتمام محمدحسین حکمت‌فر، دزفول، انتشارات دارالمومنین، چاپ اول، 1382، ص 160

⁹ - نسب‌نامه، صص 151-152

¹⁰ - صاحب تذکره شوشتر می‌نویسد: در سال 1042 (ه‍.ق) [مطابق با 1632 میلادی] که واخوشتی خان به خوزستان وارد گردید، گرگین بیگ گرجی میرشکار او بود، اما قبل از نیز میرشکار شخصی به نام طهماسب بیگ، بنیان‌گر قلعه طهماسبی بوده است. (تذکره شوشتر، ص 123) این موضوع نشان می‌دهد که اگر گرگین بیگ بنیای خاندان میرشکار در دزفول و شوشتر باشد، بنابر این خاندان وی قدمتی بیشتر از واخوشتی خان و اعتقایش از لحاظ حضور در آن سرزمین داشته‌اند.

با كوللبارل از رلللا از سلللا خاك گرلله ارللل به امروز رسلللهاند،¹¹ بللكل بدون اعرالل در عرلل فرمانرواللنه تنلا از مزالل انسانلئ بلرهملند بولند، بللكل از تفلر و خرد نلل بلره فراوانل داشتهاند.¹²

1- خانواله باراتاشولل¹³

آنها دولمانل از طبلقه «تاوالل»هالل¹⁴ گرلستان بولند كل توانسلند از ابلران علل صفول تا قاجار و الل پس از آن در بلشئر مناصب سللسل، نظامل، دربارل و الل عللرهالل صالل منصب باشند.¹⁵ ائل خاندان چنان خوشنام بولند كل نه تنها مورللن آنها را به مردانلل و همل ستوللهاند،¹⁶ بللكل عملله اعضالل را افرادل عدل گسئر، نلكو سئر، خلرخواه، رعلئ پرور و صالل كمال دانستهاند. مورللن نوشتهاند كل اعضالل ائل دولمان چون به كارهل زلل دست نمل زدنل، الللل لل لل رعالل خود شلند بطورل كل وقلل مردم خوبل آنها را مل دلدنل، به ناچار در راه نلكل و تلصلل كمال گام بر مل داشتلند.¹⁷

ائل خاندان از جملل دولمانهالل هستند كل للل حفظ اقلدارشان در عرللهل قدرت هزلنهالل سنگلنل دادهاند. در ائل باره اگر به حملل شاه طهماسب اول در قرن شانزدهم به خانواله باراتاشولل در قلعه بلرئوسل گرلستان و كشار و انقلال درناك آنها به ابلران،¹⁸ و همللن ارلل جنگهالل خاندانل باراتاشولللا در آن

¹¹ - للل مطالعه ارللل پُر فراز و فرول گرللان خوزستان نگاه كنلئ به: خاندان باراتاشولل در ابلران؛ همللن نگاه كنلئ به: دولمانهالل فراموش شده، امئل قزلباشان، تهران، انشئارات مبراث فرهلخان، چاپ اول، جلد اول(ابلران علل صفول)، 1399، صص 131-138؛ همللن بنگرلئ به: دولمانهالل فراموش شده، امئل قزلباشان، تهران، انشئارات مبراث فرهلخان، چاپ اول، جلد دوم(ابلران علل قاجار)، 1399، صص 171-181

¹² - در خصوص توصلفات مورللن از نلكنامل خاندان باراتاشولل نگاه كنلئ به: خاندان باراتاشولل در ابلران، صص 267-279

¹³ - للل مطالعه بلشئر نگاه كنلئ به: خاندان باراتاشولل در ابلران

¹⁴ - گرللا امرالل بزرگ و بهادر را «آزئاور» مل ناملدنل(مطلع سعللن و مجمع بخرلن، كمالاللل عبدالرزاق سمرقلئ، به اهمام اكئر عبدالللسن نوالل، تهران، پژوهشگاه علوم انسانل و مطالعات فرهنگل، چاپ اول، جلد اول دفتر دوم، 1383، ص 815) «آزئاوران» كل از طبلقه اعلان و اشراق صالل نسل و آزادان و اصللزادگان گرل محسوب مل شلندل(زندگانل شاه عباس اول، نصرالله فلسفل، تهران، انشئارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، جلد دوم، 1347، ص 212) هستل اولله پللالش طبلقه «تاوالل»هالل را تشكيل مل دادند و «تاوالل»هالل نلل از خاندانهالل اشراقل زملنلار صالل منصب حكومئل بولند، كل مسلقمأ زلر نظر پادشاهان و اسقلها، تمام مقامات كللئ دربار مركزل را در اخلئار داشتلند(چهار دولمان گرل در علل صفول، صص 29-31)

¹⁵ - مناصبل مانند رلئست بر ائل پازوكل، شلشئر قورچل گرل، بوزلشل گرل، قوللراقسل گرل، سللولل صللئ، سفارت ابلران در هندوستان و عثمانل، اردوبللل گرل، مبرأخورباشل گرل، ئوبچلباشل گرل، مبرشكارباشل گرل، دبوللللل گرل، ناظر ببولات خاصلشرفل، نابلالشللكاقسل، نابلالسلطنلشاه طهماسب دوم، سردارل عراق، فرمانللهل نظامل در نبردهالل بلوچستان، گرلستان، اطراف بغداد، جنگ شماخل و همللن حكومت بر مناعلل از قبلل شولشر و درقول، خوار و دماوند و سمنان و فلروزكوه، اردستان، قزولن، درون و خلوشان، قلدهار، شلروان، كرمان، آذربلجان، گرللك، كهكللوه، استراباد، فارس، مرو، بلئرعباس، و گرلستان از جملل مناصبل است كل خاندان باراتاشولل در كارنامه خلوش ثبت كرله است(در ائل خصوص نگاه كنلئ به: خاندان باراتاشولل در ابلران، صص 434-441)

¹⁶ - اكئر نصراللئ(اكئرالشعرا)، محمدطاهر نصراللئ، مقدمل تصللل و عللقات محسن ناچل نصراللئ، تهران، اساطلر، چاپ اول، جلد اول، 1378، ص 40

¹⁷ - مقالئل درباره ارللل جغرافللال درقول، صص 151-152

¹⁸ - چهار دولمان گرل در علل صفول، صص 48-49. توضلئ: درباره رفتار للر انسانل در كشار افراد ائل دولمان توسط شاه طهماسب اول نگاه كنلئ به: احسن التوارلخ، حسن بلل روملو، به تصللل اكئر عبدالللسن نوالل، تهران، نشر بابك، 1357، صص 383 - 386 و همللن بنگرلئ به: خلاصهالتوارلخ، احمد بن حسللن منشل قمئ، مصحح احسان اشراقل، تهران، انشئارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1383، جلد اول، ص 294

کشور از اوایل سده هفدهم که حاصلش پاکسازی و قلع و قمع شاخه جنوبی آن بود،¹⁹ تا جنگ خانوادگی دیگری موسوم به جنگ آمده‌بران در دزفول سده نوزدهم که ده‌ها سال بصورت کشتارهای تروریستی و مافیائی درون خاندانی استمرار داشت،²⁰ و در این بازه زمانی نیز به درگیری‌های مهرعلی خان نوه واخوشی خان باراتاشولی²¹ با عباس‌قلی خان نماینده نادرشاه افشار در خوزستان²² که سرانجام به پیروزی مهرعلی خان و پسرانش منتج گردید(حدود 1751)²³ بنگریم، خواهیم دید که تجربه اتفاقاتی تلخ در راه مبارزه بر سر قدرت همواره با تاریخ این دودمان عجین بوده است، اگرچه در همه این سال‌های دراز آهنگ، با نگاه به خدمات ارزشمند آنها در مناطق تحت حکومتشان، که نه تنها از حدود سال 1630 تا عصر حاضر در بیشتر از نود و پنج انتصاب حکومتی منصوب گردیده‌اند،²⁴ بلکه از نشر کُتب علمی گرفته تا ساخت روستاها و ...²⁵ توسط آنها، متوجه خواهیم شد که به راستی دودمانی کاردان، خیر و پُر تلاش بوده‌اند.

2- خانواده میرشکارباشیان²⁶

اگرچه اعقاب این خاندان بین سال‌های 1745 تا 1751 پس از سقوط صفویان چند بار در مقاطعی کوتاه حکومت شوشتر را به دست آوردند،²⁷ اما در حقیقت چون مستندات تاریخی نشان می‌دهند که حداقل پنج نسل از این خانواده به عنوان اعقاب شخصی به نام گرگین بیگ میرشکار گرجی، قریب به یکصد و بیست سال مقام میرشکارباشی را در خوزستان عصر صفوی و پس از آن در اختیار داشته‌اند،²⁸ لذا باید این خانواده را بیشتر میرشکارباشی دانست تا حکومت‌گر.

اگرچه درباره تاریخ خانواده میرشکارباشیان همچنان نیاز به پژوهش‌های بیشتری است، اما آنچه تاکنون از منابع بدست می‌آید، حکایت از دودمانی می‌کند آمیخته با خدمات ارزشمند به جامعه، پرورش افرادی نیک سرشت و

¹⁹ - چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، ص 39

²⁰ - گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان، جلد اول، ص 293

²¹ - درباره نسبت مهرعلی خان با واخوشی خان باراتاشولی نگاه کنید به: خاندان باراتاشولی در ایران، ص 428

²² - عباس‌قلی خان به فرمان نادر وکیل مالیات و سپس حاکم شوشتر گردید(تذکره شوشتر، ص 161 و 164)

²³ - همان، ص 182 و 219-220

²⁴ - خاندان باراتاشولی در ایران، صص 434-441

²⁵ - برای مطالعه فهرست خدمات خاندان باراتاشولی بنگرید به: همان، صص 227-248

²⁶ - برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: دودمان‌های فراموش شده، جلد اول، صص 131-138. توضیح: صاحب منصب میرشکار از اُتراء عظیم‌الشان دستگاه صفویان بود(تذکرهالملوک(سازمان اداری حکومت صفوی)محمدسمیع میرزا سمیع‌آبه کوشش دکتر سیدمحمد دبیر سیاقی مترجم مسعود رجب‌نیا، تعلیقات مینورسکی بر تذکرهالملوک، تهران:امیرکبیر، چاپ سوم، 1378، ص 13) که فرماندهی تمام افسران شکارچی را بر عهده داشت(سفرنامه کاری، جوانی فرانچسکوچمیلی کارری، تبریز، اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی، 1348، ص 165) و بیش از یکپنجاه نفر زیر دست او کار می‌کردند که به امور تهیه اسباب و ادوات شکار و تربیت یاران، یوزان و سگان شکاری مشغول بودند.(زندگانی شاه عباس اول، جلد دوم، ص 405)

²⁷ - تذکره شوشتر، ص 167 و 170 و 171

²⁸ - نگاه کنید به: همان، ص 123 و 145 و 140 و 143 و 167 و 170

حتی کشته شدن برخی از بزرگان‌شان در جنگ‌ها²⁹ که بیانگر حضور قابل توجه آنها در عرصه‌های تاریخی است. بطور کلمه، میرشکارباشیان از خانواده‌های گرجی تبار خوشنام، مردم‌دوست و آبادگر بودند.³⁰

3- خانواده آینه‌زادگان³¹

سر سلسله این خانواده شخصی موسوم به آیینیه است که در عصر صفوی از گرجستان به ایران آمد و در شهر دزفول از استان خوزستان ساکن گردید.³² این دودمان در واقع دو شاخه است، یک شاخه آیینیه‌زادگانی هستند که برآورد دزفول شدند و پرویز آقای گرجی دزفولی³³ [فرزند آیینیه³⁴] سر سلسله ایشان است،³⁵ و شاخه دیگر نیز از شیراز به دزفول مهاجرت کردند که برادرزاده‌های پرویز آقای مذکور به نام‌های حاج ابوالقاسم خان گرجی و پسرش حاج اسد لوری می‌باشند. آنها مهندسین پل‌ساز و ساختمان‌سازی بودند که به فرمان حکام وقت جهت تعمیر پل دزفول مأموریت یافتند و سرانجام در آن شهر ماندگار شدند.³⁶

برخی از بزرگان این خانواده از شاخه اول، در دستگاه عباس‌قلی‌خان (نماینده نادرشاه افشار در خوزستان) اعتبار داشتند که اعقاب آنها بعدها در نظام فئودالی عصر قاجار از صاحبان قدرت محلی در دزفول گردیدند.³⁷ اگر این اتحاد سران خانواده آیینیه‌زادگان با عباس‌قلی‌خان (نماینده نادرشاه در خوزستان) بر علیه مهرعلی خان از خانواده باراتاشویلی (که با قبیله قدرتمند عرب آل‌کثیر خویشاوند و متحد گردیده بود) را در جنگ‌های بین مهرعلی خان و عباس‌قلی‌خان مذکور³⁸ در نظر بگیریم، این خانواده گرجی‌تبار را نیز از دست‌اندرکاران مبارزات قدرت در خوزستان آن دوران باید دانست.³⁹

29- در خصوص خدمات خانواده میرشکارباشیان بنگريد به: دومان‌های فراوانش شده، جلد اول، صص 137-133. همچنين برای مطالعه پيرامون افراد نيك سرشت مشهور از اين خانواده نگاه كنيد به: تذکره شوستر، ص 146 و درخصوص حضور آنها در جنگ‌ها و كشته شدن برخی از بزرگانشان نگاه كنيد به: همان، ص 143 و 145.

30- از خدمات این خانواده می‌توان به این موارد اشاره کرد: احداث آسیابانی مشهور به «طاحونه گرگین بیگ» (تسب نامی، ص 370)، تأسیس باغ «زال بیگ بوهوکی» (تذکره شوشتر، ص 140)، ساخت و وقف مدرسه و مسجد میرشکار طی وقفنامه‌ای در شوشتر (همان، صص 147-157)، نوشتن کتاب «رساله فارسی» در تحقیق قیله شوشتر» به دستور اسفندیار بیگ میرشکار (همان، ص 135)

³¹ - برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: دودمان‌های فراموش شده، جلد دوم، صص 171-181

³² - مقالاته: در باره تاریخ جغرافیه، دی فو، ص 160، بارقه، شماره 3

33 - تَنْزِيْهِ شَيْخِ الْإِسْلَامِ 182

34 104

35- خانواده‌های پرویزیان، پرویزی، اسحاق‌زاده، رشیدی، رشیدیان، صوفی‌زاده، علی‌نژاد، گرجی، جوادی، طاهری، حسینی و ... در دزفول و اهواز از اعقاب او هستند (همان، ص 105)

36- همان، ص 151-152. خانواده‌های فدائیان، گرجستانی، شریفی، ابوالقاسم، آقاخان و ... در درفول و اهواز از نوادگان آنها هستند (همان، ص 132).

37 - دودما: هاء، فاموش شده، جلد دوم، صص 175-177

38- تذکره شوشتر، ص 182. توضیح اینکه منظور از سران خانواده گرجی تبار آیینی زادگان، همانا حاجی طالب بن حاجی صوفی بن پرویز آقای گرجی دزفولی است که در همین صفحه از تذکره شوشتر مکتوب گردیده است.

39- حاج طالب و حاج آقا حسینی بصران حاج صوفی (همان، ص 182 و 219) فرزند پرویز آقای مجری ذوقلی (همان، ص 182) از نزدیکان عباس‌قلی خان بودند. در این باره آمده است که در زمان درگیری‌های مهرعلی خان با عباس‌قلی خان، حاج طالب از خصوم‌ان قدیم عباس‌قلی خان بود (همان، ص 182) و حاج آقا حسینی نیز از مشاوران وی در عقب‌نشینی عباس‌قلی خان از ذوقل به منطقه کاند بوده است (همان، صص 220-219).

شاخه دوم این خانواده نیز علاوه بر اینکه اشاره شد نیاکانشان شغل مهندسی پل سازی و ساختمان سازی داشتند، از طبقه ملاکین دزفول نیز محسوب می شدند زیرا منطقه «بیشه‌نی» دزفول در تملک آنها بود.⁴⁰ نکته قابل توجه درخصوص این شاخه چنین است که تمام دختران حاج اسد لوری مذکور، همسران بزرگ‌ترین خوانین دزفول شدند⁴¹ که بجز یکی از آنها، همگی از خوانین گرجی بودند.⁴² در یک نگاه کلی، خاندان آیینیه‌زادگان را باید از خوانین مَلّاکِ گرجی تبار دزفول دانست که در خوشنامی و مردم‌داری بسیار مشهور و از صاحبان قدرت محلی بخصوص در دزفول عصر قاجار محسوب می شدند.⁴³

گفتار دوم: نکاتی درباره مشهورترین خاندان‌های گرجی تبار خوزستانی در دوره معاصر

گرجیان خوزستان در دوره معاصر نه تنها شاهد و داخل در اتفاقاتی بوده‌اند که قسمتی از تاریخ محلی را تشکیل می دهد، بلکه فضائی نیز در آنها دیده می شود که به نظر می رسد از اجدادشان به ارث برده‌اند. در سطور آتی برخی از این موارد را برخواهیم شمرد.

الف) اتفاقات مهم

1- **پایان جنگ آرده‌یران**: اولین اتفاق مهم در دوره معاصر برای گرجیان خوزستان، پایان یافتن جنگ آرده‌یران بود که پس از سال‌ها کشتار خانوادگی بین اجدادشان به پایان رسید. جنگ آرده‌یران جنگی محله‌ای و خانوادگی در محله صحرابدر مغربی دزفول بود بین عموزادگانی از خاندان باراتاشویلی که تبعات آن سالیانی دراز گریبان آن خانواده و مردم محله مذکور را گرفته بود. اگرچه ریشه‌های آغاز این جنگ به قبل از سال 1840 باز می گردد، اما درگیری‌های انتقامی آن حداقل تا سال 1923 ادامه داشت. در حین درگیری‌های این جنگ علاوه بر کشته شدن عده‌ای از طرفین، زنان و مردان بیگناه دیگری نیز به سهو کشته شدند⁴⁴ که تاکنون بر اساس مطالعات انجام شده، قتل سیزده نفر که یازده نفرشان از خوانین سرشناس خانواده باراتاشویلی در دزفول بودند در این جنگ خانوادگی مشخص گردیده است.⁴⁵ نگارنده نوع رفتار و عملکرد عنایت‌الله خان طهماسبی (آخرین خان تاریخ‌ساز خاندان باراتاشویلی در دزفول)⁴⁶ را در پایان یافتن این جنگ پُر کینه خانوادگی بی تأثیر نمی داند.⁴⁷

⁴⁰ - نسب نامه، ص 66

⁴¹ - نگاه کنید به: همان، صص 205-207

⁴² - دامادهای حاج اسد لوری عبارتند از: حاج رشید خان رشیدیان از نوادگان آیینیه گرجی (همان، ص 97)، محمدصادق خان فرزند شیخ باقر خان فرزند حاج رشید خان مذکور، آقا محمد حسین فرزند آقا محمدشفیع دزفولی از نوادگان آیینیه گرجی، لطیف خان از اعقاب آیینیه گرجی، آقا ابوطالب، علی محمد خان از نوادگان واخوشتی خان گرجی حاکم خوزستان (همان، ص 20)، حاج رشید خان برادرزاده علی محمد خان مذکور (همان، صص 205-207)

⁴³ - دودمان‌های فراموش شده، جلد دوم، ص 180

⁴⁴ - نگاه کنید به: گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان، جلد اول، صص 273-294

⁴⁵ - نگاه کنید به: نسب‌نامه، ص 233 و همچنین بنگرید به: گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان، جلد اول، صص 286-293

⁴⁶ - خاندان باراتاشویلی در ایران، ص 131

⁴⁷ - معمرین دزفول به نگارنده توضیح دادند که عنایت‌الله خان طهماسبی مردی باهوش، نقشه کش، سیاسی و موفق در همه اموری بود که برنامهریزی می کرد. او انسانی تندخو و بی‌ثبات از اندازه مقتدر بود. عنایت‌الله خان طهماسبی در جایگاه مدیری توانا، و سیاستمداری کارداران از سوی مخالفانش در حزب زحمتکشان به «چرچیل دزفول» و از سوی دوستانش به «مرد سیاسی» توصیف شده بود. وی پس از به قدرت رسیدن در خانواده باراتاشویلی‌های دزفول،

2- **منحل شدن خاندان‌ها و تفکیک به نام‌های خانوادگی متعدد:** دومین اتفاق مهمی که گرجیان خوزستان در دوره معاصر با آن مواجه شدند، تفکیک خانواده‌های آنها به لحاظ هویتی بود. یکی از سیاست‌هایی که رضاشاه پهلوی برای امنیت ایران در آن زمان در نظر گرفت، مبارزه با قدرت خوانین محلی در سرتاسر ایران بود. اینکه وی با چه روش‌هایی به این مبارزه دست زد از حوصله نوشتار حاضر خارج است، اما برای اینکه در نسل‌های آتی، بازماندگان خوانین مجدداً متحد نشوند و قدرت نگیرند، در هنگام صدور شناسنامه که برای مردم ایران اجباری شده بود، با روش‌های گوناگون موفق شد خاندان‌های خوانین را با دادن نام‌های خانوادگی متعدد به خانواده‌های کوچک‌تر و جدا از هم تقسیم کند. حاصل این سیاست، چنین شد که بسیاری از اولادِ عموزادگان پیشین، امروزه یکدیگر را نمی‌شناسند. به عنوان نمونه می‌توان به خاندان باراتاشویلی‌های خوزستان اشاره کرد که تا پیش از صدور شناسنامه به خاندان چنگیز مشهور بودند،⁴⁸ اما پس از صدور شناسنامه در سازمان ثبت احوال ایران حداقل به هفده نام خانوادگی تقسیم شدند.⁴⁹ حتی خاندان آیین‌زادگان نیز حداقل به شانزده نام خانوادگی تقسیم گردیدند.⁵⁰

3- **نقش گرجیان خوزستان در سال حزبی:** سومین اتفاق مهمی که گرجیان خوزستان در دزفول دوران معاصر آن را تجربه کردند، حضور در درگیری‌های سال حزبی در دزفول بود. در سال‌های ملی شدن صنعت نفت ایران، در دزفول اتفاقاتی رخ داد که به اتفاقات سال‌های حزبی مشهور است. در این ماجرا، بیشتر جمعیت شهر به دو دسته‌ی خوانین و رعایا تقسیم شدند که از یک طرف شخصی به نام دکتر گوشه‌گیر با پشتیبانی دکتر بقائی (بنیان‌گذار حزب زحمتکشان) در حمایت از طبقه کارگر تحت پوشش حزب زحمتکشان برخاست، و از طرف دیگر، آقا سید کاظم قطب⁵¹ به همراه عنایت‌الله خان طهماسبی (آخرین خان تاریخ‌ساز خاندان باراتاشویلی در ایران⁵²) در جناح مقابل قرار گرفتند.⁵³

مانند یک حاکم عمل کرد بطوری که هیچ کاری بدون نظر او انجام نمی‌شد تا اینکه حتی در دزفول نیز طی اتفاقات سال حزبی تاریخ‌ساز گردید. (در این خصوص نگاه کنید به: دزفول در ملی شدن صنعت نفت (سال حزبی) محمدرضا رادفر و عظیم محمودزاده، دزفول، چاپ اول، 1381)

⁴⁸ - این خانواده به دلیل رفتارهای خشونت آمیز و قتل‌های خانوادگی متعدد در زمان قاجار به خانواده چنگیز مشهور شده بود. برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: نسب‌نامه، صص 231-252، همچنین نگاه کنید به: گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان، جلد اول، صص 209-244

⁴⁹ - خانواده باراتاشویلی‌های خوزستان که در ابتدا به خانواده چنگیز مشهور بودند، پس از صدور شناسنامه در ایران به این نام‌های خانوادگی تفکیک شدند: طهماسبی، چنگیزی، هلاکویی، قزلباش، قزلباشان، منتقم، بهجتی، اردشیری، صالح‌بیگی، ابوالفتح‌بیگی، نیرمی، بهرامی، نصرتی، حسنی، سلیمانی‌فر، ظلی، آرضابک و ...

⁵⁰ - خانواده آیین‌زادگان پس از صدور شناسنامه در ایران به این نام‌های خانوادگی تفکیک شدند: فردآقایی، گرجستانی، شریفی، ابوالقاسمی، آقاخانی، پرویزیان، پرویزی، اسحاق‌زاده، رشیدی، رشیدیان، صوفی‌زاده، علی‌زاده، گرجی، جوادی، طاهری، حسینی و ...

⁵¹ - سید کاظم قطب فرزند عبدالحسین مقیم دزفول با شغل مالک (ملاک) در تاریخ 1334/01/09 (هش) مطابق با 30 مارس 1955 میلادی در سن 55 سالگی به عضویت یک از فراماسونری درآمد بود با نام از همایون (فراموشخانه و فراماسونری در ایران، اسماعیل راثین، ایتالیا، انتشارات مؤسسه تحقیق راثین، چاپ اول، 1968 میلادی، جلد سوم، ص 37 و 667)

⁵² - خاندان باراتاشویلی در ایران، ص 131

⁵³ - در خصوص اتفاقات سال حزبی نگاه کنید به: دزفول در ملی شدن صنعت نفت (سال حزبی)

اگرچه این درگیری‌ها در اوج اتفاقات ملی شدن صنعت نفت و به ظاهر در قالب مبارزات حزبی شکل گرفت، اما در نهایت، کنترل امور از دست همه خارج شد و هرکس هر کینه‌ای از کسی داشت به او متعرض گردید و شهر در چنان آشوبی فرو رفت که خون‌های افراد بی‌گناهی به ناحق ریخته شد.⁵⁴ در این درگیری‌ها منزل آقای سلطان حسین چنگیزی از خانواده باراتاشویلی (خواهرزاده عنایت‌الله خان طهماسبی‌مذکور)⁵⁵ که از عوامل عنایت‌الله خان طهماسبی بود غارت شد و اموالش به دست مردمی که با خشم به همه جا حمله می‌کردند افتاد. خبر این غارت نیز در نشریه رکن ایران در سال 1954 میلادی منتشر گردید.⁵⁶ در این اتفاقات که خوانین از دزفول فرار کردند، عنایت‌الله خان طهماسبی و موسی خان طهماسبی به اهواز رفتند و در منزل حاج اسفندیار قزلباش (یکی از عموزادگان‌شان از خاندان باراتاشویلی که حدود پنجاه سال قبل در سن هشت سالگی به دلیل ترس از کشته شدن در جنگ آمده‌ی‌ران به اهواز فرستاده شده بود) که در آن زمان از رجال بزرگ شهر اهواز محسوب می‌گردید پناه بردند.⁵⁷

از چپ به راست: حاج اسفندیار قزلباش، موسی خان طهماسبی، عنایت‌الله خان طهماسبی
توضیح: عنایت‌الله خان و موسی خان از خوانین باراتاشویلی در سال حزبی از دزفول فرار کردند
و در اهواز به منزل عموزاده خود حاج اسفندیار قزلباش پناه بردند

⁵⁴ - در این باره می‌خوانیم که: در آن سال‌ها حدود نیمی از جمعیت دزفول عضو حزب زحمتکشان شده بودند که کارش هرچه بود اما در دزفول تبدیل شد به مبارزه با خوانین. از طرفی مردم دزفول نیز از آقا پالاسر خسته شده بودند و حوصله خوانین را نداشتند و دیگر نمی‌توانستند آنها را تحمل کنند و همیشه در پی فرصتی بودند تا زمان لازم فرا برسد تا کینه و خشم چندین ساله خود را از خوانین و ملاکین به نمایش بگذارند. اگرچه حزب اهداف سیاسی را دنبال می‌کرد، اما مردم دزفول منتظر بهانه بودند تا کینه‌ها و عقده‌های چند ساله را بیرون بریزند. در این زمان عده‌ای از اراذل و آوایش به نام حزب و یا به نام خوانین دست به باغی‌گری و آدم کشی و تصفیه حساب‌های شخصی زدند و مغازه‌ها و خانه‌ها را غارت کردند. در یک کلام، چون هنگام تغییر و انتقال قدرت معمولاً هرج و مرج و آشوب داخلی بوجود می‌آید، و مردم بویژه عوام و افراد شرور منتظر فرصت هستند تا اوضاع را به نفع خود تغییر دهند و نظام معمول رفتاری، احترامات معمول اجتماعی، حرمت‌ها و نظم موجود را بشکنند و چون الواط و چاقویشان و چماقداران در این جریان‌ها یک‌تا یک‌تا میدان می‌گردند، باید پنداشت که دزفول در سال حزبی دقیقاً دچار چنین وضعیت دلخراشی گردیده بود. (همان، ص 91 و 92 و 93 و 94 و 95)

⁵⁵ - خاندان باراتاشویلی در ایران، ص 374

⁵⁶ - نشریه رکن ایران یا خوزستان، سال پنجم، مهرماه سال 1333، شماره 72، ص 2

⁵⁷ - نسب‌نامه، ص 212

حاج اسفندیار قزلباش (نفر دوم از سمت چپ) از رجال معروف خاندان باراتاشویلی در اهواز
در صف اول راهپیمائی‌های مربوط به ملی شدن صنعت نفت ایران به همراه مقامات شهر اهواز

4- **شهدای خوانین گرجی تبار خوزستانی:**از دردناک‌ترین نکاتی که گرجیان خوزستان در دوره معاصر تجربه کردند، همانا خسارت‌های جانی و مالی است که همانند سایر مردم ایران در جنگ ایران و عراق (1980-1988) به آنها وارد گردید. اگر از خسارات مالی بگذریم، اما شهدای این خانواده‌های گرجی را نمی‌توان نادیده گرفت. شهدای بسیاری از جمله شهید سعید صوفی‌زاده، شهید غلامرضا سلیمانی‌فر و شهید علیرضا صوفی‌زاده دانشجوی رشته مکانیک در دانشکده نفت که در جبهه‌های جنگ در قالب رزمنده به شهادت رسیدند، و یا شهدای غیرنظامی گرجی دیگری از قبیل شهیدان عبدالرحیم رشیدیان (پدر)، صفیه خانم خسروانی (مادر)، مهناز رشیدیان (فرزند)، نوشین رشیدیان (فرزند) و علی رشیدیان (فرزند) که تمام اعضای این خانواده بصورت دسته جمعی به هنگام خواب در یک شب با موشک‌های عراقی همگی با هم به شهادت رسیدند.

5- **انعقاد تفاهم‌نامه‌ای خانوادگی:** باز آنجا که بنا به دلائل مندرج در کتاب نسب‌نامه، اختلافات بی‌پایه‌ای در خصوص شجره‌نامه خانواده باراتاشویلی در دزفول طی دو قرن گذشته برسر زبان‌ها افتاده بود،⁵⁸ لذا سران این خاندان در سال 2014 تصمیم به پایان دادن به این اختلافات گرفتند و طی تفاهم‌نامه‌ای به سه زبان فارسی، گرجی و انگلیسی که به امضاء همه بزرگان معاصر این خانواده‌ها رسید، طی مراسم مختصری با حضور خبرنگاران، آن را به مرکز اسناد خطی گرجستان در شهر تفلیس تحویل دادند.

⁵⁸ - همان، صص 231-257

تصویر تفاهم نامه خانوادگی خانواده باراتاشویلی در دزفول
این تفاهم نامه در سال 1394 به مرکز اسناد خطی تفلیس تحویل داده شد⁵⁹

6- **همایش های خانوادگی گرجیان خوزستان:** از فعالیت های ارزشمندی که گرجیان خوزستان طی سال های گذشته انجام داده اند، برگزاری همایش های خانوادگی متعدد در شهرهای دزفول و اهواز به این شرح بوده است: فوریه 1395 با عنوان «نگاهی به تاریخ گرجی ها در خوزستان و مراسم نکوداشت شاعر و ادیب دزفولی سرکار خانم نیره زمان رشیدیان» در این همایش که با همکاری دفتر نمایندگی کمیسیون ملی یونسکو - ایران برگزار گردید، استاد سعید مولیانی از سخنرانان اصلی بود؛ سپتامبر 1395 با عنوان «اولین همایش خانوادگی گرجی های خوزستان (خاندان باراتاشویلی)»، مه 1396 با عنوان «دومین گردهمایی خانوادگی گرجی های خوزستان و اقوام وابسته»، مارس 1399 با عنوان «سمینار علمی فرهنگی بررسی تاریخ خاندان گرجی تبار باراتاشویلی در ایران» که در این همایش جناب آقای پروفسور هیرو تاکه مائدا استادیار تاریخ گرجستان در دانشگاه استان توکیو از کشور ژاپن نیز سخنرانی کردند. در طی این همایش ها از برخی کتاب های تاریخ گرجیان خوزستان نیز رونمایی گردید.

⁵⁹ - برای مطالعه متن این تفاهم نامه نگاه کنید به: خاندان باراتاشویلی در ایران، صص 526-529

ماه مه 2016- شهر اهواز مرکز استان خوزستان ایران: تصویری تاریخی از در آغوش کشیدن کتاب نسب‌نامه توسط گرجیان خوزستان(خانواده باران‌شویلی) به عنوان سند هویتی آنها طی همایشی خانوادگی پس از چهارصد سال

فوریه 2015- شهر درفول در استان خوزستان ایران: سخنرانی استاد سعید مولیانی در همایش «نگاهی به تاریخ گرجی‌ها در خوزستان و مراسم نکوداشت شاعر و ادیب درفولی سرکار خانم نیره‌زمان رشیدیان» پرچم یونسکو در کنار پرچم جمهوری اسلامی ایران از نکات قابل توجه در برگزاری این همایش بود

فوریه 2015- شهر درفول در استان خوزستان ایران. همایش «نگاهی به تاریخ گرجی‌ها در خوزستان و مراسم نکوداشت شاعر و ادیب درفولی سرکار خانم نیره‌زمان رشیدیان»: ردیف اول از سمت چپ: نفر سوم استاد محمدحسین حکمت‌افر از پژوهشگران مشهور درفول شناس معاصر، نفر پنجم استاد سعید مولیانی گرجی‌پژوه سرشناس معاصر، نفر ششم سرکار خانم نیره‌زمان رشیدیان تاریخ نگار، شاعر و نویسنده گرجی‌تبار خوزستانی

7- انتشار چند عنوان کتاب در خصوص تاریخ گرجیان خوزستان: گرجیان خوزستان در راستای حفظ تاریخ هویت خویش با انتشار شش عنوان کتاب تا سال 2021 در این مهم تلاش‌های زیادی کرده‌اند. اگرچه از این شش عنوان کتاب، تنها چهار عنوان بصورت تخصصی به تاریخ گرجیان خوزستان پرداخته است، اما در دو عنوان دیگر به بررسی تاریخچه‌ای مختصر از چند خانواده گرجی‌تبار خوزستانی و غیر خوزستانی نیز پرداخته شده است.⁶⁰ اشاره می‌گردد که پژوهشگران تاریخ گرجیان خوزستان علاوه بر انجام مصاحبه‌های مطبوعاتی، رادیویی و تلویزیونی در ایران و گرجستان، با ارائه مقالات و سخنرانی در هر کنفرانس بین‌المللی که دعوت شده‌اند همواره نسبت به معرفی تاریخ خاندانی خویش همت گماشته‌اند.⁶¹

ب) نکات قابل توجه

1- ارزش منازل گرجیان خوزستان در عرصه معماری دزفول: از آنجا که دزفول را در عرصه هنر معماری با عنوان شهر آجر می‌شناسند، لذا از نکات قابل تأمل درباره خانواده‌های خوانین گرجی‌تبار خوزستان، کیفیت عمارت‌های تاریخی آنان است که هر یک نمونه‌ای از شاهکارهای معماری با آجر در شهر دزفول محسوب می‌گردند. اگرچه این خانه‌ها در دوره قاجار بنا شده‌اند اما همانند خانه‌های بزرگان ارامنه در جلفای نو اصفهان،⁶² به عنوان آثار ارزشمند معماری دزفول مورد مطالعه معماری پژوهان قرار گرفته‌اند. به عنوان مثال تصاویر و توصیفاتی از خانه

⁶⁰ - کتاب‌های مذکور عبارتند از: 1- نسب نامه، مقدمه تصحیح حاشیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان، تهران، ارمان تاریخ، چاپ اول، 1395، 2- از بیروتیسی تا بندبال، امین قزلباشان، تهران، ارمان تاریخ، چاپ اول، 1397، 3- گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان (مجموعه مقالاتی درباره تاریخ گرجی‌های خوزستان، تاریخ محلی دزفول، صفویان و موضوعات وابسته)، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، 1399، 4- خاندان باراثشولی در ایران، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، 1399، 5- دودمان‌های فراموش شده، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، جلد اول (ایران عصر صفوی)، 1399، 6- دودمان‌های فراموش شده، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، جلد دوم (ایران عصر قاجار)، 1399. توضیح اینکه: بانوئی جهان‌دیده به نام سرکار خانم بی‌بی مهرنگیز قزلباش از خاندان باراثشولی با هزینه‌های شخصی خود، اسپانسر ترجمه به زبان فارسی و انتشار کتاب ارزشمند چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، هیروناکه ماندا، ترجمه و تحشیه مصطفی نامداری منفرد، تهران، نشر شمال، چاپ اول، 1396، می‌باشد.

⁶¹ - ارائه مقاله و سخنرانی در کنفرانس‌های بین‌المللی: 1- گرجستان، تفلیس، دانشگاه سنت آندریا، 2014، اولین کنفرانس بین‌المللی بررسی کوچ گرجی‌ها به ایران (ارائه مقاله و سخنرانی) 2- گرجستان، تفلیس، دانشگاه بین‌المللی قفقاز، 2016، دومین کنفرانس بین‌المللی روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران و گرجستان (ارائه مقاله و سخنرانی) 3- گرجستان، تفلیس، دانشگاه دولتی ایلیا، 2020، مؤسسه شرق‌شناسی تسرتلی، کنفرانس بین‌المللی خاورمیانه و قفقاز (فرهنگ، تاریخ، سیاست) به روش ویدئو، (ارائه مقاله و سخنرانی) 4- یک نشست پرسش و پاسخ در ایران: تهران، مجله بخارا، 2019، مراسم پنجشنبه صبح‌های بخارا، سخنرانی در نشست پرسش و پاسخ با عنوان: «دیدار و گفتگو با نیکولوز ناخونسریشولی و گیورگی سناکییدزه» (ایران‌شناس گرجستان)، «.

مصاحبه‌ها: 1- مصاحبه با شبکه یک تلویزیون ملی گرجستان در خصوص ورود خانواده باراثشولی به خوزستان، 2014، تفلیس، 2- مصاحبه با رادیو دزفول پیرامون تاریخچه حضور گرجی‌ها در خوزستان، 2016، دزفول، 3- مصاحبه با ماهنامه سیاسی، فرهنگی نسیم بیلاری در خصوص تاریخ گرجی‌های خوزستان، 1398، تهران. گرجیان خوزستان حاصل کوچ اجباری به ایران نیستند، امین قزلباشان، ماهنامه سیاسی فرهنگی نسیم بیلاری، سال دهم، شماره 93، مهر 98

⁶² - برای مطالعه معماری خانه‌های ارامنه جلفای نو اصفهان بنگرید به: خانه‌های ارامنه جلفای نو اصفهان، کارابت کاراپتیان، مترجم مریم قاسمی سیجانی، تهران، انتشارات فرهنگستان هنر، چاپ اول، 1385

عنایت‌الله خان طهماسبی (از خانواده باراتاشویلی) در محله صحرابدر مغربی و خانه آقا مراد رشیدیان (از خانواده آبینه‌زادگان) در محله سیاهپوشان دزفول را می‌توان در کتاب «دزفول شهر آجر» مشاهده کرد.⁶³

تصویر قسمتی از خانه عنایت‌الله خان طهماسبی آخرین خان تاریخ‌سازخاندان باراتاشویلی در دزفول. این خانه در محله صحرابدر مغربی همچنان پابرجاست نگارنده در سال‌های گذشته چند نوبت از خانه مذکور بازدید نموده است. عکس از کتاب «دزفول شهر آجر»

تصویر قسمتی از خانه آقا مراد خان رشیدیان از خوانین خوشنام خاندان آبینه‌زادگان در محله سیاهپوشان دزفول. عکس از کتاب «دزفول شهر آجر»

2- **روحیه مذهبی:** معمولاً در ایران عصر صفوی کسانی که مسلمان نمی‌شدند به قدرت هم نمی‌رسیدند (بجز در موارد استثناء)، به همین جهت با توجه به اینکه خانواده باراتاشویلی به عنوان دودمانی حکومت‌گر، و خانواده میرشکارباشیان به عنوان میرشکاران دولتی که در تشکیلات صفویان خدمت می‌کرده‌اند، به خودی خود احتمالاً مسلمانانی از مذهب شیعه بوده‌اند. شاهد این موضوع همانا وقفنامه مدرسه و مسجد میرشکار در شهر شوشتر است که نه تنها توسط اسفندیار بیگ فرزند رستم بیگ میرشکار از نوادگان گرگین بیگ گرجی⁶⁴ ساخته و وقف

⁶³ - دزفول شهر آجر، غلامرضا نعیم، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، چاپ اول، 1376، صص 281-302.

⁶⁴ - برای مطالعه سلسله انساب این خانواده نگاه کنید به: دودمان‌های فراموش شده، جلد اول، صص 131-138.

گردید، بلکه ابوالفتح خان نیز از دودمان باراتاشویلی،⁶⁵ یک باب مغازه در شهر دزفول را وقف این مدرسه و مسجد نمود تا از درآمد آنها هزینه‌های آن اماکن را بپردازند.⁶⁶

از طرفی دیگر خانواده آیینه‌زادگان نیز از مسلمانان شیعه‌ای هستند که حتی پا را فراتر گذاشته و با ساختن حداقل چهار مسجد، گوی سبقت را از دو دودمان پیشین ربودند. آنها با ساختن مسجد حاج صوفی در دوره زندیه، و بنای سه مسجد دیگر به نام‌های مسجد سیاه‌پوشان، مسجد آقا فتاح و مسجد سرجدول معروف به مسجد بیگدلی در دوره قاجار کارنامه مذهبی قابل توجهی در دزفول دارند.⁶⁷

با این اوصاف شاید سخنی دور از حقیقت نباشد که تصور کنیم این روحیه مذهبی، در نسل‌های آتی این خانواده‌ها نیز همچنان پا برجا ماند، زیرا در دوره معاصر نیز می‌بینیم که مثلاً حاج اسفندیار قزلباش⁶⁸ نه تنها برای بازسازی قسمتی از بقعه متبرکه علی بن مهزیار اهوازی تعداد ده هزار قالب آجر،⁶⁹ و تعداد زیادی گلیم‌های بزرگ 12 متری را نیز جهت فرش کردن حسینیه اعظم اهواز اهداء کرده بود،⁷⁰ بلکه بجز در ماه‌های محرم و صفر، در تمام طول سال، روزهای چهارشنبه مراسم روضه خوانی در منزلش برگزار می‌نمود و در پایان مراسم نیز به همه حاضرین شام می‌داد.⁷¹ از دیگر شواهد مذهبی بودن این خانواده، همانا خواهرزاده حاج اسفندیار مذکور است به نام حاج محمود فردآقائی⁷² که علی‌رغم اینکه از مدیران عالی‌رتبه شرکت ملی نفت ایران بود، اما در مراسم شب‌های احیاء،⁷³ دعای جوشن کبیر را تا صبح با صدای بلند قرائت می‌کرد و حاضرین نیز همراهی می‌کردند.

از دیگر نمونه‌های این باورهای مذهبی در خانواده‌های گرجی‌تبار خوزستان، حاج کریم سلیمانی‌فر⁷⁴ است که او نیز در منزل شخصی خود همه ساله در بیست و یک شب اول ماه رمضان مراسم سخنرانی مذهبی و احیاء برگزار می‌کرد. او طی آن شب‌ها علاوه بر دادن شام به حاضرین، به هر یک از آنها یک جلد کتاب نیز اهداء می‌نمود.⁷⁵

⁶⁵ - برای مطالعه سلسله انساب ابوالفتح خان نگاه کنید به: خاندان باراتاشویلی در ایران، ص 428

⁶⁶ - نگاه کنید به وقفنامه مذکور در تذکره شوشتر، صص 147-157

⁶⁷ - مصاحبه نگارنده با استاد محمدحسین حکمت‌فر کارشناس مؤسسه دزفول شناسی و از پژوهشگران مشهور در عرصه دزفول شناسی معاصر.

⁶⁸ - سلسله انساب ایشان عبارت است از: اسفندیار فرزند محمد فرزند محمدحسین بیگ فرزند نادرقلی بیگ فرزند طهماسب خان فرزند مهرعلی خان فرزند کلعلی خان فرزند واخوشی خان باراتاشویلی (خاندان باراتاشویلی در ایران، ص 334)

⁶⁹ - نسبنامه، ص 210

⁷⁰ - همان، ص 213

⁷¹ - هن، ماص، 214

⁷² - حاج محمود فردآقائی پدر بزرگ مادری نگارنده است.

⁷³ - مراسم شب‌های احیاء به مراسمی اطلاق می‌شود که در ماه رمضان برای عزا داری کردن مردم به مناسبت شهادت امام اول شیعیان حضرت علی(ع) برگزار می‌گردد.

⁷⁴ - سلسله انساب ایشان عبارت است از: کریم فرزند آبره فرزند آرشا بک فرزند اسفندیار بک فرزند آقا رشید فرزند ابوالفتح خان فرزند طهماسب خان فرزند مهرعلی خان فرزند کلعلی خان فرزند واخوشی خان گرجی (خاندان باراتاشویلی در ایران، ص 348)

⁷⁵ - همان، صص 350-351

نمونه‌هایی از این دست در خانواده‌های گرجی تبار خوزستان بسیار است که نوشتار حاضر مجال اندکی برای این مهم است.

3- **مردم دوستی:** اگرچه در بین خوانین مرسوم بود به هنگام صرف غذا بر سر سفره آنها عده‌ای از بزرگان و رجال شهر حضور داشته باشند، اما مرتضی خان رشیدیان مشهور به باباخان از کسانی بود که گاهی به هنگام نهار در آستانه درب ورودی منزلش می‌ایستاد و تعدادی از مردم عادی اهل محل را که رهگذر بودند برای صرف نهار به منزل خود دعوت می‌کرد. وی حتی از افرادی بود که اگر برخی رعایایش شغلی بهتر پیدا می‌کردند، اجازه می‌داد که از تشکیلاتش منفک شوند، و به شغلی که می‌خواستند مشغول گردند.⁷⁶ از این نمونه‌ها در خوانین معاصر باراتاشویلی در دزفول نیز مشاهده گردیده است، مثلاً موسی خان طهماسبی از اعیان واخوشتی خان، کسی بود که با رعایای خویش بر سر یک سفره غذا می‌خورد.⁷⁷ اما شاید نقطه اوج این مردم دوستی را بتوان در رفتار حاج کریم سلیمانی‌فر در این زمینه مشاهده کرد که پای را از این هم فراتر گذارد و به پشتوانه ثروت فراوانش، تعداد سیصد خانواده مستمند را تحت حمایت معیشتی و درمانی خود قرار داد.⁷⁸

اینها نمونه‌هایی از رفتارهای مقبول گرجیان معاصر در خوزستان است که باید ریشه‌های آن را در رفتار پیشینیان نشان جستجو کرد که درباره‌شان نوشته‌اند: «اولاد واخشتی خان همه عدل گستر، نیکو سیر، خیر خواه و رعیت پرور بودند»،⁷⁹ و یا نوشته‌اند که «سلسله ایشان به مردانگی و همت مشهورند».⁸⁰ حتی درباره بزرگان خاندان آیینیه‌زادگان در عصر صفوی نوشته‌اند که: حاجی حسینی آقا بن حاجی صوفی از معارف مصلحون حقانیت کیش بود.⁸¹

4- ازدواج در بین خانواده‌های خوانین گرجی تبار خوزستان: براساس قوانین نانوشته اما مرسوم، در طبقه اعیان چنین بود که معمولاً خوانین برای ازدواج، از ساپرین دختر می‌گرفتند اما حتی‌المقدور به دیگران و غیر از بستگان خونی دختر نمی‌دادند و اگر هم می‌دادند، بدون تردید حتماً داماد می‌بایست از طبقه اعیان می‌بود. این موضوع در جای‌جای کتاب نسب‌نامه که سند تبارشناسی برخی از خانواده‌های اعیان دزفول است نیز به کرات مشاهده می‌گردد، یعنی بجز مواردی اندک، همه ازدواج‌ها یا خانوادگی هستند و یا بین خانوادگی با اعیان، و به

76- مصاحبه نگارنده و آقایان رضا خضریان و حجت‌الاسلام والمسلمین محمدرضا نجف با عزیز خان رشیدیان، وی فرزند عبدالله خان فرزند مرتضی خان رشیدیان (مشهور به بابا خان) فرزند آقا مراد فرزند آقا عبدالرسول فرزند حاج رشیدخان فرزند رضاعلی خان فرزند حاج طالب فرزند حاج صوفی (نسب‌نامه، صص 110-113) فرزند و پویا آقای محمدی، فرزند آینه محمدی (همان، ص 106)

77 - خاندان، یاراتاشویلی، در ایران، صص 132-133

78 - همان، ص 350

79. مقالاته، دربارهٔ تاریخ حفر افسانه، دی‌فول، ص 151.

80. تذکرہ نصر آبادی، جلد 1، ص 40

81 - تذکره شوشتر، صص 219-220. توضیح: حاج صوفی فرزند پرویز آقای گرجی دزفولی (همان، ص 182) فرزند آئینه گرجی است. (مقاله‌ای درباره تاریخ جغرافیای دزفول، ص 160 باوقی، شماره 3)

ندرت ازدواج با عوام مشاهده می‌گردد.⁸² خانواده‌های خوانین گرجی‌تبار خوزستان نیز چنین رسمی داشتند که تا همین نیم قرن گذشته تقریباً هنوز رعایت می‌شد اما امروزه این ساختار دگرگون شده و آنها نیز با هر طبقه‌ای از جامعه ازدواج کرده‌اند و آن اصالت‌های خانوادگی پیشین کمتر مورد توجه این خانواده‌ها قرار می‌گیرد.

گفتار سوم: معرفی برخی از شخصیت‌های سرشناس دوره معاصر از خاندان‌های گرجی‌تبار خوزستان

در سطور آتی، به عنوان نمونه با تعدادی از شخصیت‌های سرشناس خانواده‌های گرجی‌تبار خوزستان در دوره معاصر آشنا خواهیم شد که برخی در حال حاضر (سال 2021 میلادی) همچنان در قید حیات هستند و برخی نیز در سال‌های گذشته به دیار باقی شتافته‌اند.

در فهرست ذیل مشاهیری از گرجیان خوزستان معاصر را علاوه بر حضور در مشاغل دولتی، معماری و تجاری، در عرصه‌هایی چون هنر، ادبیات، تاریخ و ورزش نیز مشاهده می‌کنیم که شاید میراث گذشتگان آنها باشد زیرا در منابع پیرامون افراد خانواده باراتاشویلی در عصر صفوی می‌خوانیم که مثلاً فتح‌علی خان، محمدعلی خان، صفی‌قلی خان و ذوالفقار بیگ همگی طبع شعر داشته‌اند.⁸³ همچنین فتح‌علی خان، بیجن خان و ابوالفتح خان همگی از خوشنویسان زمان خود بوده‌اند.⁸⁴ حتی محمدعلی خان را نه تنها در هنر موسیقی صاحب نظر، بلکه در ورزش بخصوص فنون کشتی نیز متبحر دانسته‌اند.⁸⁵ از اینها گذشته کُنتی چون تدبیرالاطفال، طب‌الائم، ذهبیه

⁸² - در این خصوص نگاه کنید به: نسب‌نامه. توضیح: در توصیه‌های قدیم می‌خوانیم که «دختر از همه جا توان خواست، اما به همه کس نتوان داد» (ابن‌الناس، شجاع، به کوشش ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 2536، ص 240) و یا اینکه رسم پادشاهان ایرانی و سلاطین ساسانی بود که از همه پادشاهان از جمله سلاطین چین، روم، ترک و هندوستان دختر می‌گرفتند، اما هرگز به آنان دختر نمی‌دادند و دخترانشان را فقط با کسانی وصلت می‌دادند که از خانواده خودشان بودند. (فارس‌نامه، ابن بلخی، تصحیح و تحشیه: گای لیسترانچ و رینولد آلن نیگلسون، تهران، انتشارات اساطیر، چاپ اول، 1385، ص 97-98) حتی والہ داغستانی درباره عصر صفوی می‌نویسد: اولاد اعیانی که در دربار تربیت می‌شدند پس از اینکه به سن ازدواج می‌رسیدند، به فرمان شاه از طبقه‌ای که در شأن آنان بود، پراشان همسرانی شایسته انتخاب می‌کردند که این همسران از دختران خانواده‌های امیرزادگان و با گاهی از پرستاران حرم محترم شاهی بودند. (تذکره ریاض‌الشعراء، ص 2355) همچنین اعیان نیشابور نیز خاندان‌هایی بودند که غالباً با یکدیگر وصلت می‌کردند (اعیان نیشابور، ریچارد بولیت، مترجم دکتر هادی بکلیان و دکتر حمیدرضا ثنائی، مشهد، مرندیز، چاپ اول، 1396، ص 55) اگرچه همیشه استثنائاتی نیز وجود داشت، اما قاعده کلی چنین بود که عامه مردم، امکان وصلت با دختر یک عالم اشراف‌زاده‌ی اصیل را نداشتند (همان، ص 92). ملیکان پنجگانه در ارمنستان شرقی نیز از طریق پیوندهای زناشویی با یکدیگر ارتباط نزدیک برقرار کرده و در نتیجه اتحاد سیاسی بوجود می‌آوردند. (ملوک‌خمس (قره‌باغ) و پنج ملیک ارمنی آن از فروپاشی صفویه تا جنگ‌های ایران و روس)، رافی (هاکوپ ملیک هاگوپیان)، مترجم آرا دراستیان، تهران، نشر شیرازه کتاب ما، چاپ اول، 1395، ص 4) توضیح درباره ملیکان پنجگانه: پس از سقوط و انحطاط سلسله پادشاهی در ارمنستان، بازماندگان خاندان پادشاهی به حیات و فعالیت خود در اداره کشور ادامه دادند. از جمله‌ی این بازماندگان، ملوک خمس بودند که از پنج بخش یا ولایت کوچک کوهستانی به نام‌های گلستان، جرابرت، خاچن، واراندا و دیزک تشکیل می‌شدند. آنها به سبب داشتن مرز مشترک با یکدیگر، تشکیل یک استان فدراتیو را می‌دادند که به نام آرتساخ یا قره‌باغ معروف گردید. (همان، ص پانزده)

⁸³ - خاندان باراتاشویلی در ایران، صص 234-236

⁸⁴ - همان، ص 236

⁸⁵ - تذکره ریاض‌الشعراء، ص 2357 و 2358

امام رضا و همچنین کتاب شکارنامه به دستور همسر واخوشتی خان، فتح‌علی خان و عبدالله خان منتشر گردیده‌اند.⁸⁶ به همین جهت استعداد این خانواده در چنین زمینه‌هایی را شاید بتوان موروثی دانست.

در دنباله با اسامی و ویژگی‌های شغلی یا فردی برخی از افراد معاصر گرجی‌تبار خوزستانی آشنا خواهیم شد:

1- بیژن رشیدیان: مهندس طراح در سازمان فضائی آمریکا(ناسا). 2- منصور رشیدیان: متخصص علوم هوافضا در آمریکا. 3- سیروس فردآقائی: مدرس دانشگاه کاونتری انگلستان در زمینه‌های مدیریت و تدارکات مهندسی صنایع تولیدی و ساخت. 4- بابک فردآقائی: عضو انستیتو حسابرسان مجاز انگلستان موسوم به CIMA(مشهور به انستیتو حسابرسان تأییدی سلطنتی) در برنامه‌ریزی و استراتژی مالی در یکی از شرکت‌های صنعت قطعات هواپیما در انگلستان. 5- عبدالکریم رشیدیان: دکترای فلسفه از دانشگاه سوربن فرانسه، پژوهشگر و مترجم متون دست اول فلسفه غرب، برنده چند دوره جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های 1384 و 1385 و 1396(ه‌ش) مطابق با سال‌های 2005 تا 2007 و همچنین 2017 تا 2018 میلادی. 6- محمد قزلباش: مدرس ابزارهای جراحی و دستگاه‌های لاپاراسکوپی در مرکز آموزش لاپاراسکوپی دانشگاه علوم پزشکی تهران. 7- کریم طهماسبی: نماینده مجلس شورای ملی در زمان پهلوی دوم و همچنین قاضی دادگستری شهرهای شوشتر و بروجرد. 8- عباس هلاکوئی: شهردار شهر اهواز(مرکز استان خوزستان). 9- محمد هلاکوئی: شهردار شهرهای دزفول و خرمشهر. 10- مهدی فردمحمدیان: معاون دادستان اهواز و قاضی تجدید نظر دیوان عدالت اداری.⁸⁷ 11- محمدرضا رشیدیان: قاضی دادگستری اهواز. 12- محمد قزلباشان: بازرس دادسرای انقلاب اسلامی اهواز و بازرس نمایندگی بازرسی کل وزارت نفت در جنوب. 13- عبدالنبی سلیمانی‌فر: مدیرعامل بانک صادرات اهواز. 14- هیبت‌الله فردآقائی: رئیس کل امور مشترکین گاز شرق ایران در دهه 70 میلادی. 15- مظفر فردآقائی: رئیس کارگرفینی پرسنل غیر ایرانی شرکت ملی نفت ایران. 16- محمود فردآقائی: از مدیران عالی‌رتبه شرکت ملی نفت ایران بین سال‌های 1952 تا 1980 میلادی. 17- احسان فردآقائی: روحانی و سرپرست معاونت فرهنگی اداره کل تبلیغات اسلامی خوزستان. 18- امیر قزلباشان: معاون توسعه سد و نیروگاه و همچنین مدیر فنی مهندسی سد و نیروگاه در سازمان آب و برق خوزستان. 19- محسن سلیمانی‌فر: مدیر اجرایی طرح‌های صنعت نفت و گاز در شرکت ملی نفت ایران و مدیر نمونه شرکت ملی نفت ایران در سال 1386(ه‌ش) برابر با سال‌های 2007 تا 2008 میلادی. 20- حمیدرضا محمدیان: معاون عمرانی منطقه آزاد قشم. 21- آقاچوک خضریان: نسب‌شناس و مورخ تاریخ محلی دزفول.⁸⁸ 22- امین قزلباشان: پژوهشگر و

⁸⁶ - خاندان باراناشویلی در ایران، صص 228-234. توضیح: در خصوص انتساب افراد نامبرده به خاندان باراناشویلی نگاه کنید به: همان، ص 428.

⁸⁷ - درباره گرجی‌تبار بودن ایشان از سلسله انساب پدری همچنان نیاز به پژوهش‌های بیشتری است اما وی هم از سلسله انساب مادری و هم از سلسله انساب مادر بزرگ پدری گرجی‌تبار است.

⁸⁸ - توضیح: آقاچوک خضریان اگرچه از سمت پدر، کر تبار است، اما نه تنها مادر وی گرجی است بلکه از چهار پدربزرگ و مادربزرگ وی، سه نفرشان گرجی‌تبار هستند به همین جهت نام ایشان در این فهرست ذکر گردید. اشاره می‌گردد که آقاچوک خضریان از سمت مادر و پدربزرگ مادری به دودمان گرجی‌تبار باراناشویلی منتسب است یعنی مادر وی به نام خاتم‌کوچک از پدر، فرزند علی‌محمدخان نواده واخوشتی خان، و از مادر، فرزند دختر حاج اسد لوری از نسل آینه گرجی است. همچنین مادربزرگ پدری وی نیز یکی دیگر از دختران حاج اسد لوری از نوادگان آینه گرجی محسوب می‌گردد(نگاه کنید به نسب‌نامه، ص 166 و 67 و 66).

بنیان‌گذار مطالعات نوین تاریخ گرجیان خوزستان.⁸⁹ 23- احمد فردآقائی: ادیب، شاعر و نویسنده.⁹⁰ 24- بانو نیرزمان رشیدیان: تاریخ نگار، شاعر و نویسنده.⁹¹ 25- حامد هلاکوئی: ترانه سر، شاعر، نویسنده و منتقد فیلم و تئاتر کودک. 26- فرید قزلباشان: هنرمند نقاش در سبک هایپررئال. 27- رحیم طهماسبی: موسیقی‌دان، مدرس و نوازنده ساز ویلون. 28- ایرج قزلباشان: پیشکسوت و رئیس هیئت‌های ورزشی شنا و نجات‌غریق استان خوزستان با سی سال قهرمانی تیم‌های شنا، شیرجه، واترپلو و نجات‌غریق‌اش در مسابقات قهرمانی کشور ایران. 29- داریوش قزلباش: قهرمان اول کتای تیمی و قهرمان دوم مبارزه تیمی ایران در ورزش کاراته و مربی تیم کاراته سپاهان اصفهان. 30- بانو صفورا اردشیری: داور، مربی و قهرمان سوم ورزش تکواندو جهان در مسابقات سال 2016 کره جنوبی و دارنده دو مدال طلای قهرمانی ایران (ایشان طی سال 2019 به علت تصادف رانندگی در سن 32 سالگی درگذشت). 31- اسفندیار قزلباش: از مشهورترین معماران اهواز در دوره پهلوی اول و دوم. 32- کریم سلیمانی‌فر: بزرگ‌ترین تجار اهواز.

اشاره می‌گردد که علاوه بر افراد مذکور، اسامی تنی چند از بزرگان گرجیان خوزستان که در کتابت و روایت تاریخ و نسب شناسی این خاندان‌ها پیشگام بوده‌اند نیز به این شرح است:

آقا کوچک خضریان مذکور (از معتبرترین نسب شناسان دزفول، راوی تاریخ محلی و کاتب بیشترین مطالب مربوط به تاریخ و تبارشناسی خاندان‌های باراتاشویلی و آیینه‌زادگان)،⁹² آقا هبیت‌الله فردآقائی مذکور (محقق و نسب شناس خاندان باراتاشویلی و آیینه‌زادگان)، آقا اسماعیل اسحاق‌زاده (راوی معتبر نسب شناسی خاندان آیینه‌زادگان)،⁹³ آقا سیف‌الله رشیدیان، حاج محمود خان رشیدیان، آقا محمدعلی رشیدیان، حاج آقا مجید

⁸⁹ - شرکت در همایش‌های بین المللی در دانشگاه سنت اندریا، دانشگاه بین‌المللی قفقاز و انستیتو شرق شناسی تسرتلی وابسته به دانشگاه دولتی ایلیا در کشور گرجستان، مصاحبه تلویزدر این خصوص به انتشارش عنوان کتاب در زمینه تاریخ گرجیان خوزستان تا مارس سال 2021 میلادی، سخنرانی در چند کنفرانس بین‌المللی با شبکه یک تلویزیون ملی گرجستان، مصاحبه با رادیو دزفول، مصاحبه با نشریات داخلی ایران و ... می‌توان اشاره کرد.

⁹⁰ - در سال 2014 میلادی تعدادی از کتاب‌های ایشان از طرف همسرشان سرکار خانم پروین رشیدیان به مرکز نسخ خطی تفلیس اهداء گردید.

⁹¹ - ایشان نویسنده ده عنوان کتاب است.

⁹² - مرحوم استاد محمدعلی امام اهوازی که از شناخته شده‌ترین خوزستان شناسان معاصر ایران بود برای مطالعه شرح حال ایشان نگاه کنید به: نسب‌نامه، صص 172-174) در کتاب «تاریخ خوزستان» کیفیت روایات شفاهی آقا کوچک خضریان را معادل با منابع مکتوب دانسته است، بطوریکه در جایی می‌نویسد: «... او برادر خود اسدالله میرزا را حاکم خوزستان کرده» و سپس درخصوص منابع این خبر چنین نوشته است: روضه الصفا ناصری، 603/9، ناسخ التواریخ، 178/1، تقریرات مرحوم آقا کوچک خضریان در 1334 در دزفول (تاریخ خوزستان، محمدعلی امام اهوازی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1379 ص 439) همچنین محمدعلی امام درخصوص شجره‌نامه‌ای منتشره در کتاب خود چنین توضیح داده است: «یکی از خانواده‌های معتبر دزفول، خانواده قدیمی خضریان است و نگارنده [منظور محمدعلی امام اهوازی است] به سبب ازدواج یکی از خوشان با بانویی از آن خاندان، از دیرباز در اندیشه گزارش احوال ایشان بوده‌ام چنانچه در تاریخ اول شهریور 1320 (هش) [23 آگوست 1941 میلادی] از مرحوم آقا کوچک خضریان استفسار نمودم و او بر حسب خواهش [ارادتمند، شجره پیوست را اثناء کرده] (همان، 429) ضمناً اشاره می‌گردد که برخی مطالب و تواریخ اتفاقات روایت شده توسط آقا کوچک خضریان با نوشته‌های هنری لایارد انگلیسی و برخی نویسندگان دیگر مطابقت دارد. به عنوان مثال درخصوص تاریخ کشته شدن محمدعلی خان (پدر بزرگ آقا کوچک خضریان) در سال 1841 میلادی که برابر با سال 1256 (هق) است نگاه کنید به: نسب‌نامه، ص 54 و همچنین عرفان و سلوک اسلامی، سید علی کمالی، تهران، چاپخانه رودکی، 1368، ص 131 و سپس این دو تاریخ قمری را مقایسه کنید با تاریخ میلادی مکتوب در کتاب سیری در قلمرو بختیاری و عشایر بومی خوزستان، سر اوستن هنری لایارد، استاک، مادام بیشوپ، لینچ، ویلسن، ترجمه مهرا میری، تهران، فرهنگسرا، چاپ اول، 1371، ص 74

⁹³ - مرحوم استاد محمدعلی امام اهوازی در خصوص آقا اسماعیل اسحاق‌زاده چنین نوشته است: «مرحوم آقا اسماعیل اسحاق‌زاده فرزند آقا اسحاق در نسب خانواده خویش اطلاعات کافی داشت» (نسب‌نامه، ص 102)

حسینی، همگی از سران، معمرین و مطلعین قدیمی خاندان آیینہ‌زادگان) بی‌بی حبابه قزلباش (راوی نسب شناسی و تاریخ محلی خاندان باراتاشویلی و آیینہ‌زادگان با صداهاى ضبط شده مربوط به پنجاه سال قبل، بی‌بی خدیجه محمدیان (راوی نسب شناسی و تاریخ خانوادگی خاندان باراتاشویلی و آیینہ‌زادگان)، بی‌بی طاهره قزلباش دختر حاج اسفندیار قزلباش مذکور (وی در سال 1367 (هش) مطابق با 1988 میلادی برای اولین بار تصویر نسخهای از دست‌نوشته‌های آقا کوچک خضریان را در اختیار نگارنده قرار داد که آغازگر پژوهش‌های نوین تاریخ گرجیان خوزستان بود)، بی‌بی مهرانگیز قزلباش نیز بانی و سرمایه‌گذار ترجمه و چاپ کتاب ارزشمند «چهار دودمان گرجی در عصر صفوی» نوشته دکتر هیروتاکه ماندا به زبان فارسی بود که مطالب مهمی درخصوص خاندان باراتاشویلی از منابع گرجی را دربر می‌گرفت.

نتیجه‌گیری:

گرجیان خوزستان که شناخته شده‌ترین خاندان‌هایشان را در نوشتار حاضر بررسی کرده‌ایم، از دیرباز در تاریخ گرجستان و ایران پیشینه تاریخی داشته و از دودمان‌های تاریخ‌دار اما کمتر شناخته شده بوده‌اند. آنچه که درباره این خانواده‌ها مشهود است این است که آنها، عمدتاً از دودمان‌های اشراف‌زاده گرجی در گرجستان و صاحب منصبان حکومتی قدیم در ایران محسوب می‌گردند که حداقل دو خانواده باراتاشویلی و آیینہ‌زادگان از بین سه خانواده مورد اشاره در مقاله حاضر، از همان قرن‌ها پیش که روابطی تنگاتنگ با یکدیگر داشته‌اند، همچنان این روابط را بصورت ازدواج‌های متعدد با یکدیگر حفظ کرده‌اند.⁹⁴

گرجیان خوزستان در عصر حاضر اگرچه در زمینه‌های تجارت، هنر و برخی دیگر از مشاغل و حرفه‌ها فعالیت کرده‌اند، اما بیشترین حضور آنها را می‌توان در عرصه مشاغل دولتی دید. شاید این علاقه‌ای موروثی از پیشینیان‌شان باشد که عمدتاً دولتمردان حکومتی بوده‌اند.

در نهایت با کمی اغراق می‌توان ادعا کرد که گرجی‌تباران خوزستان تقریباً در هر عرصه‌ای که حضور داشته‌اند موفقیت‌آفرینی کرده‌اند، اگر این ادعا حقیقت مطلق نباشد، اما بدون تردید اغراقی قریب به یقین است. نگاهی کوتاه به فهرست موجود از این افراد در سطور پیشین مقاله حاضر به عنوان قسمتی از مشاهیر این خانواده‌ها طی عصر حاضر در عرصه‌های مختلفی چون هنر، ادبیات، تاریخ، ورزش، فلسفه، هوافضا، و ... و همچنین داشتن مناصبی چون شهردار، قاضی، نماینده مجلس، مدرس دانشگاه‌های اروپا و ... شاید گویای چنین اغراق‌پسندیده‌ای باشد.

فهرست منابع:

1) احسن‌التواریخ، حسن بیگ روملو، به تصحیح دکتر عبدالحسین نوائی، تهران، نشر بابک، 1357

⁹⁴ - به عنوان نمونه ازدواج پدربزرگ و مادر بزرگ مادری نگارنده، و حتی نزدیک‌تر از آن، پدر و مادر نگارنده وصلتی بین دو خاندان گرجی‌تبار باراتاشویلی و آیینہ‌زادگان در دوره معاصر بوده است. در این خصوص نمونه‌های بیشتری را می‌توان در کتاب نسب‌نامه پیدا کرد.

- (2) اعیان نیشابور، ریچارد بولیت، مترجم دکتر هادی بکائیان و دکتر حمیدرضا ثنائی، مشهد، مرندید، چاپ اول، 1396
- (3) انیس‌الناس، شجاع، به کوشش ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 2536
- (4) تاریخ جلفای اصفهان، هاروتون دروهانیان، مترجم لئون میناسیان و محمدعلی موسوی فریدنی، اصفهان، نشر زنده رود با مشارکت انتشارات نقش خورشید، چاپ اول، 1379
- (5) تاریخ خوزستان، محمدعلی امام اهوازی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1379
- (6) تذکره ریاض‌الشعراء، علیقلی بن محمدعلی واله داغستانی، مقدمه تصحیح و تحقیق: محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر، 1384
- (7) تذکره شوشتر، سیدعبدالله بن سیدنورالدین بن سید نعمت‌الله جزایری شوشتری، مقدمه تصحیح و تعلیقات دکتر مهدی کدخدای طراح، اهواز، تراوا، چاپ اول، 1388
- (8) تذکره الملوک (سازمان اداری حکومت صفوی)، محمدسمیع میرزا سمیع‌عابد کوشش دکتر سیدمحمد دبیر سیاقی، مترجم مسعود رجبتی، تعلیقات مینورسکی بر تذکره الملوک، تهران، امیرکبیر، چاپ سوم، 1378
- (9) تذکره نصرآبادی (تذکره الشعراء)، محمدطاهر نصرآبادی، مقدمه تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر، چاپ اول، جلد اول، 1378
- (10) چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، هیروتاکه مائدا، ترجمه و تحشیه دکتر مصطفی نامداری منفرد، تهران، نشر تمثال، چاپ اول، 1396
- (11) خاندان باراتاشویلی در ایران، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، 1399
- (12) خانه‌های ارمنه جلفای نو اصفهان، کراپت کاراپتیان، مترجم مریم قاسمی سیجانی، تهران، انتشارات فرهنگستان هنر، چاپ اول، 1385
- (13) خلاصه‌التواریخ، احمد بن حسینی منشی قمی، مصحح احسان اشراقی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1383، جلد اول
- (14) خلاصه‌السیر، محمدمعصوم بن خواجگی اصفهانی، تهران، انتشارات علمی، چاپ اول، 1368
- (15) دزفول شهر آجر، غلامرضا نعیم، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، چاپ اول، 1376
- (16) دودمان‌های فراموش شده، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، جلد اول (ایران عصر صفوی) و جلد دوم (ایران عصر قاجار)، 1399
- (17) زندگانی شاه عباس اول، نصرالله فلسفی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، جلد دوم، 1347
- (18) سفرنامه کارری، جووانی فرانچسکو جملی کارری، تبریز، اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی، 1348
- (19) سیری در قلمرو بختیاری و عشایر بومی خوزستان، سر اوستن هنری لایارد، استاک، مادام بیشوپ، لینچ، ویلسن، ترجمه مهراب امیری، تهران، فرهنگسرا، چاپ اول، 1371
- (20) عرفان و سلوک اسلامی، سید علی کمالی، تهران، چاپخانه رودکی، 1368
- (21) فارس‌نامه، ابن بلخی، تصحیح و تحشیه: گای لیسترانچ و رینولد آلن نیگلسون، تهران، انتشارات اساطیر، چاپ اول، 1385
- (22) فراموشخانه و فراماسوئی در ایران، اسماعیل راتین، ایتالیا، انتشارات مؤسسه تحقیق راتین، چاپ اول، 1968 میلادی، جلد سوم
- (23) گفتارهایی در باب گرجیان خوزستان (مجموعه مقالاتی درباره تاریخ گرجی‌های خوزستان، تاریخ محلی دزفول، صفویان و موضوعات وابسته)، امین قزلباشان، تهران، انتشارات میراث فرهیختگان، چاپ اول، جلد اول، 1399
- (24) مصاحبه نگارنده و آقایان رضا خضریان و حجت‌الاسلام والمسلمین محمدرضا نجف سلیم با عزیز خان رشیدیان

- 25) مصاحبه نگارنده با استاد محمدحسین حکمتفر کارشناس مؤسسه دزفول شناسی و از پژوهشگران مشهور در عرصه دزفول شناسی معاصر
- 26) مطلع سعدین و مجمع بحرین، کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی، به اهتمام دکتر عبدالحسین نوائی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول، جلد اول دفتر دوم، 1383
- 27) مقالاتی درباره تاریخ جغرافیایی دزفول، محمدعلی امام اهوازی، به اهتمام محمدحسین حکمتفر، دزفول، انتشارات دارالمؤمنین، چاپ اول، 1382
- 28) ملوک خمسه(قرهباغ و پنج ملیک ارمنی آن از فروپاشی صفویه تا جنگهای ایران و روس)، رافی(هاکوپ ملیک هاکوپیان)، مترجم آرا دراستپانیان، تهران، نشر شیرازه کتاب ما، چاپ اول، 1395
- 29) نسبنامه،مقدمه تصحیح حاشیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان،تهران،ارمغان تاریخ،چاپ اول،1395
- 30) نشریه رکن ایران یا خوزستان، سال پنجم، مهرماه سال 1333، شماره 72

ხუზისტანელი ქართველები თანამედროვე პერიოდში

ირანის ხუზისტანის პროვინცია, რომელიც მდებარეობს ამ ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთში, წარმოადგენს არა მხოლოდ ერთ-ერთ ყველაზე დასახლებულ რეგიონს, არამედ ასევე არის ნავთობისა და ბუნებრივი აირის მოპოვების უდიდესი ცენტრი და წყლის რესურსებით ყველაზე მდიდარი ირანული პროვინცია, რის მეშვეობითაც ხუზისტანი ირანის მნიშვნელოვანი სასოფლო-სამეურნეო ცენტრიცაა. ეს პროვინცია გამორჩეულია ირანში თავისი მულტიეთნიკური მრავალფეროვნებით, რომელშიც წარმოდგენილია ქართული წარმოშობის მოსახლეობაც, აქ დამკვიდრებული რამდენიმე საუკუნის წინ. ამავდროულად, ირანში დასახლებულს ქართველებს შორის ხუზისტანის ქართველობა ყველაზე ნაკლებადაა ცნობილი.

წინამდებარე სტატიის პირველ ნაწილში შესწავლილია ხუზისტანში ყველაზე მეტად ცნობილი ქართული საგვარეულოების (ბარათაშვილი, მირშექარბაშიან, აბინეზადეგან) ისტორია. საზგასმულია, რომ ისინი უმეტესად იყვნენ საქართველოს ფეოდალური ელიტის შთამომავლები და სეფიანთა და ყაჯართა ეპოქებში ირანში იკავებდნენ მნიშვნელოვან სახელმწიფო სამხედრო თანამდებობებს. ასევე აღსანიშნავია, რომ ამ საგვარეულოებს ჰქონდათ მჭიდრო ურთიერთკავშირი, რასაც ისინი ინარჩუნებდნენ ერთმანეთთან მრავალჯერადი ქორწინებებით.

სტატიის მეორე და მთავარი ნაწილი ეძღვნება თანამედროვე პერიოდში ხუზისტანის ქართველების მოღვაწეობას. შესწავლილია მათი საქმიანობა სხვადასხვა სფეროებში (კულტურა, ხელოვნება, ვაჭრობა, მეცნიერება, სპორტი და ა.შ.). საზგასმულია, რომ მრავალ ქართველს ეკავა ოფიციალური თანამდებობები, რაც შესაძლოა მიღებული იყო მემკვიდრეობით მათი წინაპრებისაგან, რომლებიც წარმოადგენდნენ სახელმწიფო პირებს გასულ საუკუნეებში. სტატიაში მოცემულია ზოგიერთი გამოჩენილი ხუზისტანელი ქართველის ჩამონათვალი (საზოგადო მოღვაწეები, მწერლები, ხელოვანები, მეცნიერები და ა.შ.). სტატიაში შესული ინფორმაციები ხუზისტანელი ქართველების მოღვაწეობის შესახებ ეყრდნობა პირველად ისტორიულ და წერილობით წყაროებს, სამეცნიერო ნაშრომებს, საარქივო დოკუმენტებს, პრესის მასალებს და ა.შ.

KHUZESTAN GEORGIANS IN THE MODERN PERIOD

Khuzestan province of Iran, which is located in the southwest of this country, is not only one of the most populous provinces, but also the largest center of oil and gas production and one of the most water-rich provinces of Iran and with its support is one of the important agricultural centers. This province is also one of the significant regions of Iran in terms of ethnic diversity and native Georgians represent an important ethnic group settled in Khuzestan some centuries ago. At the same time, Georgians of Khuzestan province are among the least known Georgians of Iran.

In the first part of the presented article are studied the history of most well-known Georgian families from Khuzestan (Baratashvili, Mirshkarbashian, and Abinehzadegan families). It is stressed that they were mainly descendants of Georgian feudal elite and held senior government and military positions in Iran during Safavid and Qajar periods. It is also worth to note that they had close relationship with each other, and they had maintained this relationship in the form of multiple marriages.

The second and main part of the paper is dedicated to the study of activities of Khuzestan Georgian during contemporary period. Their activities in different fields (culture, art, trade, research, sport etc.) are studied. It is stressed that many Georgians hold official positions and perhaps this is the inherited interest of their predecessors, who were mainly government officials. Additionally, list of some prominent Khuzestan Georgians (public figures, writers, artists, researchers, sportsmens etc.) are also presented. Information concerning activities of Khuzestan Georgians from several primary historical and literary sources, academic works, archival documents, press materials, etc. is included in the article.

**დოკუმენტები საქართველოს შესახებ
გოლესთანის სასახლის არქივიდან**

(სპარსულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო
თამაზ აბაშიძემ. არაბული დოკუმენტები თარგმნა
თამარ მოსიაშვილმა)

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ მხარდაჭერილი საგრანტო პროექტის – „დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“ (№FR 18-7653) ფარგლებში შეისწავლებოდა ნასერ ედ-დინ შაჰის დავალებით XIX ს-ის მიწურულს შედგენილი ხელნაწერი კრებული საბუთებისა, რომელსაც ეწოდება „მაჯმუე-იე ნასერი“ (ნასერის კრებული), კერძოდ მისი ერთი ნაწილი (ფურც.382-437), რომელიც წარმოადგენს კავკასიასთან დაკავშირებული საბუთების ასლებს.¹

კრებული დაცულია თეირანის „გოლესთანის“ სასახლე-მუზეუმის არქივში და ჩვენ შესაძლებლობა გვქონდა გვესარგებლა კრებულის ფოტოასლით.

კრებულში შეტანილია 112 ერთეული ისტორიული საბუთი, რომლებიც საქართველოს და კავკასიას ეხება და ქრონოლოგიურად მოიცავს პერიოდს XVI საუკუნის შუა ხანებიდან XIX საუკუნის ათიან წლებამდე.

კრებული შეიცავს სხვადასხვა ტიპის წერილობით ძეგლებს. ესენია უმაღლეს ხელისუფალთა ბრძანებულებები და ბრძანებები, მიმოწერა ადგილობრივ მმართველებსა და საერო და სამხედრო ხელისუფალთა შორის, თხოვნები, მიმართვები, წერილები.

ამ საბუთების ავტორები არიან – სეფიანი შაჰები, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის მუსლიმური სახანოების მმართველები და დიდებულები და სხვ.

ადრესატები არიან საქართველოს მეფეები და უფლისწულები, კავკასიის მთავარმართებლები და სარდლები, საქართველოს უმაღლესი საეკლესიო იერარქები, თავადები, სარდლები, მუსლიმური სახანოების მმართველები და სხვ.

1 პროექტის მონაწილეები ეწვივნენ გოლესთანის სასახლე-მუზეუმის ისტორიული საბუთების არქივს, სადაც ირანულმა მხარემ გადმოგვცა ე.წ. „ნასერის კრებულის“ ფოტოასლი, რომელიც წარმოადგენს საქართველოსთან დაკავშირებული ისტორიული დოკუმენტების ერთობლიობას სეფიანთა პერიოდიდან ყაჯარების მმართველობის პირველ ნახევრამდე. ეს დოკუმენტები შეგროვებული და გადაწერილი ყოფილა ნასერ ედ-დინ შაჰის ბრძანებით, რომელსაც გარკვეული პოლიტიკური გეგმის განსახორციელებლად სურდა ღრმად გასცნობოდა ქართულ-ირანული ურთიერთობების წარსულს.

კრებულში შესული საბუთების დიდი ნაწილი, რომელიც უშუალოდ საქართველოს ეხება ან სადაც საქართველო ან ქართველებია მოხსენებული (82 საბუთი), სრულად ვთარგმნეთ, ხოლო სხვა საბუთებს (30 საბუთი) მხოლოდ მოკლე ანოტაცია დავურთეთ.

საბუთების უმრავლესობა (96 ცალი) სპარსულ ენაზეა შედგენილი, 15 საბუთი არაბულენოვანია, ხოლო 1 ოსმალური. არაბული საბუთები ქართულად თარგმნა თამარ მოსიაშვილმა.

ეს საბუთები ადრეც იყო ცნობილი. საქმე ისაა, რომ განსახილველ კრებულში შესული ყველა საბუთი ადრე გამოქვეყნებული იყო კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის მიერ შეკრებილი დოკუმენტების 12-ტომიანი პუბლიკაციის² IVI ტომებში³

ამიტომ, „მაჯმუ'ეიე ნასერი“-ს კრებულზე მსჯელობისას, მასთან დაკავშირებული ტექსტოლოგიური თუ არქეოგრაფიული საკითხების გასარკვევად გვერდს ვერ ავუვლით „აქტებთან“ მისი მიმართების საკითხს.⁴

2 Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссиею, Архив Главного Управления Наместника Кавказского, под ред. Ад. Берже, Тифлис, Типография Главного Управления Наместника Кавказского, тт. I-XII, 1886-1904

3 „აქტების“ სპარსული საბუთების რაღაც ნაწილი სხვადასხვა დროს გამოაქვეყნეს პროფ. მაგალი თოდუამ (35 საბუთი), Тбилисская коллекция персидских фирманов. 1995. Т. I, Составили: Владимир Путуридзе, А. Берже, Дж. Гаибов и др. ; Подготовка к печати, перевод, комментарии и словарь М. Тодуа, Кутаисский гос. ун-т им. А. Церетели. Груз. гос. науч.-производ. объединение „Мематиане“, Центральный государственный исторический архив Грузии. Кутаиси 1995. ირანელმა მეცნიერებმა ფათემე ორუჯი

فاطمه اروجی، روابط فتحعلی شاه قاجار با شاهزادگان و امرای گرجستان بر اساس اسناد فارسی و روسی (آرشیوهای روسی و گرجی)، تاریخ نامه ایران بعد از اسلام، سال نهم، شماره شانزدهم، بهار و تابستان 97، صفحات 39-64

(Orouji, Fatemeh. „Ravabet-e Fath-'Ali Shah Qajar ba shahzadegan va omara-ye Gorjestan bar asas-e asnad-e Farsi va Rusi (arshivha-ye Rusi va Gorji)“, *Tarikhname-ye Iran-e B'd az Eslam*, Vol. 9, No. 16 (Tehran, 1397/2018): 39-64. The Relations of Fath 'Ali Shah Qajar with the Georgian Princes and Governors based on the Russian and Persian Documents in the Russian and Georgia Archivals) ფათემე ორუჯი სტატიას ფათჰ-ალი შაჰის პოლიტიკის შესახებ დაუროთო ოთხისაბუთის ფოტოპირი „აქტებიდან“ (AKAK, ტ. II, დოკ. №№ 1173, 1652, 1653, 1654, რომლებიც შეესატყვისება ჩვენი კრებულის №№ 28, 44, 45, 46 საბუთებს). ვიცეპოლკოვნიკმა მოჰამად ქაშმირიმ გამოაქვეყნა „აქტების“ 18 საბუთი چند دوم محمد کشمیری، سند تاریخی، بررسیهای تاریخی، شماره 4 سال سیزدهم (Kashmiri, Mohammad. „Chand sanad-e tarikhī“. Barrasihaye Tarikhī XIII/4 Tehran, 1357/1978 გვ 233-272). თავის პუბლიკაციაში მოჰამად ქაშმირიმ რეჯეზ ფაშას ოსმალური ბრძანება (№4) და არაბულ ენაზე დაწერილი საზავო გარიგება (№14) სპარსულად თარგმნილი გამოაქვეყნა.

4 კავკასიის არქეოგრაფიული კომისია შეიქმნა კავკასიის მეფისნაცვლის განკარგულებით 1864 წ. კომისიის თავმჯდომარედ დაინიშნა ადოლფ ბერჟე. კომისიის შექმნისა და მოღვაწეობის ერთ-ერთ უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა მნიშვნელოვანი ისტორიული ძეგლებისა და დოკუმენტების გამოქვეყნება. „აქტებში“ გამოქვეყნებული საბუთების ძირითადი ნაწილი მოიცავს ასწლოვან ისტორიულ ეპოქას მე-18 საუკუნის შუა ხანებიდან მე-19 საუკუნის შუა ხანებამდე, ეს საბუთები უძვირფასეს ცნობებს შეიცავს რუსეთის მიერ კავკასიის დაპყრობის ისტორიის შესახებ, აგრეთვე

„აქტების“ პუბლიკაციაში შესული რამდენიმე ათასი საბუთიდან უმრავლესობა რუსულენოვანია ან ადგილობრივი ენებიდან რუსულ ენაზეა თარგმნილი, თუმცა იშვიათი არაა დედნის ენაზე (ქართულად, სომხურად, სპარსულად, არაბულად, თურქულად) დაწერილი საბუთები, რომლებსაც რუსული თარგმანი ახლავს. მათ შორისაა არაბული გრაფიკით შესრულებული 151 „აღმოსავლური“ (სპარსული, არაბული, თურქული) საბუთი, რომელთაგან 112 ცალი „მაჯმუ‘იე ნასერი“-ს კრებულშია მოთავსებული.⁵

დოკუმენტებზე მუშაობის ა.ბერჟეს მიერ შემუშავებული ინსტრუქციის თანახმად, უცხოენოვანი საბუთები უნდა დაბეჭდილიყო დედნის ენაზე, ზუსტი რუსული თარგმანითა და შენიშვნებით.⁶ პუბლიკაციის შედგენის ეს წესები, ძირითადად, დაცული იყო. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ აღმოსავლური ტექსტების რუსული თარგმანები, საკმაოდ ხშირად, შემოკლებულია, არ მიჰყვება დედანს და გადმოსცემს საბუთის მხოლოდ ძირითად შინაარსს. რაც, როგორც ჩანს, სავსებით აკმაყოფილებდა აქტების შემდგენელთა მიზნებს. ამ ხარვეზზე მიუთითებს პროფ.მაგალი თოდუა და აღნიშნავს, რომ „გვიანი დროის სპარსული ფირმანები დატვირთულია (განსაკუთრებით დასაწყისში) მაღალფარდოვანი ეპითეტებით, ადრესატების ტიტულატურით და საბუთში მოხსენიებული პირებისადმი პატივისცემის გამომხატველი გამოთქმებით... ზოგიერთ გამოცემებში ისინი თარგმნილი არაა, გამოტოვებულიც კია ორიგინალის ტექსტში (მაგ. ა.ბერჟესთან). ჩვენ შევეცადეთ შეგვენარჩუნებინა ისინი, რამდენადაც მიგვაჩნია, რომ სპარსული ენის სტილის ისტორიისა და ირანული დიპლომატიის ეტიკეტის შესასწავლად მათ გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებათ“⁷

ჩვენ შევეცადეთ, რომ ქართული თარგმანი მაქსიმალურად მიახლოებული ყოფილიყო დედანთან.

რუსეთ-ირანის და რუსეთ-თურქეთის ომების, დამპყრობლის წინააღმდეგ კავკასიის ხალხების ბრძოლის შესახებ. ვინაიდან „აქტების“ გამოცემის უმთავრესი მიზანი კავკასიაში რუსული იმპერიული პოლიტიკის გამართლება იყო, ამიტომ კრებულისათვის მასალის შერჩევაც ამ მიზნით იყო განპირობებული და უმთავრესი ყურადღება სამხედრო მოქმედებებთან დაკავშირებულ მასალას ეთმობოდა.

5 კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის შტატში შედიოდნენ აღმოსავლური და ადგილობრივი ენების კარგი მცოდნეები, რომელთაც ევალეზოდან საბუთების რუსულად თარგმნა და მათი მომზადება პუბლიკაციისათვის. სწორედ მთარგმნელად იყო მიწვეული კომისიაში აღმოსავლური ენების უბადლო მცოდნე მირზა ფათალი ახუნდოვი, რომელსაც ეკუთვნის „აქტების“ აღმოსავლური ტექსტების რუსული თარგმანი.

6 საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 8, რგ. 1, საქმე 4136, ფურც. 32. ვუთითებთ მაქსიმჩიკის და მანიშევის სტატიის მიხედვით А. Н. Максимчик, С.Б. Манышев, «...Собрать из Архивов Главнейшие Акты и Сведения...» (Кавказская Археографическая Комиссия и Архивное Дело на Кавказе во второй половине XIX в.) Новое Прошлое • The New Past • №2, 2020, გვ.51

7 მ. თოდუას დასახ.ნაშრ., გვ.7

„აქტების“ მასალა საშუალებას გვაძლევს განვიხილოთ ცალკეული არქეოგრაფიული თუ ტექსტოლოგიური დეტალები⁸

გასარკვევია „მაჯმუე“-ს ხელნაწერის შედგენის ისტორია, მისი როგორც ზოგადი მიზანი, ისე ტექნიკური საკითხები

„მაჯმუე“-ს უშუალო წყარო, შესაძლოა, „აქტები“ არ ყოფილიყო, არამედ „აქტები“-ს აღმოსავლური საბუთები და „მაჯმუე“ რაღაც საერთო წყაროდან ყოფილიყო გადაწერილი. შესაძლოა, ამაზე მიუთითებდეს, მაგ., ის შემთხვევები, როდესაც „მაჯმუე“-ში გვხვდება ფრაგმენტები, რომლებიც არაა „აქტებში“ (იხ. მაგ., საბუთი №17.). თუმცა, „მაჯმუე“-ს კომპოზიციური აგება და საბოლოო რედაქტირება უთუოდ „აქტების“ მიხედვით მოხდა. ამის უტყუარი მაჩვენებელია ის, რომ „მაჯმუე“-ში შესული საბუთები „აქტების“ საბუთების თანამიმდევრობას იმეორებს (ამის საილუსტრაციოდ იხ. ცხრილი ქვემოთ). კერძოდ, კრებულში საბუთები დაყოფილია შვიდ ნაწილად, „აქტების“ ტომებში მათი განთავსების მიხედვით და ეს ნაწილები დასათაურებულია „აქტების“ ტომების მიხედვით (ტომი პირველი – جلد اول (ხელნაწერის 382b გვერდი), ტომი მეორე – جلد دوم (394 გვ.), მეორე ტომის მეორე ნაწილი – جلد دوم از جلد اول (402 b გვ.), ტომი მესამე – جلد سوم (415 b გვ.), ტომი მეოთხე – جلد چهارم (427 b გვ.), მეხუთე და მეექვსე ტომები – جلد پنجم و ششم (430b გვ.), [საბუთები] მეექვსე ტომიდან – جلد ششم از (436 გვ.)

„აქტებზე“ „მაჯმუე“-ს უშუალო დამოკიდებულების ნათელი მაგალითია კრებულის საბუთების დასათაურების თავისებურებანი. კრებულში შესული საბუთები ცალ-ცალკე არის დასათაურებული. საბუთების დასათაურება იმეორებს „აქტების“ საბუთების სათაურებს, შესრულებულია საბუთების ტექსტისაგან განსხვავებული ხელით, სტრიქონებს შორის შემთხვევით დარჩენილ თავისუფალ სივრცეზე ან, ზოგჯერ, აშიაზე. ეს გვაფიქრებინებს, რომ „მაჯმუე“-ს საბუთების დასათაურება, თავდაპირველად, შესაძლოა, არც იყო გათვალისწინებული, რადგან სათაურების მოსათავსებლად წინასწარ განსაზღვრული ადგილი დატოვებული არ ყოფილა და მდივანმწიგნობარი იძულებული იყო ეს ტექსტები სტრიქონებს შორის არსებულ სივრცეში ან ფურცლის მინდორზე დაეწერა, რაც, უმრავლეს შემთხვევაში, შეუფერებელი იყო ტექსტის დამაკმაყოფილებლად მოსათავსებლად და კალიგრაფიის ხარისხის გაუარესებას იწვევდა

„აქტებისა“ და ჩვენი კრებულის ამავე ურთიერთმიმართების მაჩვენებელია ის, რომ „მაჯმუეს“ „ტომებად“ დაყოფილ ნაწილებში, საბუთებს გასდევს კიდევ დამატებითი „მიდა“ ნუმერაცია, რომელიც შეესატყვისება

8 საბუთების გადაწერის შემდეგ, „აქტებში“ გამოქვეყნებამდე, ხდებოდა მათი ტექსტის რედაქტირება, ადგილობრივი ეთნონიმების, ჰიდრონიმების და ტოპონიმების გადმოცემის შესაბამისობისა და სიზუსტის შემოწმება, რადგან ხშირად ისინი უკიდურესად იყო გადაწერების მიერ დამახინჯებული. „აქტების“ შემდგენელთა მიერ გაწეული ეს შრომა ჩვენთვისაც სასარგებლო იყო, რამდენადაც დახმარებას გვიწევდა ონომასტიკური ლექსიკის გარკვევაში.

„აქტების“ ცალკეულ ტომებში საბუთების თანამიმდევრობას და რომელიც დანარჩენი ტექსტისაგან განსხვავებული საწერი იარლითაა დაუდევრად შესრულებული,

გარდა ამისა, ჯერჯერობით, ვიდრე უფრო სარწმუნო მტკიცებულებები არ გვექნება, მხოლოდ ვარაუდები შეიძლება გამოვთქვათ იმის მიზეზების შესახებ, თუ რატომ არ მოხვდა „მაჯმუე“-ს კრებულში 39 აღმოსავლური საბუთის ტექსტი, რომლებიც შეტანილია „აქტებში“:

კრებულის არქეოგრაფიული ანალიზისათვის საყურადღებო დეტალს წარმოადგენს სპეციალური მინაწერი გვერდების ქვედა მინდორზე – ე.წ. კუსტოდა – მომდევნო გვერდზე მოთავსებული ტექსტის პირველი სიტყვა. კერძოდ, ხელნაწერის 398, 396, 417, 418, 425, და 426 გვერდებზე მოთავსებული კუსტოდები წარმოადგენს „შიდა“ ნუმერაციის ნომრებს. ვინაიდან კუსტოდის დასმა ხდებოდა რედაქტირების ბოლო სტადიაზე, უშუალოდ კრებულის შეკვრის წინა სტადიაზე, მაშასადამე, მანამდე საბუთების დასათაურება და კრებულში შემავალი საბუთების „შიდა“ ნუმერაცია უკვე დასრულებული იყო.

კრებულის შექმნის პროცესი შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ: კრებულის სრული ტექსტი დაიწერა „აქტების“ ტომების გათვალისწინებით, უშუალოდ „აქტების“ მიხედვით ან მათთვის საერთო, რალაც მესამე წყაროზე დაყრდნობით, წინააღმდეგ შემთხვევაში „მაჯმუე“-ს ტექსტის ნაწილებად – „ტომებად“ დაყოფა ვერ მოხდებოდა. შემდეგ თვითოეულ საბუთს „აქტების“ მიხედვით გაუკეთდა სათაურები, რაც თავდაპირველად, როგორც ჩანს, არ იყო გათვალისწინებული, რადგან სათაურების მოსათავსებლად გათვალისწინებული ადგილი დატოვებული არ ყოფილა. ამის შემდეგ საბუთები დაინომრა „შიდა“ ნუმერაციით და, ბოლოს, ტექსტს გაუკეთდა კუსტოდები.

უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი ფაქტი. კერძოდ, „აქტებში“ მოთავსებული საბუთების ტექსტებს, მთელ რიგ შემთხვევებში, დასაწყისში დართული აქვს ბეჭდის წარწერის ტექსტი, ინვოკაციო ან სხვა მინაწერი, რასაც „მაჯმუე“-ში არ ვხვდებით და აქ საბუთის ტექსტი უშუალოდ მისი შინაარსობრივი ნაწილიდან იწყება. ამგვარი რამ ჩვეულებრივი მოვლენა იყო „ინშას“ ტიპის კრებულებისათვის, რომლებშიც, როგორც წესი, საბუთის მხოლოდ ძირითადი ტექსტი ან, ზოგჯერ, შემდგენლის თვალსაზრისით, შინაარსობრივად მნიშვნელოვანი ფრაგმენტი იყო ხოლმე მოთავსებული.

ჩვენი უმთავრესი მიზანი იყო „მაჯმუე“-ს კრებულში შესული საქართველოსთან დაკავშირებული საბუთების ქართულად თარგმნა. ხოლო კრებულის საფუძვლიანი კოდიკოლოგიურ თუ არქეოგრაფიულ შესწავლას დაბრკოლებას უქმნიდა ის გარემოება, რომ ჩვენ ხელთა გვაქვს კრებულის მხოლოდ ფოტოასლი, რაც მისი მხოლოდ ზედაპირული მიმოხილვის შესაძლებლობას იძლეოდა

ცალკე თემაა ამ კრებულით თავგადასავალი, კერძოდ, გოლესთანის სასახლეში მისი მოხვედრის დეტალები, თუმცა, ამას უშუალოდ ტექსტის შინაარსთან კავშირი არა აქვს და, ამდენად, შეიძლება, დამოუკიდებელი კვლევის საგნად ჩავთვალოთ.

„მაჯმუე-იე ნასერი“ კრებული საბუთების ჩამონათვალი

№1, გვ.382ბ. მცხეთის ეკლესიის შეწირულობათა შესახებ

№2, გვ.383. შაჰ-სეფის ფირმანი საქართველოს კათალიკოსის სახელზე პატივისცემის გამოხატვით შევარდნისა და ლეონის გაგზავნის გამო

№3, გვ.383. შაჰ სულეიმანის ფირმანი ურჩობის გამო კათალიკოსის გადაყენებისა და ახალი კათალიკოსის დანიშვნის შესახებ

№4, გვ.383ბ. შაჰ სულათნ-ჰოსეინის ფირმანი იესე (ალიყული-ხანის) სახელზე საქართველოს საქმეების მოწესრიგების შესახებ (ზილჰიჯა 1126 წ. = XII.1714 – I.1715)

№5, გვ.384. რეჯებ-ფაშას ბრძანება დომენტისთვის კათალიკოსობის წოდების დაბრუნების შესახებ. (25 მუჰარამი 1137 = 13. X.1724)

№6, გვ.384ბ. ნადერ-შაჰის ფირმანი საქართველოში ახალი სარდლის დანიშვნისა და თბილისის ციხის ალყაზე ჯარების გაგზავნის შესახებ (ჯუმადა ას-სანის 1147 = X-XI.1734)

№7, გვ.384ბ. ნადერ-შაჰის ფირმანი საქართველოს კათალიკოსის სახელზე აჯანყებულ ქარელთა დასჯისა და თბილისის ციხის აღების შესახებ (29 რაჯაბი 1147 წ.პ. = 24. XII.1734)

№8, გვ.385. ნადერ-შაჰის ფირმანი ახალი კათალიკოსის დანიშვნის შესახებ (რაბი ას-სანი 1155 პ. = VI-VII. 1742)

№9, გვ.385. ნადერ-შაჰის ფირმანი ანტონ კათალიკოსის სახელზე მისთვის კათალიკოსის წოდებულების წყალობის შესახებ (რეჯები 1157 პ. = VIII-IX.1744)

№10, გვ. 385ბ. ასლან-შაჰის(?) ფირმანი საქართველოს კათალიკოსად ანტონის დამტკიცების შესახებ (რაბი ას-სანი 1161პ. = III-IV.1748)

№11, გვ.386. იბრაჰიმ-შაჰის ფირმანი კათალიკოს ანტონისთვის ხალათის წყალობის შესახებ (საფარი 1162 პ. = I-II.1749)

№12, გვ.386 – 386ბ. იბრაჰიმ-შაჰის ფირმანი კათალიკოს ანტონის სახელზე ეკლესიის შეწირულობების მის სახელზე დამტკიცების შესახებ. (მუჰარამი 1162 პ. = XII.1748-I.1749)

№13, გვ.386ბ. შაჰროხის ფირმანი საქართველოს კათალიკოსის ანტონის სახელზე თეიმურაზ ხანის აზერბაიჯანის სარდლად დანიშვნის შესახებ (რამაზანის თვეს 1163 წელს (VIII-IX.1750).

№14, გვ.386ბ. სამშვიდობო შეთანხმება მეფე ერეკლესა და სოფ.ბიჯეთისა და სოფ.ხიშერჩის ლეკების თემებს შორის

№15, გვ.387. მოჰამმად მინასოვის წერილი დავით ბატონიშვილისადმი

№16, გვ.387ბ ჯავად-ხანის წერილი გენ.კნორინგს

№17, გვ.388ბ-389ბ. ჯავად-ხანის წერილი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

№18, გვ.389ბ – 390. მოჰამედ-ხანის წერილი კოვალენსკის

№19, გვ.390ბ – 391ბ. მოჰამედ-ხანის წერილი კოვალენსკის

№20, გვ.391ბ – 393. ხოის მმართველის ჯაფარ-ყული ხანის წერილი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

№21, გვ.394. ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილი ალი-აღა ყაზახელს ჰიჯრის 1221 წელს (= III.1806 – III.1807)

№22, გვ.394ბ. ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილი შამშადილის მოურავს თარხანოვს

№23, გვ.395. ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილი მელიქ გულნაზარს, მელიქ სარქისს, ნადერ-ქევხეს, ესტებან-ქევხეს, ავალუ-ქევხეს და თუმი-ქევხეს, გიგო-ქევხეს და შულავერის სხვა სომეხ უხუცესებს

№24, გვ.395. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი სოლომონ მეფის სახელზე 1218 (= III-IV.1804)

№25, გვ.395-ბ. აბას-მირზას მიმართვა ყაზახის უხუცესებს რაბი-ალ-ავალ 1219 (= VI-VII.1804)

№26, გვ.396. მირზა-შაფის წერილი ყაზახის უხუცესებს

№27, გვ.396ბ. ფანბაქის და შურაგელის უხუცესთა წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილს

№28, გვ.396ბ. ჯავად-ხანის წერილი კნ.ციციანოვს

№29, გვ.397ბ. ჰუსეინ-ხან ერევნელის მოწოდება შამშადილის უხუცესებს ნასიმ-ბეგს, ალი-ბეგს, ამირ-ყული ბეგს, მოჰამმად-ჰასან ბეგს და ალი-ყული ბეგს

№30, გვ.398 ბ. მამედ-ჰასან-ხანის მოწოდება აყსაის სამღვდელოების, უხუცესების და სხვ. სახელზე

№31, გვ.399. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი მოჰამმად-ჰასან ხან შაქელის სახელზე 1219 რამაზანს (= XII.1804-I.1805)

№32, გვ.399 ბ. სელიმ ხანის წერილი კნ.ციციანოვს

№33, გვ.400. მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი კნ.ციციანოვს

№34, გვ.400 ბ. მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი კნ.ციციანოვს

№35, გვ.400 ბ. მუსტაფა-ხანის წერილი კნიაზ ციციანოვს.

№36, გვ.401 – 402. მუსტაფა-ხანის წერილი კნიაზ ციციანოვს

№37, გვ.402 ბ – 403. მუსტაფა-ხანის წერილი კნიაზ ციციანოვს

№38, გვ.402 ბ. მუსტაფა-ხანის წერილი კნიაზ ციციანოვს.

№39, გვ.404. ჯაფარ-ყული აღას წერილი პოლკოვნიკ კარიაკინს, რუსული 1804 წ.14 მაისის თვისა

№40, გვ.404. ავარიის ყადის მირზა-მოჰამმადის წერილი კნიაზ ციციანოვს

№41, გვ.404 ბ. სულთან-აჰმედ ხანის (ავარელის) წერილი კნიაზ ციცია-ნოვს ზილ-კადა 1218 (II-III.1804)

№42, გვ.405. ტაბასარანის ყადის მემედის წერილი მეჰდი-ხანს, თარყის შამხალს.

№43, გვ.405 ბ. თავრიზის ბეგლარბეგის აჰმედ-ხანის წერილი კნიაზ ციცია-ნოვს

№44, გვ.406 – 406 ბ. ფათჰ-ალი შაჰის ბაბა-ხანის ფირმანი 1218 წლისა (IV.1803 – IV.1804)

№45, გვ.406ბ – 407. [ფათჰ-ალი შაჰის – ბაბა-ხანის] ფირმანი მამედ-ჰუსეინ ბეგის, ნასიბ-ბეგის, მუსტაფა-ბეგისა და ზაგემისა და შამშადილის სხვა უზუცესების სახელზე რეჯები 1218 წლისა (=X-XI.1803)

№46, გვ.407-407ბ. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი კახეთის უზუცესებსა და მთელ მოსახლეობას 1218 წლის ზილ-ჰიჯას (= III-IV.1804)

№47, გვ.407ბ. მირზა-შაფის წერილი თამაზ-ბეგ ეშიკალასი-ბაშის

№48, გვ.407ბ – 408. მირზა მოჰამად-შაფის (ფათჰ-ალი შაჰის სადრ აზამის) წერილი კავკასიის მთავარსარდალს. მიღებულია 1804 წ. 23 მაისს

№49, გვ.408ბ – 409. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი იმერეთის მეფე სოლომონს 1219 წ. ჯუმადა აღ-ავალისა (= VIII-IX.1804)

№50, გვ.409. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი თბილისის მოსახლეობას ჯუმადა აღ-ავალ 1219 (= VIII-IX.1804)

№51, გვ.409ბ – 410. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ფარნაოზ ბატონიშვილს ჯუმადა აღ-ავალისა 1219 წ. (= VIII-IX.1804)

№52, გვ.410. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ფარნაოზ ბატონიშვილს ჯუმადა აღ-ავალს 1219 (= VIII-IX.1804)

№53, გვ.410 – 410ბ. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ყარაყალხანის, ოსეთისა და ჩერქეზეთის უზუცესებს 1219 წ. შაბანისა (= XI-XII.1804)

№54, გვ.410ბ. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ქართველ თამაზ-ბეგს (თამაზ ორბელიანს) ჯუმადა აღ-ავალს 1219 (= VIII-IX.1804)

№55, გვ.411. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი მთელ ჩერქეზ ხალხს ჯუმადა აღ-ავალს 1219 (= VIII-IX.1804)

№56, გვ.411ბ – 412. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ყაბარდოს, ჩეჩნეთის და ოსეთის თავადებს, ბეგებს, ოზდენებს, რიშეფიდებს და ხალხს 1219 წ. ჯომადა ას-სანის (= IX-X.1804)

№57, გვ.412. მემედ-ხანის შაქელის წერილი ყაბარდოს თავადებს, უზუცესებს და თემებს

№58, გვ.412 ბ. შაჰ თამაზის ფირმანი წახურის მმართველს ადი-კურკულუ ბეგს, რეჯები 970 (= III-IV.1563)

№59, გვ.412 ბ. შაჰ-აბასის ფირმანი წახურის მბრძანებელს ალი-სულთანს რაბი-აღ-ავალ 1025 (III-IV.1616)

№60, გვ.413. შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამად-ხან წახურელს, რაბი ას-სანი 1042 (= X-XI. 1632)

№61, გვ.413. [შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამმად-ხან ბეგ წახურელს]. 18 რაბი ალ-ავალ 1045 (= VIII-IX.1635)

№62, გვ.413. [შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამმად-ხან ბეგ წახურელს]. ზილ-კადა 1045 (= IV-V.1636)

№63, გვ.413 ბ. [შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამმად-ხან ბეგ წახურელს]. რამაზანი 1046 (= I-II.1637)

№64, გვ.413 ბ. შაჰ აბასის ფირმანი წახურის მფლობელის მოჰამმად-ბეგის შვილის ხალილ ბეგის სახელზე, რაბი ოს-სანი 1052 (VI-VII.1642)

№65, გვ.413 ბ. შაჰ სეფის ფირმანი ხალილ ბეგ წახურელის სახელზე, რამაზანი 1052 (= XI – XII.1642)

№66, გვ.414. შაჰ სეფის ფირმანი ყარაყალხანის ერისთავის სარიდანის სახელზე, მუჰარამი 1057 (= II-III.1647)

№67, გვ.414. შაჰ სულთან-ჰუსეინის ფირმანი წახურის მფლობელს ალი-სულთანს, რეჟები 1107 (=II-III.1696)

№68, გვ.414. შაჰ სულთან-ჰუსეინის ფირმანი აზერბაიჯანის ვეზირის სახელზე, რაბი ალ-ავალ 1113 (= VIII-IX.1701)

№69, გვ.414. შაჰ სულთან-ჰუსეინის ფირმანი ალი-სულთან წახურელს, საფარი 1113 (=VII-VIII.1701)

№70, გვ.414. შაჰ სულთან – ჰუსეინის ფირმანი 1122 წლისა (= IX-X.1710)

№71, გვ.414 ბ. ნადირ-შაჰის ძმისწულის იბრაჰიმ-ხანის ფირმანი წახურის მფლობელს აჰმედ-ხანს ზილ-ჰიჯა 1161 (= XI-XII.1748)

№72, გვ.415 ბ. ჰასან-ხან ერევნელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

№73, გვ.415 ბ. სელიმ ხან შაქელის თხოვნა

№74, გვ.416. ჯაფარ-ყული-ხან შაქელის წერილი გრაფი გუდოვიჩის სახელზე. მიღებულია რუსულ 29 მარტს 1807.

№75, გვ.416 ბ. სელიმ-ხან შაქელის წერილი ნაბი-ბეგ იბრაჰიმ-ბეგ ოღლის, შაქის მცხოვრებს. საფარი 1223წ. (= III – IV. 1808)

№76, გვ.416-ბ. სელიმ-ხანის მოწოდება მირზა-იბრაჰიმის (შაქელის) სახელზე რაბი-ალ-ავალ 1223 (= IV-V.1808)

№77, გვ.417. სელიმ ხან შაქელის წერილი საფარ-ალი ბეგ აღამოლლან ოღლის, საფარი 1223 (= III-IV.1808)

№78, გვ. 417 ბ – 418. ჯაფარ-ყული ხან შაქელის წერილი გენერალ-მაიორ ნესვეტაევს

№79, გვ.418 ბ. ჯაფარ-ყული ხანის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

№80, გვ.418 ბ. მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს, რომელიც მიღებულია რუსულ 24 ივლისს 1804წ.

№81, გვ.418-ბ. [მუსტაფა-ხან შირვანელის წერილი] გენერალ ნებოლსინს მიღებული რუსულ 21 აგვისტოს 1806.

№82, გვ.419. მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი გენერალ ნებოლსინს რუსულ 16 სექტემბერს 1806

- №83, გვ.419. შიხ-ალი-ხანის წერილი მირზა-შაფის.
№84, გვ.420-ბ. შიხ-ალი-ხანის წერილი გრაფ გუდოვიჩს
№85, გვ.421-ბ. აბას-მირზას მიმართვა აყუმის ყადის ზილ-ჰიჯა 1221 (= II-III.1807)
№86, გვ.422. აბას-მირზას წერილი გრაფ გუდოვიჩს
№87, გვ.422-ბ. [აბას-მირზას წერილი გრაფ გუდოვიჩს].
№88, გვ.423-ბ. მირზა-შაფის წერილი გრაფ გუდოვიჩს
№89, გვ.424. [მირზა-შაფის წერილი გრაფ გუდოვიჩს]
№90, გვ.425. ყაემაყამის მირზა-ბოზორგის წერილი გრაფ გუდოვიჩს
№91, გვ.425 ბ. მირზა-ბოზორგის წერილი გრაფ გუდოვიჩს
№92, გვ.425 ბ. ჯაფარ-ყული ხან შაქელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს [26 რეჯები].
№93, გვ.426. [ჯაფარ-ყული-ხან შაქელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს]
№94, გვ.426 ბ. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ნასიბ ბეგს, ალი ბეგს, ამირ-ყოლი ბეგს ქედხოდებს და შამშადილის სხვა პატივცემულ უზუცესებს ჯუმადა აღ-ავალ 1224 წ. (= VI-VII.1809)
№95, გვ.426 ბ. ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი სელიმ ხან შაქელს რაბი აღ-ახირა 1224 (= V-VI.1809)
№96, გვ.427 ბ. ჰოქმი აბას-მირზასი ლევან ბატონიშვილს, რამაზანი 1225 (= IX-X.1810)
№97, გვ. 427 ბ – 428. ერევნის სარდარის მოჰამმად-ჰოსეინ ხანის წერილი გენერალ ტორმასოვს
№98, გვ.428. ერევნის სარდარის მოჰამმად-ჰოსეინ ხანის წერილი ლევან ბატონიშვილს
№99, გვ.428-ბ. ელისუს სულტნის პოლკოვნიკ აჰმედ-ხანის წერილი გენერალ ტორმასოვს 8 რაჯაბს
№100, გვ.429. სულტან აჰმედ-ხანის წერილი გენერალ ტორმასოვს.
№101, გვ.429. [ელისუს სულტნის პოლკოვნიკ აჰმად ხანის წერილი ტორმასოვს] 13 ჯუმადა-ას-სანი 1224 (= 25.VII.1809)
№102, გვ.430. [ელისუს სულტნის პოლკოვნიკ აჰმად ხანის წერილი ტორმასოვს] 20 ჯუმადა-ას-სანი 1224 (= 1.VIII.1809).
№103, გვ.430. [ელისუს სულტნის პოლკოვნიკ აჰმად ხანის წერილი ტორმასოვს] 11 შავალი 1224 (= 18.XI.1809)
№104, გვ.430ბ – 431. აბას-მირზას 1812 წ. ბრძანებულება კახეთის თავად-აზნაურობის სახელზე
№105, გვ.431. სურხაი-ხანის წერილი ჯაფარ-ყული-ხან შექელს
№106, გვ.431 ბ – 432. ჯაფარ-ყული აღას წერილი მარკიზ პაულუჩის
№107, გვ.432. მეხტი-ყული ხანის შეტყობინება მარკიზ პაულუჩის, 3 საფარი 1812 (=15.II.1812)
№108, გვ.433-ბ. ფათჰ-ალი-შაჰის ფირმანი ტაბასარანის მფლობელს მო-

ჰამმად-მა'სუმს, რაბი-ალ-ავალს 1226 წელს (= III-IV.1811).

№109, გვ.434. პოლკოვნიკი სულტან-აჰმედ-ხან ელისუელის წერილი გენ.რტიშჩევს.

№110, გვ.434 ბ. ფათჰ-ალი-შაჰის ფირმანი მეჰდი-ყული ხან ყარაბაღელს ჯუმადა-ალ-ავალს 1227 წ. (= V-VI.1812).

№111, გვ.436. წერილი სულტან-აჰმედ-ხანისა გენერალ ერმოლოვს

№112, გვ.436-ბ. სურხაი-ხანის წერილი გენ.ერმოლოვს 11 მუჰარამი 1232 (1.XII.1816).

ქვემოთ მოგვყავს ცხრილი, რომელშიც მითითებულია „მაჯმუე-იე ნა-სერი“-ს კრებული საბუთების ნომრები ჩვენი პუბლიკაციის მიხედვით, ამ საბუთების ტექსტების მდებარეობა ხელნაწერში, ხელნაწერის „მიდა“ ნუმერაცია, შესაბამისი საბუთების მდებარეობა „აქტებში“, მ.თოდუას და მ. ქაშმირის პუბლიკაციებში

საბუთის №№	ხელნაწერის გვ.	ხელნაწერის „მიდა“ ნუმერაცია	„აქტების“ ტომი, გვერდი	მ.თოდუა, ტომი I, გვ., №№	ქაშმირის პუბლიკ. №№
№1	გვ.382b	1-	I, 9		
№2	გვ.383	2 نمره	I, 69	44, №29	1
№3	გვ.383		I, 69		2
№4	გვ.383b	3-	I,70		3
№5	გვ.384	4 –	I, 71		4
№6	გვ.384b	5 نمره	I, 72	167, №128	6
№7	გვ.384 b	6 نمره	I, 73	167, №129	7
№8	გვ.385	7-	I, 73		8
№9	გვ.385	8 نمره	I, 74	192, №151	9
№10	გვ. 385b	9 نمره	I, 75		10
№11	გვ.386	10 نمره	I, 75	197, №157	11
№12	გვ.386 – 386b	11 نمره	I, 76	195, №155	12
№13	გვ.386b	12 نمره	I, 76	199, №159	13
№14	გვ.386 b	13 نمره	I, 77		14
№15	გვ.387	14 نمره	I, 299		
№16	გვ.387 b	15 نمره	I, 607		16
№17	გვ.388b-389b	16 نمره	I, 610		15
№18	გვ.389 b – 390	17 نمره	I, 614		17

№19	გვ.390b – 391b	18 نمره	I, 615		18
№20	გვ.391b – 393	19-	I, 675		
№21	გვ.394	[1 نمره]	II, 171		
№22	გვ.394b	2 نمره	II, 172		
№23	გვ.395	3 نمره	II, 172		
№24	გვ.395	4 نمره	II, 362	204, №164	
№25	გვ.395-b	5 نمره	II, 562	219, №182	
№26	გვ.396	6 نمره	II, 562		
№27	გვ.396 b	7 نمره	II, 579		
№28	გვ.396 b	8 نمره	II, 589		
№29	გვ.397 b	9 نمره	II, 603		
№30	გვ.398 b	10 نمره	II, 639		
№31	გვ.399	11 نمره	II, 639	213, №175	
№32	გვ.399 b	12 نمره	II, 640		
№33	გვ.400	13 نمره	II, 659		
№34	გვ.400 b	14-	II, 660		
№35	გვ.400 b	15-	II, 663		
№36	გვ.401 – 402	16 نمره	II, 665		
№37	გვ.402 b – 403	17 نمره	II, 668		
№38	გვ.402 b	18-	II, 670		
№39	გვ.404	19-	II, 697		
№40	გვ.404	20-	II, 768		
№41	გვ.404 b	21 نمره	II, 770		
№42	გვ.405	22	II, 777		
№43	გვ.405 b	23 نمره	II, 801		
№44	გვ.406 – 406b	24 –	II, 802	202, №163	
№45	გვ.406b – 407	25-	II, 803	202, №162	
№46	გვ.407 – 407b	26 نمره	II, 804	204, №165	
№47	გვ.407b	27 نمره	II, 805		
№48	გვ.407b – 408	28 –	II, 807		
№49	გვ.408b – 409	29 نمره	II, 815	208, №170	
№50	გვ.409	30 –	II, 816	208, №169	

№51	გვ.409b – 410	31 نمره	II, 817	207, №168	
№52	გვ.410	32 نمره	II, 818	207, №167	
№53	გვ.410 – 410b	33 –	II, 818	207, №173	
№54	გვ.410 b	34 نمره	II, 818	212 №174	
№55	გვ.411	35 نمره	II, 819	214, №176	
№56	გვ.411b – 412	36 نمره	II, 820	210, №171	
№57	გვ.412	37 نمره	II, 949		
№58	გვ.412 b	38 نمره	II, 1085	19 , №2	
№59	გვ.412-b	39 –	II, 1085	23, №6	
№60	გვ.413	40 نمره	II, 1086	28, №13	
№61	გვ.413	41 –	II, 1086	29, №15	
№62	გვ.413	42 –	II, 1086	35, №19	
№63	გვ.413 b	43 نمره	II, 1087	37, №21	
№64	გვ.413 b	44 –	II, 1087	44, №30	
№65	გვ.413 b	45 –	II, 1087	41, №25	
№66	გვ.414	46 نمره	II, 1088	46, №32	
№67	გვ.414	47 –	II, 1088		
№68	გვ.414	48 –	II, 1088		
№69	გვ.414	49 –	II, 1088		
№70	გვ.414	[50 نمره]	II, 1089		
№71	გვ.414-b	51 –	II, 1093	195, №154	
№72	გვ.415 b	1 نمره	III, 249		
№73	გვ.415 b	2 –	III, 268		
№74	გვ.416	3 نمره	III, 277		
№75	გვ.416 b	4 –	III, 281		
№76	გვ.416-b	5 نمره	III, 282		
№77	გვ.417	[6]	III, 282		
№78	გვ. 417 b – 418	7 نمره	III, 283		
№79	გვ.418 b	8 نمره	III, 285		
№80	გვ.418 b	9 –	III, 294		
№81	გვ.418-b	10 –	III, 295		
№82	გვ.419	11 نمره	III, 296		

№83	გვ.419	12 –	III, 389		
№84	გვ.420-b	13 نمره	III, 406		
№85	გვ.421-b	14 نمره	III, 427		
№86	გვ.422	15 نمره	III, 436		
№87	გვ.422-b	16 نمره	III, 460		
№88	გვ.423-b	17 نمره	III, 462		
№89	გვ.424	18 [نمره]	III, 643		
№90	გვ.425	19 نمره	III, 468		
№91	გვ.425 b	20 –	III, 504		
№92	გვ.425 b	2[1] –	III, 504		
№93	გვ.426	22 نمره	III, 505		
№94	გვ.426 b	23 نمره	III, 506	215, №178	
№95	გვ.426 b	24 نمره	III, 506	215, №177	
№96	გვ.427 b	1 نمره	IV, 116		
№97	გვ. 427b – 428	2 –	IV, 494		
№98	გვ.428	3 نمره	IV, 495		
№99	გვ.428-b	4 نمره	IV, 547		
№100	გვ.429	5 نمره	IV, 606		
№101	გვ.429	6 –	IV, 607		
№102	გვ.430	7 نمره	IV, 609		
№103	გვ.430	8 نمره	IV, 609		
№104	გვ.430b – 431	1 نمره	V, 86	219, №183	
№105	გვ.431	2 نمره	V, 126		
№106	გვ.431b – 432	3 نمره	V, 134		
№107	გვ.432	4 نمره	V, 135		
№108	გვ.433-b	5 نمره	V, 151		
№109	გვ.434	6 نمره	V, 574		
№110	გვ.434-b	7 نمره	V, 575	216, №179	
№111	გვ.436	1 نمره	VI(2), 24		
№112	გვ.436-b	2 نمره	VI(2), 34		

DOCUMENTS ABOUT GEORGIA FROM THE ARCHIVE OF THE GOLESTAN PALACE

*(Translation, commentaries and introduction by Tamaz Abashidze.
Translation of Arabic documents by Tamar Mosiahvili)*

In the frame of the project „Documents about Georgia in Iranian archives and libraries of Iran“ the part of the compendium of handwritten documents, collected by the decree of Naser al-Din Shah at the end of the 19th c. is studied and translated. The compendium is named „Majmu'e-ye Naseri“ (Compendium of Naser). The part of this compendium (pp. 382-437) represents copies of documents concerning Caucasus.

This compendium is preserved in Golestan palace-museum in Tehran.

In the compendium are included 112 historical documents which concern Georgia and Caucasus and chronologically they cover period from the mid of the 16th c. till 1810ies.

The compendium includes different types of written monuments. There are decrees of highest officials, correspondence between local governors, civil and military leaders, petitions, requests, letters. Authors of these documents are Safavid shahs, governors of the Eastern Caucasian Muslim khanates, high ranked officials, etc. Addressees are Georgian kings and princes, governors and military commanders of the South Caucasus, high hierarchs of the Georgian church, dukes, governors of the Muslim khanates, etc.

The major part of documents included in the compendium, which directly concern Georgia or in which Georgia and Georgians are mentioned (82 documents) are translated are fully translated. Other 30 documents are only annotated.

The majority of documents (96) are in Persian, 15 documents are in Arabic, and 1 – in Ottoman Turkish. Documents in Arabic are translated by Tamar Mosiashvili.

it is worth to note that in the Russian translation of these documents are included in the compendium of documents published by the Archeographic commission of Caucasus (volumes I-VI, Tbilisi, 1886-1904). But translations are incomplete, full of mistakes and unreliable. So, it can be said unconditionally that our translations are the first, complete and reliable translations of these documents.

№1, p.382b. About donations to the Church of Mtskheta.

№2, p. 383. The firman (decree) of Shah-Sefi on the name of Catholicos of Georgia with expressions of respect due to sending falcon and wine

№3, p. 383. The firman of Shah Suleiman about the dismissal of Catholicos because of his disobedience and the apointment of the new Catholicos.

№4, 83.383b. The firman of Shah on the name of Iese (Alighuli-khan) about the arrangemen of Georgia's affairs (Dhu al-Hijjah 1126 = XII.1714 – I.1715)

№5, p.384. The order of Rejeb-Pasha about the returning of the title of Catholicos (25 Muharram 1137 = 13/10/1724)

№6, p. 384b. The firman of Nader Shah about the apointment of the new military commander about sending troops for the siege of Tbilisi fortress. (Jumada al-Thani 1147 = X-XI.1734)

№7, p. 384 b. The firman of Nader Shah in the name of Catholicos of Georgia about the punishment of rebeled Chanians and about the capture of Tbilisi fortress (29 Rajab 1147 = 24. XII.1734)

№8, p. 385. The firman of Nader Shah about the apointment of new Catholicos (Rabi as-San 1155 = VI-VII. 1742).

№9, p.385. The firman of Shah in the name of Anton Catholicos about mercifully giving him the title of Catholicos (Rejeb 1157 ჰ. = VIII-IX.1744)

№10, p. 385b. The firman of Aslan-Shah about the aproval of Anton as a Catholicos of Georgia (Rabi al-Thani 1161 = III-IV.1748)

№11, p. 386. The firman of Ibrahim-Shah about the giving the robe to Anton Catholicos (Safar 1162 ჰ. = I-II.1749)

№12, p.386 – 386b. The firman of Ibrahim-Shah addressed to Anton Catholicos about the approvment in his name of donations of the church. (Muharram 1162. = XII.1748-I.1749)

№13, p. 386b. The firman of Shahrokh in the name of Anton Catholicos about the apointement of Tahmurasb Khan as the military commander of Azerbaijan (Ramadhan 1163 = VIII-IX.1750).

№14, p. 386 b. The peace agreement between the King Erekle and Lezgin communities of the villages Bijeti and Khisherchi

№15, p. 387. The letter of Mohammad Minasov to the Prince David.

№16, p. 387 b. The letter of Javad Khan to the general Knoring.

№17, p. 388b-389b. The letter of Javad Khan to the general-liutenant Knoring.

№18, p. 389 b – 390. The letter of Mohammad Khan to Kovalenski.

№19, p. 390b – 391b. The letter of Mohammad Khan to Kovalenski.

№20, p. 391b – 393. The letter of the governor of Kho'i Jafar Quli Khan to the general-liutenant Knoring.

№21, p. 394. The letter of the Prince Alexander to Al Agha Qazakhi (1221= III.1806 – III.1807)

№22, p. 394b. The letter of the Prince Alexander to headman of Shamshadil Tarkhanov.

№23, p. 395. The letter of the Prince Alexander to Malik Gulnazar, Malik Sarkis, Nader Qevkhe, Esteban Qevkhe, Avalu Kevkhe and Tumi Kevkhe, Gigo Kevkhe and to other aldermenof Shulaveri.

№24, p. 395. of the King Solomon (1218 = III-IV.1804)

№25, p. 395-b. The address of Abbas Mirza to the aldermen of Kazakh (Rabi

al-Awwal 1219 = VI-VII.1804)

№26, p. 396. The letter of Mirza Shafi to the aldermen of Kazakh

№27, p. 396 b. The letter of aldermen of Panbak and Shurageli to the Prince Alexander.

№28, p. 396 b. The letter of Javad Khan to the prince Tsitsianov.

№29, p. 397 b. The appeal of Husain Khan Yerevani To the aldermen of Shamshadil – Nasim Beg, Ali Beg, Amir Quli Beg, Mohammad Hasan Beg and Ali Quli Beg.

№30, p. 398 b. The appeal of of Mamed Hassan Khan in the name of the clergy, alderman and others of Aqsai.

№31, p. 399. The firman of Fath Ali Shah in the name Mohammad Hasan Shaqi (Ramadan 1219 = XII.1804-I.1805)

№32, p. 399 b. The letter of Selim Khan to prince Tsitsianov.

№33, p. 400. The letter of Mustapha Khan Shirvani to prince Tsitsianov.

№34, p. 400 b. The letter of Mustapha Khan Shirvani to prince Tsitsianov.

№35, p. 400 b. The letter of Mustapha Khan Shirvani to prince Tsitsianov.

№36, p. 401 – 402. The letter of Mustapha Khan Shirvani to prince Tsitsianov.

№37, p. 402 b – 403. The letter of Mustapha Khan Shirvani to prince Tsitsianov.

№38, p. 402 b. The letter of Mustapha Khan Shirvani to prince Tsitsianov.

№39, p.404. The letter of Jaffar Quli Khan to the colonel Kariakin (14.05.2804)

№40, p. 404. The letter of the Qadi of Avaria Mirza Mohammad to prince Tsitsianov.

№41, p. 404 b. The letter of Sultan Ahmad Khan (Avarian) to prince Tsitsianov. (Dhu al-Qadah 1218 = II-III.1804)

№42, p. 405. The letter of the Qadi of Tabasaran Memed to Mahdi Khan, Shamkhal of Tarqi.

№43, p. 405 b. The letter of the belarbeg of Tabriz Ahmed Khanto prince Tsitsianov.

№44, p. 406 – 406b. The firman of Fath Ali Shah Baba Khan (1218 = IV.1803 – IV.1804)

№45, p. 406b – 407. The firman [of Fath Ali Shah Baba Khan] in the name of Nasib Beg, Mustapha Beg and other aldermen of Zagam and Shashadil (Rajab 1218 =X-XI.1803).

№46, p. 407-407b. The firman of Fath Ali Shah to the aldermen and entire population of Kakheti (Dhu al-Hijjah 1218 = III-IV.1804)

№47, p. 407b. The letter of Mirza Shafi to Tahmasb Ekisaghasi Bashi.

№48, p. 407b – 408. The letter of Mirza Mohammad Shafi (Sadr-e azam of Fath Ali Shah) to the military commander of Caucasus (received May 23, 1804).

№49, p. 408b – 409. The firman of Fath Ali Shah to the king of Imereti Solomon (Jumada al-Awwal 1219 = VIII-IX.1804)

№50, p. 409. The firman of Fath Ali Shah to the population of Teflis (Jumada al-Awwal 1219 = VIII-IX.1804)

№51, p. 409b – 410. The firman of Fath Ali Shah to the Prince Parnaoz (Jumada al-Awwal 1219 = VIII-IX.1804)

№52, p. 410. The firman of Fath Ali Shah to the Prince Parnaoz (Jumada al-Awwal 1219 = VIII-IX.1804)

№53, p. 410 – 410b. The firman of Fath Ali Shah to the aldermen of Qaraqal Khan, Osetia and Circassia (Shaban 1219 = XI-XII.1804)

№54, p. 410 b. The firman of Fath Ali Shah to the Georgian Tahmasb Beg (Tamaz Orbeliani) (Jumada al-Awwal 1219 = VIII-IX.1804)

№55, p. 411. The firman of Fath Ali Shah to the entire circassian people Jumada al-Awwal 1219 = VIII-IX.1804)

№56, p. 411b – 412. The firman of Fath Ali Shah to the lords, begs, ozdens, rishsefids and people of Kabarda, Chechnia and Osetia (Jumada al-Thani 1219 = IX-X.1804)

№57, p. 412. The letter of Memed Khan Shaki to the lords, aldermen and communities of Kabarda.

№58, p. 412 b. The firman of Fath of Shah Tahmasb to the governor of Tsakhuri Adi Kurkulu Beg (Rajab 970 = III-IV.1563)

№59, p. 412-b. The firman of Shah Abbas to the lord of Tsakhuri Ali Sultan (Rabi al-Awwal 1025 = III-IV.1616)

№60, p. 413. The firman of Shah Sefi to Mohammad Khan Artsukhi (Rabi al-Thani, 1042 (= X-XI. 1632)

№61, p. 413. The firman of Shah Sefi to Mohammad Khan Artsukhi (Rabi al-Awwal 18 1045 = VIII-IX.1635)

№62, p. 413. The firman of Shah Sefi to Mohammad Khan Artsukhi (Dhu al-Qadah 1045 = IV-V.1636)

№63, p. 413 b. The firman of Shah Sefi to Mohammad Khan Artsukhi (Ramadan 1046 = I-II.1637)

№64, p. 413 b. The firman of Shah Abbas on the name of the son of landlord of Tsakhuri Mohammad Beg Khalil Beg (Rabi al-Thani, 1052 (VI-VII.1642)

№65, p. 413 b. The firman of Shah Sefi on the name of Khalil Beg Tsakhuri (Ramadan 1052 = XI – XII.1642)

№66, p. 414. The firman of Shah Sefi on the name of the Elder of Qaraqalkhan Saridan (Muharram 1057 (= II-III.1647)

№67, p. 414. The firman of Shah Sultan-Husayn to the landlord of Tsakhuri Ali-Sultan (Rajab =II-III.1696)

№68, p. 414. The firman of Shah Sultan-Husayn on the name of the vazir of Azerbaijan, (Rabi al-Awwal 1113 (= VIII-IX.1701)

№69, p. 414. The firman of Shah Sultan-Husayn Ali-Sultan Tsakhuri (Saffar 1113 (=VII-VIII.1701)

№70, p. 414. The firman of Shah Sultan-Husayn of 1112 H.

№71, 3. 414-b. The letter of the nephew of Nader Shah to the laldlord of Tsakhuri Akhmed Khan. Kakheti (Dhu al-Hijjah 1161 (= XI-XII.1748)

№72, p. 415 b. The letter of Hassan Khan Erevani to the count Gudovich.

№73, p. 415 b. The request of Selim Khan Shaki.

№74, p. 416. The letter of Jafar Quli Khan on the name of the count Gudovich. Received the Russian March 1807.

№75, p. 416 b. The letter of Selim Khan Shaki to Nabi Beg Ibrahim oghli, resident of Shaki (Safar 1223 = III – IV. 1808)

№76, p. 416-b. The appeal of Selim Khan on the name of Mirza Ibrahim (Shaki) (rabi al-Awwal1223 = IV-V.1808)

№77, p. 417. The letter of Selim Khan Shaki to Safar Ali Beg Aghamoghlan Oghli (Safar 1223 (= III-IV.1808)

№78, p. 417 b – 418. The letter of Jafar Quli Khan Shaki to Major General Nesvetaev.

№79, p. 418 b. The letter of Jafar Quli Khan to

№80, p. 418 b. The letter of Mustapha Khan Shirvani to count Gudovich, which is received the Russian July 1804.

№81, p. 418-b. [The letter of Mustapha Khan Shirvani] to geberal Nebolsin. Received 21 August 1806 on Russian Calendar.

№82, p. 419. The letter of Mustapha Khan Shirvani to geberal Nebolsin. September 16 1806 on Russian Calendar.

№83, p. 419. The letter of Shikh Ali Khan to Mirza Shafi.

№84, p. 420-b. The letter of Shikh Ali Khan to count Gudovich.

№85, p. 421-b. The address of Abbas Mirza to the Qadi of Aqush ((Dhu al-Hijjah 1221 = II-III.1807)

№86, p. 422. The letter of Abbas Mirza to count Gudovich.

№87, p. 422-b. [The letter of Abbas Mirza to count Gudovich].

№88, p. 423-b. The letter of Abbas Mirza to count Gudovich.

№89, p. 424. [The letter of Abbas Mirza to count Gudovich]

№90, p. 425. The letter of Qaemaqam Mirza Bozorg to count Gudovich.

№91, p. 425 b. The Letter of Mirza Bozorg to count Gudovich.

№92, p. 425 b. The Letter of Jafar Quli Khan Shaki to count Gudovich (Rajab 26)

№93, p. 426. [The Letter of Jafar Quli Khan Shaki to count Gudovich]

№94, p. 426 b. The Firman of Fath Ali Shah to Nasib Beg, Ali Beg, Amir Qoli Beg Kedkhodas and other respected aldermen (Jumada al-Awwal 1224 = VI-VII.1809)

№95, p. 426 b. The Firman of Fath Ali Shah to Selim Khan Shaki (Rabi al-Thani 1224 = V-VI.1809)

№96, p. 427 b. The Hokm of Abbas Mirza to Prince Levan (Ramadan 1225 = IX-X.1810)

№97, p. 427 b – 428. The Letter of Sardar of Yerevan Mohammad Hosseyn Khan to General Tormasov.

№98, p. 428. The Letter of Sardar of Yerevan Mohammad Hosseyn Khan to Prince Levan.

№99, p. 428-b. The letter of Sultan of Elisu colonel Ahmad Khan General Tormasov. Rajab 8.

№100, p. 429. The letter of Sultan Ahmad Khan General Tormasov

№101, 83. 429. [The letter of Sultan of Elisu colonel Ahmad Khan General Tormasov]. (Jumada al-Thani 13 = 25.VII.1809)

№102, p. 430. [The letter of Sultan of Elisu colonel Ahmad Khan General Tormasov]. (Jumada al-Thani 20 (= 1.VIII.1809).

№103, p. 430. [The letter of Sultan of Elisu colonel Ahmad Khan General Tormasov]. (Shawwal 11, 1224 = 1.VIII.1809).

№104, p. 430b – 431. The decree of Abbas Mirza on the name of nobility of Kakheti.

№105, p. 431. The letter of Surkhai Kahn to Jafar Quli Shaki.

№106, p. 431 b – 432. The letter of Jafar Quli Agha to marquess Pauluch.

№107, p. 432. The Message of Makhti Quli Khan to marquess Pauluch (Safar 3, 1812 = 15.II.1812)

№108, p. 433-b. The Firman of Fath Ali Shah to ladlord of of Tabasaran Mohammad Ma'sum. (Rabi al-Awwal 1226 = III-IV.1811).

№109, p. 434. The letter of colonel Sultan Ahmed Khan Elisu to general rtishchev.

№110, p. 434-b. The Firman of Fath Ali Shah to Mahdi Quli Khan Qaragabaghi Jumada al-Awwal 1227 = V-VI.1812).

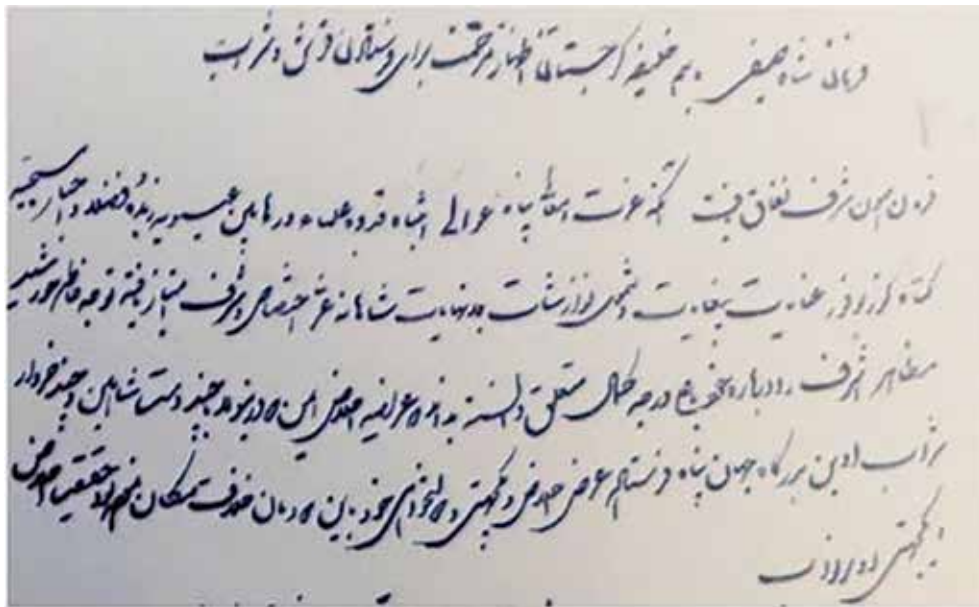
№111, p. 436. The letter of Sultan Ahmed Khan to general Yermolov.

№112, p. 436-b. The letter of Surkhai Khan to to general Yermolov. (Muharram 11, 1232 = 1.XII.1816).

مجموعه ناصری

№2, გვ.383

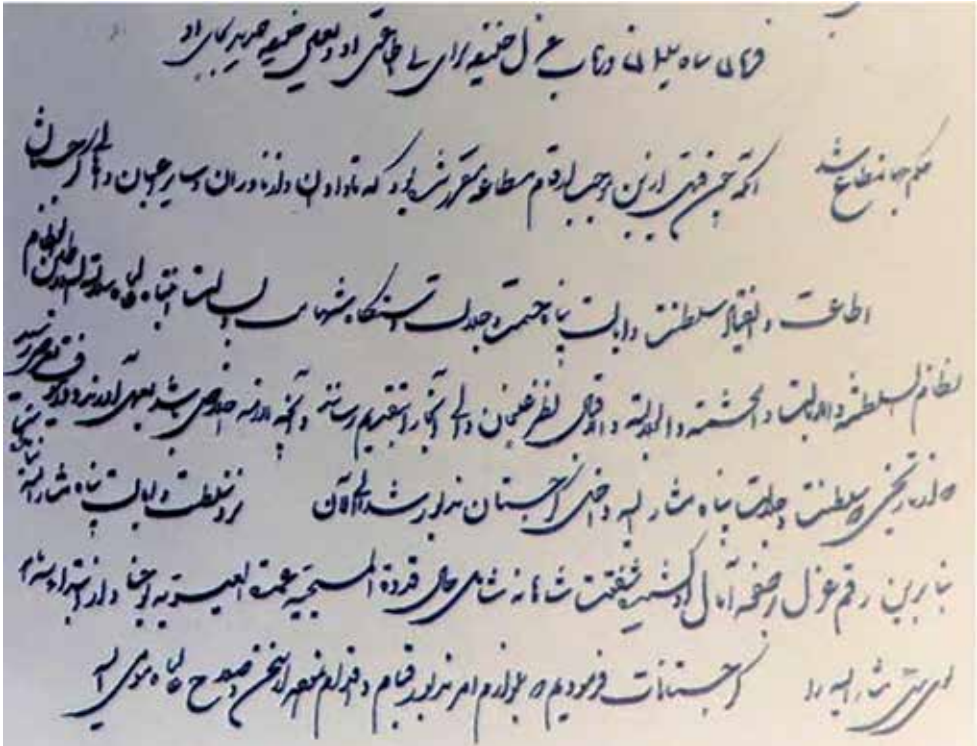
შაჰ-სეფის ფირმანი საქართველოს კათალიკოსის სახელზე პატივისცემის გამოხატვით შევარდნისა და ღვინის გაგზავნის გამო

გამოქვეყნდა უავგუსტოესი ფირმანი იმის შესახებ, რომ კეთილშობილებისა და დიდებულების თავშესაფარმა ქრისტიან სწავლულთა და ბერთა უმაღლესმა წინამძღოლმა, მესიის მოძღვრების სიბრძნისა და სამართლის ნაღებმა, კათალიკოსმა უსაზღვრო მეფური კეთილგანწყობის სიუხვისა და უკიდევანო გულითადობის საფუძველზე დიდებული ბედისწერა და გამორჩეული კეთილგანწყობა მოიხვეჭა. ყურადღების მზისებრი აზრის გამონათება მისდამი კეთილშობილ გამოვლენილად [და] მისი წოდების ღირსეულ კუთვნილებად ჩათვალოს. უწყოდეს, რომ ერთგულების თხოვნა რომელიც რამდენიმე შევარდენთან და რამდენიმე ხარვარ ედემის ღვინოსთან ერთად ქვეყნის მპყრობელის სასახლეში გამოაგზავნა [და] ამგვარად ხალიფობის ამ საგვარეულოს მიმართ თავისი ერთგულება, ერსულოვნება და კეთილგანწყობა გამოავლინა. მისი ერთგულებისა და ერთსულოვნების ჭეშმარიტება მმართველისთვის (ბოლო აკლია)

№3, გვ.383

შაჰ სულეიმანის ფირმანი ურჩობის გამო კათალიკოსის გადაყენებისა და ახალი კათალიკოსის დანიშვნის შესახებ

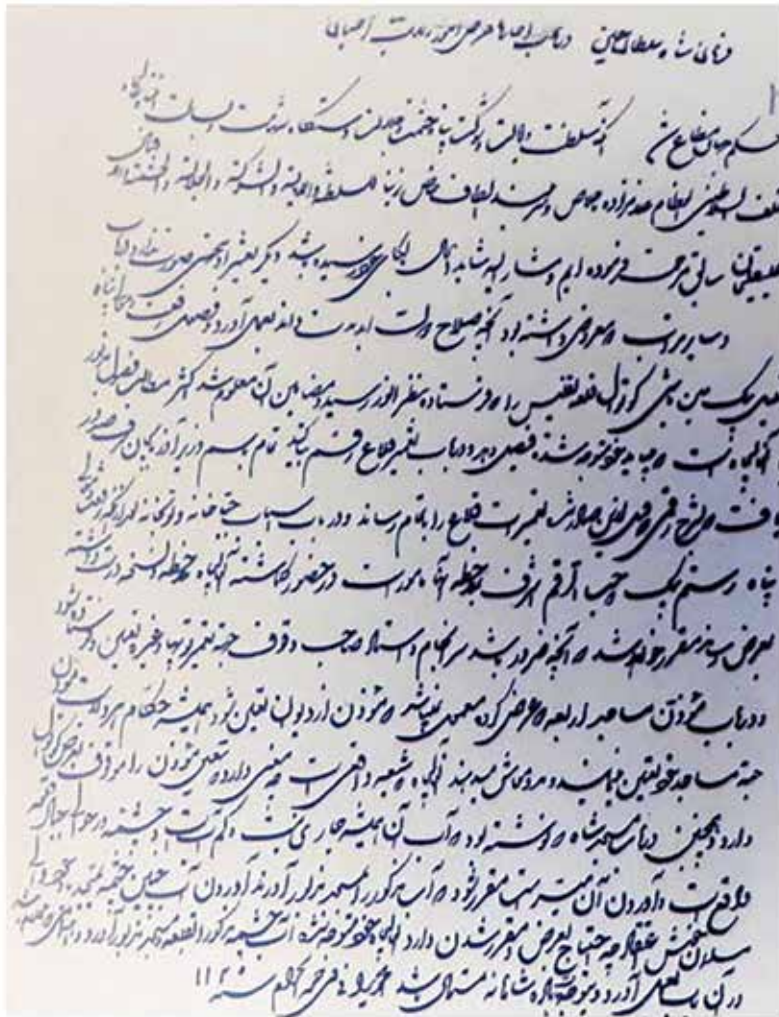

გამოვიდა ქვეყნის მპყრობელი ბრძანებულება, იმის შესახებ, რომ [როგორც] აქამდე სავალდებულო ბრძანებულების შესაბამისად დადგენილი იყო, რომ [ქართლის] საქართველოს თავადები, აზნაურები და სხვა დიდებულები და მოსახლეობა ემორჩილებოდა მმართველობისა და ქვეყნის თავშესაფარს, სიუხვის ბრწყინვალეობასა და დიდებას, ხელმწიფეთა მაღალადგილოვან შთამომავალთა სიმაჰადის, უშიშრობასა და სიფიზილეს, სახელმწიფოს და ოლქის მმართველ მოხელეს, და ბრწყინვალე და დიდებულ და ბედნიერ ნაზარალი ხანს იქაურ ვალის. [მისადმი] მორჩილება და აუცილებელი ერთგულება გამოიჩინონ. და ამჟამად მოგვაცხენეს, რომ იმ დროიდან რაც ზემოხსენებული ხელისუფლებისა და დიდებულების თავშესაფარი ხსენებულ საქართველოში შემოვიდა, დღემდე [კათალიკოზი] ზემოხსენებულ მმართველობისა და ქვეყნის თავშესაფარის წინაშე არ მოსულა, ამიტომ გათავისუფლების რაყამი მას გაეგზავნა. შაჰის წყალობა ვრცელდება ქრისტიანთა წინამძღვარზე, უმთავრესზე [მესიის მიმდევართა] შორის

იოანეზე და თევზის წლის სამთვეობის დასაწყისიდან ზემოხსენებული საქართველოების [კათალიკოზად] გვიბრძანებია, ხსენებული ბრძანების პირობებისამებრ მცდელობა და ძალისხმევა გამოიჩინოს და ზემოხსენებული მაღალადგილოვანის სიტყვასა და სიკეთეს [ნუ გადავა].

№4, გვ.383b

შაჰ სულთან-ჰოსეინის ფირმანი [იესეს (ალიყული-ხანის)] სახელზე საქართველოს საქმეების მოწესრიგების შესახებ

გამოვიდა ქვეყნის მპყრობელი ბრძანებულება იმის შესახებ, რომ მმართველობისა და ქვეყნის და ძლიერების თავშესაფარს, სიუზვის ბრწყინ-

ვალეებითა და დიდებით, ხელმწიფეთა მაღალადგილოვან შთამომავალთა სიმამაცით, უშიშრობითა და სიფხიზლით, ერთგულებითა და სიკეთით გამორჩეულ „ჩემ შვილს“, სახელმწიფოს და ოლქის მმართველი მოხელეობა ძლევამოსილ და ბრწყინვალე და დიდებულ და ბედნიერ ალიყულის ადრეც ვუწყალობეთ და ზემოხსენებული თავის ოლქში შესაძლოა ამჟამად დაბრუნდა. ამდენად, თქვენი შეცვლა ტყუილ-უბრალოდ არ მოხდება. [კათალიკოზისა] და სხვა მითითებული მოხელეების შესახებ [იცოდეთ] რომ რაც მარადიული ქვეყნის ინტერესებშია [ის] განახორციელოთ. ამბები, რომელიც თბილისის ციხის კომენდანტმა, დიდებისა და კეთილშობილების სავანემ ხალილ ბეგ მინბაშიმ ჩვენთან გამოგზავნა და მისი შინაარსი ცნობილი გახდა, უმრავლესობა ზემოხსენებული საქმეების მუხლებისა თქვენ გეხებათ და საჭიროა, რომ თავად მიაქციოთ ყურადღება და გადაჭრათ. ციხესიმაგრის აღდგენის შესახებ ბრძანება ყოველივეს დასამტკიცებლად აზერბაიჯანის ვაზირის სახელზე გამოიცა, რომ აქამდე გამოცემული ბრძანებების შინაარსის შესაბამისად დამთავრდეს ციხის აღდგენა, და ჯაბახანეს და თუფხანეს იარაღის შესახებ, მას შემდეგ რაც დიდებისა და კეთილშობილების საფარველი როსტომ ბეგი, რომელიც თანახმად დიდებული რაყამისა იმ ადგილის სამეთვალყუროდაა მოვლინებული, მაღალადგილოვანი წარმომადგენელის მონაწილეობით დააკვირდებიან და ნუსხას შეადგენენ, მოგვაცხენონ. დადგენილი იქნება, რომ რაც აუცილებელია, დაასრულონ და ზარბაზნებისა და სხვათა შესაკეთებლად გაწაფული ოსტატი დაინიშნა და გაიგზავნა. და პარასკევის მეჩეთის მუეძინის შესახებ, რომელსაც ითხოვდით, [ეს თხოვნა] არ შესრულდა, რადგან მუეძინი დივანიდან ინიშნებაო. ყოველთვის ყველა ველაეთის ჰაქემები [თავისი] მეჩეთის მუეძინს თვითონ ნიშნავდნენ და სარჩოს აძლევდნენ. თქვენ რომ ჭეშმარიტი შიიტი ხართ, როგორ ირდგენთ, რომ მუეძინის დანიშვნა კომენდანტის წარდგინებით მოხდეს. აგრეთვე შაჰის მეჩეთის წყლის შესახებ, როგორც ეწერა, ეს წყალი ყოველთვის არ მოედინება და წყალიც ცოტაა, ხოლო ციხის მთის მიდამოებში წყაროა და მისი [წყლის] გამოყვანა [აღვილად] შესაძლებელია. ვბრძანებ, რომ ეს წყალი ხსენებულ მეჩეთში მიიყვანონ. ამ წყაროს წყლის მეჩეთამდე მოყვანას, მითუმეტეს, [რომ] მუსლიმი ვალის კეთილ რწმენას რად უნდა დასტური და მტკიცება, ამ მაღალადგილოვანმა (=თქვენ) მიაქციოს ყურადღება, რომ ხსენებული მეჩეთის წყალი აღნიშნულ ციხესა და მეჩეთთან მიიყვანოს და ძალისხმევა, რომელიც საჭიროა ამ შემთხვევაში, გამოიჩინოს და უწყვეტი ფადეშაჰური ყურადღება იქნება. დაიწერა წმინდა ზილჰიჯას თვეს 1126 წლისა. (XII.1714 – I.1715)

№5, გვ.384

რეჯებ ფაშას ბრძანებულება დომე[ნ]ტისათვის კათალიკოსის
წოდების დაბრუნების შესახებ

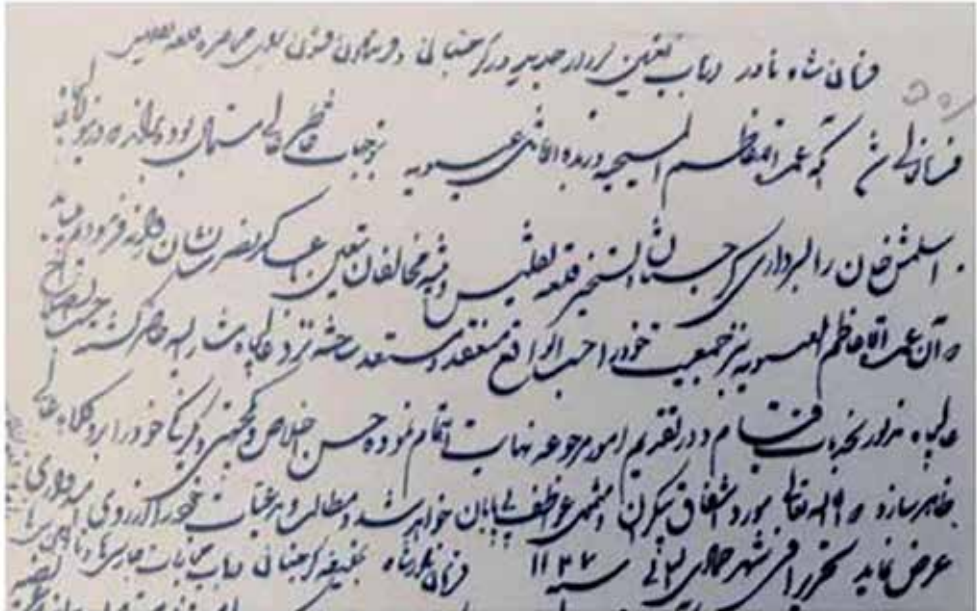
حکم حبیب شاه درباب احیای لقب محبیه بمرتبه
فروزان بن الله بمسجد ابا نقیصر و کاجیت محبت از نه واقع کمر طالبه سنک کت کلدی
نام رهت ختم عقیبه بکمبر شاه اولوزره برادرک اولان و قن خاں ضلالت ان علم فخر نصیب اولوب
سهنه یا و مخدول فرار اید کند من رخ و اید به تابع اولوب برهان مخفر و منروی اولد و قن صوره
خاتمه عاقبت شهریار کردن و قن غنیمت سر بر اید از غنیمت اولان حق بر می و می و اولد و قن
تبقن و ادغان باب استیما وینه قوم کرجان آوزرینه ریمان اولغی اناس اندیک عبدن جریه
جلیم سابقه چشم شکسته و سحره راس و ان و بر بوب کن لکوز غبار بر اید و انی خرسک خیره اید
ضبطی بچون اشوب و بوردی تحریر و صدر افندی لای شرف الصهر کرد و در وجه شرح اوزنه نقیصر
و کاجیت و ذاب اولان الوبه و ال ده واقع طالبه کرجیه اوزرینه رهت اولوب کان
ایمیه سن و منکره و لایت منوره ده سکن توار و ولد نادر و ده و کیشتر کیش طالبه سن منروی
اوزرینه ریمان بوب کند و به مخصوص اولان امور و خصوصه مرحمت ایوب و ان عظمی کز
اوزرینه رسوم عربیسن دیوب اداره امورینه کینه ده خند بقدر محبوب موجب بر لدر اید و در
و خلافت و حدیث انواع بخندن خنراز جناب ایمیه سن محرم سنه ۱۱۲۰

ქრისტიანთა შორის გამორჩეული, წარსულში თბილისის და კახეთის
და მთლიანად საქართველოებში მცხოვრებ ტომთა კათალიკოსო სახელად
დომე[ნ]ტი – ბედნიერი იყოს შენი გზის დასასრული – შენ, მსგავსად შენი
ძმისა, გზააბნეული ვახტანგისა, შიშით შეპყრობილი, გარკვეული დროის
მანძილზე იმალებოდი. ბოლოს, როდესაც ვერსად ჰპოვე სავანე და თავშე-

საფარი, თვინიერ ცამდე ამაღლებული, დიდებული სულთნის ჩრდილისა, ეაჯე მის სამეფო კარს თხოვნით, რომ შეეწყალებინე და წინანდებურად მოენიჭებინა შენთვის ქართველ ტომთა შორის უპირველესი სასულიერო წოდება. შემდგომად ამისა, მიტევების ყალმით წაიშალა [ბედისწერის] დაფაზე შენი წარსულის შეცოდებანი, მოგეცა შენ შენდობა და ნიშნად კათალიკოსის ანუ უპირველესი სასულიერო პირის წოდების შენთვის წყალობისა გებოძა ეს ბრძანებულება. ამიტომ შენ, ამ ბრძანებულების მიღების შემდეგ, ზემოხსენებულ საფუძველზე ვალდებული ხარ შეუდგე თბილისსა და კახეთში და მათზე დაქვემდებარებულ მიწებზე ქართველი ტომების უპირველესი სასულიერო პირის მოვალეობის აღსრულებას, ამ წოდებისათვის მონიჭებული ყველა უფლებით. ხოლო საქართველოს მოსახლეობა, თავადები, აზნაურები და სასულიერო პირები ვალდებულნი არიან, სცნონ ზემოხსენებული დომენ[ტი] თავის უპირველეს მოძღვრად და ყველა სასულიერო საქმე მასზე დამოკიდებულად მიიჩნიონ, მიართვან მას ჩვენი წესით ძველთაგანვე გადაკვეთილი სარგო და მის საქმეებში ნურავის ჩარევას ნუ დაუშვებენ. ასე შეასრულეთ გადაცდომისათვის პასუხისმგებლობის შიშით. 25 მუჰარამს 1137 წელს (13/10/1724)

№6, გვ.384b

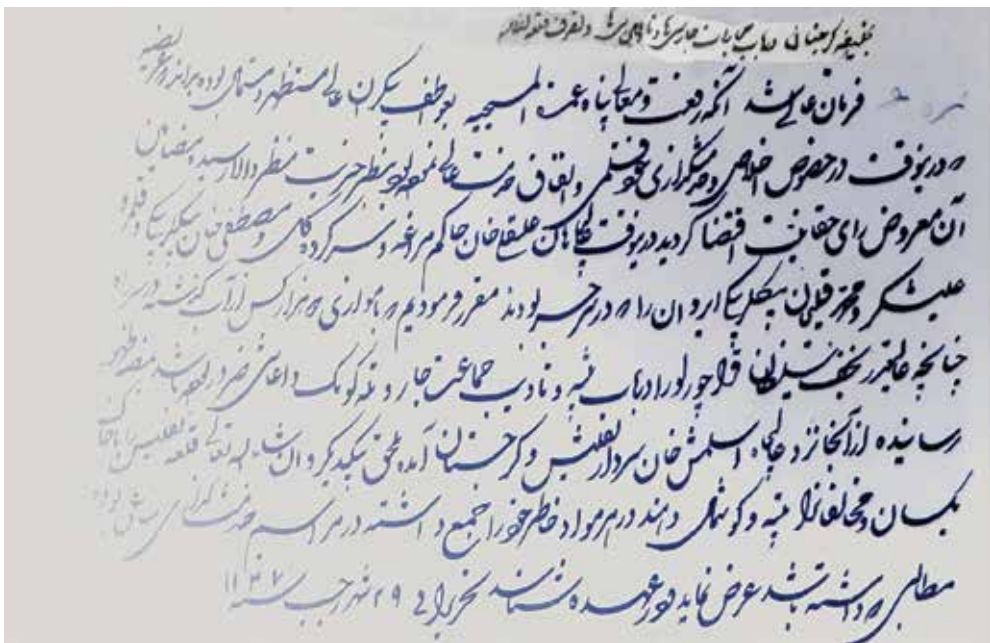
ნადერ-შაჰის ფირმანი საქართველოში ახალი სარდლის დანიშვნისა და თბილისის ციხის ალყაზე ჯარების გაგზავნის შესახებ

გამოვიდა მაღალი ფირმანი იმის შესახებ, რომ დიდებულ ქრისტიანთაგან უმთავრესმა, მათ შორის გამორჩეულმა კათალიკოსმა მაღალი ყურადღებით გამდიდრებულმა იცოდეს, რომ ამჟამად მაღალადგილოვანი ასლამას ხანი საქართველოს სარდლად და თბილისის ციხის დამპყრობლად და მოწინააღმდეგეთა დასასჯელად და ასკერებთან ერთად გასამარჯვებლად გავაგზავნეთ. საჭიროა, რომ ამ დიდებულ ქრისტიანთაგან უმთავრესმაც თავისი ხალხი რომელიც იქ ცხოვრობს ან შეიძლება ცხოვრობდეს, ზემოხსენებულ მაღალადგილოვანს მიახმაროს. მიზანშეწონილობის შესაბამისად ხსენებულმა მაღალადგილოვანმა აჯანყების ჩაქრობასა და ვითარებათა მოწესრიგებაში განსაკუთრებულ მონდომება გამოიჩინოს. თავისი გულწრფელობის, ერთსულოვნებისა და გულახდილობის სიკეთე მაღალი ვაქილების მიმართ გამოიჩინოს, რათა ღვთის მაღლით უსაზღვრო თანაგრძნობის და უკიდევანო მოწყალების ვითარება შეექმნას. და თავისი თხოვნები და საჩივრები იმედით მოგვახსენოს. დაიწერა ჯუმადა ას-სანის 1147

№7, გვ.384 b

ნადერ-შაჰის ფირმანი საქართველოს კათალიკოსის სახელზე
აჯანყებულ ქარელთა დასჯისა და თბილისის ციხის აღების შესახებ

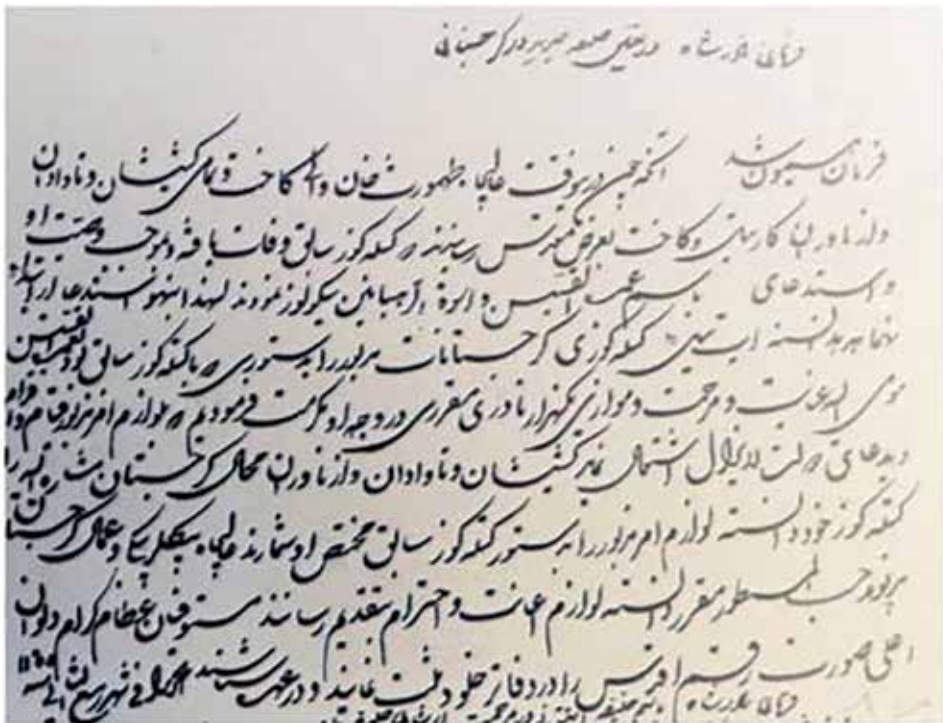

გამოვიდა მაღალი ფირმანი იმის შესახებ, რომ დიდებისა და კეთილშობილების სავანემ, ქრისტიანთა მეთაურმა კათალიკოსმა, უსაზღვრო კეთილ-

განწყობით მხარდაჭერილმა, იცოდეს რომ არზა რომელიც ამჟამად თავისი ერთგულებისა და მსახურების შესახებ დაწერა და მიგვართვა, კეთილად მიგვივიდა. ამ თხოვნის არსი სამართლიანია. ამჟამად მაღალადგილოვანები ალიყული ხანი მარალის ჰაქეში და მთავარი მეთაური [და] მუსტაფა ხან ბეგლარბეგი და ძლევამოსილი და მოჰამედ ყულიხან ერევნის ბეგლარბეგი, რომლებიც ხიდის თავში იყვნენ, გვიბრძანებია, რომ ორიათას კაცთან ერთად წყალზე გადავიდნენ გზის სათავეში რათა მაღალადგილოვან ნაჯაფ სულთან ყარაჯურლუს დაეხმარონ ჭარისა და თალის მოსახლეობის სასტიკად დასჯაში. აუცილებლად უნდა მივიდნენ. აქედან თბილისისა და საქართველოს სარდალთან მაღალადგილოვან ასლამას ხანთან მივიდნენ, ერთმანეთს შეუერთდნენ და ღვთის შეწევნით თბილისის ციხე მიწასთან გაასწორონ და მეტოქე დასაჯონ. ყველა საქმეში გონიერება მოიკრიბონ. მსახურებაში ბეჯითი იყვნენ. რამე საკითხი თუ იქნა, თხოვნით მოგვმართონ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება]. დაიწერა 29 რაჯაბის თვეს 1147 წელს (24.XII.1734).

№8, გვ.385

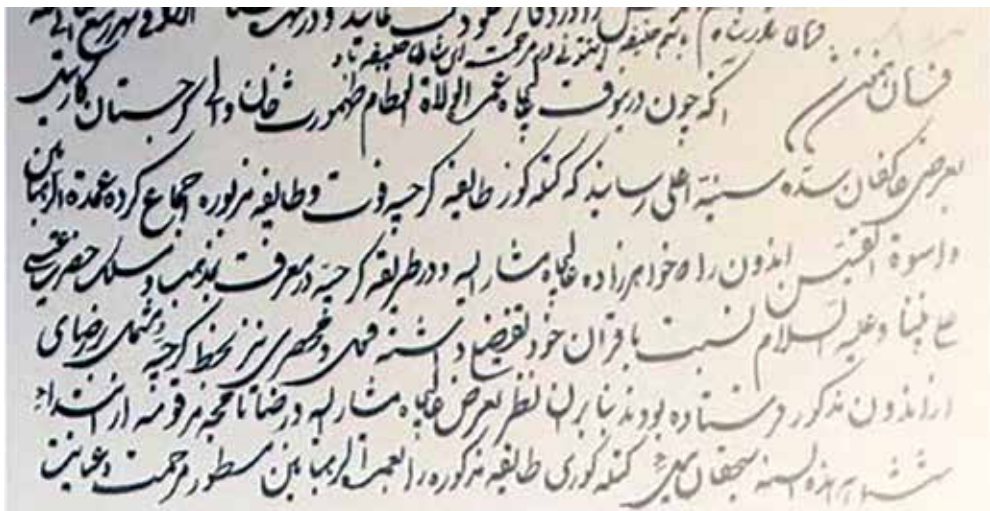
ნადერ-შაჰის ფირმანი ახალი კათალიკოსის დანიშვნის შესახებ

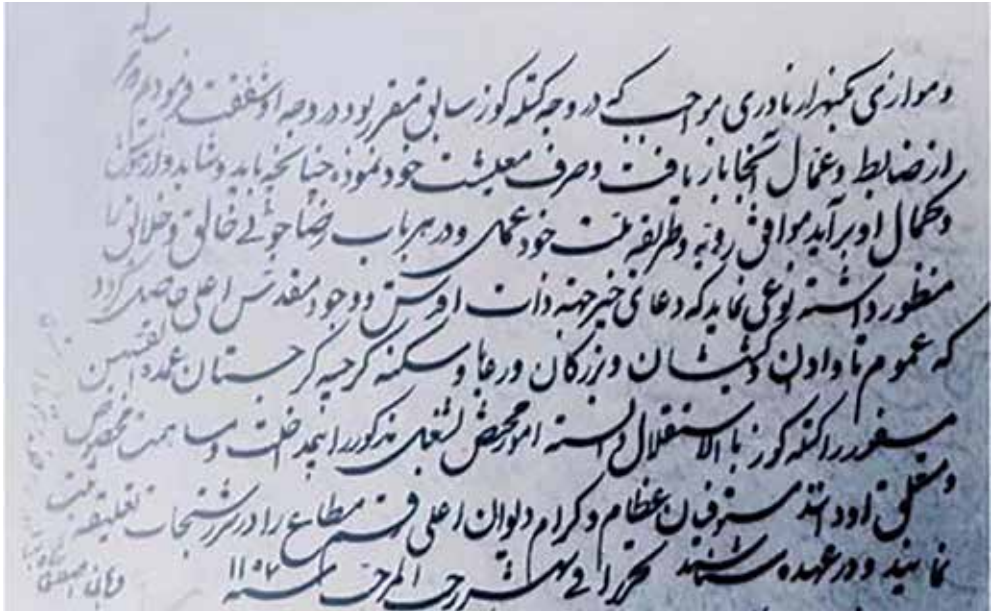

გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი იმის შესახებ, რომ როგორც ამჟამად მაღალადგილოვანი თეჰმურაზ ხანი კახეთის ვალი და ქართლისა და კახეთის ყველა მღვდლები და თავადები და აზნაურები მაღლმოსილი არზით შემოვიდნენ, რომ წინა კათალიკოსი გარდაიცვალა და მისი ანდერძის და თხოვნის საფუძველზე კათალიკოსობა უმთავრეს მოძღვარს და გამორჩეულ ბერ-მონაზონს ნიკოლოზს დაუმტკიცდეს. ამიტომ ვითარცა თხოვნა მიმდინარე ძალის წლის ცხრათვეობის დასაწყისიდან ხსენებული საქართველოების კათალიკოსობა იმ წესით, როგორც წინა კათალიკოსი იყო, ზემოხსენებულ უმთავრეს მოძღვარს ვუწყებოდა და ვუბოძეთ და ათასი ნადერის ოდენობის თანხა გულუხვად დავუმტკიცეთ, რათა მითითებული ბრძანების შესაბამისად ძალა და მონდომება [გამოიჩინოს] და ლოცვა ქვეყნის უკვდავებისათვის აღავლინოს. ზემოხსენებული საქართველოს მღვდლებმა და თავადებმა და აზნაურებმა თავის კათალიკოსად სცნონ ხსენებული ბრძანების მიხედვით წინა კათალიკოსის მსგავსად. ხსენებული საქართველოს მაღალადგილოვანმა ბეგლარბეგებმა და ომალებმა დაწერილის თანახმად დადგენილად იცოდნენ, რომ აუცილებელი დახმარება და საპატიო საჩუქრები მიართვეან. მაღალი დივანის კეთილშობილმა მუსტოფეებმა წმინდა რაყამის ასლი სამუდამო დავთარში გაატარონ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება]. დაიწერა რაზი ას-სანის თვეში 1155 წელს (VI-VII. 1742)

№9, გვ.385

ნადერ-შაჰის ფირმანი კათალიკოსად ანტონის დანიშვნის შესახებ

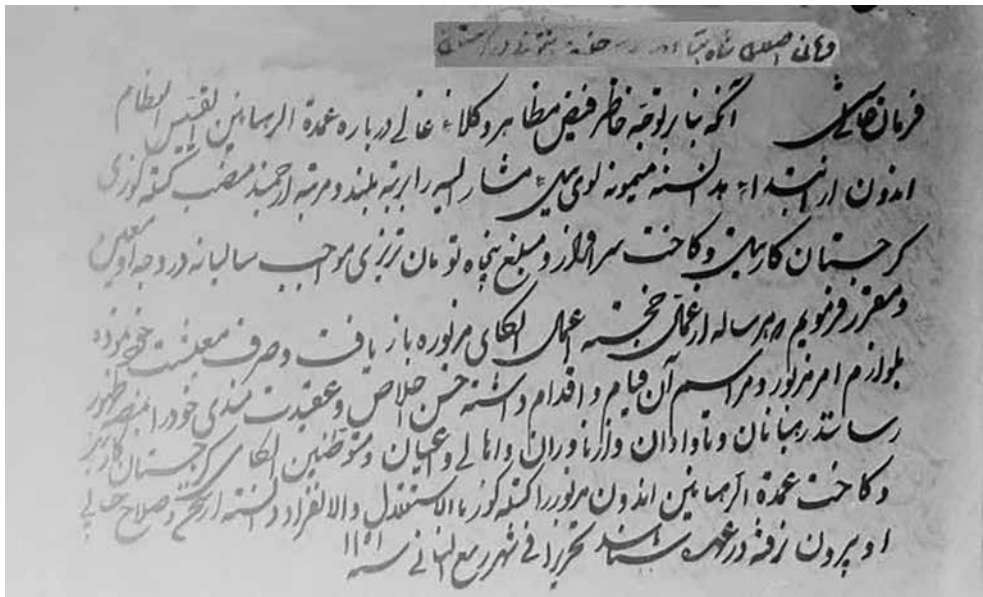

გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი იმის შესახებ, რომ როგორც ამჟამად მაღალადგილოვანი უმთავრესი ვალიებს შორის თეჰმურაზ ხანი ქართლის საქართველოს ვალი [ჩვენ] მაღალ წმინდა ზღურბლთან გვეახლა მოკრძალებული თხოვნით, რომ ქართველი ხალხის კათალიკოსი გარდაიცვალა და ეს ხალხი შეიკრიბა. უმთავრესმა ბერმა და სანიმუშო მოძღვარმა ანტონმა, რომელიც ხსენებული მაღალადგილოვანის დისშვილია და ქართველთა რწმენის და ყოვლადწმინდა იესოს მოძღვრებისა და მოციქულთა სწავლებების შემეცნებაში – და მშვიდობა მასთანაა – აღმატებულია თავის სწორთა შორის, გამოგზავნა ქართულად დაწერილი თანხმობა და განმარტება, რომელიც შეიცავს დათანხმებას ხსენებული ანტონისგან. ამის საფუძველზე ხსენებული მაღალადგილოვანის (=თეიმურაზის) თხოვნისა და თანხმობის წერილის შესატყვისად მიმდინარე თავის წლის ექვსთვეობის დასაწყისიდან ხსენებული ხალხის კათალიკოსობა ვითარცა უმთავრეს მოძღვარს ვუწყალობეთ და ვუბოძეთ და ათასი ნადერის ოდენობის გასამრჯელო, ფულადი თანხა, [როგორც] წინა კათალიკოსისთვის იყო დადგენილი, მის სარგოდ გვიბრძანებია, რომ ყოველ წელს იქაური მმართველებისა და მოხელეებისგან მიიღოს და სარჩოდ იქონიოს თავისთვის. როგორც სურს და ხამს და მისი მრწამსიდან და ღირსებიდან გამომდინარეობს, შესაბამისად თავისი ხალხის ადათ-წესებისა იმოქმედოს და ყველა შემთხვევაში ღვთისა და ხალხის გასახარებლად იღვაწოს [და] ახსოვდეს, რომ ლოცვა კეთილი მიზეზია ღვთაებრივი არსის და წმინდა ყოფის მოსაპოვებლად, რათა ყველა თავადმა და მღვდელმა და დიდებულმა და გლეხმა და საქართვე-

ლოში მცხოვრებმა ქართველმა ბრწყინვალე მღვდელთაგან უმთავრესი დამოუკიდებელ კათალიკოსად სცნონ, მითითებული საქმიანობის შესატყვისი საქმეები ჩაურევლად და დაუზიანებლად მის კუთვნილად იცნონ. მაღალი დივანის დიდებულმა და კეთილშობილმა მუსტოფებმა უზენაესი რაყამი გაითვალისწინონ, დაწერილი დაარეგისტრირონ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება]. დაიწერა პატივსაცემი რეჯების თვეში 1157 წელს (VIII-IX.1744).

№10, გვ. 385b

ასლან-შაჰის ფირმანი საქართველოს კათალიკოსად ანტონის დამტკიცების შესახებ ¹⁰

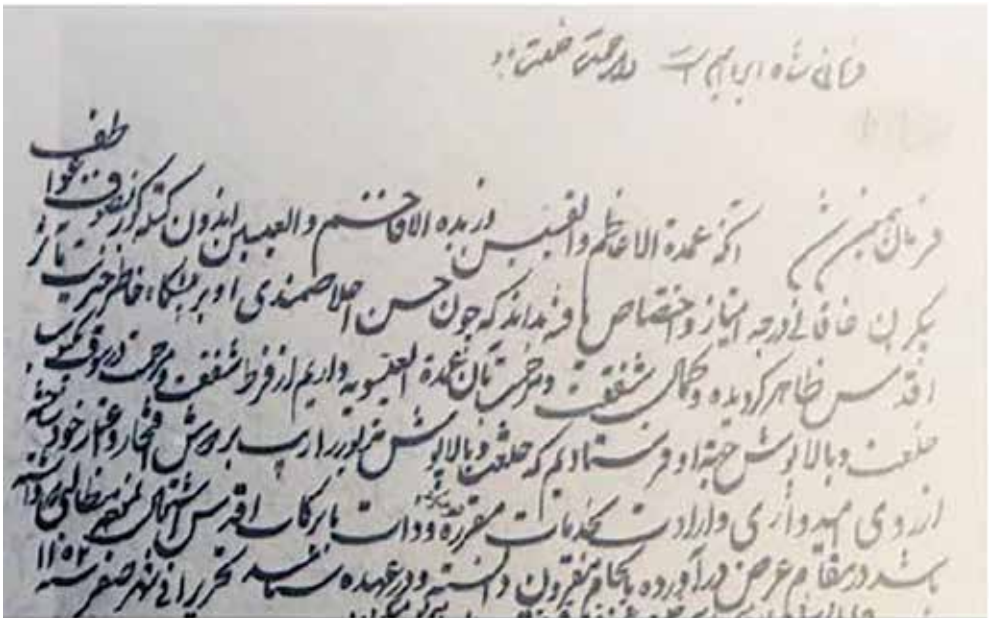
გამოვიდა მაღალი ფირმანი იმის შესახებ, რომ დიდებული ვეჯილების კეთილი აზრის ყურადღების გამოვლინების საფუძველზე, მოძღვართაგან

10) საბუთის დასათაურებაში უზუსტობაა. ეს საბუთი დათარიღებულია ჰიჯრის 1161 წ. რაბი ას-სანით (1748 წ. მარტი-აპრილი). საბუთის გამცემად მითითებულია ასლან-შაჰი. ამ დროს ირანის შაჰი იყო ალი-ყოლი ხანი, მეფობაში ადელ შაჰად წოდებული (1747 წ. ივლისი – 1748 წ. ივლისი), ხოლო ასლან შაჰის სახელით ირანში არც ამ დროს და არც მის ახლო ხანებში არავის უმეფია. შესაძლოა, საბუთის გამცემად სათაურში მითითებული „ასლან შაჰი“ იყოს ამირ ასლან ხანი, ნადერ შაჰის ახლო ნათესავი, რომელსაც, როგორც აზერბაიჯანის ბეგლარბეგს, აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ ფართო ადმინისტრაციული და პოლიტიკური უფლებები ჰქონდა მინიჭებული და ირანის ტახტზეც ჰქონდა პრეტენზია. ასლან ხანად იხსენიებს ამ საბუთის გამცემს ირანელი მეკლევარი მოჰამად ქაშმირი (იხ. Kashmiri, Mohammad. „Chand sanad-e tarikhi“. Barrasiha-ye Tarikhi XIII/4 (Tehran, 1357/1978): გვ. 244)

უმთავრესს დიდებულ მღვდელის ანტონის მიმართ, მიმდინარე ბედნიერი თევზის წლის დასაწყისიდან ზემოხსენებულს ეწყალობა მაღალი და საპატიო წოდება [და] თანამდებობა ქართლ-კახეთის საქართველოს კათალიკოსისა. და თანხა ორმოცდაათი თავრიზული თუმანი ყოველწლიურ ჯამაგირად დავუნიშნეთ და დავუდგინეთ, რათა ყოველ წელს მითითებული ოლქების შემოსავლებიდან ბედნიერი რწმუნებულებისგან მიიღოს და თავისი ხარჯი განესაზღვროს აღნიშნული ბრძანებისა და მისი წესის მიხედვით იმოქმედოს. თავისი ერთგულებისა და რწმენის სილამაზე გამოავლინოს. საქართველოს ქართლ-კახეთის ბერებმა და თავადებმა და აზნაურებმა და ხალხმა და დიდებულებმა და ჩასახლებულებმა ბერებს [შორის] უმთავრესი ზემოხსენებული ანტონი დამოუკიდებელ და ერთადერთ კათალიკოსად სცნონ, მის სიკჳვასა და დასაბუთებულ სიკეთეს არ გადაუხვიონ, სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება]. დაიწერა რაბი ას-სანის, 1161 წელს (III-IV.1748)

№11, გვ.386

იბრაჰიმ-შაჰის ფირმანი კათალიკოს ანტონისთვის ხალათის წყალობის შესახებ

გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი იმის შესახებ, რომ უმთავრესმა დიდებულთა და მოძღვართა შორის და გამორჩეულმა პატივცემულთა და ქრისტიანთა შორის კათალიკოსმა ანტონმა უსაზღვრო ხელმწიფური კე-

თილგანწყობა განსაკუთრებული ხარისხითა და თავაზით მოიხვეჭა, რათა როცა მისი გულწრფელობის მომნიშვნელობა ნათელი შეიქნა კეთილის-მყოფელ უწმინდეს აზრთა სასახლისათვის და წყალობისა და მოწყალების მაღლი ამ ქრისტიანთაგან გამორჩეულისადმი გამოვიჩინეთ და წყალობისა და მოწყალების სიუხვით ამჟამად ერთი ხელი ხალათი და მოსასხამი (ბა-ლაფუშ) მას გავუგზავნეთ, რათა აღნიშნული ხალათი და მოსასხამი თავისი პატივისა და ღირსების მხრებზე მოისხას [და] საიმედო და ერთგული მსახუ-რებისა და ლოცვის უწმინდესი საქმანობა განახორციელოს [და] რა მიზანიც აქვს, [თავისი] თხოვნა მოგვართვას და სავალდებულოდ სცნოს [ამის შეს-რულება]. დაიწერა საფარის თვეს 1162 წელს (I-II.1749).

№12, გვ.386 – 386b

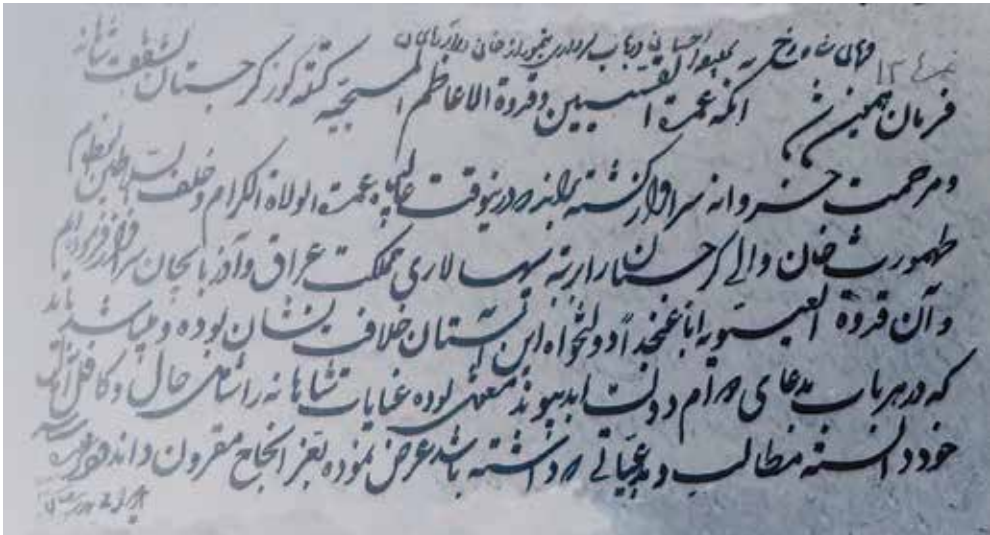
იბრაჰიმ-შაჰის ფირმანი კათალიკოს ანტონის სახელზე ეკლესიის შეწირულობების მის სახელზე დამტკიცების შესახებ

فرمان شاه ابراهيم شاه
 انکه بامر حضرت شاهنشاهی و در محراب
 عمدة الاعاظم الغیة و زبدة الزمان المسیحی
 کرجستان و بلدة قلیش و کوریشت
 سلطان شاه صفیه فرزند ارجمند که وقت
 که حاصل و نافع فراء و زراعت و زراعت
 مصارف کلبای فرزند کرده من بعد حاکم
 عالیه و الی و تا و اذان و کتبه انان و عموم
 حاکم مقرر در آنست که تمام عمدة
 کشتان و سبای و کلبان و خدمه و کلب
 من را لازم دانسته برستورایم سلطان
 فرزند ارجمند و نفع فراء و زراعت
 کاجنت و کارهای و کلبان و کلبان
 بقرای موقوفات کلبای فرزند کرده

გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი იმის შესახებ, რომ უსაზღვრო შაჰური მოწყალებისა და უკიდევანო ხელმწიფური სიკეთის გამო, დიდებულ ქრისტიან მოძღვართა შორის უდიდესის, ქრისტიან მონაზონთაგან გამოჩნეულის, სრულიად საქართველოების და თბილისის და გორის ქალაქების კათალიკოსის, დიდებული ანტონის, მის მიმართ მოწყალებითა და კეთილგანწყობით იმგვარად, როგორც გარდასულ ჟამთა სეფიანი ფადეშაჰების მეფობაში სოფლები და სანახები, რომლებიც აღნიშნული ეკლესიის შეწირულობა იყო, მის მმართველობაში დაგვიმტკიცებია, რათა ამ სოფლებისა და სანახების მოსავალი და სარგებელი მიღებული წესის მიხედვით მართოს და განათების ხარჯი და აღნიშნული ეკლესიის სხვა ხარჯი გასწიოს. ამიერიდან ჰაქიმები და ამილები აღნიშნულ სოფლებსა და სანახებში ნუ შევლენ, ხსენებული ქვეყნის მაღალადგილოვანმა ვალიმ და თავადებმა და ქეთხუდებმა და მთელმა ხალხმა და დიდებულებმა და ჩასახლებულებმა და ადგილობრივებმა დაწერილის თანახმად დადგენილად სცნონ, გამოიჩინონ პატივისცემა დიდებული ვალიების ზემოხსენებული დიდებული შთამომავლისადმი, მითითებული ეკლესიის მღვდლებმა და ბერ-მონაზვნებმა და მსახურებმა და დამხმარეებმა ყველა შემთხვევაში მორჩილება და მოწიწება აუცილებლობად მიიჩნიონ. სამოთხეში დამკვიდრებული ხელმწიფე წინაპრების დროის მსგავსად, აღნიშნული ეკლესიის ხელმძღვანელობა და გამგებლობა მის უფლებად აღიარონ. მის ბრძანებასა და აკრძალვას, სიტყვასა და სურვილს არ გადაუხვიონ. მაღალადგილოვანი ვალიები კახეთისა და ქართლისა და სრულიად საქართველოს ამილები და მოხელეები და დივანის საქმეთა მობაშირები აღნიშნული ეკლესიის სოფლების შეწირულობებში ნუ შევლენ და ნუ დაეუფლებიან და [ეს]სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება]. დაიწერა წმინდა მუჰარამის თვეს, 1162 წელს (XII.1748-I.1749).

№13, გვ.386b

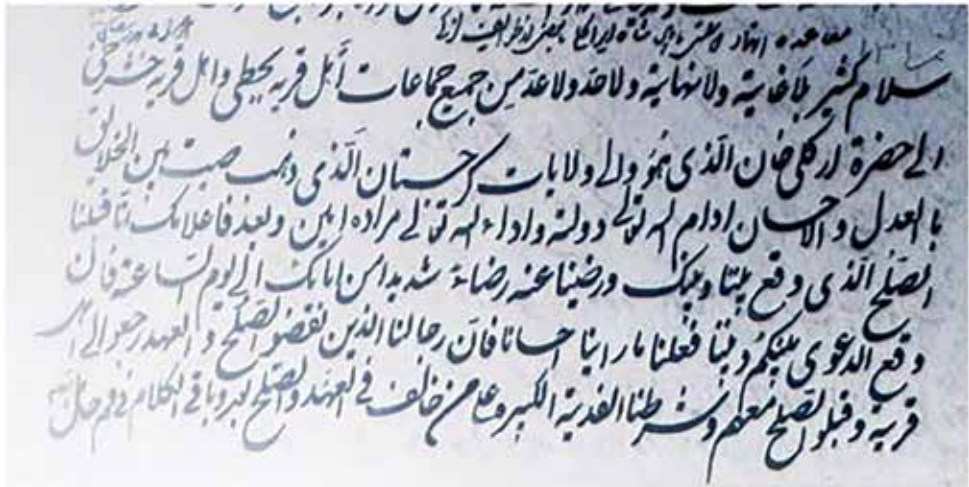
შაჰროხის ფირმანი საქართველოს კათალიკოზის სახელზე თეიმურაზ ხანის აზერბაიჯანის სარდლად დანიშვნის შესახებ

გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი იმის შესახებ, რომ დიდებულ ქრისტიან მოძღვართა შორის უდიდესმა, ქრისტიან მონაზონთაგან გამორჩეულმა საქართველოს კათალიკოსმა მეფური მოწყალებითა და ხელმწიფური კეთილგანწყობით გაბედნიერებულმა იცოდეს, რომ ამჟამად მაღალადგილოვანი აღმატებულ მეფეთაგან გამორჩეული და დიდებულ ხელმწიფეთა ნაცვალი საქართველოს ვალის თეიმურაზ ხანს ერაცისა და აზერბაიჯანის სამეფოს სპასალარის თანამდებობის პატივი მიენიჭა და ეს ქრისტიანთა მეთაური მამა-პაპათაგან ამ სამეფო ზღურბლის კეთილისმყოფელი იყო და არის. საჭიროა, რომ მუდამ სახელმწიფოს სიმტკიცეზე ლოცვით იყოს დაკავებული. ტკობისა და ზრუნვის შემცველი მეფური კეთილგანწყობის იმედი ჰქონდეს. თუკი რაიმე საქმე და სათხოვარი ექნება, არზა მოგვართვას ... და ვალდებულებად სცნოს. დაიწერა ბედნიერი რამაზანის თვეს 1163 წელს (VIII-IX.1750).

№14, 83.386 b

საზავო შეთანხმება მეფე ერეკლესა და ლეკების ზოგიერთ თემს შორის

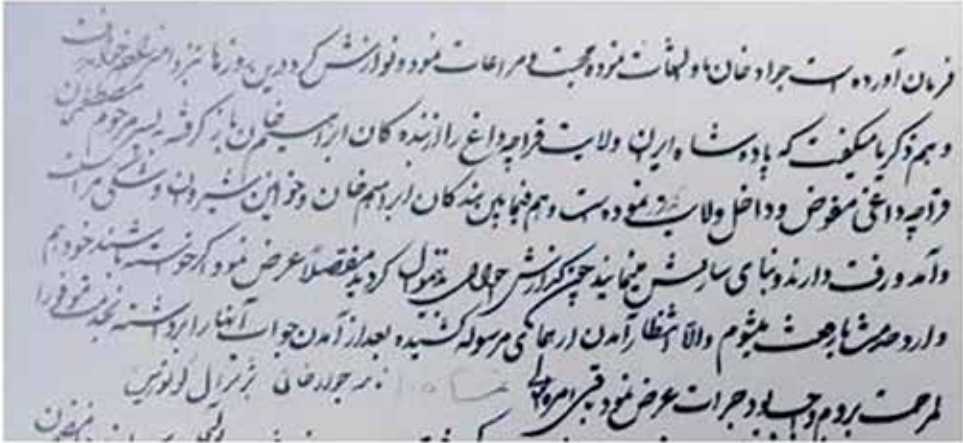

უსასრულო და უბოლოო და უსაზღვრო და უნაპირო მხურვალე სალაში ბიჯითისა და ხიშერხის სოფლების ყველა თემისგან ბატონ ერეკლე ხანს, საქართველოს ველაეთის ვალის, რომელმაც სახელი გაითქვა ხალხში სამართლიანობითა და ქველმოქმედებით – ღმერთმა მრავალჟამიერი ჰყოს მისი მეფობა და აღასრულოს ყველა მისი წადილი, ამინ – ახლა მოგახსენებთ შენ, რომ ჩვენ გავიზიარეთ შენსა და ჩვენს შორის დადებული ზავი და გულწრფელად ვეთანხმებით მის [შინაარსს] დასაბამიდან და უკუნისამდე ჟამთა. თუკი ოდესმე მომხდარა განხეთქილება თქვენსა და ჩვენს შორის, ეს იყო მანამდე, ვიდრე ვიხილავდით თქვენს სიქველეს და ის ხალხი, რომელთაც დაარღვიეს პირობა, დაბრუნდა სოფელში და მათაც გაიზიარეს ჩვენთან ერთად ზავის [პირობები] და ჩვენ დავაწესეთ დიდი ჯარიმა ყველასთვის, ვინც დაარღვევს პირობას და ზავს. დანარჩენს შიკრიკი ზეპირად მოგახსენებთ.

№15, გვ.387

მოჰამად მინასოვის წერილი დავით ბატონიშვილისადმი

عزیزترین و محترمترین جناب منوچهر خان
 عرض است که کزین مختصر بنام سازیده عرض فرات کسب معالی لقا و کلا... صاحب امر علی
 میرزا که کزین جاب التوفیق بنده کان صاحب امر جنبه لقا... مرسلات بر سوله و بجا... نحوه دارد
 کزین شده و بحضور خود خان رسیده مکانات بنده کان صاحب امر علی و حمزه خلیفه را بنظرش رسیده
 کزین خلیفه را ملا حظ و مطالعه نموده از خبر و نشر سخن گفت و بهم چویش نوشت در کسب...
 صاحب امر را مکث ده و نتوانده باز باین کسب... داده چنان کسب... شد که کوباد بد خاست
 خود دشمن کوباد بوده است بعد از نشر مرافا... نفر فرمود... فرستادن آمدن تو را بچ...
 و اظهار تو... شدم تو را گفتارم که بقرا... خبری بنده کفتم... بنده کان ابراهیم...
 آنجا که امر ما مورم... کسب... درم و سفارشات آورده ام و اگر... بنده کان...
 و با خجالت... بیا که... بیا که... اگر تو... فرات... بنده کان...
 از خبر... که آمده با بخار و بخان... بهبوده بسیار که... بنده کان...
 و کزین را... با زده نفر... سبزه باز کردند و... کزین...
 و دوت... بنده کان... بنده کان... بنده کان...
 و چاق... بنده کان... بنده کان...
 محکم... بنده کان... بنده کان...
 و صبح... بنده کان... بنده کان...
 و خبر... بنده کان... بنده کان...

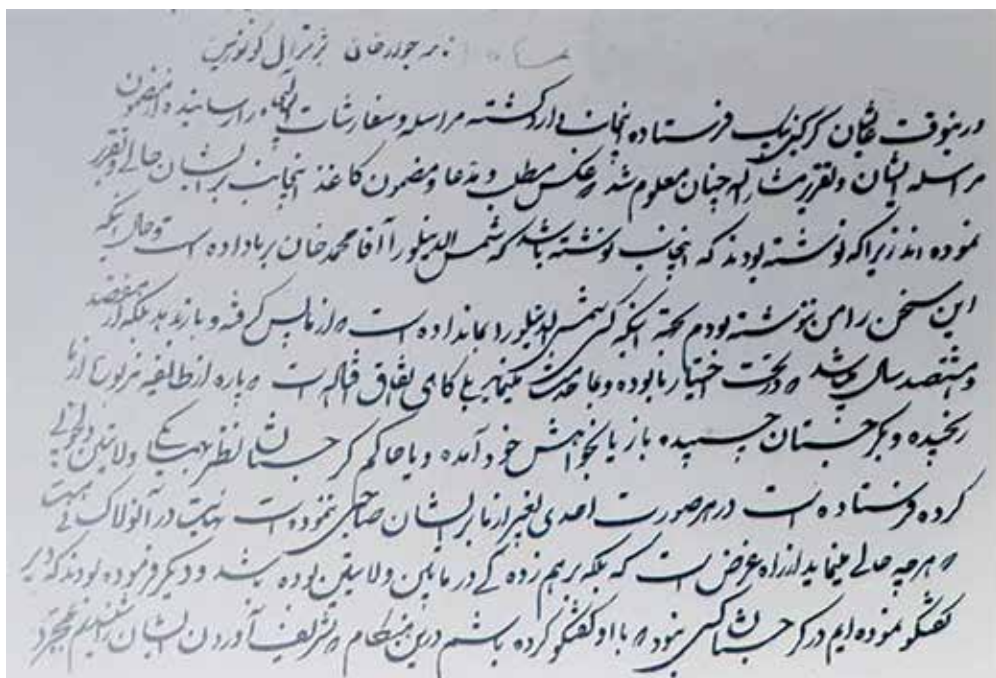

არზა მონათაგან უმცირესის მუჰამედ მინასაზისა. დიდებული ვაქილე-
ბის ბედნიერ ნაიბს მალალი წოდების მწვერვალს „ჩემ დიდ ბატონს“ მო-
ვახსენე, რომ უმცირესმა (=მე) „ჩემი ბატონის“ მონების (=თქვენი) ნაბრძა-
ნების თანახმად, საცნობებლად დაწერილი წერილი ჩავიტანე განჯაში და
ჯავად ხანს მივართვი. „ჩემი დიდი ბატონის“ (=თქვენი) და მბრძანებელი
ხალიფას (=პატრიარქის) წერილები წარვეუდგინე. ხალიფას წერილი დაათ-
ვალიერა და წაიკითხა, არც ავი უთქვამს, არც კარგი და არც პასუხი არ
დაუწერია. ხოლო „ჩემი ბატონის“ (=თქვენი) წერილი არ გაუხსნია და არ
წაუკითხავს. ამის შემდეგ უმცირესი (ჯავად ხანი) ისე განრისხდა, თითქოს
მთელი მისი სიცოცხლე მტერი ყოფილიყო. განრისხებისა და აღშფოთე-
ბის შემდეგ თქვა, რომ ვილაცამ ხუთი თუ ექვსი დღის წინ შენი მოსვლის შე-
სახებ შემატყობინა და მე გელოდებოდი, რათა არ გამეშვი, რომ ყარაბაღში
წასულიყავიო. მე მივუგე, რომ აბრაჰიმ ხალილ ხანთან ვაპირებ წასვლას.
ბოლოს და ბოლოს, წერილები მიმაქვს და დანაბარებიც უნდა გადავცე და
რომ მცოდნოდა, სხვა გზით წავიდოდი და აქ არ მოვიდოდი-მეთქი. ორჯერ
პირქუში სახე გაუხდა. თქვა, [რომ] შენ რომ არ ყოფილიყავი, მაშინვე მოგკ-
ლავდი, და ახლა მობრუნდი [და] საიდანაც მოხვედი იქით წადი [და] ხმა გა-
იწყვიტე და ბევრი ზედმეტი არ ილაპარაკოო. ერთი სიტყვით, საღამო ხანს
გასასვლელისკენ ყარაული გაგზავნა და უმცირესი თხუთმეტ მხედარს გა-
დამაბარა და აღნიშნულმა მხედრებმა მე შამქორამდე მიმიყვანეს და უკან
გაბრუნდნენ. და რადგან ჯავად ხანმა თავის ყარაულებს მკაცრი გაფრ-
თხილება და მითითება მისცა, მათ წინაშე სიფრთხილე გამოვიჩინე და ორ
ყოჩაღ და ღვთისნიერ მხედარს ერთი თუმანის ოდენობის ფული მივეცი.
[და] მონა იბრაჰიმ ხალილ ხანს წერილი [გავუგზავნე] და აგრეთვე ყველა
თქვენს გამოტანებულ წერილს დაზუსტება და განმარტება დაეურთე [და]
ყარაბაღში გავგზავნე. [მე] თვითონ უკან დავბრუნდი, რათა – მალალმა ღმე-

რომა ინებოს – ცოტა ხანში დაბრუნდებიან და ამომწურავ და გასაგებ პასუხს ჩამოიტანენ. და სხვა ამბები ასეთია, რომ უმცირესის (=ჩემი) მოსვლის დროს თაუდარის (თევდორეს?) ძმა ზაქარია ყარაბალიდან დაბრუნდა. და როგორც ჩანს ირანის შაჰის სამსახურად წავიდა და ჯავად ხანის და „მონა“ უფლისწული ალექსანდრე მირზას სახელზე ფირმანები ჩამოიტანა. ჯავად-დ-ხანმა მის მიმართ კეთილგანწყობა გამოიჩინა, მეგობრობა გამოავლინა და მიუღალერსა. ამ დღეებში უფლისწულთან წავა. და ზაქარიამ თქვა, რომ ირანის ფადეშაჰმა ყარაჯადაღლის ვილაეთი „მონა“ ებრაჰიმ ხანს წაართვა და განსვენებული მუსტაფა ხან ყარაჯადაღელის ვაჟს გადასცა და ხსენებულ ველაეთში შევიდა. და „მონა“ აბრაჰიმ ხანსა და შირვანისა და შაქის ხანებს ერთმანეთთან მიმოწერა და მიმოსვლა აქვთ და თანხმობა გააჩნიათ. როცა ვითარებანი ამგვარად შეიცვლება, დაწვრილებით მოგახსენებთ. თუ ინებებთ, თვითონ ვეახლები მის უდიდებულესობას, თუ არა, დაველოდები კაცების მოსვლას [რომლებიც] წერილს მოიტანენ. მათი პასუხის მოსვლის შემდეგ ავიღებ და გეახლები. [რაც] საჭირო იქნება უშიშრად მოგახსენებთ. საქმის დიდებული დასასრული

№16, გვ.387 ბ

ჯავად-ხანის წერილი გენ.კნორინგს

استماع در عهد خاتم النبیین این مجید دای مرسم تعارف خوش آمدن کونیند خود را رواه خدمت نمودیم
 و از تحت آن زندگاری این بودیم که اگر آن عزیز خود را به خلفا و سوقات روانه خدمت نه بدیش که کاغذ
 به آن رسیده از مضمونش مطلع گشته با دای جواب آن پرچم و ایشان که کبریا برای اطلاع جواب
 مدعی خود روانه نمودیم و درین حال هم جهت کردیم معلوم گشت که عکس آن مر جوابی بنای احاطه آن
 دیگر در نمود بودند هر کار که بخواسته بشم چنان خود خواهم کرد این جانب این سخن را عین مظهر خود بنده خدمت
 به آن بسیار خوشال و دلشاد و مورد بخشنده آنکه از آنرا دوسنی و بمبای است در بار این ظاهر نموده
 و بسیار از دیدن آنکه در نظر دوسنی مظهری ندارم و کسی هم صاحب دعوا نیستیم اگر کسر این جانب دعوا
 داشته باشد آن امر دیگر است چون عکس مضمون کاغذ به آن رابر این حال نموده اند بنا بر آن خود
 این جانب شارب را با یک فقره ملج روانه خدمت با سعادت کردیم هر چه گفته و معاش مظهر بنده
 باشد بی که وزیر این جانب را بفرز نمایند تا اینکه حسب غرضان در بیان نموده عکس مدعی بنای را
 رابر این حال گفته است که بعد از ورود آنها مدعی بنای این کماکان حال خود هر گشت رفتند
 که دایا ابواب مرسلات و بنی علامات را بنضام خدمات لا لقیه علام دارند که در تقدیم آن لازم دکن
 بظهور سر باقی ایام دولت مستدام باد

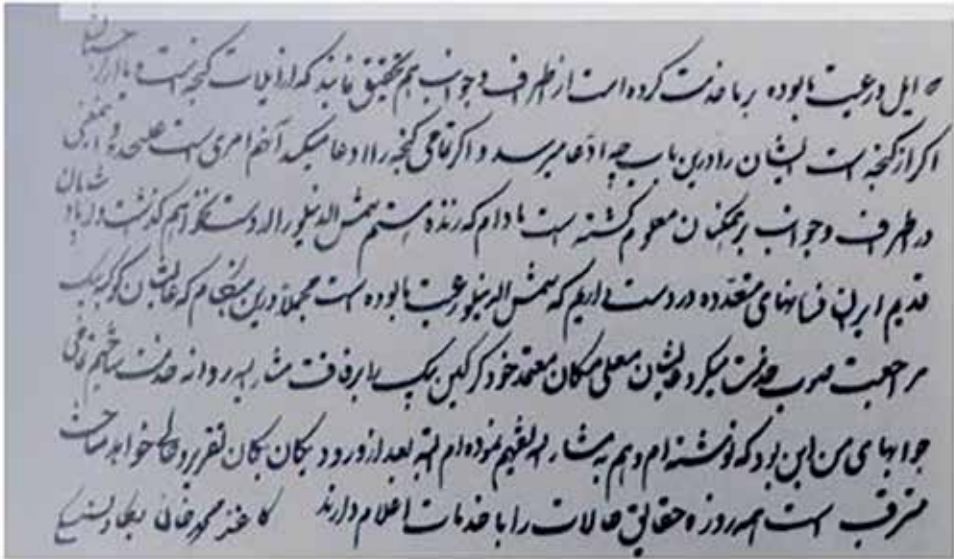
ამჟამად აღმატებული გორგინ ბეგი ჩამოვიდა ჩვენთან [და] მაღალად-
 გილოვანის(=თქვენი) წერილი და შემონათვალი ჩამოიტანა. თქვენი წერი-
 ლის შინაარსიდან და ზემოხსენებულის მონათხრობიდან ის გამოირკვა, რომ
 ჩვენი წერილის თემა, მოთხოვნები და შინაარსი თქვენ უკუღმა გადმოგცეს
 და გაიმბეს, რადგან მწერთ, თითქოს მე დამიწერია, რომ შამშადილუ ალა
 მაჰმად ხანმა ჩვენ მოგვცა. ვითარება კი იმგვარია, რომ ეს სიტყვები მე არ
 დამიწერია, ვინაიდან არავის შამშადილუ ჩემთვის არ მოუცია, რომ ჩემგან
 უკან წაეღოთ და დაებრუნებინათ. არამედ შვიდასი [თუ] რვაასი წელია,
 რაც ჩვენს მფლობელობაში არის და ჩვენ გვემსახურება. ცხადია, ხანდა-
 ხან ხდება ხოლმე, რომ ხსენებული ტომის [რამე] ნაწილი, ჩვენზე განაწყე-
 ნებული, საქართველოს ეტმასნებოდა [შემდეგ კი] ან საკუთარი სურვი-
 ლით ბრუნდებოდა ან საქართველოს მმართველი მეზობელი ველაიათის
 მიმართ გულისხმიერებას გამოიჩენდა [და] დააბრუნებდა [მათ]. არც ერთ
 შემთხვევაში არავინ უცხო მათ არ დაუფლებია. დაბოლოს იქ არის ხალხი,
 რომლებიც რასაც აკეთებენ, ანგარება აქვთ, რომ ორ ველაიათს შორის

უთანხმოება იყოს. და კიდევ ბრძანეთ, რომ გვიან დავიწყეთ საუბარი. საქართველოში არავინ იყო, რომ მასთან საუბარი მექონოდა. იმ დროს, როცა თქვენი მობრძანების შესახებ გავიგეთ, მოსაკითხად [და] მოსასალმებლად ჩემი მდივანი გაახელით და ამის შემდეგ ვემზადებოდით, რომ ჩვენი პატივცემული ხალხიდან [ვინმე] მოსაკითხით და საჩუქრებით გამომეგზავნა, როცა თქვენი წერილი მომივიდა, შინაარსს გავეცანი, მასზე პასუხი დავამთავრე და მაღალადგილოვანი გორგინ ბეგი პასუხის გასაცემად და ჩემი სურვილების გადმოსაცემად გამოვაგზავნე და ახლა, როცა დაბრუნდა, ცნობილი გახდა, რომ ჩვენი ყველა პასუხი გადაბრუნებულად მოგახსენათ. და აგრეთვე ბრძანეთ, [რომ] ყველაფერი რაც მომინდება, ჩემი ნებით გავაკეთებო. მე ეს სიტყვა ჩემთვის სასურველად მივიჩნიე და თქვენი მოსვლით ფრიად კმაყოფილი და გახარებული ვარ. იმის გამო, რომ რაც აუცილებელია მეგობრობა და კეთილმეზობლობა, თქვენს მიმართ გამოვხატე. თქვენგანაც [ასეთივე] პასუხს ველი. მაღლობა ღმერთს, მეგობრობის გარდა სხვა განზრახვა არა გვაქვს და სხვა მეპატრონესთან არავისთან სადავო არაფერი მაქვს. თუ ვინმეს ჩემთან სადავო აქვს, სხვა საქმეა. ვინაიდან ჩვენი წერილის შინაარსი თქვენ გადასხვაფერებულად გადმოგცეს, ამიტომ მეორედ ზემოხსენებული მაღალადგილოვანი ერთი თარჯიმნითურთ სიკეთით გაახლეთ, რათა რაც კი ჩვენგან ნათქვამი თუ დავალება თუ საკითხი იქნება არც დააკლოს და არც მოუმატოს [ისე] მოგახსენოთ და მოგიტხროთ თქვენ, რათა ანგარება ჩვენ შორის არ იყოს [და] ჩემი სურვილები თქვენ გადასხვაფერებულად არ მოგახსენოს. მაღალმა ღმერთმა ინებოს, მათი მოსვლის შემდეგ ჩვენი მოთხოვნები თქვენდამი უცვლელად მოგხსენდებათ. მოსალოდნელია, რომ მუდამ სანიმუშოდ მეგობრული მიმოწერის კარი [გაიღება და] ღირსეული მსახურების დამატებით განხორციელდება, რათა იმ პირობის აღსრულებაში მეგობრობა გამოჩნდეს. მრავალჯამიერ სიცოცხლეს გისურვებთ.

№17, გვ.388b-389b

ჯავად-ხანის წერილი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

۱. سرور و صفاي كنيزين
 مدنيوت ايوان كوكيك پيك و لكشنه مرسل لازم الاغرازيان اس نيد حيدر محمد بن
 حبيب الله طاب الله و مير اعانت نموده است طاب الله و نور محمد كرسن بن جرابه كه خيبر
 باش اولي كنيز طاب الله و مير اعانت نموده است طاب الله و نور محمد كرسن بن جرابه كه خيبر
 نموده است و بكنه تفصيل نموده و باز حجت خواهم كرد و تفصيل گفتگو كردن نشان چه صورت است و
 انشالله كه ايرودم از سرحد كرسن است كما يكي ايرودم از ايلات كنجهت كرسن شمشلي كوكيك
 كرسن در اريد و از آمدن شما خوشحال بوديم كه موافق اسم در رسم دفاتر عدالت پادشاه جم بارگاه كاري نموده
 س بر فرقه مای نام من خواهد دادن بكنه ارباب غرض باور كرده با جبين فانيه چند نفری كه ايد
 و اجازت مانده فراري بوده بقول و گفته آنها باور كنيد و حال كنم نظر بچنيني خودم كه پادشاه عدالت دستگاه
 نموده ايم مريد و ايرودم و لبر از در و مقدم رتبه شاستر عدالت شاي را جاري خواهد كرد و بكنه باور
 اين هم مريد و ارباب عكس مطلب و مدعي طاب الله و نور محمد كرسن بن جرابه كه خيبر
 روسيه كه باين سرزمين نامور كشته آمده بود قسم پادشاه را بخوابن ادر بجان ميبرستان و در ايرودم
 بود كه هر كس پادشاه را در شاستر و لايقي درگاه او نمائيد مورد نوازش و عطا پادشاهي خواهد است
 و ما هم بدون مضائقه خدمت شاستر و نمائيد ما به نموده كاهدي من داده اند كه در مقابل خدمت و شغف مای
 پادشاهي بخوابد اسيد شخصي در بن عجز نمان كاخذ مای شاستر سب بود و در آنها هم نوشته بود
 كه ان شاه نكته با شما در محكم خوي و بكنه دوستي كوياسا خواهم كرد و شغف بخواب پادشاه
 بزرگ حال نوبت و حال زيارت و كفا شما صاف دعه پادشاه و كلف دعه زبونش را در

ამუჟამად მაღალადგილოვანი გოგია ბეგი მოვიდა და ღრმადპატივცემული თქვენი წერილი მოიტანა. ამ წერილში წერთ, რომ ჰოსეინ ყოლი მოვიდა [და] აირუმის ტომი დაარბია. ხსენებული ტომი საქართველოს საზღვრებში სახლობსო, რა საჭიროა ასეთი რამე. უპირველეს ყოვლისა [საქმე] ისაა, რომ აირუმის ტომი თაობიდან თაობაში ჩვენი ყმები იყვნენ, ჩვენი მოდგმისანი არიან და არასდროს საქართველო არ უნახავთ და იქ არ უცხოვრიათ. როცა დანაშაულს ჩაიდენენ, გამოვიძიებ და დავსჯი. ამის შესახებ ლაპარაკს თქვენთან რა აზრი აქვს. და კიდევ წერთ, რომ აირუმი საქართველოს საზღვრებშია. საიდან სადაო. აირუმი განჯის ტომებს ეკუთვნის. ყველა [ვინც] თქვენ გელაპარაკება, განა ნდობის ღირსია. თქვენი მოსვლით გახარებული ვიყავით, რომ სასახლის ხალხი თანახმად წეს-ჩეულებისა და ფადეშაჰის სამართლიანი კანონისა იმოქმედებდა. ჩვენს სხვა გაფანტულ [ხალხსაც] მე დამიბრუნებდით, და არა ის, რომ მოშურნეთა ლაპარაკს დაუჯერებდით, ჩვენ ამგვარად მოგვეცეოდით და რამდენიმე კაცის ჩვენგან გაქცეული გლეხის და ელის სიტყვას და ნალაპარაკვეს ენდობოდით. საქმე ისაა, რომ ჩემი სამსახურის გამო, რომელიც სამართლიანი ხელმწიფის მიმართ გამოვიჩინეთ, იმედი გვექონდა რომ თქვენი დიდებული მობრძანების შემდეგ შაჰის სამართლიანი წესრიგი აღსრულდებოდა. [და] არა ის რომ მუხედავად ყოველივე ამისა, ჩვენი სურვილებისა და მოთხოვნების საწინააღმდეგოდ იმედები გაგვიცრუვდებოდა. და რამდენიმე ხნის წინ, როცა მისი აღმატებულება ზუზოვი რომელიც ამ მხარეებში რწმუნებულად ჩამოვიდა, [და] ხელმწიფის რაყამი აზერბაიჯანის ხანებს გაუგზავნა, და ჩვენც აგრეთვე გამოგვიგზავნა, რომ

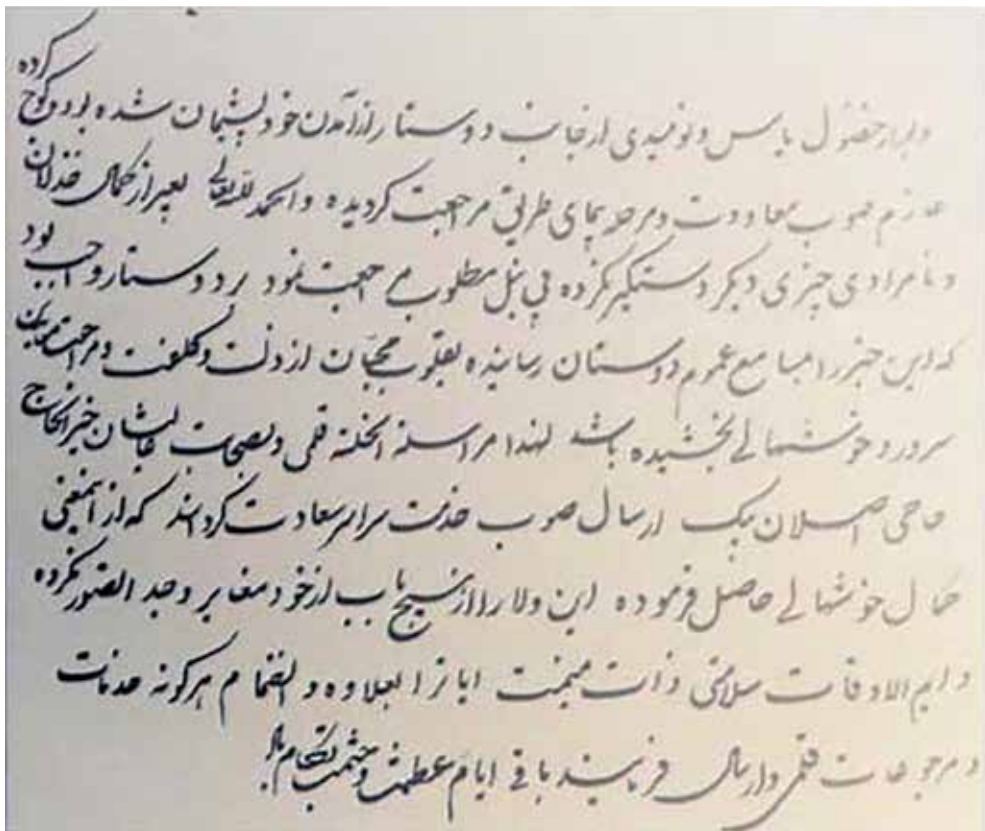
ვინც ფადეშაჰის შესაფერის და მისი სასახლის საკადრის სამსახურს გასწევს [ის] დაიმსახურებს ფადეშაჰის წყალობასა და საჩუქრებს და ჩვენც დაუზარებლად საკადრისი და შესაფერისი სამსახური გავუწიეთ. [რაზეც] ქალაქი მომცეს, რომ სანაცვლოდ შენი სამსახურისა ფადეშაჰური თანაგრძნობა შენამდე მოაღწევსო. სწორედ ამ დროს თქვენი წერილები მომივიდა, და მასში აგრეთვე ეწერა, რომ – მაღალმა ალაჰმა ინებოს – თქვენთან სიტკბო და მეგობრობა და კეთილი მეზობლობა გვექნება. და თანაგრძნობა და კეთილგანწყობა ბრწყინვალე ფადეშაჰისა თქვენ შეგეხებათო. და [ნამდვილი] აზრი თქვენი ქცევისა და ნათქვამისა, ფადეშაჰის დანაპირების მიუხედავად და ზუბოვის დანაპირების მიუხედავად, რომელიც ამასწინათ მოგვცეს, აშკარა გახდა თქვენი [იმ] წერილების შინაარსის მიხედვით, რომელიც გამოაგზავნეთ. თუ ჩვენს მიმართ ასეთ დამოკიდებულებას გამოავლენთ, ამასთან დაკავშირებით არზას ფადეშაჰის მაღალი სამართლის სასახლეში მივწერ და აგრეთვე აზერბაიჯანის ყველა ხანებს წერილებს გავუგზავნი და ჩვენს სამეზობლოში ჩვენს მიმართ ასეთ ბოროტ საქციელს [რომ] ჩაიდენთ, ვინ დაუჯერებს თქვენს სიტყვებს. მით უმეტეს, რომ ფადეშაჰის მხრიდან ხელთა გვაქვს ნდობის და მოკითხვის და იმედის რაყამები და აგრეთვე ფადეშაჰის გარემოცვისგან გვაქვს წერილები. ერთი სიტყვით, საქართველოს საზღვარი და განჯის საზღვარი ცნობილია. განჯა და საქართველო ერთმანეთის მეზობლები არიან. ხდება ხოლმე, რომ რამდენიმე კაცი განჯის გლეხებიდან საქართველოში გადასულა და ზოგჯერ ყოფილა, რომ საქართველოდან განჯაში [წასულან], მაგრამ რამდენიმე დღეში უკან დაბრუნებულან. ყველა კაცი თვის ადგილზე დაბრუნებულა [და] თავისი ბატონისთვის უმსახური. ახლა ხუთი კაცია ლტოლვილი და რამდენიმე დღის შემდეგ დაბრუნდებიან და თავის ადგილ-საცხოვრისზე დამკვიდრდებიან. რა წესია, რომ განჯიდან ლტოლვილები საქართველოში დაასახლოთ სხვათა ნათქვამით [და] სიცრუე დაუპირისპიროთ ფადეშაჰის სამართლიან კანონებს. [და] თუ ამ შემთხვევაში გორგინ-ხანის სიტყვას ენდობით, პირველყოვლისა გონიერებას მოუხმეთ, რადგან ნუთუ შესაძლებელი იქნება უცხო მამული სხვას გადასცეს და ასეთი საქმე დასაშვები და სამართლიანობის წესების შესატყვისი რომ იყოს, უთუოდ ყველგან გააკეთებდნენ და თუ ფადეშაჰის მხრიდან ამასთან დაკავშირებით ბრძანებულება ხელთა გაქვთ, ჩვენთვისაც აშკარა და ნათელი გახადეთ, რათა ამის შესახებ ვიცოდეთ. თუ არა და, ფადეშაჰის სამართლიანი წესებიდან [ეს] შორსაა, რომ ასეთი ბრძანებულებები მაღალ საბრძანებელსა და სასახლეში გამოიცემოდეს. იმის გამო, რომ თქვენს ხელმწიფეს ვემსახურე, ირანის ფადეშაჰმა კისერზე თოკი მომაბა [და] მეკითხებოდა, რომ რუსეთის ხელმწიფეს რატომ ემსახურებოდითო. მიუხედავად იმგვარი სამსახურისა, რომელიც თქვენს ფადეშაჰს გავუწიე, ჩემთან ასეთი მოქცევა და მეზობლობა [ნუთუ] ღირ-

სეულია და ფადეშაჰური სამართლიანობის წესების შესატყვისი. ქვეყნის დაპყრობა ორი რამით მიიღწევა. ან სამართლით ან ძალადობით და ჩხუბით. თუ სამართლიანობის პრეტენზია გაქვთ ეს პრეტენზია სამართლიან კანონს არ შეესაბამება, ხოლო თუ ძალადობის პრეტენზია გაქვთ, ამის შესახებ [უნდა] განმარტოთ, ვინაიდან შამსადდინლუ ხუთასი წელია, რომ ელი და გლეხობა ჩვენი იყო, ჩვენ გვემსახურებიან. სამეზობლოში და გარშემო გაიკითხეთ, განჯას ემორჩილებოდა თუ საქართველოს. თუ განჯას ეკუთვნოდა, [მაშინ] თქვენ ამასთან დაკავშირებით რა პრეტენზიას გამოთქვამთ და თუ მთელ განჯაზე გაქვთ პრეტენზია, მით უმეტეს, ცალკე საკითხია. და ეს ამბავი სამეზობლოშიც და გარშემო ყველასთვის ცნობილია, რომ სანამ ცოცხალი ვარ, შამსადდინლუს ხელიდან არ გავუშვებ და ირანის ძველი ფადეშაჰებისგან მრავალი ფირმანი გვქონდა ხელთ, რომ შამსადდინლუ ჩვენს მორჩილებაში იყო. მოკლედ, იმ დროს როცა მაღალადგილოვანი გოგია-ბეგი თქვენკენ დაბრუნებას იწებებს, მაღალადგილოვან [და] საიმედო გორგინ-ბეგს ზემოხსენებულთან სამეგობროდ ვაგზავნით. ყველა პასუხი ჩემი ესაა რაც დაწერე და ზემოხსენებულს სრულად განვუმარტე [და] უთუოდ ჩამოსვლის შემდეგ სიტყვა-სიტყვით მოგახსენებს და [დაწერილებით] განგიმარტავს. ველოდები, რომ ყოველდღიურად ჯანმრთელობის მდგომარეობისა და ღირსეული სამსახურის შესახებ შემატყობინებთ.

№18, გვ.389 b – 390

მოჰამედ-ხანის წერილი კოვალენსკის

مرفق است بهر روز و حقایق حالات را با خدمات اعلام دارید که خدمت محضی بکار است
برابر شمرده اند و فیاب اجابت آیت مشهور رای عفت و حشمت و قضاای مروت و موالات
که چون رقیه منجه مودت و موافقت مضروب کنونی در سال داشته بودند عز و صول از آن داشته چون
مضمون آن شعر باشند ادباً مودت و محبت و ولا بود از این دست و دوست و دوستان از کمال
شف و خوششالی و دشمنان را بنات یا بس و نامرادی حاصل گردیده و خبر وصول مر است
آن عالیجاه شک و استخاد بار و در فرقه بود جنلی کمان بزرگ خورده بودند بهر صورت
بوم دو شنبه ۱۰ شهر ربیع الاول از آب سیم خان قاجار که آمده در کنار قلعه قاجار و بهر روز

ვითარებათა მოკითხვის მოწერისა [და] თავაზიანი პასუხის [მიღების] შემდგომ [რომელიც არის] აშკარა ნიშანი დიდებული და ბრწყინვალე აზრისა [ა და] აუცილებელი მეგობრობისა და კეთილგანწყობისა, გატყობინებთ რომ როცა მაღალი მეგობრობის შენაარსის შემცველი უსტარი დაიწერა და გამოიგზავნა, წყალობის პატივი მერგო, რადგან მისი შინაარსი შეიცავდა მეგობრობის საფუძვლების გაძლიერებისა და სიყვარულის გამოხატვას. ამ აზრით კეთილმოსურნე და ღირსეულმა მეგობრებმა აღტაცება და სიხარული [ხოლო] მტრებმა სრული სასოწარკვეთილება და იმედგაცრუება მიიღეს. და იმ დიდებული მაღალადგილოვანის (=თქვენი) წერილის მიღების [შესახებ] ცნობა ურდოში მივიდა [და] ძლიერი დარტყმა მიიღეს. ასეა თუ ისე, ორშაბათ დღეს რაბი ალ-ავალის 26, იბრაჰიმ-ხან ყაჯარი, რომელიც მოვიდა [და] ციხის პირას დაბანაკდა, ჩემგან [მიღებული] იმედგაცრუებისა და სასოწარკვეთის შემდეგ თავისი მოსვლის გამო ინანა და აიყარა და შიშით შეპყრობილი დაბრუნდა უკან. ... და მადლობა ღმერთს

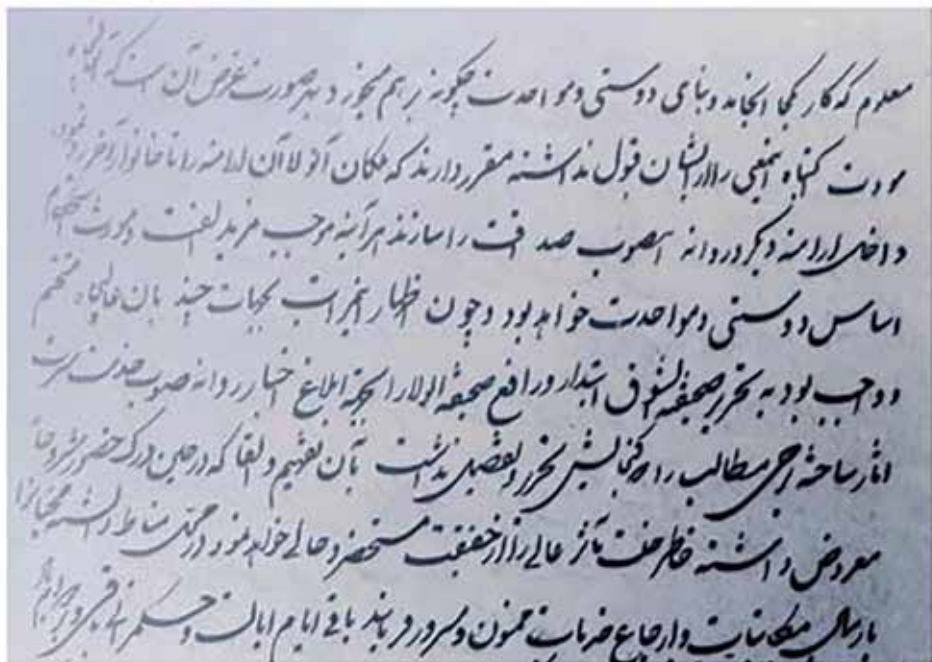
რთს, გარდა უკიდურესი უსუსურობისა და იმედგაცრუებისა არავითარი ხეირი არ მიუღია. საწადელს ვერ მიაღწია და დაბრუნდა. ჩემთვის აუცილებელი იყო, რათა ეს ამბავი ყველა მეგობრის ყურამდე მიმეწვდინა. მეგობრების გულებს მორჩილებით, ზრუნვით, და სიწმინდეთა დაბრუნებით სიხარული და კმაყოფილება ვაჩუქე. ამიტომ მეგობრობის წერილი დავწერე და შიკრიკად კეთილშობილი ჰაჯი ასლან-ბეგი თქვენ გაახელით, რათა ამ ამბით სიხარული მოგანიჭოთ. ამ მეგობრობას ვერასდროს გერაფერი დააზიანებს. მუდამ ჯანმრთელად და ბედნიერად ბრძანდებოდეთ. ყოველგვარი სამსახურის [შესახებ] დამატებით მომწერეთ და შემატყობინეთ. დიდებისა და ბრწყინვალეების დარჩენილი დღეები ბედნიერი ყოფილიყოს თქვენთვის.

№19, გვ.390b – 391b

[მოჰამედ-ხანის წერილი კოვალენსკის]

محبت و محرم
 لبراز از جناب جهان جهان شرق و آید و من به بار بوم بهار خضر حبیب
 که سولف ایام ابا عجمه مبارک این جهان دولاب است لقا کر حسان نظر بقرب حرام
 ابی بقدر سرور مغایرت و لغات و بهر روزه جدا آن و لغتی بنوده همواره در خاتم و در
 و در خدمت و مراعات روی دوستی و مریدت مبرور گشته در بعضی اوقات که بجهت نهانم جز
 در عین و کفر حشام و ابیات نظیر بعدم جدا فی حنین این سینه عبور نموده
 لقا با لقا ابروان کرده اند از این جانب لوازم محقق و کنداری در باره ایشان بعد آمده
 کیم اس از اول و دوشی ایشان بهر طرف مضیع رسیده لبراز لطف از باره آن
 و لغات و محبت و با ابرام و در خوار صبیح رسالما عازم اوطان اصلی
 حوزت ن کشیده اند و انجمنی بهار لقا یافته بلکه چندین مرتبه بخیر ظهور و وقوع آمده است
 آیا در شش کدام است این که ام مردمی و مرد است که با وجود این همه دوستی و محبت
 و مراعات لوازم نکل و محبت که ایشان کوب یک از پیش خود با بار سنده کان و
 و الا محک در این اوقات که سردار از جانب پادشاه ایران مامور ساخت و محرم
 و لقا کر حسان گشته در شاه راه باریدن عبور و بجهت ادعای مریدت و ملاحظه عدم

معازرت باری که سپرد دفع عیبای ایشانست مردود و مقروض و اعیان ستمداران منتهی بخیر
 بنجامین آنها انچه باین جهت کرده اند رسیده با وجود آنکه وقت اعتدال و ختم
 رو به مرد و مرد و موت است دندان طمع در لبت را نیز شکا در شد و ضحیح نیز ازین
 بکسر ساحت اولاً بعضی آنکه عیالست در محو فقر با پول مدد نماید از هر خانوار یک براس مال
 اخذ و مکتبه نموده ثانیاً چندین خانوار را در آن راه را با هم بکشد از غایبی حسن و قرا باغ سبب جمع
 و بیت آدم ملک بود و دیگران داده که ببت که حبت بکو جانند معلوم رای
 مودت را بوده باشد که ایل در عیالای اربوبان کثر غریب و بخت اس و سالیس و دین
 محبت و نوازش هر یک از باری آمده و بنویساکس و باغبان رسیده و در پندار
 مستقر و موطن گردیده اند و اگر چه بخت عیالان مومر به را غرض آنست که عیال بنویساکس
 صاحب شده ببت که حبت را بردار از متغیر از اربوبان خالی و بخت دفع عیالای ایشان
 سر و سر در بخت و انچه چندین ملک است و در آن راه را با هم بکشد از غایبی حسن و قرا باغ
 خفته را مانی نیز از ضایع گرفته مصرف آنها نموده از خطر قحط و هلاکت رسانیده و مبالغ
 خطیری با نیت و انالی بنویساکس اند و اگر چه بخت را در آن راه را با هم بکشد از غایبی حسن و قرا باغ

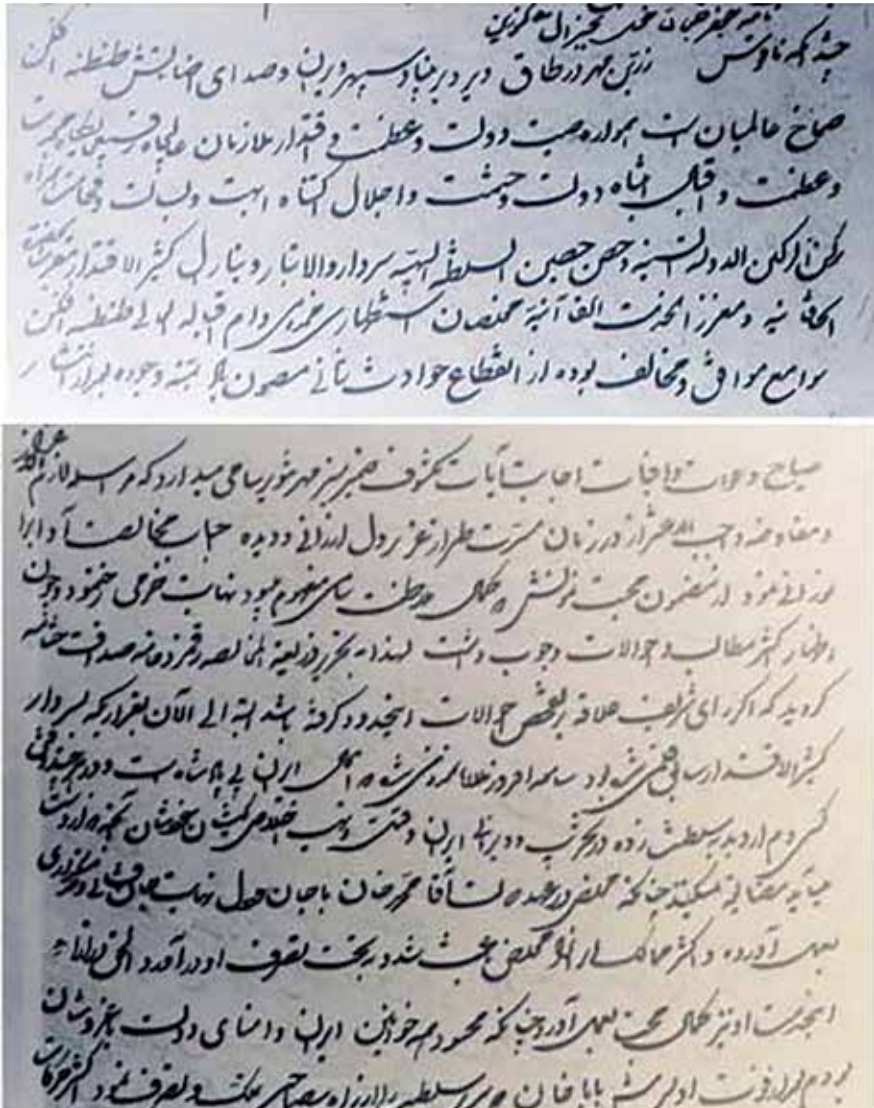
ჭეშმარიტი სიყვარული. შემდგომად წარმავალი წუთისოფლის ვითარებათა გამოხატვისა ვნება და სურვილები კავშირისა და თავისებურებისა და ჭეშმარიტების დაფაზე მე(მონამორჩილმა) დავხატე, რომ წარსული დროიდან მამა-პაპათაგან ამ ოჯახსა და საქართველოს ქვეყანას შორის ახლო მეზობლობა და კავშირი [გვექონდა], ერთი ბეწო უთანხმოება და განსხვავება და იოტისოდენა განხეთქილება და საყვედური არ ყოფილა, მუდამ ურთიერთ სიუხვის და კეთილდღეობისა და სიცოცხლით და ქონებით მსახურება და დაცვა და მეგობრობისა და ერთობის წესის შესრულება. ზოგჯერ, როცა დაღესტნისა და ლეკების ჯარის შემოტევის გამო იმ მხარის საქონელი და ელები იქიდან აქეთ გადმოდიოდნენ, ერევნის ოლქში თავშესაფარებლად, აქედან მათი საჭირო დაცვა ხდებოდა. მათი ქონება და არცერთი სული მათი პირუტყვი არ დაკარგულა და არ დაღუპულა. მღელვარებათა და გადატრიალებების ცეცხლის ჩაქრობის შემდეგ სრულად და მთლიანად ელი და გლეხები ქონებითა და სრული სახლობით უმტკივნეულოდ თავის ნამდვილ სამშობლოში დაბრუნდნენ. და ეს ამბავი ერთხელ [კი] არ მომხდარა, არამედ რამდენჯერმე მოხდა. განა რომელი ხალხის ადათშია ან ადამიანობის და ვაჟკაცობის რომელ წესშია, რომ ნაცვლად კეთილგანწყობის, ახლობლობის და პატივისცემისა, რომელიც აუცილებელია კავშირისა და მეგობრობისათვის, ის, რასაც მაღალადგილოვანი გოგია ბეგი თავისი ნებით თუ ვალის თუ რწმუნებულის

ბრძანების თანახმად [სჩადის]. ამ დროს, როცა სარდალი ირანის ფადეშა-ჰის მხრიდან მოვლინებული იყო, [რათა] დაერბია და გაენადგურებია საქართველოს ოლქი, ერევნისკენ გზაზე გაიარა დაპყრობის სურვილით და წინააღმდეგობა არ შეხვედრია. ერევნისკენ, რომელიც მათი უბედურების მოგერიების ფარია, წავიდა და მოითარეშა და ისლამური და სომხური ოლქების მათი შეტევისგან დასაცავად ჩვენ მხარეს მოაშურა. ნაცვლად იმისა, რომ ხანდახან დახმარებოდა და გამოეცვლინა ადამიანობა და კეთილშობილება, სიხარბის და სულმდაბლობის კბილი გაიღესა. და ანგარების ფეხმარდი რაში შეკაზმა. ერთი ისაა, რომ ნაცვლად იმისა, რომ, როგორც შეეფერება ასეთ დროს, ფულადი დახმარება გაეღო, თვითოეულ ოჯახს თითო სული საქონელი გამოართვა. მეორეც [ისაა], რომ რამდენიმე ოჯახი სომხებისა, რომლებიც ხამსის და ყარაბაღის გლეხობიდან არიან, შეკრიბა და მელიქ-აბუს კაცის და სხვათა ხელში გადასცა, რათა საქართველოს მხარეში გადაესახლებინა და ცნობილია, რომ ერევნის ელისა და გლეხების უმრავლესობა უცხოშიწელები [არიან] და უსაფრთხოების, სიმშვიდის, ჩვეულებრივი ალერსისა და სიყვარულის გამო ადგილობრივთაგან ყველა დაბრუნდა. აქვე დასახლდნენ და ამ მხარეში გულდამშვიდებული დაფუძნდნენ და დამკვიდრდნენ. და თუ ამგვარად ზემოხსენებული მაღალადგილოვანის სურვილი ისაა, რომ უცხოტომელების მეგობრობა მოიპოვოს და საქართველოს მხარეს წაიყვანოს, ამგვარად ერევანი დაცარიელდება და მათი განდევნის შემდეგ სხვა ვინმე ამ ოლქში არ დარჩება. და ამ მხარეში რამდენი წელიწადია, ხსენებულმა სომხებმა მთელი ფული დახარჯეს. ბათიან ხორბალში ათას ღინარს მათგან იღებდნენ. მათთვის ხარჯი გაეწიე. [და] მოუსავლიანობისა და დაღუპვის საფრთხისაგან გადავარჩინე და მნიშვნელოვანი თანხა ამ მხარეს და ხალხს დასაბრუნებელი აქვთ. და თუკი ხსენებული სომხები ამგვარად იქ დარჩებიან [და] ამ მხარეს არ დაბრუნდებიან, ცნობილი [იქნება] თუ საქმე როგორ დასრულდება და ერთმანეთთან მეგობრობისა და ერთიანობის საფუძველი როგორ ამოიწურება. ყოველ შემთხვევაში, მიზანი ისაა, რომ მაღალადგილოვანმა მეგობარმა (=თქვენ) იცოდეს, მათი ეს აზრი არ გაიზიაროს. დადგენილად იცოდნენ, რომ იმ ადგილების მალიქებმა სომხები უკანასკნელ ოჯახამდე დააბრუნონ, სხვა სომხებს შეუერთონ [და] ამ მხარეში მეგობრულად დაასახლონ. [ეს] უთუოდ მეგობრობის დამატების მიზეზი და სიყვარულის და ერთიანობის საფუძვლის გამტკიცების მიზეზი იქნება და რადგან ვითარებათა თხრობა იმ მაღალადგილოვნისათვის რამდენიმე მიზეზით აუცილებელი და სავალდებულო იყო, შევუდექი მგზნებარე წერილის წერას და წერილის მომტანი ამბების საცნობებლად გამოვგზავნე [და] სიხარულით გაახლეთ. ზოგიერთი თემა, რომელიც ჩაეგია, დაიწერა და დეტალები ახლავს, რომელთა განმარტებებსა და შეტყობინებას, როდესაც გეახლება, დაწვრილებით მოგახსენებს. დიდებული გმირობის მეგობრულ აზრს საქ-

მის სიმართლეს [ზეპირად] მოგიტხრობთ და განგიმარტავთ. ვიმედოვნებ, გამომიგზავნით მეგობრულ წერილებსა და მადლიერებით და სიხარულით გემსახურებით [თუ] დამავალებთ. ქვეყნის მმართველობის დარჩენილი დრო ხანგრძლივი ყოფილიყოს თქვენთვის.

№20, გვ.391b – 393

ხოის მმართველის ჯაფარ-ყული ხანის წერილი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

شیرازی و محمد بن قباقر بن محمد بن عباس بن نجاری و هزاره
 سوای از اینها مقتول نموده ازین سبب بسیار خلل و آشوبش بحال ایران راه یافته چنانکه
 بهر حاجی ایرانی هم خان در فارس باغی شده و همچنین اردلان از طهران بطرف اردلان کشته
 و در آنجا بنای شور کش نهاده و طایفه و طایفه کجستباری که معظم ابلاط ایران است
 مجنون و عباس خان محو شده با کمره بخار شده اند و بعضی الامر را بفرست طالع و خنده
 مصالح ملایمان ساجی است که در چنین وقت ایران جبهه سامان امور است این سامان باور شده
 ان شاء به فعالی عا و نپ خدمات مغز در بار معدت مدار حضرت شایع نظر اهل اسرار
 قیصر خواهد پذیرفت نظر بر اینکه مطالب مسطره را در بعضی بنده کان خافه تحریر و عرضه دهن
 سوء ادب دانست لهذا در مر اسندة المناصب قلم کردند که علان ساجی تبرع بعضی دهن
 و افغان حضور پرور دارند و در بعضی بنده کان حظر الله هم عرض شده که مر است احوال
 و مطالب را ببلانان سردار و الا بنا را طنا و معری به معروض در بار معدت ملایم خواهد نمود
 تا آنکه همه وقت بار بار رسا و در طاع خدمات محلضان را با دو بهر الامت معفو و شاد
 و نایب با فی ابام عظم و نونک و ناعی بسند ام با

ვიდრე მზის ოქროს ზარი დროდადრო ცის თალის კამარას გააპოვს
 და მისი კავკაზის რეკვა ქუხილით მისწვდება ადამიანთა ყურთასმენას,
 მუდამ ამაღლებული იყოს სახელმწიფოს დიდება და წარმატება და ძლი-
 ერება აღმატებული მაღალადგილოვანისა, და დიდება და ბედისწერა ხე-
 ლისუფლების სიფიზიზისა, და პატივისცემა და ჩაღრმავებული მოწიწება
 ბრწყინვალეების, სიმამაცის და დიდებისა, ძლიერი სამეფოს მტკიცე ბუ-
 რჯის ნაწილი, და საუკეთესო სახელმწიფოს მიუდგომელი ციხე-სიმაგრე,
 სარდალი და კეთილშობილი და ძლიერებით აღსავსე გენერალი, [მისი]

ხაყანური უმაღლესობის მეგობარი და ყაენთა ძვირფასი მსახური, მბრძანებლის მფარველობის თავშესაფარი – მარადიული იყოს მისი ბედნიერების სიმაღლე – მოეფინოს ეს ხმა თანაბრად მომხრეს და მოწინააღმდეგეს. დროის უკუღმართობის გამო შეწყვეტისგან დაცული იყოს. კეთილი სურვილებით აღსავსე მოკითხვის გამოთქმის შემდეგ, გამორჩეული გაბრწყინებული გულით [და] გაცისკროვნებული სიყვარულით აღბეჭდილი უსტარი გამონათდა, როცა სათანადო მოწიწებისა და ღირსეული პატივის წერილი დაუყოვნებლივ საზეიმოდ დიდებულების მოსართავის სიხარულით გვეწყალობა და ვიხილეთ. მეგობარი გულწრფელ სიყვარულს წესისამებრ ავლენს, მისი სანიმუშო სიყვარულის შემცველს, რომელიც გამორჩეულია შესანიშნავი სრულყოფილებით [და] დასასრულ სიხარულის სახეს მიიღებს. და რადგან თემებისა და მოვლენათა უმეტესობის გამოხატვა აუცილებელი გახდა, ამიტომ მეგობრობის წერილის დასაწერად მწერალმა სიმართლის ყალბი მოიძარგვა, რათა თუ მაღალი აზრი იმ საზღვრების მოვლენათა გამოკვლევას შეუდგება, აუცილებლად დღევანდლამდე იმგვარად, როგორც ყოფილ ძღვეამოსილ სარდალს მივწერეთ, [იმგვარადვე] მივაწვდინოთ დიდი ბატონის სმენას, რომ ამყამად ირანი ფადეშაჰის გარეშეა და ამ დროს წამდაუწუმ ვინმე მეფურ მრწყინვალეებს ესწრაფვის, ირანის განადგურებითა და ნგრევით და ხოცვა-ჟლეტითა და ძარცვით ხალხის სათუთი გრძნობებისა. რაზეც კი ხელი მიუწვდებათ, არ ინდობენ. ამგვარად, ალა მაჰმად-ხანის მბრძანებლობის ხანაში სულით და გულით, თავგანწირვითა და ერთგულად ვემსახურებოდი და ირანის სამფლობელოთა უმეტესობის განთავისუფლების მიზეზი გავხდი და მის დაპყრობაში წილი შემიტანია. და მართლაც, სანაცვლოდ ამ სამსახურისა, იგი დიდ სიყვარულს ამჟღავნებდა, იმგვარად, რომ ირანის ყველა მბრძანებლისა და სახელმწიფოს რჩეულ მესვეურთათვის შესაშური ვიყავი. მისი გარდაცვალების შემდეგ, მისმა ვაჟმა ბაბა-ხანმა, რომელმაც სამეფოს მეთაურობა უბატონობის გამო სამფლობელოების დაუფლებითა და დამორჩილებით მოიპოვა, მრავალი უღირსი ქმედება და ბოროტება ჩაიდინა, კერძოდ, დიდებული ხანების დახოცვა და ირანის ველაეთის ხალხის ქონების ძარცვა. და როდესაც მისი ბიძისადმი მსახურების [ჩემი] უფლებით, გამოვთქვი ვარაუდი, რომ ამგვარი ქცევა სახელმწიფოს მოშლის მიზეზი გახდებოდა, რჩევა არ მიიღო. არ დამეთანხმა. ბოლოს და ბოლოს, „სიმართლის შინაარსი მწარეა“ ზიანის მიღების წინააღმდეგ თავის დასაცავად, როცა საქმის ვითარება გამოჩნდა, ერთობლივ ჩემი ელი და ულუსი და ქვეშევრდომი და მოერთებული აყვარე და მაქუდ წოდებული ადგილისკენ წავედი. იქ დავიდე ბინა და დაველოდე საქმის ვითარებათა ცვლილებას. როცა ამბრის სურნელოვანი წერილის და სხვა მსგავსი ცნობის მიღების კვალად მბრძანებლის მიმდევრის გამარჯვებული ამაღლა თბილისში საზეიმოდ მოვა, ღმერთია მოწამე, რომ უდიდესი სიხარული დაგვეუფლა, რომ – დიდება მაღალ ღმერთს – ირანსაც პატრონი და

მფლობელი გამოუჩნდება. – მაღალმა ღმერთმა ქნას – ამიერიდან ირანის ხალხი სიმშვიდეს და კეთილდღეობას იხილავს. მართლაც, ამგვარ არეულობასა და აშლილობაში მყოფ ირანს მისი ძლევამოსილი უდიდებულესობა, სადარი უდიდესი სატურნისა, იუპიტერივით იღბლიანი, მარსივით მრისხანე, ვენერასავით მოხდენილი, ისქანდერივით წარმატებული, ჯამშიდევით დიდებული, აღმატებული [ვითარცა] ალაჰის ჩრდილი შაჰი, – ღმერთმა გაახანგრძლივოს დრო [მისი] სამეფოს სიმტკიცისა და მარადიულობისა – [თუ] დახმარებას არ აღმოუჩენს, – ღმერთმა ნუ ქნას – ვითარებანი შეიცვალოს, მაღალი ღმერთი სასჯელს მოუვლენს. და ამჟამად ირანის მდგომარეობას თუ მოიძიებენ, წესი იყო, რომ წარსულში შაჰები და სეფიანთა გვარის ძველი სულთნები – ალაჰმა გაასხივოსნოს მათი ნათელი – მიუხედავად ყველაფრისა, ყველა ოლქიდან თითო თუმანს იღებდნენ, ახლა ორმოცდაათ თუმანს იღებენ. და სხვა საქმეებშიც ასევეა, წარმოიდგინეთ ერთისა და ორმოცდაათის შეფარდება და მოხელეთაგან და ხანებისა და აგრეთვე დიდებულთაგან არავინ გაივლის, არც ლატაკი, ცხოვრება ეკრძალება, რადგან მისთვის საყულოში ას მჩაგვრელს აქვს ხელი წავლებული. ასე, მაგალითად, ნავრუზის დასაწყისში უმიზეზოდ და უსაფუძვლოდ მოჰამედ ყული-ხან ავშარი და სადეყ-ხან შაქელი დახოცა. ამ შემთხვევის შემდეგ ქვეყნის ხანებმა და [სხვა] მმართველებმა მოინდომეს აეკრძალათ [მისთვის] და ერჩიათ არ ჩაედინა ასეთი ქმედება [და] მოეხსენებინათ, რომ ირანის ხალხი ამ ქცევით შეშინებული, აჯანყდება, [რაც] სარგებელს ვერ მოიტანს. ტყუილ-უბრალოდ 17 კაცი მათგან დახოცა. მათ შორის ჰაჯი აბრაჰამ-ხან შირაზელი, და მეჰდი ყული-ხანი და მოჰამედ ყული-ხან ყაჯარი მისი ბიძაშვილი და ფათჰ-ალი-ხან და აბას ხან ბახთიარი და გარდა ამისა კიდევ 12 კაცი იქნა მოკლული. ამის გამო ბევრი არეულობა და აჯანყება მოხდა ირანში. ასე, მაგალითად, ჰაჯი აბრაჰამ-ხანის ვაჟმა ფარსში აჯანყება წამოიწყო, ჰასანალი-ხან არდალანელი თეირანიდან არდალანის მიმართულებით გაიქცა და იქ აჯანყება წამოიწყო და ბახთიარის ტომი, რომელიც ირანში პატივცემული ელთაგანია, ფათჰალი ხანის და აბას ხანის მკვლელობის გამო შეშინდნენ, [კიდევ] ერთხელ აჯანყებულიყვნენ და ამ ვითარებაში, ბედნიერი წარმატების საწინდარია თქვენი აღმატებულებისა, რომ ასეთ დროს ირანის მხარეში ცხოვრების მოსაწესრიგებლად ხარო მოვლინებული – მაღალმა ღმერთმა ინებოს – იმის შესახებ, რომ სამართლიანობის სასახლისათვის ღვთის ჩრდილი შაჰური უდიდებულესობის მიერ დადგენილი სამსახური საუკეთესოდ ადვილად განხორციელდება. ვინაიდან აღწერილი საკითხის ხელმწიფის მონის არზაში დაწერა და მირთმევა უზრდელობად ჩავთვალე, ამიტომ მეგობრულ წერილში დავეწერე, რომელიც თქვენ აღმატებულებასაც მოგართვით, [რათა] ნათელი ყოფილიყო და ღვთის ჩრდილის მონისათვის აგრეთვე მოგეხსენებინათ, რომ საქმის ვითარებანი და გარემოებანი სარდალსა და მხედართმთავარს განეცხადებინა

და სამართლიანობის სასახლეში მოეხსენებინა. თხოვნა ისაა, რომ ყოველ დროს წერილის გასაგზავნად და დავალებისათვის გულწრფელ მსახურად მიგულოთ. და თანასწორთა შორის გამოჩენილი და მოღბენილი ბრძანდებოდეთ. და თქვენი დიდების, ძლიერებისა და ღირსების დარჩენილი დრო ხანგრძლივი ყოფილიყოს.

№21, გვ.394

ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილი ალი-ალა ყაზახელს ჰიჯრით 1221 წლისა (III.1806 – III.1807)

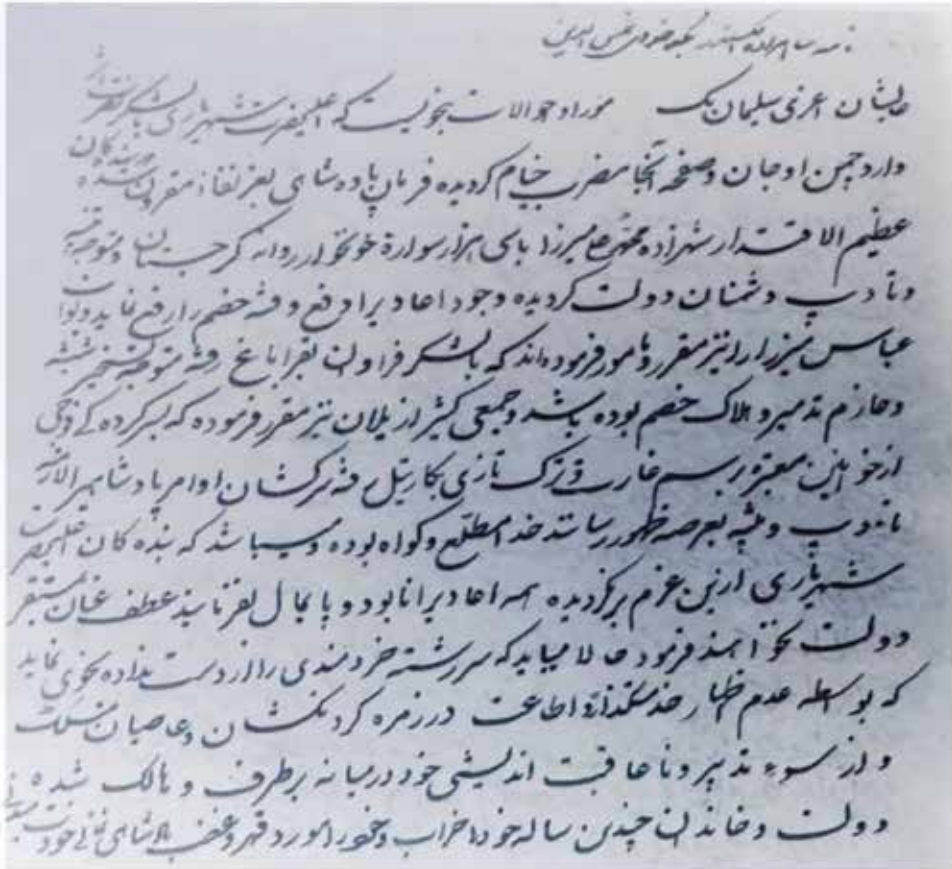
نامشاهزاده گلشنه بنیاد علی محمد دوم در شهر تبریز
 که در محال ارادت و خلاص مندی و حدیث کداری آن عایشان که ایمان و اوقات دست
 و پیش پای من شده است بسیار دوری دارد که محال آثار خلاص خود را بشکارت کند و مصداق
 کندیدی بهر حال بهر چیز که از این بهر کار است که از این فراق بعد و میرسد که این بهر فراق
 بدی شده و نمک است نیم که من از محال شما کرده است و درازی با خود و شما را بناید با این
 که من در شده و لازمه حدیث کداری چیزی که تمایز و نام آفاقان فراق آمده باشد علاوه بر این
 که نای در سناده کان اینجا است که نای کرده سخن جواب کند و قصد در آنکه در حکایت
 از شما خواهد شد که این خبر خود بهر حال باید منوی تمانی که اول از تو جیانت ظاهر شده
 که نای و خود داری و تقصیر کردن تو نموده شود و دردی شغف و لطف خاطر تو منور گردد
 بگوید که در آن صبر و تقصیر چند نفر از معتمدین شما را همراه آدمهای مافودی روانه بنظر
 که آنکه کارهای این حد و در آمده هر چه کنند و خبر شما رسانیده آنچه صلاح کار شما بوده باشد
 بهر از آن اظهار نمیکنند که چیزی دیگر با گویند که هر پیش از وقت اعلام و احوال
 خبر و ارسال کردیم و حجت خود و لازمه ملاطفت و مدارای بسیار را تمام کردم بعد
 از این هر چه به بنید از خود دیند و در شده شما

.... რომ, ის მაღალადგილოვანი (=თქვენ) რომელიც მოწიწებას, გულწრფელობას და გულმოდგინებას ჩვენს მსახურებაში მუდამ ამჟღავნებდა, ძალიან დაგვმორდა,[ისე] რომ ახლა მისი ერთგულების კვალიც აღარ ჩანს, აღარ გვემსახურება. ყველა ვითარებაში ყველა მოვლენიდან განზე დგომა როგორი საქმეა. როცა ყაზახის მოსახლეობა ისე მოიქცა, რომ მთელი ეს ჯარი {მდ.თაუზზე}¹¹ შემოსულიყო, [ჩვენ] არ დავუშვით, რომ თქვენი მდგომარეობის ხელისშემშლელი ყოფილიყო [და] ძალაუფლება ამ საზღვრებამდე განევრცო. ყოველივე ამის გამო მაღლობელი უნდა ყოფილიყავით, სავალდებულო სამსახურისთვის არაფერი დაგეკლოთ და ყაზახის ყველა დიდებულებთან ერთად მოსულიყავით. გარდა ამისა ჩემს ელჩებსაც დაუდევრად მოექცეთ [და] პასუხიც არ მოგიწერიათ. ამგვარი ქმედება თქვენი მხრიდან საქებარი არ იყო [და] შედეგიც არ იქნება კარგი. ყოველ შემთხვევაში ისე არ უნდა მოიქცე, რომ პირველად შენგან გამოჩნდეს ლაღატი. დაუდევრობა, თვითნებობა და დანაშაული იყო შენ ქმედებაში ჩადებული. სიბრალულობა და წყალობით აზრი შენკენ მოვაპყარი და მოგწერე, რომ წერილის მიღებისთანავე რამდენიმე კაცი თქვენს გამორჩეულთაგან ჩემს კაცებთან ერთად საჩქაროდ გამოაგზავნოთ, რათა მოსულებმა აქაურობის საქმეები მოიხილონ, დაგვეხმარონ და ცნობა მოგაწოდონ თქვენ, რომ რაც მიზანშეწონილი იქნება თქვენი საქმისათვის ამის შემდეგ, იმგვარად მოიქცნენ, რომ არაფერი სხვა მე არ მითხრან, რომ რატომ აქამდე შეტყობინება და ვითარებები არ მომწერეო და არ გამომიგზავნეო. მე ჩემი მოსაზრებები გამოვთქვი და სავალდებულო თავაზიანობა და გულთბილობა უხვად გამოვიჩინე. ამის შემდეგ, რაც დაინახოთ, თვითონ გაარკვიეთ და სავალდებულოდ სცანით [ამის შესრულება].

11 *) ფიგურულ ფრჩხილებში მოთავსებული სიტყვა აღდგენილი გვაქვს „აქტების“ (Акты собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею, том II, Тифлис, 1868, გვ.171, საბ.#323) შესაბამისი ტექსტის მიხედვით, რომელიც ასე გამოიყურება: جایی تراس، تارگمانში – p.Терсн(?). საბუთის შინაარსი გვაფიქრებინებს, რომ აქ ლაპარაკი უნდა ყოფილიყო სწორედ მტკვრის მარჯვენა შენაკადის მდ.თაუზ-ჩაის შესახებ, რომელიც ისტორიული ყაზახის ტერიტორიაზე მიედინება. შესაძლოა, სპარსული ტექსტის ასო-თამწყობს ხელნაწერის თაუზ (اۋز) შეცდომით წაუკითხავს, რაზეც უნდა მიუთითებდეს კითხვის ნიშანიც რუსულ თარგმანში.

№22, გვ.394b

ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილი შამშადილის მოურავს
თარხანოვს

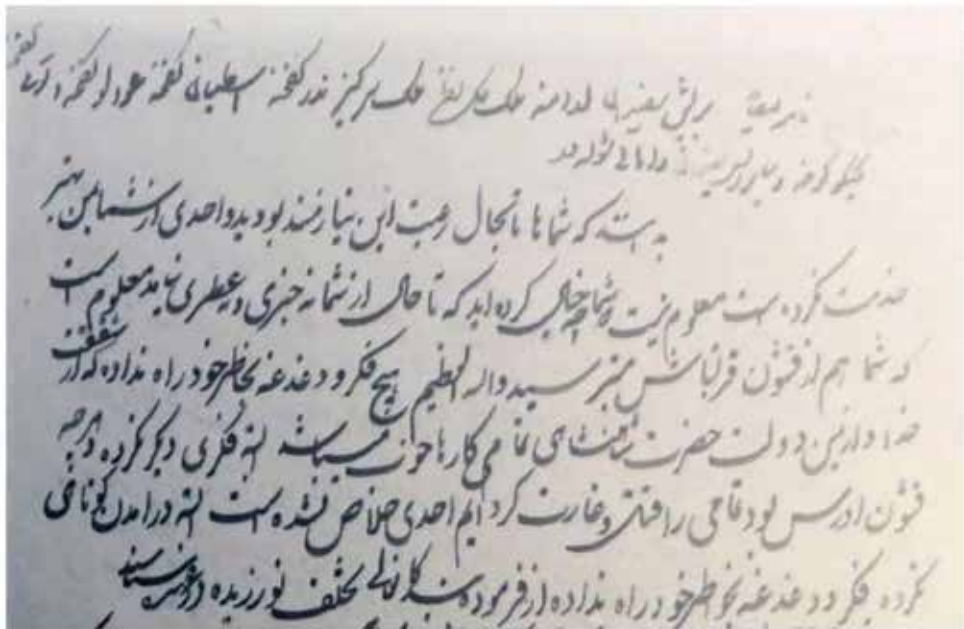

მაღალადგილოვანო სოლეიმან ბეგ. საქმის ვითარებანი ამდგვარია, რომ მისი ხელმწიფური უდიდებულესობა ძლევამოსილი ლაშქრით მოვიდა უჯანის ველზე და ამ ადგილას რამდენიმე კარავი დადგა. ფადიშაჰის დიდებით გამსჭვალული ფირმანი გამოვიდა, რომ მაღალღირსეული შაჰზადე მოჰამად-ალი მირზა 30 000 მრისხანე მხედრის თანხლებით საქართველოში გაემართა, და [იქ] მისულმა სასტიკად დასაჯა ქვეყნის მტრები, მოიგერია [ისინი] და აჯანყებულები გაანადგურა. და შაჰზადე აბას მირზაც დაადგენილი და განწესებული იქნა, რათა მრავალრიცხოვანი ლაშქრით ყარაბაღში გაემუროს, მისულმა შუშა დაიპყროს და წამოსვლისას მუსრი გაავლოს მტერს. აგრეთვე მრავალ გმირსაც ებრძანა, რათა პატივცემული ხანების მეთაურობით ჯარი რბევა-თარეშისათვის ქართლში წასულიყო, შაჰისთვის

აუცილებელია, რომ აჯანყებული ამირები სასტიკად დასაჯოს და [ისე] დაბრუნდეს. ღმერთმა იცის და ხედავს, რომ ხელმწიფური უდიდებულესობის მონა ამ გადაწყვეტილებიდან არ გადაუხვევს [და] [სანამ] ყველა მტერს არ მოსპობს და გაანადგურებს, [მანამდე] ქვეყნის დედაქალაქში არ დაბრუნდება. ახლა საჭიროა, სიბრძნის ფლობა ხელიდან არ გაუშვათ, ხერხი გამოიყენოთ, რომ ვალდებულებათა და მორჩილების გამოსატყვის არქონის მიზეზით აჯანყებულთა ჯგუფი და მეამბოხეებთან მიტმასნებულნი უპასუხისმგებლობის და უსასრულოდ თავისთავზე ფიქრის [გამო] მოსპობილი და განადგურებული არ შეიქნას, ქვეყანა და დინასტია რამდენიმე წელიწადში თვითონ დაანგრეოს და ფადეშაჰის რისხვა და მძვინვარება იხილოს. შენ თავად იცოდე

№23, გვ.395

[ალექსანდრე ბატონიშვილის] წერილი სომეხ უხუცესებს მელიქ გულნაზარს, მელიქ სარქისს, ნადერ-ქევხეს, ესტებან-ქევხეს, ავალუ-ქევხეს და თუმი-ქევხეს, გიგო-ქევხეს და შულავერის სხვა უხუცესებს და ხალხს

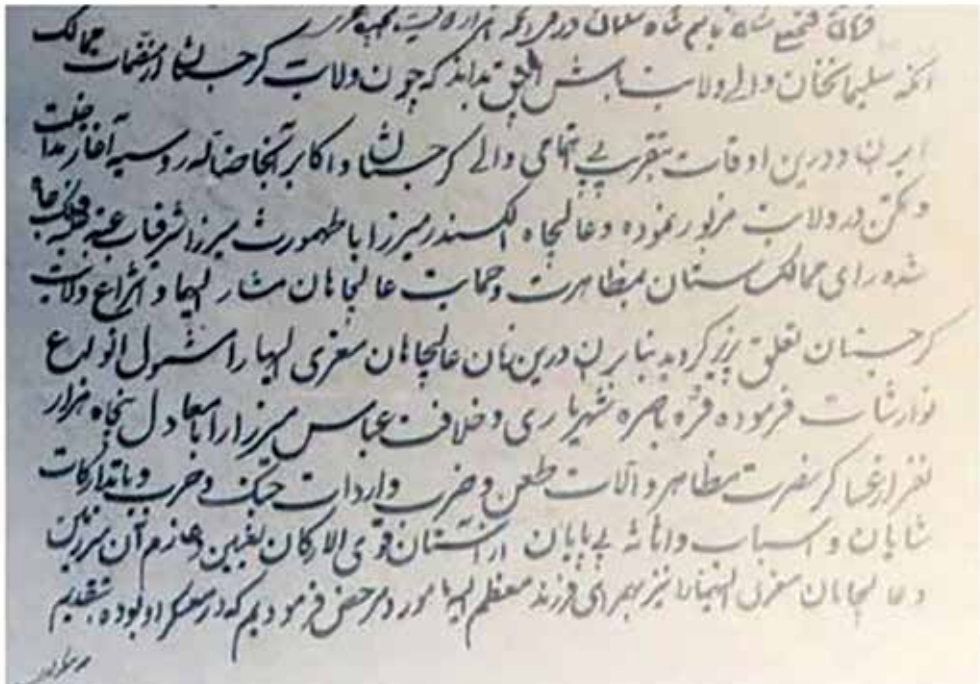

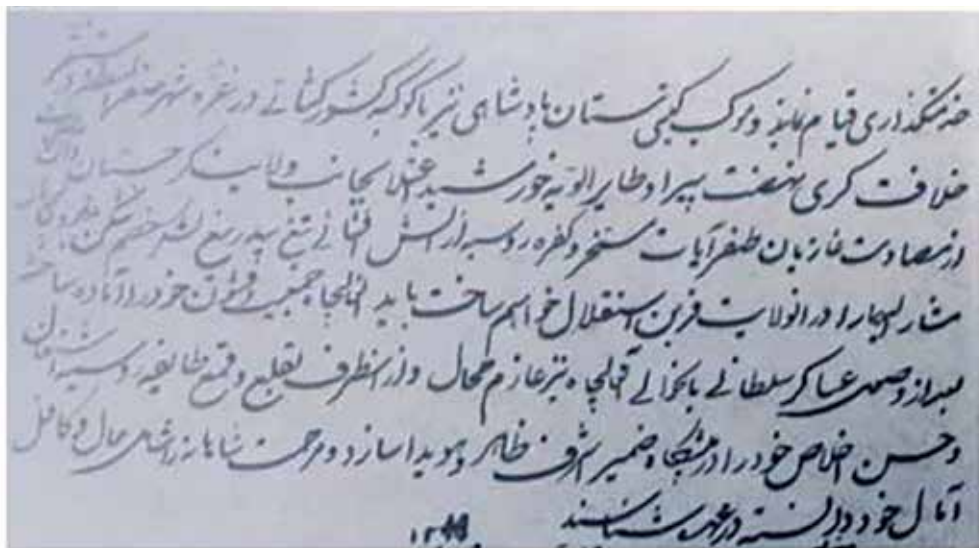
... იცოდეთ, რომ თქვენ ამ დრომდე გაჭირვებული გლეხები იყავით და არავინ თქვენზე უკეთესად მე არ მემსახურებოდა. არ ვიცით, რა ვი-

ფიქროთ თქვენზე, რადგან [თქვენი] მდგომარეობის შესახებ თქვენგან ჩამიწუმი არ ისმის. ცნობილია, რომ თქვენ ყველას ყიზილბაშების ჯარის გეშინიათ. მაგრამ ალაჰი დიდი, არავითარი შიში და მღელვარება ფიქრადაც არ გაივლით. რადგან წყალობითა ღვთისა და მისი ხელმწიფური უდიდებულების შემწეობით ყველა საქმე კარგად დასრულდება. არავითარ შემთხვევაში სხვა ფიქრი არ გაივლით. და რაც კი რუსის ჯარი იყო, მთლიანად დავხოცეთ და გაგძარცვეთ. არავინ გადარჩენილა. მოსვლაზე დაუდევრობა არ გამოიჩინოთ. შიში და მღელვარება ფიქრად არ გაივლით. „მაღალი მონის“ (=ჩვენი) განკარგულება არ დაარღვიოთ [და] სავალდებულოდ სცანით [ამის შესრულება]

№24, გვ.395

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი სოლომონ მეფის სახელზე, ჰიჯრის ზილ-ჰიჯა 1218 (III-IV.1804)

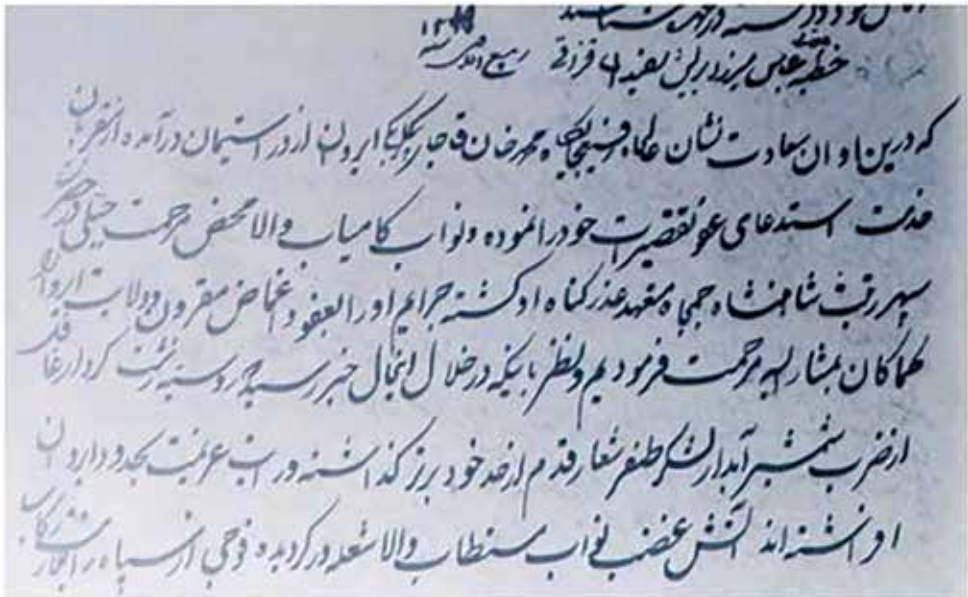
...[გამოვიდა მაღალი ბრძანება იმის შესახებ], რომ სოლეიმან ხანმა ბაში აჩუკის ქვეყნის ვალიმ იცოდეს, რომ რადგან საქართველოს ველაეთი ირანის სახელმწიფოს [მიერაა] დაკავებული და ამჟამად საქართველოს ვალის და იქაური დიდებულების დაუდევრობით ურწმუნო რუსების [ტომი] ხსენებულ ქვეყანაში შეიჭრა და დამკვიდრდა. და მაღალადგილოვან ალექსანდრე მირზას თეიმურაზ მირზასთან ერთად ცათა სწორ სასახლეში მიღების პატივი ერგოთ. და ქვეყნისმპყრობელის აზრი ზემოხსენებულ მაღალადგილოვანთა მფარველობა და დახმარება და [რუსეთისგან] საქართველოს დახსნაა. ამის გამო ამჯერად ზემოთ ნახსენები მაღალადგილოვნების [მიმართ] გამორჩეული კეთილგანწყობა გამოვიჩინეთ [და] გამარჯვების მისაღწევად [მივამაგრეთ ისინი] ხელმწიფის თვალის სინათლეს აბას მირზას 50 000 მეომრით და საალყო და საველე ქვემეხებით და საბრძოლო იარაღით და გამორჩეული აღჭურვილობით და იარაღით და საჭურველით. დაბოლოს, ხელმწიფის სასახლიდან საყრდენი ჯარი მოემზადება და გამოემართება იმ ოლქისკენ და ზემოთ ნახსენები მაღალადგილოვანნიც [იმ] დიდებული ვაჟკაცის დასახმარებლად მოწადინებული და შემართული განვაწყესეთ, რათა მის ბანაკში იყვნენ. მსახურების გამოსაჩენად ქვეყნის დამპყრობი ფადეშაჰის ამაღა განემზადება და ქვეყნისმპყრობელის ვარსკვლავი საამაყო საფარის თვეში ძლევამოსილი სახელმწიფოს მესვეურთა შორის ძლევამოსილი სვლით მზესავით გაბრწყინებული, გაშლილი და აფრიალებული დროშით საქართველოს ველაეთისა და {ყიზლარისკენ დამპყრობელ ხელს გავშლი და მალე ღვთის წყალობით საქართველოს ველაეთი}¹²⁾ და ის ოლქი

12 ფიგურულ ფრჩხილებში მოთავსებული ფრაზა აღდგენილი გვაქვს „აქტების“ (Акты

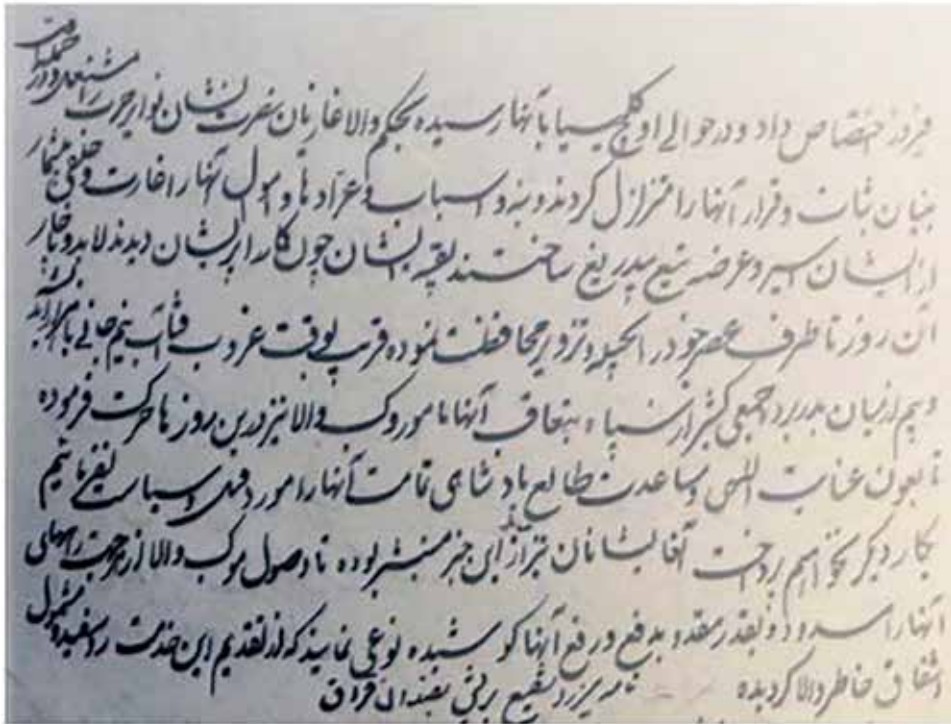
ლაზიების ბრძოლით გამარჯვების დროშით დაპყრობილი, ხოლო ურჯულო რუსები დაუნდობელი ცეცხლისმფრქვეველი მახვილით [გაჟლეტილი] და მტრის ლაშქარი განადგურებული [იქნება] და ზემოხსენებული მაღალადგილოვნები ამ ველაეთში თანაბრად დამოუკიდებლად დაინიშნებიან. საჭიროა, რომ თქვენ თქვენი მოსახლეობა და ჯარი მზად იყოლიოთ, შემდგომად სულთნის(=ჩვენი) ლაშქრის მოსვლისა იმ მიდამოებში, თქვენც გაემართოთ . . . მხარეს და იმ ადგილას მოსპოთ და გაანადგუროთ რუსების ტომი, თავისი საქმითა და ერთგულებით შაჰის საბრძანებელში გახსნილი და სუფთა გულით მიხვიდეთ და მეფური წყალობა მოგეფინოთ და იმედით აღივსოთ [და] სავალდებულოდ სცნოთ [ამის შესრულება].

№25, გვ.395-ბ

აბას-მირზას მიმართვა ყაზახის უხუცესებს რაბი-ალ-ავალ
1219 (VI-VII.1804)

собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею, том II, Тифлис, 1868, გვ.363, საბ.#727) შესაბამისი ტექსტის მიხედვით, რომელიც ასე იკითხება: «فالر بال گشا خواهد شد و عما قریب از عنایات کامله الهیه و لایب گرجستان»

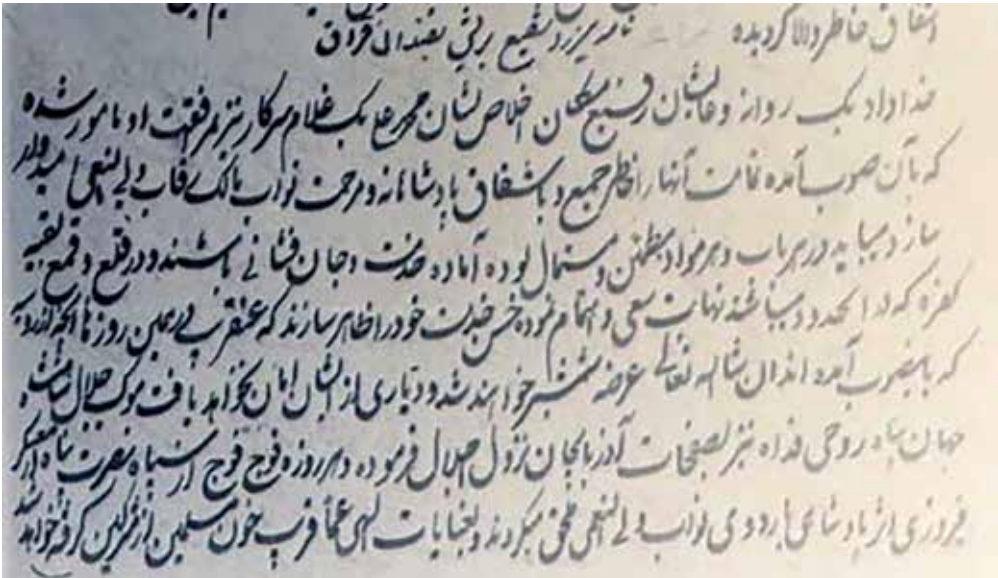

(მოკლე შინაარსი)

ერევნის ბეგლარბეგმა მემედ-ხან ყაჯარს ვუწყალობით ერევნის ოლქი. ჩვენმა ჯარმა შეუტია რუსებს ერმიადინთან და უკუაქცია. დიდძალი ალალი, საჭურველი და ქონება დარჩათ. ჩვენ მათ ბოლომდე გავანადგურებთ და თქვენც დაბრკოლებები უნდა შეუქმნათ მათ.

№26, გვ.396

მირზა-შაფის წერილი ყაზახის უხუცესებს

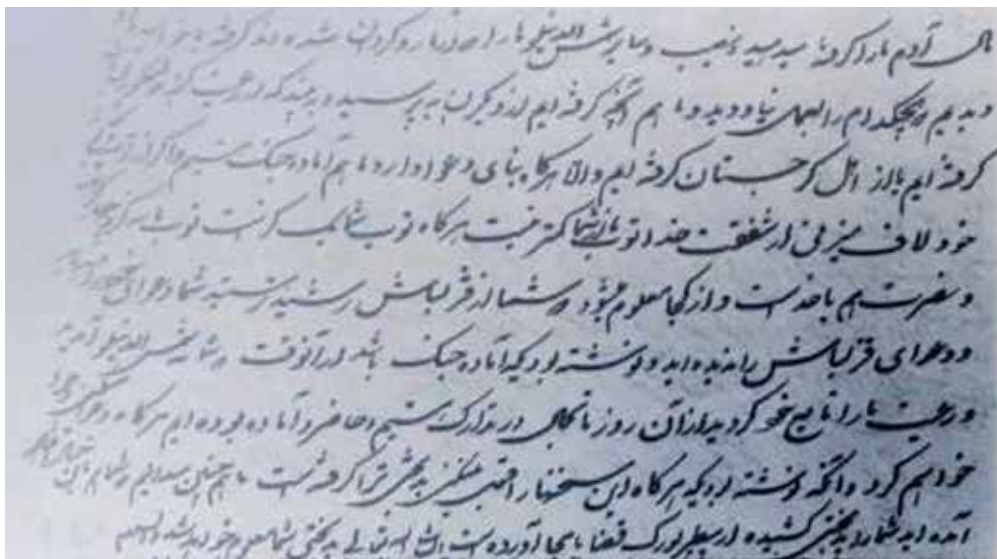
... ხუდადად ბეგი გამოვგზავნეთ და მაღალადგილოვანი, გულწრფელობის ნიშნით აღმატებული მოჰამმად-ალი ბეგი, სარქარის (=შაჰის) ლოლამიც მის თანმხლებად იყო გამოვგზავნილი რათა [თქვენს] მხარეს მოვიდნენ [და] ყველანი მშვიდი და ფადეშაჰური სიმშვიდით და თანაგრძნობით და მწყალობელი მბრძანებლის ნაცვალის (=უფლისწულის) სათნოებით დაიმედებული გახდეთ. საჭიროა, [რომ] ყოველივე ამაში იმედიანად და მხნედ იყოს. მსახურება და გულმოდგინება გამოავლინოთ. დაუღალავი მცდელობა და სიბეჯითე გამოიჩინოთ მაგ საზღვრებში დარჩენილი ურჯულოების ხოცვა-ჟლეტაში. თქვენი მსახურების სიკეთე აშკარა გახდება, როცა მალე ამ მხარეში მოსული რუსები – მაღალი ღმერთის შემწეობით – ხმლების სამიზნედ იქცევიან და ვერცერთ მათგანს დანდობილს ვერ იპოვნით. ქვეყნის მპყრობელი ხელმწიფის თავდადებული დიდებული ამაღა აზერბაიჯანის მხარეშიც ჩამობრძანდა და ყოველდღიურად ხელმწიფის ძლევამოსილი ჯარის რაზმები გამარჯვების ბანაკიდან მწყალობელი მბრძანებლის ნაცვლის (=უფლისწულის) ლაშქარს უერთდება და მალე ღვთის წყალობით მუსლიმების სისხლს წარმართებისგან აიღებენ.

№27, გვ.396 b

ფანბაქის და შურაგელის უხუცესთა წერილი ალექსანდრე
ბატონიშვილს

بسم الله الرحمن الرحيم
قبل از ورود فرمان مطاع و تعلیفه ملازمان و نوئون پکنب و شوره کلرا اجتماع در راه پکنب ایرستان
منظر ورود و خجرات مرتاب و در حین ورود مسعود کرب مقبره حضرت پادشاهی بوده و میباشند
نبدگان برنواز میرزا و لکنیه و کاغذ بوزجلو و غیره ایلات را در مشاهده دلالت جماع کردند و
بطریق تعجیل ایشان ادم بک و حاجی محمد خان حسن آق را روانه حدت کردند و پکنب
میباشد که باقی شدن مقبره رکاب بازودی رد شده و از هم بصره فرستادند ایشان را
بعد از ورود و جنود تمامی نوئون کربستان در اندک زمان بخدمت ملازمان عالی جمیع مجموع
ازین قبل از نوال شای حب المام تصور خواهند عرض نماید طایفه بوزجلو ایلات
برهنه و آشپا - اورا غارت وزن آن محمول را از دست کشیده آورده و طایفه بوزجلو و غیره
ایلات آمده با ایل پکنب ملحق شده آنها نیز مشظر ام و فرمان شای و تعلیفه مقبره نبدگان
کاهی عالی بوده و میباشند

... მაღალი ფირმანისა და თალაღას მოსვლამდე მაღალმა მსახურ-
მა(=მე) ლაშქარი ფანბაქისა და შურაგელისა შევეკრიბე ფანბაქის გზაზე
და იმ სანახებში დავიბანაკეთ. [და] ხელმწიფური დიდებულების სიხარუ-
ლის საყუდელის ჩამოშორების და ბედნიერი უზანგის ჯარის ჩამოსვლის
მომლოდინე ვიყავით და ვართ. და ფირმანი მონას ფარნავაზ მირზას და
ლეკებს და წერილი ბორჩალოს და სხვა ელებს გავუგზავნე, მითითება მი-
იღეს და ეხლა სასწრაფოდ მაღალღირს ადამ ბეგს და ჰაჯი მამი-ხანს და

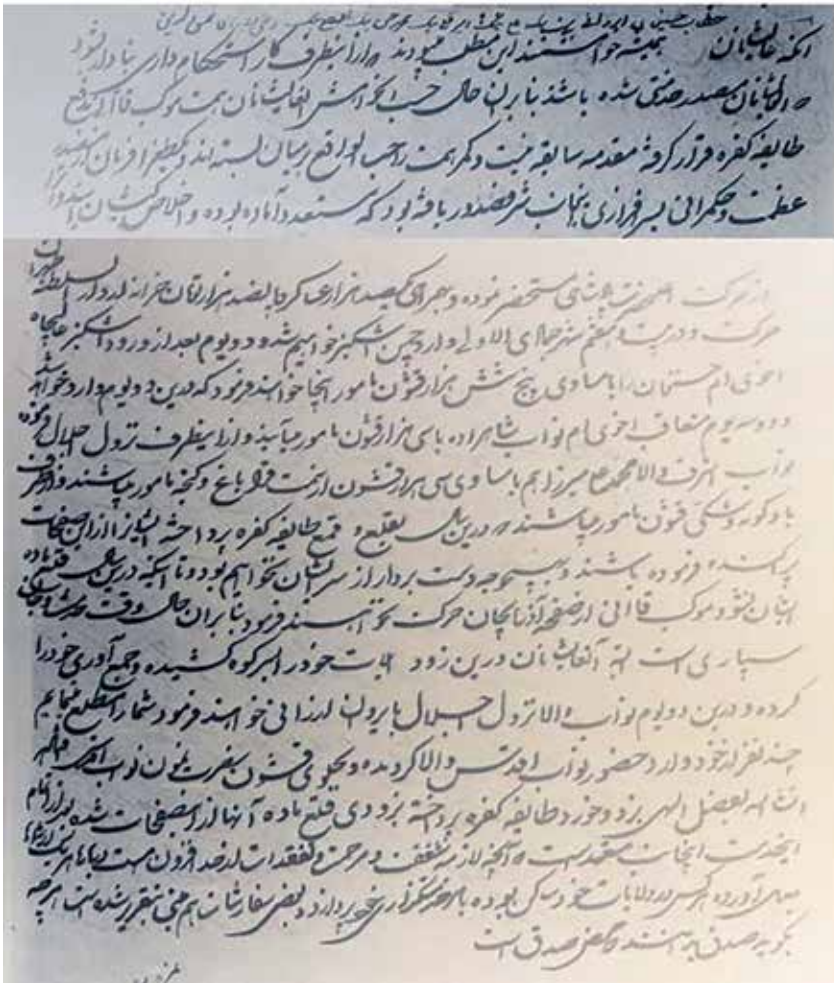

ამჟამად, წერილი რომელიც გამომიგზავნე, მომივიდა და იწერები, რომ თამარ დედოფლის დროს განჯა საქართველოს მორჩილი იყო. ეს სიტყვა არავის არ გაუგია. არამედ ჩვენი წინაპრები, როგორც აბას-ყული ხანი და სხვები არიან, საქართველოში მმართველები იყვნენ. თუკი არ გჯერა, საქართველოს უზუცესებისაგან გამოიძიე, რომ აბას-ყული ხანი საქართველოში მმართველი იყო თუ არა. და [დღესაც] საქართველოში მისი მეჩეთები და დუქნები მოქმედებს და მისი [გაცემული] ხალათები და თალიყები საქართველოს ხალხის სახლებში არის. ირაკლი-ხანისა და მამაჩვენის დროიდან განჯისა და საქართველოს საზღვრები ცნობილი იყო, თუ საიდან სადამდე არის. და ჩვენ ასეთი სიტყვები ენაზე არ მოგვადგება, და თუკი ვიტყვით, რომ ჩვენი მამები საქართველოში ვალი იყვნენ, არავინ არ დაიჯერებს და ამ სიტყვებ[ის გამო] საქართველოს ჩვენ არავინ მოგვცემს. და კიდევ იმას წერ, რომ ექვსი წლის წინ განჯის ციხე რუსეთის ხელმწიფეს მივეცი. მართალია. იმ დროს თქვენმა ხელმწიფემ ირანის ყველა ველაეთს რაყამები მისწერა და ჩვენც მოგვწერა. ჩვენ ხელმწიფის რაყამი მივიღეთ, ციხე მოგვეცითო. როდესაც კვლავ ხელმწიფე განჯის შესახებ ჩვენ ფირმანს მოგვწერს, ხელმწიფის ფირმანი ცნობილი და ნათელი გახდება, ჩვენც ხელმწიფის რაყამს ვნახავთ [და] იმ განკარგულების მიხედვით ვიმოქმედებთ. და კიდევ იმას წერთ, რომ თქვენ აქამდე საქართველოს ქვეშევრდომი იყავით. იცოდე, რომ ამჟამად თქვენი ხელმწიფის რაყამი ხელთა მაქვს, იხილე, იმ რაყამში ჩვენ განჯის ბეგლარბეგად ვწერივართ თუ საქართველოს ქვეშევრდომად. ამ თვალსაზრისით ცხადია, რომ თქვენი სიტყვა ტყუილი სიტყვაა. და გარდა ამისა, რომ

იმ დროს როდესაც ჩვენ რუსეთის ხელმწიფეს დავემორჩილეთ, ირანის ხელმწიფე ხორასანისკენ წავიდა. და ჩვენი ხელი მას ვერ სწვდებოდა და ვინაიდან რუსეთის ხელმწიფე აგრეთვე დიდებული ხელმწიფე იყო, მისი მორჩილება მისაღებად ჩავთვალეთ. ახლა [კი] ირანის ხელმწიფე – ქება და დიდება ალაჰს – ახლოსაა და ახლა მისი ყველა სარდლის ღოლამი აქაა მოსული და ჯარიც მოსულია და კიდევ მოდის. და კიდევ იმას წერ, რომ საქართველო [რუსეთის] ხელმწიფეს ეკუთვნის და მისი ვაჭრების ქონება მოვიტაცე. მართალია. თუმცა როცა თქვენ პირველად საქართველოში მოხვედით, თქვენ მოგწერეთ და კაცი გამოგიგზავნეთ, რომ ზოგიერთმა ჩემმა გლეხებმა, [რომელთაც] ჩემგან პირი იბრუნეს, ჩვენი ვაჭრების ქონება მიიტაცეს და ვფიქრობთ, რომ თქვენ ხელმწიფის მსახური ხართ, და ცხადია, სამართალს დაამყარებთ, ჩვენ ხალხს წართმეულს დაუბრუნებთ და ნასიბ[-ბეგს] და სხვა შამშადილოელებს, რომლებმაც ჩემგან პირი იბრუნეს, ... ჩვენ მოგცემთ. ვხედავ, რომ არაფერს ამას არ აკეთებ და ჩვენც, რაც კი ავიღეთ, სხვებისგან ავიღეთ და ხედავთ, რომ განჯელი გლეხებისაგან, რომლებიც შამქორელები არიან [მათგან] ავიღეთ თუ საქართველოს ხალხისგან ავიღეთ. თუ არადა, თუ უთანხმოება დაიწყება და ჩვენც მოვალთ, [შენ] ომს დამიწყებ, და თუ თქვენი ქვემეხებითა და არტილერიით ტრაბახობთ, ღვთის მაღლით, ჩვენი ქვემეხები თქვენსაზე ნაკლები არაა. თუ თქვენი ქვემეხი ერთი გაზია, ჩვენი ქვემეხები სამი და ოთხი გაზია და გამარჯვებაც ღვთის [შემწეობი]თაა და საიდან გახდა ცნობილი, რომ თქვენ ყიზილბაშებზე მამაცები ხართ. თქვენ საკუთარი ბრძოლა გაქვთ ნანახი ხოლო ყიზილბაშების ბრძოლა არ გინახავთ. და მწერ, რომ მზად იყავი ომისთვისო. მას შემდეგ, რაც თქვენ შამშადილუში მოხვედით და ჩვენი გლეხები დაიმორჩილეთ, იმ დღიდან აქამომდე მზადებაში ვართ და ახლა მზადა ვარ. თუ ბრძოლას იზამ, ბრძოლას ვიზამთ. და რასაც წერ, რომ როცა ამ წერილს მიიღებ, შენი უბედურებაც მიღებული გაქვსო, მე ისე გავიგე, რომ თქვენ ფიქრობთ ასე, [მაგრამ] თქვენც თვითონ წამოიღეთ უბედურება პეტერბურგიდან [და] აქამდე მოიტანეთ. მაღალი ალაჰის წყალობით თქვენი უბედურება აშკარა გახდება. დასასრული.

№29, გვ.397 b

ჰუსეინ-ხან ერევნელის მოწოდება შამშადილის უხუცესებს ნასიმ-ბეგს, ალი-ბეგს, ამირ-ყული ბეგს, მოჰამად-ჰასან ბეგს და ალი-ყული ბეგს

(მოკლე შინაარსი)

..., ..., ფადეშაჰი მოდის ურჯულოების გასანადგურებლად თეირანიდან 100 000-იანი ჯარით. 27 ჯულადა-ალ-ავალს ვიქენებით იშკემბერის ხეობაში და იქიდან 6000-იანი რაზმით ჩემი ძმა ჰასან-ხანი წამოვა, და მერე შაჰ-ზადე აბას-მირზა 30000-იანი არმიით. მეორე უფლისწული მამედ-ალი-მირზა კი ყარაბაღის და განჯის გავლით 30000-ით. ბაქოდან და შაქიდანაც მოვლენ ჯარები და ურჯულოების საბოლოოდ განადგურებამდე დავრჩებით. იმედი გვაქვს დავგვანებარებით, ენლა კი გახიზნეთ ხალხი მთებში, რათა ჯარს მეგზურობა გაუწიონ და შაჰი მაღლიერი დაგვრებათ.

№30, გვ.398 b

მამედ-ჰასან-ხანის წერილი აყსაის ჯამაათის სამღვდელოების და
უხუცესების სახელზე

بسم الله الرحمن الرحيم
والله اعلم بكم بان الكفرة الركب قد غلبت على انا الى بلدة كجيه وقتلوا ديم ودمو وسكنوا فيها وقد
فقدوا راعي جبار وقتلوا واضروهم وسكنوا بجيهم ورسبهم شجيرة ورسب اليه جدار وان للمقاتلة وقد
مجاهد العالم والنام قاهر الامم في الافاق ملك لهر السلطنة الارش والاستحقاق المستحق
ملك اتمان فغشي سلطان ابادام له نقاش دولة وزاد شوته لسنه ابيهم والجايم في محل صحت وجارهم
بسبب الفاطنة على الكفرة بغيرة بسبب خنزة الاسلام والارمنة والفقنة لينا على ان
البيم عن قرب بنوفن به نقاش وعونه ولقد سمعنا بان انا الى حجى وقبره وهرى فقطعوا سبل الكفرة لخدمة
حين مجيهم من طريق مزدك لالاعانة جنودهم المخذولين وجارهم ودمو وقتلوا ديم وسبوا ديم
امثالاً لامر به نقاش وقول رسول صلى به نقاش عليه وسلم جعل غيرة الاسلام والهجيرة والارمن به حجى
ورضى به عنهم والآن لم يسلم طريق لوى طريق در بند قصير وان مجيهم فمضى جاد انهم فافطروا
كيف يستغفروا لهم من طرف در بند من فدايته واسنومهم من المجنى فان قطعهم من جهة در بند وطمعوا
الاعانة فترسهم لكرم ان شاء به نقاش ولقد كتبوا بيات الى امراء الدارستان فكلهم ان وردكم تتفقوا
على هذا الامر الحسن الذي رضى الله تعالى عنه ورسوله في الوجع عليكم وعلى سائر الامراء وكافة المسلمين
غيرة الاسلام وحبهم فلا يمين للسم الموحد ان يردوا الكفار ونسبوا بانفسهم فانهم يعمون الى ان
الاسلام الى ان يغلبوا عليهم فان يجزواهم يغيبون باليون ويرون فيغيبوا الاسلام ويغيبوا الجهاد والجهاد

فلا يحصل فائدة الى من جازلهذا الغاية فان الدنيا فانية والاخرة باقية فذا بلسم ان يعمل على رضى به نقاش
عنه ورسوله فجاهدوهم في سبل به مثالا لامر به نقاش وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم

(მოკლე შინაარსი)

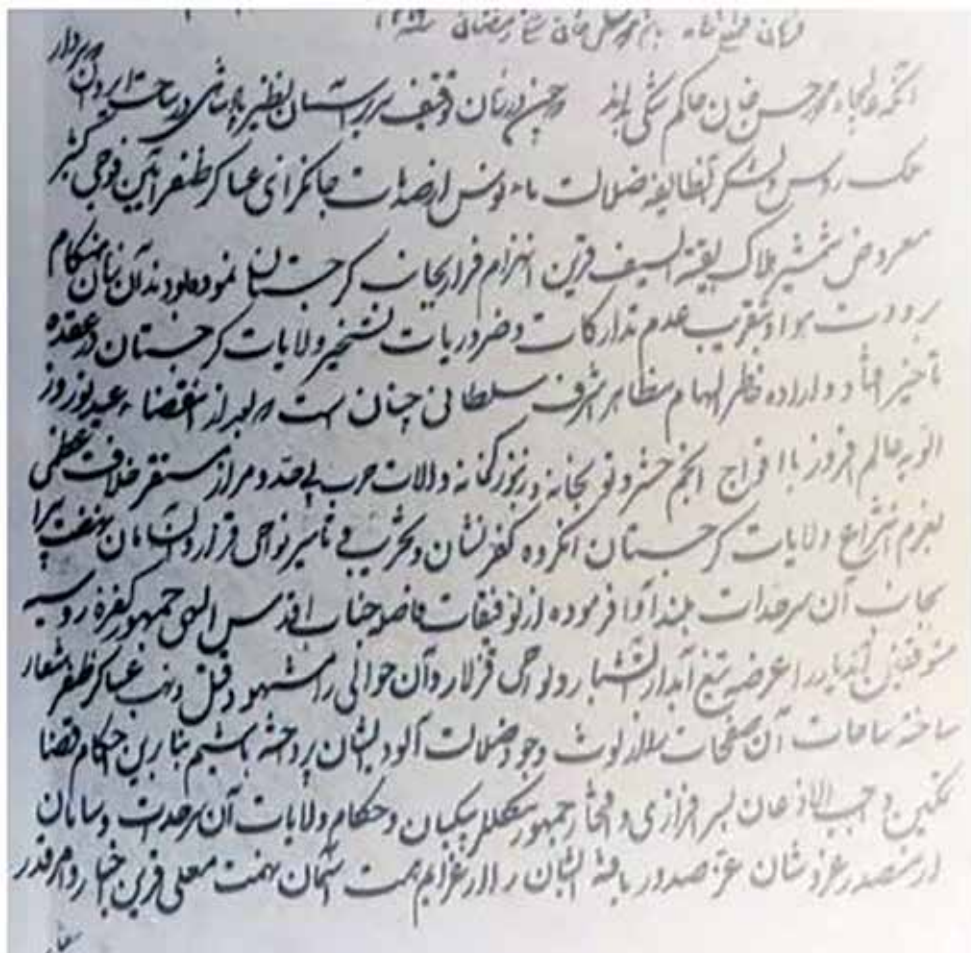
რუსმა ურჯულოებმა დაიპყრეს განჯა, გაუღიტეს მოსახლეობა, გაემართნენ
ჭარის და თალასკენ, დაარბიეს იქაურობა და დაბანკდნენ. მათი მეთაური (ციცი-

ანოვი) გაემართა ერევნისკენ. ამ დროს მოვიდა ფათჰ-ალი-შაჰი და მოაქცია იგი ბლოკადაში. ჩეჩნებმა, ყაზარდოელებმა და ჰარელებმა(?) გზა გადაუღობეს მოზდოკიდან დასახმარებლად მომავალ ჯარს. ესლა გიაურებს მხოლოდ დერბენდიდან შემოსავლელი გზა დარჩათ. ამიტომ გადაუღობეთ დერბენდის გზა, ჩვენ ჯარს მოგაშველებთ. არ ეკადრება მუსლიმს გიაურებთან მეგობრობა. არ დაუჯეროთ გიაურების დაპირებებს ...

№31, გვ.399

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი მოჰამმად-ჰასან ხან შაქელის სახელზე

1219 (XII.1804-I.1805)

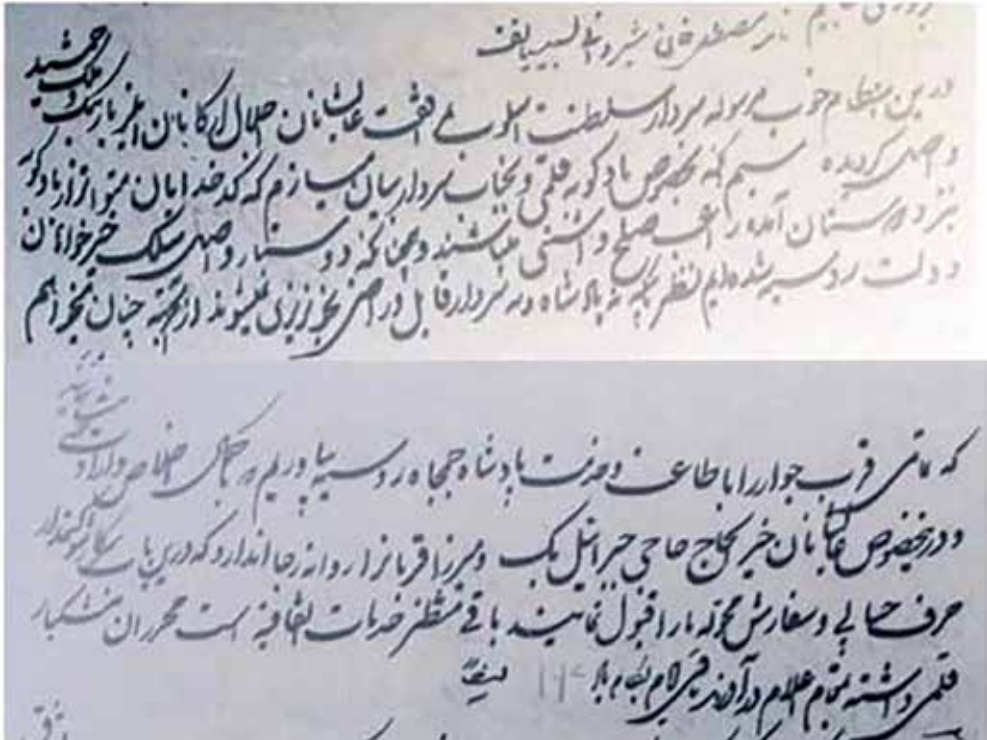
فایده یافتن: این فرموده در تاریخ ۱۲۱۹
آنکه عباد محسن حکم شاهی باین
حکام رسیده که ایضا فیضیات ما و نسل ارضیات جاگزانی عا کر ظفر آیین فوجی
معروض شریف ملاک بقیة السیف دین انزوم فراریجات کربان نمودند و بدان حکام
برودت بود و بغیر عدم نذار کات و ضروریات تشخیر ولایات کربان و عهده
تاخیرها و دلداره نظر ایهام مظاہر شرف سلطان چنان است در لبر از غفصا عبد فرور
الو به عالم فرور با فواج انجم حشر و نو بجانه و بزرگانه دلالت حرب بعد و مر از مستقر خلافت عظمی
بغیرم شراخ ولایات کربان آنکزه کفرشان و تحریک نامیر نواهی قرار دینان و نفع پرا
محبات آن سرحدات بنده او فرموده از لوفیات فاضله جناب اقدس السی حمید کفره ر و ب
موقوفین اینبار اعراضه تبع ابدار شبار و لو اسی قرار دینان حوالی را مشهور دین و نفع عا کر ظفر
ساخته ساعات آن صفحات ملال لوث و جوضیات آلود ایشان پر حشمت به شیم بنابرین حکام فضا
کنین و حبب الازعان بر فرازی و فضا جمہور سیکلر یکسان و حکام ولایات آن سرحدات و سامان
از مصلحت و مصلحتان عز و صدور یافته ایشان را از غلام ممت ایشان نفع معلی فرین خا و در فرور

ზღვრის მიმართულებით [და] მაღალი ხმით იყვირებს [და] მოუხმობს მისი უმაღლესობისკენ. რუსების ურჯულო ხალხი [იქ] გაჩერებულთაგან უნდა შეიქნეს ცეცხლისმფრქვეველი ნაწრთობი მახვილის მსხვერპლი და ყიზლარის მხარეებსა და მის შემოგარენში სანიმუშოდ [უნდა] დახოცონ და გაძარცვონ და მეომრებმა გამარჯვების დროშა აღმართონ. იმ ოქტის სივრცე მათი გზაბნეულობის ჭუჭყის სიბინძურისაგან გავასუფთაოთ. ამის გამო სავალდებულო ბრძანებულება გამოვაცხადეთ ხალხის დიდებისა და პატივისათვის იმ საზღვრებისა და შემოგარენის ქვეყნების ბეგლარბეგებისა და ჰაქიმებისადმი გამოცემული დიდების და დიდებულების (=ჩვენს) მიერ, რომ ცათასწორის სულგრძელი განწყობების მაუწყებელი განკარგულება გამოქვეყნდა იმის შესახებ, რომ თვითოეული [სული] თავის მოსახლეთაგან წესრიგში მოიყვანონ და მზადყოფნაში იყოლიონ [და] განაწყონ მსახურებისა და ერთგულებისათვის. რათა კაშკაშა გასხივოსნებული კარვის გუმბათები ძლიერებითა და სიმტკიცით ნიშნად თავდადებისა იმ საზღვრებსა და ადგილებში დაამკვიდრონ. იმ მაღალადგილოვანს (მოჰამად-ჰასან ხან შაქელს) ერთგულების გამო აგრეთვე ბრძანება და განკარგულება ეცნობოს, რომ ვინაიდან ის მაღალადგილოვანი მუდამ სახელმწიფოს შარაზე მეფურ სიმშვიდეს ემსახურება და ნიშნად რწმენისადმი ერთგულებისა და ხელმწიფური ძლევამოსილების პატივისცემისა გამორჩეულია, ევალება, [რომ] შემდგომად მომლოცველობისა, სიხარულის მომგვრელი მტკიცე ქვეყნისმპყრობელი ბრძანებულება ურუმთა ყველა მმართველს და იმ ქვეყნის წარჩინებულებს და დიდებულებს და კეთილშობილებს ეცნობოს და ამით გააბედნიეროს. იმ მაღალადგილოვანმაც იმ ველაეთის მოსახლეობა და ლაშქარი თავის ძალაუფლების ქვეშ მოაქციოს და იყოლიოს, რათა [ჩვენი] ხელმწიფური უდიდებულების უზანგის [მობრძანებას] ელოდოს [და მისი] წარმოშობის ღირსეული მსახურება გასწიოს. მისი უდიდებულების წმინდა ზღურბლიდან და სამეფო ტახტიდან ალაჰის ჩრდილის მუდმივი მოწყალების მზერა, ვითარცა ნაირსახეობა მეფური კეთილგანწყობისა და ყურადღებისა მოეფინოს მუდამ თავისი შეკითხვები და მოთხოვნები მფარველობის სრული იმედით მის მაღალ კეთილშობილებას მიართვან. უცილობლივ შესასრულებელი უმაღლესი ფირმანის მოსართმევად მაღალი დივანის ზედამხედველი აღმატებული აბრაჰიმ-ბეგ ღულამი გამოვგზავნეთ.

... აქაური საქმეები ასეთია, რომ უფლისწული აბას მირზა [რომელიც] შაჰის თანასწორია 8000-იანი ჯარით ქალაქ თავრიზში მივიდა. მისი ჩანაფიქრია, რომ როცა აღმატებული მალალადგილოვანი დიდებით მოსილი მამაჩემი აბრაჰიმ ხანი ყარაბაღიდან [და] აღმატებული დიდებით გამო-რჩეული მოჰამმად ხანი ერევნიდან შაჰზადეს ეახლებიან და დაემორჩილებიან, ყიზილბაშთა ჯარი მდინარე არაქსს გადალახავს, დაიძრება და თბილისისა და ქალაქ განჯისკენ გაემართება. და თუ პატივცემული ხანები მათ წინაშე არ მოვლენ და არ დაემორჩილებიან, იგი მდინარე არაქსს არ გადმოლახავს. ხოლო შაჰმა დაღესტნის ხალხს წერილში მისწერა და საზღაურად ბევრ ფულსა და აურაცხელ გასამრჯელოს დაპირდა, რათა დაღესტნის ჯარიც იმ მხარიდან შეიკრიბოს და ყიზიყისკენ დაიძრას და ამოძრავდეს. და ბაში აჩუკსაც წერილი მისწერა, რომ ისინი ირაკლი ხანის ვაჟებთან ერთად იქიდან წამოვიდნენ და ალექსანდრე მირზა აგრეთვე დაჰპირდა, რომ შემდგომად ყიზილბაშთა ჯარის მოსვლისა გოქჩის იალაღებზე, ერთობლივად საქართველოს ხალხი „ინსპექტორისაგან“ პირს იბრუნებს და აუჯანყდება და რასაც კი შესძლებენ, ხელს შეუშლიან. ამასობაში ყიზილბაშების მოთხოვნები ის იყო, რომ ყველა ჩვენს ან უფლისწულის ახლო მყოფი მათს მსახურებაში და მორჩილებაში ყოფილიყო. ჩვენი თხოვნა ისაა, რომ საყვარელი ბიძაჩემი, რომელსაც დაბა თელავში დაუდ-ბეგ დივანს ეძახიან, რათა ამ კეთილმოსურნისადმი (=ჩემდამი) სიკეთე სრული იყოს, იგი მაიორთან ერთად [თქვენს] კეთილმოსურნესთან (=ჩემთან) გამოაგზავნეთ. რათა – მალალმა ღმერთმა ინებოს – მალე გემსახურო ეჭვისა და ხინჯის გარეშე და აღმატებული მამაჩემიც ყიზილბაშებთან არ მეგობრობს. თუ თქვენი მხრიდან სიმშვიდე იქნება, დარწმუნებული [ბრძანდებოდეთ], რომ ყიზილბაშებისკენ საერთოდ არ წავა და არასდროს დაემორჩილება. თუ თქვენ პატივცემულ იბრაჰიმ ხანს ჯარს მისცემთ, თქვენ გემსახურებათ და დაგემორჩილებათ. და აგრეთვე ყიზილბაშებს შეებრძოლებათ. თუმცა ეშინია, რომ თქვენ ჯარს არ მისცემთ. როგორც ამბობენ, პლატონისათვის ჭკუის სწავლება უტიფრობაა, თუმცა თქვენი კეთილმოსურნის (=ჩემი) აზრი ასეთია, რომ მაიორს თუ მალე გამოაგზავნით, ჩვენც – მალალმა ღმერთმა ინებოს – მალე გეახლებით.

№33, გვ.400

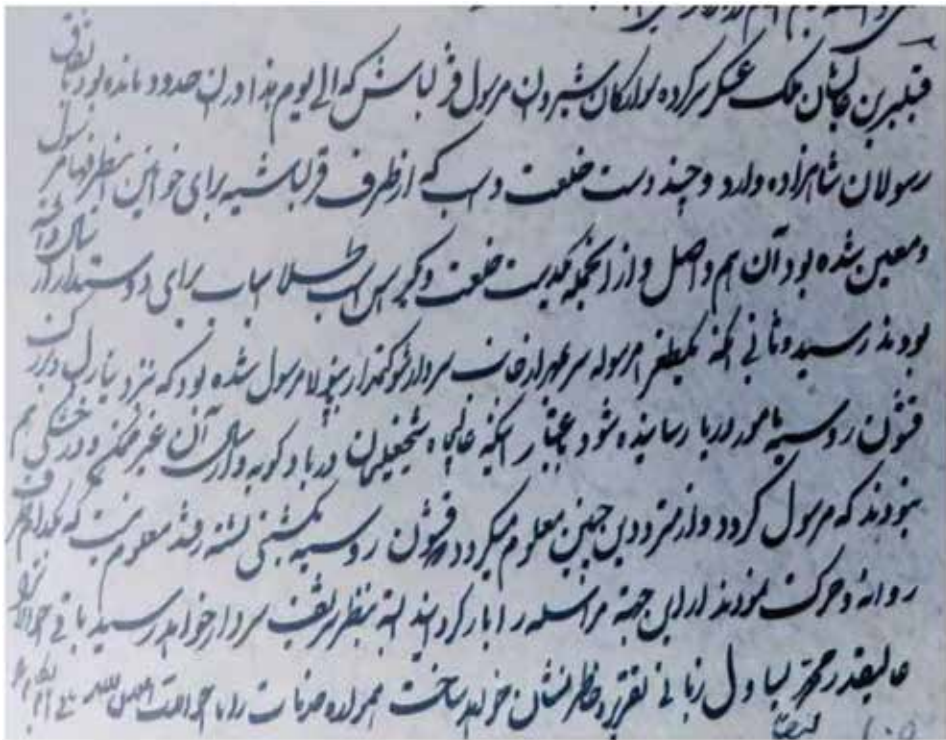
მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი ციციანოვს

ამჟამად სასიკეთო წერილი [თქვენი,] სახელმწიფოს სარდლის კეთილ-
განწყობისა მაღალღირსეულმა საყრდენებმა ელიზბარ ბეგმა და მელიქ ჯე-
მშიდმა მომაწოდეს. ... მესამე ისაა, რომ ბაქოს შესახებ ვწერ და [თქვენს]
აღმატებულებას სარდალს მოგახსენებთ, რომ ქეთხუდები მუდამ ბაქოდან
მეგობრებთან (=ჩემთან) მოდიან [და] დაზავების და მშვიდობის სურვილს
გამოხატავენ. და ისევე, როგორც [თქვენი] კეთილმოსურნე (=მე) განწყო-
ბილია სიკეთე ისურვოს რუსეთის სახელმწიფოსთვის, ვხედავ, რომ არც
ხელმწიფე არც სარდალი მოწადინებული და თანახმა სისხლისღვრისათვის
არ არიან. ამ მიზეზით ამგვარად მინდა, რომ ყველა მეზობლები ჯემშიდის
მაგვარი რუსეთის ხელმწიფის მორჩილებასა და მსახურებაში მოვიდნენ.
რათა ღირსეული მოწიწება და ერთგულება გამოიჩინონ და ამის შესახებ
მაღალადგილოვანი კეთილად მომლოცველი ჰაჯი ჯიბრაილ ბეგი და მირზა
ყურბანი გამოგზავნენ. იმედი მაქვს, რომ ამის შესახებ ძლევამოსილი სა-
რდალი დამაჯერებელ სიტყვას და რჩევას ჩვენსას მიიღებს. ... მდივანი
მუშკის სურნელოვანი ყალმით დაწერს [და] ამბავს მოგაწვდით. იღლეგრძე-
ლეთ და იბედნიერეთ.

№34, გვ.400 b

[მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი კნ.ციციანოვს]

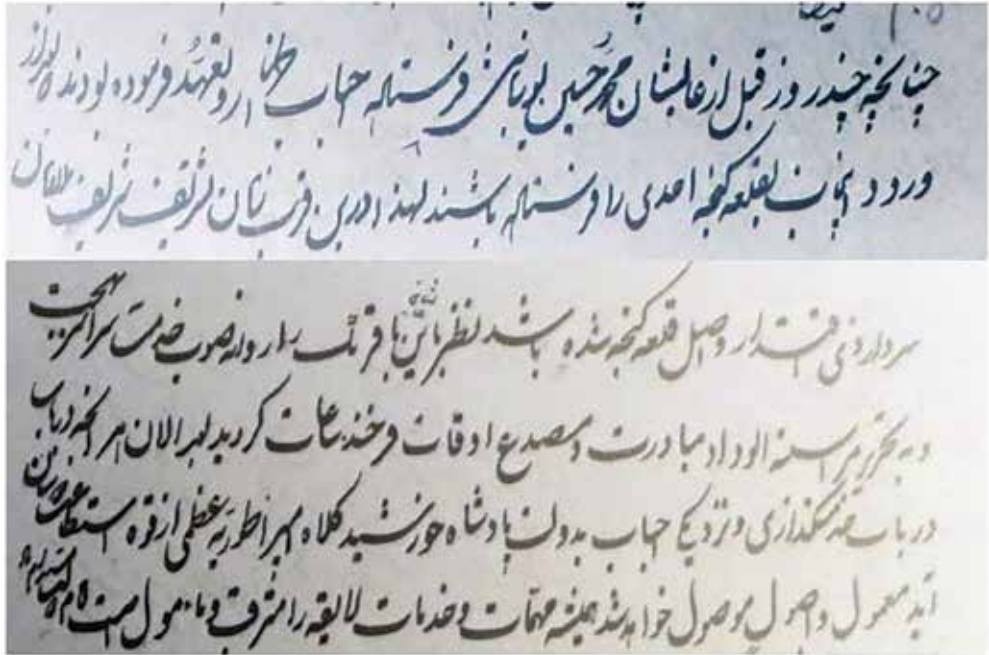

ამას წინათ მაღალადგილოვანი მელიქ ასკერი, შირვანის მხედრობის მეთაური, ყიზილბაშთა ქვეყნიდან გამოგზავნილი, სწორედ დღეს დაბრუნდა. [ისარგებლა] შემთხვევით [და] შაჰზადესგან დესპანად მოვიდა და რამდენიმე ხელი ხალათი და ცხენი, რომელიც ყიზილბაშის მხარიდან აქაური ხანებისათვის გამოგზავნილი და განკუთვნილი იყო, მათ მოართვეა და მათ რიცხვში ერთი ხალათი და ერთი ოქროთი შეკაზმული ცხენი კეთილმოსურნისათვის (=ჩემთვის) გამოგზავნილი იყო [და] მივიღე. მეორე ისაა, რომ ერთი დაბეჭდილი წერილი ძღვევამოსილი სარდლის მიერ გამოგზავნილი იყო, რათა რუსეთის დიდი ჯარის ზღვაზე რწმუნებულ გენერალს (=ადმირალს) მიეღო. [მაგრამ] ვინადან აღმატებული შეიხალი ხანი ბაქოშია და იმ [წერილის ადმირალისთვის] გადაცემა შეუძლებელია, და ხმელეთზეც არ არიან, რომ მივაწოდოთ და ამ გართულებულ ვითარებას ისიც დაემატა, რომ რუსეთის ჯარი გემებში ჩასხდა [და] წავიდნენ. ცნობილი არაა, რამართულებით წავიდნენ და [საით] მიემართებიან. ამ მიზეზით წერილს უკან ვაბრუნებ. აუცილებლად პატივცემულ სარდალს მივაწვდი. საქმის დარჩე-

ნილ ნაწილს აღმატებული მოჰამად იასაული ზეპირად მოგახსენებს და აზრს ჩამოაყალიბებს. იცოდე, რომ მზად ვარ მუდამ საქმით გემსახურო. იდღეგრძელეთ და იხედნიერთ.

№35, გვ.400 b

[მუსტაფა-ხანის წერილი კნიაზ ციციანოვს]

(მოკლე შინაარსი)

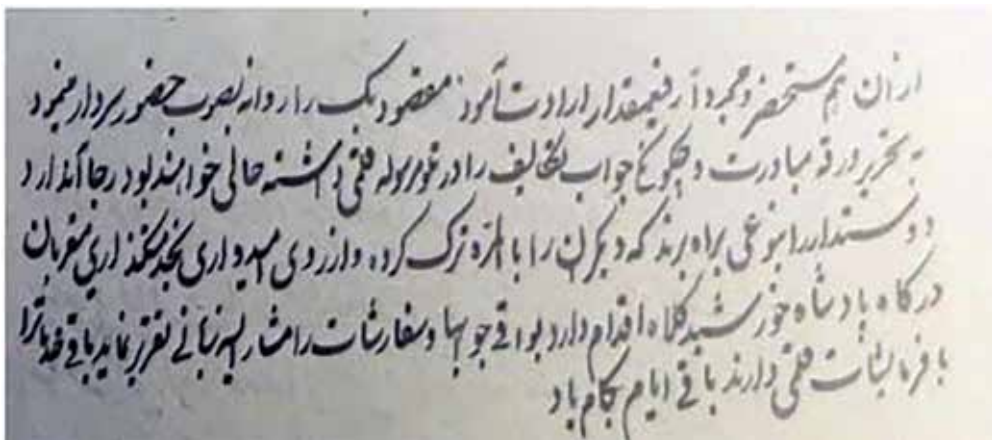
სწერს განჯაში ჩამოსვლასთან დაკავშირებით და ჰპირდება იმპერატორის ერთგულ სამსახურს.

№36, გვ.401 – 402

[მუსტაფა-ხანის წერილი კნიაზ ციციანოვს]

عالم اسلمه عطف مضامين شنبان باع نشان سرکاکوت آهین فنی و مصحح مکان کرنا
 بافر یک فرساده درستان غزار ملک و جبار ایچکالیف معنده بهج فضل انبر
 فصل اول دست کشیدن ارشاده و خوان قرناشیه جواب برواقی اشاره سردار ملک و
 دست کشیدن معلوم هم باشد در آنوقت از قرناشیه دست کشیدیم که که عذا انجبت سردار فرستادم
 فصل دوم ای که خوان این که در وقت حور دارند مکالمه کنند و نوشته جات فرم کنند و زمان و صید
 بهان بدون اعلام سردار جواب فراسلمه نویسنده در ای نازند جواب ای که خوان در حور
 مثلا شخصین در سیم خان که در نظر شط کر دارند برای خدات لقایه و فریات لایقه و مذله
 حسابات که امور جزوئه اند آمد و رفت داریم و چنان کار نیست که اعلام سردار غایم دانه در شخصین
 و ای که شاه و خوان قرناشیه اند بدون اعلام سردار غایم خود هم کرد بلکه مرآت را اعلام میکنیم
 فصل سیم بخصوص دادن تفرقه و اباع جواب آن سه قسم است قسم اول ای که خاوار که بعضی
 از قواغ آمده اند مسکن قدیمی آن بشروا آمده و حال آمده اند سر ملک خودشان میباشند مثلا جاعت

حاجی عیسیٰ و فرود غیره قسم دوم گفته خانوار که بعضی در حالت کرای غنہ آمده اند و بول
 نموده ایم بعضی را غنہ داده سیر کرده ایم وزن داده برای خودشان خانوار ساخته ایم قسم سیم خانوار
 بعضی در حالت غارت آمده اند ایشان نیز منقطن شده خوش داشته برای خودشان با باغ و
 ساخته سکنی کرده اند رضای رفتن قراباغ ندانند شیروان و قراباغ هر دو ولایت پادشاه است
 و سردار تبر در حق او عرب جفا نخواهد کرد نوعی نمایند که براه رویم فضل چهارم آوردن ما ششم یک
 جواب آدم فرستاده ایم ان شاء الله تعالی آورده آنها را ساکت خواهیم کرد فضل پنجم گفته مساوی
 ده هزار کشته بیجا باید بخزانده عام چهارم و پنجمی تسلیم کنیم جواب نه جای سید خان برادر است
 چاکه با او معامله نموده اند ما نیز که الگ خدمت نماییم فضل ششم مخصوص علی زول جواب
 ما یکده عالی سید خان و ولایت کلی زوال و دوشان نیز از آن خاص نیست چاکه ایشان داده اند
 ما نیز خواهیم داد فضل هفتم که جبرود را تسلیم کردیم ابراهیم خان چاکه قراباغ نماید جواب هجدهم که
 که جبرود یک قراباغ نیست و معبر و نامی معانی چون کشته شدن است هر کس که از قراباغ
 شهادت نماید که در فلان تاریخ ملک قراباغ است بعد از آن در آن فضل نهم گفته که در سالین قطع نمیشود
 فقه بینه جواب حب الفرمود سردار فقه خواهد داد فضل دهم کار و از آن حکایت کرد و شتر و گوسفند
 رسانیده شود جواب موافق اشاره سردار مرفه ملک کار و از آن حکایت کرد و صد و در کشتن بان
 روانه خواهیم ساخت سردار خوشحال نموده بودند در بولامطالعہ آن مشرف و چنانچه فضل چند گفته بود

... დახვეწილი ენით დაწერილი მწყალობლური შინაარსის მაღალი წერილის დიდებულად გაფორმებული ხელნაწერი, მაღალღირსმა „ქერბელაი“ ბაყერბეგმა გამოგზავნა. ქვემოთ [მოყვანილია] მეგობრებული და ახლობლური მრავალრიცხოვანი პატივსაცემი მითითებები, განყოფილებების მიხედვით. პირველი განყოფილება: ხელი აიღეთ ყიზილბაშების შაჰსა და ხანებზე. პასუხი: თანახმად სარდლის მითითებისა, ყველა ყიზილბაშზე ხელი გვაქვს ალებული და ცნობილი უნდა იყოს, რომ იმ დროს ავიღეთ ხელი ყიზილბაშებზე, როცა ქეთხოდა გავუგზავნეთ სარდალს სამსახურად. მეორე განყოფილება: რომ ხანებთან, რომელთაც ახლო მეზობლობა გაქვთ, ურთიერთობა არ იქონიოთ და წერილების მიწერ-მოწერა არ იქონიოთ და მათი ელჩების მიღებისას სარდლისთვის შეუტყობინებლად წერილზე პასუხი არ მისწეროთ და არ იურთიერთოთ. პასუხი: რომ [არიან] ახლო მეზობელი ხანები, როგორიცაა შეიხალი ხანი და სელიმ ხანი, რომლებიც მდინარე მტკვრის აქეთ ნაპირზე სახლობენ, შემთხვევითი თუ თქვენი ნაბრძანები ურთიერთობის, უსწორო ანგარიშსწორების და სხვა მრავალ უმნიშვნელო საქმეზე მისვლა-მოსვლა გვაქვს. და [ეს] ისეთი საქმეებია, რომელზეც ვატყობინებთ სარდალს და, ცხადია, ამის შესახებ ნებართვა გვაქვს. ხოლო რასაც შაჰი და ყიზილბაში ხანები აკეთებენ, სარდლისათვის შეტყობინების გარეშე არ ვიმოქმედებთ, არამედ ვითარებას შევატყობინებთ. მესამე განყოფილება: საგანგებოდ გაცემული ყარაბაღელ ლტოლვილებზე. პასუხი: ეს სამი ნაწილისგან შედგება. პირველი ნაწილი ისაა, რომ ზოგიერთი ოჯახი ყარაბაღიდან მოსულები არიან, ისინი შირვანის ძველი მოსახლეები არიან, და ახლა მოვიდნენ, თავის მამულში დაბრუნდნენ. მაგალითად, თემები ჰაჯი ალილუ და ყურუ და სხვები. მეორე ნაწილია ზოგიერთი ოჯახი, რომელიც ხორბლის სიძვირის დროს მოვიდნენ და ფული გადავუხადე და დავიმორჩილე და ზოგიერთს ხორბალი მივეცი და დავაპურე და ცოლი შევრთე და დავაოჯახე. მესამე ნაწილია

ზოგიერთი ოჯახი, რომელნიც ძარცვა-გლეჯის დროს მოვიდნენ, თვითონაც დასახლდნენ, კარმიდამო გაიკეთეს, თავისთვის ბალი და მამული გაიშენეს და დასახლდნენ [და] ყარაბაღში წასვლის სურვილი არა აქვთ. შირვანიც და ყარაბაღიც ორივე ფადეშაჰის ქვეყნებია და სარდალიც ჩვენსა და გლეხების უფლებებს ნუ შეავიწროვებს. იმგვარად მოიქცეს, რომ ღირსეულად ვიყოთ. მეოთხე განყოფილება: ჰაშემ-ბეგის მოყვანა. პასუხი: კაცი გავაგზავნე – მაღალმა ღმერთმა ინებოს – მოიყვანენ. ვაიძულებთ გაჩუმდეს. მეხუთე განყოფილება ისაა, რომ ათი ათასი აშრაფი ბაჯალლო საჭიროა, რომ უკლებლივ ხაზინაში გაატარო და ჩამაბარო. პასუხი: ცხადია, მაღალადგილოვანი სელიმ ხანი ჩვენი ძმაა, იმდაგვარად, როგორც თქვენს შორის გარიგება მოქმედებდა, ჩვენც ისევე გემსახურებით. მეექვსე განყოფილება: მძევლების გაგზავნის შესახებ. პასუხი: ისევე, როგორც მაღალადგილოვანი სელიმ ხანი და შაქის ოლქი მძევლებს აგზავნიდა, ჩვენც საპატიო ხალხისაგან, როგორც ისინი მათ იძლეოდნენ, ჩვენც ისევე მოგცემთ. მეშვიდე განყოფილება ისაა, რომ ჯევადის ხიდი ყარაბაღის მმართველს ებრაჰიმ-ხანს გადაეცეს. პასუხი: არასოდეს არ ყოფილა რომ ჯევადის ხიდი ყარაბაღის მმართველებისა ყოფილიყო. და [ეს] ხიდი მულანსა და შირვანს შორის მდებარეობს. თუკი ვინმე ყარაბაღიდან ან სხვა დაამტკიცებს, რომ ძველ დროს ყარაბაღის საკუთრება იყო, [დაე] იქონიოს უფლება. მერვე განყოფილება ისაა, რომ როცა სალიანის ციხის შეკეთება დაიწყება, მუშები მოგახმარეთ. პასუხი: სარდლის განკარგულების მიხედვით. მოგაწვდით. მეცხრე განყოფილება: ქარავნებმა ჩვენი სამფლობელო ადგილიდან [თქვენ] ადგილამდე უსაფრთხოდ გაიარონ. პასუხი: შესაბამისად ბედნიერი სარდლის მითითებისა, ქარავანს დანიშნულების ადგილამდე და საქართველოს ველის საზღვრებამდე უსაფრთხოდ გავატარებ. გახარებული და კმაყოფილი დარჩებით. ამჟამად ამ გზავნილის წაკითხვის შემდეგ და ვინაიდან რამდენიმე განყოფილება დაწერეთ, ამაში გარკვეული და უზომოდ ერთგული მაყსუდ ბეგი ხელმეორედ წამოვიდა სარდალთან წერილის სასწრაფოდ დასაწერად და რაც ამ წერილში განკარგულებების პასუხები წერია, ახლა გააგებინებენ. იმედს ვიტოვებ, მე იმგვარად მოვიქცევი, რომ სხვებს მივატოვებ და მზისებრ გვირგვინოსანი ხელმწიფის კარის დარბაისელთა მსახურების იმედს ვიქონიებ. დანარჩენ პასუხებს და დავალებებს ზემოხსენებული ზეპირად მოგახსენებს. დანარჩენი მოკითხვები თქვენი ბრძანებისამებრ დაწერილია. იდღეგრძელო და იბედნიერეთ.

№37, გვ.402 b – 403

მუსტაფა [ხანის წერილი] კნიაზ ციციანოვს

۱۷۱۰ مصطفیٰ پسر بیگلر
 محسوب غرض اسلوب ایشان معنی مکان بود بطریق کتب داد اولین کربان کنایه
 ابراستا و زاده غز از این دو سارفت سکال را خوشحال نموده بودند و بهترین قهر از جهان
 در آن دو عموم مضامینش مفهوم و فضول چند بوجوب فرامانه بدین تفصیل ذیل است
 بخصوص جتاب دست کشیدن از استقلال و خویش را بلباشیه و تابع بودن و اطاعت کردن
 پادشاه روسیه و قسم خوردن در بخصوص و نوشته جات و ایجاب لباشیه را روانه بفرستاد
 نمودن مرقوم شده بود جواب لباشیه را در فرستاد جتاب نمودیم و بعد از آن
 و ایجاب را خواهم فرستاد و پادشاه را اطاعت بنمایم و چشم بجزم فصر هم بخصوص است
 از جاب، شخصین و عدم ترسیل اسل و کارون و تجارت را بصوب قبه نمی بود جواب معلوم سردار
 که قبه بسیار است و ضروریات از قنده و کند و خوش از قبه می آوریم و هم راه و خندان است
 با یو جی و هم از آن طرف می آید و من تجا ضرر ندارد نهان و بمن روسیه را اخات و کوکلیسم
 فصل بسم بخصوص نفقه دادن و لا غیر
 جواب نفقه و لا غیر می رسیدیم اما بعضی از آن
 چنانچه قبیرین قلمی نموده بودیم می توانیم بریم زیرا که ملک است توقع آنکه سردار در خصوص ما را برادر و حمیم
 کند و گفتن دشمنان را گوش کند فصر چهارم بخصوص دادن مشتبه را جافو که فرموده بودند

جواب معلوم شد که انال شردن ترک و صحر کردست ایشان را خواه و نقود و انهار بدارند
زیادتی شردن بر سایر ولایات و نقصان بسیار قیون و سپاهت چنانکه ولایت قزوین
یکم تحت قاپود اعلی شرد و انال قریار انهار و اشجار و باغات و املاک بسیار دارند و اهل شهر ایشان هم
منزل شردن را پسای ایشان نموده بکجه تخفیف دهند و الا اختیار دارند فضل پنجم بعضی فقه و ادب تعلیم داد
و کنار که هرگاه قیون را کسی بخواند باشد جواب و فکجه هر که شرط بعمر آمد و شردن تابع پادشاه شد
هر جا خواهد فقه سازد و فقه هم مصاری خواهد شد فضل ششم بعضی دادن زوال از کزادگان جواب چهارم
زوال مفرقه خود میدیم از کزاده چنانچه خودم مناسب میدادم بیدم فضل هفتم بعضی مکان دادن جوار را بایران
و قباغی هرگاه بخت نماید جواب امر سردار مطاع است هرگاه بخت نماید بیدیم فضل ششم بعضی
رسانیدن کاروان که راه حاجی ترخان بنیاد بصورت کجاستان که از راه سلامت قمر با نهار رسانند جواب
انچه بلوکه و فقه است و عرف و اخاک شردن نیست و انچه با دو کوبه است و بعضی انچه که حد نمورد
سال هم از دست یافت و در طاعت نماند و انچه قمر و ماه است بسط رسانند و میبود مردم در محل آن
بودند و بولا بعد از مسخره چگونگی آن انچه که تحریر جواب لانم بود قلمی شد مطالعه و ملاحظه خواهند نمود نظر بکجه
عایشان نند بر معاد و دست و عازم خدمت بود عاقل بعد مقصود یک را باز همراه کرده و بعضی جوابها
زبانها بخدمت شریف عالی خواهد ساخت همواره خدمات را با احوالات مردم دارند

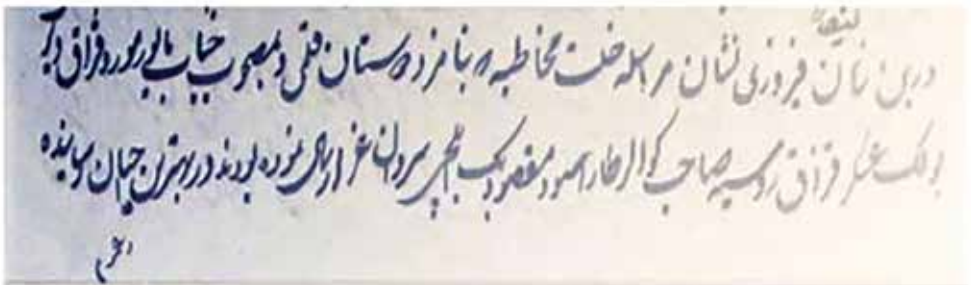
დიდებით მოსილმა მაღალადგილოვანმა პოდპოლკოვნიკმა საქართველოს უპირველესმა თავადმა კნიაზმა ელიზბარ ბეგ ერისთავის შვილმა საპატიო გზავნილის მორთმევით და მეგობრული აზრების სიახლოვით გაგვახარა. საუკეთესო დროს მობრძანება იწება და მთელი შინაარსი ნათელი გახდა და რამდენიმე განყოფილება ხელშეკრულებიდან დაწვრილებით ქვემოთ არის [მოცემული]. პირველი განყოფილება: ყიზილბაშის დამოუკიდებელ მმართველებისგან და ხანებისგან ჩამოშორების და მათგან გამიჯვნისა და რუსეთის ხელმწიფეს დაქვემდებარებისა და დამორჩილების შესახებ და ამის გამო ფიცის დადება. ყიზილბაშთა წე-

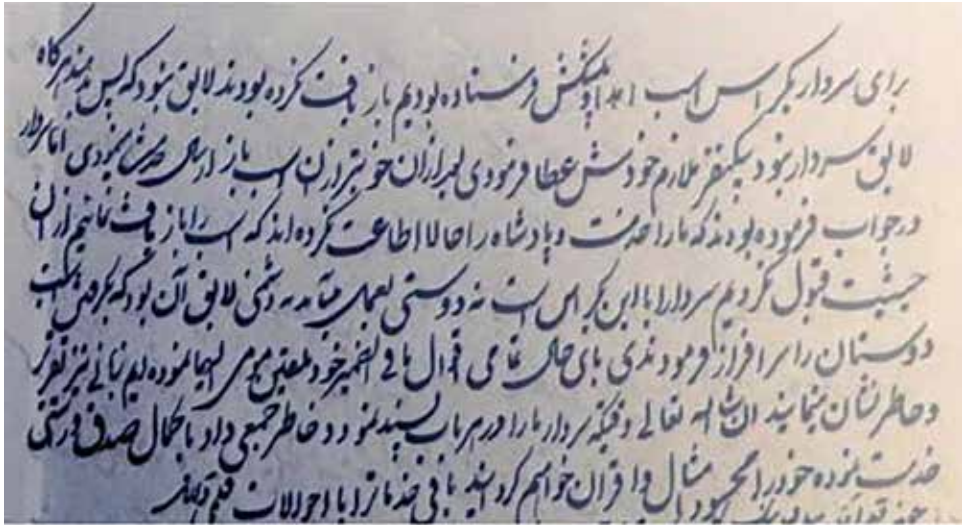
რილების და ელჩების გადაგზავნა სარდალთან. მოიწეროს. პასუხი: სარდლის ბრძანების თანახმად ყიზილბაშებს თავს ავარიდებ და ამიერიდან წერილებსა და ელჩებს [სარდალს] გავუგზავნი და ხელმწიფის მორჩილი ვიქნები და ამის შესახებ ფიცს ვდებ. ~მეორე განყოფილება: ხელი აიღე მაღალადგილოვანი შიხალი ხანისაგან და შეწყვიტე წერილების წერა და გზავნა და აკრძალული იყოს ქარავნების [მიმოსვლა] და ვაჭრობა ყუბის მიმართულებით. პასუხი: ცნობილი იყოს სარდლისათვის, რომ ყუბა ჩვენი მეზობელია, და აუცილებელი საგნები, როგორც ხორბალი, გუნდრუკი, მინო ყუბიდან მოგვაქვს და თან დაღესტნის გზაზე მდებარეობს, საიდანაც ყოველთვის მოსასხამები და შალეული მოდის. ვაჭრების მიმოსვლა საზიანო არაა. დაბოლოს, რუსების მტრებს მხარდაჭერას და დახმარებას არ აღმოვუჩინებ. მესამე განყოფილება: წარმოშობით ყარაბაღელი ლტოლვილების დაბრუნების შესახებ. პასუხი. წარმოშობით ყარაბაღელ ლტოლვილებს მოგცემთ, მაგრამ ზოგიერთი [აქაური] ქვეშევრდომი გახდა და როგორც ამას წინათ მოგწერეთ, არ შეგვიძლია მოგცეთ, ვინაიდან მსახურია (მამლუქია). თხოვნა იქნება, რომ ამასთან დაკავშირებით სარდალმა ჩვენ გაგვიგოს და ძალდატანებას და იძულებას ნუ გამოიჩენს და მტრების ნალაპარაკებს ყურს ნუ დაუგდებს. მეოთხე განყოფილება: 8000 ბაჯალლოს მიცემის შესახებ როგორც ნაბრძანებია. პასუხი. ცნობილი იყოს სარდლისათვის, რომ შირვანის მოსახლეობა თურქმანები და მომთაბარეები არიან. მათ ფული და ნაღდი და [სარწყავი] არხები არა აქვთ. უპირატესობა შირვანისა სხვა მხარეებთან [ისაა, რომ] ორჯერ მეტი და უმრავლესი ჯარი და მხედრობა ჰყავთ. და ისე, რომ ყარაბაღის ქვეყანა [ისეთია, რომ] ყველანი ბინადარები [არიან] და ქალაქის მოსახლეობას და სოფლის მაცხოვრებლებს მდინარეები და ტყეები და ბაღები და ბევრი მამულები აქვთ. და მათი ქალაქის ხალხი შირვანელებზე მდიდარიცაა. მათ ნუ დაუწესებთ, არამედ შეუმცირეთ [გადასახადი]. თუ არა და, ნება თქვენი. მეხუთე განყოფილება: მუშების მიცემისა ჯავადის ციხისა და მტკვრის ნაპირის [გამაგრების] შესახებ იმ შემთხვევისათვის თუ რუსეთის ჯარი მოინდომებს. პასუხი. მაშინ როდესაც ყველა პირობა შესრულდება და შირვანი ხელმწიფის მორჩილი გახდება, ყველგან ციხეები აშენდება, და მუშებიც უეჭველად იქნებიან. მეექვსე განყოფილება: ბეგების შვილებიდან მძევლების მიცემის შესახებ. პასუხი: ოთხ სულ მძევალს გაძლევთ ჩემი არჩევანით ბეგების შვილებიდან, რომელსაც მე შესაფერისად მივიჩნევ, მოგცემთ. მეშვიდე განყოფილება: ჯავადის მიწის აბრაჰიმ ხან ყარაბაღელისათვის მიცემის შესახებ თუ მტკიცებულებას წარმოადგენს. პასუხი: სარდლის ბრძანებას უნდა დაემორჩილო. თუ მტკიცებულება

იქნება, მივცემთ. მერვე განყოფილება: საქართველოსკენ მომავალი ქარავნის გზაზე უსაფრთხოდ გატარების შესახებ, რომელიც ჰაჯიდან (ასტრახანი) ცარიელი მოდის, რათა მას ზიანი არ შეხვდეს. პასუხი: რადგან ბაქო და ყუბა ჩვენ მფლობელობაში და შირვანის მიწაზე არ არის და რადგან ბაქო ოცი წლის მანძილზე იყო, რომ გვემორჩილებოდა, წელს ხელიდან წაგვივიდა და ჩვენ აღარ გვემორჩილება. ხოლო სადაც ჩვენი სამფლობელოა, მშვიდობიანად გაივლიან. დავწერეთ და გავგზავნეთ ამჯერად, იმ ვითარებიდან გამომდინარე, რომ პასუხის დაწერა საჭიროა და დაიწერა, წავიკითხავთ და განვიხილავთ, და ვინაიდან ზემოხსენებული მაღალადგილოვანი (ერისთავი) დაბრუნდება და გეახლებათ [და] მაღალადგილოვანი მაყსუდ ბეგი მასთან ერთად უკან დაბრუნდება [და] ზოგიერთ პასუხს ზეპირად მოგახსენებს. ყოველთვის მომწერეთ თქვენი ჯანმრთელობის შესახებ.

№38, გვ.402 b

[მუსტაფა-ხანის წერილი კნიაზ ციციანოვს]

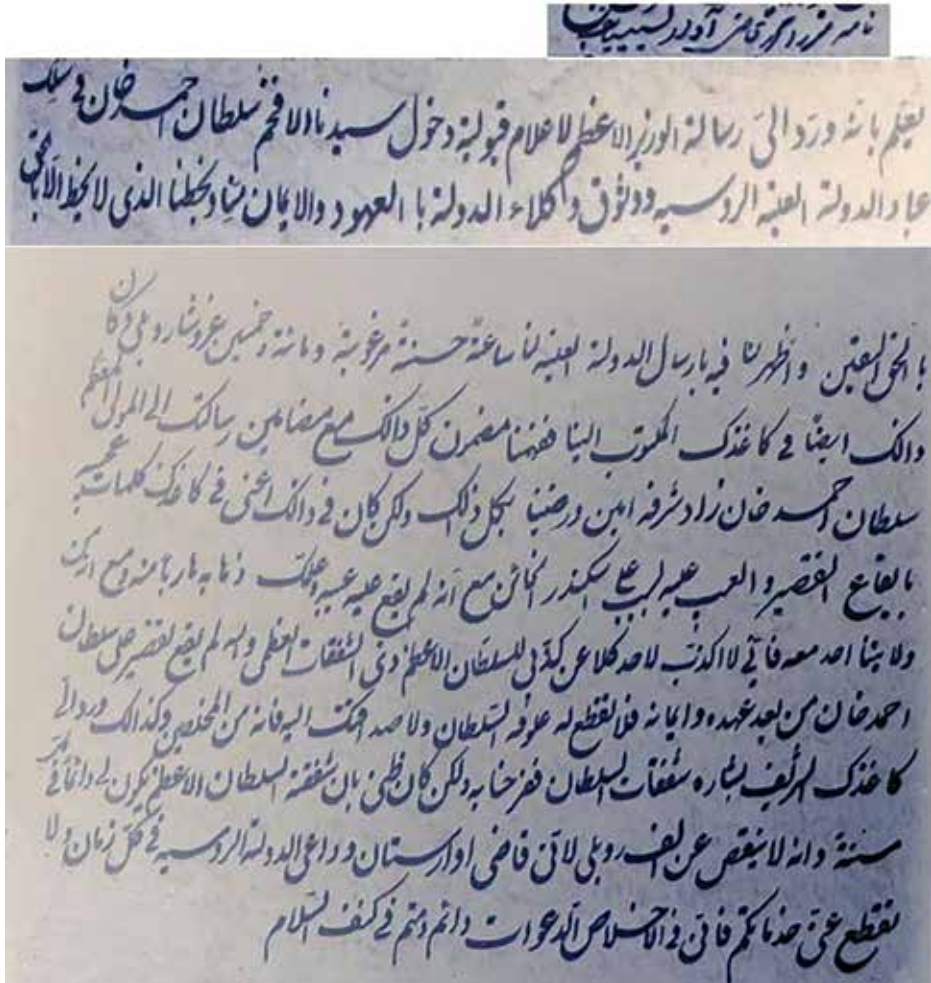

(მოკლე შინაარსი)

თქვენ მსაყვედურობთ შაჰისაგან საჩუქრად ცხენისა და ხალათის მიღებას. ეს მანამდე მივიღე სანამ ხელმწიფის ქვეშევრდომი გავხდებოდი. თქვენ მიწვევით თქვენთან ჩამოსასვლელად. მე სიფრთხილის გამო არ ჩამოვდივარ და თან არა მგონია აუცილებელი ასეთი საზეიმო შეხვედრა, საკმარისია რწმუნებული გამომიგზავნეთ ხელშეკრულების გასაფორმებლად. მსაყვედურობთ რომ ზამთარში რუსეთს ვემსახურები და ზაფხულში სპარსეთს. ეს ასე არაა.... მე ერთგულებითა ვარ ცნობილი და არ ვიმსახურებ მსაყვედურს. მე თქვენ საჩუქრად ცხენი გამოგიგზავნეთ, ხოლო თქვენ არ მიიღეთ. თუ იუკადრისეთ უკეთესს გაახლებდით, თორემ ქვეშევრდომობა რა სახსენებელია ცხენთან.

№40, გვ.404

ავარიის ყადის მირზა-მოჰამადის წერილი ციციანოვს

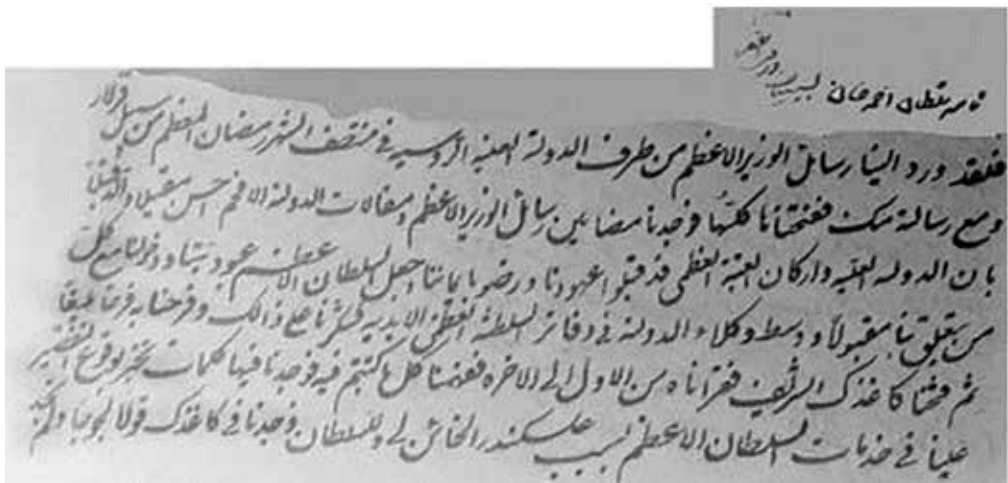

გაცნობებთ, რომ მივიღე დიდი ვეზირის (=თქვენი) წერილი, რომელიც მაუწყებდა ჩვენი ბატონის, უდიდებულესი სულთნის – აჰმად ხანის რუსეთის მაღალი სახელმწიფოს სამსახურში შესვლის შესახებ და სახელმწიფოს ვეჯილების ერთგულების გამოცხადების შესახებ. ჩვენი ერთგულება ჩვენი ხელწერილით არის დადასტურებული და სხვას არაფერს შეიცავს, გარდა სრული ჭეშმარიტებისა. და შევიტყვეთ, რომ გამოგვიგზავნა უმაღლესმა ხელისუფალმა მშვენიერი საათი და თანხა ას ორმოცდაათი რუბლი. ამის შესახებ ნათქვამი იყო აგრეთვე თქვენს ჩვენდამი მოწერილ წერილში და გავიგეთ ამ ყველაფრის შინაარსი და ასევე თქვენს მიერ ძლევამოსილი

ხელმწიფის, სულთან აჰმად ხანისადმი გაგზავნილი წერილის შინაარსიც. ამან გააძლიერა ჩვენი მისადმი პატივისცემა და ამ ყველაფრით კმაყოფილი ვართ. მაგრამ გვიკვირს უცნაური სიტყვები, რომლებიც თქვენს წერილში იყო და რომლებიც მას (აჰმად ხანს) ამცირებს და ბრალს სდებს მოღალატე ალექსანდრეს გამო, მიუხედავად იმისა, რომ მას არ უნახავს ის და თვითონ შეგატყობინათ მისი (ალექსანდრეს) გაქცევის შესახებ და, რომ მასთან ერთად არის ვილაც ჩვენი ვილაიეთიდან. მე არავის ვატყუებ, არც უდიდეს სულთანს, უდიდეს შემწყნარებელს, ღმერთო, სულთან აჰმად ხანს არაფერი შეშლია ერთგულების და პირობის დადების შემდეგ და არ შეუწყვიტოთ მას ხელმწიფური სარგო და არ გაწყვიტოთ მასთან მეგობრობა, რადგანაც ის ერთგულია.

№41, გვ.404 b

სულთან-აჰმედ ხანის (ავარელის) წერილი კნიაზ ციციანოვს ზილ-კადა 1218 (II-III.1804)

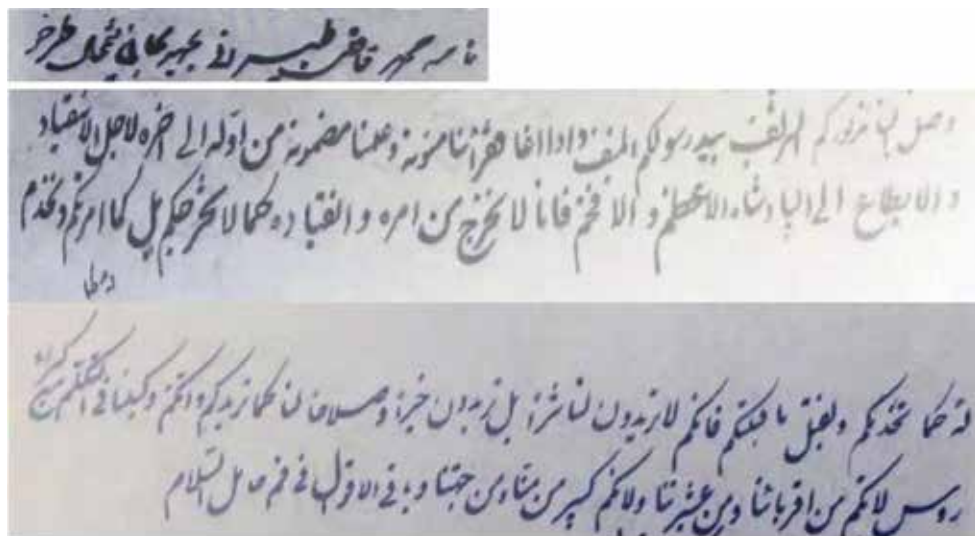
დაكتب لا تغافل من صحتك واجبالا في كنت عليك قبل في ابانه ونبه فارا باربا بغير دون ما معكم من قس خاني
 ومع ولده خالديك فاجتبا عن ذلك التقصير بعدون لانه لم يثبت ثباتا معه واتنا في صديق خورم الدين
 العبد والتمون واتنا في ثبوت نقد بعض من كينا عاصرون من الرضايا ولما كتب في كل حال متبول
 فلما سبب في ترك في ارسال عروضة لسلطان لا عظمنا فان كنت لا تحت دخولنا في سلك عباد الله
 وروسيه اشتاد خلفا فيهم وان كان آباؤنا الكرام واجدادنا اعظام لم يعيدوا الدخول في عو دية سلطان اورد
 ولا في عو دية سلطان قرايش بل كنا في الاله جدودنا غير محتاجين الى احد من السلاطين فينبى الحقيقة
 واطلبنا فرما من الدولة العبد الروسيه بانه لا يقبل دخولنا في عو دية خوتون بل عاينين بشدة ولا فقم
 لقطع عروضا باعده ولا تقصير عينا فمخلص افوا اننا اشأ من بعد خوتنا في سلك عباد الله دولة العبد الروسيه
 لم يصيرنا لتقصير ولا عتب في خدمه لسلطان الاظم ولم يذب ومن جملتنا احد الى مقامه على سلطان
 الا عظم الا ان على سندر الخان ديب باربا منى فنزول بعد ما ذا ليعبر في حاله اننا لقطع عروضا
 ولا تجبلى بعد من سلك عباد الله دولة الروسيه لتقصير من كين عاصرون من جازي قس خان خورم
 اننا كين في جازي مع ولده خالديك وليس معهم من يمكنه لو ارسلنا الا على سندر خان الذي كتبنا
 باربا ولا لقطع عاصريات الاحوال في كل الاوقات كما هو شأن ارباب الموحات فابك سرور الله دولة
 العبد الروسيه وانما خاد من خدامه المخلصين في سببنا في ارسال عروضا والحمد لله التي صدرت لي من
 الدولة العبد فارس الى خدمته الزلفه لذلك فنادنا المخلص سرور مقصود سلك ولنا الى فقه في المقام
 ونتم في كفت رب ابريات وكل حيا ربنا حيا موسى

(მოკლე შინაარსი)

თქვენ ბრალს მდებთ ხელმწიფის წინააღმდეგ მოლაღატი ალექსანდრეს დახ-
 მარებაში ... მე კი გაგაფრთხილეთ, რომ ალექსანდრე გაიქცა ყაზიყუმუხის მფლო-
 ბელ სურხაი-ხანთან და მის ვაჟთან ხალილ ბეგთან ერთად. მე უდანაშაულო ვარ ...
 ჩვენ მარად ერთგული ვართ ხელმწიფისა და ამიტომ გაუგებარია, რატომ შეგვიჩე-
 რეთ ჯამაგირი. თუ თქვენ არ მოგწონთ რუსეთის ქვეშევრდომად ჩვენი გახდომა,
 ... ამის ფირმანი გამოსცეს მეფის კარმა და მისი წესებით აღარ ვიმოქმედებთ. ჩვენ
 მეფის ერთგული და უდანაშაულოები ვართ. თუკი ალექსანდრე გაიქცა ჩვენგან,
 მას ღმერთი დასჯის, როგორც მოლაღატეს, ... მე კი ნუ შემიწყვეტთ ჯამაგირს.

№42, გვ.405

ტაბასარანის ყადის მეჰმედის წერილი მეჰდი ხანს, თარკის შამხალს

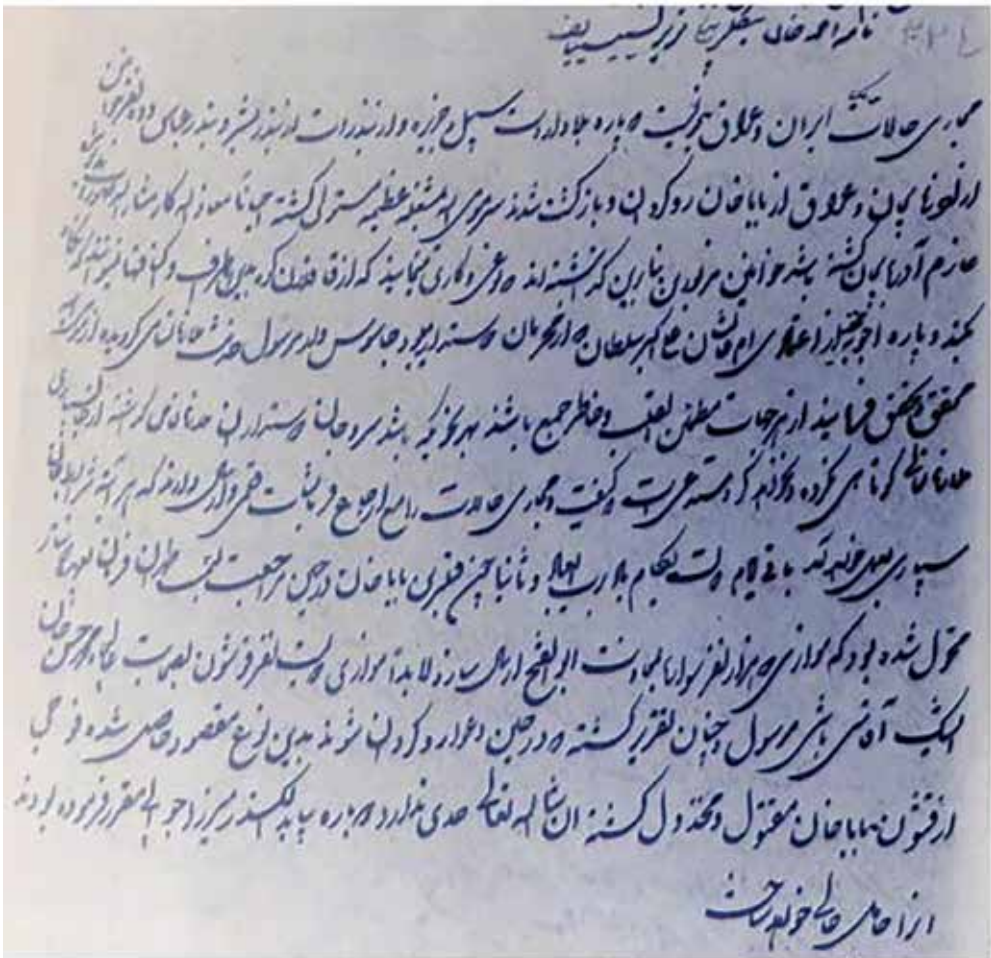

(მოკლე შინაარსი)

ჩვენ მუდამ ხელმწიფის ერთგული დავრჩებით, ისევე როგორც თქვენ. თქვენ ჩვენი რწმუნებული ხართ რუსეთის ხელისუფლებასთან მოლაპარაკებებში.

№43, გვ.405 b

თავრიზის ბეგლარბეგის აჰმედ-ხანის წერილი ციციანოვს

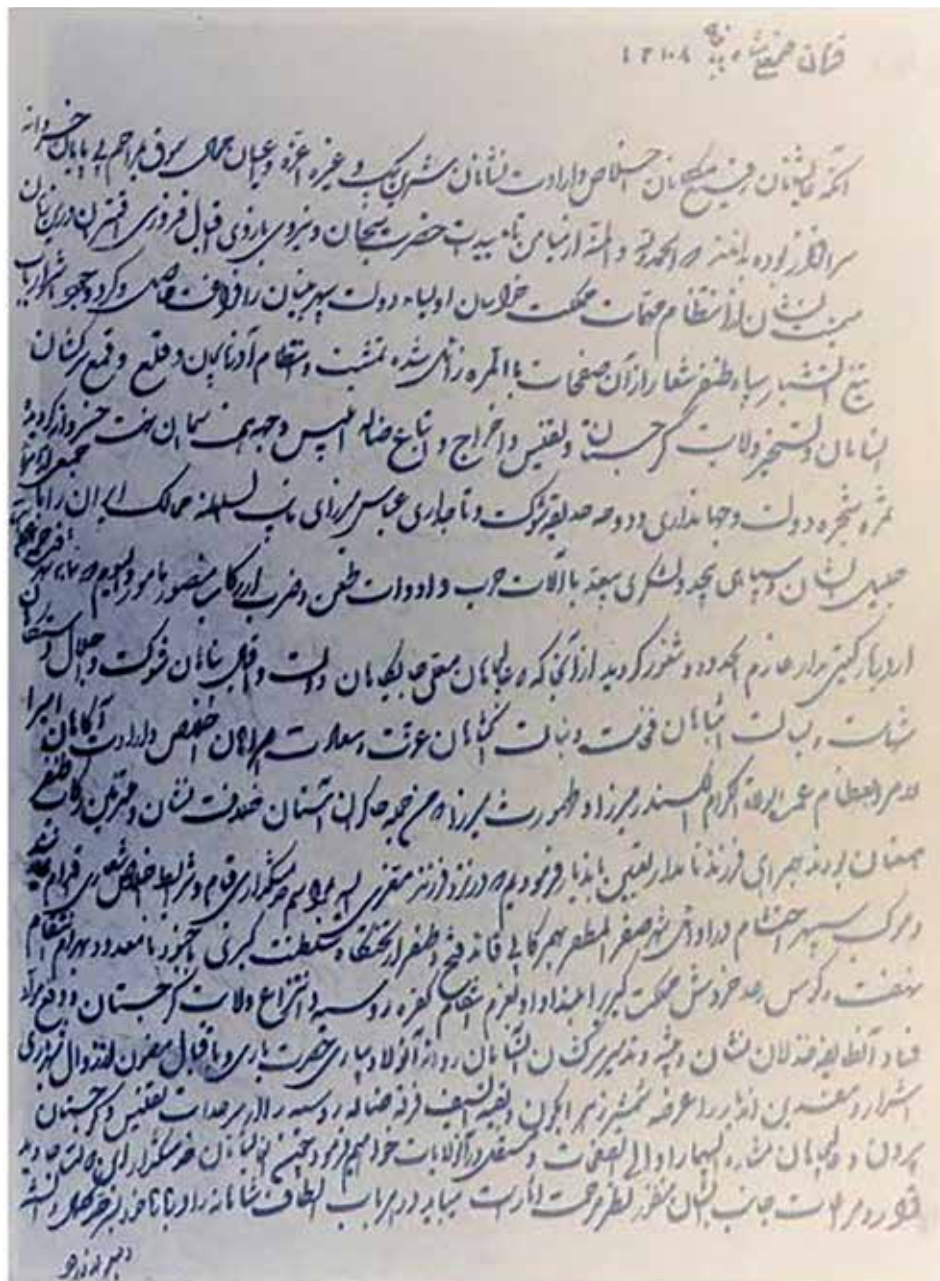

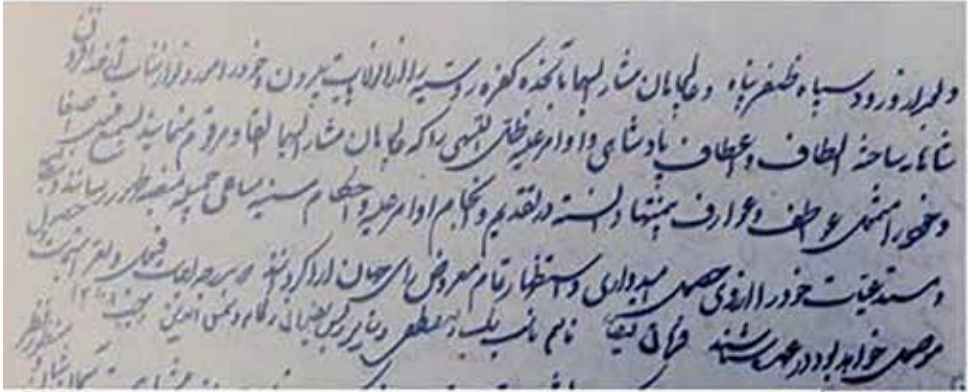
(მოკლე შინაარსი)

ირანის ნავსადგურები ბენდერ ბუშერი და ბენდერ-აბასი და აზერბაიჯანის და ერავის 10 ხანი განუდგნენ ხან ბაბა-ხანს. ღმერთმა ნუ ქნას, რომ მან აზერბაიჯანზე ილაშქროს... ეჭვი ნუ შეგეპარებათ ჩემს ერთგულებაში. გარდა ამისა, ბაბა-ხანმა თეირანში წასვლამდე აბულ-ფათჰის დასახმარებლად 2000 მხედარი მთხოვა. მე მივეცი 200 კაცი ეშიკ-ალასი ბაში მემედ-ჰასან-ხანის მეთაურობით და დავავალე ბრძოლის დროს გაქცევა, რის შედეგად ბაბა-ხანის ჯარის ნაწილი განადგურდა... ალექსანდრე უფლისწულისგან იყო რამდენიმე სიტყვა, რასაც ზეპირად გადმოცემენ.

№44, გვ.406 – 406b

ფათჰ-ალი შაჰის – ბაბა-ხანის ფირმანი 1218 წ. (IV.1803 – IV.1804)

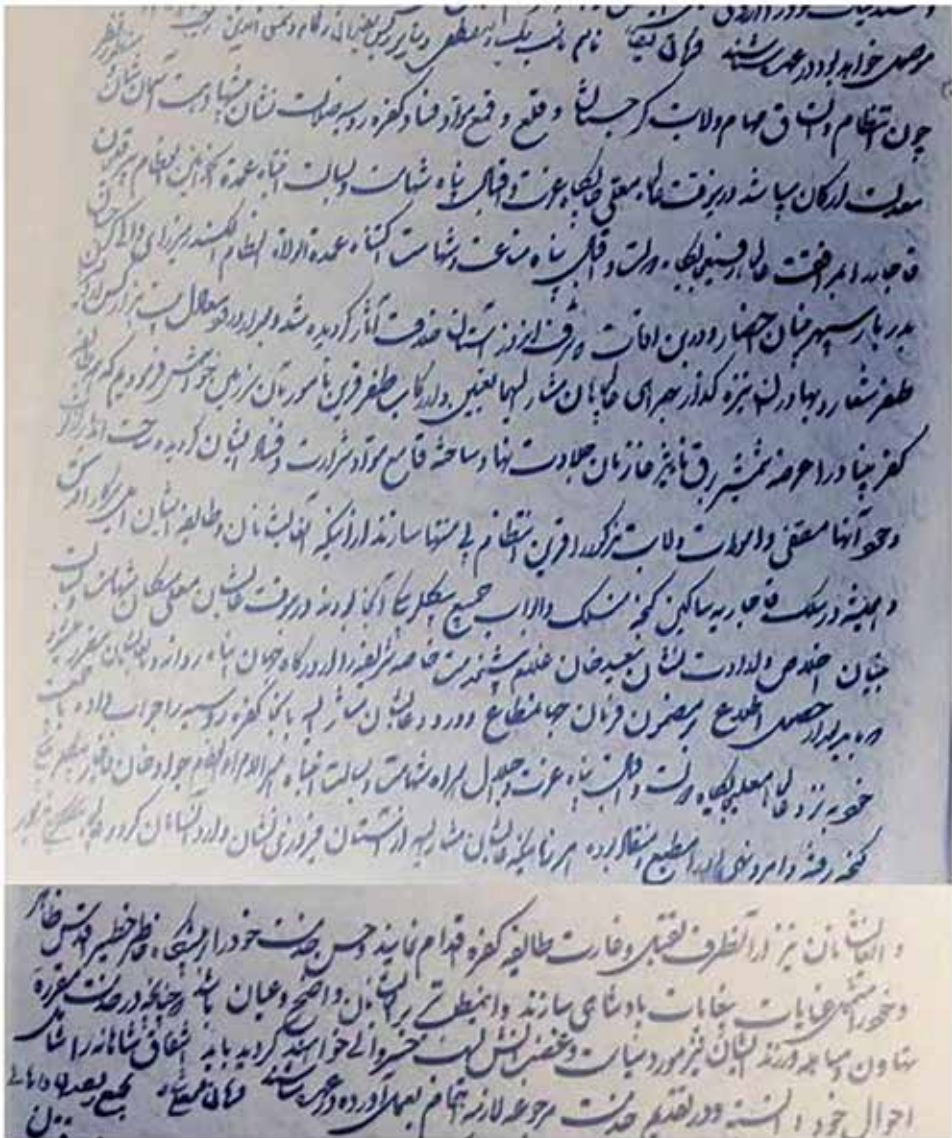

... [გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი] იმის შესახებ, რომ მაღალადგილოვანი, გულწრფელობითა და ერთგულებით გამორჩეული, აღმატებული შირინ-ბეგი და სამუყის მაჰალის სხვა პატივცემული პირები და დიდებულები [დაე] ხელმწიფური უსაზღვრო სიკეთით გაბედნიერებული იყვნენ, [და] იცოდნენ, რომ – დიდება და მადლობა ალაჰს – [მისი] დიდების დადასტურების ბედნიერებით და ძლევამოსილი ხელის გამარჯვებასთან მიახლოვებით, ამჟამად ხორასნის სამეფოში დამყარებული კეთილდღეობის გამო ცასავით მოწყობილი სახელმწიფოს მეთაურები გათავისუფლდნენ გადასახადებისგან და ავაზაკების სახიდან მტვერი ძლევამოსილი მხედრობის ცეცხლის მფრქვეველი მახვილის წყლით [ჩამოირეცხა]. აზერბაიჯანში წესრიგის დამყარება და იმ მხარის დაუმორჩილებელთა მოსპობა და განადგურება და დაპყრობა საქართველოს ველაეთისა და თბილისისა და გზასაცდენილ სატანის მიმდევართა განდევნა ცამდე ამაღლებული ხელმწიფის სურვილია. სახელმწიფოს და ხელმწიფობის ხისა და დიდებულების და გვირგვინოსნობის ბაღნარის ხეების ნაყოფი – აბას მირზა ირანის სახელმწიფოს მეფობის მემკვიდრე, დიდებულ ამირათა ჯგუფის უზომო მხედრობით და უთვალავი ლაშქრით საომარი იარაღით და საბრძოლო და შეტევის საჭურველით ძლევამოსილი უზანგის წარგზავნილია. და ამჟამად წმინდა ზილჰიჯას თვის 27-ს ქვეყნის მპყრობელი მეფის სასახლიდან იმ საზღვრებისა და მიჯნებისკენ გაემართა იმ ადგილიდან სადაც მაღალადგილოვნები, ქვეყნად ამაღლებულნი, დიდების თავშესაფრის ბედნიერება, ძლერება და განდიდება ბრწყინვალეებისა, სიფხიზლის სიმამაცე და უშიშრობა, განსწავლულობის დიდებულება და უპირატესობა, ერთულების განცდის ბედნიერება, მრავლისმცოდნე დიდებულ ამირათა ამირები, დიდებული ვალიებიდან უმთავრესნი ისქანდერ მირზა და თეიმურაზ მირზა, რომლებიც სახალიფოს ზღურბლისა და ძლევამოსილი მეგობრის ამაღლის მსახურთა რიცხვიდან იყვნენ, სახელოვანი [ჩვენი] შვილის თანმხლებად იმ ოლქში განვაწესეთ. და ზემოხსენებული შვილის გვერდით მსახურების წესში სიბე-

ჯითე და ერთგულება გამოავლინონ და ცის სფეროს დიდებულების [მქონე] ამალით გამარჯვებული საფარის თვის დასაწყისში გამარჯვებითა და წარმატებით ბელადის გვერდით იმოძრაონ. დიდებული სამეფოს დედაქალაქიდან მარსივით [მრისხანე] უთვალავი მხედრობით, შურისსაძიებლად დაიძრას ქვეყნის მპყრობელის დაფდაფების გამაყრუებელი გრიალით [და] ხმამაღალი ძახილით და ურჯულო რუსებზე მრისხანე შურისძიებისათვის და საქართველოს ველაეთის წასართმევად და იმ უპატრონო გათახსირებული ტომის მოსაგერიებლად და დაუმორჩილებელთა დასასჯელად და გასანადგურებლად იმ მხარეს გაემართონ და დახმარება გაუწიონ და წარმატებით დაიცვან ქვეყანა დაღუპვისაგან. იმ მხარის ყაჩაღები და მეამბოხეები ცისფერ-შხამიანი ხმლის სამიზნედ [იქცნენ], ხოლო ხმაღს გადარჩენილი რუსების გზააბნეული ბრბო თბილისისა და საქართველოს საზღვრებიდან განდევნონ. ზემოხსენებული მაღალადგილოვანნი იმ ქვეყნის ვალიებად და იმ ველაეთში სრულუფლებიან [მმართველებად] გვიბრძანებია. ვინაიდან ეს მაღალადგილოვნები ამ ქვეყნის მორჩილებას მუდამ ასრულებენ და ავლენენ, მათ მოწყალების თვალთ ვუყურებთ. საჭიროა, [რომ] ყველა შემთხვევაში თავიანთ მიმართ ხელმწიფის კეთილგანწყობაში სრულიად დარწმუნებულნი იყვნენ. და [რაც] ძღვევამოსილი ჯარისა და ზემოხსენებულ მაღალადგილოვანთა მოსვლის შემდგომ იმ მიდამოებში ურჯულო რუსებს იმ ველაეთიდან გააძევებენ, თქვენს მიმართ უსაზღვრო ხელმწიფურ წყალობას გამოვიჩინეთ. ხელმწიფის კეთილგანწყობას და მხარდაჭერას და უზენაეს ბრძანებულებებს ალაჰის ჩრდილის ქვეშ ზემოთქმული მაღალადგილოვნები გადმოგცემენ და მოგწერენ [თქვენი] სმენის დასატკბობად და თქვენთვის უსაზღვრო კეთილგანწყობას და საჩუქრებს ელოდეთ. უზენაეს ბრძანებათა და მაღალ განკარგულებათა მიღებისა და განხორციელებისას სათანადო ძალისხმევა გამოავლინეთ. და თქვენს საქმეებსა და თხოვნებზე დახმარებისა და მფარველობის მიღების სრული იმედით ქვეყნის დამამშვენებელს მიმართეთ, რაზეც თანდათან დადებით პასუხს და დაკმაყოფილებას მიიღებთ. და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№45, გვ.406b – 407

[ფათჰ-ალი შაჰის (ბაბა-ხანის)] ფირმანი ნასიბ ბეგის, მუსტაფასა და ზაგემისა და შამშადილის სხვა უხუცესების სახელზე, რეჯები 1218 (X-XI.1803)

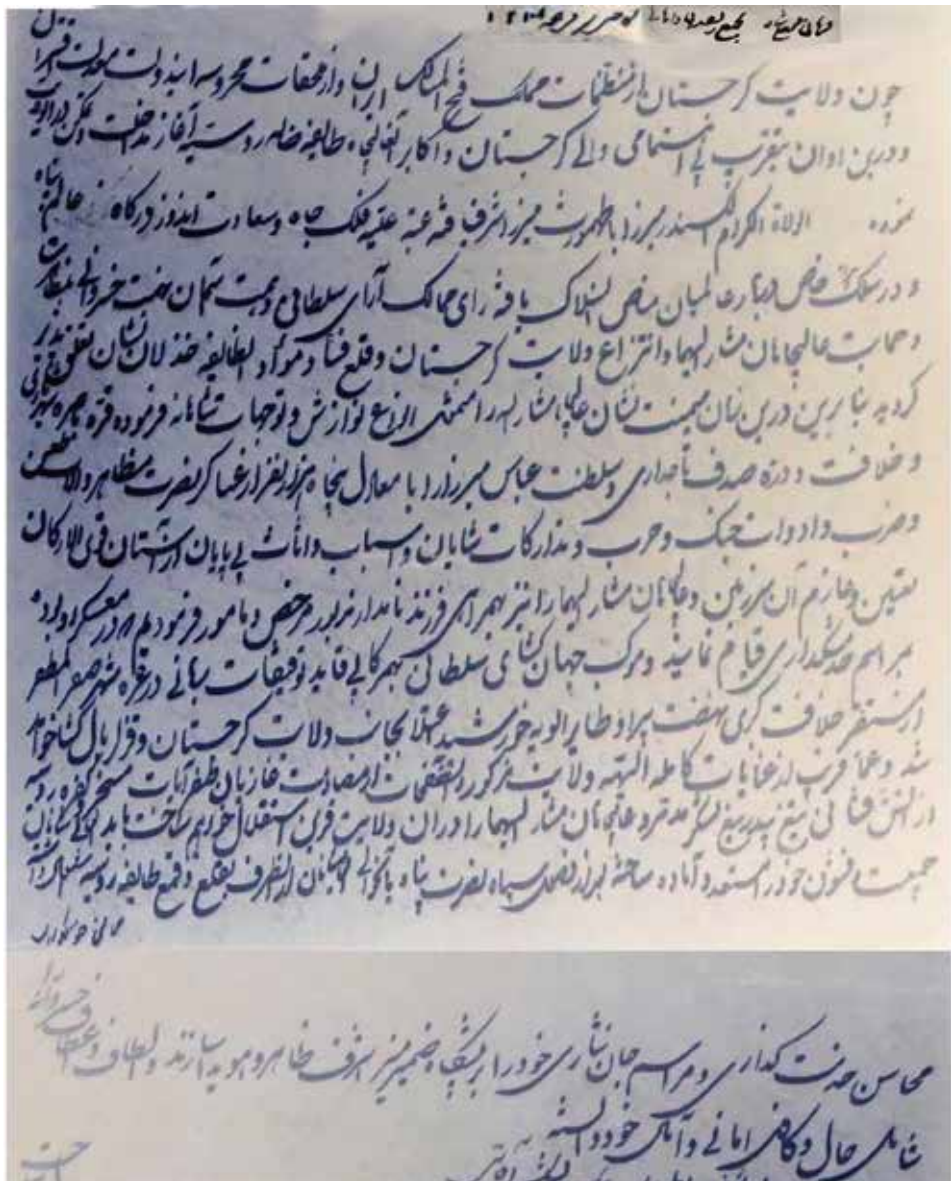

რადგან საქართველოს ველაეთის საქმეებში წესრიგი და ჰარმონია და გზააბნეული გათახსირებული ურჯულო რუსების ხოცვა-ჟლეტა და სრული

განადგურება ცათასწორის გეგმაა და მიზნად აქვს, თვალი მიაპყროს მართლმსაჯულების საყრდენებს, ამჟამად ამაღლებული მაღალადგილოვანი, დიდებისა და ბედნიერების საფარველი, სიმამაცისა და სულგრძელობის აღორძინება, მაღალღირსეულ ხანებს შორის უმთავრესი ფირ-ყოლი ხან ყაჯარი და ამაღლებული მაღალადგილოვანი, ხელისუფლებისა და ბედნიერების საფარველი, მხედრული ღირსებისა და კეთილშობილების შემეცნება, უმთავრესი დიდებულ ვალიებს შორის საქართველოს ვალი ისქანდერ მირზა ცის მაგვარ სამეფო დარბაზში მიიწვიეს და ამ დროს, როცა [ამ] კეთილშობილებმა სახალიფოს ზღურბლს მიაღწიეს და მოსვლის შემდგომ გამარჯვებით აღბეჭდილი ოცი ათასი ვაჟკაცი და შუბოსანი დევგმირი ზემოხსენებული მაღალადგილოვნების დასახმარებლად განვაწესეთ და ძლევამოსილი უზანგის სიახლოვიდან იმ ქვეყანაში გაგვზავნეთ, რათა მთელი ხროვა ურჯულოებისა უშიშარი მეომრების მოელვარე ხმლების სამიზნე გახდეს [რათა] მათი ბოროტებისა და ბიწიერების საფუძველი განადგურონ, იქაურობა მათი ყოფნის ჭუჭყისაგან გაასუფთაონ და აღნიშნულ ველაეთში უნაკლო წესრიგი დაამყარონ, რადგან მაღალადგილოვანი და მათი ტომი წმინდა სარქრის ელი იყო და მუდამ განჯაში მოსახლე ყაჯართა რიგს განეკუთვნებოდა და ექვემდებარებოდა იქაურ ბეგლარბეგს, ამიტომ მაღალადგილოვანი კეთილშობილების და სიმამაცის სამყოფელი, ერთგულების საწყისი და თავდადების განსახიერება, მაღალი კარის (ხასიე შერიფე) ღულამი სეიდ-ხანი ქვეყნის მპყრობელის კარიდან გაგზავნილი და იმ მაღალადგილოვნებთან დანიშნულია, და საჭიროა, რომ ქვეყნის მპყრობლის ფირმანის შინაარსის შესახებ ცნობის მიღებისა და ზემოაღნიშნული მაღალადგილოვნის იქ მისვლის შემდეგ, ურჯულო რუსებს პასუხი გასცეს. თავის ლაშქართან ერთად ამაღლებულ მაღალადგილოვანთან, დიდებისა და ბედნიერების საფარველთან, სულგრძელობისა და სიმამაცის აღორძინებასათან, დიდებისა და სახელგანთქმულობის განსახიერებასათან, დიდებულ ამირათა ამირასთან განჯის ბეგლარბეგ ჯავად-ხან ყაჯართან წავიდნენ და მისი ბრძანების და აკრძალვის მორჩილი და დამჯერი იყვნენ. ყველა დროს, როცა ზემოაღნიშნული მაღალადგილოვანი გამარჯვებით აღბეჭდილი ზღურბლიდან იმ მხარეში მივა, ზემოხსენებულმა მაღალადგილოვანმა ბეგლარბეგმა და აგრეთვე იმ მაღალადგილოვნებმა იმ მხარეში ურჯულო ტომის ხოცვა-ჟლეტასა და რბევაში ძალა არ დაზოგონ და თავისი სამსახურის სიკეთე მაღალი წმინდა აზრის წინაშე გამოავლინონ და თვითონ ფადეშაჰის უსაზღვრო მზრუნველობას ეზიარონ და ის საქმეც იმ მაღალადგილოვანთათვის აშკარა და ნათელი იყოს, რომ თუ სამსახურში დაუდევრობა და ლმობიერება დადგინდება, ისინიც ხელმწიფური ცეცხლისმაგვარი რისხვისა და მრისხანების სამიზნე გახდებიან. საჭიროა, რომ ხელმწიფური თანაგრძნობა თვითონ იგრძნონ და გაღებულ სიკეთის სანაცვლოდ აუცილებელი გულმოდგინება გამოიჩინონ, სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№46, გვ.407-407b

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი კახეთის უზუცესებსა და მთელ მოსახლეობას
1218 წლის ზილ-ჰიჯას (III-IV.1804)

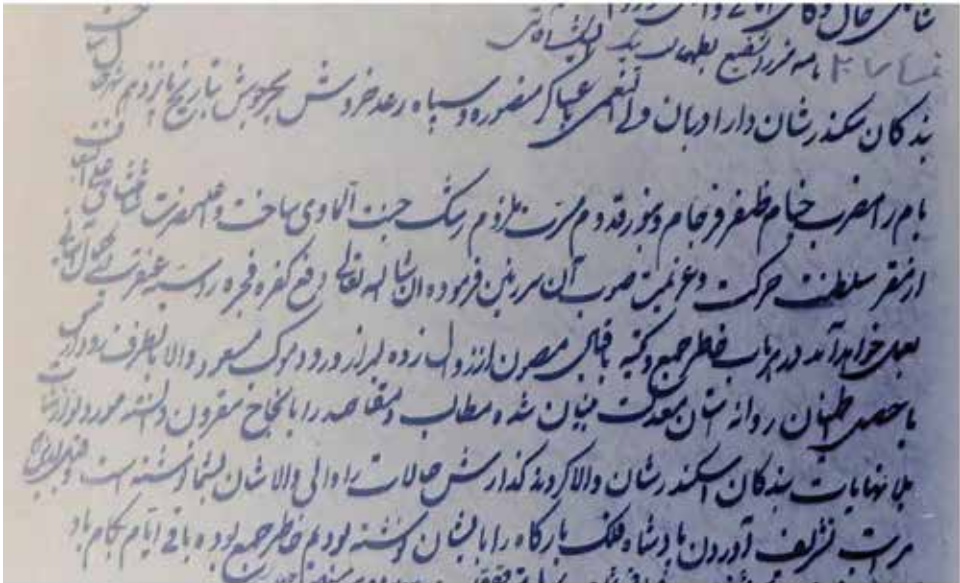

... რადგან საქართველოს ველაეთი ირანის ძლევამოსილი სახელმწიფოს მიერ მოწესრიგებულ ქვეყნებში შედის და ამ სახელმწიფოსთან მი-

ერთებულ დამორჩილებულ ქვეყნებს სამართლიანად განეკუთვნება და დაახლოებით ამ დროს საქართველოს ვალისა და იქაური მაღალადგილოვანი დიდებულების დაუდევრობის გამო რუსების გზააბნეულმა ტომმა იმ ველაეთში შემოჭრა და დამკვიდრება დაიწყო ... დიდებულმა ვალებმა ალექსანდრე მირზამ [და] დიდებით მოსილმა თეიმურაზ მირზამ ცამდე ამაღლებული სამეფო კარის, სამყაროს თავშესაფრის ბედნიერი ზღურბლის და გამორჩეულ ამირათა გზაზე ბრძენთა სასახლეში თავშესაფრის მისასვლელი ჰპოვეს. ქვეყნის დამამშვენებელი მეფური აზრის და ცათა სწორი ხელმწიფური სულგრძელობის გამო ზემოხსენებულ მაღალადგილოვანთა და წართმეული საქართველოს ველაეთის დახმარება და დაცვა და დამარცხებისათვის განწირული იმ გარყვნილი ტომის განადგურება მოიწადინეს. ამიტომ ამჟამად ზემოხსენებული ბედნიერი აღმატებულებისადმი გამოვიჩინე მრავალი მეფური სიკეთე და მზრუნველობა [და] მეფური და ხალიფური მზერისა და გვირგვინის ბრწყინვალეობა და სულთნობის მარგალიტი აბას მირზა 50 000 ძლევამოსილი მეომრითურთ და საიერიშო და შეტევის იარაღით და საბრძოლო და საომარი აღჭურვილობით და სათანადო მომზადებით და საჭურვლით და აურაცხელი აღკაზმულობით მტკიცე სვეტებიანი კარიბჭიდან განვამწესეთ და გავისტუმრეთ იმ მხარეში და ზემოხსენებული აღმატებულები აგრეთვე ხსენებული სახელოვანი ვაჟკაცის დასახმარებლად მივაგვლინეთ და გავაგზავნეთ, რათა მის ბანაკში იყვნენ [და] მსახურების წესი დაიცვან. და ქვეყნის მყრობელი მბრძანებლის ამაღლა თანმხლები მხედართმთავრით ღვთის შეწევნით გამარჯვებული საფარის თვის ახალ მთვარეზე სახალიფოს დედაქალაქიდან შეტევის დამამშვენებელი გაშლილი დროშებით მზის ამოსვლისას საქართველოს ველაეთის და ყიზლარის მიმართულებით ფრთაგაშლილი დავიდრები. და მოკლე ხანში სრული ღვთაებრივი ამალით ხსენებული ველაეთი და ის მხარე ძლევამოსილი ლაზიების შეტევის შედეგად დაპყრობილი [იქნება] და რუს ურჯულოებს გამანადგურებელი ლაშქრის ცეცხლისმფრქვეველი უღმობელი ხმლით [მოვსპობ] და იმ ველაეთში ზემოხსენებულ აღმატებულთა დამოუკიდებლობას დავამკვიდრებ. საჭიროა იმ აღმატებულებმა თავისი ხალხი და ჯარი მოამზადონ და მოვიდნენ, იმ ოლქში ძლევამოსილი სპის მისვლის შემდეგ, იმ აღმატებულებმა იმ მხარეში რუსების ტომი გაჟლიტონ, გაბრწყინებული სასახლისადმი თავისი სამსახურის სიკეთე და თავდადება ნათელი და ცხადი გახადონ და ხელმწიფური პატივისა და წყალობის და მზრუნველობის სასოება და იმედი იქონიონ.

№47, გვ.407b

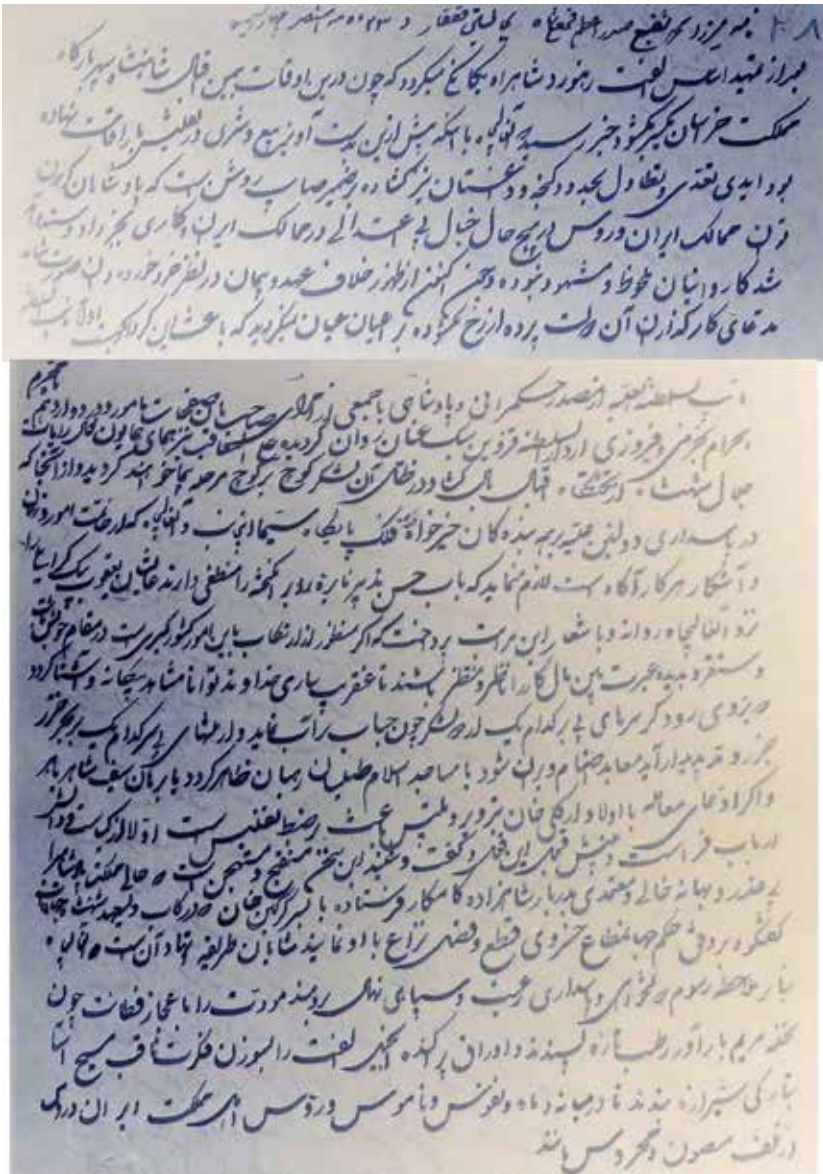
მირზა-შაფის წერილი თამაზ-ბეგ ეშიკალასი-ბაშის

... ისქანდერის სადარმა ჩემმა მწყალობელმა ძლევამოსილი ასკერე-ბითურთ და ბოზოქარ ზღვასავით აზვირთებული სპით მიმდინარე თვის 15 რიცხვში ბამში გამარჯვებით დასრულებისა და სიხარულის მომტანი სინათლით სამოთხისათვის მეტოქეობის გამწევი რამდენიმე კარავი და-დგა და მისი უდიდებულესობა შაჰანშაჰი დაუყოვნებლივ იმ ქვეყნის მი-მართულებით სამეფოს დედაქალაქიდან დაიძრა და წამოვიდა. – თუ ინე-ბებს მაღალი ღმერთი – ბინძური რუსი ურჯულოების მოგერიება მალე ძალიან ადვილად მოხდება. ყველა შემთხვევაში დარწმუნებული და და-იმედებული იყავით, რომ დაღუპვისაგან ბედის მიერ დაცული იქნებით. ბედნიერი ამაღლის მდინარე არაქსის იქითა ნაპირზე მოსვლის შემდეგ სი-მშვიდის მოსაპოვებლად გაეშურეთ სამართლიანობის სასახლისკენ, იცო-დეთ, რომ სურვილები და მიზნები წარმატებით აგისრულდებათ. აღმა-ტებულმა ალექსანდრემ თქვენდამი უსაზღვრო გულითადობა გამოიჩინა [და] საქმის ვითარებათა შესახებ დიდებულმა ვალიმ თქვენ მოგწერათ. ხოლო მანამდე ცის მაგვარ სასახლეში ფადიშაჰის მიბრძანების ყველა ვი-თარება მათ მივწერეთ. დარწმუნებული ბრძანებოდეთ, იღლეგრძელეთ და იბედნიერეთ.

№48, გვ.407b – 408

მირზა მოჰამად-შაფის – ფათჰ-ალი შაჰის საღრ აზამის წერილი
კავკასიის მთავარსარდალს. მიღებულია 1804 წ. 23 მაისს

... მეგობრობის საფუძვლების მომზადების შემდეგ შიკრიკი ერთსულოვნების მარაგაზე გაეშურა, რადგან როგორც ამ დროს შაჰანშაჰის

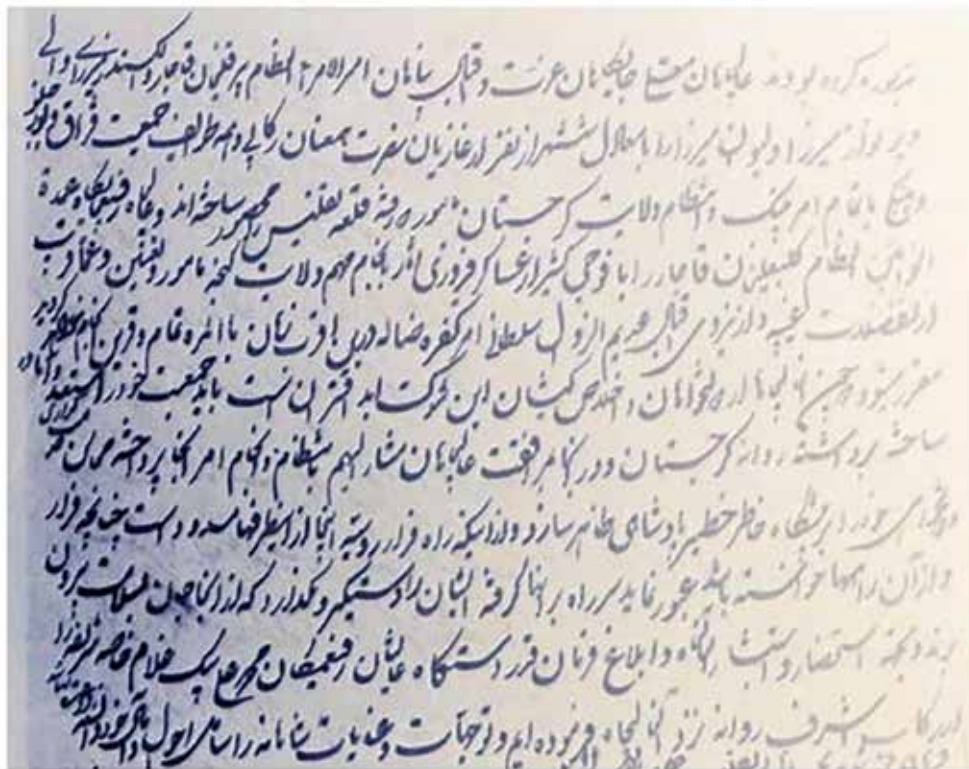
იღბალზე ხორასნის სამეფოს ცისმაგვარ სასახლეში ანაზდად ამბავი მოვიდა, რომ თქვენი აღმატებულება მიუხედავად იმისა, რომ აქამდე თბილისში ყიდვა-გაყიდვის საბაზით სახლობდა, დაიწყო აგრეთვე შევიწროებისა და ძალადობის გაძლიერება განჯისა და დაღესტნის საზღვრებზე. სინდისის მიხედვით, აშკარაა, რომ ირანისა და რუსეთის სამეფოების ძლევამოსილი ხელმწიფეები არავითარ შემთხვევაში [არ] იფიქრებენ უსამართლობას ირანის სამეფოს მიმართ და [სხვა] საქმე გარდა ყიდვა-გაყიდვისა და ქარავნების მისვლა-მოსვლისა განზრახული ან შემჩნეული არ ყოფილა. და როცა ახლა პირობასთან და შეთანხმებასთან შეუსაბამობის გამოვლენის გამო გამოაშკარავდა განზრახვები, იმ სახელმწიფოს მოხელეებმა საფარველი სახიდან არ ჩამოიხსნეს. დიდებულთათვის ნათელი არ იყო, თუ წამქეზებელი ამ საქციელისა ვინ იყო. თავდაპირველად მოადგილე უზენაესი სულთნისა, გზავნილი მმართველობისა და ხელმწიფობისა, სრულუფლებიან ამირათა კრებულთან ერთად იყო მივლენილი იმ ოლქებში და 12 მუჰარამ აღ-ჰარამს სიხარულითა და წარმატებით სატახტო ქალაქი ყაზვინიდან სადავეები სწრაფად მიაბრუნა. ამის შემდეგ ორივე უავგუსტოესი ბედნიერი დედაქალაქიდან შაჰანშაჰის საზეიმო დროშის ფრთას გაშლის და იმ ლაშქრის მფარველად ბანაკიდან ბანაკში საფეხურებს გაივლის. და იქიდან, რაც ორი დიდებული სახელმწიფოს მცველად ცისმაგვარი სასახლის ზღურბლის ყველა კეთილგანწყობილ მონასთან ერთად საგანგებოდ ამ მხარეს [წამოვა] და თქვენმა აღმატებულებამ, რომელიც ყველა შემთხვევის ფარულის და ხილულის, ყველა საქმის მცოდნე ხარო, აუცილებელია, რომ გაღვივებული ცეცხლი მჭევრმეტყველების წყლით ჩააქროთ. ამაღლებული იაკუბ-ბეგ გერაილელს თქვენ აღმატებულებასთან ვაგზავნი და ამ ვითარებათა შეტყობინებას ვასრულებ, რომ თუ განზრახვა ამ ქმედებათა ქვეყნის დაპყრობა არის, თქვენს ადგილზე მტკიცედ და მყარად [იდექით] და საქმის დასასრულის ნათელი მაგალითის მხილველი და მომლოდინე დარჩით, რათა მალე – ძლიერი ღმერთის წყალობით – უცნობი და ნაცნობი მოწმეები იტრიალებენ, როცა მდინარე მტკვრის ზედაპირზე ორი ლაშქრიდან რომლის უსხეულო თავები იტივტივებს ვითარცა ბუშტები წყალში და მათ ორიდან რომლის უთავო სხეულები გამოჩნდება ხაზართა ზღვაში [ზღვის] მიქცევის და მოქცევის დროს. დაინგრევა წარმართთა ბომონი თუ მუსლიმთა მეჩეთი, ბერის ანაფორა გამოჩნდება თუ არგუმენტი გაშიშვლებული ელვარე ხმლისა. და თუ ერეკლე ხანის შთამომავლებთან ორპირობითა და გაიძვერობით სავაჭრო კავშირების ძებნა თბილისის დაპყრობის საბაზი არის, პირველ ყოვლისა გამჭრიახობის და განსწავლულობის და საზრიანობის და ცოდნის გამო ამ

აზრის მოწონება და ამ სიტყვების თქმა და მოსმენა საძრახისი და მიუღებელია. ... ფადეშაჰის სამეფო დაუყოვნებლივ, ყოველ მიზეზ გარეშე [უნდა] დაიცალოს და საიმედო [კაცი] გამარჯვებული უფლისწულის სასახლეში წარდგეს გორგინ-ხანის ვაჟთან, რომელიც მსოფლიოს შაჰინშაჰის ტახტის მემკვიდრის უზანგთან არის, ესაუბრება და მსოფლიოს მპყრობლის ხელმწიფური ბრძანებულების შესაბამისად წყვეტს და აღკვეთავს კამათს მასთან. ღირსეული კავშირის გამოხატულება ისაა, რომ თქვენმა აღმატებულებამ გლეხებისა და მხედრობის ერთგულებისა და დაცვის წესების მიხედვით მეგობრობის მსხმოიარე ნერგი გამჭრიახოების სასწაულით, ვითარცა [ღვთისმშობელი] მარიამის პალმა მსხმოიარე მწიფე ფინიკით, შემოსოს და სახარების გაფანტულ ფურცლები თავის ფიქრთა ნემსით ჩვეულებისამებრ მესიის მსგავსად აკინძოს, ზემოდან თასმით შეკრას, რათა ირანის და რუსეთის ქვეყნების ხალხის სისხლი და სული და ღირსება და მეთაურები დაღუპვისაგან დაცული და უვნებელი დარჩნენ.

№49, გვ.408b – 409

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი იმერეთის მეფე სოლომონს 1219 წ. ჯუმადა
ალ-ავალისა (VIII-IX.1804)

فاته قسطنطين بن ادرت عليه السلام
به آنکه در زمانیکه چن سلطانیه موقع فوایم بر سپهر تها مطلع قباب قباب برادفات غر و صواب و جرح
که استخبر برادرش باجو و خوش خود عازم تسخیر قندهار و درایت ازاد کفر و طغیان کرده و با مال و کلاه
مبارک و وجه ال استنار دارد و مبارک و صبر این خبر و کس تها ساس و شای باجا و طغر با و غیرتای کلاز و
استبار خرم سوز و کفار غدار کرده از خرم نیز بر نهضت و بطریق استجبال و اینا عازم بنیاد کرده و در کلاز
این ولایات مغرب برادفات که در رفت کشت و در دفعه فیا بین که فرزند ایشان و طاهر
مهربان و دلاوت عظیمه واقع شده و معال ازاد لقا کرده و خندان عوفه شمشیر شریک و شیر جاهدین
و دستگیر مبارک و عزمه بچهار کس کشنه از صدمات منول بهادر و طغر و دستر طایفه نر و در دستگیر
شهر کلاز و شمشیر خا و در فیه در باغی تخمین محصور کرده و در باب مبارک و باغاران و نضر را پسند و طرف
و مورد ایشان نامور و لا و دران نصرت الود نیز از هم جانب راه آوردن آذوقه و تر و دیش از صمد و و و یکبار
ملا میگذرانند و مقلوع ساخته هر روز می لغز و چهار نفر از اقوام ضلالت برادر استخبر و بچهار نفر
و از عدم آذوقه و با بجاج و دشت جوع همه روزه و لغز و بخت لغز از بزرگان فرار و و در از جوی
میگردند و چند روز نیز از این بخت لغز از بزرگان و ناودان که حستان با موزر مسجد لغز مولد که می
بودند از دشت کرسک شاف فرار و عازم که حستان شدند و در عرض او عازمان که بکشد و طرف
با ایشان بر جوده می لغز از آنها را عزمه شمشیر و بخت لغز از ان را اما بقیه نر و در دستگیر نر و در
و چون بچهار از آنال و عازمان که حستان و فرات شرف اندوز استنان تها روان کرده و پسند

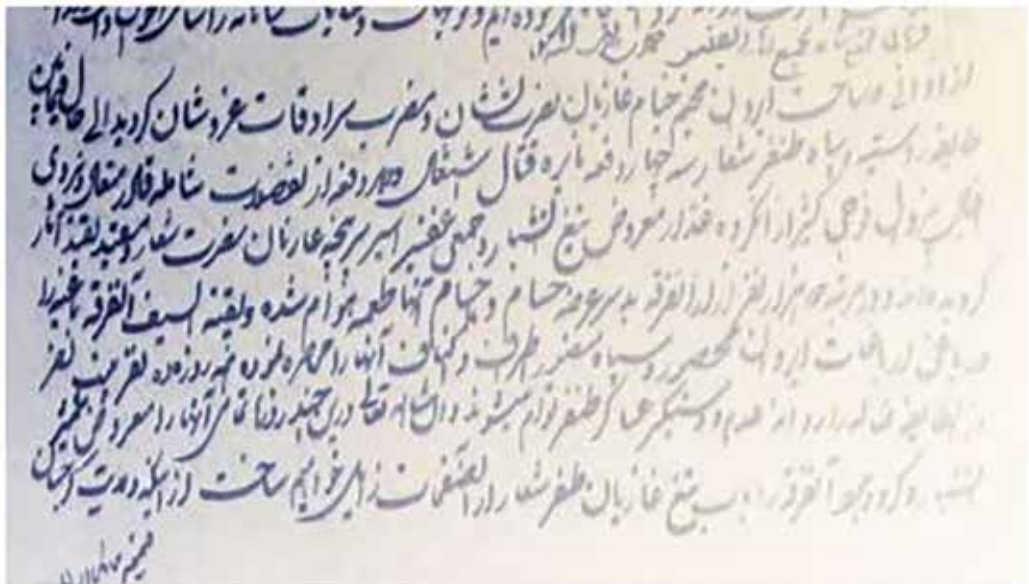
... იცოდნენ, რომ იმ დროს, როცა სულთანიეს ველი ცათასწორი ტახტის საყრდენი [გახდა] და ამომავალი მზის თალისებრი სამეფო კარვებისაგან განდიდებული და გაძლერებული შეიქნა, ცის ზღურბლს მიახლოებულთან (=ჩემთან) ცნობა მოვიდა, რომ რუსების ჯარის ინსპექტორი სარდალი თავისი ბედშავი ჯარით აპირებს ერევნის ციხის აღებას და უღმერთობისა და ამბოხების დროშის აფრიალებას [და] ხსენებული ველაეთის ხალხში ომისა და არეულობის გაღვივებას ახდენს. ამ ცნობის მიღების შემდეგ ცის საყრდენი ფადეშაჰის ამაღლა ძლევამოსილი უთვალავი არმიითურთ, რომელმაც მუხთალ უღმერთოებს ცეცხლისმფრქვეველი ელვარე ხმლებით სიცოცხლე მოუსწრაფა, ხსენებული [სულთანიეს] ველიდან დაიძრა და აჩქარდა რათა ამ მხარეს თავს დასხმოდა. ამის შემდგომ ამ ვილაეთის მიწა-წყალი ცათასწორი კარვის საბანაკე [ადგილი] გახდა. ორი-სამი შეტაკება [იყო] ძლევამოსილ ასკერებსა და განწირულ ტომს შორის [და] ძლიერი ბრძოლა და შერკინება მოხდა და თითქმის 2000 კაცი მიტოვებული რაზმიდან ცეცხლოვანი ხმლის სამიზნე [გახდა] [და] ემსხვერპლა გამარჯვებას და [ან] დატყვევდა [და] [იქაურობა] ფალავანთა ბრძოლისა და მტრობის ასპარეზად იქცა. გამარჯვებული რაზმისგან მუდმივი ზარალის გამო იმ ხსენებულ

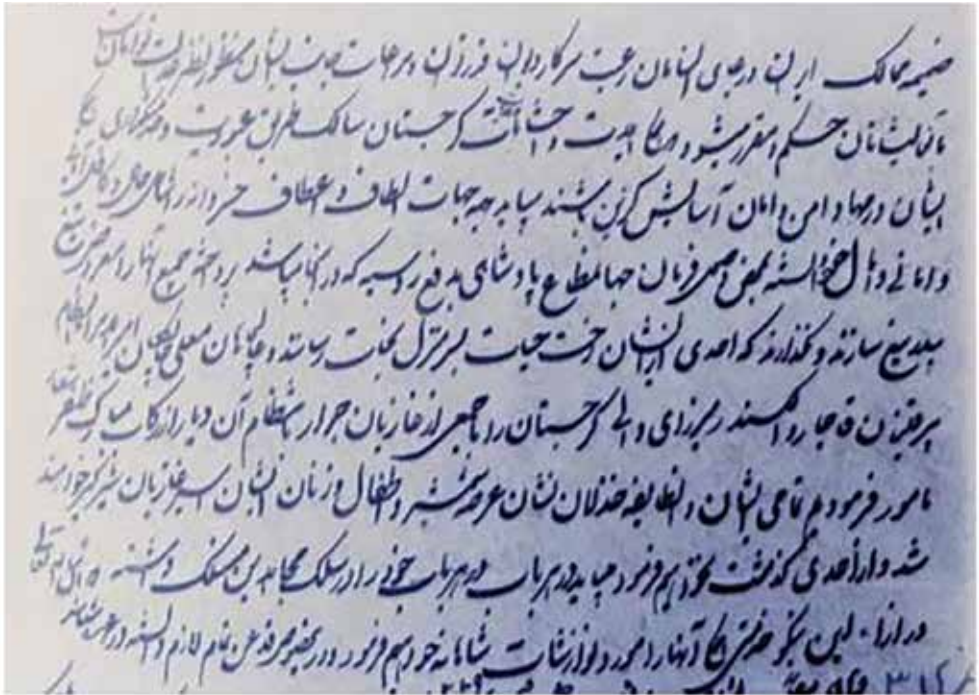
ბრბოს წესისამებრ, სანგრები, რომელიც აღნიშნული ქალაქის გარეუბანში ჰქონდათ, დატოვეს და შეეფარნენ ბაღში [რომელიც] ციხის შიგნითაა და გალავნითაა გარშემორტყმული. და ჩვენმა უზენაესმა ნაიბებმა ძლევამოსილი ღაზიებით მათი გზების და საცალფეხო და გასასვლელი ბილიკების ჩახერგვით, გაგზავნილმა გამარჯვებულმა გულადებმა ყველა მხრიდან გზა შეუკრეს მათ, სურსათის [მიწოდება] და მოძრაობა დაუხშეს და ის რაც იმ მიმართულებით გადააქვთ, შეწყვეტილ იქნა. ყოველ დღე იმ გზაბნეული ტომიდან 30 – 40 კაცს ვატყვევებთ და მოწყალების იმედით გვნებდებიან და სურსათ-სანოვანის ნაკლებობისა და შიმშილის სიმძაფრის გამო ყოველდღიურად 10-20 კაცი მათი სანგრებიდან გამორბოდა და ბედნიერებით აღბეჭდილ ჯარში გადმოდიოდა. და აქედან რამდენიმე დღის შემდეგ ოცი კაცი ქართველი დიდებულები და თავადები სამასი ქართველი მხედრის თანხლებით, რომლებიც დაღუპვის დალდასმულ ბანაკში იყვნენ, შიმშილის სიმწვავის გამო ღამით გადაწყვიტეს და საქართველოში გაემართნენ. გზაში [ძლევამოსილმა] ღაზიებმა გზა გადაუღობეს, მათ 30 კაცი გადაეყარა, ხელჩართულ [ბრძოლაში] 20 სული თავადი სხვა მხედრებთან ერთად ტყვედ აიყვანეს [და] კაშკაშა სინათლეს (=მე) მომგვარეს. და როცა საქართველოს და ყაზახის დიდებულთა და ხალხის კრებული მოწიწებით ცის სფეროს [მაგვარ] სასახლეს ეახლა [და] სთხოვა ხსენებული ვილაეთის გადარჩენა, [ეს] დიდებული მაღალადგილოვანი პატივისა და წარმატების თავშესაფარი დიდებულ ამირათა ამირა ფირ-ყული ხან ყაჯარი და ვალი ალექსანდრე მირზა და ფარნავაზ მირზა და ლევან მირზა ძლევამოსილი ღაზიების ექვსიათას კაციანი ამალით და ყაზახის და ბორჩალოს და ფანბაქის ტომების მაცხოვრებლებთან ერთად ფანბაქის საქმეების მოგვარების და საქართველოს ველაეთის მოწესრიგების შემდეგ წარგზავნილი არიან, რათა მისულებმა თბილისის ციხეს ალყა შემოარტყან, ხოლო დიდებული მაღალადგილოვანი, უმთავრესი დიდებულ ხანებს შორის ქალბალი ხან ყაჯარი ძლევამოსილი ასკერების რიცხვმრავალი რაზმით ... განჯის ველაეთში იყო მივლენილი და დანიშნული და ვინაიდან იდუმალების სიკეთით და გადარჩენის მეფური ბედნიერების ძალით გზაბნეული ურჯულოების საქმე უახლოეს ხანებში ერთბაშად დასრულდება და მოახლოებული დასასრული დადგება, დადგენილია, რომ როცა ის მაღალადგილოვანი (=თქვენ) კეთილგანწყობისა და რწმენის ერთგულების გამო ამ მარადისობის დიდებულებას მიეახლება, საჭიროა, თავისი მოსახლეობა მზადყოფნაში იყოლიოს [რათა] საქართველოში წასასვლელად დარაზმოს და იქ ახლდეს ზემოხსენებულ მაღალადგილოვანს წესრიგის [დასამყარებლად] და ნაბრძანების ბოლომდე აღსასრულებლად. თავისი მსახურებისა და ერთგულების სიკეთე ფადეშაჰური მაღალი აზრის საბრძანებელში გამოამჟღავნოს და აქედან გასაქცევი გზა რუსებისთვის ამ მხარეებიდან დაახშოს, [ხოლო] თუ გაიქცევიან და ამ გზებით მოინდომებენ გავლას, გზის სათავე მათგან დაიკავეთ, დაატყვევეთ

ისინი და არ დაუშვიათ, რათა იქიდან ცოცხლები გამოვიდნენ. და იმისათვის, რათა ეს გამორჩეული ცნობა და სასიხარულო ამბავი შეგატყობინოთ და გაახლოთ, ბრწყინვალეებით გამორჩეულ ფირმანს ამაღლებული მოჰამად-ყოლი ბეგი უზენაესი სამფლობელოს (ხასიეე შერიფე) ღოლამი [ჩვენი] კეთილშობილი უზანგისგან მაღალადგილოვნისათვის (=თექვენთვის) მოვლენილი გვიახლებია და ხელმწიფური ყურადღება და კეთილგანწყობა თექვენი [ჯანმრთელობის] მდგომარეობისა და იმედების შემადგენლად მიიჩნიეთ. სავალდებულოდ სცანით [ამის შესრულება].

№50, გვ.409

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი თბილისის მოსახლეობას ჯუმადა ალ-ავალ 1219 წ. (VIII-IX.1804)

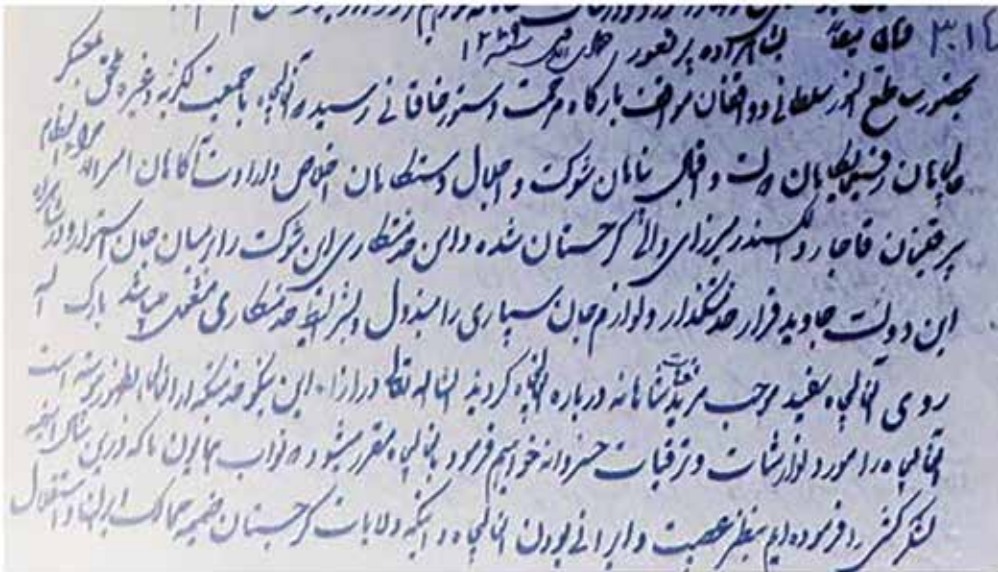

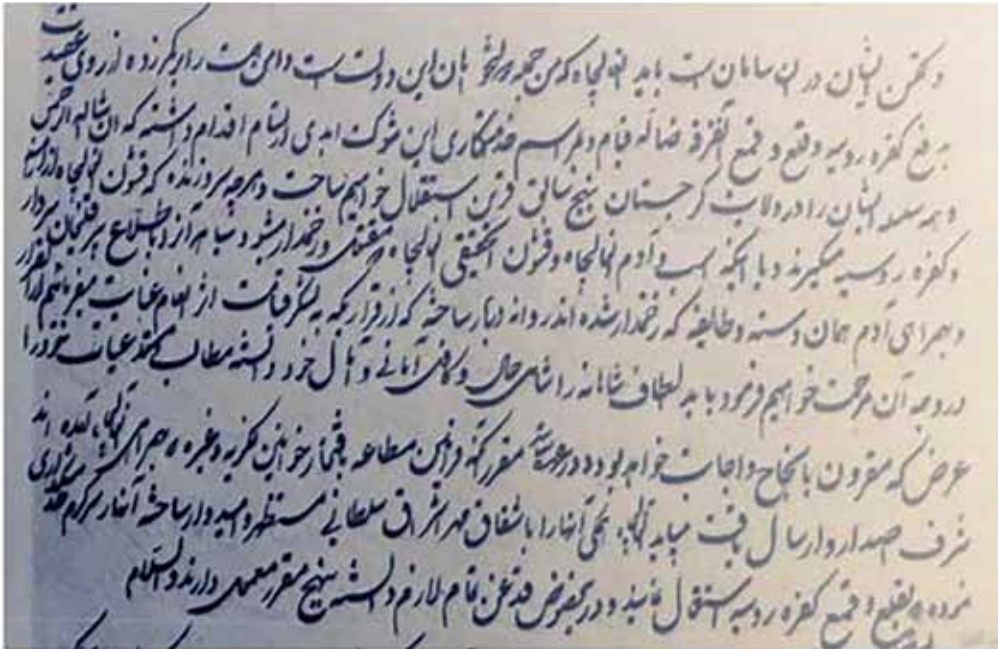
... იმ დროს, როცა ერევნის მიწაზე ძლევამოსილი ლაზიები [იყვნენ] დაბანაკებული და სახელოვანი კარვები გაიშალა, იმჟამს რუსების ტომსა და უძლეველ სპას შორის სამი-ოთხი შეტაკების კოცონი აინთო და ყველა შეტაკებაში უპირატესობა ღვთისგან გაძლიერებულ და განგებით მარად დაცულმა მრავალრიცხოვანმა ჯარმა [მოიპოვა] მოღალატეთა ჯგუფზე ცეცხლოვანი მახვილებით და ტყვეების დიდი ჯგუფი უძლეველთა მიერ ბორკილებით შებოჭილი შეიქნა. და ბოლო ჯერზე იმ ჯგუფიდან 2000 კაცის უვარგისი თავები ხმლის სამიზნე და მათი მოკვეთილი თავები ქვეწარმავალთა საჭმელი გახდა და [ხმალს გადარჩენილი] მემამბოხეები ერევნის ერთ-ერთ ბაღში გარსშმორტყმული [აღმოჩნდნენ] და ძლევამოსილმა სპამ მისადგომებს და შემოგარენს ალყა შემოარტყა. ყოველდღე ათი ან ოცი კაცი ამ გზააბნეული ტომისგან მოუსავლეთში მიდის ან ძლევამოსილ მებრძოლებს ტყვედ ბარდებიან. და მაღალი ალაჰის ნებით ამ რამდენიმე დღეში ყველა მათგანს შემეუსრავს ცეცხლოვანი ხმალი და ამ ჯგუფის სხეულის მტვერი გამარჯვებით აღბეჭდილი ლაზიების მახვილის წყლით ჩამოირეცხება იმ ოლქი[ს მიწი]დან. ვინაიდან საქართველოს ველაეთი ირანის სახელმწიფოს ნაწილია და იმ ოლქის გლეხები უზენაესი დივანის სარქარის გლეხები [არიან] და მათ მიმართ მზრუნველობა [ჩვენ] კანონიერი ვალდებულებაა, იმ მაღალადგილოვანს ებრძანოს და დაევალოს, რომ საქართველოს ველაეთის ერთობლივ ელი

თუ ამაღლა მორჩილებისა და მსახურების გზას [დაადგეს] ... ყველა მათგანმა სიმშვიდისა და გადარჩენის ადგილი აირჩიოს. საჭიროა [რომ] სიკეთის ყველა გამოვლინება და ხელმწიფის მხრიდან მათ მიმართ მზრუნველობა [მიიღონ] და თავის უსაფრთხოებად და იმედად ჩათვალონ. ფადეშაჰის ქვეყნის მპყრობელი ფირმანის მიღებისთანავე [დაიძრან] რუსების მოსაგერიებლად, რომლებიც იქ არიან. ისინი უკლებლივ უნდა განადგურდეს ულმოზელი მახვილით და არ დაუშვათ, რომ მათგან ვინმემ სიცოცხლის ტვირთი ბანაკში გადარჩენილი მიიტანოს და ამაღლებული მაღალადგილოვანნი დიდებული ამირათა ამირები ფირ-ყული ხან ყაჯარი და საქართველოს ვალი ალექსანდრე მირზა აურაცხელი ლაზიების ჯარითურთ დარაზმული, გამარჯვებით აღბეჭდილი ბედნიერი უზანგიდან გავაგზავნეთ ... ყველა მათგანი და ის უსუსური ტომი ხმლის სამიზნე [იქნება], ხოლო ბავშვებს და ქალებს უშიშარი ლაზიები დაატყვევებენ და არავის [ცოცხალს] არ გავუშვებთ. საჭიროა, [რომ] ყოველ საქმეში თვითონ მოწამის ძაფზე აცმული იყოს, რათა – მაღალმა ღმერთმა ინებოს – სანაცვლოდ ამ ბეჯითი მსახურებისა ყველა მათ [მიმართ] მეფურ კეთილგანწყობას გამოვიჩინოთ და ამის შესახებ აუცილებელი აკრძალვა იცოდნენ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№51, გვ.409b – 410

ფათჰალი შაჰის ფირმანი ფარნაოზ ბატონიშვილს ჯუმადა
ალ-ავალისა 1219 წ. (VIII-IX.1804)

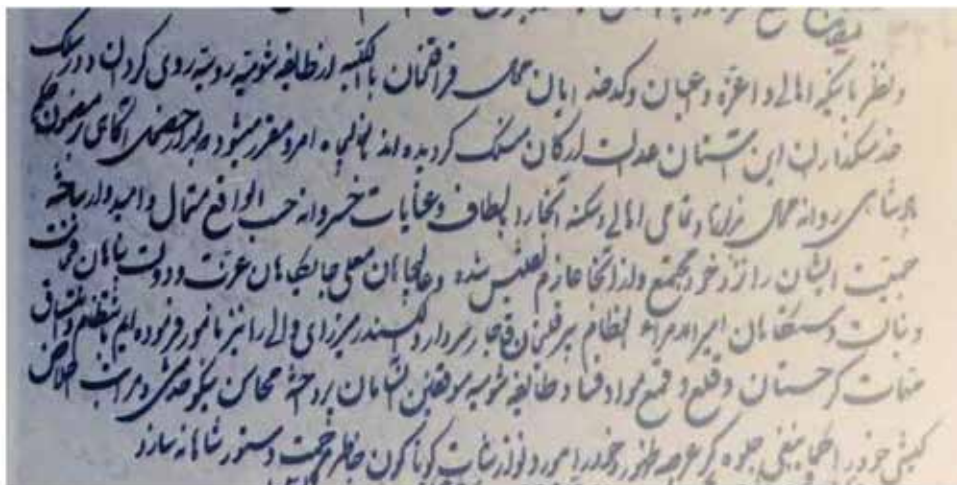
... [ჩვენ] მეფური სხივის ელვარებას, შემწყალებელი სასახლის სავანეს [და] ხელმწიფური წესრიგის წყალობას მოხსენდა, რომ ლეკებითა და სხვა ხალხითურთ ის მაღალადგილოვანი (=თქვენ) შეუერთდა აღმატებულ მაღალადგილოვანთა, სახელმწიფოს და ბედნიერების თავშესაფრის, ძლიერებისა და აღმატებულების ბრწყინვალეობის, გულწრფელობისა და ერთგულების სიბრძნის, დიდებულ ამირათა ამირების ფირ-ყული ხან ყაჯარის და საქართველოს ვალის ალექსანდრე მირზას ბანაკს. [რათა] შემდეგ სულის გასამტკიცებლად ამ უზენაესობის (=ჩვენი) მსახურება და ამ მარადიული სახელმწიფოს შარავნაზე მსახურების აუცილებელი თავდადება გამოიჩინოს და იმისათვის, რათა სამსახური შეასრულოს. ალაჰმა დაგლოცოს, პირნათელ ხართ თქვენ, ყოჩაღ თქვენ ! თქვენდამი მოიმატებს მეფური ზრუნვა – მაღალმა ღმერთმა ინებოს – სანაცვლოდ იმ კეთილმსახურებისა, რასაც თქვენ გამოავლენთ. თქვენს [მიმართ] მეფური გულითადობა გამოვიჩინეთ. თქვენ გეცნობათ, რომ ჩვენი უზენაესი ნაიბები, რომელნიც წელს ყველანი ლაშქრის მეთაურებად დავნიშნეთ, მონღოლების გამო და თქვენ რომ ირანელი ხართ და რადგან საქართველოს ვილაეთი ირანის სახელმწიფოსაა მიერთებული და თქვენი უფლებამოსილება და ძალაუფლება იმ ოლქზე ვრცელდება, საჭიროა, რომ თქვენ, რომელიც ამ ქვეყნის ქვეშევრდომთა კრებულიდან ხართ, ერთგულების კალთა ქამარში აიკეცოთ, რუსი ურჯულოების მოგერიების წადილით და იმ გზასაცდენილი სექტის გასაჟღერებლად და გასანადგურებლად და ამ უდი-

დებულებების მსახურებისათვის იღვაწოთ, რომ – ღმერთმა ინებოს – მის აღმატებულებას და მთელ მათ საგვარეულოს საქართველოს ველაეთში ძველი წესისამებრ უფლებამოსილება მივანიჭეთ. და ყველა ვაჟკაცი იმ თქვენი ჯარიდან, რომელიც სომხებმა და რუსმა ურჯულოებმა დაატყვევეს და ან რაც თქვენი ცხენი თუ კაცი და თქვენი ღირსეული ჯარიდან ვინც მოკლული და დაჭრილი იქნებიან, მათი სია შეატყობინეთ მაღალადგილოვან ფირ-ყოლი ხან სარდალს და დასახმარებლად ამ ჯგუფისა და ტომის ხალხისა, რომლებიც დაჭრილი იყვნენ, მოვიდნენ სასახლეში, რათა აფორიაქებული ლაშქრის მიმართ წყალობა გავიღოთ. ამგვარად გულმოწყალებას გამოვიჩინეთ. საჭიროა მათ მიმართ მეფურ ამაგად და თავის უსაფრთხოებასა და იმედებზე ზრუნვად სცნონ. თავისი შეკითხვები და თხოვნები მოგვასწავნონ, რომელიც წარმატებასა და სასურველი პასუხს მიაახლოვებს და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

დადგენილია, რომ მაღალი ფირმანები ლეკი ხანებისა და სხვათა სახელზე, რომელნიც იმ მაღალადგილოვანის (=თქვენს) დასახმარებლად მოვიდნენ, გამოიცა და გაიგზავნა. საჭიროა, რომ იმ მაღალადგილოვანმა(=თქვენ) ყველა მათგანი ხელმწიფური ბრწყინვალე ბეჭდით მოწყალებით გაამხნევოთ და დააიმედოთ. [ხოლო] ისინი იმით იყვნენ დაკავებული, რომ რუსი ურჯულოების ხოცვა-ჟლეტას მიჰყვნენ ხელი და ამის შესახებ აკრძალვა აუცილებლად მიიჩნიონ [და] ამგვარად დადგენილად მიიჩნიონ და მშვიდობით ბრძანდებოდეთ.

№52, გვ.410

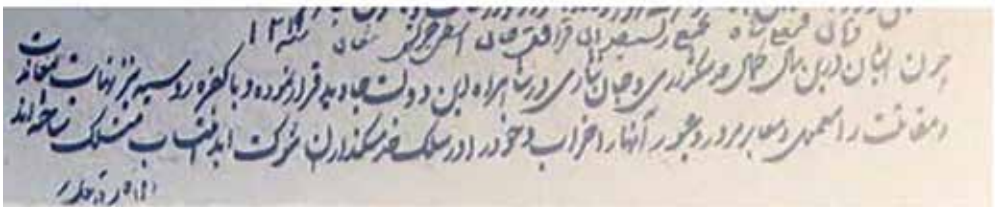
[ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ფარნაოზ ბატონიშვილს ჯუმადა ალ-ავალს 1219 წ. (VIII-IX.1804)]

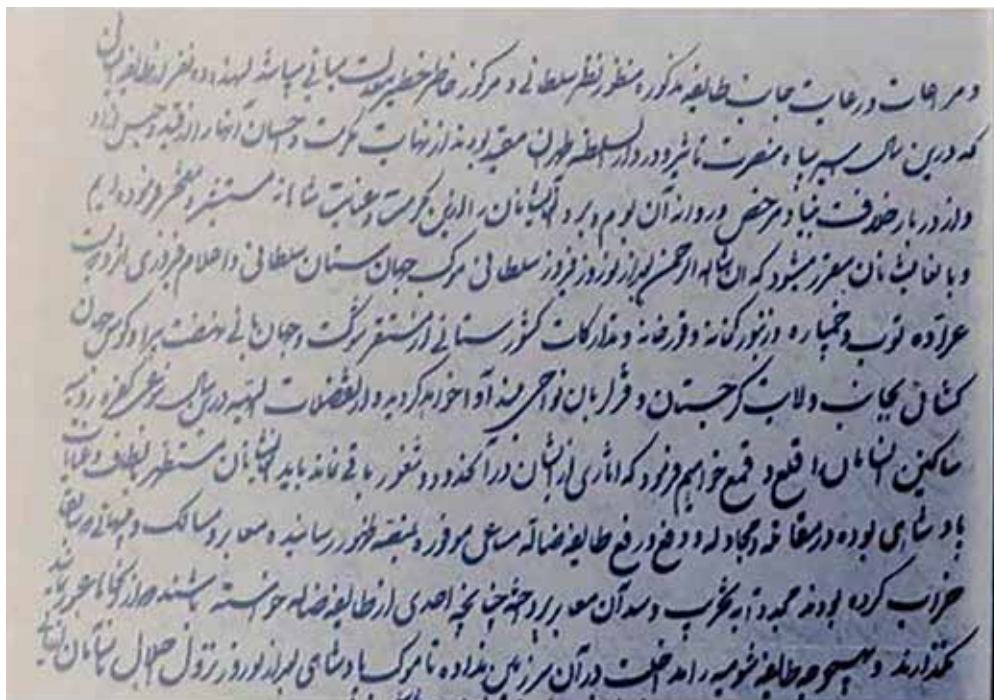

... იმის გამო, რომ მოსახლეობამ და პატივცემულმა ხალხმა და დიდებულებმა და ქედბუდებმა ყარაყალხანის მხარისა ერთიანად პირი იბრუნეს რუსების ბოროტი ტომისაგან და სამართლიანობის საყრდენის შაჰის ამ ზღუდრის მსახურთა რიგში ჩადგნენ, იმ მაღალადგილოვანის მიმართ ბრძალებულება [გაიცა] და განსაზღვრული იქნა, რომ შემდგომად ფადეშაჰის ბრძანებულების შინაარსის გაცნობისა, ხსენებულ ოლქში გაეშურონ და ყველა იქაური ხალხი და მცხოვრები ხელმწიფურ მოწყალებასა და შემწყნარებლობას ჭეშმარიტად მიამხრონ და დააიმედონ. მათი ჯამაათი თავისთან შემოიკრიბოს და იქიდან თბილისისკენ გაემართოს და აღმატებული მაღალადგილოვანნი დიდებულებისა და სახელმწიფოს თავშესაფარნი წარჩინებული და ბრწინვალე დიდებულ ამირათა ამირა ფირყოლი-ხან სარდალი და ალექსანდრე მირზა ვალი აგრეთვე გამოვგზავნეთ საქართველოს მოსაწესრიგებლად და დასამორჩილებლად და ამ სანახებში გაჩერებული გახრწნილების არსის ბოროტი ტომის ზოცვა-ჟღერება დაასრულონ. [და]კეთილმსახურების სიკეთით და თავისი რწმენის ერთგულებით ძალადობის ჩაქრობას წარმატებით მოაგვარებენ და რის საფუძველზეც მრავალგვარი გულკეთილობის შემცველი მეფური გულმოწყალებით განკარგულება გაიცემა

№53, გვ.410 – 410b

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ყარაყალხანის, ოსეთისა და ჩერქეზეთის უხუცესებს 1219 წ. შაბანისა (XI-XII.1804)

... რადგან მათ (=თქვენ) ამ წელს განსაკუთრებული მსახურება და თავდადება გამოიჩინეს ამ მარადიული ქვეყნის შარაგზაზე და ურჯულო რუსებთან მტრობის და შერკინების დასასრულს მათი გადასასვლელები და გასასავლელები დაანგრიეს და თვითონ მარადიული დიდების მსახურების ძაფზე აცმული შეიქნენ და ხსენებული ტომის მიმართ ყურადღებისა და მზრუნველობის გამო მეფური მახვილი მზერა მიაპყრეს და მაღალი აზრი მოჰფინეს. ამიტომ ათი კაცი მათი ტომიდან რომლებიც წელს დაატყვევა ძლევამოსილმა სპამ და დედაქალაქ თეირანში შებორკილი წაიყვანა, მათ მიმართ განსაკუთრებული დიდსულოვნებისა და შეწყალების გამო შეზღუდვისა და პატიმრობისაგან გათავისუფლდეს და სახალიფოს სამეფო სასახლიდან გამოშვებული იქნეს და თავის მიწა-წყალზე დაბრუნდეს. და იმ მაღალადგილოვანისთვის (=თქვენთვის) ეს მეფური სიუხვე და კეთილგანწყობა სასიხარულოდ და საამაყოდ გვიბოძებია და იმ თქვენთვის დადგენილი იყოს, რომ – მოწყალე ღმერთმა ინებოს – მეფური გამარჯვების ნოურუზის შემდეგ მსოფლიოს დამპყრობი სულტნის გამარჯვებით აღზეჭდილი ამაღა [[და] ცამდე ამაღლებული გამარჯვების საფუძველი ასიათას კაციანი ლაშქარი]¹³ და ორასი ქვემეხი და ჭუ-

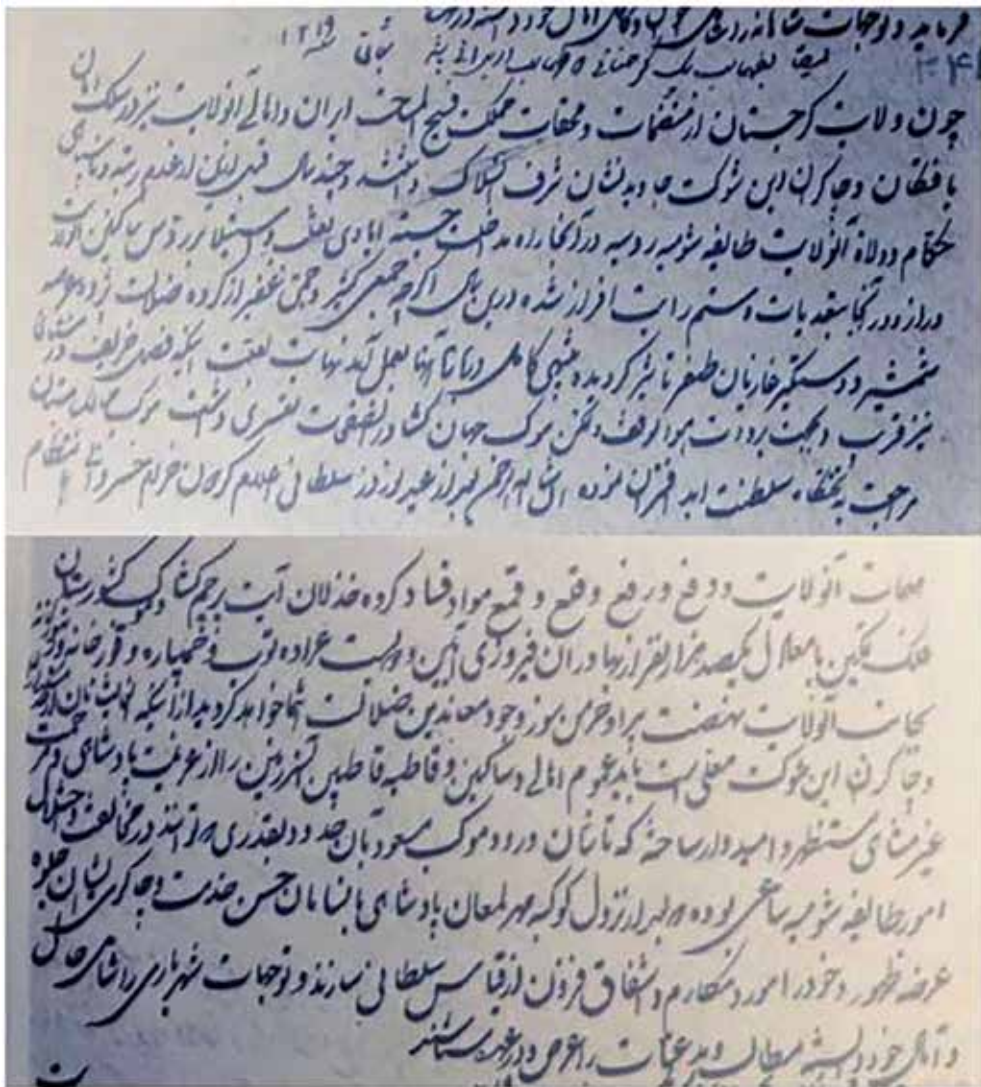
13 ფიგურულ ფრჩხილებში მოთავსებული ფრაზა აღდგენილი გვაქვს „აქტების“ (Акты собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею, том II, Тифлис, 1868, გვ.818, საბ.

რვი და ზარბაზანი (ზამბურაკხანე და ყურხანე) და საჭურველი ქვეყნის მყოფებისა დიდებული და საბრძანებელი დედაქალაქიდან ლაშქრობაში გაემართება ქვეყნის დასაპყრობად საქართველოსა და ყიზლარის ვილაეთების მიმართულებით და იმ მხარეს მალალ ხმაზე ყიჟინას დასცემს და ღვთის მადლით ამ წელს ისე [მოხდეს], ურჯულო რუსები [რომლებიც] იმ მხარეში ცხოვრობენ, სრულიად გავანადგუროთ, რათა მათგან კვალი არ დარჩეს იმ საზღვრებსა და მიდამოებში. საჭიროა, [რომ] იმ მაღალადგილოვანმა (=თქვენ) მხურვალე მხარდაჭერა და მეფური კეთილგანწყობა გამოიჩინოს გზააბნეულ ტომთან ბრძოლასა და შერკინებაში და [მათ] ხოცვა-ჟლეტაში ძალა არ დაიშუროს. ბორნები, გზები და ხიდები, რომლებიც ადრე გაანადგურეს, კვლავაც დაანგრიონ და იმ გადასასვლელის კედელი შეაკეთოს, იმგვარად, რომ ვერავინ იმ გზააბნეული ტომიდან გადასვლა რომც მოინდომის, ვერ შეძლოს. და არავითარ შემთხვევაში [ის] უბედური ტომი იმ ქვეყანაში არ შეეშვას, რათა ფადეშაჰის ამაღლამ ნოურუზის შემდეგ იმ ზეცისმაგვარის განდიდების წყალობა მოჰფინოს. მეფური მზრუნველობა თავისი ჯანმრთელობისა და სასოების მომნიჭებლად იცოდნენ. სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

#1686) შესაბამისი ტექსტის მიხედვით, რომელიც ასე იკითხება: قزلبال گشا خواهد شد و عما قریب از عنایات کامله الهیه و لایط گرجستان

№54, გვ.410 b

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ქართველ თამაზ ბეგს (თამაზ ორბელიანს) ჯუ-
მაღა ალ-ავალს 1219 წ. (VIII-IX.1804)

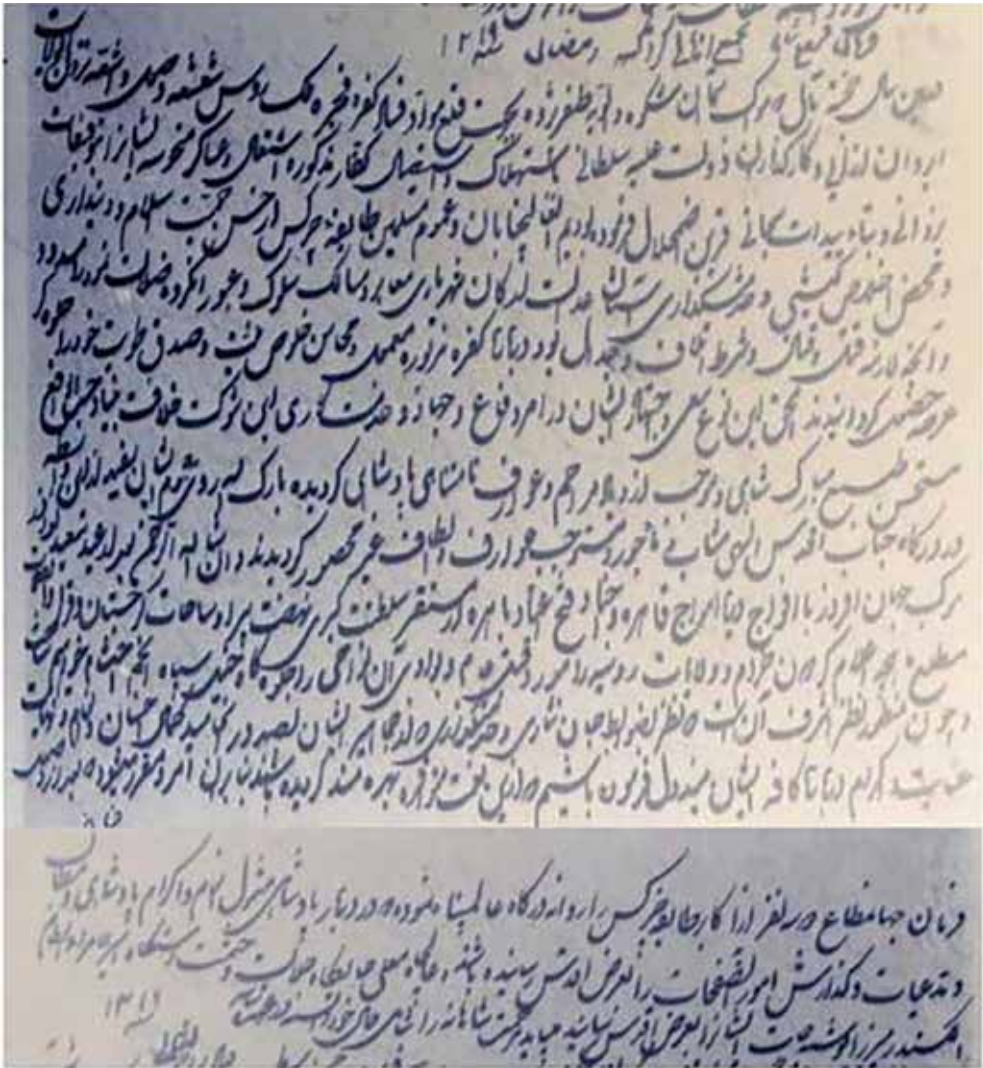

... რადგან საქართველოს ველაეთი ირანის უკიდევანო სახელმწიფოს მიკუთვნებული და შემადგენელია და ამ ველაეთის ხალხიც იყო უსაფრთხო-
ების რიგში და მსახურები ამ მარადისობით აღზეჭდილი დიდებულებისა
[და] იმ გზის პატივისცემა ჰქონდათ. და რამდენიმე წლის წინ იმ ველაეთის

მმართველებისა და ვალების ღირსების უქონლობისა და უმადურობის გამო რუსების ბედკრულმა ტომმა იმ ადგილის [საქმეში] ჩარევის გზა იპოვნა და რუსების მიერ ძალადობით და დაპყრობით იმ ველაეთში მოსახლე დიდებულების მეშვეობით ... იქ ძალადობითა და ჩაგვრით განხეთქილების დროშა ააფრიალა. ამ წელს თუმცა მრავალრიცხოვანი ჯგუფი და უზარმაზარი გუნდი ეძებს გზაბნეულთა ხროვასთან ბრძოლის ასპარეზს და ეხმარება მეომრებს გამარჯვების მოპოვებაში [და] სრული სასჯელი მათ მიმართ თითქმის განხორციელდა, [მაგრამ] იმის გამო, რომ შემოდგომაც და ზამთრის სეზონიც მოახლოვდა და აცივების მიზეზით შეჩერდნენ და ქვეყნის მპყრობელის ძლევამოსილ ამალას ამ მხარეში სირთულეები გაუჩნდა, ქვეყნის მპყრობელის ამაღა დასაბრუნებლად სასულთნოს დედაქალაქისკენ დაიძრა[და] მოუახლოვდა. – თუ მოწყალე ალაჰი ინებებს – ნოურუზის სამეფო დღესასწაულის შემდეგ საბედისწერო შეტყობინებით ხელმწიფური „ნაბიჯით“ იმ ველაეთის საქმეების მოსაწესრიგებლად და აჯანყებული უბედური გუნდის მოსასპობად და გასანადგურებლად დროშებს გავშლით და ქვეყნის დამპყრობისა [და] ცის დამმორჩილებლის 100 000 კაციანი ამაღა ძლევამოსილი გმირებისა, 200 ქვემეხით და ყუმბარებით და არსენალით და ზანბურაქხანეთი იმ ველაეთის მიმართულებით დაიძვრება და ... მტრობის ცოდვაში ჩავარდება. ვინაიდან ის მაღალადგილოვნები ამ მაღალკეთილშობილის მსახურთა და ყმათაგან არიან, საჭიროა, რომ მთელი მოსახლეობამ და ... უკლებლივ ერთობლივ ყველა მსახლობელმა ამ ქვეყნისა ფადეშაჰის მობრძანების უსასრულო სიკეთე მიიღონ და იმედი იქონიონ, რომ ბედნიერი ამალის მობრძანება იმ საზღვრებში, თუ ბედმა [გაუღიმა და] შესაძლებელი იქნა, წინააღმდეგობასა და უბედური ტომის საქმეების მოშლას შეეცდება. და შემდგომად ფადეშაჰის ბეჭდით გაბრწყინებული ამალის ჩამობრძანებისა ამ მხარეში, მათი კეთილმსახურება და მორჩილება გამობრწყინდეს და თვითონ საფუძველი გულუხვობისა და სულტნისებური დიდი თანაგრძნობისა შექმნას და მეფური მზრუნველობა თავისი განწყობისა და იმედის მომცემად ჩათვალებ. სურვილები და თხოვნები მოგვართვან და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№55, გვ.411

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი მთელ ჩერქეზ ხალხს ჯუმადა ალ-ავალს 1219 წ.
(VIII-IX.1804)

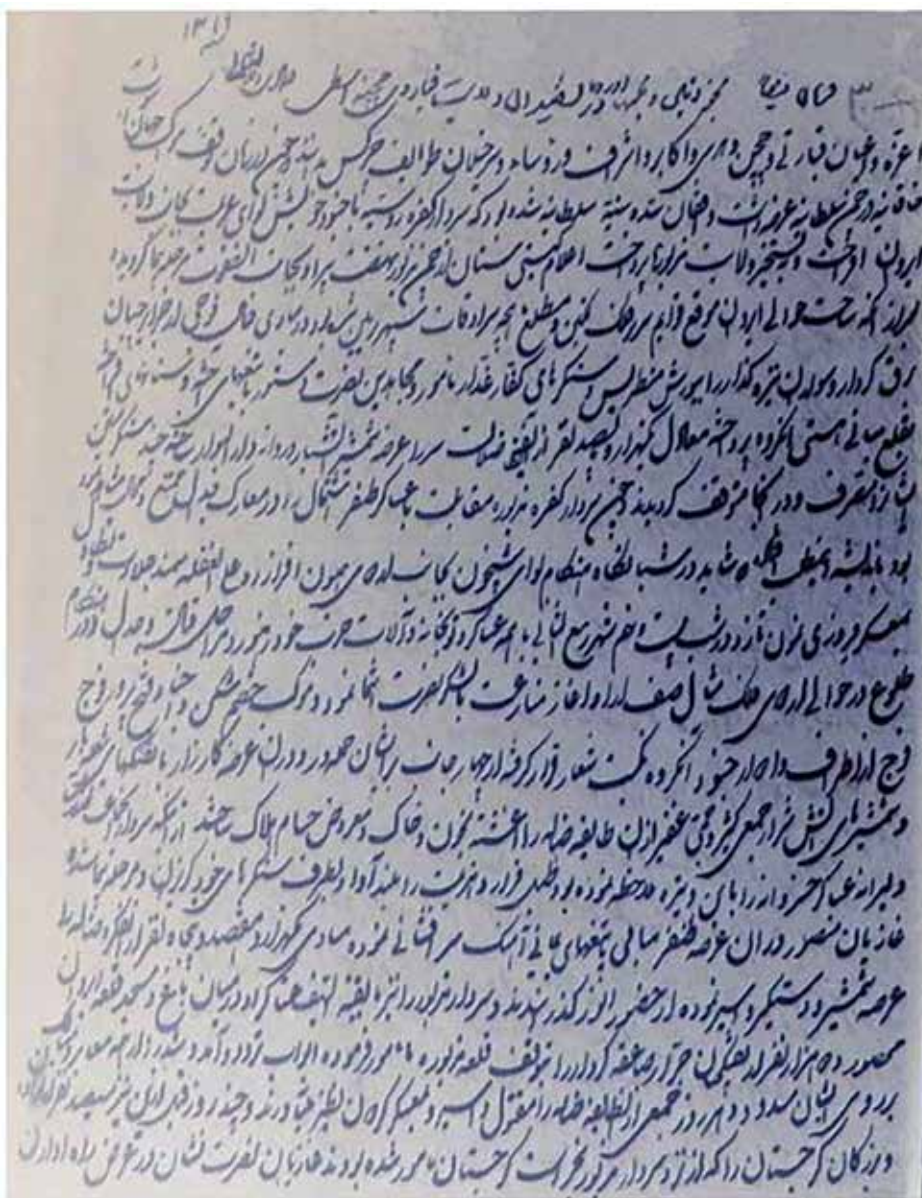

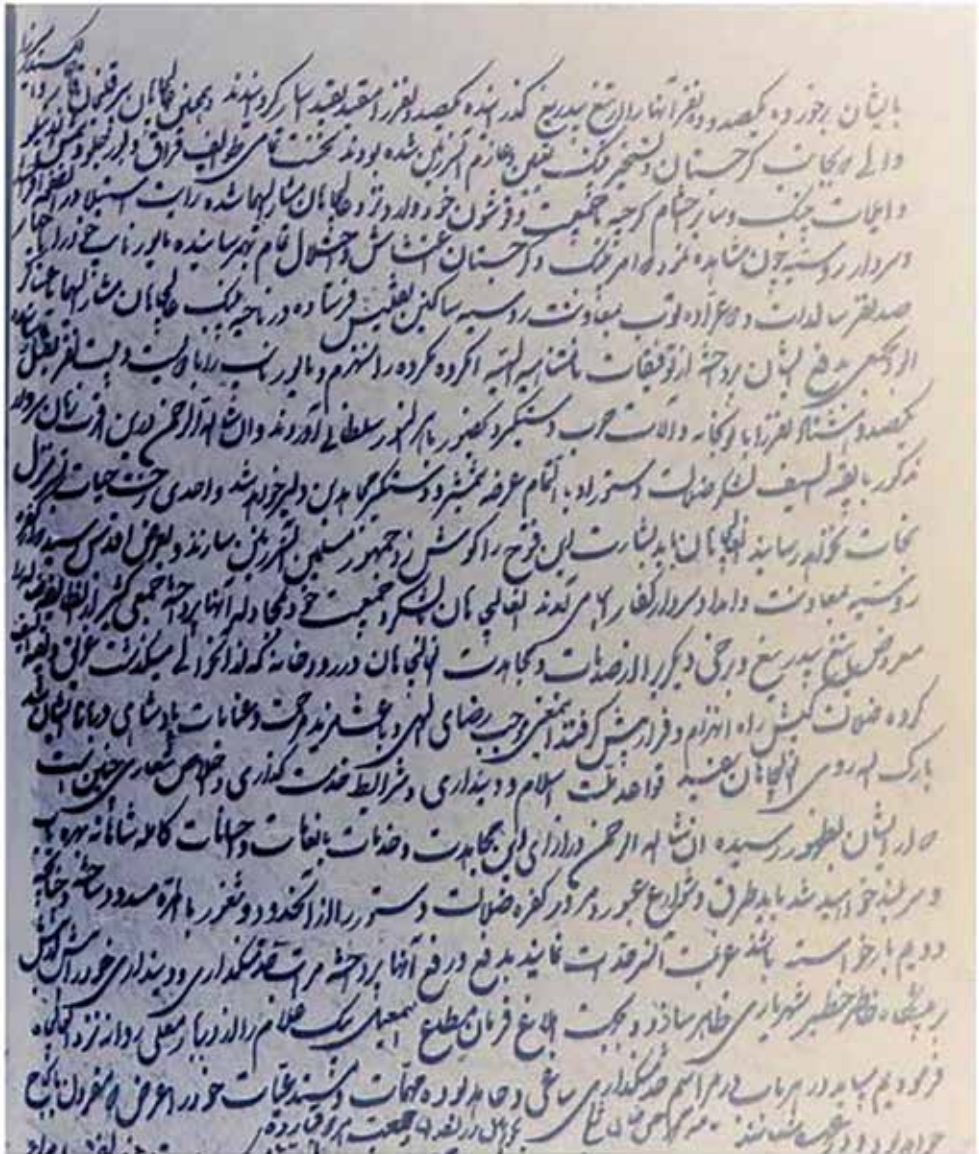
... ამ ბედნიერ წელს, რომლის ბოლოს ცამდე ამალღებული ამაღა და გამარჯვების დროშები, მოწოდებული რუსეთის სამეფოს ურწმუნო ამბოხებული არსის [მქონეთა] გასანადგურებლად, მოელვარე და სხივთა მფენელი, ერევნის ვილაეთში მივიდნენ და მაღალი სულტნის სახელმწიფოს წარმომადგენლები ზემოხსენებული ურჯულოების გასანადგურებლად და

გასაჟღერებლად აენთნენ და მათი მრისხანე მეომრები ღვთის შეწევნით და ქებათაქების დასტურად თითქმის გავანადგურეთ, ხოლო იმ მაღალ-ადგილოვანებმა და ჩერქეზთა ტომის ყველა მუსლიმმა ისლამური კეთილშობილების მომნიბვლელობის და მორწმუნეობის და რწმენისადმი უანგარო ერთგულების და სამეფოს საყრდენების სამართლიანი ზღუბრბლის მსახურების [გამო]. ბორანი და გასასვლელი გზები და გადასასვლელი იმ გზაბზნეული ჯგუფისთვის დაახშეს და ის რაც საჭიროა ხსენებული ურჯულოების ხოცვა-ჟლეტისა და სრული განადგურებისა და მათთან ბრძოლისათვის, მისწრაფებათა გულწრფელობა და ოსტატობა და თავისი მიზნისადმი ერთგულება სრულად გამოავლინეს. ჭეშმარიტად, მათი ეს ძალისხმევა და მცდელობა ამ დიდებული სახალიფოს დაცვისა და ჯიჰადის და მსახურებისა, ეს სინამდვილე გახდა მიზეზი შაჰური აღმატებული ბუნების შესაფერისი წყალობის გაზრდისა და უსაზღვრო ხელმწიფური წყალობის გაღებისა – ღმერთმა დაგლოცოთ – ყველა თქვენგანი პირნათელია. ამ მიზეზით ღვთივ კურთხეული [მისი] აღმატებულების სასახლეში ... საჩუქრისა და წყალობის ღირსნი არ შეზღუდონ – თუ მოწყალე ალაჰი ინებებს – შემდგომად ნოურუზის ბედნიერი დღესასწაულისა ქვეყნის მანათობლის ამაღა ზღვის ზვირთივით ბობოქარი მხედრობით და ბრწყინვალე გამარჯვებებს მიჩვეული ჯარით დიდებული სულთანათის დედაქალაქიდან დაიძრება და საქართველოს და ყიზლარის და იმ მიმართულების სივრცეებში ახალი მთვარე რომ ცაზე გაცურდება და რუსების ველაეთში ხოცვა-ჟლეტას [მოვაწყობთ] და იმ ოლქის ხეობაში ვარსკვლავებივით კაშკაშა ჯარის ღამაზ ბანაკს გავშლით და რადგან სურვილი „დიდებულისა“ ისაა, რომ შესაბამისად თავგანწირვის და მსახურების წესისა, რომელიც მათი ხალხისგან მომდინარეობს, ღირსეულ სიკეთეს და ჯილდოს და უსაზღვრო კეთილგანწყობას და პატივისცემას ყველა მათ მიმართ ვუწყალობებთ, რათა ამ უხვი საჩუქრებით გაიხარონ. ამის საფუძველზე ნაბრძანებია და დგინდება, რომ ქვეყნის დამამშვენებელი ფირმანის მიღების შემდეგ ორი-სამი კაცი ჩერქეზ დიდებულთაგან ქვეყნის დამპყრობის სასახლეში გაემუროს, რათა ფადეშაჰის სამეფო კარზე მიიღონ გასამრჯელო და ფადეშაჰური პატივი და იმ მხარის საკითხები და სადავო და მიმდინარე ამბები უკლებლივ მოგვახსენონ და აღმატებულმა მაღალადგილოვანმა დიდებისა და პატივის განსახიერებამ დიდებულ ამირათა ამირამ ალექსანდრე მირზამ მათი წერილები სრულად მოგვახსენოს. საჭიროა, რომ მეფური გულმოწყალება მის მიმართ იცოდეს და სავალდებულოდ სცნოს [ამის შესრულება].

№56, გვ.411b – 412

[ფათჰ-ალი შაჰის] ფირმანი ყაზარდოს, ჩეჩნეთის და ოსეთის ხანებს, ბეგებს, ოზდენებს, რიშეფიდებს და ხალხს 1219 წ. ჯომადა ას-სანის (IX-X.1804)

... ყაბარდოს და ჩეჩნეთის და ოსეთის პატივცემულმა ხალხმა და დიდებულებმა და ამ ტომების აღმატებულებმა და კეთილშობილებმა და რაისებმა და მხედართმთავრებმა ყველამ იცოდნენ, რომ როდესაც ამჯერად მსოფლიოს ამაღელვებელმა ხელმწიფურმა ამაღამ შეჩერება სულთანის ველზე იწება და კორიზონტი სასულთნოს მართლმორწმუნე ზღურბლად იქცა, ურჯულო რუსების სარდალმა თავისი ჯარით დროშა ერევნის ვი-

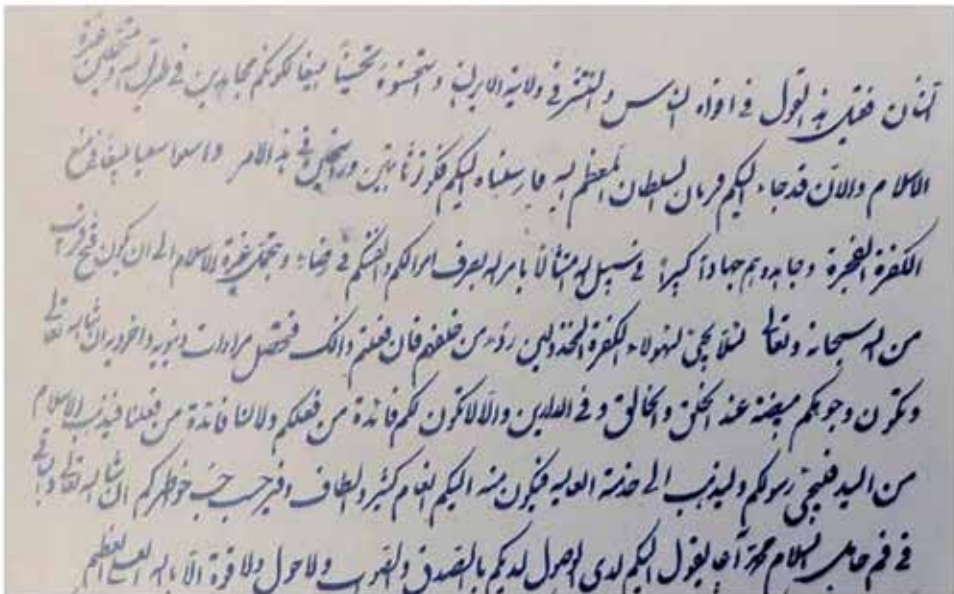
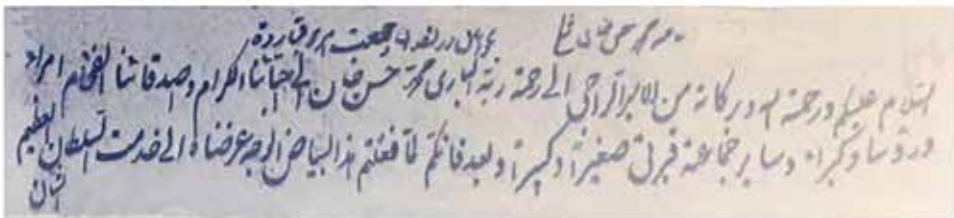
ლაეთის მიმართულებით გაგზავნა ხსენებულ ვილაეთში ასაფრიალებლად და დაიწყო იმ ველაეთის დაპყრობა. მსოფლიოს დამპყრობის ალამი ხსენებული მინდვრიდან წაბრძანდა და იმ ოლქის მიმართულებით გაემართა. მას შემდეგ, რაც ერევნის შემოგარენის ტერიტორია ცის თალის საყრდენის ადგილი გახდა და ახალი მთვარის აღმოსავლეთით კარავმა ცა დაამშვენა, დასაწყისში ელვის მფრქვეველ მსროლელთაგან და შუბმშემართული მხედრებით შემდგარი ასეული მოღალატე ურჯულოების ... სანგრების შეტევისთვის იქნა გაგზავნილი და მოჯაჰედებმა გამარჯვების მიღწევა გაშიშვლებული ხმლებით და ზეაღმართული შუბებით იმ ჯგუფის არსებობის საფუძვლების გასანადგურებლად დაასრულეს. 1500 კაცი იმ ტომისა გაწყვიტეს [და მათი] თავები მოელვარე ხმლების სამიზნე [იყო და] ჯოჯოხეთში გაისტუმრეს. რამდენიმე მათი მტკიცე სანგარი დაიკავეს და იქ გაჩერდნენ და როცა ხსენებული ურჯულოების სარდალმა ბრძოლის ველზე პირისპირ ბრძოლაში გამარჯვება შეუძლებელი და მიუღწეველი დაინახა, შეშინდა და გადაწყვიტა, რომ ღამის შეტევის დროშა უზენაესი ურდოს წინააღმდეგ ღამით აღემართა და მოულოდნელად მხედრებით უშიშრად და დასარბევად გამარჯვებულთა ბანაკისთვის შემოეგია. რაბი ას-სანის თვის 29(!) ღამით ერთობით თავისი მეომრებით და არტილერიით და საბრძოლო აღჭურვილობით გაემართა სარბევად და საომრად და გამთენიის ჟამს ცის მაგვარი ურდოს სიახლოვეს ბრძანება გაისმა და უძლეველ ლაშქართან შეტაკება დაიწყო. ხოლო მტრის მმუსვრელმა ამაღამ და გამარჯვების მოსურნე ჯარმა ჯგუფ-ჯგუფად შემოგარენიდან და მიდამოებიდან იმ ტომის ჯარი გასაჭირში ჩააგდეს, ოთხი მხრიდან შეუტიეს მას და ამ ბრძოლის ველზე შერკინების სამიზნედ ცეცხლისმფრქვეველი თოფებით და ნაპერწკლისმფრქვეველი ხმლებით დიდი ჯგუფი და მრავალრიცხოვანი ბრბო იმ ურწმუნოთა ტომიდან სისხლში და ტალახში ამოსვარეს და ხმლებით აკუწეს. როცა იმ გზასაცდენილი ხალხის სარდალმა ხელმწიფის ასკერების სიმამაცეში [თავისი] შეცდომა იხილა და ნათელი და ბნელი გაარჩია, გაქცევისა და ლტოლვილობის დოლი მაღალ ხმაზე [დაუკრა] და თავისი სანგრებისკენ დაიხია და ბანაკისკენ გაეშურა. ძლევამოსილმა ღაზიებმა ამ ბრძოლის ველზე გამარჯვებას მიაღწიეს იამანის მახვილით მოკვეთილი თავებით. 1750 კაცი იმ გზააბნეულ ურჯულოთაგან ამ ველზე მოკლული და შეპყრობილი და დატყვევებული იქნა. აქედან გაიქცნენ და ხსენებული სარდალიც ცოცხლად გადარჩენილ თავის ასკერებთან ერთად ერევნის ციხის ბალებსა და [გარეთა] მეჩეთში ალყაში აღმოჩნდნენ. 2000 აღჭურვილი მეხთამტეხი მეთოფე ხსენებულ ციხეში დასადგომად გაიგზავნა და შესასვლელი კარი და მისვლა-მოსვლის ყველა გასასვლელი და გზა მათთვის დახშულია და ყოველდღე ხალხი ამ გზასაცდენილი ტომიდან დახოცილები და დატყვევებულები ცათასწორ ბანაკში მიჰყავთ. და რამდენიმე დღით ადრე აგრეთვე სამასი კაცი საქართველოს თავადთა და დიდებულთაგან რომ-

ლებიც ხსენებული სარდლისგან საქართველოსკენ ... იყვნენ გაგზავნილი, ძლევამოსილმა ღაზიებმა უმაღლეს სწორ გზაზე დააყენეს. ერთი ნაწილი 110 კაცი მათგან უღმრთესი მახვილით შემუსრეს, 190 კაცი ტყვეობის ბორკილებით შეკრეს. და ამავდროულად მაღალადგილოვანი ფირყოლი-ხან ყაჯარი და ისქანდერ მირზა ვალი, საქართველოს მიმართულებით და ფანბაქის დასაპყრობად იყვნენ გამწესებული და იმ ოლქში გაგზავნილი. თავდაპირველად ერთობლივად ყაზახის და ბორჩალოს და შამშადილოს ტომები და ფანბაქის ელენი და ქართველთა სხვა საქონელი ... ერთობლივად და თავისი ჯარებით ეახლნენ ზემოხსენებულ მაღალადგილოვნებს. გამარჯვების დროშა იმ მხარეში აღიმართა და როდესაც რუსების სარდალმა შენიშნა, რომ ქართველების და ფანბაქის მმართველები აჯანყებასა და არეულობას ერთობლივად ახდენდნენ, თავისი მოადგილე – მაიორი 400 სული სალდათით და ორი ცალი ზარბაზნით თბილისში მცხოვრები რუსების დასახმარებლად გაგზავნა. ფანბაქის ოლქში ზემოხსენებული მაღალადგილოვანი დამორჩილებული ასკერების თანხლებით მათ მოსაგერიებლად მოამზადა. ღვთის უსაზღვრო დახმარებით ის საზიზღარი ჯგუფი დამარცხდა და მოადგილე-მაიორი 220 მეომართან ერთად მოკლულ იქნა [ხოლო] 180 სული არტილერიითურთ და სამხედრო საჭურველით შეიპყრეს და სულთნის ბრწყინვალეობას მოჰგვარეს. და – მწყალობელი ალაჰის მადლით – უახლოეს ხანებში ხსენებული სარდალი ცოცხლად გადარჩენილ გზააბნეულ ლაშქართან ერთად ერთობლივ მამაცი მოჯაჰედინების ხმლის სამიზნე და დატყვევებული გახდებოდა. და ვერავინ სიცოცხლის გადარჩენას ვერ შეძლეს. იმ მაღალადგილოვანმა საჭიროა ამ გამარჯვების სასიხარულო ამბავი შეძლოს [და] მუსლიმთა ერთობას იმ ქვეყნისას შეატყობინოს და მოწიწებით მოახსენოს, რომ ურჯულო რუსებისგან დასახმარებლად და მხარდასაჭერად ურჯულო სარდლები აქ მოვიდნენ. იმ მაღალადგილოვანმა თავისი ლაშქრითა და ხალხით მათთან უთანხმოება დაასრულა, მრავალრიცხოვანი ჯგუფი იმ წარმართი ტომისა უღმრთესი მახვილით [დახოცა] და სხვა მსხვერპლი იმ მაღალადგილოვანის ძალადობითა და მცდელობით, მდინარეში, რომელიც იმ მიდამოებში მიედინება, ჩაიხრჩო, ხოლო რწმენაში გზააბნეულების ცოცხლად გადარჩენილთა ჯგუფმა დამარცხებისა და გაქცევის გზა აირჩია. ეს გახდა მიზეზი თანხმობისა და საფუძველი მათ მიმართ ხელმწიფური მოწყალებისა და კეთილგანწყობის მომატებისა. – ღმერთმა დაგლოცოს – ის მაღალადგილოვანი (= თქვენ) პირნათელია. ისლამური თემის და ღვთისმოსაობის და მსახურებისა და ჩვეულებების ერთგულების წესი ასეთია, რომ მათგან გამოვლინდეს – მოწყალე ღმერთმა ინებოს – ამ ღვთისმოსაობისა და მსახურების სანაცვლოდ სრული მეფური პატივითა და მოწყალებით აღვსილი და სახელოვანი გახდეს. საჭიროა, [რომ] გზა და ბილიკი გზააბნეული ურჯულოების გადასასვლელისა და გასასვლელისა იმ საზღვრებისა და მიჯნებიდან სამუდამოდ დახშული იყოს. და თუ მეო-

რედ მოინდომებენ იმ საზღვრების გადმოლახვას, მათ მოსპობას და განადგურებას შეუდგნენ. თავისი მსახურების და ღვთისმოსაობის ვითარებანი წარსულზე უმეტესად პატივსაცემი მეფური აზრის წინაშე გამოავლინოს და მაღალი ფირმანის მოსართმევად ისმაილ-ბეგ ლოლამს მეფის მაღალი სასახლიდან იმ უმაღლესობასთან (=თქვენთან) წასვლა ვუბრძანეთ. საჭიროა, [რომ] ყველაფერში ჩვეულებრივად გულმოდგინე და მონდომებული და მუყაითი იყოს. თავისი საქმეები და სათხოვარი, რომელიც გამარჯვებას მოაახლოვებს, მოგვაცხენოს. სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№57, გვ.412

მოჰამად-ჰასან ხან შაქელის წერილი ყაზარდოს ხანებს, უზუცესებს და თემებს

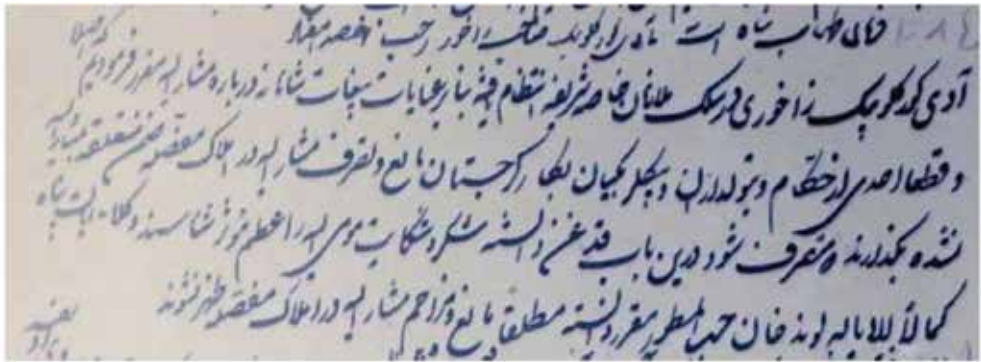

(მოკლე შინაარსი)

თქვენმა ... ერთგულებამ მოწონება დაიმსახურა და სულთანმა ფირმანი გამოგიგზავნათ. იყავით მტკიცენი გიაურების წინააღმდეგ ... გამოგზავნეთ ელჩი მეფის კარზე ...

№58, გვ.412 b

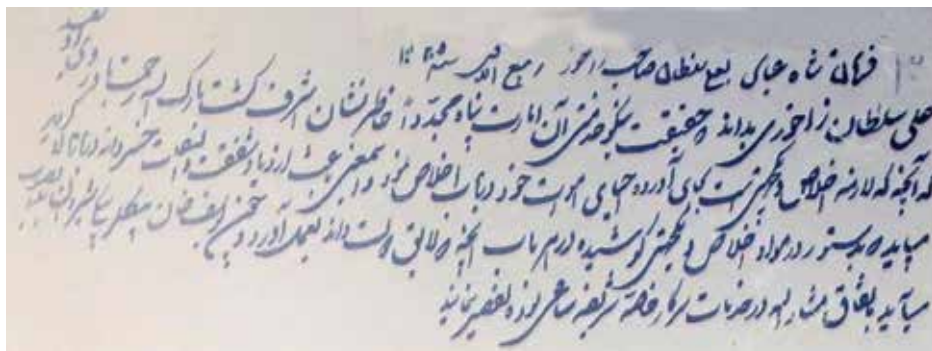
შაჰ თამაზის ფირმანი წახურის მმართველს ადი-კურკულუ ბეგს,
რეჯები 970 წ. (III-IV.1563)

... ადი-კურკულუ ბეგ წახურელი განეკუთვნება ხასეიე შარიფეს (უმა-
ლლესი კარის) ყმების რიცხვს. [და] ზემოხსენებულის მიმართ უსაზღვრო
მეფური კეთილგანწყობა გამოვიჩინეთ, რათა სრულიად არავინ საქართვე-
ლოში არსებული მფლობელების და თიულდარების და ბეგლარბეგებისა-
გან ზემოხსენებულს დაბრკოლება არ შეუქმნას იმ მხარეების დაკავებაში,
[რომელიც] ზემოხსენებულის კუთვნილია. ... ამის შესახებ აკრძალვა იცო-
დენენ, მადლიერება და წუხილი ხსენებული დიდებულისა იცოდნენ.[იმ]
ოლქის მმართველმა – ღმერთი სრულყოფილია – ლევანდ-ხანმა დაწერი-
ლის თანახმად დადგენილად იცოდეს. არავითარი დაბრკოლება და შეფე-
რხება ზემოხსენებულს სამფლობელოში არ შეუქმნან.

№59, გვ.412-b

შაჰ-აბასის ფირმანი წახურის მბრძანებელს ალი-სულთანს
რაბი-ალ-ავალ 1025 წ. (III-IV.1616)

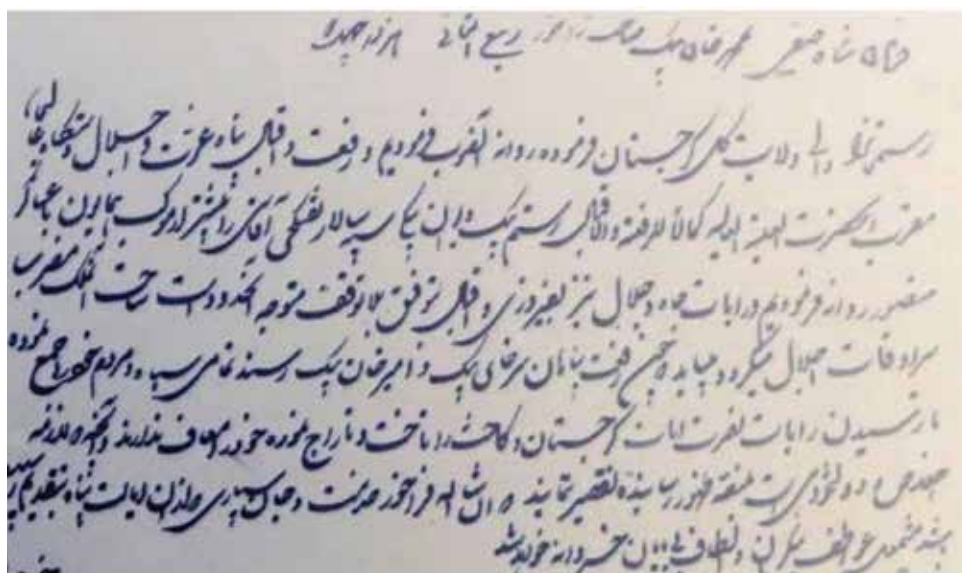

(მოკლე შინაარსი)

ჩვენდამი თქვენი ერთგულება მოსაწონია და ასევე უნდა გააგრძელოთ. და როცა შირვანის ბეგლარბეგი იუსუფ-ხანი ჩამოვა თქვენს მხარეში, მასთან ერთად უნდა განაგრძოთ ჩვენი მსახურება.

№60, გვ.413

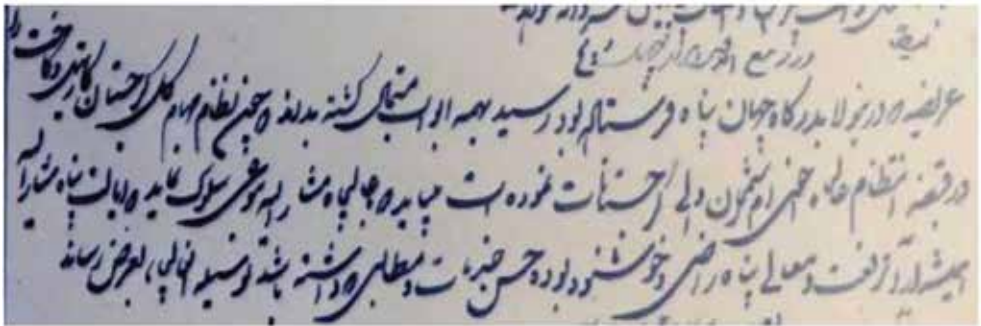
შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამმად-ხან ბეგ წახურელს, რაბი ას-სანი 1042 წ
(X-XI, 1632)

როსტომ ხანი სრულიად საქართველოს ველაეთის ვალიდ დავამტკიცეთ და იმ მხარეს წასვლა ვუბრძანეთ. და დიდებისა და ბედნიერების თავშესაფარს, ძალაუფლების დიდებას და მოწიწებას, დიდებულებასთან მიახლოებულ აღმატებულებას, განდიდებისა და ბედის უმაღლესობას დივანბეგს როსტომ ბეგს, სპასალარს და თოფანგჩიადასის უახლოესი უავგუსტოესი ამალით, ძლევამოსილ ასკერებთან ერთად წამოსვლა ვუბრძანეთ. და ამაყად და საზეიმოდ დროშა გამარჯვებისა და წარმატების ბედნიერებისათვის დაუყოვნებლივ იმ საზღვრებში გავგზავნეთ. იმ მამულში რამდენიმე კარავს აღვმართავთ. საჭიროა, რომ როცა დიდებულების თავშესაფარი სურხაი-ბეგი და ამირ-ხან ბეგი მოვლენ, სრულიად ჯარი და თქვენი ხალხი შეკრიბოთ, [და] სანამ გამარჯვების დროშები მოაღწევნ, საქართველოს და კახეთის დროშებს თავს დაესხათ და დაარბიოთ. თვითონ თავს ნუ აარიდებთ და რაც აუცილებელია, ერთგულება და კეთილგანწყობა გამოიჩინოთ [და] შეცდომას ნუ დაუშვებთ, რადგან – ღმერთმა ქნას – ღირსეული მსახურება და თავგანწირვა რასაც ის ქვეყნის თავშესაფარი გაიღებს, შეიცავს უსაზღვრო კეთილგანწყობას და უსასრულო ხელმწიფურ სიკეთეს.

№61, გვ.413

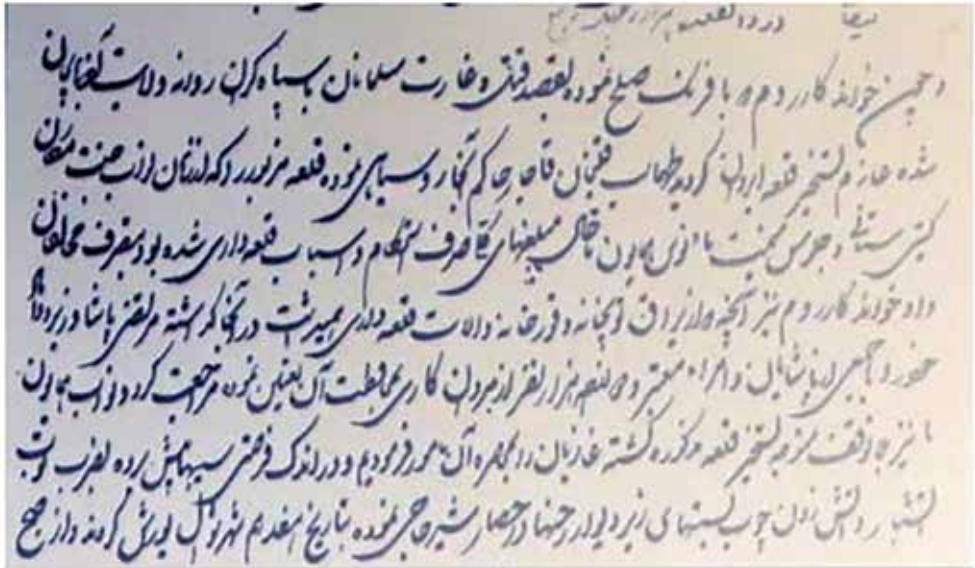
[შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამმად-ხან ბეგ წახურელს] რაბი ალ-ავალ
1045 (VIII-IX.1635)

... [თქვენი] არზა, რომელიც ამჟამად ქვეყნის თავშესაფარის სასახლეში გაიგზავნა, მოვიდა. ბარაქა მოგვცეთ. იცოდეთ, რომ როგორც სრულიად ქართლის და კახეთის საქართველოს წესრიგი ჩვენი მაღალადგილოვანი ძმის საქართველოების ვალის როსტომ-ხანის განკარგულებაშია გადაცემული, საჭიროა, რომ ზემოხსენებული მაღალადგილოვანი (=თქვენ) იმგვარად მოიქცეს, რომ ზემოხსენებული ქვეყნის თავშესაფარი (=როსტომ-ხანი) მუდამ დიდებისა და კეთილმოზილების თავშესაფრით (=თქვენი) კმაყოფილი და დამშვიდებული იყოს. არსებული მსახურებისა და სურვილების სიკეთე [იმ] მაღალადგილოვანის (=როსტომ-ხანის) მეშვეობით მოგვახსენონ.

№62, გვ.413

[შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამმად-ხან ბეგ წახურელს] ზილ-კადა
1045 (IV-V.1636)

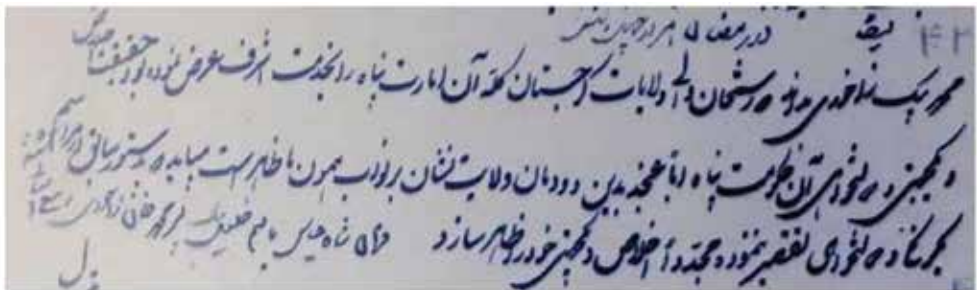

... როცა რუმის ხონთქარი, რომელმაც ფრანგებთან ზავი დადო, მუს-ლიმთა ხოცვა-ჟლეტის და ძარცვის მიზნით მრავალრიცხოვანი სპით აზერ-ბაიჯანის ველაეთისკენ დაიძრა [და] ერევნის ციხის ასაღებად გაემართა, თაჰმასპ ყოლი-ხან ყაჯარმა იქაურმა მმართველმა თავი შეირცხვინა, ხსენებული ციხე-სიმაგრე, რომელიც სამოთხეში დამკვიდრებული ქვეყნის და-მპყრობლის (შაჰ-აბასის) ნაიბების დროიდან და უავგუსტოესი მეგობრის (=ჩემი – შაჰ-სეფი) ტახტზე ბედნიერად ასვლის დროიდან ციხის გამტკიცე-ბასა და მოწყობაზე დიდძალი თანხების ხარჯი გავიღეთ, მოწინააღმდეგეს ჩააბარა. რუმის ხონთქარმა აგრეთვე რაც კი იარაღი, არტილერია(თუფხანე) და არსენალი(ყუზხანე) და ციხის დასაცავი [სხვა] საჭურველი შეაგროვა [და] იქ განალაგა. მორთაზა-ფაშა ვაზირი და მისი სიძე სხვა ფაშებთან და გამოჩენილ ამირებთან ერთად და 12000 კაცი გამოცდილი მეომარი მის და-საცავად განწესებული იქნა [ხოლო თვითონ უკან] დაბრუნდა. ხოლო ჩვენმა სახელოვანმა ნაიბებმა და ლაზიებმა, რომლებიც იმ ალყაზე გავგზავნეთ, დაუყოვნებლივ ხსენებული ციხე-სიმაგრის დაპყრობას მიაქციეს ყურა-დღება. და მოკლე დროში ნაღმები ახლო მივზიდეთ ცეცხლისმფრქვეველი ქვემეხებით დასარტყმელად და ცეცხლის ფრქვევით ხის მესერში გარეკედ-ლის (შირჰაჯის) ლობის ქვეშ ნაპრალები გაჩნდა. შავალის თვის 17 რიცხვში

შეტევა განახორციელეს და გამთენიიდან დაღამებამდე ბრძოლა მიდიოდა. მურთაზა ფაშა ფაშებიდან რამდენიმე კაცთან ერთად და უმრავლესობა რუმელებისა მოკლულ იქნა, ხოლო ნაწილი დატყვევებული იქნა. დარჩენილებმა თავშესაფარი ციხის შიგნით იპოვეს და ხსენებული თვის სამშაბათს, როცა ჯერ კიდევ მურთაზა ფაშას სიკვდილი ცნობილი არ იყო, რუმელები ძალიან ცდილობდნენ ციხის დაცვას. ღაზიებმა გამარჯვების დროშა იმ ციხის კედლის ძირში მიიტანეს. ფიჩხის კონა შეკრეს [და] ცეცხლი მისცეს, რამდენჯერმე მიიტანეს იერიში. ციხე ძალით და ძალადობით დაიპყრეს. გადარჩენილი ფაშები და ალყაშემორტყმულები, რომლებიც 5000 კაცი იქნებოდა, ქვეყნის თავშესაფრის სასახლეში მოიყვანეს. და უზენაესი ნაიბები (=ჩვენი), გაყვნი მართლმორწმუნე გზას სამოთხეში დამკვიდრებულ ჩვენს მამა-პაპათსას [და] იმ ჯამაათის სიცოცხლე და ქონება შეიბრალეს. ... საჭიროა, რომ ყოველ მხრივ უხვი ხელმწიფური ყურადღებითა და კეთილგანწყობით მხარდაჭერილი და გამდიდრებული იყოს ამ სასიხარულო ამბავში. ერთგულებისა და კეთილგანწყობილების გაზრდას ესწრაფოთ და სურვილები და სათხოვარები, რომლებიც იქნება, არზით მოგვმართოთ, ხალიფობის ტახტის საფეხურზე დააბრძანოთ. მომლოცველის დიდება და დაახლოებულის დახმარების პატივი მიიღოთ და სავალდებულოდ სცნოთ [ამის შესრულება].

№63, გვ.413 b

შაჰ სეფის ფირმანი მოჰამმად-ხან ბეგ წახურელს. რამაზანი 1046 წ. (I-II.1637)

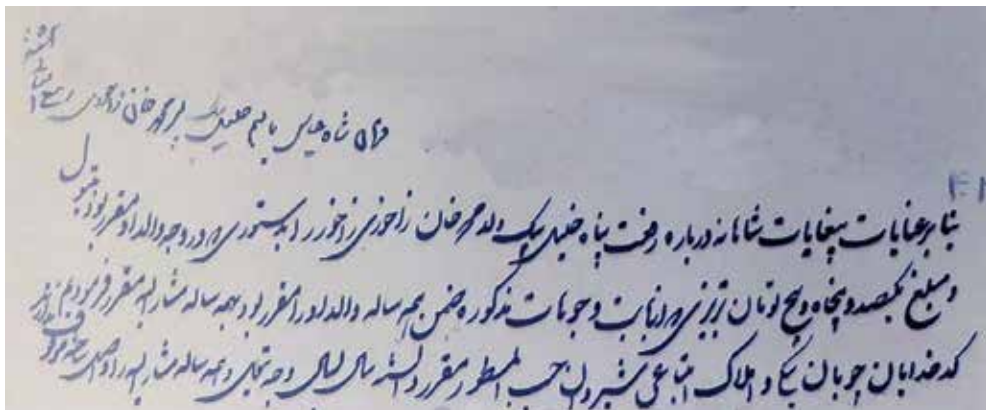

... მოჰამმად ბეგ წახურელმა იცოდეს, რომ როსტომ ხანმა საქართველოს ველაეთის ვალიმ, იმ სამეფოს თავშესაფრის გვირგვინმა, კეთილშობილთა მსახურებისათვის მოგვახსენეს [რომ] იმ მფლობელობის თავშესაფრის(=თქვენი) ერთგულების და ერთსულოვნების და კეთილგანწყობის ქვეშაირიტება ქვეყნის პატრონის(=ჩვენი) ამ ოჯახისადმი თაობიდან თაობაში ჩვენი უზენაესი ნაიბებისათვის (=ჩვენთვის) აშკარაა. საჭიროა, რომ იმგვარად [როგორც] წინათ, გულწრფელობისა და კეთილგანწყობის წესის

მიხედვით, შეცდომა არ დაუშვათ, კვლავაც თქვენი ერთგულება და ერთსულოვნება აშკარა გახადოთ.

№64, გვ.413 b

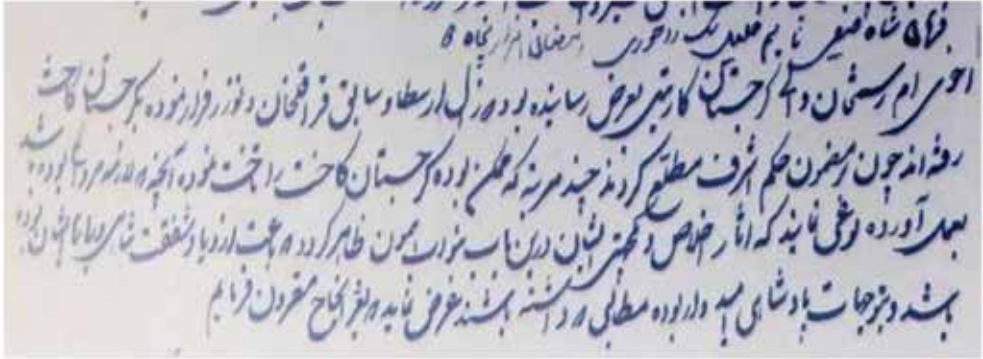
შაჰ აბასის ფირმანი წახურის მფლობელის მოჰმად-ბეგის შვილის ხალილ ბეგის სახელზე, რაბი ოს-სანი 1052 წ. (VI-VII.1642)

... უსაზღვრო შაჰური კეთილგანწყობის საფუძველზე, მუჰამედ ხან წახურელის ვაჟის დიდებულების საფარველის ხალილ ბეგის მიმართ, წახური იმგვარად, როგორი წესითაც მის მამას ჰქონდა დამტკიცებული, [ვუბოძეთ] თიულად და თანხა 155 თავრიზული თუმანი, რომელიც ქვემოთ მითითებული ვოჯუჰათის ანგარიშიდან მისი მამის ჰამესალედ იყო დამტკიცებული, ზემოხსენებულის ჰამესალედ დაგვიმტკიცებია. ქეთხუდებმა ჩობანბეგი და შირვანს დამორჩილებული მოლქები თანახმად დაწერილისა დამტკიცებულად იცოდნენ, წლითი წლამდე ზემოხსენებულს თიულის და ჰამესალეს სახით გადასცენ [და] არ შეუწყვიტონ.

№65, გვ.413 ბ

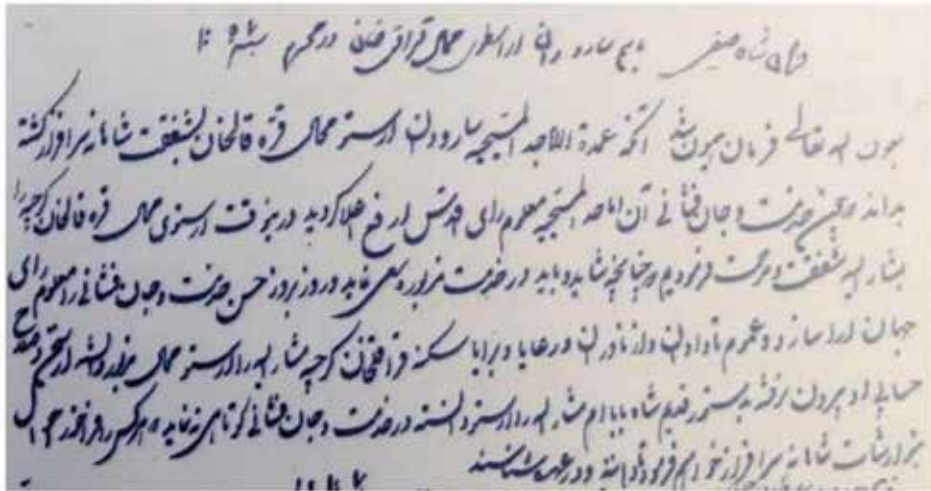
შაჰ სეფის ფირმანი ხალილ ბეგ წახურელის სახელზე, რამაზანი
1052 (XI-XII.1642)

... ჩემმა ძმამ როსტომ-ხანმა ქართლის საქართველოს ვალიმ შეგვატყობინა, რომ ყარაყალხანის ყოფილი ერისთავი ზაალი და ნუგზარი გაიქცნენ [და] კახეთის საქართველოში გადავიდნენ. როგორც კეთილშობილი ბრძანებულების შინაარსი მეტყველებს, რამდენჯერაც შესაძლებელი იქნება, კახეთის საქართველო დაარბიეთ, რაც კი საჭირო იქნება სიმამაცე გამოიჩინეთ, იმგვარად ჰქენით, რომ თქვენი ერთგულებისა და ერთსულოვნების გამოვლინება ამასთან დაკავშირებით უზენაესი ნაიბის (=ჩვენს) მიმართ აშკარა გახდეს, რაც მეფური გულმოწყალების გადიდების მიზეზი იქნება თქვენს მიმართ და ფადეშაჰური ყურადღების მოფენა იქნება. რაც კი რამ საქმე გექნებათ, არზა მოგვართვით, რათა კეთილად აღვასრულოთ.

№66, გვ.414

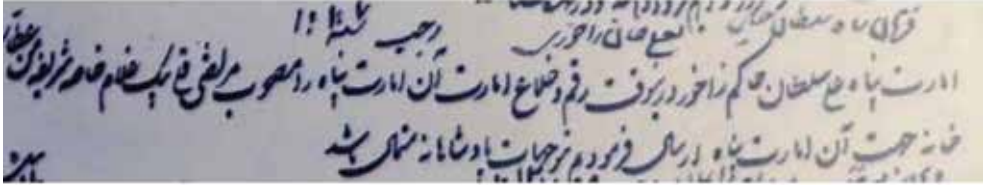
შაჰ სეფის ფირმანი ყარაყალხანის ერისთავის სარიდანის სახელზე, მუჰა-
რამი 1057 წ. (II-III.1647)

უზენაესი ალაჰის შემწეობით გამოვიდა უავგუსტოესი ფირმანი იმის შესახებ, რომ გამორჩეულ ქრისტიანთა შორის წარჩინებულმა სარუდან ერისთავმა ყარაყალხანის ოლქიდან ხელმწიფური ყურადღებით გაბედნიერებულმა იცოდეს, რომ ვინაიდან მსახურებითა და თავდადებით გამორჩეულმა ქრისტიანმა სახელი გაითქვა, როგორც ცნობილმა წმინდა მოძღვარმა, ამჟამად საქართველოს ყარაყალხანის ოლქის ერისთავობა ზემოსენებულს ვუწყალობეთ და ვუბოძეთ, რათა როგორც საჭიროა და შეიძლება აღნიშნულ მსახურებაში მონდომება გამოიჩინოს. ყოველდღიურად მსახურებისა და თავდადების სიკეთე ქვეყნის დამამაშვენებელი ცნობილი წმინდა მოძღვარი შეიქნას. და ზემოსენებული საქართველოს ყარაყალხანის მოსახლე თავადებმა და აზნაურებმა და გლეხებმა და ყველა სულიერმა ზემოსენებული მითითებული ადგილის ერისთავად სცნონ, მის მართებულ სიტყვას და საქმეს არ გადაუხვიონ. ძველებური წესით, [როგორც] მამაჩემის შაჰ-ბაბას [დროს] ერისთავად სცნობდნენ, [მის] მსახურებასა და თავდადებაში დაუდევრობა არ გამოიჩინონ, რათა ყველა მდგომარეობის შესაბამისად შაჰის ალერსით გავაბედნიერებთ. რათა იცოდნენ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№67, გვ.414

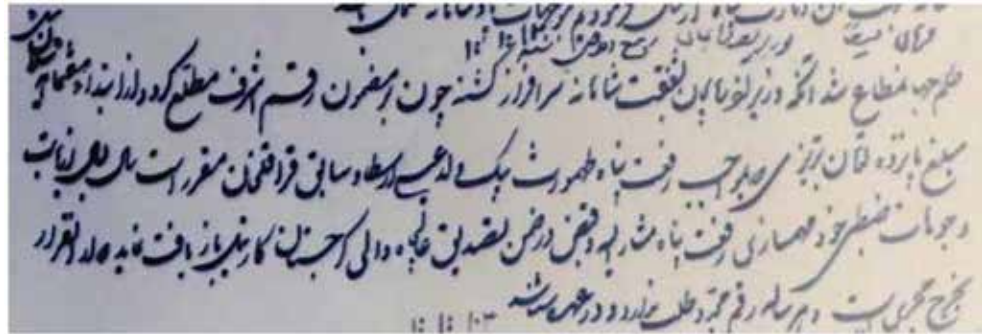
შაჰ სულთან-ჰუსეინის ფირმანი წახურის მფლობელს ალი-ხანს,
რეჯები 1107 წ. (II-III.1696)

... ხელისუფლების საფარველს ალი სულთან წახურის ჰაქემს ამჟამად რაყამი და საპატიო ხალათი ნიშნად იმ ხელისუფლების საფარველობისა ვაახლეთ. მურთაზა-ყოლი ბეგი სამეფო (ხასიე შერიფე) ღოღამი მენელსა-ცხებლეთაგან იმ ხელისუფლების საფარველის მხარეს [შიკრიკად] გავგზავნეთ. ფადეშაჰური ყურადღებით გამდიდრდით.

№68, გვ.414

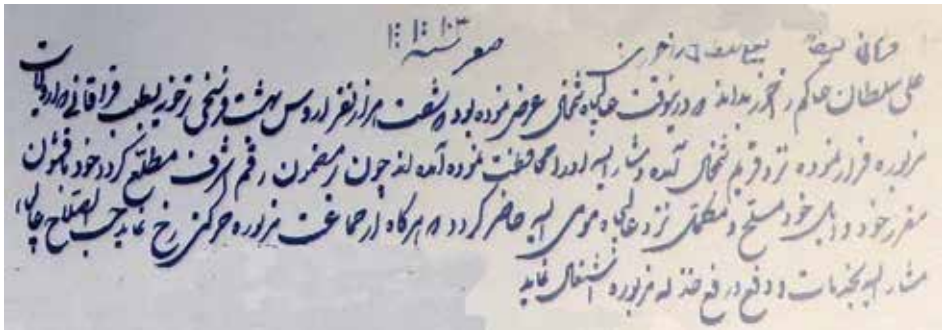
შაჰ სულთან-ჰუსეინის ფირმანი აზერბაიჯანის ვეზირის სახელზე, რაბი
ალ-ავალ 1113 (VIII-IX.1701)

გამოვიდა ქვეყნის მპყრობელი ბრძანებულება იმის შესახებ, რომ აზერბაიჯანის ვაზირი მეფური სიკეთით გაბედნიერებული გახდა, [რომ] როცა კეთილშობილი რაყამის შინაარსი შეიტყო, გველის წლის შვიდთვეობის დასაწყისიდან თანხა თავრიზული 15 თუმანი, რომელიც ჯამაგირად არის დადგენილი ყარაყალხანის ყოფილი ერისთავის ისას შვილის, დიდებულების საფარველის თეიმურაზ ბეგისათვის, წლითი წლამდე თავისი დადგენილი სრული ვოჯუჰათის ანგარიშიდან ზემოხსენებული დიდებულების საფარველის [იყოს]. და ქვითარი(ყაზი) მაღალადგილოვანი ქართლის საქართველოს ვალის დამტკიცებით მიიღოს, რაც იმ წესით არის ხარჯში ჩათვლილი და ყოველ წელს ახალ რაყამს ნუ მოითხოვენ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№69, გვ.414

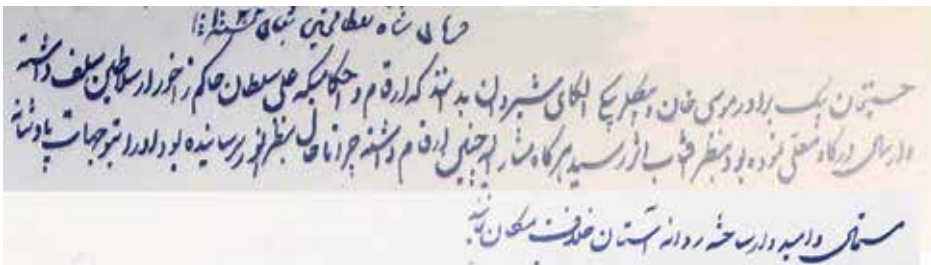
შაჰ სულთან-ჰუსეინის ფირმანი ალი-სულთან წახურელს, საფარი
1113 წ. (VII-VIII.1701)

... წახურის მფლობელმა ალი-სულთანმა იცოდეს, რომ ამჟამად მაღალადგილოვანმა შამხალმა არზა მოგვართვა, რომ 60000 რუსი 8 ფარსახზე თარკის მოუახლოვდა [და] ითხოვს ყარაყანელების [დაბრუნებას], რომლებიც ხსენებული ვილაეთიდან გამოიქცნენ [და] კურთხეული შამხლის სოფლის მახლობლად დადგნენ და ზემოხსენებულმა მათ დახმარება გაუწია. როცა კეთილშობილი რაყამის შინაარსს გაეცნობა, თვითონ, მისთვის განწესებული ჯარით და თავისი ელითურთ შეიარაღებული და შევსებული, ზემოხსენებული მაღალადგილოვანის (შამხლის) წინაშე მივიდეს, რათა თუკი ხსენებული ხალხიდან მოძრაობას შენიშნავს, თანახმად ზემოხსენებული მაღალადგილოვანის ინტერესისა, მის სამსახურად, დაუნდობლად მოსპოს და გაანადგუროს ხსენებულნი.

№70, გვ.414

შაჰ სულთან – ჰუსეინის ფირმანი შა'ბანი 1122 წ. (IX-X.1710)

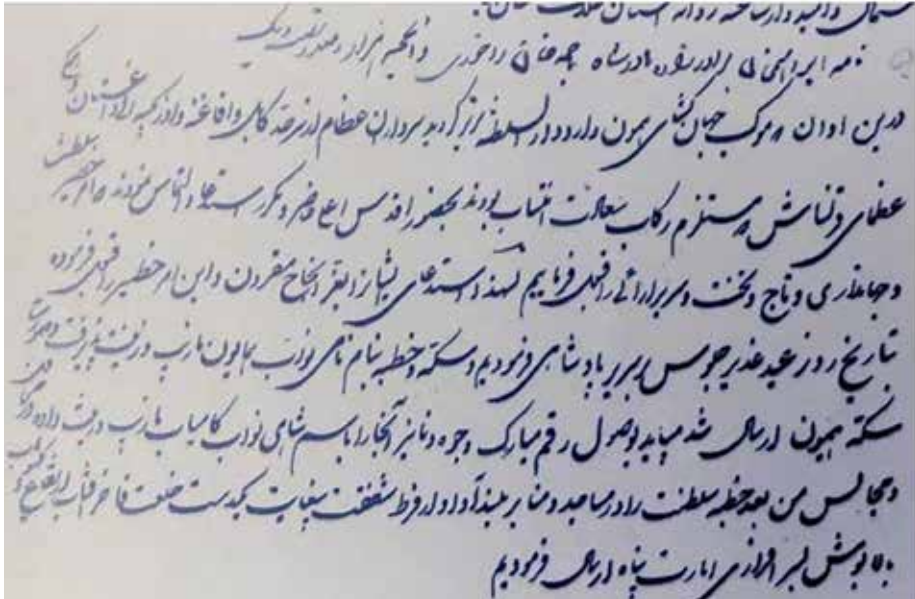

ჰოსეინ-ხან ბეგმა შირვანის ოლქის ბეგლარბეგის მუსა-ხანის ძმამ უწყოდეს, [რომ] რაყამები და ჰოქმები, რომლებიც წახურის მმართველს ალი-სულთანს წინარე სულთნებისაგან აქვს და მაღალ სასახლეში გაგზავნა, მზის მაგვარს წარედგინა. როცა ზემოხსენებულს ასეთი რაყამები აქვს,

რატომ მოვიდა [მხოლოდ] ახლა სინათლის სახილველად. იგი ფადეშაჰის ყურადღებით გამდიდრებული და დაიმედებული იყოს, [რომ] სახალიფოს სასახლის კარზე აღვილს დაიმკვიდრებს.

№71, გვ.414-ბ

ნადირ-შაჰის ძმისწულის იბრაჰიმ-ხანის წერილი წახურის მფლობელს აჰმედ-ხანს ზილ-ჰიჯა 1161 წ. (XI-XII.1748)

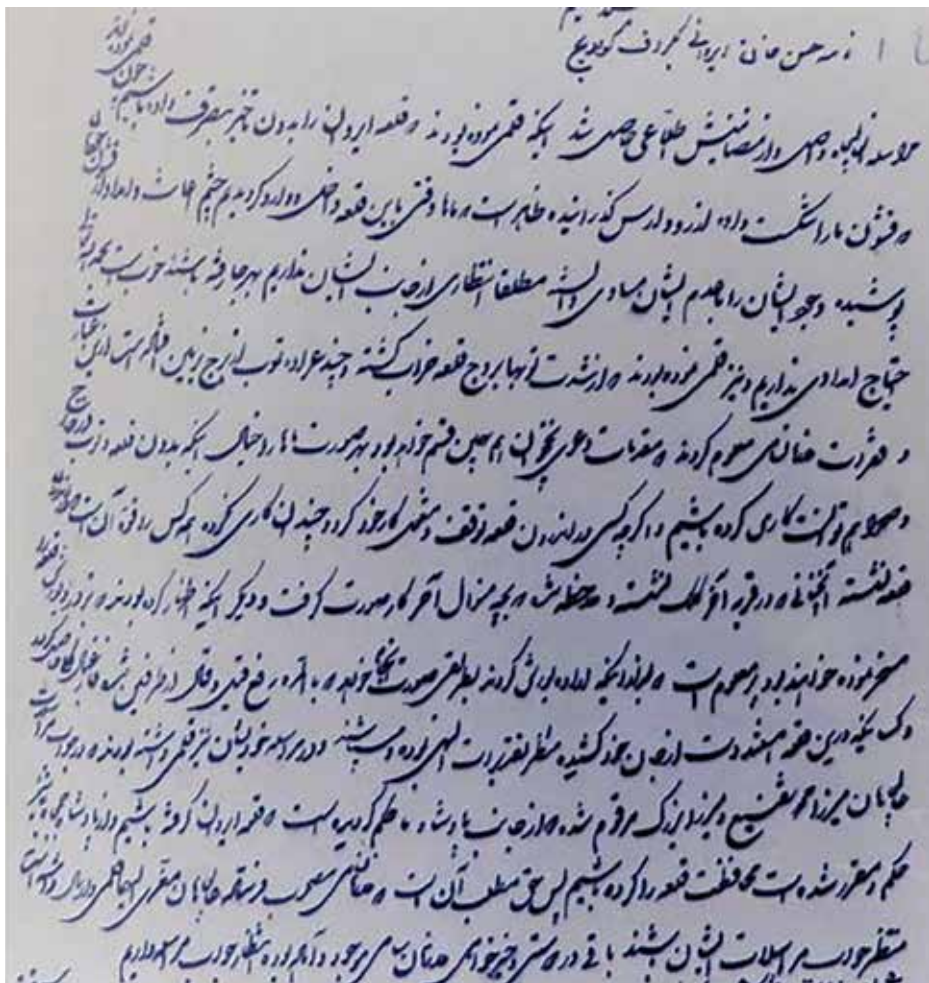

(მოკლე შინაარსი)

... დიდებულიები ქაბულიდან, ავღანეთიდან და უზბეკეთიდან, ვიდრე და-
ლესტანამდე და მთელი სპარსეთის მხრიდან გვემუდარებოდნენ მიგველო მეფის
ტიტული, გვირგვინი და ტახტი. და ეს მოხდა ყადირის დღესასწაულზე. მოიჭრა
მონეტა, რომლის ნიმუშსაც გიგზავნით. ჩემი სახელი მანდაურ ფულსაც უნდა და-
აწეროთ და მეჩეთში ხუტბა წაიკითხოთ. კეთილგანწყობის ნიშნად ბრწყინვალე
ხალათსაც გიგზავნით.

№72, 83.415 b

ჰასან-ხან ერევნელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

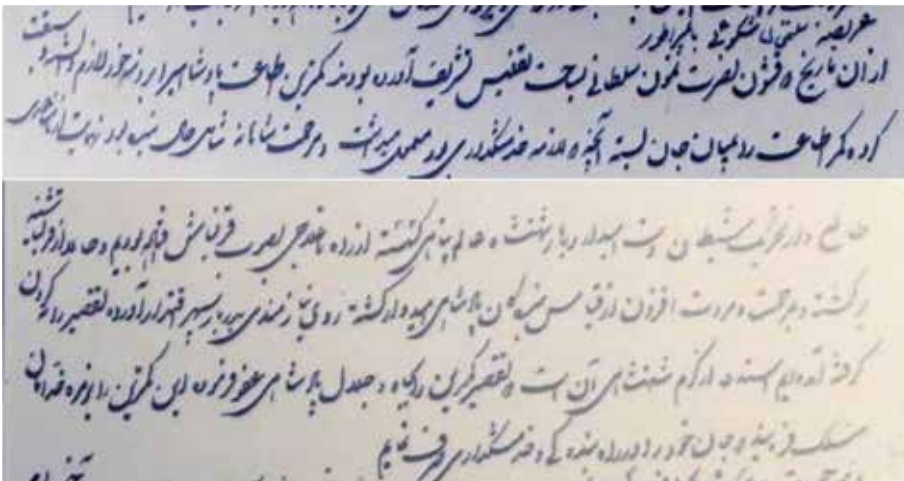

... თქვენი აღმატებულების წერილი მიღებულია და შეტყობინების შინაარსიდან გავიგეთ, რომ მწერთ, რომ ერევნის ციხე დაუყოვნებლივ გადმოგცეთ მფლობელობაში. აგრეთვე მომწერეთ, რომ ჩვენი ჯარი და-ამარცხეთ [და] მდინარე არაქსიდან განდევნეთ. აშკარაა, რომ ჩვენ როცა ამ ციხეში შევდიოდით, ჩვენი ჯარისგან შველისა და დახმარების იმედის თვალი დავხუჭეთ. მათი ყოფნა თუ არყოფნა ერთნაირად მიგვაჩნდა, მათი მხრიდან [დახმარების] არავითარი იმედი არა გვქონდა. საითაც ენებოთ, იქით წავიდნენ, სულ ერთია. – დიდება მაღალ ღმერთს – დახმარების საჭი-

როება არა გვაქვს. და კვლავ იწერებით, რომ ზარბაზნების ძალით [ჩვენ] ციხის ბურჯები დაინგრა და რამდენიმე სადგამი(ლაფეტი) ზარბაზნისა ბურჯებიდან მიწაზე გადმოვარდა. ეს სიტყვები და ნაწყვეტი დიდებულმა ყმამ(=ჩვენ) [ისე უნდა] გაიგოს, რომ სავარაუდოდ ნახჭევნის ბრძოლაც ასეთივე სახისა იქნება. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ციხის გარეთ და ზარბაზნების გარეშეც და გაშლილ ველზეც შეგვიძლია საქმის კეთება, თუმცა ციხის შიგნითაც წარმატებით ვაკეთებთ ჩვენ საქმეს. საქმე ასე არ კეთდება. ყველა კაცი ძლიერია თუ ციხეში შიგნით ჩაჯდება, ისე როგორც სოფელ ახალქალაქში დაჯდე და უთვალთვალო, თუ როგორ დასრულდება საქმე. ხოლო სხვა საქმეა, რომ გამოავლინო, რომ ძალით და შეტევით დაიპყრობ ციხეს. სავსებით აშკარაა, რომ შეტევა როგორც დაიწყება, შესაბამისადაც დასრულდება. რომ როცა შეწყდება ბათქა-ბუთქი ორივე მხრიდან, საერთო სიმშვიდე დაისადგურებს. ხოლო ხალხი, რომელიც ამ ციხეში დგას, სიცოცხლეს გასწირავს [და] ალაჰის წყალობის მომლოდინენი არიან და იქნებიან. და თქვენს წერილში თქვენ წერთ, რომ მაღალადგილოვანი მირზა მოჰამმად შაფის და მირზა ბოზორგის წერილების პასუხად დაწერეთ, რომ „ჩვენი ფადეშაჰის მხრიდან ბრძანება გაიცა, რომ ერევნის ციხე ავილოთ“ და ჯემშიდივით გამორჩეული ფადეშაჰის მხრიდანაც ბრძანება და განკარგულება გაიცა, ციხის დაცვა მოგვეხდინა. შემდეგ საქმის ვითარება ისაა, რომ დიდებული ყმა(=ჩვენ) ელჩად გაიგზავნა. თქვენმა აღმატებულებამ – ალაჰია მისი მანუგეშებელი – წერილი და ამანათი გაგზავნა და ამ მიმოწერის პასუხს ელოდება. მარად მეგობრობის და სიკეთის სურვილით. დიდებული ყმა (=ჩვენ) მზადაა წერილზე პასუხს დაველოდო.

№73, გვ.415 b

სელიმ ხან შაქელის თხოვნა

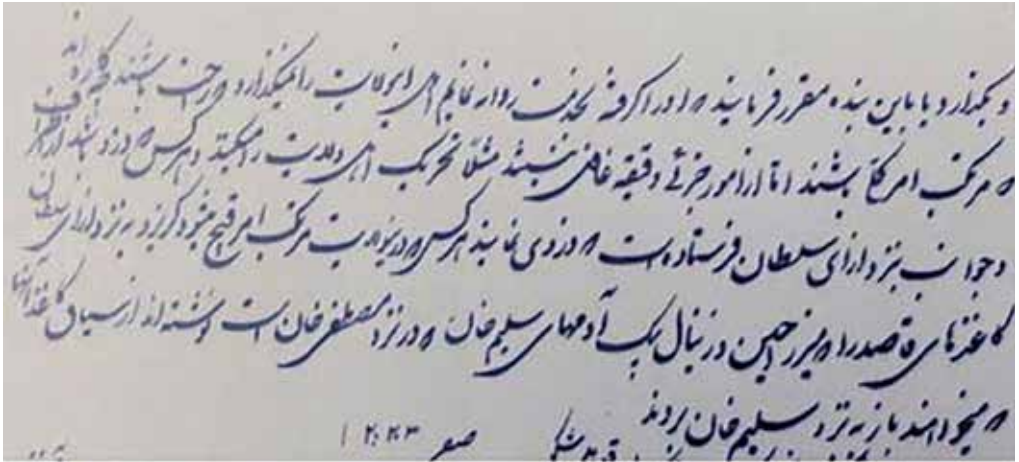

... იმ დროს, რაც სამაგალითო სასულთნოს (=რუსეთის) ძღვევამოსილმა ჯარმა თბილისის მიწა-წყალზე მობრძანება იწეოდა, ფადეშაჰის უკნი-ნესი მორჩილება ჩემს [ზნეობრივ] მოვალეობად აუცილებლად ვცანი და ვჩქარობდი, [რათა] მორჩილების სარტყელი ცხოვრების წელზე შემომე-რტყა [და] ყველა აუცილებელი მსახურება გამეწია, რათა მიმეღო ხელ-მწიფის მოწყალეობა მონური მდგომარეობისათვის. [მაგრამ] ბოლოს ბედმა მიმტყუნა და, სატანის ცდუნებით, იმედის ხელი სამყაროს თავშესაფრის შაჰანშაჰის დარბაზის გზიდან ავიღე და [თავის] გადასარჩენად ყიზილბა-შების მიმართულებით გავეშურე და ახლა ყიზილბაშთაგან დავბრუნდი და ფადეშაჰის მონების უსაზღვრო მოწყალების და სულგრძელობის მო-იმედე შევიქენი. სურვილის პირი ცამდე აზიდული სამეფო დარბაზისკენ ვიბრუნე, დანაშაული [ჩემ] თავზე ავიღე, მუდარა შაჰანშაჰის სულგრძე-ლობისადმი ისაა, რომ შეცოდება ფადეშაჰურად სულგრძელად შემინდოს [და] ეს უმცირესი (=მე) მსახურთა რიგში მიმიღოს, რათა ჩემი სიცოცხლე მონობისა და მსახურების გზაზე გავლიო.

№74, 83.416

ჯაფარ-ყული-ხან შაქელის წერილი გრაფი გუდოვიჩის სახელზე.
რუსულ 29 მარტს1807

[illegible]

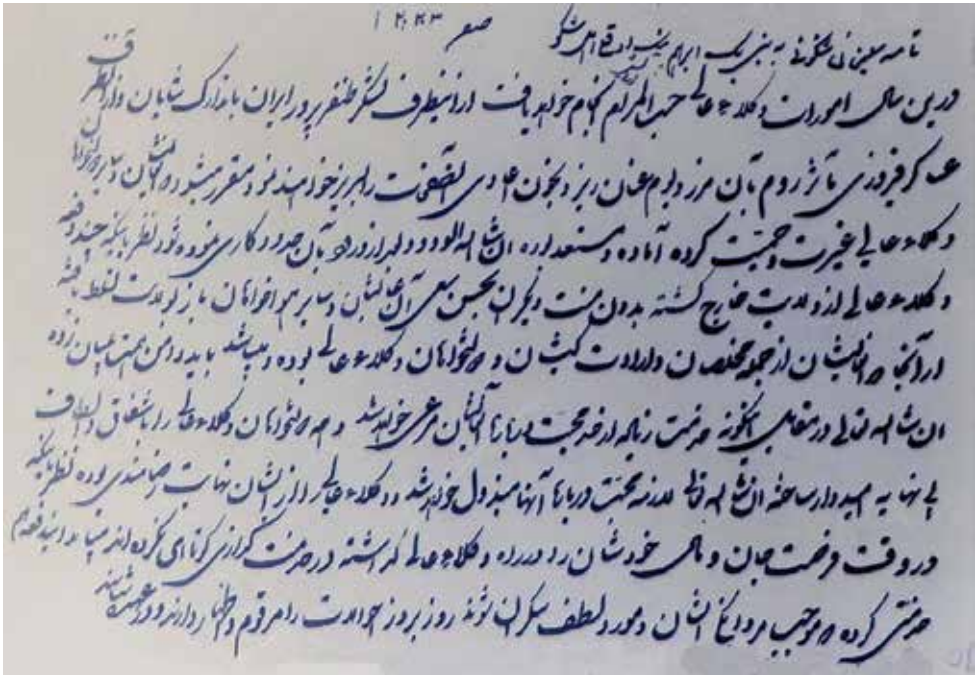

(მოკლე შინაარსი)

ძნელია ბრძოლა მუსტაფა-ხან შაქელთან, რომელიც ორპირია და ხელმწიფის ფარული მტერი. ჩვენ დაპატიმრებული გვყავს ... ჯაშუში, რომელიც ალიარებს, რომ გამოავაენეს სელიმ-ხან შაქელმა და მუსტაფა-ხან შირვანელმა იმის გასაფრცელებლად, რომ რუსეთის არმია დაამარცხეს ფრანგებმა, თურქეთის არმია დგას არფაჩისთან, რომ ბაბა-ხანმა სელიმ-ხანს მისცა 12000 ჯარი და ხალხს ლალატისკენ მოუწოდებს. მუსტაფა-ხანის დანიშნული გარეწარი აზაი-სულთანი ზის შაქის საზღვარზე და ყველა ეს უმსგავსობა მისგან მოდის. გთხოვთ, უბრძანოთ მუსტაფა-ხანს აზაი-სულთნის მოშორება ან მე მიბრძანეთ მისი შეპყრობა.

№75, გვ.416 b

სელიმ-ხან შაქელის წერილი ნაბი-ბეგ იბრაჰიმ ბეგ ოღლის, შაქის
მცხოვრებს. საფარი 1223 (III-IV. 1808)

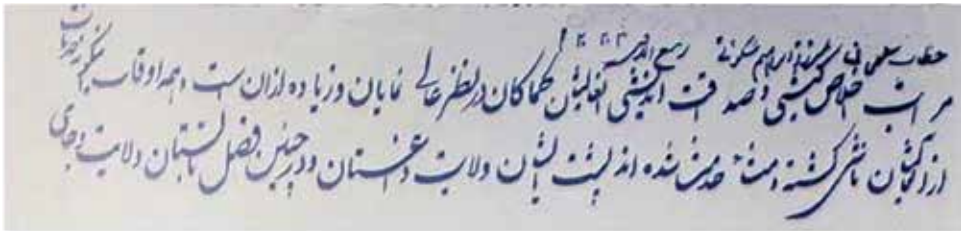

... წელს მაღალი ვეჯილის (=ჩემი) საქმეები სურვილის შესატყვისად
ბედნიერად მოეწყო. ამ მხრიდან გამარჯვების მოსურნე ირანის ლაშ-
ქარი [დაიდრება] შესაბამისი მომზადებით, ხოლო იმ მხრიდან რუმის ძლე-
ვამოსილი ასკერები იმ მიწა-წყლისკენ მიაბრუნებენ ალვირს და იმ ქვეყნის
მტრების სისხლით დაიფარება [იქაურობა]. დადგენილია, რომ იმ მაღალა-
დგილოვანმა (=თქვენ) და ჩემმა სხვა კეთილმოსურნეებმა მონდომება და
კეთილშობილება გამოავლინონ და მზად იყვნენ – მოწყალე ღვთის მაღლით
– იმ საზღვრებში მოსვლის შემდეგ საქმის მოსაგვარებლად. იმის გამო, რომ
რამდენჯერმე მე ველაეთიდან გამაძევეს მაღლობის გარეშე, [მაგრამ] შე-
მდეგ თქვენი აღმატებულების და სხვა კეთილმოსურნეთა კეთილი მცდე-
ლობით კვლავ ველაეთის მფლობელად უკან დავბრუნდი, ვინაიდან თქვენი
აღმატებულება ჩემი გულწრფელი და ერთგული და კეთილგანწყობილი
[მეგობრების] რიცხვიდან იყავით და ხართ, საჭიროა, რომ გულმოდგინე-
ბის ქამარი წელზე შემოირტყათ, – მაღალი ალაჰის წყალობით – ამგვარი
[ქმედების] სანაცვლოდ სიყვარულით გამოხატულ განსაკუთრებულ მსა-
ხურებას თქვენი აღმატებულებისადმი გამოვავლენ და ჩემი ყველა კეთი-

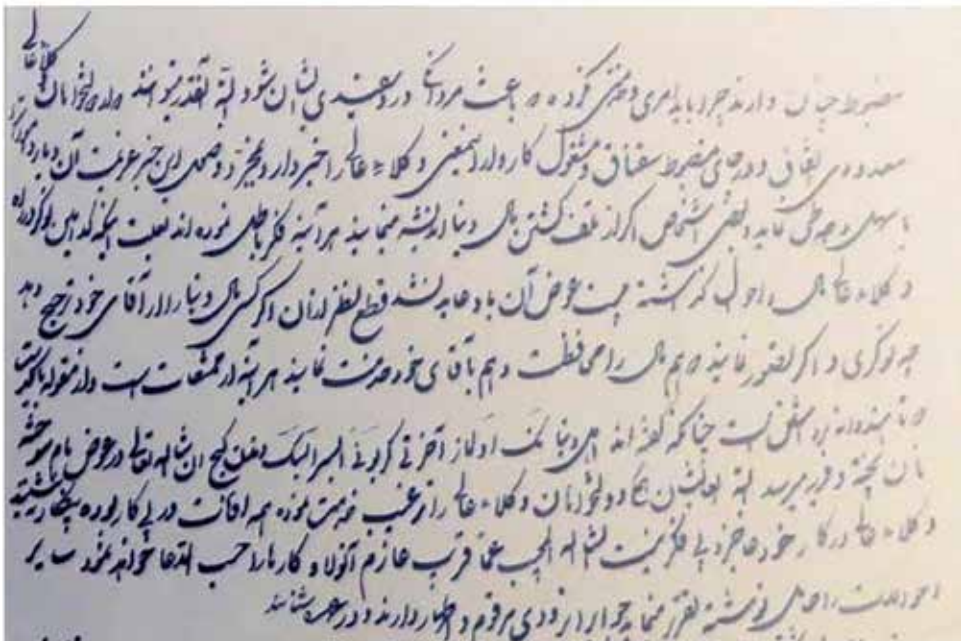
ლმოსურნე უსაზღვრო სიკეთესა და თანაგრძნობაში დააიმიედეთ. – მაღალი ალაჰის წყალობით – აუცილებელ მეგობრობას მათ მიმართ გამოვხატავ და მე მათგან უსაზღვროდ კმაყოფილი ვარ იმის გამო, რომ საჭირო დროს თავისი სიცოცხლე და ქონება გაუწირავთ ჩემთვის. მსახურებაში დაუღვერობა არ გამოიჩინონ. საჭიროა, სხვა დროსაც მემსახურონ, რათა [ჩემი] კეთილგანწყობის მიზეზი და უსაზღვრო სიკეთის საგანი გახდნენ. ყოველდღიურად ვითარება ჩაიწერონ და აღწერონ. სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№76, გვ. 416-b

სელიმ-ხანის მოწოდება მირზა-იბრაჰიმ შაქელის სახელზე
რაზი-ალ-ავალ 1223 (IV-V.1808)

Handwritten Persian text in Nasta'liq script, likely a fragment of the letter. The text is written on aged paper and includes phrases such as "میرزا یحییٰ" (Mirza Yahya) and "شاه" (Shah).

Handwritten Persian text in Nasta'liq script, continuing the letter. The text is written on aged paper and includes phrases such as "میرزا یحییٰ" (Mirza Yahya) and "شاه" (Shah).

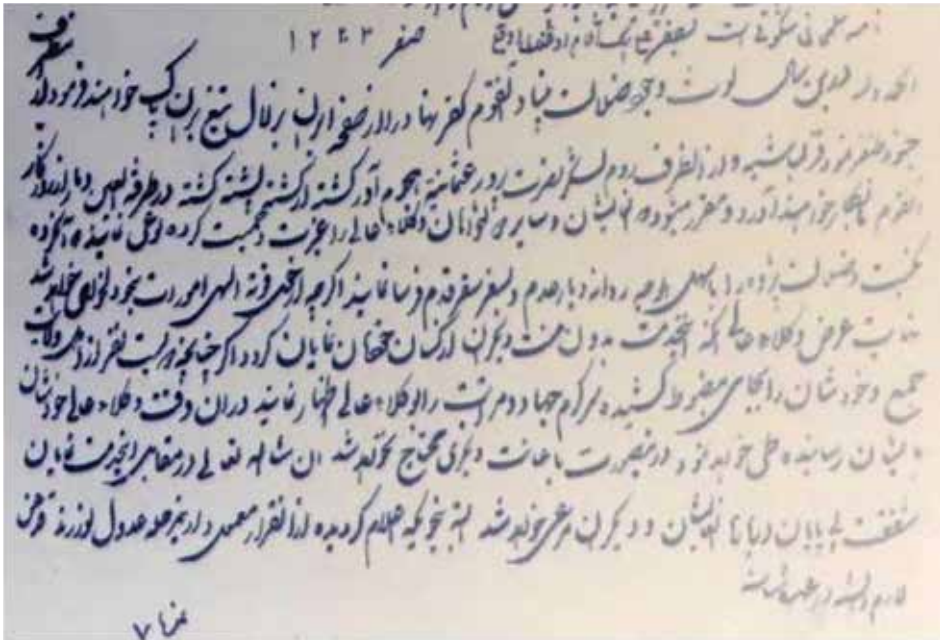
(მოკლე შინაარსი)

... დარწმუნებული ვარ თქვენს ჩემდამი კეთილგანწყობაში. ჩვენს ზურგს უკან

დაღესტანია და თქვენ უნდა იქ გამაგრდეთ და მოემზადოთ თავის გამოსაჩენად...
თავგანწირვისათვის. ... ველი თქვენს პასუხს.

№77, გვ.417

სელიმ ხან შაქელის წერილი საფარ-ალი ბეგ აღამოლლან ოღლის,
საფარი 1223 წ. (III-IV.1808)

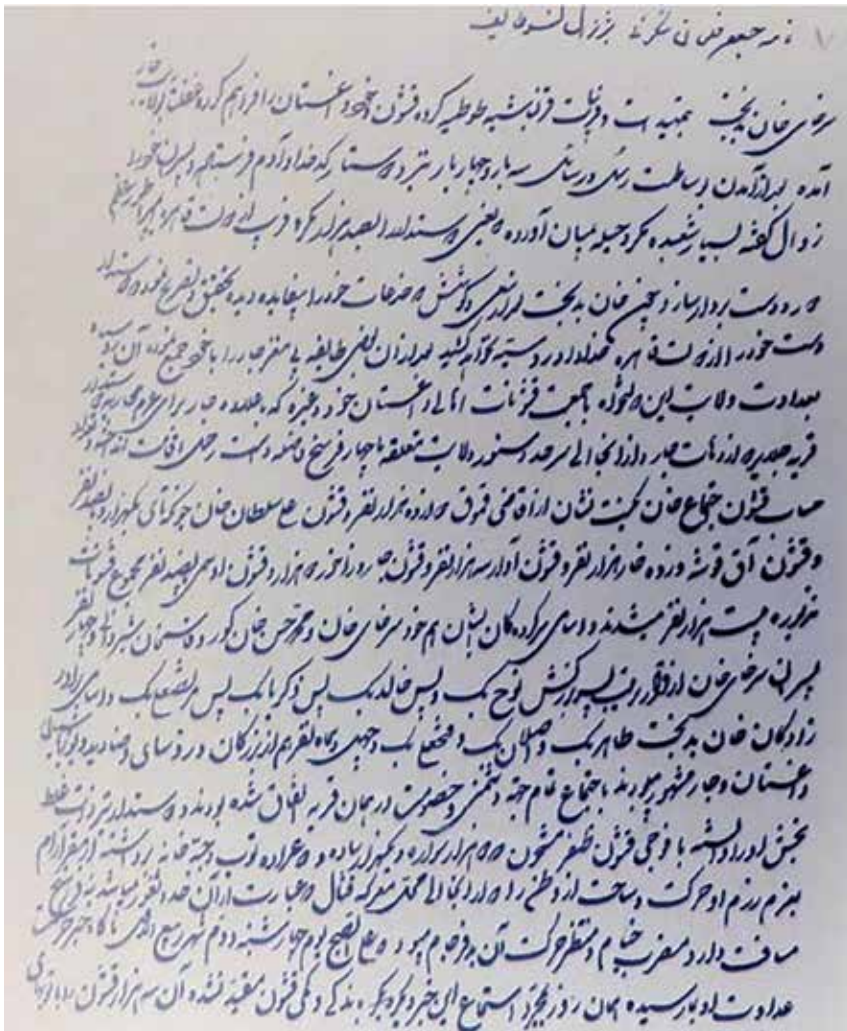

... მაღლობა ღმერთის, მიმდინარე წელს გზააბნეულობის არსებობის ჭე-
ჭყს, [რომელიც] იმ ურჯულო ტომის ხასიათის საფუძველია, ირანის მხრიდან
ბასრი ხმლების სუფთა წყალი გაწმენდს. ამ მხრიდან ყიზილბაშთა გამარ-
ჯვებული ჯარი მოვა ხოლო იმ – რუმის მხრიდან – გამარჯვებაზე მზრუნ-
ველი ოსმალთა ლაშქარი დაიწყებს შეტევას [და] გვამებისგან ყორღანებს
გააკეთებენ. სასწრაფოდ პირისაგან მიწისა აღგავონ ის გათახსირებული
ტომი და დადგენილია, რომ მაღალადგილოვანი და დიდებული ვექილის (=
ჩვენი) კეთილისმოსურნეებმა გულმოდგინება და კეთილშობილება გამოი-
ჩინონ [და] იმგვარად მოიქცნენ, რომ ის საზიზღარი და გზააბნეული ჯგუფი
ადვილად გააძევეს ქვეყნიდან და სამოგზაუროდ ჯოჯოხეთისკენ ნაბიჯი
აუჩქარონ. თუმცა, – ღვთის შემწეობით – საქმეები, როგორც გინდათ, ისე
იქნება. განსაკუთრებული სურვილი დიდებული ვექილისა (=ჩემი) ისაა,
რომ ეს მსახურება ჩემიანებმა გამოიჩინონ, სხვა ხალხის დაუხმარებლად.
თუ 200 კაცი ველაეთის ხალხიდან შეიკრიბება და შეიყრებიან [და] ჯიჰა-

დით დაკავდებიან და [ამ] ვითარებას დიდებულ ვექილს(=მე) შემატყობინებენ, იმ დროს დიდებული ვექილი(=მე) თვითონ მათთან წავალ [და] მივალ და ამ შემთხვევაში სხვა დახმარების საჭიროება არ იქნება – მაღალი ღმერთის წყალობით – ამ მსახურების სანაცვლოდ სამაგალითო უსაზღვრო წყალობას იმ მაღალადგილოვანისა და სხვათა მიმართ გავიღებ. უთუოდ იმგვარად, როგორც ვაცნობე, დადგენილი წესიდან და ამ გზიდან არ გადაუხვიონ. აუცილებელი აკრძალვა იცოდნენ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№78, 83. 417 b – 418

ჯაფარ-ყული ხან შაქელის წერილი გენერალ-მაიორ ნესვეტაევს

[illegible]

... უბედური სურხაი-ხანი ყიზილბაშების ხრიკებით და მოტყუებით გა-
ბრეცდა [და] დაღესტნის და თავისი ჯარი შეკრიბა და მოულოდნელად
ჭარის ვილაეთში მოვიდა. მოსვლის შემდეგ, შუამავალი და წერილი [გამო-
მიგზვნა] სამჯერ თუ ოთხჯერ სამეგობროდ ქეთხოდა და კაცი მაახლა და
თავისი შვილების მძევლობას დამპირდა. თალღითობისა და გაიძვერობის

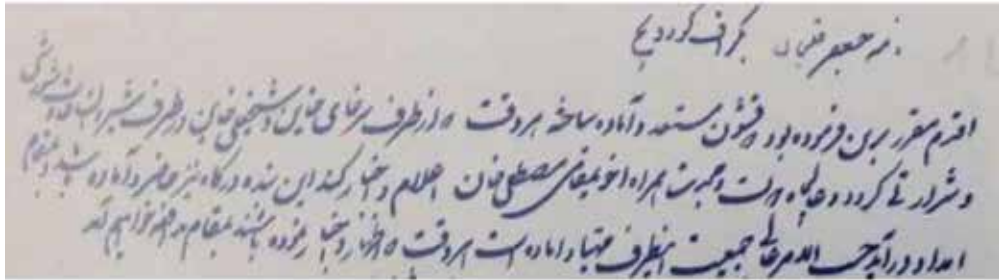
მრავალი ხრიკი შემომთავაზა, რომელთა მეშვეობით კეთილსურნე(=მე) ასი ათასი ტყუილით და სიცრუით დიდებული იმპერატორის ძლევამოსილ სახელმწიფოს [უნდა] ჩამოვშორდე და განვუდგე. მას შემდეგ, რაც ხანმა თავისი გაიძვერობის მცდელობა და ძალისხმევა უშედეგოდ ჩათვალა, ცდილობდა და აგვარებდა, რომ მე ჩემი ხელი რუსეთის ღვთივკურთხეული ძლევამოსილი სახელმწიფოსკენ არ გამეშვირა. ამის შემდეგ ქარელების ზოგიერთ უტვინო ტომს თავისთან თავი მოუყარა [და] ის პირშავები იმ ჩემი ველაეთის სამტროდ [დაძრა] თავისი დაღესტნის ხალხისა და სხვათა ჯარების ნაკრებითურთ ქარელების დამატებით ჩემთან საბრძოლველად სოფელი ჯალაირისკენ, რომელიც ქარის სოფლებიდან [არის] და იქიდან ჩვენი კუთვნილი ველაეთის საზღვრამდე და მისადგომამდე 4 ფარსახი მანძილია. [და იქ] დაბინავდნენ. უბედური ხანის თავმოყრილი ჯარის რაოდენობაა ყაზი-ყუმუხიდან 12000 კაცი და ალი-სულთან ხან ჯუნგეთაის ჯარი 1500 კაცი და აყ-ყუმისა და წუდახარის ჯარი 1000 სული და ავარელების ჯარი 3000 კაცი და ქარის და წახურის ჯარი 2000 და უცმის ჯარი 500 კაცი. [საერთო] ჯამი ზემოხსენებული ჯარებისა 20 000 კაცს მოითვლის. ხოლო საკუთარი სახელები ყველა სარდლისა [არის] სურხაი ხანი და მუჰამმად-ჰასან ხანი „ბრმა“ და ყასემ ხან შირვანი და ოთხი სული სურხაი-ხანის ვაჟები. რიგის მიხედვით: უფროსი ნუჰ-ბეგი, შემდეგი ხალედ-ბეგი, შემდეგი ზაქარია-ბეგი, შემდეგი მურთაზა-ბეგი, ხოლო სახელები უბედური ხანის ძმისწულებისა ზაჰერ-ბეგი და ასლან-ბეგი და ფათჰალი-ბეგი და 40 თუ 50 სული დაღესტნის და ქარის სრულიად დიდებულები და რაისები და წინამძღოლები და ასისტავები იქნებიან. ერთიანად ყველა მხრიდან მტრობა და მეტოქეობა იმ სოფლებს დაემართათ. მეც მისი მოლაღატე ბუნება ვიცოდი, გამარჯვების [სურვილით] აღვსილი ჯარის რაზმთან ერთად, რომელშიც [იყო] 2000 მხედარი და 1000 ქვეითი და ორი ცალი ზარბაზანი და არსენალი (ჯაბახანა), მშვიდი სამყოფლიდან მასთან საომრად დავიძარი და არვატანის სანახებში, საიდანაც ბრძოლის ველამდე იმ საზღვრებში 9 ფარსახი მანძილია, რამდენიმე კარავი [დავდგი] და მისი მოსვლის ლოდინი ცუდად დასრულდა, [რადგან] გამთენიისას ოთხშაბათს რაბი-ალ-ავალის თვის 2-ში, უეცრად ცნობა[მივიღე] [რომ] იგი საომრად ჩვენკენ წამოვიდა. მაშინვე, როგორც კი შევიტყე ეს ამბავი, სხვა რაზმით და ცოტაოდენი ჯარით არ შევეყოვნდი, იმ 3000 კაციან ჯარს, სანამ ზემოხსენებულ მსროლელთა ძალას გამოიყენებდა, თავს დავესხით [და] პირველად ყარაულის რაზმი დაიძრა იმ მოწინააღმდეგის წინააღმდეგ [მის] დასამარცხებლად გაგზავნილი ... და მოძრაობის დროს [გზიდან] მობრუნდა რადგან პირველი გაგზავნილი რაზმი მტრისგან [მიღებული] დიდი ზარალის გამო უკან გამობრუნდა და მის კვალდაკვალ, ზემოხსენებული ხანის წინააღმდეგ [წასულმა] რაზმმაც ... პირველის მსგავსად, პირი იბრუნა. ამიტომ, მე პატარა რაზმთან ერთად დავრჩი [და] სტიქიურ უბედურებასავით უეცრად მათ თავს დავაცხერი,

როცა მზის ჩასვლამდე 3 საათი იყო დარჩენილი, ღვთის იმედით, მცირე ნაწილი შევკარი [და] სოფელ გუიუნქს მივაღექი, სადაც უღრანი ტყე და გაუვალი და ხშირი ჯაგნარია. მოხდა შეტაკება ორ რაზმს [შორის], ორი საათი გიზგიზებდა ბრძოლის ცეცხლი და ერთი საათი მზის ჩასვლამდე იყო დარჩენილი, როცა მეტოქის ... ლაშქრმა ცეცხლის მფრქვეველი ქვემების ჭურვებისა და ლომგული ვაჟკაცების ხმლით და თოფით შემოტევას ვერ გაუძლო. მიწისძვრამ შეაღწია მტრის სვეტების სიმტკიცეში, გააპო და ნაკუწებად დალეწა [ისინი]. და როცა პირველად დაამსხვრია, მზის ჩასვლამდე ერთი საათი იყო დარჩენილი, სისხლს მოწყურებული ვაჟკაცები კვლავ უკან დაბრუნდნენ [და] ბედმა დასაჯა. თითქმის 1000 კაცი ანუ უმრავლესობა მხედრებისა და ქვეითებისა ხანის ჯარიდან ლუკმა [გახდა] ღაზიების შხამში ნაწორობი ხმლებისა და 800 კაცზე მეტმა იმ ბრძოლის ორომტრიალში ტყვეობის ბორკილები დაიდო, ხოლო ცოცხლად გადარჩენილები დამარცხებული და განდევნილი გახდნენ [და] ფრთამოტეხილმა და დათრგუნვილებმა გაქცევის გზა აირჩიეს და თვითონ უბედური ხანი დაჭრილი და მიტოვებული ელისუს ხეობაში გაქცევის გზას დაადგა. ასი სახეობა უბედურებისა შეემთხვა [და] შიში მოერია [და] იქიდან გაიქცა და წავიდა დალესტინისკენ და ის შემთხვევები, რაც [თვითონ] სურხაი-ხანს და [სხვა] მეთაურებს დაემართათ, ისაა, რომ თვითონ სურხაი-ხანი ორი ტყვიის ნასროლით დაიჭრა და მისი ვაჟი ზაქარია-ბეგი ერთხელ დაიჭრა თოფის ტყვიით და მისი ძმისწული ასლან-ბეგი ტყვიის ნაკრავით დაიჭრა და სხვა დიდებულები და ფაშები და ასისტავები დახოცილები და დაღწილები არიან. ერთი სიტყვით, ისეთი დღე გამოვიარე, როგორც აღვწერე და შემდგომად ამკარა გამარჯვებისა, მეორე დღეს ბრძოლის ადგილიდან ავიყარეთ და დავიძარი და დავეშვი ამბარჩად წოდებულ ადგილას, რომელი ქვეყანაც ერთ ფარსახზე არის განლაგებული ქარის ვილაეთიდან. იმ ხალხის სასჯელის ამბავი, [რომელებიც] ამ ბრბოში [არიან] და უწინ არეულობის წამომწყები იყვნენ, გარკვეულია. პირველი – აჰმედ-ხან-ბეგს სასჯელის მიღებით ტანჯვის სურვილი არ ჰქონდა [და] კარვითა და ოჯახით თავისი ორი შვილი, რომელთაგან ერთი დაჭრილი ხოლო მეორე მასთან დარჩენილი იყო – (აჰმედმა) წაიყვანა. ამის შემდეგ ხსენებული ხანი დალესტანში გაეშურა და, მეორეც, იმ კაცებისგან, რომლებიც არეულობის საბაზი იყვნენ, თვითოეულისაგან ასი თუმანი ჯარიმა ამოვიღეთ და სხვა ორი ჩვენ წინაშე მოვიდა. [და მათგან] ფადეშაჰის შეთანხმების აშრაფის (ფულის) ამოღება მკაცრ [გადასახადების] ამკრეფს დაევალოს რათა აკრიფონ [და] ხაზინაში შესანახად შეიტანონ და მათი დიდებულთა თითოეული გვარიდან თითო კაცი გააგზავნონ [და] მისი უმაღლესობის გენერალ-მაიორის ყაფლან-ოღლის წინაშე მიიყვანონ, რათა მორჩილების წესისა და ფადეშაჰის ბრძანების შემსრულებელი და ვალდებული და მორჩილი და დამჯერი გახდნენ. – დიდება ალაჰს სამყაროს მბრძანებელს – რომ ეს ამკარა გამარჯვება ხელმწიფე იმპერატორის რჩე-

ვათა სიუხვის გამო შედგა. ხოლო ის მაღალადგილოვანი კეთილმოსურნე და ძმა ჩვენი. [ამიტომ] ვითარებათა შეტყობინება აუცილებლად ჩავთვალე [და] ჩქარა განვახორციელე.

№79, გვ.418 b

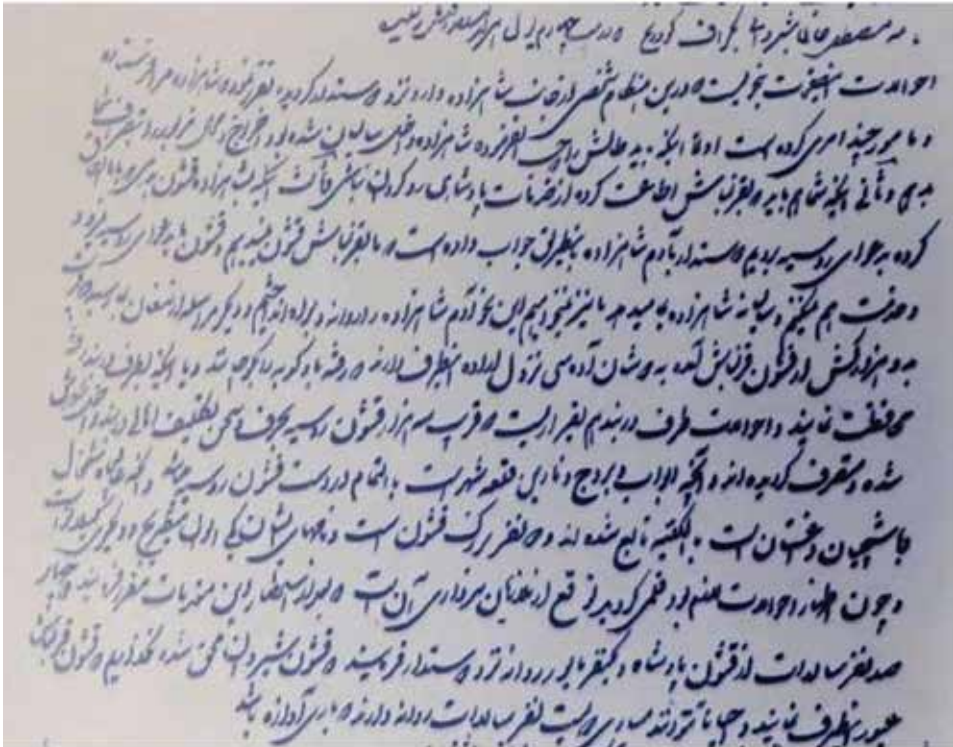
ჯაფარ-ყული ხანის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

... დასაწყისში ნაბრძანებია, რომ ჯარი მზად [იყოს] და მოვიდეს მაშინ, როდესაც მოლაღატე სურხაის და მოლაღატე შიხალის მხრიდან შირვანის მხარეში დაიწყება ამბოხება და აჯანყება და მაღალადგილოვანი მბრძანებელი და დიდებული თანამოაზრე, ჩემი ძმა მუსტაფა ხანი შემატყობინებს, [და] რომ სასახლის ეს მონა (=მუსტაფა-ხანი) თვითონაც მოვა და დახმარების ადგილზე აღმოჩნდება. თანახმად ნაბრძანებისა, ამ ადგილის მაღალი საზოგადოება მომზადებული და მოსულია. ყველა დროს, როდესაც შეტყობინებას მომაწვდიან, დასაცავად მოვალ.

№80, გვ.418 b

მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს, რომელიც მიღებულია რუსულ 24 ივლისს 1804 წ.

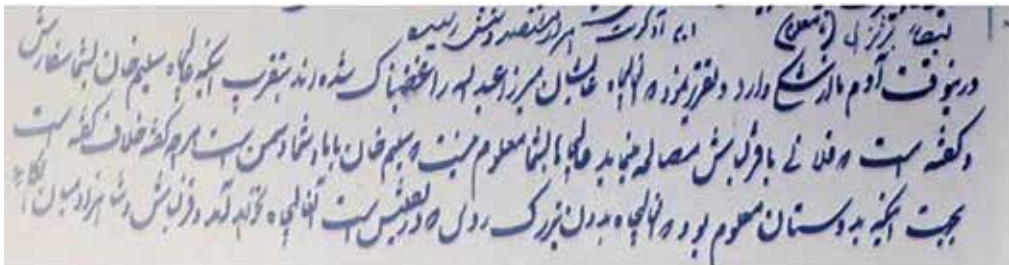

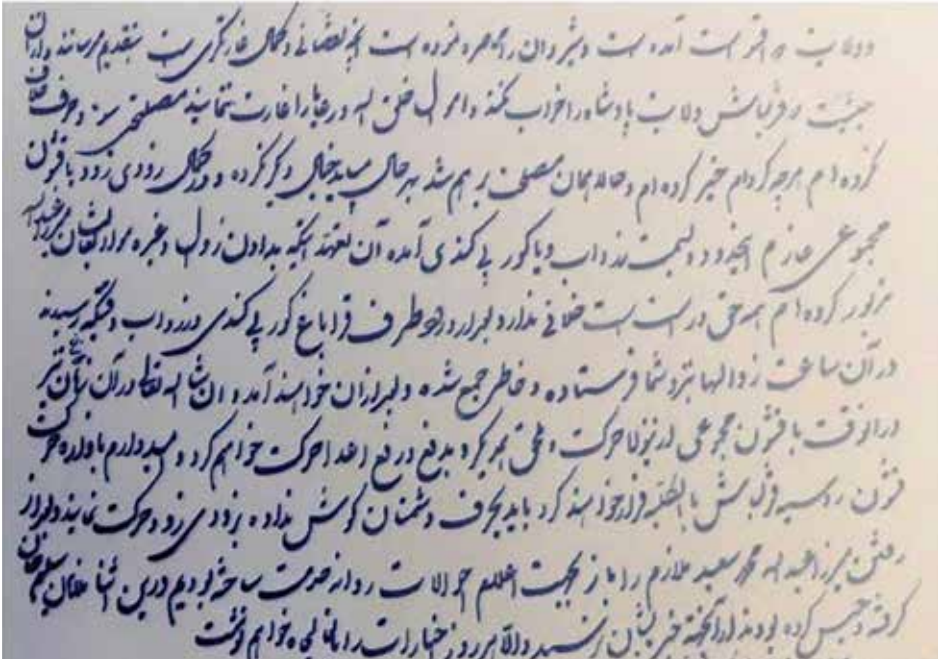
... ვითარება ამ მხარეში იმდგვარია, რომ ამასწინათ კაცი მოვიდა შაჰზადეს სახელით მეგობრულად [და] მოგვასენა, რომ „შაჰზადემ მე გამოუმგავნა და რამდენიმე ბრძანება გამომატანა. პირველი ისაა, რომ თალიშელები, რომლებიც, როგორც შაჰზადემ ბრძანა, სალიანის შიგნით არიან, განიდევნონ და ხსენებული ადგილს თქვენ მოგცემთ და მეორე ისაა, რომ თქვენ აგრეთვე ვალდებული ხართ, ყიზილბაშებს მორჩილებდეთ [და] ფადეშაჰის მსახურებისგან პირი არ იბრუნოთ და მესამე ისაა, რომ შაჰზადეს ჯარი მისცეთ, რათა ჩვენთან კავშირი შეკრას [როცა] რუსებთან საომრად წავალთ“ მეგობარმა (=მე) შაჰზადეს კაცს ამგვარი პასუხი გავეცე, რომ ჩვენ ყიზილბაშებს ჯარს არ მივცემთ და ჩვენი ჯარი რუსებთან საომრად არ წავა. და მსახურებასაც აგრეთვე არ გავუწევთ და სალიანი, რომელსაც შაჰზადე ჩვენ გვაძლევს, ჩვენ აგრეთვე არ გვინდა. ამგვარად შაჰზადეს კაცი გავისტუმრეთ და წავიდა. და სხვა წერილიც მო-

ვიდა ჩემთან მუღლანიდან, რომ 2000 კაცი ყიზილბაშთა ჯარისა მოვიდა, დუშან-ადასის მიმართულებით დაშვება დააპირა, რათა ბაქოსკენ წავიდეს [ბაქოელების] გასასახლებლად ან, რომ დერბენტის მხარეს წავიდეს [მის] დასაცავად და საქმეები დერბენტის მხარისა ისეთია, რომ 3000 რუსული ჯარი – დერბენტის მოსახლეობის სიტყვა სიტყვით თხოვნაა – მათი ქალაქის შიგნით შემოვიდნენ და დაეპატრონონ. და რაც კი ქალაქის კარიბჭე და ბურჯი და მცირე ციხე არის, ყველა რუსის ჯარის ხელშია. და ვინც კი დაღესტნის მაღალადგილოვანი შამხალი და მეთაურები არიან, სუყველა დამორჩილებულები არიან. და ორი კაცია უდიდესი [რუსების] ჯარში და მათი სახელებია ერთისა ივან მიტრიჩი და მეორისა კ(გ)ილანოვ(?). როცა აუცილებელი იქნება, ვითარებათა გამოხატვის [წერილით] მოგწერთ. მოლოდინი სარდლის ყმებისა ისაა, რომ მოსამზადებელი საქმეების შეტყობინების შემდეგ დაადგინოთ, რომ 400 კაცი სალდათი ფადეშაჰის ჯარიდან ერთი კაცი მაიორითურთ წამოვიდეს მეგობართან (=ჩემთან). ბრძანოთ, რათა შირვანის ჯარი შევიერთო. არ მივცემთ საშუალებას, რომ ყიზილბაშთა ჯარი გადმოვიდეს ამ მხარეს და [თუ] რატომღაც არ შეგიძლიათ, 200 კაცი სალდათი [მაინც] გამოუშვით, რათა დახმარების [შესახებ] ხმა გავრცელდეს.

№81, გვ.418-b

[მუსტაფა-ხან შირვანელის წერილი] გენერალ ნებოლსინს, მიღებული
რუსულ 21 აგვისტოს 1806

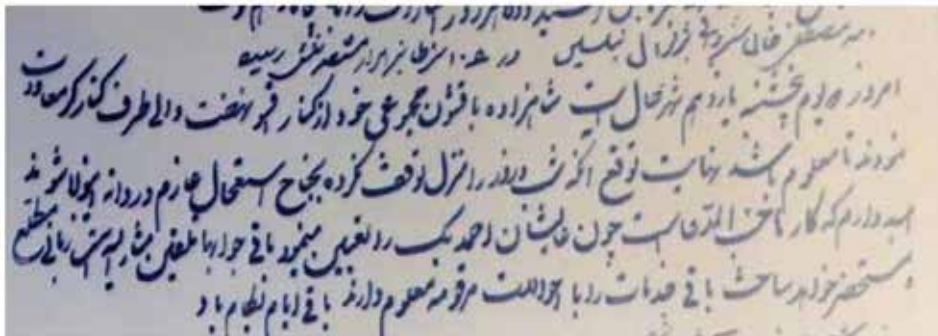

(მოკლე შინაარსი)

სელიმ-ხანი მე ცილს მწამებს, დარწმუნებული იყავით ჩემს ერთგულებაში. გთხოვთ მოხვიდეთ ჯარით ზარდაბში ან ქურფი-კენლიში და მომეხმაროთ. თქვენი მოსვლის შემდეგ სპარსელები გაიქცევიან.

№82, გვ.419

მუსტაფა ხან შირვანელის წერილი გენერალ ნეხოლსკის რუსულ
16 სექტემბერს 1806

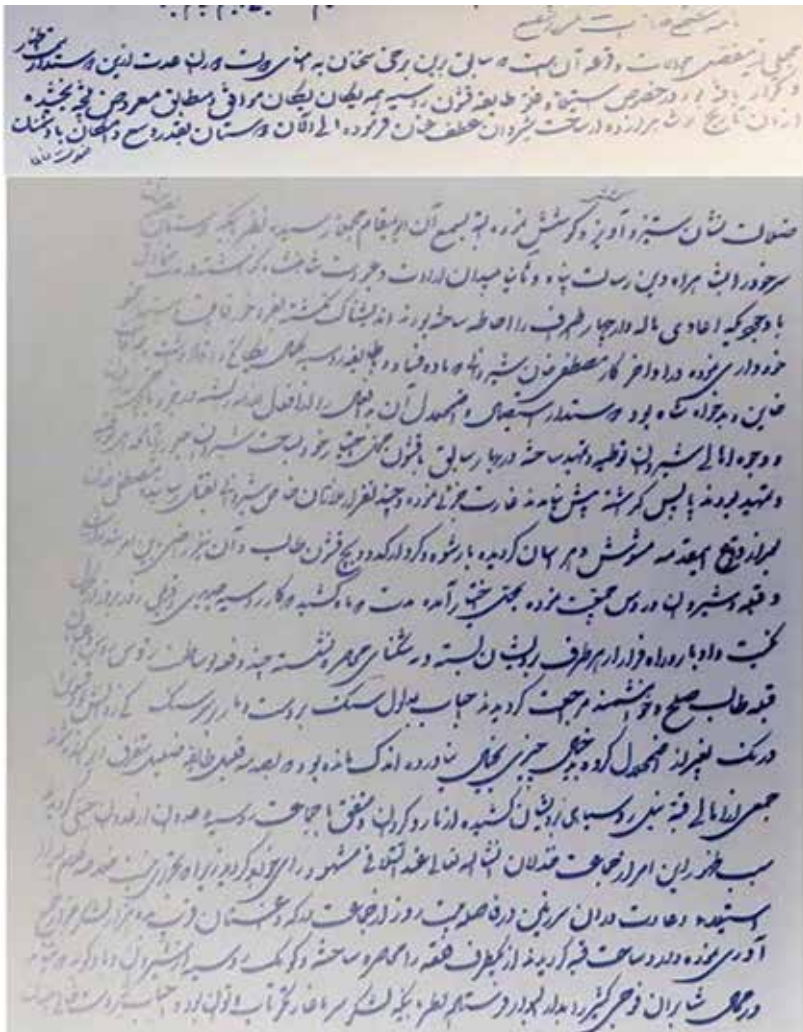

დღეს, ხუთშაბათ დღეს ანუ ამ თვის 11-ში შაჰზადე (აბას-მირზა) მთელი თავისი ჯარით აყ-სუს ნაპირიდან დაიძრა და მტკვრის ნაპირამდე

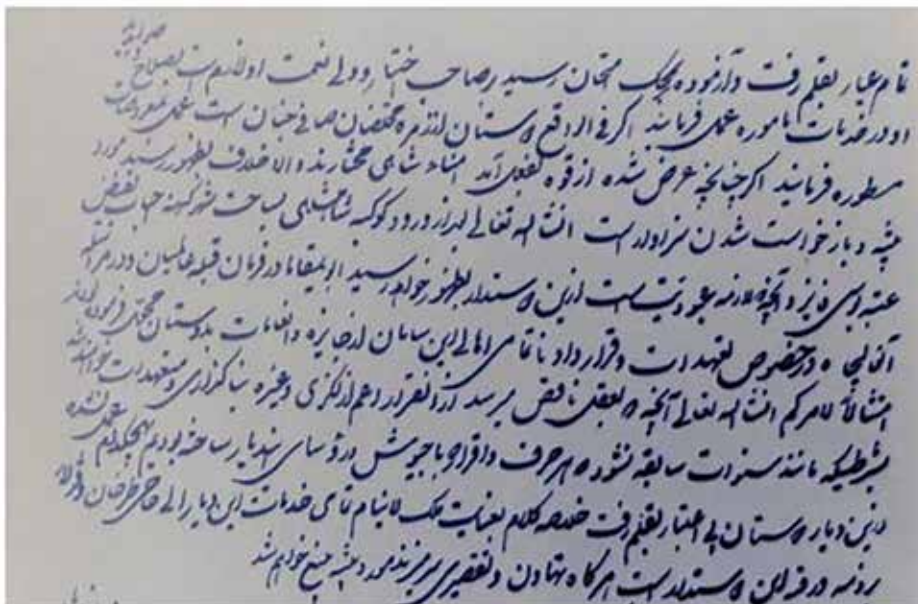
მიალწია. გაცნობებით, უკანასკნელი თხოვნა ისაა, რომ დღე და ღამე შესასვენებლად არ გაჩერდეთ [და] აჩქარების ფრთებით გამოეშურეთ, რათა დროზე მოხვიდეთ. იმედი მაქვს, რომ საქმეები საჭიროების მიხედვით მოეწყობა. როცა მაღალადგილოვან აჰმად-ბეგს [შეიკრიკად] განვაწესებ, დარჩენილ ნაწილს დაბარებული პასუხებისა იგი ზეპირად გაგაცნობთ და მოგახსენებთ. დანარჩენი ამბავი თქვენი ჯანმრთელობის შესახებ წერილით შემატყობინეთ. იღლეგრძელეთ და იბედნიერეთ.

№83, გვ.419

შიხ-ალი-ხანის წერილი მირზა-შაფის

[illegible]

(მოკლე შინაარსი)

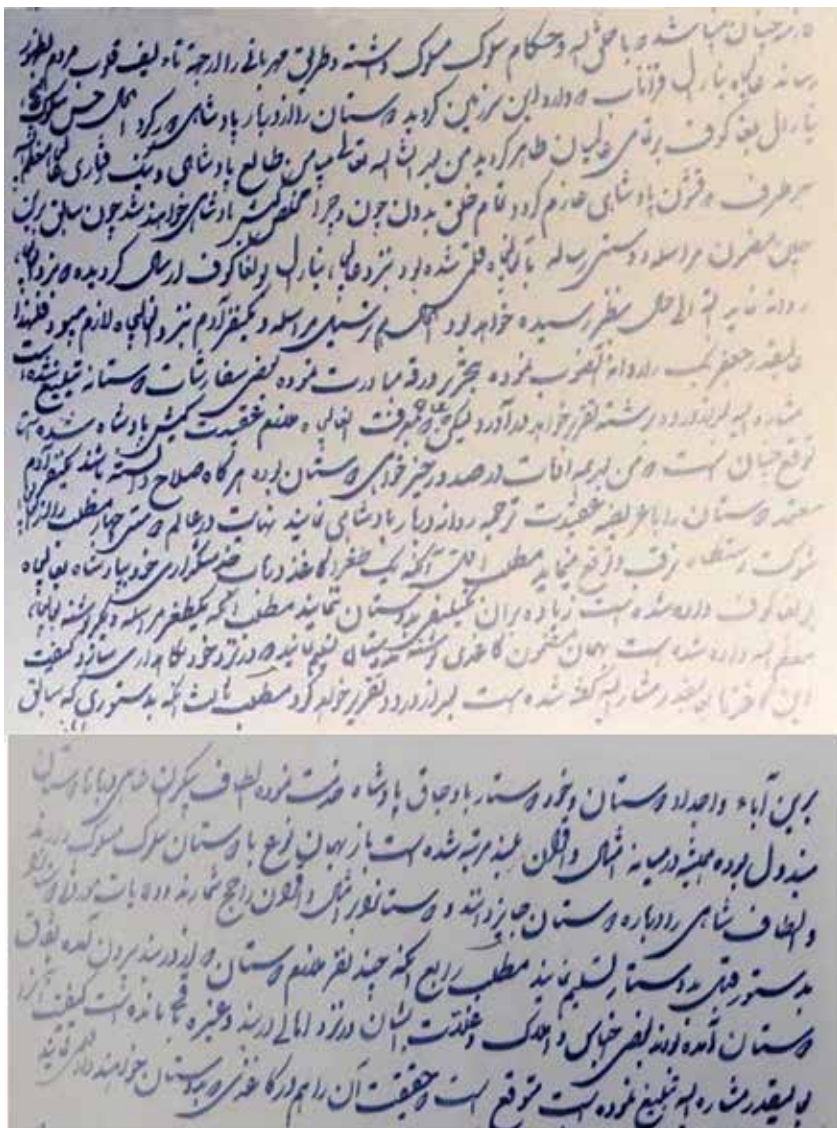
მუსტაფა-ხან შირვანელი რუსებთან არის დაკავშირებული და ემტერება სპარსეთის შაჰს. ... მე რამდენიმე შირვანელს დავუკავშირდი, მაგრამ მათ მილატეს, ხოლო მუსტაფა-ხანმა გუდოვიჩს მისცა ქრთამი, ... მან მიაშველა ჯარი შაქიდან, ქებელედან და შირვანიდან და გააგზავნა იხთიარში. ბრძოლა ორი თვე გაგრძელდა. ამასობაში ყუბელების ნაწილი რუსებს მიემხრო. მე შევძელი დარგოელების და დაღესტნელი 10000 მეზრძოლის მობილიზება ყუბაზე შეტევისათვის, ხოლო ბაქოდან და შირვანიდან დახმარება რუსებს მისდიოდათ. ზამთრის პირას მე ღერბენდიდან და ყუბიდან უკან დავიხიე... და ამ ქალაქების მოსახლეობა ალყაშემორტყმული აღმოჩნდა... სისტემატურმა შეტევებმა ისინი უკიდურესად დაასუსტა. მე განვაგრძო ჯარის შეგროვებას. მე ვფიქრობ, რომ შაჰი ზაფხულამდე უნდა მოვიდეს შემახაში, რათა რუსებისგან შეეწუხებული ხალხი აჯანყდეს და განდევნონ ისინი.

№84, გვ.420-b

შინ-ალი-ხანის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

რآن عالی معلوم است که محبت تقدیم الیام چاکر و نحوه امیر طرر عظیم پاسبان در محاکمه سپاه
 پادشاه ایران تحت نامور کردید و سنان هم آدم خود را بصرب طرر خیزد و کجا به نزال قرانات و از غنوده طرر
 اخلاص و محبت خود را نسبت پادشاه و نظائر اسحق علی چاکر مذکور که گرفت لیجان و سنان شده چاکر
 شمل عهد سنان کردید و دولت در بند را متصرف شوند و بعد از آن طرر مرکز در دولت در بند حکم کردند
 باین جنایت و سنان را در محله خند ص کنش پادشاهی محبت نه گشته اند و شیطانی را که در بند
 کرده اند در بند هم از نظر این پوفای مد سنان فتن شده و در کربا کردید چون اخلاص و شمل حکم در کربا کردند
 بود و سنان هم از حد و دین حرکات باز بدست شام عدولت و خیانت نمودند و در بند بیرون رفتن
 اندک خبر از حرکات پادشاه قرانات و شمل بزرگینه اخلاص و سنان حاضر شده دست و پا بر زمین طایفه
 در بنشیند و عازم زردش ازاده کردید بعد از آنکه باره می شازاده و در کربا حرکات و سکنات و کما و ذل بنشیند

در دست برآورد و حلقه خود را سراسر زک و پادشاه هر مانده لا به ولا علاج اینی را بهانه کرده و فر فر قون در قون
 از قون نمود و در قون در بند را متصرف می شود و دست آورده و قون را در دشته عازم که کردید بعد از در دولت
 شکار و مینان بمقام بخش دول آمده که طایفه قریش را که چند نفر آدم پاشان را محلی لقب بر بنید اخلاص و شمل
 عدولت و که در دست طایفه مذکوره اند و در سنان مع دولت نمودند و کربا از کربا پادشاه شمل و شمل
 و شمل و نحوه به شمل و در این سرزمین کردید لطاف کو ناکون از حد افزون شامی را به سنان محوم و شکار نمود
 و طرر این حسن سلوک و هر بانه در باب بدو سنان محوم و طرر سخته در بنصورت و سنان هم علی محکم به طرر عود
 و محبت پادشاه و شورشیه نگاه را افزون انداخته نظر با سینه هر بزرگ و در در سر و در دینا پادشاه طرر مانور کردند

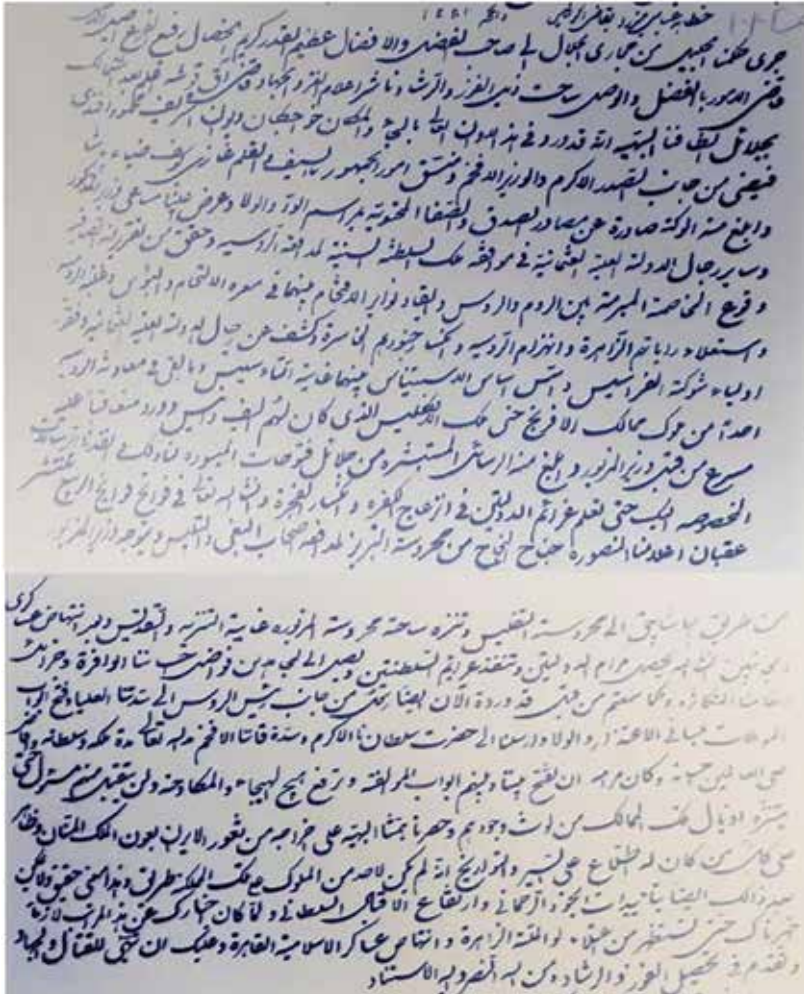
(მოკლე შინაარსი)

მე ოდითგანვე იმპერატორის ერთგული ვიყავი და ჯერ კიდევ გენერალ გლაზენაპს შევუთვალე თარკში ჩემი ერთგულების შესახებ, მაგრამ მან უყურადღებოდ დატოვა ეს, შეეკრა შამხალს, რათა ჩემთვის დერბენდი წაერთმია და ამიჯანყეს დერბენდელეები. ამან მაიძულა გამოვსულიყავი დერბენდიდან და დაგვკავშირებოდი სპარსელებს, თუმცა ... მალე ... დავბრუნდი ერთი რაზმით ყუბაში დერბენდის დასაბრუნებლად და გადავუდექი სპარსელებს. ამის შემდეგ გენერალ-ანშეფი ბულგა-

კოვი სიყვარულით მექცეოდა. ... გამოვხატე იმპერატორის მორჩილების სურვილი ... 1 – მე ბულგაკოვს მივეცი წერილობითი დასტური ხელმწიფის ერთგულებისა, 2 – თქვენგანაც ვითხოვ ასეთივე წერილობით დასტურს, 3 – რა უფლებებითაც ჩემი წინაპრები სარგებლობდნენ ხელმწიფისაგან, იმასვე ვითხოვ მეც, 4 – გთხოვთ მომცეთ უფლება დავიბრუნო დერბენდში დარჩენილი ჩემი ქონება.

№85, გვ. 421-b

აბას-მირზას მიმართვა აყუშის ყადის ზილ-ჰიჯა 1221წ. (II-III.1807)

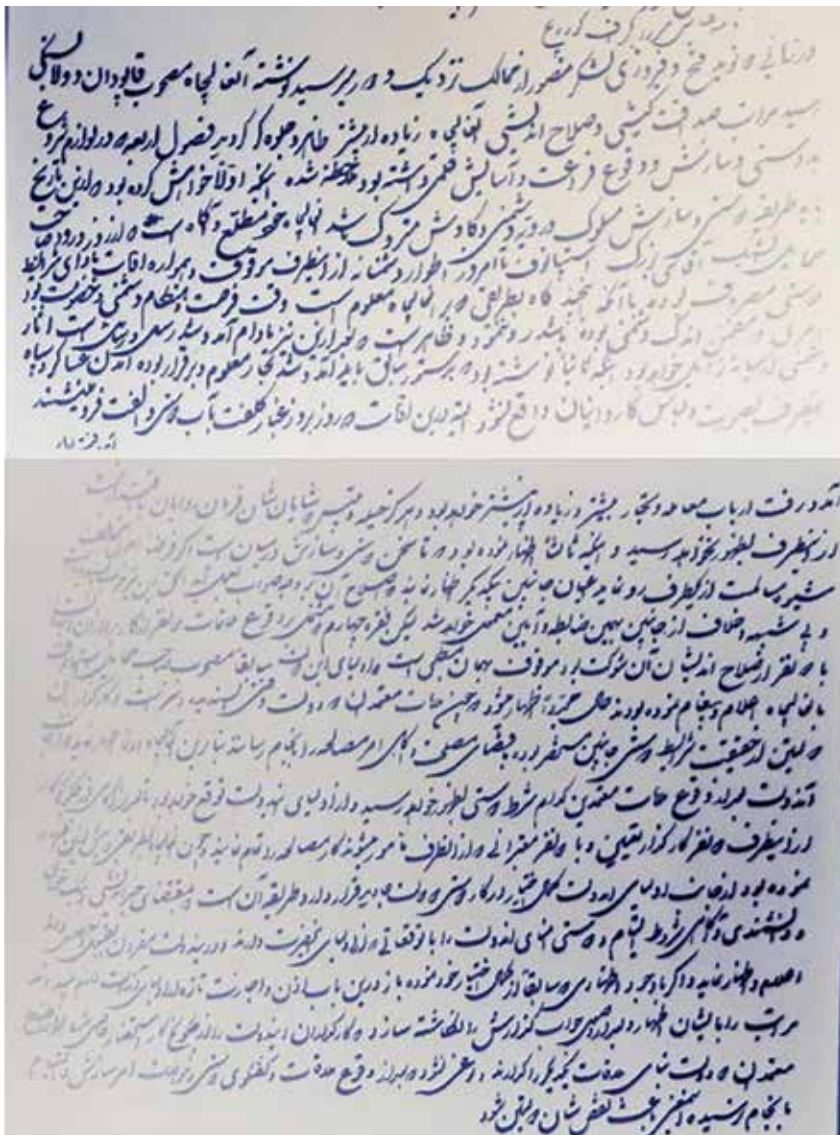
ჩვენი დიდებული განაჩენი დიდებულების გზებით მივიდა მაღლისა და ბრწყინვალეების მფლობელ, აღმატებული სვე-ბედის, ღირსეული თვისებების, მძლავრი ვარჯის მქონე, კეთილშობილი წარმოშობის ყადიმდე, რომე-

ლიც საქმეებს სიბრძნითა და შეჯერებით, წარმატებითა და გონიერებით განაგებს, აკ-კუშას ყადიმდე, რომელმაც ომისა და ჯიჰადის დროშები გაშალა. მას შემდეგ, რაც ჩვენი უსაზღვრო სიკეთის სიდიადით ხართ მოცული, გაუწყებთ, რომ ამ დროს გავიგეთ მაღალი დივანის ხოჯას მუჰამად ეფენდი ფაიზის მოსვლის შესახებ უკეთილშობილესი და უდიდებულესი ვაზირისგან, ხალხის საქმეების ხმლით და სიბრძნით გამგებლის ღაზი იუსუფ-ზია ფაშასგან. გადმოგვცა მისი წერილი, სანდო და საიმედო წყაროებიდან ნასაზრდოები, რომელიც შეიცავდა მეგობრობისა და ერთგულების დაპირებებს და წარმოგვიდგინა ხსენებული ვეზირის და ოსმალეთის უმაღლესი კარის სხვა მოხელეების ძალისხმევა სუნიტთა სასულთნოს მეფესთან შეთანხმების თაობაზე რუსეთთან საბრძოლველად. მისი სანდო ცნობებით დადასტურდა გარდუვალი მტრობის გაჩენა რუმსა და რუსეთს შორის და მათ შორის სიძულვილის გაუნელებელი ცეცხლის გაჩაღება ბრძოლისა და უბედურების სირცხვილში, რუმის გამარჯვება და მათი სხივმოსილი დროშების აფრიალება და რუსეთის დამარცხება და მათი დამარცხებული ჯარის განადგურება. აღმოჩნდა, რომ ოსმალეთის უმაღლესი კარის მესვეურები შეუთანხმდნენ ფრანგთა ძლევამოსილი სამეფოს მმართველებს და მყარი საფუძველი ჩაუყარეს მათ შორის დამეგობრებას და არ დარჩა ფრანკთა არც ერთი მეფე რუსეთის მხარდამჭერი, ინგლისის მეფეც კი, რომელსაც მათთან მეგობრობა და კეთილგანწყობა აკავშირებდა. ამას ფეხდაფეხ მოჰყვა შიკრიკი ნახსენები ვაზირისგან და მისგან იმედის მომცემი შეტყობინებები გადმოგვცა ჩვენთვის სასიამოვნო დიდებული დაპყრობების შესახებ. ამასთანავე გამოგვიგზავნა თქვენთვის განკუთვნილი წერილები, რათა უწყოდეთ ორი სახელმწიფოს ზრახვები უწრმუნოთა დამარცხებასთან და ცოდვილთა განადგურებასთან დაკავშირებით. მაღალი ღმერთის ნებით, გაზაფხულის სურნელების გავცელების დასაწყისში ჩვენი გამარჯვებული დროშების არწივები წარმატების ფრთებს გაშლიან თაბრიზიდან გარყვნილების და სიცრუის ხალხის გასანადგურებლად. გაემართება ხსენებული ვაზირი ალ-ბაშაჯიკის (ბაშიაჩუკის) გზით თბილისისკენ და განიწმინდება ეს ხსენებული ქალაქი დიდი განწმენდითა და გასპეტაკებით. მას შემდეგ, რაც ორივე მხარის ჯარისკაცები დაიძრებიან, ღვთის ნებით, ორი ქვეყნის მიზნები მიიღწეული იქნება და ორი სასულთნოს ნება აღსრულდება. მუჯაჰედები მიიღებენ ჩვენს საუკეთესო უხვ წყალობას და ჩვენი მეოხებით აურაცხელ ჯილდოებს. როგორც ადრეც გაიგებდით, ასევე მოვიდა რუსთა მეფის მოციქული ჩვენს სასახლეში და გახსნა ერთგულების კარი ბოდინებისა და მეგობრობის ენით. ჩვენ ის გავგზავნეთ ყველაზე კეთილშობილ სულთანთან, ჩვენი დიადი ხაკანის კარზე – მაღალმა ღმერთმა გაახანგრ-

ძლივოს მისი ხელმწიფობა და ორივე სამყაროს მოჰფინოს მისი წყალობა. წადილი იყო ჩვენსა და მათ შორის მეგობრობის კარის გახსნა და ომისა და სიძულვილის მღელვარების აღმოფხვრა. მათ თხოვნას არ მივიღებთ, ვიდრე ამ სამეფოების მიდამოები არ გაიწმინდება მათი ყოფნის სიბინძურისგან. ჩვენი ბრწყინვალე ენერგია დავხარჯეთ მისი ირანის საზღვრებიდან გაყვანზე, ყოვლადმოწყალე უფლის შეწევნით. ყველასთვის ცხადია, ვინც ისტორიასა და ქრონიკებს იცნობს, რომ მაგ სამეფოს არცერთ მეფეს არ ჰქონია გზა [სპარსეთისკენ] ეს სრული სიმართლეა და არც ამის შემდეგ იქნება შესაძლებელი [ღვთის] წყალობით ჯარისკაცების დახმარებით და ხელმწიფის ბედნიერების გამრავლებით. საჭირო იყო, გვეცნობებინა თქვენთვის ამ მდგომარეობების შესახებ. შეგატყობინეთ, რათა გაძლიერდეთ [ჩვენი] ერის ელვარე დროშების აფრიალებით და ისლამის ძლევამოსილი ჯარის მზაობით. თქვენ უნდა მოემზადოთ ბრძოლისა და ჯიჰადისთვის და წინ წახვიდეთ გამარჯვების და სწორი გზის მოსაპოვებლად. უფლისგან არის გამარჯვება და მასზე ვართ მინდობილი.

№86, გვ.422

აბას-მირზას წერილი გრაფ გუდოვიჩს

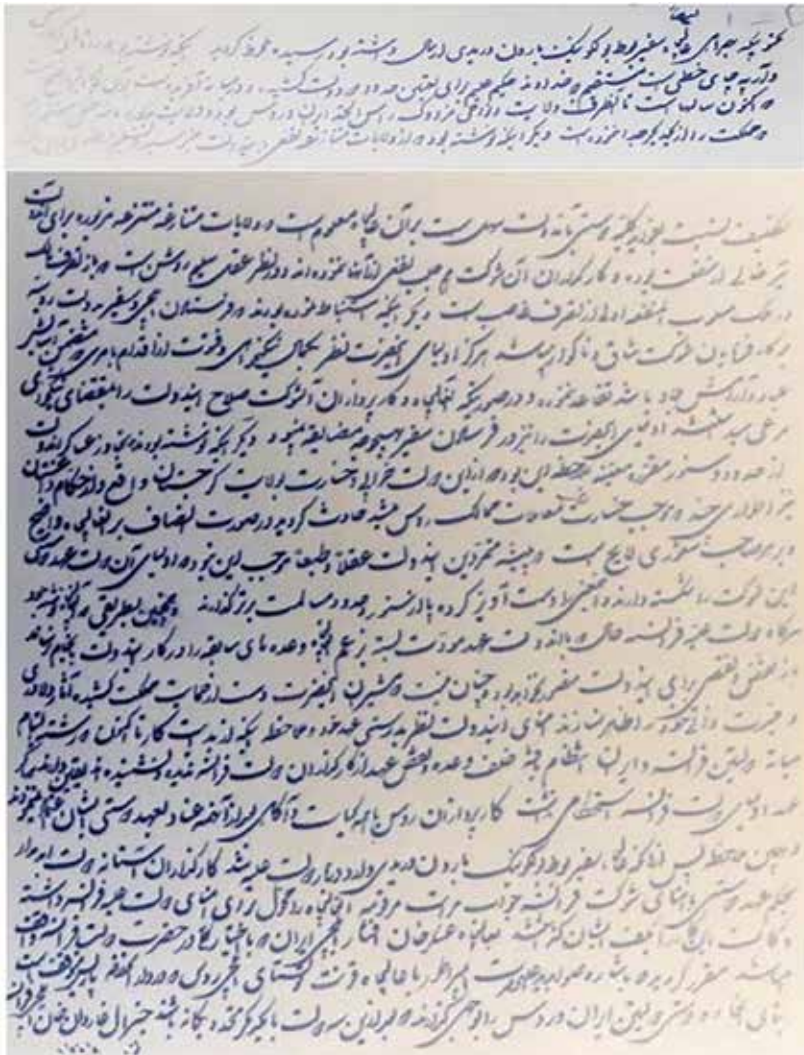
(მოკლე შინაარსი)

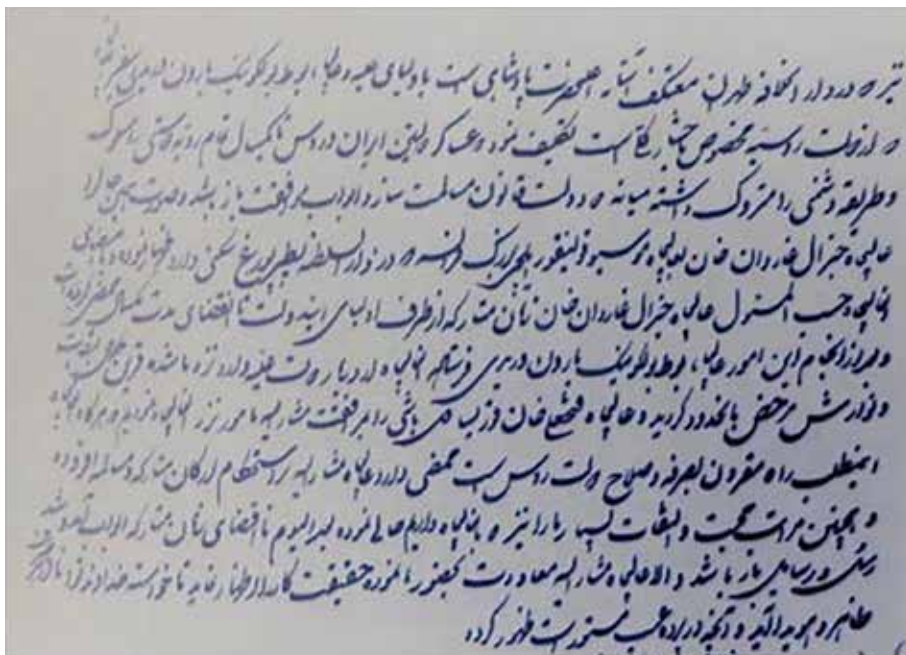
თქვენს მიერ წამოყენებულია ურთიერთობის ოთხი პირობა: 1. თქვენ მოითხოვთ ზავის დადებას და მეგობრული ურთიერთობის დამყარებას, ადიუტანტ სტეპანოვის ჩამოსვლის მერე საომარი მოქმედებები შეწყდა და მშვილობა და-

მყარდა. 2. მოითხოვთ, რომ ვაჭრებმა შეუფერებლად იმოძრაონ, ოღონდ სპარსელების ჯარი ვაჭრებად გადაცმული ნუ შემოვა. ახლა, როცა მშვიდობა დამყარდა, ასეთ მუხანათობას აღარ ჩავიდნენთ, 3. თქვენი მოთხოვნაა, რაიმე უკანონობისას გაუგებრობის მოსახსნელად განმარტება გაკეთდეს, ასეთი რამ ფრიად სასურველი გვგონია, 4. თქვენ გვთავაზობთ წარმომადგენელთა ორმხრივ შეხვედრას ზავის გასაფორმებლად. ასეთი შეხვედრა მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, თუ ცნობილი იქნება ... საზავო პირობები. ამ თემების შეთანხმება უკვე უნდა მოხდეს.

№87, გვ. 422-b

[აბას-მირზას წერილი გრაფ გულოვიჩს]

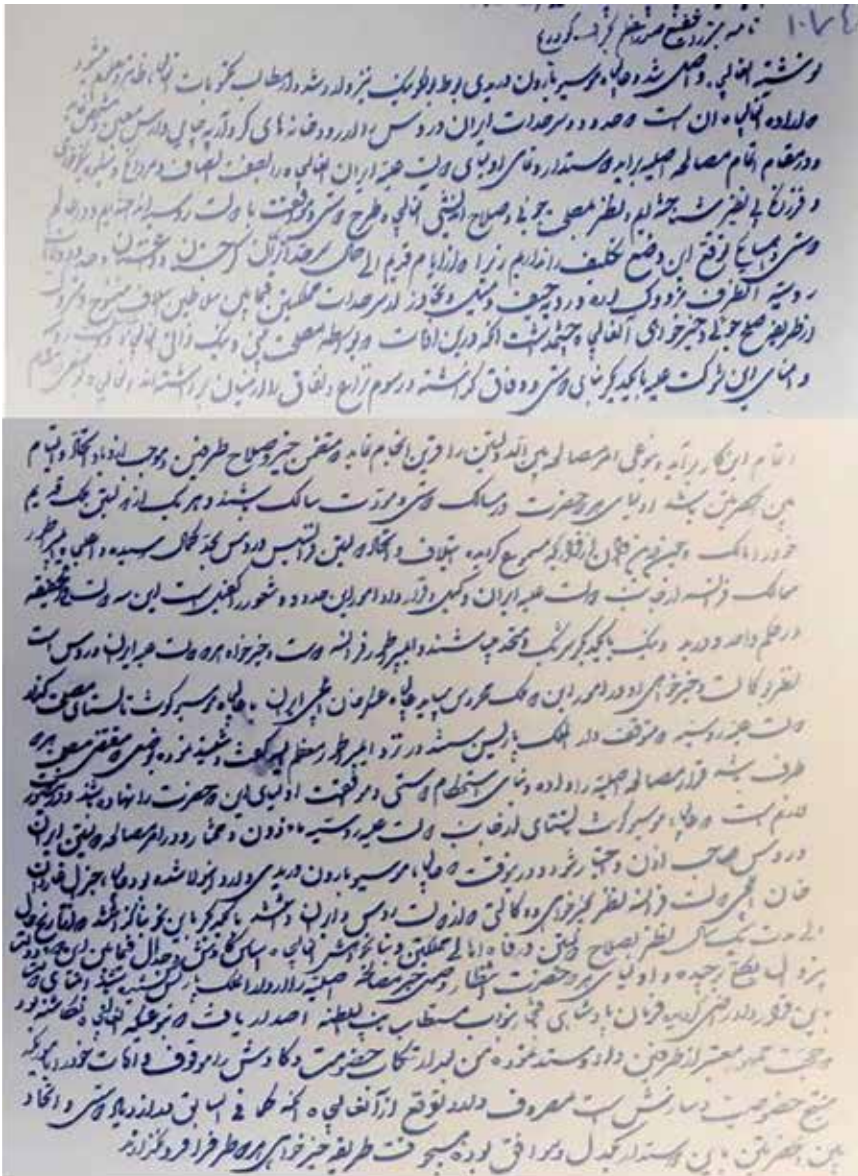

(მოკლე შინაარსი)

თქვენ მწერო, რომ მდინარეები მტკვარი, არაქსი და არფაჩაი ღვთის შექმნილი ბუნებრივი საზღვარია ჩვენ ორ სახელმწიფოს შორის. ... თქვენ წერო, რომ სადავო ტერიტორიებიდან ირანს რაიმე სარგებელი არა ჰქონია და ამიტომ ადვილად უნდა დათმოს, არც რუსეთს ჰქონია სარგებელი და, შესაბამისად, ჯობს, ძველ პატრონს ეკუთვნოდეს. თქვენ გვსაყვედურობო, რომ ელჩს არ გიგზავნით. თუ იქნება კეთილგანწყობილება, ელჩსაც გამოვაგზავნით. თქვენ ამტკიცებო, რომ სპარსეთი არბევდა საქართველოს, ხოლო დაღესტნელები ავიწროვებდნენ რუს ვაჭრებს. ნუთუ მიგაჩნიათ რომ ... ცალკეული შემთხვევები საკმარისი საფუძველია ჩვენი მეგობრობის და საზღვრების დასარღვევად. თქვენ გვაფრთხილებო, რომ საფრანგეთი, რომელმაც რუსეთთან დაამყარა მეგობრული კავშირი, ჩვენთან დადებული პირობებს აღარ შეასრულებს. ჩვენ ... ასეთი არაფერი შეგვიძინებია ... თქვენი დესპანის ბარონ ვრედეს ჩამოსვლის შემდეგ ყველა საქმის წარმართვა საფრანგეთის მთავრობას მივანდით. ხოლო საფრანგეთში ჩვენ ელჩს ასკერ-ხანს დაევალა პარიზში რუსეთის ელჩთან გრაფ ტოლსტოისთან ერთად სამეგობრო ტრაქტატის გაფორმება რუსეთს, საფრანგეთსა და სპარსეთს შორის. ასევე საფრანგეთის ელჩმა თეირანში გენ. გარდან-ხანმა შემოგვთავაზა ჩვენ და ბარონ ვრედეს ერთი წლით საზავო შეთანხმების გაფორმება და ამის შესახებ პეტერბურგში საფრანგეთის ელჩისათვის ... შეტყობინება. ასეთი ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ ბარონი ვრედე და ჩვენი ელჩი ფათჰ-ალი-ხან ყორ-იესაულ ბაში ბრუნდებიან თქვენთან, რათა თქვენც დაადასტუროთ ეს ერთწლიანი ზავი. ხოლო თქვენი უარის შემთხვევაში ფათჰ-ალი-ხანი დაბრუნდება და შეგვატყობინებს.

№88, 83.423-b

მირზა-შაფის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

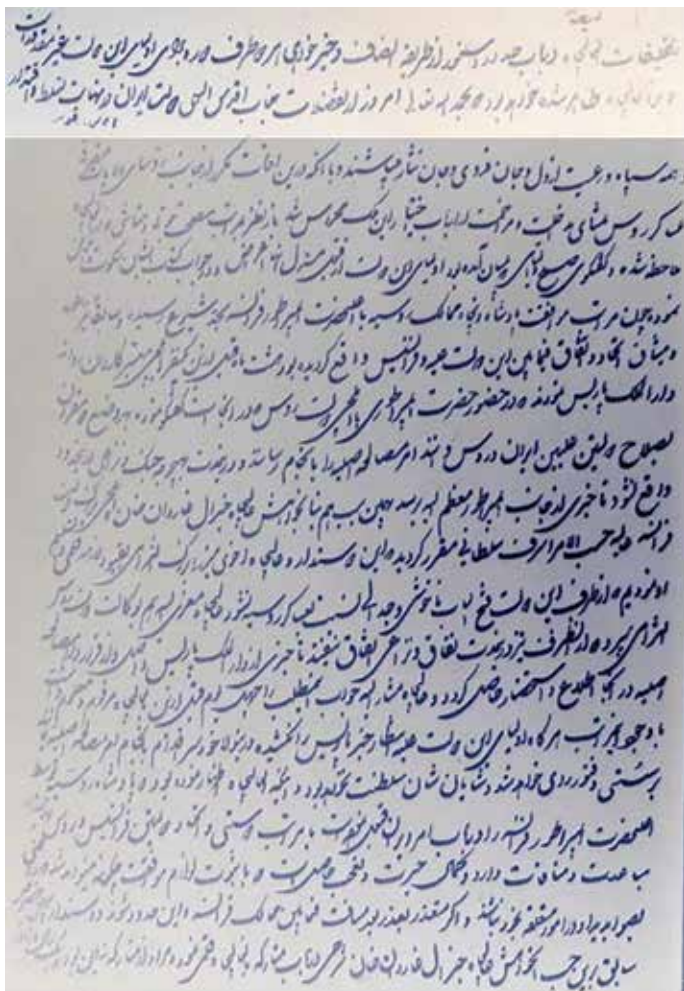
(მოკლე შინაარსი)

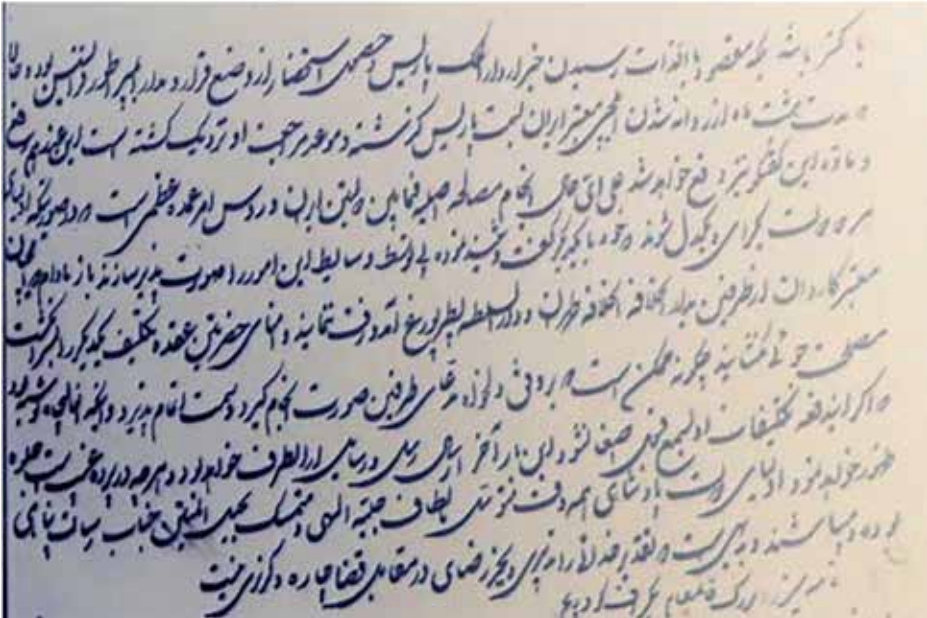
თქვენ მიგაჩნიათ, რომ ირანსა და რუსეთს შორის საზღვარმა უნდა გაიაროს მტკვარზე, არფა-ჩაისა და არაქსზე. თქვენ კეთილგონიერი ხართ და იცით, რომ

ირანსა და რუსეთს შორის საზღვარი საქართველო, დაღესტანი და რუსეთის მიმდებარე ოლქები იყო და მოზღოვის იქით გადიოდა. გარდა ამისა სხვისი მიწების მიტაცება დაუშვებელია. ჩვენი მიზანი კეთილმეზობლობაა ... რუსეთსა და საფრანგეთს შორის სამეგობრო ურთიერთობის დამყარების შემდეგ საფრანგეთის იმპერატორი უფლებამოსილია სპარსეთსა და რუსეთს შორის საღმრთოკაცო ხაზის გატარებაზე. ამ სამმა ქვეყანამ უნდა მოილაპარაკოს. ჩვენი ელჩი ასკერ-ხანი უნდა მოელაპარაკოს საფრანგეთში რუსეთის ელჩს ტოლსტოის ზავის პირობებზე, ამავე თემებზე საფრანგეთის ელჩი გენ.გარდანი ელაპარაკა ბარონ ვრედეს და დროებითი ზავის დადების შემდეგ შეთანხმდნენ, რომ საბოლოო ხელშეკრულება პარიზში გაფორმდებოდა.

№89, გვ.424

[მირზა-შაფის წერილი გრაფ გუდოვიჩს.]

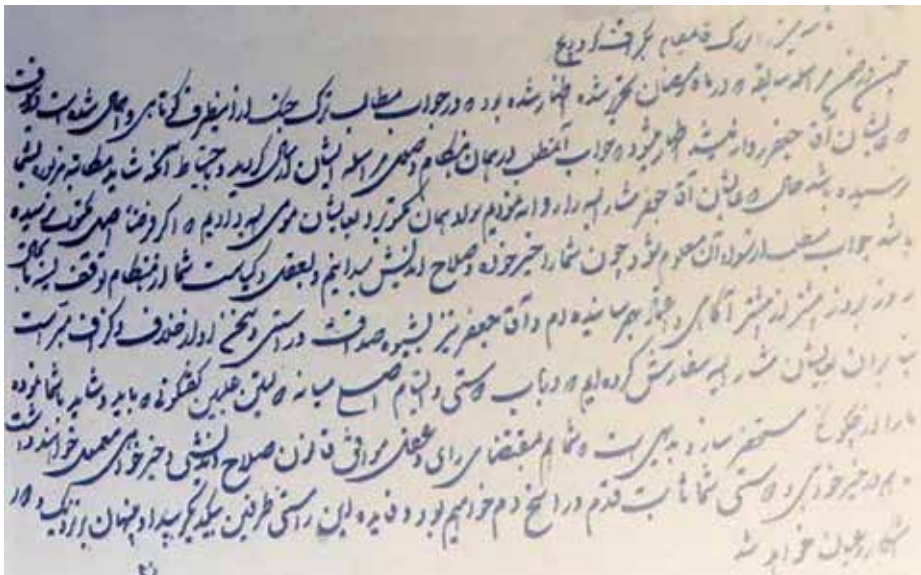

(მოკლე შინაარსი)

თქვენი წინადადება საზღვრის შესახებ მიუღებელია ჩვენთვის. ჩვენ მზადა ვართ თავგანწირვით დავიცვათ ჩვენი საზღვრები. ამჟამად რუსეთი და საფრანგეთი დაზავდნენ და ჩვენ გავგზავნეთ ელჩი რათა ერთად გადაწყვიტონ სპარსეთ-რუსეთის საზღვრის საკითხი და მანამდე კი შეწყდეს საომარი მოქმედებები. ამაზე ჩვენ გამოვთქვით თანხმობა და თქვენგანაც იმავეს ველოდებით. თქვენ გვატყობინებთ, რომ რუსეთის იმპერატორმა არ მიიღო საფრანგეთის იმპერატორის წინადადება სპარსეთის შესახებ. ეს ჩვენ განცვიფრებას იწვევს, რადგან ეს ზავი მეტად მნიშვნელოვანი რამაა. თქვენი წერილის მიხედვით, ეს საბოლოო პასუხია და მომავალი სრულიად ბუნდოვანი რჩება.

№90, გვ.425

ყაემყამის მირზა-ბოზორგის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

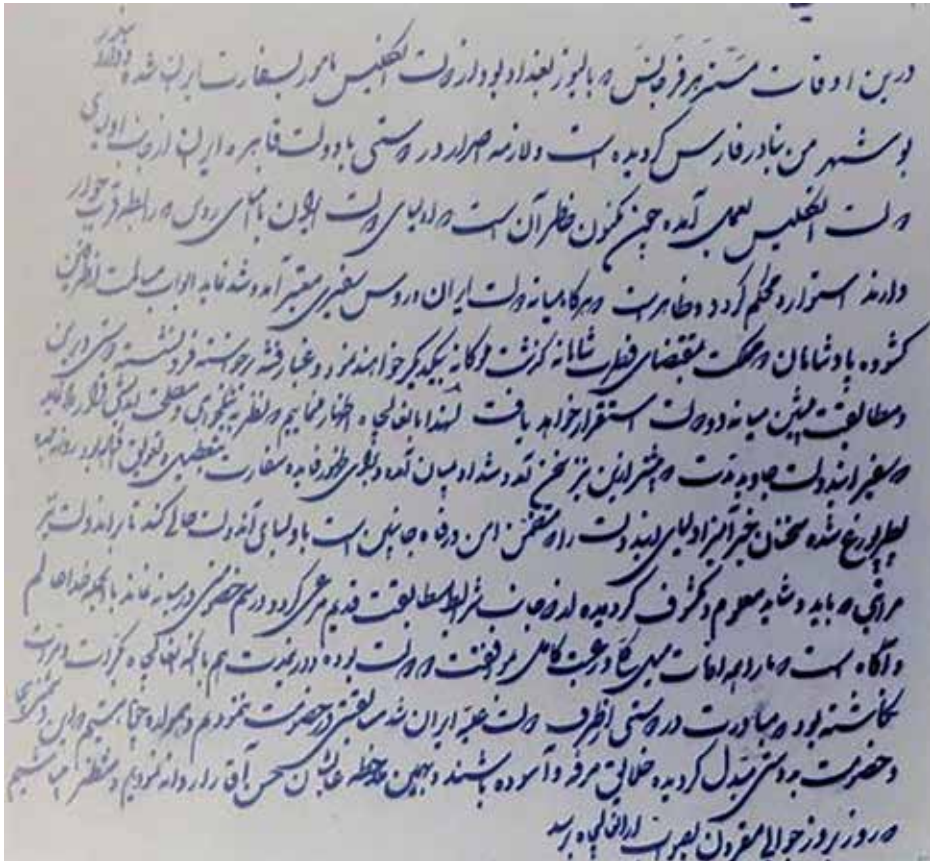

რადგან ძველ წერილში, რომელიც რამაზანის თვეში იყო დაწერილი, ნათქვამია, რომ ჩვენს პასუხში ომის შეწყვეტის საკითხი მიჩქმალული და გამოტოვებულია, ამჟამად, როდესაც მაღალადგილოვანი ალა-ჯაფარი მოდის, გამოირკვა, რომ პასუხი ამ თემაზე იმ დროს მოვიდა [როცა] მათი წერილი გაგზავნილი იყო და, სიფრთხილის გამო, ვინაიდან შესაძლოა, რომ ხსენებულმა წერილმა თქვენამდე ვერ მოაღწიოს, ახლა, როცა მაღალადგილოვანი ალა-ჯაფარი ზემოხსენებულს გავუგზავნეთ, ასლი იმ წერილისა იმ ხსენებულ მაღალადგილოვანს (=ალა-ჯაფარს) მივეცით, რათა თუ ვინიცობაა წერილის დედანმა ვერ მოაღწიოს, კითხვებზე პასუხი იმ ასლიდან გახდეს ცნობილი. და რადგან თქვენ გთვლით კეთილმოსურნედ და კეთილგანწყობილად და თქვენი ჭკუისა და გამჭრიახობის შესახებ [კავკასიის] ხაზზე (ლინიაზე) ყოფნის ჟამს, ვიდრე დღემდე, ყოველდღიურად ბევრზე უმეტესი ცნობა და მტკიცებულება მივიღეთ და ალა-ჯაფარიც, რომელიც გამოირჩევა გულწრფელობითა და გულახდილობით და მისი სიტყვა ტყუილისა და უაზრობისგან თავისუფალია, ამის საფუძველზე ზემოხსენებულ მაღალადგილოვანს დავავალეთ, რომ თქვენთან იქონიოს ორ მაღალ სახელმწიფოს შორის ჭეშმარიტი მეგობრობისა და მშვიდობის შესახებ საუბარი, რომელიც საჭიროა და შესაძლებელია და ჩვენც ამ [მოლაპარაკების] ვითარებათა შესახებ ცნობები მოგვაწოდოს. ცხადია, რომ თქვენც აზრისა

და გონიერების შესაბამისად, კანონის თანახმად კეთილმოსურნეობას და კეთილგანწყობას გამოიჩინებ. ჩვენც, აგრეთვე, თქვენს მიმართ კეთილგანწყობასა და მეგობრობაში მტკიცე და შეუდრეკელი ვიქნებით და პირდაპირი ხილული თუ ფარული სარგებელი ამ გულწრფელობისა ორივე მხარისთვის მახლობელისა თუ შორეულისთვის აშკარა და ნათელი გახდება.

№91, გვ.425 b

[მირზა-ბოზორგის წერილი გრაფ გუდოვიჩს]

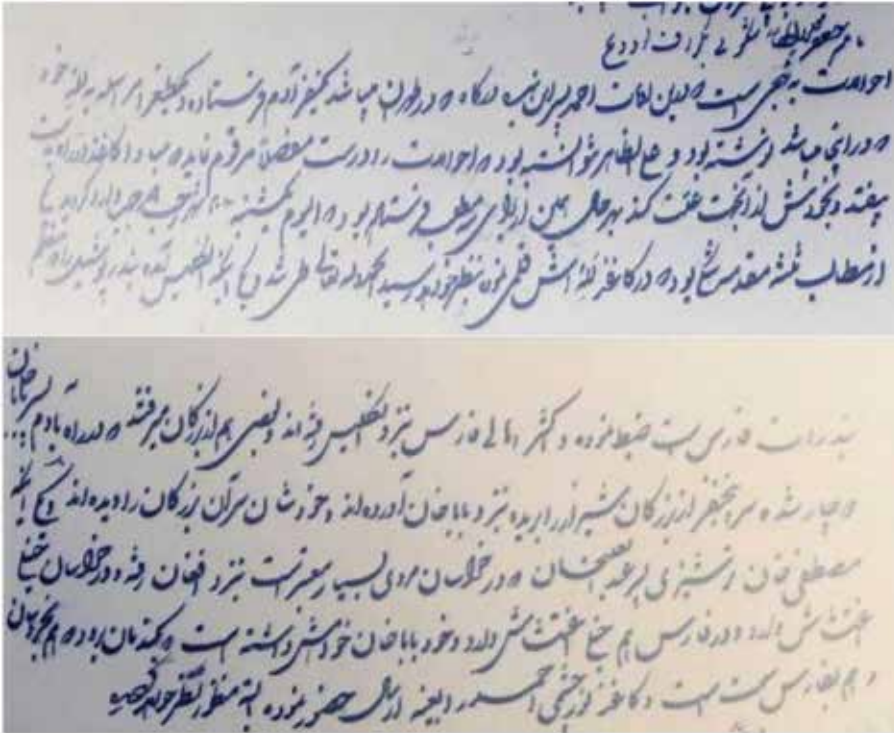

... ამჟამად მისტერ ჰარფორდ ჯონსი, რომელიც ბაღდადში კონსულად იყო, ინგლისის სახელმწიფოსგან გაგზავნილი იქნა ირანის საელჩოში და ბენდერ-ბუშერში ფარსის ნავსადგურების გავლით მივიდა და ირანის ძლევამოსილ სახელმწიფოსთან მეგობრობაში ინგლისის სახელმწიფოს მესვეურთა მხრიდან აუცილებელი სიმტკიცე გამოავლინა, რომლის აზრი ისაა,

რომ ირანის სახელმწიფოს მესვეურებმა, რომელთაც ახლო მეზობლური ურთიერთობა აქვთ რუსეთის წარმომადგენლებთან, განამტკიცონ და გაამყარონ [ეს ურთიერთობა] და აშკარაა, რომ იმ შემთხვევაში, თუ ირანის სახელმწიფოსა და რუსეთს შორის [ვინმე] ღირსეული ელჩი იქონიებს მისვლა-მოსვლას, დაზავების კარი ორივე მხრიდან გაიღება [და] ორი სამეფოს ხელმწიფენი ხელმწიფეთა ბუნების შესატყვისად იმოქმედებენ [და] ერთმანეთს მეფურად მოექცევიან და უთანხმოების ცდუნების მტვერს დააცხრობენ [და] ძველ მეგობრობასა და ურთიერთთანხმობას ორ სახელმწიფოს შორის დაამყარებენ. ამიტომ გვჯერა თქვენი აღმატებულებისა, რომ კეთილგანწყობასა და კეთილმოსურნეობას გამოიჩინო, რომ ჩვენს ქვეყნის ელჩი, რომლის შესახებ ადრეც ხშირად გვისაუბრია, [და] ელჩობის იმტერესებიდან გამომდინარე, [მისთვის ელჩობის] შეჩერება და გადავადება მოხდა, [ეს ელჩი] ქალაქ პეტერბურგისკენ გაემშუროს. [და] ამ სახელმწიფოს მესვეურ ამირათა კეთილ სიტყვებს, რომლებიც შეეხება ორივე მხარის უსაფრთხოებასა და კეთილდღეობას, იმ სახელმწიფოს მესვეურებისათვის განმარტავს, [რომ] სანამ იმ სახელმწიფოსათვისაც ვითარებანი, რომელიც საჭიროა და შესაძლოა, ცნობილი და გამჟღავნებული გახდება, მსგავსად ძველებურისა, ორი მხრიდან შეთანხმება შედგეს. და უთანხმოება მათ შორის არ დარჩეს. ერთი სიტყვით – ალაჰმა იცის და უწყის – რომ ჩვენ ყველა დროში ორი ქვეყნის ურთიერთთანხმობის დიდად მოსურნე და ფრიად მონდომებული ვიყავით და ამ ხანებში აგრეთვე იმგვარად, როგორც თქვენი აღმატებულება მრავალჯერ ამბობდით რომ მეგობრობის წამოწყება ირანის დიდებული სახელმწიფოს მხრიდან იყო [და] განხეთქილებაშიც არ ვეჯიბრებით და მუდამ ვცდილობთ, რომ ეს უაზრო მტრობა და უთანხმოება მეგობრობად შევცვალოთ [და] ხალხი უზრუნველყოფილი და მშვიდი გახდეს და ამაზე სამეთვალყუროდ მაღალადგილოვან ჰასან-ალას გამოვგზავნით და მომლოდინე ვიქნებით, რომ ყოველდღიურად ჭეშმარიტებასთან მიახლოებული პასუხი თქვენი აღმატებულებისგან მივიღოთ.

№92, გვ.425 b

ჯაფარ-ყული ხან შაქელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს

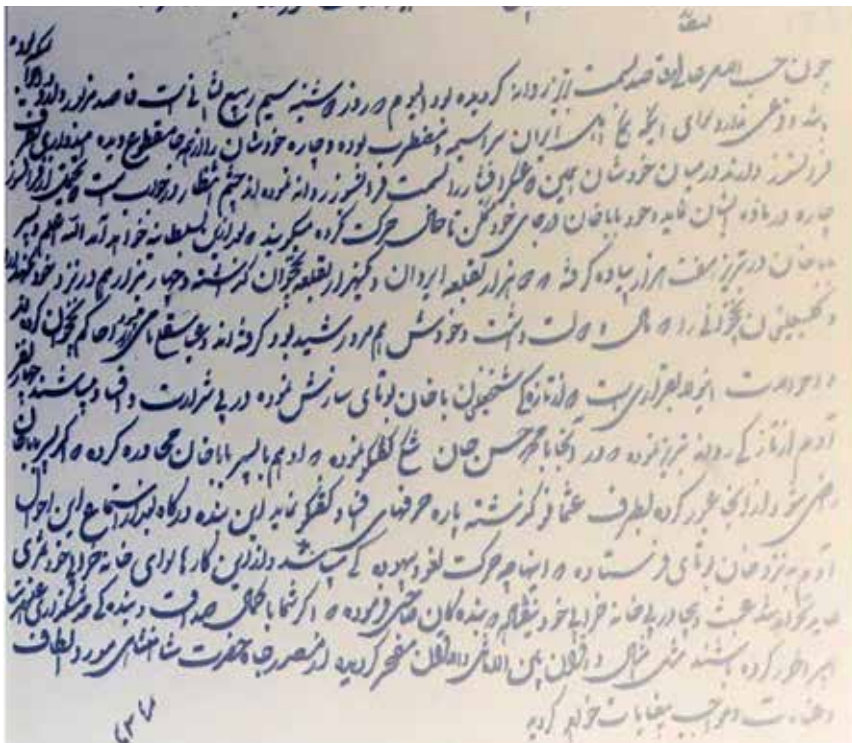

... ვითარება იმგვარია, რომ ამჟამად ამ სასახლის მონის(=ჩემმა) ვაჟმა აჰმადმა, რომელიც თეირანში იმყოფება, ერთი კაცი გააგზავნა და თავის ლალას(აღმზრდელს) რომელიც აქ არის, წერილი მოსწერა და, როგორც ჩანს, არ შეუძლია, რომ ამბები სწორად [და] დაწვრილებით მოიწეროს, რათა, ღმერთმა ნუ ქნას, რომ გაგზავნილი ქალაქი გზაში ხელიდან დავარდეს და თვითონ ამის გამო იზარალოს. ყოველ შემთხვევაში ეს სამი ამბავი გამოგზავნა, რომელიც შაბათ დღეს, 26 რაჯაბის თვეს მოვიდა. სამიდან ერთი საკითხთაგანი შაქის საქმეა, რომელიც მისი ლალას წერილში წერია. ისე ჩანს – მაღალი ალაჰის წყალობით – [გზა] დაძლეულია. და ერთი [ამბავიც] ისაა, რომ ინგლისელები მოვიდნენ [და] ბენდერ-ბუშერი, რომელიც უდიდესი ნავსადგურთაგანია ფარსისა, დაიკავეს და ფარსის მოსახლეობის უმეტესობა ინგლისელებს მიუვიდა და დიდებულთაგანაც ზოგიერთი ეახლა. რამდენიმე მათგანი გზაში ბაბა-ხანის ვაჟის კაცებს გადაეყარნენ, [და მათ] ხუთ კაცს შირაზის ამ დიდებულთაგან თავი მოკვეთეს [და] ბაბა-ხანთან გააგზავნეს, და თვითონ იმ დიდებულთა თავები იხილეს. და ერთი [ამბავიც] ისაა, რომ მოზაფარ-ხან თარშიზელი, ვაჟი აბ-

დულალი-ხანისა, რომელიც ხორასანში დიდად პატივცემული ადამიანია, ავღანეთში წავიდა და ხორასანში ძლიერი არეულობაა და ფარსშიც ძლიერი არეულობაა, და თვითონ ბაბა-ხანს სურვილი აქვს, რომ ქენდემანში წავიდეს, რადგან ხორასანსა და ფარსს შორის არის. და წერილს თვალის სინათლე აჰმადს გაახლებ. უეჭველად მიზანს მიაღწევს.

№93, გვ.426

[ჯაფარ-ყული-ხან შაქელის წერილი გრაფ გუდოვიჩს]

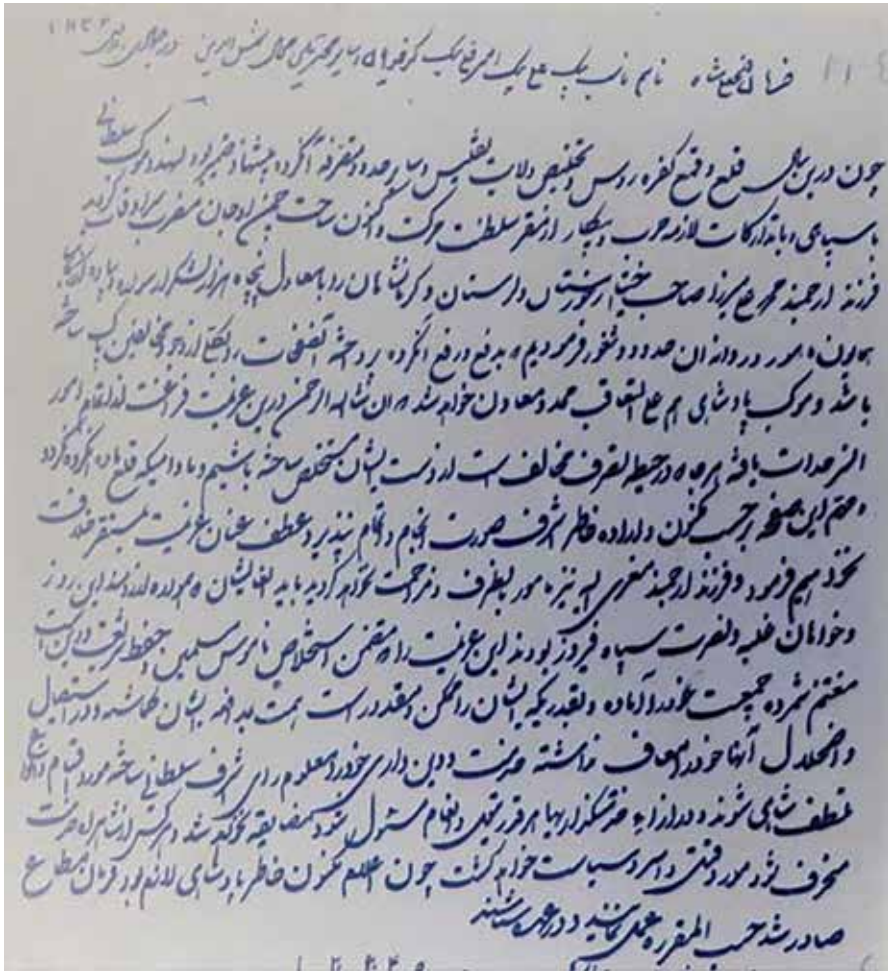

(მოკლე შინაარსი)

თქვენი რჩევით თავრიზში გაგზავნილმა ჯაშუშმა 3 რაბი ულ-სანის ჩამოიტანა ამბავი, რომ სპარსელები უკიდურესად არიან შეშფოთებულნი და მხოლოდ ფრანგების იმედი აქვთ. ასკერ-ხან ავშარი სპარსეთის სამეფო კარმა გააგზავნა პარიზში დახმარების სათხოვნელად. თვითონ ბაბა-ხანი სულთანზე ელოდება პასუხს, ბაბა-ხანის ვაჟმა თავრიზში შეკრიბა 7000-იანი ლაშქარი, საიდანაც 2000 ერევნის ციხეში გაუშვა, 1000 ნახჭევანში. ქელბ-ალი-ხან ნახჭევნელი შეპყრობილია და მის ნაცვლად დაინიშნა აბას-ყული. ამასობაში შიხ-ალი-ხანი ისევ დაუკავშირდა ხამშუტაის. იგი ცდილობს ბაბა-ხანის ვაჟის გადაბირებას და თურქეთიდან რუსეთის წინააღმდეგ ინტრიგებში ჩაბმას.

№94, გვ.426 b

ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი ნასიბ ბეგს, ალი ბეგს, ამირ-ყოლი ბეგს
ქედხოდეზს და შამშადილის სხვა პატივცემულ უზუცესებს ჯუმადა
ალ-ავალ 1224 წ. (VI-VII.1809)

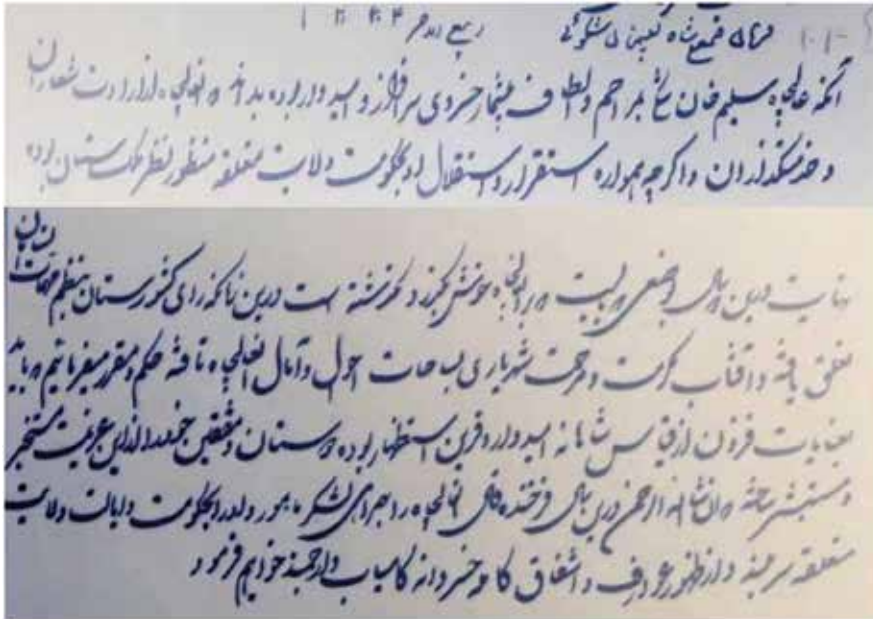

... ვინაიდან ამ წელიწადს ურჯულო რუსების ხოცვა-ჟლეტა და თბილისის ველაეთისა და იმ ჯგუფის მიერ დაპყრობილი სხვა საზღვრების გაწმენდა სინდისის კარნახი იყო, ამიტომ სულთნის (=ჩვენი) ამაღლა ჯართან ერთად, ბრძოლისა და შერკინებისათვის სათანადოდ აღჭურვილი დედაქალაქიდან ამოძრავდა და მაშინვე უჯანის ველზე ბანაკად კარგები დასცა ჩენი ძვირფასი ვაჟი მოჰამად-ალი მირზა სრულუფლებიანი მბრძანებელი

ხუზესთანისა და ლორესთანისა და ქერმანშაჰისა, მხედართა და ქვეითთა-
გან [შემდგარი] 50 000-იანი ლაშქრით უზენაესი უზანგისგან გაგზავნილი
იქნა და იმ საზღვრებთან მისვლა ვუბრძანეთ, რათა მოსპობა და განადგუ-
რება იმ ჯგუფისა დაასრულონ [და] ის ოლქი სრულიად გაასუფთაონ მო-
წინააღმდეგეთაგან. და ფადეშაჰის ამაღამაც დახმარება და მხარდაჭერა
აღმოუჩინოს დევნაში, რათა – თუ ინებებს მოწყალე ალაჰი – ამ განზრახ-
ვაში ამ საზღვრების საქმე წარმატებით დასრულდეს. [და] ყველა ადგილს,
რომელიც [მათი] სამფლობელოს საზღვრებშია, მათი ხელიდან გავათავი-
სუფლებთ. და მანამდე სანამ ის ჯგუფი ძირფესვიანად არ განადგურდება
და ეს მნიშვნელოვანი საქმე ფარული თუ დაუფარავი კეთილშობილი აზრე-
ბის შესაბამისად არ დასრულდება, გამგზავრების აღვირს სახალიფოს დე-
დაქალაქისკენ არ მივმართავთ. და შვილი ზემოხსენებული პატივცემულისა
(=ჩვენი) წარგზავნილი იმ მხარეს, შემაწუხებელი არ იქნება. საჭიროა,
[რომ] იმ მაღალადგილოვნებმა, რომლებიც მუდამ ოცნებობენ ამ დღეზე
და [ჩვენი] ძღვევამოსილი ჯარის გამარჯვებისა და ტრიუმფის მოსურნენი
არიან, ეს გამგზავრება რომელიც გულისხმობს მუსლიმთა ღირსების გადა-
რჩენასა და შარიათისა და სარწმუნოების დაცვას, თავისი ხალხისთვის აშ-
კარად სასარგებლოდ მიიჩნიონ. და რამდენსაც შეძლებენ თავის დასაცავად
ძალა მოიკრიბონ და მათ მოსპობასა და განადგურებაში თავს ნუ დაზოგა-
ვენ და თავისი მსახურება და ღვთისმოსაობა [ჩვენი] ხელმწიფური კეთილ-
შობილების წინაშე გამოიჩინონ, [რაც] გახდება საფუძველი შაჰური წყალო-
ბის გამოხატულებისა. და [ამ] მსახურებათა საზღაურად რამდენიც არ უნდა
ეკუთვნოდეთ თიული თუ [სხვა] გასამრჯელო, შეფერხება არ იქნება. და
თუკი ვინმე შაჰის მსახურების გზიდან გადაუხვევს, [ეს] მიზეზი გახდება სი-
კვდილის და დატყვევების და [სიკვდილით] დასჯისა. როცა ფადეშაჰის
საგანგებო შეტყობინება აუცილებელი გახდება, სავალდებულო ფირმანი
გამოქვეყნდება. თანახმად ნაბრძანებისა იმოქმედონ და სავალდებულოდ
სცნონ [ამის შესრულება].

№95, გვ.426 ბ

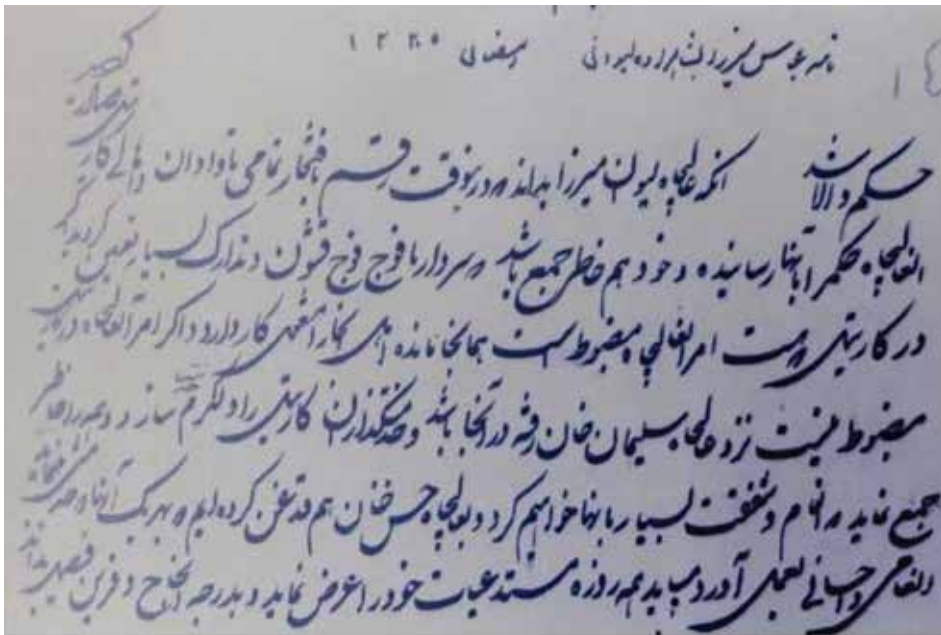
ფათჰ-ალი შაჰის ფირმანი სელიმ ხან შაქელს რაბი ალ-ახირა
1224 წ. (V-VI.1809)

... [გამოიცა მაღალი ფირმანი] იმის შესახებ, რომ მაღალადგილოვანმა სალიმ ხან შაქელმა აურაცხელი ხელმწიფური სიკეთითა და წყალობით გაბედნიერებულმა და დაიმედებულმა იცოდეს, რომ ჩვენი აღმატებულება (=ჩვენი) წესებისადმი ერთგულად და მსახურად [გთვლით] და თუმცა მუდამ მიზნად [გვექონდა] თქვენი კუთვნილი ქვეყნის [თქვენს] მფლობელობაში დამტკიცება და მოკუთვნება მსგავსად დაკავებული მამულისა, [მაგრამ] ამ ორ წელიწადში როგორც დადგენილის თანახმადაა საჭირო, მისი აღმატებულებისათვის სასურველი სახით არ გაკეთდა. ამჟამად, როცა ქვეყნისმპყრობელის (=ჩემი) აზრი იმ ქვეყნების მნიშვნელოვან წესრიგზეა მიპყრობილი და ხელმწიფური წყალობისა და პატივის მზე მისი აღმატებულების გრძნობების და იმედების სივრცეს გააბრწყინებს, [ამის] დაკანონება და დადგენა გვიბრძანებია, რომ საჭიროა შეუდარებელი ხელმწიფური კეთილგანწყობის გამო დახმარების მოიმედე და მომლოდინე იყოთ. [და] თქვენი მეგობრები და მოკავშირეები ამ განზრახვის მომლოდინე და მოხარული გახადოთ, რათა – მაღალი ალაჰი მოწყალეა – ამ ბედნიერ წელიწადს მისი აღმატებულება ლაშქრის თანხლებით გაგზავნილი [იქნება] მისი კუთვნილი ველაეთის მფლობელად და მმართველად და ხელმწიფური დაჯილდოებით და სრული თანაგრძნობით ბედნიერსა და მოსილს გაგზადით.

№96, გვ.427 b

ჰოქმი აბას-მირზასი ლევან ბატონიშვილს, რამაზანი 1225 (IX-X.1810)

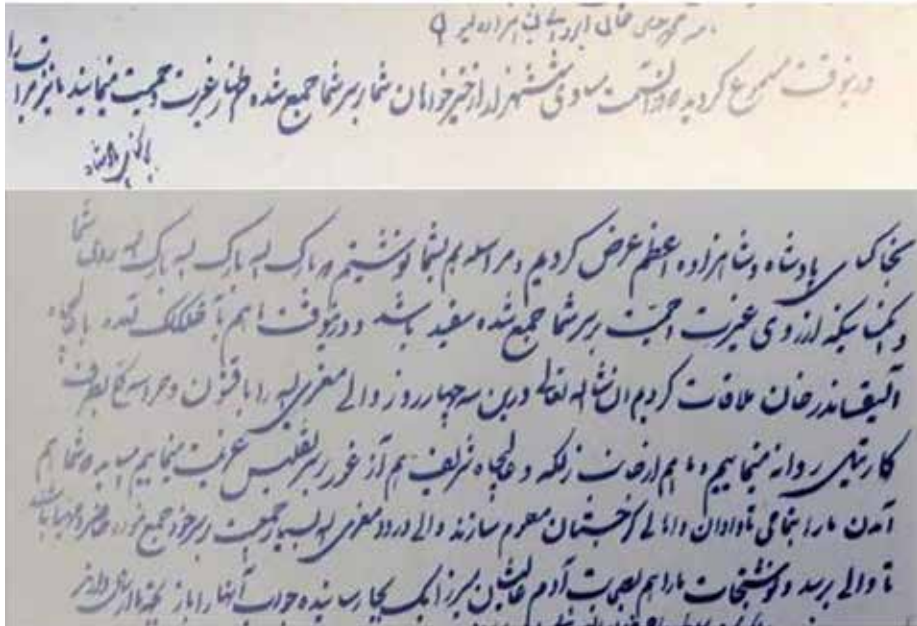
გამოვიდა მაღალი ჰოქმი იმის შესახებ, რომ მაღალადგილოვანმა ლევან მირზამ იცოდეს, რომ ამჟამად სრულიად ქართლის თავადებისა და ხალხის სახელზე ბრძანება გამოიცა, თქვენმა აღმატებულებამ [ეს] ჰოქმი მათ გადაუგზავნეთ და თვითონ მშვიდად იყავით, რომ სარდალი ჯარითა და მრავალი მზადებით [თქვენთვის] დამტკიცებულია. თუ ქართლში, სადაც იმყოფებით, თქვენი აღმატებულების მდგომარეობა მყარია, ყველა იქ დარჩენილი ხალხი საქმით დააკავეთ და თუ თქვენი აღმატებულების საქმე ქართლში მყარი არაა, მაღალადგილოვანი სულეიმან ხანის წინაშე წადი და იქ იყავი და ქართლის მსახურება ბეჯითად გასწიე და ყველა დააიშვებ, რომ ჯილდო და წყალობა მათ მიმართ უხვი იქნება, და მაღალადგილოვან ჰუსეინ ხანს აგრეთვე განკარგულება მივეცი, რომ ყველა მათგანი ვინც მსახურება გასწია დასაჩუქრდეს და ნაწყალობევი გახდეს. საჭიროა, ყოველდღე თქვენი სურვილები შეგვატყობინოთ და ნელ-ნელა დაიკმაყოფილებთ მოთხოვნილებებს და სათანადო გადაწყვეტილებას მიიღებთ.

და მშვიდობის შესახებ ბრძანებას მწეროთ, რომ დაუსაბამო სიბრძნემ და უკვდავმა ძლიერებამ მდინარე არაქსი ორ ქვეყანას შორის მეგობრობისა და მშვიდობის საზღვრად და მიჯნად მტკიცედ დაამკვიდრა. თუკი დაუსაბამო სიბრძნეს აღიარებთ და მდინერე არაქსი, რომლის არსი წყალია, საფუძველს უყრის მეგობრობისა და დაზავების საზღვრებს ორ ქვეყანას შორის და მეგობრობას ამ საფუძველთან აკავშირებთ, რატომ დაუსაბამო სიბრძნეს და უკვდავ ძლიერებას საზღვრების შესახებ არ ირწმუნებთ და მის ქმნილებას იალბუზის მთას, რომლის სიმაღლე ასი მილია ხოლო სიგანე და სიმაღლე 500 მილია და დროთა და ჟამთა სვლისაგან და თვით სამყაროს დასასრულამდე საწუთროს უკუღმართობის ვერანაირი ქარიშხალი მის შეცვლასა და გადაკეთებას ვერ შეძლებს. და დასაბამიდან სამყაროსი და ადამიანის [გაჩენიდან] მყარი საზღვარი და მიჯნა [სამყაროს] შემოქმედი ღმერთის დამკვიდრებულია, [ამას] ყურადღებას არ აქცევთ და მის სიმყარეს და სიმტკიცეს არ ითვალისწინებთ, ხოლო ამ არამყარი და მოძრავი წყლის, რომელიც ყოველ დღე მოვლენათა ღრუბლების მოძრაობისა და უბედურებათა ტალღების მღელვარების [გამო], ათასგვარ ნაკლსა და ხინჯს ითვისებს და [ორ] ქვეყანას შორის მეგობრობისა და დაზავების საზღვარს და მიჯნას [მასზე] ავლებთ. ამ მეგობრობის სიმტკიცე და ურღვეობა საზღვრისა და მიჯნის ასეთი სიმშვიდის და სიწყნარის გამო აშკარა და ნათელი ხდება. ჩვენი მიზანი ის იყო, რომ დღეს თქვენმა აღმატებულებამ და ჩვენ ამჟამად მივალწით, რომ ერთმანეთის მეშვეობით ისეთი საქმეები ვაკეთოთ, რომ ეს ყველა უთანხმოება ორი ქვეყნისა ზავად და მშვიდობად ვაქციოთ [და] მარად ჟამს კეთილი სახელი თქვენი და ჩვენი იარსებებს. დაბოლოს, ისიც ცნობილია, რომ მეგობრობა და თანხმობა ამ ორი ქვეყნისა გარდუვალი არ იქნება, არამედ უეჭველია, რომ ისე იქნება, როგორიცაა ღვთის ნება და შეცვლა და გადასხვაფერება მას არ შეეხება. არა უშავს რა. ეს ხომ ირანია, რომელსაც წინა საუკუნეებში მრავალჯერ აწიოკებდნენ თურქები აზერბაიჯანის ამ მხრიდან, ხოლო ხორეზმელი და თურქესტანელი ქვეწარმავალი უზბეკები და თურქმენები ხორასნის იმ მხრიდან წინააღმდეგობას და დაუმორჩილებლობას გვიწევდნენ და თითოეულის მხრიდან დაპყრობის შედეგად რამდენიმე ოლქი ამ ორ საზღვართან დაიკავეს. 6 თუ 7 წელი დაპყრობილი და დამორჩილებული ჰქონდათ [და] თავის სამფლობელოებს შეუერთეს. თუმცა კვლავ ღვთის სიბრძნემ ირანული ცეცხლის მფრქვეველი და ცეცხლში ნაწრთობი მახვილები მიმართა გველეშაპის [წინააღმდეგ], რომელიც მათი არსებობის და კვალის თივის ზვინს ცეცხლს უკიდებდა, დაუღალავი [ბრძოლით] კვალი მათი კვალთაგან არ დასტოვეს და რამდენი სისხლის მდინარემ გაიარა ირანის ამ მიწის დაპყრობისა და დამორჩილებისათვის ბრძოლის დასაწყისში. – ღვთის წყალობით – მსურველები ამ მიწა-წყლის დაპყრობის და დამორჩილებისა ხანამშრალი და ხელცარიელი ბრუნდებიან. – მაღლობა ალაჰს – იგივეა ღმე-

რთი და იგივეა ხალხი და ირანი. არავითარ შემთხვევაში საფიქრალი და სადარდებელი არაფერია. და – ღმერთმა ქნას – დაუსაბამო სიკეთე თავის დროზე მოგვეფინება და მტრების ძალადობისა და ბიწიერების კვალი იმ მიწა-წყლიდან სამართლიანად ერთი თვალის დახამხამებაში მოისპობა და გაქრება.

№98, გვ.428

ერევნის სარდარის მოჰამმად-ჰოსეინ ხანის წერილი
ლევან ბატონიშვილს

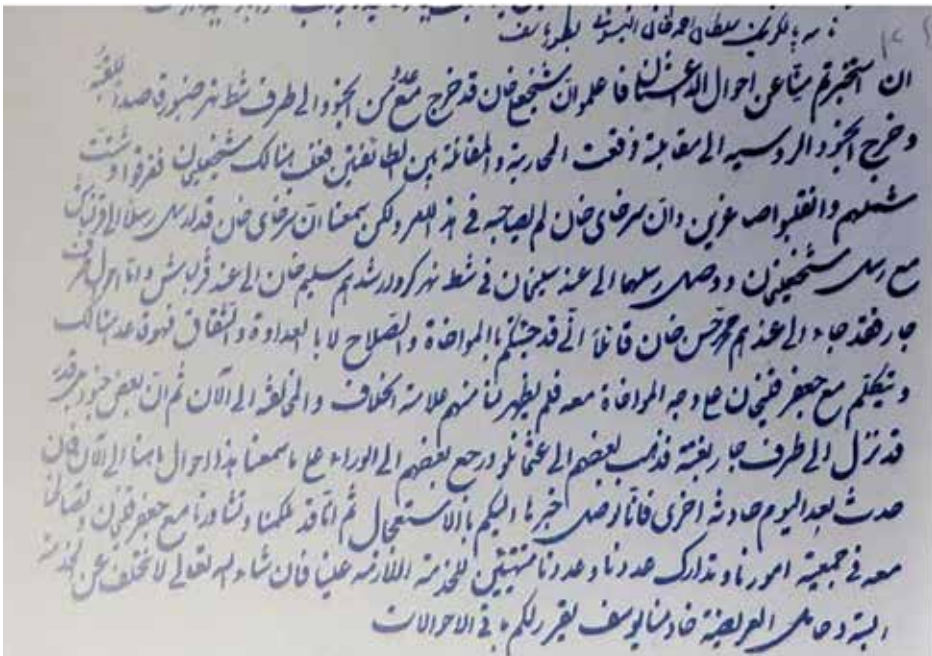

... ამჟამად შევიტყუეთ, რომ იმ საზღვრებში 6000 თქვენი კეთილის მოსურნე თქვენს გამო იკრიბება [და] მონდომებასა და თავგამოდებას გამოხატავენ. ჩვენც [ეს] ვითარება დიდებული ფადეშაჰისა და შაჰზადეს ფეხთა მტვერს მოვახსენეთ და წერილიც მოგწერეთ, რათა – ალაჰმა დაგლოცოს, ალაჰმა დაგლოცოს, ალაჰმა დაგლოცოს – რომ თქვენი სახე და იმ კაცებისა, რომლებიც პატიოსნებისა და კეთილშობილების სახით თქვენს წინაშე თავს იყრის, პირნათელი იყოს და ამჟამად ჩვენც ახალქალაქში მოვალთ [და] მაღალადგილოვან ალექსანდრე-ხანს პატივით შევხვდებით – მაღალმა ალაჰმა ინებოს – ამ სამ-ოთხ დღეში ზემოხსენებულ ვალის მრავალრიცხოვანი ჯარით და მცველებით ქართლის მიმართულებით გავგზავით და ჩვენ წალკის მხრიდან ხოლო მაღალადგილოვანი შარიფ ფაშა აწყურის მხრიდან

თბილისისკენ გამოვემართებით. საჭიროა, რომ თქვენც ჩვენი მოსვლა საქართველოს ყველა თავადს და ხალხს აცნობოთ და ზემოხსენებული [ვალის] მოსვლამდე ბევრი ხალხი თქვენთან შეკრიბოთ [და] მზად იყოთ ვალის მოსვლისათვის და ჩვენს წერილებს ჩვენი კაცის მაღალადგილოვანი აღა-მირზა ბეგის ხელით გაახლებთ [და] თქვენი პასუხი ჩვენთვის უკან ჩვენ გამოგვიგზავნეთ.

№99, გვ.428-b

ელისუს [მფლობელის] პოლკოვნიკ სულთან აჰმედ-ხანის წერილი
გენერალ გორმასოვს

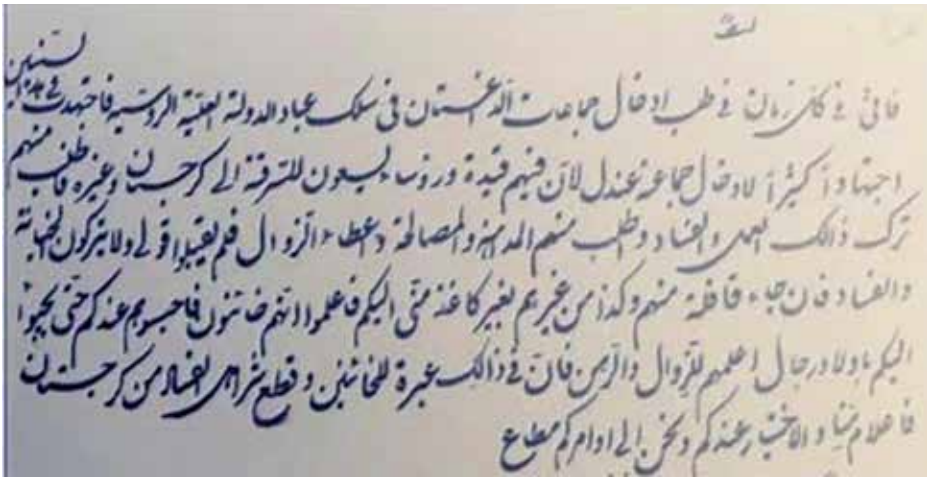

(მოკლე შინაარსი)

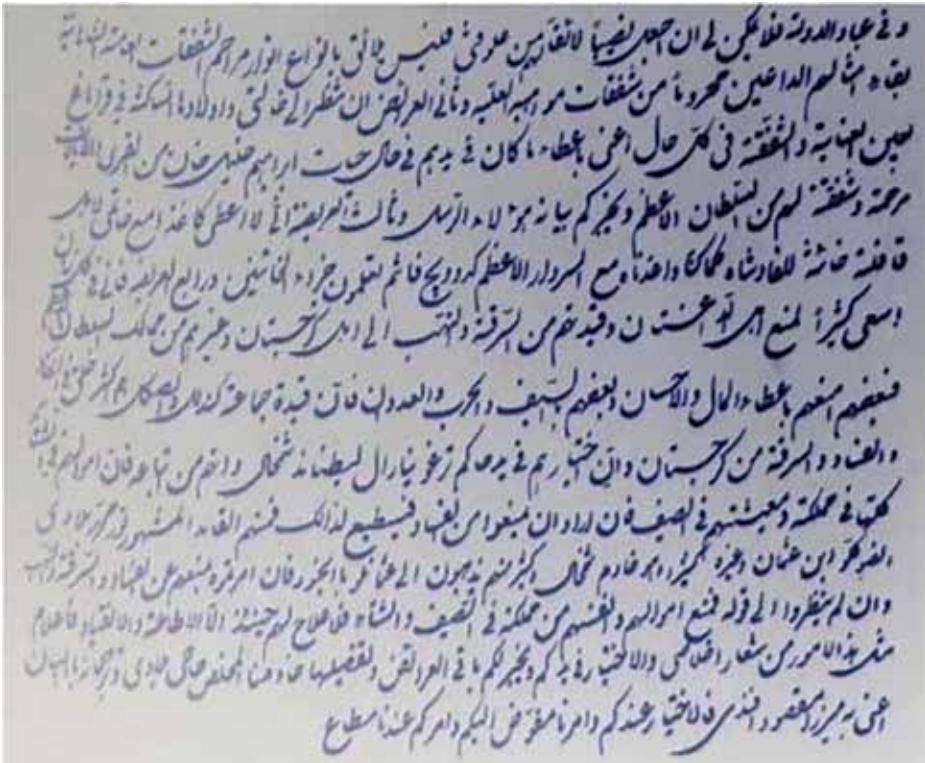
დაღესტნელი შიხ-ალი-ხანი მდ.სამურიდან აპირებდა ყუბისკენ გადასვლას. აქ მოუხდა ბრძოლა რუსებთან, დამარცხდა და გაიქცა. სურხაი-ხანმა სპარსელებთან ხალხი გააგზავნა დასაზავებლად. მემედ-ჰასან ხანი ჩავიდა ქარში და ჯაფარ-ყული ხანთან მოლაპარაკებები დაიწყო.... მოულოდნელად ქარში მოვიდა ბულ-ყადარის რაზმი. ამჟამად ჯაფარ-ყული ხან შექელთან ერთად მზადა ვართ გე მსახუროთ.

№100, გვ.429

[ელისუს სულტნის პოლკოვნიკ აჰმად ხანის წერილი ტორმასოვს]

მე ყოველთვის ვითხოვდი დაღესტნის თემების შემოყვანას რუსეთის უმაღლესი სახელმწიფოს სამსახურში, ამიტომ ამ წლების განმავლობაში დიდი ღონე ვიხმარე ანდალის თემის შემოსაყვანად, რადგან მათ შორის არიან მეთაურები და ბელადები, რომლებიც ყაჩაღობენ საქართველოში და სხვაგან. ვთხოვ მათ, მიატოვონ ეს საქმიანობა და უზნეობა და მათგან ვითხოვ მორჩილებას და შერიგებას და მძევლების მოცემას, მაგრამ არ დაეთანხმნენ ჩემს ნათქვამს და არ მიატოვეს ღალატი და უზნეობა. თუ მათგან ან სხვებისგან ქარავანი მოვა თქვენდამი ჩემი წერილის გარეშე, იცოდეთ რომ მოღალატეები არიან. დააკავეთ ისინი თქვენთან, ვიდრე არ მოგიყვანენ იმ ადამიანების შვილებს მძევლად, რომელთა შესახებაც მე ვიცი. ეს იქნება ჭკუის სწავლება მოღალატეებისთვის და უზნეო ადამიანების ბოროტების შეწყვეტაც საქართველოს [მხრიდან]. ჩვენ გაცნობეთ და ნება თქვენი, ჩვენ თქვენს ბრძანებებს ვემორჩილებით.

უპირველესად უნდა ითქვას, რომ დაღესტნის მოსახლეობის სოფლების რაოდენობა ჭიანჭველებსა და მარცვალზე მეტია და რომ ავარისტანის ადგილების სიმრავლე სათვალავს აღემატება და აურაცხელია. მათ შორის არიან ისინიც, ვინც ჩემს გავლენასა და მფლობელობაში არიან და არიან ისინიც, ვინც სხვების ხელში არიან, მაგალითად თარკის გამგებლის შამხალის და ასევე დაბლობის მხარის, ყაზიყუმუხის, ყაითაყის და სხვა მათი მსგავსების გამგებლებისა. მოკლედ რომ ვთქვათ, ვინც ჩემს მეზობლად არიან, ისინი თავისუფალნი არიან და მეომრები არც მე და არც სხვას არ ემსახურებიან ფულისა თუ [სხვა] გასამრჯელოს გარეშე, მათ შორის არიან ბელადები, უზუცესები და მეთაურები, რომლებიც იბრძვიან თავიანთი საარსებო წყაროსთვის ავაზაკობით და ქურდობით საქართველოში და სხვა სამეფოებში, როგორც ეს ადრეც მოვახსენეთ სარდალს გრაფ გუდოვიჩს. ხოლო თქვენი მონა-მორჩილი (=მე) ყოველთვის ვესწრაფი გავაკონტროლო დაღესტნის საქმეები და მათი ბელადები შემოვიყვანო რუსეთის მაღალი სახელმწიფოს მორჩილთა რიგებში და მათი სოფლები, შეძლებისდაგვარად, ხელმწიფის ქვეშევრდომებში მოვაქციო. ყოველი სულიერის შემოქმედ ღმერთს ვფიცავ, რომ ამ სარგოს, რომელიც დიდებულმა ხელმწიფემ მი-

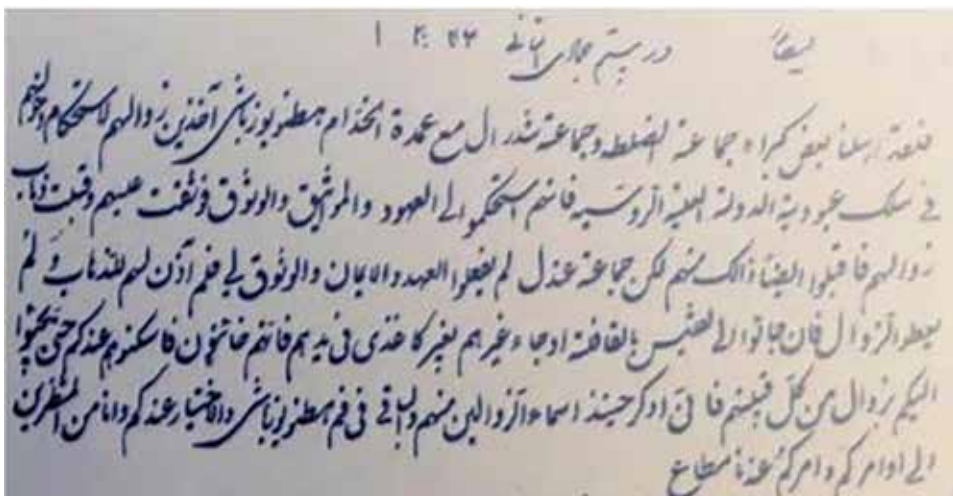
წყალობა, [დალესტანის] წინამძღოლთა და უზუცესებისთვის ვხარჯავ, რომ თავი შეიკავონ ძარცვისგან, ქურდობისა და ყაჩაღობისგან საქართველოში და სხვაგან. ჩემი ხელიდან ნაღდ ფულად ჯამაგირის ორმაგ რაოდენობას ვხარჯავ, რათა ეს ხალხი მაღალი სახელმწიფოს ქვეშევრდომობისკენ წავახალისო. გამოვგზავნე მძევლები მათგან, ვინც აქამდე შემოვიდნენ [მორჩიელებაში], მაგალითად სულურის ჯამაათის და მაალელის ჯამაათის მძევლები და ასევე კურუდას ჯამაათის მძევლები. ამ დროში ბევრი ჯამაათია შვიდი მიწის თემებს შორის და სხვებიც, რომლებიც ითხოვენ [ქვეშევრდომობაში] შემოსვლას და სურთ მძევლების მოცემა და თქვენს სამსახურში მათი გამოგზავნა, თუ ამის ნებას მომცემთ. თქვენდამი ჩემი თხოვნაა, მაღალი სახელმწიფოს წყალობის გაზრდასა და ჩემი ჯამაგირის გაზრდაზე იზრუნოთ, რათა ამ ხალხის ინტერესების შესაბამისად დავხარჯო და ისინი სახელმწიფოს სამსახურში ჩავაყენო. და თუ ეს წყალობა გამიუმჯობესდება, მაღლიერთა შორის ვიქნები. მისგან შესაბამის წილს მივცემ ყველა ბელადს, უზუცესს, ემირს, მეთაურსა და ჯამაათს, მათი წოდებების გათვალისწინებით და მათი ხარისხის შესაბამისად. შესაძლოა, ეს საქმე დიდებულ ხელმწიფეს ესიამოვნოს, რომ ჩემი ამ მეცადინეობით [ეს თემები] სახელმწიფოს ქვეშევრდომობაში შევლენ. და გთხოვ ჩვენი ხელმწიფის წყალობის და მოწყალების გაგრძელებას იმ ყადიზე, რომელიც ავარისტანის სოფლებს განაგებს, ის ჩვენი ახლობელი ვეზირებიდან უახლოესი ვეზირთაგანია, [აგრეთვე] ვეზირზე მირზა მუჰამად ყადიზე, რომელიც გამუდმებით სახელმწიფოსთვის ლოცულობს, ჩვენს მსახურზე მუჰამად ბეგზე და ჩვენს მრჩეველზე ჰაჯი ბილადიზე და ჩვენს მსახურზე ალი-ბეგ ბილადიზე, ეს ორნი ავართა ბელადების შთამომავალი მეთაურები არიან, და ჩვენს მსახურს ყაითმაზ ბილადიზე, ალიხან ბილადი ცატანახელის ვაჟზე თავისი პოზიციების შესაბამისად. ეს ხუთნი სახელმწიფოს სამსახურის მოლოდინში მუდამ გულმოდგინედ შრომობენ. დიდი სარდალი ოსმალეთში ყოფნისას, როდესაც მე მემშვიდობებოდა, შემიპირდა, რომ უმაღლესი წყალობით ჯამაგირად 60 თუმანს უშუამდგომლებდა და მაშინ არ შეასრულა პირობა. და ახლა შემოვიდნენ ჩვენს სამსახურში და სახელმწიფოს ქვეშევრდომობაში და არ შემიძლია ღირსეული წილი გამოვუყო მათ ჩემი ჯამაგირიდან. ხელმწიფური უხვი თანაგრძნობისა და წყალობის სინათლის გამცემს არ შეეფერება, რომ მათი მსგავსი მლოცველები დარჩნენ მის მაღალ წყალობას მოკლებულნი. მეორე თხოვნაა, რომ მზრუნველობის და მოწყალების თვალთ მისხედოთ ჩემს დეიდას და მის შვილებს, რომლებიც ყარაბაღში ცხოვრობენ. ყველა შემთხვევაში ვგულისხმობ იმის მიცემას, რაც მათ ხელთ იყო სოფლებიდან იბრაჰიმ ხალილ ხანის სიცოცხლეში. ეს უდიდესი ხელმწიფის წყალობა და თანაგრძნობა იქნებოდა მათდამი. ამის შესახებ შეიკრიკი შეგატყობინებთ. მესამე თხოვნაა, რომ მე არ ვაძლევ ჩემს ბეჭედდასმულ წერილს ხელმწიფის მოღალატე ქარავნის ხალხს, როგორც დავპირდით დიდ სარდალს გუდო-

ვიჩს. თქვენ [თავად] იცით, რა არის მოღალატეების სასჯელი. მეოთხე თხოვნაა ისაა, რომ მე ყოველთვის ძალიან ვცდილობ, აღვკვეთო და დღესტანის ხალხისა და მისი ბელადების მიერ საქართველოს ხალხისა და დიდებული ხელმწიფის სხვა სამეფოების ძარცვა და რბევა. ზოგ მათგანს ვუკრძალავ ფულისა თუ [სხვა] გასამრჯელოს მიცემით, ზოგს ხმლით, ბრძოლითა და მტრობით. და ქანდალალისა და უნცუკულის თემების ბელადები უფრო ძლიერად განწყობილები არიან საქართველოში ძარცვის, ქურდობისა და ყაჩაღობისთვის. მათი არჩევანი თარკის მფლობელის გენერალ ლეიტენანტის შამხალის ხელშია, ისინი მას ეკუთვნიან. მის სამეფოშია მთელი მათი საქონელი ზამთარში და საარსებო წყარო ზაფხულში. და თუ მოისურვებს, აღკვეთოს მათში ავაზაკობა, შეძლებს კიდეც ამას. მათ შორის არის ცნობილი მეთაური ნურ მუჰამად ბილადი უნცუკულელი, ოსმანის ვაჟი და ბევრი სხვა. ის შამხალის მსახურია და ბევრი მათგანი მიდის ოსმალეთში ჯარით და თუ უბრძანებთ მას, აუკრძალოს მათ ავაზაკობა, ქურდობა და ყაჩაღობა, და არ გაიგებენ მის ნათქვამს, მაშინ აკრძალავს მათი ცხვრის ძოვებას და თვითონ მათ [ყოფნას] მის სამეფოში ზაფხულსა და ზამთარში და მაშინ სხვა გამოსავალი არ ექნებათ, გარდა მორჩილებისა. ასეთი საკითხების შეტყობინება ჩემი ერთგულების წესია და არჩევანი თქვენს ხელშია, დანარჩენ თხოვნებს დაწვრილებით ჩვენი ერთგული მსახური ჰაჯი-ბილადი და მისი თარჯიმანი მირზა მაკსუდ ეფენდი მოგახსენებენ. არჩევანი თქვენზეა და ჩვენი საქმე თქვენზეა მონდობილი და ჩვენ თქვენს ბრძანებას ვემორჩილებით.

№102, გვ.430

[ელისუს სულტნის პოლკოვნიკ აჰმად ხანის წერილი გორმასოვს]

20 ჯუმადა-ას-სანი 1224 (1.VIII.1809)

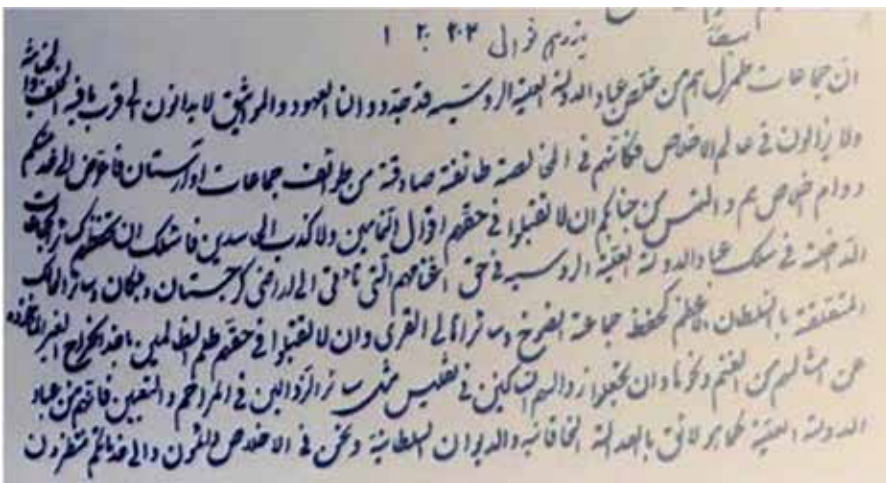

ჩვენ გამოვგზავნეთ ანსალტას და შადრალის ჯამაათების რამდენიმე თავკაცი მსახურთა მეთაურთან, ჰიტინოუ იუზბაშისთან ერთად, რომლებმაც თავიანთი მძევლები წამოიყვანეს, რათა რუსეთის მაღალი სახელმწიფოს ქვეშევრდომობაში შემოსვლა განემტკიცებინათ. მათ კიდევ ერთხელ მომცეს აღთქმა და ფიცი და პირობა დამიდეს. მეც ვენდე და დავეთანხმე მათი მძევლების წასვლას და თქვენც მიიღეთ ეს მათგან. მაგრამ ანდალის თემს ფიცი, აღთქმა და პირობის საბუთი არ მოუცია ჩემთვის და არ დავრთე მათ წასვლის ნება და არ მოუციათ მძევლები. თუ ისინი მოვლენ თბილისში ქარავნით ან სხვები მოვლენ ხელში ჩემი წერილის გარეშე, ისინი მოლაღატეები არიან. თქვენთან აცხოვრეთ ვიდრე არ მოგიყვანენ მძევლებს ყოველი ტომიდან. მაშინ მე მათი მძევლების სახელებს დავასახელებ და დანარჩენს ჰიტინოუ იუზბაში ზეპირად მოგახსენებთ. ნება თქვენია და მე თქვენს ბრძანებებს ველოდები. ჩვენ თქვენს ბრძანებას ვემორჩილებით.

№103, გვ.430

[ელისუს სულტნის პოლკოვნიკ აჰმად ხანის წერილი გორმასოვს]

11 შავალი 1224 (18.XI.1809)

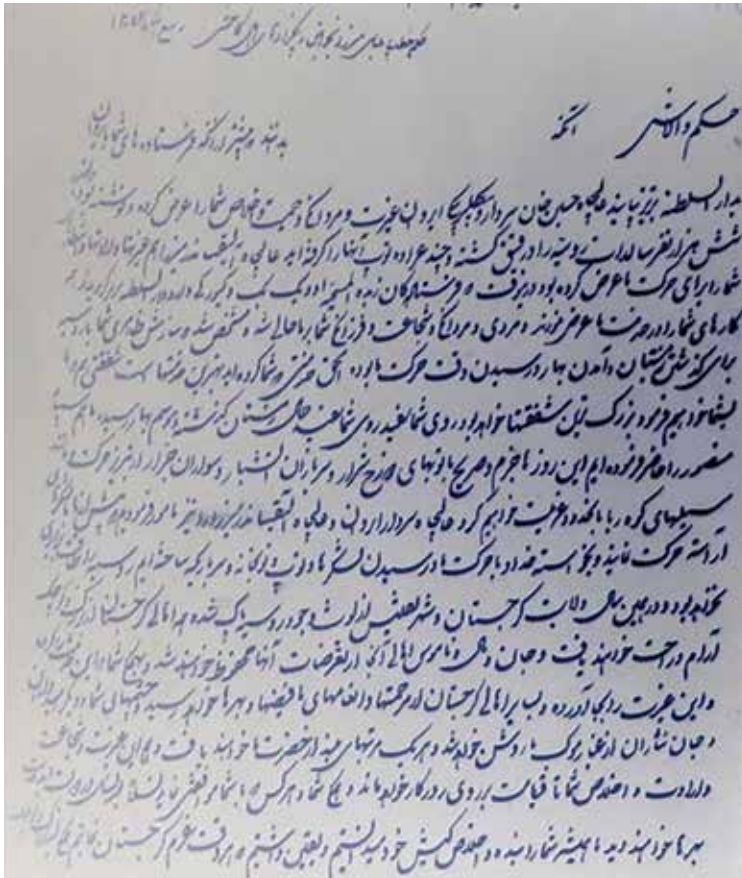

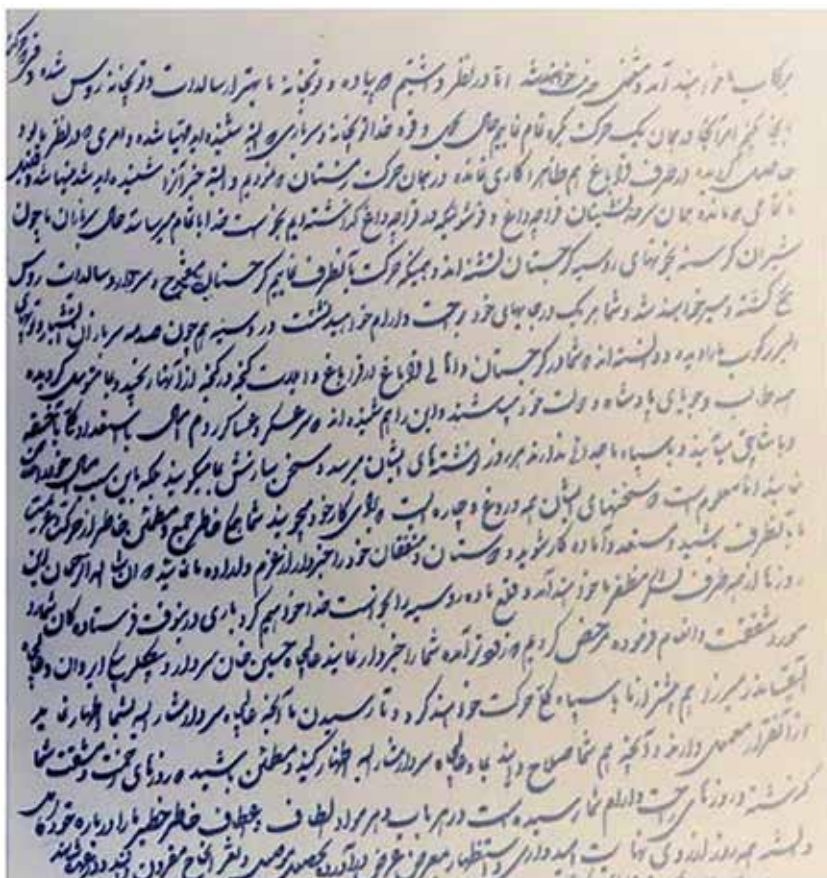
ტომურალის ჯამაათი ერთგული მსახურები არიან რუსეთის უდიდესი სახელმწიფოსი. მათ ხელახლა გამოგვიცხადეს ერთგულება და მორჩილება და ფიქრადაც კი არ მოუვათ ის, რაც ორგულობას და ღალატს გულისხმობს. ისინი კვლავაც ერთგულთა სამყაროში რჩებიან. ისინი გულწრფელად ერთ-ერთი კეთილსაიმედო თემია ავარისტანში. მოგახსენებთ მათი მუდმივი ერთგულების შესახებ და ვთხოვ თქვენს უმაღლესობას, არ დაიჯეროთ მახეზღართა ნათქვამი და არც მოშურნეთა ტყუილები მათ წინააღმდეგ და გთხოვთ, რომ დაიცვათ ისინი, როგორც რუსეთის უდიდესი

სახელმწიფოს მორჩილებაში მყოფი სხვა თემები, მათ ცხვართან დაკავშირებით, რომელიც მოდის საქართველოს, ბელაქნის და დიდებულ ხელმწიფეზე დამოკიდებულ სხვა სამეფოების მიწებზე, ისე როგორც იცავთ ანწუნის თემს და სხვა სოფლების მოსახლეობას, და არ დაუშვათ მჩაგვრელთა უსამართლობა მათ მიმართ იმ გადასახადის ალების სახით, რომლის ალება არ ხდება მათი მსგავსი სხვა თემებისგან, და ესაა ცხვარი და სხვა საქონელი და მათ მძევლებს, რომლებიც თბილისში ცხოვრობენ, სხვა მძევლების მსგავსი წყალობა და ჯამაგირი უბოძეთ, რადგანაც ისინიც უდიდესი სახელმწიფოს ყმები არიან. ამასთან, ეს მმართველის სამართლიანობის და ხელმწიფის ღივანისთვის შესაფერისი [ქმედება] იქნებოდა. ჩვენ მუდამ [თქვენი] ერთგულები და თქვენი სამსახურის მოლოდინში ვართ.

№104, გვ.430b – 431

აბას-მირზას განკარგულება კახეთის ხალხის თავად-აზნაურობის (ხანების და ბეგზადეების) სახელზე, რაბი ას-სანი 1227 (1812)

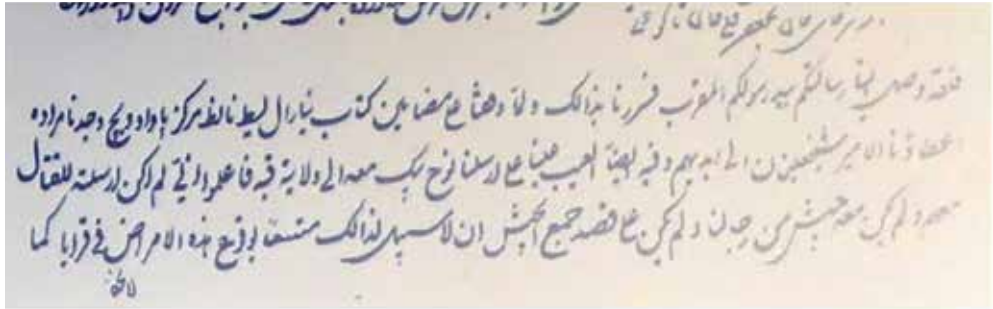
გამოვიდა მაღალი ბრძანებულება რომ ... უწყოდნენ, რომ მანადე სა-
ნამ თქვენი წარმომადგენლები ერევანში [მოვიდოდნენ], დედაქალაქ თავ-
რიზში მოვიდნენ. მაღალადგილოვანმა ჰოსეინ ხან სარდალმა და ერევნის
ბეგლარბეგმა კეთილსინდისიერება და პატიოსნება და კეთილშობილება
და ერთგულება გამოიჩინა და მოიწერა, რომ 6000 რუსი სალდათი ყაზახში
დახოცა და რამდენიმე ცალი ზარბაზანი ჩაიგდო ხელში. მაღალადგილოვა-
ნმა ალექსანდრე მირზამაც მოგვახსენა თქვენი გულმოდგინების და ერთ-
გულების და ჩვენი ლაშქრობის გამო თქვენი მოლოდინის შესახებ. ამჟამად,
როცა რჩეული ქრისტიანი შიკრიკები ავეტიკ-ბეგი და გიორგი მივიდნენ
დედაქალაქ თავრიზში ყველა თქვენი ამბავი ჩვენ მოგვახსენეს და თქვენი
ვაჟყაცობა და კეთილშობილება და სიმამაცე და სიბრძნე ჩვენ შევიტყვეთ
და გავაცნობიერეთ, რომ თქვენი მოჩვენებითი დაზავება რუსებთან ზამთ-
რის გასატარებლად და გაზაფხულის დასალოდებლად და ჩვენი ლაშქრო-
ბის დროის მოახლოებისთვის იყო. მართლაც, სამსახური, რომელიც თქვენ

გასწიეთ, საუკეთესო სამსახურია ყველა წყალობისთვის, რომელსაც ჩვენ თქვენს მიმართ გამოვიჩინეთ. უდიდესი წყალობა იქნება, თქვენ პირნათელი ხართ, თქვენ პირნათელი ხართ. ახლა ზამთარი გავიდა და გაზაფხული მოვიდა, ჩვენ კი ძღვევამოსილი სპა მზადა გვყავს. ამ დღეებში უთუოდ და ნამდვილად ჯოჯოხეთის ცეცხლის მფრქვეველი ზარბაზნებით და მეზარბაზნე მეომრებით და ურიცხვი მხედრობით თავრიზიდან დავიდრებით და ვითარცა მთების წამლეკავი წარღვნა იმ საზღვრებს მივაწყდებით. მაღალადგილოვან ერეენის სარდალს და მაღალადგილოვან ალექსანდრე მირზასაც გამოვგზავნი, რათა ჩვენს წინ გამზადებული ლაშქრით დაიძრას და – ღვთის შეწევნით – ჩვენ მოძრაობასთან ერთად [მათი] ლაშქრების და ზარბაზნების და თუფხანეს [მოზიდვას] და მეომრების მოყვანას მოვახდენთ. რუსებს დაპირისპირების ძალა არ ეყოფათ და ამ წელიწადს საქართველოს ველაეთს და ქალაქ თბილისს რუსების ყოფნის ჭუჭყისგან გავასუფთავებთ [და] მთლიანად საქართველოს მოსახლეობა დიდიან-პატარიანად სიმშვიდეს და სიწყნარეს მოიპოვებს და სიცოცხლე და ქონება და პატივი იქაური ხალხისა მათი თავდასხმისგან დაცული გახდება. და ყველა თქვენთვის, ვინც ეს სამსახური გასწიეთ და ეს მონდომება გამოიჩინეთ და სხვა ხალხი საქართველოსი ჩვენი წყალობითა და ჯილდოებით შეწყალებული და დასაჩუქრებული გახდება და თქვენი და სხვა მოიმედებების და თავდადებულთა თვალები ჩვენი ამაღლის ნისლით განათდება და თითოეული [თქვენგანი] მაღალ თანამდებობებს ჩვენი უმაღლესობისგან მიიღებს. და ყველა ეს გულმოდგინება და ვაჟკაცობა და თქვენი ერთგულება და ერთსულოვნება მეორედ მოსვლამდე დარჩება ამ ქვეყნად. და თქვენ ყველა და ყველა თქვენმა თანამოაზრემ, თაობიდან თაობაში [ამ] სახელმწიფოში მარად უამს ბედნიერება იხილოს. ჩვენ თქვენ მუდამ საკუთარი სარწმუნოების მსახურად და ერთგულად გიცნობდით და დარწმუნებული ვიყავით, რომ როდესაც საქართველოსკენ დავიდრებით, ყველანი დიდიან-პატარიანად ჩვენს უზანგთან მოვლენ და სამსახურს შეუდგებიან. ვინაიდან გვახსოვს, რომ ჩვენი ქვეითები და არტილერია უმრავლესია რუსების სალდათებსა და არტილერიაზე, [ამიტომ] როცა იქით გავემართებით, იქაურ საქმეს იმ ერთ გადაადგილებაში, ერთ ჯერზე დავასრულებთ. ახლა ღმერთის ძალითა და შეწევნით, არტილერია და მეომრები რომელთაც უთუოდ გაიგეს და მოემზადნენ და საქმე, რომელიც ჩვენი საფიქრალი იყო დავამთავრეთ [ხოლო] ყარაბაღის მხარეს, როგორც ჩანს, საქმე აღან დარჩა. იმ ლაშქრობისას რომელიც ზამთარში ჩავატარეთ და, ცხადია, ამაზე ამბავი მოგივიდათ და სინამდვილეა და ცოტაოდენ [საქმეს], რაც დარჩა [გასაკეთებელი], ყარაჯადაღის საზღვრის პირას მაცხოვრებლები და ჯარი, რომელიც ყარაჯადაღში მოვიყვანეთ, ღვთის შეწევნით, ბოლომდე მიიყვანს. ახლა ჩვენი მეომრები, ვითარცა მშვიერი ლომები საქართველოში მყოფი რუსების სისხლს არიან მოწყურებული და როგორც კი იმ მხარისკენ დავიდრებით, საქართველოს

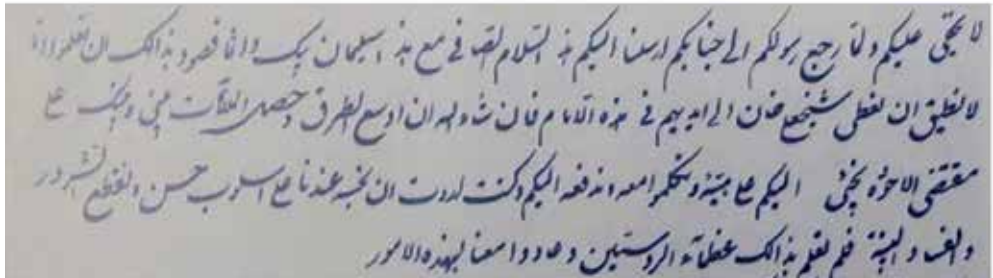
დავიპყრობთ და რუსების სარდლებს და სალდათებს ყველას დავხოცავთ ან დავატყვევებთ. და თითოეულ თქვენგანს თქვენს ადგილებზე მშვიდად და წყნარად შეგიძლიათ ისხდეთ და რუსები როცა იხილავენ ჩვენს ცეცხლისმფრქვეველ მეომრებს და ელბორზის დამანგრეველ ქვემეხებს და გაიგებენ, რომ თქვენ საქართველოში და ყარაბაღელი ხალხი ყარაბაღში და განჯის ელები განჯაში მათგან განაწყენებული [არიან] და ჩვენგან დაცვას ეძებენ, ყველა მაძიებელი და მსურველი თავისი ფადეშაჰისა და სახელმწიფოსი გახდნენ და ისიც ესმით, რომ რუმელი სარდალი და მებრძოლები წელს საფუძვლიანად მომზადებულები ახალციხეში და ბაშიაჩუყში წავლენ და ჩვენ სპასთან გასაყოფი არაფერი აქვთ. ყოველ დღე მათი წერილები მოგვდის და მშვიდობის სიტყვებს გვეუბნებიან. [მაგრამ], შესაძლოა, ამ გზით წელს თავს იცავენ. თუმცა ცნობილია, რომ მათი სიტყვები სულ სიცრუე და თვალთმაქცობაა, რათა თავისი საქმე გააკეთონ. თქვენ ყველანი მშვიდად და იმედიანად იყავით იმ მხარეს ჩვენი მოძრაობისა და გალაშქრების გამო და მოწადინებული და მზად [იყავით], საქმე აკეთოთ და თქვენს მეგობრებსა და მოკავშირეებს შეატყობინოთ ჩვენი გადაწყვეტილებისა და მიზნების შესახებ რომ – მოწყალე ღმერთმა ინებოს – ამ დღეებში ყველა მხრიდან ჩვენი ძლევამოსილი ლაშქარი მოვა და – ღვთის წყალობით – რუსების სახსენებელს გაანადგურებს. ამჯერად თქვენი შიკრიკების [მიმართ] მოწყალება და გულუხვობა გამოვიჩინეთ და გავათავისუფლეთ, რათა უფრო სწრაფად მოვიდნენ [და] შეგატყობინონ. მაღალადგილოვანი ჰოსეინ-ხანი ერევნის სარდალი და ბეგლარბეგი და მაღალადგილოვანი ალექსანდრე მირზა აგრეთვე ჩვენზე ადრე დაიძრა მრავალრიცხოვანი სპითურთ და რასაც ზემოხსენებული მაღალადგილოვანი სარდალი ჩვენს მოსვლამდე თქვენ გეტყვით, იმგვარად მოიქეცით და რასაც აგრეთვე თქვენ მიზანშეწონილად მიიჩნევთ, ჩვენ და ზემოხსენებულ მაღალადგილოვან სარდალს მოგვაცხენეთ და დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომ თქვენი ძალისხმევისა და წვალების დღეები გაივლის და თქვენი სიმშვიდისა და მოსვენების დღეები დადგება. ყველა შემთხვევაში და ყველაფერში ჩვენი მაღალი აზრების სიკეთე და თანაგრძნობა პირადად თქვენს მიმართ სრულად ირწმუნეთ. ყოველდღე განსაკუთრებული იმედის და სასოების გრძნობით არზა მოგვართვით, გავეცნობით და თხოვნას შეგისრულებთ და სავალდებულოდ სცნონ [ამის შესრულება].

№105, გვ.431

სურხაი-ხანის წერილი ჯაფარ-ყული-ხან შექელს

مخدومه شاهنشاہی سالتکم بیدر کلمه العزیز فرزند ابدالک ولا دهشاه رضا بن کتب بن ابدال لیلناظر مرکز با وادویج و جدامراد
اعطایا الایمیر شیخینان الایمیر هم و ذیلها ایچ عینا رسن فرج یکب معادلای ولا یزید قبه فا عودا الای لم اکن ادرست للقتال
معه و لم اکن مع جیش من جیدن و لم یکن مع افضد جمیع الجیش ان لاسپهر لدا لک مستغای بوقع جیه الامر من فی ذریابا کما
لا

لا تجی عیکم ولا رجع بر کلمه الایچا یکم رسن الیکم فی اسلام لقا فی مع بن اسمان یکب و انما قصود ذالک ان اقله و انما
لا نطق ان لعل شیخینان الایمیر هم فی هذه الامام فان شاوله ان اوسع لهرق جیه المقات منی و یکب مع
مقتضی الامر بنجی الیکم مع مینه و شکرمه و انفعه الیکم و کنت لدرت ان نجیه عنده مع اسر ب حسن و لقطع شکر در
و لاف و لایته فیم لفر ذالک عطا الایمیر استین و ده دو اسفا لیهذه الامور

(მოკლე შინაარსი)

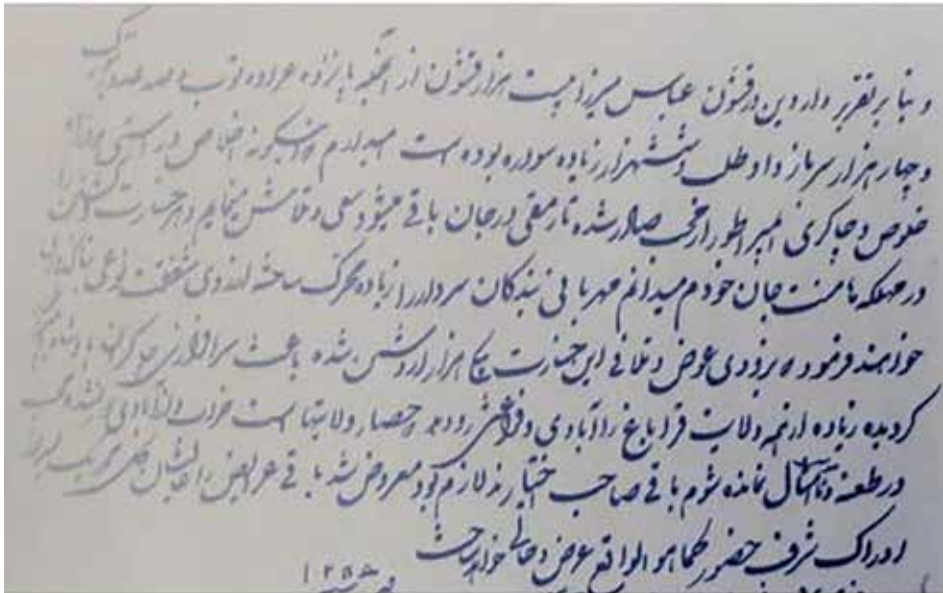
... პაულუჩი მსაყვედურობს, რომ შიხ-ალი ხანი ნუჰ ბეგთან ერთად ყუბაში გავგზვნი, ნაცვლად იმისა, რომ შემეპყრო და მისთვის გადამეცა. მე ისინი რუსებთან საომრად არ გამიგზავნია ყუბაში და გპირდებით, რომ ამინდის გამოკეთების შემდეგ ყველანაირად შევეცდები შიხ-ალის შეპყრობას თქვენთვის გადმოსაცემად.

რადგან მსახურება ჩემი განსვენებული მამის ჰასან ალასი შაჰანშაჰის დიდებული სახელმწიფოს (რუსეთის) მიმართ ცნობილი და ნათელია ყველა შორეული თუ ახლო ხალხისთვის [და], განსაკუთრებით ხელმწიფის დიდებულებისათვის, თუ როგორი შესაფერისი და ღირსეული მსახურება გამოიჩინა [მან] სულით და გულით და უთუოდ დღესაც ნათელია იმ მბრძანებლისთვის (=თქვენთვის), რომ მამაჩემის გარდაცვალების შემდგომ მეც აგრეთვე გულწრფელი თავგამოდებით მსახურებასა და ერთგულებას ვავლენ, ნაკლი და ხინჯი ჩემს ქმედებაში არ დამიშვია, მაგრამ იმის გამო რომ ყიზილბაშებმა თავისი საკუთარი ინტერესის გამო სურვილი გამოიჩინეს, ფირმანი ჩემს სახელზე დაწერეს და გამოგზავნეს, რათა ან მე მზკვრობით [თავისკენ] გადამიბირონ და ან, რომ ფირმანის გამოგზავნის [ფაქტის] გამო ჩემდამი თქვენ კეთილგანწყობა გაგნებოდეთ. ყველა შემთხვევაში ეს მათი ინტერესი იყო. ეს აშკარაა, რომ – დიდება ალაჰს – მე ყიზილბაშებისათვის წერილი არ მიმიწერია და არც შიკრიკი გამიგზავნია და ან უფლისწულს ფირმანი ჩემთვის არ გამოუგზავნია, რომელიც მე დამემალოს. ყველასთვის ცნობილია. რომ მე ამ ცილისწამებისგან უდანაშაულო ვარ. კაცი რომელსაც ფირმანი მოჰქონდა, მინდორში დაიჭირეს, წერილები წაართვეს, თქვენ მოგართვეს [ისე], რომ მე არაფერი ვიცოდი. შაჰზადეს წერილის შინაარსისა და ცილისმწამებელთა ბოროტგანზრახული სიტყვების საფუძველზე თქვენ მე კეთილგანწყობა მომაკელით [და] პოლკოვნიკ შეფ ჟივკოვიჩს დაავალეთ, რომ მე შევეპყარი და ყარაულით თბილისში წავეყვანე. თუმცა მე ამ ამბის უაზრობის შესახებ ვიცი. ასევე მაიორმა ჯინიმაძე იცის, და ამის მოწმეა, რომ საქმის სინამდვილის შესახებ ინფორმირებული ვიყავი. დაბოლოს, რადგან მე ერთგულებისა და სიმართლის გამო, სინამდვილეში საკუთარ თავს უდანაშაულოდ მივიჩნევდი, მაიორ ჯინის უბრალო მიპატიჟებით, რომ მე მას ვწვეოდი, წავედი. მე თავის ოთახში დამაპატიმრა და 16 დღე იქ ვყავდი. 16 დღის შემდეგ მე სალდათებისა და ყარაულის თანხლებით თბილისში გამგზავნა. მაგრამ იმიტომ, რომ მე ჩემი განსვენებული მამისა და ჩემი მსახურების გამო ვშიშობდი, რომ მეგობრებსა და მტრებს შორის ამ ცილისწამების ატანას ვერ შევძლებდი, რომ მე შეცდომის გამო უღირსად მომეცა და დამაპატიმრა, ვითარცა ფადეშაჰის მოღალატე და ყარაულით თბილისის გზას გამიყენა, ამის გამო ჩემი ცხენის აღვირი სალდათს ხელიდან გამოვტაცე და მდინარე ტერტერადან გამოვბრუნდი. მოვედი ჩემ ძირითად საცხოვრებელში [და] ვცხოვრობ. თქვენ იცოდეთ, რომ მე მოღალატე არა ვარ და ამის შემდეგაც მთელი ცხოვრების მანძილზე არასდროს ღალატის აზრი მე ფიქრადაც არ მომივა. გარდა ფადეშაჰის სამეფო სასახლისა გა-

საქცევი ადგილი არ გამაჩნია. თხოვნა ისაა, რომ მე საშუალება მომეცეს, რომ სამშობლოდან ლტოლვილი არ შევიქნა. და სანაცვლოდ განსვენებული მამაჩემისა და ჩემი 7 წლიანი ფუჭი სამსახურისა მე განადგურებული არ ვიქნები. მიუხედავად იმისა, რომ მე მიმაჩნია, რომ მე ლალატი არ ვიცი, სიტყვებით ანგარებითი მოსაზრებით მე უღირსობა არ დამწამონ და იმგვარად მოიქცნენ, რომ მე მათ მიმართ გულში ნდობა ჩამიდგეს. ჩემს ადგილზე მშვიდად ვიყო და ფადეშაჰის მსახურებაში მონდომება [გამოვიჩინო]. და ცნობილი იყოს თქვენთვის რომ მოსვლის დროს მთელი ჩემი ავლადიდება, რომელიც გამაჩნდა, მთლიანად სალდათების ხელში ჩავარდა. და რომ მისი სია მის აღმატებულებას პოლკოვნიკ შეფ ჟიეკოვიჩს გაეფუზავნე, რომ აუცილებლად ყოველივე თქვენ მოგახსენოს. განკარგულება გაეცით, რომ ჩემი ქონება არ გაანადგურონ [და] მთლიანად და უკლებლივ მე ჩამაბარონ. და მაღალადგილოვანი ლოტფალი-ბეგ მინბაშის რომელიც დაპატიმრებულია. ცნობილი იყოს თქვენთვის, რომ ზემოხსენებული უდანაშაულოა, არასდროს დანაშაული არ ჩაუდენია და როდესაც თქვენი მოწყალება ჩემზე გავრცელდება, ჰოქმის დაწერა ინებეთ, რომ ზემოხსენებული განთავისუფლებული იყოს, რადგან მე და ზემოხსენებულ მინბაშს გარდა [მისი] უდიდებულესობა შაჰინშაჰის სასახლისა თავშესაფარი და იმედი არ გაგვაჩნია.

[illegible]

کفتم و این شاه هر شب بشود سالدات و توهارا سبای بر داشته با خودم از کپور با بقعه شاد لای بر دم پایک
و در هر فرخ دارد و با یک بر دم و با قاعه قشون سالدات و توهارا سبای که بعد ایل اولافا بود آن نرور بر سبک
این محب را قهر کرده اند لبر از عذاب قناب با کفتم و در مددک فتن بچشم دیدم و روی قاپلان نرور از فتن
بشاد لای و با یکی صوب محرف شده باین محب گفت و البته شاه به و این قشون بر روی پروان شده بود و چون فکر
خودم را دیدم ام القعه شاد لای و با یکی صوب کواچم رفت هر چند دلد و فریاد و امر را دلج کردم و این چه فکر است و کن
قشون پاوشا هر که گفته بودم تا که آن قاپلان نرور کفتم و باید رفوی از این قشون روی و دل که به واقع مشید
و جواب بر این قشون را دیدم هر که گفته فرستاده بود و تکه از لب نرور کفتم و این که گفته بود و نرور کفتم
و دلد بر قشیر از قشون قشون فرستاده و با کواچم رفت و قاپلان نرور کفتم و این که گفته بود و نرور کفتم
سالدات را چو توهارا و چو نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم
قشون شاد لای فرستاده بود و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم
که گفته بود و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم
از قشون رفت عباس بر اعم بنام از کنا نرور الی و دو تا شین نرور الی کا مفر در انصار گرفته اند و با کواچم رفت
از شفق السی جان شب به است قشون شاد لای که گفته بود و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم
صفت گرفته بوده است صبح روز جمعه نرور از قشون سالدات دار داشته و خبر این قشون قشون شاد لای بر اعم
لویه لبر از کنا سالدات و دوات قلغ در غزیه با سقان و حکم شده بودند این مقدم را داشته معلوم کرده اند و دیگر در غزیه
خودشان از کنا گرفته و تمام کچ کرده بطرف قشون شاد لای و دوات به هم بطرف شاد لای و شب و ان عبور نموده اند و سبای
قشون خانوار دوات را به طرف قشون شاد لای و دوات به هم بطرف شاد لای و شب و ان عبور نموده اند و سبای
میگردد و دین مهر که نامر اناش و طر زوف و فر دوش و سبای و شاد لای و دوات به هم بطرف شاد لای و شب و ان عبور
لذت به نهار و غارت داشت و بیست نفر از قشون و کواچم رفت و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم
صفت از کنا سقان باور حبی و قاپلان شاد لای و دوات به هم بطرف شاد لای و شب و ان عبور نموده اند و سبای
و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم و نرور کفتم

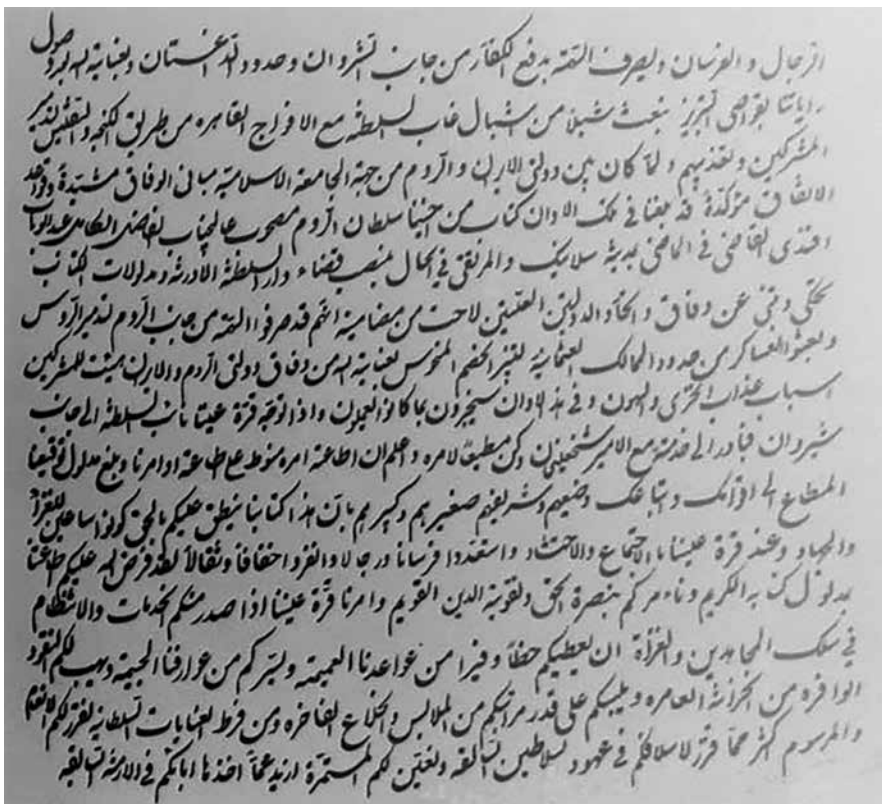
(მოკლე შინაარსი)

აბას-მირზას შემოსევის დეტალები ასეთია. ... 26 მუჰარამს ... შემატყობინეს, რომ იგი დააბრუნეს ტალიშის მიმართულებიდან ... მდ. არაქსზე. ეს ამბავი მე შევატყობინე ბატალიონის უფროსს მაიორ ჯინის. ... აბას-მირზა ... მივიდა არაქსზე. ... სამშაბათსვე გადალახა და აქეთ დაიძრა. ყველაფერი ეს გადავეცი მაიორ ჯინის და ვურჩიე ... ბატალიონით ჩაკეტილიყო შაჰ ბულახში, ... მაგრამ არ დაიჯერა. ოთხშაბათს, 28-ში ... გავიგეთ აბას-მირზას ქვემეხების ხმა. მე ვთავაზობდი შაჰ ბულახისკენ, მტკვრისკენ ან სამუხისკენ ან ელისავეტპოლისკენ წასვლას, მაგრამ არც ეს დამიჯერა. არაფერი ადგილზე გამაგრების მეტი ჩვენ აღარ დაგვრჩა. ხუთშაბათს, 29-ში ... გაიმართა ბრძოლა, რომელიც 7 საათი გაგრძელდა. ბევრი ხალხი დაიღუპა. მაიორი ჯინი დაიღუპა, ... სპარსელებმა უკან დაიხიეს და შეწყვიტეს შეტევა, მე იძულებული ვიყავი გავქცეულიყავი, ხოლო აბას-მირზამ მდევარი და მადვენა და ძლივს ვუშველე თავს ტერტერის მთებში. ამის შემხედვარე ადგილობრივი სოფლები სპარსელებს მიემხრენ, ნაწილი კი შაქსა და შირვანში წავიდა. მე მოგართმევთ სპარსელების მხარეს გადასულთა სიას. ჩემი რაზმის წევრების უმრავლესობა გაძარცვეს, დაიღუპა და ტყვედ ჩავარდა. ... აბას-მირზას ჰყოლია 20000 ჯარი, 15 ზარბაზანი, 100 ქვემეხი, 4000 მონადირე და 6000 მხედარი. იმედი მაქვს რომ ერთგულებას და სამსახურს დამიფასებთ.

№108, გვ.433-b

ფათჰ-ალი-შაჰის ფირმანი ტაბასარანის მფლობელს მოჰამმად-მა'სუმს,
რაბი-ალ-ავალს 1226 წელს (III-IV.1811)

۱۲۵۰
فایده‌ی معنی و بعد جملات بعد از معنی
اعلم ان خلوص نیت قد لاح عن ضمیرنا الا نردو بغنا انک تجتهد باطناً فی لفره الدین و تخارج الکفا و فی
سیرامع المجاهدین لا یجفی علیک ان تشجع فان قد یكون من محالینا الخیص لیک فی طریق طاعتنا
خلاص فوضنا الیه الاختیار لا نظام الامور وجبت محترراً فی ملک یجدود و التفرع فعیبک بالقیاده لثبنت
شکر المثلکین و اطعنا و امره لتظیم امور الدین و فی ملک الاوان کان قد امر عمر م رؤساء الغنیان
عرا لضمیم الی سدننا و سند غی کتم من رؤساء و لتا ان یوجه یوکنا المسعود الی آذربایجان لینه بر لعدو
وان یخت شیدا من شبال خاک الکافه من طریق لکجه و لقلب لکبیر عز الایس و ع حسبه عثم
قد الرنا و فرضنا ع رمتا ان لا تقعد عن لقتال و ان یجد الی و لا یغمد سیرنا الا نیر لانتقام عن رنا و یقتل
فیئذه لینه الرسخه قد یمنض مرکب المسعود فی ملک الاوان و ترجمه بالغرم لثابت الی آذربایجان و یشتا من
المقدمه حیثنا و معهم آلات الهمدم و الحرق و لهرم و الحرق و امرنا نائب السلطنه عباس میرزا بخیر حیده
الغیور و امرنا اذ الحقت ع کر المضره معکوه و وصت جردنا الاموره بحیره ان یترجم الی شافعی الکلی

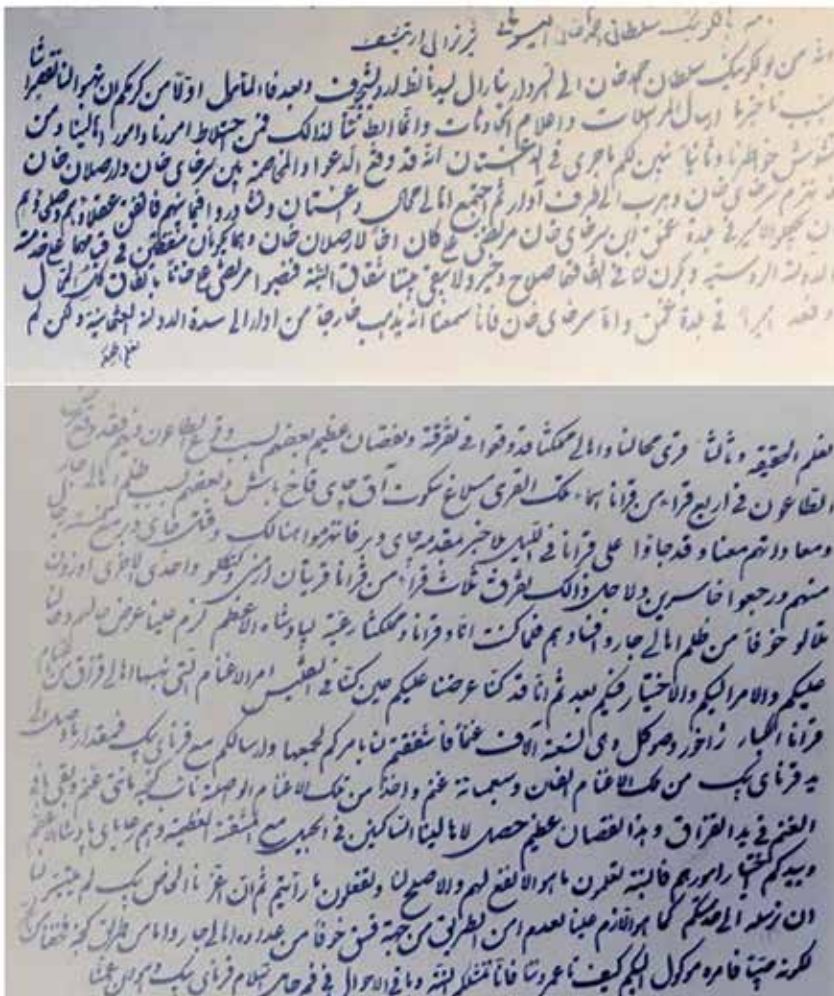
ვიცი თქვენი განზრახვის გულწრფელობა, ნათელი გონებით ჩვენ და-
ვინახეთ და შევიტყვეთ, რომ თქვენ შინაგანად ძალისხმევას არ იშურებთ
რელიგიის მხარდასაჭერად, თვალთმაქცობთ ურწმუნოებთან და საიდუმ-
ლოდ ურთიერთობთ თავდადებულ მორწმუნეებთან. თქვენთვის არ არის
უცნობი, რომ შიხ-ალი ხანი ჩვენი ერთ-ერთი გამორჩეული მონაა. ის გა-
ნსაკუთებული ერთგულებით მიჰყვება ჩვენდამი მორჩილების გზას. მას
დავავალებთ საქმეების მოწესრიგება და ამ ფარგლებსა და ჩარჩოებში გა-
მოვარჩიეთ. თქვენ უნდა მიჰყვეთ მას წარმართების მოსასპობად და და-
ემორჩილოთ მის ბრძანებებს რელიგიის საქმეების მოსაწესრიგებლად.
იმ დროს დაღესტნის ყველა მეთაურმა თავისი არზა გამოგზავნა ჩვენს
კარზე და ყველა მათგანმა ითხოვა ჩვენი სახელმწიფოს მეთაურებისგან,
რომ ჩვენი სვებედნიერი ბანაკი აზერბაიჯანში წასულიყო მტრების გასა-
ნადგურებლად და გაგვეგზავნა სახალიფოს ბუნაგიდან ლომის ერთ-ერთი
ბოკვერი განჯისა და თბილისის გზით იბლისის (სატანას) ტომის მკაცრად
დასასჯელად. მათი თხოვნის შესაბამისად, ვალდებულება ავიღეთ ჩვენი
სინდისის წინაშე, არ შეგწყვიტოთ ომი და ბრძოლა, არ ჩავაგოთ ხმლები

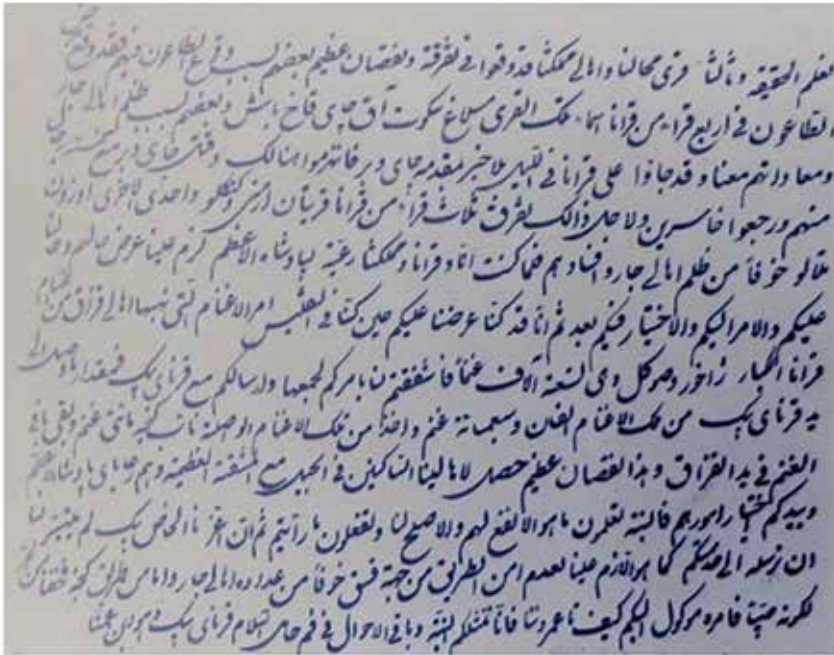
ქარქაშში, ვიდრე გზას აცდენილთა წინამძღოლებზე შურს არ ვიძიებთ. ამ მტკიცე განზრახვით დაიძრება ჩვენი სვებედნიერი ბანაკი ამ დროს და მტკიცე გადაწყვეტილებით გავემართებით აზერბაიჯანში. წინა ხაზზე განვამწესებთ ჩვენს ჯარს სანგრევი, სახვრეტი, ცეცხლის წაკიდების და გადაბუჯვის იარაღით და ვუბრძანეთ ხელმწიფის მემკვიდრეს აბბას მირზას, მოამზადოს თავისი ძლიერი ჯარი და თუ მის ბანაკს ძლევამოსილი რაზმი შეუერთდებოდა და ჩვენი მეომრები მივიდოდნენ, რომლებსაც ნაბრძანები აქვთ შეკრება, გაემართოს მტკვრის ნაპირისკენ ქვეითებით და მხედრებით და ურწმუნოებზე შირვანის მხრიდან და დალესტინის საზღვრებიდან შეტევისთვის ძალა არ დაიშუროს. ღვთის შეწევნით, ჩვენი დროშების თავრიზის შემოგარენში გამოჩენის შემდეგ სახალიფოს ბუნაგიდან ლომის ერთ-ერთი ბოკვერს გავგზავნით ძლევამოსილი ლაშქრით განჯისა და თბილისი გზიდან წარმართების გასანადგურებლად და მათ საწამებლად. ვინაიდან ორ ქვეყანას, ირანსა და რუმს შორის ისლამური ერთობის საფუძველზე მეგობრობის შენობებია აღმართული და შეთანხმების საფუძველები განმტკიცებული, ახლა ჩვენ მივიღეთ ჩვენი ძმის რუმის სულთნის წერილი, რომელიც მოიტანა ყოვლად ღირსეულმა ბატონმა აბდალ-ვაჰაბ ეფენდიმ, რომელიც ადრე ყადი იყო ქალაქ სალონიკში და ახლა დაწინაურებულია სულთნის კარის ყადის თანამდებობაზე ადრიანოპოლში. ამ წერილის შინაარსი მოგვითხრობს და გვაუწყებს ორ უზენაეს სახელმწიფოს შორის თანხმობისა და ერთობის შესახებ. მისი შინაარსიდან ჩანს, რომ რუმის მხრიდან დიდი ძალა დაიხარჯა რუსების გასანადგურებლად და გამოგზავნეს ლაშქარი ოსმალეთის სამეფოს საზღვრებიდან, რათა გაეჟლიტათ წყეული მტერი. ღვთის შეწევნით, ორი სახლმწიფოს, რუმისა და ირანის შეთანხმებამ წარმართთა სირცხვილითა და დამცირებით მოსპობის ნიადაგი შეამზადა და ახლა მიიღებენ იმას, რასაც იმსახურებენ. და თუ ჩვენი თვალის ჩინი ხელმწიფის მემკვიდრე გაემართა შირვანის მხარეს, შენ იქარე მის სამსახურში ჩადგომა ამირ შიხალი ხანთან ერთად და იყავი მისი ბრძანების მორჩილი. იცოდე, რომ მისი ბრძენების მორჩილება ჩვენი ბრძანებების მორჩილებას უდრის. შეატყობინე შინაარსი ჩვენი ფირმანისა, რომელიც მორჩილებას ითხოვს, შენს ხალხსა და მიმდევრებს, მათ სტუმრებსა თუ წარჩინებულებს, დიდებსა თუ პატარებს, რომ ეს ჩვენი გზავნილი სიმართლეს გაუწყებთ. ესწრაფოდეთ ომსა და ჯიჰადს თვალის ჩინთან შეკრებით და შეგროვებით და მოამზადეთ თქვენი მხედრები და ქვეითები და გაეშურეთ დაუყოვნებლივ. ალაჰმა ჩვენი მორჩილება დაგავალდებულათ თავისი წმინდა წიგნით და გებრძანათ სიმართლის მხარდაჭერა და ჭეშმარიტი რელიგიის განმტკიცება. ჩვენ ვუბრძანეთ თვალის ჩინს, რომ თუ რომელიმე თქვენგანი სამსახურით და წესრიგით თავს გამოიჩენთ მუჯაჰედებისა და მებრძოლების რიგებში, ჩვენგან უშურველად მიიღებთ საზღაურს, რომ გაგახაროთ ჩენი დიდებული საჩუქრებით, უხვად მოგცეთ გასამრჯელოს ჩვენი სავსე

ხაზინიდან და შეგმოსავთ თქვენი თანამდებობის შესაბამისად ძვირფასი სამოსით. უსაზღვრო მეფური მზრუნველობის ნიშნად, თქვენთვის განწესებულ ძღვენსა და წყალობას იმაზე მეტს დავადგენთ, რაც დადგენილი იყო თქვენი წინაპრებისთვის წინა ხელმწიფეთა ეპოქაში და დაგინიშნავთ მუდმივ სარგოს იმაზე მეტს, ვიდრე თქვენი მამები იღებდნენ ძველ დროში.

№109, გვ.434

პოლკოვნიკი სულტან-აჰმედ-ხან ელისუელის
წერილი გენ. რტიშჩევს

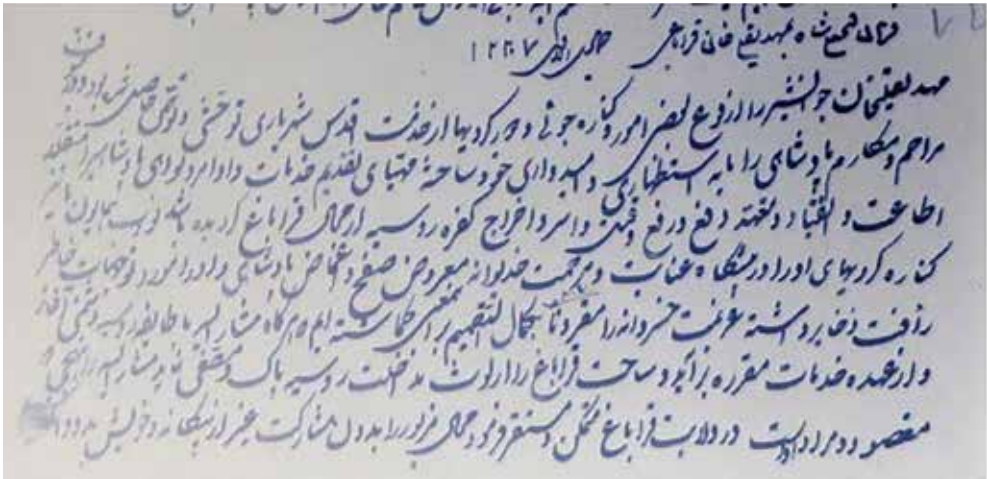

(მოკლე შინაარსი)

1. ბოდიშს გიხდით წერილის დაგვიანებისთვის. 2. დალესტანში სურხაი-ხანი დამარცხდა არსლან-ხანთან და გაიქცა ავარეთში. დალესტნელებმა გადაწყვიტეს თავის მმართველად კუმუხში აირჩიონ სურხაი-ხანის შვილი მურთუზალი. 3. ჩემი სამფლობელო სოფლები ძლიერ განადგურდა და მერე შავი ჭირი დაემატა 4 სოფელში ... ქარელები გვავიწროვებენ ხოლმე. ... ერთხელ ზაი-დიბირი დაგვესხა ... ყაზახის მცხოვრებლებმა წახურში და სუვაგელში მოგვტაცეს ცხვარი (9000 სული) და თქვენი ბრძანებით კარავაი ბეგმა დამიბრუნა. ამის ნაწილი კარავაი ბეგმა წაიღო, ნაწილი განჯის ნაიბმა, დანარჩენი ყაზახელებს რჩებათ. ეს დიდი დანაკლისია ჩვენთვის. მე ვერ შევძელი გამომეგზავნა თქვენთვის ჩემი ვაჟი ალხაზ ბეგი გზების საშიშროებისა და ცხელი ამინდების გამო.

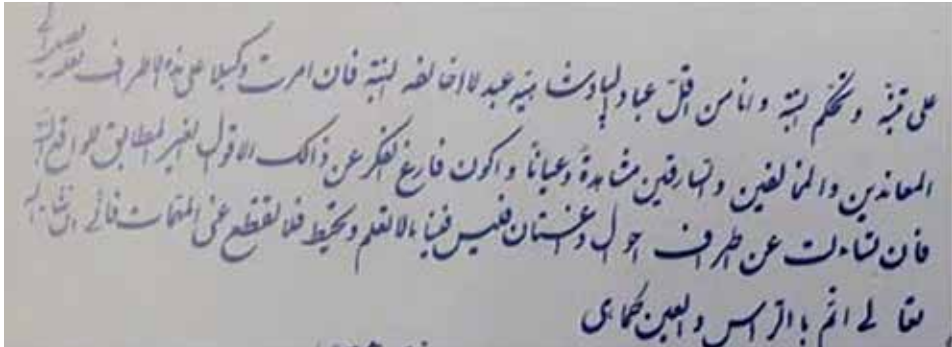
№110, გვ.434-ბ

ფათჰ-ალი-შაჰის ფირმანი მეჰდი-ყული ხან ყარაბაღელს
ჯუმადა-ალ-ავალს 1227 წ.(V-VI.1812)

(მოკლე შინაარსი)

მეჰდი-ყული-ხან ჯავანშირელი ... ახლა შემობრუნდა ჩვენსკენ და გვპირდება რუსების წინააღმდეგ ... ბრძოლას და თუ განდევნის მათ ყარაბაღიდან, ჩვენ მას შევიწყალებთ და ყარაბაღის მმართველად დავამტკიცებთ ... დააბრუნოს იქიდან გაქცეული მოსახლეობა ... მეჰდი-ყული-ხან ჯავანშირელმა იცოდეს, რომ ჩვენი კეთილგანწყობით ისარგებლებს.

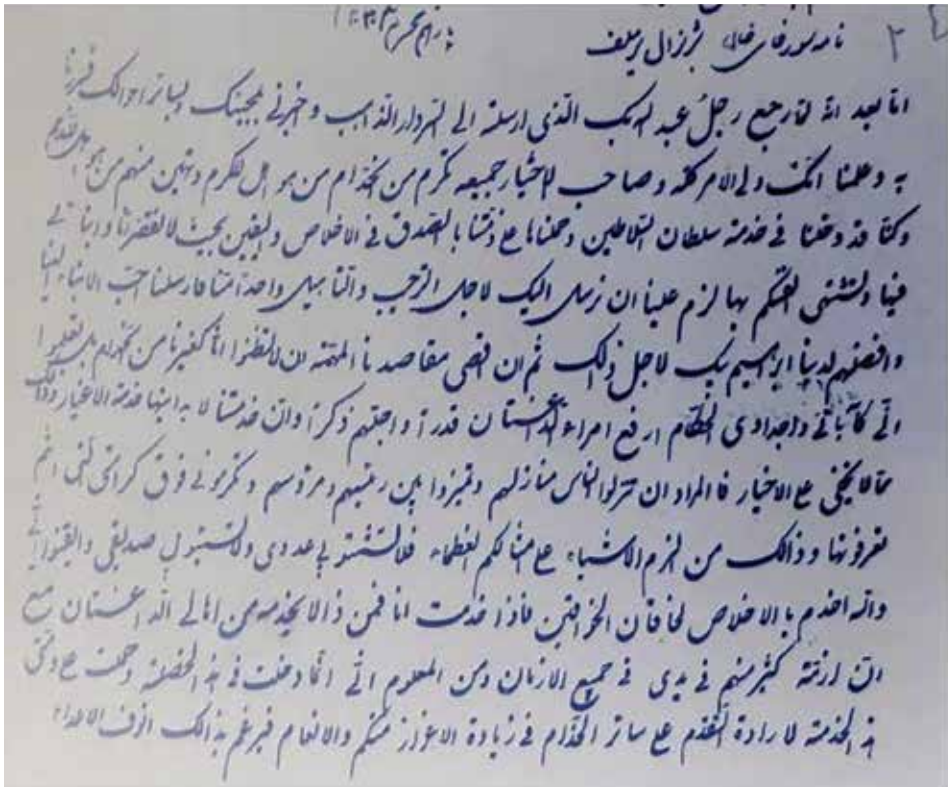

(მოკლე შინაარსი)

გავიგე, თითქოს თქვენ ჩემზე განრისხებული ყოფილხართ. არც წერილი მიმო-
ლია ამის შესახებ, არც გენერალ მადათოვს არაფერი უთქვამს. ნამდვილად ცილი
დამწამეს და მუდამ ხელმწიფის ერთგული ვარ. როცა ქართველები და ჭარელები
აჯანყდნენ, როცა შაქელებმა სამჯერ ღალატით მოიყვანეს სელიმ-ხანი და ჯაფა-
რ-ყული-ხანის მოკვლას აპირებდნენ, მე მას და რუსეთის ხელისუფლებას ვიცავდი.
შაქელები თვითონ არიან მოღალატეები და მე მწამებენ ცილს. მთელმა შუშამ და
შირვანმა იცის, რომ შაქელები მათი ემირების მეთაურობით არიან მძარცველები
და ყაჩაღები. ესაა მათი ხელობა. ჩვენ კი თქვენი ერთგულები და კანონმორჩილები
ვართ და მზად ვართ ყოველთვის პასუხი ვაგოთ რაიმე გადაცდომაზე.

№112, გვ.436-b

სურხაი-ხანის წერილი გენ. ერმოლოვს 11 მუჰარამი 1232 (1.XII.1816)

(მოკლე შინაარსი)

აბდულა ბეგმა შემატყობინა თქვენი დანიშვნის სასიხარულო ამბავი. დარწმუნებული ბრძანდებოდათ ჩემი და ჩემი ოჯახის ერთგულებაში. მოსალოცად და მოსასალმებლად გიგზავნით ჩვენს უსაყვარლეს შვილს იბრაჰიმ ბეგს. იცოდეთ, რომ ჩვენ უპირატესნი ვართ დაღესტნელ ყველა სხვა ამირაზე, ამიტომ გთხოვთ მომანიჭოთ მე უპირატესობა.

ცნობები საქართველოს შესახებ ფაზლი ბეგ ხუზანი ესფაჰანის თხზულებაში „აფგათ ათ-თავარიხ“

სპარსულიდან თარგმნა კომენტარები დაურთო
თამარ ლეკვეიშვილმა

კონსტანტინე მირზას მიერ მამისა და ძმის მოკვლა

ამ დროს მოვიდა ამბავი იმის შესახებ, რომ კონსტანტინე ხან ქართველი, რომელიც მამამის ალექსანდრე ხანთან და სულთნებთან ერთად, როგორც ეს დაიწერა გასულ წელს, გურჯისტანის ველაიათში გაეშურა. ასე შეთანხმებულან, რომ ნოურუზის შემდეგ შეკრებდა რა ლაშქარს, სულთნებთან ერთად შირვანისკენ წავიდოდა.

ამ ამბავმა მაჰმუდ ფაშას ყურამდე რომ მიაღწია, ისიც აღიჭურვა საბრძოლველად. [მათ] შირვანიდან და დაღესტნიდან ემატებოდათ ხალხი. ნოურუზის დღესასწაულის შემდეგ კონსტანტინე მირზამ, რომელიც წლების განმავლობაში მამის სამფლობელოში არ ჩასულიყო, რამდენიმე ქართველ დიდებულთან და აზნაურთან ერთად, რომელთაც [ასევე] სწყუროდათ ხანთან [ალექსანდრესთან] ლაჰარაკი (ხანსაც [კონსტანტინეს] ძალიან უნდოდა ქართველებთან, მამასა და ძმასთან შეხვედრა), პატივისცემით შეუთვალა თავის დიდებულ მამას: „აქ იმიტომ არ მოვსულვარ, რომ ქვეყანა ვმართო. გამომდინარე თქვენი მსახურებიდან მისი უდიდებულესობისადმი [და პირობისგან], დაე, იყოს მყარი ეს სიტყვა, თუკი გარკვეული რაოდენობის ქართველებს მოგვაშველებთ, ისინიც [შაჰის ხალხი], საქართველოს გასათავისუფლებლად იმოქმედებენ, რათა ჩვენ, მონებმა, შევძლოთ, ოსმანთა ტომს სული ამოვხადოთ“.

ალექსანდრე ხანი დროს განზრახ აჭიანურებდა და დღეები ასე გაჰყავდა. ერთი თვის შემდეგ კონსტანტინემ სულთნებს უხმო და თავისი მამისა და ძმის უმადურობის შესახებ უამბო, რომელთაც [როგორც ჩანს] წინასწარ შეუტყვიათ რა ამბავი მისი უდიდებულესობისა და ჯელალისგან¹, გამარჯვების კვალის მატარებელი ლაშქარი შეუყოვნებიათ. [კონსტანტინემ] საკუთარი მამისა და ძმის მოკვლა გადაწყვიტა. ალექსანდრე ხანის ვეზირი, ხოჯა ზია ედ დინ ქაში, ჯალალ ესფაჰანისთან² ერთად უფროსთან გაგზა-

1 შირვანის ბეგლარბეგი

2 ხანის მოდიროლმულქი – თურქ. ობერ-ცერემონიამაისტერი

ენა, რათა დახმარება და [შემდგომი] განკარგულება მიეღო. მათ, მიუხედავად ბევრი სჯა-ბაასისა, აშკარა პასუხი არ ჩამოუტანიათ. ჯალალ ესფაჰანიმ, რომელიც მისი უდიდებულესობის კარზე მიღებული გონიერი კაცი იყო, მოახსენა [მას], რომ ხანის მიზანი დიდებული ლაშქრის მორჩილების მიხედვით ქმედებაა. გადაწყვიტა, დილით ალექსანდრე ხანი, შაჰმირ ხანი,³ ალი ხან სოლთანი და მამამისის მაჯლესის სხვა წევრები შეეკრიბა, რათა დალაპარაკებოდა მათ. უეცრად, უზრდელად მიმართა მამას. ალექსანდრე ხანი მოლბა და მშვიდად დაპირდა, ალაჰის შეწყვენით ლაშქარს მოვუხმობ და გამოგიგზავნიო. ხანი აღელვებული იყო და უხეშად ელაპარაკებოდა მამამისს. გორგინ მირზა [უფლისწული გიორგი], რომელიც მისი უფროსი ძმა იყო, შეეწინააღმდეგა კონსტანტინეს, დატოვა შეკრება, ქართულად უთხრა მას, ნეტავ, საერთოდ არ დაბადებულიყავიო და თავისი კარვისკენ წავიდა. კონსტანტინე მირზა უკან გაჰყვა, შევიდა მის კარავში და [ხმლით] აკუწა იგი. შემდეგ მივიდა მამასთან და შაჰმირ ხანსა და ალი ხან სოლთანს, რომლებიც ალექსანდრე ხანის მახლობლად ისხდნენ, თბილად ესაუბრებოდნენ მას [ალექსანდრეს] და საბრძოლო საკითხებს განიხილავდნენ, უთხრა: „რას დამდგარხართ, მოკალით ეს ბებერი ურჯულო და მისი ორგულობის სასჯელი აჩვენეთ! მე მოვუღე ბოლო გორგინ ხანს!“ და მაშინათვე შაჰმირ ხანმა გადაუგდო რა ხმალი ალი ხან სოლთანს, ამ უკანასკნელმა ბოლო მოუღო ალექსანდრეს.

როდესაც ქართველებმა ალექსანდრე და მისი ვაჟი კონსტანტინე მირზას ხელით მოკლულნი იხილეს და შეხედეს, რომ აღარ არსებობდა მემკვიდრე ხალხის თვალში, გორგინ ხანის ცოლი⁴, იმ დროის ყველაზე ბრძენი ქალი, ქეთევან დედოფალი, რომლის შვილები, უფლისწული თეიმურაზი და ქალიშვილი ელენე ბეგუმი მის უდიდებულესობასთან იმყოფებოდნენ, არ ჰქონდა რა მას სხვა გზა გარდა სიმშვიდისა და კეთილგანწყობისა, თავისი ქმრის ძმას დამორჩილდა. კონსტანტინე ხანმა კეთილგანწყობა გამოიჩინა რა მის მიმართ, ბრძანა, შეეკრიბათ ქართველები და მზის სხივის სადარი კეთილგონიერებისა და კეთილსინდისიერების მქონე საქართველოს გონიერი მეფის, მისი ქმრის, ადგილას მალე გამოეგზავნათ თეიმურაზი.

დედოფალმა შეკრიბა ის ქართველები, რომლებისთვისაც მუსლიმი მეფე მიუღებელი იყო და რომლებიც დავითის ტახტზე მორასა გვირგვინით შემკულს დასვამდნენ ქალს იმ შემთხვევაში, თუკი არ ეყოლებოდათ მამაკაცი მეფე. დედოფალმა ეს გარემოება მოახსენა რა ხანს, მიხვდა, რომ [შესაძლოა] ხანს [კონსტანტინეს] ამეფებდნენ, მის წინაშე დაიჩოქა, როგორც ამას ეტიკეტი მოითხოვდა, და [მას] პატივი და მორჩილება აღუთქვა.

3 კონსტანტინე ხანის ხელქვეითი ამირა, რომელიც წარმოშობით შაქის ველაიათის ძველ ვალებს ეკუთვნოდა)

4 ავტორს ეშლება. ქეთევან დედოფალი გიორგის ძმის, დავითის ცოლია.

უავეგუსტოსის ნახიჩევანისკენ გამგზავრება, კონსტანტინე ხანის მო-
რჩილების გზიდან აცდენა, შემახის ციხის ძირში კონსტანტინეს ლაშქარზე,
შუა ლამით, დედოფლისგან თავდასხმა, კონსტანტინეს არდებილში, სამეფო
კარზე მისვლა და საქართველოში მისი ძმისშვილის, თეიმურაზ ხანის მე-
ფობა. კონსტანტინე ხანის საქართველოში დაბრუნება, თეიმურაზ ხანთან
შებრძოლება, კონსტანტინეს მოკვლა და თეიმურაზის მმართველობა

ამ ამბების შემდეგ ნახიჩევანისკენ წაბრძანდა, რათა თუკი ჯელალისგან
ამბავი მოვიდოდა, მაშინ თავრიზში ინებებდა წასვლას. ჯერ კიდევ გზაში
იყო, რომ მეჰმანდარისგან⁵ ჯანყის შესახებ შეატყობინეს და ყარაბაღისკენ
წავიდა, აიღო რა განჯისა და ბარდავის ველაიათები, ღვთის შეწევნით,
დიდებით მოსილი და გამარჯვებული შირვანში ჩავიდა რა, კონსტანტინე
ხანისკენ დახმარება გაგზავნა. ამბავი მოუვიდა, რომ მისი [კონსტანტინეს]
მამის სიკვდილისა და გლოვის შემდეგ, შირვანის ამბების და მაჰმუდ ფაშას
შემახას ციხეში გაქცევისა და მისი [კონსტანტინეს] მმართველობის შემდეგ,
საქართველოსა და შირვანის ველაიათებში, გარემოება შეიცვალა. დიდგვა-
როვნები, რომლებიც მას გვერდში ედგნენ, ნაცვლად სიკეთის გამომჟღა-
ვნებისა, მოიძულა. თვლის რა თავის თავს ამ ველაიათის ბატონ-პატრო-
ნად, ხშირად შეურაცხყოფასაც აყენებს მათ! თავისი ძლიერი და მკაცრი
ხელი დაატყო რა იმ ველაიათს, მოსახლეობისგან უამრავ საჩუქარს ღებუ-
ლობს. დაახლოებით ათას თუმანს, ათ ხარვარ⁶ აბრეშუმს, ოცი ხარვარის
რაოდენობის მოსავალს⁷. ამგვარი ვითარების გამო, შემახას ციხის აღების
შემდეგ, უკვე ამბოხის სუნი დადგა. ის ველარ იქნება იმ ადამიანებს შორის,
რომლებიც მისმა უდიდებულესობამ შეიყვარა, ახლობლად მიიჩნია და სი-
კეთე აჩვენა.

ქართველები და მისი უდიდებულესობის [ფრთის ქვეშ] მყოფი საქა-
რთველოს მნიშვნელოვანი მმართველის, [ქეთევან] დედოფლის, შვილი და
კონსტანტინე [ხანის] ძმისშვილი – თეიმურაზ ხანი, მამისა და ძმის მკვლელ
კონსტანტინე ხანს და, ასევე, კონსტანტინეს მხარეს მდგომ იმ დაწყევლილ
ქართველებს, რომლებიც ამ უკანასკნელმა თავადვე გამოწვრთნა, ერიდე-
ბოდნენ.

რადგან კონსტანტინე არ ენდობა თავადებს, აზნაურებსა და თავის ნა-
თესავეებს, ამან კიდევ უფრო მეტად გაააბრაზა დედოფალი და აზნაურები.
მათ იცოდნენ, რომ კონსტანტინეს ნდობა არ შეიძლებოდა. საქართველოში
მუსლიმ მეფეს კანონიერად არ ცნობდნენ. და დედოფალმა, რომელსაც ეში-
ნოდა, ლუარსაბ ხანის და დავითის მოდგმის დინასტია არ დამარცხებუ-

5 კარის მოხელე – უცხოელი სტუმრების მიმღები და გამცილებელი.

6 წონის საზომი ერთეული, რომელიც 300კგ-ის ტოლია.

7 ავტორს უწერია غرض [დორუშ], (იხ. Khuzani, 401) ჩვენი აზრით, ეს უნდა იყოს კონ-
კრეტულად ძვ. თურქ. Gürgüç [გურგუჩ] (იხ. Древнетюркский словарь. Академия наук СССР.
Институт языкознания. Издательство “Наука”, Ленинград, 1969, 195).

ლიყო, თავისთან იხმო ალექსანდრე ხანის ეშიკადასი ბაში⁸ ქაიხოსრო ბეგი, გვარამის ძე, რომელიც სრულიად საქართველოს კათოლიკოსი იყო, ალავერდის მღვდლები, აზნაურები, მოურავები და მხარის ქედბოდები. მათ ერთმანეთთან მოითათბირეს [თქვეს], რომ, თანახმად დავით წინასწარმეტყველისა, რომლის წინასწარმეტყველებასაც მიაწერენ თავიანთი [ბაგრატიონთა] სამეფო შტოს წარმოშობას, არ შეიძლება, კახეთის მეფე მუსლიმი იყოს, თანახმად – უფლისა, რომელსაც ისი ღმერთს უწოდებენ, მამისა და უფროსი ძმის მკვლელი არ ეგების, გამეფდესო!

მისი უდიდებულესობის ბრძანების თანახმადაც, ქართველებისგან კონსტანტინე ხანის მორჩილება მართებულად არ მიიჩნეოდა რა, მისი [კონსტანტინეს] ახლობელი დიდგვაროვნებიც განაწყენებულები არიან მასზე, ერთხმად კონსტანტინეს მოკვლაზე შეთანხმდნენ რა, ალექსანდრე ხანის დიდი ხნის ქვეშევრდომს, ხოჯა ზია-ედ-დინ ქაშის, რომელსაც ქართველები ემორჩილებოდნენ, მალულად შეატყობინეს ამ ამბოხის შესახებ და იმ ღამეს, როცა ქაიხოსრო ბეგი და ირაკლი ბეგი ქეშიკად⁹ იდგნენ, თვითონ არ მივიდა და აზნაურებსაც აუკრძალა [მისვლა].

ერთმა ღოღამმა, შეიტყო რა ეს ამბავი, ხანს მოახსენა, ქართველები აჯანყებას აპირებენო. პატივმოყვარე ხანმა ხოჯა ზია-ედ – დინი იხმო და ჰკითხა [ამ ყველაფრის შესახებ]. ხოჯამ, რომელიც არ თვლიდა რა, რომ ხანის საქმე შემოქმედის, სამყაროსა და კაცობრიობის წესის თანახმად მიდიოდა, უთხრა, რომ, შესაძლოა, გემდურიან იმის გამო, რომ ფულს ართმევდი მათ და ავიწროებდიო და მას გარკვეული ხარჯის გაღება ურჩია.

ხანი დათანხმდა, გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ ჯალალ ესფაჰანის, რომელიც ხანის მოდიროლმულქი იყო და ხოჯა ზია-ედ დინის ქალიშვილი ჰყავდა ცოლად, რამდენსაც ხოჯა მოისურვებდა, იმდენს მისცემდა ხაზინიდან. რადგანაც ბრძენმა ვეზირმა ქართველებს სიმართლე უთხრა და აუკრძალა მათ მისვლა [როგორც უკვე ითქვა], ყველა ის აზნაური, რომელიც იმ ღამეს ქეშიკში იდგა, დაეთანხმნენ ხოჯას, რომ გარიჟრაჟზე ხანის ხაზინიდან აიღებდნენ ფულს. ღამე კი გადაწყდა, რომ, როცა ხანი ამ გარემოებას შეიტყობდა, მეტი გზა, გარდა მისი მოკვლისა, აღარ რჩებოდა. ღამის გუშაგები ყვირილით (ყიჟინით) გარს შემოეხვივნენ მას და, როგორც ეს ქართველებს სჩვევიათ, შეცვივდნენ ხანის კარავში. ფირი ბეგ ჩაქერლუმ¹⁰, რომელიც მის უდიდებულესობას ხანის ამბის გასაგებად გამოეგზავნა, შეიტყო რა ეს ამბავი, მივიდა ხანის კარავში და ალი ხანის¹¹ კარავში გადაიყვანა იგი [კონსტანტინე]. ალი ხანი რუმელი (თურქი) იყო და მის უდიდებულესობასთან ერევანში მსახურობდა. როდესაც ყიზილბაშებმა ქართველები დაინახეს,

8 თურქ. ობერ ცერემონმაისტერი.

9 ქეშიკი – მცველი, ყარაული.

10 მოლაზემი ყარაბირი-ასეა ნახსენები ეს პიროვნება ისქანდერ მუნშისთან.

11 ალი ხან მოვაფეყი.

იფიქრეს, თურქების მხარეს გადავიდნენო, ქარნას დააძახეს და ხანი მხედარზე შესვეს. ქართველებმა რომ ქარნას ხმა გაიგონეს, მიხვდნენ, რომ ხანი ცოცხალია და დაიქსაქსნენ. დედოფალი და თავადები საქართველოს გზას გაუდგნენ. ხანმა მათ მთელი ღამე სდია უკან, მაგრამ ვერ დაეწია. თურქებმა იფიქრეს, ქართველები და ყიზილბაშები თურქების ციხესიმაგრიდან გამოჰყავთო და ღამით ციხიდან არ გამოსულან. დილით ხანი ქართველებს დაეწია. ქაიხოსრო ბეგი და შარმაზან ბეგ ვაქილი მასთან მივიდნენ და უთხრეს, ჩვენი დევნა კარგს არაფერს მოგიტანს, სანამ კიდევ ერთი კაცი მაინცაა ცოცხალი ჩვენგან, უკან არ დავიხევთო! სულთნებიც, მიხვდნენ რა, რომ ვერ შეებრძოლებოდნენ, გაბრუნდნენ. დილით, როდესაც თურქებმა ყიზილბაშთა ბანაკი შეამჩნიეს და ლაშქრის კვალი ვერ დაინახეს, ყალაყჩიები, რომლებიც შიშით ციხის ძირას მისულიყვნენ, ცოტა ხანში მაჰმუდ ფაშასთან მივიდნენ.

როდესაც ქართველების დაპირისპირების შესახებ დაიწყეს ლაპარაკი, გარკვეულ ჯგუფს ხანის ბანაკის დაცვა დაავალეს რა, რბევა დაიწყეს. დაჭრილმა თიზრუ-სულთანმა და მისმა ხალხმა ათასი უბედურების მერე, მიმოფანტულებმა და გაბნეულებმა, სოლთნებთან და ხანთან არდებილში ჩააღწიეს.

ყარაფირ ჩაქერლუ, რომელიც მაღალ წრეს მიეკუთვნებოდა და კონსტანტინე ხანის ამბის გასარკვევად ხოჯა ზია ედ-დინთან ერთად ბანაკში მოსულიყო, გადასცა რა მათ ხანის თხოვნა (ბოდიში), თავადაც მოიბოდიშა. მისმა უდიდებულესობამ, რაყამები და თბილი [თავაზიანი] წერილები გააგზავნა და საქმე ხსენებული სარდლის, ჯალალ ოღლის, მოსვლაზე რომ მიდგა, ხანს არავინ დაეხმარა.

კონსტანტინე ხანმა ვაჭრებისგან ისესხა ფული და ხსენებულ სულთნებთან ერთად შირვანში წავიდა. მისი უდიდებულესობა ავის მომასწავებელ ფიქრებს შეეპყრო, ღმერთმა ნუ ქნას, ხანი მღალატობდეს და მოჰამად ფაშასთან იყოს გაერთიანებულიო. რაყამი დაწერა და გაგზავნა, რომ [კონსტანტინე] შირვანში არ წასულიყო და უკან გამობრუნებულიყო. კონსტანტინეს თავისი სიამაყისა და ამპარტავნების გამო შერცხვა, ვერ მივიდა ქვეყნიერების ორბიტის ბანაკში და შირვანისკენ დაიძრა.

დედოფალმა და ქართველმა დიდებულებმა გლოვის შემდეგ მისი უდიდებულესობის სახელზე არზა დაწერეს, აზნაურ ფარამარზ ბეგს გაატანეს და თეიმურაზ ხანის ჩამოყვანას სთხოვდნენ [შაჰს]. ხოლო თავად, ემინოდათ რა იმის, რომ ხანი თავს დაესხმოდათ, ლაშქართან ერთად ზაგემიდან ჯანალის სანახებსა და გრემში წავიდნენ. კონსტანტინე ხანი, რომელმაც ქართველების დახოცვა და ამ მხარის დაპყრობა გადაწყვიტა, იორს გადმოვიდა და საქართველოში შემოვიდა. ქართველებს ემინოდათ მისი, თანაც არც მისი უდიდებულესობისგან მოსულიყო პასუხი. ამასობაში ფარამარზ ბეგი მისი უდიდებულესობისგან დაბრუნდა. [შაჰმა] თეიმურაზ ხანს ხანობა

და ოლქის მმართველობა უბოძა. ქართველებმა კონსტანტინესთან შებრძოლება გადაწყვიტეს. როდესაც პატივმოყვარე ხანმა ძმისშვილის მოსვლის ამბავი შეიტყო, გაბრაზდა და გრემის ველზე საბრძოლველად დაბანაკდა. ყარჩილა ბეგს¹², რომელსაც იგი ძალიან ენდობოდა, ავანგარდი ჩააბარა და გარკვეული რაოდენობის ყიზილბაშებიც მიაშველა. იმის გამო, რომ [კონსტანტინე] მისი უდიდებულესობის ნებართვის გარეშე მოვიდა, შაჰმირ ხანი, ალი ხან სოლთანი და დანარჩენი სულთნები გაბრაზდნენ და განუდგნენ მას. ყარჩილა ხანსა და მის ჩარხჩიებს¹³ ნაძირალა ქართველებიც შეუერთდნენ, რომელთაგანაც ქვეითი ჯარი შეიქმნა.

ცოტა ხანში ყარჩილა ბეგმა მამაც ქართველებთან ბრძოლა გააჩაღა, ქართველები დიდი სიმამაცით იბრძოდნენ. კონსტანტინე ხანმა დაინახა რა, რომ ყიზილბაში სულთნები სუსტები იყვნენ და ვერ იბრძოდნენ, ველარ მოითმინა და შუბით შევარდა ბრძოლის ველზე. მამაცმა ქართველებმაც უკან აღარ დაიხიეს და გაჩაღდა ბრძოლა.

დედოფალი, თეიმურაზ ხანის დედა, ქვეით ჯარს მიუძღოდა და ხანის მოკვლის ბრძანება გასცა. როგორც ქართველებს სჩვევიათ, სასტიკად იბრძოდნენ. ალი ხან მოვაფეყი, სოლთან ჩაქერლუ და, ასევე, სხვა ახალგაზრდა ყიზილბაშები თავგანწირვით უტევდნენ და ძალიანაც კი უნდოდათ, მაგრამ ვერა და ვერ ამარცხებდნენ ხანს. განწირული იყო კონსტანტინე ... ასე ჰქონდა მას გადაწყვეტილი... არ იხევდა უკან, შეუტია ქართველებს და დედოფალს შეურაცხყოფდა და აგინებდა. ამ დროს ერთ-ერთმა ცხენზე ამხერდრებულმა გმირმა აზნაურმა ხანი შებოჭა და, რადგანაც ამ უკანასკნელს არავინ მიეშველა, ყიზილბაშთა ლაშქარიც გატყდა. ყიზილბაშმა სულთნებმა სადავეები მიაბრუნეს და გაიქცნენ. ერთი ფარსახის მანძილზე სდიეს მათ ქართველებმა. ხანის მოკვლის შემდეგ დედოფალმა მუსლიმებსა და ქართველებს ერთმანეთის ხოცვა აუკრძალა. ვისაც ნახავდნენ ქართველები, გააშიშვლებდნენ და ასე ტოვებდნენ. ხოლო თავად [დედოფალი] თეიმურაზთან ერთად კონსტანტინეს [ცხედრისთვის] წავიდა. იქ მყოფმა რამდენიმე მუსლიმმა და ხოჯა ზია – ედ-დინმა, რომელიც იმ დროს მისი მრჩეველი იყო, ხანის ცხედარი კუბოში ჩადეს და არდებილის გზას გაუყენეს. როგორც ამ მისრაში წერია: „თავად კლავ ჰაფეზს და თავადვე გლოვობ?“ თავად [დედოფალი] ზაგემისკენ წავიდა, ძველი წესისამებრ მისი უდიდებულესობის სახელზე მონეტა მოჭრა და ხუტბა აღავლინა. გაძარცვულ ვაჭრებს დაუყვავა რა, მათ ფული მისცა და დაჭრილ და უმწეო ყიზილბაშებს მცველად და ხარჯებისთვის კაცი მიუჩინა, ხოლო თუკი გამოჯანმრთელების შემდეგ დარჩენა მოუხდებოდათ, დედოფლის მემკვიდრის, თეიმურაზ ხანის ამალაში აიყვანდნენ რა [მათ], გასამრჯელოს მისცემდნენ, თუ არა და, მისცემდნენ ჯიბის ფულს და გაისტუმრებდნენ.

12 კონსტანტინეს ღოლამი, იგივე ყარჩირა სულთანი.

13 ცხენოსანი მეომარები (თურქ.) , ავანგარდი.

ებრელი ხოჯა იაყუბის ვაჟმა, ხოჯა ლალეზარმა, რომელიც იმ ველა-
ეთის ვაჭართა თავი და ძალზედ კეთილშობილი კაცი იყო, იმ დღეს სამი
ათასი ხელი პერანგი და საცვალი შეკერა. ზოგს კაბა და თავსაბურავი, ზო-
გსაც ცხენი და ჯიბის ფული მისცა და გაძარცვული ხალხი და მუსლიმები
ქალაქ ზეგამიდან გაისტუმრა. ასე რომ, ხოჯამ იმ დღეს ხუთი ათასი თუმანი
გაიღო.

ამ ამბების შემდეგ დედოფალმა ხოჯა ზია-ედ-დინი და ფარამორზ ბეგი
მის უკეთილშობილებასთან გაგზავნა, [რომელთაც მას] მომხდარის შესახებ
მოახსენეს.

მაშინ, როცა ჯალალ ოღლი ხოიში¹⁴, ხოლო მისი უდიდებულესობა თა-
ვრიზის სუფიანში¹⁵ მისულიყო, ხოჯა ზია-ედ-დინისათვის ვეზირობა სთხო-
ვეს.

მისი უდიდებულესობის ბრძანებით მას საქართველოს კახეთის ვეზი-
რობა მისცეს და გაისტუმრეს. ძვირფასი ხალათები უბოძეს [ასევე] თეიმუ-
რაზ ხანს, მის თავადებსა და აზნაურებს.

მოუღანა შარმი ყაზვინის თავის მატთანში უთქვამს:

„ქართველმა კონსტანტინემ [საკუთარი] მამა მოკლა,
ამისათვის ის განგებამ დასაჯა,
წინ აღუდგა რა იგი მურშიდის¹⁶ ბრძანებას,
მისი თავი ტანს მოშორდა.
მის სიკვდილზე ბრძენს უთქვამს,
ოდეს ყოფილა, მამის მკვლეელი ცოცხალი დარჩენილიყოს!“

14 ქალაქი ირანის აზერბაიჯანში.

15 დასახლება ქ.თავრიზის მახლობლად ირანის აზერბაიჯანში.

16 არაბ. სწორი გზის მაჩვენებელი. სეფიანთა ირანში – სულიერი მოძღვარი.

ბრიტანული ოფიციალური პირების წერილები აპაკი ხოშთარიას არქივიდან

ინგლისურიდან თარგმნა გიორგი სანიკიძემ

წერილებიდან ადრესატების გარკვევა საკმაოდ რთული გამოდგა, მაგრამ საბოლოოდ დადგინდა, რომ პირველ შემთხვევაში ავტორი პრემიერ მინისტრი, ხოლო ადრესატი ერლ ჯორჯ კერზონია, ხოლო დანარჩენ ორ შემთხვევაში – პრემიერ მინისტრი ლოიდ ჯორჯი.

პრემიერ მინისტრის დევიდ ლოიდ ჯორჯის წერილი საგარეო საქმეთა მინისტრ ერლ ჯორჯ კერზონ კედლსტონისადმი

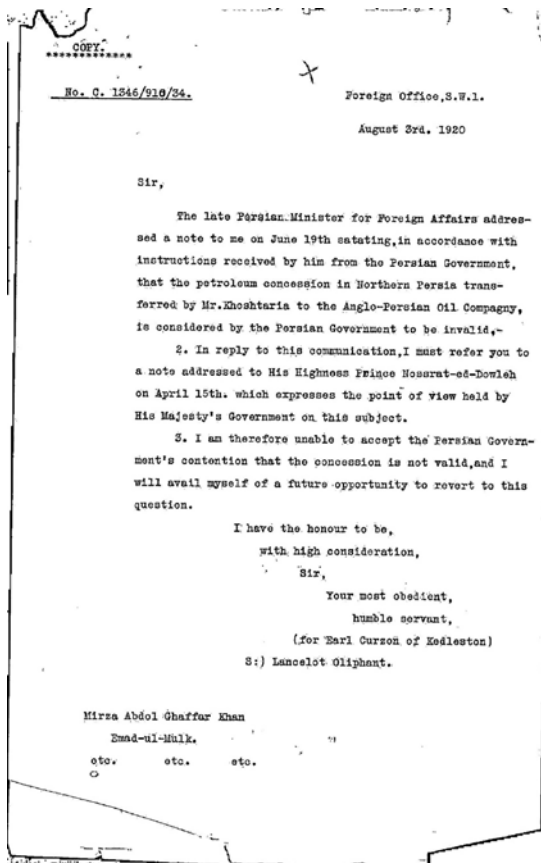
3 აგვისტო, 1920

სერ,

სპარსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა 19 ივნისს გამომიგზავნა ნოტა, რომელშიც ამტკიცებს, მისთვის სპარსეთის მთავრობისგან მიღებული ინსტრუქციების შესაბამისად, რომ ნავთობის კონცესია ჩრდ. სპასეთში, რომელიც ბატონმა ხოშთარიამ გადასცა ანგლო-სპარსულ სანავთობო კომპანიას, არავალიდურად არის მიჩნეული.

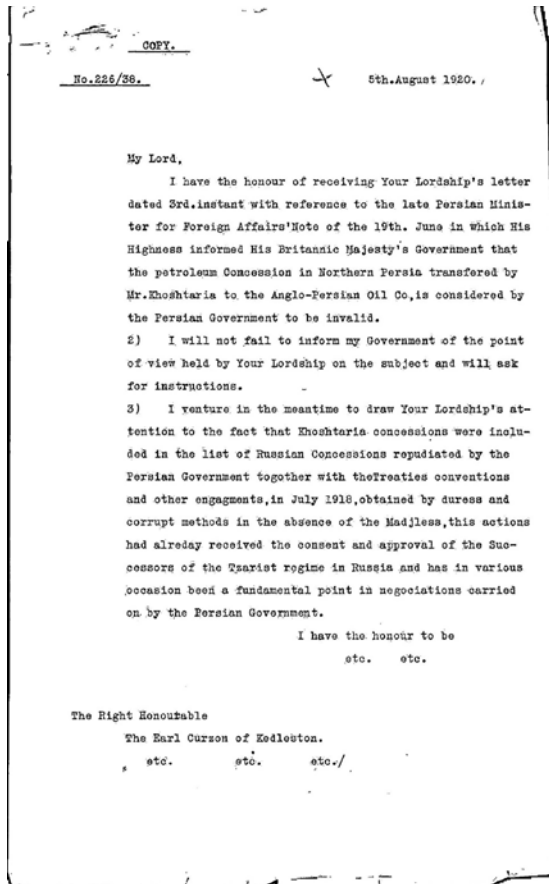
2) ამ გზავნილის პასუხად, მე დამოწმებისთვის უნდა მიგიითოთ მის აღმატებულება პრინც ნოსრათ ად-დოულესათვის 15 აპრილს გაგზავნილი ნოტა, რომელიც გამონატავს ამ საკითხთან დაკავშირებით მისი უდიდებულესობის მთავრობის პოზიციას.

3) ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მე მიუღებლად ვთვლი სპარ-

სეთის მთავრობის მტკიცებას, რომ კონცესია არავალიდურია და მე მომავალშიც გამოვიყენებ შესაძლებლობას დავუბრუნდე ამ საკითხის განხილვას.

ასლი: ლანსელოტ ოლიფანტს, ასევე მირზა აბდოლ ყაფარ ხან ემად-ულ-მულქს.

5 აგვისტო, 1920

თქვენო აღმატებულებავ,

მქონდა პატივი მიმელო თქვენგან 3 რიცხვით დათარიღებული წერილი, უშუალო დამოწმებით სპარსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის 19 ივნისის ნოტისა, რომელშიც მისი აღმატებულება აცნობებს მისი (ბრიტანეთის) უდიდებულესობის მთავრობას, რომ ნავთობის კონცესია ჩრდილოეთ სპარსეთში, რომელიც ბატონმა ხოშტარიამ გადასცა ანგლო-სპარსულ ნავთობის კომპანიას, სპარსეთის მთავრობის მიერ მიჩნეულია არავალიდურად.

2) მე აუცილებლად ვაცნობებ ჩემს მთავრობას თქვენი აღმატებულების თვალსაზრისს ამ საკითხთან დაკავშირებით და დავეკითხები რჩევებს.

3) ამავდროულად თავს უფლებას მივცემ თქვენი აღმატებულების ყურადღება გავამახვილო იმ ფაქტზე, რომ ხოშტარიას კონცესიები ჩართულია რუსეთის კონცესიების ჩამონათვალში, რომელიც სპასე-

თის მთავრობამ უარყო სხვა ხელშეკრულებებთან და შეთანხმებებთან ერთად, 1918 წლის ივლისში, და მოპოვებულია იძულებით და მოსყიდვის მეთოდებით მეჯლისის არარსებობის პირობებში, ამ ქმედებებმა კი უკვე მიიღო თანხმობა და მხარდაჭერა რუსეთში ცარისტული რეჟიმის მემკვიდრეებისგან და სხვადასხვა გარემოებებში იყო სპარსეთის მთავრობის მიერ განხორციელებული მოლაპარაკებების საკვანძო საკითხი.

ერლ კერზონ კედლსტონი

18 აგვისტო, 1920

თქვენო აღმატებულებავ,

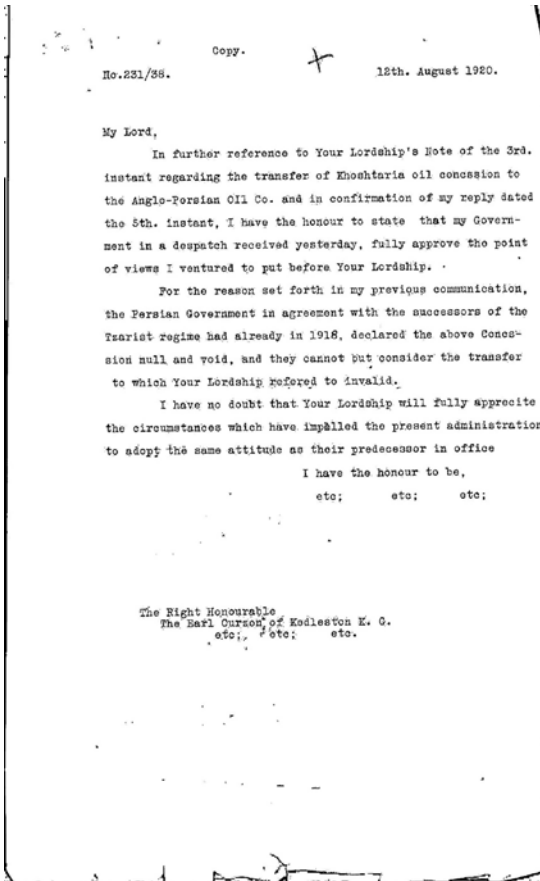
თქვენი აღმატებულების ნოტაზე შემდგომი დამოწმებისთვის, რომელიც ეხება ხოშთარიას სანავთობო კონცესიის გადაცემას ანგლო-სპარსული ნავთობის კომპანიისთვის და 5 აგვისტოთი დათარიღებული ჩემი პასუხის

დასტურად, მაქვს პატივი დავადასტურო, რომ ჩემი მთავრობა, გუშინ მიღებული დეპეშის თანახმად, სრულად უჭერს მხარს ჩემს თვალსაზრისს, რომელიც თქვენი აღმატებულების წინაშე წარვადგინე.

ჩემს წინა შეტყობინებაში ჩამოყალიბებული მიზეზების თანახმად, სპარსეთის მთავრობამ ცარისტული რეჟიმის მემკვიდრეებთან ჯერ კიდევ 1918 წელს გაფორმებულ შეთანხმებაში, ზემოთქმული კონცესია ანუღირებული და უმოქმედოდ გამოაცხადა და მათ არ შეუძლიათ განიხილონ კონცესიის გადაცემა, ამ ქმედებას კი თქვენი აღმატებულება არავალიდურად თვლის.

ეჭვი არ მეპარება, რომ თქვენი აღმატებულება სრულყოფილად შეაფასებს იმ გარემოებებს, რომლებმაც უზიძგეს ამჟამინდელ მთავრობას ემოქმედა იმავე მიმართულებით, როგორითაც მისი წინამორბედები მოქმედებდნენ.

ერლ კერზონ კედლსტონი

ს ტ ა ტ ი ე ბ ი ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ა დ ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ე ბ ი ს
შ ე ს ა ხ ე ბ ი რ ა ნ უ ლ ს ა მ ე ც ნ ი ე რ ო ჟ უ რ ნ ა ლ ე ბ შ ი –
Materials About Georgia and Georgians in the
Academic Journals of Iran

გუდარზ რაშთიანი
(თეირანის უნივერსიტეტის ისტორიის დოქტორი)

**ირანოფილი უფლისწული. საქართველოს ვითარებისა და
ირან-რუსეთის ომებში ალექსანდრე ბატონიშვილის
როლის ანალიზი¹**

რეზიუმე

ირანსა და რუსეთს შორის ომების თაობაზე სპარსულ, რუსულ, ქართულ, ინგლისურ და სხვა ენებზე დაწერილი მრავალი წიგნისა და სტატიის მიუხედავად, იმ პერიოდის მოვლენების გარკვეული ნაწილი კვლავაც უცნობი რჩება. ამ მხრივ საგულისხმო თემებიდან ერთ-ერთი არის საქართველოს შიდა მდგომარეობა და ქართული მოსახლეობისა და უფლისწულთა ერთი ნაწილის მისწრაფება ამ რეგიონზე ირანის მმართველობის (იურისდიქციის) დაბრუნებისა და რუსეთის ბატონობისათვის წინააღმდეგობის გაწევის მიმართულებით, რასაც რუსულ წყაროებში ყურადღება არ ექცევა ან ეს წარმოდგენილია, როგორც უმნიშვნელო თემა. ერეკლე მეორის შვილმა უფლისწულმა ალექსანდრემ ირანსა და რუსეთს შორის ომების მთელი პერიოდის მანძილზე თავისი დაუღალავი მცდელობებით გამოიყენა ყველა საშუალება, მათ შორის აქტივობა დაღესტანში, ირანის ლაშქრის თანხლება, რუსების წინააღმდეგ საქართველოს მოსახლეობის აჯანყების ხელმძღვანელობა, მიმოწერა ნაპოლეონთან და ა.შ., რათა აღედგინა ქართლ-კახეთის სამეფო ირანზე დაქვემდებარების პირობებში. ისეთმა სხვადასხვა მიზეზებმა, როგორიცაა: რუსების მიერ საქართველოს სახელისუფლებო და ბიუროკრატიული წყობის მოშლა; რუსეთის სამხედრო და ლოჯისტიკური უპირატესობა; ირანის სამხედრო სტრუქტურების არაეფექტურობა და სისუსტე; ასევე, გაჩენილი შანსების ხელიდან გაშვება; მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიის რეგიონის მრავალი ხელისუფალი და

1 სპარსულ ენაზე გამოქვეყნდა "საგარეო ურთიერთობების ყოველკვარტალური ჟურნალში.გამოცემის მეთექვსმეტე წელი, N 42, 1389 წლის გაზაფხული (2010 წ). გვ.49-79

მოსახლეობის დიდი ნაწილი მხარს უჭერდა ყაჯარებს, ირან-რუსეთის ორი ომი დასრულდა ირანის დამარცხებით და სრულიად კავკასიაში ცარიზმის გავლენის დამყარებით, ხოლო ალექსანდრე ბატონიშვილის მცდელობებს, რუსეთის წინააღმდეგ გამოეყენებინა დაღესტნური ტომები და საქართველოს მოსახლეობის ჯანყი, შედეგი არ მოჰყოლია.

საკვანძო სიტყვები: *ირანი, საქართველო, რუსეთი, კავკასია, ალექსანდრე ბატონიშვილი, ირან-რუსეთის ომები, ყაჯარები.*

შესავალი

საქართველო წარმოადგენს კავკასიის რეგიონის ერთ-ერთ ნაწილს, რომელსაც ოდიტგანვე ჰქონდა დიდი პოლიტიკური, გეოგრაფიული და ცივილიზაციური კავშირები ირანთან. ეს განსაკუთრებით ეხება სეფიანთა ეპოქას, როდესაც აღმოსავლეთი საქართველო (ქართლ-კახეთი) ითვლებოდა ერთ-ერთ იმ მხარედ, რომელსაც მართავდა სეფიანთა მიერ დანიშნული ხელისუფალი, ასეთი მხარეები კი სულ ოთხი იყო (მირზა რაფი'ა – 1385, გვ.184). სეფიანთა სახელმწიფოს დაშლამ (1722წ.) და ნადირ-შაჰის გარდაცვალების (1735წ.) შემდგომ წლებსა და ქერიმ-ხანის მმართველობისას (1750-1779წწ.) ირანის შიდა არეულობამ გამოიწვია ირანის ხელისუფლების დასუსტება და შექმნა პირობები კავკასიაში რუსეთის გავლენის გასაძლიერებლად. ერეკლე მეორემ² (1720-1798წწ.), რომელმაც მამამისის, თეიმურაზ მეორის³ გარდაცვალების შემდეგ 1762 წელს გააერთიანა ქართლისა და კახეთის სამეფოები და სათავეში ჩაუდგა ამ გაერთიანებულ სამეფოს, ოსმალეთის გავლენის საწინააღმდეგოდ და დაღესტნელი ტომების (განსაკუთრებით, ლეკების) თავდასხმებისაგან ქვეყნის გადასარჩენად 1783 წელს გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებით გადადგა სახელისწირო ნაბიჯი რუსების სამხრეთ კავკასიაში დამკვიდრებისათვის (გოგჩე-1373, გვ.97-98; Bournoutian, 2001, Doc N:347).

ამ ხელშეკრულების შესაბამისად, საქართველოს მეფე დგებოდა რუსეთის მფარველობის ქვეშ და იგი ვალდებული ხდებოდა, თავი შეეკავებინა ოსმალეთსა და ირანთან რაიმე სახის ურთიერთობისაგან. თავის მხრივ, რუსები იძლეოდნენ იმის გარანტიას, რომ საქართველოში გაგრძელდებოდა ბაგრატიონთა გვარისა და ერეკლე მეორის შთამომავალთა მეფობა.⁴

2 ერეკლე სპარსულ წყაროებში იწერება როგორც ارکلی، ارکلی، هرکلیوس

3 თეიმურაზი სპარსულ წყაროებში იწერება როგორც طهمورث/تهمورث

4 უნდა აღინიშნოს, რომ მანუჩეჰ ფარსადმა ჟურნალ „ქავე“-ში გამოაქვეყნა როგორც ამ ტრაქტატის ასევე, შემდგომ გიორგი მეთერთმეტის რუსებთან დადებული ხელშეკრულების თარგმანი, რომელიც ბევრ შეცდომას შეიცავს და არ წარმოადგენს ზუსტ თარგმნს (ფარსად-1334, N5, გვ.37 და N6, გვ.33).

მიუხედავად იმისა, რომ აღამაჰმადხანი გამეფების შემდეგ ეცადა, აღედგინა ირანის გავლენა მისდამი ისტორიულად დაქვემდებარებულ რეგიონებზე და 1795 წელს დალაშქრა თბილისი (სარავი-1371, გვ.276; ლესან ოლ-მამალექ სეფეჰრ-1377, გვ.77), რითაც ძალიან მოკლე დროით ირანის საზღვრები დააბრუნა სეფიანთა ეპოქის მდგომარეობაში, მისმა გარდაცვალებამ 1797 წლის მაისში ირანი ჩააყენა არახელსაყრელ პირობებში. რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრემ (1803-1825 წწ.) თავისი წინამორბედის პავლე პირველის (1796-1801 წწ.) ქმედებების საპირისპიროდ გადადგა ენერგიული ნაბიჯები და ირანელები დააყენა ცარისტული ექსპანსიონიზმის ფაქტის წინაშე: შედარებით ხანგრძლივი ორი ომის შემდგომ ყაჯარ შაჰს მოუწია მდინარე არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიებსა და თალეშის ნაწილზე თვალის დახუჭვა და ამ რეგიონებზე რუსეთის იურისდიქციის ოფიციალურად აღიარება.

ირან-რუსეთის ომების შესახებ მრავალი სტატია და წიგნია დაწერილი, მაგრამ რეალობა იმაშია, რომ ამ პროცესების სხვადასხვა მხარეები და დეტალები კვლავაც შეუსწავლელი რჩება. ამ მოვლენებთან დაკავშირებული რუსული წყაროები არ იძლევიან ნათელ სურათს იმის თაობაზე, თუ თვისობრივად როგორ ვითარდებოდნენ მოვლენები; რა შიდა მდგომარეობა იყო კავკასიის სხვადასხვა მხარეში, სადაც იყო სახალხო უკმაყოფილება და აჯანყებები; რა პოზიცია ეკავათ ადგილობრივ მმართველებს ირანისა თუ რუსეთის მომხრეებისა თუ მოწინააღმდეგეების რანგში; თუკი მაინც შეეხებოდნენ ამ უკანასკნელ საკითხს, მიკერძოებულად აცხადებდნენ, რომ ისინი მხარს უჭერდნენ რუსეთის პოლიტიკას. ამ წყაროების მნიშვნელოვანი ისტორიოგრაფიული თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ რუსეთის მიერ კავკასიის დაპყრობა მიჩნეულია ადგილობრივი მოსახლეობისა და მმართველების საყოველთაო სურვილად, რის გამოც ისინი ჩქმალავენ ან გაკვრით ეხებიან ყველა იმ მოვლენას, რომელიც ამ ნარატივს ეწინააღმდეგება.

ამ ეპოქის მოვლენათაგან ერთ-ერთი საყურადღებო საკითხია საქართველოს შინაგვითარება და ერეკლე მეორის შვილის, ალექსანდრე ბატონიშვილის როლი, თუმცა ეს საკითხი, მისი მნიშვნელობის მიუხედავად, არაა სათანადოდ შესწავლილი ამ სფეროს მკვლევართა მიერ. აქედან გამომდინარე, წინამდებარე სტატია წარმოადგენს მცდელობას, ქართული, რუსული და სპარსული წყაროების გამოყენებით, განსაკუთრებით კი საქართველოს არქივებში დაცული და აქამდე გამოუქვეყნებელი დოკუმენტების მეშვეობით, ახლებურად იქნას გაშუქებული მეცხრამეტე საუკუნის პირველ სამ დეკადაში ირან-რუსეთის ურთიერთობების მნიშვნელოვანი მონაკვეთი, ალექსანდრე ბატონიშვილის როლი და საქართველოს საშინაო მდგომარეობა.

ბიოგრაფია⁵

ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე მეორის ვაჟი ალექსანდრე ბატონიშვილი (1770-1844წწ.) სპარსულ წყაროებში მოიხსენიება როგორც ალექსანდრ-მირზა ან ესქანდარ-მირზა. 1795 წელს ოცდახუთი წლის ასაკში მამისის მხარდამხარ იბრძოდა თბილისში აღამაჰმადხანის წინააღმდეგ. ერეკლე მეფის გარდაცვალების შემდგომ, თავისი ძმის, გიორგი მეთორმეტის მეფობის (1798-1800წწ) უკმაყოფილების მიზეზით 1800 წელს რუსების წინააღმდეგ ამოქმედდა, მაგრამ რამდენიმე წარუმატებლობის შემდეგ დალესტანს შეაფარა თავი. იქაც ომარ-ხან ავართან ერთად 1803 წლამდე ებრძოდა და გაურბოდა რუსებს, საბოლოოდ კი მარცხი იგემა გენერალ კალისკოვისა და გენერალ ლაზარევისაგან. ალექსანდრე მეფის 1801 წლის მანიფესტის საფუძველზე საქართველოს რუსეთთან მიერთებისა და ქართული სამეფო გვარის 14 საუკუნოვან ისტორიაზე ხაზის გადასმის შემდეგ ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა საქართველოდან რუსების განსადევნად ახალ ეტაპზე გადაის. რუსების წინსვლამ განჯას მიმართულებით და ირან-რუსეთის პირველი ომის დაწყებამ, რომელიც 10 წელი გაგრძელდა, ალექსანდრე ბატონიშვილს კიდევ უფრო გაუმყარა სურვილი დაპირისპირებოდა რუსებს, რათა აღედგინა ქართლ-კახეთის სამეფო. ამ მიზნით რამდენიმე ახლობელთან ერთად 1803 წელს იგი წავიდა ერევანში. სომხეთში მან იქორწინა სომეხი დიდებულის მელიქ საჰაკ აღამალიანის ქალიშვილზე⁶ და შემდგომ გზა გააგრძელა თავრიზისაკენ. ამ ქალაქში მას დიდებული დახვედრა მოუწყვეს. ფათალიშაჰის ბრძანებით სალმასის მხარის რამდენიმე სოფელი (სავარაუდოდ, სომხებით დასახლებული) მას ებოძა (ბურნუთიანი, ირანიკა). ამგვარად, ამ უფლისწულს, რომელიც ერთ ხანს ირანის შაჰს ებრძოდა და აღამაჰმადხანის გამობრუნების შემდეგ მამის მიერ დაინიშნა იმ ლაშქრის მეთაურად, რომელსაც უნდა დაესაჯა განჯის მმართველი ჯავად ხანი (ირანის მე-18 საუკუნის...გვ.168), საკუთარ მტერთან (რუსეთთან – მთარგმნელის შენიშვნა) ბრძოლის ერთადერთ გზად დარჩა ირანის სამეფო კარზე თავის შეფარება.

ირან-რუსეთის ომების განმავლობაში ალექსანდრე ბატონიშვილი იდგა ყაჯარების მეომართა გვერდით ან ხელმძღვანელობდა რუსეთის წინააღმდეგ ქართველების აჯანყებებს 1804 დ 1812 წლებში. ირან-რუსეთის პირველი ომის შემდგომ პერიოდში (1813-1826 წწ.) ირანის მხარდაჭერით იმყოფებოდა დალესტანის მთებში (ორჯონიკიძე-1999, გვ.123), მაგრამ რუსების მიერ მისი დაჭერის და პეტერბურგში გადასახლების მცდელობის მიზეზით 1819 წელს ირანში დაბრუნდა (ორჯონიკიძე-1999, გვ.119-123). ინგლისელმა

5 სტატიის ავტორი ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიის აღწერისას ეყრდნობა „ირანიკას“ ინტერნეტ-რესურსებს და ქართულ ნაშრომებს (მთარგმნელის შენიშვნა).

6 შეცდომაა. ეს ქორწინება 1819 წელს შედგა (მთარგმნელის შენიშვნა).

მოგზაურმა კერ პროტერმა (Ker Proter) იგი იმავე წელს მოინახულა თავ-რიზში და ასე დაახასიათა ის: „...შეუძლებელი იყო თვალი გაგესწორებინა ამ მამაცი, შეუპოვარი, მკაცრი და დაუნდობელი უფლისწულისათვის... მისი მარტოობის აღმატებული (დიდებული) გმინვა წარმოადგენდა საფრთხეს იმ უცხო ადამიანებისათვის, რომლებმაც ფეხქვეშ გათელეს მისი მეფობა (ლანგი-1957, გვ.520). ირან-რუსეთის მეორე ომის დროსაც (1826-1828წწ.) იგი აქტიურად უჭერდა მხარს ყაჯართა მოლაშქრეებს, მაგრამ თურქმან-ჩაის პაქტის დადების შემდეგ, სამუდამოდ დასახლდა ირანში. იგი გარდაიცვალა თეირანში 1844 წელს და დაკრძალული იქნა სომხურ ეკლესიაში.⁷

ალექსანდრე ბატონიშვილი აბას მირზასა და ირანის არმიის მხარდამხარ

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი რუსეთის სამხედრო ძალებთან დამარცხების შემდეგ, 1800 წელს დაღესტანში წავიდა. იქ სამი წელი დაჰყო და შემდგომ გარკვეული რაოდენობის ქართველთა, მათ შორის, თავის ძმისშვილ თეიმურაზთან (გორგინ-ხანის შვილთან) ერთად ერევანში წავიდა, 1803 წლის ივნისში კი თავრიზში შევიდა.⁸ ისეთ ირანელ მემკვიდრეთა მიხედვით, როგორიც არიან მოჰამად სადეყ ვაყაიე-ნეგარ მარვაზი და რეზაყოლისხან ჰედაიათი, უფლისწულებს ალექსანდრესა და თეიმურაზს თან ახლდა შეიარაღებული რაზმი. რუსი ისტორიკოსი ბუტკოვიც აღიარებს ამ ფაქტს, მაგრამ ცდილობს, რომ ამ რაზმის რიცხოვნება მცირედ წარმოაჩინოს. იგი წერს, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილს ირანში გაქცევისას დაახლოებით გაჰყვა 40-50 პირი (ბუტკოვი-1803, 3/312). ეს მაშინ, როცა სხვა წყაროებში არაა ნახსენები მის თანმხლებ პირთა რაოდენობა. თუმცა, ფაქტები იმაზე მეტყველებენ, რომ მათი რაოდენობა მეტი უნდა ყოფილიყო, ხოლო დროთა განმავლობაში ეს რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა.

ირან-რუსეთის ომების დაწყებამდე, ალექსანდრე ბატონიშვილი ძირითადად ცდილობდა სხვადასხვა ტომების ხელმძღვანელებისა და საქართველოს ადგილობრივი მმართველების გაფრთხილებას [საქართველოში] რუსების დამკვიდრების თაობაზე და შეახსენებდა მათ ქართული სამეფო წყობილების დაშლას. აქედან გამომდინარე, ირანში შემოსვლის პირველივე დღეებიდანვე, უგზავნიდა რა წერილებს ქართველ დიდებულებს, მათგან მოითხოვდა რუსეთთან ურთიერთობის შეწყვეტას (ბერჟე, 1866-1906,

7 ავტორს ამ საკითხთან დაკავშირებით დასმულ ჩვენს კითხვაზე, თუ რას ეფუძნება ეს ინფორმაცია, პასუხი არ აღმოაჩნდა. იგი ეყრდნობა მხოლოდ ზეპირ გადმოცემებს (მთარგმნელის შენიშვნა).

8 სხვა ქართველი უფლისწულები, მაგალითად, ფარნავაზი და იულონი 1803 წლის აგვისტოში იმერეთში წავიდნენ და საქართველოს განთავისუფლებისათვის აქტიურად იბრძოდნენ რუსების ბატონობის წინააღმდეგ.

გვ.2/137). იგი ისე იმედიანად იყო რუსების გაგდების თაობაზე, რომ ქართველებს ჰპირდებოდა 1803 წლის აგვისტოში ირანელთა ლაშქრით თბილისში შესვლას (იქვე, 1/161). მთვარის ჰიჯრის 1218 წლის შავალის თვეში (1804 წლის იანვარი/თებერვალი) გენერალ ციციანოვის შეტევას განჯაზე და მის ალებას მოჰყვა ჯავად-ხან ზიადოღლის, მისი ლაშქრის ნაწილისა და ოჯახის სიკვდილი, და ასე დაიწყო ირან-რუსეთის პირველი ომი, რომელიც 10 წელს გაგრძელდა (1804-1813წწ.) (საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი N 1468, რვეული მეოთხე. დოკუმენტი N 1018; იქვე, რვეული მეორე, დოკუმენტი N 468; ნაფისი-1368, გვ.13-19). ამ მოვლენის შემდეგ, როდესაც ციციანოვი ცდილობდა კავკასიის სხვა მხარეების დაპყრობასაც, ფათალი-შაჰმა ტახტის მემკვიდრე და აზერბაიჯანის მმართველი აბას მირზა დანიშნა ირანის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად და გაუშვა ერევნისაკენ.

ალექსანდრე ბატონიშვილი მთელი ამ ომის განმავლობაში ძალიან აქტიურობდა. გარდა იმისა, რომ უმეტესად მხარში ედგა ირანელთა ჯარს, იგი იმავდროულად აგზავნიდა წერილებს სხვადასხვა მხარეებში, რომლებშიც მოუწოდებდა რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში ირანელთა მხარდაჭერის, დამხმარე ჯარების გაგზავნისა და ირანის მხედრობისათვის ლოჯისტიკური დახმარებისაკენ. მაგალითად, 1804 წელს (მთვარის ჰიჯრის 1219 წ.) ბორჩალოს გამგებლებსა (ქედხუდებს) და უზუცესებს წერს, რომ თადარიგი დაიჭირონ და არაფერი დაიშურონ უფლისწულ აბას მირზას დასახმარებლად, რომელიც მათკენ მიემართება (საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1452, რვეული მესამე, დოკუმენტი N 560). სხვა წერილით ის მიმართავს ყაზახის მმართველ ალიაყას, რომელსაც ჰკიცხავს რუსების ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში დაშვებული გულგრილობის გამო, და მას სთხოვს, გამოუგზავნოს რამდენიმე საიმედო მებრძოლი (იქვე, დოკუმენტი N 481). ამის გარდა, მან უამრავი წერილი მისწერა ქართულ ენაზე საქართველოსა და კავკასიის სხვადასხვა კუთხეების მმართველებსა და გავლენიან პირებს, რომელთაც მოუწოდებდა რუსეთთან ბრძოლისაკენ (ორჯონიკიძე, 1999).

ალექსანდრე ბატონიშვილმა კიდევ სხვა წერილებიც გაუგზავნა სოლე-იმან ბეგ მობაშერს და მას აბას მირზას მხარდაჭერა სთხოვა რუსების წინააღმდეგ დაპირისპირებაში (საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1452, რვეული მესამე, დოკუმენტი N 809). ბორჩალოს სომხობა (იქვე, რვეული მეორე, დოკუმენტები N 316 და N 560), დამურჩის ქედხუდები და დიდებულები (რაშთიანი-1384, გვ.1290), მელიქ აბუ არმანი (საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1452, რვეული მეოთხე, დოკუმენტი N 1005) ასევე იყვნენ ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილების ადრესატები, რომელთაც ის სთხოვდა რუსებისათვის წინააღმდეგობის გაწევას. სომეხი დიდებულის მელიქ აბუსათვის გაგზავნილ წერილში კი იგი მას მიმართავს, შეუერთდეს ირანელთა ძალებს (რაშთიანი, 1388, გვ.82).

ზემოხსენებული მიმოწერა, გარდა იმისა, რომ მეტყველებს ალექსანდრე ბატონიშვილს მცდელობებზე, წინააღმდეგობა გაეწია რუსეთისათვის, იმავე დოზით წარმოადგენს როგორც ქართულ, ისევე სომხურ რაიონებში ამ უფლისწულის ფართო ავტორიტეტისა და მნიშვნელობის ნათელ მტკიცებულებას. მეორე მხრივ, ისეთი გავლენიანი და ძალაუფლების მქონე მმართველი, როგორიცაა ჰოსეინ-ხან ერევნელი, წერილებს უგზავნის სხვადასხვა მხარეების დიდებულებს და მოუწოდებს მათ საჭირო დახმარება აღმოუჩინონ ალექსანდრე ბატონიშვილს რუსებთან ბრძოლაში (საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი N 1452, რვეული მეორე, დოკუმენტი N 432). შექის მმართველი სელიმ-ხანი, რომელიც თავდაპირველად რუსებს ემხრობოდა, მაგრამ მერე შეცვალა თავისი პოლიტიკა, მთვარის ჰიჯრის 1219 წელს (1804 წ.) ციციანოვს წერს, რომ ირანის ჯარები დაიძრნენ რუსეთთან საომრად, ხოლო ალექსანდრე ბატონიშვილმა ითავა რუსების წიააღმდეგ მთელი საქართველოს აჯანყება (დოკუმენტების გამოცემის სამმართველო – 1372, გვ.208-209). გენერალ ციციანოვისათვის გაგზავნილ სხვა წერილშიც, რომელიც ეკუთვნის იბრაჰიმ-ხან ყარაბაღის ვაჟს, ამ საკითხზეა გამახვილებული ყურადღება (რამთიანი-1388, გვ.31).

ალექსანდრე ბატონიშვილისა და სხვა ირანელი სარდლების გარჯამ და თავგანწირვამ ციციანოვთან დაპირისპირებაში ეს უკანასკნელი აიძულა, თბილისის მიმართულებით დაეხია უკან (ვაყაენგარ მარვაზი – 1296, გვ. 87; ჰედაიათ-1339, 9/394), რასთან დაკავშირებითაც ფათალიშაჰმა გამოსცა შემდეგი ფირმანი:

*...მათი აღმატებულებანი, დიდებული მთავარსარდლები ფირყულიხან ყაჯარი და ალექსანდრე ბატონიშვილი, ვალი, გაემართნენ საქართველოს ველაიათისაკენ, რათა დაიკავონ ფამბაქი...ყაზახის, ბორჩალოს, ფამბაქის, შამსადინლუს ყველა ტომი და სხვანი შეუერთდნენ მათ და შევიდნენ საქართველოში და თანდათან ალყა შემოარტყეს თბილისის ციხე-სიმაგრეს*⁹(საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი N 1452, რვეული პირველი, დოკუმენტი N 142).

თუმცა კი ერევნიდან რუსი გენერლის უკუგდება და მისი ძალების დამარცხება ირანელთათვის იყო შედარებით მნიშვნელოვანი გამარჯვება, რამაც შესაფერისი გავლენა მოახდინა მათ სულისკვეთებაზე, ფათალიშაჰის მტკიცების საპირისპიროდ, ირანის ჯარებს არასოდეს მოუხერხებიათ თბილისის ალყაში მოქცევა და არცერთ სპარსულ და რუსულ წყაროში ამის თაობაზე არაფერია მითითებული. აბას მირზაც, მთვარის ჰიჯრის 1219 წლის ჯომადი ოლ-ავალის თვეში (1804 წლის აგვისტო) მიმართავს რა ყაზარდოს, ჩეჩნეთის და ოსეთის ხანებს, ბეგებს და უზუცესებს, აცნობებს მათ ერევნის დაკავების მცდელობაში რუსების წარუმატებლობასა და დამარცხებაზე და

9 ფირმანი დაწერილია მთვარის ჰიჯრის 1219 წლის ჯომადი ოლ-ავალის თვეში (1804 წლის აგვისტო).

ფამბაქში ფირყული-ხანისა და ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან განცდილ მარცხზე (დოკუმენტების გამოცემის სამმართველო-1372, გვ.167-169). კიდევ ერთი საყურადღებო მომენტი, რომელიც უნდა აღინიშნოს ირან-რუსეთის ომებში ალექსანდრე ბატონიშვილის როლზე საუბრისას, არის ირანის სამეფო კარსა და ლაშქართან კავკასიისა და საქართველოს სხვადასხვა რეგიონების დაკავშირების საქმეში შეტანილი მისი წვლილი. მაგალითად, 1219 წელს (1804 წ.) მოუწოდებს ჩერქეზებს რუსეთთან ბრძოლისაკენ და თან აღნიშნავს, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილმა „მათი წერილები მიაწვდინა უწმინდესობას (იქვე, გვ.195-196). სხვა ფირმანიც, რომელშიც ფათალიშაჰმა ყარაყალხანის¹⁰ მოსახლეობას რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოუწოდა (იქვე, გვ.175-176), მეტყველებს ამ საქმეში ალექსანდრე ბატონიშვილის საშუამავლო როლზე

საყურადღებოა, რომ ფათალიშაჰისა და ირანის სხვა სახელმწიფო პირთა ფირმანებსა და ბრძანებებში ყველგან ალექსანდრე მოხსენებულია, როგორც საქართველოს ვალი (იქვე, გვ.204; რაშთიანი-1388, გვ. 18, 25, 90). როგორც ჩანს, ირანელი ხელისუფალნი ამ ტიტულის მითითებით ცდილობდნენ შეეხსენებინათ საქართველოს მოსახლეობისათვის ეს ისტორიული წარსული და ასევე დაერწმუნებინათ ისინი, რომ რუსეთთან გამარჯვების შემთხვევაში ალექსანდრე გახდებოდა საქართველოს მბრძანებელი. ეს კი საქართველოს მოსახლეობის მოთხოვნაც იყო (რაშთიანი-1384, გვ.174).

ირან-რუსეთის ომების პირველი ეტაპის დასრულების შემდეგ აბას მირზა მთვარის ჰიჯრის 1220 წლის გაზაფხულზე განჯისაკენ დაიძრა და ალყა შემოარტყა მას. მართალია, მან ვერ შეძლო ამ ქალაქის დაკავება, მაგრამ იქაური მოსახლეობიდან 6 ათასი მუსლიმი გადაასახლა თავრიზში (ლესან ოლ-მოლქ სეფეჰრი – 1377, გვ.136), ხოლო თავად წავიდა აღსტაფასა და ყაზახში (საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით). იქ მას ეახლნენ კახეთის დიდებულები და თბილისის ციხისთავი, რომელთაც იგი თბილად შეხვდა (იქვე; დონბოლი-1351, გვ.156). მიუხედავად იმისა, რომ ამ წყაროებში ამის თაობაზე დამატებითი განმარტებები არ კეთდება, როგორც ჩანს, ალექსანდრე ბატონიშვილის მცდელობებისა და ირანელთა გამარჯვებების ხილვით ქართველებს გაუჩნდათ ამგვარად მოქცევის სურვილი.

ირან-რუსეთის ბრძოლები შემდგომ წლებში გაგრძელდა ყარაბაღის, რაშთის, ბაქოს, ლენქორანის და ... რაიონებში. ვერცერთი მხარე ვერ ახერხებდა თავის სასარგებლოდ ვითარების შეცვლას. საქმე იქამდეც მივიდა, რომ თეირანში ინგლისის ელჩი სერ გორ ოზლის მიერ შუამდგომლის როლში 1812 წელს მხარეებთან წარმოებული სამშვიდობო მოლაპარაკებების შედეგად, ერთ ხანს მეტოქეებმა შეწყვიტეს კიდევ საომარი მოქმედებები¹¹.

10 ქართულ ენაში ეს ცნობილია, როგორც არაგვის ხეობა.

11 ინგლისის ჩართვის მთავარი მიზეზი იყო მისი შეშფოთება ევროპის (საფრანგეთის) წინსვლის გამო. 1812 წლის იანვარში რუსეთსა და ინგლისს შორის დადებული შე-

მხარეებს შორის უნდობლობა და ასევე რუსეთის რუსეთის შემოღობვა საქართველოში ალექსანდრე ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით წამოწყებული და მზარდი აჯანყების გამო (დონბოლი-1351, გვ.290) გახდა იმის მიზეზი, რომ მხარეებმა ვერ მიაღწიეს საბოლოო შეთანხმებას. რუსები ამ აჯანყების მთავარ ფაქტორად ირანის მხარდაჭერას თვლიდნენ. ამავდროულად 1812 წელს ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ბუქარესტში დადებულმა ხელშეკრულებამ დაასრულა მათი ომები და რუსეთს მისცა ის შესაძლებლობა, რომ კავკასიაში მოეხდინათ თავისი ძირითადი ძალების კონცენტრირება. ამ წარმატებების წყალობით რუსეთმა სასტიკად ჩაახშო ქართველების აჯანყება და აგრეთვე მიძიმე მარცხი აგემა აბას მირზას ასლანდუზის ბრძოლაში. უნდა აღინიშნოს, რომ აბას მირზას ბანაკში იმყოფებოდნენ ინგლისელები, რომელთაც ებარათ ირანის არტილერიის ხელმძღვანელობა¹², მაგრამ მათ არ შეასრულეს აბას მირზას ბრძანება, ცეცხლი გაეხსნათ რუსების პოზიციებისათვის, რაც გახდა ირანელთა დამარცხების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი. ასლანდუზთან დამარცხების შემდეგ შეტაკებები გაგრძელდა თალეშსა და ლენქორანში, რუსები დაეუფლნენ ლენქორანს. ამის შემდგომ მხარეებმა შეწყვიტეს საბრძოლო მოქმედებები და 1813 წელს ხელი მოეწერა გოლესთანის პაქტს (ამ პაქტის მრავალი წინასწარი ვერსიების შესახებ იხ.: საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი N2, რვეული მესამე, დოკუმენტები NN 258-261 და NN 407-410; ნაფისი-1368, 1/257-258). ამ ხელშეკრულების დადებითა და საქართველოში აჯანყების ჩახშობით ალექსანდრე ბატონიშვილისა და ირანის სამეფო კარის იმედები საქართველოს დაუფლების თაობაზე იმედგაცრუებამ შეცვალა და ირანის ხელისუფლებამ აღიარა საქართველოზე რუსეთის ბატონობა.

რუსეთ-ირანის მეორე ომი პირველ ომთან შედარებით უფრო მცირე ხანს გაგრძელდა (1826-1828წწ.). გოლესთანის პაქტში საზღვრების დაუზუსტებლობა, რუსების თავდასხმები ირანის სასაზღვრო რაიონებზე, რუსების ბატონობის ქვეშ მოქცეული მუსლიმების ჩაგვრა, ჯიჰადის იდეის გავრცელება და ურწმუნოთა უღელისაგან მუსლიმთა გათავისუფლების ფეთვების გამოცემა, აბას მირზას განზრახვა, აღმოეფხვრა პირველ ომში დამარცხებით გამოწვეული დეპრესია, მხარეებს შორის დელეგაციების ვიზიტების უშედეგობა და ა.შ. გახდა ირანსა და რუსეთს შორის მეორე ომის დაწყების მიზეზი. ალექსანდრე ბატონიშვილი, რომელიც გოლესთანის პაქტის შემდეგ 1819 წლამდე დაღესტანის მთებში იმყოფებოდა, ამ წელს დაბრუნდა ირანში. მას ირან-რუსეთის მეორე ომშიც მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეესრულებინა. ფათალიშაჰს მისთვის ნაბრძანები ჰქონდა თბილისის

თანხმების მიხედვით, მხარეები ნაპოლეონის გაძლიერების აღკვეთის მთავარ გზად მიიჩნევდნენ ამ ორი ქვეყნის ყველა ძალების გამოყენებას საფრანგეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

12 მხარეები შეთანხმებული იყვნენ, რომ ინგლისი მატერიალურად უნდა დახმარებოდა ირანს რუსეთთან ომში.

აღება (ჰედაიათი-1339, გვ. 648-649). მეორე ომის გაჩაღების საწყის ეტაპზე მოკლე დროში ირანელებმა შეძლეს, დაღესტნისა და საქართველოს გამოკლებით, თითქმის ყველა იმ რაიონის დაბრუნება, რაც დაკარგეს პირველი ომის დროს. მაგრამ რუსების მთავარსარდლის შეცვლამ – ერმოლოვის მაგიერ პასკევიჩის დანიშვნამ ირანელებს ვერ მიაღწევინა სასურველ შედეგამდე და მათ კიდევ უფრო მეტი ტერიტორიები დაკარგეს, რაც საბოლოოდ დასრულდა 1828 წელს დადებული თურქმანჩაის პაქტით, რის საფუძველზეც საზღვარი დაიდო მდინარე არაქსზე და მხარეებს შორის გაიყო თალეში.

ამ პერიოდში, განსხვავებით ირან-რუსეთის პირველი ომისაგან, საქართველოში არ მომხდარა ისეთივე სახალხო აჯანყებები, როგორიც იყო 1804 და 1812 წლების გამოსვლები. ამის მიზეზი იყო რუსეთის ბატონობის გაძლიერება და ყველანაირი წინააღმდეგობის სასტიკი ჩახშობა. ამიტომაც ალექსანდრე ბატონიშვილსა და სხვა ქართველ უფლისწულებს შერჩათ მხოლოდ ირანელთა ჯარების მხარდამხარ ყოფნა და მათ საქართველოს შინაურ საქმეებში ჩარევა ვერ მოახერხეს.

წერილი ნაპოლეონისადმი

ირანის თანამედროვე ისტორიის ერთ საყურადღებო მოვლენას წარმოადგენს საერთაშორისო ასპარეზზე ე.წ. „მესამე ძალისადმი“ მიდრეკილება, რაც პირველად ფათალიშაჰმა დაიწყო. იმ მიზეზით, რომ შაჰი იმყოფებოდა რუსეთისა და ინგლისის სახელმწიფოების სასტიკი წნეხის ქვეშ და მარტოს არ შეეძლო ქვეყნის პოლიტიკური დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფა, იძულებული გახდა საფრანგეთთან ხელი მოეწერა ფინკენშტაინის ხელშეკრულებაზე. ამ დროს საფრანგეთის ბელადი ნაპოლეონი ოცნებობდა ევროპისა და რუსეთის დაპყრობას, ასევე ცდილობდა ოსმალეთისა და ირანის გავლით ინდოეთზე შეტევას, რითაც ინგლისს დანებებას აიძულებდა. ამ ხელშეკრულებაში განსაზღვრული იყო მხარეების ვალდებულებები ერთი მეორის მიმართ: ირანს უნდა გაეტარებინა ნაპოლეონის არმია და დაეთმო საფრანგეთისათვის საჭირო რაიონები, საფრანგეთი კი უნდა დახმარებოდა ირანს რუსეთთან დაპირისპირებაში. ამის კვალად, ფრანგი გენერალ გარდანის ირანში ჩასვლით აბას მირზას მიეცა საკუთარი ლაშქრის ნაწილის აღჭურვის, სწავლებისა და მოდერნიზების შესაძლებლობა. ფინკენშტაინის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლის თანახმად ოფიციალურად აღიარებული იყო ირანის მიერ საქართველოს ფლობის კანონიერება. ნაპოლეონიც გენერალ გარდანისათვის გაგზავნილ ინსტრუქციაში საქართველოს შესახებ ასე წერდა:

– რუსების პოზიცია საქართველოში, რომლებმაც აიძულეს მისი უკანასკნელი მეფე, საქართველო ჩაებარებინა რუსეთის იმპერიისათვის,

მყარი არაა. ისე ჩანს, რომ ამ ქვეყნის მოსახლეობა მონატრებით იხსენებს ირანელთა ბატონობის პერიოდს. გარდა ამისა, ის მთავრეხილი, რომელიც ითვლება ჩრდილოეთის მხრიდან ირანის ბუნებრივ საზღვრად, მდებარეობს საქართველოს ჩრდილოეთში, და ირანმა არ უნდა დაუშვას, რომ რუსეთი დაეუფლოს ამ ქედის ყველა უღელტეხილს (გარდანი-1362, გვ. 111; ეთეზად აღ-დოულე-1363, გვ. 110-111).

ირანის ბუნებრივ საზღვრად ჩრდილოეთში ნაპოლეონი გულისხმობდა კავკასიონის ქედს, რომელიც იწოდება „ალბორზად“¹³ და ამჟამად წარმოადგენს საზღვარს რუსეთსა და საქართველოს შორის. დარიალის (დარ-ე ალან) უღელტეხილი, რომელიც რუსულ წყაროებში „სამხედრო გზად“ მოიხსენიება, ამ რეგიონში მდებარეობს. ვიდრე რუსეთი დაეპატრონებოდა დაღესტანსა და დარბანდს, დარიალი წარმოადგენდა რუსეთისათვის სამხრეთ კავკასიის რეგიონებთან დაკავშირების ერთადერთ გზას.

ირანისა და საფრანგეთის ერთობა რუსებთან ბრძოლაში შანსს აძლევდა ქართველ უფლისწულებს, საფრანგეთის მეშვეობითაც ებრძოლათ საკუთარი ქვეყნიდან რუსების გაგდებისა და ქართული სამეფოს აღდგენისათვის. ამიტომაც ქართველმა უფლისწულებმა ალექსანდრემ და თეიმურაზმა ცალ-ცალკე გაუგზავნეს წერილები ნაპოლეონს, რომლებშიც ითხოვდნენ, რომ მის სახელმწიფოს ყურადღება მიექცია საქართველოდან რუსების განდევნისა და ქართული სამეფოს აღდგენის საკითხისათვის.¹⁴

თავის წერილში ალექსანდრე ბატონიშვილი თავისი ძმის გიორგის შესვლას რუსეთის მფარველობის ქვეშ მიიჩნევს დაუფიქრებელ და უგუნურ ქმედებად, რის შედეგადაც რუსებმა არ შეასრულეს რა საკუთარი ვალდებულებანი, არა თუ არ მოჰგვარეს ქართველებს მეტი შვება, არამედ მრავალი უბედურება დაატყვევს თავს და მთელი მისი ოჯახი გადაასახლეს საქართველოდან. წერილის დასასრულს ალექსანდრე ბატონიშვილი ნაპოლეონს თხოვს საჭირო ღონისძიებების გატარებას საქართველოდან რუსების გაყრისა და მისი მმართველობის აღდგენისათვის. თეიმურაზ ბატონიშვილმაც იმავე 1809 წელს მსგავსი წერილობითი თხოვნით მიმართა ნაპოლეონს, რომ მას ყურადღება გამოეჩინა სამშობლოში მათი დაბრუნების და საქართველოს სამეფოს აღდგენის საკითხის მიმართ. ეს დოკუმენტები ინახება საფრანგეთის ეროვნულ არქივში. ისინი მეტყველებენ ქართველი უფლისწულების გამჭრიახობაზე, რათა მიიპყრონ საფრანგეთის ყურადღება და მისი მხარდაჭერით მიაღწიონ საკუთარ მიზნებს. საჭიროა განიმარტოს, რომ ნაპოლეონის ყველანაირი მცდელობა ქართველ

13 რუსულ და ევროპულ წყაროებში ამ ქედის უმაღლესი მწვერვალი იწოდება, როგორც Elbrus. მისი სიმაღლე 5642 მეტრია და ითვლება რუსეთის უდიდეს მწვერვალად.

14 აღსანიშნავია, რომ ეს წერილები შედგენილია ირანის სამეფო კართან შეთანხმებით, დაწერილია სპარსულ ენაზე და განიხილებიან ირან-საფრანგეთის ურთიერთობების მთლიან კონტექსტში.

უფლისწულთა თხოვნის აღსასრულებლად მოქცეული იყო ირან-საფრანგეთის ურთიერთობების მთლიან ჩარჩოში. ცხადია, რუსეთსა და საფრანგეთს შორის ტილზიტის პაქტის დადებასა (1807წ.) და ფინკენშტაინის ხელშეკრულების განუხორციელებლობასთან ერთად საქართველოს თემა ფრანგებისათვის დაიხურა (თაჯბახში-1362, გვ.22).

საქართველოს აჯანყებების ხელმძღვანელობა

1804 წლის აჯანყება

რუსების საქართველოში შესვლის შემდეგ (ირან-რუსეთის ომების დაწყებამდე) ამ ტერიტორიას მართავდა ერთი სამხედრო პირი, რომელიც იწოდებოდა „საქართველოს სამხედრო მეთაურად“. 1800 წელს საქართველოს სამეფოს გაუქმებასთან ერთად გაიზარდა იქ რუსეთის ძალების რაოდენობა და მათი ზეგავლენის არეალი. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ მეტწილად კავკასიაში გაგზავნილი მეთაურები და ჯარისკაცები წარმოადგენდნენ ცარისტული არმიის შერისხულ და გადასახლებულ პირებს, რომელთაც საკუთარი მოვალეობა უნდა მოეხადათ შორეულ და არაკომფორტულ რეგიონებში. ირან-რუსეთის ომების დაწყებისთანავე ამ მხარეების მაცხოვრებელთა პრობლემებმა კიდევ უფრო იმატა. ქართველები და სხვა რაიონების მკვიდრნი იძულებული იყვნენ, ომის დაწყების პირველივე დღეებიდანვე დაეკმაყოფილებინათ რუსული ძალების ხარჯები და საჭიროებები. ის მოსახლეობა, რომელიც ბინადრობდა რუსული არმიის გადაადგილების მარშრუტზე, უფრო მეტ ზიანს განიცდიდა. ამ ვითარების გაგრძელებასთან ერთად ამ რეგიონების მოსახლეობამ არაერთხელ მიმართა რუსეთის მაღალი თანამდებობის პირებს ჩაგვრისა და ძალმომრეობის შეწყვეტის თხოვნით, მაგრამ ისინი ქართველთა მოთხოვნებს ყურადღებას არ აქცევდნენ და ამას მიიჩნევდნენ ერთგვარ ბუნტად და დაუმორჩილებლობად. მაგალითად, რუსმა სარდლებმა ერთი ოფიცერი მიაგვლინეს საქართველოს ჩრდილოეთი მთიანეთის მკვიდრთა ერთ ჯგუფთან, რომლებიც იწოდებოდნენ „ჟამურიებად“ (*Zhamuriebi*) და რომლებიც ითხოვდნენ ჩაგვრის შეწყვეტას. ეს ოფიცერი კი ამგვარად მოიქცა:

„ისინი დაიჭირა. ჭურჭელში, საიდანაც ძაღლი იკვებებოდა, ჩაასხა ყველის წათხი, დაუმატა მკვდარი კატა და ადამიანის ექსკრემენტები და აიძულა, ეს ეჭამათ. შემდეგ კი მათი სახლები და სარჩო ცეცხლს მისცა (ბერუე-1866-1906, 2/305).

ამის გარდა, რუსეთის სამხედრო შენაერთები ჩრდილოეთ საქართველოში თიულეთზე (Tyolet) გავლისას არ დასჯერდნენ მოსახლეობის ქონების კონფისკაციას, იძალადეს ქალებსა და გოგონებზე და მრავალი ადამიანი დახოცეს კიდევ (იქვე, 2/311). ზემოხსენებულმა მოვლენებმა და რუსების

ძალმომრეობის გაგრძელებამ გამოიწვია საქართველოს ჩრდილოეთის მკვიდრთა აღშფოთება, რასაც მოჰყვა მათი აჯანყება. საპროტესტო გამოსვლების გაფართოებასთან ერთად გენერალმა ციციანოვმა საკუთარი მოადგილე გენერალი ვოლკონსკი მიავლინა აჯანყების ჩასახშობად, თავად კი ერევნისაკენ გაემართა (იქვე, 2/311). აჯანყებულებმა რუს მოხელეებს ასე უპასუხეს: ჩვენ მათრახს, ქალების ნამუსის ახდასა და ამგვარ სიკვდილს შორის, ამ უკანასკნელს ვირჩევთ“-ო (იქვე). აჯანყების ნაპერწკლები ამ რაიონიდან სწრაფად გავრცელდა საქართველოს სხვა რაიონებშიც. ქართლის მთიანეთი, ჩართლი (Chartl), ფშავ-ხევსურეთი, ოსეთი, კახეთი, სომუღი (Somugh) და ა.შ. შეუდგნენ რუსებთან ბრძოლას. აჯანყებულებმა მაცნე გააგზავნეს იმერეთში და მოიხმეს ორი გაქცეული უფლისწული – ფარნავაზი და იულონი (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – 1973, გვ.917).

1804 წლის ივნისში იულონი და ფარნავაზი იმერეთიდან გადავიდნენ ქართლში და სცადეს აჯანყებულ რაიონებში შეღწევა, რათა ამ გზით აღედგინათ საქართველოს გაუქმებული მეფობა. ფათალიშაჰმა მას (ალექსანდრე ბატონიშვილს თუ ფარნავაზს და იულონს? – ნ.ნ.) უბრძანა ლეკების ძალებით შეეცია თბილისსა და რუსების პოზიციებზე და დაეკავებინა მთლიანად თბილისი და საქართველო (ბერჟე-1866-1906, გვ. 2/812). თავის სხვა ფირმანებში, რომელიც ფათალიშაჰმა გამოსცა კახეთისა და სომუღის მკვიდრთათვის მთვარის ჰიჯრის 1218 წლის ზიჰაჯეს თვეში (1804 წლის მარტი/აპრილი), მათ ატყობინებს, რომ ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები შეუერთდნენ ირანის ბანაკს და აბას მირზასთან ერთად დაიძრებიან რუსეთის ბორკილებისაგან საქართველოს დასახსნელად (დოკუმენტების გამოცემის სამმართველო-1372, გვ. 146-147, 150-151, 209).

აჯანყების ფართო მასშტაბისა და ამბოხის პირველ ეტაპზე წარმატებების მოპოვების მიუხედავად, აღჭურვილობის სიმცირის, ზოგიერთი ქართველის ლალატისა და რუსების მიერ ქსნის ხეობის მოსახლეთა მხარდაჭერის მოპოვების შედეგად აჯანყებულები დამარცხდნენ. მრავალი მათგანი მოკლულ იქნა, იულონი კი ტყვედ ჩავარდა (ბერჟე-1866-1906, გვ.2/133). ფარნავაზმა და ლევანმა (იულონის ვაჟმა) მოახერხეს გაქცევა და ახალციხის გავლით ჩავიდნენ ფამბაქში, სადაც იდგა ირანის ჯარი.

აჯანყების ახალი ეტაპი 1804 წლის აგვისტოში დაიწყო. აჯანყებულებმა მოახერხეს სხვა რაიონების, მაგალითად, ლომისის დაკავება (იქვე, გვ.2/326-327). აჯანყება გადავიდა ქსნის ხეობაშიც, რომლის მოსახლეობაც თავდაპირველად რუსებს ემხრობოდა. 20 აგვისტოს გადაწვეს თუშეთში დისლოცირებული რუსული გარნიზონი (იქვე: გვ.331). იმავე წლის სექტემბერში ფარნავაზი თიულეთში მივიდა და კახელების მხარდაჭერით გააგრძელა ამბოხი. მაგრამ ამჯერადაც ქართველებმა ვერ მიაღწიეს რაიმე წარმატებას რუსების დაძლევის საქმეში. ერევნის აღების წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ უკან დაბრუნებულმა გენერალმა ციციანოვმა აჯანყე-

ბულთა დასასჯელად ბევრი დამატებითი ძალა გააგზავნა. შედეგად, ჩახშობილი იქნა ჯერ არაგვის, შემდეგ – ლიახვის ხეობის მკვიდრთა, ასევე ოსების და ყველა დანარჩენის ჯანყი. უფლისწული ფარნავაზი შეიპყრეს და რუსეთში გადაასახლეს, მისი 300 თანმხლები პირი კი ციხეში ჩასვეს (დუბროვინი, 4/389; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – 1973, გვ.920). ამრიგად, ჩახშობით დასრულდა ირანის წაქეზებით და მხარდაჭერით მოწყობილი აჯანყება, რომელიც საქართველოს სამეფოს აღდგენას ისახავდა მიზნად, რუსებმა კი დაიწყეს უფრო სერიოზული ღონისძიებების გატარება მომავალი აჯანყებების პრევენციის მიზნით.

1812 წლის აჯანყება

ირან-რუსეთის ათწლიანი ომის განმავლობაში მოიპოვება ბევრი ცნობა აბას მირზას ლაშქარში ქართველთა ყოფნისა და რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში მათი მზაობის შესახებ. აბდოლრაზაყ დონბოლი თავის „მაასერ-ე სოლთანიე“-ში მთვარის ჰიჯრის 1224 წლის (1809წ.) მოვლენების შესახებ თხრობისას წერს: „ფათალიშაჰს მიუვიდა წერილები ბაშაჩაყისა (იმერეთის – ნ.ნ.) და ახალციხის ვალიებისაგან, საიდანაც ირკვევა, რომ მათ და საქართველოს მკვიდრთ ამ რამდენიმე წლის მანძილზე უნახავთ ნაებ ას-სალთანეს (აბას მირზას – ნ.ნ.) წარმომადგენელთა წყალობა და კეთილი მოპყრობა; კეთილმსახურებსა და თავგანწირულებს მიუღიათ გასამრჯელო. ახლოდან და შორიდან ისმის, რომ ...ისინი მზად არიან იმ საზღვრებში ირანის მოლაშქრეთა შესვლისთანავე გამოიჩინონ უკიდურესი მონდომება და თავგანწირვა რუსების განდევნის საქმეში (დონბოლი-1351, 1224 წლის მოვლენები).

დროის მსვლელობაში, განსაკუთრებით კი რუსეთ-ოსმალეთის სამშვიდობო პაქტის დადების შემდეგ, საქართველოში გაიზარდა რუსი სამხედროების რაოდენობა ირანთან დაპირისპირების მიზნით და, ცხადია, მათი ხარჯებისა და საჭიროებების უზრუნველყოფის ტვირთი დააწვა ადგილობრივ მოსახლეობას. ეს გამოიხატა ქართველებიდან უპრეცედენტო რაოდენობის გადასახადების აკრეფაში. ამის გარდა, რუსები გლეხებსა და უბრალო ადამიანებს იყენებდნენ თავის ლაშქრობებში, რაც იწვევდა ქართველი მიწათმფლობელების უკმაყოფილებას, რადგანაც კარგავდნენ მათ კუთვნილებაში მყოფ მიწათმოქმედებს. ზემოხსენებული ფაქტორების ერთობლიობას კიდევ დაემატა 1811 წლის გვალვა და ასევე ახალციხიდან შემოსული ერთგვარი ავადმყოფობის გავრცელება, რომელმაც გაწყვიტა იმერეთის მოსახლეობის 1/3 – 32 ათას 850 ადამიანი (დუბროვინი-1871-1888, გვ.5/453; ბერუე – 1866-1906, გვ.6/530-531). ქართლ-კახეთშიც 4255 ადამიანი დაიღუპა (იქვე, გვ.36). პური 4-5-ჯერ გაძვირდა, მაგრამ რუსები პაულუჩის ბრძანებით საწყობებიდან იძულებით და რეალურ ფასზე გაცილებით იაფად ყიდულობდნენ ხორბალს (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – 1973,

გვ.921). ამ ფაქტორებმა კიდევ უფრო გაამწვავა ქართველების უკმაყოფილება. ამ მიზეზით 1812 წლის 31 იანვარს აჯანყდნენ პანკისის ხეობაში მდებარე ახმეტისა და მიმდებარე რაიონების მკვიდრნი, რომლებმაც განდევნეს რუსები საკუთარი მიწებიდან. აჯანყების მიზეზები იმდენად საყოველთაო იყო, რომ ახმეტაში პირველი ნაპერწკლის გავარდნისთანავე, აჯანყების ცეცხლი სწრაფად მოედო საქართველოს აღმოსავლეთში კახეთის მხარეს. აჯანყებულებმა დაიკავეს კახეთის ადმინისტრაციული ცენტრი თელავი და ალყაში მოაქციეს ციხე-სიმაგრეში დაბანაკებული რუსები (დუბროვინი – 1871-1888, გვ.5/466).

ყურადღების ღირსია ამბოხებული გლეხების დეკლარაცია, რომელშიც ისინი აჯანყების მიზეზებს განმარტავენ:

„ჩვენ ვიცით, რომ რუსებთან შედარებით მცირერიცხოვანი ვართ, მათი დამარცხების არანაირი იმედი არ გვაქვს და ვიცით, რომ ამოგვხოცავენ... უნდათ მოგვსპონ მმართველთა უსამართლობითა და ჩავგრიტ. ჩვენ როდესაც ჩვენი შრომით მოწეული სარჩოთი ვიკვებებით, დაუნდობლად გვართმევენ ჩვენს საკვებსა და მარაგებს... გამოგვყარეს საკუთარი სახლებიდან. ჩვენი საკვების საწყობები დატაცებულია, ჩვენი ღვინის ქვევრები თავახდილია და დაცლილია [რუსი] ჯარისკაცების მიერ. ჩვენს ცოლებსა და ქალიშვილებს ჩვენს თვალწინ ხდიან ნამუსს. ყველა ამ უბედურების შემდეგ როგორ წარმოგიდგენიათ სიცოცხლით ტკბობა? (ლანგი-1962, გვ.55).

ისტორიული წყარო „ნასეხ ოთ-თავარეხ“-ში 1812 წლის მოვლენები ამგვარადაა გადმოცემული:

„...როდესაც სულთნის გამარჯვებისა და ისლამის მიმდევართა მიერ რუსების დამარცხების ამბავი გავრცელდა საქართველოს მიწა-წყალზე, რუსების ბატონობით შეწუხებულმა ქიზიყის მოსახლეობამ გული გაიმაგრა, შეკავშირდა, ერთსულოვნად შეუტია რუსების ჯარებს, რომლებიც იმ ტერიტორიას იცავდნენ და ყველა მათგანი მოკლა (ლესან ოლ-მოლქ სეფეჰრ – 1377, გვ.221-222).

ქიზიყის დაკავებასა და რუსების დამარცხებში მანავთან და კაკაბეთთან გამოიხატა აჯანყებულთა წარმატებები. ისინი ცდილობდნენ დარიალის გასასვლელის ჩაკეტვას, რათა ხელი შეეშალათ რუსების დამხმარე ძალების შემოსვლისათვის (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – 1973, გვ.922). დუშეთში ფშავ-ხევსურების ამბოხმა და ანანურის ალყაში მოქცევამ (ბერუე-1866-1906, გვ.5/0-7), აჯანყების გავრცელებამ მთიულეთში, ხევში, გუდამაყარში და ა.შ. გაამრავლა რუსების პრობლემები. აჯანყება ქართლსაც მოედო, რამაც ძალზე შეაშინა რუსები (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – 1973, გვ.922). თუმცა ისინი აჯანყების პირველივე წამებიდანვე შეუდგნენ მის ჩახშობას. პაულუჩმა მოლაპარაკების გზით ვერ მოახერხა მემამოხეთა იძულება დანებებულიყვნენ. ამიტომაც მან სამხედრო შეტევა წამოიწყო. გენერალი აჯანყებულთა დასაშინებლად ტყვედ

ჩავარდნილებს სიკვდილით სჯიდა, მაგრამ ამბოხის ფართო არეალისა და რუსეთის არმიის ირანთან ბრძოლის პირობებში, აჯანყების ჩახშობის ოპერაციას რაიმე წარმატება არ მოჰყოლია.

1812 წლის 13 მარტს შედგა რუსეთის სარდლობის კომისია, რათა განეხილა აჯანყების ჩახშობის გზები (ბერჟე-1866-1906, 5/64-65). კომისიამ დაადგინა, რომ ამ აჯანყების გამოწვევის მიზეზი იყო პაულუჩის სარდლობის უხარისხობა და არასწორი მეთოდები. ამიტომაც იგი გადააყენეს დაკავებული თანამდებობიდან. გენერალი რტიშჩევი აირჩიეს საქართველოს მმართველად (და ბუნებრივად, რუსული ჯარების სარდლად ირანთან ომში). რტიშჩევმაც რაიმე საგრძნობი წარმატება აჯანყებულებთან ბრძოლაში ვერ მოიპოვა, რის გამოც მან გააუქმა აჯანყების ჩახშობის გზების დასასახავად შექმნილი კომიტეტები და პეტერბურგისაგან მოითხოვა დამატებითი ძალების გამოგზავნა (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები-1973, გვ.924).

1812 წლის შუაგულში ალექსანდრე ბატონიშვილი სათავეში ჩაუდგა მემბოხეებს. კახეთის მოსახლეობამ ამავე წლის ზაფხულში 30 დიდებული გაგზავნა ალექსანდრესთან და „როგორც საქართველოს ახალი მმართველი, იგი მოიწვია აჯანყების სახელმძღვანელოდ“ (იქვე, გვ.926).

ირანის სამეფო კარს, განსაკუთრებით კი აბას მირზას, მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა დამყარებული ამბოხებულებთან. საქართველოს სხვადასხვა მხარეში გაიგზავნა წერილები, რომლებიც შეიცავდნენ რუსებთან ბრძოლის გაგრძელების აუცილებლობისა და ირანის ჯარების მხარდაჭერის მოწოდებას. აბას მირზამ კახეთის მოსახლეობისათვის გაგზავნილ ფირმანში დააფასა რა მათი აჯანყება რუსების წინააღმდეგ ქიზიყში, რომელიც დასრულდა 6 ათასი რუსი სამხედროს სიკვდილითა და მათი ავლა-დიდების ხელში ჩაგდებით, მათ აუწყა, რომ ერევნის სარდალი ჰოსეინ-ხანი და ალექსანდრე ბატონიშვილი დაიდრებოდნენ რუსების წინააღმდეგ აჯანყებულთა დასახმარებლად (დოკუმენტების გამოცემის სამმართველო-1372, გვ.250-252). ქართლის მოსახლეობა (საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1452, რვეული პირველი, დოკუმენტები NN160, 168), გუდამაყრელები, ფშავ-ხევსურები (იქვე, დოკუმენტი N 161), ქსნის და ლიახვის ხეობების მკვიდრნი (იქვე, დოკუმენტები NN 162, 166), კახელები (იქვე, დოკუმენტი N 172; ბერჟე, 1866-1906, გვ.5/86), არაგვის ხეობის მოსახლეობა (საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1452, რვეული პირველი, დოკუმენტი N 163) და კიდევ კავკასიის სხვადასხვა მხარეების ხალხები იყვნენ ის ადრესატები, რომელთაც აბას მირზა ხალათებისა და ფირმანების გაგზავნით უხმობდა რუსებთან საბრძოლველად. მთვარის ჰიჯრის 1225 წლის რამაზანის თვეში (1810 წ. ოქტომბერი) აბას მირზამ ფირმანი გაუგზავნა უფლისწულ ლევანს და მას სთხოვა, ქართლის დიდებულებისა და მოსახლეობისათვის გაეცნო მისი ბრძანება. აბას მირზამ იმავე ფირმანში მას მოუწოდა, რომ თუ ქართლში იმყოფებოდა და გააჩნდა იქა-

ური საქმეების წინსვლის შესაძლებლობა, იქვე დარჩენილიყო, ადგილზე ამ შესაძლებლობების არქონის შემთხვევაში კი წასულიყო სოლეიმან-ხანთან (სოლომონ მეორესთან) და დაეიმედებინა ქართლის დიდებულები ირანის ყურადღებისა და წყალობის თაობაზე (იქვე, დოკუმენტი N167). მოჰამად ჰოსეინ-ხან ერევნელმაც გაუგზავნა სხვა წერილი უფლისწულ ლევანს და მოიწონა რა რუსების წინააღმდეგ 6 ათასკაციანი ლაშქრის შეგროვება, მას აცნობა, რომ ახალქალაქში შეხვდა ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელიც დაიძვრება ქართლისაკენ, ხოლო თვითონ წალკის მხრიდან, შარიფ-ფაშა კი არღურიდან გაემართებიან თბილისისაკენ (ბერჟე-1866-1906, გვ.4/495).

იმავე წლის სექტემბერში ერევნის გავლით ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოში შევიდა და თანამოაზრეებთან ერთად საქართველოს მთებში ავიდა. ალექსანდრე ბატონიშვილის დაბრუნებამ დიდი გავლენა მოახდინა აჯანყების ხელმეორედ გაფართოებაზე. ქართლშიც კი დაიწყო მოძრაობა და მრავალი დიდებული და გლეხი შეუერთდა მას¹⁵ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები-1973, გვ.925). ალექსანდრე ბატონიშვილმა ქართველების ბრძოლა ახალ ეტაპზე გადაიყვანა და მას შეტევითი ხასიათი შესძინა. მან მოაწესრიგა ამბოხებულთა წყობა და ისინი სამ ჯგუფად დაჰყო. გადაწყდა, რომ პირველი ჯგუფი კახეთიდან გაემართებოდა თბილისისაკენ, მეორე ჯგუფს უნდა გაეკონტროლებინა ქართლი-თიანეთის დამაკავშირებელი გზები, ხოლო მესამე ჯგუფს ევალებოდა დარიალის გასასვლელამდე საქართველოს ჩრდილოეთი გზის კონტროლი და იქიდან რუსების ახალი ძალების შემოსვლისათვის წინააღმდეგობის გაწევა. თავად ალექსანდრე კახეთში იმყოფებოდა (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები-1973, გვ.926).

ფათალიშაჰისა და აბას მირზას მიერ გამოცემული ფირმანებისა და ბრძანებების კვალად 1200 ლეკი შეუერთდა ალექსანდრე ბატონიშვილს. საქართველოს ყველა კუთხეში მიდიოდა ბრძოლა ალექსანდრეს ძალებსა და რუს სამხედროებს შორის. სხვადასხვა მხარის ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერა წარმოადგენდა აჯანყებულთა წარმატების მთავარ ფაქტორს. რუსი გენერალი, ითხოვდა რა დამნაშავე ძალების გაგზავნას, ხაზს უსვამდა, რომ „ალექსანდრე ბატონიშვილს ყველგან აძლევენ ადგილსა და ბინას და ჩვენ არ ძალგვიძს მისი დაჭერა“ (იქვე, გვ.926). ამბოხებულთა მთავარი წარმატება დარიალის სამხედრო გზის კონტროლი იყო, რის შედეგადაც გაწყვეტილი იყო კავშირი რუსეთსა და საქართველოს შორის. იმავე წლის ოქტომბერში გენერალმა რტიშჩევმა, რომელიც ყარაბაღში აწარმოებდა მოლაპარაკებებს აბას მირზასთან, განაცხადა, რომ ირანის მიერ ალექსანდრე ბატონიშვილის მხარდაჭერის გამო წყვეტდა მოლაპარაკებას. მთვარის

15 ერთი თანამედროვე ისტორიკოსი, იმოწმებს რა ა.ბერჟეს ტომისა და გვერდის მიუთითებლად, ამტკიცებს, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილმა ამ აჯანყებისათვის ირანი-საგან მიიღო 50 ათასი რუბლი (აბდულაევი-1356, გვ.57).

ჰიჯრის 1227 წლის რამაზანის თვეში (1812 წლის სექტემბერი) გენერალი ა.კ.კორდოვი მივიდა ირანის უფლისწულის ბანაკში და მოახსენა, რომ „საქართველოს ვალისთან, ალექსანდრე ბატონიშვილთან ირანის თანამშრომლობისა და დაზავების პირობის დაუცველობის მიზეზით, რამაც აჯანყება გამოიწვია საქართველოში, სამშვიდობო მოლაპარაკებები აღარ ჩატარდება“ (ვაყაიე' ნეგარ მარვაზი-1269, გვ.343; ჰედაიათი-1373, გვ. 363-364).

ამავე პერიოდში ალექსანდრე ბატონიშვილი აგზავნიდა წერილებს სხვადასხვა მხარეებში და ცდილობდა ირანის ლაშქრობისათვის მხარდაჭერის მოპოვებას რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში. სომეხი აბუ მელიქისათვის გაგზავნილ წერილში, მხარდაჭერის თხოვნასთან ერთად მას ამშვიდებდა და არწმუნებდა, რომ მის მიმართ გამოჩენილი იქნებოდა ყველა შესაძლო პატივისცემა და წყალობა“ (რამთიანი-1384, გვ.131). სხვა სომეხი დიდებულებისათვის (მელიქ სარქისი, ნადერ ქუხა, ასთიან ქუხა... და შულავერის ქეთხუდები და ქვეშევდრომები) გაგზავნილ წერილში კი იგი ახსენებდა მათ წარსულ თანამშრომლობას რუსებთან ბრძოლაში, იქვე გამოხატავდა წუხილს, რომ ამჯერად ისინი არ დგამდნენ რუსეთის საწინააღმდეგო ნაბიჯებს, და მოუწოდებდა რა ბრძოლაში ჩართვისაკენ, რუსების დამარცხებას გარდაუვლად მიიჩნევდა (იქვე, გვ.132).

წყაროების შესწავლა იმაზე მეტყველებს, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილის როლი რუსეთთან დაპირისპირებაში მეტწილად კონსტრუქციული იყო. მაგალითისათვის, ყაზახის დიდებულები წერილს უგზავნიან მას და, გამოხატავენ რა კმაყოფილებას ფათალიშაჰის ფირმანის მიღების თაობაზე, იმედოვნებენ, რომ საქართველოს ყველა ძალა მის გარშემო შეიკრიბება და მდგომარეობა სასიკეთოდ შეიცვლება (იქვე, გვ.134).

იმ დროს საქართველოს აჯანყებულთა ბედი გადაკვანძული იყო ირანის გამარჯვებასთან თუ დამარცხებასთან. აქედან გამომდინარე, ასლანდუბთან აბას მირზას მარცხის შემდეგ შეწყდა ქართველ ამბოხებულთათვის ირანის დახმარება, რუსებს კი ამ ბრძოლის შემდეგ აღარ სჭირდებოდათ დიდი ძალების ყოლა აბას მირზას საპირისპიროდ და მათ ამ ძალების ნაწილი გადაისროლეს აჯანყების ჩასახშობად. ოქტომბრის თვეში გამართულ ბრძოლებში ალექსანდრე ბატონიშვილმა ერთი მეორის მიყოლებით განიცადა მარცხი და უკან დახევა მოუწია. რუსები ამბოხებულთა დასჯაში ისეთ დაუნდობლობას იჩენდნენ, რომ ძალიან ცოტა ადამიანი თუ გაბედვდა აჯანყებულებთან თანამშრომლობას.

ალექსანდრემ ერთი ხანი ხევსურეთის მთებში გაატარა. მან უარყო რტიშჩევის არაერთი მოთხოვნა ჩაბარებოდა რუსებს (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები-1973, გვ.928). 1813 წლის მაისში რუსეთის არმიამ აიღო ხევსურეთი და ალექსანდრე ბატონიშვილს მოუწია დაღესტანში გადასვლა. ალექსანდრესთან თანამშრომლობის გამო ხევსურებს მოუწიათ მძიმე თავანის გადახდა. მრავალი სოფელი გასწორდა მიწასთან, ხოლო დაჭერილ

მეამბოხეებს საქართველოს სხვადასხვა მხარეში სიკვდილი მიესაჯათ (იქვე, გვ.928-929).

ამბოხის დასრულების შემდეგ იმ მხარეების მკვიდრებს დაეკისრათ ძალიან მძიმე გადასახადები: 69741 ფუთი¹⁶ ხორბალი, 35406 ფუთი ქერი, 49909 მანეთი ვერცხლით იყო ის საფასური, რაც იძულებით უნდა გადაეხადათ (ბერუე, 1866-1906, გვ.5/553). აჯანყების დამარცხების შემდეგ მთავრობამ აღარ აღადგინა ხალხისათვის საძულველი „კაპიტან-ისპრავნიკის“ თანამდებობა, მაგრამ პაულუჩის მიერ აჯანყების დროს აღდგენილი მოურავობა მაინც გააუქმეს. მოურავის ნაცვლად სოფელში „სმოტრიტელი“ (მეთვალყურე, ზედამხედველი) ინიშნებოდა ქართველ თავადაზნაურთაგან (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები-1973, გვ.929-930).

როგორც უკვე ითქვა, თურქმანჩაის პაქტის დადების შემდეგ ალექსანდრე ბატონიშვილს რუსეთის ბატონობისაგან საქართველოს განთავისუფლების იმედი უიმედობით შეეცვალა და მან მთელი დარჩენილი ცხოვრება ირანში გაატარა ისე, რომ თვით 1832 წელს რუსების ხელისუფლების წინააღმდეგ საქართველოში განხორციელებულ ფართო აჯანყებაში არანაირი როლი არ უთამაშია.

დასკვნები

სეფიანთა სახელმწიფოს დაშლასა და სამხრეთის რეგიონებისაკენ რუსეთის საზღვრების გაფართოებასთან ერთად ამ ქვეყნისათვის შეიქმნა კავკასიის ტერიტორიაზე შეჭრის პირობები, რაც ყაჯართა მეფობის საწყის ეტაპზე დასრულდა ორი მეტ-ნაკლებად ხანგრძლივი ომით და გოლესთანის (1813წ.) და თურქმანჩაის (1828წ.) პაქტების დადებით, რითაც ირანის სახელმწიფომ ოფიციალურად აღიარა რუსეთის იურისდიქცია მდინარე არაქსის ზემოთ და თალეშის მხარის ნაწილზე. ირანისა და საქართველოს ისტორიულ ურთიერთობებში ყურადღების ღირსია შემდეგი ფაქტი: მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში 476 წლიდან შეიქმნა სპეციფიკური სამეფო წყობილება, ირანის არცერთ ხელისუფლებას, მათ შორის სეფიანებს, რომელიც სრულად ფლობდა კავკასიას, არ უცდია ამ წყობილების მოშლა. მაქსიმუმი, რასაც აკეთებდნენ ისინი, იყო ერთი მეფის გადაყენება და მის ადგილას სხვა პიროვნების დასმა, ანდა ამ თანამდებობის დაკავებისათვის მისთვის გარკვეული პირობების წამოყენება, როგორცაა ისლამის მიღება და წინადაცვეთა. მაგრამ ამ რეგიონში გაბატონების შემდეგ პირველი ნაბიჯი, რაც გადადგა რუსეთმა, იყო 1800 წელს ქართული სამეფოს გაუქმება და მეფის მთელი ოჯახობის პეტერბურგში გადასახლება, რაც წინააღმდეგობაში მოდიოდა 1783 წელს ხელმოწერილი გეორგიევსკის ტრაქტატით

16 ერთი ფუთი უდრის 16,381 კილოგრამს.

აღებულ ვალდებულებასთან, გაეგრძელებინა საქართველოში ერეკლეს გვარის მეფობა.

ალექსანდრე ბატონიშვილი (ერეკლეს ვაჟი და საქართველოს უკანასკნელი მეფის – გიორგი მეთორმეტეს ძმა) ბევრ სხვა უფლისწულთან ერთად არ დათანხმდა ამ ახალი პირობების მიღებას. ამიტომ ისინი ყველა ღონეს ხმარობდნენ საქართველოში საკუთარი ხელისუფლების აღდგენისათვის. ალექსანდრემ ჯერ თავი შეაფარა დაღესტნის მთებში იქაურ ტომებს (მათ შორის, ლეკებს, რომლებიც კავკასიაში რუსეთის ბატონობის გავრცელებას სერიოზულ საფრთხედ მიიჩნევდნენ) და მათი მხარდაჭერით შეუდგა რუსების ძალების წინააღმდეგ არარეგულარული ოპერაციების განხორციელებას. ირან-რუსეთის პირველმა ომმა მას შეუქმნა შესაფერისი პირობები საკუთარი მიზნების მიღწევისათვის. ირანის სამეფო კარმაც, რომელიც ესწრაფვოდა კავკასიელი ხალხების მხარდაჭერას, იგი გულთბილად მიიღო. ამ ხნის განმავლობაში ალექსანდრე ბატონიშვილი, გარდა იმისა, რომ აქტიურად მხარში ედგა ყაჯარ სარდლებს, ცდილობდა მოეპოვებინა ადგილობრივი მმართველების მხარდაჭერა ირანის სასარგებლოდ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან დარჩენილი მიმოწერა მეტყველებს მის დაუღალავ მცდელობებზე, რომ ირანის სახელმწიფოს დახმარებით აღდგენილიყო ქართული სამეფო. მისი მნიშვნელოვანი ქმედებებიდან ასევე აღსანიშნავია 1804 და 1812 წლებში საქართველოს სხვადასხვა მხარეში რუსების ბატონობისა და ჩაგვრის წინააღმდეგ წამოწყებული სახალხო აჯანყებების ხელმძღვანელობა. ეს აჯანყებები კავკასიაში დისლოცირებული რუსეთის სარდლობისათვის დიდ საფრთხეს წარმოადგენდა და ისინი იძულებული იყვნენ გარკვეული დროით მთელი ძალები და საშუალებები მათკენ მიემართათ. თუმცა სხვადასხვა მიზეზების გამო, როგორც იყო ირანის შეიარაღებული ძალების სისუსტე კავკასიაში რუსეთის მზარდი სამხედრო ოპერაციებისათვის პასუხის გასაცემად; ყოველნაირი სახალხო საპროტესტო გამოსვლის სასტიკად ჩახშობა; ირანელთა უძლურება სახალხო მოძრაობებისა და ადგილობრივი მმართველების ორგანიზების საქმეში; რუსების მიერ ქართველებთან ალექსანდრე ბატონიშვილის კავშირების დაბლოკვა და ა.შ., ალექსანდრე ბატონიშვილმა ვერ მიაღწია საკუთარი მიზნის განხორციელებას, რასაც წარმოადგენდა საქართველოს დაბრუნება ცარისტული რუსეთის ბატონობამდელ მდგომარეობაში.

წყაროები¹⁷

სპარსული:

ატკინ, მურიელ (1387), **რავაბეთ-ე ირან ვა რუსიე (ირანისა და რუსეთის ურთიერთობა)** (1789-1828). მოჰსენ ხადემის თარგმანი, თეირანი: გამომცემლობა „მარქაზ-ე ნაშრ-ე დანეშგაჰი“.

დოკუმენტების გამოცემის სამმართველო (1372), **ასნადი აზ რავაბეთ-ე ირან ბა მანთაყე-იე ყაფყაზ (კავკასიის რეგიონთან ირანის ურთიერთობის დოკუმენტები)**, თეირანი: ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ბეჟდ-ვისა და გამოცემის სამსახური.

ეთეზად ად-დოულე, აბას მირზა (1363), **თარიხ-ე რავაბეთ-ე ირან ვა ნაფოლეონ (ირანისა და ნაპოლეონის ურთიერთობის ისტორია)**. თეირანი: გამომცემლობა „ზარინ“.

ეთეზად ას-სალთანე, ალიყოლი მირზა (1370), **აქსირ ოთ-თავარიხ**, ჯამშიდ ქიანფარის რედაქციით, თეირანი: გამომცემლობა „ვისმან“.

ეთეზად ას-სალთანე, მოჰამად-ჰასან (1367), **თარიხ-ე მონთაზემ-ე ნასერი**, ტომი 3, მოჰამად ესმაილ რეზვანის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „დონია-იე ქეთაბ“.

მისივე (1357), **სადრ ოთ-თავარიხ**, მოჰამად მოშირის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „რუზბეჰან“.

თაფზაბაზი, აჰმად (1362). **სიასათჰა-იე ესთე'მარი-ე რუსიე-იე თეზარი, ენგლე-სთან ვა ფარანსე დარ ირან-ე ნიმე-იე ავვალ-ე ყარნ-ე ნუზდაჰომ (ცარისტული რუსეთის, ინგლისისა და საფრანგეთის კოლონიალისტური პოლიტიკა ირანში მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში)**. თეირანი: გამომცემლობა „ეყბალ“.

ჟვანია, ზურაბ (1370), **მოარეფი-ე არშივ-ე მელი-ე გორჯესთან (საქართველოს ეროვნული არქივის წარდგინება)**. კრებულში: **თა'სირათ-ე მოთაყაბელ-ე თარიხი ვა ფარჰანგი-ე ირან ვა გორჯესთან (ირანისა და საქართველოს ისტორიული და კულტურული ურთიერთგავლენები)**. თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი. საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა.

ჭულუხაძე, ალექსანდრე (1371), **ფეჰრესთ-ე ასნად-ე არშივჰა-იე გორჯესთან ფირამუნე თარიხ-ე ირან (ირანის ისტორიის შესახებ საქართველოს არქივების დოკუმენტების კატალოგი)**. ტომი 1. თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა.

რაშთიანი, გუდარზ (1384), **ფეჰრესთ-ე ასნად-ე არშივჰა-იე გორჯესთან ფირამუნე თარიხ-ე ირან (ირანის ისტორიის შესახებ საქართველოს არქი-**

17 დაცულია ციტირების ავტორისეული სტილი. ქართულ და რუსულ წყაროებში შეტანილია მცირედი კორექტივები (მთარგმნელის შენიშვნა).

- ვების დოკუმენტების კატალოგი).** ტომი 2. თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა.
- რაშთიანი, გუდარზ (1388), **ფეჰრესთ-ე ასნად-ე არშივჰა-იე გორჯესთან ფირამუნე თარის-ე ირან (ირანის ისტორიის შესახებ საქართველოს არქივების დოკუმენტების კატალოგი).** ტომი 3, თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა.
- ჰოსეინი შირაზი, ფაზლოლა (1379), **თეზქერე-იე ხავარი ია ხათემე-იე რუზ-ნამჩე-იე ჰომაიუნ (ხავარის თეზქერე ანუ მისი უბრწყინვალესობის დღიურის დასასრული),** მირჰაშემ მოჰადესის რედაქციით. ზენჯანი: გამომცემლობა „ზანგან“.
- დონბოლი, აბდოლრაზაყ (1351), **მაასერ-ე სოლთანიე ია თარის-ე ჯანგჰა-იე ირან ვა რუსიე. სამეფო გმირობანი ანუ ირანისა და რუსეთის ომების ისტორია.** ყოლამჰოსეინ სადრი აფშარის წინასიტყვაობითა და ინდექსებით. თეირანი: გამომცემლობა „იზნ სინა“.
- სარავი, მოჰამად ფათჰოლა ბენ მოჰამად თაყი (1371). **თარის-ე მოჰამადი, აჰსან ოთ-თავარის (მოჰამადის ისტორია).** ყოლამრეზა თაბათაბაი მაჯდის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „ამირ ქაბირი“.
- აბდულაევი, ფათჰოლა (1356), **მონასებათ-ე რუსიე ვა ირან ვა სიასათ-ე ენგლესთან, (რუსეთისა და ირანის ურთიერთობები და ინგლისის პოლიტიკა).** ყოლამჰოსეინ მათინის თარგმანი. თეირანი: გამომცემლობა „სეთარე“.
- ემეყი, ხანაქ (1353), **სიასათ-ე ნეზამი-ე რუსიე დარ ირან 1790-1815 (რუსეთის სამხედრო პოლიტიკა ირანში 1790-1815 წწ).** თეირანი: გამომცემლობა „ნევისანდე“.
- ყაემ მაყამ, აბოლყასემ ბენ ისა (1337), **მანშათ-ე ყაემ მაყამ (ყაემ მაყამის ეპისტოლეები).** ჯაჰანგიორ ყაემ მაყამის რედაქციით. თეირანი: იზნ სინას ბიბლიოთეკა.
- ფარსად, მანუჩერ (მთვარის ჰიჯრის 1334), **ნაზარი ბე თარის ვა დარს-ე ებრათ (დასთან-ე გორჯესთან ია ფარდა-იე ირან) ისტორიაზე თვალის შევლება და სამაგალითო გაკვეთილი (საქართველოს ამბავი ანუ ირანის ხვალისნდელი დღე).** ჟურნალი „ქავე“, ბერლინი, NN 5-6.
- ქავუსი ერავი, მოჰამად-ჰასან (1382), **ჩეშმანდაზი აზ რავაბეთ-ე ირან ვა გორჯესთან მოყარენ-ე თა'სის-ე სელსელე-იე ყაჯარ ვა ნაყშ-ე შაჰზადე ალექსანდერ მირზა (ირანისა და საქართველოს ურთიერთობანი ყაჯართა დინასტიის დაარსების დასაწყისში და უფლისწულ ალექსანდრეს როლი).** ჟურნალი „ფასლნამე-იე თარის-ე რავაბეთ-ე ხარეჯი“, გამოცემის მეოთხე წელი, N 14.
- გარდან, ალფრედ (1362), **მამურიათ-ე ჟენერალ გარდან დარ ირან (გენერალ გარდანის მისია ირანში).** აბას ეცბალ აშთიანის თარგმანი. ჰომა-

- იუნ შაჰიდის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „გოზარეშ ვა ფარ-ჰანგ-ე ირან“.
- გოგჩე, ჯამალ (1373). **ყაფყაზ ვა სიასათ-ე ემფერათორი-ე ოსმანი (კავკასია და ოსმალეთის იმპერიის პოლიტიკა)**. ვაჰაბ ვალის თარგმანი, თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა.
- ლესან ოლ-მოლუქ სეფეჰრ, მოჰამად თაყი (1377), **ნასეხ ოთ-თავარის**. ჯამ-შიდ ქიანფარის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „ასათირ“.
- მირზა რაფი'ა, მოჰამად რაფი' ბენ ჰასან (1385), **დასთურ ოლ-მოლუქ-ე მირზა რაფი'ა**. ისმაილ მარჩინკოვსკის რედაქციით. ალი ქორდაბადის თარგმანი. მანსურ სეფათგოლის წინასიტყვაობით. თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა.
- ნაფისი, საიდ (1368), **თარიხ-ე ეჯთემა'ი ვა სიასი-ე ირან დარ დოურე-იე მო'ასერ (ირანის სოციალური და პოლიტიკური ისტორია თანამედროვე პერიოდში)**. თეირანი: გამომცემლობა „ბონიად“.
- ვაყაიე' ნეგარ-ე მარვაზი, მოჰამად სადეყ (1369), **აჰანგ-ე სორუშ: თარიხ-ე ჯანგჰა-იე ირან ვა რუს: იადდაშთჰა-იე მოჰამად სადეყ ვაყაიე ნეგარ (ჰომა) მარვაზი აზ აყაზ თა აჰდნამე-იე თორქმანჩაი (სორუშის ხმა: ირანისა და რუსეთის ომების ისტორია: მოჰამად სადეყ ვაყაიე' ნეგარ (ჰომა) მარვაზის ჩანაწერები დასაწყისიდან თურქმანჩაის ხელშეკრულებამდე**. შემდგენელი ჰოსეინ აზარი, ამირ ჰუშანგ აზარის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „მოსაჰეჰ“.
- ვუსტენფელდ, ფერდინანდ; მალერ, ედუარდ (1360), **თაყვიმ-ე თათბიყი-ე ჰეზარ-ო ფანსადსალე-იე ჰეჯრი-ე ყამარი ვა მილადი. ბა რაჰნემა-იე თაბდილ-ე თარიხ-ე ჰეჯრი-ე შამსი ბე მილადი ვა ბელაქს. (მთვარის ჰიჯრისა და ქრისტიანული ათასხუთასწლიანი შედარებითი კალენდარი. მზის ჰიჯრის ქრისტიანულზე და პირიქით გადაყვანის ინსტრუქციით)**. ჰაქიმ ედ-დინ ყორეიშის წინასიტყვაობით. თეირანი: ნიავარანის კულტურის ცენტრის გამომცემლობა.
- ჰედაიათ, რეზა ყოლი ხან (1373). **ფეჰრეს ოთ-თავარის**, აბდოლჰოსეინ ნავაის და მირჰაშემ მოჰადესის რედაქციით. თეირანი: ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და კულტურული კვლევების ინსტიტუტი.

ინგლისური:

- Allen, W. E. D. (1971), **A History of the Georgian People**. Routledge&K.Paul.
- Bournoutian, G.A., “ALEXANDER, PRINCE,” *Encyclopædia Iranica*, I/8, p. 826; an updated version is available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/alexander-prince-known-in-persian-as-eskandar-mirza-pro-persian-member-of-the-royal-family-of-georgia-b> (accessed on 23 August 2012).
- Lang, D.M. (1962). **A Modern History of Georgia**, Weidenfeld and Nicolson.

რუსული:

- Авалов, З. (1901) **Присоединение Грузии к России**. СПб.
- Берже. А. (1866-1906). Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Т.1-12.
- Бутков, П.(1869), **Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803гг.** СПб.
- Дубровин, Н.(1871-1888), **История войны и владения русских на Кавказе**.т.1-6, СПб.
- Маркова, О. (1951), **Восстание в Кахетии 1812 года**. Москва .
- Месхия, Ш., Цинцадзе, Я. (1958). **Из истории русско-грузинских взаимоотношений**. – Тбилиси.
- Тодуа, М. (1995), **Тбилисская коллекция персидских фирманов**, / Сост.: Владимир Путуридзе, А. Берже, Дж. Гаибов и др. ; Подготовка к печ., перевод, коммент. и словарь М. Тодуа ; Ред. А.Д. Папазян. т.1 Кутаиси.
- Тодуа, М., Шамс, И. К., (1989), **Тбилисская коллекция персидских фирманов**, т.2. Составители М. А. Тодуа и И. К. Шамс; подготовка к печати, перевод, комментарии и словарь М. А. Тодуа. Кутаиси.
- Хелтуплишвили, М. (1901). **Вступление Грузии в состав Российской империи**. – Кутаиси, 1901.

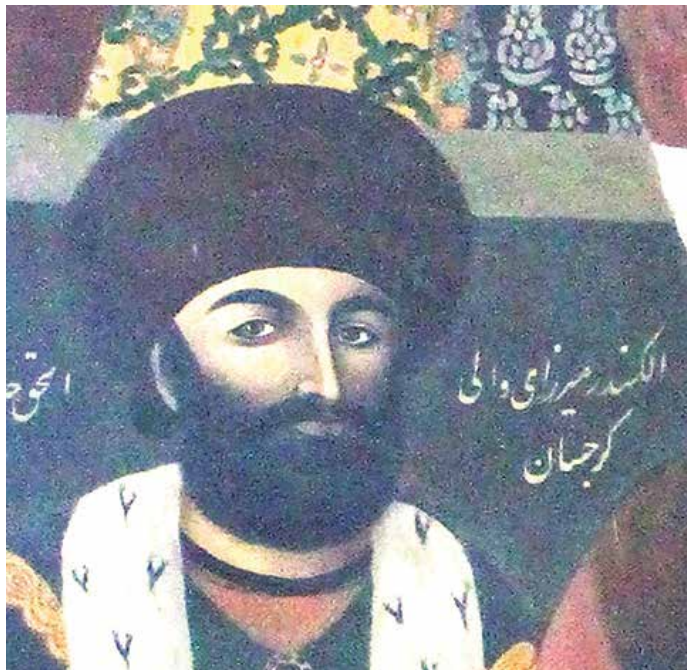
ქართული:

- ბერძენიშვილი, ნ. (1965). საქართველო XIX ს.-ის პირველ მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ.2, თბილისი.
- გაბაშვილი, ვ. (1954) **ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან (საქართველო და ანტიოსმალური კოალიციები XVI-XVII სს.)**. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის – ნაკვეთი 31.თბილისი.
- გელაშვილი, ა. (2003), **კახეთის 1812 წლის აჯანყება**. თბილისი: არტანუჯი.
- იობაშვილი, გ. (1997), **საქართველო საერთაშორისო პოლიტიკასა და დიპლომატიაში XVIII ს.-ის ბოლოს და XIX ს.-ის პირველ მესამედში**. ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, N4. თბილისი.
- იოსელიანი, პ. (1936). **ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა**. თბილისი: ფედერაცია.
- იოთნიშვილი, ვ. (1992), **აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან**, თბილისი: მეცნიერება.
- ჯავახიშვილი, ი. (1919), **დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში**. თბილისი.
- ხერხეულიძე, ომან (1989), **მეფობა ირაკლი მეორისა, მეფის თეიმურაზის ძისა**. თბილისი.
- მაჭარაძე, ვ. (1983) , **გეორგიევსკის ტრაქტატი**. თბილისი.

- ფრონელი (ყიფშიძე), ა. (1907). **ამბოხება კახეთისა 1812 წელს**. თბილისი: ამირანი.
- ორჯონიკიძე, ეთერ. (1999), **ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები**. თბილისი: მეცნიერება.
- საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (1973). ტომი 4. **საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე**. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- შარაშენიძე, ზურაბ, (1984). **ირანის შინაპოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობანი XIX ს. დასაწყისში**. თბილისი: მეცნიერება.
- შენგელია, ლ. (1979). **ამიერკავკასია და ირან-რუსეთის ურთიერთობა XIX საუკუნის პირველ მესამედში**. თბილისი: მეცნიერება
- შენგელია, ლ. (2001). **საქართველოს რუსეთთან შეერთების გამოძახილი ირანულ ისტორიოგრაფიაში. წელიწდეული „ქართული დიპლომატია“**, N8. თბილისი.
- ცინცაძე, ი. (1960). **1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი**. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

თეირანის გოლესთანის სასახლე-მუზეუმში დაცული ალექსანდრე ბატონიშვილის გამოსახულება „საფ-სალამის“ პანოზე. პანოს ამ ნაწილს ამჟამად უკეთდება რესტავრაცია თეირანის გოლესთანის სასახლე-მუზეუმში. ფოტოები მოგვაწოდა ირანის კულტურული მემკვიდრეობის კვლევითი ცენტრის თანამშრომელმა, დოქტორმა აჰმად ჩაიჩი-ამირხიზმა, რისთვისაც გუზდით მადლობას.

ფრაგმენტი

წარწერა: ალექსანდრ-მირზა, გურჯისტანის ვალი

საღეჭ ფარგარი, ჰაბიბოლა ხორამი-შურქაი
და მოჰამად-ჰასან რაზნაჰანი

ირანში მცხოვრები ქართველების მიერ სარწმუნოების შეცვლის მიზეზები მაზანდარანის ქართველების მაგალითზე

მთარგმნელის წინასიტყვაობა

ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში გამოშვებულ სამეცნიერო ჟურნალში „ისლამური სამყაროს ისტორიული კვლევები“ (გამოცემის მე-7 წელი, N14, 2020 წლის შემოდგომა-ზამთარი, გვ.209-231) დაიბეჭდა თეირანის ხარაზმის უნივერსიტეტის მკვლევრების საღეჭ ფარგარის, ჰაბიბოლა ხორამი-შურქაისა და მოჰამად-ჰასან რაზნაჰანის სტატია ირანში მცხოვრები ქართველების მიერ სარწმუნოების შეცვლის მიზეზები მაზანდარანის ქართველების მაგალითზე. სტატია საყურადღებოა იმით, რომ ავტორები ისტორიული წყაროების მოხმობით შეძლებისდაგვარად ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ ირანში გადასახლებული ქართველების მიერ სარწმუნოების შეცვლა სეფიანთა ეპოქაში და შემდგომაც ყოველთვის არ იყო ძალდატანებითი.

სტატიაში ასევე გამახვილებულია ყურადღება ირანის ქართველებს შორის ამ სენსიტიური საკითხის მიმართ სადღეისო დამოკიდებულებაზე და იმ საფრთხეებზე, რომელიც ექმნება შიიტურ თემს ირანში გარკვეული გარე და შიდა ძალების მიერ ირანის ქართველობაში „იძულებით რჯულის“ შეცვლის“ თემის გააქტიურების შედეგად.

BiQuarterly Journal of Historical Studies of Islamic World

Vol.7, No.14, Autumn & Winter 2020

pp. 209-238.

ირანში მცხოვრები ქართველების მიერ სარწმუნოების შეცვლის მიზეზები მაზანდარანის ქართველების მაგალითზე

ავტორები:

1. საღეჭ ფარგარი – თეირანის ხარაზმის უნივერსიტეტის დოცენტი
pargari@khu.ac.ir

2. ჰეიბათოლა ხორამი-შურქაი – თეირანის ხარაზმის უნივერსიტეტის ისტორიის მიმართულების დოქტორანტი mohebi1348@yahoo.com

3. მოჰამად ჰასან რაზნაჰანი – თეირანის ხარაზმის უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს წევრი hasan_raznahan@yahoo.com

რეზიუმე

ირანში მყოფი დასავლელი მოგზაურების ყურადღების ერთ-ერთი მთავარი საკითხი იყო ქართველების მიერ ისლამის მიღება, განსაკუთრებით, სეფიანთა ფერიოდში და მის მერე. ამ მოგზაურთა უმრავლესობა ქართველებს წარმოადგენს, როგორც რელიგიურობის კუთხით მერყევენსა და სუსტებს, და მათ მიერ ისლამის მიღებას თვლიან გონივრულ და ანგარეზიან ქმედებად.

დასავლელი მოგზაურების თანახმად, იმ პერიოდში ქართველების სურვილი იყო ქრისტიანობაში დაბრუნება, მაგრამ წარმოებული კვლევის შედეგები მეტყველებენ იმაზე, რომ შაჰ აბას პირველის ზეობისას ირანში მცხოვრები ქართველები, განსაკუთრებით კი ისპაჰანისა და მაზანდარანის სხვადასხვა რაიონში გადასახლებულნი, გამოთქმული მტკიცების საპირისპიროდ ძირითადად მიეკუთვნებოდნენ საქართველოს მოსახლეობის დაბალ ფენას და არ ჰქონდათ {განსაკუთრებული} კეთილგანწყობა ქრისტიანობისადმი, რომელსაც მიიჩნევდნენა წარჩინებულთა (აზნაურთა) და მმართველთა კასტის რელიგიად.

მათ შესაფერის ვითარებაში აირჩიეს ისლამი და, ზოგიერთი დასავლელი მოგზაურის შეხედულებებისაგან განსხვავებით, მტკიცენი იყვნენ თავის ახალ სარწმუნოებაში, კერძოდ კი შიიზმში, და ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე გაუწიეს ფასეული სამსახური ამ აღმსარებლობას.

თუმცა ფიქსირდება ისლამის ხელახალი უარყოფის შემთხვევების მცირე რაოდენობაც (საქართველოში არსებული კლასობრივი ფენების განსხვავებულობის გათვალისწინებით), რაც უმეტესად ეხება იმ ქართველ დიდებულებსა და მმართველებს, რომლებიც სხვადასხვა მიზეზით იძულებით ცხოვრობდნენ ირანში და იშვიათ შემთხვევებში, მიზანშეწონილობისა და სარგებლის საფუძველზე შეიცვალეს სარწმუნოება.

საკვანძო სიტყვები:

ქართველი, რელიგია, ისლამი, სეფიანები, შიიზმი

შესავალი

ირანის ქართველები ძირითადად წარმოადგენენ დღევანდელი საქართველოს ცენტრალური და აღმოსავლეთი მხარეების ხალხს. სეფიანთა ეპოქის მრავალ ისტორიულ წყაროში საქართველო ნახსენებია, როგორც ირანის მმართველობის ქვეშ არსებული ერთ-ერთი ოლქი, და მხოლოდ იშვიათად მოიხსენიება, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო. ეს რეგიონი გასულ საუკუნეში რუსეთ-ირანის უკანასკნელი ომის შედეგად მოექცა რუსეთის მმართველობაში. ირანის, ოსმალეთისა და შემდგომ რუსეთის ხელისუფლებს ამ ქრისტიანებით დასახლებულ რეგიონზე პოლიტიკური დომინირების საკითხზე მიდმივი დავა ჰქონდათ. ამიტომაც ამ რეგიონის

მმართველებსა და პოლიტიკურ მოღვაწეებს ჩვეულებრივ გააჩნდათ გარკვეული ორიენტაცია ამ სამი ძალიდან ერთი რომელიმეს მიმართ და ასევე, ამ რეგიონზე დომინირებისათვის ადგილობრივ ხელისუფალთა და ამ ძალებს შორის არსებობდა ერთგვარი ორმხრივი ურთიერთმხარდაჭერა.

სეფიანი შაჰებისა და მათი გამგრძელებლების მიერ ამ რეგიონში გატარებული პოლიტიკისა და ურიცხვი ლაშქრობების შედეგად, ამ რეგიონის მოსახლეობის დიდ ნაწილს უწევდა გადასახლება ან ტყვეობა ირანის დედაქალაქსა და სხვა მნიშვნელოვან ქალაქებში (არდებილი, თავრიზი, ყაზვინი, ისპაჰანი, მაზანდარანი და ა.შ.).

ამ ხალხთან, განსაკუთრებით კი ირანში გადმოსახლებულებთან დაკავშირებული ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია მათ მიერ სწრაფად, საყოველთაოდ და სრულყოფილად ისლამის მიღება ისე, რომ სადღეისოდ შეიძლება ითქვას, რომ ირანში მცხოვრები ყველა (ქრისტიანი?) ქართველი გამუსულმანებულია და ისინი წარმოადგენენ ირანის დიდი შიიტური თემის ნაწილს. იმის მტკიცებაც შეიძლება, რომ ქართველებმა შეიტანეს და ახლაც შეაქვთ მნიშვნელოვანი წვლილი ამ სარწმუნოების გაბრწყინებაში. ეს საკითხი იმთავითვე, ანუ ირანში სეფიანთა მმართველობის ფორმირებისა და განმტკიცების შემდეგ, იპყრობდა დასავლელი მოგზაურებისა და ქრისტიანი მისიონერების ყურადღებას. ზოგიერთი მათგანი ცდილობდა, რომ ზოგიერთი ისტორიული მოვლენის გამუქებითა და, საპირისპიროდ, ზოგიერთის გაფერმკრთალებით, სარწმუნოების შეცვლა წარმოედგინათ, როგორც ქართველთა რწმენის სიმყიფისა და აღმსარებლობითი მერყეობის შედეგი, და შეებღალათ ეს ფაქტი. თვით ტავერნიე და შარდენი ირანში და კერძოდ მაზანდარანში ქართული მოსახლეობის შემცირებას ძირითადად უკავშირებდნენ ავადყოფობების შედეგად მათ დაღუპვას.

1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლისა შემდეგ საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვებამ და, როგორც ევროპულ სახელმწიფოში, იქ გაჩენილმა ახალმა მიზიდველობებმა და გაიოლებულმა მიმოსვლამ გამოიწვია ირანელთა მხრიდან მისდამი მეტი ყურადღება და სხვადასხვა განზომილებებში ურთიერთობების გაზრდა. ტურისტული მოგზაურობების სიმრავლე, ისტორიული ურთიერთობებისა და დღევანდელი ვითარების შესახებ ინფორმაციისადმი ინტერესი, კაპიტალდაბანდებები ეკონომიკაში და ა.შ. ასახავენ ამ ურთიერთობების სხვადასხვა სფეროს. საქართველოს ზოგიერთი კულტურული უწყება და არასამთავრობო ორგანიზაცია, როგორცაა საქართველოს დემოგრაფიული განვითარების ფონდი და სხვები, ქართულ დიასპორასთან დაკავშირებული პოლიტიკის გატარების მიზნით აქტიურად ჩნდება ამ ქვეყანაში ჩასულთა შორის და კულტურული საქმიანობის სახელით წარმოაჩენს საქართველოს ისტორიულ წარსულს ირანთან მიმართებაში. ისინი აზვიადებენ რა ორ ქვეყანას შორის მომხდარ ზოგიერთ ისტორიულ მოვლენას, ირანში მცხოვრები ქართველების მიერ სარწმუნო-

ების შეცვლას, განსაკუთრებით სეფიანთა ეპოქაში, ძირითადად ასახულებენ ამონარიდებით ზოგიერთი ევროპელი მოგზაურის ნაწერებიდან. ეს ტექსტები კი შეიცავს მრავალგვარ უზუსტობას, მიკერძოებასა და ტენდენციურობას, რომელთაც თან ახლავს ძალმომრეობა და დაუფარავი ზიზლი. ამ ქმედებებმა ჩვენი ახალგაზრდა თაობის გონებაში წარმოშვა გარკვეული ეჭვები, რაც ირანის მუსლიმურ საზოგადოებაში, განსაკუთრებით კი ირანში მცხოვრები ქართველებში, რელიგიური რწმენის დასუსტების საფუძვლებს ქმნის.

ამ თემის მნიშვნელობისა და ამგვარ მტკიცებულებებზე პასუხის გაცემის აუცილებლობის მიუხედავად, ამ სფეროში ჯერჯერობით არ ჩატარებულა დამოუკიდებელი კომპლექსური კვლევა, თუმცა ზოგიერთ ნაშრომში ალაგ-ალაგ მოიპოვება პასუხები ამ პრეტენზიებზე.

წინამდებარე კვლევა დამყარებულია საბიბლიოთეკო მუშაობის მეთოდით მოპოვებულ მონაცემებზე და ისტორიული ქრონიკების კლასიფიკაციასა და ანალიზზე და მისი მიზანია საკითხის ყოველმხრივი წარმოჩენა და არსებულ პრეტენზიებზე შესაფერისი პასუხის გაცემა.

კვლევის წინაპირობები

ის, რამაც მნიშვნელოვანი გახადა სეფიანი ფადიშაჰების დამოკიდებულებისა და მოპყრობის საკითხი სხვა რელიგიების მიმდევართა, განსაკუთრებით კი ირანის არამუსლიმი ქვეშევრდომების მიმართ, როგორც არიან საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ქრისტიანები, მდგომარეობს შემდეგში:

1. ისლამის მიღების შემდეგ ირანის პოლიტიკური ერთიანობა და ძლევამოსილება და ადგილობრივი მმართველობების მოქცევა სეფიანთა მძლავრი ხელისუფლების ქვეშ.

2. ისლამური სამყაროსაგან განსხვავებული სახელმწიფოს ფორმირება აღმსარებლობის კუთხით, რაც გამოიხატა სუნიტური ოსმალეთის საპირისპიროდ შიიტური აღმსარებლობის ოფიციალურად ცნობაში.

3. გეოგრაფიული საზღვრების გაფართოება და ამიერკავკასიის ქრისტიანებით დასახლებული რეგიონების ირანისათვის მიერთება.

4. ევროპის მნიშვნელოვანი ქრისტიანული სახელმწიფოების მხრიდან ირანისადმი ყურადღების მიქცევა, ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობების დამყარება და ირანში, სეფიანთა კარზე მათი წარმომადგენლების ვიზიტების გახშირება.

სეფიანთა დინასტიის თითოეული ფადიშაჰის მმართველობის შესაბამისად, იმდროინდელი წყაროები აფიქსირებენ და აღწერენ კვლევის საგანთან დაკავშირებულ მოვლენებს. იმ ეპოქის წყაროები, როგორცაა „ალამ-არაიე აბბასი“, „როუზათ ას-საფავიე“, „თარიხ-ე აბბასი“, „თარიხ-ე ჯაჰანარა“ და ა.შ. ჩვეულებრივ ირანში მცხოვრები ქრისტიანების მიერ სარ-

წმუნოების შეცვლასთან დაკავშირებულ მოვლენებს აღწერენ სხვა ისტორიული მოვლენების მსგავსად, რომლებშიც შერწყმულია ისლამისადმი ფანატიკური დამოკიდებულება, და დიდად არ აქცევენ ყურადღებას და ხაზს არ უსვამენ ამ მოვლენის სხვადასხვა მხარეებს, განსაკუთრებით კი ახლად გამაჰმადიანებულების ისლამის მიღების მოტივებს.

პიერტო დელავალე იყო ერთადერთი ავტორი, რომელმაც მთავარის ჰიჯრის 1027 წელს შეისწავლა მაზანდარანში გადასახლებული ქრისტიანების დიდი კოლონია. მან წარმოადგინა შედარებით ზუსტი აღწერა ახალ გარემოში მათი საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა პარამეტრებისა, მათ შორის როგორიცაა მათ მიერ სარწმუნოების შეცვლის ფორმა და ისლამის აღიარების მიზეზები და მოტივები. ამ იტალიელმა ქრისტიანმა მოგზაურმა მხოლოდ აღწერა შაჰ აბასის კარგი მოპყრობა ქრისტიანების მიმართ, მაგრამ ვერ ჩაწვდა თავის ისტორიულ მიწა-წყალზე ქართველების ცხოვრების პირობების მნიშვნელოვან და მგრძნობიარე (დელიკატურ) დეტალებს, რაც იყო მაზანდარანში დასახლებული ქართველების მიერ ისლამის მიღების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი. ტავერნიერ უთითებს იმ ეპოქაში საქართველოს მოსახლეობის დაბალი სოციალური ფენების ცხოვრების სიდუხჭირეზე, მაგრამ არათუ გვერდს უვლის ამის როლს ქრისტიანთა მიერ რჯულის შეცვლის საქმეში, არამედ მაზანდარანში მცხოვრები ემიგრანტი ქრისტიანების მოსახლეობის რიცხვის მკვეთრ შემცირებას უკავშირებს მათ დაღუპვას ცუდი კიმატური პირობების გამო და არ ახსენებს მათ მიერ ისლამის მიღებას და მასპინძელ საზოგადოებაში კულტურულ ტრანსფორმაციას.

მომდევნო მოგზაურებისა და ავტორებისათვის, როგორიც არიან შარდენი, ჯონ მალქომი და სხვები, ეს მომენტი გახდა საბაბი, რომ არხეინად გვერდი აუარონ მაზანდარანში დასახლებული ქართველების მიერ ისლამის აღიარების თემა. მათი შემდგომი ავტორები, როგორც ირანელები, ისევე ევროპელები, მეტწილად დეტალურად აკვირდებიან სხვა აღმსარებლობის მიმდევართა მიმართ სეფიანი ფადიშაჰების და, განსაკუთრებით, შაჰ აბასის მოპყრობაში არსებულ ცვლილებებს. ამგვარი მოპყრობა წინამავალ შაჰებთან შედარებით უფრო ნორმალური იყო. თუმცა ის ავტორებიც არ იხედებიან მათ (ქართველების – ნ.ნ.) საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სარწმუნოების შეცვლის მერე, როდესაც უკვე ისინი წარმოადგენენ შიიტური თემის ნაწილს.

ისეთმა მოგზაურებმა, როგორიც არიან მაკენზი, მირზა ებრაჰიმი, მელგუნოვი და სხვები განსაკუთრებულად გაისარჯნენ ბარფორუშსა და სარიში მცხოვრები სომხური და ებრაული მცირე რაოდენობის მოსახლეობის ყოფის აღსაწერად, მაგრამ ყურადღება არ მიაქციეს მაზანდარანის სხვადასხვა რაიონებში, განსაკუთრებით კი აშრაფისა და ბარფორუშის მიდამოებში მოსახლე მუსლიმ ქართველებს და თავი შეიკავეს მათი ყოფის

ასახვისაგან. ამ დროს ის დასახლებები უმეტესად ცნობილი იყვნენ გორჯი-მაჰალეს სახელით.

დოქტორი ნასროლა ფალსაფი თავისი წიგნის „შაჰ აბასის ცხოვრება“ იმ ნაწილში, სადაც ეხება შაჰ აბასის მოპყრობას ქრისტიანების მიმართ, არ უთმობს სპეციალურ ადგილს იმ მიზეზებსა და მოტივებს, რამაც რჯულის შეცვლისაკენ უბიძგა ახლად გამუსლიმებულებს. თუმცა იგი დაწვრილებით საუბრობს ირანის ქრისტიანი ქვეშევრდომებისა და ევროპიდან მის კარზე ჩასული ქრისტიანების მიმართ მის მოპყრობაზე.

სამაგიეროდ, დოქტორი სეფათგოლი წიგნში „ე'თერაფ-ნამე“, რომელსაც თან ახლავს ტრაქტატი „რესალეიე შენახთ“, რჯულის შეცვლის მიმზიდველი და ჩახლართული საკითხის სწორი განჭვრეტით, პირველ ნაწილში შაჰ სოლეიმანის ზეობისას ისპაჰანის ჯულფას ერთი ქრისტიანი მორწმუნის ისლამზე გადასვლის მიზეზებზე, ხოლო მეორე ნაწილში შაჰ აბასის მეფობისას თავისი ახალი სარწმუნოების მიმართ გამუსლიმებული ქართველების ერთგულებასა და ფანატიზმზე საუბრისასა წარმოადგენს ახალ მასალებს. თუმცა ეს გამოკვლევაც წარმოაჩენს ახლად გამუსლიმებული ქრისტიანების მიერ ისლამის აღიარების სხვადასხვა მოტივთაგან მხოლოდ ერთს.

ისლამური რევოლუციის შემდეგ გამოქვეყნდა ისპაჰანისა და მაზანდარანის ქართველებით დასახლებული რაიონებში მცხოვრები ქართველი მუსლიმების ნაშრომები, როგორიცაა „ახორე“, „ირანის ქართველების ისტორია“, „ქართველების ადგილი ირანის ისტორიაში, კულტურასა და ცივილიზაციაში“ და ა.შ.. ის შეხედულებები, რომლებიც მოკლედ გამოთქმულია ამ ნაშრომებში ირანის მუსლიმი ქართველების თემში (ძირითადად, ისპაჰანის ფერეიდუნშაჰრის ქართველებში) სარწმუნოების როლის შესახებ, კომპლექსური (სრული) არაა.

წარმოდგენილი გამოკვლევა შემდეგი მიზეზებით უნდა ჩაითვალოს კომპლექსურად და ნოვატორულად:

1. ქვეყნის შიგნით მუსლიმებით დასახლებულ რეგიონებში (როგორიცაა მაზანდარანი და ფერეიდუნშაჰრი) ემიგრანტი ქრისტიანი ქვეშევრდომების სარწმუნოების შესვლის ან შენარჩუნების მიმართ სეფიანი ფაღიშაჰების ქმედებების კომპლექსური განხილვა;

2. ყურადღების გამახვილება საზოგადოების ფენებზე, როგორც რჯულის შეცვლისა და ახალ სარწმუნოებაზე მტკიცედ დადგომისა და დარჩენის მიზეზებსა და მოტივებზე გავლენის მომხდენ ერთ-ერთ მთავარ ინდიკატორზე (მაჩვენებელზე);

3. ამ საკითხის მიმართ ევროპელი ავტორების, განსაკუთრებით კი პიეტრო დელავალეს შეხედულებების განმარტება და იმ მოსაზრებების წარმოჩენა, რაც მათი ყურადღების მიღმა დარჩა;

4. თემასთან დაკავშირებული გაფანტული მონაცემების შეგროვება

და მოწესრიგება დამოუკიდებელი სათაურის მქონე კვლევის ფარგლებში, შესაფერისი ანალიზითა და კრიტიკული მიდგომით;

5. საკითხის აქტუალობის წარმოჩენა და საჭირო კვლევების განხორციელება ახალი ფარისევლობისათვის პასუხის გაცემის მიზნით;

6. მცდელობა ეროვნული და რელიგიური ერთიანობისათვის ზიანის მიყენების პროფილაქტიკისათვის და ამ სფეროში არსებული მცდარი ანალოგიებისა და შეხედულებების უარყოფითი გავლენების მინიმალიზაცია.

ისტორიული წინაპირობები

შაჰ აბას პირველამდე საქართველოდან ირანის სხვადასხვა რაიონებში ქართველების გადაყვანას ძირითადად ჰქონდა ტყვეობის და მონობის სახე, იშვიათ შემთხვევებში კი ხდებოდა აზნაურებისა და დიდებულების გადასახლება, რასაც ჩვეულებრივ თან სდევდა სარწმუნოების შეცვლა. შაჰ აბას პირველის ეპოქაში კი განხორციელდა ირანის შიდა რეგიონებში კავკასიიდან (?) და ამიერკავკასიიდან, მათ შორის საქართველოდანაც, მოსახლეობის ყველაზე მნიშვნელოვანი და მრავალფეროვანი გადასახლება. მასობრივი იძულებითი თუ ნებაყოფილობით მიგრაცია იმ წლებში წარმოადგენდა გადასახლების ახლებურ ფორმას, რომელიც დაიწყო ამ რეგიონებზე შაჰ აბასის ლაშქრობებით დაახლოებით მთვარის ჰიჯრის 1012 წლიდან. ეს თავდასხმები, რომლებიც მიზნად ისახავდა საქართველოს კახეთის მხარის მეამბოხე და დაუმორჩილებელი მმართველის თეიმურაზის დასჯას, თავის პიკს აღწევს დაახლოებით 1023-1025 წლებში და სრულდება 1029 წელს მთვარის ჰიჯრით. გადასახლებულ მოსახლეობას შეადგენდნენ უმთავრესად ქრისტიანი სომხები და ქართველები, რომლებიც გეოგრაფიული, ქონებრივი და სოციალური მდგომარეობის მიხედვით გადანაწილდნენ სხვადასხვა რაიონებში. მათი მარშრუტის საბოლოო პუნქტი ძირითადად მაზანდარანი და ისპაჰანის მიდამოები იყო (ხაზაელი, 1386).

ამ ტიპის გადასახლებების უმთავრეს თავისებურებას იმ პერიოდში წარმოადგენდა მოსახლეობის სიმრავლე, სხვადასხვა სოციალური ფენები და საკუთარი აღმსარებლობის შენარჩუნება. სეფიანთა დინასტიაში გაბატონებული რელიგიური სტრუქტურის გათვალისწინებით და მათ ტრადიციულ ქცევასთან შედარებით, შეიქმნა ახალი და ჩახლართული ვითარება. უეჭველად, უპირველესი და უმთავრესი მაგალითი ირანში დასახლების შემდეგ ქართველების სოციალური ადაპტაციისა და მისადაგებისა, იყო მათ მიერ ისლამის აღიარება და შიიტურ აღმსარებლობაზე გადასვლა. სადღეისოდ ქართველების რელიგიურობა და ისლამური ფასეულობებისადმი ერთგულება არაფრით განსხვავდება ირანის სხვა ხალხებისაგან. ისიც უნდა ითქვას, რომ მრავალი მათგანი სხვადასხვა რელიგიურ და სარწმუნოებრივ სფეროში, სხვა ირანელების მსგავსად, ავტორიტეტულ პიროვნებად ითვლებიან. მაგრამ ისტორიული მონაცემები სხვადასხვა პერიოდში მათ

მიერ ისლამის მიღების ფორმების შესახებ განსხვავებულია. ამის თაობაზე გამოთქმული მოსაზრებები, განსაკუთრებით კი ევროპელი მოგზაურების თვალსაზრისი ერთობ დამაფიქრებელი და საკამათოა. რეალობა კი იმაშია, რომ სეფიანთა ზეობის დასაწყისიდან მათი პოლიტიკური ძლევამოსილების დასასრულამდე, ქართველების მიერ ისლამის აღიარება დაკავშირებული იყო ისეთ ფაქტორებთან, რაც გამომდინარეობდა იმ პერიოდში შექმნილ ვითარებასთან. ქვემოთ განხილული გვეჩვენებს ამ საკითხის (ქართველების გამაჰმადიანების) მიმართ სხვადასხვა პერიოდში ამ დინასტიის სხვადასხვა ფაღიშაპების პოლიტიკა და პოზიცია, მათი ქმედებებისა და ქცევის განსხვავებულობის გათვალისწინებით.

სიმკაცრისა და ძალადობის პერიოდი

სეფიანთა ეპოქის დასაწყისში საქართველოს მოსახლეობის მიერ რჯულის შეცვლისა და გამუსლიმების ერთ-ერთი პირველი დადასტურებაა იმ ტყვეებისა და მონების მაგალითები, რომლებიც ყიზილბაშებს ჩაუვარდნენ ხელში. ადგილობრივი ქართველი მმართველის გამაჰმადიანების პირველ და ერთადერთ მაგალითს წარმოადგენს შაჰ ისმაილ პირველის დროს თბილისის მმართველის – მანუჩეჰის მიერ მთვარის ჰიჯრის 927 წელს ისლამის მიღება. ამ ცნობის თანახმად, შაჰ ისმაილის მხედრობის სარდალს – დივ-სოლთანს საქართველოსთან ომისას, მოლაპარაკებები ჰქონდა ქართველი მოწინააღმდეგეების მეთაურთან – მანუჩეჰ-ხანთან, რის შედეგადაც ამ უკანასკნელმა ისლამი აღიარა. როდესაც შაჰ ისმაილმა შეიტყო მისი გამაჰმადიანების შესახებ, ბრძანა, რომ იგი (მანუჩეჰ-ხანი) მასთან გაეგზავნათ. ხსენებულმა შაჰმა პატივი სცა (მანუჩეჰს), დაასაჩუქრა, უბოძა მთელი საქართველოს ვალის (მმართველის) ტიტული და გაისტუმრა უკან (წყარო: „ალამ-არაიე შაჰ ესმაილ, 1384, გვ.604-611).

რუმლუც გვამცნობს, რომ ამ რეგიონზე სამხედრო შეტევების დროს ტყვეების მიერ ისლამის მიღება იყო სიკვდილისაგან თავის დახსნის გზა. იგი ერთგან წერს, რომ შაჰ თამაზმა მთვარის ჰიჯრის 947 წელს საქართველოსკენ გაუშვა ხოსრო-ქამრანი. სეფიანთა სპა მიაღწა თბილისს, გაძარცვა ქალაქი, ქალები და ბავშვები კი დაატყვევა. ლუარსაბის მეფის ერთ-ერთმა მეთაურმა (მმართველმა) სახელად ქალბოდ-გორჯიმ (გულბათ?) თავი შეაფარა თბილისის ციხეს. როცა ვითარება საბოლოოდ დამშვიდდა, ჩაბარდა და ისლამი მიიღო. ლუარსაბის სხვა მეთაური, სახელად ჰაბაში ბერთისის (ბირთისის) ციხეში ჩაიკეტა. ეს ციხეც ალყაში მოექცა და საბოლოოდ აღებულ იქნა. ვინც ისლამი აღიარა, გადარჩა და, ვინც ისლამის მიღებაზე უარი თქვა და მტკიცედ დადგა თავის რჯულზე, მოკლულ იქნა (რუმლუ, 1357, გვ.383-387). ასე გვესახება, რომ ტყვედ ჩავარდნა ისტორიის ამ პერიოდში უტოლდებოდა მათ (ტყვეების) მიერ ისლამის მიღებას. როგორც ჩანს, სეფიანთა შაჰები, განსაკუთრებით კი შაჰ თამაზიდან მოყოლებული, ქართვე-

ლების წახალისებას მაჰმადიანურ სარწმუნოებაზე გადასასვლელად მიიჩნევდნენ საქართველოზე საკუთარი ბატონობის შენარჩუნების ერთ-ერთ მეთოდად (ეჰსან ეშრაყი, 1380, გვ.158).

შაჰ თამაზის ქმედების კიდევ ერთი მაგალითია მისი მოპყრობა ქართველი სიმონ-ხანის მიმართ. მას სიმონ – ხანი გარკვეული დროით თავისთან ჰყავდა გაჩერებული, რომ გამაჰმადიანებულიყო, მაგრამ მან არ მიიღო ისლამი. ამიტომაც შაჰმა ის ალამუტის ციხეში გაამწყსა, სადაც (სიმონი) შაჰის სიკვდილამდე იყო. შაჰ ისმაილი მეორის ზეობის დროს კი იგი იქიდან გამოუშვეს. მან მიიღო ისლამი და, როგორც ძმადნაფიცი, დაინიშნა საქართველოს ერთი მხარის მმართველად (მონში, 1382, ტ.1, გვ.87-90).

ფადიშაჰების მხრიდან გონივრული ქმედებების პერიოდი

მიუხედავად იმისა, რომ შაჰ აბას პირველის დროს მეტ-ნაკლებად შენარჩუნებული იყო ამ რეგიონებზე სასტიკი სამხედრო იერიშებისას ტყვედ ჩავარდნილ ქართველთა მიერ ისლამის მიღების, როგორც გადარჩენის გზის, წესი, მაგრამ მრავალი ისტორიული ცნობის საფუძველზე ითქმის, რომ ამ სეფიანი შაჰის დროს შეიცვალა პოლიტიკა, რის გამოც ირანში მცხოვრებ ქართველებს იძულებით აღარ ამაჰმადიანებდნენ, რაც შემდგომაც გაგრძელდა უმნიშვნელო კლება-მატებით.

შაჰ აბასი ქრისტიანების, მათ შორის ქართველების, გამაჰმადიანებაში მისდევდა ინტერესების დაცვის პოლიტიკას. თითქოს გარეგნულად იგი ამ საქმისადმი გულგრილიც კი იყო და გარკვეულ პირობებში მათ ნებას რთავდა, შეენარჩუნებინათ საკუთარი რჯული და ისტორიული ცნობების მიხედვით ზოგჯერ ისეც კი ხდებოდა, რომ სურვილი ჰქონდა, რომ ისინი საკუთარი რჯულის შენარჩუნებით დამკვიდრებულიყვნენ ირანის ზოგიერთ ველაიათში, მსგავსად მაზანდარანისა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ შაჰ აბას პირველის ეპოქაში ქართველების მიერ ისლამის მიღების თაობაზე იდგმებოდა პოლიტიკური და ეკონომიკური მიზანშეწონილობით განპირობებული ნაბიჯები.

„შაჰ აბას პირველის ცხოვრების“ ავტორი წერს, რომ შაჰ ისმაილის მეტოოდისაგან განსხვავებით, შაჰ აბასის მოპყრობა ქრისტიანებისადმი სათნო (მოსიყვარულე) იყო, რასაც გარდა მისი გულგახსნილობისა და პროგრესულობისა, პოლიტიკური სარჩულიც ჰქონდა. ის (ავტორი) მიიჩნევს, რომ შაჰ აბასის ასეთი ქცევის მიზანი იყო ოსმალეთთან ქიშპობაში ევროპული სახელმწიფოების მხარდაჭერის მოპოვება (ფალსაფი, 1375, გვ.933).

თავის წიგნში „სახელმწიფო მოწყობის სტრუქტურა და რელიგიური აზრი სეფიანთა ეპოქის ირანში“ სეფათგოლი სეფიანთა სახელმწიფოსა და მისი რელიგიური სისტემის მთლიან სურათს (პერსპექტივას) ოთხ პერიოდად ჰყოფს: 1. აღმოცენება და ფორმირება; 2. სტრუქტურის ჩამოყალიბება; 3. აყვავება და სტრუქტურული სტაბილურობა; 4. დაცემა (არეულობა)

(სეფათგოლი, 1381, გვ.130). ავტორი შაჰ აბასის მოპყრობას რელიგიური უმცირესობების მიმართ მეორე პერიოდში აქცევს. იგი წერს, რომ შაჰ აბასი ითვალისწინებდა ევროპელებისა და არამუსლიმი მოსახლეობის ყოფნას ირანში და ასევე, მათ მნიშვნელოვან როლს ყიზილბაშების სამხედრო ძლიერების ჩანაცვლებაში. არამუსლიმებთან მოპყრობის სეფიანთათვის დამახასიათებელი ტრადიციული შეხედულების საპირისპიროდ, იგი მიმართავს ახალ მეთოდს, რომელიც ეფუძნება იმ პერიოდის სეფიანთა სახელმწიფოში გაბატონებულ პოლიტიკურ გონიერებასა და მიზანშეწონილობას, დამყარებულს ეკონომიკური და პოლიტიკური სიძლიერეზე (სეფათგოლი, 1381, გვ.173-175). „იმ დროს თვით რელიგიური სტრუქტურებიც მხარს უჭერდნენ სეფიანთა ხელისუფლების შემწყნარებლურ და რბილ მიდგომას სხვადასხვა რელიგიური უმცირესობების, განსაკუთრებით კი ქრისტიანთა მიმართ, რომელთაც ირანში მნიშვნელობა შეიძინეს სავაჭრო და სამხედრო კავშირების განვითარების მხრივ (სეფათგოლი, 1381, გვ.176).

გეორგ ტექტანდერ ფონ დერ იაბელი (Georg Tectander von der Jabel) შაჰ აბასის კარზე თავისი ვიზიტისას მთვარის ჰიჯრის 1012 წელს, შაჰ აბასს წარმოადგენს, როგორც გულღია, მოყვარულ და კეთილზნიან პიროვნებას, რომელიც განსაკუთრებით ქრისტიანთა მიმართ დიდი სიმპათიით იყო განმსჭვალული და მათ კარგად ეპყრობოდა (ტექტანდერ, 1351, გვ.63). ეს გულღიაობა გერმანიის ელჩისადმი და ე.წ. დიპლომატიური ქცევა რამდენადაც არ უნდა ავხსნათ იმ პერიოდის ქცევის სტილით, მაგრამ უნდა უნდა ითქვას, რომ შაჰ აბასის შემდგომი მოპყრობა თვით ირანში გადასახლებული თუ დატყვევებული ქართველებისა და სომხების მიმართ, ამტკიცებს იმას, რომ სეფიანი ფადიშაჰების ქმედებაში მომხდარი ცვლილებები ფუნდამენტური ხასიათისა იყო. დელავალე მთვარის ჰიჯრის 1027 წელს მაზანდარანში მოგზაურობის ანგარიშში წერს, რომ თავად ნახა ფირუზქუშის მიდამოებში, რომ შაჰ აბასის ბრძანებით გარეული ღორის გოჭებს აქლემების საპალნეებით ეზიდებოდნენ ფარაჰაბადში იქაური ქრისტიანებისათვის ძღვნად და იქ ამ სახეობის გასამრავლებლად (დელავალე, 1384, გვ.126).

ალსანიშნავია შაჰ აბასის მიერ გაცემული ბრძანება (მთვარის ჰიჯრის 1023 წ.), რომლის მიხედვითაც ისპაჰანის ზაიანდე რუდის სამხრეთით ახალ ჯულფაში ეკლესიის დაპროექტებისა და აშენებისათვის უნდა გამოიყოს მიწა და ასევე ერევნის მახლობლად განადგურებული ერმიადინის ეკლესიიდან უნდა გადმოიტანონ კურთხეული ქვები. ამ პროექტის განხორციელება კი ეკისრებათ შაჰის პირადი ზედამხედველობის ქვეშ მყოფ სასახლის ლუღამებს. ეს ყოველივე აჩვენებს კავკასიიდან ირანის შიდა რეგიონებში გადასახლებული სომხებისა და (სხვა) ქრისტიანებისადმი სეფიანი ფადიშაჰის მხრიდან შეღავათების გაწევის ინტერესს (ბაბაი და სხვ. 1390, გვ.113).

ავტორი წიგნისა „ზენდე რუდი ანუ ისპაჰანის ისტორიული გეოგრაფია“, ადარებს რა წინა მმართველებისა და შაჰ აბასის მოპყრობას არამუს-

ლიმების მიმართ, აღნიშნავს, რომ შაჰ აბასის მოპყრობა სომხებისადმი იმდენად სათნო და კეთილი იყო, რომ ეს მუსლიმებში ბადებდა შურს. იგი წერს, რომ იაყუბ ჟან სომეხმა, რომელსაც ეკავა სეფიანთა სახელმწიფოს ვაჭართუხუცესის პოსტი, უარყო შაჰ აბასის მიერ შეთავაზება, ელიარე-ბინა ისლამი. მიუხედავად ამისა, შაჰ აბასმა ამაზე არანაირი რეაგირება არ მოახდინა და დატოვა ამ თანამდებობაზე (ჯავაჰერ ქალამ, 1313. გვ.55 და 60).

შარდენი წერს, რომ მშაჰ აბას პირველმა ქართველებთან უფრო შე-საფერისი ურთიერთობის დამყარების მიზნით მათ მიანიჭა განსაკუთრე-ბული პრივილეგიები, კერძოდ ერთ-ერთ ქართველი უფლისწული დააყენა ისპაჰანის ქალაქის თავის თანამდებობაზე, პრობლემებს არ უქმნიდა ქა-რთველებს საკუთარი სარწმუნოების შენარჩუნებაში, ეკლესიის აგებაში და ა.შ. (შარდენი, 1372, ტ.1. გვ.247). მისი შეხედულებით, ქართველებისათ-ვის რჯულის გამოცვლის საკითხში შაჰ აბასის მხრიდან შემწყნარებლური და რბილი პოლიტიკის გატარების ერთ-ერთი მიზეზთაგანი ის იყო, რომ მაზანდარანში არსებობდა ქრისტიანობის მიმდევართა გამოკვებისათვის შესაფერისი პირობები და საშუალებები, როგორცაა ღორი და ღვინო. რუ-სეთთან მათ (ქართველების) მიერ სავაჭრო ურთიერთობების საფუძვლე-ბის ჩაყრა რუსებთან აღმსარებლობითი ერთიანობის საფუძველზე ასევე წარმოადგენდა შაჰ აბასის შემწყნარებლობის მიზეზს ქართველებისთვის სარწმუნოების შენარჩუნების მხრივ. შარდენი ამბობს, რომ შაჰ აბასის აზ-რით, რადგან მაზანდარანში ბევრი იყო, ღვინო, ღორი და ტახი; რადგანაც მათ (ქართველებს?) უყვარდათ ზღვაოსნობა და რუსებთან ერთმორწმუ-ნენი იყვნენ, კასპიის ზღვის გზით შეეძლოთ რუსეთთან ალებ-მიცემობის აწყობა (შარდენი, ტ.2., გვ.694).

დელავალე ქრისტიანობის მიმართ თავისი ფანატიკური დამოკიდებუ-ლების მიუხედავად მაზანდარანის ფარაჰაბადის შესახებ ცნობაში უარყოფს იმ ფაქტს, თითქოს შაჰ აბასი ზეწოლას ახდენდა ქრისტიანებზე რჯულის შეცვლის მოთხოვნით. იგი ქართველებისათვის სარწმუნოების შენარჩუნე-ბისადმი შაჰ აბასის შემწყნარებლურ მიდგომის მიზეზად, იმოწმებს რა ამ ფაქტის კარის ერთ-ერთი ვეზირის ნათქვამს, ასახელებს სახელმწიფოს ხაზინისათვის ზარალის თავიდან აცილების სურვილს, რადგანაც ისინი (ქართველები) ყოველდღე ეახლებიან (შაჰს) და ისლამის აღიარებისათ-ვის ფულსა და გასამრჯელოს იღებენ. დელავალე წერს: „ერთი შეხედეთ, რამდენად არასწორია ის ჭორები, თითქოს შაჰ აბასი ძალას ატანს ქრისტი-ანებს რჯულის გამოსაცვლელად. ვეზირმა ამ ხალხთან დაკავშირებით მი-თხრა: ჩვენი შაჰისათვის არ აქვს მნიშვნელობა, მისი ქვეშევრდომი რა აღმ-სარებლობისა იქნება. მას სურს, რომ (მის ქვეშევრდომთა შორის) იყვნენ ყველა ტომისა და ერის წარმომადგენლები. მას ყველა ნამდვილად უყვარს, რადგან ყველა რელიგია კარგია. მრავალი მუსლიმი ფიქრობს ასევე და მი-

აჩნია, რომ სამი ჭეშმარიტი რელიგია არსებობს: იუდაიზმი, ქრისტიანობა და ისლამი. მან (ვეზირმა) განაგრძო: ქართველები ყოველდღე ზედახორას აწყობენ ისლამის მიღებისათვის. იგი იმას გულისხმობდა, რომ შაჰი დაიღალა ამგვარი საქმისაგან და წუხს, თუ რატომ მისცა თავისუფლება ამდენ ხალხს, რომლებიც დღითი დღე სულ მეტი და მეტი მოდიან ფულის მისაღებად და რატომ აწყობენ სკანდალებს, თანაც სახელმწიფოს ხაზინას ზარალში ადგებენ. ვერ გაიგებდი, მართალი თქვა თუ არა ვეზირმა. მიუხედავად იმისა, რომ საკუთარი ღირსების ამგვარი გაყიდვის შესახებ საუბრით, შინაგანად უნდოდა, რომ მე მენახა ის ხალხი, ვინც რჯულს იცვლიდა. მაგრამ მე ისე მოვაჩვენე თავი, რომ (მისმა ნათქვამმა) ჩემზე არ იმოქმედა და პასუხის გაცემის ნაცვლად დუმილი ვარჩიე“ (დელავალე, გვ.173).

იმ ქართველების რაოდენობა, რომლებმაც მაზანდარანში შაჰ აბას პირველის დროს ისლამი აღიარეს, იმდენად ბევრია, რომ შეიძლება ითქვას, რომ მათ ყველამ მიიღეს შიიტიური ისლამი. დელავალეს ნაწერების მიხედვით, ქართველები ისე ძლიერ იყვნენ მოწადინებული ისლამის მისაღებად, რომ უკვე დაახლოებით 55 წლის მერე მაზანდარანში მყოფი შარდენი ახსენებს ფარაჰაბადის ეკლესიაში სომეხთა მცირე რიცხვს. სხვა მოგზაურთა ნაწერებშიც ვერ ვხვდებით მაზანდარანში ქრისტიანი ქართველების კვალს.

შაჰ აბასის გულგრილი და მეტ-ნაკლებად კეთილგანწყობილი დამოკიდებულება ქრისტიანთა მიმართ, რაც გამოიხატებოდა იმაში, რომ მისი მეფობის დასაწყისში ქართველებს არ აძალებდნენ ისლამის მიღებას, გაურკვეველი მიზეზების გამო მცირედით შეიცვალა მთვარის ჰიჯრის 1030 წელს. რაღაც მოსაზრებითა და მიზანშეწონილობით ამ წელს მან გასცა ბრძანება, რომ ზოგიერთ ქრისტიანს, მათ შორის ისპაჰანის ფერეიდანსა და მაზანდარანში მცხოვრებ ქრისტიანებს მიეღოთ ისლამი. ისქანდერ ბეგ მუნში ამის თაობაზე წერს:

„იმ წელს მისი უკეთილშობილესობისა და ქვეყნის დამამშვენებელმა აზრმა, რომელიც სარწმუნოების და სახელმწიფოს საძირკვლების დამფუძნებელი და სამეფოსა და რელიგიის ბურჯების განმამტკიცებელია, მოითხოვა, რომ სომეხებსა და ქრისტიანებს (იგულისხმება ქართველები – ნ.ნ.), რომლებიც ფერეიდანში და ბახთიარეთის მეზობლად სახლობენ და სამიწათმოქმედო ადგილები უჭირავთ, მოეწოდებინა ისლამის სარწმუნოების მისაღებად, (რადგან) დიდად ეცოდებოდა და თანაუგრძნობდა მათ, (და ფიქრობდა), რაკი ეს სამყარო უბედურების ადგილი და დაუძლურების სახლია, ვაითუ რამე ამბავი არ მოხდეს, და სამეფოს სიმტკიცე დაეკარგოს, მეზობელმა ლურებმა, რომლებიც ბუნებით მოძალადე და უსამართლონი არიან, შეავიწროონ ისინი, ისლამის ქვეშევდრომნი და ზიმიები (არამუსლიმები) და ქალები და ბავშვები ტყვედ წაიყვანონო.

ამ ხალხის ერთი ჯგუფი მისი უკეთილშობილესობის მოწოდებას „მორჩილების ნაბიჯით შეეგება“ და ძალაუზნებურად დამორჩილდა ბრძანე-

ბას. ძირითადი მიზანი ის იყო, რომ ტაძარი, რომელიც აეშენებინათ იმ ადგილებში, სადაც ისინი დასახლდნენ, მიზგითად ყოფილიყო ცნობილი და იქიდან მუეძინის ხმა გამოსულიყო, რატა, მუსლიმანობას რომ მიიღებდნენ, მათი საქმე კეთილად და კარგად დაბოლოვებულიყო. სეიდობის საფარველი ამირ აბუ-ლ-მაალა ნაზარი, მისი უკეთილშობილესობის მეჯლისნევისი, რომელიც მამა-პაპიდანვე ამ წმინდა ოჯახის (ე.ი. სეფიანთა დინასტიის) ძველ მსახურთა რიცხვს ეკუთვნის, ბავშვობიდან უკეთილშობილესობა შაჰის მზრუნველობის ჩრდილში იზრდებოდა, (ხელმწიფესთან) დაახლოებით და მაღალი პატივით განდიდებული, სრული ნდობით სარგებლობდა და თანასწორთა შორის გამორჩეული იყო. ისიც, თანახმად უმაღლესი ბრძანებისა, ამ კეთილად დასაბოლოვებელ საქმეზე გაემართა და დიდი მონდომებით მიიღო ჭეშმარიტი სარწმუნოება, ზოგს კი, რომელთაც ბერ-მონაზონთა და მღვდლების წაქეზებით გაუჭირდათ ქრისტიანული რჯულის დატოვება, (ქრისტიანობის) სხვა რჯულზე გამოცვლა საზიზღარ რამედ მიაჩნდათ. მღვდლებს და ბერებს რომ ცოტა დაემუქრნენ, – ნუ უშლითო. წინააღმდეგობას თავი დაანებეს, დამორჩილების გარდა სხვა გზა არ ჰქონდათ და ზიზლით „შედგეს ფეხი მუსლიმანობის წრეში“. ქალებისა და ბავშვების უმრავლესობა დიდი მონდომებით და სიხარულით ერთმანეთს ასწრებდა და ისლამის აღსარებას ამბობდა, ქრისტიანობას სტოვებდნენ და მართალ რჯულს და ბრწყინვალე შარიათს ღებულობდნენ. ყველა, ვინც იტყოდა აღსარების მუსლიმანური რჯულის ორი საღვთო ღებულების მშვენიერ სიტყვებს, მას სახარებასა და სხვა საღვთო წიგნებს ეპისკოპოსებს და მღვდლებს ართმევდნენ და დაადგინეს, რომ მუსლიმან მოძღვრებს მათთვის ყურანი და შარიათის დადგენილებანი ესწავლებინათ.

ასევე, ყველა სომეხ ქრისტიანს, რომლებიც გადასახლებული იყვნენ მაზანდარანში, მუსლიმანობა დააძალეს და ისლამის რჯულის მიღებისაკენ მოუწოდებდნენ. ამ საქმეზე დანიშნულ იქნა მოულანა მოჰამედ ალი თაბრიზი. იმ ხალხის უმრავლესობამ გულწრფელად და დაჯერებით მიიღო ხელმწიფის მოწოდება, ზოგმაც ზიზლით, – ღმერთმა უწყის ეს, – თქვა აღსარება და ისლამის რიგებში ჩადგა“. (მუნში, ტ.3. გვ.960-961).

საყურადღებოა ის მომენტი, რომ ეს ბრძანებას ჰქონდა ისლამზე დაპატიჟების ხასიათი და იძულება მასში არ იყო, რადგან არ ითვალისწინებდა რაიმე სასჯელს ისლამის მიუღებლობის შემთხვევაში. შარდენის ცნობები იმის შესახებ, რომ მაზანდარანის ფარაჰაბადში ცხოვრობენ სომხები, რომელთაც აქვთ თავის ეკლესიებში ღვთისმსახურების საშუალება ამ მოვლენიდან (ანუ შაჰის ბრძანებიდან) სულ ცოტა 50 წლის მერეც, ასევე ისპაჰანის ფერეიდანში სომხების ყოფნა, რომელთაც დღემდე შენარჩუნებული აქვთ საკუთარი სარწმუნოება, ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ამ დაპატიჟებას (რჯულის შეცვლაზე) თან არ ახლდა ძალდატანება.

აღსანიშნავია შაჰ აბას პირველის ცნობილი კანონი იმის თაობაზე, რომ პიროვნების გარდაცვალების შემთხვევაში მისი არამუსლიმი ოჯახის

წევრები ვერ მიიღებდნენ მემკვიდრეობას, რომელიც მან მიიღო და აღასრულა თავისი მმართველობის მიწურულს. ასევე საყურადღებოა მისი ბრძანება, გაცემული მთვარის ჰიჯრის 1030 წელს, რომლითაც იგი იწვევდა ისლამის მისაღებად ისპაჰანსა და მაზანდარანში მცხოვრებ ქრისტიანებს, და აგრეთვე ირანში დამკვიდრებული ბევრი ქრისტიანის მიერ რჯულის შეცვლის პრაქტიკული შედეგები, რომელიც მოჰყვა (ასეთი პირებისადმი გატარებულ) მის პროტექციონისტურ და მხარდამჭერ პოლიტიკას. ყოველივე ამის მიხედვით უნდა ითქვას, რომ ირანში დასახლებული ქრისტიანების მიმართ სარწმუნოების შეცვლისადმი შაჰის გარეგნული ინდიფერენტულობის მიუხედავად, ის საკუთარი წინამავლების მსგავსად პრაქტიკულად ინარჩუნებდა მათი ისლამზე გადასვლისათვის პირობებისა და გარემოებების შექმნის პოლიტიკას, ოღონდ სხვა მეთოდებით. ზოგიერთი მკვლევარი შაჰ აბასის ამ პოლიტიკურ სვლებს აკავშირებს ევროპულ სახელმწიფოებთან მის გამორჩეულ ურთიერთობას. ელიტური ღუღამების აღზრდა და ეტაპობრივად მათ მიერ ყიზილბაში მხედართმთავრების ჩანაცვლება მათი სამხედრო ძლიერების შემცირების მიზნით ასევე შეიძლება მიჩნეულ იქნას შაჰ აბასის ამგვარი პოლიტიკის ერთ-ერთ შედეგად (ემრაყი, გვ.160).

ქრისტიანების იძულებითი გამაჰმადიანების ეტაპის დასასრული

ქართველებისა და სომხების მიერ ძალაუფლების მოპოვება სეფიანი სულთან ჰოსეინის დროს და მათი მოქმედებების თავისუფლება გახდა რეზაყოლი ხან ჰედაიათის, „როუზათ ოს-საფაიე ნასერის“ ავტორის ყურადღებისა და კრიტიკის საგანი. იგი იმ პერიოდში შექმნილი ვითარების შესახებ ასე წერს: „... და ხალხის საზიზღარი (ნაწილი) საუკეთესოებზე გააბატონეს და ყველა ქართველი და სომეხი, რომლებმაც ფარისეველურად აღიარეს ისლამი, ჭეშმარიტებისა და რწმენის მქონე გამორჩეულ ხალხს თავზე დაასვეს, და მათი (ამნაირი ხალხის) უმეტესობა დახოცეს. დიდი საქმეები პატარებს ჩააბარეს და პატარა სამსახურები დიდებს მისცეს“ (ჰედაიათი, 432). გასათვალისწინებელია, რომ ეს ტექსტი წინ უძღვის ყანდაჰარის ავღანელების ამბოხის ამბების აღწერას. უნდა ითქვას, რომ ჰედაიათის ამ ნაწერში მოთხრობილი ქართველებისა და სომხების მიერ ფარისეველურად ისლამის მიღების თავისებურება ეკუთვნის ამ ტომის დიდებულებსა და პოლიტიკურ მოღვაწეებს, როგორიცაა გორგინ-ხანი, ცნობილი შაჰნავაზ-ხან გორჯის სახელით, რომელიც ყანდაჰარის სასტიკი მმართველი იყო. ეს ნათქვამი არ ეხება ამ ხალხის რიგით წარმომადგენლებს (ანუ ჩვეულებრივ, უბრალო სომხებსა და ქართველებს).

საქართველოზე ნადირ-შაჰისა და აღამაჰმადხანის ცალკეული გალაშქრებების პრაქტიკული შედეგი ქართველების ერთი ნაწილის დატყვევება და ირანის ტერიტორიის სიღრმეში გადასახლება იყო, რაც საბოლოოდ გარკვეული დროის გასვლის შემდგომ დასრულდა მათ მიერ რჯულის გა-

მოცვლით. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ირანის სიღრმეში დასახლებული ქართველები შედიოდნენ სამხედრო ძალებისა და ლუღამების შემადგენლობაში და ჰქონდათ მოქმედების თავისუფლება. სეფიანთა პერიოდის მოგზაურთა ცნობებისაგან განსხვავებით, შემდეგ პერიოდის მოგზაურების ნაწერებში უკვე არარ ვხვდებით ცნობებს ისლამის იძულებით მიღების შესახებ. კარსტენ ნეიბური, აღწერს რა ზენდების ეპოქაში ქართველების მდგომარეობას (მთვარის ჰიჯრის 1176 წელს) და აღარებს რა ირანში მცხოვრები ქრისტიანების მაღალ სოციალურ მდგომარეობას ოსმალეთში მცხოვრები ქრისტიანების მდგომარეობასთან, მათ (ირანში მცხოვრებებს) მოიხსენიებს „ლაშქრის ამაყ ოფიცრებად“ (ნეიბური, გვ.49). გასპარ დრუვილიც, რომელმაც ირანში იმოგზაურა მთვარის ჰიჯრის 1190 წელს, მიუთითებს ქრისტიანული დასახლებების არსებობაზე და იუწყება, რომ ისინი თავის საცხოვრებელ ადგილებში თავისუფლად არიან (დრუვილი, გვ.104-105).

ქართველების მიერ ისლამის მიღების ფორმები და მოტივები

ავტორი წიგნისა „ქართველების ადგილი ირანის ისტორიაში, კულტურასა და ცივილიზაციაში“ (ირანში დასახლებულ) ქართველებს ყოფს ელიტად და უბრალო ხალხად და აღნიშნავს, რომ საქართველოს მეფეების მცირე რიცხვის მიერ ისლამის მიღების მოტივი იყო სეფიანთა სახელმწიფოს მხრიდან მათი ხელისუფლების ლეგიტიმაცია და მათგან თავდაუსხმელობის გარანტიის მოპოვება. უბრალო ხალხს კი ავტორი (საიდ მულიანი) ჰყოფს ორ ჯგუფად. პირველ ჯგუფში შედიან ტყვეები, რომლებიც დატყვევებისთანავე იძულებული იყვნენ, მიეღოთ ისლამი. მეორე ჯგუფს მიეკუთვნებიან ის ქართველები, რომლებმაც ირანში ჩამოსვლის შემდეგ აღიარეს ისლამი. ზოგიერთი მათგან, ძირითადად სეფიანთა სახელმწიფოს სტრუქტურებში დამკვიდრების მიზნით, ნებაყოფილობით გამაჰმადიანდა. მათ მიერ ფორმალურად რჯულის შეცვლა შემდგომ თაობებში უკვე ჰკარგავდა აქტუალობას და ამგვარ მუსლიმთა შთამომავლები, სხვა მუსლიმების მსგავსად, ისლამური რწმენის მატარებლები ხდებოდნენ. ეს მკვლევარი აღიარებს, რომ მაზანდარანის ქრისტიანები საკუთარი რჯულის შენარჩუნების საქმეში სრულიად თავისუფალნი იყვნენ, და იმასაც აღნიშნავს, რომ ისეთივე თავისუფლება გააჩნდათ ისპაჰანში დამკვიდრებულ ქართველებსაც და მათ საკუთარი ნებით შეეძლოთ როგორც ქრისტიანობის შენარჩუნება, ისევე ისლამზე გადასვლა. იგი ასევე მიუთითებს რა, რომ ფარსის ველაიათში მცხოვრები ქართველებიც ამ არჩევანში თავისუფალნი იყვნენ, ახსენებს ერთ გამორჩეულ ქართველ ბიჭს, რომელიც ლარისტანში მყოფ ესპანელ დონ გარსიას უმტიციებს, რომ მას იძულებით მიაღებინეს ისლამი (მულიანი, 238-240). დონ გარსიას მოგზაურობათა წიგნში ნახსენები ცამეტიოდე წლის ეს ქართველი ბიჭი ლარში ჩასული ესპანელი ელჩის წინაშე გამომსვლელ ქურჩის მუსიკოსთა გუნდში დაფს უკრავდა. იქ ელჩის ყოფნის

თორმეტი დღის განმავლობაში, ბევრი ადამიანი მიდიოდა ელჩის კარავთან სანახაობის საყურებლად და ფულის მისაღებად: „ორშაბათ დღეს, 30 ოქტომბერს, რამდენიმე ბოშა იმ ქართველი ბიჭის თანხლებით, რომლებიც პირველ დღეს შეეგებნენ ელჩს ლარში ჩასვლისას, დაფის ცემით და ცეკვა-ცეკვით მივიდნენ ელჩის კარავთან და გააგრძელეს დაკვრა. ცეკვის დასრულების შემდეგ ქართველი ბიჭი მივიდა ელჩთან და მას მიართვა ყვავილების კალათა, რომელშიც ერთი ფუტის ზომის ნახატი იდო შიშველი ქალისა და მის მიერ ხელში აყვანილი ბავშვის გამოსახულებით. მართალია, მთლიანად ეს ნახატი სიშიშველეს გამოხატავდა, მაგრამ იმის გამო, რომ ქალს მარჯვენა ფეხი მარცხენაზე ჰქონდა გადადებული, მასში არაფერი იყო უბიწოების საწინააღმდეგო. ელჩისათვის ნახატიანი კალათის გადაცემისას თარჯიმნის მეშვეობით ამ ბიჭმა მას უთხრა, რომ ეს წმინდა მარიამის გამოსახულება იყო და, როდესაც ჯერ კიდევ ქრისტიანი იყო, საკუთარი ქვეყნიდან აქ ჩამოიტანა. რადგანაც ირანელებმა მას აიძულეს რჯულის შეცვლა, იგი საკუთარ თავს აღარ თვლიდა ამ ნახატის ფლობის ღირსად, და თავს მოვალედ მიიჩნევდა, ის ისეთი პირისათვის გადაეცა, რომელსაც ექნებოდა ამ ნახატის ჭვრეტის ღირსება. ელჩმა მიიღო ეს ნახატი, თაყვანი სცა და განკარგულება გასცა, რომ ყურადღებით შეენახათ. ამის შემდეგ ის წავიდა (ლარისტანის) მმართველთან შესახვედრად“ (ფიგეროა, გვ.92-93).

იმის გათვალისწინებით, რომ დასავლელ ავტორთა უმეტესობა ხაზგასმით აღნიშნავს იმ პერიოდში (რჯულის შეცვლის საკითხში) თავისუფლების არსებობას, ზემოხსენებული შემთხვევის, როგორც რჯულის იძულებით შეცვლის დამამტკიცებელი ფაქტის, განზოგადოება, მოითხოვს მეტ დაფიქრებას. ცხადია, უნდა ვაღიაროთ ის ფაქტი, რომ, სხვა რელიგიების მიმდევართა მიმართ შაჰ აბას პირველის მოპყრობის მეთოდებში სერიოზული ცვლილებების მიუხედავად, სხვა მბრძანებლებისა და ფადიშაჰების მსგავსად, ისტორიაში შემონახულია მისი მხრიდან უხეში და სასტიკი მოპყრობის გამოვლინებებიც. ასეთი მოპყრობები მრავალ შემთხვევაში თავად მუსლიმების მიმართაც ვლინდებოდა. ესპანეთში თავისი ელჩის – დენგიზ ბეგის მიმართ სასტიკი მოპყრობა იმ მიზეზით, რომ იგი იქ მივლინების მანძილზე მისთვის არასასურველ ანგარიშებს წარმოადგენდა; იქიდან დაბრუნებისას სანიმუშოდ მისი დასჯა და მისი ცოლ-შვილის ჩუქება ქრისტიანი მიქელ ანჯელოსათვის – ეს ყველაფერი შაჰის ამგვარი ქმედებების ნიმუშია.

წიგნ „ახორე“-ს ქართველი ავტორი (საიდ გუგუნანი) ასე წერს: „ზოგიერთი თანამემამულე და არაქართველი თანამოქალაქე ირანში ფიქრობს, რომ მხოლოდ ქართველებს და სომხებს შეეხოთ იძულებითი დეპორტაცია და (უცხო ტერიტორიებზე) დასახლება. რეალობაში კი, სხვადასხვა ეპოქებში მბრძანებლები, განსაკუთრებით კი ფადიშაჰები სხვადასხვა ტომის ხალხთან დაკავშირებით მიმართავდნენ ამ მეთოდს მოკლე – თუ გრძელვადიანი გეგმის სახით, რაც მიზნად ისახავდა (ამ ხალხების) კონტროლს, (ვი-

თარების) დარეგულირებას, დასჯას, ტერიტორიულ გაფართოებას, უშიშროებას, რეფორმებსა და კეთილმოწყობას, (სახელმწიფოს) უნიფიცირებას და ა.შ. (გუგუნანი, გვ. 110-111). ეს ავტორი ფერეიდანში მცხოვრები ქართველებისა და სომხების საქციელის შედარებისას დარწმუნებულია, რომ ფერეიდანში მცხოვრები ქრისტიანებისათვის რელიგიური თავისუფლების თაობაზე შაჰ აბას პირველის წერილობითი ბრძანების მიუხედავად, სომხებისაგან განსხვავებით (რომლებიც დარჩნენ საკუთარ აღმსარებლობაზე), ქართველები ძალდატანების გარეშე გადავიდნენ შიიტურ ისლამზე (გუგუნანი, გვ.349-350).

სხვა ქართველი ავტორი თავის ნაშრომში „ფესვი“ (ირანის ქართველების ეთნოგრაფიის მიმოხილვა), ახდენს ქართველების მიერ რჯულის შეცვლის ფორმების კლასიფიცირებას და ამ მხრივ სამ ვარიანტს გამოჰყოფს: იძულებითს, მიზანშეწონილობითს და ნებაყოფილობითს. ავტორს რჯულის შეცვლის იძულებითი შემთხვევების მაგალითად ძირითადად მოჰყავს ომების დროს ტყვედ ჩავარდნილთა მიერ ისლამის მიღების ფაქტები. იგი ასევე უთითებს შაჰ აბასის დროს ძალდატანებით რჯულის შეცვლის წარუმატებელ მაგალითებზე შაჰ აბას პირველისა (ქეთევანი, თეიმურაზის დედა) და შაჰ აბას მეორის დროს (თეიმურაზი), ხოლო საომარი განწყობილების მქონე იმ ქართველების გამაჰმადიანებას, რომელთაც სურდათ ირანის იმდროინდელ სამხედრო სტრუქტურებში ჩართვა (როგორიც იყვნენ ხოსრო მირზა და ალავერდიხანი), მიიჩნევს მიზანშეწონილობაზე დამყარებულ გადაწყვეტილებად. ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა შაჰის სასახლის კარზე დამკვიდრება, სახელმწიფო თანამდებობების მიღება, ირანის ცნობილი პიროვნებების ოჯახებთან დამოყვრება, ხელისუფლებისაგან სესხის მიღება, მემკვიდრეობის შესახებ კანონი (იხ. ზევით) განაპირობებდნენ ქართველების მიერ მიზანშეწონილობით რჯულის შეცვლას. ეს ავტორი ფერეიდანში მცხოვრები ქართველების მიერ სარწმუნოების შეცვლას კი თვლის ნებაყოფილობითად, რამაც შემდგომ ისეთი სახე მიიღო, რომ ეს რაიონი ანუ (ამჟამინდელი) ფერეიდუნშაჰრი ცნობილი გახდა, როგორც „დარ ოლ-მუ'მენინ“ (მართლმორწმუნეთა სახლი) (ყალანი, გვ.49-54).

რომ შევაჯამოთ, ზემოთ წარმოდგენილი იქნა ირანის ქართველების მიერ ისლამის მიღების უმთავრესი მამოძრავებელი მოტივები.

გულითადი სურვილი და გააზრებული არჩევანი

სეფიანთა პერიოდში რჯულის შეცვლა და ისლამის მიღება ზოგიერთი ქართველისა და სომხის მიერ ზოგჯერ სრულიად შეგნებულად, გააზრებულად და გულითადი სურვილით ხდებოდა. ზოგიერთ ახლადგამაჰმადიანებულს რჯულის შეცვლის გამო უხდებოდა მძიმე მდგომარეობის გადატანა საკუთარ ოჯახში თუ თანატომელებში. ავტორი წიგნისა „ეთერაფ-ნამე ანუ შეცნობის ტრაქტატი“ ახლადგამაჰმადიანებული ერთი სომხისა და ერთი

ქართველის ფასეული ნაწერების ანალიზით გვიხატავს ამ ორი პიროვნების სახეს. პირველი იყო სეფიანი შაჰ სოლეიმანისა და შაჰ სოლთან ჰოსეინის ეპოქაში ისპაჰანის ჯულფას სომხებში მაღალი საზოგადოებრივი მდგომარეობის მქონე ოჯახიდან. მან სრულიად შეგნებულად და გულწრფელად მიიღო ისლამზე გადასვლის შეთავაზება თავისი ახლადგამაჰმადიანებული თანატომელი სასულიერო პირის მხრიდან. გამაჰმადიანების შემდეგ მას უამრავი სიდუხჭირის გადატანა მოუხდა. მისი ოჯახი თანახმა იყო, რომ იგი ვენეციაში დაეპატიმრებინათ და სიკვდილით დაესაჯათ (სეფათგოლი, გვ.39-49). აყაფირი – სომხების ჯულფას ქალანთარი, პადრე ანტონიო დუჟეზუ (p.antonio de jesus) – ისპაჰანში პორტუგალიელთა მონასტრის წინამძღვარი და ა.შ. წარმოადგენენ სეფიანთა ეპოქაში ქრისტიანების ისლამზე გააზრებულად გადასვლის მაგალითებს (სეფათგოლი, გვ. 34-48). ერთ ახლადგამაჰმადიანებულ ქართველს, სახელად ისას, შაჰ აბას პირველის დროს ქართული დამწერლობით ისე ემოციურად აქვს გამოხატული საკუთარი გრძნობები წმინდა იმამების, განსაკუთრებით კი წმინდა ალისა და იმამ რეზას მიმართ, რომ ეს ფაქტი შეიძლება ჩაითვალოს შაჰ აბას პირველის დროისათვის არსებული რელიგიური პოლიტიკის კარგ მახასიათებლად (სეფათგოლი, გვ.145-151).

ირანის ქართველების ღვთისმოსაობა

სადღეისოდ ირანის ქართველება მუსლიმობის, შიიტობის და რელიგიური ფასეულობებისადმი ერთგულების მხრივ არაფრით განსხვავდება ირანის სხვა ხალხებისაგან. რელიგიურ-სარწმუნოებრივი მსახურების სხვადასხვა სფეროებში, სხვა ირანელების მსგავსად, ისინი იცავდნენ და ახლაც იცავენ ამ მაღალ ფასეულობებს. ავტორი წიგნისა „ქართული წარმოშობის ირანელები“ აღწერს რა ფერეიდანში ქერიმხან ზენდის ბრძოლას ქართველებთან, უთითებს იმ ფაქტზე, რომ ქართველების მეთაურს, ორუჯყოლი-ბეგს მკლავზე ყურანი ჰქონდა მიბმული (მისგან შემწეობის მიღების ნიშნად). იგი ასევე აღწერს, თუ რა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ქერიმხან ზენდზე მკლავზე ყურანშებმული ცხედრის ხილვამ (რაჰიმი-ფერეიდუნშაჰრი, გვ.89-90).

ამ ტომიდან (ანუ ქართველებისაგან) წარმოიშვა და აღიზარდა მრავალი სასულიერო პირი, სწავლული და დიდებული კეთილმსახური, რომელთა მოღვაწეობამ დიდი კვალი დატოვა რელიგიისა და კულტურის სფეროში, რაც ადასტურებს ზემოთქმულს.

ქართველებმა სარწმუნოების სფეროში მაზანდარანის საზოგადოებას შეჰმატეს მრავალი დიდი პიროვნება. მრავალი ქართველი სასულიერო პირი დიდი გავლენით სარგებლობდა და სარგებლობს უმაღლეს რელიგიურ ცენტრებში. ამის ნიმუშად შეიძლება მოვიყვანოთ ბანდფეის ქართველები, რომლებიც წარმოადგენენ ამ რაიონის რელიგიური საქმიანობის საუკეთესო გა-

მოხატულებას და მთავარ ღერძს. დასავლეთ ბანდფეის რაიონში მცხოვრები ქართველები (სეფიდთურ-ი, ბარზუფეი, შანეთარაშ-ი, ნეშელ-ი და ა.შ.) თაობიდან თაობამდე ითვლებიან ამ რაიონის დიდ მოძღვრებად და რელიგიურ ბელადებად. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ გარდა ბოლოსართი „გორჯი“-სა, ამ ტომის დიდებულ პიროვნებებს თავსართად დამატებული აქვთ „მოლა“ და ეს ქალების შემთხვევაშიც ფიქსირდება: მოლა-ქარიმი, მოლა-მა'-სუმე, მოლა-აზიზოლა, მოლა-იადოლა, მოლა-ხალილოლა და ა.შ. ყველანი თან ატარებდნენ ბოლოსართ „გორჯი“-ს და ითვლებოდნენ ამ მიწა-წყლის ავტორიტეტულ ადამიანებად. და ახლაც მათი შვილები და შვილიშვილები, როგორც გამორჩეული სასულიერო პორები და სწავლულები, პატივისცემით სარგებლობენ ამ რაიონში. მაგალითისათვის, ამ ტომის გამორჩენის რელიგიურ სწავლულთა შორის უნდა ვახსენოთ იაყუბ გორჯი-ნეშელი (გარდაიცვალა მზის ჰიჯრის 1325 წ = 1946) ბანდფეიდან, რომელსაც ურთიერთობა ჰქონდა მაზანდარანის სასულიერო ელიტასთან და კონსტიტუციური რევოლუციის დროს თეირანის უღემებთან, თვით შეიხ ფაზლოლა ნურისთანაც კი ჰქონდა მიმოწერა. მას დიდი გავლენა ჰქონდა იმ პერიოდში თავის მხარეში მიმდინარე სოციალურ და კულტურულ მოვლენებზე.

აბდოლსამად გორჯი-ნეშელი (გარდაიცვალა მზის ჰიჯრის 1324=1945), მოლა-იადოლას ვაჟიშვილი, თავის მშობლიურ ბანდფეიში დაწყებითი რელიგიური განათლების მიღების შემდეგ გაემართა ერაყში და ცოდნა აიმაღლა ნაჯაფის სწავლულთა ხელში. მან იქ 10 წელი დაჰყო და, მიიღო რა კურთხევა ნაჯაფის უდიდესი ფაყიჰებისაგან, დაბრუნდა ბანდფეიში. იგი მოღვაწეობდა დასავლეთ ბანდფეის მაყარიქოლას სასულიერო სასწავლებელში და ამავე დროს ამ რეგიონში აბდულჰოსეინ ხანის შეწირულობების ფონდის განმკარგველი(მოთავალიე მოუყუფათ) იყო (ელაჰი და ყოლიფურ, გვ.117).

ირანის სხვა ადგილების მსგავსად, ქართველებით დასახლებულ რაიონებშიც მუჰამადისა და იმამების (სეიდები და იმამზადეები) შთამომავლები განსაკუთრებული პატივით სარგებლობენ. ისინი გამორჩეული მოწადინებით უვლიან და ალამაზებენ წმინდა სეიდებისა და იმამზადეების საფლავებს. აბდოლალი ჰეიდარი გორჯის წიგნის „ირანის ქართველების ისტორიის“ ყდაზე გამოსახულია ბეჰშაჰრის სოფელ გორჯიმაჰალეში მდებარე იმამზადე (აკლდამა). ფერეიდუნშაჰრშიც ამგვარი რელიგიური და მოსალოცი ადგილების ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს თავალის და ფირალის სალოცავები, რომელთაგანაც პირველი ქართველებს უხილავად ეხმარებოდა ავღანელებთან ომში, მეორე კი სომხების მიერ მიტოვებული საკულტო ნაგებობის ადგილას გადაიქცა მაჰმადიანთა სალოცავად (გუგუზნანი, გვ.33-346).

ბაბოლის რაიონის დასავლეთ ბანდფეიში ცხოვრობდნენ ისეთი დიდებული პიროვნებები, როგორიც არიან ცხონებული მოლა-აზიზოლა გორჯი,

მოლა ხალილოლა-გორჯი და სხვები, რომლებმაც ხალხს დაუტოვეს დიდი მემკვიდრეობა (მოუყუფათ), რაც მეტყველებს დიდი წინაპრების რელიგიური სწავლებებისადმი ერთგულებაზე. ამჟამად ამ მემკვიდრეობის უმეტესი ნაწილი დარეგისტრირებულია საქველმოქმედო საქმეთა სამმართველოს მიერ და იმართება ქართველთა ახალი თაობის მიერ.

ახლაც სრულდება მოლა-ხალილოლა გორჯის ის ანდერძი, რომელიც მან დააწესა თავისი დედის მოლა-მასუმეს სულის საცხონებლად მთვარის ჰიჯრის 1302 წელს, რომ ბაბოლის ბანდფის ბარგე-ნოუში მდებარე მისი მიწებიდან ლატაკების სავაჭროდ და ასევე რამაზანის თვის ყადარის ღამის ცერემონიის ხარჯებისათვის გაიცეს განსაზღვრული რაოდენობის მოსავალი (პროდუქტი). ასეთივე ქმედების ნიმუშია ჰაჯი მოლა-აზიზოლა გორჯის ვაყფი, შეწირული მისი მამის მოლა-მოჰამად ჰასან გორჯის აკლდამისათვის, რომელიც მოიცავს ბაბოლის ბანდფის სოფელ ვარზანეს სარწყავ ხორბლის ყანებს, წოდებულს „ჩეშმე ფოშთ“-ად.

ასევე რელიგიურად მტკიცენი არიან ისპაჰანის ფერეიდუნშაჰრის მკვიდრი ქართველები, რომლებიც ძალიან მაღალ დონეზე დგანან მეცნიერების სხვადასხვა სფეროში და წეს-ჩვეულებების, სწავლულთა დადგენილებების, ვაყფის, ხომსის და ა.შ. აღსრულების საქმეში (გუგუნანი, გვ.350).

ირანის ქართველების სასულიერო და ელეგიური პოეზია

მაზანდარანის ელეგიური პოეზიის (მარსიე-სარაი) ყველაზე სახელოვან წარმომადგენლად ითვლება ცხონებული მოჰამადთაყი სიამი-გორჯი (მზის ჰიჯრის 1309-1379 / 1930-2000). იგი დაიბადა ბეჰშაჰრის შაჰრესთანის ცენტრალური რაიონის სოფელ გორჯიმაჰალეში ღვთისმოსავ, რელიგიურ ოჯახში. მის მიერ 14 წმინდანის (მუჰამადის, ფატიმასა და 12 იმამის) სადიდებლად შექმნილი ელეგიები ყველაზე მეტად გამორჩეულია მაზანდარანში და უკვე მრავალი წელია, რაც მოჰარამისა და საფარის სამგლოვიარო თვეების ცერემონიებზე დამტკირებლები მის ელეგიებს ამღერებენ. ის, რამაც მოჰამადთაყი სიამი-გორჯი მიიყვანა წმინდა წინასწარმეტყველ მუჰამადისა და ღვთის სახლისადმი სამსახურში, განპირობებული იყო შიიტურ სკოლაში (მაქთაბ)მათ მიმართ შეძენილი მისი განუზომელი სიყვარულით. სიამი-გორჯი ითვლება 1200-ზე მეტი ნატიფი ელეგიის ავტორად, რომელიც მან მიუძღვნა წმინდა იმამებს (სიამი-გორჯი, გვ.7)

დასკვნები

სეფიანთა ეპოქაში შაჰ აბას პირველის გამეფებამდე, ქართველების მიერ ისლამის მიღება ძირითადად ქართველი ტყვეების ხვედრი იყო, რომლებიც მონების სახით გადმოჰყავდათ ირანში. ეს ნაკლებად ეხებოდა ადგლობრივ მმართველებს, დიდებულებსა და აზნაურებს. მაგრამ შაჰ აბას

პირველის მმართველობის დასაწყისიდანვე გატარებული იყო ახალი პოლიტიკა, რომელიც ითვალისწინებდა საქართველოს მოსახლეობის პოტენციალის გამოყენებას სხვადასხვა მიზნებისათვის, რაც განხორციელდა სხვადასხვა სოციალური ფენის წარმომადგენელთა, განსაკუთრებით კი გაჭირვებული მოსახლეობის იძულებითი თუ ნებაყოფილობითი გადმოსახლებით ისპაჰანის, მაზანდარანისა და ა.შ. რეგიონებში. ეს პოლიტიკა მიზნად ისახავდა მათ გამოყენებას სამხედრო შენაერთებში ყიზილბაშთა ძალაუფლების შესამცირებლად; ქვეყნის მოსახლეობის გაძლიერებას, განსაკუთრებით მაზანდარანში; ქვეყნის მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარებას და ა.შ.

შაჰ აბასმა გადმოსახლებულებს შეუქმნა იმდენად შესაფერისი პირობები, რომ მათმა უმეტესობამ მალევე შეიცვალა რჯული და მიიღო შიიტური ისლამი. სეფიანთა ეპოქაში ქართველების მიერ ისლამის აღიარების ისტორიის, ფორმების, მიზეზებისა და მოტივების შესახებ ჩატარებული კვლევების შედეგები მეტყველებენ შემდეგზე:

1. საქართველოს დაბალი და გაჭირვებული სოციალური ფენების წარმომადგენელთა უმეტესობის ისლამზე გადასვლა გამოიწვია იმან, რომ ისინი გულგატეხილი იყვნენ იმდროინდელი საქართველოს საზოგადოებაში გაბატონებული სასტიკი სოციალური და რელიგიური უთანასწორობის გამო. ამ ხალხის დიდმა უმრავლესობამ ისლამი მიიღო ნებაყოფილობით, რათა გამოეყენებინათ ის სარგებელი და პრივილეგიები, რაც შაჰ აბასს ჰქონდა შეთავაზებული მათთვის.

2. ქართველი დიდებულებისა და აზნაურებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ისლამის მიღებისას და ამ რწმენაზე დარჩენისას ხელმძღვანელობდნენ მიზანშეწონილობის პრინციპით და ხშირად მერყეობასაც იჩენდნენ (ანუ კვლავ გადადიოდნენ ქრისტიანობაზე), ამ (გაჭირვებული) ფენის წარმომადგენლები, მიუხედავად იმისა, რომ რჯულის იცვლიდნენ მატერიალური მოტივებით, იშვიათ შემთხვევებში უბრუნდებოდნენ ქრისტიანობას. ისინი თავის ახალ რწმენაში (ისლამში) მტკიცედ და მყარად იდგნენ და არ არსებობს ცნობები, რომ მათ ძველი სარწმუნოების სასარგებლოდ დაეტოვებინათ მაჰმადიანობა.

3. მიუხედავად იმისა, რომ 1453 წელს კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ განვითარებულმა მოვლენებმა და საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ძლიერების შემცირებამ, გამოიწვია ქრისტიანობისადმი ქართველი დიდებულებისა და აზნაურების ღრმა და გულწრფელი რწმენის შესუსტება და მათი ნაწილი გადავიდა ისლამზე, ახლადგამაჰმადიანებული ეს ფენა ახალ აღმსარებლობაშიც მერყეობას იჩენდა, რასაც ზედმეტად აზვიადებს თავის ანგარიშებში ირანში ნამყოფი ევროპელი მოგზაურების ერთი ნაწილი. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბევრი ახლადრჯულშეცვლილი (ქართველი დიდებული), წმინდა და ამაღლებული მოტივებით და

გააზრებულად გამდავიდა ისლამზე და თავის ახალ სარწმუნოებაში მტკიცედ და სტაბილურად იდგა.

4. თავი რომ დავანებოთ ახლადგამაჰმადიანებული ქართველების მიერ რჯულის შეცვლის განმსაზღვრელ პირობებსა და მოტივებს, მათი შემდგომი თაობები ჭეშმარიტი ირანელებისა და მუსლიმების რანგში, ღირსეულად ემსახურებოდნენ ქვეყანას (ირანს) კულტურის, პოლიტიკის, ეკონომიკისა თუ სხვა სფეროებში და იყვნენ და რჩებიან (ირანის) აყვავების სამსახურში.

ბიბლიოგრაფია

(ყველა ნაშრომი და წყარო არის სპარსულ ენაზე)

1. ეჰსან ეშრაყი (1380) – ქართველები სეფიანთა წყობილებაში. კრებული „ირანისა და საქართველოს კულტურული და ისტორიული ურთიერთგავლენები“. თეირანი, დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი. 1380 (2001). გვ.153-161.
2. იუსეფ ელაჰი, შაჰრამ ყოლიფურ – მაზანდარანის სწავლულები ყაჯართა ეპოქიდან დღემდე. სარი: გამომცემლობა „შალფინ“. პირველი გამოცემა, 1392 (2013).
3. სუსან ბაბაი, ქათრინ ბაბაიან, ინა ბაღდიანც და სხვები – გამორჩეული ღოლამები. სეფიანთა ეპოქის ახლად წარმოჩენილი ელიტა. ჰასან აფშარის თარგმანი. თეირანი: გამომცემლობა „მარქაზ“. პირველი გამოცემა, 1390 (2011).
4. შაჰ ისმაილის სამყაროს დამამშვენებელი ისტორია (ავტორის გარეშე) – ასყარ მონთაზერ საჰების რედაქციით. თეირანი: სამეცნიერო და კულტურული გამომცემლობა. მეორე გამოცემა. 1384 (2005).
5. ჟან ბატისტ ტავერნიე – ტავერნიეს მოგზაურობის წიგნი. აბუთორაბ ნურის თარგმნი. ისპაჰანი: სანაის ბიბლიოთეკა და წიგნის ცენტრი „თაიიდ“. 1326 (1947).
6. გეორგ ტექტანდერ ფონ დერ იაბელ (Georg Tectander von der Jabel) – იტერ პერსიკუმ. შაჰ ისმაილ პირველის კარზე მისიის ანგარიში. მაჰმუდ თაფაზოლის თარგმანი. თეირანი: ირანის კულტურის ფონდი. 1351 (1972).
7. ალი ჯავაჰერქალამ – ზენდერუდი ანუ ისპაჰანის ისტორიული გეოგრაფია, ტომი1. თეირანი: გამომცემლობა „მეჰრ“. 1313 (1924).
8. აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯი – ირანის ქართველების ისტორია. თეირანი: კულტურული ცენტრი „ნეგაჰე ბაიენე“. პირველი გამოცემა, 1389 (2010).
9. მოჰამად ბაყერ ხაზაელი – სომეხთა მდგომარეობა ირანში შაჰ აბას პირველის ეპოქაში. ჟურნალი „ისტორიული კვლევები“. გამოცემის მესამე წელი, 1386 (2007), N 10, გვ.1-19.

10. გასპარ დრუვილ (Gaspard Drouville) – მოგზაურობა სპარსეთში. მანუჩეზრ ეთემად მოყადამის თარგმანი. თეირანი: გამომცემლობა „შაბა-ვიზ“ მეოთხე გამოცემა. 1370 (1991).
11. პიეტრო დელავალე – პიეტრო დელავალეს მოგზაურობის წიგნი. შოაადდინ შაფას თარგმანი. თეირანი: სამეცნიერო და კულტურული გამომცემლობა. მეოთხე გამოცემა. 1384 (2005).
12. მალექ მოჰამად რაჰიმი ფერეიდუნშაჰრი – ქარიშხლებში მოყოლილი ქართული წარმოშობის ირანელები ციხის ომამდე. ისპაჰანი: გამომცემლობა „მოალეფ“ პირველი გამოცემა. 1394 (2015).
13. ჰასანბექ რუმლუ – „აჰსან ოთ-თავარის“ აბდოლჰასან ნავაის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „ბაბაქ“ 1358 (1979).
14. როჯერ სეივორი – ირანი სეფიანთა ეპოქაში. ქამბიზ აზიზის თარგმანი. თეირანი: გამომცემლობა „მარქაზ“ მეთექვსმეტე გამოცემა. 1385 (2006).
15. ჟან შარდენ – შარდენის მოგზაურობის წიგნი. ტ.1-2. ეყბალ იალმაის თარგმანი. თეირანი: გამომცემლობა „თუს“ პირველი გამოცემა. 1372 (1993).
16. ალი ასყარ შამიმ – ირანი ყაჯარების ზეობის ეპოქაში. თეირანი: გამომცემლობა „ბეჰზად“ პირველი გამოცემა. 1387 (2008).
17. მანსურ სეფათგოლ – სახელმწიფო მოწყობის სტრუქტურა და რელიგიური აზრი სეფიანთა ეპოქის ირანში (ირანის რელიგიური განვითარების ისტორია მთავარის ჰიჯრის მეთაუდან მეთორმეტე საუკუნემდე). თეირანი: კულტურული სერვისების ცენტრი „რესა“ პირველი გამოცემა. 1381 (2002).
18. მანსურ სეფათგოლ – ეთერაფ-ნამე. თეირანი: ისლამური საბჭოების მეჯლისის ბიბლიოთეკა, მუზეუმი და დოკუმენტების ცენტრი. პირველი გამოცემა. 1388 (2009).
19. მოჰამად თაყი სიამი-გორჯი – კრებული „ელჰამ ოზ-ზაჰრა“ ყუმი: გამომცემლობა „ბინა“ პირველი გამოცემა. 1395 (2016).
20. ნასროლა ფალსაფი – შაჰ აბას პირველის ცხოვრება. ტომი 3. თეირანი: გამომცემლობა „ენტეშარათე ელმი“ მეექვსე გამოცემა. 1375 (1996).
21. დონ გარსია დე სილვა ფიგეროა – დონ გარსია დე სილვას მოგზაურობათა წიგნი. ყოლამრება სამიის თარგმანი. თეირანი: გამომცემლობა „ნაშრე ნოუ“ პირველი გამოცემა, 1363 (1984).
22. ნასრინ ყალანი – ფ – ს – ვ (ფესვი). ირანის ქართველების ეთნოგრაფიის მიმოხილვა. ისპაჰანი: გამომცემლობა „გოლინ“ პირველი გამოცემა. 1390 (2011).
23. ჯოვანი ფრანჩესკო ჯემელი კარერი (Giovanni Francesco Gemelli Careri) – კარერის მოგზაურობათა წიგნი. აბას ნახჩევანისა და აბდოლალი ქარანგის თარგმანი. თავრიზი: აღმოსავლეთ აზერბაიჯანის პროვი-

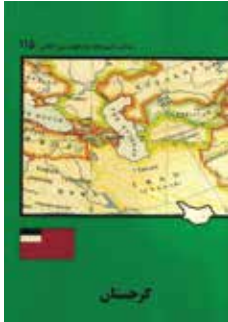
- ნციის კულტურისა და ხელოვნების მთავარი სამმართველო. პირველი გამოცემა. 1348 (1969).
24. საიდ (მოსტაფაყოლი) გუგუნანი – „ახორე ოლია (ზემო ახორე) – ყაჰესთეჯანის ნაცვალი. ფერეიდუნშაჰრის ისტორიული, გეოგრაფიული, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული წარსული ისლამურ რევოლუციამდე“. ფერეიდუნშაჰრი: ავტორის გამოცემა. მეორე გამოცემა. 1393 (2014).
 25. დევიდ მარშალ ლანგი – ქართველები. როყიე ბეჰზადის თარგმანი. თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა. პირველი გამოცემა. 1373 (1994).
 26. ლორენს ლოკჰარტი – სეფიანთა დინასტიის მოსპობა. ისმაილ დოულათშაჰის თარგმანი. თეირანი: სამეცნიერო-კულტურული გამომცემლობა. მესამე გამოცემა. 1383 (2004).
 27. ისკანდერბეგ მუნში – აბასის სამყაროს დამამშვენებელი ისტორია. ტომი 1-3. ირაჯ აფშარის რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „ამირ ქაბირ“. მესამე გამოცემა. 1382 (2003).
 28. საიდ მულიანი – ქართველების ადგილი ირანის ისტორიაში, კულტურასა და ცივილიზაციაში. ისპაჰანი: გამომცემლობა „იექთა“. პირველი გამოცემა. 1379 (2000).
 29. კარსტენ ნიზური – კარსტენ ნიზურის მოგზაურობის წიგნი. ფარვიზ რაჯაბის თარგმანი. თეირანი: გამომცემლობა „თოქა“. პირველი გამოცემა. 1354 (1975).
 30. მოჰამად იუსეფ ვალე ყაზვინი ესფაჰანი – ირანი შაჰ სეფისა და შაჰ აბას მეორის დროს. მოჰამადრეზა ნასირის რედაქციით. თეირანი: კულტურის ძეგლებისა და სახელოვანი პიროვნებების ასოციაცია. მეორე გამოცემა. 1382 (2003).
 31. რეზაყოლი-ხან ჰედაიათ – როუზათ ას-საფაიე ნასერი. 1270 მთვარის ჰიჯრით (1854).

**საქართველოს, ქართველების და ირან-საქართველოს
ურთიერთობის შესახებ ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში უკანასკნელ
პერიოდში (2000-2021 წწ.) გამოქვეყნებული
სპარსულენოვანი წიგნების ანოტირებული ბიბლიოგრაფია**

წინამდებარე ანოტირებული ბიბლიოგრაფია მოიცავს შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული სამეცნიერო-კვლევითი პროექტის FR-18-7653 („დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“) შესრულების პერიოდში (2019-2022 წწ.) პროექტის შემსრულებელთა მიერ ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში განხორციელებული სამეცნიერო მივლინებების დროს მოძიებულ ახალგამოცემულ (2000-2021 წლების) სპარსულენოვან პუბლიკაციებს (სამეცნიერო შინაარსის მონოგრაფიებს და სხვა წიგნებს), რომლებიც შეეხება საქართველოს, ირანში მცხოვრებ და მოღვაწე ქართველებს და ირან-საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობის ისტორიის სხვადასხვა ასპექტებსა და საკითხებს.

ანოტირებული სპარსულენოვანი წიგნების უმრავლესობა მეცნიერული გამოკვლევებია და თემატური თვალსაზრისით ეხება ისტორიის, ისტორიული გეოგრაფიის, ეთნოგრაფიის, ტოპონიმის, კულტურის ისტორიის, პოლიტოლოგიის, თანამედროვე გეოპოლიტიკის და დიპლომატიის პრობლემებსა და საკითხებს. მეცნიერული ნაშრომების გარდა, ანოტირებული გვაქვს ასევე რამდენიმე სპარსულენოვანი სამეცნიერო-პოპულარული და მხატვრულ-სამეცნიერო პუბლიკაცია და ისტორიული რომანი. ცხადია, ყველა ეს პუბლიკაცია ან უშუალოდ შეეხება საქართველოს და ირან-საქართველოს ურთიერთობის სხვადასხვა ასპექტებს, ან მათში წარმოდგენილი და განხილული მასალის ნაწილი უკავშირდება ამ პრობლემას.

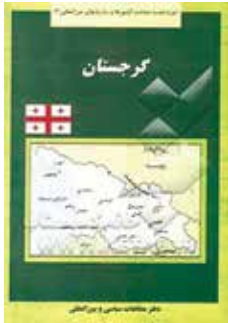
ანოტირებული ბიბლიოგრაფია

1. *Gorjestan, Tehran: Markaz-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Omur-e Khareje, 1378/1999-2000*

საქართველო, თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა, 1378/2000

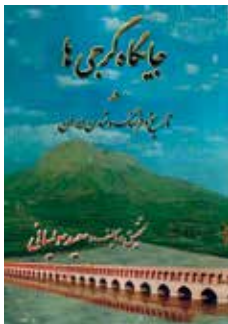
წიგნი-ცნობარი საქართველოს შესახებ, გამოცემული ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ქვეყანათმცოდნეობითი „მწვანე წიგნების“ სერიაში. წიგნი შედგენილია მკვლევარ ფარვინ მოაზამი-გუდარზის მიერ.

2. *Gorjestan, Tehran: Entesharat-e Vezarat-e Omur-e Khareje, 1388/2009.*

საქართველო, თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა, 1388/2009

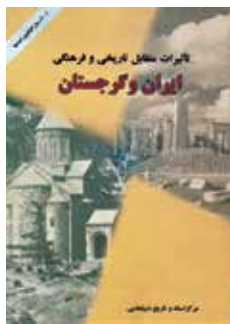
განახლებული გამოცემა წიგნისა საქართველოს შესახებ ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ქვეყანათმცოდნეობითი „მწვანე წიგნების“ სერიაში (პირველი გამოცემა გამოქვეყნდა 1378/2000 წ.).

3. *Muliani, Sa'id. Jaygah-e Gorjiha dar Tarikh va Farhang va Tamaddon-e Iran. Esfahan: Entesharat-e Yekta, 1379/2000.*

საიდ მულიანი, ქართველების ადგილი ირანის ისტორიაში, კულტურასა და ცივილიზაციაში, ისპაჰანი: გამომცემლობა „იექთა“, 1379/2000

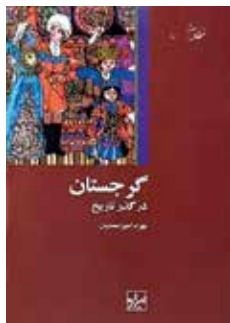
ფერეიდნელი ქართველების თვალსაჩინო წარმომადგენლის, ცნობილი მკვლევარის საიდ მულიანის ვრცელი მონოგრაფია, რომელშიც ავტორი მიმოიხილავს საქართველოს ისტორიას, იკვლევს ირან-საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობების საკვანძო საკითხებს, წარმოაჩენს ირანში მოღვაწე ქართველთა როლსა და ადგილს ირანისა და ირანული კულტურის ისტორიაში.

4. *Ta'sirat-e Motaqabel-e Tarikhi va Farhangi-ye Iran va Gorjestan (Majmu'e-ye Maqalat). Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, Tehran: Markaz-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Omuyr-e Khareje, 1380/2001.*

ირანისა და საქართველოს ისტორიული და კულტურული ურთიერთგავლენები (სტატიათა კრებული). დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი, თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა, 1380/2001

ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის კვლევითი ცენტრის მიერ გამოცემული სამეცნიერო კრებული, რომელშიც წარმოდგენილია ირანელი და ქართველი მკვლევარების სტატიები ირან-საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობების პრობლემებზე.

5. *Bahram Amir Ahmadian, Gorjestan dar gozar-e tarikh, Tehran: Entesharat-e Shiraze, 1384/2005*

ბაჰრამ ამირაჰმადიანი, საქართველო ისტორიის გზაზე. თეირანი: გამომცემლობა „შირაზე“, 1384/2005

ირანელი მეცნიერის პროფ. ბაჰრამ ამირაჰმადიანის ამ ვრცელ მონოგრაფიაში განხილულია საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის და კულტურის სხვადასხვა საკითხები უძველესი დროიდან თანამედროვე ეპოქამდე. წიგნში ცალკე თავები ეთმობა საქართველოს უძველესი, შუასაუკუნოვანი, ახალი და უახლესი ისტორიის, ფიზიკური, ისტორიული და სოციალური გეოგრაფიის, თბილისის ისტორიის, ირან-საქართველოს ისტორიულ-კულტურულ ურთიერთობების საკითხებს. ნაშრომი მკითხველს აწვდის ასევე ზოგად ინფორმაციას თანამედროვე საქართველოს წამყვანი უმაღლესი სასწავლებლების და სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების შესახებ.

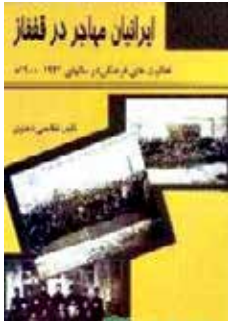

6. *Kave Bayat, Tufan bar faraz-e Qafqaz: Negahi be monasebat-e mantaqeyi-ye Iran va jomhuriha-ye Azarbaijan, Armanestan va Gorjestan dar doure-ye nokhostin esteqlal-e 1917-1921, Tehran: Markaz-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Omur-e Khareje, 1388/2009*

ქავე ბაიათი, ქარიშხალი კავკასიის თავზე. ირანის რეგიონალური ურთიერთობები აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს რესპუბლიკებთან დამოუკიდებლობის პირველ წლებში (1917-1921),

თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამომცემლობა,
1388/2009

თანამედროვე ცნობილი ირანელი ისტორიკოსის პროფ. ქავე ბაიათის მონოგრაფია ეხება 1917-1921 წლებში ირანის ურთიერთობას საქართველოს, აზერბაიჯანის და სომხეთის დამოუკიდებელ დემოკრატიულ რესპუბლიკებთან.

7. *Nezam'ali Dahnavi, Iraniyan-e mohajer dar Qafqaz (fa'aliyatha-ye farhangi-ye anan dar salha-ye 1900-1931)*, Tehran: Markaz-e Asnad va Khadamat-e Amuzeshi-ye Vezarat-e Omur-e Khareje, 1384/2005

ნეზამალი დაჰნავი, ირანელი ემიგრანტები კავკასიაში (მათი კულტურული საქმიანობა 1900-1931 წლებში), თეირანი: საგარეო საქმეთა სამინისტროს დოკუმენტებისა და განათლების ცენტრი, 1384/2005

წიგნში განხილულია XX საუკუნის პირველ მესამედში კავკასიაში მცხოვრები და მოღვაწე ირანელების კულტურულ-საგანმანათლებლო აქტივობები, განსაკუთრებული აქცენტი გაკეთებულია ირანელთა სკოლების და საქველმოქმედო ორგანიზაციების საქმიანობაზე ბაქოში, განჯაში, თბილისში და ბათუმში 1900-1931 წლებში.

8. *Amin Ghezelbashan, Az Birtvisi ta Bandebal: Pansad sal tarikh-e khandan-e Gorji-tabar-e Baratashvili dar Iran (947 h.q. ta doure-ye mo'aser)*, Tehran: Nashr-e Armaghan-e Tarikh, 1397/2018

ამინ ყეზელბაშანი, ბირთვისიდან ბანდებალამდე: ქართველი ბარათაშვილების საგვარეულოს ხუთასწლიანი ისტორია ირანში (მთვარის ჰიჯრის 947 წლიდან დღემდე). თეირანი: გამომცემლობა „არმაყან-ე თარიხ“, 1397/2018

ნაშრომი ეხება XVI საუკუნეში ირანში მოხვედრილი და სეფიანთა სახელმწიფოს სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე აღზევებული ბარათაშვილების ქართული ფეოდალური საგვარეულოს ერთი შტოს წარმომადგენელთა და მათი შთამომავლების ისტორიას (XVI-XVII საუკუნეებიდან თანამედროვე ეპოქის ჩათვლით), მათ ცხოვრება-მოღვაწეობას ირანში, კერძოდ კი ხუზისტანის პროვინციაში.

9. Amin Ghezelbashan, *Nasab-name. Selsele ansab-e goruhi az Gorji tabaran-e Khuzestan va barkhi aqyam-e vabaste.*, Tehran: Nashr-e Armaghan-e Tarikh, 1395/2016

ამინ ყეზელბაშანი, საგვარეულო ხე. ხუზისტანის ქართველთა ერთი გვარის და მათთან დაკავშირებული ზოგიერთი ჯგუფის შთამომავალთა გენელოგია. თეირანი: გამომცემლობა „არმაყან-ე თარიხ“, 1395/2016

ეს პუბლიკაცია ეხება ირანში ხუზისტანის პროვინციაში მცხოვრები ქართული წარმომავლობის ოჯახების (იქაური „გურჯების“), მათი გამოჩენილი წარმომადგენლების (ვახუშტი ხან გორჯი, აბინე გორჯი და მანუჩერ ხან ჩაგანი) და მათთან დანათესავებული ჯგუფების გენეალოგიის საკითხებს.

10. Amin Ghezelbashan, *Khanedan-e Baratashvili dar Iran.* Tehran: Miras-e Farhikhtegan, 1399/2020

ამინ ყეზელბაშანი, ბარათაშვილების საგვარეულო ირანში. თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე ფარჰიხთეგან“, 1399/2020

წიგნი ეხება ირანში მცხოვრები და მოღვაწე ბარათაშვილების საგვარეულოს წარმომადგენელთა ისტორიას სეფიანთა ეპოქიდან დღევანდელ დღემდე.

11. Amin Ghezelbashan, *Goftarhayi dar bab-e Gorjiyan-e Khuzestan.* Tehran: Miras-e Farhikhtegan, 1399/2020

ამინ ყეზელბაშანი. საუბრები ხუზისტანის ქართველების შესახებ. თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე ფარჰიხთეგან“, 1399/2020

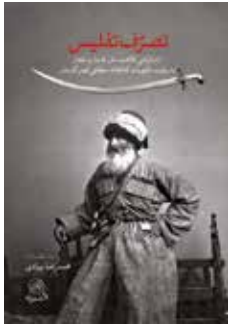
წიგნი წარმოადგენს ავტორის სამეცნიერო სტატიებისა და ინტერვიუების კრებულს ირანის ხუზისტანის პროვინციაში მცხოვრები და მოღვაწე ქართველების (გურჯების) ისტორიის სხვადასხვა საკითხის შესახებ.

12. Amin Ghezelbashan, *Dudmanha-ye faramush shode*, Vol. I (Iran-e 'asr-e Safavi), Tehran: Entesharat-e Miras-e Farhikhtegan, 1399/2020

ამინ ყეზელბაშანი, დავიწყებული საგვარეულოები, ტომი 1 (სეფიანთა ეპოქის ირანი), თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე ფარჰიხთეგან“

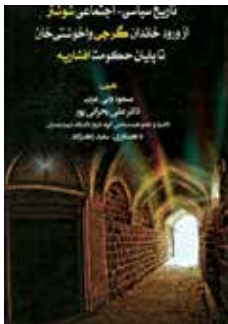
წიგნი ეხება სეფიანთა ირანის შედარებით ნაკლებად შესწავლილ ფეოდალურ საგვარეულოებს, მათ შორის განხილულია ირანში აღზევებული ქართული წარმომავლობის საგვარეულოების (ბარათაშვილები, უნდი-ლაძეები, სააკაძეები, მირიმანიძეები) ისტორიის საკითხები.

13. Mohammadreza Behzadi, *Tasarof-e Teflis. Lashkarkeshi-ye Agha Mohammad Khan Qajar be-Qafqaz be revayat-e maktubat-e ketabkhane-ye saltanati-ye Qasr-e Golestan*, Tehran: Parandeh, 1398/2019

მოჰამადრეზა ბეჰზადი, თბილისის დაპყრობა. აღამაჰმადხანის ლაშქრობები კავკასიაში გოლესტანის სამეფო სასახლის ბიბლიოთეკის წყაროების მიხედვით, თეირანი: გამომცემლობა „ფარანდე“, 1398/2019

წიგნში წარმოდგენილია და განხილულია გოლესტანის სასახლის ბიბლიოთეკაში დაცული სპარსულენოვანი მასალები აღამაჰმადხან ყაჯარის ამიერკავკასიაში ლაშქრობის და მის მიერ თბილისის აოხრების შესახებ.

14. Mas'ud Vali-'Arab, 'Ali Bohranipur, Sa'id Zahedzadeh, *Tarikh-e siyasi-ejtema'i-ye Shushtar az vorud-e khanedan-e Gorji-ye Vakhushhti Khan ta payan-e hokumat-e Afshariye*, Ahvaz: Nashr-e Tarava, 1395/2016

მასუდ ვალი-არაბი, ალი ბოჰრანიფური, საიდ ზაჰედზადე, შუშთარის პოლიტიკური და სოციალური ისტორია ვახუშტი-ხან გორჯის საგვარეულოს შემოსვლიდან აფშარების მმართველობამდე, აჰვაზი: გამომცემლობა „თარავა“, 1395/2016

წიგნში განხილულია ირანის ხუზისტანის პროვინციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქის – შუშთარის პოლიტიკური და სოციალური ისტორიის საკითხები აქ მოღვაწე ქართველი დიდებულის, ვახუშტი ხან გორჯის (ბარათაშვილის) მმართველობის პერიოდიდან (XVII ს.) ვიდრე აფშარების დინასტიის მმართველობის დასასრულამდე.

15. 'Abd ol-Hosseyyn Nava'i, 'Abbasqoli Ghaffarifard, *Tarikh-e tahavollat-e siyasi, ejtema'i, eqtesadi va farhangi-ye Iran dar douran-e Safaviye*, Tehran: Sazeman-e Motale'e va Tadvin-e Kotob-e 'Olum-e Ensani-ye Daneshgahha (Samt), 1392/2013

აბდოლჰოსეინ ნავაი, აბასყოლი ლაფარიფარდი, სეფიანთა ეპოქის ირანის პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული პროცესების ისტორია, თეირანი: გამომცემლობა „სამთ“-ი, 1392/2013

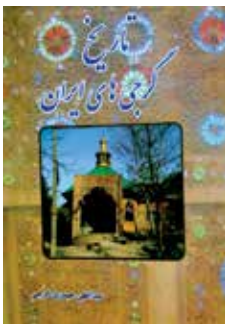
ირანელი მეცნიერების ამ ვრცელ ნაშრომში განხილულია სეფიანთა ეპოქის ირანის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ისტორიის პრობლემები, XVI-XVIII საუკუნეებში ირანში მიმდინარე სხვადასხვა პროცესები. წიგნში სათანადო ადგილი და ცალკე პარაგრაფები ეთმობა აღნიშნულ პერიოდში ირან-საქართველოს ურთიერთობის საკითხებს.

16. Mohammad Sepiyani, *Dibachei bar tarikhche-ye Fereydunshahr*, Esfahan: Entesharat-e Ide-Gostar, 1387/2008

მოჰამად სეფიანი, ფერეიდუნშაჰრის შაჰრესტანის ისტორიის შესავალი, ისპაჰანი: გამომცემლობა „იდეგოსთარ“, 1387/2008

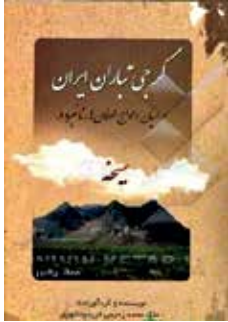
წიგნის ავტორია ირანში მოღვაწე ფერეიდნელი ქართველი მკვლევარი მოჰამად სეფიანი. ნაშრომში განხილულია მისი მშობლიური ფერეიდანის (ფერეიდუნშაჰრის) ისტორიული და ფიზიკური გეოგრაფიის, ისტორიისა და კულტურის სხვადასხვა საკითხი.

17. 'Abdol'ali Heydari Gorji, *Tarikh-e Gorjiha-ye Iran*, Tehran: Entesharat-e Negah Beyeneh, 1389/2010

აბდოლალი ჰეიდარი-გორჯი, ირანის ქართველების ისტორია, თეირანი: გამომცემლობა „ნეგაჰ-ე ბეიენე“, 1389/2010

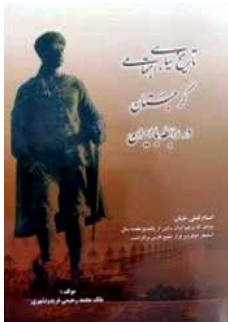
ამ მაზანდარანელი ქართველი მეცნიერისა და პოეტის წიგნში განხილულია ირანში მცხოვრები გურჯების (ქართველების) ისტორიულ წარსულსა და განსახლებასთან დაკავშირებული სხვადასხვა საკითხი. წიგნის დიდი ნაწილი ეთმობა მაზანდარანის ქართულ დასახლებებს, კერძოდ სოფელ გორჯი-მაჰალეს ისტორიას და დღევანდლობას.

18. Malek Mohammad Rahimi, *Gorji-tabaran-e Iran dar miyan-e amvaj-e toufanha*, 1395/2016

მალექ-მოჰამად რაჰიმი, ირანის ქართველები ქარიშხალთა ტალღებში, (ავტორის გამოცემა), 1395/2016

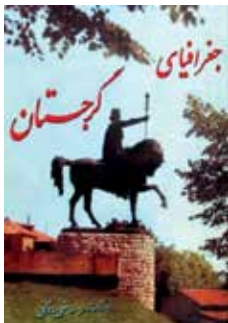
წიგნში განხილულია ირანში მცხოვრები ქართველების რთული ისტორიული წარსულის სხვადასხვა მომენტები და ეპიზოდები ქარიშხან ზანდის ლაშქართან გამართული ე.წ. „ციხის მთის ბრძოლის“ ჩათვლით.

19. Malek Mohammad Rahimi, *Tarikh-e siyasi ejtema'i-ye Gorjestan dar rabete ba Iran*, Esfahan: Entesharat-e Yekta, 1389/ 2010

მალექ-მოჰამად რაჰიმი, საქართველოს პოლიტიკური და სოციალური ისტორია ირანთან დაკავშირებით, ისპაჰანი: გამომცემლობა „იექთა“, 1389/2010

წიგნში ზოგადად მიმოხილულია ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის საკითხები XVII საუკუნიდან თანამედროვე ეპოქამდე.

20. *Joghrafiya-ye Gorjestan, tarjome va gerd-avari-ye Emamqoli Batavani*, Xansar: Armaghan-e Qalam, 1381/2002

საქართველოს გეოგრაფია. შეკრიბა და თარგმნა ემამყოლი ბათავანიმ, ხანსარი: გამომცემლობა „არმაღან-ე ყალამ“, 1381/2002

წიგნში მიმოხილულია საქართველოს გეოგრაფია. ნაშრომისთვის საჭირო მასალებს თავი მოუყარა და სპარსულად თარგმნა ფერეიდნელმა ქართველმა ემამყოლი ბათავანიმ. მას ასევე ეკუთვნის „ყურანის“ და „ნაჰჯ ოლ-ბალაყეს“ ქართული თარგმანები და საკუთრივ შედგენილი წიგნები ქართული ენის შესასწავლად.

21. Hamid Safari, *Gorjestan: Sarzamin va mardom, Tehran: Sherkat-e Chap va Nashr-e Beyn ol-Melal, 1389/2010*

ჰამიდ საფარი, საქართველო: ქვეყანა და ხალხი, თეირანი: საერთაშორისო გამოცემების კომპანია, 1389/2010

ზოგადი ცნობარი საქართველოს შესახებ, გამოქვეყნებული სერიაში „ჯეჰან-ე მა“ („ჩვენი სამყარო“).

22. Navid Rasuli, *Iran va Gorjestan: Peyvastegiha-ye tarikhi va farhangi-ye pishavar, Tehran: Entesharat-e Beyn ol-Melali-ye Alhoda, 1394/2016*

ნავიდ რასული, ირანი და საქართველო: ძველი ისტორიული და კულტურული კავშირები. თეირანი: საერთაშორისო გამომცემლობა „ალჰოდა“, 1394/2016

წიგნში განხილულია ირან-საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიული და კულტურული ურთიერთობის სხვადასხვა საკითხები. წიგნი შედგება შემდეგი თავებისგან: „ზოგადი ინფორმაცია საქართველოს რესპუბლიკის შესახებ“; „წარკვევი საქართველოს ისტორიის და ირანთან მისი ურთიერთობის შესახებ“; „ქალაქი თბილისი“; „ქართული ეთნიკური წარმომავლობის ირანელი გორჯიები“; „ირანული კულტურის გავლენები საქართველოში ისლამამდელ პერიოდში და ისლამის შემდეგ“.

23. Mirza Habib Mehrafruz, *Dastan-e yek Gorji-ye farzane (az Qafqaz ta Send), tarjome-ye Sina Tavasoli, Qum: Majma'-e Zakhæ-e Eslami, 1393/2014*

მირზა ჰაბიბ მეჰრაფრუზი, ერთი სწავლული ქართველის ამბავი (კავკასიიდან სინდამდე), (სინა თავასოლის თარგმანი), ყუმი: ისლამური მემკვიდრეობის საბჭო, 1393/2014

წიგნი ეძღვნება XIX საუკუნის ერთი ქართველი კეთილშობილი ადამიანის თავგადასავალს, რომელიც ყაჯართა ეპოქის დასაწყისში ტყვედ მოხვდა ირანში, ხოლო შემდეგ ის გადასახლდა სინდში (თანამედროვე პაკისტანის ტერიტორიაზე), სადაც ის და მისი შთამომავლები დიდი ავტორიტეტითა და პატივისცემით სარგებლობდნენ.

24. Taqi Kazemi Tari Ebrahimi, *Bazigaran-e motezad dar Gorjestan va amniyat-e mantaqeyi-ye Jomhuri-ye Eslami*, Tehran: Daneshgah-e afsari va tarbiyat-e pasdari-ye Emam Hossayn, 1394/2015

თაყი ქაზემი თარი ებრაჰიმი, საქართველოში დაპირისპირებული აქტორები და ისლამური რესპუბლიკის რეგიონალური უსაფრთხოება, თეირანი: იმამ ჰოსეინის სახელობის საოფიცრო და გუშავთა აღზრდის უნივერსიტეტი, 1394/2015

ნაშრომში განხილულია თანამედროვე საქართველოს მდგომარეობა, მისი ადგილი და მნიშვნელობა ირანის ისლამური რესპუბლიკისათვის რეგიონული უსაფრთხოების სტრატეგიის კონტექსტში.

25. Elahe Kulayi, *Diplomasi-ye 'elmi-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran dar jomhuriha-ye Qafqaz-e jonubi* (Jomhuriye Azarbaijan – Armanestan – Gorjestan), Tehran: Nashr-e Khorsandi, 1397/2018

ელაჰე ქულაი, ისლამური რესპუბლიკის სამეცნიერო დიპლომატია სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებში (აზერბაიჯანის რესპუბლიკა – სომხეთი – საქართველო), თეირანი: გამომცემლობა „ხორსანდი“, 1397/2018

ნაშრომი ეხება ირანის ისლამური რესპუბლიკის დიპლომატიის საკითხებს სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების (აზერბაიჯანი, სომხეთი, საქართველო) მიმართ.

26. Elahe Kulayi, Sara Rava, *Rahavard-e Qafqaz (majmu'e-ye maqalat)*, Tehran: Entesharat-e Beyn ol-melali-ye Alhoda, 1396/2017

ელაჰე ქულაი, სარა რავა, კავკასიის მონაპოვარი (სტატიების კრებული). თეირანი: საერთაშორისო გამომცემლობა „ალჰოდა“, 1396/2017

წიგნი წარმოადგენს თანამედროვე ორი ირანელი მეცნიერი-პოლიტოლოგის სტატიების კრებულს, რომელიც ეხება საქართველოს. სტატიებში ასახულია ავტორთა მიერ საქართველოში მოგზაურობის დროს გაკეთებული პირადი დაკვირვებები და მიღებული შთაბეჭდილებები.

27. Mir Ebrahim Sadiq, *Ravabet-e Iran ba jomhuriha-ye Qafqaz az sal-e 1991 ta konun*, Tehran: Nashr-e Dadgostar, 1383/2004

მირ ებრაჰიმ სადიყი, ირანის ურთიერთობა კავკასიის რესპუბლიკებთან 1991 წლიდან დღემდე, თეირანი: გამომცემლობა „დადგოსთარ“, 1383/2004

წიგნში განხილულია ირანის ურთიერთობა კავკასიის სახელმწიფოებთან 1991-2003 წლებში.

28. Vali Kuzegar Kaleji, *Majmu'e-ye amniyati-ye mantaqeyi-ye Qafqaz-e jonubi*, Tehran: Pazhuheshgah-e Motale'at-e Rahbordi, 1393/2014

ვალი ქუზეგარ ქალეჯი, სამხრეთ კავკასიის რეგიონალური უსაფრთხოების კომპლექსი, თეირანი: სტრატეგიული კვლევების ინსტიტუტი, 1393/2014

წიგნში განხილულია თანამედროვე ეტაპზე კავკასიის რეგიონალურ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული სხვადასხვა თეორიული და პრაქტიკული საკითხები.

29. Kamal Zare'i, *Ta'amolat-e estratezhik-e Ettehadiye-ye Orupa dar Qafqaz-e jonubi*, Tehran: Nashr-e Khorsandi, 1396/2017

ქამალ ზარეი, ევროპის კავშირის სტრატეგიული ურთიერთქმედებები სამხრეთ კავკასიაში, თეირანი: გამომცემლობა „ხორსანდი“, 1396/2017

ნაშრომში განხილულია ევროკავშირის სტრატეგია სამხრეთ კავკასიაში და მისი ურთიერთობა სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებთან.

30. Hamid Hakimi, *Zheopolitik-e Qafqaz va amniyat-e melli-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran*, Tehran: Nashr-e Khorsandi, 1396/2017

ჰამიდ ჰაკიმი, კავკასიის გეოპოლიტიკა და ირანის ისლამური რესპუბლიკის ეროვნული უსაფრთხოება, თეირანი: გამომცემლობა „ხორსანდი“, 1396/2017

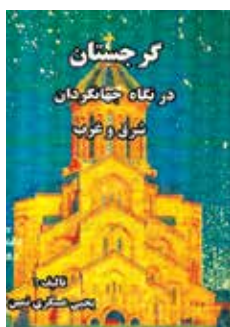
ნაშრომში განხილულია კავკასიის რეგიონის თანამედროვე გეოპოლიტიკური მდგომარეობა ირანის ისლამური რესპუბლიკის ეროვნული უსაფრთხოების პრობლემების თვალსაზრისით და კონტექსტში.

31. Ruhollah Sepiyani, *Gushe Gushe zadgah-e Gorjiyan-e Iran*, Fereydunshahr, 1396/2017

რუჰოლა სეფიანი, ირანის ქართველების მშობლიური მხარე, ფერეიდუნშაჰრი, 1396/2017 (ავტორის გამოცემა)

ირანში მცხოვრები ფერეიდნელი ქართველი ავტორის ფერეიდანშივე გამოცემული ეს წიგნი ეხება ირანში ქართველთა დასახლებული პუნქტების გეოგრაფიისა და ტოპონიმის საკითხებს. წიგნს ახლავს ნიკოლოზ ნახუცრიშვილის წინასიტყვაობა სპარსულ ენაზე.

32. Yahya 'Asgari Namin, *Gorjistan dar negah-e jahangardan-e sharq va gharb*, Ardabil: Entesharat-e Kuh-e Sang, 1395/2016

იაჰია ასგარი ნამინი, საქართველო აღმოსავლელი და დასავლელი მოგზაურების თვალთახედვით, არდებილი: გამომცემლობა „ქუჰ-ე სანგ“, 1395/2016

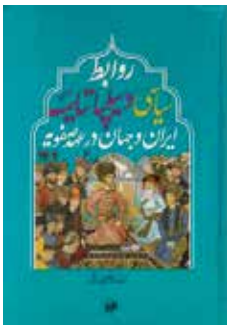
ნაშრომი მიმოხილულია შუა საუკუნეების და ახალი პერიოდის ევროპულ და აღმოსავლურ გეოგრაფიულ თხზულებებში და სამოგზაურო ლიტერატურაში საქართველოს შესახებ დაცული ცნობები

33. 'Ali 'Alibabayi Dermani, *Tabarshenasi-ye farmanravayihaye Qafqaz dar douran-e bastan* (Hakhamaneshi, Ashkani, Sasani), Tehran: Entesharat-e Hazare-ye Kerman, 1398/2019

ალი ალიბაბაი-დერმანი, კავკასიის მმართველთა წარმომავლობა ძველ ეპოქაში (აქემენიდები, აშქანიანები, სასანიდები). თეირანი: გამომცემლობა „ჰაზარე-იე ქერმან“, 1398/2019

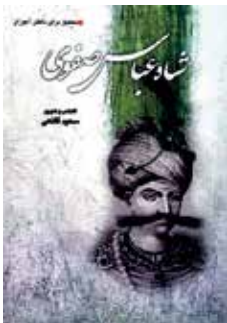
ნაშრომში განხილულია აქემენიანების, პართების და სასანიელების ეპოქებში კავკასიაში (მათ შორის საქართველოში) მმართველობის სისტემასთან და ადგილობრივ მმართველთა წარმომავლობასთან დაკავშირებული საკითხები. აღსანიშნავია, რომ ამ წიგნის ახალგაზრდა ირანელი ავტორი (ბ-ნი ალი ალიბაბაი დერმანი) თავის სადოქტორო დისერტაციაზე მუშაობის პერიოდში ხანგრძლივი მივლინებით იმყოფებოდა საქართველოში და კონსულტაციებს იღებდა წამყვანი ქართველი მეცნიერებისგან, მათ შორის გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სპეციალისტებისგან.

34. Amir Hosayn Barazesh, *Ravabet-e siyasi-diplomatik-e Iran va jahan dar 'ahd-e Safaviye*, Tehran: Entesharat-e Amir Kabir, 1392/2013

ამირ ჰოსეინ ბარაზეში, ირანის პოლიტიკური და დიპლომატიური ურთიერთობები სეფიანთა ეპოქაში, თეირანი, გამომცემლობა „ამირ ქაბირ“, 1392/2013

ამ ვრცელ (1292-გვერდიან) სამეცნიერო ნაშრომში (განხილულია სეფიანთა ეპოქის ირანის საგარეო პოლიტიკის და დიპლომატიური ურთიერთობების საკვანძო საკითხები. წიგნში სათანადო ადგილი ეთმობა იმ პერიოდში (ანუ XVI-XVIII ს-ის დასაწყისი) ირან-საქართველოს პოლიტიკური და დიპლომატიური ურთიერთობის თემატიკას.

35. Sa'id Qane'i, *Shah 'Abbas-e Safavi*, Tehran: Entesharat-e Sahel, 1387/2008.

საიდ ყანეი, შაჰ აბას სეფიანელი, თეირანი: გამომცემლობა „საჰელ“, 1387/2008

ამ წიგნში, რომელიც ეხება შაჰ აბას I-ის (1587-1629) ბიოგრაფიას და მოღვაწეობას, სათანადო ადგილი ეთმობა ხსენებული სეფიანი ტახტისმპყრობლის ურთიერთობას საქართველოსთან და ქართველებთან.

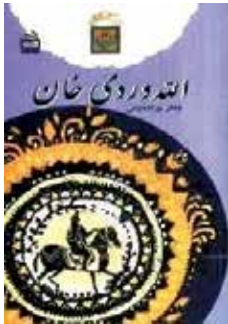

36. *Hoseyn Saburi, Ta beguyam ke azad kard va koshte shod: Bar asas-e zendegi-ye Emam Qoli Khan, Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Ketabha-ye Jibi, 1394/2015*

ჰოსეინ საბური, ვინც გაგვათავისუფლა და მოკლულ იქნა: იმამყული ხანის ცხოვრების მიხედვით, თეირანი: ჯიბის წიგნების კომპანია, 1394/2015

ეს არის ცალკე წიგნაკად გამოცემული ისტორიულ-მხატვრული ნარკვევი, სადაც ავტორი მკითხველს მხატვრული თხრობის საშუალებით აცნობს XVII საუკუნის ირანის გამოჩენილი მხედართმთავრის და

ფარსის ბეგლარბეგის იმამყული ხან უნდილაძის (გარდ. 1632 წ.) ცხოვრება-მოღვაწეობის სხვადასხვა ეპიზოდებს, მის გამარჯვებებს და ტრაგიკულ აღსასრულს.

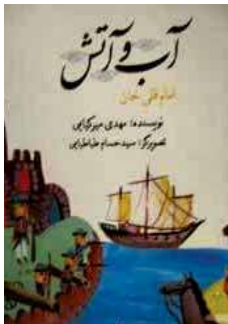

37. *Ja'far Touzande Jani, Allahverdi Khan, gholami ke soltan shod, Tehran: Vezarat-e Amuzesh va Parvaresh, 1390/2011*

ჯაფარ თუზანდე ჯანი, ალავერდიხანი – ლულამი, რომელიც სულთანი გახდა. თეირანი: დაწყებითი განათლების სამინისტრო, 1390/2011

ეს არის თანამედროვე ირანელი ავტორის პოპულარული ნარკვევი სეფიანთა სახელმწიფოს სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე აღზევებული ქართული წარმომავლობის ლულამის, ცნობილი მხედართმთავრის და ფარსის ბეგლარბეგის ალავერდი ხან უნდილაძის

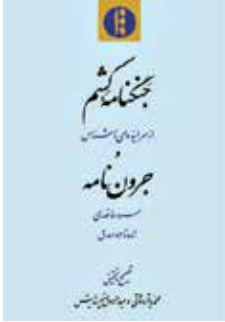
(გარდ. 1613 წ.) ცხოვრება-მოღვაწეობის შესახებ.

38. *Mehdi Mir Kiyayi, Ab va Atash - Emamqoli Khan, Tehran: Entesharat-e Amir Kabir, 1394/2015*

მეჰდი მირკიყაი, წყალი და ცეცხლი – იმამყულიხანი, თეირანი: გამომცემლობა „ამირ ქაბირ“, 1394/2105

ეს არის თანამედროვე ირანელი მწერლის ისტორიული რომანი სეფიანთა ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე აღზევებული ქართული წარმომავლობის ლულამის, ცნობილი მხედართმთავრის და ფარსის ბეგლარბეგის იმამყული ხან უნდილაძის (გარდ. 1632 წ.) ცხოვრება-მოღვაწეობის და სამხედრო გამარჯვებების შესახებ.

39. *Jangname-ye Keshm az sarayandei nashenas va Jarunname sorude-ye Qadri zende ta 1043 h.q.*, ed. Mohammad Baqer Vosuqi & 'Abd ol-Rasul Kheyrandish, Tehran: Miras-e Maktub, 1384/2005

უცნობი ავტორის „ყეშმის ომის წიგნი“ და ყადრის „ჯარუნნამე“, გამოცემული მოჰამად ბაყერ ვოსუყის და აბდ ოლ-რასულ ხეირანდიშის მიერ, თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე მატუბ“, 1384/2005

წიგნი წარმოადგენს XVII საუკუნის ორი სპარსული ისტორიული პოემის ტექსტის მეცნიერულ პუბლიკაციას, რომელთა შინაარსი ეხება 1622 წელს სეფიანთა სამხედრო ძალების მიერ ინგლისელთა ფლოტის დახმარებით სპარსეთის ყურეში მოპოვებულ გამარჯვებას, ყეშმის და ჰორმუზის აღებას და პორტუგალიელთა განდევნას. ამ ბრძოლებში სპარსეთის ჯარს სარდლობდა ირანში მოღვაწე ქართული წარმომავლობის ცნობილი მხედართმთავარი და ფარსის ბეგლარბეგი იმამყული ხან უნდილაძე, რომელსაც ეძღვნება ზემოხსენებული პოემები. ერთ-ერთი პოემის ბოლოს იკითხება ვრცელი მონაცემით, სადაც აღწერილია 1632 წელს იმამყული ხანის და მისი ოჯახის წევრების სიკვდილით დასჯა შაჰ სეფი I-ის ბრძანებით. წიგნი აღჭურვილია გამომცემელთა ვრცელი შესავალი წერილით და შენიშვნა-კომენტარებით.

40. *Goodarz Rashtiyani, Fehrest-e asnad-e arshivha-ye Gorjestan dar bare-ye Iran (asnad-e Farsi), vol. II*, Tehran: Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, 1384/2005

გუდარზ რაშთიანი, ირანის შესახებ საქართველოს არქივებში დაცული სპარსულენოვანი დოკუმენტების კატალოგი. ტომი 2. თეირანი: დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი, 1384/2005

წიგნში წარმოდგენილია მოკლე კატალოგი საქართველოს არქივებში დაცული სპარსულენოვანი ისტორიული დოკუმენტებისა, რომლებიც ეხება ირანს. ეს არის აღნიშნული კატალოგის მეორე ტომი, რომლის შემდგენელია ირანელი მეცნიერი პროფ. გუდარზ რაშთიანი (თეირანის უნივერსიტეტი).

41. Goodarz Rashtiyani, *Fehrest-e asnad-e arshivha-ye Gorjestan dar bare-ye Iran (asnad-e Farsi)*, vol. III, Tehran: Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, 1388/2009

გუდარზ რაშთიანი, ირანის შესახებ საქართველოს არქივებში დაცული სპარსულენოვანი დოკუმენტების კატალოგი. ტომი 3. თეირანი: დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი, 1388/2009

წიგნში წარმოდგენილია მოკლე კატალოგი საქართველოს არქივებში დაცული სპარსულენოვანი ისტორიული დოკუმენტებისა, რომლებიც ეხება ირანს. ეს არის

აღნიშნული კატალოგის მესამე ტომი, რომლის შემდგენელია ირანელი მეცნიერი პროფ. გუდარზ რაშთიანი (თეირანის უნივერსიტეტი).

42. Goodarz Rashtiyani, *Gozide-ye ahkam va faramin-e padeshahan-e Iran be hokam-e Qafqaz, Vol. I*, Tehran; Edare-ye Asnad va Tarikh-e Diplomasi, 1394/2015

გუდარზ რაშთიანი, ირანის ფადიშაჰების მიერ კავკასიის მმართველებისადმი გაგზავნილი ბრძანებულებებისა და ფირმანების რჩეული.

ტომი 1, თეირანი: დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის დეპარტამენტი, 1394/2015

ეს არის პირველი ტომი XVI-XVII საუკუნეების სპარსულენოვანი ჰოქმების და ფირმანებისა, რომლებიც გაგზავნილია ირანის შაჰების მიერ კავკასიის სხვადასხვა მმართველებისადმი. ტომი მოიცავს პერიოდს შაჰ თაჰმასპ I-ის დროიდან მოყოლებული შაჰ სულეიმანის ზეობის ჩათვლით. კატალოგი შედგენილია ირანელი მეცნიერის პროფ. გუდარზ რაშთიანის (თეირანის უნივერსიტეტი) მიერ.

43. Goodarz Rashtiyani, *Gozide-ye ahkam va faramin-e padeshahan-e Iran be hokam-e Qafqaz, Vol. II*, Tehran; Edare-ye Asnad va Tarikh-e Diplomasi, 1394/2015

გუდარზ რაშთიანი, ირანის ფადიშაჰების მიერ კავკასიის მმართველებისადმი გაგზავნილი ბრძანებულებებისა და ფირმანების რჩეული. ტომი

2, თეირანი: დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის დეპარტამენტი, 1394/2015

ეს არის მეორე ტომი XVII-XVIII საუკუნეების სპარსულენოვანი ჰოქმების და ფირმანებისა, რომლებიც გაგზავნილია ირანის შაჰების მიერ კავკასიის სხვადასხვა მმართველებისადმი. სეფიანთა დინასტიის უკანასკნელი შაჰების დროინდელ დოკუმე-

ნტებს. კატალოგი შედგენილია ირანელი მეცნიერის პროფ. გუდარზ რაშთიანის (თეირანის უნივერსიტეტი) მიერ.

44. Goodarz Rashtiyni, *Gozide-ye ahkam va faramin-e padeshahan-e Iran be hokam-e Qafqaz*, Vol. III, Tehran: *Edare-ye Asnad va Tarikh-e Diplomasi*, 1394/2015

გუდარზ რაშთიანი, ირანის ფადიშაჰების მიერ კავკასიის მმართველებისადმი გაგზავნილი ბრძანებულებებისა და ფირმანების რჩეული. ტომი 3, თეირანი: დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის დეპარტამენტი, 1394/2015

ეს არის მესამე ტომი XVIII საუკუნეების სპარსულენოვანი ჰოქმების და ფირმანებისა, რომლებიც გაგზავნილია ირანის შაჰების მიერ კავკასიის სხვადასხვა მმართველებისადმი. ეს მესამე ტომი მოიცავს აფშარებისა და ზენდების დინასტიების დროინდელი სპარსული დოკუმენტების აღწერილობას. კატალოგი შედგენილია ირანელი მეცნიერის პროფ. გუდარზ რაშთიანის (თეირანის უნივერსიტეტი) მიერ.

45. Hasan Anushe (ed.), *Daneshnamre-ye Adab-e Farsi, jeld-e 5 (Adab-e Farsi dar Qafqaz: Azarbaijan, Armanestan, Gorjestan va Jomhuri-ye Khodmokhtar-e Daghestan)*, Tehran: *Sazeman-e Chap va Entesharat-e Vezarat-e Farhang va Ershad-e Eslami*, 1383/2004

ჰასან ანუშე (გამომცემელი), სპარსული ლიტერატურის ენციკლოპედია, ტომი 5 (სპარსული ლიტერატურა კავკასიაში: აზერბაიჯანი, სომხეთი, საქართველო და დაღესტნის ავტონომიური რესპუბლიკა), თეირანი: ისლამური კულტურისა და დამოძღვრის სამინისტრო, 1383/2004

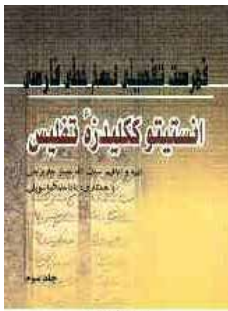
ეს არის მეხუთე ტომი ენციკლოპედიური გამოცემისა სპარსული ენის, ლიტერატურის, ირანის ისტორიის და მეცნიერული ირანისტიკის შესახებ, რომლის რედაქტორია პროფ. ჰასან ანუშე. ამ ენციკლოპედიის მეხუთე ტომი სპეციალურად ეძღვნება კავკასიას და მასში, სხვა მასალებთან ერთად, წარმოდგენილია საენციკლოპედიო სტატიები საქართველოს, ირან-საქართველოს ისტორიული და კულტურული ურთიერთობების და ირანისტიკის დარგში საქართველოში განხორციელებული სამეცნიერო კვლევების შესახებ.

46. Seifollah Modaber Charborji, *Fehrest-e tafsili-ye nosakh-e khatti-ye Anstitu-ye Kekelidze-ye Teflis, jeld-e I*, Tehran: Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, 1384/2005

სეიფოლა მოდაბერი ჩაპარბორჯი, კორნელი კეკელიძის სახელობის ინსტიტუტში დაცული {სპარსული} ხელნაწერების დეტალური კატალოგი, ტომი 1. დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი, 1384/2005

ეს არის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ამჟამად ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის) კოლექციებში დაცული სპარსული ხელნაწერების აღწერილობის პუბლიკაცია სპარსულ ენაზე. წიგნი წარმოადგენს კატალოგის **პირველ ტომს**, რომელიც ირანელი მეცნიერის დოქტორ სეიფოლა მოდაბერ ჩარბორჯის მიერ შესრულებულია ქართველ მეცნიერებთან (მაია მამაცაშვილი, თამარ აბულაძე და სხვ.) ნაყოფიერი თანამშრომლობითა და კონსულტაციებით.

47. Seifollah Modaber Charborji, *Fehrest-e tafsili-ye nosakh-e khatti-ye Anstitu-ye Kekelidze-ye Teflis, jeld-e II*, Tehran: Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, 1384/2005

სეიფოლა მოდაბერი ჩაპარბორჯი, კორნელი კეკელიძის სახელობის ინსტიტუტში დაცული {სპარსული} ხელნაწერების დეტალური კატალოგი, ტომი 2. დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი, 1384/2005

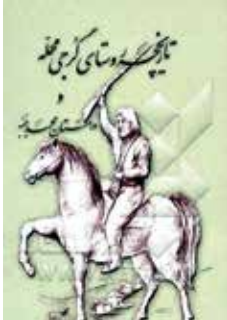
ეს არის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ამჟამად ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის) კოლექციებში დაცული სპარსული ხელნაწერების აღწერილობის პუბლიკაცია სპარსულ ენაზე. წიგნი წარმოადგენს კატალოგის **მეორე ტომს**, რომელიც ირანელი მეცნიერის დოქტორ სეიფოლა მოდაბერ ჩარბორჯის მიერ შესრულებულია ქართველ მეცნიერებთან (მაია მამაცაშვილი, თამარ აბულაძე და სხვ.) ნაყოფიერი თანამშრომლობითა და კონსულტაციებით.

48. Seifollah Modaber Charborji, *Fehrest-e tafsili-ye nosakh-e khatti-ye Anstitu-ye Kekelidze-ye Teflis, jeld-e III*, Tehran: Markaz-e Asnad va Tarikh-e Diplomasi, 1387/2008

სეიფოლა მოდაბერი ჩაპარბორჯი, კორნელი კეკელიძის სახელობის ინსტიტუტში დაცული {სპარსული} ხელნაწერების დეტალური კატალოგი, ტომი 3. დოკუმენტებისა და დიპლომატიის ისტორიის ცენტრი, 1387/2008

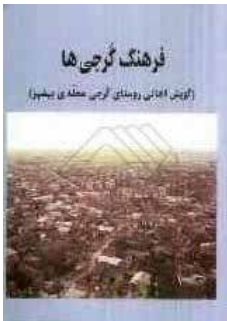
ეს არის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის (ამჟამად ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის) კოლექციებში დაცული სპარსული ხელნაწერების აღწერილობის პუბლიკაცია სპარსულ ენაზე. წიგნი წარმოადგენს კატალოგის **მესამე ტომს**, რომელიც ირანელი მეცნიერის დოქტორ სეიფოლა მოდაბერ ჩარბორჯის მიერ შესრულებულია ქართველ მეცნიერებთან (მაია მამაცაშვილი, თამარ აბულაძე და სხვ.) ნაყოფიერი თანამშრომლობითა და კონსულტაციებით.

50. 'Ali Akbar Ojake, *Tarikhche-e rusta-ye Gorji Mahalle va dastan-e Mohammad Jabbe*, Sari, 1382/2003

ალიაქბარ ოჯაქე, სოფელ გორჯი-მაჰალეს ისტორია და მოჰამად ჯაბეს ამბავი, სარი: „მეჰრ-ე საჯადე“, 1382/2003

წიგნში წარმოდგენილია ირანის მაზანდარანის პროვინციაში, ქ. ბეჰშაჰრის ახლოს, ქართველებით დასახლებული დაბა გორჯი-მაჰალეს მოკლე ისტორია, მოტანილია და განხილულია გადმოცემა და ლექსი XX საუკუნის დამდეგს რუსი ინტერვენტების და ადგილობრივი მჩაგვრელი ხანების წინააღმდეგ თავგანწირულად მებრძოლი სახალხო გმირის, ქართული წარმომავლობის მოჰამად ჯაბეს თავგადასავლის შესახებ. ეს ნაშრომი ძირითადად ეფუძნება ზემოთხსენებული აბდო-ლალი ჰეიდარი-გორჯის წიგნს „ირანის ქართველების ისტორია“, რომელიც მიზეზთა გამო უფრო გვიან გამოიცა.

51. 'Ali Akbar Ojake, *Farhang-e Gorjiha (guyesh-e ahali-ye rusta-ye Gorji Mahalle-ye Behshahr)*, Sari: Ide Ayam, 1391/2012

ალიაქბარ ოჯაქე, ქართველების ლექსიკონი (ბეჰშაჰრის გორჯი-მაჰალეს მაცხოვრებელთა კილო), სარი: გამომცემლობა „იდე აიამ“, 1391/2012

წიგნი ეხება ირანის მაზანდარანის პროვინციაში, სახელდობრ გორჯი-მაჰალეში (ქ. ბეჰშაჰრის ახლოს) მცხოვრები ქართული წარმომავლობის მოსახლეობის ეთნიკურ ფესვებს, მათ ყოფა-ცხოვრების თავისებურებებს და ენის ადგილობრივ დიალექტზე მათი მეტყველების სხვადასხვა კონკრეტულ საკითხებს.

52. *Iran va jomhuriha-ye Qafqaz-e jonubi*, ed. Vali Kuzegar Kaleji, Tehran: Nashr-e IRAS, 1396/2017

ირანი და სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკები.
გამომცემელი ვალი ქუზეგარ ქალეჯი, თეირანი:
გამომცემლობა „ირას“, 1396/2017

სტატიების კრებული, რომელიც ეხება თანამედროვე ეტაპზე სამხრეთ კავკასიის დამოუკიდებელ სახელმწიფოებთან (საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი) ირანის ისლამური რესპუბლიკის ურთიერთობის პოლიტიკურ, გეოპოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და დიპლომატიურ ასპექტებს.

53. *Faegh Towhidi, Ebrahim Heidari, Gozaresh-e ma'muriyat be Gorjestan tabestan-e 1378-e hejri-ye shamsi*, Tehran: Pezhuheshgah-e Miras-e Farhangi va Gardeshgari, 1396/2017

ფაეყ თოუჰიდი, ებრაჰიმ ჰეიდარი, მზის ჰიჯრი 1378 წლის ზაფხულში (1999) საქართველოში მივლინების ანგარიში, თეირანი: კულტურული მემკვიდრეობისა და ტურიზმის კვლევითი ცენტრი, 1396/2017

წიგნში გამოქვეყნებულია ორი ირანელი სპეციალისტის (ხელოვნებათმცოდნისა და რესტავრატორის)

1999 წლის ზაფხულში საქართველოში მივლინების ანგარიში. ნაშრომში მოკლედ არის მიმოხილული საქართველოს მუზეუმებში დაცული ირანული ხელოვნების ნიმუშები, ასევე მეცხრამეტე საუკუნის რამდენიმე ირანული არქიტექტურული ნაგებობა თბილისსა და ბორჯომში. ნაშრომს ერთვის ირანის კულტურული მემკვიდრეობის სააგენტოს მიერ გამოგზავნილი ამ ორი სპეციალისტის საპროექტო წინადადებები ცალკეული ძეგლების (განსაკუთრებით ბორჯომში მდებარე „ფირუზას“ სახელით ცნობილი ნაგებობის) რესტავრაციის შესახებ.

54. *Mirza Mohammad Taghi Tabib Kashani, Mosaferat-e Teflis, be kushesh-e Giorgi Sanikidze va Seyed Hosseyn Razavi Borqe'i, Qom: Ketabkhane-ye bozorg-e hazrat-e Ayatollah ol-'ozma' Mar'ashi*, 1389/2010

მირზა მოჰამად თაყი თაბიბ ქაშანი, მოგზაურობა თბილისში, გიორგი სანიკიძისა და სეიედ ჰოსეინ რაზავი ბორყეის რედაქციით, ყუმი: დიდი აიათოლა მარაშის ბიბლიოთეკა, 1389/2010

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ირანელი მეცნიერის ეს ნაშრომი ავტორისეული ხელნაწერის სახით ინახება ქ.ყუმში, დიდი აიათოლა მარაშის ბიბლიოთეკაში. ევროპაში ნა-

სერ ედ-დინ შაჰის პირველი მოგზაურობის წინ შაჰის მოგზაურობის მარშრუტზე – თეირანიდან თბილისამდე და შემდგომ ვლადიკავკაზიდან პეტროვსკამდე (დღევანდელი მახაჩყალა) 1871 წელს წინასწარ გაიარა მაღალი რანგის დელეგაციამ, რომელიც ამავდროულად უნდა ხლებოდა იმ დროისათვის კავკასიაში და კერძოდ თბილისში მყოფ რუსეთის იმპერატორს ალექსანდრე მეორეს. დელეგაციაში იყო ამ ნაშრომის ავტორიც, როგორც ირანის სამეფო კარის ექიმი, რათა სამედიცინო კუთხით შეესწავლა მოგზაურობის პირობები და შესაძლო საფრთხეები.

55. Mirza Taqi Khan Ansari Kashani, *Safarname-ye Teflis. be kushesh-e Faramorz Mo'tamed Dezfuli*, Tehran: Nashr-e Tarikh-e Iran, 1393/2014

მირზა თაყი ხან ანსარი ქაშანი, თბილისის მოგზაურობა, ფარამორზ მოთამედ დეზფულის რედაქციით, თეირანი: გამომცემლობა „თარიხ-ე ირან“, 1393/2014

ეს ნაშრომი არის ზემო ანოტაციაში მოხსენიებული ავტორის იმავე მოგზაურობის წიგნი, ოდნავ განსხვავებული დასახელებით, რომელიც გამოიცა ირანის მეჯლისის ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერის მიხედვით.

57. Hirotake Maeda, *Chahar dudman-e Gorji dar 'asr-e Safavi*, Tehran: Entesharat-e Tamsal, 1396/2017

ჰიროტაკე მაედა, სეფიანთა ეპოქის ოთხი ქართული საგვარეულო, თეირანი: გამომცემლობა „თემსალ“, 1396/2017

წიგნი წარმოადგენს იაპონელი ქართველოლოგის და ირანისტის პროფ. ჰიროტაკე მაედას ცნობილი ნაშრომის სპარსული თარგმანის პუბლიკაციას. ნაშრომი ეხება XVI-XVII საუკუნეების მიჯნაზე სეფიანთა ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე აღზევებული ქართული წარმომავლობის ღულამებს, სახელდობრ კი ქართველი ღულამების ოთხი საგვარეულოს ეთნოსოციალური წარმომავლობის და მოღვაწეობის საკითხებს. პირველად ეს ნაშრომი გამოქვეყნდა 2003 წელს ვრცელი სტატიის სახით ინგლისურ ენაზე (H. Maeda, 'On the Ethno-Social Background of Four ghulam Families from Georgia in Safavid Iran', *Studia Iranica*, Vol. 32, Fasc. 2, Paris & Lyon, 2003, pp. 243-278), ხოლო 2008 წელს ცალკე წიგნად დაიბეჭდა მისი ქართული თარგმანი (იხ.: ჰ. მაედა, *ქართველები სეფიანთა ირანში. ღულამთა ოთხი ოჯახის ეთნოსოციალური წარმომავლობა*, თბილისი: გამომც. არტანუჯი, 2008; მეორე გამოცემა გამოვიდა 2011 წელს). ირანში გამოცემული წიგნის სპარსული თარგმანი შესრულებულია მოსტაფა ნამდარი მონფარედის მიერ.

58. D.M. Lang, *Gorjiha*, Tehran: Tahuri, 1390/2011

დ.მ.ლენგი, ქართველები, თეირანი, გამომცემლობა „თაჰური“, 1390/2011

ეს წიგნი წარმოადგენს გამოჩენილი ინგლისელი ქართველოლოგის პროფ. დევიდ ლენგის (1924-1991) 1966 წელს გამოცემული მონოგრაფიის „ქართველები“ (D. M. Lang, *The Georgians*, Praeger, 1966) სპარსული თარგმანის პუბლიკაციას (სპარსული თარგმანი შესრულებულია დ-რ როყიე ბეჰზადის მიერ)

59. Marjory Wardrop, *Afsaneha-ye mardomi-ye Gorjestan*, Tehran: Kherad Sorkh, 1400/2021

მარჯორი უორდროპი, ქართული ხალხური ზღაპრები, თეირანი: გამომცემლობა „ხერად-ე სორხ“, 1400/2021

წიგნი წარმოადგენს ქართული ხალხური ზღაპრების მარჯორი უორდროპისეული (1869-1909) ინგლისური თარგმანის (პირველად გამოქვეყნდა 1894 წ.) სპარსულ თარგმანს.

60. Ali Afzali, 'Alireza Tanhayi, Samad Ref'atnezhad, *Qafqaz-e Jonubi va amniyat-e nezami-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran*. Tehran: Daneshkade-ye 'Olum va Fonun-e Farabi, 1394/2015

ალი აფზალი, ალირეზა თანჰაი, სამად რეფათნეჰადი. სამხრეთი კავკასია და ირანის ისლამური რესპუბლიკის სამხედრო უსაფრთხოება. თეირანი: ფარაბის მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების ინსტიტუტის გამომცემლობა, 1394/2015.

წიგნში განხილულია სამხრეთ კავკასიის რეგიონში მიმდინარე პროცესები ირანის ისლამური რესპუბლიკის სამხედრო უსაფრთხოების კონტექსტში.

61. Parsadust, Manuchehr, Shah 'Abbas-e Arval – padeshahi ba darshayi ke bayad faragereft, Vol, III, Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar, 1397/2018.

ფარსადუსთ, მანუჩერ, შაჰ 'აბას პირველი
– ფადიშაჰი, რომლის გაკვეთილებიც უნდა
შევისწავლოთ, ტომი 3, თეირანი: ბეჭდვის სააქციო
კომპანია, 1397/2018.

შაჰ 'აბას I-ის (1597-1629) ცხოვრებისა და
მოღვაწეობის შესახებ ახალი სამტომიანი
მონოგრაფიის მესამე ტომი (პირველი ორი ტომი
გამოქვეყნდა 2009 და 2014 წლებში). წიგნში ერთი
თავი (თავი I, გვ. 17-79) მთლიანად ეთმობა შაჰ 'აბას I-ის დროს
სეფიანთა ირანის ურთიერთობას საქართველოსთან და
შაჰ 'აბასის ლაშქრობებს ქართლსა და კახეთში

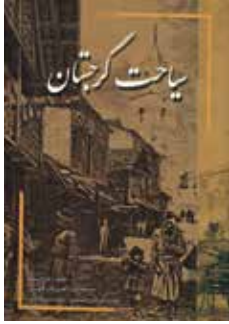

62. Hosseyin Zarini, Risheha-ye tarikh-ye jodai-ye Qafqaz az Iran, Tehran: Pejhuheskade-ye tarikh-e eslam, 1395/2016.

ჰოსეინ ზარინი, ირანისგან კავკასიის გამოყოფის
ისტორიული საფუძვლები, თეირანი: ისლამის
ისტორიის კვლევითი ინსტიტუტი, 1395/2016

წიგნის პირველ ორ თავში განხილულია კავკასიის
ისტორიული, პოლიტიკური, სოციალურ-კულტურუ-
ლი და ეკონომიკური გეოგრაფიის საკითხები და ყუ-
რადლება ეთმობა ისტორიულ ჭრილში ირანის ურთი-
ერთობებს კავკასიასთან. მესამე და მეოთხე თავებში

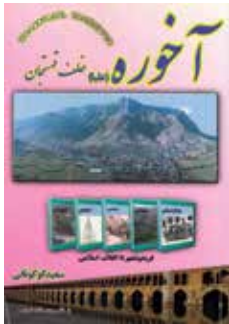
აღწერილია იმ ფაქტორების ფორმირება, რამაც საფუძველი ჩაუყარა ირა-
ნის პოზიციების შესუსტებას კავკასიაში (ირანის შიდაპოლიტიკური ვითა-
რება, სიტუაცია რეგიონში და გარე ძალების ჩარევა) და დასრულდა მისი
განდევნით იმ ტერიტორიებიდან, რომლებიც საუკუნეების მანძილზე იმყო-
ფებოდნენ ირანის სხვადასხვა დინასტიების გავლენის ქვეშ.

63. Carla Serena, *Siyahat-e Gorjestan*, motarjem: Mirza 'isa khan Garussi. Moghadame, havashi va tashih: Mohammad Hosseyn Danaii, Tehran: Katuzi, 1382/2003

კარლა სერენა, მოგზაურობა საქართველოში, მთარგმნელი: მირზა ისახან გარუსი. მოჰამად ჰოსეინ დანაის წინასიტყვაობით, კომენტარებითა და რედაქციით. თეირანი: გამომცემლობა „ქათუზი“, 1382/2003

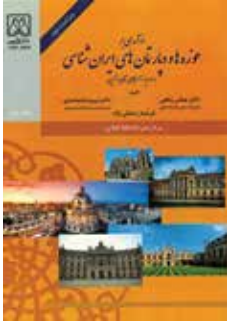
ბელგიაში 1820 წელს დაბადებულმა კარლა სერენამ 1870-იან წლებში იმოგზაურა რამდენიმე ქვეყანაში და ორი წელი დაჰყო კავკასიაში, მათ შორის საქართველოს რამდენიმე რეგიონში. 1881 წელს იგი ხელმეორედ სტუმრობდა საქართველოს. მისი საქართველოში მოგზაურობის ჩვენთვის სპარსული თარგმანის გამოცემა საყურადღებოა იმიტომ, რომ რედაქტორმა მოჰამად ჰოსეინ დანაიმ მას დაურთო ვრცელი წინასიტყვაობა, ინფორმაცია საქართველოს ისტორიასა და დღევანდებლობაზე და საქართველოს შესახებ ავტორიტეტული ისტორიული წყაროების მიმოხილვა (სულ – 58 გვერდი), რაც გაუიოლებს სპარსულენოვან მკითხველს, უკეთ გაერკვეს კ.სერენას მოგზაურობის დეტალებსა და რეაქციებში.

64. Sa'id Gugunani, *Akhoreh (olia) - khalaf-e Qahestean*, Fereidunshahr, 1393/2014.

საიდ გუგუნანი, ზემო ახორე – ყაჰესთეჟანის მემკვიდრე, ფერეიდუნშაჰრი: ავტორის გამოცემა, 1393/2014

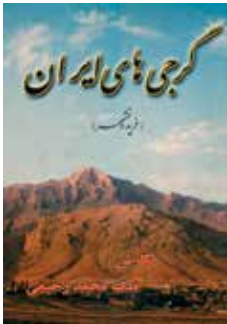
ფერეიდნელი ქართველი საიდ გუგუნანის წიგნი ეხება ფერეიდუნშაჰრის ისტორიულ, გეოგრაფიულ, საზოგადოებრივ, ეკონომიკურ და კულტურულ წარსულს ისლამური რევოლუციის მოხდენამდე. ეს 500-გვერდიანი ნაშრომი შეიცავს მრავალ საინტერესო მასალას ფერეიდნელი ქართველების ყოფა-ცხოვრების, ადათ-წესებისა და ხალხური ზეპირსიტყვიერების შესახებ. წიგნს დართული აქვს ზოგიერთი ფერეიდნული საგვარეულოს გენეალოგიური ხე, ისტორიული საბუთები და ისლამურ რევოლუციამდელი ფოტოები.

65. Abbas Panahi, Maryam Shahmohammadi, Fereshteh Rahmaninejhad, Daramadi bar houzeha - va departamanha-ye iranshenasi dar Orupa, Amrika-ye shomali va Jhapon, Rasht: Entesharat-e Daneshgah-e Gilan, chap-e avval 1396/2018, chap-e dovvom 1400/2021

აბას ფანაჰი, მარიამ შაჰმოჰამადი, ფერეშთე რაჰმანიჟადი, ირანისტიკის ცენტრები და დეპარტამენტები ევროპაში, ჩრდილოეთ ამერიკასა და იაპონიაში (ცნობარი), რაშთი: გილანის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, პირველი გამოცემა 1396/2018, მეორე გამოცემა 1400/2021

გილანის უნივერსიტეტის თანამშრომლებმა 2018 და 2021 წლებში ორჯერ გამოსცეს ცნობარი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში მოქმედი ირანისტიკული ცენტრებისა და დეპარტამენტების შესახებ. პირველ გამოცემაში საქართველოში ირანისტიკის მდგომარეობას (უნივერსიტეტები, ინსტიტუტები, ცნობილი ქართველი ირანისტები) დათმობილი აქვს 14 გვერდი, ხოლო მეორეში – 23 გვერდი. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე გამოცემაში დაშვებულია უზუსტობანი, მკითხველს ექმნება გარკვეული წარმოდგენა ქართული ირანისტიკის შესახებ.

66. Malek Mohammad Rahimi, Gorjiha-ye Iran (Fereydunshahr), Esfahan: Yekta, 1379/2000

მალექ მოჰამად რაჰიმი, ირანის ქართველები (ფერეიდუნშაჰრი), ისპაჰანი: გამომცემლობა „იექთა“, 1379/2000

ფერეიდუნელი ქართველი მკვლევარისა და პოეტის ეს 100-გვერდიანი ბროშურა გვიყვება ფერეიდანში ქართველთა დასახლების, სხვადასხვა ისტორიული მოვლენების, ადგილობრივ მოსახლეთა ყოფა-ცხოვრების, გამოჩენილი პიროვნებებისა და ქართული ენის ფერეიდუნული კილოს თავისებურებების შესახებ.

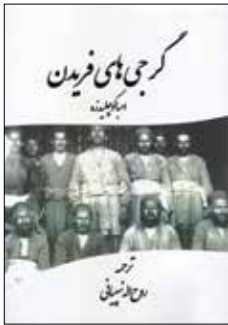

67. *Nasrin Qalani, Pesve – gozari mardomshenakhti bar gorjiyan-e Iran, Esfahan: Entesharat-e Golbon, 1389/2010.*

ნასრინ ყალანი, ფესვი – ირანის ქართველების ეთნოგრაფიის მიმოხილვა, ისპაჰანი: გამომცემლობა „გოლბონ“, 1389/2010

ფერეიდნელი ქართველი ქალბატონი ნასრინ ყალანი თავის გამოკვლევაში მიმოიხილავს შემდეგ საკითხებს: ქართველების გადასახლება ირანში, ქართველების კულტურა, ყოფა-ცხოვრება, მეურნეობის წარმოება, ადათ-წესები, რწმენები, ხალხური რეწვა და

ა.შ. ნაშრომს დართული აქვს ვრცელი ბიბლიოგრაფია და დოკუმენტური და ფოტომასალა.

68. *Ambako Chelidze, Gorjiha-ye Faridan, motarjem: Ruhollah Sefiani, Esfahan: Nokhbegan-e sharif, 1399/2021*

ამბაკო ჭელიძე, ფერეიდნელი ქართველები. სპარსულად თარგმნა რუჰოლა სეფიანიმ, ისპაჰანი: გამომცემლობა „ნოხბეგან-ე შარიფ“, 1399/2021

ამბაკო ჭელიძის ეს მნიშვნელოვანი ნაშრომი მეოცე საუკუნის ოციანი წლებში ფერეიდნელი ქართველების ყოფა-ცხოვრების შესახებ თარგმნა რუჰოლა სეფიანიმ (ლადო სეფიაშვილმა), რომელიც კარგად ფლობს სალიტერატურო ქართულ ენასაც და ეწევა ნაყოფიერ

მთარგმნელობით და სამეცნიერო საქმიანობას. თარგმანს ერთვის ნიკოლოზ ნახუცრიშვილის წინასიტყვაობა ამბაკო ჭელიძის შესახებ (სპარსულ ენაზე) სათაურით „ამბაკო ჭელიძე – ქართველი ბუხპალტერი, რომელიც მწერალი და სპარსული ლიტერატურის მთარგმნელი გახდა“.

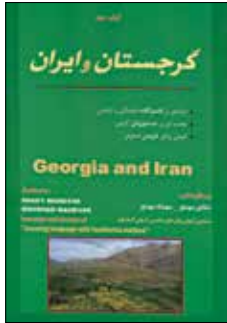

69. *Shady Mahdvar, Mahshad Mahdvar, Gorjistan-e ziba (zaban), Fuladshahr: Entesharat-e Gorji, 1400/2021*

შადი მაჰდვარი, მაჰშად მაჰდვარი, ლამაზი საქართველო (ენა), ფულადშაჰრი: გამომცემლობა „გორჯი“, 1400/2021

დედით ქართული წარმოშობის დების შადი და მაჰშად მაჰდვარების ეს ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს, ქართული ენისა და ქართულ-ირანული ურთიერთობების შესახებ სპარსულენოვანი მკითხველის ინფორმირებისათვის გამიზნულ 3-წიგნიანი სერიის

პირველ წიგნს, რომელიც შეიცავს შემდეგ თავებს: ქართული ანბანი; ქართული ანბანის შესწავლის გაცნობითი მეთოდი; სპარსულ-ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი; ქართულ-სპარსული სასაუბრო; რიცხვები და თვლა ქართულ ენაში.

70. Shady Mahdvar, Mahshad Mahdvar, *Gorjestan va Iran, Fuladshahr: Entesharat-e Gorji, 1400/2021*

შადი მაჰდვარი, მაჰშად მაჰდვარი, საქართველო და ირანი, ფულადშაჰრი: გამომცემლობა „გორჯი“, 1400/2021

დედით ქართული წარმოშობის დების შადი და მაჰშად მაჰდვარების ეს ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს, ქართული ენისა და ქართულ-ირანული ურთიერთობების შესახებ სპარსულენოვანი მკითხველის ინფორმირებისათვის გამიზნულ 3-წიგნიანი სერიის მეორე წიგნს, რომელიც შეიცავს შემდეგ თავებს:

ქართულ-ირანული ისტორიული და კულტურული თანხვედრები; ისპაჰანის ფერეიდუნშაჰრი; ფერეიდნელი ქართველების როლი ირან-საქართველოს კულტურული და ეკონომიკური ურთიერთობების გაძლიერების საქმეში; ქართული ენის გრამატიკა; ქართული ანდაზები და ა.შ.

71. Shady Mahdvar, Mahshad Mahdvar, *Gorjestan-e emruz, Fuladshahr: Entesharat-e Gorji, 1400/2021*

შადი მაჰდვარი, მაჰშად მაჰდვარი, თანამედროვე საქართველო, ფულადშაჰრი: გამომცემლობა „გორჯი“, 1400/2021

დედით ქართული წარმოშობის დების შადი და მაჰშად მაჰდვარების ეს ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს, ქართული ენისა და ქართულ-ირანული ურთიერთობების შესახებ სპარსულენოვანი მკითხველის ინფორმირებისათვის გამიზნულ 3-წიგნიანი სერიის

მესამე წიგნს, რომელიც შეიცავს შემდეგ თავებს: აუცილებელი ინფორმაცია საქართველოს შესახებ; ტურისტული ღირსშესანიშნაობანი; ეკონომიკა და ვაჭრობა; თანამედროვე ქართველი მუსიკალური ხელოვნების წარმომადგენლები; მოკლე ინფორმაცია კულტურის, ლიტერატურის, ისტორიისა და გამოჩენილ პიროვნებათა შესახებ.

73. *Aliakbar Kāzemi-Gorji, Azgilhā-ye vahši (Mohammad-e Jabbe – mobārez-e xastegināpazir). Qom: Mo'asesse-ye Bustān-e ketāb. 1392/2013*

ალიაქბარ ქაზემი-გორჯი, ველური ზღმარტლი (მოჰამად ჯაბე – დაულალავი მებრძოლი), ყუმი: გამომცემლობა „ბუსთან-ე ქეტაბ“, 1392/2013

მაზანდარანელი ქართველი ავტორის ეს რომანი ეხება მაზანდარანის პროვინციის ქართული დასახლების გორჯი-მაჰალეს გმირ ახალგაზრდას – მოჰამად ჯაბეს, რომელიც 1910-იან წლებში თავდაუზოგავად იბრძვის როგორც ადგილობრივი მმართველების ჩაგვრის, ასევე რუსეთის იმპერიის საოკუპაციო ნაწილების წინააღმდეგ. რომანი აგებულია იმ ისტორიულ ფაქტებზე, რომლებიც შესულია ასევე მაზანდარანელი ქართველი აბდო-ლალი ჰეიდარი გორჯის გამოცვლევაში „ირანის ქართველების ისტორია“.

74. *Dastanha-ye Gorji, Gerdavarandeh: Archil Khantadze; Tarjomeh: Zahra Pazokizadeh, Mandana Tisheyar. Rasht: Farhang-e Ilia, 1400/2021*

ქართული მოთხრობები, შეადგინა არჩილ ხანთაძემ. მთარგმნელები: ზაჰრა ფაზოქიზადე, მანდანა თიშეიარი, რაშთი: გამომცემლობა „ფარჰანგ-ე ილია“, 1400/2021

ინგლისურ ენაზე გამოცემული ახალი და უახლესი ქართული მოთხრობების კრებულის სპარსულად თარგმნა და გამოცემა აღსანიშნავია იმით, რომ მთარგმნელებმა წიგნს დაურთეს რამდენიმე გვერდიანი წინასიტყვაობა და საკუთარი ძალებით მოძიებული მოკლე ინფორმაცია კრებულში შესული მწერლების შესახებ (ილია ჭავჭავაძე, ეკატერინე გაბაშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილი, ანა ხახუტაშვილი, გიორგი ლეონიძე, გურამ რჩეულიშვილი, გურამ გეგეშიძე, ნოდარ ღუმბაძე).

ხუზისტანის ქართველობა – ისტორია და დღევანდელობა

(ამინ ყეზელბაშანის ახალი გამოკვლევების მიმოხილვა)

ირანში მცხოვრები ქართველების საკითხი მუდამ იყო ქართული საზოგადოებისა და სამეცნიერო წრეების ყურადღების საგანი, რომელიც მეტწილად ფერეიდნელი ქართველებისაკენ იყო მიმართული. მეცხრამეტე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან ქართულ პრესაში ჩნდება პირველი პუბლიკაციები ამ თემაზე. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ კი, საქმეში ერთვება სახელმწიფო მანქანაც, რომელიც საკუთარი პოლიტიკური, იდეოლოგიური თუ პროპაგანდისტული მიზნებისათვის პერიოდულად ახდენს საკითხის აქტუალიზაციას. ამაზე მეტყველებს საქართველოს არქივებში დაცული დოკუმენტური მასალა.¹

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, ყველა ხელისუფლების პირობებში, ირანის ქართველობის საკითხს ჩამოსცილდა იდეოლოგიური დატვირთვა, მაგრამ სხვადასხვა დოზით შეუნარჩუნდა პოლიტიკური და პროპაგანდისტული მხარე, რასაც დაემატა ეროვნულ-პატრიოტული მუხტი, რომელსაც მეტ-ნაკლები ინტენსიობით აღვივებენ როგორც ხელისუფლება, ასევე გარკვეული საზოგადოებრივი ინსტიტუტები და დამოუკიდებლად მოქმედი აქტივისტები.

განვლილი 30 წლის მანძილზე ამ სფეროში ერთ-ერთ დადებით მომენტად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ საინფორმაციო-საკომუნიკაციო საშუალებების პროგრესის წყალობით, სოციალური ქსელების მეშვეობით და აგრეთვე, ირანსა და საქართველოში შესაბამისი სამეცნიერო წრეების მეცადინეობით, ჩვენი საზოგადოება უფრო ვრცელ და ახალ ინფორმაციას იღებს ირანში მცხოვრები ქართველების ისტორიისა და დღევანდელი ყოფის შესახებ. გაფართოვდა განახილველ საკითხთა გეოგრაფიაც. საქართველოში ფერეიდნელი ქართველების ენის, ისტორიისა და ეთნოგრაფიის შესწავლის ასოცდახუთწლოვან გამოცდილებას² უკანასკნელ წლებში

1 ლია ბაკურაძე და სხვები, ფერეიდნული ქრონიკები (პრესისა და არქივის მასალები ირანში მცხოვრები ქართველების შესახებ) (თბილისი: მერიდიანი, 2020).

2 იგულისხმება ლადო აღნიაშვილის მოგზაურობა ფერეიდანში 1894 წელს და მისი წიგნი „სპარსეთი და იქაური ქართველები“ (ტფილისი, 1896).

შეემატა გამოკვლევები ირანის სხვა პროვინციებში მცხოვრები ქართველების შესახებ.³

ასევე, უნდა აღინიშნოს, რომ თავად ირანელი ქართველებიც იჩენენ ინიციატივას საკუთარი ისტორიისა და ყოფის შესწავლის მიმართ. 1979 წელს ირანში გამოვიდა ფერეიდნელი ქართველი მკვლევრის მოჰამად სეფიანის წიგნი “ქართველი ირანელები”⁴, რასაც შემდგომ წლებში მოჰყვა ქართული წარმოშობის სხვადასხვა ავტორის მრავალი ახალი ნაშრომი და სტატია სპარსულ ენაზე, რომელთა უმეტესობასაც ქართული სამეცნიერო საზოგადოება, ერთეული გამონაკლისების გარდა, არ იცნობს.⁵

ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამჟამად თეირანში დაფუძნებული ქართული წარმოშობის დამოუკიდებელი მკვლევრის ამინ ყეზელბაშანის მოღვაწეობა, რომელმაც უკნასკნელი 5 წლის მანძილზე გამოსცა 6 წიგნი, დაკავშირებული ირანის ისტორიულ პროვინცია ხუზისტანში ქართული საგვარეულოების ისტორიისა და იქაური ქართველების სადღეისო ყოფა-ცხოვრების შესახებ:

1. „ნასაბ-ნამე – ხუზისტანის ქართველთა ერთი მოდგმის საგვარეულო ხე“. თეირანი: გამომცემლობა „არმაყან-ე თარიხ“, 2016 (436 გვ.);⁶
2. „ბირთვისიდან ბანდებალამდე: ირანში ქართველი ბარათაშვილების საგვარეულოს ხუთასწლიანი ისტორია“. თეირანი: გამომცემლობა „არმაყან-ე თარიხ“, 2018 (311 გვ.).⁷
3. „ბარათაშვილების საგვარეულო ირანში: ქართული წარმოშობის ბარათაშვილების საგვარეულოს ექვსასწლიანი ისტორია და გენეალოგია საქართველოსა და ირანში მეთხუთმეტე საუკუნიდან თანამედროვე პერიოდამდე“. თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე ფარჰიტეგან“, 2020. (606 გვ.).⁸

3 პაატა ჯაფარიძე და სხვები, მაზანდარანის ქართული წარმოშობის მოსახლეობის მეტყველება, ყოფა-ცხოვრება და კულტურა (ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2017); ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, ქართულენადაკარგული დასახლებები ირანში (მასალები და გამოკვლევა) (თბილისი: მერიდიანი, 2020). ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, მარინა ბერიძე, ლია ბაკურაძე, ირანის ქართველობა ისტორიულ სამშობლოსთან რეინტეგრაციის გზაზე (თბილისი: აკადემიური წიგნი, 2020).

4 Mohammad Sepiāni, Irāniān-e gorji. Esfahān: Enteshārāt-e Āraš, 1358 (1979).

5 დაინტერესებულმა მკითხველმა ამ ნაშრომების მეტ-ნაკლებად სრული ჩამონათვალი შეიძლება ნახოს: ნახუცრიშვილი, ბერიძე, ბაკურაძე, ირანის ქართველობა, 33-36; ნახუცრიშვილი, ქართულენადაკარგული, 147-150.

6 Amin Ghezelbāšān, Nasabnāme-ye selsele-ye goruhi az Gorji-tabārān-e Xuzestān va barxi aqvām-e vābaste. Tehrān: Armaqān-e Tārix. 1395 (2016)

7 Amin Ghezelbāšān, Az Birtvisi tā Bandebāl. Pānsad sāl tārix-e xāndān-e gorjibtār-e Bārātāšvili dar Irān (937 hejri-e qamari tā doure-ye mo’āser). Tehrān: Armaqān-e Tārix, 1397 (2018)

8 Amin Ghezelbāšān, Xāndān-e Bārātāšvili dar Irān. Šešsad sāl tārix va nasabšenāsi-e xāndān-e gorjibtār-e Bārātāšvili dar Gorjestān va Irān (az qarn-e pānzdahom-e milādi tā asr-e mo’āser). Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).

4. „სტატიები ხუზისტანელი ქართველების შესახებ“ (ტომი 1). (სტატიების კრებული ხუზისტანის ქართველების, დეზფულის ლოკალური ისტორიის, სეფიანთა ეპოქასა და სხვა დაკავშირებული თემების შესახებ); თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე ფარჰინთეგან“, 2020 (368გვ.).⁹
5. „დავიწყებული საგვარეულოები“, (ტომი.1 – სეფიანთა პერიოდის ირანი); თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე ფარჰინთეგან“, 2020 (205გვ.).¹⁰
6. „დავიწყებული საგვარეულოები“, (ტომი.2 – ყაჯართა პერიოდის ირანი); თეირანი: გამომცემლობა „მირას-ე ფარჰინთეგან“, 2020 (220გვ.).¹¹

ამ ნაშრომების დახასიათებამდე წარმოვადგენ ავტორის მოკლე ბიოგრაფიას:

ამინ ყეზელბაშანი დაბადებულია 1971 წლის 23 დეკემბერს ირანის ხუზისტანის პროვინციის ქალაქ აჰვაზში, სადაც გაატარა ბავშვობა და ახალგაზრდობა.

ამჟამად ცხოვრობს და მუშაობს თეირანში. არის ინფორმაციული ტექნოლოგიების (IT) უმაღლესი კვალიფიკაციის სპეციალისტი და აქვს ამ სფეროში პრაქტიკული და პედაგოგიური მოღვაწეობის 25-წლიანი გამოცდილება. დაწერილი აქვს ექსელის პროგრამის შესასწავლი 12 ბროშურა. მიწვეული იყო მრავალ მნიშვნელოვან სახელმწიფო დაწესებულებასა და კერძო კომპანიაში, როგორცაა ვაჭრობის სამინისტროს სასწავლო ცენტრი, ირანის რადიოტელევიზიის ორგანიზაცია, ირანის სტატისტიკის ცენტრი, სასაქონლო ბირჟა, დამავანდის მინერალური წყალი, ფარს-იზოტოპი და ა.შ.

იგი ახალგაზრდობიდანვე დაინტერესდა ხუზისტანის ქართველების ისტორიით და 17 წლის ასაკიდან შეუდგა ხუზისტანელი ბარათაშვილების საგვარეულოს გენეალოგიის კვლევას, რომლის შთამომავლადაც მიიჩნევენ თავს თვითონ და მისი დიდი სანათესაო. ამინ ყეზელბაშანს საკუთარი გენეალოგიური ხე ასე აქვს წარმოდგენილი:

9 Amin Ghezelbāshān, *Goftārha-i dar bāb-e gorjiyān-e Irān* (majmu'e-ye maqallāti dar bāreye tārix-e gorjihā-ye Xuzestān, tārix-e mahalli-e Dezful, safaviyān va mouzu'āt-e vābaste. Jelde 1. Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).

10 Amin Ghezelbāshān, *Dudemānhā-ye farāmuš-šode*. Jelde 1 (Irān-e 'asr-e Safavi). Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).

11 Amin Ghezelbāshān, *Dudemānhā-ye farāmuš-šode*. Jelde 1 (Irān-e 'asr-e Qājār). Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).

ვახუშტი ხანი → ქალბალი ხანი → მანუჩერალი ხანი →
თაჰმასებ ხანი → ნადერყოლი ბეგი → მოჰამად ჰასან ბეგი
→ მოჰამადი → ჰოსეინი → აბდოლქარიმი → ირაჯ ყეზელბაშანი
→ ამინ ყეზელბაშანი.¹²

ამჟამად საქართველოში მცხოვრები ფერეიდნელი ქართველის, ისტორიკოს საიდ მულანიის ხელშეწყობით, იგი 2014 წელს პირველად ჩამოვიდა საქართველოში და მიიღო მონაწილეობა წმინდა ანდრეას ქართულ უნივერსიტეტში გამართულ კონფერენციაში, რომელიც მიეძღვნა ირანში ქართველების გადასახლების 400 წლისთავს. საქართველოში მეორე ვიზიტი განახორციელა 2016 წელს და მოხსენებით გამოვიდა კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტში გამართულ კონფერენციაზე.

ა. ყეზელბაშანის პირველი ნაშრომის გამოსვლის შემდეგ ფერეიდნელმა ქართველებმა საიდ მულანიმ და ჰამიდრეზა ასლანიმ 2016 წელს მოაწყვეს ექსპედიცია ხუზისტანში იქაური ქართველების გაცნობის მიზნით.

2019 წელს ხუზისტანელმა ქართველებმა ქ.დეზფულში ჩაატარეს სამეცნიერო სხდომა, რომელშიც მონაწილეობდა ცნობილი იაპონელი მკვლევარი, ირანისტი და ქართველოლოგი ჰიროტაკე მადეა. ირანის ისლამური რესპუბლიკის მთავარმა საინფორმაციო სააგენტო „ირნა“-მ ამის თაობაზე გამოაქვეყნა ინფორმაცია სათაურით „დეზფულში ჩატარდა ქართველების ისტორიის შემსწავლელი კონფერენცია“.¹³

ბოლო წლებია, რაც ამინ ყეზელბაშანი წარმატებულად თანამშრომლობს ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ.წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტთან.

2019 წლის 31 იანვარს ქ.თეირანში ირანის ერთ-ერთმა ყველაზე პრესტიჟულმა სამეცნიერო-კულტურულმა ჟურნალმა „ბოხარა“ ჩაატარა თავისი ე.წ. „დილის ხუთშაბათობის“ 141-ე სხდომა, მიძღვნილი ქართულ-ირანული ისტორიული და კულტურული ურთიერთობებისადმი, სადაც მთავარი მომხსენებლები იყვნენ პროფ. გ. სანიკიძე და დოქტ. ნ. ნახუცრიშვილი.¹⁴ ქართველი მეცნიერების ინიციატივით, ამ სხდომის ორგანიზატორებმა ტრიბუნა დაუთმეს ამინ ყეზელბაშანსაც, რომელმაც დამსწრე საზოგადოებას გააცნო ხუზისტანელი ქართველების ისტორიის შესახებ საკუთარი კვლევების შედეგები.

2020 წლის დეკემბერში აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის წლიურ კონფერენციაზე, რომელიც ონლაინ-რეჟიმში გაიმართა, მან წარმოადგინა მოხსენება „ქართული წარმოშობის სამი საგვარეულო ხუზისტანში“.

12 Ghezelbāshān, Xāndān-e Bārātāšvili, 367.

13 Hamāyeš-e barresi-e tārix-e gorjihā dar Dezful bargozār šod. Accessed 25.11.2021 www.irna.ir/news/83238510/.

14 Didār va goftogu bā Giorgi Sānikidze va Nikoloz Nāxutsrīshvili. Accessed 25.11.2021 <https://bukharamag.com/1397.11.24444.html>.

2021 წლის 13 აგვისტოს ასევე ონლაინ-რეჟიმში აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა ჩაატარა ვებინარი „ხუზისტანის ქართველების ისტორია“ (ხუზისტანში ვახუშტი-ხან ბარათაშვილის დამკვიდრების 400 წლისთავთან დაკავშირებით),¹⁵ რომელზეც მოხსენებებით გამოვიდნენ პროფ. გ. სანიკიძე, პროფ. ჰ. მადეა, ა. ყეზელბაშანი, ს. მულიანი და დოქტ. ნ. ნახუცრიშვილი. ამინ ყეზელბაშანმა ამ ღონისძიებაზე წაიკითხა მოხსენება „ვახუშტი-ხანი და მისი ოჯახობა სპარსულ წყაროებში“.

ზემოხსენებულ 6 ნაშრომში ამინ ყეზელბაშანი წარმოადგენს ქართული წარმომავლობის სახელმწიფო მოხელეთა და სარდალთა და მათი შთამომავლების მოღვაწეობას, დაწყებული სეფიანთა ეპოქიდან დღევანდლობამდე. კვლევისას ავტორი იყენებს მრავალ სპარსულ ისტორიულ და ლიტერატურულ წყაროს, ირანში ამ თემაზე შექმნილ სამეცნიერო ლიტერატურას, არქივებსა და ოჯახებში დაცულ დოკუმენტებსა და ფოტომასალას, უხუცესებისაგან ჩაწერილ ზეპირ გადმოცემებს, ინტერვიუებს და ა.შ.

ამინ ყეზელბაშანი არ ფლობს ქართულ ენას. ქართული ისტორიული წყაროებისა და გამოკვლევების გაცნობაში იგი უმადლის საიდ მულიანის. ა. ყეზელბაშანისათვის, ისევე, როგორც მთლიანად ირანის სამეცნიერო წრეებისათვის, ფრიად მნიშვნელოვანი იყო სეფიანთა კარზე ოთხი ქართული საგვარეულოს შესახებ იაპონელი მეცნიერის ჰიროტაკე მადეას მიერ დაწერილი ვრცელი ინგლისურენოვანი სტატიის¹⁶ სპარსულად თარგმნა და ცალკე წიგნად გამოცემა.¹⁷ ამ ნაშრომის მეშვეობით, სპარსულენოვანი მკითხველისათვის გარკვეულწილად ხელმისაწვდომი გახდა სეფიანთა ეპოქაში ქართულ-ირანული ურთიერთობებისა და ირანში ქართული საგვარეულოების შესახებ ქართველი ისტორიკოსებისა და ირანისტების რამდენიმე თაობის მიერ გაწეული ღრმა კვლევების შედეგები, რომელსაც იაპონელი მკვლევარი იყენებს თავის სტატიაში.¹⁸

ხაზგასასმელია, რომ ამ მრავალწლიანი შრომის განმავლობაში ამინ ყეზელბაშანს არ ჰქონდა რაიმე გრანტი. მან ჩატარებული კვლევისა და ნაშრომების გამოქვეყნების ხარჯები გაიღო თავად ან ისარგებლა საკუთარი საგვარეულოს ზოგიერთი წარმომადგენლის ფინანსური მხარდაჭერით.

ა. ყეზელბაშანის წიგნებში ძირითადი ყურადღება გამახვილებულია

15 ვებინარი ჩატარდა შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ეროვნული ცენტრის მიერ დაფინანსებული პროექტის ფარგლებში: FR 18-7653 „დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ირანის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში“

16 Hirotake Maeda, On the Ethno-Social Background of the four Gholām Families from Georgia in Safavid Iran, *Studia Iranica*, tome 32, 2003, 241-278.

17 Hirotake Maeda, *Čahār dudmān-e gorji dar asr-e safavi. Tarjome va taḥṣiye: Mostafa Nāmdaāri Monfared. Tehran: našr-e temsal, 1396 (2018)*. ათი წლით ადრე ჰ. მადეას ინგლისურენოვანი სტატია ითარგმნა ქართულად და გამოიცა ბროშურის სახით: ჰიროტაკე მადეა, ქართველები სეფიანთა ირანში. ღულამთა ოთხი ოჯახის ეთნოსოციალური წარმომავლობა (თბილისი: არტანუჯი, 2008).

18 მადეა, ქართველები, 57-61.

ირანის ერთ-ერთ უდიდეს და უმნიშვნელოვანეს პროვინციაზე – ხუზისტანზე, თუმცა ა.ყეზელბაშანის კვლევის შედეგები ბარათაშვილების ოჯახობის მაგალითზე აჩვენებენ, რომ ისინი იკავებდნენ მნიშვნელოვან ადმინისტრაციულ და სამხედრო თანამდებობებს არა მხოლოდ ხუზისტანში, არამედ სეფიანთა სახელმწიფოს სხვა პროვინციებშიც. თავისი ერთ-ერთი ნაშრომის („ბარათაშვილის საგვარეულო ირანში“) ბოლოს დართულ რუკაზე სამხრეთ კავკასიის, ირანისა და ავღანეთის არეალში ავტორს მონიშნული აქვს 17 მხარე და პროვინცია, სადაც ამა თუ იმ ფორმით ფიქსირდება ბარათაშვილების მმართველობა.¹⁹

უნდა აღინიშნოს, რომ 2020 წელს გამოსული „ბარათაშვილების საგვარეულო ირანში“ წარმოდგენს წინა წლებში გამოცემული „ნასაბ-ნამეს“ (2016) და „ბირთვისიდან ბანდებალამდე: ირანში ქართველი ბარათაშვილების საგვარეულოს ხუთასწლიანი ისტორიის“ (2018) ერთგვარ შერწყმას, რომელიც გამდიდრებულია ახალი მასალებითა და ინფორმაციებით. თავად ავტორისავე განმარტებით, მან ეს შეგნებულად გააკეთა, რათა ერთ ყდაში მოექცია ორივე წიგნში წარმოდგენილი მდიდარი მასალა ბარათაშვილების საგვარეულოს გენეალოგიის, ისტორიისა და თანამედროვე ყოფის შესახებ.

სარჩევის თარგმანის მეშვეობით ქვემოთ წარმოვადგენთ იმ ფართო თემატიკას, რომელიც განხილულია ამინ ყეზელბაშანის ამ ახალ ნაშრომში.²⁰

პირველ რიგში, საყურადღებოა ამ წიგნის წამძღვარება: „ამ წიგნს ვუძღვნი მსოფლიოს ყველა ქართველს მშვიდობისა და მეგობრობის ნიშნად“.

სარჩევი:

მიმართვა მკითხველებისადმი

წინასიტყვაობა

ნაწილი პირველი: ძირითადი საკითხები

1. აზნაურები და თავადები
2. ბარათაშვილები
3. ორბელიანების საგვარეულო, ბარათაშვილების ერთი შტო
4. ბარათაშვილების სამფლობელოები
5. ბირთვისის ციხის დაცემა
6. „ნავა“-ს ტრადიცია²¹

7. კეთილშობილი ელიტარული ღულამები. სეფიანთა ეპოქის გამოჩენილი სტრუქტურა

ა) კეთილშობილი ელიტარული ღულამები.

19 Ghezelbāshān, Xāndān-e Bārātāšvili, 604.

20 Ghezelbāshān, Xāndān-e Bārātāšvili, 9-17.

21 სეფიანთა კარზე მმართველთა შვილების გაგზავნის წესი – ნ.ნ.

ბ) შაჰის კარზე დიდებულებისა და რჩეულების შვილების აღზრდა და სწავლება

გ) ღულამების ლაშქარი

დ) ყულარალასი ანუ ღულამების ლაშქრის სარდალი

8. ქართველ მმართველთა შვილები შაჰის ღულამების რიგებში

ნაწილი მეორე: ირანში ბარათაშვილების საგვარეულოს ისტორიის ქრონოლოგია

1. ელიზბარისა და მისი შთამომავლების როლი საქართველოში ძალაუფლების განაწილებაში

2. ასლამაზის და მისი შთამომავლების მემკვიდრეობით ხელისუფლება ირანში

ა) ბარათაშვილების პირველი ოფიციალური შემოსვლა ხუზისტანში

ბ) ვახუშტი-სოლთანის და მისი ძმების პერიოდი

გ) საგვარეულოს წინამძღოლთა გარდაცვალება

3. ვახუშტი-ხანის, მისი შთამომავლებისა და ბიძაშვილების მემკვიდრეობითი მმართველობა

4. ინფორმაცია თანამედროვე ეპოქაში ვახუშტი-ხანის შთამომავლების მდგომარეობის შესახებ

5. მეჰრალი-ხანის შთამომავლები თაჰმასბ-ბეგის შტოდან.

ნაწილი მესამე: ძალაუფლების ეტაპობრივი დაკარგვის ზოგიერთი ფაქტორი

თემის შესავალი

1. საგვარეულოს შიგნით პოლიტიკურ ფრთებად დაყოფის გამოვლინება

2. საგვარეულოს (ღირსეული) წინამძღოლის არარსებობა ისტორიის ყველაზე მწვავე პერიოდში

3. ძველი მფარველებისა და თანამებრძოლების მიერ ვახუშტი-ხანის ოჯახობისათვის ზურგის შექცევა

ა) ჩერქეზი ილდერემ-ბეგის შთამომავალთა მოპყრობა ვახუშტი-ხანის შთამომავალთა მიმართ

ბ) გორგინ-ბეგ გორჯისა და მისი შვილების მოქცევა ვახუშტი-ხანის შთამომავალთა მიმართ

გ) თემის შეჯამება

ნაწილი მეოთხე: ირანელი ბარათაშვილების საგვარეულოს პიროვნებათა კვლევა

1. ვახუშტი-ხანის წინაპრები და ძმები

ა) წინაპრები

ბ) ძმები

– ოთარ-ხანი, წოდებული, როგორც ზოლფაყარ-ხანი – ვახუშტი-ხანის უფროსი ძმა

– გორჯასპი-ბეგი, წოდებული, როგორც მანსურ-ხანი, ვახუშტი-ხანის უმცროსი ძმა

2. ვახუშტი-ხანის ძმისშვილები და სხვა ნათესავები

1. სეფიყოლი-ბეგი

2. თაჰმასბ-ბეგი

3. ბაჰრამ-ბეგი

4. დურმიშ-ბეგი

5. ბაჰრამ-სოლთანი

6. ისა-ხანი

7. ზოლფაყარ-ბეგი

8. ბახთან-ბეგი (ვახტანგი), წოდებული, როგორც მეჰრალი-ხანი

3. ვახუშტი-ხანი და მისი ჩამომავალნი

ა) ვახუშტი-ხანი

ბ) ვახუშტი-ხანის ვაჟიშვილები

1. ფათჰალი-ხანი

2. ასლამას-ბეგი, წოდებული, როგორც ასლან-ხანი

3. ქალბალი-ხანი

4. ბადადე-ხანი

5. აბას-ხან ბეგი

გ) ვახუშტი-ხანის შვილიშვილები

1. ფაზლალი-ხანი

2. მოჰამადალი-ხანი

3. აბდოლა-ხანი

4. მოჰამადრეზა-ხანი

5. ჰაჯი მოჰამად-ხანი

6. მეჰრალი-ხანი

7. ზოლფაყარ-ხანი

დ) ვახუშტი-ხანის სხვა შთამომავლები (შვილთაშვილები)

1. ბიჯან-ხანი

2. ასლამას-ბეგი, წოდებული, როგორც ხანჯანი

3. მოჰამად-ჰოსეინ-ბეგი

4. ესმაილ-ბეგი

5. ქალბალი-ბეგი

6. თაჰმასბ-ბეგი

7. აბოლფათჰ-ბეგი

8. აბუმანსურ-ბეგი

9. ალიმოჰამად-ხანი

10. მოჰამადთაყი-ხანი

11. აყა-ხანი

12. ვახუშტი-ხანის სხვა გამორკვეული შვილთაშვილები

ნაწილი მეხუთე: ირანში ვახუშტ-ხანისა და მისი შთამომავლების მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა

1. მეცნიერება, კულტურა და ხელოვნება

ა) წიგნების შექმნისა და თარგმნის მხარდაჭერა

1. თხზულება „თადბირ ოლ-ათვალ“ (ბავშვების აღზრდა)

2. თხზულება „თებ ოლ-აემე“ (სამედიცინო ტრაქტატი)

3. თხზულება „ზაჰბიე-ე ემამ-რეზა“ (რელიგიური ტრაქტატი)

4. წიგნი „შექარ-ნამე“ (ტრაქტატი ნადირობასა და თევზაობაზე)

ბ) პოეზია და ლიტერატურა

გ) კალიგრაფია

2. აღმშენებლობითი და ინფრასტრუქტურული საქმიანობა

3. სამხედრო-საბრძოლო მოღვაწეობა

4. რელიგიური მოღვაწეობა

ნაწილი მეექვსე: ხუზისტანში ბარათაშვილების მმართველობის თანამედროვე ცნობილი პიროვნებები

1. თეოლოგები, პოლიტიკური მოღვაწეები და მოსამართლეები

1. შეიხ აბდ ოლ-ლათიფ ჯამეი ამელი

2. შეიხ ჯავად ქაზემი

3. შეიხ მოჰი ად-დინ ბენ შეიხ აბდ ოლ-ლათიფი

4. მირ მოჰამად-ისა ბენ მირ სადრ ედ-დინი

5. მოლა ჰასანალი შუშთარი

6. სეიედ ნე'მათოლა ჯაზაიერი

7. ვალიყოლი-ბეგ შამლუ

8. ჰაჯი მოჰამად-შარიფ ბენ ხაჯე ყასემ ბენ ხაჯე ალი

9. ჰაჯი მოჰამადთაყი ქალანთარი

10. მირზა ხალილი მირზა შოქროლას ვაჟიშვილი

11. ყაზი მოჰამად-მა'სუმი, წოდებული როგორც ყაზი-შუშთარი

2. ხელოვნების მოღვაწეები და მეცნიერები

ა) პოეტები

1. მოლა მოჰებალი ქასები

2. მოლა ვარასთე

3. ხაჯე აბდოლმოჰამად ზაიერა

4. ელაჰი აყაიე მოშთაყი

5. მაჯდ ად-დინ ბენ მოჰამად-შაიე' ალ-ჰაშემი ალ-აბასი

ბ) კალიგრაფები

1. სეიედ რაშიდ ად-დინ დეზფული

2. მირ-ზაყერი

გ) მეცნიერები

1. მოლა ეიდი მოჰამადი
2. ახუნდ მოულანა ფეიზოლა ასარე
3. ახუნდ ხაჯე აფზალ ბენ აბდოლა სარაფი

3. სწავლულები, დიდებულები, უმაღლესი რანგის სეიდები და სხვა ცნობილი პიროვნებები (სულ 15 პიროვნება)

ნაწილი მეშვიდე: ბარათაშვილების საგვარეულო ცნობილი პიროვნებების თვალთახედვით

1. ისტორიკოსებისა და მმართველთა მიერ ვახუშტი-ხანის საგვარეულოს დახასიათება
2. ლექსები ვახუშტი-ხანის, მისი ძმებისა და შვილების შესახებ
 - ა) მოლა მოჰებალი ქასები
 - ბ) წარწერა ქალაქ დეზფულში შეიხ ესმაილ ყასრის აკლდამაზე
 - გ) წარწერა ქალაქ შუშთარის ჰოსეინის მეჩეთზე
 - დ) მოლა ვარასთე
 - ე) ვალიყოლი-ბეგ შამლუ
 - ვ) მოულანა ფეიზოლა ასარე

დასკვნები

დანართები:

- ვახუშტი-ხანის შთამომავალთა გენეალოგიური ხეები დასაწყისიდან დღემდე
- ბიოგრაფიები (მათ შორის დღევანდელი შთამომავლებისა)
- ინტერვიუები
- ირანელი ბარათაშვილების ნათესაობა საქართველოში
- რუკები, ცხრილები
- ვახუშტი-ხანის შთამომავალთა საოჯახო დოკუმენტები, ბეჭდები, ფოტოები
- გეოგრაფიული ადგილებისა და ციხე-სიმაგრეების განმარტება გამოყენებული ლიტერატურა
- პიროვნებებისა და ადგილების სახელების ინდექსი

ამინ ყეზელბაშანის კიდეც ერთი ახალი წიგნი „სტატიები ხუზისტანელი ქართველების შესახებ“ (ტომი 1) (სტატიების კრებული ხუზისტანის ქართველების, დეზფულის ლოკალური ისტორიის, სეფიანთა ეპოქისა და სხვა დაკავშირებული თემების შესახებ) ასევე იქცევა მკითხველის ყურადღებას. თუ შევადარებთ წინა ნაშრომს, გარკვეული თემები მეორდება, თუმცა ფაქტობრივი მასალა დოზირებულადაა მოწოდებული და უფრო ცოცხლად იკითხება.

წიგნი შედგენილობა ასეთია:²²

შესავალი

პირველი ნაწილი: სტატიები

1. გამოკვლევა ხუზისტანელი ქართული წარმოშობის ორი საგვარეულოს (აბინე გორჯი, ვახუშტი-ხანი და მათი შთამომავლები) პირველი თაობების სოციალური მდგომარეობის შესახებ მათი ტიტულების მიხედვით;
2. ქართული წარმოშობის ძმები ბარათაშვილები სეფიანთა სახელმწიფო სტრუქტურებში;
3. ხუზისტანის ქართველები ისტორიის სიღრმეებში;
4. გამოკვლევა ფათჰალი ბიქას წიგნის „თადბირ ოლ-ათფალის“ (ბავშვთა ალბრდა) ავტორის ვინაობის შესახებ;
5. გამოკვლევა ხუზისტანში ქართველი მმართველების, ხანებისა და დიდებულების გამოჩენისა და მათი როლის შესახებ (სეფიანთა ეპოქიდან ყაჯარებამდე);
6. მოჰამადალი ილჩი, თახალოსით „ნეჟად“ (წოდებული, როგორც „ნეჟად“);
7. სპარსულ ტექსტებში „ვახუშტი ხანის“ განსხვავებული დაწერილობების ანალიზი;
8. აყა ქუჩე-ხან ხეზრიანის ხელნაწერებს წყაროები;
9. დიდებულთა შვილების ალბრდა, როგორც სეფიანთა მმართველობის თვისობრივი განვითარების სტრატეგია;
10. ორბელიანების საგვარეულოს როლი ერთი თვალის გადავლებით;
11. დეზფულის დასავლეთ საჰრაბადრის რაიონის ხანები. შიდა-საგვარეულო ნახევარსაუკუნოვანი მკვლევარობები ყაჯართა პერიოდში;
12. დეზფულის დასავლეთ საჰრაბადრის რაიონის ხანების ეროვნული კუთვნილების შესახებ;
13. არდე-იარანის ომი (მრავალწლიანი შეიარაღებული დაპირისპირება ქართული წარმოშობის საგვარეულოს ორ უახლოეს შტოს შორის დეზფულის საჰრაბადრის რაიონში მთვარის ჰიჯრის 1256-1342 წწ.);
14. ბარათაშვილები, როგორც პროფესიონალი მმართველები;
15. ხანი და ალუნი (სახელისუფლებო ტერმინების განმარტება დეზფულის დიალექტის მიხედვით).

ნაწილი მეორე:

ინტერვიუები და მოხსენებები

1. მოხსენება თემაზე „ხუზისტანის ქართველები“;
 2. ინტერვიუ თემაზე „ქართველების დამკვიდრება ხუზისტანში არ იყო ირანში იძულებითი გადასახლების შედეგი“.
- ალსანიშნავია, რომ ამ ნაშრომის მეორე ნაწილში შეტანილი მოხსენ-

22 Ghezelbāshān, Goftārha, 5.

ნება „ხუზისტანელი ქართველები: ვახუშტი ბარათაშვილის შთამომავლები ირანის ხუზისტანის პროვინციაში“ ა.ყეზელბაშანმა წაიკითხა 2014 წელს თბილისში პირველი ვიზიტის დროს, წმინდა ანდრიას ქართულ უნივერსიტეტში.

ამონარიდები ა.ყეზელბაშანის ინტერვიუდან კი ქართულად თარგმნილი და დაბეჭდილია წიგნში „ირანის ქართველობა ისტორიულ სამშობლოსთან რეინტეგრაციის გზაზე“ იქვე მკითხველი ნახავს მოკლე ინფორმაციას უკანასკნელ წლებში მისი სამეცნიერო პუბლიკაციების შესახებ.²³

ამინ ყეზელბაშანმა ხუზისტანის ქართული საგვარეულოების გენეალოგიისა და ისტორიის კვლევისას გვერდი ვერ აუარა სეფიანთა თუ ყაჯართა ეპოქაში ირანის სამხრეთ-დასავლეთის არეალში დაფუძნებული სხვა წარმოშობის დიდგვაროვანი და სახელოვანი ოჯახების თემასაც, რაც კომპაქტურად ასახა ორტომეულში, სახელწოდებით „დავიწყებული საგვარეულოები“.²⁴ ამით მან ირანელი მკითხველის თვალში ერთგვარად დააბალანსა ხუზისტანის, ფარსის, ისპაჰანისა და სხვა მხარეების წარჩინებულ საგვარეულოების ფართო სპექტრში ქართული წარმოშობის ოჯახთა წილი და მათ მიერ ირანის პოლიტიკურ, სამხედრო, ადმინისტრაციულ და კულტურულ სფეროებში შეტანილი წვლილი.

პირველ ტომში (სეფიანთა ეპოქა) ა. ყეზელბაშანს შეტანილი აქვს 16 საგვარეულო, რომელთაგანაც 5 ქართულია:

1. მირშექარბაშიანების საგვარეულო (მემკვიდრეობითი მონადირეთუხუცესები);
2. ბარათაშვილების საგვარეულო (დიდებულები მემკვიდრეობითი ხელისუფლებით);
3. მირიმანიძეების საგვარეულო (წარჩინებული საგვარეულო);
4. სააკაძეების საგვარეულო (ბრძოლებში გამობრძმედილი მხედართმთავრები);
5. უნდილაძეების საგვარეულო (სეფიანთა პერიოდის სახელოვანი საგვარეულო).

ამ 5 საგვარეულოდან 4 (ბარათაშვილი, უნდილაძე, სააკაძე, მირიმანიძე) შესულია ჰ. მაედას ნაშრომში და ეს საგვარეულოები კარგადაა ცნობილი ქართული სამეცნიერო წრეებისათვის, მაგრამ ხუზისტანის ქართველი გამგებელის ვახუშტი ხანის (ბარათაშვილის) მიერ ასევე ქართველი გორგინ ბეგის დანიშვნა მირშექარბაშის (მონადირეთუხუცესის) თანამდებობაზე მთვარის ჰიჯრის 1042 წელს (1632 წ.) და შედგომი 4 თაობის მიერ ამ პოსტის შენარჩუნება ჩვენთვის ყურადსაღები ისტორიული ფაქტი უნდა იყოს.²⁵

23 ნახუცრიშვილი, ბერიძე, ბაკურაძე, ირანის ქართველობა, 36, 60-64; ასევე, ნახუცრიშვილი, ქართულენადაკარგულები, 129-130.

24 Ghezelbāshān, Dudemānhā-Jelde 1; Ghezelbāshān, Dudemānhā-Jelde 2.

25 Ghezelbāshān, Dudemānhā-Jelde 1, 131-171.

მეორე ტომში ა. ყეზელბაშანი ყაჯართა პერიოდის 10 დავიწყებულ საგვარეულოს აღწერს და მათში მხოლოდ აბინე გორჯის საგვარეულოს გააჩნია ქართული ძირები. აბინე გორჯის შთამომავლების უმეტესობა ხანის ტიტულს ატარებს, მათ უკავიათ მაღალი თანამდებობები დეზფულსა და შუშტარში, ფლობენ მამულებს, ზრუნავენ ქვეშევდრომებზე და, მთლიანობაში, ყაჯართა ეპოქის ხუზისტანში სარგებლობენ ხალხის პატივისცემით.²⁶

ძნელია, ერთ პატარა გამოხმაურებაში სრულად აისახოს ამინ ყეზელბაშანის ექვსივე ნაშრომის მრავალფეროვნება და სიახლე. იმედია, ამ ნაშრომებით დაინტერესდებიან საქართველოში და მათ მიუჩენენ სათანადო ადგილს ირანში ქართული საგვარეულოების ისტორიის კვლევისას.

ერთი რამ კი დანამდვილებით შეიძლება ითქვას: ამინ ყეზელბაშანი წარმოადგენს ხუზისტანში ქართული საგვარეულოების გენეალოგიის, ისტორიისა და მათი შთამომავლების დღევანდელი ყოფის გამორჩეულ მცოდნეს და მისი თავდაუზოგავი გარჯა და კვლევის ფართო დიაპაზონი ჭეშმარიტად დასაფასებელია. ამინ ყეზელბაშანი ღირსეულად ემსახურება ქართულ-ირანული სამეცნიერო და კულტურული ურთიერთობების განმტკიცების საქმეს.

26 Ghezelbāshān, Dudemānhā-Jelde 2, 171-181.

GEORGIANS IN KHUZESTAN – HISTORY AND CURRENT REALITY

(Review of Recent Investigations by Amin Ghezelbashan)

The issue of Georgians in Iran has always been in the focus of Georgian public and scientific circles. Until recently, this focus was chiefly directed towards Fereydani Georgians.

Noteworthy, in the past 30 years, due to the progress of the media and social networks, as well as the efforts of scholars in Georgia and Iran, Georgian society has obtained ample and latest information regarding the history and current state of Georgians in Iran.

The geographical area of the issues under analysis has also broadened. The experience of one hundred and twenty-five years in the field of research of the language, history and ethnography of Fereydani Georgians has recently been enriched with investigations of the life of Georgians in other provinces of Iran.

Besides, the Georgians of Iran themselves are actively involved in the research of their history and culture. In 1979, the book “Georgian Iranians” by a Fereydanian Georgian scholar Mohammad Sepiani was published in Iran. This book was followed by numerous works written in the Persian language by the authors of Georgian origin. The majority of these works is unknown to the Georgian scholarly circles.

Of special importance in this regard is the investigation carried out by Amin Ghezelbashan, an independent researcher of Georgian origin. During the past five years, he has published six books related to the history of Georgian families living in the historical province of Iran – Khuzestan and describing the current life of Georgians in this province:

1. Nassab-Nameh – The Family Tree of One Clan of Khuzestani Georgians (Tehran: Armaghan-e Tarikh, 2016), 436 pages;
2. From Birtvisi to Bandebal. 500 Years of History of the Georgian Family of Baratashvili in Iran (Tehran: Armaghan-e Tarikh, 2018), 311 pages;
3. The Baratashvili Clan in Iran (Tehran: Miras-e Farhikhtegan, 2020), 606 pages;
4. Articles on Khuzestani Georgians (Tehran: Miras-e Farhikhtegan, 2020), 368 pages;

5. *Forgotten Clans. Iran of Safavid Era. Vol.1* (Tehran: Miras-e Farhikhtegan, 2020), 205 pages;
6. *Forgotten Clans. Iran of Qajar Era. Vol.2* (Tehran: Miras-e Farhikhtegan, 2020), 220 pages.

In the above-mentioned six books, Amin Gheselbashan presents the biographies of public figures and military commanders of Georgian origin, gives data regarding their descendants and describes the history of Georgians in Iran from the Safavid epoch until the present day. The author uses numerous Persian historical and literary sources, Iranian scholarly literature on the given issue, archives, documents and photographs preserved in families, oral stories told by elderly people, interviews and so on.

In A. Ghezelbashan's books, the chief focus is made on one of the largest and most important provinces of Iran – Khuzestan. However, Ghezelbashan's research of the Baratashvili clan proves that Georgians occupied important administrative and military positions not only in Khuzestan but also in other provinces of the Safavid State. On the map appended to one of his books ("The Baratashvili Clan in Iran"), the author has designated 17 regions and provinces of South Caucasus, Iran and Afghanistan where the governance of the Baratashvili is proved in this or that form.

Amin Ghezelbashan's works gradually become part of the Georgian scientific circulation. One important interview, given in his book "Articles on Khuzestani Georgians", is called "Georgians Were Not Displaced to Khuzestan". It has been already translated into Georgian and included in the collective work "Georgians of Iran on the Way to Reintegration with the Historical Motherland" (Authors: N. Nakhutsrishvili, M. Beridze and L. Bakuradze. Tbilisi: Academic Book, 2020. pp. 60-64).

When investigating the genealogy and history of the Georgian clans in Khuzestan, Amin Ghezelbashan also focused on non-Georgian noble and outstanding families of the South-Western area of Iran in the Safavid and Qajar epochs. This topic was presented in the two volumes of his book "Forgotten Clans". In this way, A. Ghezelbashan established a kind of balance between the famous clans of Khuzestan, Fars, Esfahan and other provinces and underlined the contribution of Georgian families in the political, military, administrative and cultural fields of Iran.

It is impossible to fully reflect the diversity and novelty of Amin Ghezelbashan's six books in one paper. No doubt, Georgian scholars will be interested in these investigations and A. Ghezelbashan's works will largely contribute to the research of the history of Georgian clans in Iran.

One thing is certain: Amin Ghezelbashan is exceptionally knowledgeable in the genealogy, history and current life of Georgian clans in Khuzestan. His dedicated work and broad spectrum of research are of great scientific value. Thus, it is impossible to overestimate Amin Ghezelbashan's contribution to the development of Georgian-Iranian scientific and cultural relations.

დამოწმებული ლიტერატურა – References:

ქართულ ენაზე (in Georgian)

1. აღნიაშვილი, ლადო. სპარსეთი და იქაური ქართველები. ტფილისი, 1896.
2. ბაკურაძე, ლია; ბერიძე, მარინა; ნახუცრიშვილი, ნიკოლოზ; ნაპირელი, ელენე; და ბარიხაშვილი, მაია. *ფერეიდნული ქრონიკები (პრესისა და არქივის მასალები ირანში მცხოვრები ქართველების შესახებ)*. თბილისი: მერიდიანი, 2020.
3. მაედა, ჰიროტაკე. *ქართველები სეფიანთა ირანში. ღულამთა ოთხი ოჯახის ეთნოსოციალური წარმომავლობა*. თბილისი: არტანუჯი, 2008.
4. ნახუცრიშვილი, ნიკოლოზ. *ქართულენადაკარგული დასახლებები ირანში (მასალები და გამოკვლევა)*. თბილისი: მერიდიანი, 2020.
5. ნახუცრიშვილი, ნიკოლოზ; ბერიძე, მარინა; და ბაკურაძე, ლია. *ირანის ქართველობა ისტორიულ სამშობლოსთან რეინტეგრაციის გზაზე*. თბილისი: აკადემიური წიგნი, 2020.
6. ჯაფარიძე, პაატა; ბერაძე, გრიგოლ; გოცირიძე, გიორგი; დემეტრაშვილი, თამარ; შავიანიძე, დავით; და ცხვედიანი, ზვიად. *მაზანდარანის ქართული წარმოშობის მოსახლეობის მეტყველება, ყოფა-ცხოვრება და კულტურა*. ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2017.

უცხო ენებზე (in foreign languages):

1. Ghezelbāshān, Amin. *Nasabnāme-ye selsele-ye goruhi az Gorji-tabārān-e Xuzestān va barxi aqvām-e vābaste*. Tehrān: Armaqān-e Tārix. 1395 (2016).
2. Ghezelbāshān, Amin. *Az Birtvisi tā Bandebāl. Pānsad sāl tārix-e xāndān-e gorjibār-e Bārātāšvili dar Irān (937 hejri-e qamari tā doure-ye moāser)*. Tehrān: Armaqān-e Tārix. 1397 (2018).
3. Ghezelbāshān, Amin. *Xāndān-e Bārātāšvili dar Irān. Šešsad sāl tārix va nasabšenāsi-e xāndān-e gorjibār-e Bārātāšvili dar Gorjestān va Irān (az qarn-e pānzdahom-e milādi tā asr-e moāser)*. Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).
4. Ghezelbāshān, Amin. *Goftārha-i dar bāb-e gorjiyān-e Irān (majmuʿe-ye maqallāti dar bāre-ye tārix-e gorjihā-ye Xuzestān. tārix-e mahalli-e Dezful, safaviyān va mouzuāt-e vābaste*. Jelde 1. Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).
5. Ghezelbāshān, Amin. *Dudemānhā-ye farāmuš-šode*. Jelde 1 (Irān-e ʿasr-e Safavi). Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).

6. Ghezelbāshān, Amin. *Dudemānhā-ye farāmuš-šode*. Jelde 1 (Irān-e ‘asr-e Qājār). Tehrān: Mirās-e Farhixtegān, 1399 (2020).
7. Maeda, Hirotake. “On the Ethno-Social Background of the four Gholām Families from Georgia in Safavid Iran.” *Studia Iranica*, tome 32, 2003, 241-278.
8. Maeda, Hirotake. *Čahār dudmān-e gorji dar asr-e safavi*. Tarjome va tahšiye: Mostafa Nāmdāri Monfared. Tehran: Našr-e Temsal, 1396 (2018).
9. Sepiāni, Mohammad. *Irāniān-e gorji*. Esfahān: Entešārāt-e Āraš, 1358 (1979).

ვებ-გვერდები (web-pages)

1. Boxārā. Majalle-ye adabi va honari. Didār va goftogu bā Giorgi Sānikidze va Nikoloz Nāxutsrishvili. Accessed 25.11.2021. <https://bukharamag.com/1397.11.24444.html>
2. Iranian News Agency. Hamāyeš-e barresi-e tārix-e gorjihā dar Dezful bargozār šod. Accessed 25.11.2021 www.irna.ir/news/83238510/

